

ISSN
2181-1784
2021 SJIF: 5.4

ORIENTAL RENAISSANCE:

*Innovative, educational,
natural and social sciences*

www.oriens.uz

Exact sciences
Natural sciences
Engineering sciences
Pedagogical sciences
Social and Human sciences
Philological sciences
Philosophy sciences
Economic sciences

VOLUME 2
No1
2022

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

ISSN 2181-1784
VOLUME 2, ISSUE 1
Impact Factor: 5.423

January
2022

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL
AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

EDITOR-IN-CHIEF

Dr. KADIROV MUKHAMMADJON

Candidate of philosophical sciences, Associate professor of the department of
“Oriental philosophy and culture” of Tashkent state university of oriental studies

EDITORIAL BOARD

Dr. PhD. N.B. KHODJAEVA

Doctor of Philosophy (PhD) in
Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Oriental Studies

Prof. G.M. RUZMATOVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of National University named
after Mirzo Ulugbek.

Dr. Z.A. NUROVA

Candidate of Biological sciences
Associate professor of Termez branch
of the Tashkent Medical Academy

Prof. O. J. NISHANOVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of National University named
after Mirzo Ulugbek.

Dr. T.A. ALIKULOV

Candidate of Physical and Mathematical
Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Prof. R.R. RUSTAMOV

Doctor of Philosophical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. B.E. ESHMATOV

Candidate of Physical and Mathematical
Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Prof. N.B. ABDULLAEVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of the department of
Philosophy and Fundamentals of
Spirituality of National University
named after Mirzo Ulugbek.

Dr. M.A. KHADJIMUKHAMETOVA

Candidate of Technical Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Transport

Dr. U.U. MUSTAFAEV

Candidate of Philosophy
Senior Lecturer at the Department of
Philosophy of Termez State University

Dr. Z.L. BATIROV

Doctor of Sciences in Technics
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. I.J. TOIROV

Candidate of Technical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. E.O. SHARIPOV

Doctor of Philosophy (PhD) in
Pedagogical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

PhD. M.KH. EGAMOV

Candidate of Pedagogical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. PhD. A.E. RUZIEV

Doctor of Philosophy (PhD) in
Psychological Sciences
Deputy Dean of the Faculty of Energy
of Karshi Institute of Engineering and
Economics

Dr. A.A. KHAYDAROV

Doctor of Political Sciences
Professor of Tashkent State University
of Oriental Studies

PhD. CHJAN KONG

School of Humanities and
Communication, Zhejiang University of
Finance and Economics

Dr. D.K. BAKHRONOVA

Associate Professor, Head of the
Department of Spanish Applied Science
at the Uzbek State University of World
Languages

Dr. I.U. MINNIKULOV

Doctor of Philosophy (PhD)
in Philological Sciences
Professor of Uzbek State University of
World Languages

Dr. S. S. NURMATOV

Candidate of Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Oriental Studies

Prof. PhD. SAO FEY

Professor of Hangzhou Normal
University, Linguist.

Prof. YALCHIN KAYALI

Ankara University, Faculty of
Languages and History-Geography,
Department of Eastern Languages and
Literatures, Sub-Department of
Indology, Faculty Member.

Dr. K.K. KHAKBERDIEV

Doctor of Philosophy (PhD)
In Economics
Director of the Center for Scientific
analysis of the study of the development
of Eastern Countries at the Tashkent
State University of Oriental Studies

CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ / MUNDARIJA

Makhmatkulov J. // <i>The role of international relations in the fight against drugs in Uzbekistan</i>	15
Radjabova X.F. // <i>Ota-ona, maktab va o'qituvchi hamkorligidagi harakat ta'limni qo'llab quvvatlashning samarali usulidir</i>	20
Narboyeva S.M. // <i>Tarix fanini o'qitishda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning ayrim dolzarb masalalari</i>	27
Alautdinov D.A. // <i>Vatanparvarlik – Insoniylikning eng yuksak mezon</i>	33
Sobirov J.X., Komiljanova E.U., Sharifboyeva H.I. // <i>Xorazm viloyatida agrar sohaning eksport salohiyatini kengaytirishda ayrim noan'anaviy tarmoqlardan foydalanish istiqbollari va rivoji</i>	38
To'rayev Sh.G., Raxmonov M.X. // <i>B.X. Karmisheva tadqiqotlarida Surxon vohasi yuz urug'larining etnik tavsifi</i>	43
Xolmatov Sh.X. // <i>Boshlang'ich sinflarda fortepiano o'rgatish texnologiyasi va o'quvchilarda musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish</i>	52
Qosimova N.D., Adhamov Sh., Mahmudov A. // <i>Stress va stressga chidamli hatti-harakatlar psixologiyasi</i>	62
Usanov S.S., Tashaev Sh.J. // <i>Comparative characteristics of the liver morphometric parameters of white unbored rats in normality and with the action of 2 different anti-inflammatory preparations in polypragmasia</i>	68
Usanov S.S., Tashaev Sh.J., Sanoev B.A. // <i>Morphological and morphometric parameters of the liver of white nonbored rats in normal</i>	75
Алимардонов Л. // <i>Рекламно-информационное пространство и его влияние на формирование массового сознания</i>	82
Kamolova Z.M. // <i>Tabiiy charmga ishlov berishda emulsion usul yordamida yog'lashning ahamiyati va texnologiyasi</i>	88
Уразбоева Г.К. // <i>Средства массовой информации и их роль в осуществлении общественного контроля в нашей стране</i>	93
Mo'minov T.Sh., Yo'ldoshev D.F. // <i>Shahar jamoat transporti harakat muntazamligini baholash</i>	100
Yo'ldoshev D.F., Abdullayev B.I., Mo'minov T.Sh. // <i>Shahar jamoat transporti harakat rejimiga ob-havo ko'rsatkichlarining ta'siri</i>	107
Mahmudov J.K. // <i>Yuz-Jag' va bo'yin yallig'lanish kasalliklari asoratlari: sepsis, septik shok, mediastenit, yuz venalari tromboflebiti va g'ovaksimon bo'shliq trombozi</i>	117

Mahmudov J.K. // <i>Yutqin yoni, qanotsimon-jag‘ va jag‘ orti sohalari absess va flegmonalari. Infeksiya tarqalish yo‘llari. Klinikasi. Tashxislash. Jarrohlik davolash usuli</i>	123
Адилова Д.Б. // <i>Роль семьи в жизни подростка</i>	128
Safarova N.S., G‘afurov U.U., Omonov X.T. // <i>Venn grafik uslubidan kimyo darslarida foydalanish</i>	134
Voxobjonov I.Sh., Po‘latova N.S., Obidov D.Z., Umarjonova G.M. // <i>Lazer nurlanish ta‘sirida poly(L-Lactic Acid) materialidagi kimyoviy o‘zgarishlar</i>	139
Axmadjonov M.F., Mirzaraximov M. A. // <i>Firestore in real-time systems based on client server technology</i>	146
Ibragimov B.M. // <i>Musiqqa madaniyati fanini o‘qitishda kompyuter dasturlarini qo‘llash usullari</i>	151
Tursunov S.Q., Abdurashidova S.I. // <i>Scratch texnologiyasi yordamida tarmoqlanuvchi dasturlash masalalarini yechish</i>	158
Ernaqulov J.N. // <i>Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini tizimli tahlil qilish usullari asosida loyihalash</i>	164
Khodjaeva U.M. // <i>The effectiveness of prototyping in the manufacture of highly artistic clothing models</i>	171
G‘iyosidinov B.B. // <i>Shaharlarda yo‘lovchilarni jamoat transporti xizmatidan foydalanish afzalliklari</i>	177
Nishanova S. Dj. // <i>Zamonaviy podiumga 80-yillar modasining qaytib kelishi haqida ayrim mulohazalar</i>	189
Хашимова С.А. // <i>Агглютинативная особенность суффиксации в современном китайском языке</i>	196
Rustamov B. // <i>Arab mutafakkirlari talqinidagi tasavvufiy qarashlar</i>	203
Jabborov X.X., Samatova S.G‘. // <i>Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari</i>	209
X.A.Karimov // <i>Yosh gimnastikachilarni texnik tayyorgarligini takomillashtirish texnologiyasi</i>	220
Rustamov Y.E. // <i>Kursantlarda vatanparvarlik tuyg‘usini shakllantirish omillari</i>	226
Курбанова Д. Х. // <i>Сленг как явление в современной лингвистике</i>	234
Гайсина Р.Ш. // <i>Исследование изображения орнамента и его месторасположения в костюмах народов Средней Азии раннего средневековья</i>	239

Turgunboeva D.A. // <i>Analyzing english language learning needs in ESL classroom.....</i>	248
Muxammadiyeva M. // <i>“Sher bilan durroj” hikoyatini rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasi asosida o’qitish.....</i>	257
Nurmetov S.Y. // <i>Bo’lajak musiqa o’qituvchilarini xor-dirijyorligi faoliyatiga tayorlashning nazariy asoslari.....</i>	263
Yoqubov A.A., Mahmudov M.U. // <i>Komplementar irsiylanishga doir masalalarni yechishda X^2 metodi asosida F_2 dagi ajralishni statistik usulda tekshirish.....</i>	270
Subhonqulov I., Xomitov Sh.A., Abduvasiyev S.B. // <i>$Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ ($x = 8 \div 15$) amorf qotishmalar sistemasining transport xossalari.....</i>	285
Kurbonov S.A. // <i>Digital enterprise management in Cyberspace.....</i>	288
Курбанов З.Х., Ганиев А., Усанова Г.А. // <i>Исследование состава сухой строительной смеси на основе мраморных отходов.....</i>	299
Кошелева А., Сабирова Ш. // <i>Новые подходы в образовательной политике Узбекистана: специфика сферы искусств и культуры.....</i>	305
Boymetov R.I., Abdulxayev X.G’., Irgashev J.G. // <i>Qishloq xujalik ekinlarini yetishtirishda sug’orish suvini tejaydigan texnologiyasi.....</i>	315
Sapayev V.O. // <i>Ong-tafakkurning o’zgarishi mexanizmlarining ijtimoiy hayot rivojiga ta’siri.....</i>	323
Zokirov U.M., Fazilova D.Q. // <i>Ertalabki badan tarbiyaning inson organizmiga foydasi.....</i>	328
Raxmanov A.R. // <i>Islom huquqining zamonaviy rivojlanishi.....</i>	334
Qurbonova M.B. // <i>Huquqiy va siyosiy madaniyat O’zbekistonda fuqarolik jamiyati barpo etishning asosiy bo’g’ini.....</i>	342
Azizova M.R. // <i>The role of methods and technologies in the modern teaching system in Uzbekistan.....</i>	347
Hurulboev Sh.A. // <i>Formation of creative self-expression of students on the basis of modern literature.....</i>	356
Nosirova D.N. // <i>The role of foreign languages in creating a new enlightened society of Uzbekistan.....</i>	364
Djabborova N.A. // <i>Advantages and disadvantages of distance learning.....</i>	373
Nematova I.I. // <i>To the problem of translation of toponyms from one language to another (On the example of Uzbek, Russian and English).....</i>	381

Tursunov J. // <i>Ta'limiy lug'at yaratish tamoyillari</i>	387
Karimov I.A. // <i>Xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratilgan repertuarlar muammolari va yechimlari</i>	394
Kazakov A.M. // <i>Talabalarni xor dirijyorligi bo'yicha amaliy faoliyatga tayorlashning samarali shakl va uslublari</i>	400
Kurbonboeva S.U. // <i>The Level of public awareness about disability and the attitude of different segments of the population to the family raising a child with a disability</i>	409
Iskandarov U.I. // <i>Oliy Ta'lingacha bo'lgan ta'lim davrida "Kasbiy arxitektura maktabini shakllantirish (Xorazm diyori arxitekturasi misolida)"</i>	415
Rahimjonov A. // <i>Ko'chmas mulk sotilganda yer uchastkasiga bo'lgan huquqning yuridik taqdirini belgilash</i>	421
Imomniyozov D.B. // <i>Yuridik shaxslarning umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topishning huquqiy oqibatlarini</i>	430
Ibrohimov M.D. // <i>O'zbekiston Respublikasida notariat tizimidagi yangi islohotlar</i>	448
Salomova F.I., Xakimova D.S., Axmadaliyeva N.O., Qiyomova M.M. // <i>Dehqon bozori va savdo majmualaridagi mol go'shti sifatiga sanitar gigienik baholash</i>	455
Rakhimova G.Sh., Kadirova L.V. // <i>The use of interactive methods to assess the level of assimilation of the material studied in pathological physiology</i>	463
Xasanova M.S. // <i>Oliy ta'limda o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish</i>	470
Najmetdinova N.I. // <i>Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarining pedagogik va psixologik omillari</i>	478
Abduvoitov R.A. // <i>The Hermeneutic concept of the translation of prose and novels</i>	483
Batyrova R.M. // <i>On the typology of character in I.S. Turgenev's story "Hamlet of Shigrovsky Uyezd"</i>	491
Khusanova M.K. // <i>The Peculiarity of regionally oriented vocabulary in S.Borodin's prose</i>	497
Ibragimova M.I. // <i>On the word-formation of the russian language in the modern world</i>	505
Rakhimova G.Sh., Kadirova L.V. // <i>The interactive usage of methods to assess the level of assimilation of the material studied in pathological physiology</i>	513

Jurabekova Kh.M. // <i>Role of a foreign language in increasing communicative competence of students</i>	519
Makhmatkulov I. // <i>Modern innovative technologies in teaching ecology</i>	528
Amirov T.J., Yusupaliyev U.G'. // <i>Avtomobil yo'llarini qurish va rekonstruksiya qilish ishlarini tashkil qilishda fidic metodikasidan foydalanishning afzalliklari</i>	534
Egamov M.X., Berdiyev D.F., Abdullayev A.K. // <i>Ba'zi masalalarning yechilishi</i>	547
Aralov M.M., Berdiyev D.F., Safarov F.S., Eshonqulov R.B. // <i>Talabalarning kartografik chizmachilik kompetentligini shakllantirish jarayonini boshqarish</i>	552
Babayeva G.L. // <i>Keksa va keksa yoshdagi bemorlar bilan suhbatlashish choralari va suhbatning xususiyatlari</i>	560
Мавлянова Л.Т. // <i>Защита информации в интернет</i>	568
Elboyeva Sh.B. // <i>Yoshlarda yuksak ma'naviyatni shakllantirishning dolzarbligi</i>	576
Abdiyeva D.Q. // <i>Muloqotning pedagogik faoliyatda o'ziga xos psixologik ta'siri</i>	582
Mamadjanov A.V. // <i>The infernal theme in M.Y. Lermontov's poem "Demon" ..</i>	587
Yuldasheva L.R. // <i>Distance learning: the future of education development</i>	596
Oripova N.V., Rakhimova R.E. // <i>New pedagogical technologies and their application in foreign language lessons</i>	604
Saibnazarova M.A. // <i>Ingliz adabiyotida milliy ruh ifodasi</i>	610
Qurbonov B. // <i>"Majolis un-Nafois" va "Latoyifnoma" tazkiralardagi matnlarning qiyosiy tahlili</i>	616
Yeon Sangheum. // <i>Modal meanings of auxiliary verbs "ol-take", "bil-know" and "bo 'l-be'" and their expression in Korean</i>	626
Mustafayeva N.U. // <i>Language disorder in learning and teaching English</i>	645
Bekiyeva M.J. // <i>Frazeologik birliklar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi eng muhim vosita</i>	650
Sabirova N.E. // <i>Xorazm vohasida baxshi ijrochiligi genezisi</i>	656
Djuraeva G.N. // <i>Formation of students' communicative and intercultural competence</i>	664

Ибрагимов А.А. // <i>Ўқитувчининг когнитив мобиллиги: педагогик амалиётда қўлланилиши, мазмун, моҳият ва тузилма</i>	672
Salijanova G.K. // <i>Sari-Cho'qqi konidagi birlamchi mis-porfirli rudalar namunasini texnologik o`rganish</i>	684
Ahmedov X.R., Panjiyev H.A., Usmonov K.M. // <i>Amudaryo botiqligining geologik tuzilishi va neftgazliligi</i>	692
Otegenova L.J. // <i>Zaruriy mudofaaning nazariy va amaliy jihatlarining o'ziga xosligi</i>	702
Karimova S. // <i>Mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlashda oilaning roli</i>	715
Ochilova O. // <i>Policy of repression against representatives of traditional medicine</i>	719
Muminova G., Tashpulatov B. // <i>Political repressions during the period of collectivization in Uzbekistan (on the example of Kashkadarya region)</i>	725
Yergashbayev M. // <i>Birlashgan millatlar tashkiloti va zamonaviy xalqaro munosabatlar. Tashkilot islohatga muhtojmi?</i>	730
Gofurova D.M. // <i>Ayollar tomonidan sodir etilgan ishtirokchilikdagi jinoyatlarni tergov qilish</i>	752
Мирхамидова С.М., Муяссарова М.М., Абдурашитова Ш.А., Шайхова Л.И. // <i>Влияние Covid-19 на женщин, живущих с ВИЧ</i>	762
Odilova G.R., Safarov O.M. // <i>Birlamchi ochiq burchakli glaukoma kompleks davosida antioksidantlarning o'rni</i>	771
Хамракулова М.М., Коканбаев И.И. // <i>Билингвальное обучение на уроках Химии, как средство повышения качества образования</i>	780
Hamzayev K.B., Avliyoqulov M.T., Hasanova S.B. // <i>Brutselliyozi – hayvonlardan insonlarga yuquvchi o'ta xavfli kasallik</i>	784
Umarov B.M., Botirova D.B. // <i>Kadrlar siyosatining psixologik - akmeologik xususiyatlari</i>	790
Kuchimova N.T. // <i>The process of developing communicative-didactic competence in future teachers</i>	795
Isomiddinova M.Sh. // <i>The main features of lesson planning</i>	801
Asatjanova I. // <i>Oydin Hojiyeva she'riyatida urush mavzusi</i>	806
Ibragimov S.E., Ibragimov J.S. // <i>Millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglik o'zbek xalqining yuksak qadriyatidir</i>	811
Akhmedjanova F.Dj. // <i>Communicative language teaching approach</i>	819

Xakimdjanova M.E. // <i>Badiiy matnga kognitiv-semantik yondashuv.....</i>	824
Saidnazarova N.O., Sodiqova M.Q. // <i>Hindiy tilida omonim fe'llar.....</i>	829
Baxramov M. // <i>Axborot texnologiyalari sohasida bilimlarni shakllantirish uchun interfaol interaktiv tizimni ishlab chiqish usullari.....</i>	837
Akhmedova N. // <i>The importance of authentic material to learn foreign language.....</i>	842
Xodjiqulova Sh.N. // <i>Talabalarda mustaqil ta'lim jarayonida tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi (Ingliz tilini o'rganish misolida).....</i>	847
Tursinova Z.Sh. // <i>Oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishni takomillashtirish (xususiy oliy talim muassasalari misolida).....</i>	851
Mansurova S.R., Begmanova G.Sh. // <i>Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish pedagogik muammo sifatida.....</i>	855
Norqobilov M.X. // <i>Sa'duddin Taftazoniyning "Sharh al-Aqid" asarida "Ishboshilarga itoat" masalasi jamiyat barqarorligini ta'minlashning muhim omili sifatida.....</i>	865
Raxmonov A.A. // <i>Hanafiylik nazariyasining tarqalishida Abu Yusufning xizmatlari.....</i>	874
Shodmonova M. // <i>O'zbekiston qonunchiligi bo'yicha merosni egallashni takomillashtirish masalalari.....</i>	883
Тураева С.Х., Тоштемирова Ч.Ю. // <i>Великие заслуги восточных мыслителей в формировании духовности человека.....</i>	895
Turaeva S.K., Turaeva O.K. // <i>Historical, political, economic, social and spiritual life during the reign of Amir Temur.....</i>	901
Архангельская Е.К. // <i>Особенности деятельности сотрудников управлений по обеспечению безопасного туризма по профилактики преступлений.....</i>	908
Mustafayev U.U., Mustafayeva S.U., Haydarov O.E. // <i>Turmushdagi islom: namoyon bo'lishi va mohiyati.....</i>	914
Usmanova X.M. // <i>"Saloti Mas'udiy" asariga asos bo'lgan manbalar.....</i>	922
Тураева С.Х., Гаппаров З.М. // <i>Общность традиций и обычаев народов мира.....</i>	927
Bayeshanov A. // <i>Yoshlarni milliy g'oya ruhida tarbiyalashda badiiy adabiyotning o'rni.....</i>	932

Raxmonberdiyev I.I. // <i>Ibn al-Arabiy boy ilmiy merosida komil inson g'oyasining ahamiyati</i>	936
Isomova F.T. // <i>Maktabgacha talim tashkilotlarida bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda nutq o'stirish mashg'ulotlarining ahamiyati</i>	947
Haydarova U. // <i>Yapon mumtoz adabiy manbalarida qo'llangan metaforalar va ularning diniy -falsafiy talqini</i>	950
Mirqosimova M.M. // <i>Masofaviy ta'lim sharoitida o'quv fanlarini integratsiyalash tamoyillari</i>	959
Khujamberdieva D.I. // <i>The importance of using digital technologies in the educational process</i>	969
Abdurasulova Sh. K. // <i>Bolalarga xos xarakter xislatlarini shakllanishida oila tarbiyasi muhim omil sifatida</i>	973
Javliyev P.Sh. // <i>Usmon Azim ijodiy manerasining o'ziga xosligi</i>	979
Sobirova M.I. // <i>An'anaviy xalq qissalarining aholi diniy tafakkurida tutgan o'rni (Shoh Hakim Xolis ijodi misolida)</i>	986
Adashova M.M. // <i>Abu Mansur Moturidiy falsafiy merosida shaxs ma'naviyatini yuksaltirish masalalari</i>	991
Riskulov Sh.N., Ismailova J.X. // <i>XIX asr birinchi va ikkinchi yarmida Angliyaning Afg'onistonga yuborgan ekspeditsiyalari</i>	998
Raxmonova G.Sh., Hakimova N.S. // <i>O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda interfaol metodlardan foydalanish</i>	1012
Тураева С.Х., Тураева Д.Х. // <i>Эстетика и искусство как форма ощущения прекрасного</i>	1020
Бабаева А.А. // <i>Виртуальные экскурсии как средство совершенствования коммуникативной подготовки будущего учителя русского языка как иностранного</i>	1026
Mamatkulova Sh. // <i>The lexeme fidoiy in the contemporary uzbek language: the extension of semantic structure</i>	1033
Татьяна Цой. // <i>К вопросу классификации фразеологических сочетаний (на материале корейского языка)</i>	1038
Arkhangelskaya Y.K., Khojaev I.R. // <i>Measures to ensure safe tourism carried out by the tourist police in the republic of Uzbekistan</i>	1043
Yigitaliyev O.H. // <i>O'zbekiston Respublikasida axborot xavfsizligini ta'minlovchi huquqiy hujjatlar va ularning tahlili</i>	1048

Nurova Z. // <i>FHDYO organlarining fuqarolik-huquqiy sub'ektliligi muammolari</i>	1059
Ibrohimov A.A., Koryog'diyev B.U., Tojiboyev S.Z. // <i>Korporativ niqoblarni olib tashlash konsepsiyasi va uni O'zbekiston korporativ huquqida takomillashtirish masalalari.....</i>	1068
Allayarov N.U. // <i>Yo'l harakati xavfsizligi tushunchasi.....</i>	1083
To'rayev Z. // <i>Tovarning kafolat muddatini aniqlash va hisoblash masalalari.....</i>	1088
Umarov A.O. // <i>The essence of the procedures for issuing permits in the activities of business entities.....</i>	1095
Lee, Ji-eon // <i>Uzbek language education in South Korea – focusing on 'standard curriculum for uzbek language'.....</i>	1100
Akhmurodov F. // <i>The historical necessity of the adoption of the law of the Republic of Uzbekistan on combating terrorism.....</i>	1108
Kholmatov Sh.A. // <i>Gymnastics courses in educational institutions and important facilities.....</i>	1112
Boqiyev Y.A. // <i>Sportchilarni o'quv mashg'ulot jarayonini tayyorlash tizimi takomillashtirish.....</i>	1117
Usmanova N. // <i>Moda sanoatida "Zero waste" ning o'rni va uning o'ziga xos konsepsiyasi.....</i>	1121
Тогаев А.Т., Абдуллаев Ф.А., Алламуродова Ш.И. // <i>Частота встречаемости грибковых заболеваний у детей школьного возраста.....</i>	1130
Mamadaliyeva Z.R., Jo'raboyev M.M. // <i>Qandli diabet kasalligini glukometr asbobida aniqlash.....</i>	1135
Кауров М.У., Nurabaev J.J. // <i>Sifatli g'alla urug'ini tayyorlash va o'rim-yig'imi paytida kombaynlarning ish o'nimdorligini orttirish tadbirlari.....</i>	1143
Маншуров Ш.Т. // <i>Изучение Вах и примесного состава полученного пятикратной переплавкой металлургического кремния на солнечной печи...</i>	1147
Ne'matov O.E. // <i>Veb dasturlashda YII2 freymvork.....</i>	1151
Абдурахмонов С.Н., Бердиев Д.Ф., Эшмаматов А.К., Сафаров А.А. // <i>Рақамли демографик карталарни ГАТ асосида яратилиш технологиясини ишлаб чиқиши.....</i>	1159
Зупарова С.Ш., Назарбаева Д.Я. // <i>Изучение тропизма (Движения растений) на примере домашних цветов.....</i>	1169

G'ofirov M.J., Mirzayev J.O. // <i>Xatolar nazariyasi haqida umumiy ma'lumot...</i>	1175
G'ofirov M.J., Mirzayev J.O., Qurbonmurodov A.A. // <i>Yer tuzish va kadastr ishlari uchun geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlash nazariyasi va amaliyotini takomillashtirish.....</i>	1178
Артикова З.З. // <i>Хитой тилида 把 “bǎ” ли гапни ишлатилиши.....</i>	1182
Самандарова Г.М. // <i>Пути обеспечения прозрачности в контексте ускорения экономического роста в Узбекистане.....</i>	1188
Topildiev B., Nechaeva E.V. // <i>Application of securities as an object of a trust management agreement.....</i>	1197
Нигматова М.М., Мирзаева Д.Ш. // <i>Арт-терапия, как средство адаптации детей раннего возраста к ДОО.....</i>	1209
Юсупов У.Б., Уринбаев Қ.У. // <i>Анализ результатов теоретических и экспериментальных исследований по износостойкости шин специализированного автотранспорта.....</i>	1216

THE ROLE OF INTERNATIONAL RELATIONS IN THE FIGHT AGAINST DRUGS IN UZBEKISTAN

J. Makhmatkulov

Employee of the Department of Internal Affairs of Kashkadarya region

ABSTRACT

In this article, the experience of Central Asian countries, Russia, Iran, China, Poland, Italy, Pakistan, Ukraine, Germany, Georgia, Turkey, Bulgaria, Latvia and other countries in the fight against drugs in Uzbekistan, as well as UN, CIS, SCO and CSTO international legal data based on national legislation drawn up within the framework of the norms.

Keywords: *Drugs, narcotics, psychotropic, UN, UNICEF, CIS, SCO, CSTO, Central Asia, National Center, convention, customs, crime.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассмотрен опыт стран Центральной Азии, России, Ирана, Китая, Польши, Италии, Пакистана, Украины, Германии, Грузии, Турции, Болгарии, Латвии и других стран в борьбе с наркотиками в Узбекистане, а также Международно-правовые данные ООН, СНГ, ШОС и ОДКБ основаны на национальном законодательстве, составленном в рамках норм.

Ключевые слова: *Наркотики, наркотики, психотропные средства, ООН, ЮНИСЕФ, СНГ, ШОС, ОДКБ, Центральная Азия, Национальный центр, конвенция, таможня, преступность.*

INTRODUCTION

The fight against drug addiction has become one of the most pressing issues today. According to the United Nations, there are now 8 million people in the world with heroin, 191.2 million. one consumes a variety of drugs. As a result, 20,000 people were poisoned. [2; 1].

The problem of drug addiction is not only an internal problem of a country, but also of global importance. The fight against it requires the world community to work together to develop and implement a set of measures. Today, Uzbekistan is involved in the fight against drug trafficking in Central Asia, Russia, Iran, China, Poland, Italy, Pakistan, Ukraine, Bilateral agreements with Germany, Georgia, Turkey, Bulgaria, Latvia and other countries, as well as multilateral commitments within the CIS, SCO and CSTO [1; 3].

One of the most pressing issues today is the study of international law and national legal norms in the fight against drugs, the study of the experience of different countries in this area, the study of international legal norms in accordance with national legislation.

The fight against drug addiction remains one of the major challenges facing countries around the world today. Therefore, in his speech at the 48th session of the UN General Assembly on September 28, 1993, the First President of Uzbekistan Islam Karimov called on the whole world to fight against drug addiction and drug trafficking, as it has become one of the most important problems. He outlined Uzbekistan's position in this regard and proposed the establishment of a UN regional commission in Central Asia. As a result, the UN Regional Office in Tashkent has opened.

DISCUSSION AND RESULTS

According to the decision of the Cabinet of Ministers, on April 30, 1994, the State Commission on Drug Abuse was established in the Republic of Uzbekistan within the framework of the UN International Program on Drug Control and Coordination. The commission includes heads of law enforcement agencies and other government agencies [3; 3]. As a result of the above practical work in 1992-1994, more than 15 tons of 447 kg of drugs imported from Afghanistan, including 1167 kg of "hashish" drugs were seized in Uzbekistan [9].

According to the Resolution of the Cabinet of Ministers of November 7, 1996 "On the establishment of the National Information and Analysis Center for Drug Control and strengthening law enforcement agencies to combat drug abuse", the National Information and Analytical Center for Drug Control was established under the Cabinet of Ministers. . A number of activities were carried out by the National Center. For example, in the framework of the month "Fight against drug addiction among young people" with the participation of citizens, meetings with representatives of the youth social movement "Kamolot" in schools, educational institutions on "Drugs - the plague of the century", "Towards a world without drugs". Various quizzes and stage performances on the consequences of drug addiction have been organized. Such events have been particularly effective at the Yangiyul Vocational College of Consumer Services, the Regional State Pedagogical Institute, the Angren Chemical Industry and the College of Computer Technology, Almalyk Industry and Medicine. , with the participation of non-governmental organizations and foreign embassies, a series of events entitled "Think of your future - think for yourself" [5; 4].

In addition, employees of the National Center, in cooperation with law enforcement agencies, participated in seminars and meetings held in a number of countries, such as Kyrgyzstan, Kazakhstan, Russia, India, Great Britain, Turkey, dedicated to the problems of cocaine. In order to strengthen cooperation with foreign countries and international organizations, they participated in conferences dedicated to the "fight against the spread of drugs" in China, Lithuania, Poland and Israel [3;3].

On October 24, 1996, according to the decree of the Cabinet of Ministers № 364 "on the establishment of the National Center of Dogology", the National Center of Dogology under the state customs office was established. With the activity of this center, which is unique in Central Asia, representatives of the delegations of AQSHI, France, Russia, India, Turkey, Iran, Kirzistan countries, as well as the Butunjahon Customs and Eurobasket organizations got acquainted and highly appreciated it [5;4].

In 2000, in Uzbekistan, in cooperation with UNICEF in the fight against drug abuse, work was carried out on a special program for the treatment of young people who have entered the path of cocaine consumption. In 2000, he conducted a survey on the consumption of drugs and its negative consequences in the schools of the Tashkent region. According to him, 71,4 percent of young people were interested in one tasting of drugs, 37,3 percent reported that it was the first time in various entertainment holidays, 12 percent said it was at the wedding, 10 percent said it was in T Kul huts, while 74 percent said that the alcoholic beverage had consumed the drug because of a conflict. According to the program organized by UNICEF, regular seminars were held on the topic of treatment of young people who consumed drugs. Until June 2001, they worked in schools, high schools and colleges. The training was conducted by a psychologist, a lawyer, a doctor with a special qualification in the cities of Moscow, Kiev, Bishkek [7;3].

On August 19, 1999, the laws on "Narcotic Drugs and Psychotropic Substances" and the ratification of UN conventions were adopted. As a result, the state commission for the control of narcotic substances was established in Uzbekistan. By its decision on June 8, 2011, the program of measures for Combating Drug Abuse and illegal circulation for 2011-2015 was approved [9].

On June 26, 2007, the National Security Service of the Republic of Uzbekistan held an annual event on the elimination of drugs dedicated to the "International Day of struggle against drug abuse and their illegal circulation". At the event, with the participation of law enforcement and judicial bodies, the public, the media, international organizations operating in our country and representatives of the diplomatic corps, 1435 kilograms of narcotic substances - heroin, blackberries,

marijuana, as well as a large amount of poppy pox, cannabis plants, hapdori and psychotropic substances in the form of a solution were burned in one of the industrial For the first time such an event was held in 1994 year. Over the past time, 40.5 tons of drugs were destroyed by burning in Uzbekistan[1].

In 2007, the press conference dedicated to the International Day of Fight Against Drug Abuse and their illegal circulation with the participation of representatives of the state commission for the control of narcotic substances of the Republic of Uzbekistan in the Office of the UN chief on drugs and crime in our country, the topic of Afghanistan was touched upon. It was noted that despite the measures taken by the international community in Afghanistan, the growth of drug production continues. According to international experts, the quantity of blackberries produced in this country in 2007 year increased by 34,4 percent compared to 2006 year. Uzbekistan has developed a program of measures designed for 2007-2010 years[1;3].

By the decision of June 8, 2011, the program of measures for Combating Drug Abuse and illegal circulation for 2011-2015 was approved[9].Order of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on "import, withdrawal and transit of Narcotic Drugs, Psychotropic Substances and precursors into the territory of the Republic of Uzbekistan" on November 12, 2015, as well as, with the decision"on improving control over their circulation", an additional 80 types of new narcotic drugs have been introduced into the list of banned narcotic drugs in our country so far[4].

At the United Nations headquarters in New York, at the end of the 71st session of the General Assembly, six UN official languages provided information on the main directions of Uzbekistan's anti-drug policy and the work carried out on its basis in 2016. In 2016, 6646 jinoi cases were identified as a result of organizational-practical and operational-profilactic measures taken in the fight against illicit drug trafficking in Uzbekistan during the operation "Karalagizgaldak-2016". 3 tons and 542,4 kilograms of narcotic substances, as well as 19 277 units of psychotropic substances obtained from illegal circulation. As such, 1070 illegal cases of cultivation of narcotic drugs have been identified. Drug plants planted at 4900 square meters were destroyed [6]. In place of the conclusion,we can say that 75 percent of the total black drug that spreads around the world comes out of Afghanistan. In 2000, 4600 tons of such ajal seeds were produced in Afghanistan. This means 65 percent of the total network. Drug addicts first of all seek to use the territory of Tajikistan and Uzbekistan, which are close troops of Afghanistan. The UN testified that more than

60 percent of Afghan Black drugs will cross the borders of Tajikistan. In 2000, 7 tons of different drugs and 1.8 tons of heroin were seized in Tajikistan, and in Uzbekistan about 3 tons of black drugs were seized. To deal with illegal drugs, even women are involved. Indeed, 25 percent of the distributors detained in the territory of Uzbekistan are women. A survey conducted by experts from UNICEF (UN children's fund) among children and adolescents in 35 countries showed that 60 percent of them were drug users in schools, colleges and universities[7;3].

CONCLUSION

There are also major social causes for the addiction of minors to alcohol and narcotic drugs. These include troubled families, the environment in which the individual lives, the attitude of the society and the economic challenge of the transition and other problems. Also, at present, there are cases of committing a crime by minors who consume alcoholics or narcotic drugs. According to the United Nations, more than 500 million people in the world are suffering from drug addiction. Most of its parts are made up of people under the age of 30. As a result of this, more than 200 thousand people die every year. At the same time, 57 percent of the crimes committed in the world fall under the contribution of drugs.

REFERENCES

1. Ivanova A. "Giyohvandlik yo'lidagi mustahkam g'ov" \ Xalq so'zi, Juny 27, 2008 y, P 3.
2. Toxirov F. "Giyohvandlik –xavfli illat" // Inson va qonun. February 5, 2002 y, №5, P 1.
3. Ibrohimov H. "Giyohvandlikka qarshi kurash: hamkorlik–harakat mezoni" // Inson va qonun. February 19, 2002 y, №5, P 3.
4. Yuldoshov H. "O'zbekistonda 1,6 tonnadan ortiq giyohvandlik vositalari yoqib yuborildi"// Xalq so'zi, Juny 26, 2018 y.
5. Anvarov Sh. "Og'uli hayot azob" // Toshkent haqiqati. February 20, 2008 y, P 4
6. "O'zbekistonning giyohvandlikka qarshi siyosati natijalari ma'lum qilindi"// Xalq so'zi, August 29, 2017 y.
7. Toshkent haqiqati 2001 y, September 15, №73, P 3.
8. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/01/26/narcotic/>
9. <https://www.lex.uz/acts/86044>

OTA-ONA, MAKTAB VA O'QITUVCHI HAMKORLIGIDAGI HARAKAT TA'LIMNI QO'LLAB QUVVATLASHNING SAMARALI USULIDIR

Xulkar Radjabova Farmonovna,

Qarshi davlat universiteti Pedagogika instituti o'zbek tili va adabiyoti
magistranti

ANNOTATSIYA

Ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik o'qituvchi va o'quvchi munosabatlariga asoslanadi. Hozirgi kunda ba'zi oilalarda bolalarni tarbiyalashning asosiy ijtimoiy institut kabi ta'lim-tarbiya shakllangan bo'lib, umumiy ta'lim muassasasi ota-onalar bilan o'zaro aloqani yo'lga qo'yimoqda. Shunday qilib, ota-onalar, bolalar va o'qituvchilar o'rtasidagi hamkorlikning yangi turi rivojlanmoqda. Ushbu turdagi munosabatlarda bola endi ob'ekt emas, balki ta'lim faoliyatining sub'ekti bo'lib, maktab o'qituvchilarining ota-onalar bilan ishlash tizimining yetakchi g'oyasi har bir bolaning oilasi bilan hamkorlikni o'rnatish, o'zaro yordam berishi natijasida shakllanadi. Maqolada, shuningdek, ota-onalar, o'qituvchilar va maktab o'rtasidagi hamkorlikning samaradorligi va afzalliklari muhokama qilib o'tilmoqda.

Kalit so'zlar: *O'qituvchi, maktab, ota-ona, sifat, hamkorlik, ta'lim.*

PARENTS, SCHOOL AND TEACHER COOPERATION ACTION IS AN EFFECTIVE WAY TO SUPPORT EDUCATION

Hulkar Rajabova Farmonovna,

Master's degree in Uzbek language and literature of Pedagogical Institute,
Karshi State University

ABSTRACT

Collaboration between parents is based on a "teacher-student" relationship. But now, at a time when the family is the primary social institution of child rearing and upbringing, a general education institution cannot achieve high, positive results without collaborating with parents. Therefore, a new type of parent-child-teacher partnership is evolving. In this type of relationship, the child is no longer the object but the subject of educational activity, the leading idea of the system of work of school teachers with parents is to establish partnerships with each child's family, mutual assistance and is to create an environment of common interest. The article also discusses the effectiveness and benefits of cooperation between parents, teachers and schools.

Keywords: *Teacher, school, parent, quality, collaboration, education.*

ДВИЖЕНИЕ СОТРУДНИЧЕСТВА РОДИТЕЛЕЙ, ШКОЛЫ И УЧИТЕЛЕЙ ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ПОДДЕРЖКИ ОБРАЗОВАНИЯ

Хулкар Раджабова Фармоновна,

Магистр узбекского языка и литературы, Педагогический институт,
Каршинский государственный университет

АННОТАЦИЯ

Сотрудничество между родителями основано на отношениях «учитель-ученик». Но сейчас, когда семья является основным социальным институтом воспитания и воспитания детей, общеобразовательное учреждение не может добиться высоких, положительных результатов без взаимодействия с родителями. Таким образом, развивается новый тип партнерства родителей, детей и учителей. В этом типе отношений ребенок является уже не объектом, а субъектом воспитательной деятельности, ведущей идеей системы работы педагогов школы с родителями является установление партнерских отношений с семьей каждого ребенка, взаимопомощь и заключается в создании среда общих интересов. Также в статье рассматриваются эффективность и преимущества сотрудничества родителей, учителей и школы.

Ключевые слова: *Учитель, школа, родитель, качество, сотрудничество, воспитание.*

KIRISH

Yuqori sinfdagi o'g'limga qaraganda boshlang'ich sinfdagisini dars tayyorlatish menga ancha mushkul vazifa. Gohida aldab, qo'lga shirinliklar tutqazib, u yga berilgan vazifani bajartirishga undasamda u kitobini qo'lga olgan hamanoq yana televizordagi fantastik multiklariga qadalib qoladi. Uning o'y-hayoli saxnasida multifilmlardagi samoviy kemalar, uchar gilamlar, yaltiroq toshchalaru, "fokus"chilar, so'ng yuziga niqob taqib olgan maskali quroli o'zidan katta robot bolakaylar paydo bo'ladi. Ana endi qo'lidan televizor pultini olishga ham xojat qolmaydi. Undagi jangarilik, betgachoparlik, qaysarlik kerak bo'lsa "bez" ligidan muammoning tugunini yecholmay halak bo'lasan kishi. Ayniqsa darsdan keyingi ta'til kunlarida kitob olish o'rniga yana o'sha teleekrangaga termulib qolishadi. Buni dugonalar bilan bo'lgan suhbatimizda mulohaza uchun o'rtaga tashladik. Farzandini ta'tilda kitob o'qiyotganini aytgan o'rtoqlarimiz atigi bir nafarni, majburlab dars tayyorlatayotgani esa uchta qolganlarimiz esa har qancha imkoniyat yaratib bermaylik hamon yo televizorga yoki telefon ekraniga termulib qolganlari esa 70-80 foizni tashkil qilishi bizni hamisha o'ylantirdi. Bugun farzandini ikkita hikoyalar to'plamini o'qib

chiqqanini aytgan do'stimizning usuli esa kimgadir ensa qotirishdan boshqa emas. Lekin eng to'g'ri yo'l shu edi, aslida.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Keling avvalo, yuqoridagi vaziyatlarning yuzaga kelishi, bolani o'tish davrining 5-6 yoshidanoq kitobga darsga bo'lgan ishtiyoqi so'nib, bo'sh vaqtini boshqa keraksiz ishlar bilan mashg'ul bo'lishi bizni hamisha munozara qilishga chorlaydi. Aslini olganda oila va maktab o'rtasidagi hamkorlik jarayoni ota-onalarni ta'lim jarayoniga jalb qilishga, bo'sh vaqtni o'tkazishga, bolalar va pedagogik jamoa bilan o'zaro munosabatlarga qaratilgan bo'lishi kerak.

Umumta'lim tashkilotining o'quvchilarning oilalari bilan hamkorligining maqsadlari va shartlari o'zaro munosabatlarni tashkil etishning muhim tarkibiy qismidir. Ularning yutug'i ta'lim tashkilotining ota-onalar bilan hamkorlik qilish shakllari va usullariga - ularning birgalikdagi muloqotini va faoliyatini tashkil etish usullariga bog'liq. Hamkorlikning turli shakllari va usullarini tanlash maktab tomonidan amalga oshiriladi va ushbu bosqichda hal qilinishi kerak bo'lgan muayyan vazifalarga, ota-onalarning qiziqishlari va intilishlariga, shuningdek, ushbu davrda jamiyatning rivojlanish darajasiga bog'liq. Guruh va jamoaviy hamkorlikning asosiy shakllari quyidagilardan iborat:

- maktab miqyosida va sinfda ota-onalar yig'ilishi;
  - maktab tadbirlari, konsertlar o'tkazish;
  - ochiq kunlar (ota-onalar kuni); ota-onalar qo'mitasining tematik konferensiyalarini tashkil etish va ular bilan yaqindan hamkorlik qilish;
  - ota-onalarning ijodiy guruhlarini bilan ishlash, savol-javob kuni;
  - guruh maslahatlari;
  - ota-onalarni maktab ma'muriyati, pedagogik jamoa bilan uchrashish;
  - ota-onalar uchun ma'ruzalar;
  - seminarlar, treninglar; o'quv filmlarini ko'rish va keyingi muhokamalar;
- ota-onalar maktablari.

Agar boshqa tasnifni ko'rib chiqsak, umumiy ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlik shakllari an'anaviy va noan'anaviy bo'linadi.

An'anaviy shakllar - bu barcha umumiy ta'lim muassasalari uchun umumiy bo'lgan, yillar davomida sinovdan o'tganlar. Bunga quyidagilar kiradi:

- ota-onalar yig'ilishi;
- ota-onalar uchun ma'ruzalar;
- ota-onalar bilan pedagogik suhbatlar;
- oilaviy tashriflar;
- tadbirlarni birgalikda tashkil etish;

- individual va guruh maslahatlari; ota-onalar bilan yozishmalar;
- individual uchrashuvlar va boshqalar.

Hamkorlikning noan'anaviy shakllari oila bilan ishlashning zamonaviy shakllari bo'lib, o'qituvchilarga ota-onalarga bolalarni tarbiyalash va o'qitishda imkon qadar yordam berishga yordam beradi. Har bir ota-ona o'qituvchini bolani har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan ishida qo'llab-quvvatlashga intiladi. Ammo zamonaviy ota-onalar - bu paydo bo'lgan muammolarni, mavjud vaziyatni tahlil qilishga qodir bo'lgan bilimli odamlar, shuning uchun o'qituvchi oila bilan hamkorlikning yangi shakllaridan foydalanishi kerak. Umumiy ta'lim tashkiloti va oila o'rtasidagi hamkorlikning ko'plab shakllari mavjud. Belgilangan maqsadlarga erishish va yuqori natijalarga erishish uchun o'qituvchi ota-onalar bilan birgalikdagi faoliyatda turli xil hamkorlik shakllarini to'g'ri birlashtira olishi kerak. Har safar o'qituvchilar tarkibi har bir oilaning xususiyatlarini hisobga olgan holda kerakli, samaraliroqlarini tanlashi kerak. Axir hamkorlikning asosiy maqsadi ota-onalar bilan ittifoqdosh bo'lishdir.

Shunday qilib, aytishimiz mumkinki, umumiy ta'lim muassasasi va oila o'rtasidagi hamkorlikning barcha shakllarining mazmuni o'quvchilarning barkamol rivojlanishiga qaratilgan faol ta'lim o'zaro ta'sirini yaratishdir. O'qituvchilar va ota-onalarning to'g'ri tashkil etilgan o'zaro aloqasi bolani yaxshiroq tushunishga, oilada va maktabda shaxsiy ta'lim muammolarini hal qilishning eng maqbul usullarini topishga yordam beradi. O'qituvchi esda tutishi kerakki, u foydalanadigan barcha shakllar bolalar, ota-onalar va maktab o'rtasida ishonchli munosabatlarni o'rnatishga, ularni bir jamoaga birlashtirishga, ularning muammolarini bir-birlari bilan bo'lishish va birgalikda hal qilish zarurligini tarbiyalashga qaratilgan bo'lishi kerak. Oila va maktab hamkorligi maktab hayoti davomida davom etadigan jarayondir.

Shunday qilib ijobiy maktab muhitini targ'ib qilish uchun quyidagi qadamlarni belgilaydi:

- O'qituvchilar maktab va oilalar o'rtasidagi muntazam aloqani rag'batlantiradilar va qo'llab-quvvatlaydilar.
- Hammaga hurmat bilan munosabatda bo'lishadi.
- Maktab madaniyati jamiyat va g'amxo'r munosabatlar tuyg'usini rivojlantiradi.
- Ota-onalar maktab faoliyatiga jalb qilingan.
- o'quvchining eng yaxshi manfaatlariga e'tibor qaratish.
- Ijobiy harakat yo'nalishini aniqlash
- Ota-onalarni savollar bilan uchrashuvga kelishga undash.
- O'quvchining kuchli tomonlari, ehtiyojlari, dasturlash maqsadlari va o'qitish strategiyalari haqida ma'lumot almashish.

✚ O'quvchi bilan ma'lumot almashish; ota-onalar o'qituvchilari yig'ilishlarida qatnashib, talabalar o'z g'oyalari va istiqbollarini taqdim etishlari va ehtiyojlarini himoya qilishni o'rganishlari mumkin.

Ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi samarali munosabatlarning asosiy tarkibiy qismlari nima?

Ota-onalar va o'qituvchilar uchun eng katta muammo - samarali muloqot qilishdir. Bu oddiy tuyulishi mumkin, lekin ko'pincha suhbatlar uzilib qoladi, chunki o'qituvchi maxsus ta'lim sohasiga xos bo'lgan tilni ishlatadi va ota-ona uchun notanish bo'lishi mumkin. O'qituvchilar suhbat boshida ota-onalarga tegishli so'z birikmalarini, masalan, turar joy va modifikatsiyani tushunishlariga ishonch hosil qilishlari muhimdir. Bu keyinchalik muammolarga olib kelishi mumkin bo'lgan o'ziga xos tushunmovchilik yo'qligiga ishonch hosil qiladi.

O'qituvchi ham ota-onani faol tinglashi kerak. Yechimlar va usullarga berilib ketish shunchalik osonki, o'qituvchilar talaba uchun eng samarali bo'lgan narsa haqida fikr-mulohazalarini o'tkazib yuborishlari mumkin. Ota-onalar qaysi tayanchlar ishlayotganini va qaysi biri ishlamayotganini aniqlashga yordam beradi va muvaffaqiyatga ta'sir qiladigan o'zgarishlarni amalga oshirishga yordam beradi. Farzandimning misolida, nutqdan matnga dasturiy ta'minot yaxshi ishlamadi, shuning o'rniga biz klaviaturada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirdik va boshqa yo'l orqali muvaffaqiyatga erishdik. Mojarro bilan shug'ullanish

O'zaro hurmat munosabatlari bilan birgalikda ijobiy maktab muhiti mutaxassislar, ota-onalar, vasiylar va o'qituvchilarga dasturlar va xizmatlar bilan bog'liq muammolarni ular mojarolar manbaiga aylanmasdan oldin hal qilish uchun konstruktiv hamkorlikda ishlashga yordam beradi. Biroq, hatto eng yaxshi niyat bilan yondashilgan taqdirda ham, talaba dasturining har qanday jihati, masalan, o'qitish metodikasi, yordamchi texnologiyalardan foydalanish, o'quv dasturiga o'zgartirishlar kiritish va hokazolar bo'yicha kelishmovchiliklar paydo bo'lishi mumkin.

XULOSA

Mavzuga oid masalani chuqurroq tahlil qilish maqsadida Qashqadaryo viloyati Shahrisabz tumanidagi aksariyat maktablari o'qituvchilar hamda o'quvchilarning ota-onalari ishtirokida anonim kichik surovnomasi o'tkazildi. So'rovnomasi natijasida maktab-ota-ona, o'qituvchi o'rtasidagi munosabatlar taxlil qilindi. So'rovnomasi 15 ta savoldan iborat bo'lib, "Farzandingiz kelajakda qaysi yo'nalishni tanlashini istaysiz?", "Farzandingiz bilan uyda birgalikda dars tayyorlaysizmi?", "Farzandingiz bilan birga (ta'lim uchun) kuniga necha soat shug'ullanasiz?", "Farzandingiz bilan birga uy vazifalarini bajarishda qiyinchiliklarga duch kelganmisiz?" kabi savolnomasi matni tuzildi. Demak, savolnomalarda ota-onalar ko'pchiligi farzandi oliy ma'lumotli bo'lishini istashini anglaymiz. Shunga qaramay ota-onalarning 20 foizi farzandiga

o‘zi istagan kasbni tanlash ixtiyorini bergan . So‘ralganlarning 7 foizi farzandi savdo sohasida ishlashini istaydi. Quvonarlisi respondentlarning ko‘pchiligi farzandining dars tayyorlash jarayonida muntazam qatnashadi, ozroq qismi esa ba‘zi-ba‘zida bu bilan shug‘ullanadi. Shug‘ullanishga vaqt topolmaydiganlar ham yo‘q emas. Ular orasida “2–3 soatdan ko‘p”, “darsi tugaguncha”, “ba‘zida ikki soatdan ham ko‘p”, “bo‘sh vaqtimda”, “har xil”, “tunda” kabi variantlar uchraydi. Quvonarlisi farzandi bilan birga shug‘ullana oladigan ota-onalar respondentlarning yarmini tashkil qilsa, afsuski ba‘zi-ba‘zida vaqt ajratadiganlar ham anchagina ekan. Bu esa bolaning bir o‘zi shug‘ullanishiga to‘g‘ri kelayotganidan dalolat. Ular ichida “har kuni vaqt ajratishga harakat qilaman”, “shug‘ullanaman”, “darslariga uncha tushunmaslik” kabi javoblar bor. Sir emaski, fanzandiga uy vazifalarini bajarishda ko‘maklashadigan aksariyat ota-onalar turli darajadagi qiyinchiliklarga uchraydi. Bular darslarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar, to‘g‘ri metodikani tanlay bilmaslik, bola psixologiyasini tushunmaslik, oilaviy muhit bilan bog‘liq va boshqa muammolar bo‘lishi mumkin.

Bundan tashqari, farzandingizning o‘qituvchisidan uy vazifalari bo‘yicha yordam so‘raganmisiz? degan savollarga 44 foiz respondent “Ha” deb javob bergan bo‘lsa, 56 foizi o‘qituvchidan yordam olmasligini bildirgan. Bundan o‘qituvchi bu yo‘nalish bo‘yicha ota-onalar bilan kam ishlayotganini, ochig‘i hamkorlik faqat qog‘ozlarda bo‘layotganini aytish lozim. O‘qituvchining ota-onalar bilan ishlash mahoratiga ega bo‘lmaganligi fikrimizni ochiqaydi. Natijalar bolalar ta‘limida ota-ona nazorati baribir zarurligini ko‘rsatyapti. Negaki o‘zi qiziqib dars tayyorlaydigan boladan ko‘ra faqat ota-ona nazorati ostida shug‘ullanayotgan o‘quvchining ham ko‘rsatkichi yuqori foizda. Ayniqsa respondentlarning 33 foizi o‘yinqaroq deya bergan javobi ham fikrimizni isbotlaydi. Albatta, nazorat bolani majburlashga, oqibatda esa o‘qishdan bezdirishga olib bormasligi kerak. Mustaqil ravishda qo‘shimcha ma‘lumot izlab, kerakli yechimni o‘zi topadigan ota-onalar ham oz emas – 22 foiz. Demak, turli fanlar bo‘yicha ommabop metodik qo‘llanmalar chop etish, qo‘shimcha ma‘lumotlar, tushuntirishlar, topshiriqlarning yechimlarini turli nashrlar va internet saytlarda berib borish, ulardan foydalanishni ko‘pchilikka imkonli va oson qilish bu boradagi muammolar sezilarli darajada kamayishiga xizmat qiladi. Ular orasida dars tayyorlashni istamagan farzandini jazolaydiganlar ham oz bo‘lsa-da, bor. Shu kabi holatlarda ota-onalarga audio, video, kitob, qo‘llanma va maqola ko‘rinishidagi tavsiyalar yordamchi bo‘lishi mumkin. Demak, ota-onalar farzandining ta‘limi uchun asosan fanlar bo‘yicha repetitor xizmati va chet tillarni o‘rganish uchun pulli xizmatlardan foydalanadi. Kam bo‘lsa-da, sport-sog‘lomlashtirish mashg‘ulotlari, kasb-hunarga o‘qitish va musiqiy ta‘lim uchun haq to‘laydiganlar ham bor. So‘ralganlar orasida turli ijtimoiy qatlam vakillari borligi, ularning

moliyaviy imkoniyatlari turfa xilligini hisobga olsak, farzandi ta'limi uchun ko'pchilik pul sarflagan. Bundan ota-onalar "Eng yaxshi sarmoya – ta'limga kiritilgan sarmoya" tushunchasiga tobora ko'proq ega bo'lib borayotganini anglash mumkin. Ota-onalar o'rtasida o'tkazilgan so'rovlardan shunday umumiy xulosaga kelish mumkin: ular farzandining ta'limiga befarq emas, iloji boricha ta'limda ishtirok etishga, bu jarayonda yuzaga keladigan muammolarni yechishga harakat qiladi. Ularga zarur tavsiyalar berish, yo'l-yo'riq ko'rsatish, ta'limdagi ishtirokini rag'batlantirish, bu bo'yicha motivatsiya berish muhimdir.

REFERENCES

1. Nishonov U., Tursunov I. «Pedagogika kursi» Toshkent 1997 yil.
2. Babanskiy Y. K. «Pedagogika» M. 1988 yil.
3. Munavvarov A. K. «Pedagogika» Toshkent 1996 yil.
4. Avloniy A. «Saylanma» Ikki jildlik. Toshkent., 1999 yil.

TARIX FANINI O'QITISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNI QO'LLASHNING AYRIM DOZLARB MASALALARI

Narboyeva Sevvara Maqsudovna -

Shovot tumani xalq ta'limi bo'limiga qarashli 33- sonli IDUM ning tarix fani
o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ijtimoiy-gumanitar fanlar oilasiga iruvchi tarix fani va uni o'qitish jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish jarayoni va uning o'ziga xos jihatlari, e'tiborga loyiq ayrim dolzarb jihatlari keng ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Bundan tashqari, maqolada muallifning keng ilmiylik asoslangan fikr-mulohazalari keltirilgan. Tadqiqot obektini mohiyatini ochishga xizmat qiladigan ilmiy manbalarga murojaat qilingan.

Kalit so'zlar: *innovatsiya, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ta'lim jarayoni, novatsiya, barqaror ta'lim, ta'lim tizimi elementlari, tarix fani, tarixni o'qitish.*

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE TEACHING OF HISTORY AND SOME PROBLEMS OF THEIR APPLICATION

Narboyeva Sevvara Maqsudovna -

The history teacher at IDUM No. 33 of the Shavat District Department of Public
Education

ANNOTATION

This article provides a broad scientific analysis of the history of the family of social sciences and humanities, the process of using innovative technologies in the teaching process and its specific aspects, some of the most relevant aspects. In addition, the article presents the author's extensive scientific-based opinions. References are made to scientific sources that serve to reveal the essence of the object of study.

Keywords: *innovation, innovative educational technologies, educational process, innovation, sustainable education, elements of the education system, history, teaching history.*

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ ИСТОРИИ И НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

Нарбоева Севара Максудовна -

Учитель истории ИДУМ №33 Шаватского районного отдела народного
образования

АННОТАЦИЯ

В данной статье проводится широкий научный анализ истории семьи социальных и гуманитарных наук, процесса использования инновационных технологий в учебном процессе и его конкретных аспектов, одних из наиболее актуальных аспектов. Кроме того, в статье представлены обширные научно обоснованные взгляды автора. Делаются ссылки на научные источники, служащие для раскрытия сущности объекта исследования.

***Ключевые слова:** инновации, инновационные образовательные технологии, образовательный процесс, инновации, устойчивое образование, элементы системы образования, история, преподавание истории.*

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim texnologiyalarining keng ilmiy manbalarini o'rganmasdan turib, pedagogik jihatdan barkamol mutaxassis bo'lish mumkin emas. O'qituvchi keng ko'lamlil zamonaviy innovatsion texnologiyalar, g'oyalarni o'zlashtirib olishi zarur. Bunda pedagogic texnologiyaalr alohida ahamiyatga ega. G.K. Selevko [4] pedagogic texnologiya tushunchasini ilmiy asoslab beradi, o'ziga xos tasnifini taklif qiladi, umumlashtirilgan shaklda 50 ga yaqin texnologiyani ko'rsatadi. Ushbu ro'yxatda u qo'llash darajasini hisobga olgan holda umumiy pedagogik, maxsus fan va mahalliy yoki modulli texnologiyalarni o'z ichiga oladi.

Ushbu maqolada tarix o'qitishda eng ko'p qo'llaniladigan bir qancha texnologiyalar keltirilgan. Rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyalari ko'pincha keng qo'llaniladi. Rivojlanayotgan ta'limda pedagogik ta'sirlar shaxsning psixologik ma'lumotlarining rivojlanishini kutadi, rag'batlantiradi, yo'naltiradi va tezlashtiradi. Bola to'liq huquqli faoliyat sub'ektidir. Rivojlantiruvchi ta'lim bolaning proksimal rivojlanish zonasida amalga oshiriladi. Proksimal rivojlanish zonasi - bu bolaning mustaqil ravishda nimaga qodir bo'lganidan, nima qila oladigan, hamkorlikda qanday qilishni biladigan narsaga o'tish imkoniyati. Rivojlanish uchun doimiy rivojlanish sohasi va proksimal rivojlanish zonasi o'rtasidagi chegara - noma'lum, ammo bilim uchun potentsial foydalanish mumkin bo'lgan hududni engib o'tish kerak. Rivojlanayotgan ta'limning muhim xususiyati shundaki, u proksimal rivojlanish zonasini yaratadi, aqliy neoplazmalarining ichki jarayonlarini keltirib chiqaradi, rag'batlantiradi, harakatga keltiradi[3]. Proksimal rivojlanish zonasining tashqi chegaralarini aniqlash, uni haqiqiy zonadan ajratish (bola buni mustaqil ravishda amalga oshirishi mumkin) - bu o'qituvchining tajribasi va mahoratiga qarab, hozirgacha faqat intuitiv darajada hal qilinadigan vazifadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'quv faoliyatining asosiy motivatsiyasi kognitiv qiziqishdir. Metodologiya oqilona va hissiy, faktlar va umumlashmalar, jamoaviy va individual, axborot va muammoli, tushuntirish va qidiruv usullarini birlashtiradi. O'quv jarayonida o'quvchilar turli tadbirlarga jalb qilinadi[5]. O'qitishda didaktik o'yinlar, munozaralar, shuningdek, tasavvurni, fikrlashni, xotirani, nutqni boyitishga qaratilgan o'qitish usullaridan foydalaniladi. Tarix o'qitishda rivojlantiruvchi ta'lim texnologiyasi izlanish va rivojlanish bilan birga olib borilishi lozim. Dars ta'lim jarayonining asosiy elementi bo'lib qoladi, lekin uning vazifalari, tashkil etish shakli har xil bo'lishi mumkin.

Rivojlantiruvchi ta'lim shaxsning kognitiv qobiliyatlarini yaxshilashga yordam beradi. Talabalar rivojlanishining asosi tarix ta'limi mazmuni, uning sifati hisoblanadi. To'liq tarkib, faktlar va aloqalarga boy (lekin ortiqcha yuklamadan), jonli, hissiy taqdimotga ega, rivojlanish uchun ajoyib asos bo'lib xizmat qiladi. Xuddi shu materialni o'rganishda rivojlanishning turli darajalariga erishiladi - maktab hayoti shunga o'xshash ko'plab misollarni beradi. Bitta va bir xil dars turli natijalarga olib kelishi mumkin, bu esa o'quvchilarning bilim faolligini oshirish zarurligini isbotlaydi. Bu tarkibning rivojlanish imkoniyatlaridan qanchalik foydalanilishiga bog'liq. Boshqacha aytganda, rivojlantiruvchi ta'limning birinchi sharti o'quvchilarning bilish faolligi, ularning samarali fikrlash faoliyatidir. Yangi avlodlar faqat o'zlarining faol mustaqil faoliyati yordamida bilimlar boyligini to'liq o'zlashtirishlari va kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishlari mumkin. O'rganish tafakkurni optimal rivojlantiradi, agar talaba nafaqat tarixiy bilimlarni egallasa, balki bu bilimlarni egallash yo'llarini ham o'zlashtirsa. Agar o'qituvchi tayyor xulosani o'quvchilarga yetkazsa, baholash boshqa birovning aqliy faoliyati mahsuli bo'lib, uning mexanizmi noma'lum. Maktab o'quvchilarini mustaqil xulosalar chiqarishga, muayyan fakt va hodisalarni baholashga o'rgatish kerak.

O'rganish qobiliyati kognitiv jarayonni tashkil etishni, o'qituvchining ish uslubini shakllantiradi. O'qituvchi taqdimoti fikrlash, fikrlash (tahlil, taqqoslash) standartini ko'rsatishi kerak. Ko'nikma har doim aniq tarixiy material asosida shakllanadi. Aqliy mehnatning murakkabligi birinchi navbatda o'rganilayotgan tarixiy material va topshiriq mazmunining murakkabligiga bog'liq. Ushbu murakkabliklarni hisobga olmasdan turib, fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ish etarli darajada samarali bo'lishi mumkin emas. O'qitish usuli, faoliyat usuli qanchalik yaxshi o'zlashtirilsa, u qanchalik maqsadga muvofiq qo'llanilsa, tasvirlar, tushunchalar va ta'limning tarbiyaviy natijasi qanchalik to'liqroq (boshqa narsalar teng bo'lsa) o'zlashtiriladi.

O'qitish tarixiy mazmun va harakatning adekvat usullarini o'zlashtirish sohasida yangi va ortib borayotgan talablarni qo'yib, rivojlanishga rahbarlik qilishga chaqiriladi. Talabalarning aqliy faoliyati etarlicha qiyin, ammo kirish mumkin bo'lishi kerak. Yetarli darajadagi murakkabliksiz tafakkur mustaqillikning yuqori darajalariga erishish uchun muhim shart-sharoitlarga ega emasligi isbotlangan. Talabalar faoliyatining optimal qiyinligi faqat o'qituvchi tomonidan har bir sinfdagi pedagogik sharoitlarni hisobga olgan holda aniq belgilanishi mumkin.

Uslubiy maqsad - sinfda talabalarning kognitiv faolligini namoyon qilish uchun sharoit yaratish. Bu maqsadga quyidagi yo'llar bilan erishiladi: o'qituvchi muammoli vaziyatlar, to'qnashuvlar yaratadi; o'quvchilarning sub'ektiv tajribasini ochib berishga imkon beradigan o'quv faoliyatini tashkil etishning turli shakllari va usullaridan foydalanadi; dars rejasini tuzadi va talabalar bilan muhokama qiladi; har bir talabaning sinf ishiga qiziqish muhitini yaratadi; o'quvchilarni nutq so'zlashga, xato qilishdan qo'rqmasdan topshiriqlarni bajarishning turli usullaridan foydalanishga undaydi; nafaqat yakuniy natijani, balki talaba faoliyati jarayonini ham baholaydi.

Darsda muloqotning pedagogik vaziyatlarini yaratish, har bir o'quvchining ish uslubida tashabbuskorlik, mustaqillik, tanlab olish imkoniyatini yaratish - bunday tarix darslari moslashuvchan tizimliliigi bilan ajralib turadi. Rivojlanayotgan ta'lim texnologiyasida darsni tashkil etishning belgilangan umumiy maqsadlari va vositalari o'qituvchi tomonidan darsning maqsadi, uning tematik mazmuniga qarab konkretlashtiriladi.

Shunday qilib, o'quvchini o'z potentsialiga yo'naltirilgan ta'lim faoliyatiga jalb qilgan holda, o'qituvchi talaba oldingi mashg'ulotlarda qanday faoliyat usullarini o'zlashtirganligini, bu jarayonning psixologik xususiyatlari qanday ekanligini va talabalar tomonidan o'zlarining tushunish darajasini bilishi kerak. tadbirlar.

Guruhlariga bo'lib o'qitish texnologiyalari jamoaviy faoliyat sifatida quyidagilarni o'z ichiga oladi: guruhda talabalar bilimni o'zaro boyitish; ta'lim va kognitiv jarayonlarni faollashtirishga olib keladigan birgalikdagi harakatlarni tashkil etish; dastlabki harakatlar va operatsiyalarni taqsimlash (vazifalar tizimi tomonidan o'rnatiladi); aloqa, aloqa, ularsiz taqsimlash, almashish va o'zaro tushunish mumkin emas, buning natijasida o'quv vazifasiga mos keladigan faoliyat sharoitlari rejalashtirilgan va tegishli harakat usullarini tanlash; muammoni hal qilish uchun harakat usullarini almashish; talabalarni birgalikdagi faoliyatga jalb qilish tabiati bilan belgilanadigan o'zaro tushunish; aks ettirish, bu orqali

ishtirokchining o'z harakatlariga munosabati o'rnatiladi va bu harakatni adekvat tuzatish ta'minlanadi.

Darsda o'quvchilarning jamoaviy ishini tashkil etishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: birinchidan, bu darsda sinf aniq tarbiyaviy muammolarni hal qilish uchun guruhlariga bo'linadi; ikkinchidan, har bir guruh muayyan vazifani (bir xil yoki tabaqalashtirilgan) oladi va uni bevosita guruh rahbari yoki o'qituvchi nazorati ostida birgalikda bajaradi; uchinchidan, guruhdagi topshiriqlar guruhning har bir a'zosining individual hissasini hisobga olish va baholash imkonini beradigan tarzda bajariladi; to'rtinchidan, guruh tarkibi doimiy emas, u guruhning har bir a'zosining ta'lim imkoniyatlarini maksimal samaradorlik bilan amalga oshirish mumkinligini hisobga olgan holda tanlanadi - kelgusi ishlarning mazmuni va xususiyatiga bog'liq.

CONCLUSION

Guruhlarining rahbarlari va ularning tarkibi turli darajadagi ta'lim darajasidagi maktab o'quvchilarini birlashtirish, tarixni bilish, o'quvchilarning bir-birini to'ldirishga imkon beradigan muvofiqligi prinsipiga ko'ra tanlanadi.

Xulosa qilib aytganda tarix fanini o'qitidhning yuqoridagi innovatsion usullari bir vaqtning o'zida ta'limni rivojlanishiga va o'quvchini tarix fanini o'zlashtirish darajasini ko'tarishda va natijada oldinga qo'yilgan ta'limiy maqsadlarga yetishga zamin yaratadi. Bunda dars jarayonida aniq natijaviyligi kafolatlangan bu kabi usullarni tizimli ravishda qo'llash oxir-oqibatda o'z tarixiga befarq bo'lmagan avlodni tarbiyalashga xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Y.A.Komenskiy. Buyuk didaktika. O'qituvchi nashriyoti, 1975. 134-bet.
2. Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni - <http://lex.uz/>
3. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Zebuniso-Konigil / 4-tom. Bosh tahrir hay'ati a'zolari: M.Aminov va b. - T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. 169-bet.
4. N.Muslimov va boshqalar. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. "Sano-standart" bosmaxonasi. 2015. 10-11 betlar. 157-bet
5. O'quv jarayonida ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash yo'llari. - T.: TDIU, 2005. 60-bet.

6. Tarbiya. Ota-onalar va murabbiylar uchun ensiklopediya. Tuzuvchi: M.N.Aminov. Mas'ul muharrir: A.Majidov. - Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2010. 432-bet.
7. USAROV J. E. INKLYUZIV TA'LIMNING NAZARIY VA KONTSEPTUAL MASALALARI //INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL. - 2021. - T. 1. - №. 02. - C. 37-46.
8. Sapaev V. O, The actuality of improvement in rural social standard of living in Uzbekistan // Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – T. 2. – №. 11. – C. 147-151. <https://uzjournals.edu.uz/namdu/vol2/iss11/24/>
9. Sardor K., Valisher S. INSON ONGI MILLIY G'OYA TIZIMI ELEMENTI SIFATIDA //Academic research in educational sciences. – 2020. – №. 4. <https://cyberleninka.ru/article/n/inson-ongi-milliy-goya-tizimi-elementi-sifatida>
10. Sapaev V., Madrakhimov A. The transformation of social consciousness and intelligence of rural population on social life of Uzbekistan //Norwegian Journal of Development of the International Science. – 2020. – №. 39-4. – C. 54-56. <https://cyberleninka.ru/article/n/the-transformation-of-social-conciousness-and-intelligence-of-rural-population-on-social-life-of-uzbekistan>

VATANPARVARLIK – INSONIYLIKNING ENG YUKSAK MEZONI

D.A. Alautdinov,

IIV Akademiyasi O‘quv-saf qismi kurs boshlig‘i

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning zarurati, tarixiy davrlarda tutgan o‘rni, yoshlar dunyoqarashining shakllanishi va o‘ziga xosligi, vatanparvarlikning qadriyat sifatida inson taqdiriga ta‘siri tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: vatanparvarlik, qadriyat, sivilizatsiya, iftixor, shon-sharaf, iymon, fidoyilik, oila, burch, mas‘uliyat.

ПАТРИОТИЗМ – ВЫСШИЙ КРИТЕРИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются необходимость патриотического воспитания молодежи, его место в различных периодах истории, специфика формирования мировоззрения, его влияние как ценности на судьбу человека.

Ключевые слова: патриотизм, ценность, цивилизация, гордость, слава, вера, самоотверженность, семья, долг, ответственность.

PATRIOTISM – IS THE HIGHEST CRITERION OF HUMANITY

ABSTRACT

In the article scientifically analyzed the necessity of training youth in patriotical sense, its role in historical periods, the forming of the world view of youth and its peculiarity and the influence as a value to the destiny of human.

Keywords: patriotism, value, civilization, pride, fame, faith, sacrificial, family, duty, responsibility

KIRISH

Bizga ota-onalar, bolalar, yaqin xesh-aqrabolar qimmatlidir; lekin muhabbat bobidagi barcha tasavvurlarimiz birgina «Vatan» otli so‘zda mujassamlashgandir. Vatanga nafi tekkudek bo‘lsa, — axir qaysi vijdonli odam uning uchun jon bermoqqa ikkilanar ekan?

SITSERON

Yaqinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Qashqadaryo viloyati qiymati 3,4 milliard dollarlik “Uzbekistan-GTL” mega korxonasini ochilishida ishtirok etdi. Korxonaga O‘zbekiston uchun strategik ahamiyatga ega. U mamlakatning energetik mustaqilligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Mamlakatning suyuq yoqilg‘iga bo‘lgan ehtiyojini qisman qoplaydi. Minglab insonlarni ish bilan ta‘minlaydi. Kelajakda neft-kimyo majmui rivojlanishiga katta hissa qo‘shadi. Shu nuqtai-nazardan bu kabi gigant korxonalarining qurilishi vatanparvarlikning yuksak namunasi deyilsa xato bo‘lmaydi.

Vatan - xalqning o‘tmishi, buguni va kelajagidir. Vatan aslida arabcha so‘z bo‘lib, tug‘ilib o‘sgan yurt ma‘nosini anglatadi. Vatan - bu inson va uning avlod-ajdodlari kindik qoni to‘kilgan muqaddas dargohdir. Vatan - bu ajdodlar maskani, el-yurt, xalq voyaga yetgan, uning tili, tarixi, madaniyati, urf-odatlarini, qadriyatlarini chinakamiga shakllanib, o‘tib, kamol topib boradigan zamin hisoblanadi.

Vatan - muqaddas qadriyat. U insonning kindik qoni to‘kilgan joy, insonni ijtimoiy yetimlikdan asrovchi manzil, ma‘naviy kamolot va fuqarolik maydoni, hayot maktabi, farovonlik va baxt-saodat o‘chog‘idir.

Inson uchun vatan yagonadir. Vatan tanlanmaydi. O‘zini anglagan borki, inson vatan kamoloti va istiqboli, yel-yurtining ozodligi va mustaqilligi uchun hamma narsani, hatto shirin jonini ham ayamaydi. Sho‘rolar davrida milliy manfaat, vatanga, ona zaminga mehr-muhabbat degan his-tuyg‘ular asta-sekin so‘na boshladi. “Vatan” tushunchasi mavhum bir umumiy holga kelib qolgandi. Hamma narsa – “Umumsovet” manfaatiga qaratilgandi. Har bir millat, xalq ming yillardan beri yashab kelayotgan o‘z vatani uchun qayg‘urishga haqli emasdi. Oxir oqibat shunga yetdiki, sobiq Sovet davrida bu mamlakatda yashayotgan xalqlar, shu jumladan o‘zbeklar ham o‘z vatanida bevatan bo‘lib yashashga majbur bo‘ldilar. Inson uchun na davlat va saltanat, na toju-taxt, hech bir narsa Vatanga, el-yurt mehriqiga teng kelolmaydi. Vatandan judolik - inson uchun katta baxtsizlikdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mustaqillik tufayli biz o‘zimizning haqiqiy vatanimizni topdik. Bu mustaqillikning bizga bergan eng oliy ne‘matidir. Vatani mustaqil xalqning o‘zi ham mustaqil bo‘ladi. Yurti ozod va erkin odamning erki o‘z qo‘lida bo‘ladi.

Mustaqillik - xalqimizda, ayniqsa o‘tib kelayotgan yosh barkamol avlodimizda vatanparvarlik to‘yg‘ularining tiklanishida muhim ahamiyat kasb yetdi. Hozirda vatanparvarlik o‘zining qanday qirralari bilan namoyon bo‘layotir. Vatanparvarlikning mohiyati nimalarda, qanday amaliy ishlar faoliyatida namoyon bo‘ladi Umuman vatanparvarlik nima, uni qanday tushunmoq kerak, u haqda

donishmandlar nima deganlar, quyida ana shular haqida bahs yuritmoqchimiz. Avvalo, hozirgi o'zbek vatanparvarligi ota - bobolarimiz yaratuvchanlik ishining bevosita davomidir. Saodatli, baxtli, kelajagi buyuk O'zbekistonga hozir har daqiqada ulush qo'shmoq, vatanga muhabbat, vatanparvarlikning asl ko'rinishidir. Vatanga munosib farzand bo'lish, uning yeri, suvi, yeli bilan chambarchas bog'liq ekanligimizni teran anglash, uni ardoqlash ham vatanparvarlikning bir ko'rinishi, qirrasidir.

Vatanparvarlik deganda eng avvalo quyidagilarni anglash joiz:

- o'z xalqini, tarixini yaxshi bilish va u bilan faxrlanish;
- qadimiy obidalar, mislsiz imoratlar, ajdodlar yaratgan moddiy va ma'naviy meroslarni ko'z qorachig'iday asrash va avlodlarga taqdim yetish;
- xalqimizning, ajdodlarimizning go'zal va ma'noli urf-odatlar, rasm-rusum va udumlarini qadrlay bilish, ularni davom yettirish;
- ajoyib vatandoshlar - ajdodlar nomi bilan, ularning ulug' ishlari, ijodlari bilan faxrlanish, ularning ishlarini davom yettirish, ularga munosib voris bo'lish;
- shunday ajoyib xalqqa, yurtga, uning boy tili va madaniyatiga mansubligi bilan faxrlanish;
- Turonzaminni himoya qilib, tomirida oxirgi qoni qolguncha dushmanga qarshi kurashgan bahodirlarni, ayovsiz janglarda halok bo'lgan qahramonlar nomini yod yetish;
- asrimizning yigirmanchi, o'ttizinchi, qirqinchi, elliginchi va nihoyat saksoninchi yillarida xalqimiz, millatimizga qarshi uyushtirilgan qatag'onlarda qamoq va surgun azoblarini boshidan kechirgan va halok bo'lgan minglab millatimiz gullarini unutmaslik;
- bu aziz va go'zal vatanimizda yuksak e'tiqod bilan yashash, unga hamisha sadoqatli bo'lishdir.

Vatanparvarlik hammamizning o'z ishimizga mas'uliyat bilan qarash, vatanning boyliklarini ko'z qorachig'iday asrash, boyliklariga boylik qo'shishga o'z ulushimizni qo'shish, ilm-fan cho'qqilari sari intilish va boshqalardir.

Vatanparvarlik bir so'z bilan aytilganda o'z ijobiy ishlarimiz, bunyodkorlik harakatlarimiz bilan uning kuch-qudratiga, gullab yashnashiga imkon darajasida hissa qo'shish:

- ona yurtimizda tinchlik, barqarorlik va osoyishtalikni saqlashga intilish vatanparvarlikning belgisidir;
- vatanparvarlik – xalqaro munosabatlarda vatan, millat manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yishdir.

Vatanparvarlik haqida soʻzlar ekanmiz, mustaqillik bizga inʼom etgan vatanparvarlikning oliy ramzlari haqida soʻzlamasdan iloj yoʻq. Vatanparvarlikning oliy ramzlari xalqimiz, yoshlarimiz qalbidan mustahkam oʻrin olayotganligi nihoyatda quvonchlidir. Oʻzbekiston Respublikasining Davlat bayrogʻi Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nyu-Yorkdagi qarorgohi oldida 180 tadan ortiq mustaqil davlatlar bayroqlari qatorida magʻrur hilpirab turishini koʻrish va his etish naqadar katta baxt, insonni naqadar kuchli bir hissiyotga chulgʻab oladi... Davlatimiz mukofotlari – “Oʻzbekiston qahramoni” oliy unvoni, orden va medallar, faxriy unvonlar ham mamlakatimiz fuqarolarida oʻz Vatanidan gʻururlanish tuygʻularini oshirishga xizmat qiladi. Oʻz milliy valyutamiz soʻmimiz ham vatanparvarlik ramzidir.

Ikkinchi masalaning bayoni. Vatanparvarlik tushunchasi insonparvarlik tushunchasi bilan uygʻundir. Vatanparvarlik uchun intilish, vatanparvarlik uchun kurashning zaminida insonparvarlik yotadi.

Insonparvarlik bu oʻzbek xalqi milliy ruhiyatining ajralmas fazilatidir. U purmaʼno va sermazmun tushunchadir. Insonparvarlik oʻzbek xalqining ajralmas xislati tarzida koʻzga tashlanadi. qurʼoni Karim insonparvarlik qoyalari asosiga qurilgan. Muhammad alayhissalom hadislar shu gʻoyalarga boy hikmatlar majmuasi sanaladi. Insonparvarlik kishilarning bir-biriga hurmatida, qadr-qimmatida, mehr-shafqatida, diyonatda, oʻzaro koʻmaklashuvda, hamdardlikda, boshqalar qaygʻusiga sherik boʻlib, quvonchidan va baxtidan sevinishda, xalq baxti va yutuqlaridan faxrlanishda koʻrinadi.

XULOSA

Oʻzbek xalqining turmush tarzi, mehnat faoliyati, oʻzaro munosabatlari, hamkorlik, hamdardlik, vafodorlik, bir-biriga suyanishi, yaxshi qoʻshnichilik, bolajonlik, ota-onaning bolaga, bolaning ota-onaga hurmati, sadoqati kabi qadriyatlari insonparvarlik qoyalari bilan sugʻorilgan. Oʻzbek xalqi bir umr mehr-shafqatli boʻlgan, barchaga yordam qoʻlini choʻzgan. Oʻzbek xalqi oʻzining insonparvarligini fashizmga qarshi kurash yillari yetim bolalarning boshini silab oʻz tarbiyasiga olib yorqin namoyon yetdi.

Mustaqil Oʻzbekiston otliq davlatimizning butun siyosati insonparvarlik gʻoyalari bilan sugʻorilganligi va uni amaldagi namunasi ekanligi bilan har birimiz har qancha faxrlansak arziydi. Jumhuriyatimiz hokimiyati inson huquqlari va demokratiyaga oid masalalarni maxsus qonun bilan belgilab qoʻyibdi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. 2020 yil 25 dekabr' kuni O'zbekiston Respublikasi Qashqadaryo viloyati G'uzor tumanida barpo etilgan Uzbekistan GTL zavodini ishga tushirish marosimidagi nutqi // Davlat rahbarining matbuot kotibi Sherzod Asadov ma'lumoti. – 2021. – 25 dek.
2. I.Ibroximov, X.Sultanov, N.Jo'raevlar "Vatan tuyg'usi" –T.: 1996. 139-145 b.
3. Sh.Mirziyoyev «Milliy armiyamiz tashkil etilishining 29 yilligiga bag'ishlangan tadbiridagi nutqidan». // «Postda» gazetasi. 2021 yil 14 yanvar №2 (4488).
4. O'zbekiston Respublikasining «Davlat mukofotlari» to'g'risidagi qonuni. 2018 yil 14 aprel.
5. Sh.T.Ikramov, Sh.R.Qobilov «Vatanga farzandlik mehri va sadoqati bilan xizmat qilish – muqaddas burch». –T.: 2016

XORAZM VILOYATIDA AGRAR SOHANING EKSPORT SALOHIYATINI KENGAYTIRISHDA AYRIM NOAN'ANAVIY TARMOQLARDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI VA RIVOJI

Sobirov Javoxir Xayrulla o'g'li

Urganch davlat universiteti talabasi

Komiljanova E'zozxon Umidjon qizi

Urganch davlat universiteti talabasi

Sharifboyeva Hayitjon Ibragim qizi

Urganch davlat universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada agrar sohaning eksport salohiyatini oshirishda noan'anaviy bo'lgan viloyat hududida o'suvchi noyob va dorivor o'simliklarning tarqalishi, o'sishi ulardan xalq xo'jaligi hamda sanoatda foydalanish hamda viloyatda agrar sohaning rivojlanishida tutgan o'rni haqida so'z boradi. Shuningdek maqola mualliflarining xulosa va takliflari viloyatda yangidan yangi noyob va dorivor o'simliklarni turlarini ko'paytirish, hamda viloyatda agrar sohaning eksport salohiyatini oshirish haqidagi fikr mulohazalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *noyob va dorivor o'simliklar, fotosintez jarayoni, madaniy o'simliklar, qulay sharoit, chakanda, grechixa, raps, topinambur, lemna minor, agrar soha,*

ABSTRACT

This article discusses the distribution and growth of rare and medicinal plants growing in the region, which is unconventional in increasing the export potential of the agricultural sector, their use in the national economy and industry, and their role in the development of agriculture in the region. The authors' conclusions and suggestions also provide feedback on the expansion of new species of rare and medicinal plants in the region, as well as on increasing the export potential of the agricultural sector in the region.

Keywords: *rare and medicinal plants, photosynthesis process, cultivated plants, favorable conditions, retail, buckwheat, rapeseed, Jerusalem artichoke, lemna minor, agrarian sector,*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается распространение и произрастание редких и лекарственных растений, произрастающих в регионе, что является нетрадиционным в повышении экспортного потенциала аграрного сектора, их

использование в народном хозяйстве и промышленности, их роль в развитии сельского хозяйства в область. Выводы и предложения авторов также содержат отзывы о расширении новых видов редких и лекарственных растений в регионе, а также о повышении экспортного потенциала агропромышленного комплекса региона.

Ключевые слова: редкие и лекарственные растения, процесс фотосинтеза, культурные растения, благоприятные условия, розничная торговля, гречиха, рапс, топинамбур, малая ряска, аграрный сектор,

KIRISH

Xorazm viloyati maydonining kattaligi bo'yicha respublikadagi viloyatlar orasida Andijon va Sirdaryo viloyatlaridagina katta hisoblanadi. Xorazm viloyati maydoni 6.3 ming km² ni tashkil qiladi. Bu maydonning katta qismi sho'rlangan maydonlar va sug'orilmaydigan yerlarni tashkil etadi. Lekin shunday bo'lsa-da viloyatda turli tuman noyob va dorivor o'simliklar uchraydi. Maqolada siz viloyatda uchraydigan(o'sadigan) o'simliklar va ularni yangi turlarini ko'paytirish hamda viloyatda turli xil sohalarda masalan, farmatsevtika, oziq ovqat, yengil sanoat va boshqa sanoat tarmoqlarida foydalanish shuningdek aholi bandligini ta'minlash va boshqa masalalar haqida ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Xorazm viloyati haqida ayrim statistik ma'lumotlar. Tashkil topgan sanasi, maydoni va aholisi[2]

1-jadval.

Viloyat nomi	Tashkil topgan sanasi	Maydoni (ming km ²)	Aholisi(ming kishi) (01.01.2020)
Xorazm	15.01.1938	6.3	1.810.000

Ushbu jadval O'zbekiston Respublikasi statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida tuzilgan[3].

O'zbekiston respublikasi tarkibida Xorazm viloyatining joylashgan geografik o'рни

2-Jadval.

MUHOKAMA VA NATIJAR

Xorazm viloyati iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi asosiy o'rinni egallaydi. Qishloq xo'jaligida mehnat vositasi ham mehnat predmeti ham yer hisoblanadi. Viloyatda jami ekin maydonlarin 232.1 ming gektar

maydonni tashkil etadi.

Viloyatning tuproq-iqlim sharoitlari bir qancha ekinlari qayta ishlash asosida import o'rini bosadigan va eksportbob maxsulotlar yetishtirish va ishlab chiqarish imkonini beradi. Jumladan, quyida viloyat hududida o'sadigan, yetishtirilayotgan o'simliklar va viloyat hududida o'sishi mumkin bo'lgan tabiiy sharoiti hamda geografik o'rniga mos tushuvchi noyob va dorivor o'simliklarning bazilari haqida ma'lumot berib o'tamiz[1].

Chakanda(chuqur qayta ishlash asosida undan dori darmon maxsulotlari olish, bolalar uchun ovqat, konserva va boshqa maxsulotlar uchun qo'shimcha sifatida foydalanish mumkin) jiydoshlar oilasiga mansub daraxtsimon yoki butasimon o'simlik. Dorivor va mevali ekin hisoblanadi. Daryo sohillarida va to'qayzorlarda yovvoyi holda o'sadigan o'simlik hisoblanadi. Xorazm viloyatining hududidan Amudaryoning kesib o'tkanligi hamda, viloyatda ko'plab sug'orish kanallari bo'ylarida va to'qaylarida bunday o'simlikni ko'paytirish imkoniyati mavjud. Geografik tarqalishi jihatidan qulay hisoblanadigan Amudaryo daryosi bo'ylarida joylashgan hududlarda bunday noyob va dorivor o'simliklarni ko'paytirish uchun qulay tabiiy sharoit mavjud.

Grechixa(Grechka ekologik toza mahsulot sanaladi. Gap shundaki, grechkani parvarishlashda hech qanday kimyoviy qo'shimchalar ishlatilmaydi, shu sababli ham donlarida hech qanday zararli moddalar yig'ilmaydi) uning gullaydigan yuqori qismidan tibbiyot amaliyotida qo'llaniladigan **rutin**(rutin qon tomirlarini mustahkamlashga va aylanishni yaxshilashga yordam berishi mumkin) olish mumkin[4]. Grechka va bug'doy uni aralashmasidan Yaponcha soba va italyancha pissokeri taomlari uchun ugra, makaron olinadi. Tibbiyotda foydalaniladigan

suyuqliklar ham tayyorlash mumkin. Uning foydali tomonlari juda ko‘p bo‘lib quyida ular haqida bilib olasiz:

- u vitaminlar, minerallar va aminakislotalarga juda boy bo‘lib, uni superfud bo‘lishiga sababchidir;
- u kamqonlik va gemoglobinning tushganida juda foydalidir;
- organizmdagi zararli xolesterinni kamaytiradi;
- qon-tomir va asab tizimlarini mustahkamlaydi;
- moddalar almashinuvini yaxshilaydi;
- qon tomirlari kasalliklarida foydali hisoblanadi;

Lemna minor o‘simligi juda foydali suv o‘ti hisoblanadi. Bu o‘simlikdan juda ko‘p sohalarda foydalansa bo‘ladi. Masalan, bu o‘simlikdan sho‘r va ifloslangan suv havzalarini biologik tozalash maqsadida xorijiy mamlakatlarda keng foydalaniladi. Uning o‘shish tezligi juda yuqori bo‘lib, ifloslangan suv havzalarida tez ko‘payadi. Uning yordamida tozalangan kollektorlar-drenaj tizimi suvlaridan ekin maydonlarini sug‘orishda foydalanish mumkin. O‘simlik tarkibi yog‘, kalsiy, fosfor, magniy, yod, brom, va boshqa qator moddalardan iborat bo‘lganligi sababli baliqlar va har xil suvda suzuvchi qushlar uchun yaxshi ozuqa hisoblanadi. U yuqori hosildorlikka ega bo‘lib bir mavsumda 1 ga maydondan 80 tonnagacha ko‘k massa yig‘ib olish mumkin. O‘simlikdan sizot va tashlanma suvlarini tozalash shuningdek boshqa ko‘plab maqsadlarda foydalanish mumkin. Masalan, chorva mollari uchun ham to‘yimli ozuqa hisoblanadi. Xattoki undan qimmatbaho o‘g‘it ham olish mumkin. Xalq tabobatida ushbu o‘simlikdan dori vositalari tayyorlanib undan ko‘plab kasalliklarni davolashda foydalaniladi[4].

Raps (undan dizel yoqilg‘isi, moy ishlab chiqarish mumkin, soya va rapsa shrotidan zarur qo‘shimcha sifatida foydalangan holda, pechenye, qandolatchilik va boshqa maxsulotlar ishlab chiqarish mumkin). Undan tashqari bu o‘simlikdan juda ko‘p narsalar olinadi. Moyi ovqatga, shuningdek, margarin, sovun ishlab chiqarishda, to‘qimachilik va sanoatning boshqa tarmoqlarida ishlatiladi. Kunjarasi chorva uchun yaxshi ozuqa hisoblanadi. Raps o‘simligi sovuqqa chidamliligi past o‘simlik hisoblanadi. Lekin shunga qaramay uning vegetatsiya davri 270 300 kun hisoblanadi. Shuning uchun ham bu o‘simlikni viloyatda ko‘paytirish orqali juda katta foyda olsa bo‘ladi.

Topinambur yernok (*Helianthus tuberosus*) —murakkab guldoshlarga mansub ko‘p yillik o‘simlik, tuganak mevali yemxashak ekini. Vatani — Shimoliy Amerika. Yevropaga 17-asr boshlarida keltirilgan. Rossiyada 18-asrda tarqalgan.

O‘zbekistonda silosbop ekin sifatida ekiladi. Poyasining ko‘rinishi kungaboqarni eslatadi. Undan farmatsevtika sanoati, sellyuloza qog‘oz tarmog‘i, spirt va biogaz ishlab chiqarish hamda, boshqa sohalarda foydalaniladi. Topinamburni xalqimiz ernok deb ham ataydi. Amerikalik hindular uni uzoq umr ko‘rish vositasi deyishadi. Chunki, uning tanani umumiy quvvatini oshiruvchi xususiyatlari bisyor.

Yernokdan muntazam iste‘mol qilib turilsa, a‘zolariga tuz yig‘ilishi, 2-tur qandli diabet, me‘da-ichak xastalıkları, kamqonlik, ateroskleroz, buyrak va siydik yo‘llarida tosh hosil bo‘lishida, asab kasalliklarining oldini olishda juda qo‘l keladi.

Shu yuqorida aytib o‘tilgan o‘simliklardan juda ko‘p sohalarda foydalaniladi. Aytib o‘tilgan va ma‘lumotlar berilgan o‘simliklardan tashqari ham viloyat hududida boshqa ko‘plab o‘simliklarni uchratish mumkin. Masalan, zira, sedana, va boshqalarni. Bularning barchasidan unumli foydalanish orqali viloyatni shuningdek respublikani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishga o‘z hissasini qo‘shadi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni aytish mumkinki viloyatda uchraydigan noyob va dorivor o‘simliklarni ko‘paytirish va yangi navlarini yaratish orqali juda katta natijalarga erishish mumkin. Viloyatning tabiiy sharoiti geografik o‘rni jihatidan qulay bo‘lgan hududlarda mahalliy va xorijiy davlatlarda uchraydigan o‘sadigan o‘simliklardan bu hududlarga olib kelgan holda foydalanilsa juda katta foyda va daromad keltiradi. Shuningdek viloyatda agrar sohaning eksport salohiyati ham yaxshilanadi. Buning natijasida nafaqat Xorazmda balki, butun respublikamizda agrar sohaning rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan bo‘ladi.

REFERENCES

1. "Xorazm viloyatini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyasi" A.M.Sodiqov. Sh.X.Nazarov. E.T.Yoqubova. D.A.Junaydullayev. X.M.Saidaxmedov. A.J.Adizov. N.N.Safarova. N.B.Qurbanboyeva. R.R.Abdullayev. Sh.X.Otaboyev. B.S.Eshimov. Sh.Qurbonov. Toshkent-2015.
2. A.Soliyev. M.Nazarov. Sh.Qurbonov. "O‘zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi" O‘zbekiston respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti. Toshkent-2010.
3. O‘zbekiston respublikasi statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari. 2010-yil.
4. <https://uz.approby.com/rutin-qoshimchalarning-foydalari/> internet sayti

B.X. KARMISHEVA TADQIQOTLARIDA SURXON VOHASI YUZ URUG‘LARINING ETNIK TAVSIFI

Sherzod Gulboy o‘g‘li To‘rayev

Maxammad Xabibullo o‘g‘li Raxmonov

Termiz davlat universiteti Tarix fakulteti etnologiya, etnografiya va antropologiya mutaxassisligi 2 kurs magistrantlari

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Surxon vohasida yuz urug‘ining etnik shakllanishi, bo‘linishi, joylashuv o‘rni va etnik tarixi haqida etnograf, turkolog B.X.Karmisheva tadqiqotlari misolida ko‘rsatib berildi. O‘zbek xalqi etnik turfa xillik orqali tashkil topgan hisoblanib, etnografik makon deya atalgan Surxon vohasida yuz qabilasi katta nufuzga ega bo‘lgan. Jumladan, yuz urug‘i XIX-XX asr boshlarida Surxon vohasida ijtimoiy hayotida katta o‘rin tutgani, tarqalish hududlari, yuz urug‘ining tarkibi, ularning Surxon elatlari bilan chambarchas bog‘liqligi ochib berilgan.

Tayanch so‘z va iboralar: yuzlar, Karmisheva, markalar, Surxon vohasi, qorapchi, turkman-yuz, Shayboniyxon.

АННОТАЦИЯ

В статье приводится пример исследования этнографа, тюрколога Б.Х. Кармишевой по этническому образованию, делению, местонахождению и этнической истории лица в Сурхандарьинском оазисе. Узбекский народ считается этнически разнообразным, и в Сурхандарьинском оазисе, известном как этнографический район, племя юз имело большое влияние. В частности, было выявлено, что сотня семян играла важную роль в общественной жизни Сурхандарьинского оазиса в начале XIX-XX веков, ареалах распространения, составе сотен семян, их тесной связи с сурхандарьинцами.

Ключевые слова и фразы: юзи, Кармышева, марки, Сурханский оазис, карпачи, туркмен-юз, Шайбанихан.

ABSTRACT

The article provides an example of a study by the ethnographer, Turkologist B.Kh. Karmisheva on ethnic education, division, location and ethnic history of the person in the Surkhandarya oasis. The Uzbek people are considered ethnically diverse, and in the Surkhandarya oasis, known as an ethnographic region, the Yuz tribe had a great influence. In particular, it was revealed that a hundred seeds played an important role in the social life of the Surkhandarya oasis at the beginning of the

19th-20th centuries, distribution areas, the composition of hundreds of seeds, and their close connection with the Surkhandarya people.

Keywords and phrases: *yuzi, Karmysheva, stamps, Surkhan oasis, karapcha, Turkmen-yuz, Shaybanikhan.*

KIRISH

XIX asr oxiri-XX asr boshlarida Sharqiy Buxoro hududida 92 urug‘ mavjud bo‘lib, ular turli asrlarda turli hududlardan kirib kelgan va mahalliy tubjoy aholi etnogenezi hamda etnik tarkibiga bevosita yoki bilvosita ta‘sir ko‘rsatgan. Movarounnahr hududiga asosan XVI asr boshlarida Shayboniyxon bilan birga - qo‘ng‘irotlar, yuzlar, laqaylar, semiziylar, kesamirlar, qatag‘onlar, durmenlar va boshqalar kirib kelgan edilar. Ular kirib kelgach mahalliy aholi tarkibiga singib ketishgan va ular umumiy nom bilan o‘zbeklar deb atalgan. Ushbu etnoslar shakllangan o‘zbek xalqi tarkibiga qo‘shilgan navbatdagi etnik komponent edi, xolos. Ular Movarounnahr va Xorazm aholisi turmush tarziga, an‘analariga, madaniyatiga, xo‘jalik faoliyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatgan yangi madaniy qatlam hosil qilganlar. Ayniqsa, Zarafshon va O‘zbekistonning janubiy mintaqalari aholisi orasida bu nisbat kuchliroq seziladi. [1,-B.160]

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Buxoro amirligi, xususan Sharqiy Buxorodagi aholining ijtimoiy holatiga nazar tashlar ekanmiz, ijtimoiy nufuzi jihatdan qo‘ng‘irotlar, yuzlar, loqaylar, semiziylar, kesamirlar, qatag‘onlar, durmenlar mutlaq yetakchilik qilganligini kuzatishimiz mumkin. Yuzlar bu davrda yirik o‘zbek qavmlaridan biri bo‘lgan. Bu davrda ular ikki joyda bir qadar tig‘iz tarqalgan. Ularning bir qismi Surxon va Hisor vodiysida joylashgan bo‘lib, manbalarda biri Hisor yuzlari deb ataladi, boshqasi esa O‘ratepa yuzlari deb atalib, g‘arbda Zarafshondan boshlanib Sirdaryo qirg‘oqlarigacha bo‘lgan keng dashtlarda joylashganlar[2,-B.212]. Bu holatni birgina 1928-yilda Samarqand ilmiy tadqiqot instituti tomonidan amalga oshirilgan Sherobod va Boysun ekspeditsiyalari natijasida Potapov tomonidan Surxon vohasi etnik tarkibi hamda oila turmush tarzini ko‘rsatib beruvchi maqolasidan ham anglashimiz mumkin.

Shundan so‘ng etnologiya fani darg‘alaridan biri B.X.Karmisheva 1945-yildan boshlab Surxon vohasi etnogenezi, etnik tarkibi va tarixi bo‘yicha tadqiqotlarini boshladi. U butun Surxon vohasini piyoda kezib chiqqan holda o‘z tadqiqotlarini amalga oshirgan va bu tadqiqotlar natijasida Surxon vohasining o‘ziga xos etnik hamda ijtimoiy holati yoritilgan ko‘plab monografiya, maqolalarni yaratdi. Olima o‘zbeklarning ko‘pgina urug‘lari haqida ham muhim ma‘lumotlarni keltirib o‘tadi. Muallif 32 ta o‘zbek urug‘i ro‘yxatini keltiradi va ularning joylashuv xususiyatlari

borasida o'zining fikr-mulohazalarini bildiradi. Masalan, mang'it, yuz, qo'ng'iroq, laqay, qipchoq, ming kabi o'zbek urug'lari va ularning tarqalishi haqida muhim ma'lumotlarni bayon qilgan. Bu urug'larning yigirma sakkiztasini bevosita uchratib tadqiq etgan hamda ular joylashgan hududlarni ko'rsatib bergan[3,-B.32]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ushbu ishni yotirishda qiyosiy-tavsifiy metodlardan foydalanildi. Mavzuni yoritishda asosiy adabiyot sifatida Karmisheva asarlari manba sifatida olindi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Movarounnahr hududiga asosan XVI asr boshlarida Shayboniyxon bilan birga - qo'ng'iroqlar, yuzlar, lokaylar, semiziylar, kesamirlar, kataganlar, durmenlar va boshqalar kirib kelgan.

Yuzlar Surxon vohasida eng yirik qabilalardan biri bo'lgan. Ularning bu hududga ko'chib kelishi haqida etnograf tadqiqotchilarning asalarida turlicha ma'lumot berilgan. Yuzlarning O'rta Osiyo hududiga kirib kelishi, ijtimoiy hayoti, xo'jalik faoliyati haqida N.A.Aristov, V.V.Bartold, X.Doniyorov, V.I.Lipskiy, N.A.Maev, L.P.Potapov, I.P.Magidovich, B.X.Karmishevalar o'z asarlarida to'xtalib o'tilgan bo'lsa, yana bir tadqiqotchi Q.Najimov XX asr 50-yillarda yuz qabilasini antropologik jihatdan o'rgangan.

Yuzlar Surxon vohasining o'rta va yuqori qismlarida qo'ng'iroqlarning bevosita qo'shnilari sifatida yashaganlar. Ularning yashash joyi hududi Hisor vodiysining sharqiy chekkasigacha cho'zilgan. B.X.Karmisheva yuz urug'larini tadqiq etar ekan o'z navbatida ularning ichki tarmoqlanishi borasida ham fikr bildirib yuzlar *marqa, ktay yuz, qorapchi* urug'lariga bo'linishini ko'rsatib o'tgan. Shu tadqiqqa asosan ularning joylashuv o'rinlari haqida to'xtalib o'tamiz. *Marqa* va *ktay yuzlar* asosan Tojikiston hududida keng tarqalgan bo'lsa, *qorapchilar* Surxondaryoning yuqori oqimlarida keng tarqalgan. Manbalarda 2715 kishi yashaganligi qayd etilgan. Biroq, Karmisheva tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, Surxon vohasida yuqorida sanab o'tilganlardan tashqari yana bir yirik yuzlar bo'linmasi-*turkman-juz* urug'i mavjud. B.X.Karmisheva, I.P.Magidovich tomonidan noma'lum deb tasniflangan Mirshod volostidagi 23 580 kishidan mutlaq ko'pchiligi turkman yuzlari deb o'z taxminini bildirib o'tgan.

X.Doniyorov ma'lumotiga ko'ra yuzlar uch guruhga bo'lingan: *marqa bolasi, qorapchi* va *rajab bolasi*. Ammo bu bo'linish asosan Toshkent, Samarqand, Sirdaryo viloyatlaridagi yuzlarga nisbatan olingan[4,-B.85]. Yuzning *rajab bolasi* tarmog'iga asosan Sirdaryo va Samarqand viloyatlarida yashovchi *tuyoqli, chol, begijuz,*

choljuvut, beshkal singari bir qancha urug‘lar kiradi[5,-B.93]. Surxon vohasidagi yuz urug‘lari esa boshqa tuzilishga ega.

Qadim zamonlardan sug‘orma dehqonchilik uchun qulay joylarni egallagan yuzlar, o‘troq turmush tarziga o‘ta boshlagan. Yuzning kekxa avlodi orasida qabila tuzilishini ozmi-ko‘pmi aniq biladigan odam kamdan-kam uchraydi. Bu, ayniqsa, ajdodlari *turkman juzlari* va *qorapchi* bo‘linmalariga mansub bo‘lganlar orasida ko‘proq to‘g‘ri keladi. Ma‘lumot beruvchilarning fikriga ko‘ra, *marqa, qorapcha va qoratamg‘ali* (*marqa* urug‘laridan biri) mustaqil etnik guruhlar bo‘lib, yuz nomi ularga qo‘shilmagan, yuz deganda esa faqat turkman-juzlar tushunilgan. Marqa urug‘ining asosiy manzilgohi Hisor vodiysining sharqiy qismi, ya‘ni sharqdagi Kofirnihon qishlog‘idan boshlanib, Dushanbe daryoning quyi oqimigacha bo‘lgan Kofirnihon Ilyak vodiysi bo‘lgan. G‘arbda *marqa* qishloqlari kam uchraydi. *Qoratamg‘ali* aholi punktlari mavjud bo‘lib, ularning asosiy joylashuvi Qoratog‘daryo vodiysining quyi qismi, ya‘ni Regar va Sariosiyo viloyati bo‘lgan. Surxonning o‘ng qirg‘og‘ida qoratamg‘alilar nisbatan kamchilikni tashkil etadi.

B.X.Karmisheva ma‘lumotlariga ko‘ra, marqalar 16 avlodni o‘z ichiga olgan. Ularning nomlari quyidagicha *qorapichak, saripichak, uyas, salin, ochamayli, ko‘psori, qipchoq, qo‘ysopi, nayman, qo‘shamg‘ali, chal, eshbachcha, elik va qoratamg‘ali*. Shuningdek, *Uyas, Qo‘ysopi, Nayman* urug‘lari bo‘linmalarining nomlari ham qayd etilgan; birinchisida *bozbit*, ikkinchisida *kasib*, uchinchisida *beshbola*, to‘rtinchisida *esamat, boqibachcha, kunduzbachcha, boriemas, bashishik, uyg‘ur, xojibachcha va dobay* kabi.

Ktay-yuzi Sangzor va Sirdaryo vodiysida yashagan yuzlarning yirik bo‘linmalaridan biri bo‘lgan. *Ktay-yuiz* 12 avlodga bo‘linadi: *quriqozon, tig‘iriy, beshkubi, bog‘machoyi, hojibolasi, uvol, mug‘ol, hojibachcha, xonxo‘ja, qoraqursak, sortjuzi*. Bular asosan Sirdaryoda, Jizzax va Samarqand viloyatining G‘allaorol hamda Bulung‘ur tumanlarida, qisman Surxondaryo viloyatida yashaydi.[5,-B.39]

Qorapchi bo‘limi Surxon vohasining shimoli-g‘arbiy qismida, To‘palangdan Xalkayor daryosigacha bo‘lgan o‘ng qirg‘oq hududda yashagan. Bu yerda ularning qishloqlari tog‘li tekislikda va qisman tog‘ etaklarida joylashgan edi. Qorapchalar 12 avlodga bo‘lingan deb hisoblangan. Karmisheva ulardan faqat ikkitasining ismini bilishga muvaffaq bo‘lganini keltirib o‘tgan. Ular - Baganalar va Zardako‘l.

Turkman juzlari Surxonning o‘ng qirg‘og‘ining markaziy qismini, shimolda Denovdan bir oz yuqorida Ambarsoy qishlog‘idan boshlanib, Sho‘rchining janubida tugaydigan Turkman cho‘li-Turkmandashtni egallagan, sharqda Surxon

bilan, g'arbda Oqqapchig'ay bilan chegaralangan. Halkayar daryosi bilan sug'oriladigan Turkmandashtga tutashgan tog' etaklarida hamda bir qancha mayda tog' tizmalarida turkman-Juz qishloqlari ham bo'lgan. Surxon daryosining chap sohilida faqat Xo'shchekka qishlog'ida qayd etilgan. Ular Denov bekligidan tashqarida kam uchraydi, Hisor bekligining Hisor tizmasida bittagina Batash qishlog'i, Sherobod bekligining Axtash qishlog'ida ham uchraydi.

Turkman-juzlarning 16 urug'i ikki guruhga – *vaxtamg'ali* va *jilantamg'aliga* bo'lingan - har birida 8 tadan urug' birlashgan. Vaxtamg'ali guruhiga: *kazayakli*, *kuztamg'ali*, *kazak*, *joriqbosh*, *kesauli*, *bolg'ali*, *alpli* va *batash* urug'lari kirgan. Jilantamg'ali guruhi quyidagi urug'lardan iborat bo'lgan: *bolaxur*, *qusa*, *patas*, *qarg'a*, *yurga*, *yas*, *taroqli* va *egarchi*. [6,-B.112]

Kazayakli urug'ining ikki bo'limi bor— *bolak-kazayakli* va *bogajeli* ; Batash urug'ining to'rtta bo'linmasi - *Nauruzboy*, *Qurbonboy*, *Xayitbay* va *Tuyjah*; Kusa urug'ining bir bo'limi bo'yra- *kusa* va Jilantamg'ali urug'ining *Ezma* bo'limi bor.

Marqa va qorapchi tarkibida *nayman* va *bag'anali* etnonimlarining mavjudligi ularga nayman millatiga mansub guruhlar qo'shilganligini ko'rsatadi. Bu qo'shiluv Jizzax viloyatida ham (bu yerda yuzlar orasida ko'rsatilgan nomlarning guruhlari ham qayd etilgan), XVII asrdan boshlab naymanlar yashagan Hisorda ham sodir bo'lgan bo'lishi mumkin. Naymanlar va uyg'urlar guruhi bilan bir qatorda marqalarning mavjudligi, xivalik nayman va uyg'urlarning ba'zi bo'laklari qirg'indan qochib Amudaryoga qarab yurgan va turli yo'llar bilan qochib ketishgan, deb taxmin qilish uchun asos bo'ladi. Ularning yo'nalishlari bir nechta – bir qismi no'g'aylarga, bir qismi qozoqlarga, bir qismi Buxoro xonligi chegaralariga borgan.

Qorapchilar XX asr boshlarida asosan Surxon vohasiga joylashgan edilar. Shaharlar va yirik qishloqlarda ular asosan *chag'atoylar* va *qarshiliklar* bilan aralashib ketgan. Ularning madaniyati va turmush tarzi shahar madaniyatiga yaqin edi Bu ularning uzoq vaqtdan beri vohalarning o'troq aholisi hayotiga aralashganligi bilan bog'liqmi yoki marka, qorapcha va turkman juzlari jung'orlarning aslzodalari ekanligi tushuntirilganmi, aytish qiyin. Qorapchilar shahar madaniyatiga yaqinligi bilan ajralib turadi: nutqi, muomalasi, xulq-atvori esa o'zbek tilida mavjud bo'lgan o'ziga xos xususiyatlarga ega edi. Qorapcha avlodlari orasida ajdodlarining bundan 200-300 yil avval Jizzax va O'ratepadan ko'chirilishi haqidagi rivoyatlar ham keng tarqalgan [6,-B.224].

Yuz qavmi bo'linmasi bo'lgan turkman-juzlar Hisorga bir qadar ilgariroq ko'chib kelgan. Mahalliy aholi esa ularni aborijen aholi deb biladi, chunki ularga bu hudud ulus, yurt sifatida amirlik tomondan berilgan bo'lib, Turkmandasht deb atalgan.

Ular Denovda kuchli himoyalangan qal'aga ega bo'lib, uzoq vaqt mobaynida mahalliy hokimiyatni boshqarganlar. Turkman-juzlar *qorapchilar* kabi o'troq turmush tarziga ega bo'lgan. Ma'lum qismi chig'atoylar bilan aralashgan bo'lib, qo'ng'irotlarga nisbatan mo'g'uliy belgilari kamroq bo'lgan[7,-B.83].

Turkman juzlarining ajdodlarining asl yashash joyi va Surxon vodiysiga joylashgan vaqti haqida yozilgan rivoyatlar bir-biriga ziddir. B.X.Karmishevaning ta'kidlashicha turkman yuzlarining Surxon-Hisor vohasiga kelishi xaqida uchta fikr mavjuddir: birinchisiga ko'ra yuzlar-*qo'ng'irotlar* kabi orqa yurtdan; ikkinchisiga ko'ra ular-ajdodlari yurti O'ratepadan va Nurotadan ko'chib kelganlar. Sohibqiron Amir Temur davrida Surxon vohasida Turkman dashti mavjud bo'lib, rivoyatlarga qaraganda Turkman dasht Amir Temur otasining qo'rg'oni bo'lgan. Amir Temurning beshinchi bobosi Qorachar No'yonga Kesh viloyati suyurg'ol qilinganligi asosida uchinchi fikr ilgari surilgan, ya'ni Sulton Sanjar moziy tomonidan yuzta turkman ko'chirib keltirilgan. Shuning uchun yuz (juz), ya'ni Turkman-yuz deb ataladi. Surxon vohasidagi yuzlar o'larini Jizzax va Samarqanddan ko'chib kelganlar avlodi deb ta'kidlashadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, bu gapni Denov shahri yaqinida Sulton Sanjarga tegishli mozar (qadamjoy) bo'lganligi tasdiqlaydi. Uchala afsonaning ham tarixiy asoslari bor. Turkman juzlari o'-o'ini anglash jihatidan ham, o'z nomi jihatidan ham, shevasi, jismoniy tuzilishi va turmush tarzi jihatidan ham Dashti qipchoqlik o'zbeklarga o'xshash bo'lgan. Denov bekligi aholisi 32 urug' – 16 urug' qorapchi va 16 turkman-yuz iborat bo'lgan.

O'zbek qabilalari orasida bir biriga o'xshash bir qancha genonimlar mavjud. Bunday tasodiflar asosan Qo'ng'irotlar, (*Vaxtamg'alilar, Jilantamg'alilar, Balgallar, Kesauli, Tarakli, Kazayakli, Bogajeli, Kazak, Kusa*), naymanlar (*Vaxtamg'alilar, Kazayaqli, Jilonli, Kazaklar*), Samarqand va Jizzaxdagi yuzlar (*vaxtamg'alilar, balgali, ko'sa*) bilan kuzatilgan. Ularning qozoqlar, asosan, O'rta juz xalqlari bilan ham o'xshash etnonimlari bo'lgan – *tarakli, balgali, yas* (jas-taban- qozoqlar orasida "tekis oyoqli") . Bunga Kuztamg'ali etnonimini ham qo'shish lozim. Demak, turkman juzlari ko'p jihatdan boshqa o'zbek qabilalari kabi bir xil qabila va urug'larning bo'laklaridan tashkil topgan.

Nurota turkman-juzlari haqidagi rivoyatlarda bu hudud turkman juzlarining ajdodlari maskani sifatida tilga olinishi ham bejiz emas. Ma'lumki, Nurota tog'lari va unga tutash hududlar XX asr boshlarida o'zbek qabilasi turkmanlarining eng ixcham manzilgohi hududi bo'lib, ular uchun adabiyotda "nurota-turkmanlar" nomi saqlanib qolgan. Nurota viloyatida X.Doniyarov tomonidan yozib olingan o'zbek-

turkmanlarning yuz qabilasiga mansubligi va ularning ota-bobolarining Nurotaga “Hisor-Ko‘lob tomondan kelgani” haqidagi afsona mavjud[4,-B.71].

Yuqoridagi ma‘lumotlar turkman-juzlar va Nurota mintaqasidagi o‘zbek-turkmanlar o‘rtasidagi genetik bog‘liqlik va ularning tarkibiga kirgan guruhlarining Nurotadan Surxon vodiysiga va yana Nurotaga takroriy ko‘chishi mumkinligidan dalolat beradi. Ko‘rib chiqilayotgan ikkala guruhda ham bir qator boshqa o‘zbek qabilalari, jumladan, qo‘ng‘ratlar va naymanlar uchun umumiy bo‘lgan bir xil genonimlar o‘xshash, shuning uchun ular Surxondaryo vodiysi etnik guruhlariga kirishi mumkin va Nurotadan kelganlar muhojirlar hisoblanmaydi. Avvalgi barcha tadqiqotchilar mahalliy aholi qarashlariga asoslanib, Nurota turkmanlarini o‘zbeklar tarkibidagi mustaqil etnik birlik, ya’ni o‘zbek qabilalaridan biri deb hisoblaganlar. 92 o‘zbek qabilasining ro‘yxatiga turkman nomining kiritilishi ham buni tasdiqlaydi. Shuni ham ta’kidlash joizki, X. Doniyorov bu guruhning o‘zbek-yuzlarga mansubligi haqida gapirar ekan, ularning O‘rta juzga mansubligini aniqlab bergan[4,-B.25]. O‘rta Juzga mansubligini ularda *Qozoyakli, Jilantamg‘ali, Balgali* genonimlarining barchasi borligi orqali bilishimiz mumkin.

Surxon vodiysida turkman yuz guruhining shakllanishi masalasiga qaytsak, shuni eslatib o‘tish joizki, O‘zbekiston va Tojikistonning janubiy viloyatlari hududida qadimdan turkmanlar yashab kelgan. O‘g‘uzlar va Ilekxon Ali-Teginning Xurosonga qarshi yurishida qatnashgan turkmanlar Termiz va Qo‘bodiyn chegaralariga yetib borib qolib ketganlar, so‘ngra oradan bir asrdan sal ko‘proq o‘tgan.

Bobur o‘z xotiralarida Hisor va Sharqiy Xurosonda, to Badaxshongacha yashagan turkmanlarni doimo tilga oladi. Ularning bir qismi Bobur asarlarida mahalliy ko‘chmanchilar, boshqalari esa begona guruhlar sifatida namoyon bo‘ladi. Masalan, Bobur aytishicha, XV asrning 60-yillari oxirlarida Iroq va Ozarbayjonda hokimiyatni Oqqo‘yunli guruhi qo‘lga kiritgach, tark etgan Qoraqo‘yunli turkmanlarining 4-5 ming oilasi Hisorga joylashdi. Turkmanlar, jumladan, Turkistondan (O‘rta Sirdaryo viloyatlaridan kelganlar) doimo temuriylar xizmatida bo‘lganlar. Temuriylar ko‘pincha turkman zodagonlari bilan nikoh orqali qarindosh bo‘lganlar. Bobur amirlari va amaldorlari orasida turkmanlar ko‘p bo‘lib, ularning bir qismi u bilan birga Hindistonga ketgan. Yuqoridagi ma‘lumotlarga asoslanib, Amudaryoning yuqori oqimi bo‘ylab joylashgan hududlarning etnik tarixida o‘g‘uzlar va turkmanlar ma‘lum rol o‘ynagan, degan xulosaga kelish mumkin. O‘zbek-turkmanlarning shakllanish jarayoni nafaqat Buxoro, Samarqand, Sirdaryo viloyatlarining Nurota tog‘lararo va tutash hududlarida, balki Surxondaryo vodiysida ham sodir bo‘lganligini tan olsak, xato bo‘lmaydi. Yuqorida aytilgan so‘lar o‘zbek-

turkmanlarning alohida guruhlarini (Yuz tarkibida ham, ular bu ittifoqqa kirgunga qadar ham) o‘z manzilgohlarining ba’zi hududlaridan boshqasiga qayta-qayta ko‘chishi ehtimoli borligini istisno etmaydi.

XULOSA

XIX asr oxiri–XX asr boshlarida Sharqiy Buxorodagi o‘zbeklar aholisining mutlaq ko‘pchiligini dashti qipchoq qabilalari qo‘ng‘irotlar, yuzlar, loqaylar, semiziylar, kesamirlar, kataganlar, durmenlar va boshqalar tashkil etgan. Yuqoridagi ma’lumotlarga asosan fikrimizni xulosalaydigan bo‘lsak, yuz urug‘lari Surxon vohasi hududida muqim o‘rnashgan urug‘lardan hisoblanib, hudud ijtimoiy iqtisodiy hayotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan. Hisor va Surxon vodiylarining o‘rta qismlarini yuz qabilasi egallagan. Qoratog‘ yaqinida 1924 yilda 476 nayman qayd etilgan. Ehtimol, ular yuqorida qayd etilganidek, Yuz qabilasining Marqa bo‘linmasi tarkibiga kirgan bo‘lishi mumkin. Yuzlar o‘zbek, qozoq va turkman xalqlari tarkibidagi ko‘plab etnik guruhlarining ta’sirida bo‘lganligi sababli ularning lahjalari ham turlichadir. O‘zbek tilining tadqiqotchilar fikricha qipchoq, o‘g‘uz va qarluqchig‘il dialektlarining aralashgan shakli yuzlar lahjasiga xosdir[8,-B.58].

Yuzlar Surxon vohasida qo‘ng‘irotlardan keyin soni jihatidan ikkinchi o‘rinda turgan bo‘lsa-da, nufuzi jihatidan yuqori o‘rinlarni egallagan. Denov bekligida yuzlar 26173 kishi bo‘lib, umumiy aholining 97.4% tashkil etgan. Denov bekligini uzoq yillar mobaynida yuz qabilasidan bo‘lgan shaxslar boshqarib kelishgan. O‘zbek qabilalari orasida yuzlar 33 300 kishini tashkil etib, son jihatidan 20.1% bilan 2 o‘rinda turgan. Ular Surxondaryo hududida Sho‘rchi, Denov, Sariosiyo tumanlarida istiqomat qilishgan. Yuzlar asosan dehqonchilik, shuningdek, chorvachilik bilan shug‘ullanib kelishgan. Hozirgi kunda ham yuzlar Surxon vohasida o‘z ahamiyati jihatidan katta o‘ringa ega hisoblanadi. Bu boradagi ilmiy ishlarimizni kelgusida yanada kengaytiramiz.

REFERENCES

1. Ashirov A. Atajanov Sh. Etnologiya.-Toshkent:«Milliy kutubxona»2007.160 b
2. Qayumov A. XX asr boshlarida O‘zbekiston hududida etnik holat.– Toshkent: «Adabiyot uchqunlari» 2015. 112 b
3. Turaev Sh. Surxondaryo etnografik tadqiqotlari B.X.Karmisheva misolida- Termiz:2021.31 b
4. Дониёров Х. Ўзбек халқининг шажара ва шевалари. – Тошкент: 1968. 25,71,85-88 б,

5. Гребенкин А.Д. Узбеки ..– С. 93. Записи Русского Географического общества. Отд. статис. Т. II. 1871. – С. 39; Материалы по районированию... – С. 17..
6. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – М.: 1976. – 112, 224 с
7. Наджимов К. Антропологический состав населения Сурхандарьинской области...– С. 83
8. Боровков А.К. Вопросы класификации узбекских народных говоров // Известия АН ССР, Ташкент, 1953.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA FORTEPIANO O'RGATISH TEXNOLOGIYASI VA O'QUVCHILARDA MUSIQIY QOBILIYATLARNI RIVOJLANTIRISH

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-52-61>

Sherzod Xushbekovich Xolmatov

Termiz Davlat Universiteti Milliy libos va san'at fakulteti, musiqa ta'limi
kafedrası o'qituvchisi
tel: 93 638 84 64

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda fortepiano o'rgatish texnologiyasi va o'quvchilarda musiqiy qobiliyatlarni rivojlantirish haqida. Musiqa bilan shug'ullanish umumiy va maxsus qobiliyatlarning muayyan majmuini talab qiladi. Qobiliyat deganda kishining biror ijtimoiy foydali faoliyat turini muvaffaqiyatli bajarishga layoqatini ifodalaydigan xususiyatlari yoki sifatleri tushuniladi. Tabiiyki, fan iste'dodning sifati har xil bo'lishni va shular asosida musiqiy qobiliyatlar ham turli darajada rivojlanishini inkor etmaydi, ammo u tabiiy xususiyatlar bilan bog'liq cheklanishlarga emas, balki har bir kishining ta'lim va tarbiya jarayonida ro'yobga chiqadigan imkoniyatlariga e'tibor berish haqida fikrlar yuritilgan.

Kalit so'zlar: Forteplano, qobiliyat, boshlang'ich sinf, psixolog, layoqat, pedagogika, musiqa, texnologiya.

АННОТАЦИЯ

Эта статья о технологии обучения игре на фортепиано в начальной школе и развитии музыкальных навыков у школьников. Музыка требует определенного набора общих и специфических навыков. Способности - это набор качеств или атрибутов, определяющих способность человека успешно выполнять общественно полезную деятельность. Конечно, наука не отрицает, что качество таланта разное, и на этой основе музыкальные способности развиваются на разных уровнях, но это не ограничивается ограничениями природных особенностей, а возможностями, возникающими в процессе обучения. и воспитание. мысли о внимании.

Ключевые слова: Фортепиано, умение, начальная школа, психолог, умение, педагогика, музыка, технологии.

ANNOTATION

This article is about the technology of teaching piano in elementary school and the development of musical skills in schoolchildren. Music requires a certain set of general and specific skills. Abilities are a set of qualities or attributes that determine a person's ability to successfully perform socially useful activities. Of course, science does not deny that the quality of talent is different, and on this basis, musical abilities develop at different levels, but this is not limited to the limitations of natural features, but to the opportunities that arise in the learning process. and education. thoughts of attention.

Keywords: Piano, skill, primary school, psychologist, skill, pedagogy, music, technology.

KIRISH

Qobiliyatlar muammosi psixologiyaning eng muhim muammolaridan biridir. Qator olimlar qobiliyatlarni dialektik materialistik tushunishga tayanib ularni «peshonaga yozilgani» kabi loqayd talqin qilishga qarshi kurashib keladilar. Psixologlarining ko‘p asarlarida musiqiy qobiliyatni biron bir darajada rivojlantirishning imkoniyatlari borligiga ishonmaslik sezilib turadi. Bunday qarashlar rivojlanish umuman ta’lim va tarbiya jarayonlariga bog‘liq emasligi, bu jarayonlar go‘yo tug‘ma iste’dodlarni aniqlashga xizmat qiladigan tashqi shartlar ekani haqidagi nazariy qoidalar bilan to‘ldiriladi.

Bizning psixologiya-pedagogika fanimiz mana shu masalaga boshqacha nuqtai nazardan yondashadi va qobiliyatlarning mohiyatini tushuntirishda: insonni kamol toptirish uning qobiliyatlarini rivojlantirishdir, degan asosiy metodologik qoidani olg‘a suradi. Shunga ko‘ra «qobiliyatlar masalan kamol topish masalasi bilan, aqliy qobiliyat masalasi esa aqliy barkamollik masalasi bilan qo‘shilishi kerak»[4].

Barcha psixologlarimiz qobiliyatga inson shaxsininig o‘ziga xos psixologik xususiyatlari sifatida faoliyat bilan chambarchas bog‘liq holda qaraydilar va tegishli faoliyatsiz umuman qobiliyat bo‘lishi mumkin emas, deb hisoblaydilar. Shu sababli qobiliyatni shakllantirishi va rivojlantirish uchun yashirin qobiliyatlarni yuzaga chiqarishi va ularni yuksak darajaga yetkazishi mumkin bo‘lgan faoliyatni tashkil etish zarur:

Qobiliyatlarning yashirin va aktual qobilnyatlarga bo‘linishi ularning shakllanishi va o‘shini tahlil qilish imkonini beradi. Bunda shaxsning shakllanishi dialektikasi o‘z ifodasini topadn: ijtimoiy shaxsni shakllantiradi va unda kishining u yoki bu yashirin psixik xususiyatlari mavjudligining haqiqiy daliliga aylantiradi[6].

Shaxsning yashirin qobiliyatlariga kishining o‘ziga xos xususiyatlari sifatida

qaraladi va bu xususiyatlar uning yanada kamol topishiga asos bo'ladi, unda o'ziga xos fe'l-atvorni vujudga keltiradi, har bir kishi o'zining psixik tabiatiga eng muvofiq faoliyatni tanlashida yaqqol ko'rinadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Pedagogika mana shu xulosalarga asoslanib bola ta'lim va tarbiya natijasida psixik rivojlanadi, degan asosiy fikrni olg'a suradi. Lekin musiqa mashg'ulotlari psixik faoliyat namoyon bo'lishining shakllaridan biri ekani sababli musiqa pedagogikasi umumiy pedagogika va oliy nerv faoliyati fiziologiyasi fanlarning qoidalarini, ilmiy yutuqlarini va xulosalarini nazarda tutishi lozim[16].

Qobiliyatlar hayotda, iste'dodlar asosida shakllanadi. Shuning uchun ham tug'ma va o'zlashtirilgan qobiliyatlarning muvofiqligi masalasi keng muhokama qilinadi. Qobiliyatning rivojlanishida organizmning anatomik-fiziologik xususiyatlari, nerv sistomasining tuzilishi, nerv jarayonlarining harakatchanligi, miya faoliyatining xususiyatlari katta ahamiyatga ega. Avloddan avlodga mustahkamlanib kelgan mana shu shartlarning hammasi qobiliyatlarning rivojlanishi uchun iste'dod sifatida xizmat qiladi.

Taniqli olim B. M. Teplov musiqiy qobiliyatlar muammosini chuqur tadqiq etib, hech qanday psixologik xususiyat tug'ma bo'lmasligini faqat iste'dod tug'ma bulishi mumkinligini qayd qildi. U iste'dodlar asosida musiqiy qobiliyatni yaxshi rivojlantirishning sharti kishini mazkur qobiliyat uzluksiz asqotadigan faoliyatga jalb qilish ekanini isbotladi[1].

Tabiiyki, fan iste'dodning sifati har xil bo'lishni va shular asosida musiqiy qobiliyatlar ham turli darajada rivojlanishini inkor etmaydi, ammo u tabiiy xususiyatlar bilan bog'liq cheklanishlarga emas, balki har bir kishining ta'lim va tarbiya jarayonida ro'yobga chiqadigan imkoniyatlariga e'tibor beradi.

I.Pavlovning ta'riflashicha, kamol topish jarayonida vujudga keladigan har bir xususiyat tug'ma va o'zlashtirilgan xususiyatning «qotishmasi» bo'ladi. Mana shu «qotishma»dagi tug'ma va o'zlashtirilgan xususiyatlar nisbati mazkur xususiyatning xarakteriga, murakkabligi va o'ziga xos kamol topishda vujudga kelishiga bog'liq holda har xil bo'ladi. I. Pavlov oliy nerv faoliyati turli bog'lanishlar uchun imkoniyat yaratadigan bo'lishini ifodaladi. U shunday yozadi: «Hech narsa harakatsiz, qotib qolmaydi, balki doimo o'sishi, yaxshi tomonga o'zgarib borishi mumkin, buning uchun faqat tegishli sharoit yaratilsa, bas»[2].

Musiqachi-pedagog uchun umumiy va maxsus xususiyatlar, ularning o'zaro bog'lanishi, shuningdek, iste'dodning sifatini aniqlash masalalari muhim ahamiyatga molikdir. Psixologiyada iste'dod faoliyat qobiliyatiga nisbatan umumiyroq tushuncha

bo'lib, maxsus qobiliyatlar unib chiqadigan zamin sifatida talqin qilinadi. B.Teplovning ta'riflashicha, maxsus qobiliyatlar faoliyatning ayrim maxsus sohalariga munosabatda namoyon bo'ladi, shu bilan birga u yoki bu maxsus qobiliyatlar ichida umumiy iste'dod ham bo'lishi mumkin. Muayyan faoliyatga moyillik qobiliyat paydo bo'lishining dastlabki belgisi hisoblanib, qobiliyatning rivojlanishi uchun sharoit mavjudligini bildiradi[14].

“Bunda ko'p yirik pedagoglar, ijrochilar va metodistlari (L. Barenboym, T. Berkman, A. Goldenveyzer, G. Neigauz, A. Nikolayev, V. Shapov va boshqalar) musiqa tarbiyasi sohasidagi ta'lim bilan kamolotning o'zaro bog'liqligi masalasini tahlil qildilar. Ular o'quvchi chinakam kamol topishi uchun faqat unga ta'lim va tarbiya vositalarining tashki ta'siri yetarli emasligini, balki uning ichki o'ziga xos sifatleri va xususiyatlarini hisobga olish xam zarurligini ta'kidladilar. Bunda asosiy vazifa ta'limni to'g'ri yo'naltirishdir, ta'lim kamolotdan oldinda borishini ta'minlashdir. Kamol toptirishning eng istiqbolli yo'llaridan biri o'quvchi oldiga ijodiy vazifalar qo'yiladigan va uni ana shu vazifalarning yechimini mustaqil izlashga rag'batlantiriladigan yo'naltiruvchi ta'limdir.

Ma'lumki, musiqiy qobiliyatlar barvaqt, ko'pincha bolalar musiqa bilan maqsadga muvofiq ravishda shug'ullanishni. boshlashidan ancha ilgari yuzaga keladi. Shunga asoslanib bolalarni musiqa bilan shug'ullanish uchun «qobiliyatli» va «qobiliyatsiz» deb farqlanadi[10]. Lekin ayrim olimlarning tadqiqotlari va tajriba ishlari to'g'ri yo'lga qo'yilgan ta'lim jarayoni kishida mutlaqo bo'lmagan qobiliyatlarni ham rivojlantirishi mumkinligini isbotladi. Gap shundaki, kishining barcha psixik jarayonlari bir qancha ketma-ket bosqichlarda rivojlanadi va shu bosqichlarda ular yashirin holda hamda tarbiyaning nazoratidan tashqari o'z-o'zidan shakllanadi. Ulardan birortasi shakllanmagan yoki noto'g'ri shakllangan bo'lsa, «qobiliyatsizlik» hollari vujudga keladi. Bardi-yu, ana shu jarayon topilsa va shakllantirilsa, keyingi rivojlanish o'z maromida davom etadi.

Shunga ko'ra biz har bir bola musiqa bilan shug'ullanishi lozim, binobarin musiqiy ma'lumotlarni faqat musiqa mashg'ulotlarining maqsadga muvofiq va izchil sistemasi orqali aniqlash, shakllantirish hamda rivojlantirish mumkin, deb bilamiz[15].

Bolalarda musiqiy qobiliyatni rivojlantirish uchun ular haqida bunday tasavvur hosil qilish qiyin. Bunday hollarda ularning musiqaga munosabatini qanday aniqlash kerak? Eng avvalo bolani sinab ko'rish, lekin bunda unga ayrim mavhum, o'zi anglamaydigan tovushlarni aytish yoki ritmik shakllarni chertish kabi topshiriqlarni berish kerak. Musiqiy o'quvni aniqlashning yaxshi yo'li bolaga mazmuni va xarakteri

turlicha qo'shnqlarni aytirib ko'rishdir. Bola bunday qo'shiqni ijro etayotganda musiqani idrok etishi, musiqiy xotirasi, ritmni bilishi va eshitish qobiliyati aniqlanadi. Qo'shiqni to'g'ri va ifodali ijro etish ijro qilinayotgan musiqaga munosabatni, musiqiy obrazlarni to'g'ri tushunishni ko'rsatadi[29].

Bundan tashqari, bolalar guruhiga turli xarakterdagi musiqani eshittirish, ularning qanday ta'sirlanishini kuzatish, ulardan tinglangan ohanglar qanday birlashuvini, tinglayotganda ko'z oldiga nimalarni keltirishini so'rash ham mumkin.

Musiqiy qobiliyatlar muammosini tahlil qilishda avvalo ular o'zaro bog'liq, bir-biridan ajralgan holda mavjud bo'lmaydigan snfatlarning keng majmuasidan iboratligini aytish lozim. Musiqiy qobiliyatlarga musiqani anglash, musiqani tinglay olish, tinglashni nazorat qilish, musiqiy xotira, shuningdek, diqqat, tasavvur va maxsus ijrochilik qobiliyatlari kiradi[3].

Musiqiy qobiliyatlarning eng muhimlaridan biri musiqani anglashdir. Uni psixologiyada musiqani idrok etish, uning go'zalligi va ifodaliligini his qilish, muayyan badiiy mazmunini ko'z oldiga keltirish va uni o'z hissiyotlari hamda kechinmalariga bog'lash deb tushuniladi.

Musiqani anglashni tarbiyalash mumkin va uning rivojlanishi musiqa mashg'ulotlarining qanday tashkil etilishiga bog'liqdir. Musiqani anglash yorqin obraz va bolalar tushunadigan yuksak badiiy material-lar asosida tarbiyalanadi. Bolada musiqa mashg'ulotlariga ishtiyoq uyg'otish, musiqaning bo'yoqlaridan, musiqiy asarlarning obrazlilikidan zavqlanishni vujudga keltirish kerak[27].

Agar bolalarda musiqiy ma'lumotlarni tabiiy, erkin rivojlanishi tahlil etilsa, bu rivojlanish tovushlarga qiziqish asosida amalga oshirishini yaqqol his qilish mumkin. Zotan qiziqishgina bolaning diqqatini to'xtata oladi va uni tovushlarga jalb eta oladi, unda o'zi eshitgan narsalarni eslab qolishga hamda aniq ifodalashga yordam beradigan «kuzatuvchanlikni» vujudga keltiradi[17,22].

Bolalarni musiqiy kamol toptirish uchun asosan musiqiy ma'lumotlarning elementlari: yaxlit va yorqin kuyga bog'lanmagan alohida tovushlar yoki tovush komplekslari yoki ohanglar mashq qilinadigan (ya'ni musiqiy ma'lumotlar musiqiy taassurot na hissiy kechinmalarga bog'lanmay, alohida rivojlantiriladigan joylarda mutlaqo boshqacha holat vujudga keladi. Ishga bunday yondashishda intonatsiyaning, ritmning aniqligida, shuningdek, xotirani rivojlantirishda ko'pincha katta natijalarga erishiladi[23]. Ana shunday mashg'ulotlar jarayonida bolaning diqqati to'planishini ham, hatto o'ziga xos qiziqishini ham aniqlash mumkin. Qisqasi, tabiiy jarayonning deyarli barcha komponentlari vujudga keladi. Faqat bir narsa musiqaning hissiy ta'siri va kechinma yetishmaydi[26]. U balki keyinchalik paydo bo'lar? Bunday

bo'lishi ehtimoldan uzok. Bolada hissiy kechinma, hatto, mukammal detallar bo'lsada, uzuq- yuluq holda vujudga kelmaydi. U yaxlit kuyning bevosita ta'siri natijasi sifatida hamda tinglangan narsalarga birinchi javob, sifatida paydo bo'ladi. Agar diqqatning birinchi javobi bir-biridan ajralgan alohida tovushlarga yo'nalsa, diqqat qisqa turtkilarga bo'linadi va bu hol yaxlit hamda bog'lanishli idrokka xalaqit beradi. Mana shu usulda tarbiyalangan bola uyg'un yaxlitlikka bog'lanmagan alohida elementlar bo'yicha anglashga o'rganadi. U yaxlit jo'shqin kuyni bevosita idrok etish o'rniga alohida tovushlardan vujudga keltiradi[16].

Natijada hissiy ta'sirdek, muhim rag'batlantiruvchi kuchdan mahrum bo'lgan musiqaga qiziqish manбайдan ajralgan anik quriganidek darrov so'nib bolada va bolada musiqiy ma'lumotlarning muhim elementlarini rivojlantirishda erishilgan yutuqlarga qaramay, u biron bir cholg'u asbobi bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarga tayyorlanmagan bo'lib qoladi.

Vaholanki, bola cholg'u asbobi bilan shug'ullanishi uchun «yetilishi» lozim[11]. Bunday yetiliga yo tabiiy yo'l bilan yoki bolaning musiqiy ma'lumotlarini rivojlantirib, unda kuyga, musiqaning xarakteri va kayfiyatiga qiziqish uyg'otadigan tajribali mutaxassis rahbarligida ro'y beradi.

Eshitishni rivojlantirish uchun asarning musiqiy to'qimasini ayrim tovushlarning, chuqur bas tovushi va hokazolarning kuyi hamda jo'rligining rang-barangligini tabaqali eshitish qobiliyatini rivojlantirish zarur. Pedagog rang-barang, obrazli taqqoslashlarga ko'proq murojaat etishi, alohida tovushlar va tovush birikmalari bilan orkestr tovushlarini, tabiat ovozlari va hokazolarni qiyoslashi kerak[5].

Eshitish bilan birga musiqiy nutqning eng muhim ifoda elementi bo'lmish ritmni ham rivojlantirish lozim. Ritm ustida ishlash faqat nota yozuvini aniq bajarish va mexanik hisobdan iborat bo'lmasligi kerak. Chinakam badiiy ritmning doimo «ko'proq yoki kamroq» nisbiy erkinlik" elementi bo'ladi. Shu bilan birga ritmik aniqlik asarning mazmuni va uslubiga ko'ra aniqlanadi: ayrim asarlarda ritm qat'iyroq, ayrimlarida erkin bo'ladi[24]. Uquvchilar birinchi mashg'ulotlardayoq ritmik maqsadga muvofiqlik qonunlari nima bilan aniqlanishini tushunib olishlari, pyesaning o'lchamini kuchli hissalarining ifodalilikdagi ahamiyatini, frazaning intonasiya nuqtalariga tortilishini, shuningdek, asarning eng baland nuqtasini his etishni o'rganishlari kerak[13].

Musiqachi uchun xotira ham katta ahamiyatga ega. Bu tushuncha kompleks bo'lib, eshitish, mantiq, ko'rish va harakat xotiralarini o'z ichiga oladi. Musiqachi uchun eng zararli odat faqat barmoqlar bilan (aqlni ishlatmay) yodlashdir[8]. Bunday yodlash estradada ijro etishda ko'pincha ko'ngilsiz natijaga olib boradi:

hayajonlanish tufayli qo‘llar itoat etmaydi, aql va eshitish esa o‘quvchiga hech narsa bermaydi va u yordam-siz qoladi, muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Asar esda qolishi uchun «o‘zidan-o‘zi o‘rganilishini» kutmay, maxsus yodlanishi kerak. Bunda asarning turli joylaridan boshlab alohida qo‘llar bilan ovozlari bo‘yicha, tovush va mantiqiy tahlilni ishga solib o‘rganish yaxshi yordamchi vosita hisoblanadi.

XULOSA

Maxsus ijrochilik qobiliyatlari ko‘pchilik uchun chalishga ehtiyojmandlikda, estradada ijro eta olishda, yorqin, ilhom bilan chalishda, tinglovchilarni mahliyo qila olishda ko‘rinadi[25].

Musiqachining xususiyati sahnada o‘ynayotgan artistga o‘xshab muayyan hissiy holatga kirishi, keng qamrovli tuyg‘u va kayfiyatni egallashi, shu ondagi tovushni ichki eshitish bilan tinglashi va uni musiqiy obrazning navbatdagi rivojlanishi bilan bog‘lashidan iboratdir. Har bir ijrochi asarni uzicha talkin yetadi interpretasiyalaydi va shunda uning ijodiy uziga xosligi namoyon buladi talqin asarning g‘oyasini badiiy obrazlarini va ijrochiga o‘z niyatini amalga oshirishga yordam beradigan ifodalilik vositalarini shaxsan tushunishdan kelib chiqadi. Ana shu sifatlarni asarning mohiyatiga kirishni badiiy vazifani bajarish usullarini topishni o‘rgatish fortepiano chalishni o‘rgatishning dastlabki mashg‘ulotlaridanoq boshlanishi lozim.

REFERENCES

1. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей // Теплов Б.М. Избранные труды в 2-х т. Т. I. – М.: Педагогика, 1985. – 328 с., С. 42-222.
2. Rajabova D. “Fortepiano mashg‘ulotlari” (fortepiano ta’limi metodikasi) T.: “O‘qituvchi” 1994. 23 b.
3. Норбошева М. А. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИНГ ОИЛА ҲАҚИДАГИ ТАСАВВУРЛАРИНИ ЎРГАНИШ //ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ. – 2021. – Т. 4. – №. 6.
4. Norbosheva M. A. ANALYSIS OF KID'S PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT THROUGH NATIONAL GAMES //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 72-75.
5. Норбошева М. О. РОЛЬ СЕМЬИ И ДОШКОЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ В ФОРМИРОВАНИИ ЛИЧНОСТИ РЕБЁНКА //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 7 (66). – С. 66-67.
6. Aliyarovich, T. E. ., & Sayfiddinovich, X. R. . (2021). Forms and Methods of Innovative Approach through the use of Ethnopedagogy in the Development of

Heury Capacity in Primary Schools. *Journal of Ethics and Diversity in International Communication*, 1(7), 16–22.

7. Xurramov, R. S., Zokirov, J. G. O., & Xurramov, M. S. (2021). USE OF THE HERITAGE OF CENTRAL ASIAN THINKERS IN THE FORMATION OF ETHNOPEDAGOGICAL, ETHNOGRAPHIC VIEWS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *Scientific progress*, 2(7), 846-853.

8. Xurramov, R. S., Zokirov, J. G. O., & Temirova, M. K. Q. (2021). ETHNOPEDAGOGICAL FUNDAMENTALS OF DEVELOPING INTEREST IN NATURAL AESTHETICS IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS. *Scientific progress*, 2(7), 832-839.

9. Zokirov, Javohir Gaybullo Ogli, & Xurramov, Rustam Sayfiddinovich (2021). FORMATION OF ETHNOPEDAGOGICAL VIEWS AMONG STUDENTS THROUGH THE STUDY OF THE LIFE AND WORK OF ALISHER NAVOI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (10), 339-343.

10. Sayfiddinovich, K. R. (2021). Didactic Bases of Ethnopedagogical Training of the Future Teacher in the Educational Field of University. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF THEORETICAL & APPLIED SCIENCES*, 2(11), 237-239.

11. Sayfiddinovich, K. R. (2021). The Role of using Interactive Methods in Primary School Lessons. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 1(6), 114-123.

12. Xurramov, R. S. (2021). Rivojlangan O 'zbekistonda Boshlang'ich Sinf O'qituvchilarini Etnopedagogik Qadriyatlarini Ta'lim Va Tarbiya Jarayonida Rivojlantirish. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 1(6), 105-113.

13. Sayfiddinovich, X. R., & Javohir Gaybullo og, Z. (2021). Boshlanganchi Sinf O'quvchilarida Ekologik Tafakkurni Shakllantirishning Etnopedagogik Asoslari. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 1(6), 62-71.

14. Javohir Gaybullo og, Z., & Sayfiddinovich, X. R. (2021). Boshlang'Ich Sinf O'qish Darslari Samaradorligini Oshirishda Qo'LLaniladigan Interfaol Metodlar. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 1(6), 93-104.

15. Kadirova, D., & Sayfiddinovich, X. R. (2021). Ethnopedagogical Fundamentals of Development of Primary School Education in our Multinational

People. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 1(6), 41-49.

16. Salomova, G. (2014). THE REFLECTION FEATURES OF ABBREVIATIONS AND ACRONYMS OF THE ENGLISH LANGUAGE. In *The Second International conference on development of pedagogical science in Eurasia* (pp. 174-176).

17. Саломова, Г. А., Жумаева, Н. А., & Хамроева, Д. (2020). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ ЛЕКСИКЕ АНГЛИЙСКОГО В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ. In *Педагогика и психология в современном мире: теоретические и практические исследования* (pp. 63-67).

18. Саломова, Г. А., Файзиева, Ф. А., Рузикулова, М. О., & Паянова, М. К. (2019). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИКТ И ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСОВ НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 36-40).

19. Саломова, Г. А., Надирова, Х., Ашурова, Д., & Худойбердиева, С. (2019). ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. In *МОЛОДОЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ* (pp. 29-34).

20. Саломова, Г. А., & Хуррамов, Р. С. (2021). Структура, Семантика И Информационный Потенциал Аббревиатур. Таълим ва Ривожланиш Тахлили онлайн илмий журнали, 1(6), 179-186.

21. Норбошева М. О. МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛА ШАХСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИДА МУЛОҚОТНИНГ ЎРНИ //Педагогика ва психологияда инновациялар. – 2020. – Т. 9. – №. 3.

22. Норбошева М. А., Норбошева М. А. Реформы системы дошкольного образования в Узбекистане //Фундаментальные и прикладные исследования: гипотезы, проблемы, результаты. – 2018. – С. 25-29.

23. Нарбашева М. А. РАЗВИТИЕ КОМПЕТЕНТНОСТИ У ПЕДАГОГА ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ //Наука и образование сегодня. – 2021. – №. 7 (66). – С. 65-66.

24. Норбошева М. А. ОИЛАДА МАЪНАВИЙ ТАРБИЯНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШДА МУМТОЗ АСАРЛАРНИНГ ЎРНИ //Педагогика ва психологияда инновациялар. – 2020. – Т. 8. – №. 3.

25. Нарбашева, М.А., 1993. *Психологический анализ развивающих функций народных игр (на материале игр дошкольников в камешки)* (Doctoral dissertation, автореф. дис.... канд. психол. наук).

26. Narbasheva, M.A., 2014. Game in human life and child development. *Psychology*, (2), pp.32-38.
27. Narbasheva, M.A., The importance of pedagogical and psychological literacy of parents in preparing children for school education//ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research 2021-1Issue 1 p.728-732
28. НорбошеваМ.А. Шарқ алломаларининг таълим-тарбия масалари ҳақидаги қарашлари //Бухоронинг ислом цивилизациясидаги ўрни ва унга қўшган ҳиссаси - 2020 - 522-526б
29. Narbasheva, M. A. (2021). Folk games serves as a psychosocial device. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 08 (100), 220-225

STRESS VA STRESSGA CHIDAMLI HATTI-HARAKATLAR PSIXOLOGIYASI

Qosimova Nargiza Dilmuratovna

Andijon davlat tibbiyot instituti

“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrasida dotsenti, p.f.n.

Shohjahon Adhamov,

Abrorbek Mahmudov

Andijon davlat tibbiyot instituti Pediatriya fakulteti 2-bosqich talabalari

ANNOTATSIYA

Maqolada shaxs faoliyatida yuzaga keluvchi stress va uning distress shakli, uning inson psixik va tibbiy salomatligiga salbiy ta'sirlari, oqibatlari va ushbu holatning diagnostikasi borasidagi tahliliy ma'lumotlar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar : stress, eustress, distress, psixodiagnostika, prognoz.

ПСИХОЛОГИЯ СТРЕССА И СТРЕССОУСТОЙЧИВОЕ ПОВЕДЕНИЕ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются стресс деятельности личности и его форма дистресса, его негативное влияние на психическое и медицинское здоровье человека, его последствия, а также аналитические данные по диагностике этого состояния

Ключевые слова: стресс, эустресс, дистресс, психодиагностика, прогноз.

PSYCHOLOGY OF STRESS AND STRESS-TOLERANT BEHAVIORS

ABSTRACT

The article discusses the stress of an individual's activity and its form of distress, its negative effects on human psychological and medical health, its consequences, and analytical data on the diagnosis of this condition.

Keywords : stress, eustress, distress, psychodiagnostics, prognosis.

KIRISH

Jadal rivojlanayotgan texnik – informatsion progress asrida inson kuchli zarbalar ta'sirida qoldi va endi ruhiyatni, psixik salomatlikni asrash trendga aylanmoqda. Psixoemotsional holatlarning inson psixik va tibbiy salomatligiga salbiy ta'sirlarini kamaytirish va buning oldini olish choralarini ishlab chiqish va hayotga keng tatbiq

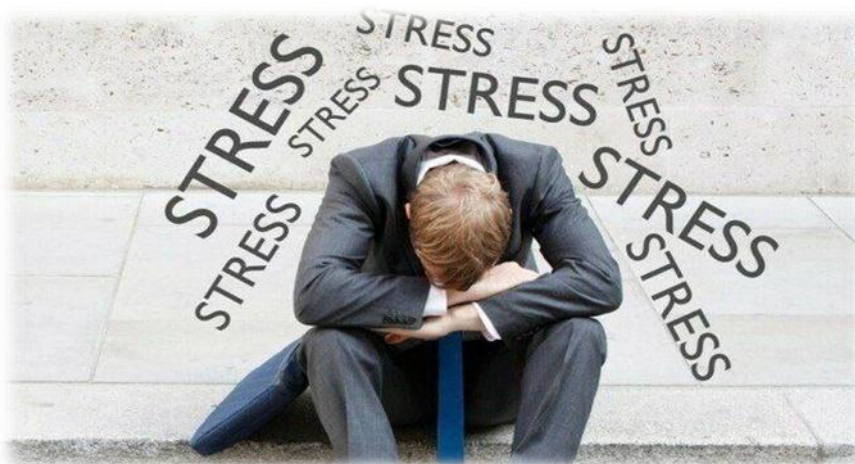
etish masalasini ko'ndalang qo'ymoqda. Inson hayotida yuzga keluvchi psixoemotsional holatlar ichida stressing o'rni o'zgachadir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

XXI asrda psixolog va shifokorlarining fikricha, chegara buzilishlari deb ataydigan kasalliklarning sonini ko'payishi kuzatilmoqda. Ko'plab insonlar boshidan kechirayotgan doimiy stressga, oilaviy, ishdonadagi muammolar, shuningdek, hayotning iqtisodiy muammolari bilan ham bog'liqligini taxmin qilish mumkin. Ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan bu stress omillari mikroijtimoiy stressorlar asosida rivojlanib kelmoqda.

Stress -so'zi inglizcha so'zdan kelib chiqib - "zoriqish", "keskinlik", "bosim" -ma'nolarni bildiradi. Stress tushunchasini birinchi bo'lib Kanadalik fiziolog Gans Selye fanga olib kirgan.(1936). U stressing shaxs faoliyatiga ijobiy va salbiy ta'sirlarini va stress vaziyatida moslashuv-(adaptatsiya) jarayonlarini tadqiq etgan. G.Selye stressga sabab bo'luvchi omillarni - stressorlar nomi ostida birlashtirgan.

Stress bu kishining turli stressorlar ta'siri natijasida haddan tashqari zo'riqish holatidir. Ushbu stressorlar turli xil fiziologik (jismoniy zo'riqish, og'riq, turli patalogik jarayonlar, fiziologik buzilishlar) va psixik (hissiy zarbalar, bezovtalik, ziddiyatlar, qo'rquv) stressorlar bo'lishi mumkin. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib emotsional holatlarning psixologik, fiziologik, tibbiy ta'sirlarini o'rganish amalga oshirila boshlandi. Jumladan stress holatining psixologik jihatlarini o'rganish ko'plab tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'ldi. Bu borada V.Yu. Shcherbatyx, A.O.Proxorov, B.G.Ananev, K.K.Plantov, F.Y.Vasilyuk kabi olimlar stressing psixologik jihatlarini tadqiq etganlar.

Stressning kichik miqdori foydali ekanligi, bu shaxs faollanishi uchun muhim turtki bo'lishi ilmiy tadqiqot natijalariga ko'ra tasdiqlangan. Bunday stress inson uchun foydali stresslar –*eustress* deb nomlanadi, . Zero, ko'p miqdordagi, ta'siri kuchli , uzoq vaqt davom etuvchi omillar insonda *distress* holatini yuzaga keltiradi. Distress holati esa insonning psixik va tibbiy salomatligiga salbiy ta'sir qiladi, shaxs faoliyatida sezilarli o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Xususan, yuzaga kelgan distress holati o'zining bir qancha alomatlari bilan namoyon bo'ladi. Zero, shaxsning intellektual faoliyatida bir qancha o'zgarishlarga sabab bo'ladi. Bu holatda: diqqat jamlanishining qiyinlashuvi, e'tiborni muhim narsaga jalb qila olmaslik, fikrlar tarqoqligi va bu esa o'z navbatida qaror qabul qilishning qiyinlashuviga , natijada ish ko'lamiga, shaxs faoliyati unumdorligining keskin pastlashuviga sabab bo'ladi. Bundan tashqari distress holati xotira jarayonlariga ham o'zining salbiy ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi, natijada esda saqlash , saqlangan ma'lumotni qayta esga tushirishning qiyinlashuviga olib keladi.

Distress holati insonning psixik muvozanatini buzibgina qolmasdan uning tibbiy ta'sirlari fiziologik tizimlarda ham sezilarli alomatlari bilan namoyon bo'ladi. Stress vaziyatida organizmning yurak-qon tomir, nerv, hazm, nafas, endokrin kabi tizimlarida bir qancha o'zgarishlar kuzatiladi. Bu holat:

- qon bosimining ortib ketishi-gipertoniya;
- yurak urishining tezlashuvi- taxikardiya;
- hazm traktidagi o'zgarishlar: ishtaxasizlik-anoreksiya, oshqozon-ichak sekretsiasining buzulishi;
- nafas harakatlaridagi o'zgarishlar;
- asabiy odatlar (qo'llar titrashi, qaltirash, ko'z, qovoqlar uchishi, barmoqlarni qirsillatish);

-yomon uyqu bo'lishi kabilar kuzatiladi.

NATIJA VA MUHOKAMALAR

Stressli vaziyatga sabab bo'luvchi omillarni va stress holatiga talabalarning munosabatini aniqlash maqsadida psixodiagnostika so'rovnomasi (A.O.Proxorov metodikasi) o'tkazdik. Ushbu metodika yuzasidan psixodiagnostika jarayoniga Andijon davlat tibbiyot institutining 30 nafar talabalari jalb qilindi. Unga ko'ra tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatmoqda:

Vaziyatlar	Natijalar (foiz % hisobida)
Men ha rdoim ishimni oxirigacha qilishga intilaman lekin ko'pincha ulgurmayman va uning o'rnini to'ldirishga harakat qilaman	26,25 %
Men kelajakdan xavotir olaman	22.5 %
Zararli odatlarim bilan qattiq kurashaman lekin qo'limdan kelmaydi	13.75 %
Hayotda ko'p narsaga erishganim yo'q va ko'pincha o'zimdan qoniqmayman	11.25 %
Men oilam va do'stlarimni yaxshi ko'raman lekin ko'pincha ularni oldidabo'shliq his qilaman	8.75 %
Atrofda shuqadar ko'p o'zgarishlar bo'lyaptiki, boshim aylanib ketyabdi. Hammasi bunchalik tez o'zgarmasa yaxshi bo'lardi	6.25 %
Ishda va uyda doim ko'ngilsizliklar yuzberadi	5 %
Og'ir kundan keyin odatda bo'shashim uchun alkogol,sigareta va tinchlantiruvch idori kerak	3.75 %
Oynaga qaraganimda yuzimda charchoq alomatlarini ko'raman	2.5 %

Yuqoridagi natijalardan ko'rinib turibdiki faoliyat jarayonida vaqtni to'g'ri taqsimlay olmaslik, kun tartibi va ish rejasini to'g'ri tashkil etolmaslik va buning oqibatlari talabalar tomonidan eng ko'p stressli vaziyatlarga sabab bo'luvchi holat sifatida ko'rsatilmoqda. Bundan ko'rinib turibdiki faoliyat jarayonlarini to'g'ri

va samarali tashkil etishda vaqtni to'g'ri taqsimlash, aniq ishlab chiqilgan kunlik rejalar muhim ekanligi o'z tasdiqini topmoqda.

Keyingi yuqori o'rinlarda talabalarda xavotirlanish hissining yuqoriligi aniqlanmoqda. Bu esa talabalardagi xavotirlanish hissini kamaytirish uchun ular bilan maxsus treninglar tashkil etish, motivlashtirish, psixoprofilaktik usullarni qo'llash kerakligini talab qiladi.

Keyingi o'rinlarda talabalarning o'zlaridagi zararli odatlar va ular bilan kurashish jarayonidagi qiyinchiliklar ko'rsatilmoqda. Bu o'rinda ularga zararli odatlarning salbiy ta'sirlarni va ularning oqibatlarini ko'rsatib berish, zararli odatlarga bo'lgan kurashda kishining ruhiy holati va psixokorreksion usullarni qo'llash muhimdir. Keltirib o'tilgan stressing salbiy ta'sirlari, aniqlangan diagnostik tahlillar stress moyillikni *prognoz* qilish, *psixodiagnostika*ni amalga oshirish va olingan natija va prognoz bo'yicha korreksion va profilaktik ishlarni ishlab chiqish, amalga oshirish muhim ekanligini ta'kidlaydi. Uzoq muddat davom etuvchi ekstremal holatlar, distressning organizmga ta'sirlari natijasida o'zida antistress kayfiyatini olmagan insonlarda turli fiziologik tizimlarida salbiy o'zgarishlarni, kasalliklarni chaqirishi o'z tasdig'ini topgan. Distressning salbiy oqibatlari:

- yurak –qon tomir kasalliklari;
- nerv tizimi kasalliklari;
- hazm tizimidagi kasalliklar va b.

Psixodiagnostik tahlil natijalari psixokorreksion va psixoterapevtik ishlarni tashkil etish zaruratini yuzaga keltiradi, aks holatlarda jiddiy kasalliklarga duch kelish tabiiy. Bunday holatlarga tushishi mumkin bo'lgan shaxslar sonini bilish va ular bilan profilaktikani ham tashkil etish muhim.

Stress psixologiyasi va psixofiziologiyasi ustida ko'p ilmiy izlanishlar olib borgan olim Y.V.Shcherbatyx o'zining ilmiy asarlarida shaxsning stressga bo'lgan munosabatini, stress holatiga chidamliligini (labilligini), moyilligini, stress vaziyatida o'zini o'zi boshqara olish darajasini aniqlashning qator usullarini keltirib o'tadi. Jumladan :

-bixil stress omillaridan foydalanish, bu o'z navbatida shaxsda stress jarayonining kechish tarzini va bu vaziyatga shaxsning chidamlilik darajasini prognoz qilish imkonini beradi;

- laboratoriya sharoitida o'lchangan sinov stressorlaridan foydalanish (stimullar bilan ta'sirlashga asoslangan);

-turli stress vaziyatini yaratish orqali stress holatiga shaxsning munosabatini o'rganish;

-psixologik testlar, so'rovnomalar, anketalar to'ldirish bilan prognoz qilish.

XULOSA

Stress holatlarini reaksiyalarini prognoz qilish, tog'ri diagnostikasini amalga oshirish katta ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Diagnostik tahlillarda psixoemotsional, ekstremal vaziyatlarda o'z boshqaruvini yo'qotishi, psixik, fiziologik buzilishlar bo'lishi mumkin bo'lgan shaxslarni oldindan aniqlash mumkin bo'ladi. Bu esa ham tibbiy, ham psixik tomondan buzilishlarni oldini olish-profilaktikasini amalga oshirish imkonini beradi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, **distressni** davolash uchun alohida dorilar mavjud emas, lekin bunda bizga jismoniy harakatlar yordam beradi, ayniqsa sport bilan shug'ullanish, yaqin qarindoshlar bilan uchrashuvlar, dildan suhbatlashish, yoqtirgan badiiy filmlarni tomosha qilish, teatr va sayoxatlarga borish ham tavsiya etiladi. O'z-o'zini boshqa ishlarga jalb e'tish, o'ziga vaqt ajratish, turli nohushliklar va muammolarni esdan chiqarish, ovqatlanish tartibiga rioya qilish kabilar, kishini har qanday salbiy stress ta'sirlaridan saqlaydi.

REFERENCES

1. Fayziyev.Y.M. Umumiy va tibbiy psixologiya.T.: "Ilm-ziyo", 2017.-176
2. Xaydarov. F.I.,Xalilova.N.I.Umumiy psixologiya.T.:Toshkent-2010.
3. Jalolova.M.O. "O'smirlik davrida stress holatlari diagnostikasi va korrektsiyasi".Magistrlik dissertatsiyasi, Andijon-2017.
4. G'oziyev.E.G'.Umumiy psixologiya.T.:2003.

Internet saytlari:

5. <https://uz.m.wikipedia.org>.
6. <https://mymedic.uz>.
7. <http://library.ziyonet.uz>.

UDK:616.359:615.276:577.95.-092

**COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE LIVER
MORPHOMETRIC PARAMETERS OF WHITE UNBORED RATS IN
NORMALITY AND WITH THE ACTION OF 2 DIFFERENT ANTI-
INFLAMMATORY PREPARATIONS IN POLYPRAGMASIA**

Usanov S.S., Teshaeв Sh.J.
SamSMI, BukhSMI, Uzbekistan.

ABSTRACT

In humans, the desire to improve the effectiveness of treatment, to help the patient get rid of all the diseases that he has developed, inevitably leads to the prescription of many drugs (medicines), which in turn leads to polypragmass in the patient.

Polypharmacy is a serious problem in the healthcare system, since it is clinically manifested by a decrease in the effectiveness of pharmacotherapy and the development of unwanted adverse reactions, as well as a significant increase in healthcare costs.

The term "polypharmacy" is often used in the medical literature, but there is no universally accepted definition. For this, comparative parameters of morphometric parameters of the liver of white rats in a normal state and under the action of anti-inflammatory drugs on polypragmass were studied. The aim of the study is to supplement data on morphological and morphometric parameters of liver tissue.

Key words: polypharmacy, morphometry, morphology, inflammation.

**ОҚ ЗОТСИЗ КАЛАМУШЛАР ЖИГАРИ МОРФОМЕТРИК
ПАРАМЕТРЛАРИНИНГ НОРМАЛ ХОЛАТДА ВА
ПОЛИПРАГМАЗИЯДА ЯЛЛИГЛАНИШГА ҚАРШИ 2 ХИЛ ВОСИТАЛАР
ТАЪСИРИ ХОЛАТИДА СОЛИШТИРИШ**

Усанов С.С., Тешаев Ш.Ж.
СамДавТИ, Бухоро ДавТИ, Ўзбекистон.

АННОТАЦИЯ

Инсонларда даволаш самарадорлигини ошириш, беморга ўзида ривожланган барча касалликлардан қутулишга ёрдам бериш истаги муқаррар равишда кўплаб дори – дармонлар (дорилар) тайинлашга – бу эса, ўз навбатида беморда полипрагмазияга олиб келади.

Полипрагмазия соғлиқни сақлаш тизимининг жиддий муаммосидир, чунки у клиник жиҳатдан фармакотерапия самарадорлигининг пасайиши ва исталмаган салбий реакцияларнинг ривожланиши, шунингдек, соғлиқни сақлаш харажатларининг сезиларли ўсиши билан намоён бўлади.

"Полипрагмазия" атамаси кўпинча тиббий адабиётларда қўлланилади, аммо умумий қабул қилинган таъриф мавжуд эмас. Шу мақсадда оқ зотсиз каламушлар жигарининг морфометрик кўрсаткичларини нормал ҳолатда ва полипрагмазияда яллиғланишга қариши дори воситалар таъсири ҳолатида солиштириши параметрлари ўрганиб чиқилди. Ишдан мақсад жигар тўқимасидаги морфологик ва морфометрик параметрлар бўйича маълумотларни тўлдириши ҳисобланди.

***Калит сўзлар:** полипрагмазия, морфометрия, морфология, яллиғланиш.*

СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА МОРФОМЕТРИЧЕСКИХ ПАРАМЕТРОВ ПЕЧЕНИ БЕЛЫХ БЕСПОРОДНЫХ КРЫС В НОРМЕ И ПРИ ДЕЙСТВИИ 2 РАЗНЫХ ПРОТИВОВОСПАЛИТЕЛЬНЫХ ПРЕПАРАТОВ В ПОЛИПРАГМАЗИИ

Усанов С.С., Тешаев Ш.Ж.

СамГосМИ, БухГосМИ, Узбекистан.

АННОТАЦИЯ

У человека стремление повысить эффективность лечения, помочь пациенту избавиться от всех заболеваний, которые у него развились, неизбежно приводит к назначению многих лекарств (медикаментов), что в свою очередь приводит к полипрагмассе у пациента.

Полипрагмазия - серьезная проблема системы здравоохранения, поскольку клинически проявляется снижением эффективности фармакотерапии и развитием нежелательных побочных реакций, а также значительным увеличением затрат на здравоохранение.

Термин «полипрагмазия» часто используется в медицинской литературе, но общепринятого определения нет. Для этого изучены сравнительные параметры морфометрических показателей печени белых крыс в нормальном состоянии и при действии противовоспалительных препаратов на полипрагмассе. Цель исследования - дополнить данные о морфологических и морфометрических показателях ткани печени.

***Ключевые слова:** полипрагмазия, морфометрия, морфология, воспаление.*

INTRODUCTION

In the modern world, there is a rapid growth in the development and introduction of many drugs that can treat the disease, which, on the one hand, improves the patient's condition, on the other hand, causes serious harm to health.

In Russian-language literary sources, polypragma is described as the simultaneous use of many drugs, including their unreasonable. In foreign literature, the term "polypharmacy" is used (polypharmacy, Greek. Poly-plural, and pharmacy is medicine). this phenomenon is most often observed in elderly patients ", and more than 24 definitions have been given in scientific publications.

Targets and goals.

Adverse drug reactions, liver and cardiovascular pathologies are an urgent problem all over the world.

The leading role in the development of these pathologies is played by non-steroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs), which are one of the most widely used drugs.

Histological methods for analyzing the morphofunctional status of the liver are widely used in the diagnosis and differential diagnosis of liver diseases of various etiologies. However, their results do not always reflect the violation of the entire structure of the organ. The liver was studied macroscopically and microscopically.

MATERIALS AND METHODS.

On the basis of macroscopic and microscopic studies of liver tissue during the study, a total of 40 liver tissues were pathohistologically examined, divided into two groups. For general morphology, 2 pieces were cut from each liver, that is, a large piece and a piece 1.5 x 1.5 cm from the middle, and solidified in 10% neutralized formalin. After washing for 2-4 hours in running water, it was dehydrated in increased concentrations of alcohols and xylene, then it was embedded in paraffin and blocks were prepared. Cuts 5–8 µm in size were made from paraffin blocks and stained with hematoxylin and eosin. To study the action of polypragma in the experimental groups of white non-white rats of the experimental group, the following anti-inflammatory drugs were used:

Aspirin (derivatives of NYaQD-salicylic acid), paracetamol (derivatives of NYaQD-anilides).

RESULTS AND CONCLUSIONS

The white rats obtained for the experiment were divided into 2 groups (n = 40): I - group - (intact) control (n = 20); Group II - white rats that received 2 types of non-

steroidal anti-inflammatory drugs, paracetamol 15 mg / kg, aspirin 5 mg / kg (n = 20); Doses of this drug were calculated empirically and were administered as a solution into the stomach daily for 10 days.

From 141 days to 150 days of development, white non-white rats in the control group were injected with 0.5 ml of distilled water into the stomach through a metal tube for 10 days.

Liver sections of non-white rats were examined morphometrically, and liver parenchyma was measured with a micrometer on a hepatocyte scale using a trinocular microscope made in China. DN-107t / Model NLCD-307b (Roman, China).

Mathematical processing of the morphological data obtained during the study was carried out directly from the general matrix of the Microsoft Office data package on an Excel 7.0 Pentium-IV PC using the capabilities of the STTGRAF 5.1 program; standard deviations and presentation errors were not revealed.

Methods of variation parametric statistics were used by calculating the arithmetic mean (M), standard deviation (m), mean standard error (m), relative values (frequency,%) of the studied indicator.

The statistical significance of the measurements obtained by comparing the measurements was determined by calculating the Student's test (t) for normalizing the distribution (according to the kurtosis criterion) and the probability of error (P) when checking the equality of total variations (e - Fisher's test). Indicators and tables of critical values for optimal levels of significance (P) were used to assess the statistical significance of the calculated criteria.

Four main levels of significance were taken as statistically significant changes: high - $R < 0.001$, medium $R < 0.010$, low (marginal) - $R < 0.050$, and insignificant (unreliable) - $R > 0.050$.

Thus, the use of the above-described set of non-steroidal anti-inflammatory drugs (NSAIDs) led to the appearance of various pathomorphological changes in the liver parenchyma in rats (Fig. 1, 2). Treatment of some chronic diseases is a long-term process, and at the same time, given the high likelihood of developing toxic liver pathologies in patients, it is recommended to include hepatoprotectors in the treatment regimens of treated patients.

- These data make it possible to distinguish pathologies using a microscope and compare cells with each other, knowing the normal parameters of the liver.

- Histological methods for analyzing the morphofunctional status of the liver are widely used in the diagnosis and differential diagnosis of liver diseases of various etiologies.

- This information can be used by students of the departments of histology and pathology of medical institutions to fill in microscopic and macroscopic data in the educational process.

- Comparison of morphometric parameters of the liver

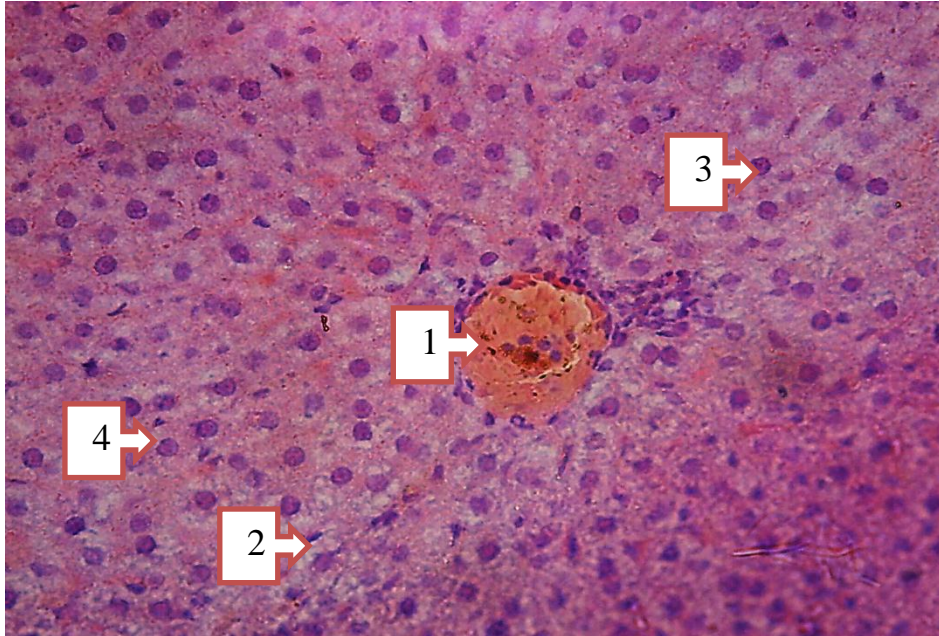

Figure 1. Central vein (1), preserved liver fragments (2), normal hepatocytes (3), degeneratively altered hepatocytes (4).

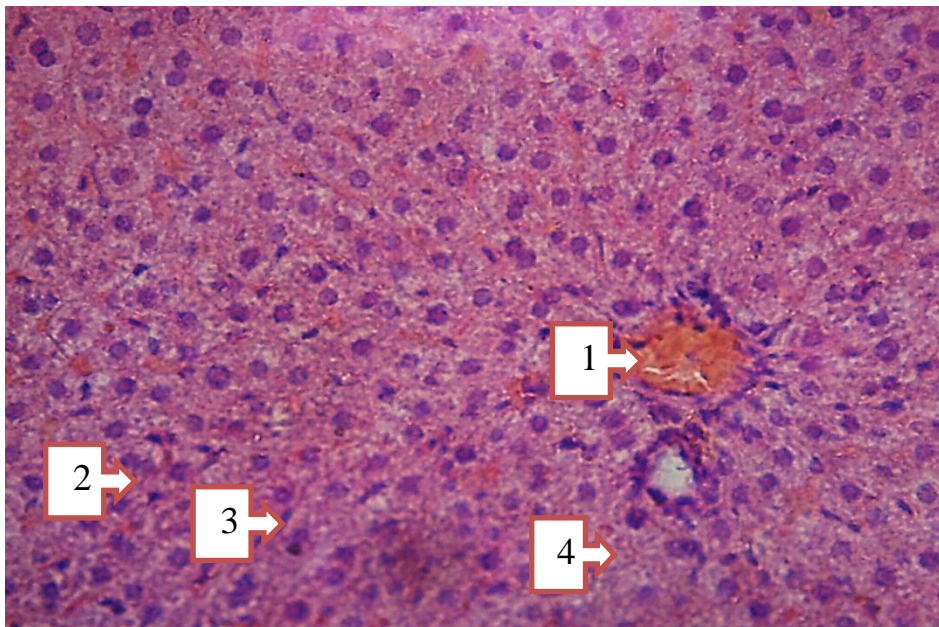

Figure 2. Central vein (1), discomplexation of liver fragments (2), degeneratively altered hepatocytes (3), lysis of some hepatocyte nuclei (4).

REFERENCES

1. Sanoev B. A., Israilov R. I. and Djuraeva G. B. QUANTITATIVE INDICATORS AND METHODS FOR MODELING [STRUCTURAL UNITS IN PLACENTAL INSUFFICIENCY](#). World Journal of Pharmaceutical Research. 9 (12), 37-47
2. Sanoev B.A. MORPHOLOGICAL AND MORPHOMETRIC CHARACTERISTICS OF THE PLACENTA IN NORMAL PREGNANCY. SCIENTIFIC COMMUNITY: INTERDISCIPLINARY RESEARCH, 492-498
3. Саноев Бахтиёр Абдурасулович. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЛАЦЕНТЫ ПРИ НОРМАЛЬНОЙ БЕРЕМЕННОСТИ. « *DEVELOPMENT OF A MODERN EDUCATION SYSTEM AND CREATIVE IDEAS FOR IT, REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL ONLINE CONFERENCE ON "SUGGESTIONS AND SOLUTIONS»*6, 94-96
4. Б.А. Саноев, Г.Ш. Ниёзова, Н.И. Хикматова. Макро – и микроскопические проявления лейомиом матки. Новый день в медицине, 526-528
5. Гусейнов Т. С., Гусейнова С. Т. Анатомия лимфатического русла тонкой кишки при дегидратации // Медицинские науки. Теоретическая медицина. № 1 (33), 2011.
6. Гусейнов Т.С., Гусейнова С.Т. Дискуссионные вопросы анатомии пейеровых бляшек тонкой кишки//Саратовский научно-медицинский журнал. - 2012. -Т. 8. № 3. - С. 687-691.
7. Гусейнов Т.С., Гусейнова С.Т., Безверхняя Л.Д. Депривация воды и морфометрическое проявление иммунных факторов // БМИК. 2016. №12.
8. SanoyevBakhtiyorAbdurasulovich, Olimova Aziza Zokirovna. Pathology of Precancerous Conditions of the Ovaries in Women of Reproductive Age. Volume: 01 Issue: 06 | 2021.
9. Тураев, У. Р., Тураева, Г. Р., & Олимова, А. З. (2015). Особенности микрогемодиализации крови в почках при экспериментальной острой кишечной непроходимости. *Наука молодых–Eruditio Juvenium*, (3).
10. Тураев, У. Р., Хожиев, Д. Я., Тураева, Г. Р., Олимова, А. З., & Суюнова, М. Х. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ОСТРАЯ КИШЕЧНАЯ НЕПРОХОДИМОСТЬ: ИЗМЕНЕНИЯ В МИКРОЦИРКУЛЯЦИИ ПОЧЕК. Памяти петра петровича хоменка доцента кафедры анатомии человека с курсом оперативной хирургии и топографической анатомии ГомГМУ, 99.

11. O. A. Zokirovna, (2021, July). COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE MORPHOLOGICAL PARAMETERS OF THE LIVER AT DIFFERENT PERIODS OF TRAUMATIC BRAIN INJURY. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 139-142).
12. Абдуллаева, М. А., Содыков, И. Ш., Шодыева, Ш. Ш., & Олимова, А. З. (2013). ФАКТОРЫ РИСКА ОСТРОГО ИНФАРКТА МИОКАРДА У БОЛЬНЫХ МОЛОДОГО И СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА. *БИОЛОГИЯ ВА ТИББИЁТ МУАММОЛАРИ*, (4.1), 3.
13. Olimova Aziza Zokirovna. Частота Встречаемости Миомы Матки У Женщин В Репродуктивном Возрасте. *JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH AND STABILITY (JARS)*. Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 551-556 p
14. Olimova Aziza Zokirovna, SanoyevBakhtiyorAbdurasulovich. OVARIAN DISEASES IN AGE OF REPRODUCTIVE WOMEN: DERMOID CYST. Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 154-161 p
15. Olimova Aziza Zokirovna.РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ ЭРКАКЛАРДА БЕПУШТЛИК САБАБЛАРИ: БУХОРО ТУМАНИ ЭПИДЕМИОЛОГИЯСИ. *SCIENTIFIC PROGRESS*. 2021 й 499-502p
16. Olimova Aziza Zokirovna .MACRO- AND MICROSCOPIC STRUCTURE OF THE LIVER OF THREE MONTHLY WHITE RATS. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES /2021 й. 309-312 p*

UDK:616.359:615.276:577.95.-092

MORPHOLOGICAL AND MORPHOMETRIC PARAMETERS OF THE LIVER OF WHITE NONBORED RATS IN NORMAL

Usanov S.S., Tешаев Sh.J., Sanoev B.A.

SamSMI, BukhSMI, RSTEIAM Bukhara branch. Uzbekistan.

ANNOTATION

One of the most important organs for humans is the hepatic gland, and among the factors that can negatively affect it, there are metabolic, toxic, microbiological, circulatory disorders and neoplastic factors. The study of the pathology of this important organ and its therapy requires extensive research in laboratory and farm animals, as it provides a convenient, safe and economical environment for assessing the effects of drugs on human and animal diseases, rather than experimentally in the laboratory.

For this, the normal parameters of the liver tissue of white outbred rats were studied. The aim of the study is to supplement data on morphological and morphometric parameters of liver tissue.

Keywords: *morphology, morphometry, histology, hepatocyte.*

ОҚ ЗОТСИЗ КАЛАМУШЛАР ЖИГАРИНИНГ МЕЪЁРДАГИ МОРФОЛОГИК ВА МОРФОМЕТРИК ПАРАМЕТРЛАРИ

Усанов С.С., Тешаев Ш.Ж., Саноев Б.А.

СамДавТИ, Бухоро ДавТИ, РСТЭИАМ Бухоро филиали. Ўзбекистон.

АННОТАЦИЯ

Инсон учун муҳим бўлган аъзолардан бири бу – жигар беzi бўлиб, унга зарарли таъсир кўрсатадиган омиллардан метаболик, токсик, микробиологик, қон айланиши бузилиши ва неопластик факторларни санаб ўтиши мумкин. Ушбу муҳим органнинг патологияси ва унинг терапияси масалаларини ўрганишда лаборатория ва қишлоқ хўжалик ҳайвонларида кенг қамровли тадқиқотлар ўтказишни тақозо этади, чунки бу лаборатория шароитида экспериментдан кўра кўпроқ инсон ва ҳайвон касалликларида препарат воситаларининг таъсирини баҳолашда қулай, хавфсиз ва камиқтисод бўладиган шароитни яратиб беради.

Шу мақсадда оқ зотсиз каламушларнинг жигар тўқимасининг нормал параметрлари ўрганиб чиқилди. Ишдан мақсад жигар тўқимасидаги

морфологик ва морфометрик параметрлар бўйича маълумотларни тўлдириши ҳисобланди.

***Калим сўзлар:** морфология, морфометрия, гистология, гепатоцит.*

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ПЕЧЕНИ БЕЛЫХ БЕСПОРОДНЫХ КРЫС В НОРМЕ

Усанов С.С., Тешаев Ш.Ж., Саноев Б.А.

СамГосМИ, БухГосМИ, РСТЭИАМ Бухарский филиал. Узбекистан.

АННОТАЦИЯ

Одним из наиболее важных органов для человека является печеночная железа, и среди факторов, которые могут отрицательно повлиять на нее, есть метаболические, токсические, микробиологические, нарушения кровообращения и неопластические факторы. Изучение патологии этого важного органа и его терапии требует обширных исследований на лабораторных и сельскохозяйственных животных, поскольку это обеспечивает удобную, безопасную и экономичную среду для оценки воздействия лекарств на болезни человека и животных, а не экспериментально в лаборатории.

Для этого изучали нормальные параметры ткани печени белых беспородных крыс. Цель исследования - дополнить данные о морфологических и морфометрических показателях ткани печени.

***Ключевые слова:** морфология, морфометрия, гистология, гепатоцит.*

INTRODUCTION

Currently, a descriptive approach to the study of pathological processes in the liver is insufficient. For an accurate and objective assessment of changes in organs and tissues, microscopic, in particular morphometric, research methods and statistical analysis of the data obtained should be widely used, which not only increases the accuracy of assessing the nature and description of the phenomena under study, but also objectifies the morphological diagnosis.

Histological methods for analyzing the morphofunctional status of the liver are widely used in the diagnosis and differential diagnosis of liver diseases of various etiologies. However, their results do not always reflect the violation of the entire structure, which together increases the interest of researchers in the search for new ways to assess liver pathology, which may be associated with a microscopic assessment of changes in the pathomorphological structures of the liver, in the case of

polypharmacy. Therefore, macroscopic and microscopic studies of the liver of white outbred rats were carried out from the point of view of the possibility of studying and comparing normal data of liver tissue with pathological processes.

MATERIALS AND METHODS

For macroscopic and microscopic examinations of liver tissue, 42 histopathological examinations were performed. For general morphology, 2 pieces were cut from each liver, that is, a large piece and a piece 1.5 x 1.5 cm from the middle, and solidified in 10% neutralized formalin. After washing for 2-4 hours in running water, it was dehydrated in increased concentrations of alcohols and xylene, then it was embedded in paraffin and blocks were prepared. Cuts 5–8 μm in size were made from paraffin blocks and stained with hematoxylin and eosin.

RESULTS AND CONCLUSIONS

The weight of rats in the control group ranged from 130 g to 140 g, on average - 135 g, the average mass coefficient from 6.68 g to 0.20 g.

The liver is covered from the outside with a capsule of connective tissue, which enters the liver parenchyma and forms a lobate and fragmented structure. Only in the area of the portal tracts is a fragmentary view clearly distinguished. In rats, as in humans, fibrosis is not separated by fibrous layers. Segment boundaries are conventional lines between portal paths. Liver cells and hepatocytes are arranged in relatively regular rows within the fragments and form two rows of radial liver plates.

The transverse size of hepatocytes (the distance from the center of the nucleus of one hepatocyte to the center of the proximal nucleus of another hepatocyte) ranges from 21.0 to 28.0 microns, on average - from 25.1 to 0.45 microns. They are polygonal with clear boundaries. The cytoplasm is amphophilic, donor. In the perinuclear zone and on the side of the sinusoidal polyp, against the background of a relatively pale cytoplasm, there is a fine-grained basophilic substance corresponding to the granular endoplasmic reticulum.

The average cross-sectional area of the cytoplasm of hepatocytes ranges from 403.0 mm^2 to 731.0 mm^2 , the average - from 594.5 to 21.6 mm^2 . Hepatocyte nuclei are centrally located, contain one or two well-separated nucleoli, vary in size and shape, and are often rounded. Nuclei are usually located in the center of liver cells, but can be grafted around them. Most hepatocytes are mononuclear, like binuclear hepatocytes. The periportal hepatocytes are somewhat smaller, the nuclei are hyperchromic, and the cytoplasm is more basophilic.

The number of binuclear hepatocytes per 100 hepatocytes ranged from 10 to 18, an average of 0.72 compared with 14.2 hepatocytes. The cross-sectional area of hepatocyte nuclei in the control group of rats ranged from 102.0 mm² to 143.0 mm², on average - up to 119.4%, up to 2.58 mm².

In the center of the liver segments are the central vessels, which are the primary connections of the hepatic vessels. The diameter of the central veins ranges from 48.0 to 76.0 microns, on average from 60.55 to 1.74 microns. The portraits are located around arteries, veins and pathways.

The diameter of the interstitial veins ranges from 22.0 to 36.0 microns, on average from 30.1 to 30.870 microns.

These vessels produce very small branches in diameter, resulting in venules passing through, which divide into a network of sinusoidal capillaries that form a labyrinthine small vascular bundle of the liver segment. Interstitial arteries supply most of their branches with blood supply to the bile ducts, participate in the formation of peribiliary bundles, the density of which increases with an increase in the diameter of the bile ducts.

The diameter of the interstitial arteries ranges from 9.9 to 16.3 microns, on average from 14.2 to 0.40 microns. The diameter of the interstitial arteries (more than 2 times) is less than the diameter of the interstitial arteries. They are located between the lobes.

Sinusoidal capillaries are directed mainly in the radial direction towards the centers of the segments, where they flow into the central vessels. These hemocapillaries range in size from 9.0 to 13.0 microns in cross-section, with an average of 11 microns to 0.26 microns. One side of the hepatocyte faces the sinusoid (towards the sinusoid), and the other side faces the adjacent hepatocyte formed by the bile

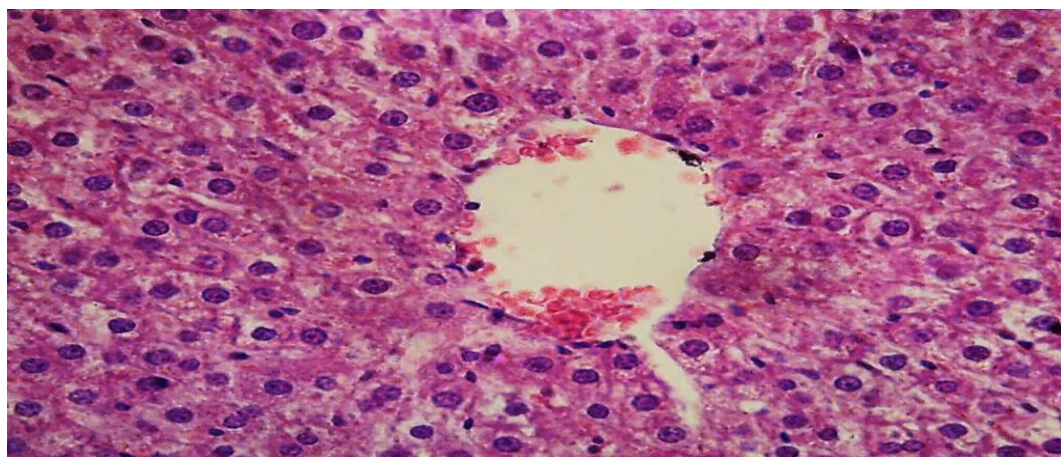

Figure 1. Central vein of a piece of liver of a white carefree rat. Micropreparation. The dye is hematoxillin-eosin.

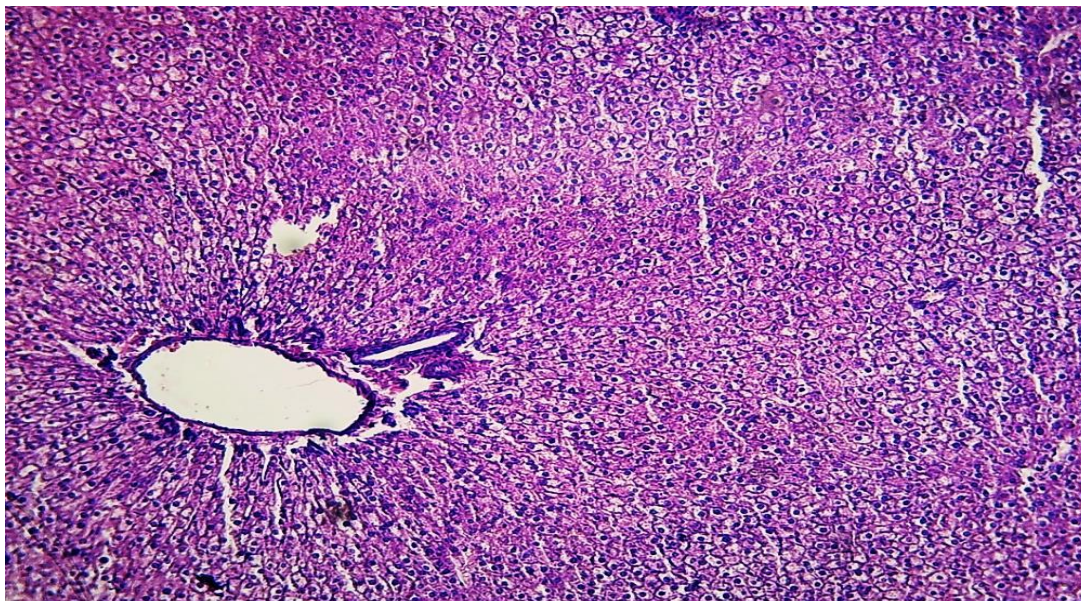

Figure 2. View of the central vein and liver triad. Dye -hematoxillin-eosin.

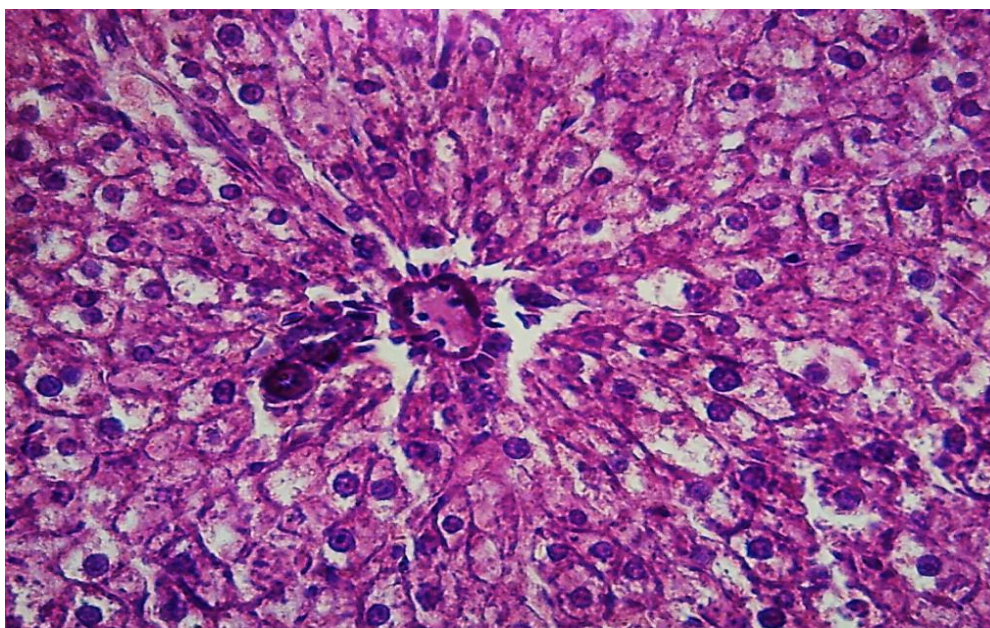

Figure 3. Structure of sinusoidal hemocapillaries. Interdepartmental placement. The dye is hematoxillin-eosin.

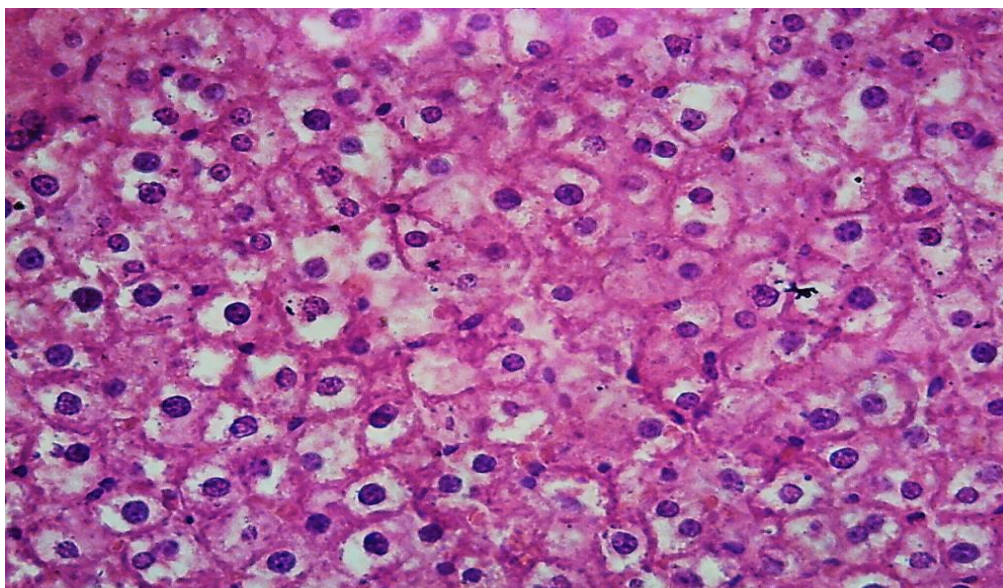

Figure 4. The set of hepatocytes that make up the liver parenchyma. The dye is hematoxylin-eosin.

REFERENCES

17. Sanoev B. A., Israilov R. I. and Djuraeva G. B. QUANTITATIVE INDICATORS AND METHODS FOR MODELING [STRUCTURAL UNITS IN PLACENTAL INSUFFICIENCY](#). World Journal of Pharmaceutical Research. 9 (12), 37-47
18. Sanoev B.A. MORPHOLOGICAL AND MORPHOMETRIC CHARACTERISTICS OF THE PLACENTA IN NORMAL PREGNANCY. SCIENTIFIC COMMUNITY: INTERDISCIPLINARY RESEARCH, 492-498
19. Саноев Бахтиёр Абдурасулович. МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ И МОРФОМЕТРИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЛАЦЕНТЫ ПРИ НОРМАЛЬНОЙ БЕРЕМЕННОСТИ. « *DEVELOPMENT OF A MODERN EDUCATION SYSTEM AND CREATIVE IDEAS FOR IT, REPUBLICAN SCIENTIFIC-PRACTICAL ONLINE CONFERENCE ON "SUGGESTIONS AND SOLUTIONS*»6, 94-96
20. Б.А. Саноев, Г.Ш. Ниёзова, Н.И. Хикматова. Макро – и микроскопические проявления лейомиом матки. Новый день в медицине, 526-528
21. Гусейнов Т. С., Гусейнова С. Т. Анатомия лимфатического русла тонкой кишки при дегидратации // Медицинские науки. Теоретическая медицина. № 1 (33), 2011.

22. Гусейнов Т.С., Гусейнова С.Т. Дискуссионные вопросы анатомии пейеровых бляшек тонкой кишки//Саратовский научно-медицинский журнал. - 2012. -Т. 8. № 3. - С. 687-691.
23. Гусейнов Т.С., Гусейнова С.Т., Безверхняя Л.Д. Депривация воды и морфометрическое проявление иммунных факторов // БМИК. 2016. №12.
24. SanoyevBakhtiyorAbdurasulovich, Olimova Aziza Zokirovna. Pathology of Precancerous Conditions of the Ovaries in Women of Reproductive Age. Volume: 01 Issue: 06 | 2021.
25. Тураев, У. Р., Тураева, Г. Р., & Олимова, А. З. (2015). Особенности микрогемодинамики крови в почках при экспериментальной острой кишечной непроходимости. *Наука молодых–Eruditio Juvenium*, (3).
26. Тураев, У. Р., Хожиев, Д. Я., Тураева, Г. Р., Олимова, А. З., & Суюнова, М. Х. ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ОСТРАЯ КИШЕЧНАЯ НЕПРОХОДИМОСТЬ: ИЗМЕНЕНИЯ В МИКРОЦИРКУЛЯЦИИ ПОЧЕК. Памяти петра петровича хоменка доцента кафедры анатомии человека с курсом оперативной хирургии и топографической анатомии ГомГМУ, 99.
27. O. A. Zokirovna, (2021, July). COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE MORPHOLOGICAL PARAMETERS OF THE LIVER AT DIFFERENT PERIODS OF TRAUMATIC BRAIN INJURY. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 139-142).
28. Абдуллаева, М. А., Содыков, И. Ш., Шодыева, Ш. Ш., & Олимова, А. З. (2013). ФАКТОРЫ РИСКА ОСТРОГО ИНФАРКТА МИОКАРДА У БОЛЬНЫХ МОЛОДОГО И СРЕДНЕГО ВОЗРАСТА. *БИОЛОГИЯ ВА ТИББИЁТ МУАММОЛАРИ*, (4.1), 3.
29. Olimova Aziza Zokirovna. Частота Встречаемости Миомы Матки У Женщин В Репродуктивном Возрасте. JOURNAL OF ADVANCED RESEARCH AND STABILITY (JARS). Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 551-556 p
30. Olimova Aziza Zokirovna, SanoyevBakhtiyorAbdurasulovich. OVARIAN DISEASES IN AGE OF REPRODUCTIVE WOMEN: DERMOID CYST. Volume: 01 Issue: 06 | 2021. 154-161 p
31. Olimova Aziza Zokirovna.РЕПРОДУКТИВ ЁШДАГИ ЭРКАКЛАРДА БЕПУШТЛИК САБАБЛАРИ: БУХОРО ТУМАНИ ЭПИДЕМИОЛОГИЯСИ. *SCIENTIFIC PROGRESS*. 2021 й 499-502p
32. Olimova Aziza Zokirovna .MACRO- AND MICROSCOPIC STRUCTURE OF THE LIVER OF THREE MONTHLY WHITE RATS. *ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES /2021 й. 309-312 p*

РЕКЛАМНО-ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРОСТРАНСТВО И ЕГО ВЛИЯНИЕ НА ФОРМИРОВАНИЕ МАССОВОГО СОЗНАНИЯ

Алимардонов Лазиз

Научный соискатель НУУз

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается влияние рекламных средств на массы и массовое сознание. Совершенствование различных рекламно-информационных и коммуникативных технологий. Рекламное воздействие на сознание человека, становления рекламы системным явлением, проявляющим себя в различных многообразных формах, которое является угрозой общественной безопасности и сохранению общества в целом.

***Ключевые слова:** Реклама, рекламные средства, сознания, рекламно-информационных и коммуникативных технологий, Рекламно-информационное пространство, рекламное воздействия.*

ABSTRACT

The article examines the influence of advertising media on the masses and mass consciousness. The improvement of various advertising, information and communication technologies. Advertising impact on human consciousness, the formation of advertising as a systemic phenomenon manifesting itself in various diverse forms, which is a threat to public safety and the preservation of society as a whole.

***Keywords:** Advertising, advertising media, consciousness, advertising, information and communication technologies, Advertising and information space, advertising impact.*

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня влияние рекламных средств на массы и массовое сознание, а также массовое поведение не только представляет собой распространенное явление, но и стало повседневной практикой. Изучение этого процесса представляет собой важную теоретическую и практическую задачу. Человечество вошло в качественно новую, сложную и противоречивую стадию развития - информационное общество. Совершенствование различных рекламно-информационных и коммуникативных технологий, появление глобальных систем по обработке, накоплению и передаче информации

приводят к увеличению степени насыщения всего информационного пространства.

Рекламно-информационное пространство представляет собой один из наиболее дискуссионных феноменов современной информационной эпохи. Его концептуальные описания как неотъемлемой части информационного общества нового тысячелетия пока не созданы. Методология изучения рекламно-информационного пространства, к сожалению, разработана недостаточно, а в отечественной науке практически отсутствуют комплексные исследования данной научной категории. Анализ рекламно-информационного пространства еще только начинается, исследуются лишь его отдельные аспекты, поэтому особую актуальность приобретает социально-философское осмысление данного феномена.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В гносеологическом аспекте проблема рекламного воздействия на массовое сознание вызвала значительный интерес во второй половине XX века в рамках таких научных дисциплин, как философия, психология, политология и социология. В современной науке еще не сложилось единой общепринятой концепции влияния рекламно-информационного пространства на массовое сознание; это указывает на то, что теоретическое изучение данной области находится в стадии разработки. Тем не менее, интенсивность воздействия средств рекламной индустрии возрастает и затрагивает все сферы общественной жизни. По существу, рекламное воздействие на сознание становится системным явлением, проявляющим себя в различных многообразных формах, которое может привести к искажению восприятия окружающей действительности людьми и, как следствие, к их непредсказуемому поведению, что является угрозой общественной безопасности и сохранению общества в целом. Все это указывает на то, что процесс влияния рекламно-информационных средств на массовое сознание требует не только теоретического обобщения в рамках специальных дисциплин, но и социально-философского осмысления. Изменения в рекламно-информационном пространстве столь стремительны и интенсивны, что приходится изучать эти процессы как на теоретическом уровне, так и на эмпирическом одновременно, причем осмысление этих процессов происходит с явным отставанием теории от эмпирии. Исследование проблемы рекламного воздействия на массовое сознание и поведение человека должно проводиться

на стыке различных областей знания, ее нельзя отнести только к философской, этической, психологической, политической или социологической. Способов рекламного воздействия довольно много, особенности их использования зависят от тех целей и задач, которые ставит заказчик рекламного продукта; при этом арсенал рекламных технологий, используемых сегодня в России, особенно богат и может заканчиваться такими порой неэтичными техниками, как прямой обман рекламополучателей, воздействие на подсознание человека при помощи скрытых вставок в видео-, аудио-, кинопрограммы, применение цифровых наркотиков, НЛП, техник внушения, предоставление целевой аудитории заведомо ложных фактов, цифр и данных. При этом максимальная эффективность рекламного обращения достигается благодаря целенаправленному воздействию на определенном уровне - межличностном, групповом, массовом.

Таким образом, указанные выше тенденции привели к тому, что рекламно-информационное воздействие сегодня стало социальной реальностью, оказывающей влияние на все сферы общественной жизни и пронизывающей буквально все уровни социального взаимодействия. Исследование основ и причин становления этого влияния на массовое сознание и его формирование, механизмов работы и путей противодействия техникам, трансформирующим сознание людей, на наш взгляд, более чем актуальны для философии, в области которой исследуется проблема свободы человека. Возникает сложный вопрос современности: насколько свободен человек, находящийся под воздействием средств масс-медиа, рекламы и информационных технологий? Социально-философское осмысление феномена рекламного влияния особо важно, так как находится в прямой связи с проблемами деятельности индивидуумов и социальных групп, с процессом отчуждения человека в современном обществе.

Рекламно-информационное пространство и его место в структуре информационного общества содержит определение круга проблем, связанных с теоретико-методологическим анализом и исследованием рекламно-информационного пространства. Проведен анализ его сущностных характеристик, определены особенности осуществления рекламно-информационных воздействий на различных уровнях информационного пространства в России. Было уточнено понятие «информационного общества» и выявлены его основные черты, признаки, структурные элементы и противоречия. Проведен социально-философский анализа влияния рекламно-информационного пространства на формирование массового сознания, а также

выявлены сущность, причины, механизмы, содержания и результаты этого феномена. В статье **Рекламно-информационное пространство как элемент информационного общества** были выделены различные уровни и функции информационного пространства, основные подходы при исследовании его функционирования и трансформации, основополагающие проблемы, такие как информационное неравенство, перетекание интеллектуальных ресурсов, атомизация, асимметрия при использовании современных технологий, социальная и структурная поляризация; также было указано на одно из последствий внедрения в жизнь современного общества средств электронной коммуникации - футурошок. Был исследован феномен рекламного воздействия и его место в структуре информационного общества как результат современных трансформационных процессов. Интенсивные рекламно-информационные изменения, происходящие в обществе со второй половины XX в., различные трансформационные процессы, глобальная компьютеризация, активное проникновение новых информационных технологий во все сферы жизнедеятельности, широкое применение сети интернет как мирового коммуникационного пространства, привели к формированию новой социальной реальности, которая качественно отличается от всех других, предшествующих ей, типов. Так, в информационном обществе в качестве определенной семантической системы, внутри которой сопряжены индивидуальное и коммуникативное, стало выступать рекламно-информационное пространство, которое начало выполнять не только информирующую функцию, но и стало создавать новую реальность. Рекламно-информационное пространство представляет собой один из наиболее дискуссионных феноменов современной информационной эпохи. Его концептуальные описания и методология изучения, к сожалению, разработаны недостаточно, а в отечественной науке практически отсутствуют комплексные исследования данной научной категории. Именно поэтому в статье дано определение рекламно-информационного пространства. Уделено внимание взаимосвязи глобального и локального, что приводит к изменению представления о времени и к созданию виртуального рекламно-информационного пространства, в котором существует реклама; также были выделены основные структурные элементы, подсистемы и части рекламно-информационного пространства, и основные факторы, способствующие его глобализации. Рассмотрен анализ рекламы как средства формирования мировоззрения личности, а также воздействия на массы и массовое сознание. Реклама была рассмотрена как некая интегрирующая сила

человеческой жизнедеятельности, роль которой особо возрастает в современном потребительском обществе. Ее функции все чаще выходят за рамки первоначальной цели - простого информирования о товарах и услугах, ради которого она была создана. Реклама представляет собой медиатор между человеком и обществом, отражает базовую ценностно-мотивационную потребность в самовыражении, «персонифицируя» вещи, что отражает широкую возможность реализации собственной индивидуальности. В социально-философском аспекте реклама представляет собой опосредованное звено в системе «человек-социум», создает определенные представления о моделях поведения, стиле жизни, престиже и моде. Также реклама обозначена как механизм социализации и идентификации человека, посредством соотнесения его самого к определенной социальной группе через рекламную информацию. Были рассмотрены различные каналы передачи рекламного обращения, семиотическая модель рекламного воздействия, используемая в рекламной психологии, схема прямого рекламного воздействия, основные факторы, структурирующие и изменяющие рекламно-информационное пространство постиндустриального общества. В многих научных работах особое внимание было уделено различным механизмам рекламного влияния на человека, каналам, по которым транслируется рекламная информация, важнейшим характеристикам рекламного воздействия в информационном обществе. Реклама - сложное и неоднозначное явление в информационном пространстве. В современном информационном обществе реклама выступает в качестве опосредованного звена между индивидом и социумом, а также способствует формированию новой стратификационной модели, конструирует различные аксиологические представления, модели поведения, представления о престиже. Под влиянием рекламы подлинное бытие личности меняется на иллюзорное, следствием чего является деперсонификация человека. Особое внимание уделено рассмотрению рекламы исходя из концепции симулякров французского философа-постмодерниста Ж. Бодрийера и рекламной концепции канадского философа М. Маклюэна, который представляет данный феномен как «пещерное искусство XX века». Также реклама и рекламная информация была рассмотрена в рамках социально-философского, семиотического, коммуникативного, социально-группового, символического, культурно-нормативного и системно-структурного подходов.

Процесс формирования массового общества влечет за собой увеличение возможностей для внешнего воздействия на него. Что происходит в массе с

человеком, с личностью? «Массовый человек» - человек одномерный, не способный критически относиться к реальности, индивид, обладающий высокой внушаемостью. Главными отличительными признаками человека, находящегося в массе, являются преобладание над сознательным бессознательного, стремление осуществить внушенные идеи.

ВЫВОД

В настоящее время существует большое количество работ по исследованию проблемы воздействия рекламных техник на массовое сознание, и, тем не менее, данный феномен следует признать малоизученным, что можно объяснить рядом причин.

Во-первых, рекламно-информационное пространство и его технологии постоянно развиваются и совершенствуются, поэтому необходим системный мониторинг, постоянное отслеживание и анализ подобных трансформаций для выделения «ядра» рекламного воздействия.

Во-вторых, большинство ученых приходят к выводу о том, что нет единой теории сознания и обоснованных гипотез относительно его внутренних механизмов и природы, не хватает эмпирического материала.

В-третьих, феномен рекламного воздействия на массовое сознание имеет область практического применения, а также входит в круг глобальных мировоззренческих вопросов, таких как свобода и ответственность, анализ морально-этических сторон рекламного влияния как способа социального контроля.

Несмотря на накопленный эмпирический и теоретический материал по проблеме рекламно-информационного влияния на массовое сознание, в современной науке отсутствует обобщенная и общепринятая социально-политическая теория. Возникает необходимость в целостном осмыслении феномена воздействия рекламно-информационного пространства на массовое сознание в социально-политическом ключе во всем многообразии его проявлений.

REFERENCES

1. Воат А.А. Рекламно-информационное пространство в структуре информационного общества (социально-философский анализ) // Этносоциум и межнациональная культура. № 6 (30), 2010. - С. 198-205.
2. Воат А.А. Грязная политическая реклама. Что такое «черный пиар»? Человек в контексте эпохи. Личность. Культура. Образование: Материалы Всероссийской научной конференции. Ярославль. 2008.-С. 166

TABIIY CHARMGA ISHLOV BERISHDA EMULSION USUL YORDAMIDA YOG‘LASHNING AHAMIYATI VA TEXNOLOGIYASI

Kamolova Zaynura Mehriddin qizi

O‘zbekiston Respublikasi Buxoro muhandislik-texnologiya instituti assistenti

e-mail: zaynura.kamolova@inbox.ru

ANNOTATSIYA

Charm ishlab chiqarishda tabiati har xil yog‘ moddalari: hayvon yog‘lari, o‘simlik moylari, sintetik yog‘lar va yog‘simon moddalar ishlatiladi. Moylashning maqsadi dermaga yog‘ moddalarini elementlar strukturasi yuzasini va ular orasiga kiritib, charm va mo‘yna teri to‘qimasiga egiluvchanlik yumshoqlik va suvga chidamlilikni oshirishdan iborat. Moylar va yog‘lar mo‘yna ishlab chiqarishda muhim ahamiyatga ega, ular mo‘ynalarni moylab pardozlashda ishlatiladi. Emulsion yog‘lash usuli samarali usul bo‘lib yarimmahsulotga etarli darajada mayinlik va egiluvchanlik beradi.

Kalit so‘zlar: *charm, charm va mo‘yna sanoati, mo‘yna, yog‘ moddalar, Emulsion yog‘lash, rezervuar, derma, emulgator.*

ABSTRACT

The production of leather uses a variety of fats: animal fats, vegetable oils, synthetic oils and fats. The purpose of lubrication is to increase the elasticity, softness and water resistance of leather and fur by inserting fatty substances into the skin on the surface of the structure of the elements and between them. Oils and fats are important in the production of fur and are used to lubricate and decorate furs. Emulsion lubrication is an effective method that gives the semi-finished product sufficient softness and flexibility.

Keywords: *leather, leather and fur industry, fur, oils, Emulsion lubrication, reservoir, dermis, emulsifier.*

АННОТАЦИЯ

В производстве кожи используются разнообразные жиры: животные жиры, растительные масла, синтетические масла и жиры. Цель смазывания – повысить эластичность, мягкость и водостойкость кожи и меха путем введения в кожу жировых веществ на поверхности структуры элементов и между ними. Масла и жиры играют важную роль в производстве меха и используются для смазки и украшения меха. Эмульсионная смазка – эффективный метод, придающий полуфабрикату достаточную мягкость и гибкость.

Ключевые слова: кожа, кожевенно-меховая промышленность, меха, масла, эмульсионная смазка, резервуар, дерма, эмульгатор.

KIRISH

Respublikamizda charm sanoati sohasiga innovatsion texnologiyalarni tadbiriq qilish orqali resurstejamkor, sifatli va ayniqsa raqobatbardosh, qolaversa estetik jihatdan bejirim eksportbop mo‘ynali buyumlarni yangi assortimentlarini yaratish yuzasidan keng qamrovli chora-tadbirlar amalga oshirilib, muayyan natijalarga erishilmoqda.

Hozirgi vaqtda mustaqil O‘zbekiston Respublikasining iqtisodiyotini ko‘tarish va import mahsulotlari va xom ashyolarining kirib kelishini kamaytirish uchun, charm ishlab chiqarish jarayonlari uchun qo‘llaniladigan kimyoviy materiallar o‘rniga, mahalliy preparatlarni qo‘llash muhim ahamiyatga ega bo‘lib hisoblanadi.

O‘zbekistonda charm sanoati yangi marra va maqsadlar sari olg‘a intilib bormoqda So‘nggi yillarda o‘zimizda ishlab chiqarilgan charm mahsulotlari juda keng tarqaldi. Narx, sifat va bejirimlik kabi omillar xaridorni qoniqtirib tursa, nega mahalliy mahsulotni olmaslik kerak? Buni faqatgina shu soha ichida bevosita va bilvosita faoliyat yuritayotganlargini tushunishadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Charm sanoatining rivojlanishiga kimyogarlarning hissasi ayniqsa, katta. Bunga sabab shuki, kimyo sanoatining rivojlanishi bilan charm va mo‘yna sanoati rivojlanib kelgan. Yangi-yangi kimyoviy moddalarning yaratilishi va ularni charm va mo‘yna sanoatida qo‘llanilishi, charm va mo‘yna ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashishiga, ulardan ishlab chiqariladigan mahsulotlar assortimentlarini turini ko‘payishiga olib keladi.

Hozirgi vaqtgacha charm va mo‘ynaga ishlov berish, ulardan tayyor buyumlar ishlab chiqarish qolaversa ularning ilmiy asoslarini texnologiyasini yaratishda bir qator olimlar, jumladan F.M. Parmon, Y.G. Andreyeva, I.V. Cherunova, L.V. Lopasova, L.A. Terskaya, G.P. Zareskaya, N.B. Rikova, E.I. Toktorbayeva, Y.X. Melikov, Y.V. Shkabrova, E.V. Tabitueva, I.I. Syachin, Y.S. Etkin, A.V. Dobroslavin, M. Rubner va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Ushbu o‘zgarishlar natijasi o‘laroq yurtimizda charm va mo‘yna sanoatida turti tuman yangiliklar amalga oshirilib kelmoqda buning isboti sifatida mamlakatimizda faoliyat yuritib kelayotgan bir necha korxonalarining ish faoliyatlarini misol qilishimiz mumkin. Ushbu korxonalar hattoki o‘z mahsulotlarini yaqin xorijiy

davlatlarga, jumladan Qozog‘iston, Rossiya va Qirg‘iziston Respublikalariga eksport qilmoqda. [2]

Charm sanoatining mahsulot ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan kompozitsiyalar tarkibida mahalliy va boshqa reagentlarni qo‘llash borasida ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan va olib borilmoqda.

Charm va mo‘yna tarkibida boshka moddalar bilan bir katorida teridan o‘tgan yog‘ moddalar va ishlab chiqarish jarayonlarida kiritilgan yog‘ va yog‘simon moddalar kiradi. Charm va mo‘yna tarkibidagi yog‘ va yog‘simon moddalar miqdori, charm va mo‘ynaning ishlab chiqarish uslubiga muvofik 0,5 % dan 30 % gacha bulishi mumkin [3].

Yog‘lashning samaradorligi yog‘larning tanlanganligiga, qiymatiga va yog‘lash jarayonining olib borish texnologiyasiga bog‘liqdir.

NATIJA VA MUHOKAMA

Moylashning maqsadi dermaga yog‘ moddalarini elementlar strukturasi yuzasini va ular orasiga kiritib, charm va mo‘yna teri to‘qimasiga egiluvchanlik yumshoqlik va suvga chidamlilikni oshirishdan iborat. Charmni struktura elementlari bir biriga nisbatan sirpanishining oshishi bilan deformatsiya kuchi ta’sirida ma’lum bir tomonga qarab yo‘nalish hosil bo‘lib, buning natijasida charm yuqori mustahkamlik va plastik xususiyatlariga ega bo‘ladi.

Tabiatiga ko‘ra yog‘lar, charmning qattiqligiga, zichligiga, mustahkamligiga, suvni singdirishiga va yemirilishiga barqarorligiga har xil ta’sir ko‘rsatadi.

Shuning uchun, charmga kompleks maqsadli xossalar berish uchun yog‘larning har xil aralashmalari ishlatiladi. Charmning ma’lum maqsad uchun ishlatilishiga qarab, yog‘ aralashmalarining miqdori ularning ichiga kiradigan komponentlari va yarim mahsulot ichiga kiritiladigan yog‘ moddalariga qarab tanlanadi.

Emulsion yog‘lash usulida yarimmahsulotga yetarli darajada yumshoqlik egiluvchanlik berib, yog‘larni dermaga mayin va bir tekis tarqalishiga imkon beradi. Emulsion yog‘lashning mexanizmi quyidagidan iborat. Yog‘ emulsiyasi yarim mahsulot qatlamiga kiradi. Emulgator, dermaning struktur elementlari bilan o‘zaro ta’sirlashib emulsiyalash qobiliyatini yo‘qotadi. Pirovardida emulsiya struktura elementlar atrofida tarqalib, yog‘lar adsorbsiyalanadi va shu bilan bir qatorda yog‘lashda aniq agregat barqarorlikka ega emulsiyalar qo‘llaniladi. Emulsion yog‘lashning mexanizmi quyidagidan iborat. Yog‘ emulsiyasi yarim mahsulot qatlamiga kiradi. Emulgator, dermaning struktur elementlari bilan o‘zaro ta’sirlashib emulsiyalash qobiliyatini yo‘qotadi. Pirovardida emulsiya struktura elementlar atrofida tarqalib, yog‘lar adsorbsiyalanadi.[4]

Yogʻlarning yarim mahsulot derma qatlamlarida yutilishi asosan yogʻ emulsiyasining agregat barqarorligi charmning oshlash usuli oshlangandan keyingi va yogʻlashga boʻlgan operatsiyalariga bogʻliqdir.

XULOSA

Yogʻlashda aniq agregat barqarorlikga ega emulsiyalar qoʻllaniladi. Agar, emulsiyaning barqarorligi yetarli darajada boʻlmasa, uning tarqalishi qiyinlashadi. Yogʻ moddalar yarim mahsulotning sirt qismida joylashib nuqson keltirib chiqaradi. Oʻta barqaror emulsiya ishlatilganda uning yarim mahsulot qatlamida yemirilishi sodir boʻlmasligi, yogʻning toʻliq yutilmasligi va ularning tarqalishi dagʻal kechishi kuzatilishi mumkin [7].

Shu oʻrinda masalan poyafzal uchun charmni yogʻlash jarayonida eritmaning qovushqoqligi qancha yuqori boʻlsa, poyafzal kiyib yurganda charmning tarkibidagi yogʻ moddalari shuncha mustahkam saqlanib qoladi. Mos keladigan va tanlangan yogʻ aralashmalari maxsus qizdiriladigan rezervuarlarda toʻxtovsiz aralashtirilgan holda tayyorlanadi.

REFERENCES

1. Страхов И.П. и др. Химия и технология кожи и меха. М.: Легпромбытиздат, 1985 г, 496 с.
2. Михайлов А.Н. Коллаген кожного покрова. М.: Легкая индустрия, 1971 г.525 с.
3. Каспарьянц С.А, Хлудеев К.Д. Кожевенное сырьё. М.: Легкая и пищевая промышленность, 1983 г, 200 с.
4. Справочник кожевника (Сырьё и материалы). Под ред. К.М.Зурабяна. М.: Легпищпром. 1984 г, 384 с.
5. М.И.Темирова “Чарм ва мўйна технологиясининг махсус боблари” фанидан маърузалар матни, типография “Муаллиф”, Бухара, 2000, 76 б.
6. Н.А.Бальберова "Справочник кожевника" (отделка, контроль производства) М. Легпромбытиздат 1987 г. 256 стр.
7. Темирова М.И., Қодиров Т.Ж., Рўзиев Р.Р., Тоиров М.Ш., Разработка технологии жирования наполнения кож вторичными продуктами масложировых комбинатов в композиции мочевино-формальдегидных смол. Ўзбекистон Кимё журналы, 1999, N1.50-52с
8. Левенко П.И. Химия и технология отмочно-зольных процессов. М.: Легкая индустрия, 1976 г. 200 с.
9. Гайдаров Л.П. Технология кожи. М.: Легкая индустрия, 1974, 168 с.

10.Страхов И.П., Санкин Л.Б., Куциди Д.А. Дубление и наполнение кож полимерами. М.: Легкая индустрия, 1967, 41 с.

11. Н.А.Бальберова "Справочник кожевника" (Технология) М. Легпромбытиздат 1986 г. 271 стр.

12.Г.А. Ихтиярова, Б.Н. Умаров, С.М. Турабджанов, Д.С. Исомитдинова
ОЧИСТКА Сточных вод текстильного предприятия композиций на основе вермикулита и модифицированного хитозана. Композитцион материаллар илмий техникавий амалий журнал.№4. Тошкент-2021.116-118 б.

13.Г.А. Ихтиярова, Б.Н. Умаров, Д. Исомитдинова. Очистка текстильных сточных вод вермикулитом модифицированным хитозаном. International Journal of Innovative Research in Computer and Communication Engineering. 2021. Volume-9. 9780 б.

СРЕДСТВА МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ И ИХ РОЛЬ В ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ОБЩЕСТВЕННОГО КОНТРОЛЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ

Гулчехра Кучкаровна Уразбоева.

Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан
методист-преподаватель Учебного - методического отдела

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены правовой статус средств массовой информации и их роль в осуществлении общественного контроля в нашей стране; нормативно-правовые акты, регламентирующие деятельность средств массовой информации; даны предложения и рекомендации по дальнейшему совершенствованию их деятельности в осуществлении общественного контроля.

***Ключевые слова:** средства массовой информации, общественный контроль, законы, право на свободу слова, право на поиск и распространение информации.*

АННОТАЦИЯ

Мақолада оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқий ҳолати ва уларнинг мамлакатимизда жамоатчилик назоратини амалга оширишдаги ўрни муҳокама қилинади. Оммавий ахборот воситалари фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳамда жамоатчилик назоратини амалга оширишда уларнинг фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар берилган.

***Калит сўзлар:** оммавий ахборот воситалари, жамоатчилик назорати, сўз эркинлиги ҳуқуқи, маълумотларни излаш ва тарқатиш ҳуқуқи.*

ABSTRACT

The article examines the legal status of the media and their role in the implementation of public control in our country; normative legal acts regulating the activities of the mass media; suggestions and recommendations are given for further improvement of their activities in the implementation of public control.

***Key words:** mass media, public control, laws, the right to freedom of speech, the right to search and disseminate information.*

ВВЕДЕНИЕ

Сегодня в нашей стране осуществляются широкомасштабные реформы, направленные на построение демократического правового государства,

повышение политической культуры и активности населения, обеспечение прозрачности отношений между государственными органами и гражданами, а также развития и совершенствования общественного контроля над деятельностью государственных органов. Как нам известно, власть не может эффективно выполнять свои обязанности при отсутствии обратной связи и контроля со стороны общества. Общественный контроль – это как раз тот механизм, который позволяет обществу контролировать власть, как на этапе принятия, так и на этапе реализации решений и оценки полученного результата. На наш взгляд, система взаимодействия государства и гражданского общества основывается на модели взаимной ответственности и понимания интересов обеих сторон. Основной формой участия общественности в деятельности государства выступает общественный контроль. Он позволяет претворить в правовую жизнь возможности общественности, связанные с мониторингом деятельности государственных структур и нахождением просчетов и недостатков в работе органов управления в целом. Более того, общественный контроль способен выступить новой формой демократии, а также критерием эффективности государственного механизма, показателем доверия решениям, принимаемым государством. Как справедливо отмечают В.О. Лучин и Н.А. Боброва «способность общества к контролю над властью, — признак гражданского общества. Только контроль, приобретая правовые формы, способен подчинить власть праву и только при условии существования гражданского общества государство оказывается «под правом» становится «правовым»¹. Регулирование отношений в области организации и осуществления общественного контроля над деятельностью государственных органов и учреждений в Республике Узбекистан осуществляется на основании Закона «Об общественном контроле» от 12 апреля 2018 года.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Согласно статье 3 данного закона², одним из субъектов общественного контроля являются средства массовой информации, зарегистрированные в установленном законодательством порядке. Средства массовой информации, как субъект гражданского общества, являются «мостиком», «каналом» поступления информации от общества к государству (его органам и должностным лицам) и, наоборот, информируют общество о делах государства.

¹ Андреева Л. А. К вопросу об общественном контроле. – Великий Новгород, 2014. // <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-ob-obschestvennom-kontrolle>

² Закон Республики Узбекистан «Об общественном контроле» от 12 апреля 2018 г // <https://lex.uz/docs/3679099>

Они выступают фактором общественного контроля за деятельностью законодательной, исполнительной и судебной ветвей власти.³ Согласно статье 67 Конституции Республики Узбекистан: «Средства массовой информации свободны и действуют в соответствии с законом. Они несут в установленном порядке ответственность за достоверность информации. Цензура не допускается»⁴. Это конституционное положение действительно является правовой гарантией для ведения свободной деятельности средств массовой информации и имеет большое значение в процессе обновления общества. Согласно статьи 4 Закона Республики Узбекистан от 15 января 2007 года «О средствах массовой информации» (в новой редакции) гласит, что «средство массовой информации – это зарегистрированная в установленном законодательством порядке форма периодического распространения информации, имеющая постоянное название и выходящая в свет или передаваемая в эфир (далее – выпуск) не реже одного раза в течение шести месяцев в печатном виде (газеты, журналы, ведомости, бюллетени и другие) и (или) электронном виде (теле-, радио-, видео-, кинохроникальные программы, веб-сайты во всемирной информационной сети Интернет) и иные формы периодического распространения средств массовой информации».⁵ В главе 5 данного закона «Отношения средств массовой информации с органами государственной власти и управления, другими организациями и гражданами» раскрыты такие понятия, как: «использование авторских материалов и писем», «не раскрытие источника информации», «право на опровержение и ответ», «публикация официальных сообщений и информации», «запрос средств массовой информации о деятельности органов государственной власти и управления».⁶

В статье 3 «Гарантии доступа к информации» Закона «О гарантиях и свободе доступа к информации»⁷ определено, что «каждому гражданину гарантируется право доступа к информации. Государство защищает права

³ А. Khudayberdiyeva «Взаимодействие государственных структур и общества как главный фактор эффективного функционирования гражданского общества». – Т., 2018. // <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimodeystvie-gosudarstvennyh-struktur-i-obschestva-kak-glavnyy-faktor-effektivnogo-funktsionirovaniya-grazhdanskogo-obschestva>

⁴ Конституция Республики Узбекистан. <https://lex.uz/docs/35869>

⁵ Закон Республики Узбекистан «О средствах массовой информации (новая редакция)» принят 15 января 2007 года. <https://lex.uz/docs/1106875>

⁶ Закон Республики Узбекистан «О средствах массовой информации (новая редакция)» принят 15 января 2007 года. <https://lex.uz/docs/1106875>

⁷ Закон Республики Узбекистан «О гарантиях и свободе доступа к информации» принят 24 апреля 1997 года. <https://lex.uz/docs/2118>

каждого на поиск, получение, исследование, передачу и распространение информации».

Следующим документом, направленным на правовую защиту свободы слова и печати, гарантирование доступа к информации и ее распространение, является Закон «О защите профессиональной деятельности журналиста», принятый 24 апреля 1997 года⁸. Данный закон регулирует отношения, возникающие в связи с профессиональной деятельностью журналиста, определяет его права и обязанности, предоставляет ему правовые и социальные гарантии и устанавливает меры ответственности за нарушение законодательства.

Как справедливо отмечает Президент нашей страны Ш.М. Мирзиёев «Приоритетной задачей должно стать широкое освещение в средствах массовой информации деятельности государственных органов и хода реформ. Органы исполнительной власти призваны активнее участвовать в разъяснении населению целей реформ в экономической, социальной и духовной сферах, сути и значении принятых документов, а также информировать об их исполнении. При этом следует широко использовать возможности СМИ, социальные сети, веб-сайты, проводить пресс-конференции, брифинги, медиа-туры»⁹.

Если говорить о значении этих слов нашего Президента, следует указать, что средства массовой информации это самый основной, мощный и влиятельный идеологический инструмент. Средства массовой информации – это понятие, применяемое по отношению к средствам, таким как пресса, радио и телевидение, которые предоставляют информацию широкой общественности. Из-за их сильного влияния средств массовой информации на общественную жизнь и деятельность граждан в отношении них используется также термин «четвертая власть». Средства массовой информации служат уникальным воспитателем для общественности, организатором важных мероприятий, средством воздействия для решения актуальных проблем. Именно через средства массовой информации пропагандируются наши национальные и общечеловеческие ценности, национальная идея и демократические принципы. Средства массовой информации всегда были мерилем демократии и свободы слова. Свободные и независимые средства массовой информации поощряют и укрепляют демократическое развитие. Сила воздействия средств массовой

⁸ Закон Республики Узбекистан «О защите профессиональной деятельности журналиста», принят 24 апреля 1997 года. <https://lex.uz/docs/2024>.

⁹ Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на совместном заседании Законодательной палаты и Сената Олий Мажлиса 22 января 2020 года. <https://president.uz/ru/lists/view/3310>.

информации связана с характером представленного в них материала. С этой точки зрения особое внимание уделяется скорости подачи материалов, уровню анализа. Материалы в средствах массовой информации также различаются по тому, для какой аудитории они предназначены, и создаются с учетом таких факторов, как возраст, пол, уровень образования, мировоззрение населения, принадлежность их к определенной религии.

Проблемы в процессе сотрудничества со средствами массовой информации в обеспечении открытости и прозрачности были рассмотрены рядом наших ученых в борьбе с коррупцией, в органах внутренних дел и в судах. Например по словам М.М. Мамасиддикова, «Открытость и прозрачность в зарубежных странах уже стали (прозрачный) стандартом управления, законотворчества, к норме правоохранительной и другой деятельности становиться в частности, о борьбе с коррупцией». Открытость и прозрачность в законе «О борьбе с коррупцией» определяется как один из принципов борьбы. При этом среди субъектов противодействия коррупции гражданское общество, как мера борьбы с коррупцией - Общественный контроль имеет большое значение.¹⁰

Профессор А.А. Отажонов высказал следующие взгляды на обеспечение открытости и прозрачности правоохранительных органов. Закон «Об органах внутренних дел» статья 9 гласит, что «Органы внутренних дел осуществляют свою деятельность открыто и прозрачно, во взаимодействии с государственными органами, органами самоуправления граждан, другими организациями и гражданами, а также со средствами массовой информации.

Физические и юридические лица имеют право в порядке, установленном законодательством, получать достоверную информацию о деятельности органов внутренних дел, а также непосредственно затрагивающую права и законные интересы физических и юридических лиц, за исключением информации, доступ к которой ограничен законом.

Органы внутренних дел обеспечивают доступ к информации о своей деятельности в порядке, установленном Законом Республики Узбекистан «Об открытости деятельности органов государственной власти и управления».¹¹

Целью обеспечения открытости в органах внутренних дел является достижение открытости и прозрачности их структур, обеспечение прав физических и юридических лиц на поиск информации, получение и

¹⁰ Разработка и совершенствование механизмов установления эффективного общественного контроля за деятельностью государственных органов в нашей стране (Монография) / М.М. Мамасиддиков, А.А. Отажонов и др.; под общ. ред. М.М. Мамасиддикова - Ташкент, "Lesson press". 2020. 278-с.

¹¹ Закон Республики Узбекистан "Об органах внутренних дел" от 16.09. 2016 года. / <https://lex.uz/docs/3027845>.

использование информации, а также прав и свобод человека в обществе путем обеспечения защиты информации и информационная безопасность личности, общества и государства., формирование демократической национальной системы общественного порядка и безопасности, эффективная организация борьбы с преступностью и ее предупреждения.

Для достижения этой цели: а) создание условий и понятных механизмов для беспрепятственного поиска и извлечения информации физическими и юридическими лицами о деятельности всех структурных подразделений в органах внутренних дел; б) разработка механизмов обеспечения правомерного использования информации о деятельности органах внутренних дел; в) четкое и бесперебойное функционирование механизмов распространения информации о деятельности органов внутренних дел в соответствии с требованиями закона; г) лица, ответственные за обеспечение прозрачности деятельности органов внутренних дел, должны обладать необходимыми профессиональными знаниями, навыками и опытом; д) полное соблюдение основных принципов прозрачности органов внутренних дел; д) несоблюдение требований прозрачности органов внутренних дел, несоблюдение правил или неотвратимость ответственности за нарушение.¹²

В статье «Прозрачность судебного разбирательства: состояние, проблемы, перспективы» Э.К.Собиров сказал следующие мнения. Разработать законопроект «Об обеспечении права граждан и организаций на получение информации о деятельности судов» и дать четкое определение и перечень информации о деятельности судов, способы доступа к этой информации, формы предоставления такой информации, и права ее пользователей должны быть четко определены.¹³

Говоря иначе, средства массовой информации должны быть открыты для широкого круга мнений, взглядов и подходов, пробуждать осведомленность людей о нововведениях и изменениях, происходящих в нашей жизни, и действовать на принципах объективности и справедливости. Как отмечалось выше, средства массовой информации играют огромную роль в развитии гражданского общества и правового государства, потому что всесторонняя

¹² Разработка и совершенствование механизмов установления эффективного общественного контроля за деятельностью государственных органов в нашей стране (Монография) / М.М. Мамасиддиқов, А.А. Отажонов и др.; под общ. ред. М.М. Мамасиддиқова - Ташкент, "Lesson press". 2020. 278-с.

¹³ Собиров Э.К. Прозрачность судебного разбирательства: состояние, проблемы, перспективы // Журнал. Ташкент. - №3. Гражданское общество.2020. - 6-10 с.

информированность общества о происходящих событиях является одним из важнейших факторов прогресса любого общества.

На основании выше изложенного, в целях дальнейшего развития институтов гражданского общества, одним из которых и являются средства массовой информации, считаем целесообразным дополнить статью 3 Закона «Об общественном контроле» от 12 апреля 2018 года и изложить ее в следующей редакции:

«Статья 3. Субъекты общественного контроля

Субъектами общественного контроля являются граждане Республики Узбекистан (далее — граждане), органы самоуправления граждан, а также негосударственные некоммерческие организации, средства массовой информации, зарегистрированные в установленном законодательством порядке.

Общественный контроль может осуществляться также общественными советами, комиссиями и иными общественными организационными структурами в соответствии с законодательством.

ВЫВОД

В целях информационного обеспечения общественного контроля, обеспечения его публичности и открытости субъектами общественного контроля могут создаваться специальные сайты, на которых размещают информацию о своей деятельности с указанием адресов электронной почты, по которым пользователем информацией может быть направлен запрос и получена запрашиваемая информация, а также информация, требования об обеспечении открытого доступа к которой содержатся в законодательстве Республики Узбекистан об общественном контроле».

Таким образом, не случайно, что Узбекистан уделяет особое внимание не только укреплению правовой базы свободы средств массовой информации, но и реформам, направленным на развитие гражданского общества в Республике Узбекистан.

REFERENCES

1. Собиров Э.К. Прозрачность судебного разбирательства: состояние, проблемы, перспективы // Журнал. Ташкент. - №3. Гражданское общество.2020. - 6-10 с.
2. А.Khudayberdiyeva «Взаимодействие государственных структур и общества как главный фактор эффективного функционирования гражданского общества». – Т., 2018.

SHAHAR JAMOAT TRANSPORTI HARAKAT MUNTAZAMLIGINI BAHOLASH

Mo‘minov To‘lqin Shoyqulovich

Toshkent davlat transport universiteti,
“Transport logistikasi” kafedrası assistenti,

Yo‘ldoshev Davron Furqat o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti doktoranti,
davron.yoldoshev@bk.ru

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda shaxar jamoat transportlari harakat jadvallarini ishlab chiqishda dispetcherlar oldida avtobuslarning harakat muntazamligini doimiy ta‘minlash vazifasi alohida ahamiyat kasb etadi. Yo‘lovchilarga ishonchli xizmat ko‘rsatishda jamoat transportlari infratuzilmasini tubdan rivolantirish, xizmat sifatini oshirish hozirgi kundagi eng dolzalb muammolardan biri sanaladi. Mazkur masalaning ilmiy yondashuvi, avtobuslarning harakat jadvalini ishlab chiqish va muntazamlik ko‘rsatkichlari tahlillarini olib borishni taqozo etadi. Maqolada yo‘nalishli avtobuslarning harakat muntazamligi tadqiq etilgan.

***Kalit so‘zlar:** Yo‘lovchi, muntazamlik, jamoat transporti, harakat jadvali, ob-havo ko‘rsatkichlari, dispetcherlik ishi.*

ABSTRACT

Today, in the development of public transport schedules, the task of ensuring the regularity of bus traffic before the dispatchers is of particular importance. One of the most pressing issues today is the radical development of public transport infrastructure, improving the quality of service in providing reliable services to passengers. The scientific approach to this issue requires the development of a schedule of buses and the analysis of regularity indicators. The article examines the regularity of directional buses.

***Keywords:** Passenger, regularity, public transport, timetable, weather indicators, dispatching work.*

АННОТАЦИЯ

Сегодня задача обеспечения регулярности автобусного движения имеет особое значение для диспетчеров при разработке расписаний городского общественного транспорта. Одним из наиболее актуальных вопросов на сегодняшний день является коренное развитие инфраструктуры общественного транспорта и повышение качества обслуживания при

надежном обслуживании пассажиров. Научный подход к этому вопросу требует разработки расписания движения автобусов и анализа регулярности. В статье исследуется регулярность автобусных маршрутов.

***Ключевые слова:** Пассажир, регулярность, общественный транспорт, график движения, погодные показатели, диспетчеризация.*

KIRISH

Dispetcherlik nazoratining muhim vazifalaridan biri marshrutda ishlovchi avtobuslarning muntazam harakatlanishini ta'minlashdir. Harakatning muntazamligi yo'lovchi tashish bilan shug'ullanuvchi transport faoliyatining yeng muhim sifat ko'rsatkichidir. Agar marshrutdagi avtobuslar jadvalga muvofiq reysga chiqsa va reys davomida belgilangan harakat grafigi bo'yicha xizmat ko'rsatsa, yo'nalish bo'yicha ishonchli harakatlanishi ta'minlansa, barcha to'xtash nuqtalarida ular orasidagi harakat intervallari teng ravishda taqsimlansa, transport belgilangan joyga aniq va jadvalda belgilangan vaqtda yetib borsa yo'nalishdagi avtobus harakati muntazam hisoblanadi. [1] Yo'nalishli avtobuslarning harakat muntazamligi bo'yicha dunyo olimlari tomonidan birqancha tadqiqotlar o'tkazilgan.

Xususan, Technological University Dublin - Blanchardstown Campus tadqiqotchilari Markus Hofmann va Margaret O'Mahonylar ob-havo noqulay sharoitlarida avtobuslarning ish ko'rsatkichlarini o'rganishgan. Tadqiqotda avtobuslarning harakat jadvalini tuzishda dispetcherlar ob-havo sharoitlarini inobatga olishlari bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Mahalliy ob-havo sharoitlarini avtobuslar yurish vaqtlariga bog'liqligi modellarini ishlab chiqish bo'yicha Institute of Future Cities, The Chinese University of Hong Kong, Shatin, New Territories, Hong Kong tadqiqotchisi Sui Tao, va Jonathan Corcoran, Francisco Rowe, Mark Hickmanlar tadqiqot olib borganlar. Tadqiqotda mintaqaning funksional imkoniyatlari bilan ob-havoning avtobuslarni soatlik harakatiga ta'sirini modellashtirilgan. Tadqiqot tranzit smart-kartalari ma'lumotlari to'plami va ob-havoning vaqt birliklaridagi o'lchovlarida avtobuslarning kechiktirilgan ta'sirlarini olish uchun hisoblab chiqilgan. Donskiy davlat texnika universiteti tadqiqotchisi Y.Y. Semchugova Lap-las funksiyasi asosida, shahar jamoat transportida rejalashtirilgan interval bo'yicha yo'nalishlar harakati ishonchliligini baholagan. Ozorbayjon arxitektura-qurilish universiteti va Turkiya milliy universiteti tadqiqotchilari Kuliev Taxir Djavanshir o'g'li hamda Allaxverdiev Rashad Abulfaz o'g'li shahar yo'nalishli avtobuslarida yo'lovchilarning transportdagi xarakat vaqtini optimallashtirish va avtobuslar harakatining muntazamligini ta'minlash tizimi samaradorligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Past haroratli ob-havo sharoitida avtobuslar harakati

muntazamligiga ta'sir etuvchi omillarni va ularning qonuniyatlari bo'yicha Tyumen davlat neft-gaz universiteti tadqiqotchisi Yarkov Sergey Aleksandrovich tadqiqot olib borgan. Rus olimi S.P.Artemov jamoat transportini xarakat muntazamligini buzilishi bo'yicha tadqiqot olib borgan. Tadqiqotda asosan rejadagi qatnovlarni bajarilmaslikga asosiy ta'sir ko'rsatuvchi omillar tajribada aniqlagan va xarakat muntazamligini baxolash ko'rsatkichlari taklif etilgan. Tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, dunyoda jamoat transportlari harakat rejimini ishlab chiqishda muntazamlilik ko'rsatkichlari va ob-havo sharoitlarni inobatga olish bo'yicha juda ko'p tadqiqotlar olib borilgan, ammo Toshkent shahrida yo'lovchilar oqimini bashorat qilishda ob-havo ko'rsatkichlarini ta'siri va doimiy muntazamlilik ko'rsatkichlari tahlil qilinmagan. [2,3]

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Harakatning muntazamligi - avtobusning reysga o'z vaqtida jo'nab ketishi, qatnov oraliqlariga butun yo'nalish bo'ylab qat'iy rioya qilinishi va belgilangan manzilga o'z vaqtida yetib borishi yuqori sifatli yeng muhim ko'rsatkichdir. avtobus transportining ishi.[4]

Yo'nalishdagi avtobuslarning harakati muntazam emasligi oraliq bekatlarda turish vaqtlariga ta'sir qiladi, Muntazamlilik ta'minlanmaganda, marshrutdagi avtobus bir tekis taqsimlanmagan harakatida, jadval bo'yicha ishga chiqqan avtobus haddan tashqari yuklangan, ikkinchisi yesa kam yuklanish (to'lish) bilan yergashadi. Natijada yo'nalishdagi avtobuslarda yo'lovchilarning taqsimlanishi keskin yomonlashadi va yo'lovchilar almashinuvining notekisligi ortadi. Harakatning muntazamligini buzishning asosiy sabablari ikki guruhga bo'linadi.

1. Ob-havo sharoitining keskin yomonlashishi, muzlama, yog'ingarchilik, xisobga olinmagan tirbandlik, marshrutdagi avtobus haydovchilarining belgilangan harakat rejimini buzishi va boshqa omillar tasirida transport vositalarining haqiqiy harakat rejimining belgilangan jadvalga mos kelmasligi.

2. Yo'nalish bo'ylab harakatlanuvchi avtobuslarning yetarli yemasligi, avtobuslarning marshrutga o'z vaqtida yoki to'liq chiqarilmasligi, avtobuslarning texnik sabablarga ko'ra rejalashtirilmagan to'xtab qolishi, buzulishi va hokazo. [5,6]

Harakatning muntazamligining o'zagarishi harakat jadvali bo'yicha haqiqiy intervallarining rejalashtirilganidan og'ishi bilan baholanadi. Marshrutda ishlovchi avtobuslarning harakatning muntazamligini nazorat qilish dispetcherlik xizmatlari tomonidan amalga oshiriladi. Harakatlanuvchi tarkibning marshrut tarmog'idagi nazorat punktlari orqali o'tish vaqtlarini belgilash - haydovchilar, marshrut va

umuman korxonada bo'ylab harakatlanishning haqiqiy muntazamligini aniqlash imkonini beradi.

Shahar jamoat transporti xizmat sifatini baholashda quyidagi asosiy ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi;

- ishonchlilik;
- xavfsizlik;
- mavjudlik;
- muntazamlilik;
- qulaylik;
- ekologiya;
- axborotchanlik
- ob-havo ko'rsatkichlari

Yo'lovchilarni manzillariga o'z vaqtida yetib borishlarida yuqorida sanab o'tilgan ko'rsatkichlarning barchasini o'z ta'siri mavjud, bulardan eng asosiysi bu jamoat transportida muntazamlilikni ta'minlash hisoblanadi. [7]

Harakat muntazamligi ko'rsatkichi (R) quyidagicha baholash mumkin.

$$R = \frac{R_{\alpha}^m}{R_{\alpha}} \cdot K_{r,b,q} \quad (1) \text{ (S.P.Artemov)}$$

bu yerda: R_{α}^m - jadval bo'yicha bajariladigan qatnovlar soni; R_{α} - jadval bo'yicha bajarilgan qatnovlar soni; $K_{r,b,q}$ - reja bo'yicha bajariladigan qatnovlarni hisobga oluvchi koefitsient.

Rejadagi qatnovlarni bajarilmasligiga asosan:

- Yo'nalishga belgilangan miqdorda avtobuslarni ishga chiqmasligi;
- Yo'nalishdagi avtobuslarda texnik nosozliklarni yuzaga kelishi;
- Belgilangan harakat jadvaliga rioya etmasdan harakatlanish;
- Ko'cha-yo'l tarmoqlarining transport vositalari bilan yuklanganlik darajasi ortib ketish natijasida avtobuslarning yo'llarda ushlanib qolishi;
- Ko'cha-yo'l va yer osti kommunikatsiya tarmoqlarida ta'mirlash ishlarini olib borilishi;
- Avtobuslarning boshqa transport turlari bilan YTX sodir bo'lishi va boshqa sabablar misol bo'la oladi. [8,9]

TAXLIL NATIJALARI

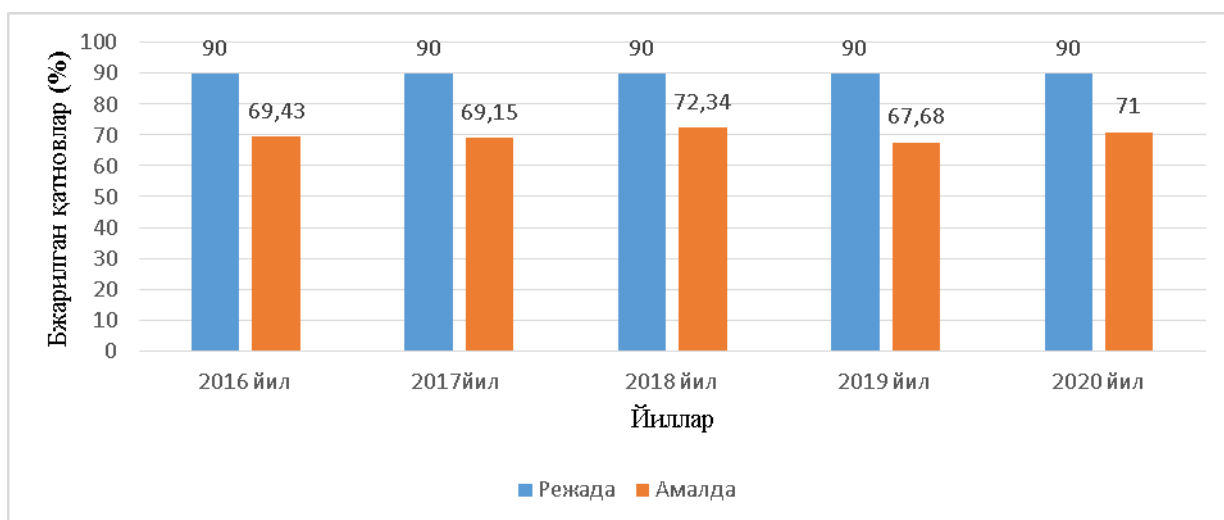
“Toshshahartransxizmat” AJ ning so'ngi 5 yildagi ish ko'rsatkichlarini rejada, amalda va bajarilish xolati tahlil natijalariga ko'ra qatnovlar rejasi to'liq bajarilmayotganligi va muntazamlilik ta'minlanmayotganligini aniqlandi. (1-jadval)

Toshkent shahri jamoat transporti ish ko'rsatkichlarini yillar bo'yicha taqsimlanishi

1-jadval

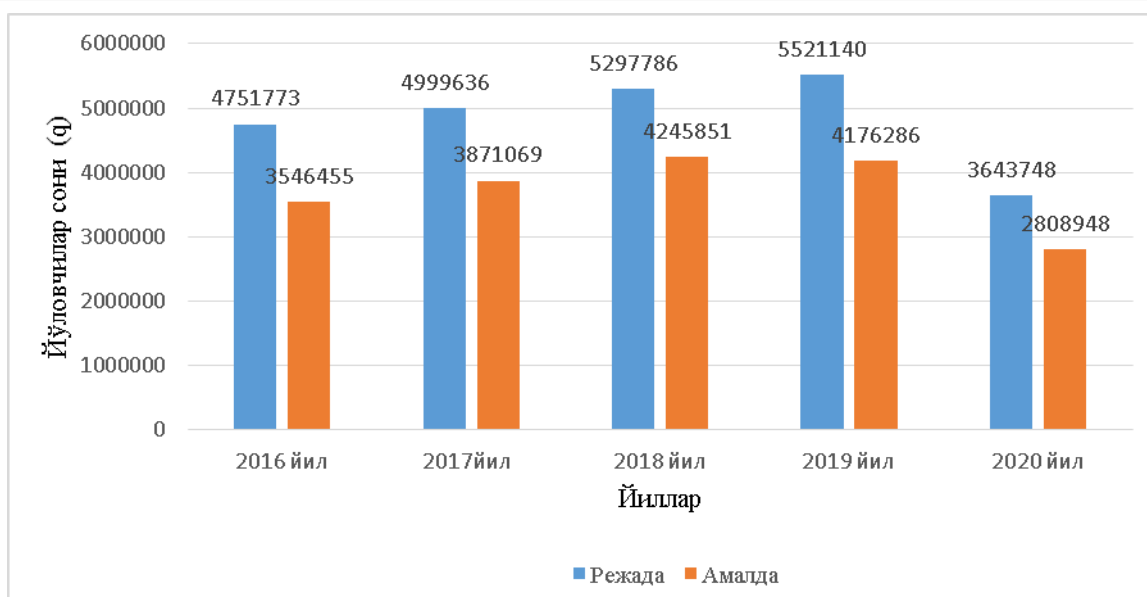
Ko'rsatkichlar	Shaharda tashish (yillar)														
	2016 yil			2017 yil			2018 yil			2019 yil			2020 yil		
	rejada	amalda	+-%	rejada	amalda	+-%	rejada	amalda	+-%	rejada	amalda	+-%	rejada	amalda	+-%
Muntazamlik	90,00	69,43	77,1	90,00	69,15	76,8	90,00	72,34	80,4	90,00	67,68	75,2	90,00	71,00	78,9
Bajarilgan reyslar	4751773	3546455	74,6	4999636	3871069	77,4	5297786	4245851	80,1	5521140	4176286	75,6	3643748	2808948	77,1

“Toshshahartransxizmat” AJ ga qarashli avtobus korxonalarining so'ngi 5 yillik amaldagi bajarilgan reyslarning rejadagi bajarilishi bo'yicha muntazamlik tahlil qilinganda eng yaxshi muntazamlik ta'minlangan yil 2018 yilga to'g'ri kelmoqda.[10]

1-rasm. “Toshshahartransxizmat” AJ faoliyatida so'ngi 5 yillik muntazamlik ko'rsatkichi ta'minlanishi.

2-rasm. “Toshshahartransxizmat” AJ faoliyatida so‘ngi 5 yillik bajarilgan reyslar.

“Toshshahartransxizmat” AJ faoliyatida so‘ngi 5 yillik rejalashtirilgan qatnovlarning amaldagi holati tahlil qilinganda eng kop bajarilgan reyslar soni 2018 yilga to‘g‘ri kelmoqda.

Muntazamlik ko‘rsatkichlarining pasayishiga bajarilgan reyslar soni so‘ngi 5 yilda amalga rejadagi barcha qatnovlarning 76.96 % bajarilganligi ya’ni 23.04%ga reja kam amalga oshirilmaganligi, belgilangan harakat jadvalidan chetga chiqmasdan xarakatlanish tadqiqot davrida, amalga 77.68% ni tashkil etayotganligi sabab bo‘lmoqda.[11]

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki bugungi, axolining jamoat transporti xizmatlariga bo‘lgan talabi kundan-kunga kuchayib borayotgan davrda avtobuslarning yo‘nalishdagi qatnovlar sonini belgilangan reja bo‘yicha bajarilishi va muntazamlikni ta‘minlash uchun dispetcherlik boshqaruvi nazoratini innovasion texnologiyalardan foydalangan xolda kuchaytirish va takomillashtirish, yo‘lovchi oqimiga mos ravishda transport vositasini tanlash (sig‘im), transport vositalar sonini extiyojga moslash, yil fasllari, xafta kunlari, va kun soatlari bo‘yicha yo‘lovchi oqimini ob-havo ko‘rsatkichlari o‘zgarishlarini xisobga olgan xolda xizmat sifatini oshirish, avtobuslar harakatini tashkil etishda yo‘lovchi oqimini hisobga olgan holda, xaydovchilar ishini to‘g‘ri tashkil etish, transport vositalari texnik soz xolatda bo‘lishini ta‘minlash, avtobuslar harakati uchun yo‘nalish sxemalarini optimallashtirishga e‘tiborni qaratish zarur.

REFERENCES

1. K M Nissen. How does weather affect the use of public transport in Berlin? (2020)
2. Markus Hofmann, Margaret O'Mahony The Impact of Adverse Weather Conditions on Urban Bus Performance Measures – an Analysis Using ITS Technology (2005)
3. Sui Tao, Jonathan Corcoran, Francisco Rowe, Mark Hickman, (2018), To travel or not to travel: 'Weather' is the question. Modelling the effect of local weather conditions on bus ridership, Transportation Research Part C journal homepage: www.elsevier.com/locate/trc.
4. Botir Abdullaev, Davron Yuldoshev, Tolqin Muminov, and Dilmurod Axmedov. Improving the method of assessing road safety at intersections of single-level highways E3S Web of Conferences **264**, 05027 (2021). *CONMEChYDRO – 2021*. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405027>
5. Yuldoshev, Davron Furkat Ugli, & Muminov, Tulkin Shoykulovich (2021). CITY PUBLIC TRANSPORT AND PASSENGER TRAFFIC STUDYING THE EFFECT OF WEATHER INDICATORS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (7), 133-142.
6. Усманова Махира Нуралиевна, & Ёулдошев Даврон Фуркат Угли (2020). Пути повiшениуа безопасности дорожного движениуа. Проблеми науки, (2 (50)), 25-26.
7. Abdullaev B.I., Akhmedov D.T., Yuldashev D.F. Planning the number of buses on routes. "Logistics and economy" scientific-electronic journal. 2020/3.
8. Abdullaev B.I., Yuldashev D.F. Шаһар йо'налишли автобусларининг оралиқ бекатларда сарфлайдиган вақтини асослаш "Logistics and economy" scientific-electronic journal. 2021/3.
9. Ahmed M. El-Geneidy, James G. Strathman, Thomas J. Kimpel, and David T. Crout, (2005), Transportation Research Record Journal of the Transportation Research Board
10. Спирин И.В. Организация и управление пассажирскими автомобилными перевозками, М., Академиа, 2010. – 400 с.
11. Zokirkhan Yusufkhonov, Malik Ravshanov, Akmal Kamolov, and Elmira Kamalova. Improving the position of the logistics performance index of Uzbekistan. E3S Web of Conferences **264**, 05028 (2021), *CONMEChYDRO – 2021*. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405028>

SHAHAR JAMOAT TRANSPORTI HARAKAT REJIMIGA OB-HAVO KO‘RSATKICHLARINING TA’SIRI

Yo‘ldoshev Davron Furqat o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti doktoranti,
davron.yoldoshev@bk.ru

Abdullayev Botir Inatovich

Toshkent davlat transport universiteti dotsenti,

Mo‘minov To‘lqin Shoyqulovich

Toshkent davlat transport universiteti,
“Transport logistikasi” kafedrasida assistenti,

ANNOTATSIYA

Jamoat transporti harakat jadvalini ishlab chiqishda marshrut vaqtida ob-havo sharoitlariga bog‘liq ravishda yo‘lovchilarning oqimi xisobga olinmaydi. Ob-havo ko‘rsatkichlari jamoat transportlarida yo‘lovchilar oqimini tahminiy, shuningdek, yo‘lovchilar oqimini bashorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Mazkur masalaning ilmiy yondashuvi, avtobuslarning harakati davomida yo‘lovchilar oqimining ob-havo ko‘rsatkichlari orasidagi bog‘liqligini aniqlashni taqozo etadi. Maqolada yo‘nalishli avtobuslarning ob-havo ko‘rsatkichlari va yo‘lovchilar oqimi orasidagi bog‘liqliklar tadqiq etilgan.

***Kalit so‘zlar:** Yo‘lovchi, jamoat transporti, ob-havo ko‘rsatkichlari, harorat, yo‘nalish vaqti, namlik, yog‘ingarchilik.*

ANNOTATION

The development of public transport schedules does not take into account the flow of passengers during the route, depending on weather conditions. Weather indicators are important in estimating the flow of passengers on public transport, as well as in forecasting the flow of passengers. The scientific approach to this issue requires determining the relationship between the flow of passengers during the movement of buses and weather indicators. The article examines the relationship between weather performance of directional buses and passenger flow.

***Keywords:** Passenger, public transport, weather indicators, temperature, route time, humidity, precipitation.*

АННОТАЦИЯ

График движения общественного транспорта не учитывает поток пассажиров на маршруте в зависимости от погодных условий. Погодные показатели важны при оценке потока пассажиров на общественном

транспорте, а также при прогнозировании пассажиропотока. Научный подход к этому вопросу требует определения зависимости между потоком пассажиров при движении автобусов и погодой. В статье рассматривается взаимосвязь между погодными показателями автобусов и пассажиропотоком.

Ключевые слова: *Пассажирский, общественный транспорт, погода, температура, время в пути, влажность, осадки.*

KIRISH

Jamoat transportining harakatlanish tartiblari berilgan harakatlanish jadvaliga bog‘liq, harakat jadvali esa odatda yo‘lovchilarning talabi, yo‘nalish masofasi, yo‘nalishdagi avtobuslarning turlarini inobatga olgan xolda ishlab chiqiladi. Ob-havo sharoitlari jamoat transportlarida yo‘lavchilar oqimiga ta‘sir ko‘rsatuvchi asosiy omillardan hisoblanadi. Jamoat transportining oldindan ishlab chiqilgan harakat jadvali asosida harakatlanishi ham bevosita ob-havo sharoitlariga bog‘liq bo‘ladi. Ob-havo sharoitlari to‘g‘ri va aniq xisobga olinishi natijasida jamoat transportlarining xizmat ko‘rsatish sifati oshadi. Bu esa, yo‘lovchilarning jamoat transporti xizmatidan foydalanish darajasining oshishiga, natijada tashish unumdorligi ortishiga olib keladi.

Jamoat transportini yo‘nalishdagi harakati davomida yo‘lovchilarning oqimi va yo‘lovchilar oqimining o‘zgarish ko‘rsatkichlari kunlik yog‘ingarchilik darajasiga, namgarchilikga, haroratga va mavsumga bog‘liq bo‘ladi. Yo‘lovchilarga sotiladigan chiptalarning sotilish dinamikasini harakterlovchi ko‘rsatkichlardan biri ob-havo sharoitlarning ta‘siri xisoblanadi. Ob-havo sharoitlarining ichida jamoat transportlarida yo‘lovchilar oqimiga eng katta ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar harorat va namlik xisoblanadi. Demak, jamoat transportlari harakati jadvalini ishlab chiqishda ob-havo sharoitlarini xisobga olgan xolda yo‘lovchilar oqimini o‘zgarishi dinamikasini bashorat qilish masalasi bo‘yicha tadqiqot olib borish dolzarb hisoblanadi.

ADABIYOTLAR SHARXI VA METODOLOGIYA

Mazkur masalalar yechimi bo‘yicha dunyo tadqiqotchilari tomonidan ko‘plab ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, Department of Meteorology, Freie Universit‘at Berlin, Germany tadqiqotchilari K M Nissen, N Becker, O D‘ahne, M.Rabe, J.Scheffler, M Solle va U Ulbrichlar Berlin shaxrida ob-havo sharoitlarini yo‘lovchilar oqimiga qanday ta‘sir etishi bo‘yicha tadqiqot olib borishgan. Tadqiqotda Berlin shahri jamoat transportlarida yo‘lovchilar oqimi chiptalarning sotilishi bo‘yicha aniqlangan. Tahlillarda aynan 6 yoshdan katta yo‘lovchilar va elektron to‘lov asosida jamoat transportlaridan foydalanadigan yo‘lovchilardan

tashqari yo'lovchilar xisobga olingan. Berlin shahrida ob-havoning noqulay o'zgarishida sotilayotgan chiptalarning ulushi foizlangan va avtobus haydovchilari tomonidan sotilayotgan chiptalarning ulushi ob-havo sharoitlari noqulay vaqtlarda oshishi tahlil qilingan. [1]

Technological University Dublin - Blanchardstown Campus tadqiqotchilari Markus Hofmann va Margaret O'Mahonylar Ob-havo noqulayliklarini avtobuslarning ish ko'rsatkichlarini o'rganishgan. Tadqiqotda avtobuslarning harakat jadvalini tuzishda dispetcherlar ob-havo sharoitlarini inobatga olishlari buniyicha tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot yilning 12 oyidagi ob-havo sharoitlarida yo'lovchilar oqimining o'zgarishi orasidagi bog'liqliklartahlil qilingan.[2]

Mahalliy ob-havo sharoitlarini avtobuslar yurish vaqtlariga bog'liqligi modellarini ishlab chiqish bo'yicha Institute of Future Cities, The Chinese University of Hong Kong, Shatin, New Territories, Hong Kong tadqiqotchisi Sui Taoa, va Jonathan Corcoranb, Francisco Rowec, Mark Hickmanlar tadqiqot olib borganlar. Tadqiqotda mintaqaning funksional imkoniyatlari bilan ob-havoning avtobuslarning soatlik harakatiga ta'sirini modellashtirilgan. Tadqiqot tranzit smart-kartalari ma'lumotlari to'plami va ob-havoning vaqt birliklaridagi batafsil o'lchovlarida avtobuslarning kechiktirilgan ta'sirlarini olish uchun xisoblab chiqilgan. [3]

Ob-havoning avtobuslarda harakatlanishiga ta'siri bo'yicha Queensland University of Technology, Australia tadqiqotchisi Syeed Anta Kashfi va Associate Professor Jonathan Bunker lar tadqiqot olib borishgan. Tadqiqotda ob-havoning noqulay sharoitlarida avtobuslarning harakatiga ta'siri o'rganilgan. Avtobuslarning yo'nalish uzunligi va qatnov vaqtiga ob-havoning bog'liqlik masalalari va noqulay ob-havo sharoitida xususiy avtotransport vositalarining avtobuslarga ta'siri o'rganilgan. [4]

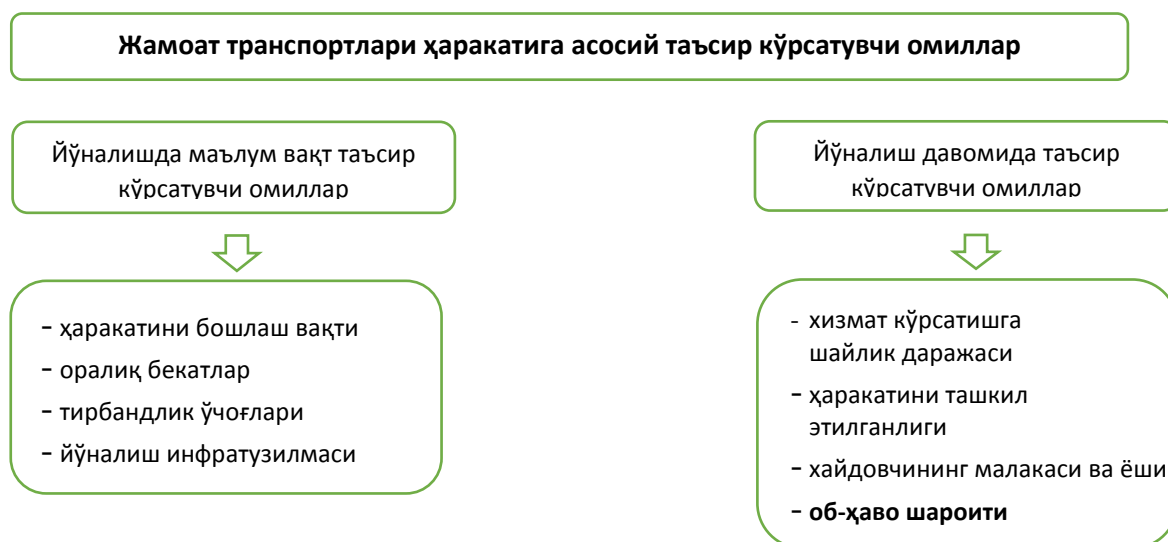
MUHOKAMA VA NATIJALAR

Toshkent shahrida jamoat transporti harakatini tashkil etish jarayondagi muammolarni hal etish maqsadida rivojlangan mamlakatlarning jamoat transportlari harakatini tashkil etishdagi tajribalari, harakat davomida ta'sir etuvchi barcha omillar, jamoat transportlarida yo'lovchilarga xizmat ko'rsatishning zamonaviy usullarini tahlil qildik, qiyoslash, analiz, sintez usullari orqali ular ishonchli xizmat ko'rsatish tadbirlarini keltirildi.[5,6]

Jamoat transportlarining harakat rejimiga ta'sir etuvchi asosiy omillar quyida ko'rib chiqiladi.

- Jamoat transportining xizmat ko'rsatishga shaylik darajasi;
- Jamoat transportining harakatini tashkil etilganligi;

- Yo‘lovchilarning soni;
- Oraliq bekatlarning soni va yo‘lovchilar aylanmasi;
- Yo‘nalishdagi chorraxalar soni;
- Tirbandlik o‘chog‘lari soni va darajasi;
- Avtobus turi va sig‘imi;
- Xaydovchining malakasi va yoshi;
- Yo‘nalish kesib o‘tadigan xududlar (axolish yashash joyi, axoli yashamaydigan joy, tik nishabliklar, rejadagi egriliklar, radius, xudud maqomi) ;
- Yo‘nalish infratuzilmasining holati;
- Ob-havo sharoiti: [7]

2-rasm. Jamoat transporti harakatiga asosiy ta'sir etuvchi omillarning xususiyatlari.

Jamoat transportlari harakatiga ob-havo ko'rsatkichlarining ta'siri butun yo'nalish bo'yicha teng taqsimlanadi. Jamoat transportlari oraliq bekatda turishlari, ob-havoning noqulay ko'rsatkichlarida yo'lovchilarning avtobuslarga chiqish - tushish vaqtlari bilan bog'liqligi uchun ta'sir qiladi.

3- rasm. Jamoat transportlari harakatiga ob-havo ko‘rsatkichlari ta’siri umumiy sxemasi.

Jamoat transportlari harakati davomida to‘liq ob-xavo ta’sirida bo‘ladi. Shunday ekan jamoat transportlarida xizmat ko‘rsatish sifati ham bevosita ob-xavo ko‘rsatkichlariga bog‘liq. [8]

Ob-havo ko‘rsatkichlarining avtobuslarning shayligiga ta’siri asosan harorat past bo‘lgan vaqtlarda namoyon bo‘ladi. Yo‘nalishda harakatlanish davomiyligida ob-havoning salbiy ta’sirlari asosan muzlamalarda tezlikning ma’lum darajada kamaytirilishi talab etilishiga, yog‘ingarchilik va tuman sharoitlarida ko‘rinish darajasining kamayishiga, yog‘ingarchilik va past haroratda yo‘lovchilar oqimining o‘zgarishiga, avtobuslarning manevrchanligiga, yo‘llardagi tirbandliklarning ko‘payishiga bog‘liq muammolarni keltirib chiqaradi. Ushbu salbiy ta’sirlar jamoat transportlarining umumiy harakatlanish vaqtlarining ortishiga va xizmat ko‘rsatish sifati pasayishiga sabab bo‘ladi. Jamoat transportlarining yo‘nalishdagi harakat vaqtini 35-40 % ni oraliq bekatlarda to‘xtashga (turishga) sarflaydi. Marshrut vaqti va aloqa tezligi yuqoridagi ko‘rsatkichlarning ta’siri davomida o‘zgaradi.[9,10]

Bugungi kunda Toshkent shahrining doimiy aholi soni 2,7 millionni tashkil etmoqda. 2019 yilda O‘zbekiston Respublikasiga 6 748 500 sayyoh tashrif buyurgan, shundan 19% sayyoxlar ulushi Toshkent shahriga to‘g‘ri kelmoqda. Toshkent shaxrida jamoat transportida tashilgan yo‘lovchilar sonini tahlil qilsak jami 104 725 ming kishini tashkil qilmoqda. Toshkent shahrida jamoat transportlaridan foydalanishda yo‘lovchilarning tanlash imkoniyatlari mavjud. Yo‘lovchi tashish bilan turli transport turlari xizmat ko‘rsatadi. Yer osti metrosi, avtobuslar, yo‘nalishli taksilash shular jumlasidandir. [11,12]

O‘zbekiston Respublikasida transport turlari bo‘yicha yo‘lovchi tashish ko‘rsatkichlari

1-jadval

Yillar	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020 ²⁾
Tashilgan yo‘lovchilar, mln.kishi	4 909,9	5 169,9	5 380,0	5 560,4	5 679,0	5 951,5	6 025,1	5 240,4
temir yo‘li	17,4	19,1	20,1	20,5	21,1	22,1	22,9	6,2
avtomobil	4815,8 ¹⁾	5079,0 ¹⁾	5293,2 ¹⁾	5480,8 ¹⁾	5 591,3	5 852,8	5 915,2	5 192,9
trolleybus	0,4	0,9	0,8	0,8	0,5	0,5	0,7	0,4
tramvay	14,7	14,6	11,4	2,7	2,3	4,4	3,8	1,2
metropoliten	59,2	54,0	52,3	53,5	61,6	69,1	79,2	38,8
havo yo‘li	2,4	2,3	2,2	2,1	2,2	2,6	3,2	0,9

1) *Ma’lumotlar aniqlashtirilgan*

2) *Dastlabki ma’lumotlar*

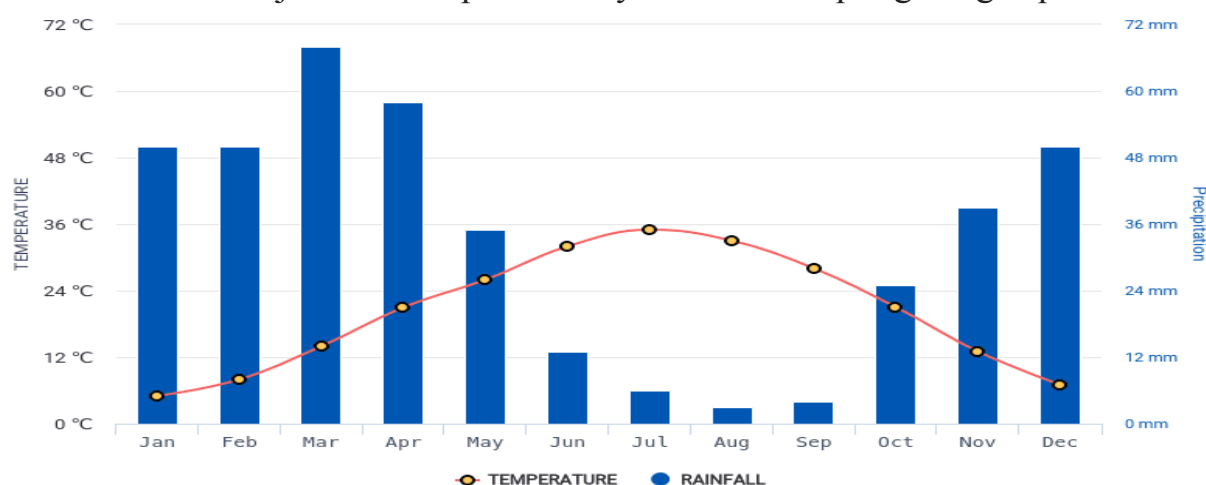
1-jadvalda tasvirlangan yo‘lovchi tashuvlari hajmi dinamikasiga ko‘ra, 2013 - 2020 yillarda mamlakat transport tizimi umumiy yo‘lovchi aylanmasida avtomobil transportining ulushi 95-99 % darajasida barqaror saqlangan. Avtomobil transportida yo‘lovchilar aylanmasi o‘sishi 2013-2019 yillar oralig‘ida har yili o‘rtacha 4-6 % ni tashkil qilmoqda.

Yo‘lovchilar oqimini o‘rganish haftaning ish kunlari va dam olish kunlarida amalga oshiriladi. Ob-havo sharoitlarining ta’siri dunyo olimlari tahliliga ko‘ra dam olish kunlari jamoat transportida yo‘lovchilar aylanmasiga ko‘proq ta’sir ko‘rsatadi. Toshkent shahrida jamoat transportlari yo‘lovchilari oqimiga ta’sir ko‘rsatuvchi yana

bir omil bu bayram kunlari va maktab, texnikum, va universitetlardan beriladigan ta'tillar vaqtidagi o'quvchi va talabalarning jamoat transportlaridan foydalanmasliklaridir. Tadqiqotlarga ko'ra ushbu ta'sir etuvchi omil jamoat transportlarining tig'iz vaqtlardagi harakatlarida o'z isbotini topadi bu vaqt oralig'i kun soatlarining ertalabki 7 - 9 oralig'iga o'g'ri keladi. Yo'lovchilar oqimini aniqlashning bir qancha usullari mavjud. Sotilgan yo'l chiptalariga nisbatan yo'lovchilar oqimini xisoblash va elektron, oylik to'lov kartochkalari asosida harakatlangan yo'lovchilar foizini unga qo'shish orqali aniqlash mumkin. Yo'lovchilar oqimini umumiy xisoblash xorijiy davlatlar tajribasida sotilgan chiptalar asosida amalga oshiriladi. Yo'lovchilar oqimi yomg'ir yog'ganda, muzlamada, namgarchilik past quruq kunlarda, ochiq havoli kunlarda ham nisbat asosida o'zgaruvchan bo'ladi. Dam olish kunlarining tungi vaqtlarda ob-havo noqulay vaqtlarida ham yo'lovchilarning oqimi sezlarli darajada kamayadi. Jamoat transporti harakatiga ob-havoning ta'sirini ikki usulda mutloq va nisbiy usullarda tadqiq etish maqsadga muvofiq. [13]

Mutloq usulda avtobus haydovchilariga bog'liq bo'lmagan tarzda yo'lovchilarning oqimi o'zgarishi nazarda tutiladi. Nisbiy usulda xaydovchilarning avtobusni boshqarishidagi ob-havo ta'sirlari bilan bog'liq harakat tushuniladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki yo'lovchilar jamoat ransportlarini kutish vaqtlari va joylarining qulay bo'lishi ham ob-havo noqulay sharoitlarda yo'lovchilar oqimiga ta'sir ko'rsatadi. Bu esa jamoat transportlarida yo'lovchilar oqimiga bog'liq bo'ladi.

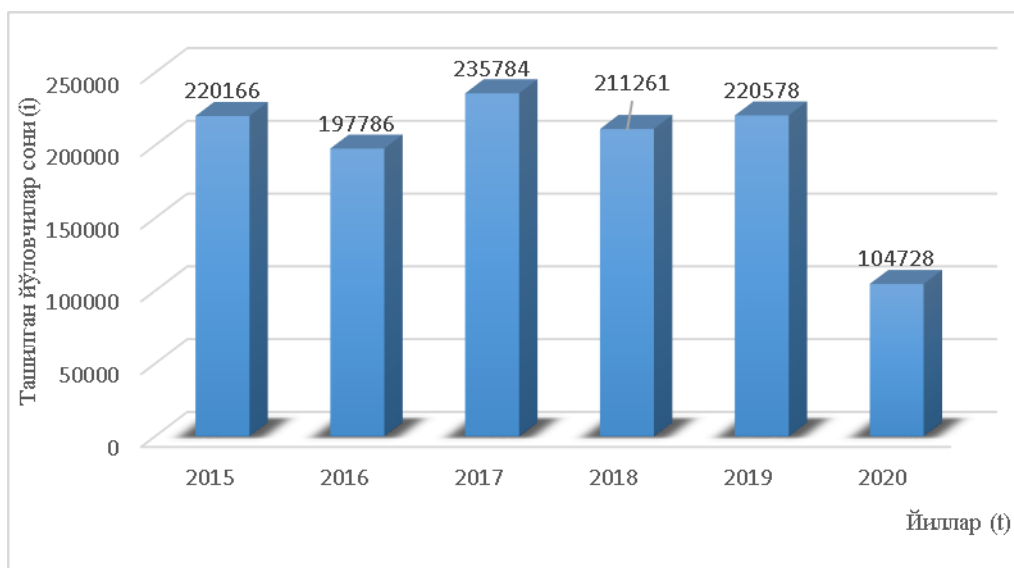

1-rasm. Toshkent shahrining umumiy harorat va yog'ingarchilik o'rtachalashtirilgan ko'rsatkichlari

Izox: Temperature - harorat

Rainfall – yog'ingarchilik ko'rsatkichi

Toshkent shahrining yillar davomida eng yuqori harorat ko'rsatkichi iyul oyiga, eng past harorat esa yanvar oyiga to'g'ri keladi. Yog'ingarchilik ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak eng yuqori yog'ingarchilik yilning mart oyiga, eng past yog'ingarchilik ko'rsatkichi esa avgust oyiga to'g'ri keldi. Ylovchilar oqimini bashorat qilishda yil mavsumlaridagi ob-havo ko'rsatkichlarini chuqur tahlil qilgan xolda bajariladi. Asosiy yo'lovchilar oqimiga ta'sir etuvchi omillardan bo'lgan yog'ingarchilik va harorat ko'rsatkichlarini inobatga olga holda avtobuslarning harakat jadvallarini tuzish maqsadga muvofiq xisoblanadi. [14]

2-rasm. Toshkent shahrida yo'lovchilar aylanmasining o'rtachalashtirilgan ko'rsatkichlari

XULOSA

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, jamoat transportlari harakatining ob-havo ko'rsatkichlarini inobatga olmagan holda tashkil etilishi avtobusning yo'nalishdagi harakat vaqtiga va xizmat ko'rsatish sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot natijasida ob-havo ko'rsatkichlarini jamoat transporti harakat rejimida inobatga olmaslik xizmat sifatini pasayishiga olib kelishi aniqlandi. Avtobuslarning marshrut vaqtlarining rejadan chiqib ketishiga ta'sir ko'rsatuvchi bunday omillarni harakat jadvalini ishlab chiqishda hisobga olish maqsadga muvofiq. Harakat jadvalini ishlab chiqishda ob-havo ko'rsatkichlarini har birini hisobga olish, avtobuslarning harakat intervalini ta'minlash, yo'lovchilarga xizmat ko'rsatishning ishonchliligini oshirishga erishish mumkin.

REFERENCES

12. K M Nissen. How does weather affect the use of public transport in Berlin? (2020)
13. Markus Hofmann, Margaret O'Mahony The Impact of Adverse Weather Conditions on Urban Bus Performance Measures – an Analysis Using ITS Technology (2005)
14. Sui Tao, Jonathan Corcoran, Francisco Rowe, Mark Hickman, (2018), To travel or not to travel: 'Weather' is the question. Modelling the effect of local weather conditions on bus ridership, Transportation Research Part C journal homepage: www.elsevier.com/locate/trc.
15. Syeed Anta Kashfi. Adverse weather effects on bus ridership. *26th ARRB Conference – Research driving efficiency, Sydney, New South Wales 2014*
16. Qun Chen, Global Optimization for Bus Line Timetable Setting Problem, (2014), Hindawi Publishing Corporation Discrete Dynamics in Nature and Society Volume 2014, Article ID 636937, 9 pages [tp://dx.doi.org/10.1155/2014/636937](http://dx.doi.org/10.1155/2014/636937).
17. Yuldoshev, Davron Furkat Ugli, & Muminov, Tulkin Shoykulovich (2021). CITY PUBLIC TRANSPORT AND PASSENGER TRAFFIC STUDYING THE EFFECT OF WEATHER INDICATORS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (7), 133-142.
18. Botir Abdullaev, Davron Yuldoshev, Tolqin Muminov, and Dilmurod Axmedov. Improving the method of assessing road safety at intersections of single-level highways E3S Web of Conferences **264**, 05027 (2021). *CONMEChYDRO – 2021*. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405027>
19. Усманова Махира Нуралиевна, & Йулдошев Даврон Фуркат Угли (2020). Пути повiшенняуа безпеаосности дорожного движенiуа. *Проблеми науки*, (2 (50)), 25-26.
20. Abdullaev B.I., Akhmedov D.T., Yuldashev D.F. Planning the number of buses on routes. "Logistics and economy" scientific-electronic journal. 2020/3.
21. Abdullaev B.I., Yuldashev D.F. Шаар йо'налишли автобусларининг оралиқ бекатларда сарфлайдиган вақтини асослаш "Logistics and economy" scientific-electronic journal. 2021/3.
22. Ahmed M. El-Generidy, James G. Strathman, Thomas J. Kimpel, and David T. Crout, (2005), Transportation Research Record Journal of the Transportation Research Board
23. Zokirkhan Yusufkhonov, Malik Ravshanov, Akmal Kamolov, and Elmira Kamalova. Improving the position of the logistics performance index of Uzbekistan.

E3S Web of Conferences **264**, 05028 (2021), *CONMEChYDRO – 2021*.
<https://doi.org/10.1051/e3sconf/202126405028>

24. F. Mirzayev, M. Ravshanov, Z. Yusufxonov. Актуалніе вопросы повішениуа качества автомобилніх перевозок в Республіке Узбекистан. Транспорт шелкового пути в Центральной Азии, №1, 2021 йил

25. hikersbay.com електрон манба ма'лумотлари

**YUZ-JAG‘ VA BO‘YIN YALLIG‘LANISH KASALLIKLARI
ASORATLARI: SEPSIS, SEPTIK SHOK, MEDIASTENIT, YUZ VENALARI
TROMBOFLEBITI VA G‘OVAKSIMON BO‘SHLIQ TROMBOZI**

Mahmudov Jahongirmirzo Komil o‘g‘li, katta o‘qituvchi

Buxoro davlat tibbiyot instituti

ANNOTATSIYA

Yuz-jag‘ va bo‘yinda o‘tkir kechayotgan (abscess, flegmona, osteomielit, chipqon, xo‘ppoz) yiringli yallig‘lanish kasalliklari yon atrofdagi to‘qimalarga tarqalishi, organizm zaharlanishi natijasida hayot uchun zarur bo‘lgan a‘zo va tizimlarni ishdan chiqarishi mumkin.

Kalit so‘zlar: mediastenit, yuz-jag‘, yallig‘lanish, g‘ovaksimon bo‘shliq

ABSTRACT

Acute purulent inflammatory diseases of the face and neck (abscess, phlegmon, osteomyelitis, scabies, abscess) spread to the surrounding tissues, resulting in poisoning of the body, which is necessary for life and can disable systems.

Keywords: mediastinitis, face, inflammation, porous cavity

АННОТАЦИЯ

Острые гнойно-воспалительные заболевания лица и шеи (абсцесс, флегмона, остеомиелит, чесотка, абсцесс) распространяются на окружающие ткани, в результате чего происходит отравление организма, необходимое для жизнедеятельности и способное вывести из строя системы.

Ключевые слова: медиастинит, лицо, воспаление, пористая полость.

KIRISH

Mediastenit - ko‘qs oralig‘i kletchatkasining yallig‘lanishi. Og‘iz tubi, jag‘ osti, dahan osti, halqum yoni va boshqa sohalaridagi yallig‘lanish jarayonlarini davolashga qaramay, progressiv kechib, bo‘yin sohalariga tarqalishi natijasida, qon-tomir-nerv tutami, kekirdak va qizil o‘ngach atrofi kletchatkasi bo‘ylab ko‘krak qafasiga tarqalishidir. Ko‘qs yallig‘lanish jarayonlarini joylashishiga nisbatan oldingi, orqa va diffuz mediastenit ajratiladi.

Oldi mediastenit yallig‘lanish jarayoni ikki yo‘l bilan yuzaga kelishi mumkin: halqum atrofidagi yiringli jarayon mushaklar oralig‘i va mushak-fassial oraliqlardan qon-tomir-nerv tutami atrofi bo‘ylab oldingi ko‘ksiga o‘tadi, yoki og‘iz tubi, til flegmonalarida bo‘yindan endotservikal fassiya oraliqlaridan kekirdak va traxeya atrofidan old ko‘ksiga o‘tadi. Orqa mediastenit yiringli- nekrotik jarayon umurtqa ustunining bo‘yin soxasidagi fassiya atrofidan orqa ko‘ksiga tarqalsa rivojlanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Total yiringli mediastenit yoki chirindi nekrotik mediastenit bo‘yin va halqum atrofidagi tarqalgan yallig‘lanish jarayonlar hamma fassial oraliqlardan ko‘ks oldi va orqa tomonlariga tushganda rivojlanadi.

A.A.Vishnevskiy va A.A.Adamyani (1977) patolog-anatomik o‘zgarishlardan kelib chiqib, o‘tkir zardobli, o‘tkir yiringli va surunkali mediastenitni ajratishni taklif qilganlar.

Mediastenitni klinik kechishi. Bemor ahvoli og‘ir, tana harorati 39-40°S yoki undan ham baland. Dastlab bemor yo‘tal va hansirashga shikoyat qiladi. Keyinchalik, ko‘ks orqasida og‘riq paydo bo‘lganiga, engashganda va yon tomoniga qayilganda, og‘riq kuchayishiga, yutinganda ko‘qrakda og‘riq paydo bo‘lishiga ham shikoyat qiladi. Bemorda gemodinamik buzilishlar kuchayadi va nafas olish qiyinlashadi. Bemor o‘ziga qulay majburiy holatni olishga harakat qiladi, ayrim bemorlar bukchayib o‘tiradilar, boshni tushirib, oyoqlarini yig‘ib oladilar, ayrimlari yarim yotgan holda oyoqlarini yig‘ib, g‘ujanak bo‘lib oladilar. Taxikardiya, qon bosimi o‘zgaruvchan bo‘ladi. Yuza nafas olish va kuchayib borayotgan hansirash kuzatiladi. Keyinchalik, badan terisi ushlanganda muzdek, rangi ketib, sarg‘ayish alomatlari kuzatiladi, muzdek ter chiqadi, in‘eksiya qilingan sohalarda tarqalgan qontalash hosil bo‘ladi. Bemorda alahsirash kuzatiladi, koma holatiga tushishi mumkin. O‘pkada, auskultativ: o‘choqli yoki tarqalgan yallig‘lanish, abscesslanish yoki gangrenagacha yetish alomatlarini kuzatish mumkin.

Mediastenitga xos belgilardan biri bu Gerke belgisi - bemorni boshini orqaga-pastga qilinganda, to‘shorti sohasidagi og‘riqning kuchayishi; A.Y.Ivanov belgisi - bo‘yin qon tomir-nerv tutamini yuqoriga surganda ko‘ks orqasidagi og‘riq kuchayadi; og‘riklar bemor chuqur nafas olganida va ovqat luqmasini yutishga uringanida ham kuchayishi mumkin; Ravich- Shcherbo belgisi - chuqur nafas olganda buyinturuk chuqurchaning ichka tortilishi; mediastenitli bemorga xos doimiy yuza yo‘talish ham uning umumiy ahvolini og‘irlashtiradi.

Tashhis qo‘yish uchun, yuqorida keltirilgan klinik belgilarni aniqlash va rentgenologik tekshiruvlar uch proeksiyada (oldi, yon va kiya) va kompyuter tomografiyasi o‘tkaziladi. tekshiruvlarda: ko‘ks oralig‘ining o‘rta kismi kengayganligi. 5-8 kunlarga kelib plevral bo‘shlikda-ajralma aniqlanadi.

Davolash: mediastenit aniqlanishi bilan shoshilinch opera- siya qilinadi. Qisqa tayyorgarlikdan so‘ng. umumiy og‘riqsizlantirish ostida ko‘ks oraliqlarini yuqori va o‘rta ochish uchun bo‘yin orkali Razumovskiy usulida mediastinotomiya o‘tkaziladi. Agarda jarayon, ko‘ks orqa qismida bo‘lsa, mediastino- tomiya Nasilov usulida

bajariladi. Total yoki diffuz mediastenitda, operatsiya jarrohlik klinikalarining tarokal bo'limida o'tkaziladi.

Operatsiyadan so'ng. yallig'lanish jarayoni doimiy drenajlanib, dori vositalari bilan yuvilib, ajralmalar faol so'rib olinishi kerak. Organizm kuvatini oshirishga qaratilgan barcha choralar - ekstra korporal detoksikasiya-gemosorbsiya. plazmoferez, ekstrakorporal talokda qon tozalash. metabolizm va immunitetni kuchaytiruvchi dori darmonlar ishlatiladi.

Mediastenitda pirovard natija. hamisha ham yaxshi bo'lmaydi. Ayniqsa, mediastenit sepsis bilan barobar kechsa.

Yuz venalari tromboflebiti

Yuz venalari tromboflebiti, yuqori jag' suyagi va atrofidagi yumshoq to'qimalar yiringli yallig'lanishi (yuqori jag' osteomieli- ti, ko'z osti soxasi abscess va flegmonasi. yuqori lab va burun yo'li chipqon va xo'ppozi va boshqalar) kasalliklarida yuz venasini tarmoq tomirlari devorlarining yallig'lanib, tromb xosil qilishidir.

Yuz va burchak venalar yunalishida shish hosil bo'ladi. Pay- paslaganda teri bilan birikkan infiltrat aniqlanadi, ustidagi teri qizaradi, zaharlanish kuchaygan sari bemor ahvoli yomonlasha- di, tana harorati ko'tariladi, bezgak tutadi, badani uvishadi, qaltiraydi.

Tromboflebit yuz venasi tromboziga o'tadi, o'z navbatida yuz venasi trombozi infeksiyaning miya qattiq pardasi g'ovaksimon sinusiga tarqalishiga olib keladi.

G'ovaksimon bo'shliq trombozi

Xos bo'lgan belgilar: peshona sohasida bosh og'rig'i, umumiy ahvol og'irlashadi, organizm zaharlanishi oshadi- tana harorati

40°S gacha va undan ham yuqoriga chiqadi, badan uvishib qaltiraydi qarama qarshi tomondagi ko'z kosasi ichida og'riq kuz soqqasi shilliq pardasi shishib chiqadi (xemoz), ko'z kosasidagi to'qimalar shishib, ekzoftalm hosil bo'ladi. Bu o'zgarishlar ikkinchi ko'zda ham paydo bo'ladi. Keyinroq oftalmopleksiya, ko'z tubida shish va ko'z nervi atrofiyasi, ko'z ko'rish qobiliyati pasayib, bemor butun- lay ko'rmay qolishi mumkin.

Meningit. Meningoensefalit. Miya absessi.

Yallig'lanish jarayonlarini tarqalishi natijasida meningit (bosh miya pardasining yallig'lanishi), meningoensefalit (bosh miya pardalarining yallig'lanishi) yuzaga keladi. Bu kasalliklarga xos belgilar: bosh og'rig'i kuchayishi, ko'ngil aynashi, qusish, hushdan ketish kuzatiladi. Bu belgilar ancha uzoq turishi mumkin, nevro-

logik belgilardan faqat Kerning simptomi ba'zida, Babinskiy- Opengeym simptomi aniqlanadi.

Yuz va ko'z kosasi flegmonalari tarqalishi natijasida miya to'qimasida abscess shakllanishi mumkin. Belgilari: kuchayib borayotgan bosh og'rig'i (ensefalitik davri), umumiy holsizlik, ko'ngil aynashi, qusish (latent davri). Bu davr nisbatan cho'zilishi mumkin. Miyadagi yiringli jarayon yorilib, miya qobig'i ostiga yoki qorinchalariga tarqalishi, umumiy ahvolning keskin yomonlashishiga olib keladi. Bemor harakatlari besaranjom bo'lib toksik infeksiyon sindrom belgilari namoyon buladi (terminal davr). Hayotni ta'minlab beruvchi a'zo va sistemalarning ishdan chiqishi, nafas olish markazini falaj qilib, o'limga sabab bo'ladi.

Tashxis qo'yish. Mahalliy va umumiy holatini hisobga olib, qator mutaxassislar (oftalmolog, nevropatolog, neyroxirurg) va dinamik qon analizlari va kompyuter, magnit-rezonans, ultra • tovush tskshtiruvlar natijasi hisobga olinib, diagnoz qo'yish mumkin.

Davolash. Kompleks ravishda, kasallik bosqichlarini e'ti- barga olgan holda, jarroh stomatolog, oftalmolog, nevropatolog, neyroxirurg nazorati ostida reanimatsiya va intensiv palatalarda o'tkaziladi. Davolash choralari yiringli yallig'lanish jarayonlari- ni qabul qilingan uslublar asosida bartaraf etish, shuningdek hayot uchun zarur bo'lgan a'zo va tizimlar funksiyalarini faollash- tirishga qaratiladi.

Pirovard natija tahmin qilinishi qiyin, ammo bemor hayoti hamisha havf ostida bo'ladi. Shuning uchun hamma imkoniyat- larni to'liq ishga solish va tuzalishga umid qilish kerak.

Sepsis-organizmning umumiy yiringli infeksiyon kasalligi. Yuz- jag' to'kimalarida tarqalgan yiringli jarayonlar va ular asoratlaridan yiring va zaharli moddalar qonga tushishi natija- sida rivojlanadi. Sepsis kechishida yiringli - rezorbtiv, boshlangich, septisemiya, septikopiemiya va surunkali sepsis davrlari ajratiladi.

Yiringli rezorbtiv bezgak davrida bemor shikoyatlari ko'payib boradi u umumiy holsizlik, uyqusizlik, bosh og'rishi, qaltirash, ishtaha yo'kolishiga shikoyat qiladi. Iiringli yallig'lanish jarayonida olib borilayotgan davolash sezilarli o'zgarishlar bermaydi.

Sepsis boshlang'ich davri. O'tkazilayotgan intensiv davoga qaramasdan, bemor ahvoli og'ir yoki juda og'ir bo'ladi, u hayajonlangan, to'lqinlangan yoki, noo'rin xursand, yoki xushidan ketgan bo'ladi. Tana harorati 39-40°S, terisi oqargan, muzdek, tuproq rangda, yopiqkoq ter bilan qoplangan, petexiyalar (mayda qon tomirlarni yorilishi natijasida, terida paydo bo'ladigan juda mayda-tariqdek, to'q ko'kimtir dog'lar) eritemalar, in'eksiya o'rnida qon quyulishlar kuzatiladi.

Venadan olingan qonda, mikrobiologik tekshiruvlar bilan patogen mikroblar topilsa, septisemiya yoki sepsisning toksik davri dyoyiladi. Sepgisemiyaga xos belgilar bu ichki a'zolar: o'pka, jigar, buyrak, yurak va boshka ichki a'zolari kasalligi belgilarini mahalliy yallig'lanish alomatlaridan (ustunrok) ko'proq namoyon bo'ladi.

Septisemiyadan so'ng -kasallik septikopiemiya davriga o'tadi. Bu davrga ichki a'zolarida o'pka, jigar, bosh miyada o'tirib qolgan infeksiyaning ta'sirida yiringli jarayonlar rivojlanadi. Sepsisni terminal fazasiga xos o'zgarishlar kuzatiladi: disproteinemiya, giperkoagulyatsiya, elektrolit balansini kislota -ishqor tizimi buzilishi va h.k. kuzatiladi.

Sepsis rivojlanishi bilan u septik (endotoksik) shoq (mikroblar va ularni zaharlari ta'sirida organizm funksiyalarini og'ir buzilishi) bilan asoratlanadi. Septik shoqda hayotni ta'minlab beruvchi a'zolar faoliyati buzuladi. Shulardan biri o'tkir nafas yetishmovchiligi. o'nga xos belgilar - umumiy axvolni keskin og'irlashishi. kuchayib borayotgan xolsizlik, qaltirash. betokatlikning ko'rquvga o'tishi. ong xiralashishi. bosh og'rig'i kuchayishi bilan bir vaqtda, xavo yetishmasligi kompyonsatsiyalashgan va xansirash kuzatiladi. Septik shok og'irlashib borishi bilan o'tkir nafas yetishmovchiligi dekompyonsatsiyalangan shakliga o'tadi, o'nga: bemorni o'ta og'ir xolati. ongi-ravshan emas. teri rangi o'chib-oqarishi, shillik pardalarda -sianoz, kon bosimi beqarorligi va ko'prok tushib ketishga moil gipovyontilyatsion gipoksiya, anuriya. Qon ivish tizimi buziladi, leykopeniya, anemiya va h.k. xosdir.

XULOSA

Tashxis yuqorida keltirilgan klinik belgilar, bakteriologik tekshiruv va qon taxlilidan kelib chiqqan holda qo'yiladi.

Davolash. Birinchi navbatda asosiy bo'lgan yiringli o'choqni to'liq ochish, taftish o'tkazish va yangi soxalarga tarqalishini oldini olish. Ikkinchisi yallig'lanish jarayoni asoratlari bo'lgan ichki a'zo va tizimlari faoliyatini tiklash maqsadida sepsis bosqichlarini (reaktiv. toksik . terminal) e'tiborga olgan holda, reanimatsion tadbirlar va intensiv medikamyontoz davo o'tkazish.

Pirovard natija - 50% va undan ko'p hollarda yaxshi emas, bemor hayotini saqlab kolib bo'lmaydi.

REFERENCES

1. Jarrohlik sgomatologiyasi propedevtikasi: tibbiyot oliy o'quv yurtlari uchun darslik/ M.I.Azimov. - T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009-2546.

2. Артюшкевич А.С. Воспалительные заболевания и травмы челюстно-лицевой области. Минск, Беларусь, 2001 г.
3. Афанасьев В.В. Хирургическая стоматология.- Изд-во «ГЭОТАР-МЕДИА», 2015.-880с.
4. Безрукова В.М., Робустова Т.Г. Руководство по хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии, том 1. Москва, «Медицина», 2000 г.
5. Васильев Г.А., Робустова Т. Г. Хирургическая стоматология.-1981.

**YUTQIN YONI, QANOTSIMON-JAG‘ VA JAG‘ ORTI SOHALARI
ABSSESS VA FLEGMONALARI. INFEKSIYA TARQALISH YO‘LLARI.
KLINIKASI. TASHXISLASH. JARROHLIK DAVOLASH USULI**

Mahmudov Jahongirmirzo Komil o‘g‘li,

katta o‘qituvchi

Buxoro davlat tibbiyot instituti

ANNOTATSIYA

Yutqin yoni bo‘shlig‘i abscess va flegmonalari. Yutqin yoni oraligidagi yiringli jarayonlar o‘tkir yoki surunkali tonsillitasorati sifatida kelib chiqishi mumkin. Bu oraliqqa odontogen infeksiya yuqori va jag‘lar katta oziq tishlari tushishi mumkin. Ko‘proq yutqin yoni bo‘shlig‘i, infeksiyaning pastki jag‘ osti uchburchagidan, til osti sohasidan, jag‘ orqa sohasidan hamda qanotsimon pastki jag‘ bo‘shlig‘idan o‘tishi hisobiga rivojlanadi.

Kalit so‘zlar: *Yutqin yoni flegmonasi, mushak orqali, jag‘ orqasi, halqum.*

ABSTRACT

Abscesses and phlegmons of the pharyngeal cavity. Purulent processes in the esophageal sphincter can occur as an acute or chronic tonsillitis. This gap is high for odontogenic infections and can lead to large food teeth in the jaws. The pharyngeal cavity is more likely to develop as the infection passes through the lower jaw triangle, sublingual area, posterior jaw area, and the winged lower jaw cavity.

Keywords: *Phlegmon of the larynx, intramuscular, back of the jaw, throat.*

АННОТАЦИЯ

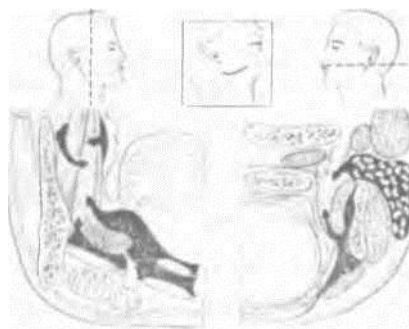
Абсцессы и флегмоны полости глотки. Гнойные процессы в пищеводном сфинктере могут протекать по типу острого или хронического тонзиллита. Этот зазор высок при одонтогенных инфекциях и может привести к появлению крупных пищевых зубов в челюстях. Полость глотки чаще развивается при прохождении инфекции через треугольник нижней челюсти, подъязычную область, область задней челюсти и крыловидную полость нижней челюсти.

Ключевые слова: *флегмона гортани, внутримышечно, задняя часть челюсти, глотка.*

KIRISH

Yutqin yoni oralig‘ini bigiz til, bigiz yutqin, bigiz til-osti mushaklari va ularni o‘rab turuvchi fassiya, old va orqa bo‘limlarga bo‘ladi. Yutqin yoni oralig‘ining oldingi qismida biriktiruvchi to‘qima va yog‘ kletchatkasi, uning yuqori bo‘limida

esa “qanotsimon” venoz chigali joylashadi. Bo’shliqning orqa bo‘limida: ichki uyqu arteriya, ichki bo‘yin vena, IX, X, XI, XII bosh miya nervlari, limfa tugunlari joylashgan. Bundan tashkari ko‘pgina bemorlarda bu yerda yuqori bo‘yin simpatik nerv tuguni joylashadi. (Rasm - 1).

1- rasm. Yutqin yoni bo‘shlig‘i infeksiyasi.

Yutkin oldi oralig‘ida joylashgan kletchatka qanot- tanglay chuqurcha va chakka, jag‘ osti uchburchagi, til osti sohasi kletchatkalari bilan aloqada bo‘ladi. Yutqin yoni oralig‘ining abscess va flegmonalari farqlanadi. Yutqin yoni oralig‘idagi yallig‘lanish jarayonlari yutinishda kuchayib boruvchi og‘riq tufayli bemorning, ovqat va suyuqliklar iste’mol qilish imkoni bo‘lmay qolishi bilan harakterlanadi.

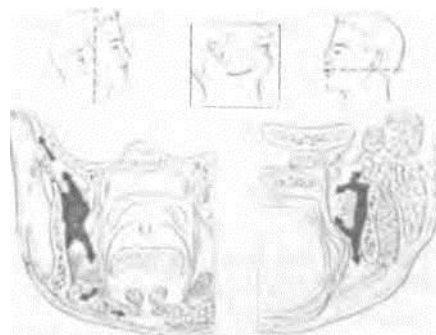
Yutqin yoni abscessida pastki jag‘ burchagi osti to‘qimalarining shishishi, limfa tugunlarining kattalashishi kuzatiladi. Og‘iz ochish chegaralangan va og‘riqli. Jag‘lar berqilib qolganligi sababli og‘iz bo‘shlig‘ini ko‘rish qiyinlashadi. Shpatel, stomatologik oyna, ba’zan pyoshona reflektori yordamida og‘iz va tomoqni ko‘rish imkoni bo‘ladi, bunda yumshoq tanglayning: tanglay-til va tanglay-yutqin ravoqlarining qizarishi va shishi, yutqin yon devorining bo‘qishi assimetriyasi aniqlanadi.

Yutqin yoni bo‘shlig‘ining flegmonasi yutinishda og‘riq bo‘lishi, ko‘pincha nafas olishning qiyinlashishi, umumiy ahvol yomonlashishi, qaltirash paydo bo‘lishi va zaharlanishning boshqa belgilari bilan farq kiladi. Pastki jag‘ning burchagi osti pay- paslab ko‘rilsa, og‘riqli chuqur_ infi ztrat seziladi. Ayrim bemorlarda, chakka sohasida shish paydo bo‘ladi. Og‘iz ochilishi medial qanotsimon mushakning III darajali yallig‘lanish konstrukturasi hisobiga chegaralangan. Og‘iz bo‘shlig‘ini ko‘rish qiyinlashgan. Yukori va pastki jag‘ tishlari orasiga keng shpatel kiritiladi va uni aylantirib, yutqin quriladi. Qanotsimon pastki jag‘ burmasining, yumshoq tanglayning shilliq pardasi kizargan va shishgan, tanglay tilchasi sog‘lom tomonga keskin surilgan. Infiltrat yutkinning yon devoriga tarqaladi, buning xisobiga yutqin devori sezilarli bo‘rtaib turadi, til osti burmasi, til, yutqinning orqa devori shillik qavatlari shishadi.

Yutqin yoni flegmonasiga tashhis qo‘yayotganda, shuni ham hisobga olish kerakki, yiringli jarayon ko‘pincha infeksiyaning jag‘ osti uchburchagidan tarqalishi natijasida rivojlanadi. Og‘iz ochilishining chegaralanishi, yutinishda og‘riqning kuchayishi paydo bo‘lganda, og‘iz bo‘shlig‘i va yutqinni sinchiklab tekshirish kerak.

Yutqin yoni bo‘shlig‘ining absessi og‘iz ichidan medial qanotsimon pastki jag‘ burmasining shilliq qavatidan va o‘nga parallel qilib 1,5-2 sm. uzunlikda xamda 0,75 sm. chukurlikda kesiladi. Keyin o‘tmas yo‘l bilan yiringli o‘chokka o‘tib, ochiladi. Yutqin yoni flegmonasida yiring yaxshiroq ajralib chiqib turishi uchun eng ma‘qul usul, og‘izdan tashqari kesma o‘tkazishdir. Teri va teri osti kletchatkasi kesiladi, so‘ng jag‘ burchagi sohasi tagida yetgan to‘qimalarni surib, suyakning qirg‘og‘igacha boriladi, medial qanotsimon mushak bo‘ylab yutqin oldi oralig‘iga, yutqinning o‘rta siquvchi mushaklarigacha boriladi, eksudat oqib chiqib turishiga yo‘l yaratiladi. Yutqin yoni oralig‘i flegmonasini ochishda qanotsimon-pastki jag‘ oralig‘i va til osti sohalariga o‘tish kerak bo‘ladi. Yutqin yoni oraligidagi yallig‘lanish jarayonlari yutqin bo‘ylab oldingi ko‘qs oralig‘iga tarqalishi mumkin xamda yallig‘lanish jarayoni bo‘yinning oldingi va lateral sohalari, shuningdek qon tomir nerv qini orqali pastga tushshi va ko‘qrak qafasiga, tarqalishiga olib keladi. Qanotsimon vyonoz chigalining yutqin oldi oralig‘ida yetishi yiringli jarayonning miya qobiqlari va bosh miyaga retrograd tarqalishiga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, yutqin yoni oralig‘i flegmonasi jiddiy asoratlarga olib kelishi mumkinligini unutmaslik kerak.

Qanotsimon jag‘ soxasi absess va flegmonasi. Bu sohada yallig‘lanishning sababi pastki molyarlar va aql tishining qiyin chiqishi hisoblanadi. Ayrim xolda yallig‘lanish jarayoni yuqori molyar tishlardan bo‘ladi. Ba‘zan yallig‘lanish til osti, jag‘-til chuqurchasi, jag‘ osti uchburchagi, og‘iz tubi, quloq oldi-chaynov sohasidan tarqaladi.

2-rasm. Qanotsimon-jag‘ bo‘shlig‘i yog‘ qavati.

Qanotsimon-jag‘ bo‘shlig‘i yog‘ qavatiga ega va yog‘ oraliqlari bilan bog‘lanadi. Medial kanotsimon mushak orkali jag‘ orqasi va halkum yoni sohasi old qismi bilan,

yuqoridan chakka, chakka osti va qanotsimon tanglay chuqurchasi bilan, pastdan-jagʻ osti uchburchagi bilan, yuqori old qismidan oʻnga lunj yogʻ tanasi kiradi. Bu sohada abscess va flegmona uchraydi. (Rasm - 2).

Abscessda yalligʻlanish jarayoni sekin va oz-ozdan zuraib boradi, bemorlar yutingandagi ogʻriq ogʻzini ochilishi chegaralanishini kuchayib borishiga shikoyat qiladi. Abscessda yalligʻlanish jarayoni faqat qanotsimon-jagʻ sohasi oʻrta qismini egallaydi. Tashqi tomordan qaraganda yalligʻlanish belgilari bilinmaydi, jagʻ osti limfa tugunlari kattalashgan ogʻriqli boʻladi, III darajali yalligʻlanish kontrakturasi hisobiga ogʻiz ochilishi birdan chegaralanadi. Ogʻiz ichidan qanotsimon jagʻ burmasi infiltratsiyalanadi. Shilliq qavati shishadi, qizaradi tanglay til chodiri shishgan boʻladi. Rasm - 2

Bu soha flegmonasi yalligʻlanish belgilari tez rivojlanishi natijasida vujudga keladi. Koʻpincha 2-3 kun ichida yalligʻlanish butun oraliqqa tarqaladi. Pastki jagʻ burchagi sohasida shish va ogʻriqli infiltrat paydo boʻladi. Bu yerdagi limfa tugunlar bi- rikadi, chakka sohasida shish paydo boʻladi. Ogʻiz boʻshligʻini koʻrish maqsadida asbob yordamida pastki jagʻni sekin ochgandan soʻng, qanotsimon jagʻ burmasi, tanglay til chodiri, halkumda shish, qizarish kuzatiladi. Baʼzan infiltratsiya halkum yoni va til osti distal sohasigacha tarqaladi.

Bu soha yalligʻlanish jarayonini ochish uchun ogʻiz ichidan yoki tashkaridan jarrohlik aralashuvi oʻtkaziladi. Abscessda qanotsimon jagʻ burmasining tashqi kirasidan burmaga parallel qilib shilliq qavatda 2 sm. uzunlikda kesuv oʻtkaziladi va 0,5-0,75 sm. ichkariga kiriladi. Agar yaradan yiring chikmasa (pastki jagʻ teshigiga anesteziya qilish qoidalariga rioya qilib) pean qisqichi kiritilib kengaytiriladi va yiring chiqariladi, Bu yoʻl shu sohani keng ochmaslikka imkon beradi va abscessda koʻllaniladi.

Flegmonada pastki jagʻ burchagini aylanib oʻtuvchi kesuv tashqi tomondan oʻtkaziladi. Suyakkacha borib, skalpel bilan me- dial qanotsimon mushakni pastki qismi ajratiladi va toʻmtoq yoʻl bilan yuqoriga yiring oʻchogʻiga oʻtiladi.

Qanotsimon jagʻ sohasi yiringli jarayoni halkum oldi, past- ki jagʻ osti, jagʻ orqasi, til osti, quloq oldi chaynov chakka, chakka osti chuqurchalariga tarqalishi bilan asoratlanishi mumkin. Baʼzan bu boʻshliq abscess va flegmonasi pastki jagʻni ichki yuzasi (shoxi)ni nekrozi va shu natijasida ikkilamchi kortikal osteo- mielitiga olib keladi.

Jagʻ orti sohasining abscess va flegmonalari. Jagʻ orti sohasidagi yiringli yalligʻlanish jarayonlari koʻproq infeksiyaning qanotsimon pastki jagʻ va yutqin oldi

oraliqlaridan, kamroq quloq oldi-chaynov sohasidan va pastki jag osti uchburchaqlaridan tarqalishi hisobiga rivojlanadi.

Quloq oldi so‘lak bezining distal pastki bo‘lagi fassial kapsula bilan birgalikda jag‘ orqa sohasida joylashadi. Jag‘ orqa sohasi yutqin oldi va qanotsimon pastki jag‘ bo‘shliklari bilan aloqada bo‘ladi.

XULOSA

Jag‘ orti sohasining absessi va flegmonasi farqlanadi. Jag‘ orti sohasi yallig‘lanish jarayoniga o‘z-o‘zidan kuchayuvchi og‘riq xos bo‘ladi, boshni burganda og‘riq kuchayishi, og‘iz ochilishining chegaralanishini o‘sib borishi bilan harakterlanadi. Tashqi tomondan qaralganda va paypaslab ko‘rilganda pastki jag‘ shoxi. orqasida qattiq og‘riqli shish kuzatiladi, bu shish uning qonturlarini tekislaydi. Uning ustidagi teri qip-qizil rangda, burmaga yig‘ilmaydi,. Quloq solinchog‘i ko‘tarilgan, eshituv yo‘lida yoqimsiz sezgi bo‘lib, zararlangan tomonda eshitish pasayadi. Mushak yallig‘lanish kontrakturasi III darajada bo‘lib, og‘iz ochilishining chegaralanishi kuzatiladi. Kasallik boshqa sohalardagi yallig‘lanish belgilari bilan birgalikda tarqalgan flegmona shak- lini oladi.

Ochish yo‘li: jag‘ orti sohasi absess va flegmonalarida pastki jag‘ shoxining orqa qirg‘og‘idan uzoqlashib, tush umrov so‘rg‘ichsimon mushagining oldingi chetiga parallel ravishda 3-4 sm. uzunlikda kesma o‘tkaziladi.

Teri kletchatka va fassiyalar kesilib, to‘qimalar suriladi va to‘mtoq yo‘l bilan jag‘ orti chuqurchasi asosiga o‘tiladi. Bu yerda joylashgan quloq oldi so‘lak bezining bo‘lagi va yuz nervi tarmog‘ini zararlamaslik uchun, ularning joylashishini hisobga olish kerak.

Jag‘ orti sohasidan yallig‘lanish jarayonlari yaqin joylashgan sohalarga, hamda bo‘yin pastgi sohasilariga ham tarqalishi mumkinligini yodda tutish kerak.

REFERENCES

1. Жаррохлик стоматологияси пропедевтикаси: тиббиёт олий ўқув юртлари учун дарслик/ М.И.Азимов. - Т.: О‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2009 й.
2. <https://medlife.uz/encyclopedia/p/periostit/>
3. S. K. Kannan, G. Sandhya, and R. Selvarani, “Periostitis ossificans (Garre's osteomyelitis) radiographic study of two cases,” International Journal of Paediatric Dentistry, vol. 16, no. 1, pp. 59-64, 2006.
4. Безрукова В.М., Робустова Т.Г. Руководство по хирургической стоматологии и челюстно-лицевой хирургии, том 1. Москва, «Медицина», 2000 г.

РОЛЬ СЕМЬИ В ЖИЗНИ ПОДРОСТКА

Адилова Дилором Бахтияровна

281-средняя школа Чиланзарского района города Ташкента

Преподаватель русского языка и литературы

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблемам воспитания подростков, сотрудничеству педагогов и родителей в процессе воспитания.

***Ключевые слова:** воспитание, родительский авторитет, семейные традиции, кризис, конфликтные ситуации, материальные и психологические трудности.*

ABSTRACT

The article is devoted to the problems of educating teenagers, the cooperation of teachers and parents in the process of education.

***Keywords:** education, parental authority, family traditions, crisis, conflict situations, material and psychological difficulties.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время в обществе становятся все более актуальными вопросы о проблемах воспитания подростков. Возникла необходимость поиска новых, более эффективных методов воспитания детей в нынешней сложной ситуации.

Какова же роль семьи в решении создавшейся проблемы? По определению, каждый родитель ставит перед собой несколько задач в воспитании детей: создание максимально благоприятных условий для роста и развития ребенка; обеспечение психологической поддержки и защиты личности; сохранение и развитие семейных традиций, воспитание уважительного отношения к старшему поколению.

Семья оказывает большое влияние на умственное развитие ребенка, влияет на его отношение к учебе, во многом определяя ее успешность. Хочется обратиться к высказыванию В.Г. Белинского: «Воспитание может сделать многое, но оно не безгранично. С помощью прививок можно заставить дикую яблоню давать садовые яблоки, но никакое искусство садовника не сможет заставить её приносить желуди». Проблемы ребенка требуют к себе пристального внимания, поскольку являются, прежде всего, проблемами семьи, а затем уже школы и государства. При этом они неразрывно связаны между

собой: неблагополучие в семье, конфликтные ситуации, материальные и психологические трудности приводят к кризисным ситуациям в обществе.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Часто неправильное воспитание ребенка в семье приводит к очень тяжелым последствиям, ребенок может замкнуться в себе, плохо учиться, не выполнять пожелания взрослых, мало того, у него могут появиться невротические отклонения, вплоть до заболевания неврозом.

Повышенная эмоциональность ребенка, склонность к беспокойству, беззащитность, ранимость и уязвимость при противоречивых, не всегда обоснованных требованиях родителей, легко может травмировать ребенка и привести как к нервным срывам или полному непослушанию.

Для полноценного психического развития детей нужно понимание и эмоциональная поддержка взрослых, признание в семье и в среде сверстников. В общении с другими многим детям не хватает непосредственности, уверенности в себе, непринужденности в отношениях, бодрости и настроения — многое, из выше перечисленного воспитывается в семье.

Отклонение черт характера и поведение детей формируется в результате отклонений в семейных отношениях и воспитании. Изменения личности родителей, или одного из родителей приводит к развитию конфликтных ситуаций в семье, и создают проблемы в воспитании детей.

Поэтому на родителей накладывается двойная ответственность за себя и за своих детей. Взрослые должны скорректировать свое собственное поведение, свои нравственные качества и отношения. Требовательность родителей к себе должна быть выше требований к ребенку — это основа родительского авторитета.

Подростковый возраст - остро протекающий переход от детства ко взрослости. Для этого сложного периода показательны негативные проявления, дисгармоничность в строении личности, выраженная эмоциональная неустойчивость с резкими колебаниями настроения, быстрыми переходами от экзальтации к субдепрессивным состояниям. Свои умственные качества подростки обычно направляют на такие виды деятельности, которые их больше интересуют. Пик эмоциональной неустойчивости у мальчиков приходится на 11-13 лет, у девочек — на 13-15 лет. Кризис подросткового возраста, переживаемый в период от 13 до 15 лет, - один из самых болезненных и острых.

Подростки переживают мощную эндокринную перестройку организма. Работоспособность падает, обучение затрудняется, интересы угасают, негативизм по отношению к старшим не знает границ. Способы разрешения подросткового возрастного межличностного конфликта с родителями могут быть самыми различными. Но во всех подобных случаях жизни инициативу в их предупреждения и устранении должны брать на себя взрослые люди, в данном случае родители. Они же в уже возникшей конфликтной ситуации, будучи более разумными и опытными людьми, чем подростки, обязаны вести себя в отношении подростков более гибко и осмысленно.

Главные мотивационные линии этого возрастного периода, - это самопознание, самовыражение и самоутверждение. В начале подросткового возраста у ребенка появляется и усиливается стремление быть похожим на старших сверстников и взрослых, причем такое желание становится настолько сильным, что, форсируя события, подросток иногда преждевременно начинает считать себя уже взрослым, требуя соответственного обращения с собой как с взрослым человеком. В то же время, он еще далеко не во всем отвечает требованиям взрослости. Самый легкий способ достичь цели "быть как взрослый" состоит в подражании внешним формам наблюдаемого поведения.

Подростки, начиная с 12-13 лет (девочки несколько раньше), копируют поведения взрослых, которые пользуются авторитетом в их среде. Сюда входят мода, одежда, прически, украшения, косметика, особый лексикон, манера поведения, способы отдыха, увлечения. Тенденции походить на сверстников более старшего возраста, а не на взрослых в подростковой среде с возрастом увеличивается это является важнейшей особенностью подростков. Основной формой самопознания подростка является сравнение себя с другими людьми: взрослыми, сверстниками.

Подростки ищут поддержки у других, чтобы справиться со своими проблемами, и в основном этими другими оказываются такие же подростки, как и они сами. Круг ровесников играет главную роль в развитии социальных навыков подростка. Развитие социальной компетентности базируется, частично, на способности подростка к сравнениям. Эти сравнения дают ему возможность сформировать свою идентичность, а также выявить и оценить характерные черты других. На основании этих оценок подростки выбирают друзей и определяют свое отношение к различным группам и компаниям, составляющим часть окружения сверстников. В это время подростки сосредотачивают свое внимание на том, как они выглядят, и на свойствах личности, делающих их

популярными, например, чувстве юмора или дружелюбии. Этот процесс влечет за собой появление широкого круга знакомств. По мере углубления и упрочнения дружеских отношений подростки все чаще обращаются по самым разным вопросам к близким друзьям, а не к родителям.

Семья очень сильно влияет на подростка, даже если прежние хорошие отношения могут становиться в ряде случаев натянутыми. Большинство конфликтов в семье возникает по таким заурядным проблемам, как работа по дому, учеба, внешний вид и поведение в школе. Семьям важно понимать, что если они смогут сохранить коммуникацию и общие взгляды с детьми на протяжении отрочества, они успешно преодолеют трудности этого периода.

Результаты диагностики и практика показывают, что кардинальным изменениям склонны поведение подростков, у которых есть проблемы воспитания в семье. У данных подростков выявляется отрицательное отношение к учебе, причины его недисциплинированности и плохой успеваемости и отношение к преподавателю также связаны с изменениями в психике.

Большое влияние на развитие ребенка оказывают условия его жизни, но они сами по себе не создают личность. Необходимо знать, какое место в этих условиях принадлежит ребенку, как он действует в этой среде и ощущает себя. Круг деятельности ребенка очерчен взрослыми, определены его права и обязанности, создана социальная ситуация развития ребенка, формирующая его личность.

Для объединения интересов семьи ребенок вовлекается взрослыми в совместную деятельность. Это может быть совместный труд на благо семьи, развивающие игры, помощь взрослым, и все это объединяется общими интересами и увлечениями.

Взаимоотношения родителей и детей, специфика их общения между собой, во время которого эти взаимоотношения проявляются, влияют на формирование личности детей. У родителей, удовлетворяющих лишь потребности детей, и не имеющих с ними душевного контакта, как правило, возникают проблемы в воспитании и общении с детьми. Гиперсоциализация со стороны родителей формирует в детях инфантильность, социально не состоятельность и в том числе не успешность в будущем. Гипосоциализация со стороны родителей по отношению к детям формирует не уважение к родителям, создается опасность вхождения ребенка в асоциальные группы.

Только путем взаимопонимания и принятия друг – друга в семье, можно формировать доверяющих своим родителям, уважающих своих родителей, соблюдающих законов адекватных и жизнестойких подростков и молодежи. В данной проблеме нужна системность работы психолога совместно с родителями, скорректировать у ребенка поведение и отношение к учебе можно лишь изменив отношение к подростку. Пересмотрев взаимоотношение в семье, также можно помочь своим детям подросткового возраста.

Если родителям удастся справиться со своими личными проблемами, не вовлекая в них своих детей, при этом создавая для них теплую, дружественную обстановку поддержки и любви, то у родителей и детей складываются очень хорошие взаимоотношения и понимание.

Главной проблемой современного подростка, по мнению психолога, является Интернет: "Сейчас родители связывают любые проблемы, происходящие у ребенка, с компьютерной зависимостью. Дело в том, что развитие личности, в подростковом возрасте, происходит благодаря межличностному общению. Если взаимоотношение с родными или друзьями отсутствует, то он ищет собеседника в Интернете. Запрет использования Интернета в качестве общения может привести к непониманию и спровоцировать конфликт. Но если создать дома благоприятную обстановку для общения с друзьями, проявить интерес к увлечениям подростка, то его необходимость в виртуальном общении отпадёт на второй план".

Конечно, Интернет — является незаменимой частью в жизни любого современного подростка. Это и вызывает опасение у родителей. А ведь не все знают, что для детей это единственный способ снять напряжение и справиться с какими-то жизненными трудностями. Именно в такие моменты рядом должен быть близкий человек, который выслушает и поймет подростка. Тогда не будет необходимости искать помощи в другом месте. А она будет всегда рядом. Ведь так важно знать, что в тебя верят и поддержат в любой ситуации.

У каждого родителя есть своё представление, каким должен быть его ребёнок. Но все мы разные и часто то, что делает подросток, не соответствует родительским ожиданиям. И здесь важно, насколько мудры родители. Способны ли они поддержать своего ребёнка в его выборе. Ведь когда-то они были тоже детьми, у них были свои взгляды.

ВЫВОД

Не всегда родители могут уделять достаточно времени воспитанию своих подрастающих детей из-за постоянной занятости на работе. Но, несмотря на все

их дела, им не стоит забывать, что чем старше становится ребёнок, тем больше он нуждается в советах и поддержке. Чтобы вырастить уверенного в себе человека, способного получить достойное образование, сделать карьеру и построить полноценную семью, взрослым необходимо всегда стараться находить время на общение с ним. Приведу несколько советов психолога, которые помогут наладить общение с подростком:

"Во-первых, научиться расставлять приоритеты, и находить время на общение с подростком. Если и папа, и мама работают по 20 часов в сутки, то в один не самый прекрасный день они обнаружат в квартире совершенно постороннего человека — собственного ребенка, про которого они ничего не знают, и не понимают, с кем он дружит, чем увлекается, не принимает ли наркотики.

Во-вторых, постоянно наблюдать за своим ребенком, потому что не все системы воспитания одинаково полезны: кому-то нужна строгость, а кого-то она может напугать.

В-третьих, не бить ребенка. Физическое наказание не способствует тому, что ребенок усвоит что-то полезное. Зато агрессия на родителя будет аккумулироваться с невероятной скоростью, так как физическое наказание — это всегда унижение. А, унижая, высокую мысль вложить нельзя".

Если подросток будет чувствовать в близких ему людях поддержку и веру, то он сможет открыться им и быть всегда в безопасности.

REFERENCES

1. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М., 2015. 98-106.
2. Крайг Г. Подростковый и юношеский возраст // Психология развития. СПб., 2016. С. 85-106.
3. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста. СПб., 2012. 43-56.
4. Колесникова Т.И. Психологический мир личности и его безопасность. М.: ВЛАДОС-ПРЕСС. 2011. 47-66.

VENN GRAFIK USLUBIDAN KIMYO DARSLARIDA FOYDALANISH

Safarova Nafisa Sulaymonovna

G'afurov Umurbek Ulug'bekovich

E-mail: sulaymonovna_87@gmail.com

Buxoro davlat tibbiyot institute Tibbiy kimyo kafedراسi assistenti

Omonov Xojiqul Tovboyevich

Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Kimyoni o'qitish metodikasi
kafedراسi professori

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada-Venn diagrammalari haqida qisqacha ma'lumot, kimyo fanini o'zlashtirishda talabalarda uchrovchi muammolar, kimyo darsida Venn diagrammasidan foydalanishning qulay tomonlar, Kimyo darslari uchun grafik usul yaratish uchun misollar, Venn diagrammasini yaratish uchun tavsiyalar bilan qisqacha tanishib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Venn grafik uslubi, Tushunarsiz atamalar, yozuvli o'qitishdan qochish, zaruriy tushunchalar uchun qulay, Venn diagrammasini mustaqil yaratish, tadqiqot natijasi, tavsiyalar, xulosalar.

АННОТАЦИЯ

В этой статье мы дадим краткий обзор диаграмм Венна, проблемы, с которыми сталкиваются студенты при освоении химии, преимущества использования диаграмм Венна на уроках химии, примеры создания графического метода для уроков химии, рекомендации по созданию диаграмм Венна.

Ключевые слова: графический стиль Венна, необъяснимые термины, отказ от письменного обучения, удобство необходимых концепций, самостоятельное построение диаграммы Венна, результаты исследования, рекомендации, выводы.

ABSTRACT

In this article we will give a brief overview of Venn diagrams, problems faced by students in mastering chemistry, advantages of using Venn diagrams in chemistry lessons, examples for creating a graphical method for chemistry lessons, recommendations for creating Venn diagrams.

Keywords: Venn graphic style, Unexplained terms, avoidance of written teaching, convenient for necessary concepts, independent creation of Venn diagram, research results, recommendations, conclusions.

KIRISH

Kimyo fani qo‘shimcha fan sifatida o‘qitilganda ko‘pchilik talabalar kimyo fanini tushunarsiz fan deb baholashadi, sababi biz ularga zaruriy tushunchalar o‘rniga butun boshli to‘plamlarni o‘zlashtirishni talab qilamiz va bu talabalar ongida tushunarsiz fan tushunchasini uyg‘otadi. Venn grafik uslubidan foydalanib mavzular o‘tilganda esa talabalar butun boshli to‘plamga emas balki zaruriy tushunchalarga e‘tibor qaratadi va bu sezilarli darajada samaradorlikni oshiradi.

Venn grafik uslubida o‘qitish haqida qisqacha

Dastlab Venn diagrammasi haqida to‘xtalib o‘tamiz Venn diagrammasi Z. Venning "Venn uslubi" nomli asaridan kelib chiqqan. Venn diagrammasi uslubida o‘qitish dastlab matematika fanlardagi nazariyalarni va formulalarni mantiqni yoritishda qo‘llanilgan bo‘lib, hozirgi kunda Venn diagrammasi takomillashtirilib turli sohalarni o‘qitishda keng foydalanilmoqda.

❖ Pedagogik faoliyati davomida talabalarni o‘qitish uslublari ustida olib borgan tajribalarim tajribalar natijasida, Venn diagrammasidan kimyo darslarida foydalanishning uslublari, uning kamchiliklari, yutuqlari va samaradorligi haqida qo‘yda to‘xtalib o‘taman.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kimyo darslarida Venn diagrammasidan foydalanish

1. Kimyoviy Venn diagrammasi- kimyoviy nazariyalar va formulalarni mantiqiy tahlil qilishning grafik uslubidir.

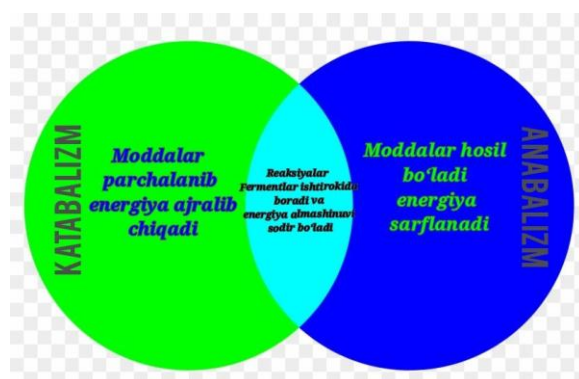
1. Kimyo darslarida Venn diagrammasi qo‘llashning maqsadi- kimyo darslaridagi tushunchalar va ma‘lumotlarni umumlashtirish va ularni operatsion va algoritmik qayta ishlash va qayta tahlil qilishdan iborat.

Kimyo fani tushunchalar va nazariyalarga boy fan bo‘lganligi sabab talabalar ma‘lumotlarni atamalarni eslab qolishdi o‘zlashtirishda muammolarga q kelishadi. Bunday muammolarni hal qilishda Venn diagrammasidan foydalanish anchagina qo‘l keladi. Quyida kimyo fanida qo‘llash mumkin bo‘lgan ayrim diagrammalarga to‘xtalamiz

Tibbiy kimyo fanida moddalar almashinuvi mavzusi yirik mavzu hisoblanib mavzudagi asosiy tushunchalarni quyidagicha ifodalash mumkin:

Venn grafigini yaratishda 1-usul aylanalarda berilgan atama yoki nazariyani qarama qarshi jihatlari farqlar yoziladi o‘rta tutashgan qismida o‘xshashligi ifodalanadi.

(1-diagramma)

2-usul bunda aylanalar soni 3 va undan ortiq va har bir aylanada atama nazariyani o'ziga xos bo'lgan xossasi va markazda ular o'rtasidagi bog'liqlikni ifodalash mumkin.

(2-diagramma) Biogen elementlarning organizmidagi zaxiralari -jigar, buyrak oshqozon osti bezida qanday biogen elementlar saqlanishi ifodalangan va organlar o'rtasidagi umumiy jihat Zn, Si elementining ushu organlarning barchasida uchrashida.

3-diagramma -Moddalar almashinuvi buzilishi bilan kechuvchi vitamin yetishmovchiligi sabab bo'luvchi kasalliklar ularning o'ziga xos jihatlari va ulardagi umumiy belgilar ifodalangan.

•**Tadqiqot natijasi:**BDTU talabarlari ustidan olib borgan tadqiqotim natijasida o'quv yilning ikkinchi yarmidan boshlab yirik mavzularni tushuntirishda Venn diagrammasidan foydalandim va samaradorlik quyidagicha o'zgardi.

O'quv yilining birinchi yarim yilligi-67%

O'quv yilining ikkinchi yarim yilligi-78%

Ushbu ko'rsatkichlar yakuniy imtihon natijalari bo'lib test savollari orqali baholandi. Qizig'i shundaki Venn diagrammalari aynan test sinovlarida ko'proq samara beradi sababi Venn diagrammalari kabi testlar ham aniq faktlar asosida tuziladi.

XULOSALAR VA TAVSIYALAR

Xulosa 1.Venn grafik uslubidan kimyo fanidan foydalanishning afzalliklari

1. Mavzuning kirish qismida foydalanish qulay
2. Atamalarning mazmuni va farqlarni ifodalashga moslashtirilgan
3. Kimyo fani tarmoqlari boblari ortasidagi mavzular ketma ketligidagi o'zaro umumiylikni oson tarzda ko'rsatib beradi
4. Kimyoviy masalalarni yechishda ham foydalanish mumkin yirik mavzularni oddiy Vizual taqdimot orqali kichik hajmda yoritib berish imkonini beradi
5. Aylanalarda berilgan atamalar yoki nazariyalar qisqa va aniq mazmunda bo'lgani sababli eslab qolish oson
6. Nazariya atamalarni tartiblash uchun qulay talabalar mavzuni o'zlashtirishda chalkashliklar yuzaga keltirmaydi
7. Uyga vazifa sifatida berilganda uyga vazifa sifatida berilganda uni tahlil qilish va tekshirish oson
8. Matnli o'qitishdan qochish dars jarayonining o'zidayoq talabalar uni chizib yot olishlari mumkin

Xulosa 2. Venn uslubining kamchiliklari

1. Mavzudagi ma'lumotlarni aniq keng ko'rsatib bo'lmaydi.
2. Venn diagrammasining yana bir kamchiligi mavzuni yoritishda cheklovlar mavjud ma'lumotlarni ketma-ketligini ifodalashda osongina xatoga yo'l qo'yish ham mumkin .

Tavsiyalar

1. Biz Venn diagrammalari ko'proq faktlar bilan to'ldirishimiz zarur ular vezuol ta'sirga ega bo'lib eslab qolishga oson
2. Talabalarni mustaqil ravishda o'z diagrammalarni tuzishga o'rgatish va uning uyga vazifa sifatida berish zarur
3. Diagramma ichidagi ma'lumotini hajmini oshirib yubormaslik bu chalkashlikni olib keladi.
4. Bir mavzuda ikkitadan ortiq diagramma ishlatmaslik bu o'zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi

REFERENCES

1. Tan Jeyson "Ta'lim instituti" Singapur 2018 y, 3,5
2. Jon Xon "Venn diagrammasi nima?" "Britannika" onlayn –jurnali 15.02.2020 y
3. Ward E Honor (1982). Tuzlarning eritmalari. Maktab fanlari sharhi, 63: 224,532
4. <https://www.investopedia.com/terms/v/venn-diagram.asp>

LAZER NURLANISH TA'SIRIDA POLY(L-LACTIC ACID) MATERIALIDAGI KIMYOVIY O'ZGARISHLAR

**Voxobjonov Ismoil Shuhrat o'g'li,
Po'latova Nozima Sobitxon qizi,
Obidov Diyorbek Zafar o'g'li,
Umarjonova Gulira'no Murodjon qizi.**
Namangan davlat universiteti.

ANNOTATSIYA

Maqolada polimer materialining sirt eritilishi va rezolyutsiyasini keltirib chiqarish uchun lazer nurlanishidan foydalanilishi yoritilgan. Lazer nurlanishining sirt morfologiyasiga, kristalliligiga va kimyoviy modifikatsiyalariga ta'siri optik mikroskopiya va rentgen fotoelektron spektroskopiya orqali o'rganildi.

***Kalit so'zlar:** XPS o'lchovlari, PLLA degradatsiyasi, profillar, bog'lanish energiyalari, fotokimyoviy reaksiyalar, kvant rentabelligi, kimyoviy modifikatsiya.*

ХИМИЧЕСКОЕ ИЗМЕНЕНИЯ POLY(L-LACTIC ACID) ПОД ДЕЙСТВИЕМ ЛАЗЕРНОГО ИЗЛУЧЕНИЯ

**Вохобжанов Исмоил Шухрат угли,
Пулатова Нозима Собитхон кизи,
Обидов Диёрбек Зафар угли,
Умаржонова Гулираъно Муроджон кизи.**
Наманганский государственный университет

АННОТАЦИЯ

В статье есть использование лазерного излучения для индукции плавления поверхности и разрешения полимерного материала. Влияние лазерного излучения на морфологию поверхности, кристалличность и химические модификации изучены методами оптической микроскопии и рентгеновской фотоэлектронной спектроскопии.

***Ключевые слова:** измерения XPC, деградация PLLA, профили, энергии связи, фотохимические реакции, квантовое рентабельность, химические модификации.*

CHEMICAL CHANGES OF POLY (L-LACTIC ACID) UNDER THE ACTION OF LASER RADIATION

**Vokhobzhanov Ismoil Shukhrat ugli,
Pulatova Nozima Sobitkhon kizi,
Obidov Dierbek Zafar ugli,
Umarjonova Gulirano Murodzhon kizi.**
Namangan State University

ABSTRACT

The article deals with the use of laser radiation for the induction of surface melting and resolution of a polymer material. The effect of laser radiation on surface morphology, crystallinity and chemical modifications has been studied by optical microscopy and X-ray photoelectron spectroscopy.

Key words: XPC measurement, PLLA degradation, profiles, binding energies, photochemical reactions, quantum profitability, chemical modifications.

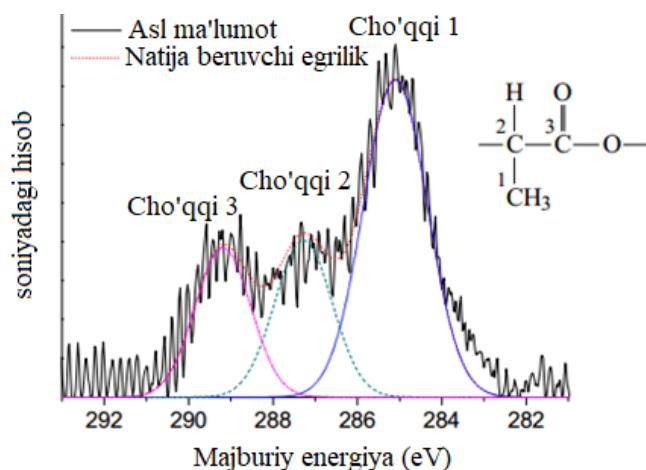
KIRISH

XPS o'lchovlari plyonka yuzasida kimyoviy o'zgarishlarni o'rganish uchun amalga oshiriladi. O va C elementlari miqdorini va bog'lanishning mumkin bo'lgan uzilishlarini aniqlash uchun O_{1s} va C_{1s} spektrlari qayd etiladi. Lazer bilan ishlov berishdan oldin va keyin yuqori radikal harakatchanlikka ega plyonkaning C_{1s} spektrlari 1 (a) - 1 (c) rasmlarda keltirilgan. Profillar tarkibidagi uchta uglerod guruhidan: C-H guruhlari, asosiy pog'onadagi C-O guruhlari va Ester bog'lanishidagi O-C = O guruhlaridan kelib chiqadigan uchta cho'qqidan iborat. Ularning bog'lanish energiyalari 285, 287 va 289 eV ga teng bo'lib, o'z navbatida 1-cho'qqi, 2-cho'qqi va 3-cho'qqiga sarflanadi. Aniqlangan cho'qqilar 1-rasmda ham keltirilgan. Yuqori lazer oqimi ishlatilmaguncha profillar o'xshash bo'lib turishi o'rganilgan. 1-rasmda aniqlangan cho'qqilar ostidagi maydonlar hisoblab chiqilgan. Hisoblash natijalari ikkala turdagi plyonkalar uchun 2 va 3 rasmlarda lazer nurlari ta'sirida ko'rsatilgan.

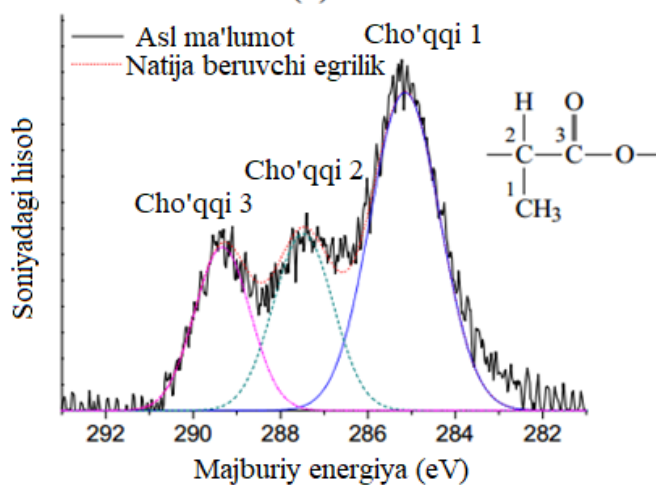
MUHOKAMA VA NATIJALAR

Cho'qqi zonalari faqat lazer oqimlari ma'lum darajalarga yetganda o'zgaradi, ular mos ravishda yuqori va past radikal harakatga ega bo'lgan plyonka uchun $2,60 \text{ J/sm}^2$ va $2,65 \text{ J/sm}^2$ ni tashkil qiladi. Ushbu tadqiqotda ishlatiladigan lazer 266 nm to'liq uzunlikdagi fotonlarni hosil qiladi, ularning energiyasi 7,0 eV. PLLA-da kimyoviy bog'lanish energiyalari C-C bog'lanishlari uchun 3,6 eV, C-O bog'lanishlari uchun 3,8 eV, C = O bog'lanishlari uchun 7,5 eV va C-H

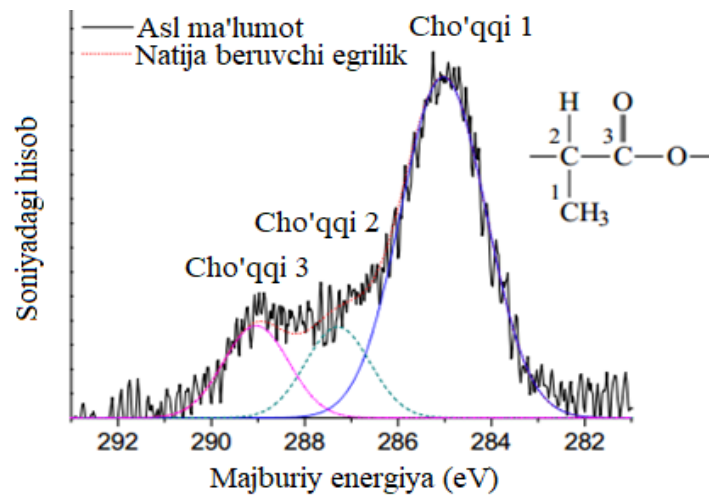
bog'lanishlari uchun 4,3 ev ga teng. Fotokimyoviy reaksiyalar bitta fotoning energiyasi uzilish energiyasidan oshib ketganda sodir bo'lganligi sababli, kimyoviy bog'lanish uzilishi doimo sodir bo'ladi. Shunday qilib, XPS natijalarida ko'rsatilgan chegara xatti-harakatlari shuni ko'rsatadiki, past darajadagi lazerli ishlov berish o'lchovlarda aks ettirilmagan ahamiyatsiz miqdordagi kimyoviy modifikatsiyani keltirib chiqaradi

(a)

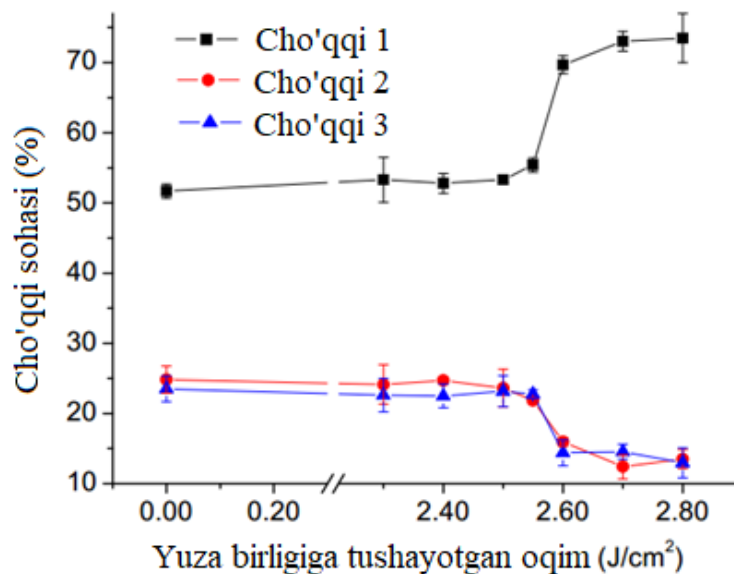

(b)

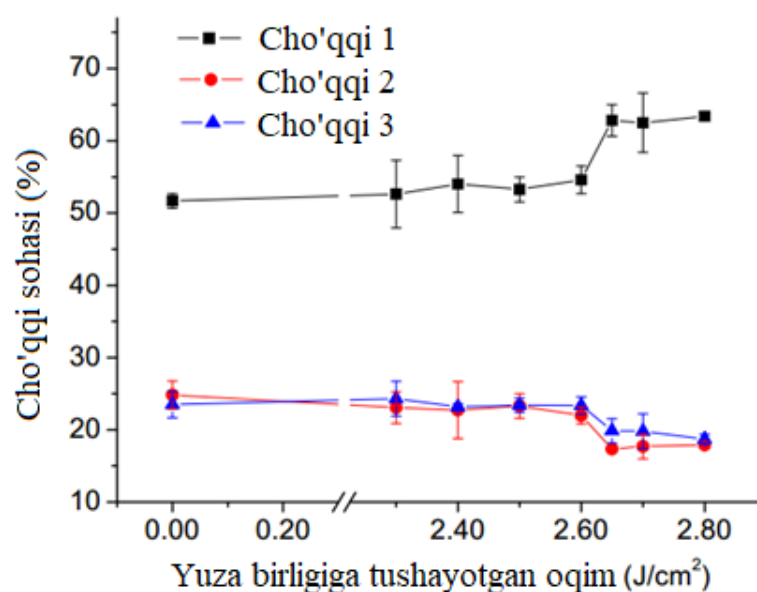

(c)

1-rasm: Odatiy C_{1s} XPS spektrlari va lazer bilan ishlov berishdan oldin va keyin plyonkaning aniqlangan cho'qqilari. Rasmlar lazer bilan ishlov berishdan oldin (a) va ishlov berilganda (b) $2,50 J/sm^2$ va (c) $2,60 J/sm^2$ yuqori radikal harakatchanlikga ega plyonka natijalarini ko'rsatadi.

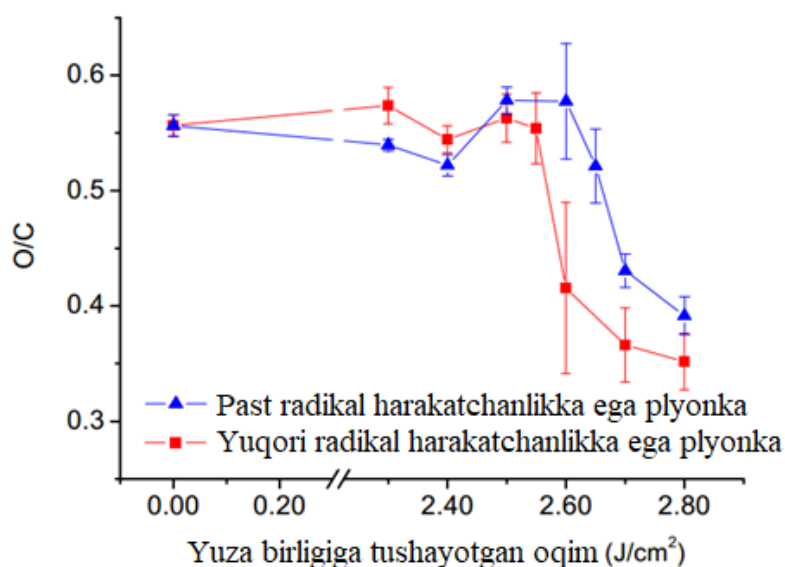

2-rasm. yuqori radikal harakatchanlikga ega bo'lgan plyonkalarining C_{1s} XPS spektrlarida aniqlangan uchta cho'qqining maydon foizi.

3-rasm: past radikal harakatga ega bo'lgan plyonkalarining C_{1s} XPS spektrlarida aniqlangan uchta cho'qqining maydon foizi.

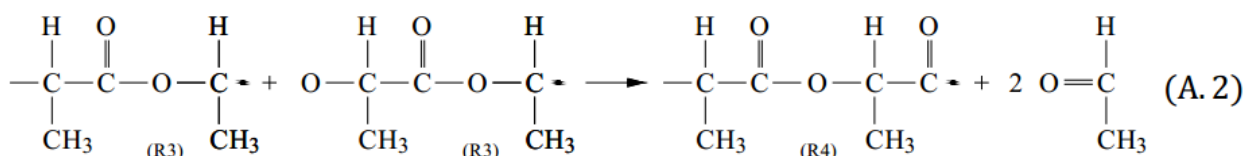
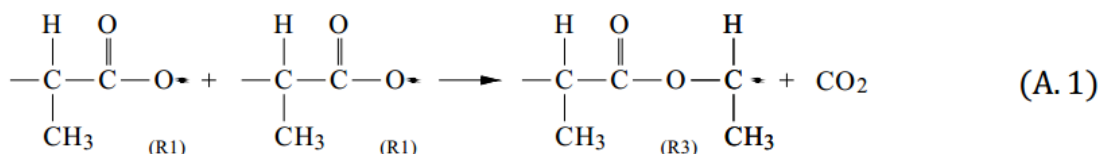
XPS natijalari ham mumkin bo'lgan kimyoviy reaksiyalarni aniqlaydi. 2 va 3-rasmdagi 2 va 3 – cho'qqilarning pasayishi mos ravishda zanjirdagi C-O guruhlari va Ester bog'lanishidagi O-C=O guruhlarning yo'qolishi yoki sinishi haqida gap boradi. 4-rasmda ko'rsatilgan O/C nisbat pasayishi kislorod atomlarining yo'qolishini anglatadi. Pufakchalar kimyoviy parchalanishdan hosil bo'lgan kichik gazsimon mahsulotlardan tashkil topganligi sababli kislorod atomlarining bir qismi plyonkadan CO va CO₂ shaklida chiqadi deb hisoblanadi. R1 va R2 ning beqarorligi sababli, ikkita R1 (A.1) tenglama dan keyin R3 va CO₂ hosil bo'lishiga ta'sir qilishi mumkin. CO₂ evolyutsiyasi kislorod atomlari miqdorini pasaytiradi. Ikki R3 R4 hosil qilish uchun reaksiyaga kirishishi va kichik molekulalarni CHO – CH₃ ni (A.2) tenglama orqali yo'q qilishi mumkin. R4 (A.3) tenglama orqali R3 va CO ga aylanib, zanjir reaksiyasini hosil qilishi mumkin. Ikkala R2 (A.4) tenglama orqali R5 va C₂H₄ hosil qilish uchun reaksiyaga kirishishi mumkin. R5 (A.5) tenglama orqali yana R2 va CO₂ ga ajralishi mumkin va bu kislorod miqdorini va 2-cho'qqi ostidagi maydonni yanada kamaytiradi, shuningdek R2 va R5 orasidagi zanjir reaksiyasini boshlaydi.

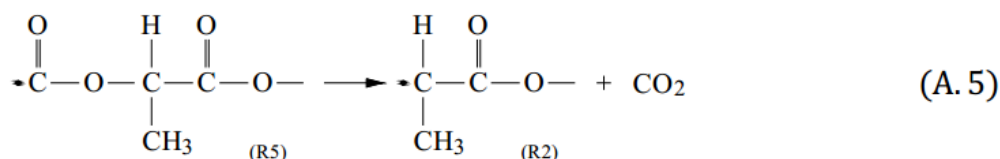
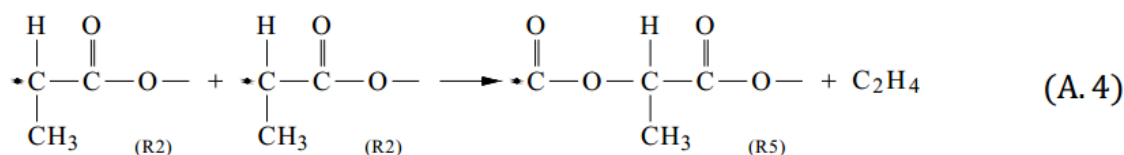
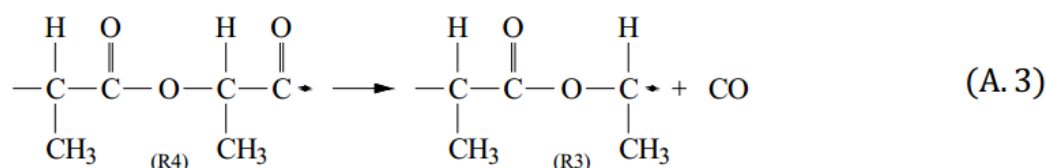
4-rasm: O_{1s} cho'qqi maydonining yuqori va past radikal harakatga ega bo'lgan plynkalar uchun XPS spektrlaridan olingan C_{1s} cho'qqi maydoniga nisbati.

XULOSA

Kristallik va kimyoviy tuzilmalarning o'zgarishlari lazer energiyasi bilan chiziqli emasligini namoyish etishi o'rganilgan. Kristallikni kamaytirish uchun polimer eritish haroratiga erishish kerak va shu bilan lazer energiyasining ma'lum darajasi talab qilinadi. Kimyoviy o'zgarish polimer zanjiri holatiga va haroratga bog'liq. Shishaga o'tish harorati va erish haroratidan yuqori haroratlarda amorf zanjirlar va kristall zanjirlar mos ravishda harakatchan bo'ladi. Harakatchan zanjirlarni qafas effekti asosida katta kvant rentabelligi bilan kimyoviy modifikatsiya qilish mumkin. Kimyoviy reaksiya tezligi ham eksponential ravishda haroratga bog'liq. Ikkala omil ham lazer energiyasiga nisbatan kimyoviy modifikatsiyaning chiziqli emasligiga yordam beradi. Ko'rinib turibdiki, 1-cho'qqi ostidagi maydon 2- va 3- cho'qqilaridan kattaroqdir.

REFERENCES

1. Bityurin, N., Luk'yanchuk, B. S., Hong, M. H., and Chong, T. C., 2003, "Models for Laser Ablation of Polymers," Chem. Rev., 103, pp. 519-552.
2. Boudenne, A., Ibos, L., Candau, Y., and Thomas, S., editors, 2011, Handbook of Multiphase Polymer Systems, West Sussex, John Wiley & Sons, Chap. 10.
3. Beamson, G. and Briggs, D., 1992, High Resolution XPS of Organic Polymers, Chichester: John Wiley & Sons. Belyayev, O. F., 1988, "Mechanism of Melting of Oriented Polymers," Polym. Sci. U.S.S.R., 30, pp. 2545-2552.
4. Dunn, D. S. and Ouderkirk, A. J., 1990, "Chemical and Physical Properties of Laser-Modified Polymers," Macromol., 23, pp. 770-774

FIREBASE IN REAL-TIME SYSTEMS BASED ON CLIENT SERVER TECHNOLOGY

Axmadjonov M.F.

(Department Physics, Fergana Polytechnic Institute, Assistant Professor)

mexriddinaxmadjonov@gmail.com

Mirzaraximov M. A.

(Department Computer systems, Tashkent University of Information
Technologies named after Muhammad al-Khwarizmi, Master)

ABSTRACT

Nowadays we use different real-time systems based mobile applications for teaching, reading, listening, watching and data processing. Firebase real-time NoSQL database from company Google. We can use this database with our real-time systems based on client server technology Flutter cross platform application. It is secure, fast, have own real-time notification system. Without this Firebase easy and excellent for integration with Flutter application and have, own cloud system.

Keywords: *Firestore, Android, Client, server, RDBMS, Real-time, Flutter, client-server technology, real-time database, google firebase, development technology, connect to NoSQL DB, Dart, real-time mobile application, Flutter with firebase, database*

АННОТАЦИЯ

В настоящее время мы используем различные мобильные приложения на основе систем реального времени для обучения, чтения, прослушивания, просмотра и обработки данных. База данных NoSQL реального времени Firestore от компании Google. Firestore - безопасно, быстро, имеет собственную систему уведомлений в реальном времени. Кроме этого, Firestore легко и отлично интегрируется с приложением Flutter и имеет собственную облачную систему. Мы можем использовать эту базу данных с нашими системами реального времени на основе клиент-серверной технологии кроссплатформенного приложения Flutter.

Ключевые слова: *Firestore, Android, клиент, сервер, СУБД, в реальном времени, Flutter, Система управления базами данных в реальном времени, в реальном времени, Flutter, технология клиент-сервер, база данных в реальном времени, Google Firestore, технология разработки, подключение к NoSQL DB, Dart, мобильное приложение в реальном времени, Flutter с Firestore, база данных*

АННОТАЦИЯ

Ҳозирда биз маълумотларни ўрганиш, ўқиш, тинглаш, кўриш ва қайта ишлаш учун реал вақт режимида ишловчи турли хил мобил дастурлардан фойдаланмоқдамиз. Google томонидан ишлаб чиқарилган Firebase реал вақт NoSql маълумотлар базаси хавфсиз, тезкор ва ўзининг реал вақтда хабардор қилиш тизимига эга. Бундан ташқари, Firebase ўзининг булут тизимига эга ва Flutterда яратилаётган дастурлар билан осон ва мукамал бирлашади. Биз ушбу маълумотлар базасидан ўзимиз яратаётган Flutter кроссплатформалик миждоз-сервер технологиясига асосланган реал вақт тизимларимизда фойдаланишимиз мумкин.

***Калит сўзлар:** Firebase, Android, Миждоз сервер, РВМОБТ, реал вақт, Flutter, миждоз-сервер технологияси, реал вақт маълумотлар омбори, Google Firebase, ишлаб чиқиш технологияси, NoSQL МОга боғланиш, Dart, реал вақт мобил иловаси, Firebase билан Flutter, маълумотлар омбори.*

INTRODUCTION

Databases are the most important part of almost every enterprise and internet application. The speed, demands for scale and fast application development have brought a novel breed of NoSQL databases. Since the SQL and NoSQL databases vary with their structure, functions, definitions and the tool/client required to work with them also varies.

1. Firebase

Firebase is Google's mobile platform that helps quickly develop high-quality apps. It grew up into a next-generation app-development platform on Google Cloud Platform. Realtime Database is Firebase's original database. It's an efficient, low-latency solution for mobile apps that require synced states across clients in real time. We can synchronize data between different devices. ^[9-10] Google-backed application development software Firebase allows developers to develop *Android, IOS, and Web apps*. Firebase provides several tools for example tracking analytics, product experiments, creating marketing and tools for reporting and fixing app crashes

The main services Firebase are hosting, a real-time database and user authentication. We can use these services with the help of the Firebase SDK to create apps without writing any server side code ^[9-10]

Firebase manages real-time data in the database. Therefore, it easily and quickly exchanges the data to and from the database. Hence, for developing mobile apps such as live streaming, chat messaging, etc., we can use this DB. This NoSQL database allows syncing real-time data across all devices - iOS, Android, and Web - without

refreshing the screen. Firebase applications can be deployed over a secured connection to the firebase server. Firebase offers a simple control dashboard.

Firebase has a lot of pros or advantages. ^[9-10]

DISCUSSION AND RESULTS

Firebase has massive storage size potential and it is serverless. Firebase highly secure and is the most advanced hosted BaaS solution. It has minimal set up and it provides three-way data binding via angular fire. We can easily access data, files, auth, and more. There is no server infrastructure required to power apps with data and it has JSON storage, which means no barrier between data and objects

The given Table 1 below highlights the comparison of Firebase and SQL base on parameters such as data storage, flexibility in terms of Schema etc.

Table 1: Comparison between Firebase and SQL

Basis of comparison	Firebase	SQL(RDBMS)
Data Storage	Stored as JSON Tree	Stored in a Relational Model as Rows and Columns (Tables)
Schema flexibility	Dynamic Schema, data can be added, updated or deleted anytime	Fixed schema. Altering will result in going offline temporarily
Specialty	Data which has no definite type or Structure	Data whose type is known in advance
Technique	Synchronize data	Fire Query

2. Firebase and Flutter app

Before add Firebase to our Flutter app, we need to create a Firebase project to connect to our app.

In the Firebase console, click **Add project**, then select or enter a **Project name**. Firebase automatically assigns a unique ID to our Firebase project. After Continue, we may optional set up Google Analytics for our project, which enables us to have an optimal experience using any of the following Firebase products:

- Crashlytics
- Cloud Messaging
- In-App Messaging
- Predictions

- Remote Confit
- A/B Testing

Next step is to registration our app with Firebase and add Firebase as a project dependency. From the root directory of our Flutter app, we must add our pubspec.yaml file this lines:

```
firebase_core: ^0.4.0+9
```

```
firebase_auth: ^0.14.0+5
```

After that, we must run with command *flutter packages get*. We all set, and our Flutter app is registered and configured to use Firebase^[8]

After few minutes, we easy connect our client application to our Cloud based real time database server. After these steps, our application can work with a real time database - Firebase. With Firebase, we can add different cloud computing functions such as cloud messaging, google analytics, OAuth with google, PUSH notification and other. This also helps in making android apps faster and efficient, as no PHP is required as a third party language to communicate with the database. It provides a secure channel to communicate with the database. Google has been updating Firebase on regular basis; AdSense is the beta phase of Firebase. It can not only be used in Android but also to connect cross platform. The work can be further extended by adding new features and exploring new possibilities in client server based applications.

CONCLUSION

Therefore, Flutter and Firebase, both products are built by Google, so this is the ultimate combination for making mobile apps. When we must add Firebase to our application, we must setting up firebase settings for every platforms such as iOS, Android, MacOS and web. Firebase NoSQL database and it work with very fast new google technology Firestore. For back-end part Real time systems Firebase best solution. Because Firebase have own notification system, secure, have auth system, analytics, ads system and fast real time database. Integration Firebase with Flutter easy and every platform may work with Firebase for example: Android, iOS, MacOS and web.

REFERENCES

1. Kriha Walter, 2009 NoSQL Databases Hochschule der Median. Stuttgart Media University. Stuttgart.

2. Pore Supriya S, PA war Swalaya B, 2015. Comparative Study of SQL & NoSQL Databases. International Journal of Advanced Research in Computer Engineering & Technology (IJARCET). Volume 4 Issue 5 May 2015
3. M. Mirzaraximov N.M.Jo'rayev. Telekommunikatsiya texnologiyalarining mijozserver texnologiyasi asosidagi dasturiy maxsulotlarni rivojlanishidagi tutgan o'rni. Ferghana 17-18 April 2020
4. M. Mirzaraximov A. Sirojiddinov J.Nazirqulov, 2021. Study of the algorithm of selection of qualified personnel from the system in real time on the basis of fuzzy logic. Scientific journal of the Fergana State University. Volume 1 Issue 2021
5. Nasirov, M. X., Axmadjonov, M. F., Nurmatov, O. R., & Abdullayev, S. (2021). O'LCHAMLI KVANTLASHGAN STRUKTURALARDA KVAZIZARRALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 166-174.
6. Юлдашев, Н. Х., Ахмаджонов, М. Ф., Мирзаев, В. Т., & Нурматов, О. Р. У. (2019). Фотоэлектретные пленки CdTe: Ag и Sb₂Se₃ при собственном и примесном поглощении света shape* MERGEFORMAT. *Евразийский Союз Ученых*, (3-4 (60)).
7. Polvonov, B. Z., Nasirov, M. H., & Akhmadjonov, M. F. (2021). THE THERMAL FIELD MIGRATION AND ELECTRODIFFUSION OF CHARGED POINT DEFECTS IN POLYCRYSTALLINE FILMS. *Scientific Bulletin of Namangan State University*, 2(2), 40-47.
8. Axmadjonov, M. F., Mamatov, O. M., Nurmatov, O. R., Rahmonov, T. I., & Yuldashev, N. K. (2019). THE SPECTRAL CHARACTERISTICS OF CdTe: Ag PHOTOELECTRICAL FILMS IN THE AREAS OWN AND IMPURITE ABSORPTION. *Scientific-technical journal*, 2(2), 9-17.
9. Nurmatov, O. R., Yulchiyev, I. I., Axmadjonov, M. F., Xidirov, D. S., & Nasirov, M. X. (2021). TALABALARGA "MATEMATIK MAYATNIKNING TEBRANISH QONUNI" MAVZUSINI MATEMATIK USULLAR BILAN TUSHUNTIRISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 133-140.
10. Ahmadaliev, B. J., Akhmadjonov, M. F., Nurmatov, O. R., Yuldashev, N. K., Muxammadyakubov, H. E., & Urmonov, S. R. (2019). THE DISPERSION AND PHOTOLUMINESCENCE SPECTRUM OF MIXED EXCITONS AT CRITICAL DAMPING VALUES. *Scientific-technical journal*, 2(1), 9-14.

MUSIQA MADANIYATI FANINI O‘QITISHDA KOMPYUTER DASTURLARINI QO‘LLASH USULLARI

Ibragimov Bobir Mansurovich

Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti

“Musiqqa ta’limi va san’ati” magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada musiqqa madaniyati fanini o‘qitishda kompyuter dasturlarini qo‘llash usullari, ulardan foydalanish ko‘nikmalari, qo‘llanilish metodikasi va dars samaradorligiga erishish mumkinligi batafsil yoritilgan

Kalit so‘zlar: *musiqqa madaniyati, kompyuter dasturlari, texnologiya, Sibelius, nota muharriri, metodik uslub.*

ANNOTATION

This article describes in detail the methods of using computer programs in the teaching of music culture, skills in their use, methods of application and the effectiveness of the course.

Keywords: *music culture, computer programs, technology, Sibelius, music editor, methodical style.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно описаны методы использования компьютерных программ в обучении музыкальной культуре, навыки их использования, методы применения и эффективность курса.

Ключевые слова: *музыкальная культура, компьютерные программы, технология, Sibelius, музыкальный редактор, методический стиль.*

KIRISH

Sibelius interfeyslari: Amaliy dasturlar foydalanuvchi tomonidan aniq amallar bajarilishini ta’minlaydi. Amallarga misol keltirsak unga matn kiritish, rasm chizish, fototasvirlarni qayta ishlash, ilustrasiya, audio va video ma’lumotlarni qayta ishlash, turli xildagi grafiklar vaular ustida amallar bajarish, aloqa o‘rnatish, hisob - kitob ishlari kabi amallar misol bo‘la oladi.

Kompyuter tizimi bilan o‘zaro muloqotda bo‘lish ko‘nikmalarni hosil qilishda va amaliy dasturiy ta’minot bilan ishlashda, ishni odatda dastur interfeysi ya’ni, foydalanuvchi hamda dastur o‘rtasidagi muloqotni tashkil qiluvchi jarayon bilan tanishish maqsadga muvofiqdir.

Kompyuterda har qanday amaliy dasturlar mohiyatidan kelib chiqib, o‘z interfeyslariga ega. Masalan, kompyuterda matn hujjatlari bilan ishlaydigan foydalanuvchining har doimgi ishiga aylangan MS OFFICE paketiga kiruvchi matn muharriri MS WORD dasturi, elektron hisob-kitob ishlari bilan aloqador MS EXCEL, 1C:Buxgalteriya hamdamilliy dasturiy ta‘minot hisoblanmish BEM (Buxgalteriyaga Elektron Madad) dasturi, muhandislik sohasi mutaxassislari uchun maxsus chiqarilgan Auto CAD dasturi, kompyuter dizaynerlari uchun mo‘ljallangan Photoshop va Corel DRAW grafik muharrirlari, televideniya va kino industriya sanoatidagi dunyoga mashhur bir qator kompaniyalar qatoriga kiruvchi **HOLLYWOOD** tomonidan ishlab chiqariladigan filmlardagi barcha animatsion hamda maxsus effektlarni yaratuvchi Adobe dasturiy ta‘minotlar ishlab chiqaruvchi firma tomonidan taqdim etilgan Illustrator va After Effects video muharrirlari ham maqsadlarga qarab o‘z interfeyslariga ega. Shu jumladan, amaliy dasturlar qatoridan joy olgan eng ommabop “Sibelius” nota muharriri ham o‘z interfeysiga ega.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kompyuterning qanday ishlashi haqida ko‘plab kitoblar yozilgan. Har qanday texnik qurilmalar singari, kompyuter odam bilan ham mashinada, ham inson uchun majburiy bo‘lgan muayyan qoidalar to‘plami orqali aloqa o‘rnatadi. Ushbu qoidalar kompyuter adabiyotida **interfeys** deb ataladi. Interfeys tushunarli va tushunarsiz, do‘stona yoki umuman yo‘q bo‘lishi mumkin. Ko‘p sifatlar unga mos keladi. Ammo bir narsada u doimiy: u shunday va shundayligicha qoladi.

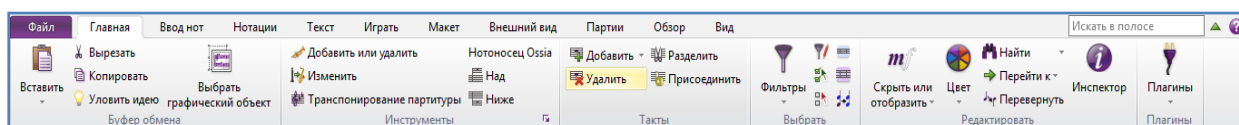
Interfeys ta‘rifi bo‘yicha operatsion tizimning foydalanuvchilar bilan o‘zaro aloqasi qoidalari, shuningdek, kompyuter tarmog‘idagi qo‘shni darajalardir. Inson-kompyuter aloqasi texnologiyasi interfeysga bog‘liq.

Shunday ekan, “Sibelius” nota muharriri interfeysi quydagilardan iborat.

Tasma bilan ishlash

Tasma – bu dasturning barcha funktsiyalari joylashgan Sibelius oynasining yuqori qismida paydo bo‘lgan buyruq tugmalarining keng tasmasi, vazifaga muvofiq ravishda tashkil etilgan.(9-rasm)

9-rasm

Yuqorida Sibelius dasturining tasmalar qatori ko‘rsatilgan. Nomlangan har bir bo‘lim tasma holatida namoyon etiladi va o‘ziga tegishli bo‘lgan buyruqlar majmuasidan iborat bo‘ladi.

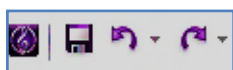
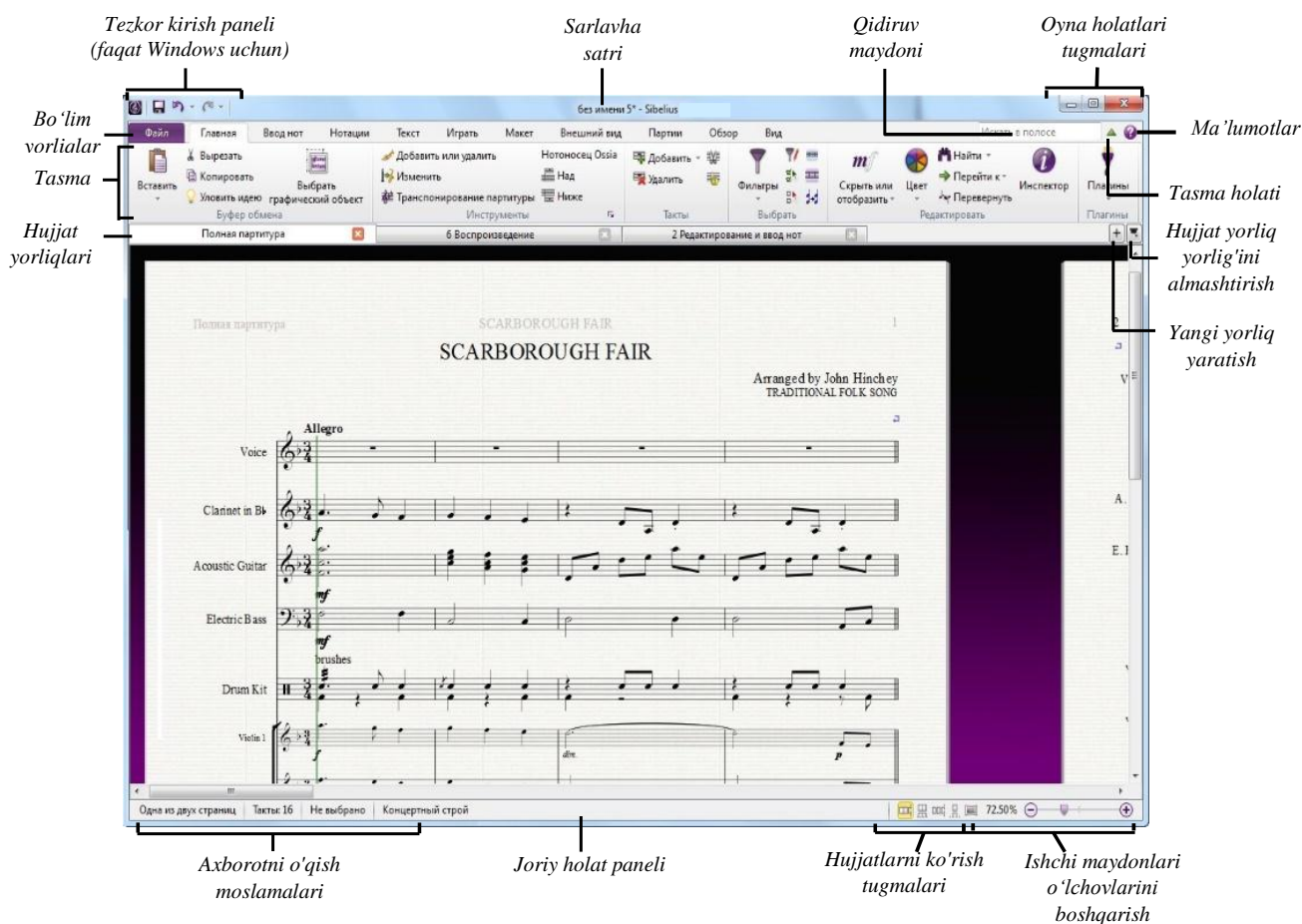
Sibelius nota muharririning tasma qatori interfeysi “**Sibelius 7**” versiyasidan boshlab foydalanuvchilarga taqdim etilgan.

Tasmadan tashqari, har bir Sibelius hujjat oynasida foydali boshqaruv elementlari ham mavjud.

Sibelius 8.0 nota muharriri oynasi

Quyidagi rasmda Sibelius oynasi ko‘rsatilgan bo‘lib, tasma va boshqa foydali boshqaruv elementlari oynaning yuqori va pastki qismining qayerida joylashganligini quyidagi 10-rasmda ko‘rish mumkin:

10-rasm

– **Tezkor kirish panelida (faqat Windows uchun)** uchta muhim tugma mavjud: *saqlash, bekor qilish va qaytadan bajarish*. “Bekor qilish” va “Qayta tiklash” tugmalari ham ularga biriktirilgan bo‘lib, Sibelius hujjatni ochgandan so‘ng, tezda bekor qilish va istalgan joyga qaytish imkonini beradi.

Fantaziya* - Sibelius

– **Sarlavha satrida** hujjat fayli nomini va joriy dinamik partiyaning nomini (agar mavjud bo'lsa) yoki ekranda ko'rsatilgan versiyasini ko'rsatadi. Windowsda agar fayl saqlanmagan o'zgarishlar bo'lsa, fayl nomidan keyin yulduzcha (*) ko'rinadi.

– **Oyna holatlari tugmalarida** sarlavha satrida joriy oyna bilan ishlash uchun tugmalar to'plami mavjud. Windowsda ushbu

tugmalar yuqori o'ng burchakda paydo bo'ladi. Windowsning uchta tugmasidan birinchisini tanlab bosish bilan Sibelius nota muharriri holatlarini o'zgartirish mumkin:

– Faylni yopmasdan Sibelius hujjat oynasini ekrandan pastki masalalar paneliga tushirib qo'yish uchun ishlatiladi;

– Fayl o'lchami tugmasi uchta tugmadan ikkinchisi bo'lib, Sibelius fayl-hujjatining maksimal oynasi hajmini *tiklash / kichraytirish* uchun ishlatiladi.

Ushbu tugma hujjat oynasining o'lchamini o'zgartiradi, hamda shu tugmani bosish orqali oyna o'lchovlar orasini o'zgartiradi: maksimal yoki oldingi;

– Aktiv oynani yopish tugmasi uchta tugmadan uchinchisi bo'lib, nomidan

ko'rinib turibdiki, ushbu tugmani bosish orqali joriy oynani umuman yopadi.

Искать в полосе

– **Qidiruv maydoni** tasmaning istalgan yorlig'ida tavsiya etilgan boshqaruv elementlari ro'yxatini ko'rish uchun bir yoki bir nechta kalit so'zlarni kiritish bilan foydalanauvchiga kerak bo'lgan har qanday elementlarni topishga yordam beradi. Bu usul, ayniqsa qidirilayotgan elementning qayerda ekanligini aniqlash uchun juda qulaydir. Qidiruv maydonchsiga kerakli element kiritilganda, Sibelius mos keladigan boshqaruv elementlari ro'yxatini ko'rsatadi: kerakli kalit so'z yoki simvollarini kiritiladi, so'ngra, **RETURN** tugmasi bosiladi. Sibelius har qanday so'rovga mos ma'lumotni foydalanish uchun chiqarib beradi.

– **Tasma holati** quyida tavsiflanganidek vertikal bo'shliqni egallaydi.

Sibelius ishchi oynasi ustida ishlash paytida ko'proq narsani ko'rishni istasangiz, ushbu tugmani bosish bilan tasmani minimallashtirish mumkin bo'ladi. Shundan so'ng, tasma yo'qoladi va ekranning yuqori qismida faqat yorliqlar qoladi. Tasmani qaytarish uchun tugmani yana bir marta bosiladi, tasmani har doim ko'rinadigan qilib mahkamlash mumkin yoki shunchaki kerakli element yorliqni tanlanguncha tasma vaqtincha paydo bo'ladi va yana yo'qoladi.

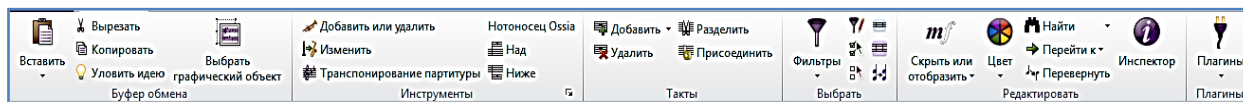

– **Ma'lumotlar** yordam qo'llanmasini ekranda ochish uchun ushbu tugma bosiladi va Sibelius nota muharriri uchun qo'shimcha yordamni topish mumkin bo'ladi.

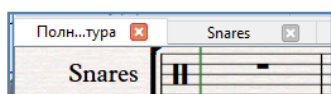

– **Hujjat yorliq yorlig‘ini almashtirish** tugmasini bosish orqali ishchi maydondagi kerakli hujjatlardan birining nomi tanlanadi va tanlangan hujjatni Sibelius aktiv holatga keltiradi. (11-sinf)

11-rasm

Tasma quyida batafsil yoritiladi.

– **Hujjat yorliqlaridabitta** oynada bir xil hujjatning bir nechta turli xil ko‘rinishini - masalan, butun partitura va alohida partiyalarini bitta oynada ochish va shu yorliqlar yordamida ular orasida amallar bajarish mumkin. Sibeliusda yangi hujjat yaratilayotganda faqatgina “Полная партитура” (“То‘liq partitura”) deb nomlangan yorliq ko‘rsatiladi. Hujjatlar yorliqlari satrining o‘ng tomonidagi tugmasi yordamida yangi yorliqlarni ochish yoki ko‘rinishni o‘zgartiradigan boshqa variantlardan foydalanish mumkin (klaviaturadan “W” tugmasini bosish orqali Sibelius nota muharriri joriy tanlovga muvofiq butun partituraning dinamik partiyasini hujjat yorliqlari oynasi orasiga yangi hujjat sifatida taqdim etadi). Yorliqlarni tartibini ularni shunchaki (chapga yoki o‘ngga) surib olib o‘zgartirish mumkin. Shu oynada ko‘rilgan partitura yoki partiyalardan birini sichqonchani chap tugmasini bosib turgan holda tanlangan aktiv partiya hujjatini oyna bo‘ylab pastga tortib-siljitib, sichqonchani tugmasini qo‘yib yuborish orqali Sibeliusning yangi oynachasiga o‘tkazish ham mumkin.

– **Yangi yorliq yaratish** tugmasi joriy qismning boshqa ko‘rinishini, shu jumladan dinamik qismlarni va saqlangan o‘zgarishlarni o‘z ichiga olgan yangi yorliqni ochishga imkon beradigan menyuni ko‘rsatadi. Joriy oynani yangi oynada ochadigan “Новоеокно” (“Yangi oyna”)ni ham tanlash mumkin. Menyuni ochish uchun tugmani o‘zini bosish shart emas: xuddi shu narsani bajarish uchun faqat hujjatlar yorlig‘i satrining istalgan joyiga sichqonchabig o‘ng tugmasini bosish bilan ham amalga oshirsa bo‘ladi.

– **Hujjat yorliq yorlig‘ini almashtirish** tugmasini bosish orqali ishchi maydondagi kerakli hujjatlardan birining nomi tanlanadi va tanlangan hujjatni Sibelius aktiv holatga keltiradi. Agar bir vaqtning o‘zida ko‘plab yorliqlar ochilsa, ularning barcha nomlarini yorliq satrining kengligi bilan farqlash qiyin bo‘lishi mumkin. Joriy oynadagi barcha ochilgan yorliqlar ro‘yxati va ulardan biriga tezda o‘tishga imkon

beradigan menyuni ko‘rish uchun ham ushbu tugmani bosish orqali ham amalga oshirsa bo‘ladi.

Joriy holat paneli Sibelius nota muharriri oynasining pastki qatorida joylashgan bo‘lib, joriy hujjat haqida ma’lumot beradi, shuningdek tezkor kirish uchun foydali tugmalar ham mavjud.

Одна из двух страниц   Такты: 16   Тенорс   От такта 1, доля 1 до конца такта   Таймкод: 0,0"-2,4"

– **Axborotni o‘qish**

moslamalari bu holat satrining chap tomonida bir qator foydali ma’lumotlar: hujjat betlari; taktlar soni; partiturasidagi qaysi dinamik partiya aktivligi; kuchli yoki kuchsiz xissa (yoki maxsus musiqa diapazoniga ega bo‘lsangiz, parchaning birinchi notasi yoki akkordi) holati; belgilangan takt boshi yoki barcha tanlangan notalar tomonidan shakllangan, akkord belgisi sifatida ko‘rsatilgan akkordning uyg‘unligi; joriy amalning tavsifi (masalan, parchani tahrirlash yoki matnni tahrirlash); u yoki bu tarzda, hozirgi ko‘rinishni (tovushli), ohangda yoki ko‘chirilgan (yozib olingan) ohangda ko‘rsatiladi; berkitilgan yoki yashirilgan nota qator chiziqlari haqida; har qanday holatda, obyektlarni tanlash uchun magnit sxemasi yoqilganmi yoki o‘chirilganmi; tanlangan matn obyektining shrifti va shrift kattaligi haqida; aktiv holatdagi takt o‘lchov birlilari kabi ma’lumotlar berib boriladi.

100,00%

– **Ishchi maydonlari o‘lchovlarini boshqarish** joriy

holat satrining o‘ng trafida joylashgan, har birida - va + tugmalari bo‘lgan slayder mavjud bo‘lib, u Sibelius ishchi maydoni ko‘rinish o‘lchamini tez va osonlik bilan boshqarish imkonini beradi. Slayderning chap tomonida ekran joriy holat o‘lchamlarini foiz raqamlari bilan ko‘rsatish imkoni mavjud bo‘lib, bu foydalanuvchi uchun qulaydir.

– **Hujjatlarni ko‘rish tugmalari** joriy holat satrining chap tarafi,

ishchi maydon o‘lchamlari yonida joylashgan bo‘lib, turli xil ko‘rinishlarni, masalan, gorizontali va panoramali ko‘rinishdagi sahifalarni ko‘rsatish o‘rtasida tez o‘tishga imkon beradigan tugmalar mavjuddir. Ushbu tugmalar tasmadagi Вид (View) menu bo‘limida ham mavjud.

XULOSA

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta’kidlash lozimki, bugungi tezkor davrda yoshlarda mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish, ularni o‘z ustida ko‘proq ishlashga jalb etish, ta’lim berish jarayonlarida kompyuter dasturlaridan ko‘proq foydalanish, yoshlarni musiqa, rasm, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, iste’dodini yuzaga chiqarish, aholi va yoshlar o‘rtasida kompyuter texnologiyalaridan samarali foydalanishni tashkil etish juda muhimdir.

REFERENCES

1. Nurmanov A., Yo'ldoshev V. Tilshunoslik va tabiiy fanlar. Toshkent, 2001yil.
2. Потные цифровые технологии: конвергенция | score digital technology: the convergence / Чернышов А. В. / Chernyshov Alexander V. Вестник МГТУ, 2014 – 25стр.
3. Umurov N.Q. SIBELIUS 4, SIBELIUS 6 nota muharrirlarida ishlash masalalari. (O'quv qo'llanma) -T.: "Fan va texnologiya", 2016, 104 bet. ISBN; 978-9943-4682-5-2;
4. "Sibelius" dasturining elektron ma'lumotnomasi. Sibelius 7.5, 8.0;
5. Sibelius Reference. Electronic certificate of application. © 2021 Avid Technology;
6. Ibragimov B.M. "Nota editor's Programs and principles of working with them" IJAAR; Vol.5 Issue: 10 October 2021;
7. Ibragimov B.M. "Musiqqa madaniyati fanini o'qitishda kompyuter dasturlaridan foydalanishning nazariy asoslari" Science and Education; Vol.2 Issue: 10 October 2021;
8. Ibragimov B.M. "Musiqiy kompyuter dasturlarining ijtimoiy hayotda tutgan o'rni" Conference International Congress on Multidisciplinary Studies; Issue:2 ICMS-2021;
9. Ibragimov B.M. "SIBELIUS 8.0 NOTA MUHARRIRI DASTURIDA ISHLASH METODIKASI" Uslubiy qo'llanma. I-qism "Ilm ziyo zakovat" 2021;
10. B.M.Ibragimov SIBELIUS 8.0 NOTA MUHARRIRI DASTURIDA ISHLASH METODIKASI. Uslubiy qo'llanma I-qism.
11. Ismailov Tohir. "THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE" "Экономика и социум" №1(80) 2021 www.iupr.ru.
12. [Ismailov Tohir.](http://www.iupr.ru) "CHARACTERISTICS OF KHOREZM DOSTON ART" "Экономика и социум" №3(82) 2021 www.iupr.ru
13. Ismailov Tohir. "Musical currents and the formation of Russian classical music". "Вестник магистратуры" 2021. №5 (116) ISSN 2223-4047;
14. Ismailov Tohir. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA RUS KOMPOZITORLARI IJODI ORQALI O'QUVCHILARNING ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH" SCIENCE AND EDUCATION IN VOLUME #2 ISSUE #4, APRIL 2021;

SCRATCH TEXNOLOGIYASI YORDAMIDA TARMOQLANUVCHI DASTURLASH MASALALARINI YECHISH

Tursunov Samar Quziyevich

TDPU “Informatika” kafedrası dotsenti, p.f.n.

Abdurashidova Sevara Iqboljon qizi

- Qo’qon DPI 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Scratch texnologiyasini ta’limdagi ahamiyati, Scratch dasturlash muhitida animatsion va interfaol loyihalar, multfilmlar va boshqa multimedia mahsulotlarini yaratish, Scratch vizual dasturida ishchi muhitining har qanday yoshdagi o’quvchilar uchun qulayligi, interfeysi va imkoniyatlari haqidagi ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so’zlar: *Scratch, texnologiya, scratch visual, interfeys, Scratch dasturi.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье содержится информация о рабочей среде Scratch, возможностях исполнения, создании анимированных и интерактивных проектов, мультфильмов и других мультимедийных продуктах в среде программирования Scratch, рабочей среде визуальной программы Scratch для учащихся любого возраста, интерфейсов и возможностей.

Ключевые слова: *Scratch, технология, скретч-визуал, интерфейс, Scratch-программа.*

ANNOTATION

This article provides information about Scratch's work environment, performance capabilities, creating animated and interactive projects, cartoons and other multimedia products in Scratch programming environment, Scratch visual program's work environment for students of all ages, interface and capabilities.

Keywords: *Scratch, technology, scratch visual, interface, Scratch program.*

KIRISH

Scratch - bu kichik maktab o’quvchilari o’zlarining hikoya, multfilm, o’yin, taqdimot va boshqa loyihalarni yaratishlari uchun mo’jallangan dasturlash muhitidir.

Scratch dasturida ishlashning ikkita usuli mavjud. Birinchi usul online shaklida bo’lib, *scratch.mit.edu* saytida ro’yxatdan o’tish orqali ishlash mumkin. Ikkinchi usul offline hisoblanib, bunda avval dastur

kompyuterga o'rnatib olinadi va dastur ilovasi ustida sichqonchani chap tugmasini ikki marta bosish orqali ishga tushiriladi (1-rasm).

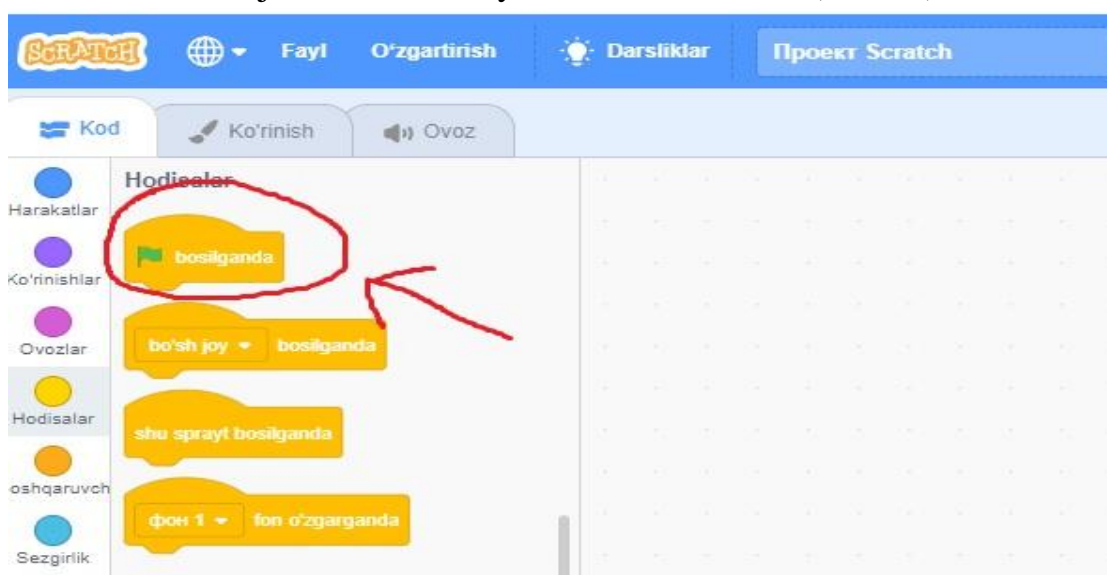

1-rasm. Scratch dasturi interfeysi

Tarmoqlanuvchi yoki boshqa bir turdagi masalalarni yechishda ko'maklashuvchidasturlar soni bugungi kunda ko'chilikni tashkil qiladi. Misol uchun Paskal, Delphi, C++, C#, Java, Python va boshqa shu kabi dasturlar yordamida barcha masalalarni yechimini topish imkoniyati mavjud.

Mazkur imkoniyatlar scratch dasturida ham mavjud. Bunda sizga rangli bloklar yaqindan yordam beradi. Har bir rang ortida ma'lum harakatlar va vazifalarni bajaruvchi bloklar mavjud:

Misol uchun, sariq rang ostida joylashgan "**Hodisalar**" bo'limi *bayroqcha bosilganda* bloki bilan boshlanadi. Boshqa bir dasturlash tillari bilan solishtirganda bu, **begin** ya'ni **boshlash** xizmatchi so'zini anglatadi. Demak, bayroqcha belgisi bosilishi bilan dastur natijasi, maxsus maydonchada aks etadi (2-rasm).

2-rasm. **Begin** xizmatchi so'zini Scratch dasturida ifodalanishi

“**Harakatlar**” bloki ko‘k rangda bo‘lib:
 -10 qadam yurish;
 -15 darajaga burilish;
 - x va y ga borish;
 - *siniyada tasodifiy joyga borish va harakat yo‘nalishi kabi mazmundagi biloklardan iborat* (3-rasm).

3-rasm. Harakatlar blokining ifodalanishi.

“**Boshqaruvchi**” bo‘limidagi bloklar yordamida tarmoqlanuvchi, va takrorlanuvchi dasturlar bilan ishlashda keng yordam beruvchi bloklar mavjud:

- 10 marta takrorlash;
- har doim;
- agar __bo‘lsa;
- agar __bo‘lsa aks holda;
- gacha takrorlash va shu kabi boshqa bloklar mavjud (4-rasm).

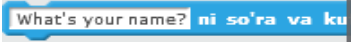
4-rasm. Boshqaruvchi blok turlari. Mazkur bloklardan foydalangan holda, tarmoqlanuvchi dasturlash masalasini yechimini topish mumkin.

1-masala: Butun son berilgan. Agar, berilgan son musbat bo‘lsa, 1ga oshiring, aks holda 2 ga kamaytiring. Hasil bo‘lgan sonni ekranga chiqaruvchi dastur tuzing.

Yechilishi: Scratch dasturini ishga tushirib, begin xizmatchi so‘zini ifodalovchi

blogini dastur tuzish maydoniga joylashtirishdan boshlanadi.

Uning tagiga sezgirlik bo‘limida joylashgan blogi qoyilib, “isingiz nima” so‘zi o‘chiriladi va “butun sonni kiriting” yoki “n =” deb yoziladi.

So'ngra , kiritilgan o'zgaruvchi ekranda ko'rinishi uchun **"O'zgaruvchi"** bo'limida joylashgan *o'zgaruvchi yaratish* buyrug'i orqali kerakli o'zgaruvchi (**n**) hosil qilinadi (5-rasm).

5-rasm. Yangi o'zgaruvchi hosil qilish.

“mоя переменная (mening o'zgaruvchim) dan **"n"** tanlanadi. Shart ya'ni tarmoqlanuvchi operatorini joylashtirish uchun **"Boshqaruvchi"** bo'limidan quyidagi: *agar__bo'lsa, aks holda* bloki tanlanadi.

blok ustiga quyidagi shart joylashtiriladi.

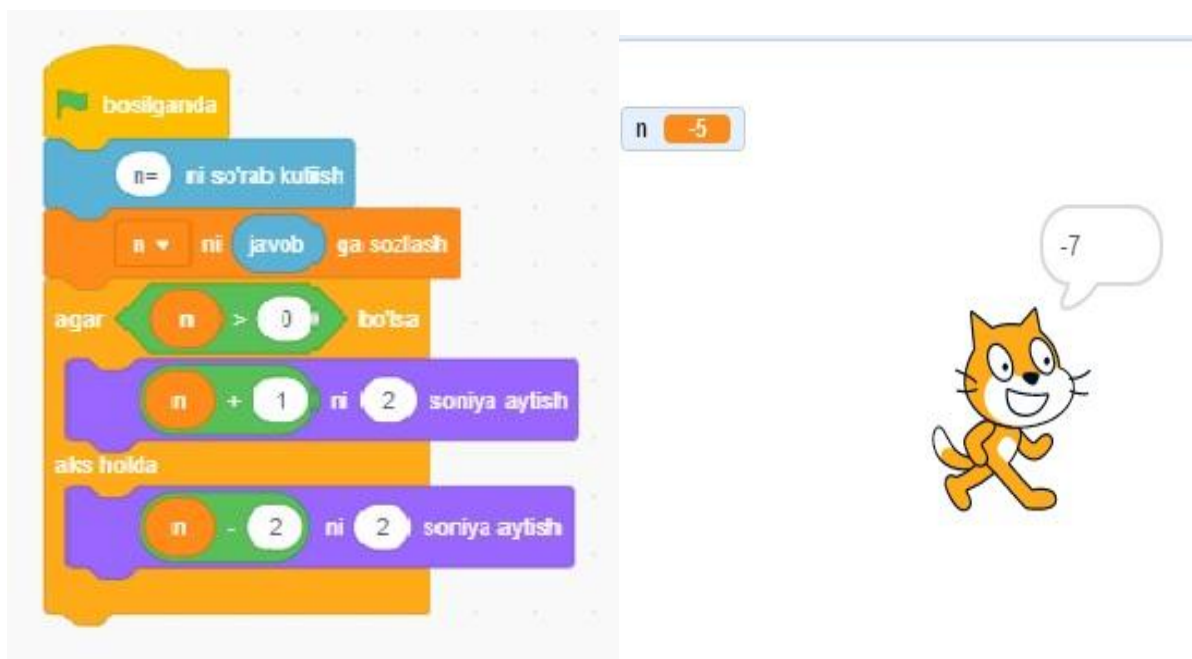
Agar shart qanoatlantirsa, butun songa birni

qo'shiladi aks holda, esa

ikkiga kamaytiriladi:

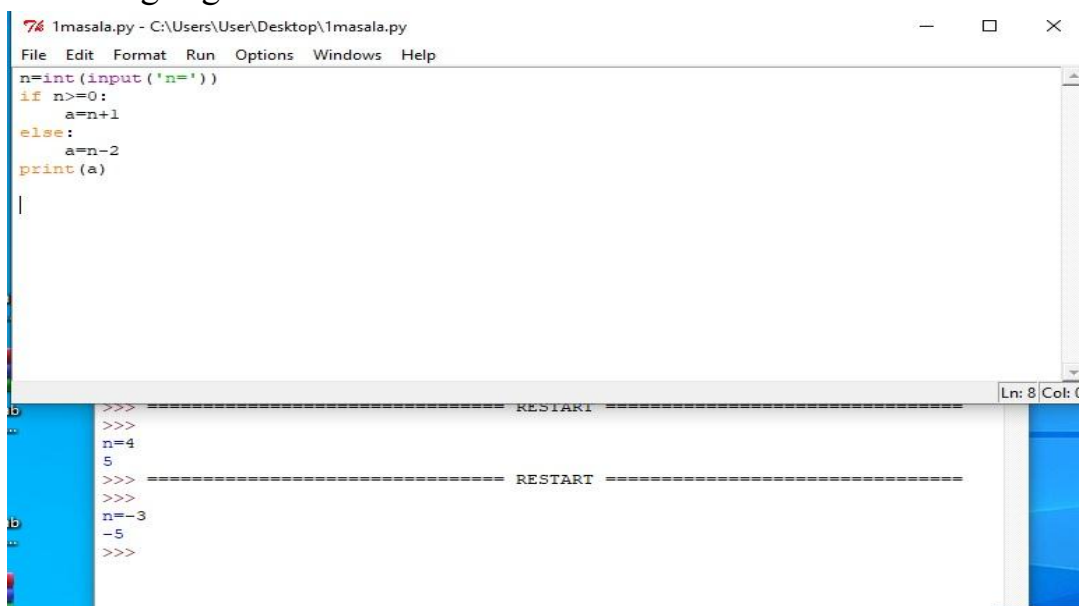

Skratch texnologiyasida dastur to'liq ko'rinishda quyidagicha hosil bo'ladi (6-rasm):

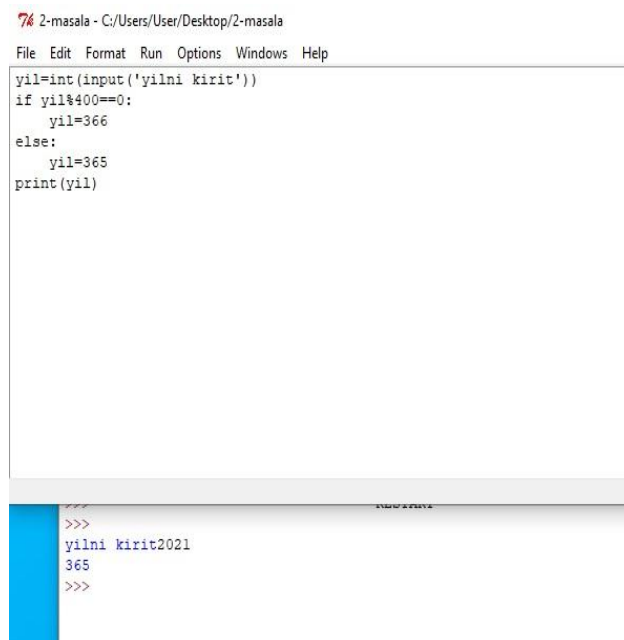
6-rasm. 1-masala yechimining to'liq dastur ko'rinishi

Yuqorida berilga masalaning Python dasturlash tilida tuzilgan dasturi esa quyidagi ko'rinishga ega:

2-masala. Yil berilgan. Berilgan yilda nechta kun borligini aniqlovchi programma tuzilsin.

Yechilishi: Kabisa yilida 366 kun bor, kabisa bo'lmagan yil esa 365 hisoblanadi. Kabisa yili deb 4ga karrali yillarga aytiladi. Lekin, 100ga karrali yillar ichida 400ga karralisigina kabisa yili deyiladi. Demak, dasturni tuzishda quyidagi ma'lumotlarga asoslanib tuzilsa qiyinchilik bo'maydi. Ushbu masala ham yuqoridagi tartibda amalga oshiriladi va quyidagi ko'rinishda hosil bo'ladi (7-rasm):

7-rasm. 2-masala yechimining to‘liq dastur ko‘rinishi

XULOSA

Scratch dasturdagi grafik imkoniyatining qulayligi sababli, kichik yoshdagi bolalar ham sodda multimediyalar yaratishni bajara oladi. Shu bilan birga dastur tuzish jarayonini ham oson o‘zlashtiradi. Bundan tashqari ekrandagi qahramonlarini harakatga keltirishi, liboslarini va rangini xohishga qarab o‘zgartirishi mumkin.

REFERENCES

1. “Scratch для юных программистов” Голиков Д. В.
2. “Scratch для детей” Мажед Маржи Москва 2017
3. “Программирование на Scratch 2” Голиков Денис и Голиков Артём
4. “Methods of teaching programming languages using Scratch technology” Yasemin GÜLBAHAR; gulbahar@ankara.edu.tr
5. 5-sinf darsligi Kamalitdinova Dilorom Turg’unovna, Sayfurov Dadajon “Informatika va axborot texnologiyalari”
6. Tursunov S.Q “Ta’limda axborot texnologiyalari” (II-Tom) –Toshkent 2019.
7. <https://scratch.mit.edu/> - Scratch texnologiyasining online manzili.

AXBOROT KOMMUNIKATSIYA TEXNALOGIYALARINI TIZIMLI TAHLIL QILISH USULLARI ASOSIDA LOYIHALASH

Ernaqulov Jamshid Nurillo o'g'li

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari
universiteti

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda, axborot kommunikatsiyalariga bo'lgan talab kundan-kunga oshib bormoqda. Ushbu maqola, axborot texnologiyalari, tizimli tahlil, loyihalar ustida ishlash, uning ahamiyati, bugungi kundagi o'rni, axborot tushunchasi va axborot xafsizligini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: *Axborot, axborot kommunikatsiyasi, ilmiy tahlillar, loyiha, online tahlillar, ahborot taxlillari, tizimli tahlillar.*

ABSTRACT

At the moment, The demand for information technology is growing day by day. This article covers information technology, system analysis, project work, its importance, its place today, the concept of information and information security.

Keywords: *Information, information communication, scientific analysis, project, online analysis, information analysis, system analysis.*

АННОТАЦИЯ

На данный момент спрос на информационные технологии растет день ото дня. В данной статье рассматриваются информационные технологии, системный анализ, проектная работа, ее значение, ее место сегодня, понятие информации и информационная безопасность.

Ключевые слова: *информация, информационная коммуникация, научный анализ, проект, онлайн-анализ, информационный анализ, системный анализ.*

KIRISH

"Axborot" tushunchasi ma'lumotni resurs sifatida o'z oldiga qo'yish, resurs haqidagi ma'lumotlarni olib qo'yish, to'plash, qayta ishlash va ko'rsatish vositalarining barcha arsenallari bilan to'ldirishni anglatadi. XX asrda keng ko'lamli tahliliy faoliyat professional faoliyatga aylandi. Bog'otiyoh yerlarida "Dumka zavodlari" faoliyat yuritib, davlat organlari, korxonalar, banklar, siyosiy partiyalarga axborot-tahlil xizmatlari ko'rsatilmoqda. Tez rivojlanayotgan bozorlar analitik ma'lumotlar, intellektual mahsulot, uslubiy va dasturiy ta'minot xavfsizligidir. Axborot tahlilchisi, aqldan ozgan holda, Hadoop, Java, Python, C++, ECL va boshqalar kabi ochiq dasturiy ta'minot platformalari va vositalari bugungi kunda rivojlanmoqda. Bundan

tashqari, NoSQL, HBase, CouchDB kabi bazalari haqida ham tahlil qilish maqsadga muvofiq. Kommunikativ maslahatlar o'zaro faoliyat guruh a'zolari, shuningdek, qo'llab-quvvatlash va mijozlar bilan samarali robotlarning kalitidir. Boshqacha qilib aytganda, aqlsiz, oziq-ovqat bilan bog'liq barcha sohalarda yuz marta mutaxassis bo'ling spilnu mov odamlar bilan yaxshi ma'lumot tahlilchisi bo'lmaysiz.

Axborot texnologiyasi insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida ham mavjud bo'lgan bo'lsa-da, xozirgi zamon axborotlashgan jamiyatining o'ziga xos xususiyati shundaki, sivilizatsiya tarixida birinchi marta bilimlarga erishish va ishlab chiqarishga sarflanadigan kuch energiya, xomashyo, materiallar va moddiy iste'mol buyumlariga sarflanadigan xarajatlardan ustunlik qilmoqda, ya'ni axborot texnologiyalari mavjud yangi texnologiyalar orasida yetakchi o'rinni egallamoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axborot texnologiyalari industriyasi majmuini kompyuter, aloqa tizimi, ma'lumotlar ombori, bilimlar ombori va u bilan bog'lik faoliyat soxalari tashkil kiladi.

Bugungi kunda axborot texnologiyasini shartli ravishda "saqlovchi, ratsionallashtiruvchi, yaratuvchi" turlarga ajratish mumkin. Birinchi turdagi texnologiyalar mehnatni, moddiy resurslarni, vaqtni tejaydi. Ratsionallashtiruvchi axborot texnologiyalariga chiptalar buyurtma qilish, mexmonxona xisob-kitoblari tizimlari misol bo'ladi.

Yaratuvchi (ijodiy) axborot texnologiyalari axborotni ishlab chiqaradigan, undan foydalanadigan va insonni tarkibiy qism sifatida o'z ichiga oladigan tizimlardan iborat. Axborot texnologiyalarining xozirgi zamon taraqqiyoti hamda yutuqlari fan va inson faoliyatining barcha soxalarini axborotlashtirish zarurligini ko'rsatmoqda. Jamiyatni axborotlashtirish deganda, axborotdan iqtisodni rivojlantirish, mamlakat fan-texnika taraqqiyotini, jamiyatni demokratlashtirish va intellektuallashtirish jarayonlarini jadallashtirishni ta'minlaydigan jamiyat boyligi sifatida foydalanish tushuniladi. Darxaqiqat, jamiyatni axborotlashtirish—inson xayotining barcha jabxalarida intellektual faoliyatning rolini oshirish bilan bog'lik ob'ektiv jarayon xisoblanadi. Jamiyatni axborotlashtirish respublikamiz xalqi turmush darajasining yaxshilanishiga, ijtimoiy extiyojlarning qondirilishiga, iqtisodning usishi hamda fan-texnika taraqqiyotining jadallashishiga xizmat qiladi. Mexnat samaradorligining bundan keyingi o'sishi va farafonlik darajasini ko'tarish. katta xajmdagi multimediya axborotini (matn, grafika, video tasvir, tovush, animatsiya) qabul qilish ishlashga yangi intellektual vositalar va inson mashina interfeyslardan foydalanish asosidagina yerishish mumkin.

Informatikada mexnat unumdorligini oshirish suratlari yetarli bo'lmasa, butun xalq xo'jaligida samaradorligini o'sishi anchagina kamayib ro'y berishi mumkin.

Hozirgi dunyodagi barcha ish joylarining 50 foizi ga yaqin axborotni qayta ishlash vositalari bilan ta'minlangan. Jamiyatni axborotlashtirish, yangi axborot texnologiyalari bilan ta'minlash insonlarning turli – tuman ma'lumotlarga bo'lgan yehtiyojini qondirishda muhim o'rin tutadi. Inson axborot olami ichra yasharkan , voqeya xodisalar jarayonlarning bir – biriga aloqadorligini, o'zaro munosabatlari va mohiyatni tashkil yetish, o'z hayotidan kelib chiqayotgan murakkab savollarga ilmiy javob topish maqsadida ko'pdan - ko'p dadil va raqamlarga murojat qiladi.

Axborot tufayli nazariya amalyot bilan birikadi. Amaliyot nazariyasi nazariya esa amalyotsiz mavjud ham bo'lmaydi, rivojlanmaydi ham.

Zavodlarimizning asosiy maqsadi informatika vositalarining ahamiyati to'g'risida fikir yuritish emas, balki jamiyatning axborotga bo'lgan extiyojini qondirishdagi usul va vositalar to'g'risida tushunchaga ega bo'lishdir. Mazkur ehtiyoj doim mavjud bo'laveradi va biror -bir axborotli muxit doirasida qondiriladi. «Axborotli muhit» tushunchasiga hozirgi kunda ingformatika masalalarini o'rganishda muhim o'rin egallaydi. Insoniyatni o'rab tturgan muhit o'z xizmatlariga ko'ra turlichadir – tabiy siyosiy, ijtimoiy, milliy va oylaviy ruxiy bo'lishi mumkin. Aniqrog'i bular xar birimiz yash bir butun muxitninig tekisliklaridir.

Mazkur tekisliklarining markazida axborotli muhit turadi va u barcha axborotli odimlarni boshqaradi: voqealikning moddiy axborotli muxitni boshqarish vositalari – yenergetik tamonlarini to'ldiradi, rivojlantiradi va bunda u turli ijtimoiy faktorlar bilan chambarchas bog'liq bo'ladi.

Axborotli muxitning tabiyatni tushunishda axborotning bilimga aylanishini o'rganish katta ahamiyatga yega. Bir qarashda bir xildak tuyiladi ammmo ular munosabatini chuqurroq o'rganishda axborotda bilimning kommunikativ «boshqa vositalar» o'rtasidagi bog'liqlik xususiyati borligini ko'ramiz. Jamiyatda odamlar o'rtasidagi aloqa faktori bo'limlar o'rtasidagi «ko'prik» - bu axborotdir. Demak ,bilimni «o'zi uchun» axborotga aylantirish mexanizii axborotli muxitini vujudga keltirishda aloxida o'rin yegallaydi. +adimda axborotli muxit juda qashshoq bo'lib ,u tor doiradagi yeng kerak va chekli ma'lumotlar majmuasidan iborat yedi, bu xol odamlar orasidagi bog'liq doirasini ming yillab chegaralab keladi va odamning jamiyat axborotli muxitidagi xissani kamaytirib yuboradi.

Bugungi kunda ijtimoiy turli ko'rinishdagi axborotlar majmuasi keng va rivojlangan bo'lib ,uning jamiyatda tutgan o'rne bexisobdir.

Axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasini jadal sur'atlar bilan taraqqiy ettirish O'zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan tarkibiy o'zgarishlar hamda iqtisodiy islohotlarning bosh yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Va u respublikani axborotlashgan jamiyatga aylantirish uchun xizmat qiladi. Bu esa mamlakatimiz iqtisodiyotini jadal sur'atlar bilan rivojlanishida o'ziga xos etakchi tarmoq 'lokomotiv' rolini o'taydi. Mustaqilligimizning ilk yillaridyoq, Prezidentimiz Islom Karimov: 'Biz yaqin yillar davomidaaloqa va telekommunikatsiya rivoji bo'yicha jahon standartlari darajasiga ko'tarilishimiz lozim. Rivojlangan kommunikatsiya tizimi bo'lmasa, O'zbekistonning kelajagi bo'lmaydi. Biz buni aniq his qilishimiz lozim', deya ta'kidlagan edilar. Ushbu dasturiy vazifalardan kelib chiqib, mamlakatimizda kompyuter va axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya va ma'lumot uzatish tarmoqlarini, internet xizmatlarini rivojlantirish va zamonaviylashtirish, ularni dunyo standartlari darajasiga etkazish maqsadida keng ko'lamli islohotlar bosqichma bosqich amalga oshirilmogda. Albatta, ijtimoiy hayotning barcha tarmoqlarida bo'lgani kabi axborot kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi islohotlarni muvofaqqiyatli amalga oshirish, uning huquqiy asoslarini shakllantirish, muntazam takomillashtirib boorish zarur.

Oxirgi davrda axborotli muxitda katta o'zgarishlar bo'lib bormogda. Ana shu o'zgarishlar qog'ozsiz texnologiya zaruriyatini keltirib chiqaradi. Bu yesa o'z navbatida, YEXM ning yanada keng rivojlanishiga sabab bo'ladi. Axborotli muxitning kelajakda inson xayotida o'rni va ahamiyati, bugungi holatdan ancha yuqori bo'lishi uchun bajarilishi lozim bo'lgan vazifalar qo'llamini kegaytirish talab etiladi. Respublikamizda axborotlashtirish keng yo'lga qo'yilishi bilan undagi xar bir fuqoroga kerakli paytda, kerakli miqdorda, kerakli sifatda olish imkoniyatlari ochilmogda. Respublikamizdagi viloyatlar, shaxarlar, tumanlarga qarashli korxonalar, tashkilotlar va muassasalar zamonaviy kompyuter texnikalari bilan jixozlanib, ular maxsus qurilmalar (teleforin tarmog'i, modem va boshqalar) yordamida axborotlarni uzatish va qabul qilish imkoniyatiga yega bo'lmoqda. Insonning iqsodiy, yekologik, siyosiy va boshqa soxalarda fikirlash doirasining kengayishi axborotli muxitning sifat va miqdor jixatdan o'zgari ,yangi xusiyatga yega bbo'lgan axborotli muxitning kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Demak axborotlashtirish vaqtinchalik tadbog' yemas, rivojlanishning zarur vositasidir va axborotli muxitning hozirgi rivojlanish darajajasidagi holatini informatikasiz qo'llab bo'lmaydi. Axbortllarni tez, sifatli yg'ish saqlash, qayta ishlash va uzatish kabi vazifalarni bajarishda hisoblash texnikasining xizmati beqiyos yekaniga ishonch hosil qilmoqda. Iqsodiyotning boshqarishdagi o'zgarishlar, bozor

munossabatlarga o'tish buxgalteriya xisobini tashkil qilish va olib berishga katta ta'sir ko'rsatadi. Xisobning xalqaro tizimlarga o'tishi amalga oshirilmoqda bu uning uslubiyatini yangi shakillarini ishlab chiqarishni talab qilad. Buxgalteriya xisobining axborot tizimi va uning kompyuterda ishlab chiqarishning tashkil qilishning ananaviy shakillari katta o'zgarishlarga uchragan. Xisobchidan korxonada moliyaviy xolatining ob'ektiv baholarini bilish, moliyaviy taxlil usullarini yegallash, qimmatli qog'ozlar bilan ishlashni bilish bozor jarayonlarida pul mablag'lar investitsiyalarini asoslash va boshqalar talab qilinadi.

Axborot xavfsizligi, ba'zan qisqartiriladi infosek, bu axborot xatarlarini kamaytirish orqali axborotni himoya qilish amaliyotidir. Bu axborot xavfini boshqarish qismidir. Bu, odatda, ma'lumotlarga ruxsatsiz / nomuvofiq kirish yoki qonunga xilof ravishda foydalanish, oshkor qilish, buzish, yo'q qilish, buzilish, o'zgartirish, tekshirish, yozib olish yoki qadrsizlanish ehtimolini oldini olish yoki hech bo'lmaganda kamaytirishni o'z ichiga oladi. Bu, shuningdek, ushbu hodisalarning salbiy ta'sirini kamaytirishga qaratilgan harakatlarni o'z ichiga oladi. Himoyalangan ma'lumotlar har qanday shaklda bo'lishi mumkin, masalan. elektron yoki jismoniy, moddiy (masalan, hujjatlar) yoki nomoddiy (masalan, bilim). Axborot xavfsizligining asosiy yo'nalishi - bu ma'lumotlarning maxfiyligi, yaxlitligi va mavjudligini mutanosib ravishda himoya qilish (Markaziy razvedka boshqarmasi uchligi deb ham ataladi) va shu bilan birga tashkilotning samaradorligiga to'sqinlik qilmasdan samarali siyosatni amalga oshirishga qaratilgan. Bunga asosan quyidagilarni o'z ichiga olgan tuzilgan risklarni boshqarish jarayoni orqali erishiladi.

Biz diqqatga sazovor joylarda tirikmiz va ajoyib munozaralar va ajoyib shvidkistularga - ijtimoiy tarmoqlar va onlayn-do'konlardan tortib laboratoriyalardagi sensorlar va aqlli detektorlargacha kelish juda qiyin. Ma'lumotlarni tizimlashtirish va ulardan yorug'likning maksimal miqdorini yo'q qilish uchun, ikhnyo obrobkadan fakhivts iste'moli. Tizim tahlilchisi- ob'ektni tahlil qilish va axborot tizimlari va amaliy dasturiy ta'minot xavfsizligini shakllantirish narxi. Kasb-sotiq uchun borish, kimga informatika (div. Vibir kasbining qiziqishidan maktab fanlarigacha).

Tizim tahlilining asosiy mahsuloti texnik sifatida rasmiylashtirilgan tashkiliy-texnik yechim hisoblanadi dasturiy jihatdan xavfsiz... Bu robotning zamirida tizimni tahlil qilish usuli yotadi va natijada texnologiyaning barqaror funktsiyasi va texnik organlarning deputatlik ta'minotidan qoniqish hosil qiladi.

Tizim tahlilchisi korxonada biznesi va IT bilan bog'liq faoliyat imkoniyatlari o'rtasidagi muvozanatni muvozanatlashda aybdor, u butun loyihani bir butun sifatida

e'lon qilishda aybdor bo'lib, o'z majburiyatiga ikkalasi o'rtasidagi munosabatlar tuzilishini kiritish majburiyatini oladi. kompaniyalar.

Polyagus kompaniyasini avtomatlashtirish loyihasida tizim tahlilchisining asosiy roli biznesning dasturiy ta'minot bilan ta'minlanishini ta'minlash uchun ajoyib va turli modellarni ishlab chiqishdan iborat. Tizim tahlilchilari to'plami yangi dasturiy mahsulotni tanlaydi, buning uchun dasturiy ta'minot xavfsizligi tizimini texnik qo'llab-quvvatlash ishlab chiqiladi, loyiha IT tizimining tizim va dasturiy ta'minot arxitekturalari uchun hujjatlashtiriladi, zavodni ushbu sinovni tarqatishga qo'yadi. Loyihani tugatgandan so'ng, men robotlar qoidalarini o'rnatilgan tizimning hayot aylanishining barcha bosqichlarida ishlash muammolariga tushuntiraman. Tizim tahlilchisi bunday narsaga jalb qilinishi mumkin, tizimli noto'g'ri talqin qilish, onnga tahliliy ombor, kommunallik, foydalanish qulayligi, noqulay vimoguesning aniqroq formulalari, tafsilotlarni va maxfiylikni tarqatish, ko'proq hurmat qilish. Sezgi jarayonlar va tizimlarni rivojlantirish, "qatorlarda o'qish" uchun istiqbolli bo'lgan juda muhimdir. Agar tizim tahlilchisi buyuk g'arbiy kompaniya vakilidan joy olgan bo'lsa, unda siz o'z hayotingizni allaqachon ko'rganingizni hurmat qilishingiz kerak. Shuningdek, kompaniyalarning o'rtasida farovonlik mavjud. Agar tizim tahlilchisi bizga ma'lum bo'lsa va loyihalarda ishtirok etish to'g'risida xabardor bo'lsa, biz o'z kasbiy o'sishimizni rag'batlantirishimiz va lavozimga ariza berishimiz mumkin: qo'shimcha ma'lumotlar arxitektori, axborot tizimlari loyihalarini amalga oshirish bo'yicha maslahatchi, texnik xizmat ko'rsatish. Agar siz nazariy nuqtai nazardan ovqatlanishga boradigan bo'lsangiz, u holda tizim - bu hamma bilan bog'liq tushuncha, pastroq biznes.

XULOSA

Shunday qilib, tizimli tahlilchi barcha ma'lumotlarni tahlil qiladi va biznes tahlilchisi oziq-ovqatdan biznesga bog'langanlariga aloqador bo'ladi. An'anaviy ravishda axborot texnologiyalari (IT) sohasiga tushib qolgan tomondan, shuni ta'kidlash kerakki, u yangi IT qutilari uchun qisqarmoqda, ikkinchisini esa ba'zi usullar, shu jumladan IT usullari bilan yaxshilash mumkin. Amalda, natijani tahlil qilish bo'ladimi, jarayonlarni avtomatlashtirish uchun muhokama bo'ladimi, hammasiga tahlil asosiy rol o'ynaydi.

REFERENCES

1. Mulaydinov, F. (2021). Digital Economy Is A Guarantee Of Government And Society Development. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1474-1479.

2. Mulaydinov, F. M. (2019). Econometric Modelling of the Innovation Process in Uzbekistan. Форум молодых ученых, (3), 35-43.
3. Mulaydinov, F., & Nishonqulov, S. (2021). Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda axborot texnologiyalarining orni-The role of information technologies in the development of the digital economy.
4. Mulaydinov, F., & Nishonqulov, S. (2021). The role of information technologies in the development of the digital economy. The role of information technologies in the development of the digital economy.
5. Mulaydinov, F. M. (2021). CROWDFUND OPPORTUNITIES IN SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP. Academic research in educational sciences, 2, 23-32.
6. Butaboyev, M., Urinov, A., Mulaydinov, F., & Tojimatov, I. Digital economy.
7. Farkhod, M. (2020). Econometric Modelling of the Innovation Process in Uzbekistan. International Journal of Psychosocial Rehabilitation, 24(02).
8. TURSUN, S., TUYCHIEVICH, B. M., & MUROTOVICH, M. F. Effects of the Global Crisis on the Economy of Uzbekistan During the Coronavirus Pandemia and Measures to Ease IT. JournalNX, 6(05), 277-280.
9. Solidjonov, D. (1990). TYPES OF READING AND WRITING SKILLS ON TEACHING. Signal Processing, 4, 543-564.
10. Nishonqulov, S. F. O. G. L., & Solidjonov, D. Z. O. G. L. (2021). Ta'lim biznesida raqamli innovatsion texnologiyalar. Science and Education, 2(6), 233-238.
11. Rakhimov, M., Yuldashev, A., & Solidjonov, D. (2021). THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE MANAGEMENT OF E-LEARNING PLATFORMS AND MONITORING KNOWLEDGE OF STUDENTS. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(9), 308-314.
12. Solidjonov, D. Z. O. G. L. (2021). STEAM TALIM TIZIMI VA UNDA XORIIY TILLARNI O'QITISH. Science and Education, 2(3).
13. Solidjonov, D. Z. O. G. L. (2021). STEAM EDUCATION SYSTEM AND ITS TEACHING FOREIGN LANGUAGES. Science and Education, 2(3).
14. Nishonqulov, S. F. O., Rajabboyev, B. O. O., & Mamasoliyev, J. O. O. (2021). OLIY O'QUV YURTLARIDA IQTISOD BO'YICHA QO'LLANMA: O'ZGARMAS" MA'RUZA VA BO'R" USULINI KO'RIB CHIQISH. Scientific progress, 2(3), 814-824.
15. Sulaymonov, J. B. O. G. L., Yuldashev, A. E. O. G. L., & Nishonqulov, S. F. O. G. L. (2021). Hidrologik modellashtirish bilan Geografik axborot tizimlari (GIS) integratsiya. Science and Education, 2(6), 239-246.

THE EFFECTIVENESS OF PROTOTYPING IN THE MANUFACTURE OF HIGHLY ARTISTIC CLOTHING MODELS

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-171-176>

Khodjaeva Umida Muratovna

National Institute of art and design named after Kamoliddin Bekhzod,

Dotsent, Lecturer at the Department of “Fashion Design”

umidaxodjayeva72 @gmail.com

ABSTRACT

The article discusses the possibilities of layout, how this method enriches the author's ideas, expands the range of his creative possibilities. Prototyping is a very creative, individual method that has been widely used in obtaining new, non-standard solutions. Artistic tattooing of clothes is the highest art of searching for the author's image.

Keywords: *prototype, dummy, pinning the cloth, creative opportunities, individual method, high art, living image, three-dimensional structure, surge creating innovation.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются возможности верстки, как этот метод обогащает идеи автора, расширяет диапазон его творческих возможностей. Прототипирование – это очень творческий, индивидуальный метод, который нашел широкое применение при получении новых, нестандартных решений. Художественное татуирование одежды – это высшее искусство поиска авторского образа.

Ключевые слова: *прототип, манекен, прикалывание ткани, творческие возможности, индивидуальный метод, высокое искусство, живой образ, трехмерная структура, всплеск созидającego новаторства.*

INTRODUCTION

A new stage in the development of design in Uzbekistan began during the years of gaining independence by the republic in 1991. During this period, the business activity of small and medium-sized enterprises increased, producing clothes, footwear, accessories, furniture, interior textiles, household items, and souvenirs. Some entrepreneurs at the time went, and on the way up the known for the many foreign (as is done in Europe, in Asia) analogs, imitating their style, trends, manners,

as well as copying the forms and colors of design objects. Another part of the entrepreneurs chose to create products using traditional forms of handicraft and national flavor. And only the smallest part tried to conquer the local market with original products. For the first time, designers began to receive orders for their developments not from the government, but private structures. In addition, the newly created commercial structures themselves needed many logos, brand names, business cards, calendar gifts, brochures, and other promotional items [1].

LITERATURE ANALYSIS AND METHODOLOGY.

In the process of analyzing were widely used methods of scientific knowledge: logic, consistency, and objectivity. Today, in the Education "Fashion design", an analysis was conducted on the importance of the formation of The Shape of the costume by prototype and the prospects for its introduction into the modern fashion and costume design industry. In the process of Article served as a foundation methodical instruction reasoning in the article of F.Z. Atahanova, A.S. Saidiganieva, S.A. Karimova, G.E. Umarov, N.A. Abdukadirova - "Artistic design education in Uzbekistan: origins, features, problems", and the opinions in the title article of Yunuskhodjaeva S.A. - "Using Effective Methods in Teaching a Young Artist is a Pledge That Talented Young People Will Become Mature Specialists". The Book «Designing clothes of complex shapes», served as a methodological theoretical, and methodological basis.

THE MAIN RESULTS AND FINDINGS

The production of highly artistic models of clothing is a comprehensive solution of artistic, ergonomic, technical, technological, and other tasks in the process of developing sketches, layouts, drawings, manufacturing technology of clothing samples. Being a mature artist and not everyone can [2].

The growth in demand has led to the emergence of new needs, while luxury goods for some have recently become an everyday item for many people. The emergence of new requirements and their satisfaction caused damage to the natural system and led to a global environmental crisis [3].

The quality of the products equally depends on both the successfully solved composition and the correctly designed shape of the product and its technical performance.

The shape of any clothing model is based on its artistic image, due to the cut, design, i.e. a certain configuration of its components and details. The form of clothing

is created through seams, tucks, undercuts, folds, assemblies, draperies, and also by wet-heat treatment of fabric.

One of the creative ways used in working on the form is pinning – a dummy (from the French. “moulage” - a cast that accurately conveys the shape of objects). This is the oldest method successfully used for many centuries.

The pinning allows you to get a real and accurate idea of the shape, helps to outline the location of certain lines on the figure (mannequin), to identifies the design features of the projected model. It promotes the volumetric perception of the fabric, teaches you to feel the proportional proportions of the details among themselves and to the whole shape as a whole. The pinning promotes the development of taste, trains the eye, develops visual memory. It allows you to perform the desired shape by visual means, taking into account the lines of the figure and its natural proportions; correct one or another shape developed by the calculation method on the plane on a volumetric surface (mannequin, figure). Finally, with the help of pinning, you can get a ready-made pattern.

Being the oldest way of creating clothes, the layout method has not lost its relevance until now and is recognized by the world community of designers as the most perfect of all that has been created today in the field of designing and modeling clothes. Vyacheslav Zaitsev, a leading fashion designer in Russia, has extensive experience in using the prototype method of clothing modeling: "Formally, this is a method of pinning a cloth on a figure - whether it is a mannequin or a living person. Working with a piece of fabric using a dummy method, you feel like a sculptor, a person who can recreate a living form, spiritualize a cloth of fabric, create a unique, living image only with a professional touch of hands to an inanimate canvas thrown over the body. This is an extremely intoxicating, fascinating process of birth, sometimes by unpredictable means" [4].

The close interaction and mutual influence of fashion and art, including music as phenomena, as two autonomous worlds, have become the subject of a significant number of modern studies [5].

The main advantage of the layout is that it makes it possible to design in three-dimensional forms familiar to the external representation, and not in conventional flat images, providing the designer with the most reliable information about the three-dimensional structure, dimensions, proportions, character of surfaces, their plastic, color and texture solution.

The main advantage of the layout is that it makes it possible to design in the usual three-dimensional forms for external representation, and not in conventional

flat images, so the preparation of the layout can be made from the main or layout material. The main material is the material from which the finished product will be made. As a prototype material, inexpensive cotton fabrics, for example, calico, are most often chosen.

In creative layout, materials that are quite diverse in terms of production method, structure, and properties can be used as a layout fabric. These can be the initial (basic) materials from which the product is made, paper, nonwoven fabric materials (most often adhesive types of doublerin and proclamelin (Picture №1)), film and artificial leather (when creating clothing out of the skin), and any other non-traditional material necessary to think creatively about new forms of products plastic properties (plastic, metal, etc.).

Picture №1. Dummy modeling method [11].

If you want to get a rigid, geometric, static shape of a suit, it is advisable to choose a form-forming non-plastic material such as calico, sideboard, neoprene, etc. For the formation of a plastic, movable form of clothing, it is necessary to use materials with good drapery (silk, viscose, knitwear, etc.), and the tattoo is made directly from the material intended for the manufacture of the product. Thus, the choice of the layout material will be determined by the properties of the projected shape and the properties of the material.

With the creative layout, the form is created primarily due to various folds, draperies, and tails. At the same time, the most important properties of the material are its rigidity and drapery, which can be evaluated in various ways: laboratory way using known experimental methods. In the creative process, an organoleptic assessment of the rigidity and drapery of the material is most often carried out to

identify the visual plasticity of the form being formed. To this end, the designer "tries" the plastic of the material indifferently directed movements, watching how the plastic masses "work", in which direction they are most beautifully arranged, which, ultimately, will allow obtaining an artistically expressive, harmoniously constructed form of the part and the product as a whole. The pinning should reproduce the shape and lines of the model. The contours of the parts are outlined under those outlined on the mannequin, then the tattoo is removed. The contours of constructive and decorative lines are refined using a ruler and patterns on the desktop. The contours of the parts are given allowances for seams and cut out. The product is swept away and the final refinement of the layout on the mannequin is made. According to the specified layout, basic patterns are made.

Signs of a good fit are a uniform position of the main parts of the product on the mannequin, smoothness of the surface (absence of creases, distortions, wrinkles), and horizontal bottom.

One of the creative ways used in working on the form of clothing is the layout. With the help of the layout, the form is read, and the clearer the author imagines the future model, the more the layout will correspond to the sketch. The layout enriches the author's ideas, expands the range of his creative opportunities [4].

CONCLUSION

The process of pinning various shapes on a mannequin makes it possible to visually trace how a three-dimensional shape is formed from a flat piece of fabric and how a flat base is obtained from a three-dimensional shape. In the process of pinning, students learn the vision of the graphic image of contour and structural lines of clothing, learn to visually and figuratively reproduce the conceived model.

Prototyping is quite an expensive and time-consuming method. But, at the same time, this is a very creative, individual method that has been widely used in obtaining new, non-standard solutions. Artistic tattooing of clothes is the highest art of searching for the author's image.

REFERENCES

1. Atahanova, F. Z. (2021). Artistic Design Education In Uzbekistan: Origins, Features, Problems. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(7), 503-506.

2. Abutalibovna, Y. S. (2021). Using Effective Methods in Teaching a Young Artist Is a Pledge That Talented Young People Will Become Mature Specialists. *Eurasian Research Bulletin*, 2, 31-33.
3. Qizi, Y. S. M., & Muratovna, X. U. (2021). LIBOS DIZAYNI TA'LIMIDA EKOLOGIK-INNOVATSION MATOLARNING AHAMIYATI VA ZAMONAVIY MODA-KOSTYUM DIZAYN SANOATIGA TADBIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 240-251.
4. Слесарчук, Т.А. Зайцева, Л.Ю. Фалько, Т.В. Леднева, И.А. Шеромова. "Макетирование одежды сложных форм": учебное М15 пособие / И.А. Владивосток: Изд-во ВГУЭС, 2016. – 92 с.
5. Karimova S.A. "Combination Of Fashion And Music In The Youth Subculture": *International Journal of Academic and Applied Research (IJAAAR) ISSN: 2643-9603 Vol. 5 Issue 4, April - 2021, Pages: 162-165. www.ijeais.org/ijamsr*
6. Зарипова, М. А. (2021). ТОЛАЛИ МОДДАЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН МУЗЕЙ КОЛЛЕКЦИЯЛАРИНИНГ ТАДҚИҚОТ ЖАРАЁНЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 34-49.
7. Атаханова, Ф. З. (2021). ЎЗБЕК АНЪАНАВИЙ ЛИБОСИ ВА ЗАМОНАВИЙ МОДАНИНГ ЎЗАРО ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШДАГИ МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАР. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(6).
8. Rahmatilloevna, F. M. (2021). Creativity in Fashion Design. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 1(11), 73-76.
9. Irgasheva, M. S. (2021). О 'SMIR YOSHDAGI BOLALAR GARDEROBIDAGI KIYIMLARGA QO 'YILADIGAN TALABLARNING O 'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 746-751.
10. Tursunpo'latova, D. R. Q. (2021). KIYIMDAGI "NEW LOOK" USLUBI, KELIB CHIQISH TARIXI VA ZAMONAVIY MODA YO'NALISHIDA AKS ETISHI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 752-762.
11. <http://modeler.pro/blogs/mulyazhnyi-metod-modelirovaniya-metod-nakolki-moi-raboty>

UDK 544.25.022.5

SHAHARLARDA YO‘LOVCHILARNI JAMOAT TRANSPORTI XIZMATIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-177-188>

G‘iyosidinov Bobur Baxtiyor o‘g‘li

Toshkent davlat transport universiteti

bgiyosidinov@gmail.com

ANNOTATSIYA

O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida marketing qarorlarini takomillashtirish, yo‘lovchilarni jamoat transporti xizmatlaridan foydalanishning afzalliklari, xorijiy mamlakatlarda jamoat transportining tutgan ahamiyati yoritib o‘tilgan. Xizmat ko‘rsatish, ishchilarning (masalan, haydovchining) xulq-atvori, yetarli ma‘lumot, transport vositalari sifati, alohida yo‘laklar va vaqt jadvallari, yo‘lovchilarni mamnun bo‘lishiga ta‘sir qiluvchi omillar tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** transport; jamoat transporti; marketing tadqiqotlari; marketing strategiyasi; yo‘lovchilar; jamoat transporti.*

ПРЕИМУЩЕСТВА ПАССАЖИРСКИХ УСЛУГ ОБЩЕСТВЕННОГО ТРАНСПОРТА В ГОРОДАХ ЧЕЛОВЕКА

Гиёсидинов Бобур Бахтиёр ўғли

Ташкентский государственный транспортный университет,

bgiyosidinov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

На основе исследований совершенствуются маркетинговые решения, анализируются преимущества использования услуг общественного транспорта, важность общественного транспорта в зарубежных странах. Были проанализированы услуги, поведение сотрудников (например, водителя), адекватная информация, качество транспортных средств, отдельные коридоры и расписание, факторы, влияющие на удовлетворенность пассажиров.

***Ключевые слова:** транспорт; общественный транспорт; маркетинговое исследование; маркетинговая стратегия; пассажиры; общественный транспорт.*

ADVANTAGES OF PASSENGER PUBLIC TRANSPORT SERVICES IN CITIES

Giyosidinov Bobur Bakhtiyor ugli,

Tashkent State Transport University,

bgiyosidinov@gmail.com

ABSTRACT

Based on the research, the improvement of marketing decisions, the benefits of using public transport services for passengers, the importance of public transport in foreign countries are highlighted. Service, employee (e.g., driver) behavior, adequate information, vehicle quality, individual corridors and timetables, factors influencing passenger satisfaction were analyzed.

Keywords: *transport; public transport; marketing research; marketing strategy; passengers; public transport.*

KIRISH

Transport shahar hayotining asosidir. Bu shaharning shakli va moliyaviy rivojlanishini hal qiladigan o'zgaruvchilardan biridir. Transport tizimining harakatchanligi va qulayligi shakllanayotgan mamlakatlarda ijtimoiy va pul harakatlari sohasiga, shahar jamoalarining shakli va kattaligiga, turmush tarziga va tempiga ta'sir ko'rsatadi. Shaharlashish darajasi va aholi sonining o'sishi, shaharlarning rivojlanishi, qulaylik va faollikni taqsimlash kabi bir qancha muammolar tufayli motorli transportga bo'lgan talabning ortishi kuzatildi.

Mavjud jamoat transporti inshootlari rivojlanayotgan mamlakatlarda bir nechta sabablarga ko'ra talabni qondira olmaydi, masalan, jamoat transportida yo'lovchilarning sayohat sifati pastligi, yomon boshqariladigan yo'llar va boshqa infratuzilma ob'ektlarini o'z ichiga oladi. Hozirgi jamiyatda shaharsozlik tarmog'idagi uzluksiz o'sish va cheklangan joy ajratish uchun raqobat tufayli turar joylar, o'quv joylari va kundalik hayotdagi ish joylari uzoqroq bo'lib, dam olish, xarid qilish va ijtimoiy tadbirlarning boshqa turlari katta ahamiyatga ega[1].

Dunyoning aksariyat yirik shaharlaridagi transport talabini faqat yuqori sifatli jamoat transporti tizimi bilan ta'minlash mumkin. Avtobus, temir yo'l, yer osti va tramvay tizimlariga qo'yiladigan talablar asosiy omil sifatida ishonchlilik va samaradorlik bilan ajralib turadi. Ehtiyojlarni yaxshiroq qondirish uchun xizmatning ishlash vaqti va tarmoq hajmi kengaytiriladi. Bundan tashqari, aksariyat metropolitenlar fuqarolarga mashinani uyda qoldirish va buning o'rniga mahalliy tranzit tizimlaridan foydalanishlari uchun ko'proq imtiyozlar berishga harakat

qilmoqda. Buning sabablari hammaga ma'lum. Jamoat transporti tizimi nafaqat u yaxshi ishlatilgan taqdirda iqtisodiy ma'noga ega, balki avtoullovga bog'liqligi yuqori bo'lgan shaharlarning aksariyati kamida uchta muhim muammoga duch keladi; xavfsizlik, tirbandlik va ifloslanish (shovqin va havoning ifloslanishi, erni ajratish va boshqalar). Odatda, avtoullovlardan foydalanishni kamaytirish va jamoat transportidan foydalanishni ko'paytirish uchun tayoq va sabzi yondashuvi zarurligi tan olingan. London tirbandligini zaryadlash sxemasi bunga misol bo'la oladi, chunki sxema bo'yicha yig'ilgan barcha daromadlar avtobus va metro xizmatlarini yaxshilashga sarflanadi[2].

Aholining transport xizmati sifatini oshirish, shaharlardagi umumiy foydalanishdagi yo'lovchi tashish tizimida marketing faoliyatini boshqarishni takomillashtirish hozirgi kundagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu muammo ijtimoiy ahamiyati va jamiyatdagi siyosiy barqarorlikka ta'siri tufayli umumiy foydalanishdagi yo'lovchi tashish tizimiga alohida ahamiyat qaratishga va bozorda marketing tadqiqotlarini olib borishga to'g'ri keladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Aholiga transport xizmati ko'rsatishni takomillashtirish aholining transport xizmatlaridagi ehtiyojlarini chuqur va har tomonlama o'rganish va ularni transport xizmatlaridan mamnun bo'lish usullari asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Marketing tadqiqotlari yo'lovchi transporti tizimining samaradorligini xolisona baholash, o'ziga xos kamchiliklarni aniqlash va aholiga transport xizmati ko'rsatish sifatini oshirish va rivojlantirishga qaratilgan aniq chora-tadbirlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Rossiyalik L.B.Mirodin, D.S.Samoylov, S.M.Safronov, S.M.Korenkova va boshqa bir qancha olimlarning ilmiy tadqiqotlarida shaharda umumiy foydalanishdagi yo'lovchi transporti tizimlarini rivojlantirish muammolariga katta e'tibor qaratganlar.

Mahalliy olimlardan G.Shadiyev, S.Yuldashevalarning "Soxa marketing va menejmenti" nomli o'quv qo'llanmasida transport korxonalarida marketing va menejment soxalaridan foydalanish yo'llari keng yoritib berilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Rivojlanishning zamonaviy tendentsiyalarini aniqlash va shaharlardagi umumiy foydalanishdagi yo'lovchi tashish tizimida marketing faoliyatini boshqarish zarurligini oqlash, shaxardagi yo'lovchi tashish bozorini o'rganish, yo'lovchi tashish xizmatlari tomonidan foydalanuvchilarning ehtiyojlari va afzalliklarini aniqlash, umumiy foydalanishdagi yo'lovchi transporti xizmatlari iste'molchilarining

imtiyozlarini shakllantirish bo'yicha uslubiy tavsiyalar ishlab chiqish, umumiy foydalanishdagi yo'lovchi transporti tizimida marketing faoliyatini boshqarish samaradorligini oshirishga imkon beradigan interaktiv marketing kommunikatsiyalari tizimini ishlab chiqish muammolarini hal qilish uchun tizimli yondashuvni, kuzatuv usullarini, taqqoslashni, tahlil qilishni va sintezni, induksiyaning va chegirmalarni, ijtimoiy, iqtisodiy va statistik usulni va ekspert baholash usuli kabi metodlardan foydalanilgan[3].

TAHLIL VA NATIJALAR MUHOKAMASI (ASOSIY QISM)

Shahar va shahar atrofida yo'lovchi tashish bozor infratuzilmasining eng muhim qismidir. Uning barqaror va samarali ishlashi shaharlar va umuman mamlakatning ijtimoiy muhitiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shunday ekan bozor sharoitida bu masalaga yangicha yondashuv zarur. Yo'lovchi tashish tizimida marketing faoliyatini boshqarish masalasi hozirgi kunda yetarlicha darajada yoritilmayotganligini aholining e'tiroz va fikrlaridan xulosa qilishimiz mumkin. Aholiga transport xizmatini tashkil etishda turli xo'jalik yurituvchi sub'ektlar ishtirok etadi, bu ularning manfaatlarini muvofiqlashtirish yo'lida muayyan say-harakatlarni talab qiladi hamda yo'lovchi transportining faoliyati va rivojlanishi marketing boshqaruvi tizimini shakllantirish uchun izlanishlarga majbur qiladi. Marketing boshqaruvini takomillashtirishdan avval xizmat ko'rsatishning quyidagi turlariga ahamiyat qaratishimiz kerak[4]:

- axborot xizmatlari (tibbiy punktlarda, korxonalar va tashkilotlarda, yo'lovchilarning dam olish joylarida xizmat ko'rsatish va hokazo transport vositalarining jo'nash joyi va vaqti, harakat jadvali, tariflar, tashish qoidalari va hokazo haqida vizual va ovozli ma'lumotlarni taqdim etish);

- reklama xizmatlari (avtobus korxonalarini va boshqa qo'shimcha daromad keltiruvchi korxonalar mahsulotlari to'g'risidagi ma'lumotlarni yo'lovchilarga taqdim etish)[5];

- logistik xizmatlar (avtobuslarning harakat tezliklari va bekatlarda o'z vaqtida harakatlanish vaqtlarini nazoratga olish, chiqish va tushish, avtobusda turish holatlarini zamonaviylashtirish).

Tashish xizmatlarini tashkil qilishda esa quyidagi iste'molchi (yo'lovchi) talablarini e'tiborga olish muhim sanaladi:

- taklif etilayotgan xizmatlarni transport xizmatlari iste'molchilarining (yo'lovchilarning) o'ziga xos talablariga moslashtirish);

- transport xizmatlarini eng samarali sotish maqsadida iste'molchilar (yo'lovchilar)ning talab va ehtiyojlarini to'g'ri shakllantirish.

Iste'molchilarga transport xizmatlari ko'rsatish darajasini oshirish muammosini hal qilish amalga oshirilayotgan xizmatlarning sifati bilan chambarchas bog'liq. Yo'lovchi tashish xizmatlarining sifati xizmatning iste'mol xususiyatlarini bozor talablariga muvofiqligi deb ta'riflanadi va ikki shartli qiymat o'rtasidagi farq — yo'lovchining talablari va haqiqiy parametrlari bilan baholanadi. Bu farq yo'lovchining xizmat sifati darajasini ko'rsatadi[6].

Yo'lovchi transport xizmatlari sifatining eng muhim parametrlari orasida quyidagilar mavjud:

1. Xavfsizlik.

Xizmat ko'rsatishda haydovchi fuqarolarning hayoti va sog'lig'i, atrof-muhit uchun xavfsizlik talablariga rioya etilishini ta'minlashi shart.

2. O'z vaqtida va tezlik.

Haydovchi transportni belgilangan jadvalga, transport shartnomasida nazarda tutilgan transport vositalarining vaqt va tezligi bo'yicha boshqa talablarga muvofiq amalga oshirishi kerak.

3. Qulaylik, axloq va estetika.

Transport xizmati ko'rsatishda haydovchi transport vositasida yo'lovchilarga xizmat ko'rsatish shartlariga, shuningdek, dastlabki, oraliq va yakuniy kuzatuv punktlariga qo'yiladigan talablarga rioya etilishini ta'minlashi kerak[7]:

- transport vositasidagi yo'lovchilar soni transport shartnomasida belgilangan (agar shartnomada nazarda tutilgan bo'lsa), shuningdek transport vositasining texnik tavsifida nazarda tutilgan imkoniyatlar me'yorlariga muvofiq bo'lishi kerak;

- ijrochi xodimlari umumiy qabul qilingan xatti-harakatlar me'yorlariga (xushmuomalalik, mehribonlik, nutq madaniyati, tashqi ko'rinish)larga rioya qilishlari kerak;

- avtotransport vositalari salonlari, to'xtash nuqtalari, avtobus bekatlari va yo'lovchi avtostansiyalari xonalari toza, estetik, yoritilgan bo'lishi kerak, yo'lovchilarning sog'lig'i va mol-mulkiga zarar yetkazadigan nosozliklar bo'lmasligi lozim;

- transport vositalari, to'xtash joylari, avtobus bekatlari va yo'lovchi avtostansiyalarini rasmiylashtirish va saqlash, xodimlarning ko'rinishi ijrochining umumiy qabul qilingan me'yorlari va korporativ uslubiga mos kelishi kerak;

- avtomobil va bekatlarda harorat, havo tarkibi va shovqin darajasi belgilangan me'yorlarga muvofiq bo'lishi kerak[8].

4. Murakkab.

Xizmat ko'rsatishda tashuvchi, xizmatning texnologik tarkibining barcha tarkibiy qismlari bajarilishini ta'minlashi, shuningdek, tashish shartnomasida belgilangan tarkib va talablar bilan bog'liq xizmatlarni taqdim etishi shart[9].

5. Axborot va ishonchlik.

Xizmat ko'rsatish jarayonida tashuvchi, yo'lovchilarni transport vositalarini jo'natish (kelish), bagaj, marshrut, yong'in o'chiruvchi va birinchi yordam to'plami joylashgan joylar, avariya chiqishlar joylashgan joylar va ularni ochish usullari, ijrochi bilan aloqa qilish usullari haqida to'liq va ishonchli ma'lumot bilan ta'minlashi kerak [10].

Umumiy foydalanishdagi shahar yo'lovchi transportining xizmat ko'rsatish sifatini oshirish va buning natijasida ushbu xizmatlarga yo'lovchilarning talabini oshirish muammosi alohida ahamiyat kasb etadi.

Dunyo aholisining katta qismi asosiy transport vositasi sifatida jamoat transportidan foydalanadi. Jamoat transportida avtobuslar, temir yo'l yoki hatto parom ham bo'lishi mumkin. Mamlakatda jamoat transportining ustunligiga transport vositasiga egalik qilish narxi, transport tarmog'ining samaradorligi, transport infratuzilmasi mavjudligi va qonunchilik siyosati ta'sir qiladi. Gonkong jamoat transportidan eng yuqori darajada foydalanadi, chunki aholining 80% ushbu rejimni afzal ko'radi. Gonkong juda tiqilinch va hukumat chet eldan olib kelinayotgan transport vositalaridan yuqori soliqlarni va avtoturargohni yig'ib, shaxsiy transport vositalaridan foydalanishni taqiqlaydi. Biroq, Gonkong suveren mamlakat emas, aksincha, Xitoyning maxsus ma'muriy hududidir. Quyida jamoat transportidan eng ko'p foydalanadigan mamlakatlar keltirilgan[11]:

Kenya

Kenya aholisining taxminan 63% jamoat transportidan foydalanadi. Mamlakatda jamoat transportidan foydalanishning ustunligi transport vositasiga egalik qilishning yuqori narxi, yoqilg'ining qimmatligi va kam rivojlangan yo'llar bilan bog'liq. Nayrobining poytaxti ulkan murabbolarni boshdan kechirmoqda. Yo'llar jamoat transportining asosiy usuli hisoblanadi, chunki temir yo'l asosan rivojlanmagan. 2017 yilda mamlakatda yo'llarda tirbandlikni kamaytirish va jamoat transporti narxini kamaytirish uchun birinchi zamonaviy temir yo'l xizmati ishga tushirildi.

Rossiya

Rossiyaliklarning taxminan 57 foizi jamoat transportidan foydalanadi. Jamiyat transporti mamlakatda mashhur, chunki u arzonroq, tezroq va kengroqdir. Rossiyada temir yo'l, avtomobil yo'llari, havo yo'llarining ulkan tarmog'i mavjud. Zo'r

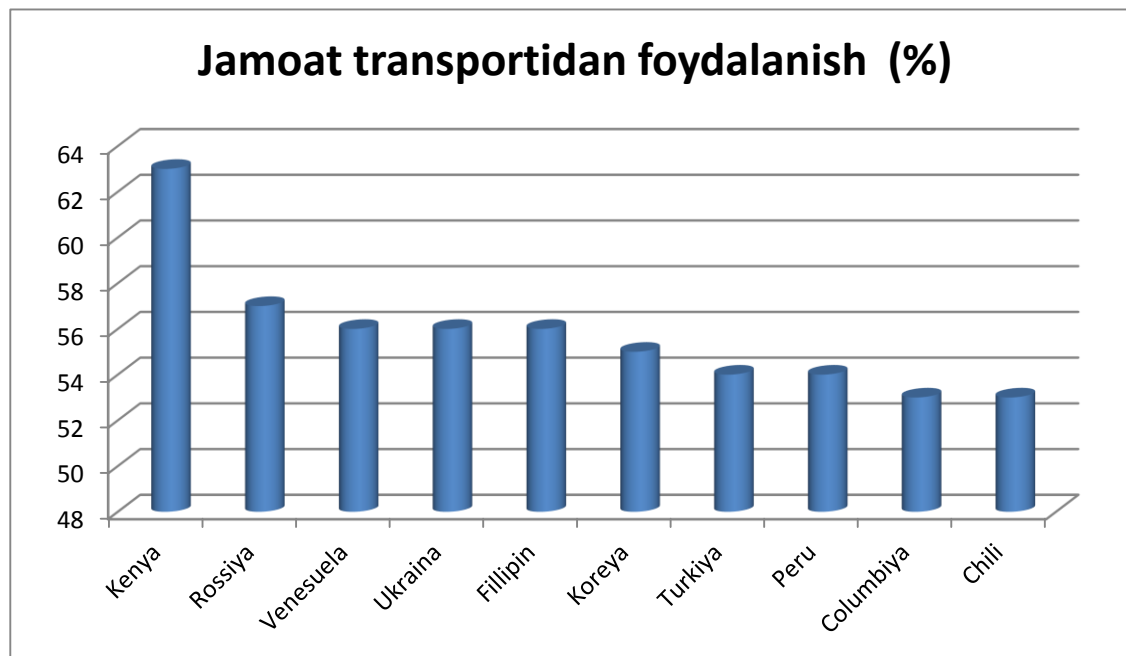
avtomobil va temir yo‘l tizimlari Sankt-Peterburg va Moskvani o‘z ichiga olgan yirik shaharlarga xizmat qiladi. Odamlar poezdda uzoq masofalarga sayohat qilishni afzal ko‘rishadi, chunki mamlakat yo‘llari dunyodagi eng xavfli yo‘llardan biri ekanligini hisobga olsak, bu arzonroq va ancha xavfsizdir. Avtobuslar va tramvaylar shaharlarga yaqin joyda yashovchi aholiga transport vositalarini taklif qiladi va yo‘larda tirbandlikni kamaytirishga yordam beradi[12].

Venesuela

Venesueladagi odamlarning taxminan 56 foizi transport vositalaridan ustun bo‘lgan transport vositasi sifatida jamoat vositalaridan foydalanadilar. Mamlakatda transport vositasiga ega bo‘lish qimmatga tushadi, chunki import qilingan transport vositalaridan olinadigan soliqlar. Shtat benzinning dunyodagi eng past narxiga ega bo‘lsa-da, bir litr uchun 0,02 dollar, aholi jon boshiga daromad kam, ishsizlik esa yuqori. Shuning uchun odamlar transport vositalarini sotib olishga qodir emaslar. Yo‘l tizimi qo‘shni davlatlarga qaraganda rivojlangan va yo‘ldan foydalanishda jamoat vositalariga ustuvor ahamiyat beriladi (1-rasm).

O‘rni	Mamlakat	Jamoat transportidan foydalanish (%)
1	Kenya	63
2	Rossiya	57
3	Venesuela	56
4	Ukraina	56
5	Fillipin	56
6	Koreya	55
7	Turkiya	54
8	Peru	54
9	Kolumbiya	53
10	Chili	53

1-rasm. Jamoat transportidan eng yuqori darajada foydalanadigan mamlakatlar [8].

2-rasm. Jamoat transportidan eng yuqori darajada foydalanadigan mamlakatlar [8].

Doimiy ravishda e'tiborsiz qoladigan, ammo issiqxona chiqindilariga ko'proq hissa qo'shadigan omillardan biri bu shaxsiy transport, aniqrog'i shaxsiy avtomobillarni boshqarishdir. Aholi zich joylashgan shaharlarda yashovchilar transport vositalari chiqindilarining ta'sirini his qilishadi. O'pka yorilishi bilan harakatlanadigan texnologiya va tez sur'atlar bilan kengayib borayotgan o'rta sinf bilan avtoullov egaligi osmonga ko'tarilishi kutilmoqda. Bu koinot har qachongidan ham ko'proq ifloslanishini anglatadi. Ushbu tendentsiyani qaytarishning yagona usuli bu jamoat transportini qabul qilishdir[13].

Jamoat transportidan foydalanishning samarali jihatlari:

Jamoat transportining bir afzalligi shundaki, u juda samarali transport usuli hisoblanadi, ya'ni har bir transport vositasida ko'p sonli odamni tashish mumkin. Avtomashinalar bilan taqqoslaganda, bu juda samaraliroq, chunki har bir yo'lovchiga kam chiqindilar ishlab chiqariladi;

Jamoat transporti ham narx nuqtai nazaridan ham ustundir, chunki ko'p odamlarni bitta transport vositasida tashish har kim o'z mashinasidan o'zi foydalanayotganiga qaraganda arzonroq[14];

Issiqxona gazlari chiqindilariga kelsak, jamoat transporti avtoulavlarga qaraganda ancha ekologik jihatdan qulaydir. Ushbu havoning ifloslanishi nafaqat yoqimsiz va ko'plab odamlarning hayot sifatini pasaytiradi, shuningdek astma yoki boshqa o'pka kasalliklari kabi jiddiy sog'liqqa olib kelishi mumkin. Shunday qilib, avtoulavlarda o'rniga jamoat transportidan foydalangan holda, havoning ifloslanishi muammosini ancha samarali tarzda yumshatish mumkin. Yaqin kelajakda global isish jiddiy muammoga aylanishi sababli, jamoat transportidan foydalanish maqsadga muvofiq;

O'zingizning avtomobilingiz bilan taqqoslaganda arzonroq. Agar siz nafaqat yonilg'i narxini, balki ta'mirlash, texnik xizmat ko'rsatish va boshqalarni ham hisobga olsangiz, jamoat transporti har bir shaxs uchun shaxsiy avtomobilga nisbatan ancha arzon bo'ladi[15].

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, ayniqsa, siz byudjetda bo'lsangiz va har bir so'mga muhtoj bo'lsangiz, siz mashinaga ega bo'lish o'rniga jamoat transportidan foydalanishni xohlashingiz mumkin, chunki vaqt o'tishi bilan ko'p pulni tejashingiz mumkin.

Siz jamoat transportidan foydalanish paytida ishlashingiz mumkin.

Jamoat transportining yana bir teskari tomoni shundaki, siz o'zingizning ish joyingizga yoki universitetga borayotganda ishlashingiz mumkin.

Masalan, agar siz talabchan ishda ishlayotgan bo'lsangiz va siz uzoq vaqt ishlashingiz kerak bo'lsa, siz jamoat transportida qatnov paytida ozgina ishlashingiz mumkin, shunda siz kechqurun ofisdan chiqib ketishingiz mumkin.

Shunday qilib, jamoat transporti sizning vaqtingizda bizning mashinamizda o'tirish va tirbandlikka e'tibor berish bilan taqqoslaganda samaraliroq foydalanishga imkon berishi mumkin.

Shunday qilib, agar siz o'sha gavjum shaharlardan birida yashasangiz, siz o'zingizning oilangizga yoki do'stlaringizga ko'proq vaqt sarflashingiz mumkin bo'lgan mashinangizdan foydalanish o'rniga jamoat transportida ish joyingizga va uyingizga tezroq borishingiz mumkin[16].

Aholining sog'lig'i bilan bog'liq muammolarni kamaytirish Avtoulavlardan foydalanish havoning ifloslanishi bizning sog'ligimizga sezilarli darajada salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Havoning sezilarli darajada ifloslanishi tufayli o'pka va yurak-qon tomir kasalliklari ehtimoli yuqori bo'lib, umr ko'rish davomiyligini sezilarli darajada pasaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, mashinada ishlash ko'pincha ko'p odamlar uchun jiddiy stress darajasini anglatadi, chunki ular tez-tez tirbandlikda qoladilar. Bu odamlarning

sogʻligʻini yanada ogʻirlashtirishi mumkin, chunki stress sogʻliq uchun katta omil ekanligi maʼlum. Shu sababli, avtoullovda yurishdan va uning oʻrniga jamoat transportidan foydalanishdan saqlanish orqali siz sogʻligʻingizni saqlab qolishingiz va vaqt oʻtishi bilan jiddiy sogʻliqqa duch kelish ehtimolini kamaytira olishingiz mumkin[17].

Agar siz avtobus yoki poezd kabi jamoat transporti vositalaridan foydalansangiz, vaqt oʻtishi bilan koʻp odamlar bilan aloqada boʻlish ehtimoli katta. Siz ular bilan suhbatlashishingiz mumkin, ehtimol siz ham yangi doʻstlar ortirasiz, ayniqsa, siz muntazam ravishda uchrashadigan va siz kabi jadvalga ega odamlar bilan.

Shunday qilib, siz oʻzingizning avtoullovingizdan foydalanish oʻrniga jamoat transportidan foydalanish orqali ijtimoiy aloqada boʻlishingiz mumkin.

Avtomobilingiz oʻrniga jamoat transportidan foydalanishning yana bir foydasi shundaki, siz texnik xizmat uchun umuman javobgar emassiz. Taʼmirlash va boshqa masalalarda tashvishlanmasdan, kerak boʻlganda jamoat transportidan foydalanishingiz mumkin[18].

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 11 мартдаги “Тошкент шаҳрида йўловчи ташиш транспорти янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-129-сонли Қарори.
2. Radnovich B., Marich R., Radnovich V., Ilich M., Lukach D. Marketing Research on Passenger Satisfaction With Public Transport Service in the City of Belgrade. Traffic and Transportation. 2015. 47p.
3. Doniyalova A., Masek J., Kendra M. Research of the Passenger’s Preferences and Requirements for the Travel Companion Application. Journal of Advanced Transportation. 2018. 2p.
4. Ikramov M.A., Nabiyeva N.M. [Importance of Peculiarities of Services in Management of Enterprises](#). Asian Journal of Technology & Management Research. 2019.
5. М.Икрамов, А.Зохидов Марказий Осиё транспорт тизими: минтақавий транспорт коридорлари ва уларни мувофиқлаштириш истикболлари. VNESHINVESTPROM. Тошкент 2019.
6. Arislanovna Y. S., Bakhtiyorovich G. B. Marketing And Information Support In Public Sector //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2021. – Т. 8. – №. 1. – С. 940-947.

7. Raximberdiyev I. U. TRANSPORTDA KICHIK TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH XUSUSIYATLARI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 10. – С. 1141-1146.
8. Nurmatov, O.R., Yulchiyev, I.I., Axmadjonov, M.F., Xidirov, D.Sh., Nasirov, M.X. TALABALARGA “МАТЕМАТИК МАЙАТНИКНИНГ ТЕБРАНISH QONUNI” MAVZUSINI МАТЕМАТИК USULLAR BILAN TUSHUNTIRISH // ORIENSS. 2021. №11.
9. Nasirov, M.X., Axmadjonov, M. F., Nurmatov, O.R., Abdullayev, Sh.Sh. O‘LCHAMLI KVANTLASHGAN STRUKTURALARDA KVAZIZARRALAR // ORIENSS. 2021. №11.
10. Nasirov, M.X., Tolaboyev, D.X., Yulchiyev, I.I. INSON SO‘LAGINING KRISTALLOGEN XUSUSIYATLARINI BAHOLASH // ORIENSS. 2021. №11.
11. Полвонов, Б. З., Насиров, М., Мирзаев, В., & Разиков, Ж. (2019). Диагностика полупроводниковых материалов методом поляритонной люминесценции. In *General question of world science* (pp. 39-42).
12. Полвонов, Б. З., Насиров, М., Мирзаев, В., & Расулов, В. Р. (2019). Исследование низкотемпературной фотолюминесценции кристаллов в области экситонного резонанса. In *НАУКА РОССИИ: ЦЕЛИ И ЗАДАЧИ* (pp. 8-11).
13. Polvonov, Bakhtiyor Zaylobidinovich; Nasirov, Mardonbek Halдарbekovich; Akhmadjonov, Mehridin Fakhridinovich; and Abdulazizov, Bakhrom Toshmirza o‘g‘li (2021) "THE THERMAL FIELD MIGRATION AND ELECTRODIFFUSION OF CHARGED POINT DEFECTS IN POLYCRYSTALLINE FILMS," *Scientific Bulletin of Namangan State University: Vol. 2 : Iss. 2 , Article 7.*
14. Полвонов, Б.З., Насиров, М.Х., Полвонов, О.З., Туйчибаев, Б.К. ОСОБЕННОСТИ ПОВЫШЕНИЯ МОЩНОСТИ ФОТОВОЛЬТАИЧЕСКИХ ПЛЕНОЧНЫХ СТРУКТУР ХАЛЬКОГЕНИДОВ КАДМИЯ // ORIENSS. 2021. №11.
15. Polvonova, Bashorat Mirobijonovna O‘ZBEK TILIDA SINONIMIYA TALQINI // ORIENSS. 2021. №11.
16. Гуломова, М., Мирзарахимова, Ф., Полвонов, Б., & Полвонов, О. (2019). ФОТОЛЮМИНЕСЦЕНЦИЯ МЕЛКОЗЕРНИСТЫХ КОСОНАПЫЛЕННЫХ ПЛЕНОК CdTe:In С АНОМАЛЬНЫМ ФОТОВОЛЬТАИЧЕСКИМ СВОЙСТВОМ. «*Узбекский физический журнал*», 21(2), 93–97.
17. Полвонов Б. З., Насиров М. ТЕМПЕРАТУРНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СПЕКТРАЛЬНОЙ ЗАВИСИМОСТИ ФОТОТОКА КОРОТКОГО ЗАМЫКАНИЯ ПЛЕНОК //Редакционная коллегия. – 2018. – С. 60.

---

18. Rasulov Voxob Rustamovich, Rasulov Rustam Yavkachovich, Eshboltaev Iqbol Mampirjonovich, Sultonov Ravshan Rustamovich, and Nasirov Mardonbek Xoldorbekovich. "ON THE THEORY OF FOUR PHOTONIC LINEAR CIRCULAR DICHROISM IN A HOLE-CONDUCTION SEMICONDUCTOR" European science review, no. 5-6, 2020, pp. 77-80

ZAMONAVIY PODIUMGA 80-YILLAR MODASINING QAYTIB KELISHI HAQIDA AYRIM MULOHAZALAR

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-189-195>

Nishanova Sayyora Djuravayevna

Kamoliddin Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn institute “Libos dizayni” kafedrasida o’qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada eng jasoratli va ayni paytda eng pragmatik o'n yillik sanalmish 80-yillar modasining podiumga qaytib kelishi va so'nggi mavsumlarda uning mashhurligi eng yuqori cho'qqiga yetganligi haqida ayrim mulohazalar yuritilgan. 80-yillarning yoshlarni aqldan ozdiruvchi barcha asosiy tendentsiyalari zamonaviy modada namoyon bo'lishiga misollar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *Moda, tendentsiya, zamonaviy liboslar, libos uslublari, materiallar, obraz, siluet, print, charm.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье приводятся некоторые размышления о возвращении на подиум моды 80-х годов, считающейся самым смелым и в то же время самым прагматичным десятилетием, и о том, что ее популярность в последние сезоны достигла своего пика. Приведены примеры того, как в современной моде проявляются все основные тенденции 80-х, сводящие с ума молодежь.

Ключевые слова: *Мода, тренд, современная одежда, стиль в одежде, материалы, образ, силуэт, принт, кожа.*

ABSTRACT

This article provides some reflections on the return to the catwalk of the fashion of the 80s, which is considered the boldest and at the same time the most pragmatic decade, and that its popularity has reached its peak in recent seasons. Examples are given of how all the main trends of the 80s, driving young people crazy, manifest themselves in modern fashion.

Keywords: *Fashion, trend, modern clothing, clothing style, materials, image, silhouette, print, leather.*

KIRISH

Moda - o'zgaruvchan hodisa. Bu ma'lum bir vaqtda mashhurlik qozongan shakl, rang, uslub bo'lishi mumkin. Bu turdagi o'zgarishlar madaniy va siyosiy omillar ta'siri ostida davom etishi mumkin.

Moda ommalashgan degan ma'noni beradi. Biror bir libosni yoki dizayn maxsulini insonlar orasida ommalashuvi moda deb yuritiladi. Asrlar davomida rivojlanib, o'zgarib, yangilanib kelgan moda bugungi kunda insonlar hayotiga chambar-chas bog'liqdir. O'tmishda liboslar modasi bir necha asrda ham o'zgarmagan bo'lsa, hozirgi kunga kelib moda har mavsumda o'zgarib, yangilanib kelmoqda. Bu esa modani qanchalik jadal rivojlanayotganini ko'rsatib beradi [1].

Moda XII-XIII asrda paydo bo'lgan bo'lsa-da, hech qanday kontseptsiya yo'q edi. Keyinchalik zargarlik buyumlari paydo bo'ldi, shu bilan birga, tikuvchilik hunarmandchiligi faol rivojlanib, yangi kiyim modellari paydo bo'la boshladi. Moda odamlar bilan o'zgarib bordi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Zamonaviy podiumga 80-yillar modasining qaytib kelishi haqida mavzuni yoritish jarayonida D.R.Tursunpo'latovanning "Kiyimdagi "New look" uslubi, kelib chiqish tarixi va zamonaviy moda yo'nalishida aks etishi tahlili" sarlavhali maqolasidagi tahlil natijalari, U.M.Xodjavevaning "Libos dizayni ta'limida ekologik–innovatsion matolarning ahamiyati va zamonaviy moda–kostyum dizayn sanoatiga tadbiiq etishning istiqbollari" nomli maqolasidagi fikrlar shuningdek, F. M. Raxmatilloevnaning "Creativity in Fashion Design" maqolasidagi ma'lumotlar, hamda internet sahifalaridagi ba'zi ma'lumotlar asos bo'lib xizmat qildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XX asrning eng jasoratli va ayni paytda eng pragmatik o'n yilligi bir necha yil oldin podiumga qaytib keldi va so'nggi mavsumlarda uning mashhurligi eng yuqori cho'qqiga yetdi. 80-yillar yoshlarni aqldan ozdirgan va ularning kayfiyatini ko'rsatgan barcha asosiy tendentsiyalar zamonaviy modaga mos sanalmoqda. 80-yillarda ko'plab ayollar juda yorqin pardoz, hajmdor jingalak soch turmagi, eklektika va mini uzunlik bilan jamoatchilik fikrini e'tiborsiz qoldirishgan edi.

O'n yillik tarixida klassik kostyumlar va smokinglar bilan birgalikda jasur leopard printlari, yorqin toshlar va neon rangli bluzalar muvaffaqiyatli uyg'unlashgan. Ushbu o'n yillikning asosiy modellari - Maykl Jekson, Madonna, Modern Talking, Freddie Mercury, Queen boshchiligidagi o'nlab boshqa ijrochilar muxlislar stadionlarini osongina to'plashgan. Aynan shuning uchun, 80-yillar tendentsiyalari ro'yxatidagi disko va rok tasodifiy emas, mashxurlarga taqlid qilish tufayli hajmdor soch turmaklari, charmdan tayyorlangan liboslar va yorqin pardoz modaga kirishiga sabab bo'ldi.

1-rasm. Zamonaviy liboslar.

Yves Saint Laurent, Sonia Rykiel, Givency, Versace.

80-yillarda ayollar ishda muvaffaqiyatga erishish uchun erkaklar bilan bir qatorda harakat qila boshladilar. 1979 yilda muvaffaqiyatli etakchining obrazi sifatida: "Iron Lady" - Margaret Tetcher Buyuk Britaniyaning birinchi ayol bosh vaziri mashxur bo'ldi. Ikki yil o'tgach, 1981yilda o'n yillikning yana bir mashxur obrazi - Diana Spenser shahzoda Charlzga turmushga chiqdi va Wales malikasi unvoniga sazovor bo'ldi.

Bunday misollar ayollarni juda ilhomlantirdi va ularni o'z ishlarida muvaffaqiyatga erishishga undadi. Tashqi ko'rinish orqali qiyin ahvol va jiddiy niyatlarni namoyish qilish oson, va buning uchun kariyeristlar o'zlarining uniformalarini yaratdilar – bu keng elka chiziqli klassik kostyumlar edi. Ranglar palitrasida hech qanday cheklovlar yo'q edi, lekin qizlar bosiqroq ranglarni afzal ko'rdilar: to'q qizil, quyuq binafsha, kulrang va qora (amaliylik va ishbilarmon ko'rinish istagi tufayli).

Ikkitalik komplektlar zamonaviy modaning yangi kolleksiyalarida ustunlik qilmoqda: jaket va yubka yoki jaket va shim (bir bortli yoki ikki bortli pidjag bilan). Bunday komplektlar sidirg'a, katakli yoki yo'-yo'l singari keng palitra turlarida Calvin Klein, Marc Jacobs va Jason Wu tomonlaridan ko'rsatildi.

Sanoqli yillar oldin leopard pritli va barcha hayvonot printlari noo'rin edi. Endi esa dizaynerlar deyarli boshdan oyoq leopard printli kiyinishni taklif qilishmoqda. Versace va Cavalli kuz-qish kolleksiyalarida eng radikal o'zgarishlar ko'rsatildi.

2-rasm. Gareth Pugh

3-rasm. Simonetta Ravizza

“Teskari uchburchak” silueti.

Keng elkali kiyimlar 80-yillar ishbiarmonlarining yangi markerlari sanalib, ular nafaqat jiddiy jaketlar, balki ko'ylaklar va paltolarni ham tashkil etgan. Elka qismning kengligi - bu martaba ustunlarini egallashda zaminning ahamiyati yo'qligini ko'rsatishning yana bir usuli va ish joyida ayol shubhasiz ustun mavqega ega bo'lishi mumkin. Obaz beldagi farqni ta'kidlash uchun keng belbog' bilan to'ldirildi. Ayollar uchun ilhom manbasi qo'shiqchi Grace Jons edi - u ko'pincha Yves Saint Laurentning katta hajmli elkalariga o'rnatilgan smokinglarida paydo bo'lgan.

Zamonaviy podiumda Mark Jacobs elka chizig'ini kengaytirish masalasiga radikal yondashdi: uning katak printli jaketi va kuz-qish kolleksiyasidan hajmli paltolari “teskari uchburchak” siluetini aniq chizib berdi.

Hajmli kurtkalar.

80 – yillarda kaprondan tayyorlangan qalin kurtkalar va uzun qavilgan paltolar deyarli eng sevimli kiyimlar edi. Yorqin ranglarga murojat ustunlik qilgan, moda olamining asosiy rangi - kumush metal rangi bo'lgan.

Sport uslubidagi shishgan kurtkalar XXI asrning modasiga deyarli o'zgarishsiz kirdi: toza va yorqin ranglar, katta o'lchamli bichimlar - bu turdagi demokratik tendentsiya tufayli yangi tendentsiyalarga mos keladigan kiyimda sog'liqni xatarga qo'yishning hojati yo'q (juda mavsumga mos qalinlikdagi kiyimlar).

Romantika.

80 - yillarning eng taniqli ramzlaridan biri Malika Diananing to'y libosi bo'lib, usbu libos ampir uslubidagi yengi va 7,5 metrli ipak taftadan shleyfi, marvarid va krujevo bilan bezatilganligi bilan omma e'tiborini tortdi. Malika to'y liboslari bir

necha bor tanqid qilinganiga qaramasdan, uning kiyinish uslubi butun dunyo qarashlarini bog'ladi. Shu sababli ayollar garderobiga yangi romantizmning eng mashxur belgilari kirib keldi – ryush, volan va bantli bluzalar, goroxli ko'ylaklar, parcha va barxatdan tayyorlangan qimmatbaho obrazlar, dekolte va ochiq elka.

Zamonaviy brendlarning eng so'nggi kolleksiyalarida - ko'pincha neoromantika: midi uzunligi yengil liboslaridagi keng yelka chiziqlari, belbog'li va rubashka yoqali libos namunalari, ryush va oborkalar, gorox, gul nashri, barxat va parcha – xullas 80 – yillar dizaynerlarining ko'z o'ngida bo'lgan har bir narsa bizga yana qaytib keldi.

Zamonaviy modada 80-yillarning aksi haqida gapirganda, biz sport uslubidagi kiyimlarning ko'payganligini, ranglarning yorqin kombinatsiyasini va o'sha paytda juda mashxur bo'lgan keng elkali ishbilarmon ayollar qiyofasini misol keltirish mumkin.

4-rasm. Thornton Bregazzi, Marni, Balmain, Prada

Ultra yorqin ranglar ham 80-yillarga borib taqaladi, ularning mashhurligini sirini aniqlaydigan bo'lsak, bunda Gollivudni ayblash mumkin: 70-yillarning orzular fabrikasi dahshatli realizmidan voz kechib, o'sha paytdagi yoshlarning sevgisiga erishdi. Yoshlar uchun neon ranglari energiya, dinamika va optimizmning ramzi bo'lgan. Ammo yana bir fikrga ko'ra bu ranglar sportga bo'lgan sevgining timsoli bo'lishi ham mumkin. Biroq, bugungi kunda, post-ironiya davrida, har qanday talqin to'g'ri bo'lishi mumkin. Biz faqat haqiqatni ta'kidlaymiz - neon ranglar yana mashhurlikning eng yuqori cho'qqisida [7].

5-rasm. Simone Rocha, Marni, Versace, Miu Miu
(vinildan tayyorlangan liboslar)

30 yil oldingi uslubga xayoliy sayoxat qilib, brendlar u davrning yana bir mashxur kiyimlaridan biri xisoblangan vinildan tayyorlangan buyumlarga murojaat qilishmoqda. To'g'ri, ularni faqat 80-yillarga tegishli deyish noto'g'ri. Dizaynerlar 60-larda murakkab materiallar bilan ishlashni boshladilar va futurizm Andre Courreges, Paco Rabanne va Pierre Cardinning sa'y-harakatlari bilan aniq uslub sifatida shakllandi. Andre Courreges vinildan mini yubkalar tikdi (vinildan mini yubkalarining muallifligi hali ham unga tegishli), A-siluetli ko'ylaklar, kostyumlar va hatto "Courrèges boots" nomini olgan etiklarni tikdi. Vinil sintetik tarkibli material xisoblanadi.

Sintetik kiyim turlaridan ajratilgan mikroplastikani yuvishda atmosferada va tuproqda to'planadi va sayyoramizni ifloslantiradi. Har yili dunyoda 150 milliard kiyim ishlab chiqariladi, shulardan faqat yarmi sotib olinadi. Haddan tashqari ko'p miqdordagi ishlab chiqarish tufayli sotilmagan tovarlar hajmi oshib boradi, sotilmagan tovarlar yo'q qilinadi yoki chiqindilarga tashlanadi [6].

80-yil modasining qaytib kelishi haqida gapirganda vinil materiali kabi yoqin bo'lmasa ham Leopard naqshlarining mo'l-ko'lligini eslamaslikning iloji yo'q. Paltolarga keladigan bo'lsak, 20 yil davomida hozirgi mavsumda ham hayratlanarli darajada klassik uslubda jiddiylicha qolmoqda (tinch va osoyishta). Shu bilan birga, Tom Fordning yorqin yashil rangdagi leopard kostyumi va Massimo Jorgettining ko'k rangli leopard pijamasi etiborni tortmoqda.

XULOSA

Umuman olganda, ayni paytda 80-yillar modasi podiumga qaytib keldi va so'nggi mavsumlarda uning mashhurligi eng yuqori cho'qqiga yetdi, bu tendentsiya yangi emas, moda - doimo o'zgarib va takrorlanib turadigan jarayon. Biz esa bunga rozi bo'lishimiz yoki o'z fikrimizda qolishimiz kerak.

REFERENCES

1. Tursunpo'latova, D. R. Q. (2021). KIYIMDAGI "NEW LOOK" USLUBI, KELIB CHIQISH TARIXI VA ZAMONAVIY MODA YO'NALISHIDA AKS ETISHI TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 752-762.
2. Qizi, Y. S. M., & Muratovna, X. U. (2021). LIBOS DIZAYNI TA'LIMIDA EKOLOGIK-INNOVATSION MATOLARNING AHAMIYATI VA ZAMONAVIY MODA-KOSTYUM DIZAYN SANOATIGA TADBIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 240-251.
3. Rahmatilloevna, F. M. (2021). Creativity in Fashion Design. *Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT*, 1(11), 73-76.
4. Атаханова, Ф. З. (2021). ЎЗБЕК АНЪАНАВИЙ ЛИБОСИ ВА ЗАМОНАВИЙ МОДАНИНГ ЎЗARO ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАҲЛИЛ ЭТИШДАГИ МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАР. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(6).
5. Зарипова, М. А. (2021). ТОЛАЛИ МОДДАЛАРДАН ТАЙЁРЛАНГАН МУЗЕЙ КОЛЛЕКЦИЯЛАРИНИНГ ТАДҚИҚОТ ЖАРАЁНЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 34-49.
6. Nargiza A.U. "Effective Options Of The Fashion Recycling In The Concept Of Environmental Sustainability Development". *International Journal of Academic Management Science Research (IJAMSR)* April - 2021, Pages: 71-73.
7. <https://www.marieclaire.ru/moda/epoha-kontrastov-8>

АГГЛЮТИНАТИВНАЯ ОСОБЕННОСТЬ СУФФИКСАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ КИТАЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Сабохат Абдуллаевна ХАШИМОВА

доктор филологических наук, доцент

sabohat15@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Данная статья раскрывает агглютинативные особенности суффиксации в современном китайском языке и приводит разнообразие аффиксов, выражающихся такими терминами, как постфикс, интерфикс, циркумфикс и др. Чтобы понять суть явления суффиксации в современном китайском языке, прежде всего необходимо понять саму суффиксацию. Суффиксальная форма слова будет иметь в своем составе корень (основу) и суффикс, придающий ему основное лексическое значение. Аффиксы не могут существовать вне слова в языке, они не могут существовать самостоятельно в речи. Они выполняют грамматические функции, такие как словообразование и изменение слов (или образование форм), образуя корень или основу слова.

Ключевые слова: деривация, агглютинация, флексия, конфикс, инфикс, префикс, амбификс.

AGLUTINATIVE FEATURE OF SUFFIXATION IN MODERN CHINESE LANGUAGE

ANNOTATION

This article reveals the agglutinative features of suffixation in modern Chinese and gives a variety of affixes expressed in terms such as postfix, interfix, circumfix, etc. To understand the essence of the phenomenon of suffixation in modern Chinese, you first need to understand the suffix itself. The suffix form of a word will have a root (stem) and a suffix giving it the main lexical meaning. Affixes cannot exist outside of a word in a language; they cannot exist independently in speech. They perform grammatical functions such as word formation and word change (or form formation) to form the root or stem of a word.

Key words: derivation, agglutination, inflection, confix, infix, prefix, ambifix.

ВВЕДЕНИЕ

Суффиксация в китайском языке – явление относительно новое. Появление суффиксов, превращение морфемы с лексическим значением в грамматическую морфему, легко прослеживается по письменным источникам. Еще в

древнекитайском языке появились такие бинимы, в которых вторая их часть теряла смысловое значение и превращалась в полусуффиксы, например: 人 “человек”, 夫 “муж”, 家 “семья” [1]. В частности, 农人, 农夫, 农家 – во всех этих словах вторая морфема бинима выполняет функцию суффикса и данные суффиксы помогают дифференциации соответствующего слова, т.е. определяет его принадлежности к новой части речи, слово приобретает синтаксические и морфологические особенности, присущие части речи. От древнекитайского языка Вэньянь к современному китайскому языку происходит суффикс 然, который образует слова, относящиеся к наречиям (например, 忽然 “внезапно”), и морфема 者, которая образует слова, относящиеся к существительным (например, 读者 “читатель”). Тем не менее, несмотря на то, что древнекитайский язык имел суффиксы, явление суффиксации в качестве способа словообразования начало распространяться сравнительно недавно, когда произошел переход от односложной нормы слова к двухсложной.

Чтобы понять суть явления суффиксации в современном китайском языке, прежде всего необходимо понять саму суффиксацию. В чем заключается суффиксный способ словообразования? “Способ аффиксации, - писал А.А.Реформатский, - состоит из присоединения к корням (основам) слова аффиксов” [4, 263]. Суффиксальная форма слова будет иметь в своем составе корень (основу) и суффикс, придающий ему основное лексическое значение. Суффиксы – это аффиксы, которые присоединяются после слова и выполняют грамматические функции. Аффиксы не могут существовать вне слова в языке, они не могут существовать самостоятельно в речи. Они выполняют грамматические функции, такие как словообразование и изменение слов (или образование форм), образуя корень или основу слова. “Аффиксация как способ словообразования – это создание нового слова путем добавления в основу словообразовательного слова или вообще в слово тех или иных словообразовательных элементов” – пишет Н.М.Шанский [5, 89]. При этом, Н.М.Шанский не случайно именно словообразовательные элементы рассматривает как аффиксальный способ. Дело в том, что наряду с суффиксами в процессах словообразования участвуют и аффиксоиды (или полусуффиксы, элементы слова). Аффиксоиды “это такие разрозненные морфемы или основания, которые, выполняя функцию аффиксов, в той или иной степени вошли в норму, но в то же время это определение, которое до сих пор

относится к морфемам, используемым под этим понятием, понимается как неправильное” [3].

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Можно сказать, что слово, образованное с помощью аффиксоидов, образовано двумя различными способами словообразования: с одной стороны, с помощью метода аффиксации, с другой стороны, новое слово может быть представлено как единица, образованная путем слияния двух словообразовательных частей. Явление полусуффиксации распространено во многих языках. Этот метод занимает ведущее место в словообразовании с использованием грамматических словообразовательных элементов современного китайского языка. По этой причине в современном китайском языке необходимо различать суффикс и суффиксоид (полусуффикс), а также саму суть суффиксов. Суть их заключается в том, что, являясь морфемами переменного типа в структуре слов и словообразовательных системах, суффиксоиды - употребляемые, с одной стороны, как словообразовательные аффиксы с более абстрактным значением, а с другой - как аффиксы, остаются корневыми морфемами, лексическое значение которых определяется без затруднений. Между тем, у чистых аффиксов очень сложно понять лексическое значение в слове. Возможность того или иного выражения морфемы как вспомогательного, так и вспомогательного в отдельных случаях служит основным показателем для разграничения аффиксов и аффиксоидов, естественно, сложных слов и суффиксных производных, что в свою очередь, немаловажно при изучении фактов словообразования с помощью суффикса в современном китайском языке.

Говоря о суффиксации в современном китайском языке, следует также упомянуть агглютинативный характер суффиксации. Как известно, среди языков мира можно выделить языки, имеющие два вида аффиксации: слияние и агглютинацию. “Агглютинация” на латыни “agglutinare” означает “приклеивать”, под которым понимается 1) образование нового слова или словоформы без изменения основы, из которой состоит слово или форма. Каждый аффикс участвует в этом с определенным значением и функцией. 2) Морфологический процесс, заключающийся в превращении двух слов (основ) в одно слово или словоформу [6, 9]. Термин “фузия” происходит от французского “fusion” – “слияние”, “сцепление”. Под изменением фонемного состава (поглощением смежных фонем) понимается размывание границы фонем, когда одна фонема становится общей для обоих морфемных составов.

Фузия (слияние) характерно для многих языков, принадлежащих к индоевропейской языковой семье. Агглютинация – встречается во многих языках Азии, Африки, Океании. Языки с явлением аффиксации обычно противопоставляются изолированным языкам. Однако не существует языков “чистого” морфологического типа. Элементы агглютинации можно встретить во флективных языках, и наоборот, элементы фузии можно встретить в агглютинативных языках. Наличие суффиксального способа словообразования в изолирующих языках свидетельствует об отсутствии и “чистых” изолирующих языков.

В современном китайском языке суффиксация по своему типу ближе к агглютинации, то есть типу, в котором к корню (основе) присоединяются словообразовательные суффиксы. Однако утверждать о “чистой” агглютинации также будет не совсем правильно [7, 47]. К тому же, термины “суффиксация” и “суффикс” в современном китайском языке вызывают споры у многих ученых. Единого терминологического подхода к этому вопросу пока не существует. По этой причине словообразовательные фрагменты современного китайского языка называются аффиксами, полуаффиксами, фрагментами агглютинативного типа. В китайском языке, в отличие от индоевропейских языков, сами суффиксы являются материальной основой для выражения собственного значения. В этом смысле их можно отнести к элементам синтаксиса. В данном случае авторы подразумевают словообразование (примером может служить образование видо-временных форм глагола с помощью морфем 了 “le”, 过 “guo”, 者 “zhe”). Однако это правило имеет прямое отношение к словообразовательным суффиксам современного китайского языка. Аффиксы индоевропейских языков настолько вошли в норму, что в настоящее время не считаются носителями лексического значения, а лишь свидетельствуют о его наличии и участвуют в процессах словообразования. Грамматические словообразовательные элементы китайского языка обладают как своим лексическим значением, так и сами являются материальной основой для его выражения. Поэтому они не сообщают лексического значения и участвуют не столько в изменении всей звуковой оболочки слова, сколько в словообразовательных процессах выражая само слово.

Однако следует отметить, что в современном китайском языке имеются весьма формализованные словообразовательные элементы, весьма далекие от

своего первоначального значения, которые выступают в качестве “чистых” суффиксов, выполняющих словообразовательную функцию в словообразовательных процессах, например, суффиксы 子 “zi”, 儿 “er”, 头 “tou”, 家 “jia”, 者 “zhe”). Лексическое значение, вносимое этими словами в новое слово либо слишком удалено от его первоначального значения, либо не имеет с ним никакой связи.

Кроме того, существуют словообразовательные элементы, которые придают лексическое значение новому слову или морфеме, примерами которых являются 花, 树, 鱼.

В современном китайском языке суффиксация, как способ словообразования, имеет агглютинативный характер. Однако говорить о свойстве агглютинации к суффиксации в китайском языке не целесообразно. Сравнивая аффиксации трех морфологически различных языков (английский – флективный, турецкий – агглютинативный, китайский – изолятивный), можно заметить разницу между агглютинацией в турецком языке и агглютинацией в современном китайском языке. Если аффиксы турецкого языка помимо словообразовательных функций выполняют еще и функцию формообразования, т. е. имеют функцию грамматического построения слова с добавлением значения одного из отдельных понятий, то аффиксы китайского языка (за исключением нескольких морфем) выполняют чисто словообразовательную функцию. В качестве исключения можно выделить суффиксы 了 “le”, 过 “guo”, 者 “zhe”, которые участвуют в грамматической структуре глаголов и суффикс 们 “men”, образующий множественное число одушевленных существительных. Именно такие суффиксы, учитывая их словообразовательную функцию, в некоторой степени могут говорить о словообразовании даже в современном китайском языке. Эти морфемы, выполняющие функцию формообразования, также обладают свойством агглютинации. В результате исследований выяснилось, что агглютинация присутствует и в языках изоляционного типа. При этом “элементы агглютинации, выраженные в агглютинативных суффиксах, не служат для выражения связей между словами и следовательно, не влияют на изолирующий характер, присущий структуре китайского языка. Развитие агглютинации происходит в рамках изоляции...” [8, 47].

Изоляция вносит свои особенности в агглютинацию современного китайского языка, выражающуюся в суффиксальном способе словообразования.

Эти функции включают в себя: 1) Словообразовательные элементы в китайском языке, являясь материальной основой для выражения грамматических функций словообразования имеют лексическое значение. 2) Китайские суффиксы сами по себе имеют изолирующий характер. Они не выражают отношения слов, а служат для образования формы слов, иными словами, "агглютинируются в отдельности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Суффиксальное словообразование китайского языка не выходит за пределы атрибутивного общения. Наблюдая за процессом обогащения современного китайского языка морфологическими средствами словообразования, можно отметить, что в процессе утраты древнекитайским языком его морфологической системы словообразования морфологические связи между фрагментами слов заменяются синтаксическими отношениями между самостоятельными единицами языка, в настоящее время происходит процесс превращения синтаксических связей в словосочетаниях в морфологические связи в сложном слове, превращение словосочетания в слово, при котором одна из частей нового слова превращается в суффикс. Многообразие грамматических элементов словообразования в современном китайском языке доказывает тот факт, что процесс нового морфологического строения еще не завершён, исконные слова становятся грамматическими элементами словообразования, синтаксические связи морфологическими.

REFERENCES

1. Abdullayevna, H. S. (2020). Peculiarities of the formation of animated non-significant using suffixing in the modern chinese language. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(5), 1504-1511.
2. Nasirova, S. A., Hashimova, S. A., & Rikhsieva, G. S. (2021). THE INFLUENCE OF THE POLITICAL SYSTEM OF CHINA ON THE FORMATION OF SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 10-17.
3. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 1-10.
4. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М.: Просвещение, 1967.
5. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. – М.. 1968.
6. Хожиев А.. Тилшунослик терминларнинг изоҳли луғати. – Т., 2002.

-
7. Коротков Н.Н., Рождественский Ю.В., Сердючко Г.П., Солнцев В.М. Китайский язык. – М., 1961.
  8. Солнцева Н.В., Солнцев В.М. Об агглютинации в современном китайском языке // Вопросы языкознания, № 66. – М., 1962.

ARAB MUTAFAKKIRLARI TALQINIDAGI TASAVVUFİY QARASHLAR

Rustamov Behzod

Navoiy davlat pedagogika instituti doktoranti

+998973781316

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Tasavvuf(تصوف), sufiylik(صوفي) - islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limot. Tasavvuf so'zining o'zagi va mazmuni haqidagi olimlarning turli fikr va taxminlari haqida ma'lumotlar berilgan. Bundan tashqari maqolada tarixiy, tahliliy va qiyosiy metodlardan samarali foydalaniladi.

Kalit so'zlar: tasavvuf, sufiylik, komillik

АННОТАЦИЯ

В этой статье суфизм и суфизм - это учения ислама, ведущие человека к духовному и нравственному совершенствованию. Приводится информация о различных мнениях и предположениях ученых о происхождении и значении слова мистицизм. Кроме того, в статье эффективно используются исторический, аналитический и сравнительный методы.

Ключевые слова: мистика, суфизм, совершенство

ABSTRACT

In this article Sufism and Sufism are the teachings of Islam that guide a person to spiritual and moral perfection. Information is given about the different opinions and assumptions of scholars about the origin and meaning of the word mysticism. In addition, the article makes effective use of historical, analytical and comparative methods.

Keywords: mysticism, Sufism, perfection

KIRISH

Insonning o'ziga va hayotga nisbatan qanday munosabatda bo'lishi uning tushunchalar olamiga, fikrlash tarziga, tafakkur madaniyatining darajasiga bog'liqligi, bugungi kunda, turli soha olimlari tomonidan ilmiy asoslab berilgan. Shu bois, jamiyatimiz a'zolarining, xususan yoshlarning ma'naviy barkamol bo'lishlari davlat ahamiyatiga ega bo'lgan vazifalardan sanaladi. Klassik o'zbek tili va adabiyoti, xususan, Navoiy asarlarini o'rganish jamiyatimizning ma'naviy-ma'rifiy jihatdan

yuksalishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda, chunki adabiyotning quroli so'zdir. So'z orqali go'zal tasvir yaratildimi, demak, bunday tilning lug'at boyligi kengdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Tasavvuf(تصوف), sufiylik(صوفي) - islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limot ekanligiga alohida e'tibor qaratilgan. Bundan tashqari maqolada tarixiy, tahliliy va qiyosiy metodlardan samarali foydalaniladi. Mavzuning dolzarbligini bayon qilishda "رسالة الكثرية" شيخ الاسلام ذكورية الحاطب البغدادي "زهد و الرقائق", Аль-Хатыб аль-Багдади, «Зухд ва ар-Ракаиқ», «Рисалят аль-Кушайрия», «Мираджу-т-Ташаввуф иля хакаиқ тасаввуф» kabi nodir asarlardan unumli foydalanilgan.

MUHOКAMA VA NATIJALAR

Tasavvuf(تصوف), sufiylik(صوفي) - islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo'llovchi ta'limot. Tasavvuf so'zining o'zagi va mazmuni haqida olimlar turli fikr va taxminlar bildirishgan. Ular ichida Ibn Xaldunning fikri haqiqatga yaqin deb e'tirof etilgan. U "Muqaddima"(مقدمة) asarida tasavvuf "suvf"(صوف) – "jun", "po'stin" so'zidan olingan bo'lishi kerak, zero qadimdan tarkidunyo qilgan zohidlar jundan to'qilgan kiyim yoki po'stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi axli dunyolardan farqli hayot tarzini o'zlarida namoyon etganlar, deydi.¹⁴ "Tasavvuf" va "sufiy" so'zlari IX asrning boshlarida yashagan Abu Hoshim Sufiydan boshlab joriy etilgan. Undan oldingi davrlarda bu atama o'rnida "zuhd"(زهد) ("zohidlik", "tarkidunyochilik"), "taqvodorlik", "parhezkorlik" kabi so'zlar ishlatilgan. Ibn Xaldunning fikriga ko'ra, sahobalar, tobeinlar va ulardan keyingi asr kishilarida hidoyat, ibodat, taqvo va zohidlik kabi his-tuyg'ular mujassam bo'lgan. Lekin hijriy yilning II asri va undan keyingi davrga kelib, odamlarning ko'pchiligida mazkur xususiyatlar o'rnida dunyoparastlik, din ishlariga beparvolik, kibr va riyokorlik kabi salbiy xususiyatlar paydo bo'la boshlagandan keyin obidlik va zohidlikni ixtiyor qilgan bir guruh kishilar tasavvuf va sufiylik nomi bilan ajralib chiqqanlar. Tasavvuf turlicha talqin qilingan. Masalan, Ma'ruf al-Karxiy (815-yil vafot etgan) fikricha, "tasavvuf - haqiqat sari intilish, odamlardan tamagirlik qilmaslik va faqirlikni ixtiyor etishdir". Zunnun al Misriy (859-yil vafot etgan), "Sufiy boyluk istab o'zini charchatmas va yo'qotgan boyligiga achinib, bezovta bo'lmas", desa, Junayd al Bag'dodiy (909-yil vafot etgan) "tasavvuf - qalbni sof tutmoq, tug'ma zaiflik va noxush axloqlardan forig' bo'lib,

¹⁴ شيخ الاسلام ذكورية "رسالة الكثرية" ورق 147

hayvoniy va nafsoniy tuyg'ular ustidan g'alaba qilmoq", deb ta'rif bergan.¹⁵ Yana u "tasavvuf bir uy bo'lsa, shariat unga kiradigan eshikdir", degan. So'fi Olloyor bu ta'rifni quvvatlab: Shariatsiz kishi uchun havog'a Ko'ngil berma aningdek xudnamog'a deb yozadi. Misrlik olim Ibrohim Basyuniy "Islomda Tasavvufning paydo bo'lishi" kitobida hijriy III va IV-asrlarda yashab o'tgan olimlarning tasavvuf haqidagi 40 ta ta'rifini keltiradi. Xulosa qilib aytish mumkinki, tasavvuf islom shiati talablarini ham ixlos bilan bajargan holda zuxd, taqvo, kamtarlik kabi olijanob fazilatlarni o'zida mujassam etib, nafsni poklash yo'li bilan komil inson darajasiga erishishga harakat qilishdan ibora. Tasavvuf tasavvufning o'ziga xos istilohi mavjud. Masalan, tasavvuf ilmidan saboq beruvchi shaxs - shayx, murshid, pir, eshon, xoja, mavlo, mavlono, maxdum kabi unvonlar bilan tanilgan. Tasavvufdan saboq oluvchi shaxs - murid, solik, axli dil, axli hol, mutasavvif kabi nomlar bilan atalgan. Tasavvuf bo'yicha oliy maqomlarga erishgan sohibkaromat pirlar - valiy, avliyo, qutb, aqtob, avtod, chilton, abdol, abror, ahror, nujabo, nuqabo, siddiq, g'avs va h.k. deyilgan.¹⁶ Tasavvuf ahli ba'zan oshiq, faqir, haqir, darvesh, qalandar, zohid, orif, devona, ahli muhabbat, ahli suluk, rijolulg'ayb, savdoyi, gado kabi atamalar bilan ham ifoda etilgan.¹⁷

Tasavvuf istilohi asosida ijod etgan shoirlar majoz uslubini tanlaganlar. Shuning uchun haqiqat, majoz, tashbeh, istiora kabi mantiqiy qoidalardan boxabar bo'lmagan kitobxon Navoiy, Fuzuliy, Atoiy, Umar Xayyom kabi mumtoz adabiyot namoyandalarining she'rlarini to'la anglashi qiyin kechadi. Tasavvuf tarixida ko'pgina olimlar tasavvufga doir so'zlar izohiga bag'ishlangan lug'at va qomuslarni yozib qodsirganlar. Ulardan ayrimlari O'zbekiston FA Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqsa. Tasavvuf tariqatlarining insoniyat ma'naviyatini yuksaltirishga qo'shib kelayotgan benazir hissasi butun dunyo xalqi tomonidan e'tirof etilsada, ba'zan islom olamida tasavvufga salbiy nazar bilan qarash, uning tariqatlari, mashoyixlari va karomatlarini inkor etish ko'zga tashlanadi. Burhoniddin al Biqoiy (1406-1480)ning "Tasavvuf inqirozi", Abdurahmon Damashqiyaning "Naqshbandiya tahlili" kitobi va boshqa kitoblarda tasavvufning barcha tariqatlari va ularga doir asarlar hamda mashoyixlar qattiq tanqid qilingan. Aziz avliyolarning maqbara va mozorlarini ziyorat qilish shirk deb sanalgan. Vaholanki, ularning bu da'volari shar'an asossizdir.

¹⁵ الحاطب البغدادي "زهد و الرقائق" ورق 134

¹⁶ الحاطب البغدادي "زهد و الرقائق" ورق 139

¹⁷ شيخ الاسلام ذكورية "رسالة الكشيرية" ورق 19

Islom huquqshunosligida, ya'ni shar'iy ko'rsatmalarni amalga tatbiq etishda 4 ta fiqxiy mazhab bo'lganidek, tasavvufda ham bir necha tariqatlar shakllangan. Mashhurlari — tayfuriya, junaydiya, hakimiya, qodiriya, yassaviylik, malomatiylar, rifo'iy, kubroviylik, suhravardiylik, chishtiya, akbariya, shoziliya, bektoshiya, mavlaviya, naqshbandiya, sanusiya tariqatlaridir. Mustaqillik yillari mamlakatimizda tasavvuf tariqatlarini o'rganish, unga doir asarlarni tarjima qilish, atokdi mashoyixlarning maqbaralarini qayta qurish va ta'mirlashga ahamiyat berilmoqda.

Quyida arab mutafakkirlarining "tasavvuf" haqidagi fikrlarini taqdim etmoqchiman:

Imom al-Junayd al-Bag'dodiy (hijriy 297 yil vafot etgan) aytgan:

استعمال كل خلق سني وترك كل خلق دن

"Tasavvuf - barcha yuksak axloqlarga rioya qilish va barcha past axloqlarni rad etish".¹⁸

Shayx al-Islom Zakariya al-Ansoriy (823-926) aytgan:

التصوف علم تعرف به أحوال تزكية النفوس، وتصفية الأخلاق وتعمير الظاهر والباطن لنيل السعادة

الأبدية

"Tasavvuf - bu ilm orqali yovuz qalbni (nafsni) tozalash, axloqni kuchaytirish, abadiy baxtga erishish uchun ochiq va yashirin narsalarni takomillashtirish usullari o'rganiladi".¹⁹

Imom Ahmad ibn Ajiba (1160-1224) aytgan:

التصوف هو علم يعرف به كيفية السلوك إلى حضرة ملك الملوك، وتصفية البواطن من الرذائل، وتحليلتها

بأنواع الفضائل، وأوله علم، ووسطه عمل، وآخره موهبة

"Tasavvuf - bu Podshohlar Podshohligi yo'lini anglash, qalbni illatlardan tozalash, ularni yaxshi fazilatlar prizmasi orqali tahlil qilishdir. Uning boshlanishi bilim, o'rtasi amal, oxiri sovg'adir".²⁰

Imom Faxruddin ar-Roziy (544-606) ushbu oyatni sharhlar ekan:

{ وَيُزَكِّيهِمْ } أي يطهرهم من خبث الشرك، وخبث ما عده من الأقوال والأفعال، وعند البعض { يُزَكِّيهِمْ }

{ أي يصلحهم، يعني يدعوهم إلى اتباع ما يصيرون به أذكاء أتقياء

"Ularni tozalaydi"- ya'ni ularni shirk va undan boshqa so'z va ishlarning iflosligidan tozalaydi, ba'zilar buni " ularni tuzatadi", ya'ni ularni to'g'rilaydi, deb izohlaydilar, ularni pok qiladigan narsalarga ergashishga chaqirishadi va Xudodan qo'rqadiganlar".

¹⁸ Аль-Хатыб аль-Багдади, «Зухд ва ар-Ракаиқ», с. 77

¹⁹ «Рисалят аль-Кушайрия», с. 7

²⁰ «Мираджу-т-Ташаввуф иля хакаиқ тасаввуф», с. 4

Bizga tasavvuf nima uchun kerak? Chunki inson kamdan-kam hollarda qalblarning ofatlaridan, illatlaridan va kasalliklaridan xoli bo‘ladi, ular Alloh Taolo poklashni buyurgan: “Va oshkora va yashirin gunohlarni kechir” (Qur’on, 6: 120).

Imom ar-Roziy ushbu oyatni tafsir qilar ekan:

{ ظَهَرَ الْإِثْمَ } أفعال الجوارح { وَبَاطِنَهُ } أفعال القلوب من الكبر والحسد والعجب وإرادة السوء للمسلمين

“Aniq gunohlar - bu tana a’zolarining harakatlari, yashirin bo‘lganlar esa qalbning harakatlaridir: takabburlik, hasad, behuda narsalar, musulmonlar uchun yomon narsalarga intilish”.

Shuning uchun Imom G’azzoliy (450-505) Ihya Ulyumid-Din asarining kirish qismida tasavvuf ilmida har bir musulmon va musulmon ayol erishishi kerak bo‘lgan daraja borligini aytgan. Yurak kasalligi haqidagi kitobda halokatli gunohlar haqida gapirib, shunday yozadi:

فإذا كان الغالب أن الإنسان لا ينفك عن دواعي الشر والرياء والحسد فيلزمه أن يتعلم من علم ربيع المهلكات ما يرى نفسه محتاجا إليه وكيف لا يجب عليه وقد قال رسول الله صلى الله عليه و سلم ثلاث مهلكات شح مطاع وهوى متبع وإعجاب المرء بنفسه

“Agar inson, ehtimol, yovuzlik, namoyish va hasad ta’siridan o‘zini tozalay olmasa, demak, u o‘zi uchun zarur deb bilgan darajada halokatli gunohlar haqidagi bilimlarni o‘rganishi kerak. Qanday qilib u uchun keraksiz bo‘lishi mumkin, agar Rasululloh sollallohu alayhi va sallam: “Uch zararli narsa bular: itoatkorlik, itoat etish; odamning o‘ziga bo‘lgan hayratidan keyin ehtiros “?”.

Al-G’azzoliy shunday degan edi:

وأكثر ما ذكرناه في ربيع المهلكات من فروض الأعيان وقد تركها الناس كافة اشتغالا بما لا يعنى

“Yiqituvchi gunohlar mavzusida aytib o‘tgan narsalarning aksariyatini bilish har bir musulmonning shaxsiy mas’uliyatidir, ammo odamlar o‘zlariga tegishli bo‘lmagan ish bilan shug’ullanganliklari sababli bu haqda unutdilar”.

Qur’on va Sunnatdan olingan tasavvuf ilmi inson uchun dasturni ishlab chiqadi, shu tufayli u yurak xastaliklaridan tozalanadi va axloqiy fazilatlar, ajoyib holatlar bilan bezatiladi, sog’lom qalb egasi bo‘lishga intiladi.

Agar tasavvuf aslida Qur’on va Sunnatdan olingan bo‘lsa, unda uni boshqa ism deb atashning hojati nima? Bu jamoaning bo‘linishi emasmi?

Jamiyatda bo‘linish yo‘q, chunki sharafli shariatdan olingan barcha bilimlarning o‘ziga xos atamallari va nomlari mavjud bo‘lib, ularni ko‘rsatadigan va Islomning dastlabki bosqichidan keyin bir fanni boshqasidan ajratish uchun kiritilgan. fiqh fani, hadis terminologiyasi, Qur’on o‘qish turlari, usulyu-d-din (din asoslari), tasavvuf va boshqa ilmlar. Ularning barchasi sharafli Vahiydan olingan, ammo ularning ismlari

keyinroq paydo bo'ldi. Unda bu tasavvufning shaxs va jamiyat hayotidagi samaralari qanday? Tasavvuf Alloh taolo bilan muhabbat, samimiyat bilan muomala qiladigan, barcha mavjudotlarga yaxshilik istaydigan, Alloh unga ishonib topshirgan narsani - uning er yuzidagi hokimligini va yaxshilik va mukammallik orqali qaror topishiga tayyor bo'lgan odamni barpo etadi. Shubhasiz, bu ruhlarning poklik holati musulmonlar orasida tarqalgandan so'ng, bu takomillashtirish va kamolotga, ular orasida ajoyib axloq va yaxshi munosabatlarning tarqalishiga olib keladi. Ehtimol, bu hatto dunyo uchun chuqur yolg'izlikdan, haddan tashqari xudbinlikdan va hozirgi paytda azob chekayotgan jinoiy materializmdan qutulish yo'liga aylanadi.

Nega biz ba'zi so'fiylar orasida jaholat va shariat bilan ziddiyatni ko'ramiz?

O'zlarini tasavvuf, deb hisoblaydigan ba'zi kishilarning shariat va samoviy haqiqatlarga muvofiq tartiblangan o'z uslubiyatiga zidligi bu metodologiyaning asosligini shubha ostiga qo'ymaydi. Chunki boshqa har qanday shariat ilmida begonalar bor, masalan, hadis ilmida yolg'onchi-yozuvchilar va e'tiqod ilmida antropomorfistlar. Biroq, bu ushbu fanlarni o'zlarini tark etish uchun bahona emas.

XULOSA

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagilarni xulosa qilish mumkin:

- Ilmiy tasavvuf - Qur'on va Sunnatdan olingan shar'iy sharaflililm.
- Tasavvufning asl mohiyati Payg'ambarimiz (sollallohu alayhi va sallam) ning yuborgan missiyasi davridan beri ma'lum bo'lgan.
- "tasavvuf" nomi boshqa shariat ilmlari singari Payg'ambar alayhissalom davridan keyin qo'llanila boshlandi. "Ruhimiz va qalbizni poklash uchun tasavvuf ilmi kerak.
- Tasavvuf mevalari to'g'ri shaxsni barpo etish va go'zal axloqni ijodlar orasida tarqatishdir.
- O'zlarini tasavvufning asl mohiyati deb hisoblaydigan ba'zi kishilarning ziddiyatlari butun metodologiyaning to'g'riligini shubha ostiga qo'ymaydi.

REFERENCES

1. شيخ الاسلام ذكرية "رسالة الكشيرية"
2. الحاطب البغدادي "زهد و الرقائق"
3. Аль-Хатыб аль-Багдади, «Зухд ва ар-Ракаиқ»
4. «Рисалят аль-Кушайрия»
5. «Мираджу-т-Ташаввуф иля хакаиқ тасаввуф»

YOSHLARDA MILLIY TARBIYA SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK QONUNIYATLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-209-219>

X.X. Jabborov

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasi dotsenti v.b, psixologiya fanlar bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

S.G‘. Samatova

Nizomiy nomidagi, Toshkent davlat pedagogika universiteti 1-kurs magistranti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada milliy tarbiyaning ijtimoiy psixologik qonuniyatlari, ota-onalarning tarbiya metodlarini bilish va uni qo‘llashi, ota-onalarning farzand tarbiyasiga bo‘lgan munosabati, yoshlarda milliy tarbiya mezonlari va fazilatlarini shakllantirishda psixologik omillar kabi masalalar bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar bilan tanishishi mumkin.

Tayanch tushunchalar: milliy tarbiya, fazilat, xususiyat, psixologik qonuniyat axloq, illat, tahdid, ma‘naviyat, ma‘rifat.

АННОТАЦИЯ

В данной статье вы можете ознакомиться с исследованиями социально-психологических закономерностей национального воспитания, знания и применения методов воспитания, отношения родителей к воспитанию детей, психологических факторов формирования национальных критериев воспитания и качеств у молодежи.

Основные понятия: национальное воспитание, характер, характер, психологические законы, мораль, пороки, угрозы, духовность, просвещение.

ANNOTATION

In this article you can get acquainted with the research on the social psychological laws of national education, knowledge and application of parenting methods, parental attitudes to child rearing, psychological factors in the formation of national upbringing criteria and qualities in youth.

Basic concepts: national upbringing, character, character, psychological laws, morals, vices, threats, spirituality, enlightenment.

KIRISH

Bugungi kunda millatimiz “Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari” g‘oya asosida taraqqiyotning yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Mazkur g‘oya ta’lim-tarbiya

tizimiga ham o'zining aniq, qat'iy talablarini qo'ymoqda. Ushbu talablar doirasida davlatimizda ta'lim sohasida pedagoglarning moddiy-ma'naviy sharoiti tubdan yaxshilanib, ta'lim sifatini oshirishning zamonaviy texnologiyalari joriy qilinmoqda.

Tarbiya va ta'limni bir-biridan alohida ajratib bo'lmaydi, bu ikki jarayon o'zaro uyg'un, uzluksiz asosda tashkil etilgandagina odobli, axloqiy fazilatlarga ega, yuksak ma'naviyatli, shu bilan birga bilimdon, zukko, ruhan va jismonan sog'lom, keng dunyoqarash va tafakkurga ega, zamonaviy kasb-hunar egasi bo'lgan vatanparvar yoshlarni yetishtirib beradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlar tarbiyasini milliy va zamonaviy asosda ilmiy-texnologik isloh qilish borasida olib borilayotgan ishlar uni bugungi kun ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda ilmiy asoslangan tayanch kompetensiyalar, fazilatlar va asosli psixologik qonuniyatlar asosida shakllantirishni talab etmoqda.

Milliy tarbiyaga yangicha, tizimli yondashuv, bolada tayanch fazilatlarni kafolatli shakllantirishda uning psixologik qonuniyatlarini o'rganish, mazkur masalada oila, maktabgacha ta'lim, umumiy o'rta, o'rta maxsus kasb-hunar, oliy ta'lim muassasalari, mahallalarning ijtimoiy-pedagogik imkoniyatlarini to'liq yuzaga chiqarishni va ular orasida ilmiy-metodik hamkorlik va uzviylikni yangi darajaga ko'tarishni taqozo etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kuzatishlarimiz shuni ko'rsatmoqdaki, Vatanga sadoqat, burch va mas'uliyat, tashabbuskorlik va boshqa fazilatlar yoshlar ongida nazariy tushunchalar sifatida qolib ketgani holda uning xarakterida, psixologik qonuniyat sifatida namoyon bo'lmayapti, mazkur fazilatlarga nisbatan amaliy odatlar sifatida shakllanmayapti. Buning oqibatida ularning ushbu fazilatlar haqidagi so'zlari bilan amallari orasida tafovut namoyon bo'lmoqda, bu esa har yili mustaqil hayotga kirib kelayotgan yigit-qizlarning hayotda o'z o'rinlarini topishlarida bir qator muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Ayrim o'quvchi-yoshlarda yuksak maqsadlarning shakllanmaganligi, o'zini o'zi o'qishga safarbar qilish, iroda, matonat, tirishqoqlik, harakat fazilatlari yetarli rivojlanmaganligi ta'lim sifatiga ham salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Masala yuzasidan adabiyotlar tahlili milliy va ma'naviy tarbiya sohasida o'qituvchilarning faoliyatini metodik ta'minlovchi o'quv materiallari, shu jumladan, milliy va ma'naviy tarbiya sohasiga oid metodik qo'llanmalar, o'quvchilar uchun zarur darsliklar yetarli emasligi ko'rsatmoqda.

Shu munosabat bilan bugungi globalashuvning shiddatli va axboriy sharoitida milliy tarbiyaning ijtimoiy-psixologik qonuniyatlarini tadqiq qilish orqali oiladada

farzand tarbiyasi uchun tayanch fazilatlarni shakllantirish, mazkur fazilatlarga ularni odatlantirish, tarbiyada **tushuntirish/ko'rsatish/o'rgatish/namuna** bo'lish kabi ta'sirchan pedagogik-psixologik usullarni isloh qilish va shu orqali milliy, ma'naviy tarbiya tizimini yanada rivojlantirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Milliy tarbiya haqida gap ketganda beixtiyor taniqli ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidir" [1] degan chuqur ma'noli so'zlari inson e'tiborini tortadi. Ko'plab olimlar o'z tadqiqotlarida ma'naviy tanazzulning asosiy omillari bo'yicha qator izlanishlar olib borishdi, har xil qiziqarli tahliliy ma'lutolar ilmiy asoslandi, lekin bularning ichida odamni tashvishga soladigan bir qaraganda e'tiborsizdek tuyiladigan, lekin oqibati tanazzulga, johillikka olib boradigan bir omil, ya'ni oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik, uning psixologik qonuniyatlarini bilmaslik illati millatning ma'naviy tannazulining asosi desak hecham mubolag'a bo'lmaydi.

Xo'sh nega bugun ota-onalar farzand tarbiyasiga e'tiborsiz? Farzand tarbiyasi bilan shug'ullanishiga qanday omillar to'sqinlik qilyapti? Ota-onalar farzand tarbiyalash metodlarini biladimi? Ota-onalar farzand tarbiyasida qanday psixologik qonuniyatlardan foydalanayapti? Mazkur savollar bizni masala yuzasidan hamma uchun bir tildagi optimal javoblar topishdek mas'uliyatli vazifani qo'ymoqda. Bugun butun dunyoda inson kapitali uchun kurash, eng katta sarmoya farzandni yaxshi bilimli bo'lishiga, tarbiyasiga tikilayotgan bir vaqtda bizda farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik, uning pedagogik va psixologik qonuniyatlari bilan hisoblashmaslik kabi illat va tahdidlar ko'proq ko'zga tashlanib bormoqda.

Oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik illati bir qator qarorlarda jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 28 iyuldagi PQ-3160-sonli [2], 2019 yil 3-maydagi PQ- 4307-sonli[3], 2021 yil 26 martdagi PQ- 5040-sonli Qarorlari[4] va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 31-dekabrda 1059-sonli[5] qarorida ichki tahdid sifatida qayd qilinib, mazkur tahdidlarni yuzaga keltiruvchi pedagogik, psixologik omillar bo'yicha tadqiqotlar olib borish, mazkur tahdidlarga nisbatan psixologik-g'oyaviy kurash olib borish vazifasi qo'yildi.

Yuqoridagi masalani nechog'lik xavotirli va dolzarbligi to'g'risidagi mulohazalarni asoslashda biz tomonimizdan bugungi murakkab mafkuraviy jarayonlarni ilmiy-amaliy jihatdan atroflicha tahlil qilish, baholash, ustuvor yo'nalishlarni aniqlab, ularning aholi turli qatlamlariga ta'sirini o'rganish va zarur maqsadli va manzilli psixologik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan milliy

tarbiyaning ijtimoiy-psixologik qonuniyatlari mavzusi bo'yicha joylarda tekshiriluvchilar bilan suhbat, ekspert-intervyu, so'rovlar (ijtimoiy-psixologik), kuzatish, kontent tahlil, modellashtirish, matematik statistika (spss dasturi), gipotetik-deduksiya, vizualizatsiya, longityud monitoring va ma'naviy marketing kabi metodlar orqali o'rganishlar olib borildi va quyidagicha empirik natijalar qayd qilindi(1-jadval).

1-jadval

Respondentlardan ota-onalarning farzandiga yaxshi tarbiya berishi uchun nima halaqit berayapti deb o'ylaysiz? deb berilgan so'rovnoma natijalari

Mezonlar	Hududlar kesimida					
	Navoiy vil.	Jizzax vil.	Sirdaryo vil.	Samarqand vil.	Buxoro vil.	Toshkent shahri
Ota-onalar tarbiya metodlarini bilmaydi va tarbiyadagi mas'uliyatini anglamaydi	60%	57,4%),	57%	53%	44%	50%

Bizning tadqiqotimiz davomida milliy tarbiyada tayanch ma'naviy fazilatlarni shakllanganlik darajalari va aholining ichki va tashqi tahdidlardan habardorlik darajalarini aniqlashtirishga qaratilgan o'rganishlarimiz quyidagicha empirik ko'rsatkichlarni qayd qildi (2-jadval).

2-jadval

“Aholining ichki va tashqi tahdidlardan xabardorlik darajasi”

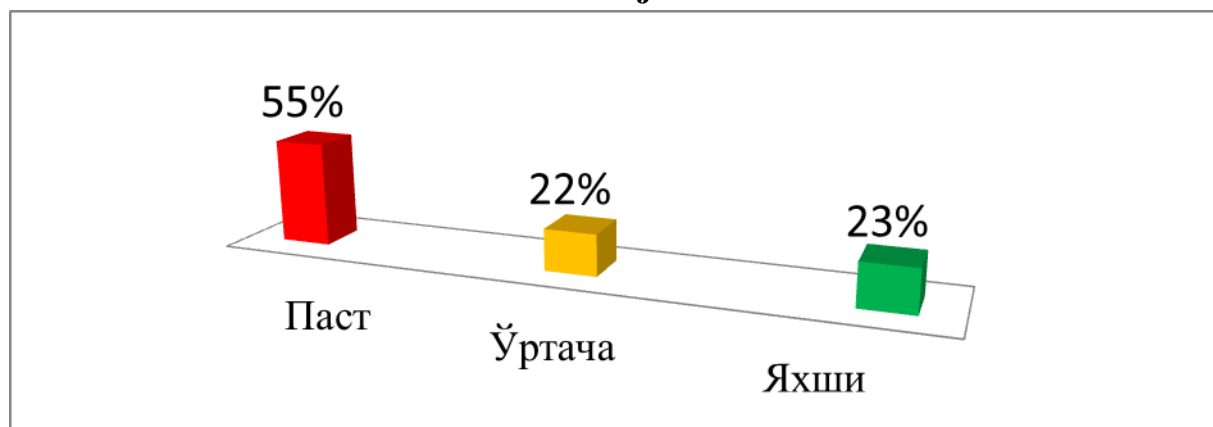
№	Tahdidlar nomi	past	o'rtacha	yaxshi
12	Oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e'tiborsizlik	55 %	22, 2%	22,8 %
11	El-yurt taqdiriga loqaydlik	49 %	31 %	20 %
10	Milliy qadriyatlarga e'tiborsizlik	47 %	22 %	31 %
9	OITS	43,3%	27,1%	28,8%
8	Erta turmush qurish	42,2 %	35,5%	22,3%
7	Terrorizm, Diniy ekstremizm	41,5%	26,6%	31,8%

6	Oilaviy ajralishlar	41,2%	35,5%	23,3%
5	Narkobiznes	40,6%	33,4%	26%
4	O‘z joniga qasd qilish	40,4%	23,4%	36,2%
3	“Ommaviy madaniyat”	39 %	29,3%	31,7%
2	Odam savdosi	38,8%	28,8%	32,4%
1	Mahalliychilik, urug‘-aymoqchilik	36,6 %	31,2 %	32, %

O‘rganishlarda ma’lum bo‘ldiki, tekshiriluvchilarning aksariyati barcha tahdidlardan yetarlicha ogoh va xabardor emas. Tahdidlarni tanimaslik, uning oqibatlaridan ogoh emaslik unga chalinishni tezlashtiradi. Bu kabi holatlar esa muayyan tarbiyaviy bo‘shliqni paydo qilmoqda. Demak milliy tarbiyamizda o‘ziga xos ma’naviy qusurlar namayon bo‘lmoqda, ya’ni aholimizda kerakli tayanch ma’naviy fazilatlar shakllanmagan. O‘z-o‘zidan mazkur ko‘rsatkichlar mazkur masalaga daxldor profilaktika ishlarimizni ta’sirchan metodlarga ega emasligini ko‘rsatadi (1-rasm).

(1-rasm)

Respondentlar orasida oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e’tiborsizlik tahdididan habardorlik darajasi bo‘yicha o‘rganishlarning epmirik natijalari

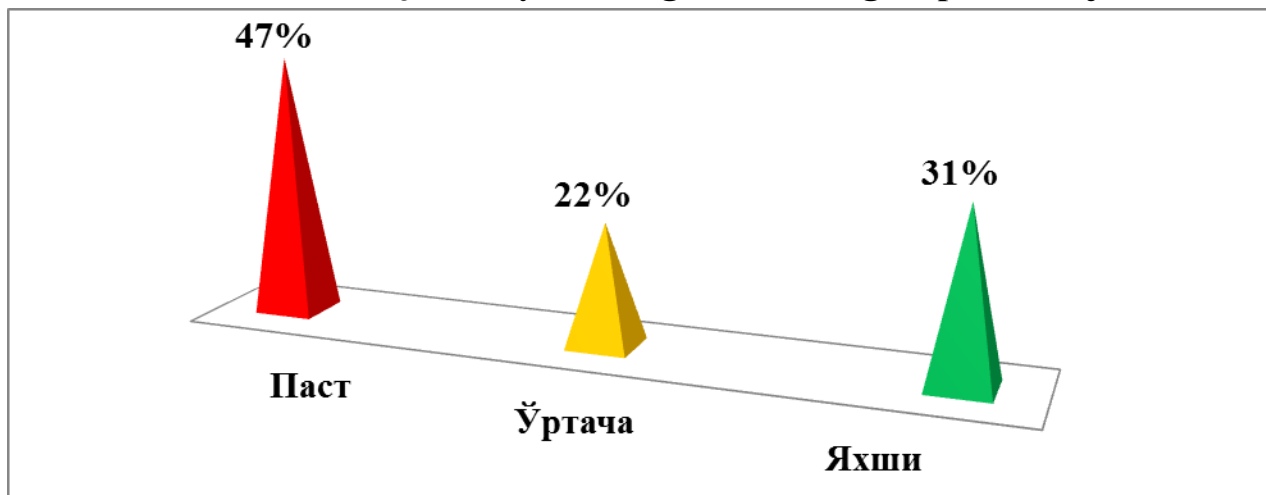

Oilaviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasiga e’tiborsizlik tahdidi aholi orasida boshqa tahdidlarga nisbatan xabardorligi pastligi bo‘yicha 55% ya’ni salbiy ko‘rsatkichga ega. Bu aholining oilada yoshlar tarbiyasi, milliy tarbiya bilan bog‘liq ishlarda sustkashliklar ko‘p ekanligini, yoki tarbiya masalasiga past munosabatda ekanligini ko‘rsatadi. Bu illatning salbiy oqibatlaridan ko‘pchilik behabar.

Milliy tarbiyaning shakllanishida milliy qadriyatlarning o‘rni ham alohida o‘ziga xos asosli psixologik omillardan biri hisoblanadi. Shuning uchun ham biz mazkur masala bo‘yicha ham o‘rganishlarni amalga oshirdik (2-rasm).

(2-rasm)

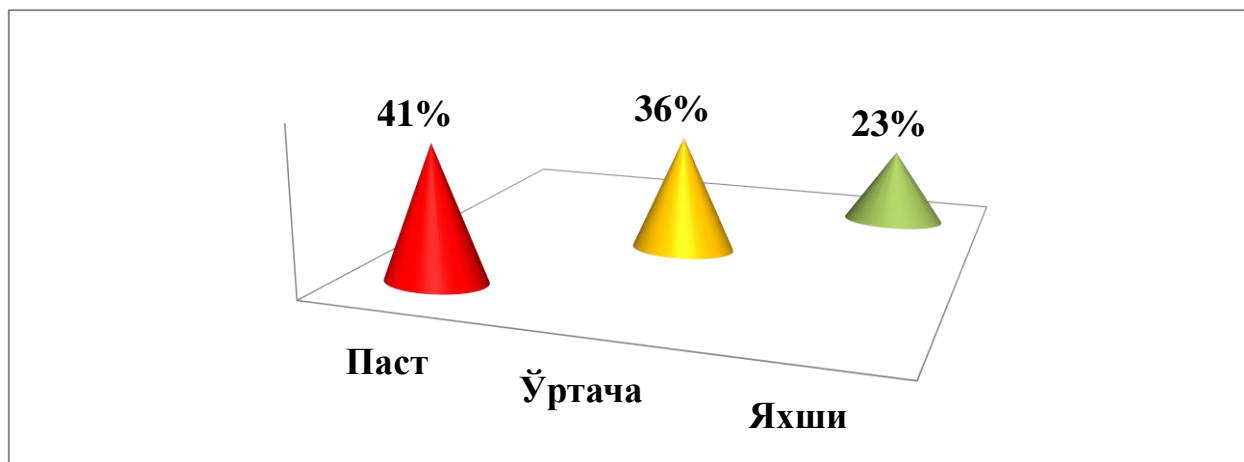
**Respondentlar orasida milliy qadriyatlarga e'tiborsizlik_tahdididan
habardorlik darajasi bo'yicha o'rganishlarning empirik natijalari**

Masala yuzasidan o'rganishlar, ya'ni aksariyat respondentlarning fikricha yosh ota-onalar o'z farzandlariga milliy qadriyatlarni o'rgatmayapti, shu sababli yoshlarimiz milliy qadriyatlarni hurmat qilmayapti, aksincha, "ommaviy madaniyat"ga zamonaviy madaniyat deb taqlid qilish kabi salbiy jihatlar ko'payib bormoqda deb ta'kidlandi. Oilada milliy tarbiya fuksiyasining ishlamasligi oilaviy nizolar va oilaviy ajrimlarni ko'paytirayotganligi ko'pchiligimizga sir emas va biz shu sababli ham mazkur farazga aniqlik kiritish uchun ushbu masalani ham o'rgandik (3-rasm)

(3-rasm)

**Respondentlar orasida oilaviy ajrimlar tahdididan habardorlik darajasi
bo'yicha o'rganishlarning epmirik natijalari**

Biz tadqiqotimiz davomida yoshlar orasidagi jinoyatchilik omillarini ham yetarlicha tarbiya topmaganlik omili bilan bog'liq deb o'yladik va mazkur

farazimizni ham tekshirib ko‘rish uchun respondentlar orasida o‘rganishlar olib bordik va quyidagicha qiziq va xavotirli empirik natijalarni qo‘lga kiritdik (4-rasm)

4-rasm

Respondentlar orasida “Sizningcha yoshlar orasidagi jinoyatchilikni yuzaga keltirayotgan asosiy omillar nimalardan iborat” deb so‘ralgan so‘rovning empirik natijalari

Tadqiqotimiz davomida oilada farzand tarbiyasi uchun ajratilayotgan vaqt, ya'ni ota - ona bir kunda o‘z farzandi bilan tarbiya bo‘yicha qancha vaqt muloqotda bo‘ladi, shuni ham o‘rgandik va quyidagicha empirik natijalar qayd qilindi (5-rasm)

5-rasm

Respondentlar orasida “Siz o‘z farzanddingiz bilan tarbiya borasida muloqot uyushtirasizmi” deb so‘ralgan so‘rovning empirik natijalari

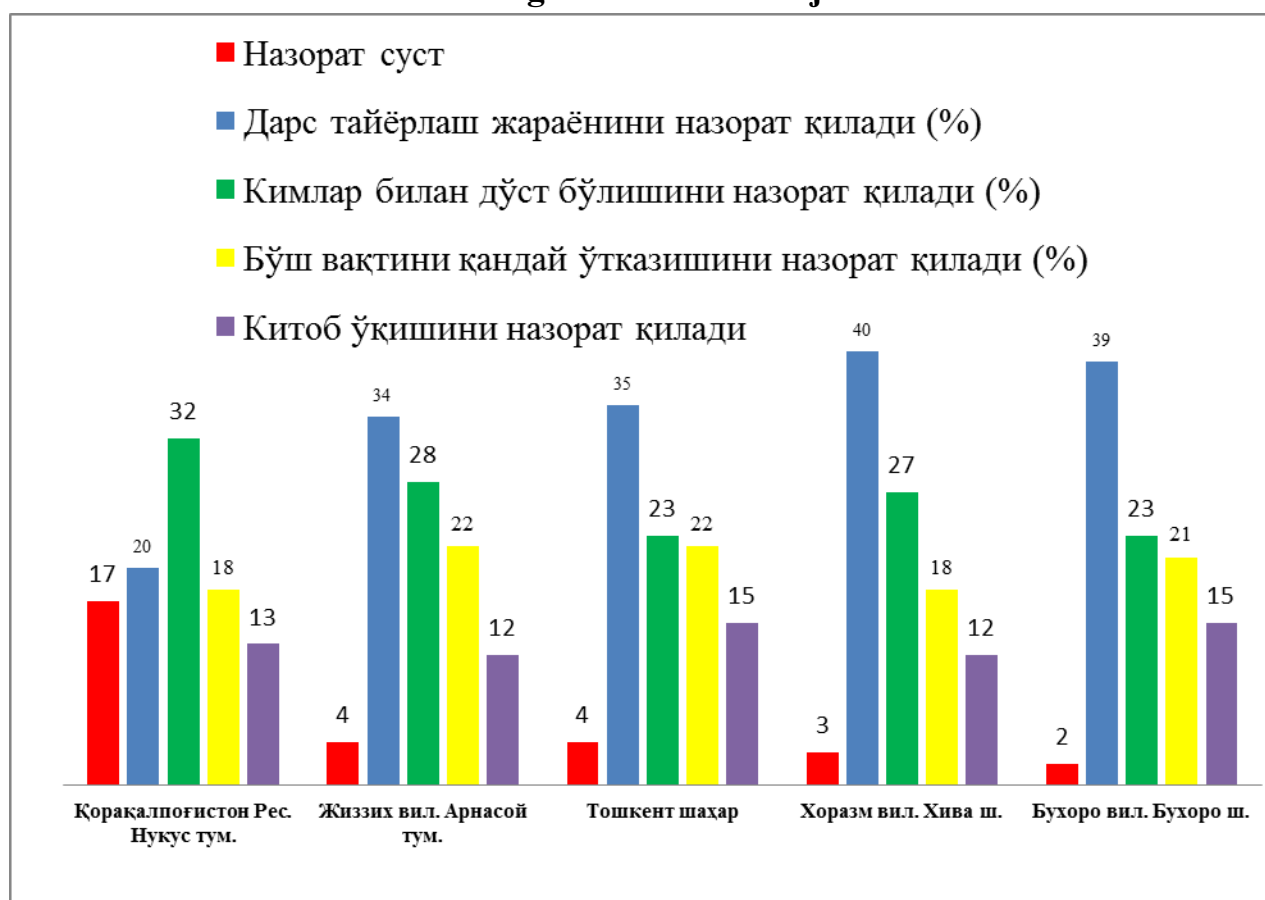

Aslida mazkur qayd qilingan holat yoshlar orasidagi jinoyatchilikka sabab bo‘layotgan omillardan biri hisoblanadi, ya'ni ikki avlod orasidagi o‘zaro **muloqotning uyushtirilmasligi**, oqibatda ota-ona va farzand bir-birida kechayotgan kechinmalar, o‘zgarishlardan bexabar qoladi.

Biz tadqiqotimiz davomida ota-onalar o‘z farzandini pedagogik nazorati qilayaptimi yoki yo‘qmi, shu kabi holatlarni ham o‘rgandik va quyidagicha holatlarni aniqladik (6-rasm).

6-rasm

Ota-onalar tomonidan farzandlarning pedagogik nazorat qilinishi bo'yicha o'tkazilgan so'rovlar natijalari

Demak biz oilada farzand tarbiyasiga e'tiborsizlik ichki tahdidini mazmun mohiyati, uning inson, xalq, millat uchun ayanchli oqibatlariga to'g'risida aholi orasida keng ko'lamdagi maqsadli va manzilli profilaktika tadbirlarini olib borishimiz maqsadga muvofiq. Zero, buyuk vatandoshimiz Imom G'azzoliy aytganidek "Bolalar ota-onalariga berilgan bir omonatdir. Bolaning qalbi har qanday naqshu tasvirdan xoli bir qimmatbaho gavhardir. U qanday naqsh solinsa, qabul qiladi, qayoqqa bukilsa, egiladi.

Agar yaxshilikka o'rgatilsa, shu bilan o'sadi va dunyo oxiratda saodatga erishadi. Uning savobiga ota-onasi ham, har bir muallimu ustozlari ham sherik bo'ladilar. Agar yomonlikka odatlantirilsa, hayvonlardek o'z holiga tashlab qo'yilsa, oxir-oqibat halok bo'ladi. Gunohi esa uning tarbiyasi uchun javobgar bo'lganlarning gardaniga tushadi".

Tarbiya masalalariga e'tiborsiz qaralgan vaziyatda yuzaga keladigan ko'ngilsizliklar ham, u keltirib chiqaradigan zararli oqibatlar ham barchamizni ogohlikka da'vat qilmog'i lozim.

Ammo bugun qaysidir davrada shu haqda fikr bildirilsa aksariyat ota-onalarda masalaga daxldorlik bilan emas, aksincha o'z loqaydliklarini xastpo'shlash uchun sizga: "Hozir zamon juda qiyin bo'lyapti, tirikchilik uchun yugurmasang bo'lmasa!", "Nima qilay bolalarim yeyman, ichaman deydi, kiyim kechagini aytmay sizmi, bizga oson emas...", "Ha endi o'zi omon bo'lsa, tarbiyasi bir gap bo'lar..." deb javob berishadi.

"Ha endi o'zi omon bo'lsa, tarbiyasi bir gap bo'lar..." aynan mana shunday beparvolik, e'tiborsizlikning ortida butun bir millatning ma'naviy tanazzuli naqd. Shunday ekan bugun mazkur masalani har bir ota-ona bu borada olib borayotgan ishlariga bir nazar tashlab ko'rishlari lozim. Zero, bugun ilm-fan va ta'lim izchil rivojlanib borayotgan bir davrda hech shak-shubhasiz tarbiya ta'limning asosida turishi shartdir. Shunday ekan, ilm-fan ta'lim-tarbiya asosida olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Qolaversa ota-onalarni farzand tarbiyasi mas'uliyati to'g'risida Konstitutsiyamizning 64-moddasida ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar **boqish** va **tarbiyalashga** majburdirlar, degan qoida mustahkamlab qo'yilgan.

Bundan tashqari, farzandining tarbiyasi bilan qiziqmagan, yetarlicha g'amxo'rlik ko'rsatmagan ota-onalar O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 47-moddasi bilan ayblanadilar.

E'tibor qilib qaraladigan bo'lsa, "ota-onalar o'z farzandlarini voyaga yetgunlariga qadar boqish va tarbiyalashga majburdirlar", deyilgan moddaga bu yerda ikki majburiyat borligini ko'rasiz. Biri - **boqish**, ikkinchisi - **tarbiyalash**. Bizda bola boqish muammosi, ya'ni bolamga nima yedirib-ichirsam ekan, degan muammo yo'q. Buning tasdig'iga mamlakatimizda har ikkinchi oilada mashina turgani; AQShning Kaliforniya universiteti olimlari o'tkazgan tadqiqotlarda jahonning eng baxtli 158 ta mamlakati orasida O'zbekistonimizning 44-o'ringa chiqqanining o'zi javob.

Demak bugungi kunda ota-onalar ko'proq tarbiyalashning psixologik qonuniyatlari, pedagogik talablari, mezonlari va metodlari haqida ko'proq o'ylashlari lozim.

XXI asrda barkamol farzand tarbiyasining negizi sifatida oila (ota-ona), maktab (pedagog), mahalla (qo'ni-qo'shni, nuroniylar, mahala faollari), ijtimoiy muhit (tengqurlari, atrofidagi insonlar) o'z mavqeini saqlab qolaveradi.

Barkamol kelajak bunyondkorlarini tarbiyalashda quyidagi psixologik va pedagogik jihatlarga alohida ahamiyat berish juda muhim hisoblanadi:

- ❖ tarbiyaning milliy fazilatlariga nisbatan yoshlarimizni odatlantish bo'yicha zamonaviy mashqlar ishlab chiqish;
- ❖ tarbiyaning psixologik qonuniyatlari bo'yicha metodik qo'llanmalar yaratish va mazkur sohada faoliyat ko'rsatayotgan pedagoglar va ota-onalarga yetkazish;
- ❖ milliy tarbiyaning tayanch kompetensiyalarini yoshlarimizda shakllantirishning pedagogik talbalarini ishlab chiqish;
- ❖ Uzlüksiz ma'naviy tarbiya konsepsiyada ko'rsatilgan vazifalar bo'yicha barcha davlat va nodavlat tashkilotlari orasidagi amaliy hamkorlikni yo'lga qo'yish;
- ❖ Ota-onalarga farzand tarbiyasi bo'yicha zamonaviy metodlar bo'yicha xaqchil sodda tildagi darsliklar va qo'llanmalarni tayyorlab berish.

Bugun har bir ota-ona pedagog bo'lishi lozim tarbiya metodlarini puxta o'zlashtirmog'i lozim, chunki farzand ta'lim-tarbiyasiga tikilgan sarmoya eng yaxshi va eng kafolatli sarmoyadir.

Pedagogika fanlari doktori, professor M.Quronov [6] o'zining "Bugungi har bir ota-ona pedagog bo'lishi kerak" deb nomlangan maqolasida bugungi ota-onalarning farzand tarbiyalashdagi ta'sirchan metodlar to'g'risida quyidagi qarashlarini ilgari suradi. Jumladan olimni ta'kidlashicha farzand tarbiyasidagi eng ta'sirchan metod bu o'rgatish metodi. Chunki uning ichida tushuntirish ham bor, suhbat ham bor, ko'rsatish ham bor, aytish ham bor, namuna ham bor.

Shuni unutmashimiz kerakki, yurt kelajagi, vatanimiz taraqqiyoti va xalqimizning ertangi kuni qanday bo'lishi farzandlarimiz va yoshlarimizning bugun qanday ta'lim va tarbiya olishiga bog'liqdir. Shu sababli mazkur masaladagi asosiy psixologik talablardan biri [7], har qaysi ota-ona, ustoz va murabbiy har bir bola timsolida avvalo shaxsni ko'rishi zarur. Ana shu oddiy talabdan kelib chiqqan holda, unib-o'sib kelayotgan yoshlarni mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan, ongli yashaydigan komil insonlar etib voyaga yetkazish – ta'lim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi bo'lishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, oilada farzand tarbiyasi - oila baxti, farzandlarning tarbiyali yetuk inson bo'lib yetishidagi ota-onaning sa'yi- harakati hisoblanadi. Oiladagi farzand tarbiyasi uning kelajakda kim bo'lib yetishishida muhim o'rin tutadi. Demak, bola oilada jamiyatning qiyofasini ko'radi, bo'lajak fuqaroning tabiati, dunyoqarashi va axloqiy qiyofasi oilada shakllanadi hamda shunga ko'ra kamol topib boradi.

Farzandlarimizni ilm-fan va ta'lim-tarbiya asosida voyaga yetkazish maqsadga muvofiq ekan, o'z o'rnida tarbiya esa milliy fazilatlarga yo'g'rilgan milliy tarbiya

bilan chambarchas bog‘liqdir. Zero, yoshlar kelajak egalari hisoblanadi. Yoshlarimiz ta’lim-tarbiyasida esa milliy tarbiya katta ahamiyatga ega. Eng muhimi, farzandlarimiz tarbiyasiga etiborli bo‘laylik, aynan shu mezon bolalarimizni ma’nan, ruxan sog‘lom, o‘z ota-bobolariga, tariximizga, Vatanimizga, ona tilimizga, o‘z milliy qadriyatlarimizga hurmat bilan qaraydigan barkamol bo‘lib o‘sib unishining asosidir.

REFERENCES

1. Шавкат Мирзиёев раислигида 2019 йил 23 август куни халқ таълими тизимини ривожлантириш, педагогларнинг малакаси ва жамиятдаги нуфузини оширишга бағишланган видеоселектор йиғилиши <https://www.xabar.uz/talim/shavkat-mirziyoyev-maktablarda-qanday>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 28 июлдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги ПҚ-3160-сонли <https://lex.uz/docs/3360950>.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 3 майдаги “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4307-сон Қарори <https://lex.uz/docs/4320700>.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Маънавий-маърифий ишлар тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-5040 қарори. <https://lex.uz/docs/5344692>
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрдаги “Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги 1059-сонли қарори
6. М.Қурононов “Ҳар бир ота-она педагог бўлиш керак” мақола. <http://www.adolatnashr.uz/uploads/17.Oila.2016.pdf>.
7. Х.Жабборов “Миллий тарбиянинг ижтимоий-психологик омиллари”. Психология илмий журнали 2021 йил 3-сон. Б.110-118.

YOSH GIMNASTIKACHILARNI TEXNIK TAYYORGARLIGINI TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYASI

X.A.Karimov

O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti katta o'qituvchi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yosh gimnastikachilarni gimnastika ko'pkurash turlarida snaryadlarda bajariladigan turli murakkab elementlar texnikasini o'zlashtirishlari, maxsus jismoniy va texnik tayyorgarligi takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: *Tajriba, nazorat, mashg'ulot, trenirovka, jismoniy sifat, maxsus harakat, texnik tayyorgarlik, jismoniy tayyorgarlik, garizont, baland burchak, gribok, halqa, qo'shpoya.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье даны рекомендации юным гимнасткам по освоению техники различных сложных элементов, выполняемых на улитках в гимнастическом многоборье, и совершенствованию их специальной физической и технической подготовки.

Ключевые слова: *Эксперимент, контроль, тренировка, упражнение, физическое качество, специальное движение, техническая подготовка, физическая подготовка, горизонт, высокий угол, гриб, кольцо, дубль.*

ANNOTATION

This article provides recommendations for young gymnasts to master the techniques of various complex elements performed on the snails in gymnastics all-around, and to improve their special physical and technical training.

Keywords: *Experiment, control, training, exercise, physical quality, special movement, technical training, physical training, horizon, high angle, mushroom, ring, double.*

KIRISH

Dunyoda hozirgi kunda sport gimnastika bo'yicha sportchilarni tayyorlashda alohida etibor berib kelinmoqda. Yosh gimnastikachilarni turli xil sharoitlarda mashqlarni samarali bajarishlari uchun ulardagi ko'nikma malakalarni shakllantirish kerak. Bu esa o'z navbatida gimnastikachilardan murakkab elementlarni o'zlashtirishni talab etadi. Gimnastika ko'pkurashning har bir turida bajariladigan murakkab elementlarni bajarish samaradorligini oshirish uchun bajariladigan elementlar texnikasini to'g'ri bajarishni talab etadi. Shu bilan birga sportchilarni

tayyorlash jarayonida sportchilarni tayyorgarlik holati va jismoniy tayyorgarligini hisobga olmasdan mashqlarni tuzib bo'lmaydi.

Jahon mamalakatlarida bugungi kunda yosh gimnastikachilarni tayyorlash ularni turli nufuzli musobaqalarga yuqori natijalarga erishish uchun bor imkoniyatlarini ishga solishmoqda. Ko'plab mutaxassislar sport mashg'ulotlarini optimallashtirishni eng samarali yo'li bu o'quv-mashg'ulotlar jarayonini sifatini oshirish jumladan boshlang'ich tayyorgarlik bosqichida elementlarni samarali o'rgatish bajariladigan mashqlar texnikasini muvofiqiyatli o'zlashtirishga imkon beradi.

O'zbekistonda har tomonlama yetuk va barkamol avlodni shakllantirish va yoshlarni jismoniy tarbiya va sportga jalb qilish uchun bir qancha ishlar amalga oshirilgan. Bugungi kunda mamlakatimiz sportchilari turli Xalqaro musobaqalarda qatnashib Yurtimiz sharafini himoya qilib kelayotganligi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sport gimnastikasida ushbu muammolar holatini tahlil qilib, yosh gimnastikachilarga mashqlarni o'rgatish ilmiy jihatdan yotarlicha to'liq o'rganilmaganligini ko'rish mumkin.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2016-yil 7-noyabr PQ-2654 sonli qarorida «O'zbekiston Respublikasida sportning gimnastika turlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Qarorida mamlakatimizda gimnastika sport turlarini ommalashtirish va uni aholining barcha qatlamlariga keng targ'ib qilish bo'yicha bir qator vazifalar belgilab berilgan. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 24 yanvardagi 5924-sonli "O'zbekiston Respublikasida jismoniy tarbiya va sportni yanada takomillashtirish va ommalashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonida belgilangan vazifalarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi. Sport ixtisoslashuvi bosqichidagi 11-13 yoshli gimnastikachilarni maxsus jismoniy va texnik tayyorgarligini takomillashtirishni bo'yicha dastur ishlab chiqish va tajribada asoslash.

Tadqiqotning usullari. Ilmiy-uslubiy adabiyotlarni va dasturiy xujjatlarni nazariy tahlil qilish va umumlashtirish, pedagogik kuzatuv, mutaxassislar o'rtasida anketa-so'rov va sport-pedagogik testlash, ekspert baholash, pedagogik tajriba, matematik statistika usullaridan foydalanilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yosh gimnastikachilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tajriba va nazorat guruhi gimnastikachilari tadqiqot boshida qo'yidagi natijalarni qayd etdi. 20m. Yugurish $4,43 \pm 0,54$ tajriba guruhi esa $4,36 \pm 0,56$ natijani ko'rsatdi. Turgan joydan uzunlikka sakrash $167,32 \pm 22,32$ tajriba guruhi esa $165,47 \pm 21,64$

natija ko'rsatdi. 4m. Arqonga oyoq yordamisiz chiqish $12,46 \pm 1,33$ tajriba guruhi esa $11,83 \pm 1,28$ natija ko'rsatdi. Halqada kuch bilan chiqish $3,26 \pm 0,42$ tajriba guruhi esa $3,38 \pm 0,44$ natija ko'rsatdi. Halqada osilgan holatda orqaga garizont turish $4,33 \pm 0,42$ tajriba guruhi esa $4,53 \pm 0,43$ natija ko'rsatdi. Qo'shpoyada baland bo'rchak turish $4,28 \pm 0,5$ tajriba guruhi esa $4,42 \pm 0,52$ natija ko'rsatdi. Qo'shpoyada kuch bilan qo'llarga tik turish $3,27 \pm 0,34$ tajriba guruhi esa $3,43 \pm 0,37$ Qo'shpoyada oyoqlarni kerib spichag ko'tarilish $3,43 \pm 0,39$ tajriba guruhi esa $3,56 \pm 0,41$ natija ko'rsatdi. Qo'llarda tik turish $10,26 \pm 0,96$ tajriba guruhi esa $10,3 \pm 0,92$ natija ko'rsatdi. Qo'ziqorin (Gribokda) aylanish $20,33 \pm 2,24$ tajriba guruhi esa $20,12 \pm 2,26$ natija ko'rsatdi.

Ushbu ikkala guruh natijalari qo'yidagi rasmda ifodalangan.1-jadval

1-jadval

11—13 yoshli nazorat va tajriba guruhidagi gimnastikachilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari (Tajriba boshida)

№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		$\bar{X}$	σ	V	$\bar{X}$	σ	V
1.	20m. Yugurish (sek)	4,43	0,54	12,19	4,36	0,56	12,84
2.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	167,32	22,32	13,34	165,47	21,64	13,08
3.	4m. Arqonga oyoq yordamisiz chiqish (sek)	12,46	1,33	10,67	11,83	1,28	10,82
4.	Halqada kuch bilan chiqish (marta)	3,26	0,42	12,88	3,38	0,44	13,02
5.	Halqada osilgan holatda orqaga garizont turish (sek)	4,33	0,42	9,70	4,53	0,43	9,49
6.	Qo'shpoyada baland bo'rchak turish (sek)	4,28	0,5	11,68	4,42	0,52	11,76
7.	Qo'shpoyada kuch bilan qo'llarga tik turish (marta)	3,27	0,34	10,40	3,43	0,37	10,79
8.	Qo'shpoyada oyoqlarni kerib spichag ko'tarilish (marta)	3,43	0,39	11,37	3,56	0,41	11,52

9.	Qo'llarda tik turish (sek)	10,26	0,96	9,36	10,03	0,92	9,17
10.	Qo'ziqorin (Gribokda) aylanish (marta)	20,33	2,24	11,02	20,12	2,26	11,23

Shuni ta'kidlash kerakki, gimnastika mashqlarni o'rgatishda qo'llanilgan texnologiyalar yosh gimnastikachilarni texnik tayyorgarligini oshirishda samaradorligini ko'rsatdi. Yosh gimnastikachilar bilan ishlashda har bir sportchining tayyorgarlik darajasini hisobga olish kerak.

Texnik tayyorgarlik - gimnastika mashg'ulotlarining eng muhim jihati, shuning uchun unga katta e'tibor beriladi. Murabbiy va shug'ullanuvchilar oldida bir qancha vazifalarni qo'yadi.

Gimnastikaning ko'pkurash turlarida asosiy elementlarni samaraliroq o'rgatish uchun tajriba guruh gimnastikachilariga gimnastika snaryadlarida asosiy mashqlarni bajarishdan oldin maxsus razminka mashqlar majmuasi taklif qilindi, bu esa gimnastikachilarni organizmini asosiy elementlarni bajarishga tayyorlashga imkon imkon berdi

Jadval natijalariga ko'ra, deyarli barcha shug'ullanuvchilarning jismoniy tayyorgarlikning past darajasini ko'rish mumkin, bu gimnastikachilarning asosiy elementlari bo'yicha muvaffaqiyatli mashq qilish talablariga javob bermaydi.

Yosh gimnastikachilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik bo'yicha tajriba va nazorat guruhi gimnastikachilari tadqiqot oxirida % hisobida quyidagi natijalar qayd etilgan. 20m. Yugurish 7,65% tajriba guruhi esa 13,7% natijani ko'rsatdi. Turgan joydan uzunlikka sakrash 4,64% tajriba guruhi esa 10,81% natija ko'rsatdi. 4m. Arqonga oyoq yordamisiz chiqish 5,62% tajriba guruhi esa 9,81% natija ko'rsatdi. Halqada kuch bilan chiqish 5,91% tajriba guruhi esa 15,9% natija ko'rsatdi. Halqada osilgan holatda orqaga garizont turish 3,4% tajriba guruhi esa 9,5% natija ko'rsatdi. Qo'shpoyada baland bo'rchak turish $4,62 \pm 0,52$ tajriba guruhi esa $4,87 \pm 0,54$ natija ko'rsatdi. Qo'shpoyada kuch bilan qo'llarga tik turish 6,98 tajriba guruhi esa 10,18 Qo'shpoyada oyoqlarni kerib spichag ko'tarilish 6,5% tajriba guruhi esa 11,52% natija ko'rsatdi. Qo'llarda tik turish 3,97 tajriba guruhi esa 8,08 natija ko'rsatdi. Qo'ziqorin (Gribokda) aylanish 4,57 tajriba guruhi esa 13,22 natija ko'rsatdi. Tajriba boshidagi natijalar bilan tajriba oxiridagi natijalarni tahlil qiladigan bo'lsak nazorat guruhini natijalari tajriba boshida olingan natijalarga qaraganda 5,35% o'sganini ko'rish mumkin, Tajriba guruhi gimnastikasilari esa tajriba boshida olingan natijalarga qaraganda tajriba oxirida 11,04% natijalarini o'sganligini ko'rishimiz mumkin. 2- jadval.

2-jadval

11—13 yoshli nazorat va tajriba guruhidagi gimnastikachilarning umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarligi ko'rsatkichlari (Tajriba oxirida)

№	Nazorat mashqlari	Nazorat guruhi			Tajriba guruhi		
		$\bar{X}$	σ	V	$\bar{X}$	σ	V
1.	20m. Yugurish (sek)	4,14	0,54	13,04	3,79	0,47	12,40
2.	Turgan joydan uzunlikka sakrash (sm)	175,83	22,13	12,59	183,36	22,26	12,14
3.	4m. Arqonga oyoq yordamisiz chiqish (sek)	11,86	1,26	10,62	10,67	1,12	10,50
4.	Halqada kuch bilan chiqish (marta)	3,49	0,42	12,03	3,89	0,48	12,34
5.	Halqada osilgan holatda orqaga garizont turish (sek)	4,48	0,41	9,15	4,94	0,46	9,31
6.	Qo'shpoyada baland bo'rchak turish (sek)	4,62	0,52	11,26	4,87	0,54	11,09
7.	Qo'shpoyada kuch bilan qo'llarga tik turish (marta)	3,46	0,35	10,12	3,76	0,39	10,37
8.	Qo'shpoyada oyoqlarni kerib spichag ko'tarilish (marta)	3,67	0,41	11,17	3,97	0,43	10,83
9.	Qo'llarda tik turish (sek)	10,69	0,98	9,17	10,84	0,98	9,04
10.	Qo'ziqorin (Gribokda) aylanish (marta)	21,37	2,36	11,04	22,78	2,43	10,67

XULOSA

Gimnastikachilarning asosiy tayyorgarligi muammosini o'rganish natijasida ma'lum bo'ldiki, ilmiy-uslubiy adabiyotlarda gimnastika ko'pkurashining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda asosiy mashqlar texnikasini o'rgatishning o'ziga xos

xususiyatlari, harakat sifatlarining rivojlanish darajasi bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi. shu asosda ularni o‘zlashtirishning o‘ziga xos metodologiyasi kam ochib berilgan.

Asosiy mashqlarni qiyosiy tahlil qilish jarayonida mashqlarning tuzilishi, ulardan foydalanish ketma-ketligi va asosiy elementlarni o‘zlashtirishdagi ahamiyati ochib berildi.

Yosh gimnastikachilarni texnik tayyorgarligini maxsus mashqlar majmualari yordamida rivojlantirish gimnastikachilarni tayyorlashning samaradorlik darajasini oshiradi. Asosiy tayyorgarlikni oshirish ustida ishlash orqali gimnastikachilarning texnik tayyorgarligini takomillashtirish imkoniyatlari darajasini sezilarli darajada oshiradi. Pedagogik tadqiqotlar natijalari asosiy elementlarni o‘zlashtirishda taklif etilayotgan majmualar va o‘quv trenirovka jarayonlarida noan‘anaviy vositalaridan foydalanish samaradorligini tasdiqlaydi. Ular maxsus-harakat mashg‘ulotining sifati va ishonchliligini statistik jihatdan sezilarli darajada oshirish imkonini berdi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev 2016 yil 7 noyabr PQ - 2654-son “O‘zbekistonda gimnastika sport turlarini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.
2. Гавердовский Ю. К. в соавт. Спортивная гимнастика (мужчины и женщины). Примерные программы спортивной подготовки для ДЮСШ, СДЮШОР и ШВСМ. Москва 2005. - 511 с.
3. Каримов Х.А., Юсуцпов Ф.А., Тошмуродом М.Х., Жонқобилов Ў.А., Умаров Х.Х., Абдуллаев Б.Б. Спорт педагогик маҳоратини ошириш (Гимнастика) дарслик Тошкент: “Barkamol Fayz media” нашрети 2017 й. 326 б.
4. Платонов В.Н. Двигательные качества и физическая подготовка спортсменов. Издательство «СПОРТ» М.: 2019. - 630 с.
5. Розин Е.Ю. Физическая подготовка гимнасток: Учеб. пос. РГАФК, 2012. - 137 с.

KURSANTLARDA VATANPARVARLIK TUYG‘USINI SHAKILLANTIRISH OMILLARI

Rustamov Yusuf Erkinovich

IIV Akademiyasi o‘quv-saf qismi otryad komandiri, mayor

ANNOTATSIYA

Maqolada yoshlarning vatanparvarlik ruxida tarbiyalashning zaruriyati, kursant (tinglovchi)lar dunyoqarashining shakllanishi va o‘ziga xosligi, kursant (tinglovchi)larni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning xususiyatlari, holati va uni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: vatan, xarbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash, vatanga sadoqat, fidoiylik, burch, mas’uliyat va Yangi O‘zbekiston – uchunchi renessans.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПАТРИОТИЗМА У КАДРОВ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются необходимость воспитания молодежи в духе патриотизма, формирование и специфика мировоззрения курсантов (слушателей), особенности, статус и развитие курсантов (студентов) в духе воинского патриотизма.

Ключевые слова: Родина, воспитание в духе воинского патриотизма, преданность Родине, преданность, долг, ответственность и Новый Узбекистан - третий ренессанс.

FACTORS FOR FORMING PATRIOTISM AMONG STAFF

ANNOTATION

The article deals with the need to educate young people in the spirit of patriotism, the formation and specificity of the worldview of cadets (listeners), features, status and development of cadets (students) in the spirit of military patriotism.

Keywords: Motherland, education in the spirit of military patriotism, devotion to the Motherland, devotion, duty, responsibility and New Uzbekistan - the third renaissance.

*Kelajak bugundan boshlanadi.
Hozir tarbiya masalasiga e’tibor
bermasa, kelajak boy beriladi...*

I.A.Karimov

KIRISH

“Vatan” soʻzi aslida , arabchadan olingan boʻlib, ona yurt toʻgʻilgan makon maʼnolarini bildiradi. “Vatan” tushunchasi keng va tor manoda qoʻllaniladi. Tor maʼnoda – kishi toʻgʻilib oʻsgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilgan boʻlsa, bir xalq vakillari jamuljam yashayotgan, ularning ajdodlari azal azaldan istiqomat qilgan hudud ifodalanganida esa -keng maʼnoga ega boʻladi. **Vatanparvarlik** — kishilarning ona yurtiga, oʻz oshyoniga muhabbati va sadoqatini ifodalaydigan tushuncha. Vatanparvarlik barcha kishilar, xalq, millatlar uchun umumiy boʻlgan, asrlar davomida sayqallanib kelgan umuminsoniy tuygʻu, maʼnaviy qadriyatlardan biri.

Mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev tabiri bilan aytganda, «Armiyamiz unib, oʻsib kelayotgan yosh avlodni vatanparvarlik va ona yurtga muxabbat, milliy qadriyat va anʼanalarimizga hurmat, shonli tariximizni chuqur bilish ruhida tarbiyalash borasidagi ishlarga faol kirishganini alohida qayt etish lozim». [1]

Dunyoda har qaysi millatning oʻz afsonaviy qaxramonlari oʻzi sevib ardoqlaydigan paxlavonlari boʻladi. Xalqimiz azal azaldan oʻz vujudi, oʻz tomirida mavjud ilohiy qudratga munosib boʻlmoqqa intilib, oʻz oʻgʻlonlarini mardlik va halollik, jasurlik ruxida, el-yurt uchun jonini ham ayamaydigan asl paxlavonlar etib tarbiyalab kelgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarixdan yaxshi maʼlumki, yer yuzida qaysi mamlakat oʻz davlat mustaqilligi, chegaralari daxlsizligi, halqining tinch va osoyishta hayotini ximoya qilib, taraqqiyot borrasidagi yuksak maqsad va muddaolariga erishmoqchi boʻlsa, avvalo, milliy armiyasini mustaxkamlashga, uning xal qiluvchi kuchi boʻlgan jangovar tarkib, yaʼni, askar va ofiserlar tarbiyasiga birinchi darajali axamiyat beradi. Agar jismoniy va jangovar tayyorgalik orqali xarbiy qizmatchilar jismonan toblanib, kuch-quvvatga toʻlsa, Maʼnaviy maʼrifiy tarbiya orqali ularning qalbi, ruxi irodasi mustaxkamlanadi. Biz qaxramon ota bobolarimiz , jasur xarbiylarimiz xaqida soʻz yuritganda, “mard”, “botir”, “matonitli”, “qoʻrqmas”, “sheryurak”, “pahlavon” degan soʻzlarni aloxida tilga olamiz. Har bir insonda ana shunday oliyjanob fazilatlarni shakillantirib, yosh yigitlarimizni Vatan uchun qalqon, xaqiqiy mardu maydon boʻlishga kerak boʻlganda xatto oʻz jonini qurbon qilishga undaydigan kuch bu-avvalo maʼnaviy –maʼrifiy tarbiyadir.

Shonli tariximizda Jaloliddin Manguberdi, Amir Temur, Zaxiriddin Muxammad Bobur singari buyuk sarkardalarimizning oz sonli qoʻshin bilan dushmanning katta lashkari ustidan gʻalaba qozongani haqida misollar koʻp. Bu albatta ularning harbiy

saloxiyati jang maydonida qoʻllagan taktika va strategiyalari, qolaversa sarkardalarning oʻz askarlari qalbiga chinakkam vatanparvarlikni, jangovar ruxni singdira olgani biz uchun bugun ibratlidir.

Mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoevning *“Men istardimiki, xar bir oʻzbek askari va ofiseri qalbida Alpomish, Shiroq, Farxod, Jaloliddin Mangubendi, Amir Temur, Bobur Mirzo singari milliy qaxramonlarimiz ruhi tugʻyon urishi kerak”* degan soʻzlari bejizga aytilmagan. [2]

Maʼnaviyatni shakillantirishga bevosita tasir qiladigan yana bir muxim omil-bu taʼlim tarbiya bilan chambarchas bogʻliqdir. Maʼlumki, ota-bobolarimiz qadimdan bebaxo boylik boʻlmish ilmu maʼrifat. Taʼlim va tarbiyani inson komoloti va millat ravnaqining eng asosiy sharti va garovi deb bilgan. Albatta, taʼlim-tarbiya –ong maxsuli, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini xam belgilaydigan, yaʼni, xalq maʼnaviyatini shakillantiradigan va boyitadigan eng muxim omildir. Binobarin taʼlim-tarbiya tizimini va shu asosida ongni oʻzgartirmasdan turib, maʼnaviyatni rivojlantirib boʻlmaydi. Shuni unutmasligimiz kerakki, kelajagimiz poydevori bilim dargoxlarida yaratiladi, boshqacha aytganda, xalqimizning ertangi kuni qanday boʻlishi farzandlarimizning bugun qanday taʼlim va tarbiya olishiga bogʻliq. Buning uchun xar chaysi ota-ona, ustoz va murabbiy xar bir bola timsolida avvalo shaxsni koʻrishi zarur. Anashu oddiy talabdan kelib chiqqan xolda, farzandlarimizning mustaqil va keng fikrlash qobiliyatiga ega boʻlgan, komil inson etib voyaga yetkazish taʼlim-tarbiya sohasining asosiy maqsadi va vazifasi boʻlishi lozim, deb qabul qilishimiz kerak. [3]

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash — bu millati, tili va kasbidan qatʼi nazar, yoshlarda Vatanga sadoqat tuygʻusini shakllantirish, ularni oʻz fuqarolik burchi va konstitusion majburiyatlarini bajarishga, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishga qodir shaxslar etib tarbiyalashga yoʻnaltirilgan davlat organlari, jamoat birlashmalari va boshqa tashkilotlarining koʻp bosqichli, tizimli, maqsadli va muvofiqlashtirilgan faoliyatidir.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda *Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 fevraldagi 140-son qarori bilan tasdiqlangan “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash toʻgʻrisidagi konsepsiyasi”* ni takidlab oʻtish joiz, yoshlar oʻrtasida harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining samaradorligini oshirish, yoshlarda yuksak maʼnaviy-axloqiy fazilatlar, Vatanni sevish va uni koʻz qorachigʻidek asrashga qaratilgan bilim va koʻnikmalarni oshirish, ona-vatanimizni koʻz qorachigʻidek asrash, uning shuhratini dunyoga tarannum etish

bilan bog‘liq eng muhim tushunchalar Konsepsiyaning asosiy mazmunini tashkil etadi.

Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash ishlarini bosqichlarga bo‘ladigan bo‘lsak quyidagilarni ko‘rish mumkin:

Vatan haqida dastlabki tasavvurlar paydo bo‘lishi, oila va maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarga turli she‘rlar, kuy va qo‘shiqlar o‘rgatish, multfilm va turli o‘yinlar namoyish etish, rasmlar chizish orqali dunyoni anglash, davlat ramzlari (bayroq, gerb, madhiya) bilan tanishish asosida ularda ona-yurtga muhabbatni shakllantirish konsepsiyaning birinchi bosqichida o‘z aksini topadi.

Buyuk davlat arbobi va sarkarda Soxibqiron Amir temurning vatanga sadoqat, el yurtni ardoqlash, mardlik, fidoiylik va adolatparvarlik kabi fazilatlarni yosh avlodga singdirish, Vatanga muhabbati va sadoqatini mustahkamlash, ona-yurt oldidagi farzandlik burchini yuksak mas‘uliyat bilan bajarish, ularda Qurolli Kuchlarimizga bo‘lgan ijobiy fikrlarni yanada kengaytirish, harbiy xizmat nufuzini ko‘tarish, yoshlarning jismonan sog‘lom, ma‘naviy yetuk, keng dunyoqarashli, mustaqil fikr yuritadigan barkamol inson sifatida shakllantirish maqsadida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoevning 2017-yil 5-iyuldagi famoniga muvofiq barcha harbiy akademik litseylarga “Temurbeklar maktabi” nomi berildi. Tabiiyki, buning natijasida buyuk ajdodimiz Soxibqiron Amir Temurning xarbiy ma‘naviy me‘rosini o‘rganishga bag‘ishlangan mashg‘ulotlar xajmi oshganligini, o‘quvchi yoshlar ishtirokida «Vatanimni ko‘z qorachig‘idek asrayman», «Yurt taqdiri – mening taqdirim» mavzularida insholar tanlovi tashkil etilganligini, sog‘lomlashtirish oromgohlarida «Temurbekning izdoshlari», «O‘zbekiston farzandlari botir bo‘lur» kabi mavzularda sport musobaqalari va tadbirlar tashkil etilayotganligini O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 fevraldagi 140-son qarori bilan tasdiqlangan “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash to‘g‘risidagi konsepsiyasi”ning ikkinchi basqichiga misol qilib ko‘rsatishimiz mumkin.

Konsepsiyaning uchinchi bosqichida esa yoshlarda Vatanga va uning himoyasi uchun munosib xizmat qilishga ruhan va jismonan tayyorlikni ta‘minlashga yo‘naltiriladi. Ya‘ni Qurolli Kuchlarda olib borilayotgan islohotlar haqida batafsil ma‘lumot berib borilib, yoshlarni harbiy xizmatga tayyorlash, harbiy xizmatga nisbatan ularning mustaqil fikri va ijobiy qarashlarini shakllantirish, vatanparvarlik tuyg‘ularini kuchaytirib borish, mudofaa ishlari bo‘limlari va harbiy qismlar, o‘zini o‘zi boshqarish organlari, davlat va jamoat tashkilotlari bilan hamkorlikda turli sermazmun va qiziqarli tadbirlar tashkil etish yaxshi natijalar berib kelmoqda. Bunga misol qilib, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 avgustdagi “IIO

xodimlarini tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3216-son Qaroriga asosan Ichki ishlar Vazirligining 14 ta Akademik litseylari tashkil etildi. Bundan ko‘zlangan maqsad, o‘quvchilarni ichki ishlar organlari zarur bo‘lgan yuksak vatanparvarlik va ma‘naviy axloqiy fazilatlarga, dastlabki kasbiy bilim va ko‘nikmalarga ega aqlan va jismonan yetuk etib tarbiyalashga ichki ishlar vazirligining oliy ta‘lim muassasalariga kirishlari uchun maqsadli chuqur tayyorlashga qaratilgan.

O‘zbekiston respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 23 fevraldagi 140-son qaroriga qarori bilan tasdiqlangan “Yoshlarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalash to‘g‘risidagi konsepsiyasi”ning so‘ngi to‘rtinchi **bosqichida** yoshlarning jismoniy va ma‘naviy qobiliyati, yetakchilik ko‘nikmalari va intellektual salohiyati, umumiy va professional malakasini oshirish, ularni o‘z ustida muntazam ishlash, sog‘lom hayot kechirishga undash va shunga erishishni nazarda tutadi.

Muhtaram Yurtboshimiz “25 oktabr – O‘zbekiston Respublikasi ichki ishlar organlari xodimlari kuni” munosabati bilan yo‘llagan bayram tabrigida belgilab bergan beshta asosiy vazifaning birinchisi ham ichki ishlar organlari uchun intellektual va professional bilim darajasi, ma‘naviy-axloqiy saviyasi yuqori bo‘lgan kadrlar tayyorlash bo‘yicha sifat jihatidan yangi tizimni joriy etishga qaratilgan.

Ichki ishlar organlarida shu maqsadda amalga oshirilgan ulkan islohotlar natijasida bugun biz tizimga kadrlarni maktab yoshidan tayyorlash imkoniyatiga ega bo‘ldik. Bu esa o‘z navbatida kelajakda ichki ishlar organlari uchun vatanparvar, fidoyi, mard, intellektual salohiyatga ega professional kadrlarni tayyorlashga zamin yaratdi. [4]

Vatanparvarlik o‘z-o‘zidan shakillanmaydi, u o‘zlikni anglash, Vatanni, xalqni sevishdan boshlanadi. Shu o‘rinda davlatimiz raxbarining “Farzandlarimizni o‘zimiz asramasak, o‘zimiz avaylamasak, o‘zimiz tarbiyalamasak, birov chetdan kelib bu ishni biz uchun bajarib bermaydi. Shu sababli xar bir ofiser tasirchan shakl va usullardan foydalanib adashganlarni to‘g‘ri yo‘lga qaytarishni harbiy xizmat kabi o‘zining muxim burchi deb bilishi kerak” degan so‘zlarini takidlash joiz. [5]

Ma‘naviyatning gultoji – vatanparvarlik. Shu bois, xam xozirigi zamon mutaxassisiga qo‘yiladigan ikkinchi talab vatanparvarlikdir. Vatanparvarlik o‘z o‘zidan shakillanmaydi, u o‘zlikni anglash, vatanni, xalqni sevishdan boshlanadi. Inson o‘zini xurmat qilishga o‘rganmasdan, xalqqa, vatanga muxabbat qo‘ymasdan, vatanparvar bo‘lolmaydi. Vatanparvar

o‘z xalqi uchun xech ikkilanmasdan jon berishga tayyor turishdek ruxiy xolatdir (bunday ruhiy holatni ota onaning farzandlariga bo‘lgan munosabatida ko‘rish mumkin).

Vatanparvarlik har bir insondan xalq va davlat manfaatlarini o‘z manfaatlari bilan uyg‘unlashtirib borishni talab etadi. Vatanparvarlik xalq oldidagi ma‘suliyat demakdir. Inson bolasi dunyoga o‘zi-kelib, o‘z-o‘zidan tarbiyalanib, biron kasb egasi bo‘la olmaydi. Bolani ota-ona dunyoga keltiradi, jamiyat, davlat esa unga ta‘lim tarbiya beradi, kasb-korli qiladi. demak xar bir mutaxassisda ota-ona, davlat va jamiyatning xaqqi bor.

Hozirgi kunda respublikamiz ichki ishlar organlari tizimi xodimlarini xalqiga, vataniga va tug‘ilib usgan yurtiga sadoqatli etib tarbiyalash, vataniga bo‘lgan muxabbatini oshirish dolzarb vazifalardan xisoblanadi. Buning uchun respulika ichki ishlar vazirligiga qarashli ta‘lim muassalarida tahsil olayotgan tinglovchi va kursantlarni Vatanni xis qilish, uni sevishga chorlash lozim.

Ichki ishlar vazirligi ta‘lim muassasalari tinglovchi va kursantlarini vatanparvarlik ruxida tarbiyalashda – ona vatanga muxabbat, qasamyodiga xamda xizmat burchiga sadoqat tuyg‘ularini shakllantirish orqali kursantlarda ma‘naviy dunyoqarashni yuksaltirish, shuningdek, xar qanday vaziyatda jamoat xavfsizligi va qonuniylikni taminlash, fuqarolarning xuquqlari va qonuniy manfaatlarini himioya qilish, bilan bog‘liq vazifalarni vijdonan va sitqidildan bajarishga tayyorgarlikni oshirish hamda mustaxkamlash qaratilgan tadbirlar asosiy o‘rin tutadi.

Ichki ishlar organlari tizimida xizmat qilayotgan barcha xodimlar va harbiy xizmatchilarning umumiy dunyoqarashi, siyosiy ongi, ma‘naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik, g‘urur, iftixor, kasbga nisbatan sadoqat va yuqori mas‘uliyat hislarini oshirish maqsadida **“Ichki ishlar organlarida ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni tashkil etish konsepsiyasi”** qabul qilingan bo‘lib, bundan ko‘zlangan maqsad xodimlarni har qanday sharoitda davlat va xalq manfaatlariga xizmat qiladigan, milliy qadriyatlarga sodiq, umuminsoniy qadriyatlarga tayanadigan, yot va buzg‘unchi g‘oyalarga murosasiz kurashuvchi, iymon-e‘tiqodi

va irodasi mustahkam, ma‘naviyatli va fidoyi, ajdodlarimiz va mardlik ko‘rsatib halok bo‘lgan xodimlarning bebaho merosiga tayanib yashaydigan barkamol shaxs sifatida tarbiyalash, ular qalbida davlat va xalqimizning xavfsizligini ta‘minlashda shaxsiy daxldorlik va yuqori mas‘uliyat hissini shakllantirishdan iborat.

Shunday ekan, ta‘lim muassalari kursantlariga nazariyaning chuqur o‘rgatilishiga erishish lozim. Hozirgi ta‘lim muassalarida amaliyotga urg‘u berilishini

nazariyaga extiyojning kamayishi bilan izoxlab bo'lmaydi. Nazariyani kuchli egallagan shaxs uchun sinov maydoni bo'lgan amaliyot kerak, amma bilim bo'lmasa amaliyot xech qanday naf keltirmaydi. [6]

Shunga asosan Ichki Ishlar Vazirining 2021-yil 21-oktabrdagi 400-son buyrug'iga asosan **“Ichki ishlar organlarida ma'naviy ma'rifiy ishlar faoliyatini tashkil etish tartibi to'g'risida nizam”** qabul qilingan bo'lib, ushbu nizomga asosan ichki ishlar organlari xodimlari o'qishi uchun tavsiya etiladigan adabiyotlar ro'yxati keltirib o'tilgan bo'lib, bundan ko'zlangan maqsad: xodimlarni ona-vatanga muxabbat va xizmat burchiga sadoqat ruxida tarbiyalash, ularni yuksak insoniy va ma'naviy axloqiy sifatlarga ega bo'lgan xalqparvar xodim darajasiga yetkazish, xodimlarni yagona g'oya asosida jipslashtirgan xolda ongiga xalq manfaatlariga vijdonan xamda sitqidildan xizmat qilish oliy va sharafli burch yekiligini singdirishdan iborat. Demak, yaxshi mutaxasis bo'lish uchun birinchi galdagi vazifa kitobxonlik madaniyatini oshirishimiz lozim.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ichki ishlar vazirligi tizimidagi ta'lim muassasalarida tinglovchi va kursantlarni harbiy vatanparvar etib tarbiyalash barcha tadbirlarning bosh maqsadidir. Tinglovchi va kursantlarda vatanparvarlik e'tiqodini shakllantirishda halqimizning boy tarixiy me'rosi va an'alarini bilish muximdir. Bu boradagi an'alarining moxiyatini uzoq va yaqin o'tmishda Vatan va millat manfaatlarini yo'lida fidoiylilik ko'rsatgan halq qaxramonlarining faoliyati, O'zbekistonning mustaqil taraqqiyot yo'lidagi yutuqlari misolida ochib berish maqsadga muvofiq.

Buni amalga oshirish uchun quyidagilar asosiy vazifalarga amal qilishimiz lozim:

- xodimlarning ma'naviyati va intellektual salohiyatini yuksaltirish hamda boy madaniyatimiz, azaliy qadriyatlar va an'alarimizga asoslangan dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan yagona tizimni yaratish;

- xodimlarning ongu tafakkuriga Vatan va xalq manfaatlariga xizmat qilish sharafli va muqaddas burch ekanini anglatish, davlatimiz va ichki ishlar organlarining timsollari bilan faxrlanib, qasamyodiga sodiq bo'lish hamda kasbiy burchini bajarishda qonuniylikka qat'iy rioya etish tuyg'usini chuqur singdirish orqali xalqning ularga bo'lgan ishonchi va hurmat hissini yuksaltirish;

- xodimlarning ongi va qalbiga **«Yangi O'zbekiston — uchinchi Renessans sari!»** g'oyasining mazmun-mohiyatini singdirish asosida ularning Vatan va xalq taqdiriga, davlatimiz hamda islohotlar talablariga daxldorligini yanada oshirish;

- shaxsiy tarkibga mamlakatda amalga oshirilayotgan siyosiy, huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, qonunchilik hujjatlari mazmun-mohiyatini tizimli tushuntirish hamda dunyoda va yon-atrofimizda sodir bo'layotgan globallashuv jarayonlariga nisbatan ularning ongli munosabati hamda faol hayotiy pozitsiyasini shakllantirish;

- milliy merosimizning tarixiy ildizlarini o'rganish hamda tahlil qilish, Vatanimiz ozodligi va tinchligi yo'lida qahramonlik ko'rsatgan buyuk ajdodlarimiz va jasur zamondoshlarimizning ibratli hayotini keng targ'ib etish asosida xodimlarda xizmat burchini bajarish borasida qat'iy hayotiy e'tiqodni qaror toptirish;

- xodimlarning estetik tarbiyasini kuchaytirish, ularning madaniyat va san'atning turli sohalariga bo'lgan qiziqishlarini oshirish, ushbu maqsadda adabiyot, kino, teatr, tasviriy san'at imkoniyatlaridan keng foydalanishni tizimli asosda yo'lga qo'yish;

- xodimlarning ichki va tashqi ma'naviy tahdidlar hamda korrupsiyaga qarshi mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ichki ishlar organlarining ijobiy imijini shakllantirish hamda shu maqsadda fuqarolik jamiyati institutlari, jamoat tashkilotlari va ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro hamkorlikni rivojlantirish. [7]

REFERENCES

1. Sh.M. Mirziyoyev. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. T-2020. 400-b;
2. Sh.M. Mirziyoyev. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. T-2020.132-b;
3. I.A.Karimov. Yuksak ma'naviyat yengilmas kuch T-2008, 60-61-b;
4. R.A. Xatamov. 2021 yil 22 fevral kuni o'tkazilgan yig'ilishdagi nutqi;
5. Sh.M. Mirziyoyev. Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari. T-2020.141-b;
6. Sh.O. Mamadaliyev. Milliy g'oya: asosiy tushuncha va tamoyillar T-2011. 21-b;
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 2 apreldagi PQ-5050-son qaroriga 3-ilova Ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish Konsepsiyasi 2-bob.

SLANG AS A PHENOMENON IN MODERN LINGUISTICS

Kurbanova Djamilya Khislyatovna

Lecturer

Tashkent State University of Uzbek Language and

Literature named after Alisher Navoi

dzamiladzamila924@gmail.com

ABSTRACT

The purpose of writing this article is to study the peculiarities of one part of the spoken Russian language, namely slang. The term “slang”, as a rule, refers to those language expressions that do not coincide with the literary language. The Russian language, like many languages of the world, exists in constant development. Therefore, it performs its main function – to serve as a means of communication, to transmit, process and store information. The study of colloquial speech, including slang, is necessary because this form is the only true language and the norm of evaluation of other forms of speech

Keywords: *Russian language, linguistics, slang, slang, social dialect.*

СЛЕНГ КАК ЯВЛЕНИЕ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Курбанова Джамиля Хислятовна

преподаватель

Ташкентский государственный университет узбекского языка и

литературы имени Алишера Навои

dzamiladzamila924@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Целью написания данной статьи является изучение особенностей одной из частей разговорного русского языка, а именно сленга. Термином «сленг», как правило, называют те языковые выражения, которые не совпадают с литературным языком. Русский язык, как и многие языки мира, существует в постоянном развитии. Поэтому он и выполняет свою основную функцию – служить средством общения, передавать, обрабатывать и хранить информацию. Изучение разговорной речи, в том числе сленга, необходимо, так как именно эта форма является единственным истинным языком и нормой оценки остальных форм речи

Ключивые слова: *русский язык, лингвистика, жаргон, сленг, социальный диалект.*

INTRODUCTION

The term “slang” appeared in Russian lexicology relatively recently. Unlike jargon, it is not recorded either in Dal’s Dictionary of the Living Great Russian Language or in Brockhaus and Efron’s Encyclopedia. The penetration of this word into Russian language was due to the study of English-speaking cultures. Initially, slang referred exclusively to foreign-language reality, but later the scope of the word expanded.

Ten to twenty years is a negligible period for the development of a language, but there are periods in history when the speed of linguistic changes increases significantly. Thus, the state of the Russian language in the seventies and nineties can serve as a perfect confirmation of this fact. The changes have affected the language itself, and first the conditions of its use. If we use linguistic terminology, we can talk about a change in the linguistic situation and the emergence of new types of discourse. Communication between a person from the seventies and a person from the nineties could well end in communicative failure due to a simple misunderstanding of language and, perhaps, incompatible linguistic behavior. As confirmation it is enough to point out the most noticeable, though not the most interesting change: the appearance of a huge number of new words (including borrowings) and the disappearance of some words and meanings, that is, the change of the Russian lexicon.

Researchers in the process of studying the living colloquial language became clear that the concepts of “jargon” and “argot” historically indicate the limited group of their speakers, as well as the narrowness of the semantic field of lexical units. At the same time, a linguistic medium of oral communication, different from the norm, uniting a large number of people became evident. It is this concept that got the name of “slang”.

If we proceed from the traditional definitions of slang, youth slang is the language of a particular age group, but this concept is somewhat more complicated. It should be taken into account that young people are people of various occupations, passions and beliefs, level of education, so youth slang is as heterogeneous as young people themselves are. Vocabulary of young “Internet user” differs from the vocabulary of adolescents who gravitate to criminal adventures; fans of Russian rock speak differently than “fans” of Western bands and followers of hippies. all these and other numerous communities of teenagers and youth oppose themselves not only to the world of boring adult “civilians”, but also – to a greater extent – to each other. Therefore, it is in the youth environment that the slang of certain groups is one of the

ways to get to know “one’s own” and a means of isolation, the creation of a certain “esoteric” sphere. The slang of various youth groups borrows from other slangs (criminal, programming, hippie, sports) elements that most correspond to the system of values and aesthetic preferences of a particular group.

DISCUSSION AND RESULTS

Slang understood as a variety of colloquial speech, which evaluated by society as an emphatically informal (“everyday”, “familiar”, “confidential”). At the same time slang tends to borrow the units of slang and slang, metaphorically reinterpreting and expanding their meaning. These are varieties of speech with artificially exaggerated expression, language games, and fashionable neologisms. If an informant refers to real camp guards as “guards”, he is using jargon. If he, on the other hand, refers to the janitor in the dormitory as a “gatekeeper”, we are dealing with slang [2; 22].

O.S. Akhmanova’s Dictionary of Linguistic Terms provides two definitions of the term “slang”:

1. The colloquial variant of professional speech.
2. Elements of the colloquial variant of this or that professional or social group, which, penetrating into literary language or in general into the speech of people who are not directly related to this group of people, acquire in these varieties of language a special emotional and expressive coloring [1; 32].

As we see, in the first definition, slang is simply a series of non-terminology words used in a terminological sense, like “wiper” or “spare wheel” for motorists. Such words are not suitable for official instructions, but are convenient for business conversation between professionals.

In the second case, it is something quite different: we faced with words that have already left the professional sphere and gone “out into the world”. Perhaps an example of this would be “six”: in the world of thieves, one of the meanings of this word is “a person who serves thieves”. In modern colloquial Russian, “six” is a derisive term for any insignificant person, possibly (but not necessarily) with criminal tendencies. Another quality noted by Akhmanova is very important: all such words are brightly expressive [1].

The state of the Russian language in the late XX – early XXI century is characterized by changes, first, in the terms of its use, which is associated with the new linguacultural situation. As confirmation it is enough to point out the most noticeable phenomenon: the emergence of a large number of new words (including

borrowings), as well as the disappearance of some words and meanings. Obviously, both the language changes themselves and their dynamics in this case are caused not by internal, but by external reasons – transformations in the life of Russian-speaking society.

Russian speech has begun to combine heterogeneous elements from once incongruous forms of language. In the speech of a modern person quite often, there are inclusions of non-literary words: argotisms, professionalisms, jargonisms, youth slang.

In this connection, the questions related to the semantics, structure and composition of slangisms, peculiarities and rules of their use, their communicative and pragmatic properties are actively studied. The specifics of slang is covered in the works of a number of researchers: V.S. Elistratov (1994, 1995, 1999), E.A. Zemskaya (1979), P.V. Likholtov (1997), T.G. Nikitina (2003) and others. The structural and semantic features of slangisms are described (T.V. Zaikovskaya, V.S. Elistratov, A.I. Marochkin), the place of these units in the Russian language is determined (V.N. Shaposhnikov), the ways of slangisms formation are studied (V.V. Lopatin).

The frequency of using slangisms implies the need to take into account the regularities of their choice in the process of communication, due to the specificity of slangisms, the potential capacity of functioning and the intentions of the writer and reader. Thus, in accordance with the current situation in modern linguistics there is a need to study youth slang in the aspect of formation and functioning in the linguistic and cultural environment [3].

However, borrowing explained by expediency alone. In many areas oriented toward America, borrowings are clearly redundant, since there are already corresponding words (sometimes-old borrowings) in Russian. Nevertheless, the new borrowings are more prestigious and displace Russian words from circulation. Thus, businessman struggles with entrepreneur, model with mannequin, presentation with presentation, image with image, make-up artist with hairdresser, etc. The appearance of these kinds of borrowings sometimes makes communication difficult. Announcements such as “Sales manager needed” are only for those who understand, and for the rest remain a mystery. However, the costs of this kind are temporary (only for the period of struggle and formation of the new terminology) and do not threaten the language as a whole either. We are hardly becoming Russian when we say accountant (how does it sound, if you think about it!) rather than bookkeeper. In

addition, why do we care so much about the hairdresser that we have to defend him in a difficult struggle with the make-up artist?

The number of borrowings in any language is enormous, which is not always felt by native speakers themselves. Language is an unusually stable system and is capable of “digesting” foreign phenomena, that is, adapting them and making them to some extent their own. The degree of this adaptation is important, but it does not solve the case either. Thus, words like coats (indeclinable noun) or poet (distinct o in the non-degenerate position) are not fully digested, but they have not destroyed the Russian language.

CONCLUSION

In conclusion, it should be said that often in the public consciousness, this or that state of language is subjected to evaluation, and usually it is the "bad" state of language that is noted. Such criticism is usually caused by too rapid changes in language and the resulting gap between the discourses of different generations. This is the situation we are in now.

REFERENCES

1. Akhmanova O.S. Slang. Dictionary of linguistic terms [Сленг. словарь лингвистических терминов]. – Moscow: AST, 2018.
2. Mordvinov B. Educational practice for the study of colloquial Russian speech [Учебная практика по изучению разговорной русской речи]. Omsk: Luch, 2020.
3. Salyaev V. A. The lexicon of argot and slang origin in the explanatory dictionaries of the modern Russian language [Лексика арготического и жаргонного происхождения в толковых словарях современного русского языка]: diss. Candidate of Philological Sciences / Moscow, 2021.

ИССЛЕДОВАНИЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ОРНАМЕНТА И ЕГО МЕСТОРАСПОЛОЖЕНИЯ В КОСТЮМАХ НАРОДОВ СРЕДНЕЙ АЗИИ РАННЕГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-239-247>

Гайсина Р.Ш.

преподаватель кафедры «Дизайн одежды» Национального института
художества и дизайна имени Камолиддина Бехзода

АННОТАЦИЯ

Текст данной статьи содержит исследования изображения орнамента его месторасположения и трактовку, в костюмах народов Средней Азии раннего средневековья, по источникам монументальных настенных росписей (городище Афросиаб, городище Пенджикент). Также рассматривается покрой и форма одежды данного периода.

Ключевые слова: орнамент, росписи, одежда, покрой, Средняя Азия, Афросиаб, Пенджикент, Сенмурф, Ашозушт, Гокарн.

ABSTRACT

The text of this article contains studies of the image of the ornament of its location and interpretation, in the clothes of the peoples of Central Asia of the early Middle Ages, according to the sources of monumental wall paintings (Afrosiab Penjikent settlement). The cut and form of clothing of this period are also considered.

Keywords: ornament, painting, clothing, cut, Central Asia, Afrosiab, Penjikent, Senmurf, Ashozusht, Gokarn.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola matnida monumental devor rasmlari manbalari (Afrosiyob shaharchasi, Penjikent shaharchasi) ma'lumotlariga ko'ra, O'rta Osiyo xalqlarining ilk o'rta asrlar liboslaridagi ornamentning joylashuvi va talqini haqidagi tadqiqotlar o'rin olgan. Shuningdek ushbu davrga tegishli kiyimlarning bichimi va shakli ham talqin etilgan.

Kalit so'zlari: bezak, rangtasvir, libos, bichim, O'rta Osiyo, Afrosiyob, Penjikent, Senmurf, Ashozusht, Go'karn.

ВВЕДЕНИЕ

Орнамент в одежде имеет большую роль, он выступает как оберег, являясь зашифрованным посланием. Каждая эпоха, стиль, национальная культура выработали свою систему орнаментирования, поэтому орнамент является

надежным признаком принадлежности к определенному периоду в истории, народности и стилю. Развитие культуры формирует устойчивые принципы и формы орнамента, во многом определяющие национальные художественные традиции. В орнаменте запечатлено эстетическое осмысление деятельности человека, творчески преобразующей религиозное содержание, имеющей символический и магический смысл. Каждый орнамент имеет свою трактовку, и от его места и формы расположения на одежде, можно определить происхождение, возраст, статус, род деятельности человека.

У любой народности костюм, как и другие элементы материальной и духовной культуры, имеет свою историю. В изучении истории костюма помогают различные источники: исторические и литературно – фольклорные памятники письменной культуры, результаты археологических раскопок, включающие находки образцов одежды и предметы прикладного и изобразительного искусства. Достаточно полное представление об костюме прошлых веков дают монументальная живопись, которая воспроизводит реальный костюм соответствующей эпохи. Другие виды изобразительного искусства (терракотовые статуэтки, изделия из металла и прочие) передают детали костюма условно, но и они могут служить источником материалов для исследования истории костюма. Также помогают и этнографические исследования. Для более полного выявления особенностей покроя, расположения орнамента и других данных костюма стоит подходить к исследованию данного вопроса комплексно.

Предметом исследования в данной статье является изображение орнамента и его месторасположение на костюме народов Средней Азии раннего средневековья. Основным источником является монументальная живопись архитектурных памятников VI-VIII веков.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ

Исследование и изучение изображения орнамента и его месторасположения в костюмах народов Средней Азии раннего средневековья является мало изученной темой. В письменных источниках отражение данной темы можно найти в книге «Живопись Афросиаба» 1975 года Альбаума Л.И. [1], где автор детально рассматривает настенные росписи городища Афросиаб, в частности изображения фигур, орнаментов на костюмах персонажей, в сюжетах настенной росписи залов. В статье Дьяконовой Н.В 1969 года «Сасанидские ткани» Труды ГЭ [3], дается информация об орнаменте сасанидских тканей, который имеет место быть на тканях Средней Азии в период раннего

средневековья. Лобачевой Н.П. в статье «Среднеазиатский костюм раннесредневековой эпохи (по данным стенных росписей)» подробно рассматривает крой среднеазиатской одежды периода VI-VIII веков [6]. Несомненна связь изображения орнамента с религиозными воззрениями зороастризма, мифологическое значение которого имеет большой интерес в трактовке костюма.

Если рассматривать традиционный костюм народов среднеазиатского региона обобщенно, то можно отметить что он отличается своеобразием и имеет общие черты, определяющиеся единым покроем и способом применения. Внутри региона отмечается не только сходство в костюме всех населяющих его народностей, но и выделяются ареалы распространения специфических форм и особенностей, свойственных одной народности или группе, объединенных общими истоками этногенеза, сходными формами ведения хозяйства и образа жизни.

В рамках одной народности среди различных ее групп элементы костюма имеют еще большее сходство. Однако, они представлены рядом вариантов: локальных и племенных отличий, колоритом, размером различных элементов, отделкой, другими деталями и нюансами в способе использования. Различия элементов костюма, принадлежащего разным народностям, населяющим данную область могут быть объяснены этническими корнями этих народностей и традициями той историко – культурной области, на территории которой эти народности проживают [6].

Археологические объекты на территории Средней Азии, в которых обнаружены произведения монументальной живописи: Балалык –тепе, Аджина – тепе, северный Афганистан, Пенджикент, Варахша, Афросиаб, относятся к периоду раннего средневековья, территориально занимавшие историко – культурные ареалы Тохаристана и Согда. Эти территории являются областью формирования исторического костюма Средней Азии.

Надо понимать, что сюжеты монументальной живописи, как правило отображают жизнь высшего сословия раннефеодального общества, ее персонажи - аристократия и ее ближайшее окружение (знать разного ранга, войны, жрецы, слуги, купцы, музыканты, танцоры). Изучая их, можно проследить социальные различия в костюме.

Чтобы проанализировать орнаменты, применяемые в украшении одежды, для начала стоит рассмотреть общий покрой, детали кроя и месторасположение декора.

Характерной чертой одежды народов Средней Азии было единство и близость покроя одежды для разных полов и возрастов. Издавна выработанные элементы кроя сохранялись, так как простота не препятствовала проявлению в них социальных различий. Эти различия выражались в материале для одежды и в ее украшении. Покрой удачно найденный, приспособленный к бытовым привычкам и к климату, не менялся веками. Единство покроев является архаичной чертой, и общие для обоих полов формы следует считать наиболее древними. Среднеазиатская одежда делилась на распашную и нераспашную, покроем которой принято называть туникообразной. Сухорева О.А. в статье «Опыт анализа покроев традиционной «Туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции» [8] дает описание одежды туникообразного кроя: «... делается из прямого куска ткани, перегнутой вдвое на плечах, так что из одного куска образуется основная часть одежды – стан. Прямые невырезанные рукава пришиваются к стану по прямой нитке; с боков, под рукавами, захватывая их помещаются боковины. Такой рукав можно назвать «входящим», так как он вводится внутрь покроя. На месте стыка рукавов с боковинами по большей части, хотя и не всегда, вшивается ластовица, предохраняющая это место от разрыва». Можно отметить, что покроем наплечной одежды, единой в своей основе мог иметь отличия.

Рассматривая персонажей настенной росписи городского дома древнего Пенджикента (VIIв- начало VIIIв), на которой изображена пиршественная сцена, можно отметить, что одежда имеет тот покроем, который характерен для старинной наплечной одежды народов Средней Азии: широкая в плечевой части с сужающимися к запястью рукавами [6]. Низ рукавов оформлен манжетами, на которых изображен декоративный орнамент. На распашной одежде отделка располагается вокруг ворота и идет вертикально вдоль полы. На нераспашной одежде отделка располагается только вокруг ворота. Так как одежда была узкой то по бокам имелись разрезы, которые тоже декорировались орнаментом. Распашная и нераспашная одежда на талии стягивалась наборным поясом (пояса из кожи или плотной ткани с нашитыми металлическими (обычно серебряными) бляшками, также декорированы орнаментом. В статье Н.П. Лабочева «Среднеазиатский костюм раннесредневековой одежды» имеется ссылка на то, что такие пояса имеются в вещественных археологических находках [6].

На росписях Афросиаба есть фигуры, на которых одежда имеет вид распашной. Это - длинный халат из одноцветной шелковой ткани

туникообразного покроя, с двухсторонними отворотами из узорчатой ткани с запахом полы на левую сторону. Низ рукава заканчивается высокой манжетой, также из узорчатой ткани.

Подробное описание сюжетов и элементов росписей можно найти в книге «Живопись Афрасиаба» Л.И. Альбаума [1].

Изучая некоторые сюжеты «Афросиаба», можно найти описания формы, деталей одежды, имеющих орнамент, их месторасположение, и описание орнамента самой ткани.

Например: Западная стена. Орнаменты на отворотах и манжетах халата приближенных царя изображают крылатых лошадей, верблюдов, голову кабана, павлина с ожерельем в клюве и развивающимися за головой лентами.

Послы Чаганиана: фигура 1: круги с перлами. В круге стилизованный рисунок головы кабана; одежда с чередующимися рядами белых и красных фестонов, в середине каждого из них фантастическое животное; орнамент с изображением головы архара с развивающимися лентами на оторочке низа изделия и по разрезу, а также по обшлагам.

Фигура 2: орнамент ткани состоит из синих кругов из перлов, в центре круга на белом фоне стилизованная голова кабана с раскрытой пастью и выступающими клыками. Между кругами ромбовидные фестоны, на их красном фоне стилизованное синие дерево. Каждый такой круг соединен с соседним по горизонтали и вертикале небольшими кружками с мелкими перлами, в центре каждого кружка полумесяц с рожками вверх с круглой точкой по середине. Кайма халата внизу, как и обшлага украшена изображениями крылатых лошадей.

Фигура 3: рисунок ткани из ряда птиц (гусей), каждый ряд имеет противоположное направление полета. Птиц разделяют друг от друга фигурные фестоны, украшенные цветком с двумя лепестками. Кайма в низу орнаментирована орнаментом из перлов и головы кабанов. Предмет, который держит посол в руках прямоугольной формы с орнаментом кругов из перлов, в каждом из которых фигура крылатого льва.

Южная стена, фигура 1: ткань орнаментирована чередующимися желтыми и синими прямоугольниками, расчлененными красной линией. Эти прямоугольники орнаментированы, но орнамент не сохранился.

Фигура 2: халат с каймой, на белом фоне которой растительный орнамент. Ткань халата покрыта орнаментом из кругов, в промежутках между которыми на красном фоне изображены деревья с голубой кроной.

Фигура 3: на белом фоне ткани халата орнамент из фигур лошадей с лентами на ногах и за головой. Кайма украшена синими кругами с перлами, внутри которых головы кабанов.

Фигура 4: ткань халата украшена большими кругами с перлами и павлинами в центре круга. За головой павлинов развиваются красные ленты, в клюве ожерелья. Между собой круги связаны мелкими кружками с мелкими перлами, в середине каждого из них полумесяц рожками вверх. В ромбовидных красных фестонах синие деревья. Также имеется орнамент в виде кругов, в центре которого помещен крылатый лев (попона на фигуре слона).

На южной стене на ценах «всадницы», «всадники на верблюдах», также можно увидеть рисунки орнаментов в виде головы кабана, крылатых лошадей, архаров с лентами на шее, павлинов с лентами и ожерельем в кругах из перлов, гусей, растительного орнамента. Сочетание тканей с различным рисунком орнамента на различных персонажах разное.

В сцене «Глава посольства» всадник одет в красный халат, орнаментированный фигурами гусей, к головам которых прикреплены две белые ленты.

Фрагмент двух всадников: у первого всадника на левой руке, вытянутой вперед, на обшлаге рукава орнамент с изображением красной крылатой лошади. Халат орнаментирован кругами с вписанными в него голубыми павлинами. Халат второго всадника орнаментирован фигурами идущих синих баранов с ожерельем на шее, на красном фоне.

Исследуя орнаменты с монументальных росписей стен видно, что изображения тех или иных персонажей заключены в геометрические формы (круги). Сам орнамент является растительным, зооморфным, сильно стилизованным, расположение его на полотне ткани носит метрический характер. Проявление орнамента на материале является результатом тканного процесса.

Ткани, из которых выполнены одежды персонажей по исследованиям Дьяконовой Н.В. относятся к «сасанидским» полихромным шелковым [3]. Развитие техники и технологии ткачества способствовало созданию тканей более сложного переплетения. Стиль, композиция, форма и расположение «сасанидских» орнаментов диктовались украшениями, которые укреплялись на ткань, прежде чем шелк и новая техника позволили сделать эти орнаменты ее неотъемлемой частью. В той же мере эти украшения предопределили тематику «сасанидского» орнамента, его содержание. Существует предположения, что

изначально ткань декорировалась расшивкой блях жемчугом или пронизками, собранными в определенный орнамент, вышивку. Этому свидетельствуют рельефы с изображением тканей Так – и Бостана. Композиция в кругу по словам И.А. Орбели в статье «Сасанидский металл», сноска на которую дает Дьяконова Н.В. в статье говорится: «Форма блюда с его широким круглым полем являлась наиболее удобной для размещения композиции художником. Овладев композицией в кругу, в силу особой распространенности предметов, круглая форма которых определялась их естественным назначением, ... мастера естественно именно эту форму и приняли, как наиболее излюбленную для предметов, функционально чисто декоративных» [7].

Религиозно - мифологическое происхождение ряда изображений, являющихся обычным орнаментом «сасанидских» тканей несомненен. Изображения мифических животных рождены древними верованиями, представлениями о мироздании, страхах и упованиях многочисленных народов, из среды которых вышли мастера, создавшие эти ткани, и люди, которые их использовали.

В результате исследования орнаментов на тканях раннего средневековья (сасанидских) можно дать трактовку их изображений:

Лев почитался у всех народов - Средней Азии, как солярное животное. Он обычно являлся спутником солнечных божеств и божеств плодородия.

Олень (лань, баран) играл важную роль в хозяйственной жизни народов, являлся тотемом этих народов.

Голова кабана (вепря). По мифологическим представлениям многих народов вепрь является солярным знаком, связанным с небесными и солнечными божествами. Олицетворяет всеокрушающую силу.

Мифическая птица - Ашозушт (Зобар - вахман, Шок) передала людям Авесту «на своем языке», и «когда она говорит дэвы трепещут».

Гокарн - мифическое дерево (Мировое Дерево, Дерево всех семян). Оно предотвращает старость и защищает мир.

Каркас - гриф с золотым ожерельем, который сотворен для поедания падали. Буз - коза приносящая пользу, еду для человека

Сенмурф (Сен) - триединая птица с головой собаки, крыльями и в рыбьей чешуе, символизирующая господство на земле, на небе и в воде.

Чихрав - мифическая птица, являющаяся главой всех птиц.

Изображения орнамента тканей имеет весьма древнее и неоднородное происхождение. Его сюжеты черпались из культовых представлений и древней

символики всех тех народов которые стали производителями и потребителями этих тканей. Несомненен и тот факт, что и круг, особенно круг из мелких точек или мелких кружков, заключающий в магическую ограду тотемное животное или солнце, относится к числу подобных символов [10].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Исследуя орнаменты на костюмах раннего средневековья Средней Азии по монументальным настенным росписям отметим, что орнамент имел место как при декорировании самих полотнищ тканей, так и при декорировании отдельных элементов одежды. Таких как манжеты, отвороты, обшлаги, боковые разрезы. Сам орнамент представляется в виде герметичных, растительных, зооморфных формах; имел метрический характер, с изображением мифологических, космологических и магических существ, значение которых обусловлено древними верованиями, представлениями о мироздании, тотемами.

REFERENCES

1. Альбаума Л.И. «Живопись Афрасиаба». Т., Изд. «Фан» 1975г.
2. Атаханова, Ф. З. (2021). ЎЗБЕК АНЪАНАВИЙ ЛИБОСИ ВА ЗАМОНАВИЙ МОДАНИНГ ЎЗARO ИНТЕГРАЦИЯ ЖАРАЁНИНИ ТАХЛИЛ ЭТИШДАГИ МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАР. ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ, 4(6).
3. Дьяконова, Н. В. (1969). «Сасанидские ткани». Труды ГЭ.
4. Иерусалимская, А. А. (1969). Челябинская» ткань (к вопросу о постсасанидских шелках). Тр. ГЭ.
5. Костюм народов Средней Азии. Историко – этнографические очерки. М., Изд.: «Наука» 1979.
6. Лобачева Н.П. «Среднеазиатский костюм раннесредневековой одежды» Костюм народов Средней Азии. Историко - этнографические очерки. М., Изд.: «Наука»1979, стр.20
7. Орбели, И. А., & Тревер, К. В. (1935). Сасанидский металл: Художественные предметы из золота, серебра и бронзы. Academia.
8. Сухорева О.А. «Опыт анализа покроев традиционной «Туникообразной» среднеазиатской одежды в плане их истории и эволюции. Костюм народов Средней Азии. Историко - этнографические очерки. М., Изд.: «Наука»1979, стр. 79
9. Ходжаева, У. М. (2019). ДИЗАЙН КАК ИСКУССТВО. Экономика и социум, (5), 1229-1232.

10. Чунакова О.М. Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов. Изд. «Восточная литература» РАН. М.: -2004
11. Шишкин В.А. «Варахша». М.: Изд.: «АН УзССР».1963г.
12. Беленицкий А.М., Бентович И.Б. «Из истории среднеазиатского шелкоткачества (К идентификации ткани «занданечи»).\\СА 1961.№ 2. С. 66-78
13. Гюль, Т. И. (2020). Образ верблюда в доисламском искусстве Средней Азии: культово-религиозный аспект. Народы и религии Евразии, (1 (22)), 117-129.
14. Гюль, Т. И. (2021). О династийном культе правителей Бухарского Согда в раннем средневековье (к трактовке росписей дворца Варахши). Вестник археологии, антропологии и этнографии, (2 (53)), 28-39.

ANALYZING ENGLISH LANGUAGE LEARNING NEEDS IN ESL CLASSROOM

Turgunboeva Dilnoza Akmal kizi

Teacher of UzSWLU

E-mail: dilnoza_t97@mail.ru

ABSTRACT

Needs analysis is an important means of conducting research prior to designing and evaluating lessons/materials/syllabus and it helps draw a profile of students/course in order to determine and prioritize the needs for which students require English (Richards et al, 1992). This paper presents a needs analysis project we have developed for the English as a second language learners at Uzbekistan state world language university. Our needs analysis project aims at investigating students' needs and expectations from English courses with regard to technological resources both for in-class and out-of-class activities, supplementary materials for both in-class and out-of-class activities, assessment and evaluation techniques, and teacher-student interaction.

Keywords: *learning strategies, authentic materials, overgeneralization, principle eclecticism.*

АННОТАЦИЯ

Анализ потребностей является важным средством проведения исследования до разработки и оценки уроков/материалов/программы и помогает составить профиль студентов/курса, чтобы определить и расставить приоритеты в потребностях, для которых учащимся требуется английский язык (Richards et al, 1992). В этой статье представлен проект анализа потребностей, который мы разработали для изучающих английский как второй язык в Узбекском государственном университете мировых языков. Наш проект по анализу потребностей направлен на изучение потребностей и ожиданий студентов от курсов английского языка в отношении технологических ресурсов как для занятий в классе, так и внеклассных занятий, дополнительных материалов для занятий как в классе, так и внеклассных занятий, оценки и методы оценивания и взаимодействие учителя и ученика.

Ключевые слова: *стратегии обучения, аутентичные материалы, свержобобщение, принцип эклектизма.*

INTRODUCTION

Needs Analysis report, collecting data about the learner’s language skills, his or her purpose for learning English, learning strategies, styles and identifying some problems that the learner is experiencing in foreign language acquisition. The Needs analysis took place in UzSWLU and my learner was a second year student Shohista Imomaliyeva. While observing the lesson, I paid attention each student’s participation and I found this learner very sociable and responsible for her each task. Therefore, I decided to work with this student.

The learner’s profile

<ul style="list-style-type: none"> •Name: Shokhista Imomaliyeva •Gender: Female •Contact: (998) 90 957 29 46 •Nationality: Uzbek •Date of birth: 17.04 1998 •Place of Birth: Tashkent •Occupation: Student •Major: Foreign language and literature (English) •Hobbies: cooking, reading detective books •Native language: Uzbek •Languages can speak: Uzbek, Russian as a second language, English as a foreign language, French not fluently. •Career aspirations: wants to work foreign investment company •Travel: never been in English speaking countries •Personality: sociable, enthusiastic for learning 	
Reasons for choosing learning English as a major	Wants to learn more about foreign countries, people and their lifestyle.
Writing skill	Tries to brainstorm ideas, structure of a composition prior to writing, uses dictionary to use academic vocabulary
Speaking skill	Always takes preparation before presentations, brings her speech ready made phrases, tries to

	participate each speaking activity
Reading comprehension	Doesn't manage her time to fulfill all required comprehension questions, spends much time for comprehension, analysis of materials. Generally, understands the main points.
Listening skill	Has better ability for listening than other skills, sometimes has problems with speed of listening.
Grammar	Obeys all grammar rules, produces grammatical correct sentences both written and oral discourse, sometimes can not use complex structures when time is limited.
Vocabulary	Used passive grammar translation approach to learn vocabulary. Currently learning academic vocabulary in context.
Transferable skills	Tries to approach all her assignments creatively, has good organization, problem solving, thinking skills.

MATERIAL AND METHODS

I used the following sources to obtain information about the learner:

- interview
- questionnaire
- classroom observation
- samples of student writing.

I believe that interview and questionnaire can give background information about the learner. They help to define learner's personality and learning goals. Classroom observation and writing samples provide facts to define learner's academic field. For instance, through observation I would know directly learner's readiness, activeness in the lesson and language skills. Student's writing

demonstrates her writing structure, grammatical competence and lexical source. My student is considered adult learner, therefore I took consent form from herself after the first day of observation. I explained her my project and stages for fulfilling it. Then we decided to meet for the interview.

DISCUSSION AND RESULTS

To begin with the interview that I had with Shokhista, it covered 10 questions. In the first question as usual she had to introduce herself and her occupation. The second question requires more specific information about the learner's learning styles, strategies and how she uses them in learning process. According to her response, Shokhista is not an autonomous learner, she is used to learning language with the guide of a teacher but currently she has noticed the benefits of self study endeavors to learn English independently. So that she considers that she is mostly a visual and kinesthetic learner. In addition, when I asked about English skills that she needs to develop she answered writing and speaking without hesitation. Because she has difficulty with writing, assignments and communicating fluently in target language. With regard to fourth and fifth question, she believes both vocabulary and grammar are essential for learning English. Shokhista informed me that she regularly uses textbooks, dictionaries and listening audios as a language learning material. As far as I am concerned, she learned and still learning English grammar explicitly and tries to learn by heart academic words from vocabulary books. However, after some days when she wants to use these words in her speech, she will not remember. This is one of the main problems of her learning strategy. The underlying cause of her situation is that she is not learning vocabulary in context, she is learning them passively. Furthermore, she acknowledges that she has really developed her team work skills, presentation, time management and organization skills which can be helpful in a long run. In terms of individual, pair or group work, she prefers working individually. Because she believes that this gives her full responsibility and she prepares the assignment without relying on others' approach and considerations. Finally, when we talked about her learning problems and further studies to improve her English and learning strategies, I made sure that now she is aware of new language learning tools, necessity of using authentic materials like reading English newspapers, magazines and articles, communication with friends outside of the classroom. And then she mentioned about her problems with fluency and accuracy while speaking and word choice while writing.

During the interview, I noticed that the student wasn't overly conscious of herself when she spoke. In some places she confused her words. She avoids teacher's immediate correction method, because she worries about her mistakes and teacher's comment can cause lose her following ideas. That's why she prefers after correction method. If I inform about the student's oral mistakes, they were her sentences structure, pronunciation and lack of vocabulary. She overgeneralized one rule for one item of the language to another item. For example: she added -s to uncountable nouns in order to make plural form.

Another important source that I used for needs analysis is questionnaire. The questionnaire consisted of 12 statements based on learning process and the learner had to read each statement and choose one of the three options that describes her well. From the conducted interview and questionnaire, I discovered that the learner needs interaction with others while learning target language. she adopted only individual tasks, therefore, she has poor communication skills. If I were her teacher, I would encourage her to learn and use language in collaboration. The questionnaire demonstrated that the learner always understand what the speaker is saying about in daily situations, however, she can not catch the full meaning of the listening at the first listening the recorder. It means that she needs to learn about listening strategies and practice them more. The same thing happens with her reading skill. She reported that sometimes she uses prediction, before reading. But she doesn't know where she should use prediction, inferring or reading for details.

Overall, I observed 3 "Listening and speaking" lessons of the group 213. There I tried to figure out Shokhista's attitude towards specific subjects, motivation, activeness and her groups knowledge and needs. Moreover, I filled observation form by focusing on her speech. This student is considered as an active learner because she always tried to do all tasks on time. She kept good eye contact when speaking and used body language. During her presentations because of excitement, sometimes she confused some words. I noticed that she used correct grammar and sentence structure but couldn't produce complex sentences, had difficulty to ask grammatically correct questions. I told her overgeneralization errors and advised enlarging her vocabulary. After a week I began to observe her participation of lessons again. After that I noticed that her self-confidence increased, while speaking sometimes she was able to correct her own mistakes, she was losing overgeneralizing plural forms of nouns. I thought that more practice helped to develop her speaking skills, presentation and teamwork skills. She said that she was losing her anxious before answering questions or present some project works. Nevertheless, she couldn't produce complex sentences. I advised

this student to speak English in her daily life with other people, friends, teachers and to focus her attention on native speakers talk. In this way, she can learn new phrasal words, take ready sentence structure. The members of the group have their own ideas, they use their higher order thinking skills, but they couldn't devote themselves learning target language. I didn't feel their any effort or attempt to learn English better. In fact, while expressing their point of view, it they couldn't find English equivalent they easily use their L1. I don't think that the teacher is using natural method because she required using their English time to time. I would use direct method in order to teach this group, encourage the students to communicate only in English. Although I only observed the group's LS lessons, I had a chance to look through my learner's writing compositions to gain more information. In the student's first reading log I came across grammatical errors about reported speech. In some places almost all her reading log and writing tasks she skipped writing to be forms are, was, were and etc. they are not significant errors but they should be corrected. Next errors are about tenses. Overall, especially she made mistakes while using past tenses. For example: apologize – should be apologized, bring bad luck to the ship – brought bad luck. In addition, she didn't correctly noun prepositions and verb prepositions. She used relative closes effectively but in some sentences she didn't choose right relative pronouns. Her second reading log was written much better than former one, because there were less grammatical mistakes. However, again we can see there mistakes of relative closes and passive forms. If I tell about her writing tasks, she similarly simple words, in some sentences she couldn't find appropriate words in order to express her point of view. In her second writing task, she confused writing some articles. Also her grammatical errors include modal verbs. This student should try to use more modal verbs in her speech or essays. Generally, all her writing samples, including Critical report on stories and poem, sample for IELTS writing task 1, samples of complaint and informal letter written in satisfactory level, but not meets or exceeds the standards. Because, she obeyed grammar rules, used appropriate linking words, there were coherence and cohesion in her written discourse. Nevertheless Shokhista repeated the same grammatical structures and vocabulary. She didn't use academic format, any complex sentences. On the other hand, these were not significant errors, admittedly, the learner was able to deliver her message to the reader. The most important fact is that she has her own view and perspective and she always tries to share it with others.

CONCLUSION

Through this study I discovered how we can apply theory into practice. I had some methods for data collection but I learned using them in different situations. This study showed me that it is difficult to meet learners' demands because each learner of the same group has different needs. Furthermore, the learner's needs may change continuously, after fulfilling the previous one. I would suggest teaching this learner and group through principle eclecticism. Integration of necessary aspects from direct, content based instruction and communicative language teaching methods would be effective to acquire the target language. I will make this kind of group busy under different projects, require them daily oral reports and increase language skills through practice. During observing the class I learned where we should use particular methods and techniques. The lesson plan designed for the second year students of Uzbekistan state World Languages University. Topic of the lesson "National festivals" was selected based on the original version of Listening & Speaking course syllabus. In fact, 4 hours of the course devoted to the topic "Cross cultural communication." Having considered the results of class observations, students' needs, the topic which focuses on culture is more specified. As students' major is teaching foreign language, they implicitly learn culture together with language. Language and culture are interrelated to each other and students should increase their cultural understanding during the input session of the course. Moreover, it is not challenging to address content and language objectives of the lesson under the topic of culture. The topic is interesting enough for the second year students to develop their listening and speaking skills. The content of the lesson plan based on student-centered approach and includes activities that promote students' interaction and cooperation through using authentic materials. Pre-task activity of the lesson is called Match up. Students are distributed various pictures of festivals and they have to find the descriptions of the pictures from the cards around the walls in the classroom. After finding the descriptions, students share their viewpoint about national festivals and their roles. The aim of the activity to prepare the students to the main listening part, energize them, activate their schemata and increase their attention to detail. This also helps students to interact as they try to find similarities and differences of the pictures and descriptions in peers in order to find their own. This activity can be adopted and modified according to the level, interests of the class and can cover a range of topics across all key learning areas, including numeracy, literacy, technology, history, science for English for specific purposes classes. There is differentiation provided for our target learners as well. In this stage rather than sticking the description cards

around the walls in the classroom, teacher can distribute cuts of all festival pictures and descriptions and students work in pairs to match them. This variation can be applied in adult learners class who don't prefer total physical response or in order to alter mode of interaction. Because differentiated instruction suggests pair work rather than the whole work. Main activity starts with Harmer's Silent viewing technique . currently, with the development of technologies, the implementation of video assists students in their language learning. The application of video as an audiovisual authentic material in foreign language classrooms with the focus on communicative language teaching has influenced both language learners and teachers and it is obvious that the use of such a useful learning tool is helpful for language learning. Initially, students watch the video without its voice. Observations showed that the teacher sometimes has challenges to encourage the students to answer her questions because the students prefer keeping quiet or they have no idea regarding to the teacher's question. To make it more precise, questioning technique prior to playing the listening is not always appropriate to be used in the classroom. Therefore, considering Harmer's point of view, silent viewing was chosen to invite the students actively participate in learning process. Silent viewing can motivate the students to predict what information that they are going to receive. The students' willingness to engage in the lesson can be easily activated when they can observe something. The next phase of the main task "Listen and restore" is one-way listening, mainly focuses on listening for global understanding and listening for details. Students watch the video and take notes. Then they are supposed to correct the details in the written text. Herron (1994) states that video has the advantages of allowing students to see authentic linguistic and cultural interactions between native speakers.

One way listening tasks need students to understand the core meaning of what is said without demanding to give immediate responses. According to Vandergrift (2012) et al., students listen to various kinds of spoken texts that are recorded or read aloud by the teacher. After that they use the information to get different listening outcomes or products, for instance, sorting out the information, diagrams, notes, pictures, individual or group answer. Prior to increasing participatory listening tasks, it is important for this group to develop their one-way listening individually. It helps students practice different listening skills for a specific product. Video as a learning tool, Mckinnon (2014) considers it can help and increase the listening experience of the learners and admittedly, as learners can observe many characteristics of real language like emotions, gestures and others, it is preferable to be practiced in the classroom. Post activity Group presentation includes differentiated instruction for

students. Needs analysis proved that the group has multilevel students and they have different learning styles. Based on the students' individual learning differences, various ways of delivering presentation was preferable. This instruction help students reveal their ability without being much pressurized. Some students are introverted and they can't perform role play or deliver public speech. Therefore, this activity suggests conveying ideas in written way. From other point of view, role play can be good activity for tactile learners. Furthermore, encouraging students to make presentations are great way to have students practice all language skills and subskills. Presentation skills are very useful and necessary both in and outside of the lesson. After completing the tasks, presentation is a bridge for students to share with others what they have learned. It is also an opportunity to challenge and enlarge their understanding of the topic by having others ask questions. Presentations are considered main part of task based learning and they are the most practical way to revise the unit and group/pair work. To sum up, the lesson plan involves sequential, interrelated activities that don't contradict each other. Each activity has its own purpose and most of them support students' interaction and enrich their knowledge on intercultural competence. The activities emphasizes to practice students listening, speaking and writing skills. The lesson plan includes use of peer evaluation, constructive-corrective feedback, differentiated instruction which is essential in today's classroom.

ACKNOWLEDGEMENT

I express my sincere gratitude to principals of UzSWLU and my research participant Shohista Imomaliyeva who answered with unfailing patience numerous questions about the language use. I am also grateful for the meaningful feedbacks offered by the peer reviewers who made improvement in this study and saved me from many errors.

REFERENCES

1. Goh, C.C.M.(2008). Second Language Listening Comprehension: Process and Pedagogy. RELC Journal, 39(2), 188-213;
2. Kraven, M. (2004). Listening extra. Cambridge University Press;
3. Selinker, L. and Lakshamanan, U.(1992). "Language transfer and fossilization: The Multiple Effects Principle." In Gass and Selinker. 1994.pp. 22-27.
4. Towell, R. and Hawkins, R.(1994). Approaches to Second Language Acquisition. Adelaide: Multilingual Matters Ltd.

“SHER BILAN DURROJ” HIKOYATINI RIVOJLANTIRUVCHI TA’LIM TEXNOLOGIYASI ASOSIDA O‘QITISH

Muxammadiyeva Moxichehra

ToshDO‘TAU magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” dostonidan olingan parcha “Sher bilan durroj” hikoyatini 5-sinf o‘quvchilariga rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida o‘qitish, turli xil usullardan foydalanish orqali darsni samarali tashkil etish masalasi ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: Inkorporatsiya, moslashuvchanlik, uyg‘unlik, yaratuvchanlik, tabiiylikka asoslanish, metod

ABSTRACT

The article deals with the issue of effective organization of the lesson using a variety of methods, teaching 5th grade students the story "Durroj with a lion" from Alisher Navoi's epic "Hayrat ul-abror".

Keywords: Incorporation, flexibility, harmony, creativity, naturalness, method

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается вопрос эффективной организации урока с использованием разнообразных методик обучения учащихся 5-х классов рассказу «Дуррой со львом» из эпоса Алишера Навои «Хайрат ул-аброр».

Ключевые слова: Инкорпорация, гибкость, гармония, творчество, естественность, метод.

KIRISH

Pedagogik texnologiya kafolatli ta’lim-tarbiya maqsadiga erishish bilan ahamiyatli va dolzarbdir. Bolaning aqliy qobiliyatini har tomonlama shakllantirish – rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalarining asosi hisoblanadi. Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalariga o‘quvchi shaxsining ijobiy sifatlarini, ayrim sohalaridagi bilimlarini, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish metodlari kiradi. Rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi I.G. Pestalozzi, A. Disterveg, K.D. Ushinskiy va boshqalar tomonidan o‘rganilgan. Bu texnologiyaning ilmiy asoslanishi L.S.Vigotskiyning asarlarida berilgan.

Rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyasining yetakchi tamoyillari:

Inkorporatsiya (tizimli faoliyat ko‘rsatish) – adabiyot darslarida badiiy asarlarni adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan ilmiy, badiiy jihatdan esa san’at darajasida tahlil qilish orqali adabiy-nazariy bilimlarni umumlashtirish;

Moslanuvchanlik – adabiyot fanini ta’lim shakli, metodi va usullarining turli ta’lim muassasalarida qo’llanilishi;

Uyg’unlik – adabiyotshunoslikka oid o’quv materiali mazmunini shaxsni rivojlantirish shakl, metod va usullari bilan uyg’unlikda olib borish;

Yaratuvchanlik – adabiy ta’lim jarayonida fanning, qolaversa, o’rganilayotgan badiiy asarning mazmun-mohiyatidan hamda o’quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda turli ta’lim muassasalari pedagoglarning innovatsion texnologiyalarni yaratish imkoniyatlari;

Tabiiylikka asoslanish – genetik va ijtimoiy jihatlariga muvofiq o’quvchilarning o’ziga xos, shaxsiy xususiyatlarini hisobga olish²¹ni nazarda tutadi.

Yuqoridagilarning barchasi ta’lim jarayonidagi o’zaro bog’liq uchlik – ta’lim, tarbiya va shaxs rivojlanishini o’zida mujassam etadiki, bu bevosita “Ta’lim to’g’risida”gi qonun talablariga ham mos tushadi. Shulardan kelib chiqib, Alisher Navoiyning „Hayrat ul-abror” dostonida berilgan “Sher bilan durroj” hikoyatini rivojlantiruvchi ta’lim texnologiyalari asosida o’rganib chiqamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Alisher Navoiyning «Xamsa» asariga kirgan birinchi doston «Hayrat ul-abror», ya’ni «Yaxshi kishilarning hayratlanishi» deb nomlanadi. Mazkur doston 63 bob, 20 ta maqolatdan tashkil topgan. Har bir maqolat bir mavzuga bag’ishlangan bo’lib, shoir, avvalo, o’quvchini bu mavzu bilan tanishtiradi. So’ngra o’sha mavzuga munosabat bildirib, uni har jihatdan tasvirlaydi. O’quvchining tasavvurlari aniq bo’lishi uchun bog’bon va dehqonning ishini misol keltiradi. Har bir inson o’ziga to’g’rilikni odat qilmog’i haqida so’z yuritib, kimki to’g’rilik yo’li qanday ekanligini bilmoqchi bo’lsa, bu yo’l ikki xil bo’ladi. Birinchisi, to’g’riso’z odam. Agar u to’g’ri so’zli bo’lsa, uning ishi, o’zi ham to’g’ri bo’lishi kerak. Ikkinchi toifa kishilar andisha bilan, betgachoparlik qila olmay, «to’g’ri» deguvchilardir. Navoiy birinchi toifani to’liq ma’qullagan holda, ikkinchisi ham «yomon emas» deya inkor qilmaydi²².

O’tilgan mavzuni mustahkamlash uchun “Aqliy hujum” metodidan foydalansak bo’ladi. Negaki, bu metod 5-sinf o’quvchilarining yosh xususiyatlariga ham mos bo’lib, ularning darsga bo’lgan qiziqishini yanada oshiradi. O’tilgan mavzu asosida tuzilgan savollar mavzuni qanday darajada o’zlashtirganliklarini aniqlash uchun xizmat qiladi.

²¹ Toipov O. Q., Usmonbekova M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.: 2006, Fan.50-bet.

²² Ahmedov S., Qosimov B., Qo’shqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot. Umumiy o’rta ta’lim maktablarining 5-sinf uchun darslik-majmua. Sharq. – T.: 2020

“Aqliy hujum” metodi

1. Alisher Navoiy qachon va qayerda tavallud topgan?
2. Navoiyning bolalik yillari to‘g‘risida nimalarni bilasiz?
3. Alisher Navoiyning taxalluslarini sanab bering va ularning ma‘nosini izohlang.
4. Mavlono Lutfiy Alisher Navoiyning qaysi satrlar bilan boshlanuvchi she‘rini tinglab, qoyil qolgan?
5. Navoiyning maktabdosh do‘sti Husayn Bayqaro taxtga chiqishi bilan Navoiy qanday lavozimga tayinlanadi?
6. Nechanchi yillar oralig‘ida Navoiy Astrobodda hokim bo‘ladi?
7. Alisher Navoiy nechta she‘riy devon tuzgan?
8. Navoiy oilasi bilan Iroqqa ko‘chayotganda yo‘lda kimni uchratishadi?
9. Alisher Navoiy necha yoshidan boshlab she‘rlar mashq qila boshlagan?
10. Alisher Navoiy qachon va qayerda vafot etgan?

“Aqliy hujum” metodi o‘quvchilarni biror bir mavzuni chuqur o‘rganishlariga yordam berib, o‘quvchilarni mavzuga taaluqli tushuncha yoki aniq fikrni erkin esga olishga yordam beradi. Shuningdek, o‘tilgan mavzuni mustahkamlash, yaxshi o‘zlashtirish, umumlashtirish hamda o‘quvchilarni shu mavzu bo‘yicha xulosalar chiqarishga undaydi. O‘qituvchi yangi mavzuni tushuntirib berish uchun audio materialdan foydalanishi mumkin. Bundan tashqari “Sher bilan durroj” multfilmidan parcha qo‘yib berish ham o‘quvchilarning mavzuni yanada yaxshiroq o‘zlashtirishini ta‘minlaydi. Audio material qo‘yib berilganidan so‘ng o‘quvchilarga quyidagi savollarni berish, ularni mavzu yuzasidan mulohaza qilishga undaydi.

O‘YLAB KO‘RING!

- **Sham bilan parvona, sozlangan va sozlanmagan cholg‘uning rostlik va egrilikka qanday aloqasi bor?**
- **Qo‘li egri odamni qayerda, qachon va qanday jazolaganlar?**
- **Sher majoziy obrazida qanday insonlarga xos jihatlar mujassamlashgan? Durrojda-chi?**
- **Ahil yashash, qo‘shnichilik munosabatlari haqida o‘z tushunchalaringizni so‘zlang.**
- **Qanday illatlar durrojni fojiaga olib keldi va nima uchun do‘sti yordamga kelmadi?**
- **Adashib yoki qizishib yolg‘on gapirgan yoki ont ichgan odamga qanday munosabatda bo‘lish lozim?**
- **Rost so‘z, to‘g‘ri yashash haqidagi g‘oyalar ilgari surilgan yana qanday asarlarni bilasiz?**

Yangi mavzuni mustahkamlash uchun “Voqea- sabab – oqibat” metodidan ham foydalanishimiz mumkin. Ushbu metod o‘quvchilarning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Voqea	Sabab	Oqibat
1.Sher bolasini tishida asrab yurar edi.	Chumolilardan asrab yurar edi. Negaki, ular sher bolasini talab o‘ldirishar edi.	Sher seskanib ketsa, tishi bolasiga botar, uni yarador qilar edi.
2.Sher durrojga do‘stlashishni taklif qildi.	Bolasiga zarar yetmasligi uchun	Sher bilan durroj do‘stlashishdi. Sher bolasi aziyat chekmaydigan, durroj erkin uchadigan bo‘ldi.
Durroj yolg‘on kuylar pandni eshitmas edi.	U yoshligidan shunga o‘rgangan edi.	Durrojni umri qirqildi.

Birinchi ustunda sodir bo‘lgan voqea aks ettirilsa, ikkinchisida uning sababi, uchinchisida esa oqibati aks ettiriladi. O‘quvchilar shu ketma-ketlikda davom etishadi. Ushbu metod o‘rganilayotgan mavzu haqida tushuncha va tasavvurlarni aniqlash imkonini beradi va o‘quvchilar tajribasidan foydalanishni ko‘zda tutadi, reflektiv kuzatishlarni amalga oshiradi, faol ijodiy izlash va fikriy tajriba o‘tkazish imkoniyatini yaratadi.

O‘qituvchi tomonidan o‘quvchilarning asarni qanchalik e‘tibor bilan o‘qiganliklarini aniqlash hamda asar badiiyatini ochishga katta xizmat qilgan nutqiy va ashyoviy detallarning qay darajada o‘zlashtirilganligini bilish maqsadida ularga “Chala xat” beriladi. Unda o‘quvchilar o‘zlarining sinchkovliklarini namoyon qiladilar va topshiriqni yozma bajaradilar.

Xotirani charxlash usuli

“Sher bilan durroj”

To‘qayda bir yirtqich .... bor edi. Vahshatda osmon sheridek qo‘rqmas edi. U har safar bolalaganda zavqqa to‘lar, biroq ... uning bolasini talab o‘ldirishardi. Shuning uchun u o‘zining ajralmas bu boyligi - farzandini ... asrar edi. O‘sha to‘qayda bir ... ham bo‘lib, bu yirtqich sherning vahmidan doim qo‘rquvda edi. Sher ... pisib yotgan joyga borib qolsa bu notavon pir etib uchar, sher qo‘rqqanidan seskanib ketar, bolasiga ham ... tishi botib ketardi. Tishi bilan ... yarador qilardi

Ushbu metod o'quvchilarni fikriy bog'liqlik, mantiq, xotiraning rivojlanishiga imkon yaratadi. Bundan tashqari o'quvchilarga mustaqil bilimi, o'rganilayotgan mavzu haqida tushuncha va tasavvurlarini aniqlash imkonini beradi. Negaki, adabiyot metodikasi ilmi har bir adabiyot darsi oldiga tarbiyaviy, ta'limiy, yo'naltiruvchi va rivojlantiruvchi maqsadlar qo'yilishi lozimligini ko'zda tutadi. Bu xil maqsadlar to'g'ri belgilab olinsa, dars jarayoni shu asosda tashkil etilsa, o'quvchilarning ma'nan sog'lomlashuvi uchun ulkan imkoniyatlar paydo bo'ladi.²³

HIKOYADAN XULOSA:

- Yolg'onchilik jazosiz qolmaydi. Albatta, yolg'onchi o'z boshiga kulfat keltiradi.**

- Ulki shior ayladi yolg'on demak,
Bo'lmas ani er-u musulmon demak.
- Kimki o'zi ayladi yolg'on so'zin,
Kizb, der el, chin desa, yolg'on so'zin.
- Necha zarurat aro qolg'on chog'i,
Chin demas ersang, dema yolg'on dog'i.

XULOSA

Demak, mavzu yuzasidan shunday xulosa qilishimiz mumkinki, hikoyatda obrazlar ramziy tabiatga ega bo'lsa-da, ular hayotiyiligi bilan o'quvchi yodida qoladi. Bu hikoyatda sher – ham jismonan, ham ruhan kuchli, ayni vaqtda bolalariga cheksiz mehri, ular uchun har narsaga tayyor fidoyi insonlar ramzi bo'lsa, durroj hayotga yengil-yelpi qarovchi, yolg'onchilikni kundalik mashg'ulotga aylantirib olgan kimsalar timsolidir.²⁴

Xulosa qilib aytganda, barcha pedagogik texnologiyalar – o'quvchini mustaqil o'qishga, bilim olishga, fikrlashga o'rgatishni kafolatlaydigan jarayondir.

²³ Q.Husanboyeva, R. Niyozmetova Adabiyot o'qitish metodikasi. T.:2008, Barkamol fayz media.145-bet.

²⁴ Ahmedov S., Qosimov B, Qo'shqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 5-sinf uchun darslik-majmua. Sharq. – T.: 2020

Yuqorida foydalanib o‘tilgan, “Aqliy hujum” “Voqea-sabab-oqibat” metodlari, “Chala xat” xotirani charxlash usullari o‘quvchilarga yangi mavzuni yaxshi o‘zlashtirishlariga yordam beradi, hamda mavzu yuzasidan mustaqil fikr paydo bo‘lishida ko‘maklashadi. Negaki, bugungi kunda erkin va mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy-siyosiy hayotda ongli ravishda faol ishtirok etishga qodir yosh avlodni shakllantirish bugungi ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir.

REFERENCES

1. Toipov O‘. Q., Usmonbekova M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. T.:2006, Fan.50-bet.
2. Ahmedov S., Qosimov B, Qo‘shqorov R., Rizayev Sh. Adabiyot. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinf uchun darslik-majmua. Sharq. – T.: 2020
3. N.Karimov, T.Mirzayev, B.To‘xliyev, B.Karimov,B.Do‘stqorayev,S.Matjonov, S.Sayyid Adabiyot fanidan o‘quv dasturi. 9-sinflar uchun. Toshkent.2008 yil.
4. Q.Husanboyeva, R. Niyozmetova Adabiyot o‘qitish metodikasi. T.:2008, Barkamol fayz media.145-bet

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINI XOR-DIRIJYORLIGI FAOLIYATIGA TAYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

Nurmetov Sa'dulla Yulgashevich

Urganch Davlat Universiteti San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada davlatimiz tomonidan musiqa madaniyatiga berilayotgan e'tibor hamda o'zgarishlar bayon etilgan. Shuningdek, talabalarni xor dirijyorligi bo'yicha amaliy faoliyatga tayyorlashning samarali shakl va uslublari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

***Kalit so'zlar:** ta'lim tizimi, pedagogika, musiqa madaniyati, xor-dirijyorligi, shakl va uslub, metodika, dirijyorlik harakatlari.*

ANNOTATION

This article describes the attention and changes that our state pays to music culture. Recommendations are also given on effective forms and methods of preparing students for practical activities in choral conducting.

***Keywords:** education system, pedagogy, music culture, choir conducting, form and style, methodology, conducting actions.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассказывается о внимании и изменениях в музыкальной культуре нашей страны. Также даны рекомендации по эффективным формам и методам подготовки студентов к практической деятельности по хоровому дирижированию.

***Ключевые слова:** система образования, педагогика, музыкальная культура, хоровое дирижирование, форма и стиль, методика, дирижерские действия.*

KIRISH

Kelajak bugundan boshlanadi - deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy hamda ta'limiy - tarbiyaviy jarayonning qay maqsadga yo'naltirilganligi va undan kelib chiqadigan vazifalarga chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda Respublikamizda kelajagimiz bunyodkorlari bo'lmish yosh avlod tarbiyasiga, ayniqsa, bo'lg'usi pedagog kadrlarni umummadaniy, g'oyaviy - siyosiy, ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularni har tomonlama yetuk shaxs va ta'lim - tarbiya ishlari uchun asosiy masullikni his etuvchi va unga tayyor bo'lgan mutaxassis kadrlar qilib yetishtirishga juda katta e'tibor berilayotganli bejiz emas. Hozirgi kunda kelajagimiz bunyodkorlari bo'lmish o'quvchilarni ma'naviy yetuk, aqliy barkamol, jismonan sog'lom, milliy, madaniy

qadriyatlarga ongli munosabatda bo'ladigan, shuningdek fan sirlarini chuqur egallagan har tomonlama bilimli insonlar qilib tarbiyalash jamiyatimizni rivojlantirishga qaratilgan barcha vazifalar ichida ustivor ahamiyat kasb etib turibdi. Ta'limning barcha bo'g'inlarida va fanlar yo'nalishlarida bo'lgani kabi o'quvchi - yoshlarni axloqiy, estetik, ma'naviy jihatdan yetuk va milliy g'oyalarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash hamda ularning badiiy tafakkurini o'stirishda umumta'lim maktablarida "musiqa madaniyati" fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasi muhim o'rin egallaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqa o'qituvchilarini dirijyorlik faoliyatiga tayyorlash, albatta professional mustaqil kasbiylik talablaridan farq qiladi. Bunga yuqorida aytganimizdek, o'qituvchilik kasbini va musiqa darslarini mazmun va mohiyati nuqtai - nazaridan qarash o'rinli bo'ladi. Ya'ni, musiqa o'qituvchisi professional dirijyor sifatida emas musiqa darslarida xor ijrosini boshqarish layoqatiga ega bo'lgan dirijyor sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi - dirijyor birinchi navbatda bolalar xor jamoalarini tuzilishi xususiyatlari bilan birga ularning ovoz imkoniyatlarini nazariy va amaliy metodik asoslarini yaxshi bilishi kerak bo'ladi. Chunki, umumta'lim maktablarida har bir sinf alohida uyushgan bir xor jamoasi sanaladi. Bu jamoalarning xor rahbarlari va dirijyori esa bevosita musiqa o'qituvchisining o'zidir.

Dirijyorlik kursining asosiy maqsadi bo'lg'usi musiqa o'qituvchilari talabalarga dirijyorlik sirlarini o'rgatish jarayonida ularni jamoaviy ijrochilikni boshqarishga tayyorlash bilan birga, ularga ma'naviy, mafkuraviy tarbiya berish, g'oyaviy, badiiy - estetik tarbiyalash, ularning badiiy ijrochilik mahoratini (xor, vokal ijrochiligi bo'yicha) o'stirish, asosiy va eng zarur dirijyorlik o'quvi va ko'nikmalarini shakllantirish, o'zbek qardosh, chet el kompazitorlari tomonidan yaratilgan eng yaxshi xor asarlari, shuningdek xor ijrosiga moslashtirilgan, qayta ishlangan xalq qo'shiqlari bilan yaqindan tanishtirib borish, turli janr, xarakter, mavzu va turli tarkib, tipdagi xorlar uchun mo'ljallangan asarlarni professional darajada tahlil qilaolish va ularga dirijyorlik qilaolish malakalarini rivojlantirishdan iborat. Dirijyorlik kursi fan sifatida o'quv mashg'ulotlari jarayonida quyidagi vazifalarni amalga oshirish bo'yicha tizimli o'quv ishlarini amalga oshirishni nazarda tutadi.

- Talabalarda milliy musiqamizga hurmat, muhabbat, uni o'rganishga qiziqishni, shu orqali ularda milliy ong, milliy g'oya, milliy mafkurani shakllantirish, ularni Davlat ta'lim Standarti talablariga javob beraoladigan yuqori malakali mutaxassilar qilib yetishtirish;

- Talabalarni bo'lg'usi musiqa o'qituvchisi, xor rahbari va dirijyori sifatida badiiy didini rivojlantirish, xor asarlarining badiiy qimmatini va ularning ijrosini boshqarish, baholay olishga o'rgatish;

- Dirijyorlikning eng asosiy ko'rsatmalari, ishoralari, harakatlar turlari, dirijyorlik texnikasining sirlarini o'rgatish, asarlarga dirijyorlik (mustaqil) qilaolish malakalarini hosil qilish;

- Musiqa pedagogikasining tizimlilik, izchillik, ilmiylik, davomiylik, oddiydan murakkabga o'tish, individual yondashish, guruh va jamoa bilan muloqat o'rnatish kabi didaktik tamoyillarga amal qilishni o'rgatish;

- Badiiy ijroni mukammal variantini oldindan eshita bilish va unga erishish ustida rejali ish olib bora olishga o'rgatish; Dirijyorlik sinfidagi mashg'ulotlar tizimida fan bo'yicha talabalar bilimi va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- Dirijyorlik sxemalari, harakatlari. Ijroni boshqarishni yordamchi unsurlari bo'yicha puxta bilim va malakalarga ega bo'lish va uni amaliyotda qullay olish uchun eng avvalo quyidagi eng zarur jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi lozim;

- Yaxshi rivojlangan qo'shiqchilik qobiliyati va uquvga ega bo'lish, ashulachilik nafasi, ovoz tayanchini yaxshi his eta olish, "auf takt", "ijroni boshlash", "ijroni davom ettirish", "ijroni tugatish" kabi dirijyorlikning bosh elementlarini puxta o'zlashtirishga erishish;

- Dirijyorlik harakatlarini ifodali va ta'sirchan bo'lishi, panja va barmoqlarning mayin, egiluvchan (plastik) va nafis harakatlanishiga erishish;

- Jo'rli dinamik belgilar va asar partiturasida uchraydigan belgilarni, ovoz harakatchanligi (ligato, non ligato, stakkato, fermato) va boshqa temp o'zgarishlarini aniq ko'rsatib beraolish;

- Jo'rsiz (akapella) asarlarni va jo'rli asarlarni xor partiyalariga bo'lib o'rgataolish va ularni ijrosini tahlil qilib, badiiy yetuk ijroga erishish;

- Xorning turlari (maktab xor jamoalari - kichik, o'rta, katta yoshdagi bolalar xorlari, aralash to'rt ovozli xor) va ularning imkoniyatlarini, xususan, bolalar xorini tashkil qilish yo'llarini, bolalar ovoz diapozonlarini, ularning psixologik, fiziologik xususiyatlarini yaxshi bilgan bo'lishi va shunga ko'ra xor uchun repertuar tanlay bilishi lozim;

- qo'shiqchilik nafasi, badiiy ijroni ifodaviy vositalar - diksiya, intonasiya, registr, tessituralarni aniq bilishi, asarlarni xor imkoniyatlariga ko'ra transpozisiya qilaolishi malakalariga ega bo'lishi lozim;

- dirijyorlik fani musiqa nazariyasi va amaliyotiga bog'liq fanlar, chunonchi, solfedjio, vokal ijrochiligi (xorda kuylash vokal kuylashga asoslanadi), cholg'u ijrochiligi (fortepiano) musiqaning nazariy asoslari, musiqa asarlari tahlili, musiqa tarixi, musiqa o'qitish metodikasi, xor va xorshunoslik asoslari kabi fanlar bilan uzviy bog'liqligi tufayli ushbu fanlarga tegishli bilimlar bilan uyg'un holda dirijyorlik mashg'ulotlarida talabalarning ushbu fanlar bo'yicha bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalariga tayaniladi. O'z navbatida talabaning ta'kidlab o'tilgan fanlar bo'yicha bilimlari amaliy faoliyatda mustahkamlanib, takomillashib borishiga ahamiyat beriladi.

Umumta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatadigan o'qituvchi shuni unutmasligi kerakki, maktab "musiqa madaniyati" darslari tarkibida qo'shiq kuylash, ya'ni jamoa bo'lib (xor bo'lib) kuylash yetakchi faoliyat hisoblanadi. O'z - o'zidan ravshanki, jamoaviy ijrochilik dirijyorlik boshqaruvisiz bo'lmaydi. Bu faoliyatda o'qituvchi ham xor rahbari, ham dirijyor, ham xonanda, ham konsertmystr (cholg'uchi akkompaniyator) vazifalarini bajarishga to'g'ri keladi. Shuning uchun oliy ta'limdagi tahsil jarayonida dirijyorlikka tayyorlashning eng muhim usul va shakllari haqidagi bilimlar ular uchun ortiqchalik qilmaydi, aksincha ular bu boradi bilim va malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlariga to'g'ri keladi. Musiqiy ta'limning oliy pelagogika tizimdagi mavjud bosqichida musiqa fanlarining o'qitishning asosiy vazifalaridan biri - ijodkor shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Bu vazifa musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta ahamiyatga ega, zero har qanday mustaqil faoliyat - ijoddir. Shu o'rinda talaba va o'quvchilarning tashabbuskorligini, ijodiy izlanishlarini rivojlantirishga nimalar ijobiy ahamiyat kasb etadi yoki asosiy turki bo'ladi degan savolga kengroq to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Masalan, o'quv jarayoniga taniqli dirijyor - pedagog G.G. Golik tavsiya etgan uslubga binoan bastakorlik ijodi elementlarini ko'rsatish mumkin. Bular talabalarning xor asarlarining she'riy matnlari, xor aranjirovkalari asosidagi mustaqil izlanishlari bo'lishi mumkin. Bu esa dirijyorlik qilayotgan asarga o'z ijodiy "qarashlari", "fantazasi" ni yaratishga, tashabbuskorligini, ijodiy tasavvur qilish, o'z kuchiga ishonchini oshirishiga yordam beradi.

Xor-dirijyorligi o'quv kursidagi pedagogik jarayoniga o'qitishning muammoli texnologiyalarini kiritish ham sezilarli darajada foydali ahamiyat kasb etadi. O'qitishning bu shaklida talabaga asarning shakli, tuzilishi, o'lchovi, lad - tonalligi, xarakteri haqidagi muammoli savold tashlanadi va sinfdagi talabalar unga o'zlarini javoblarini bildirishadi va amaliy ko'rsatib berishlari so'raladi. Xor asarlarini tahlil qilish ham talabalarni asarlarga dirijyorlik qilishda asarni to'lalicha idrok qilish, eng

muhim jihatlarni tushunish, bilish va dirijyorlik jarayonida e'tiborda tutish, qolaversa asarni dirijyorlik yo'nalishida oson o'zlashtirishlarida qo'l keladi. Chunki, asarni nazariy tomondan yaxshi o'zgarmsdan turib unga amaliy yondashish, ya'ni dirijyorlik qilish bilan ko'zlangan maqsadga erishish to'g'risida fikrlash mantiqan noto'g'ridir. Xor asarlariga dirijyorlik qilishni rejalashtirishda asarni butunligicha tahlil qilish, talabalarda asarlarni tahlil qilish malakalarini shakllantirish o'ziga xos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Bu o'rinda dirijyor pedagog V.L. Jivov tomonidan tavsiya etilgan muammoli izlanishlar topshiriqlarni qo'llash ham samarali uslublardan biri hisoblanadi. Masalan, xor partiturasining nazariy ijrochilik tahlilida shunday savol muammoli bo'lishi mumkin. "Siz o'z ijrochilik fikrlaringizni qanday dirijyorlik usullari yordamida gavdalantirasiz? Yoki ifodalaysiz?" bu o'rinda talabani musiqiy tafakkuri, bilim va ko'nikmalari darajasi, ijodiy fantaziyasi, asarni xarakteri, g'oyaviy - badiiy mazmunini qanchalik tushunishi, his qilish va uni badiiy ifodalash mahorati katta rol o'ynaydi. Nota matnini to'g'ri o'qish asosida talaba o'qituvchining bevosita yordami asarga dirijyorlik qilishning o'ziga xos "to'qimasi" ni o'z hayolida ishlab chiqqan tarzda interpretasiya elementlari bilan moslab beradi.

Dirijyorlikka tayyorlashda talabalarning ta'limning ilk bosqichlaridan boshlab mustaqil ishlash, topshiriqlarni mustaqil bajarishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. O'quv mashg'ulotlari jarayonida dirijyorlik texnikasi va mahoratini egallash uchun musiqiy obraz, dirijyorlik qilish usublari, egallangan bilim, malaka va ko'nikmalar pedagogikaning shaxsiy namunasiga tayanishni taqazo etadi. Bu yo'l - yo'riqlar uchun o'qitishning uch shakli muhim rol o'ynaydi.

- birinchi holdagi o'qitish shaklida eng muhim element bu o'qituvchi namunasi, ya'ni - bosh orentr o'qituvchi namunasidir.

- ikkinchi holda eng muhim asos, u pedagog tomonidan berilgan vazifa, tushuntirish, ko'rsatib berishdir. - uchunchi holat - o'quvchi - talabalar mustaqil ravishda o'ziga xos yo'l - yo'riqlar tarkibini topadilar.

Musiqiy obraz va bilimlar tizimi, dirijyorlik harakatlarini bajarish usullari haqidagi tasavvurlarga suyangan holda asarlarga dirijyorlik qilish ustida ishlaydilar. Bizning mazkur tadqiqot ishimizni bajarish davomida sinovdan o'tkazgan va o'zimiz samarali deb hisoblagan uslublardan yana biri haqida to'xtalib o'tamiz. Mazkur ish uslubi boshqalardan amaliy malakalarga tayangan holda talabalarda ishlash ko'nikmasini shakllantirishni ko'zda tutadi. Buning uchun "dirijyorlik sinfi" da egallangan bilimlarga tayangan holda xor jamoasi bilan ishlash (xorga dirijyorlik qilish) yoki xuddi xor bilan ishlashga yaqin sharoitini (muhitni) sinfda yaratish kerak. Bunda bir talaba dirijyor, qolganlar xor ishtirokchilari sifatida qatnashadilar.

Dastlabki mashg'ulotlarda talabalar navbat bilan o'qituvchining bevosita ko'magida bajariladigan vazifalarni ketma - ketligi (reja) asosida tanlangan asarni xorga o'rgatish, dirijyorlik qilishga kirishadilar. Bunda ovoz sozlash, asarni e'lon qilish, nota yozuvidagi ovoz partiyalarini xor jamoasi ishtirokchilariga tarqatish, konsertmeystr jo'rligida ovoz partiyalari bilan ishlash, so'ngra 1 - 2 ovozni qo'shish, asarni kichik qismlarga bo'lib ishlash, auf takt, nafas, ijroni boshlash, cho'zimlarda ushlab turish, konsertmeystrgsha so'ngra xorgako'rsatish - barchasini o'qituvchi nazoratida bajariladi. Bu jarayon davomli tarzda amalga oshirganda eng samarali uslub bo'lib, asta - sekinlik bilan talabani xor bilan ishlash, xor ijrosini boshqarish, nazorat qilish, xor va musiqani eshitish, o'z harakatlarini xor ishtirokchilariga tushunarli bo'lishi, o'z hatti - harakatini nazorat qilish, yutuq va kamchiliklarni sezish va kelgusi mashg'ulotlargacha ularni bartaraf etish ustida mustaqil ishlashlariga katta yordam beradi. Bunday uslubda ishlaganda talabalarda ijodiy tasavvur va taqqoslash malakalari yaxshi rivojlanadi.

Musiqqa o'qituvchisi uchun asar nota yozuvini (matnini) qog'ozdan o'qish (chitka va listka) juda muhimdir. Dirijyorlik sinfida ham bunga alohida e'tibor qaratiladi. Tanlangan asarlarni qog'ozga qarab o'qishni doimiy ravishda mashq qilib borish kerak bo'ladi. Bunda talabalar nota matnini solfedjio uslubida ko'z bilan taxminan kuzatibtanishadilar bunda tezlik, ladotonal reja, o'lcham, asarning ohangdorlik xususiyatlari (kuy tuzilmasi), ritmika mustaqil yoki o'rnini bosuvchi jo'r ovoz shakllari farq qiluvchi yoki takrorlanuvchi iboralarni aniqlaydilar. Pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi "musiqiy ta'lim" ixtisosligi bo'yicha "dirijyorlik" o'quv fanini bugungi kundagi tashkil etilishi, biz tomonimizdan ilgari surilgan, nazariy - pedagogik g'oyalar, amaliy tavsiyalarni bevosita amaliyotda qanday natijalar berishi o'rganish, taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish maqsadida tajriba - sinov ishlarini tadqiqotimiz asosiy o'rinlaridan biri sifatida olib borishga harakat qildik.

XULOSA

Oliy pedagogika ta'lim tizimida bo'lajak musiqqa o'qituvchilarini "Dirijyorlik" fani bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosini tadqiq etish bo'yicha tajriba - sinov ishlarini olib borish uchun maxsus ishchi dastur ishlab chiqdik. unda dirijyorlik bo'yicha mashg'ulotlar jarayonida talabalarni fan sirlarini puxta egallash, xor asarlariga dirijyorlik qilish, asarlarni mustaqilo'rganish, ovoz partiyalarini yod olish, asarlarga dirijyorlik qilish rejasini tuzib chiqish, xor bilan ishlash va xor jamoasini boshqarish e'tiborga olindi. Tajriba - sinov ishlari jarayonida tajriba guruhlaridagi talabalarning dirijyorlik malakalaridagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlash, qiyosiy o'rganish maqsadida nazorat - guruhleri, tajriba sinov ishlarining bosqichlari

(tayyorgarlik, asosiy shakllantiruvchi, yakuniy) aniqlandi, shuningdek ularning obe'ktlari, statistik tahlilning mezonlari aniqlandi.

REFERENCES

1. G. Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. Ma'ruzalar. T., TDPU, 2006.
2. I. Akbarov Musiqa lug'ati. T. O'qituvchi 1997 y.
3. J. Yu. Hasanboev Pedagogika nazariyasi. Ma'ruza matni. T. 2002 y.
4. Mansurva G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. O'quv metodik qullanma- Toshkent. 2008;
5. Ismailov Tohir. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA RUS KOMPOZITORLARI IJODI ORQALI O'QUVCHILARNING ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH" SCIENCE AND EDUCATION IN VOLUME #2 ISSUE #4, APRIL 2021;
6. SHaripova G.. Musiqa va uni o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). Toshkent - 2006.
7. **Ismailov Tohir** "CHARACTERISTICS OF KHOREZM DOSTON ART" "Экономика и социум" №3(82) 2021 www.iupr.ru
8. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent – 1997.
9. Ismailov Tohir. "THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE" "Экономика и социум" №1(80) 2021 www.iupr.ru.
10. Ismailov Tohir. "Musical currents and the formation of Russian classical music". "Вестник магистратуры" 2021. №5 (116) ISSN 2223-4047;

KOMPLEMENTAR IRSIYLANISHGA DOIR MASALALARNI YECHISHDA χ^2 METODI ASOSIDA F_2 DAGI AJRALISHNI STATISTIK USULDA TEKSHIRISH

Yoqubov Abutolib Ahmadali o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

Mirmuxsin Mahmudov Uchqunbek o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada noallel genlarni irsiylanishi (komplementar, polimer, epistaz) ga doir masalalarni ishlash yoki yaratish jarayonida kutilgan nazariy natijani aniqlik darajasini statistik usul yordamida aniqlashga qaratilgan.

Noallel genlarni irsiylanishi komplementar, polimer, epistaz ta'sirida genlarni irsiylanishini F_2 da belgilarning ajralishini χ^2 metodi yordamida statistik usulda tekshirilishi tahlil qilingan.

***Kalit so'zlar:** Polimer, epistaz, komplementar, ingibitor, epistatik, gipostatik, nokumulyativ, kumulyativ, statistik usul, χ^2 metodi, fisher jadvali, fenotip, genotip, dominant, geterozigota, retsessiv.*

ABSTRACT

The article aims to determine the level of accuracy of the expected theoretical result in the process of processing or creating problems related to the inheritance of nonallelic genes (complementary, polymer, epistasis) using a statistical method.

Inheritance of non-allelic genes was analyzed statistically using complement, polymer, epistasis, gene inheritance in F_2 and character separation using the χ^2 method.

***Keywords:** Polymer, epistasis, complementary, inhibitor, epistatic, hypostatic, cumulative, nocumulative, statistical method, χ^2 method, fisher table, phenotype, genotype, dominant, heterozygous, recessive.*

АННОТАЦИЯ

В статье ставится задача определить уровень точности ожидаемого теоретического результата в процессе обработки или создания задач, связанных с наследованием неаллельных генов (комплементарных, полимерных, эпистазных) с использованием статистического метода.

Наследование неаллельных генов анализировали статистически с использованием комплемента, полимера, эпистаза, наследования генов в F_2 и разделения признаков с использованием метода χ^2 .

Ключевые слова: Полимер, эпистаз, комплементарный, ингибитор, эпистатический, гипостатический, кумулятивный, нокумулятивный, статистический метод, метод χ^2 , таблица Фишера, фенотип, генотип, доминантный, гетерозиготный, рецессивный.

KIRISH

2020-yil 12-avgustda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4805-son qaroriga asosan, mamlakatimizda kimyo va biologiya fanlarini rivojlantirish, ushbu yo‘nalishlarda ta‘lim sifati va ilm-fan natijadorligini oshirish “Ilm, ma‘rifat va raqamli iqtisodiyot yili” Davlat dasturining qator ustuvor vazifalari belgilandi.

Ushbu qarorda o‘rta maxsus, professional, oliy ta‘lim, ilmiy-tadqiqot muassasalari hamda sohadagi ishlab chiqarish korxonalarini o‘rtasida kadrlar tayyorlash va ilm-fan natijalaridan foydalanish borasida uzviy bog‘liqlik, samarali muloqot va hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi kerakligi, shu bilan birga, umumta‘lim maktablaridagi kimyo va biologiya fanlarini o‘qitish sifati bugungi davr talablariga javob bermasligini, o‘qitish metodologiyasi to‘liq joriy qilinmaganligini alohida ta‘kidlandi. Hozirgi kunda biologiya fanidan mamlakatimizdagi oliy o‘quv yurtlariga kirish testlarida Mendel qonunlariga doir masalalarni yechimini topishda biroz qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Oliy o‘quv yurtlariga kirish testlariga tayyorlanuvchi abituriyentlar, maktab va akademik litsey o‘quvchilari genetikaga doir masalalarni yechish jarayonida, nazariy amaliy ko‘nikmalari yetishmasligi kuzatilmoqda. Ayniqsa, yurtimizdagi fan olimpiadalarida ko‘p savollar biologiyaning molekulyar biologiya, molekulyar genetika, populyatsion genetika, tibbiyot genetikasi, odam genetikasi va genetikaning boshqa yo‘nalishlaridan berilmoqda. Genetikaga doir masalalarda berilayotgan organizmlar soni, hosil bo‘layotgan avlodlar nazariy jihatdan taxminan olinmoqda. Shularni hisobga olgan holda, bunday olinayotgan nazariy, taxminiy avlodlar soni har doim ham to‘g‘ri emasligini ta‘kidlamoqchimiz.

χ^2 metodi yordamida F_2 dagi belgilarning ajralishini statistik usulda tekshirish metodi Noallel genlarni irsiylanishi komplementar, polimer, epistaz ta‘sirida genlarni irsiylanishi misolida tahlil qilindi. Ushbu maqola oldingi tahlil va ishlarning davomi hisoblanadi [2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ma‘lumki, G.Mendelning uchinchi qonuniga binoan organizmdagi genlar mustaqil holatda irsiylanadi. Lekin ba‘zi holatlarda bu ma‘lumot barcha genlarga tegishli emas, chunki ayrim genlar xromosomalarga birikkan holda irsiylanishi ham

mumkin. Genlarni mustaqil holda irsiylanishini G.Mendel no‘xat (*Pisum sativum*) o‘simligida aniqlagan. G.Mendel o‘tkazgan tajribalari asosida shuni o‘rganganki no‘xat (*Pisum sativum*)ning dukkak mevasi rangi sariq bo‘lishi dominant, yashil bo‘lishi retsessiv, mevasining rangi silliq bo‘lishi dominant, burishgan bo‘lishi retsessiv holda mustaqil irsiylanadi.

Noallel genlarni irsiylanishidan kumulyativ va nokumulyativ polimeriyaga oid tajribalarni 1908-yilda shved olimi G. Nilson-Ele bug‘doy o‘simligida o‘z tajribalarini o‘tkazgan. Kumulyativ polimeriyada F₂ da fenotipik ajralish 1;4;6;1 nisbatda, nokumulyativ polimeriyada esa F₂ fenotipik ajralish 15;1 nisbatda amalga oshadi. Genlarni komplementar irsiylanishida F₂ fenotipik ajralish 9;3;3;1, 9;3;4, 9;6;1, 9;7 nisbatda amalga oshadi (1-jadval). Genlarni epistaz irsiylanishida F₂ fenotipik ajralish 13;3, 12;3;1 nisbatda amalga oshadi.

1-jadval

Allel bo‘lmagan genlarning o‘zaro ta’siri xili	F ₂ dagi fenotipik sinflar			
	1	2	3	4
A_B_	9	9	9	9
A_bb	3	3	7	6
aaB_	3	4		
aabb	1			

Shuni ta’kidlashimiz mumkinki, o‘simliklar va hayvonlarning morfometrik o‘lchamlari bilan bog‘liq ma’lumotlar olimlarni o‘ziga jalb etgan. Ularda populyatsiya dinamikasining mavsumiy o‘zgarishlari, ayrim turlarning evolyutsion jarayondagi divergensiyasi qator ilmiy manbalardan o‘rin olgan [3, 4, 5, 6]. Biroq o‘simliklardagi genlar mustaqil holatda irsiylanish jarayonlariga doir statistik tahlillar olib borilmagan.

Amalga oshirilgan matematik-statistik tahlillar B.Lakin uslubi bo‘yicha amalga oshirildi [1].

OLINGAN NATIJALAR VA ULARNING MUHOKAMASI

Genlarni komplementar irsiylanishi poliduragay chatishtirish uslida olib boriladi. Komplementar irsiylanishda F₂ da fenotipik ajralish 9;7 nisbatda gulini rangi oq no‘xat bilan gulini rangi oq no‘xatni o‘zaro chatishtirib, F₁ da gulini rangi qizil no‘xat hosil bo‘lishi kuzatilgan.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

oq- A_bb

	aaB_ aabb						
qizil-	A_B_		Oq		Oq		
			aaBB	x	AAbb		
	gameta		AB		ab		
	lar						
	F ₁						
			AaBb		AaBb		
			Qizil		Qizil		
F ₂	{	gametalar	AB	Ab	aB	ab	
avlod	{		AB	AABB	AABb	AaBB	AaBb
			Ab	AABb	AAbb	AaBb	Aabb
			aB	AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
			ab	AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Bu tajribada fenotip bo'yicha nisbat quyidagicha:

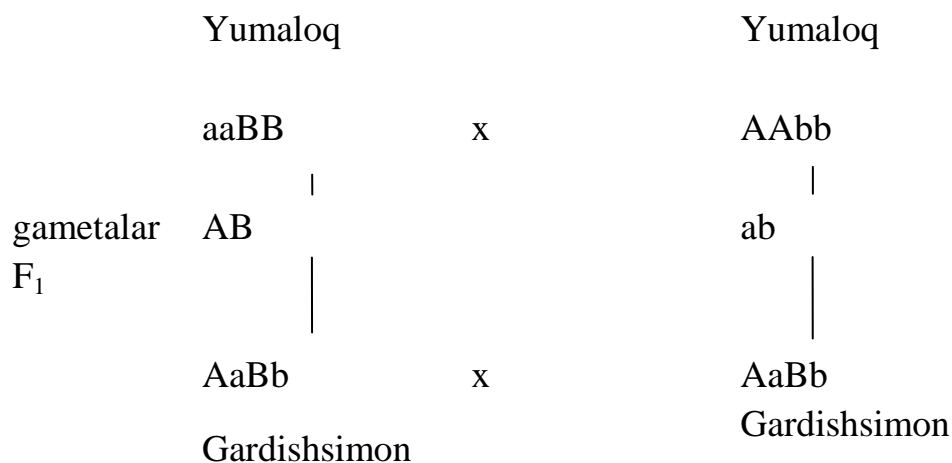
A_B_		Qizil
A_bb	}	
aaB_	}	
aabb	}	Oq

Komplementar irsiylanishda F₂ avlodlari tahlil qilinganda fenotip bo'yicha 9:7, genotip bo'yicha 1;2;1;2;4;2;1;2;1: (1;2;1)², kuzatiladi.

Komplementar irsiylanishda F₂ da fenotipik ajralish 9;6;1 nisbatda yumaloq shaklli oshqovoq bilan yumaloq shaklli oshqovoq o'zaro chatishtirib, F₁ da gardishsimon shaklli oshqovoq hosil bo'lishi kuzatilgan.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

yumaloq-	A_bb
	aaB_
uzunchoq-	aabb
gardishsimon-	A_B_

F ₂ avlod	{	gametalar	AB	Ab	aB	ab
		AB	AABB	AABb	AaBB	AaBb
		Ab	AABb	AAbb	AaBb	Aabb
		aB	AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
		ab	AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Bu tajribada fenotip bo'yicha nisbat quyidagicha:

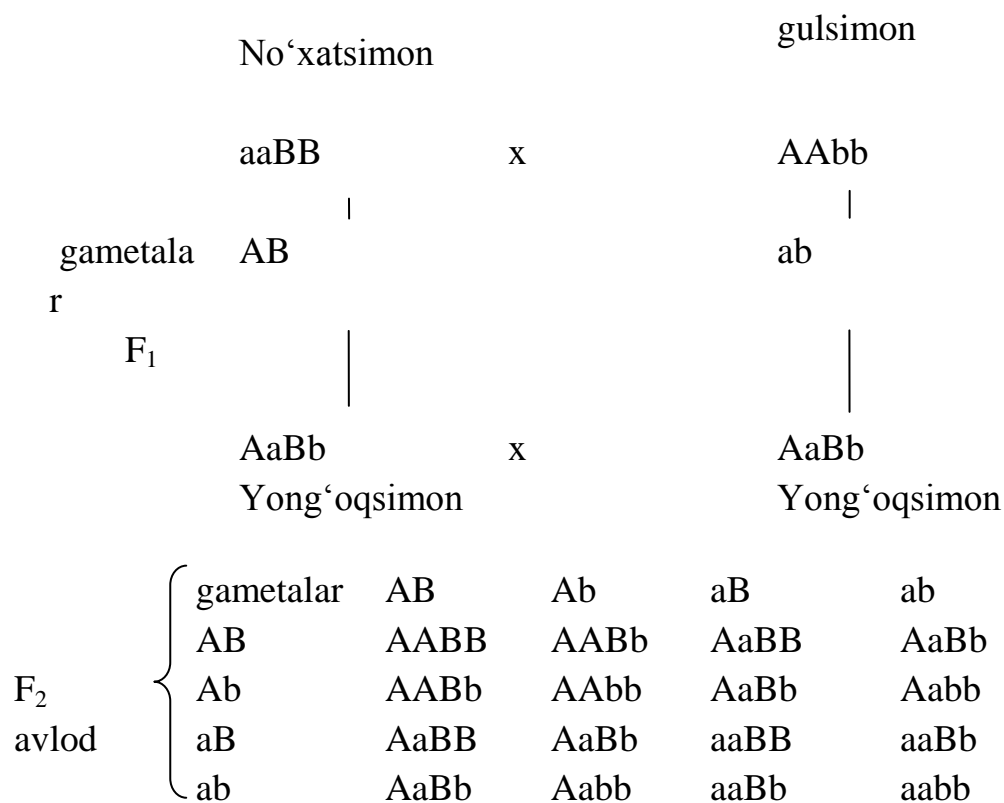
A_B_	9	Gardishsimon
A_bb	} 7	yumaloq
aaB_		
aabb		uzunchoq

Komplementar irsiylanishda F₂ avlodlari tahlil qilinganda fenotip bo'yicha 9;6;1 genotip bo'yicha 1;2;1;2;4;2;1;2;1: (1;2;1)², kuzatiladi.

Komplementar irsiylanishda F₂ da fenotipik ajralish 9;3;3;1 nisbatda ajralish qushlar kuzatiladi. Gulsimon tojli tovuqlar bilan no'xatsimon tojli xo'rozlar chatishtirilganda, F₁ da yong'oqsimon tojli avlod hosil bo'lishi kuzatilgan.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

Gulsimon toj-	A_bb
No'xatsimon toj-	aaB_
Oddiy toj-	aabb
Yong'oqsimon toj-	A_B_

Bu tajribada fenotip bo‘yicha nisbat quyidagicha:

A_B_	9	yong‘oqsimon
A_bb	3	gulsimon
aaB_	3	no‘xatsimon
aabb	1	Oddiy

Komplementar irsiylanishda F₂ avlodlari tahlil qilinganda fenotip bo‘yicha 9;3;3;1 genotip bo‘yicha 1;2;1;2;4;2;1;2;1: (1;2;1)², kuzatiladi.

Komplementar irsiylanishda F₂ da fenotipik ajralish 9;3;3;1 nisbatda ajralish qushlar kuzatiladi. Havorang xoldor to‘tilar bilan sariq xoldor to‘tilar chatishtirilganda, F₁ da yashil xoldor to‘ti hosil bo‘lishi kuzatilgan.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

yashil-	A_B_
sariq-	aaB_

havorang-
oq-

AAbb
aabb

F ₂ avlod	{	gametalar	AB	Ab	aB	ab
		AB	AABB	AABb	AaBB	AaBb
		Ab	AABb	AAbb	AaBb	Aabb
		aB	AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
		ab	AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Bu tajribada fenotip bo'yicha nisbat quyidagicha:

A_B_	9	Yashil
A_bb	3	Havorang
aaB_	3	Sariq
aabb	1	Oq

Komplementar irsiylanishda F₂ avlodlari tahlil qilinganda fenotip bo'yicha 9;3;3;1 genotip bo'yicha 1;2;1;2;4;2;1;2;1: (1;2;1)², kuzatiladi.

Komplementar irsiylanishda F₂ da fenotipik ajralish 9;3;4 nisbatda ajralish sichqonlarning yungining raningini irsiylanishida kuzatiladi. Sichqonlar yung qora, oq va aguti rangda bo'ladi. Aguti rangli sichqonlarda har bir yung tolasi bo'ylab sariq rangli halqalarni ko'rishingiz mumkin. Yungining asosi va uchki qismida qora pigment bo'ladi. Yungining tolalarida pigmentlarning bunday holda aks etishi quyonlarda ham kuzatilishi mumkin. Tadqiqot natijalariga ko'ra aguti sichqonlarda rangni bo'lishi bir genga, pigmentni yung tolasi bo'ylab taqsimlanishi boshqa allel bo'lmagan genga bog'liq bo'ladi. Qora yungli sichqonlarda pigment taqsimlanishi

uchramasligi aniqlangan. Pigment tola uzunligi bo'yicha bir xil taqsimlangan bo'ladi. Oq sichqonlarning yungida pigment bo'lmaydi. Qora va oq sichqonlar chatishtirilishi natijasida, F₁ da aguti rangdagi sichqon avlodi hosil bo'lishi kuzatilgan.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

Aguti-   A_B_
Qora-   A_bb
oq-   aaB_; aabb

	Oq			Qora		
	aaBB	x		AAbb		
gametalar						
	AB		ab			
F ₁						
	AaBb	x		AaBb		
	Aguti			Aguti		
F ₂	{	gametalar	AB	Ab	aB	ab
	{	AB	AABB	AABb	AaBB	AaBb
	{	Ab	AABb	AAbb	AaBb	Aabb
avlod	{	aB	AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
	{	ab	AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Bu tajribada fenotip bo'yicha nisbat quyidagicha:

A_B_	9	Aguti
A_bb	3	Qora
aaB_ }	4	Oq
a }		
abb		

Komplementar irsiylanishda F_2 avlodlari tahlil qilinganda fenotip bo'yicha 9;3;3;1 genotip bo'yicha 1;2;1;2;4;2;1;2;1: (1;2;1)², kuzatiladi.

Nazariy olingan natijani tekshirish uchun tajribada olingan natija bilan nazariy jihatdan kutilgan natija o'zaro taqqoslanadi. Tajribada olingan ma'lumotlar nazariy jihatdan kutilgan natijaga mos bolsa, bunday holatda nazariy olingan natija to'g'ri deb topiladi. Agar, tajribada olingan ma'lumot nazariy jihatdan kutilgan natijaga to'g'ri kelmasa, ushbu holatlarda nazariy olingan natija mutlaqo xato bo'lib chiqadi.

Tajribalarda olingan ma'lumotlar bilan nazariy jihatdan olingan natija orasidagi farq har xil bo'lishi mumkin. Ayrim holatlarda farq kichik yoki tasodifiy bo'lsa, ayrim holatlarda katta yoki aniq to'g'ri chiqishi ham mumkin. Shuning uchun, tajribada olingan va kutilgan nazariy natijalarni statistika bo'yicha aniqlash maqsadga muvofiq bo'ladi. Bunday muammolarni aniqlashda ko'proq χ^2 metodidan foydalaniladi. Bu metodni 1900-yili ingliz matematigi K.Pirson fanga kiritgan. Bu metoddan quyidagicha foydalanish mumkin.

Buning uchun jadval kerak bo'ladi, va jadval ikki bo'limdan ya'ni ma'lumotlar va individlar miqdoridan iborat bo'ladi. Individlar, hosil bolgan fenotipik sinflar miqdoriga ko'ra:

- 1) *dominant belgili;*
- 2) *retsessiv belgili;*
- 3) *jami individlarga bo'linadi.*

Ma'lumotlar bo'limiga tajribada olingan ajralish (p), uning ostiga kutilgan nisbat va nazariy jihatdan kutilgan ajralish (q) yoziladi.

Masalalarda eng ko'p qo'llaniladigan o'simlik pisum sativum sariq silliq o'simliklarni yashil burishgan o'simliklar bilan chatishtirilishi natijasida taxminan sonlarni olib tajribani aniqlik darajasini hosilblab ko'ramiz.

1-tajriba. Ikkita har xil genotipga ega bo'lgan yumaloq shaklli oshqovoqlar o'zaro chatishtirilib, F_1 , dagardishsimon qovoqlar olindi. F_2 bo'g'inda 430 ta o'simlik gardishsimon, 300 ta o'simlik yumaloq va 60 tasi uzunchoq mevali bo'lib chiqdi. F_2 bo'g'inda olingan uzunchoq mevali o'simliklarning genotipi qanday bo'lgan?

Ushbu masalada F_2 da jami 780 ta avlod hosil bo'ladi. 430 ta gardishsimon shaklli oshqovoq, 300 ta yumaloq shaklli oshqovoq, 60 ta uzunchoq shaklli oshqovoqlar hosil bo'ldi. Tajribada jami 780 ta o'simlik olindi, bunday holatlarda

kutilgan nisbat grafasini to'ldirganda 430 raqamining ostiga 9; 300 raqamining ostiga 6, 60 raqamining ostiga 1 deb yoziladi. Chunki AABB x aabb genotipli organizmlar o'zaro chatishtirilganda F₁ da AaBb genotipli avlod hosil bo'ladi, F₂ da olingan avlodlar soni esa jami 16 ta bo'ladi va fenotip bo'yicha 9;6;1 nisbatda, genotip bo'yicha esa 1;2;1;2;4;2;1;2;1: ko'rinishdagi genotipik nisbat (1;2;1)² nisbatda ajralish ro'y beradi.

Barcha organizmlar F₂ da 780 ta bo'lsa, nazariy jihatdan kutilgan ajralish 439 ta gardishsimon shaklli oshqovoq, 292 ta yumaloq shaklli oshqovoq, 49 ta uzunchoq shaklli oshqovoqlar hosil bo'ldi. Endi jadvalning yana bir qator pastiga tajribada olingan natija va nazariy jihatdan kutilgan natija orasidagi farq d=p-q yoziladi.

Kuzatishimiz natijasida, u 430-439=-9; 300-292=+8; 60-49=+11; ga teng. d qiymatining ishoralarini tenglashtirish uchun kvadratga ko'taramiz. Tajriba davomida d² 81; 64; 121 hosil bo'ladi. (x² ni aniqlash uchun har bir fenotipik sinf bo'yicha chiqqan d² ni nazariy jihatdan kutilgan fenotipik ma'lumotga (q) taqsimlaymiz. Keltirilgan misolda 81:439=0,1845; 64:292=0,2192; 121:49=2,47 hosil bo'ladi. x² ni aniqlash uchun olingan barcha natijalar qo'shib hisoblab chiqiladi, 0,1845+0,2192+2,47=2,8737 olingan ma'lumotlarni jamlab chiqsak, u holda x²=2,2066 hosil bo'lishini ko'ramiz (2-jadval).

2-jadval (1900, K.Pirson)

Ma'lumotlar		Olingan natija (p)	Kutilgan nisbat	Nazariy jixatdan kutilgan (-q)	Farq - d ² =p-q	d ² - farqning kvadrati	d ² /q nisbat	
O'simliklar soni	Gardishsimon	430	9	439	-9	-81	0,1845	x ² = 2,8737
	Yumaloq	300	6	292	+8	64	0,2192	
	Uzunchoq	60	1	49	+11	121	2,47	

χ^2 metodining mohiyati shundan iboratki, uning YORDAMIDA kuzatilgan va kutilgan natijalar orasidagi farq tasodifiy yoki MUQARRAR ekanligini aniqlash mumkin bo‘ladi. Bu R.Fisher jadvali yordamida AMALGA oshiriladi (3-jadval). Jadvalning chap tomonida vertikal ustunda ozodlik DARAJALARI, yuqorida gorizontal bo‘yicha turli ehtimolliklar ko‘rsatilgan [1,3,4].

Har xil ozodlik darajasida χ^2 ning qiymatini aniqlash.

3-jadval (Fisher)

Ozodlik	Ehtimollik						
	0,99	0,9	0,	0,	0,1	0,0	0,0
1	0,000	0,0	0,	0,	1,6	3,8	6,6
2	0,101	0,1	0,	1,	3,2	5,9	9,2
3	0,115	0,3	1,	2,	4,6	7,8	11,
4	0,297	0,7	1,	3,	5,9	9,4	13,
5	0,554	1,1	2,	4,	7,2	11,	15,
6	0,872	1,6	3,	5,	8,5	12,	16,
7	1,239	2,1	3,	6,	9,8	14,	18,
8	1,646	2,7	4,	7,	11,	15,	20,
9	2,088	3,3	5,	8,	12,	16,	21,
10	2,558	3,9	6,	9,	13,	18,	23,

Ozodlik darajasining qiymati $n=n-1=3-1=2$ ga teng bo‘ladi, n-fenotipik sinflar soni, bizning tajribamizda F_2 da jami 3 ta fenotipik sinf hosil bo‘lganligi sababli ozodlik darajasi $n=2$ ga teng. Ehtimolliklarning qiymatini aniqlash qanday maqsadda tajribalar olib borilishiga bog‘liq. Meditsinada ko‘proq 0,01% ehtimollik ishlatiladi, bizning misolimizda 0,05 % ehtimollikdan foydalanilsa kifoya. 0,05 ehtimollik 100 ta voqelikdan 95 tasida biz ilgari surilgan faraz to‘g‘ri chiqadi degan ma‘noni bildiradi. Shunday qilib, ozodlik darajasi 2 ga, ehtimollik 0,05 ga teng bo‘lgan qiymat Fisher jadvalida 5,991 ga teng. Biz tomondan hisoblab chiqilgan χ^2 - miqdori 2,8737 jadvalda berilgan qiymatdan kichik bo‘lsa, $2,8731 < 7,815$ nol farazga muvofiq tajribada olingan natija bilan nazariy jihatdan kutilgan natija orasida farq muqarrar emasligini anglatadi, ya‘ni 9;6;1 nisbatga

to'g'ri keladi. x^2 ning jadvalda belgilangan qiymatdan kattaligi, oldinga surilgan faraz o'rinsizligini bildiradi, ya'ni nol faraz noto'g'ri ekanligini ko'rsatadi. Endi nol farazni tasdiqlovchi va uning o'rinsizligiga doir misol bilan tanishamiz. [1]

2-tajriba. Avstraliya xoldor to'tilarida pat rangining irsiylanishi ikki juft allel bo'lmagan gen bilan belgilanadi. Genotip A_B_ holatda to'tilarning tanasi rangi yashil, A_bb holatda havorang, aaB_ holatda sariq rang hosil bo'ladi. Ikki juft retsessiv genga ega bo'lgan to'tilar tanasi oq rangda bo'ladi. Havorang va sariq rangli to'tilar chatishtirilganida F₁ da yashil to'ti hosil bo'lgan. F₂ da yashil to'tilar 100 ta, havorang to'tilar 36 ta, sariq to'tilar 40 ta, oq rangdagi to'tilar 10 ta hosil bo'ldi. Ular orasida sariq rangli to'tilar soni qancha ekanligini toping.

Ushbu masala ham komplementar irsiylanishga oid bo'lib, F₂ da berilgan avlodlar soni taxminiy olinmoqda. Berilgan avlodlar sonini aniqlik darajasini Pirson jadvali asosida tekshirib chiqamiz.

Tajribani quyidagicha ifodalashimiz mumkin:

yashil-	A_B_					
sariq-	aaB_					
havorang-	AAbb					
oq-	aabb					
		AABB	x		aabb	
gametal	AB				ab	
ar						
F ₁						
		AaBb			AaBb	
F ₂						
avlod	{	gametalar	AB	Ab	aB	ab
			AABB	AABb	AaBB	AaBb
			AABb	AAbb	AaBb	Aabb
			AaBB	AaBb	aaBB	aaBb
			AaBb	Aabb	aaBb	aabb

Fenotipik nisbat;

A_B_	9	Yashil
A_bb	73	Havorang
	3	
aaB_	3	Sariq
aabb	1	Oq

Ma'lumotlar bo'limiga tajribada olingan ajralish (p), uning ostiga kutilgan nisbat va nazariy jihatdan kutilgan ajralish (q) yoziladi.

F_2 da 100 ta yashil rangli to'ltar, 36 ta havorangli to'ltar, 40 ta sariq rangli to'ltar, 10 ta oq rangli to'ltar hosil bo'ldi. Tajribada jami 188 ta organizmlar olindi deb faraz qilaylik, bunday holatlarda kutilgan nisbat grafasini to'ldirganda 100 raqamining ostiga 9; 36 raqamining ostiga 3, 40 raqamining ostiga 3, 10 raqamining ostiga 1 deb yoziladi. Chunki AABB x aabb genotipli organizmlar o'zaro chatishtirilganda F_2 da olingan avlodlar soni jami 16 ta bo'ladi va fenotip bo'yicha 9;3;3;1 nisbatda, genotip bo'yicha esa 1;2;1;2;4;2;1;2;1 ko'rinishdagi genotipik nisbat $(1;2;1)^2$ nisbatda ajralish ro'y beradi.

Barcha organizmlar F_2 da 188 ta bo'lsa, nazariy jihatdan kutilgan ajralish 106 ta yashil rangli to'ltar, 35 ta havorangli to'ltar, 35 ta sariq rangli to'ltar, 12 ta oq rangli to'ltar hosil bo'ldi. Endi jadvalning yana bir qator pastiga tajribada olingan natija va nazariy jihatdan kutilgan natija orasidagi farq $d=p-q$ yoziladi.

Kuzatishimiz natijasida, u $100-106=-6$; $36-35=+1$; $40-35=+35$; $10-12=-2$ ga teng. d qiymatining ishoralarini tenglashtirish uchun kvadratga ko'taramiz. Tajriba davomida d^2 36; 1; 5; 4 hosil bo'ladi. (x^2 ni aniqlash uchun har bir fenotipik sinf bo'yicha chiqqan d^2 ni nazariy jihatdan kutilgan fenotipik ma'lumotga (q) taqsimlaymiz. Keltirilgan misolda $6:106=0,0566$; $1:35=0,028$; $25:35=0,714$; $4:12=0,3333$ hosil bo'ladi. x^2 ni aniqlash uchun olingan barcha natijalar qo'shib hisoblab chiqiladi, $0,0566+0,028+0,714+0,3333=1,1313$ olingan ma'lumotlarni jamlab chiqsak, u holda $x^2=1,1313$ hosil bo'lishini ko'ramiz (4-jadval).

4-jadval (1900, K.Pirson)

Ma'lumotlar	Olingan natija (p)	Kutilgan nisbat	Nazariy jihatdan kutilgan (-q)	Farq $d^2=p-q$	d^2 farqning kvadrati	d^2/q nisbat	
Ⓜ Ⓜ Ⓜ sariq	100	9	106	-6	-36	0,0566	$x^2=$

	silliq							1,1313
	sariq burishgan	36	3	35	+1	+1	0,028	
	yashil silliq	40	3	35	+5	25	0,714	
	yashil burishgan	10	1	12	-2	-4	0,3333	

χ^2 metodining mohiyati shundan iboratki, uning YORDAMIDA kuzatilgan va kutilgan natijalar orasidagi farq tasodifiy yoki MUQARRAR ekanligini aniqlash mumkin bo‘ladi. Bu R.Fisher jadvali yordamida AMALGA oshiriladi. Jadvalning chap tomonida vertikal ustunda ozodlik DARAJALARI, yuqorida gorizontaal bo‘yicha turli ehtimolliklar ko‘rsatilgan.

Har xil ozodlik darajasida χ^2 ning qiymatini aniqlash[1,3,4].

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, drozofilaning turli oilasida olingan χ^2 ning miqdori bir-biridan keskin farq qiladi. Birinchi holatda kuzatilgan va nazariy jihatdan kutilgan natijalar orasida farq katta bo‘lganligi sababli χ^2 miqdori katta va Fisherjadvalidagi 7,815 (2-jadval Fisher) dan yuqori. Demak, nol faraz no‘to‘g‘riligini anglatadi. Ikkinchi holatda olingan χ^2 miqdori jadvaldan olingan qiymatdan kichik ($1,1313 < 7,815$), ya’ni olingan natija 9;3;3;1 nisbatga mos keladi deyish mumkin.

- Izo**
- AA** – dominant
  - Aa** - geterozigota
  - aa** – retsessiv
  - p** - olingan natija
  - q** - nazariy jixatdan kutilgan natija
  - n** – ozodlik darajasi
  - d** - olingan natija va nazariy jixatdan kutilgan natija orasidagi
  - F₁** – birinchi avlod
  - F₂** - ikkinchi avlod
  - F_b** – taxlliliy (bekross) chatishtirish

XULOSA

Komplementar irsiylanishga doir masalalarni yechishda yoki bunday masalalarni yaratish jarayonida kutilgan nazariy natijani aniqlik darajasini statistik usul yordamida aniqlash maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki kutilgan nazariy natija olingan amaliy natijaga mos kelmasligi o‘rganildi. Ilmiy tadqiqot jarayonlarida ham nazariy natijani olishda bunday jarayonlar ba’zi holatlarda uchrab turadi. Huddi shunday holatlarni inobatga olib, noallel genlarni irsiylanishiga doir masalalarda F_2 dagi belgilarning ajralishini χ^2 metodi yordamida statistik usulda tekshirilishi tahlil qilib aniqlik kiritildi.

REFERENCES

1. Лакин Г.Ф., Биометрия. – Высшая школа, 1990. 200 ст.
2. Mahmudov , M.U. (2021). χ^2 metodi asosida F_2 dagi belgilarning ajralishini statistik usulda tekshirish. Academic Research in Educational Sciences, 2(12), 556-564. http://ares.uz/storage/app/media/2021/Vol_2_No_12/556-564.pdf
3. G‘ofurov A.T., Fayzullaev S.S., Xolmatov X., Genetikadan masala va mashqlar. Darslik. T.O‘qituvchi, 1991.
4. G‘ofurov A.T., Fayzullayev S.S., Saidov.J., Genetika. Darslik. “Tafakkur” nashriyoti. Toshkent. 2010. 272 bet.
5. Akbarovich M. A., Ilkhomjonovich Z. I., Sharibjonovich S. D. Ecological-Faunistic Analysis of Longhorn Beetles (Coleoptera: Cerambycidae) of Fergana Valley //Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – С. 6819–6830-6819–6830.
6. МХ Акбарова, АА Ёкубов, МУ Махмудов. Состояние ценопопуляций *Scutellaria adenostegia* (Lamiaceae) Ферганской долины. Advances in Science and Technology. 2020. 21-22. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=zkm-cLkAAAAJ&alert_preview_top_rm=2&citation_for_view=zkm-cLkAAAAJ:NMxIIDi6LWMC

$Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ ($x = 8 \div 15$) AMORF QOTISHMALAR SISTEMASINING TRANSPORT XOSSALARI

dots. I. Subhonqulov, Sh.A. Xomitov, S.B. Abduvasiyev

Samarqand davlat universiteti sherxomitov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu ishda $Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ ($x = 8 \div 15$) amorf qotishma magnitlanishini va Xoll koeffitsientining temperaturaga bog'liqligi natijalari keltirilgan. Shuningdek Olingan tajriba natijalariga tayangan holda anomal Xoll koeffitsiyenti R_H bilan solishtirma elektr qarshilik ρ va magnitlanish I_s o'rtasidagi aloqadorlik o'rganildi va ferromagnit kristall namunalari uchun Kondorskiy-Vedyayev nazariyasini amorf holat uchun ham bajarilishini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar : Kyuri temperaturasi, Xoll koeffitsiyenti, Anomal Xoll koeffitsiyenti, normal Xoll koeffitsiyenti, Kondorskiy-Vedyayev nazariyasi, assimetrik sochilish.

ANNOTATION

In this work, the results of the magnetization of the amorphous alloy $Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ ($x = 8 \div 15$) and the temperature dependence of the Hall coefficient are presented. Based on the experimental results obtained, the relationship between the anomalous Hall coefficient R_H and the specific electrical resistance r and magnetization I_s was studied and showed that the Kondorsky-Vedyayev theory for ferromagnetic crystal samples could also be applied to the amorphous state.

Keywords: Curie temperature, Hall coefficient, Anomalous Hall coefficient, normal Hall coefficient, Kondorsky-Vedyayev theory, asymmetric scattering.

KIRISH

$Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ ($x = 8 \div 15$) amorf qotishmalar sistemasining elektrofizik, galvonomagnit va magnit xossalari temperaturaga ta'sirida o'rganish va bu xususiyatlarni faza o'tish oblastidagi o'zgarishlarini hamda ulardagi elektrofizik, galvonomagnit va magnit xususiyatlar o'rtasidagi aloqadorlik o'rganildi.

100-1000 K temperatura intervalida amorf holatdagi solishtirma elektr qarshilik ρ ularning kristall holatiga qaraganda katta bo'lib, qarshilikning temperatura koeffitsiyenti (QTK) amorf holatda kristall holatdagidan kichik bo'ladi.

Musbat Xoll koeffitsiyenti R_H va magnitlanish I_s ning xona temperaturasidan faza o'tish temperaturasigacha amorf holatdagi absolyut qiymati Kristall

holatdagidan katta bo'lib, ularning temperatura koeffitsiyenti kristall holatdagidan kichik bo'ladi. O'rganilgan barcha namunalarda solishtirma elektr qarshilik ρ amorf holatdan kristall holatga o'tishda keskin pasayadi va temperaturaning keying oshishida ρ ham oshib boradi. Kristall holatda temperaturaning pasayishi bilan $\rho(T)$ kamayadi. Faza o'tishdan keyin barcha namunalarda kristall holatdagi QTK amorf holatdagidan katta bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kyuri temperaturasi T_c ga mos keluvchi temperaturada Xoll koeffitsiyentini temperaturaga bog'liqligi $R_H(T)$ da keskin pasayish kuzatiladiki, bu namunaning ferromagnit holatdan parmagnit holatga o'tishi bilan bog'liq.

Temperaturaning keying o'zgarishida $R_H(T)$ va $I_s(T)$ bog'lanishlarda o'zgarish bo'lmaydi. Kristallanish temperaturasi T_c dan keyingi temperaturalarda R_H va I_s oshib boradi va ma'lum temperaturada nolga intiladi. Bu temperature kristall holatning Kyuri temperaturasiga mos keladi.

O'rganilgan $Fe - Cr - B$ namunalarda Cr -xrom konsentrasiyasining oshishi bilan magnitlanish I_s ning absolyut qiymati kamayadi. Bu Cr elementining antiferromagnit xususiyati bilan bog'liq. Xrom konsentrasiyasining oshishi bilan namunalardagi Kyuri temperaturasi T_c pasayadi va kristallanish boshlanadigan temperature T_K oshadi. Magnit parametrlarining tahlili shuni ko'rsatadiki, xrom konsentrasiyasining oshishi bilan ham amorf holatda, ham kristall holatda magnitlanishni qiymati kamayadi.

Amorf qotishmalarning faza o'tishlarini tushuntirishda eng sezgir kinetik xususiyat Xoll effekti hisoblanadi.

Xoll effektini temperaturaga bog'liq holda o'rganish namunadagi tok tashuvchilarning tipini va konsentrasiyasini aniqlash imkonini beradi. Olingan tajriba natijalariga tayangan holda anomal Xoll koeffitsiyenti R_H bilan solishtirma elektr qarshilik ρ va magnitlanish I_s o'rtasidagi aloqadorlik o'rganildi va ferromagnit kristall namunalar uchun Kondorskiy-Vedyayev nazariyasini amorf holat uchun ham bajarilishini ko'rsatdi.

Ko'rsatib o'tildiki, ma'lum $T < T_c$ temperature intervalida R_H va I_s^2 o'rtasida chiziqli bog'lanish mavjud bo'lib, uni quyidagicha ifodalash mumkin:

$$\Delta R_s = R_s(T) - R_s(T_0) = \alpha [I_s^2(T_0) - I_s^2(T)] \quad (1)$$

Bunda $R_s(T)$ va $I_s(T)$ ma'lum ($T < T_c$) temperature intervalidagi anomal Xoll koeffisienti va magnitlanishning qiymatlari. $R_s(T_0)$ va $I_s(T_0)$ esa ularning boshlang'ich (xona)temperaturadagi qiymatlari.

Anomal Xoll koeffitsiyenti bilan solishtirma elektr qarshilikning fononli qismi $\frac{\Delta\rho}{\rho}$ o'rtasidagi bog'lanishni quydagicha ifodalash mumkin.

$$\frac{\Delta R_s}{R_s} = \frac{R_s(T) - R_s(T_0)}{R_s(T_0)} = \beta \left(\frac{\Delta\rho}{\rho} \right)^n \quad (2)$$

Ushbu formuladagi β va n ning qiymatlari kristall xolatda amorf holatdagidan katta bo'ladi.

Ma'lumki, qutblangan d-tip electron strukturali kristallardagi assimetrik sochilishda R_s va ρ ning bog'lanishi quyidagi munosabat bilan aniqlanadi:

$$R_s = a\rho + b\rho^2 \quad (3)$$

Bunda ρ -to'la qarshilik. O'rganilgan amorf $Fe_{85-x}Cr_xB_{15}$ amorf qotishmalarda $\frac{R_s}{\rho}$ ning ρ ga bog'liqligi o'rtasida chiziqli bog'lanish borligi ko'rsatib o'tildi.

REFERENCES

1. Кувандиков О.К.Магнитные и кинетические свойства конденсированных сплавов и соединений на основе переходных и редкоземельных металлов. Ташкент. «Фан». 2009. – 291 с.
2. O.K.Kuvandikov, I.Subkhankulov, B.U.Amonov, and D.H. Imamnazarov "Physical Properties of Amorphous Alloys" Metallophysics and Advanced Technologies 2021, vol. 43, No. 12, pp. 1601–1609 <https://doi.org/10.15407/mfint.43.12.1601>
3. O.K.Кувандиков, И.Субханкулов, Д.Х.Имамназаров, Ш.А.Хомитов, Г.С.Бакаев "Изучение природы спиновых волн в аморфных ферромагнитных сплавах" SamDU ilmiy axborotnomasi 2021-yil, 3-son, 114-118 bet.
4. I.Subhonqulov, B.Amonov, G'.Baqoyev, Sh. Xomitov "Yuqori temperaturalarda amorf qotishmalarning magnitlanishi va uni o'lchash usuli" SamDU ilmiy axborotnomasi 2017-yil, 1-son, 177-181bet.

DIGITAL ENTERPRISE MANAGEMENT IN CYBERSPACE

Kurbonov Said Akbarovich

Ministry of Health "Medical Construction" IDUK

ABSTRACT

The article describes the results of a study of cybernetic enterprise management based on the model and technology of digital twin and the concept of IEM (intelligent enterprise managing) system. The digital twin model is a meta-model of a real enterprise and a digital enterprise, that exchange information and informationally interact with each other. Cybernetic management is a stage in the development of digital management. The article formalizes the basic principles of cybernetic management. It is shown, that the “mirroring” technology, borrowed from their theory of database replication, is based on the double enterprise model. This mirroring allows to reflect all real processes in cyberspace. In cyberspace, based on a system of standardized management and standardization rules, optimal production processes are modeled and transferred to a real enterprise. The article describes a virtual conveyor model, that is built as an analogue of value chains. It is shown, that the set of virtual conveyors forms a kind of artificial neural network.

Keywords: management, digital management, social cybernetics, mutual display technology, cyberspace, digital economy, intellectual management.

АННОТАЦИЯ

В статье описаны результаты исследования кибернетического управления предприятием на основе модели и технологии цифрового двойника и концепции системы ИЭУ (интеллектуального управления предприятием). Модель цифрового двойника представляет собой метамодель реального предприятия и цифрового предприятия, которые обмениваются информацией и информационно взаимодействуют друг с другом. Кибернетический менеджмент – это этап в развитии цифрового менеджмента. В статье формализованы основные принципы кибернетического управления. Показано, что технология «зеркалирования», заимствованная из их теории репликации баз данных, основана на модели двойного предприятия. Это зеркалирование позволяет отразить все реальные процессы в киберпространстве. В киберпространстве на основе системы стандартизированного управления и правил стандартизации моделируются и переносятся на реальное предприятие оптимальные производственные процессы. В статье описана модель виртуального конвейера, построенная как аналог цепочки создания

стоимости. Показано, что совокупность виртуальных конвейеров образует своеобразную искусственную нейронную сеть.

***Ключевые слова:** менеджмент, цифровой менеджмент, социальная кибернетика, технология взаимного отображения, киберпространство, цифровая экономика, интеллектуальное управление.*

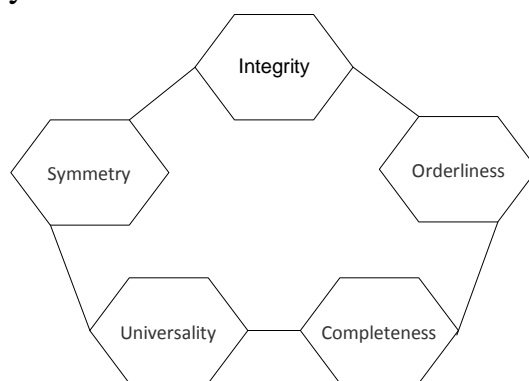
INTRODUCTION

The widespread use of the technology of Internet of things and the cyber-physical system led to the formation of a direction in management, called social cybernetics. Digital technologies led to the emergence of digital management and digital business transformation. Digital control has a wide application in the technologies of the Internet of things and cyber-physical systems. The ideas of cyberphysical systems led to cybernetic management. Using the ideas of replication from database theory, the theory of enterprise virtualization and the possibilities of the Internet of things led to the formation of Mutual mapping technology (“technology of mutual display”) which creates a digital twin of a real enterprise in cyberspace. The digital twin in cyberspace is an analogue of the “mirror” from the theory of database replication. However, unlike the passive mirror in the field of databases or in the data space, the digital twin of the enterprise is an active model in cyberspace and activates all the actions, that take place in the real space of the enterprise. At the same time, two-way “mirroring” is carried out. It consists in the fact, that information from the real space of the enterprise is transferred to the twin cyberspace and vice versa, information from cyberspace is transferred to the real space of the enterprise. The cybernetic twin of the enterprise and its original are equal. The duality of mirroring is that not only the reflection changes synchronously with the original, but the managed company copies the changes in the digital twin online. This is reflected by the term “mutual display”. A study of Mutual mapping technology and its associated IEM system concept opens additional possibilities for management and production. Issues of social cybernetics are currently studied insufficiently. This article fills in this gap.

METHODS OF RESEARCH

The basis of the study is cybernetic analysis, structural analysis, comparative analysis and qualitative analysis. Publications in the field of social cybernetics and digital enterprise management, as well as materials on the technologies of the Internet of things were used as materials.

The basis of management is IEM - the intelligent operating systems of the enterprise, which replaced ERP - resource planning systems. IEM abbreviation means intelligent enterprise managing. Literally, this means intelligent enterprise management [4, 5]. In a broad sense, this concept is interpreted as a set of theorems of social cybernetics, which model the evolution of a real system and are focused on maximizing the profit of an organization in a free market environment. The main components of IEM are shown in fig. 1. They are orderliness, integrity, symmetry, completeness, universality.

Figure 1 IEM components

Integrity is also interpreted as solidity. The solidity of the IEM system guarantees the reliability of the system data. Reliability in the mathematical sense means that either (D) all the data contained in the IEM datacontainer is reliable, or they are unreliable ($\neg D$) all together. Intermediate states are impossible. This principle is formally reflected in expression (1).

$$D \vee \neg D = 1 \quad (1)$$

Completeness means the closeness and security of the IEM system data warehouse - All information is placed in a tightly closed container, inside which the enterprise operates. The IEM System encapsulates all interpreted information about the execution of a company's business processes. If we denote the data of the enterprise as D, and external effects as E, then the principle of completeness can be written in the form of expression (2).

$$D \cap E = \emptyset \quad (2)$$

Orderliness. The imperative of orderliness of IEM forces to the standardization of all business processes, introduced into the system loop. In the correct introduction methodology - all the value chains of the enterprise. The simultaneous arrangement of all value chains is the crystallization of an enterprise from a state of vague uncertainty into a transparently formalized manageability. If there is a management

language L_c , including a standard alphabet, standardized operations and rules for the formation of operations, then many value chains (VC) belong to this language. This principle is formally reflected in expression (3)

$$\mathbb{I}CC \subseteq L_c \quad (3)$$

Symmetry means a dynamic, symmetrical model of a real and digital enterprise system. IEM System implements a symmetric digital model, a one-for-one cybernetic reflection of a managed enterprise. A real RME enterprise model is created in the real RP parameters space. The DME digital enterprise model is created in the DP digital parameter space. Between them, from the standpoint of information I, there is an informational correspondence, shown in expression (4).

$$I(RME) = I(DME) \quad (4)$$

Expression (4) describes the informational state. From the standpoint of logic [], the models of real and digital enterprises are equivalent, as shown in expression (5)

$$ME(RP) = DME(DP) \quad (5)$$

Expression (5) describes the informational and logical state. The parameters of the virtual IEM model evolve synchronously with the changes of a living business. This dynamic process is shown in expression (6).

$$\Delta S (RME) \rightarrow \Delta RP \quad (6)$$

Expression (6) means, that a change of the state of a real enterprise $\Delta S(RME)$ in real space entails a change of the parameters ΔRP of a real enterprise. This change in ΔRP entails a change of parameters ΔDP in the virtual digital space. This cause-and-effect process is reflected by the expression (7).

$$\Delta RP \rightarrow \Delta DP \quad (7)$$

Change of the parameters ΔDP of a digital enterprise entails a change of the state $\Delta S(DME)$ of the digital enterprise in virtual space. This management process is reproduced by the expression (8).

$$\Delta DP \rightarrow \Delta S (DME) \quad (8).$$

A change in the state of a digital enterprise when reflected in a multitude of management languages (management rules) produces management effects on the digital enterprise. This management process is reproduced by the expression (9).

$$\Delta S (DME) \cap L_c \rightarrow Cd (DME) \quad (9)$$

Management effects on a digital enterprise are replicated to the space of a real enterprise and create management effects on a real enterprise. This management process is reproduced by the expression (10).

$$Cd (DME) \rightarrow Cd (RME) \quad (10)$$

The management effects on the real enterprise transfer it into a new state S^* . This management process is reproduced by the expression (11).

$$Cd(RME) \rightarrow S^*(RME) \quad (11)$$

the new state S^* corresponds to the target state S_t . This informational process is reflected by expression (12).

$$S^*(RME) = S_{\Pi}(RME) \quad (12)$$

Thus, the real enterprise is managed, during which the following is used: cause-and-effect relationship, state models, equivalence rules and management processes. The set of expressions (4) - (12) reflects the management chain of managing a real enterprise using a digital twin. Universality. Universality reveals the quality content of the management language. This language is not arbitrary, but includes management standards, standardized management rules, acceptable optimality criteria. It should be emphasized once again, that this language is not a language of descriptive description, but the language of cybernetic management, which includes rules, regulations and rules for constructing new rules.

The cybernetics of the IEM system models an arbitrary enterprise in not only the parameter space, but also in the space of technological chains (production rules). In fact, it models the “value chains” (VC value chains). And that makes cybernetic management, according to the IEM's “cyber optically optimal management theorem”, the best possible management. The ability to optimally model arbitrary business processes naturally leads to universal functionality. In the digital space DME any logically consistent functional can be implemented. Thus, a unified IEM system a) replaces any private-functional ABC-systems (ERP, CRM, WMS, MES, BPM, PAS, ...) - all at once and at the same time, b) by providing their functional with a previously unattainable quality level, as well as to universal industry applicability (in essence, the equivalent of the previous one): in the business of any industry, the scale and complexity of operations. The set of models of the “value chain” (VC) is actually a model of an artificial neural network. It set the universal functional of management decisions. This provides high intellectual quality of enterprise management. At the same time, the quality of the functional, provided by the IEM system, will be higher than any highly specialized solution. This is due to the fact, that the management language of the system includes all possible management situations and action rules in these situations. As a result, the IEM system guarantees the highest possible efficiency in solving any formalized task in the field of business process management of an arbitrary organization.

Principles of construction of a digital twin

Figure 2 shows the principles of construction of a digital twin. An enterprise in real space and a digital twin in cyberspace form a meta-system.

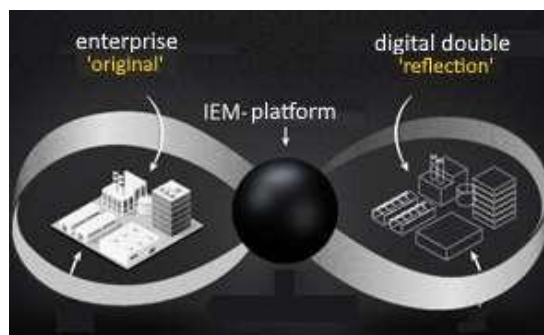

Figure 2 Meta-system of the enterprise and its reflection.

A meta-system consists of two equivalent opposing systems, one of which is (A) a real managed organization. Digital system (B) is the managing. The state of a managed enterprise changes over time under the influence of a large number of external and internal factors - consumers, competitors, suppliers, employees, automatic computer services and self-managed production and logistics equipment. All changes of the original (ΔA) are replicated to the digital twin (B) online.

$$\Delta A \rightarrow \Delta B; \rightarrow \Delta B = \Delta A \rightarrow Lc \wedge B \quad (13)$$

$$Lc \wedge B \rightarrow \Delta B * \quad (14)$$

$$\Delta B * \rightarrow \Delta A * \quad (15)$$

$$S(\Delta A *) = S(G) \quad (16)$$

The mechanism of information interaction of the original (A) and digital twin (B) is given in expressions (13) - (16). Expression (13) describes the informational situation, in which a change of the parameters and state of a real enterprise ΔA is replicated to a change of the parameters of a twin ΔB . In this case, there is a complete equivalence of the parameters of the original and the twin $\Delta B = \Delta A$. Changes to the parameters of the twin are replicated to the set of standardized rules of the management language Lc . As a result of the information interaction of the made changes, management changes $\Delta B *$ in the twin are generated, which is shown in expression (14). Then, the reverse process of transformation of the changes of the twin $\Delta B *$ into changes of the parameters of the original $\Delta A *$ takes place. These changes perform management functions and transfer the state of the original enterprise $S(\Delta A *)$ into the target state $S(G)$, as shown in expression (16). At the same time and synchronously, all the events of the evolution of the digital twin (for example, the consequences of the automatic execution of business logic algorithms) are reflected in material reality - either through the actions of company employees (managed by the IEM system), or through equipment and services, direct managed by

the robots of the digital twin - websites, industrial robots, conveyors, CNC machines, automatic cash registers, warehouse loaders and other. In the case of directly managed equipment, the replication of the "digital twin → reality" changes is not difficult: for example, the stacker-truck receives the command "take the pallet from cell 12335R6 and leave it in the delivery area in cell E23456F3". This command is promptly executed. It should be noted, that personnel, involved in the direct execution of business processes, are often the cause of errors in the executive system. Because of this, to control the actions of employees, the visual interfaces of both the desktop console and various specialized applications for arbitrary software platforms, in particular mobile devices, are used. Replication of the "digital twin → enterprise" changes with the participation of personnel in the general case consists in waiting for the IEM operating system to transfer to a state, that will allow the execution of this business process to continue.

Virtual conveyors are one of the new technologies, acceptable only in the digital enterprise twin. It can also be considered as a dynamic digital model. Virtual enterprise conveyors can be considered as a multi-agent system. Traditionally, a conveyor is a mechanism for sequencing material production processes. The enterprise's IEM operating system totally synchronizes business processes of any industry, of any complexity, of any scale. In a digital enterprise, a conveyor is modeled as a value chain (VC). Virtual conveyors include stages, that are tightly coupled and each sharply follows the other. Any business and any organized human activity can be modeled on value chains (conveyors). There can be many models of VC at the enterprise, but in real practice, only a few value chains work within a single company at a time. An employee can be a link of the VC. In the presence of a digital twin, its activities are controlled and it is cautioned against errors. Wearing of bracelets by high-speed train drivers can be an example. The bracelet controls its psychophysical state and, if the driver has abnormalities, the bracelet, as a digital control device, signals this to the control room and limits some actions of the driver, that the digital system considers inadequate, using the technology of cyber-physical management. The day-to-day operations of the company under the management of the IEM operating system do not require management intervention. Cybernetic management through its virtual conveyors (cybernetic reflections of real VCs) pushes semi-finished products on their own - from start to finish. Dispensation is required only in case of force majeure (the car broke down, the electricity turned off, etc.). Exceptional situations of the operational level (for example, find the goods in the

warehouse was not found) are also standardized and processed automatically by the system.

The regular conveyor has three weak points.

- territorial - can work only locally, in the perimeter of this production site
- functional - applicable only to tangible goods
- lack of flexibility (rigidity) - unfinished goods move along a tightly fixed path, and only in one direction.

Thus, any contingency situation requires either to stop the conveyor at all, or to remove semi-finished products from it for subsequent manual processing. Changeover (for example, to change the type of output products) is a very expensive process. The set of restrictions leads to the fact, that the classic conveyor is cost-effective only in large-scale (mass) production of tangible goods. Virtual conveyors of the IEM operating system are free from all the limitations of a mechanical predecessor. They guarantee the conveyor order in business operations of any type, while the physical executors of neighboring parts of the value chain can work on different continents. A virtual conveyor can have any level of variety of connections between the stages of the VC. For example, not only a unidirectional chain (vector), as Ford had, but also cycling rings with retrograde motion (for example, successive “test-return to revision” cycles). For some types of "products" (of any kind - including intangible services), some stages may be excluded. Other types of products may fall onto the conveyor from the middle. The number of simultaneously “product” variants, advancing along the conveyors, is unlimited - while the system guarantees the use of adequate business logic for each “product”. There can be a lot of virtual conveyors themselves for each assortment group, down to a single “product”. At the same time, a digital enterprise can simultaneously manage a large number of VCs of any complexity level. Thus, an enterprise, equipped with an IEM system, receives a sequencing tool, that combines all the advantages of mass and small-scale production without their significant disadvantages. Value chains, intersecting in a business management center, have cyber symmetry in the living world in the form of multi-agent systems.

DISCUSSING THE RESULTS

There are a number of limitations to the use of this technology. For example, the statement “a digital enterprise can simultaneously manage a large number of VCs of any complexity level” is conditional. It considers by default, that computing resources are enough for processing. Also, the statement "of any scale and any

complexity" is conditional. Currently, large scales and high complexity create a big data problem, which is an informational barrier to management. Therefore, the statement "of any scale and any complexity" is applied only to medium-sized, small enterprises. It is also not applicable to enterprises with significant territorial distribution, since this violates the condition of integrity (solidity). Informational flows and significant delay times are characteristic for distributed enterprises. Subsidiary enterprises, which are analogues of natural multiagent systems, are more promising. The multi-agent mechanism is inherent in this model and this is its advantage.

CONCLUSIONS

Cybernetic management is a new step in the development of digital production and management technologies. The digital twin model allows to create a digital cyberspace, that controls material production due to manageability. This work shows the basic formal principles of the functioning of the meta-system of twin enterprises. The theorem of "cybernetically optimal management" remained outside the framework of the discussion. However, the objective of this article was to disclose the technological essence of the model and formally describe the basic principles, that will be detailed and expanded in specific situations. However, this approach is applicable Advances in Economics, Business and Management Research, volume 138 364 only to medium-sized enterprises and localized in one geographical location so far. The IEM project should be implemented as a project of a complex integrated system with the inclusion of cyber-physical systems. De facto, cyber-physical systems are replacing dated automated digital systems.

REFERENCES

1. Mulaydinov, F. (2021). Digital Economy Is A Guarantee Of Government And Society Development. *Ilkogretim Online*, 20(3), 1474-1479.
2. Mulaydinov, F. M. (2019). Econometric Modelling of the Innovation Process in Uzbekistan. *Форум молодых ученых*, (3), 35-43.
3. Mulaydinov, F., & Nishonqulov, S. (2021). Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda axborot texnologiyalarining orni-The role of information technologies in the development of the digital economy.
4. Mulaydinov, F., & Nishonqulov, S. (2021). The role of information technologies in the development of the digital economy. *The role of information technologies in the development of the digital economy*.

5. Mulaydinov, F. M. (2021). CROWDFUND OPPORTUNITIES IN SMALL BUSINESS AND ENTREPRENEURSHIP. *Academic research in educational sciences*, 2, 23-32.
6. Butaboyev, M., Urinov, A., Mulaydinov, F., & Tojimatov, I. Digital economy.
7. Farkhod, M. (2020). Econometric Modelling of the Innovation Process in Uzbekistan. *International Journal of Psychosocial Rehabilitation*, 24(02).
8. Мулайдинов, Ф. М. (2021). КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИКДА КРАУДФАНДИНГ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 2(Special Issue 4), 23-32.
9. TURSUN, S., TUYCHIEVICH, B. M., & MUROTOVICH, M. F. Effects of the Global Crisis on the Economy of Uzbekistan During the Coronovirus Pandemidia and Measures to Ease IT. *JournalNX*, 6(05), 277-280.
10. Nishonqulov, S. F. O., Rajabboyev, B. O. O., & Mamasoliyev, J. O. O. (2021). OLIY O'QUV YURLARIDA IQTISOD BO'YICHA QO'LLANMA: O'ZGARMAS" MA'RUZA VA BO'R" USULINI KO'RIB CHIQISH. *Scientific progress*, 2(3), 814-824.
11. Nishonqulov, S. F. O., Rajabboyev, B. O. O., & Mamasoliyev, J. O. O. (2021). IQTISODIYOT VA UNING TARMOQLARINI RAQAMLASHTIRISH. IQTISODIYOT SOHASIGA RAQAMLI TEXNALOGIYALARNI OLIB KIRILISHI. *Scientific progress*, 2(3), 825-831.
12. Sulaymonov, J. B. O. G. L., Yuldashev, A. E. O. G. L., & Nishonqulov, S. F. O. G. L. (2021). Hidrologik modellashtirish bilan Geografik axborot tizimlari (GIS) integratsiya. *Science and Education*, 2(6), 239-246.
13. Sulaymonov, J. B. O., Nishonqulov, S. F. O., & Gofurov, M. R. (2021). GEOGRAFIK AXBOROT TIZIMLARI VA AMALIY IQTISODIYOT: POTENTIAL ARIZALAR VA HISSALARNI DASTLABKI MUHOKAMALARI. *Scientific progress*, 2(2), 1371-1377.
14. Yoldashev, A. E. O., Nishonqulov, S. F. O., & Yoldasheva, M. R. Q. (2021). TA'LIMDAGI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI. *Scientific progress*, 2(3), 806-813.
15. Solidjonov, D., & Nishonqulov, S. (2021). TA'LIM BIZNESIDA YANGI INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING QO'LLANISHI JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-1. *ISSUE-3 (Part-1, 18-JUNE)*, 1, 195-199.
16. Nishonqulov, S. F. O., Rajabboyev, B. O. O., & Mamasoliyev, J. O. O. (2021). DIGITALIZATION OF THE ECONOMY AND ITS

NETWORKS. *INTRODUCTION OF DIGITAL TECHNOLOGIES TO THE SECTOR OF THE ECONOMY. Scientific progress*, 2(3), 825-831.

17. Nishonqulov, S. F. O., Rajabboyev, B. O. O., & Mamasoliyev, J. O. O. (2021). ECONOMIC GUIDE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: A REVIEW OF THE CONSTANT" LECTURE AND LAW" METHOD. *Scientific progress*, 2(3), 814-824.

18. Solidjonov, D., & Nishonqulov, S. (2021). APPLICATION OF NEW INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN EDUCATIONAL BUSINESS JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-1. *ISSUE-3 (Part-1, 18-JUNE)*, 1, 195-199.

19. Akhmadjonov, O., Nishonqulov, S., Rajabboyev, B., Nazirov, A., & Meliboyev, A. (2021). ISLOM BANKI VA O'ZBEKISTON. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(9), 766-775.

20. Nishonqulov, S., Rajabboyev, B., & Solidjonov, D. (2021). BANK TIZIMINI INNAVATSION ISLOH QILISH SHAROITIDA TIJORAT BANKLARINI TRANSFORMATSIYALASHNING ILMIY-AMALIY ASOSLARI.

ИССЛЕДОВАНИЕ СОСТАВА СУХОЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ СМЕСИ НА ОСНОВЕ МРАМОРНЫХ ОТХОДОВ

Курбанов Завкиддинжон Хамидуллоевич, ассистент

Ганиев Алижон, доцент

Усанова Гуланбар Абсалямовна, студент

кафедра «Строительные материалы и конструкции»

Джизакский политехнический институт, г. Джизак

E-mail: zavaclash@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В этой статье приведены данные лабораторных исследований для получения шпаклевочных составов из отходов мрамора. Это, в свою очередь, увеличивает спрос на дешевые и качественные строительные материалы. Это также способствует увеличению скорости за счет минимизации трудозатрат на строительных площадках.

***Ключевые слова:** цемент, гипс, смесь, косметика, состав, сухой строительной смеси, местное сырье, отходы.*

ANNOTATION

This article presents data from laboratory studies to obtain putty compositions from marble waste. This, in turn, increases the demand for cheap and high-quality building materials. It also helps increase speed by minimizing labor on construction sites.

***Keywords:** cement, gypsum, mixture, cosmetics, composition, dry mortar, local raw materials, waste.*

ВВЕДЕНИЕ

Сухие строительные смеси – это композиции, состоящие из вяжущего, наполнителей, заполнителей и добавок (модификаторов, противоморозных, красителей и т.п.), приготовленных в заводских условиях.

Затраты на выполнение отделочных работ составляют в среднем 35-40% от расходов на возведения зданий и сооружений. Поэтому совершенствованию этого вида строительных работ, освоению новых отделочных материалов должно уделяться пристальное внимание. Усилия представителей науки, проектировщиков и строителей следует направлять на продвижение передовых технологий с целью снижения трудоемкости технологических операций отделочных работ.

Для этого, в первую очередь, требуются высококачественные строительные материалы. Сегодня уже невозможно представить себе как новое строительство, так и реконструкцию или ремонт зданий без использования модифицированных сухих смесей. Их преимущества перед традиционными растворами неоспоримы. Традиционные растворные смеси изготавливают путем перемешивания минеральных вяжущих (цемент, известь), песка и воды в заводских условиях или непосредственно на строительных объектах.

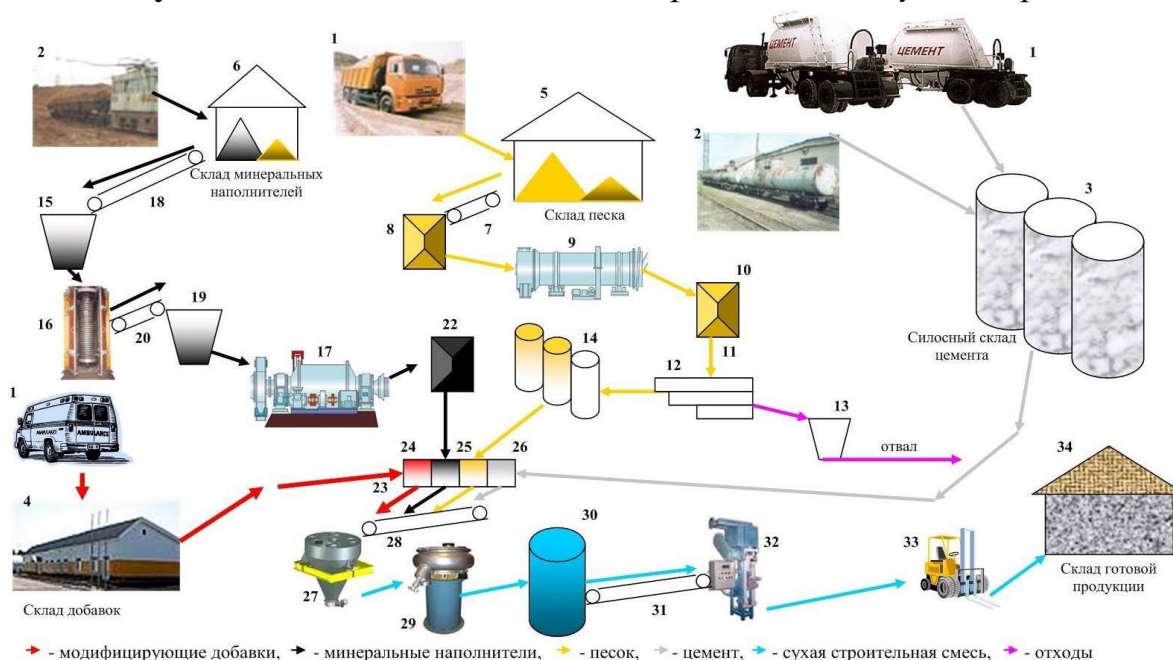
С этой целью в настоящее время строятся сотни многоэтажных жилых домов. В целях ускорения отделочных работ на общественных и производственных зданиях и сокращения сроков строительства влажные смеси заменяют готовыми сухими смесями. Количество предприятий, производящих такие сухие смеси, растет с каждым днем [1].

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Качественные сухие строительные смеси, приготовленные на предприятиях, оснащенных новым современным технологическим оборудованием, имеют ряд преимуществ. Например, следующее:

- повышение качества штукатурно-отделочных работ за счет умеренного состава сухой смеси и простоты обработки;
- повышение производительности труда в 1,5-3,5 раза в зависимости от уровня механизации организации труда;
- снижение материалоемкости и другие факторы.

Рисунок 1. Технологическая схема производства сухих строительных

смесей расширенной номенклатуры

Такие сухие смеси особенно удобно транспортировать и хранить на дальние расстояния. Кроме того, доступность таких материалов в холодное время года является одним из положительных качеств сухих строительных смесей.

Согласно международному стандарту ГОСТ-31189-12 «Смеси сухие строительные» сухие смеси классифицируются следующим образом:

- сухие строительные смеси для наружных и внутренних работ в зависимости от условий применения;
- по наибольшей фракции заполнителей - ($D_{\text{мак}}$): бетонные и смешанные;
- в зависимости от условий применения: кирпично-строительные, штукатурные, штукатурные, напольные, ремонтные, изоляционные, смеси для специальных работ;
- По типу вяжущего: можно разделить на цементные, гипсовые, известковые, магнезиальные, полимерные и композиционные сухие строительные смеси.

Актуальным вопросом является производство современных качественных строительных материалов, в том числе сухих строительных смесей, с использованием различных промышленных отходов и местного сырья.

Предприятие декоративного сухого строительства на основе отходов мрамора планируется построить в Нуратинском районе Навоийской области. Строительство в районе, где расположен цех огранки мрамора предприятия, обеспечивает всесторонние удобства. Иными словами, предполагается создание малого предприятия с учетом дешевизны сырья (мраморного порошка). Площадь, занимаемая мраморным порошком (отходами), занимает площадь до 1 га. Ежегодно в Нуратинском районе вырубается до 1,2 тыс. м³ мрамора. Отходы от него наносят вред окружающей среде и растительному миру. Если бы предприятие было создано в этом районе, оно принесло бы всестороннюю пользу.

На кафедре «*Строительные материалы и конструкции*» Джизакского политехнического института освоено несколько компонентов сухой строительной смеси шпаклевки и керамической плитки с применением натуральных декоративных камней из местного сырья, в частности мраморного порошка из отходов обработка мраморных камней. был создан обмазочный клей.

Цель – наладить производство дешевых и качественных строительных смесей, которые теперь доступны для окружающей среды на отходной основе. Преимущества мраморных порошковых (отходных) шпаклевок заключаются в том, что они дешевле сухих строительных смесей производства КНАУФ, Элерон, Мегамикс и др., отвечающих современным требованиям и не уступающих им по качеству [1,3,4].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Для этого мраморная мука, накопленная на предприятиях по производству декоративных камней Гозганского месторождения мрамора Нуратинского района Навоийской области, портландцемент марки М400 Кызылкумского цементного завода, в соответствии с требованиями ДАСТ были проведены лабораторные исследования различных составов с использованием строительного гипса, бумажной макулатуры, флористического бумажного клея и клеев КНАУФ Пертликс и выбраны следующие столовые составы.

Лабораторные работы показывают, что основной компонент сухих строительных смесей составляет от 70% до 80% мраморного порошка. При расчете стоимости было установлено, что предлагаемый состав на 50-60 % дешевле, чем аналогичные серии сухих строительных смесей [3,4].

REFERENCES

1. Қосимов Э.К. Ўзбекистон қурилиш ашёлари. –Тошкент.: ЎАЖБИТ маркази, 2003. -203 б.
2. ГОСТ 23789-79. Вяжущие гипсовые. Методы испытания.
3. ГОСТ 125-79. Вяжущие гипсовые. Технические условия.
4. ГОСТ 31189-2003 «Сухие строительные смеси. Классификация». Введ. с 01.02.2004. – М.: Изд-во стандартов, 2004. – 12с.
5. ГОСТ 5802-86. Растворы строительные. Методы испытаний. Введ. с 11.12.1985. – М.: Изд-во стандартов, 1986. – 15 с.
6. Парсаева Н. Ж. и др. Исследование физико-механических свойств бетонных изделий используемые промышленные отходы //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 417-423.
7. Курбанов З. Х. и др. Подготовка зданий к отделке местными материалами из натурального камня //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 403-409.

8. Курбанов З. Х., Мамиров А. Х., Махкамов М. З. У. Улучшение процесса горения керамической плитки на заводе строительных материалов //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 395-402.
9. Хакимов О. М., Курбанов З. Х., Мухаммедов Ф. Реализация возможностей получения легких наполнителей на основе меньше пластиковых почв в нашей республике //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 176-181.
10. Khamidulloevich K. Z., Begalievich A. K., Sanjarbek K. TECHNOLOGY OF PRODUCTION OF EARTH WORKS WITH THE APPLICATION OF GEOGRAPHS //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 5. – С. 267-271.
11. Парсаева Н. Ж. и др. Технология производства земляных работ с применением геосеток //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 12. – С. 324-333.
12. Курбанов З. Х. и др. Микроарматурализация сухих строительных смесей волластонитом //Science and Education. – 2021. – Т. 2. – №. 5. – С. 410-416.
13. Asatov N., Tillayev M., Raxmonov N. Parameters of heat treatment increased concrete strength at its watertightness //E3S Web of Conferences. – EDP Sciences, 2019. – Т. 97. – С. 02021.
14. Bakhodir S., Mirjalol T. Development of diagram methods in calculations of reinforced concrete structures //Problems of Architecture and Construction. – 2020. – Т. 2. – №. 4. – С. 145-148.
15. Tillayev M. Исследование прочных свойств легкого бетона с дисперсированными армированными волокнами //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020. – Т. 1. – С. 74.
16. Тиллаев М. ДИСПЕРСНОЕ АРМИРОВАНИЕ ЦЕМЕНТНЫХ КОМПОЗИЦИЙ С ПРИМЕНЕНИЕМ МИКРОВОЛЛАСТОНИТОВЫХ ФИБР //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
17. Тиллаев М. Шиша толалари билан дисперсли арматураланган енгил бетонларнинг мустахкамлик хоссаларини тадқиқотлаш //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
18. Tillayev M. Investigation of strength properties of lightweight concrete with dispersed reinforced fibers //Архив Научных Публикаций JSPI. – 2020.
19. Ганиев, А. Г., Угли, Б. Б., & Угли, Т. Х. (2020). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СУПЕРПЛАСТИФИКАТОРА МЕГАПЛАСТ ЖК-02 ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ СВОЙСТВ БЕТОННЫХ И ЖЕЛЕЗОБЕТОННЫХ КОНСТРУКЦИЙ В

УСЛОВИЯХ СУХОГО ЖАРКОГО КЛИМАТА. In Инновации в технологиях и образовании (pp. 66-68).

20. Ганиев, А. Г. (2019). Исследование влияния суперпластификатора на свойства бетона. Актуальные научные исследования в современном мире, (12-1), 41-43.

21. Ганиев, А. Г. (2018). О гидратных новообразованиях в цементном бетоне при его циклическом замораживании. Актуальные научные исследования в современном мире, (1-1), 6-11.

22. Ганиев, А. Г. (2017). Исследование структуры, температурной деформации и льдистости цементного камня. Актуальные научные исследования в современном мире, (12-9), 6-8.

23. ЧЕХОВСКИЙ, Ю. В., МАКАРОВ, В. С., ГАНИЕВ, А., ГОРЧАКОВ, Г. И., ЛИФАНОВ, И. И., & СПИРИДОНОВА, И. Н. (1982). Способ определения морозостойкости пористых тел.

24. ЧЕХОВСКИЙ, Ю. В., БАЛАКИРЕВ, А. А., & ГАНИЕВ, А. (1982). Способ определения толщины контактной зоны в когломератных материалах.

25. Шодмонов, А. Ю. (2021). Исследование механических свойств базальтового бетона. Science and Education, 2(5), 250-256.

26. Uktamovich, S. B., Yuldashevich, S. A., Rahmonqulovich, A. M., & Uralbayevich, D. U. (2016). Review of strengthening reinforced concrete beams using CFRP Laminate. European science review, (9-10).

НОВЫЕ ПОДХОДЫ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПОЛИТИКЕ УЗБЕКИСТАНА: СПЕЦИФИКА СФЕРЫ ИСКУССТВ И КУЛЬТУРЫ

Кошелева Антонина,

Кандидат педагогических наук, доцент кафедры «Педагогика и психология» Государственного института искусств и культуры Узбекистана

Сабирова Шахноза

Главный специалист Центра исследований развития высшего образования и реализации передовых технологий при Министерстве высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан

E-mail address: shahnozawork@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В статье поднимается важнейшая проблема поиска путей применения кредитно-модульной системы в условиях обучения специалистов творческих высших учебных заведений Узбекистана. Показаны критерии, обеспечивающие благоприятные условия привлечения кредитно-модульной системы в соответствии с задачами и возможностями образовательной деятельности в нашей Республике.

Проанализированы достоинства кредитно-модульной системы, которые позволяют оптимально использовать её в условиях образовательного пространства Узбекистана, с учетом национальных особенностей и менталитета. Апробирована и представлена авторская методика обучения студентов творческих высших учебных заведений, позволяющая рационально и результативно решать образовательно-воспитательные задачи, стоящие перед педагогами высшей школы. Данная методика представляет собой четыре дифференцированные группы, наполненные образовательными технологиями:

- 1. Технологии развития профессиональных и общекультурных компетенций;*
- 2. Технологии интеллектуального развития;*
- 3. Технологии с игровыми элементами для личностного развития;*
- 4. Технологии саморазвития*

Особое внимание уделено гуманизации образования в творческих высших учебных заведениях, при этом отмечена важность реализации морально-нравственных и этических подходов в процессе подготовки специалистов новой формации, отвечающих высоким требованиям, предъявляемым на мировом рынке труда.

Отбор и подача учебного материала основаны на привлечении искусства как единицы обучения. При этом рационально реализовать определенные критерии, гармонизирующие процессы обучения и воспитания:

1.Привлечение искусства как важного средства обучения в пределах конкретной специальности (актерского мастерства, режиссуры, звукорежиссуры, народного творчества и т.п.);

2.Формирование прочных знаний, умений и навыков с учетом реалий современного времени, традиций искусства, возможных прогнозируемых вариантов его развития;

3.Соблюдение гармоничного сочетания учебно-образовательных задач с воспитательными, способствующими динамичному развитию личности.

Ключевые слова: *гуманизация, образовательные технологии, стандарты, образовательный процесс, система высшего образования, сфера искусств и культуры.*

ABSTRACT

The article raises the most important problem of finding ways to use the credit-modular system in the conditions of training specialists from creative higher educational institutions in Uzbekistan. Criteria are shown that provide favorable conditions for attracting a credit-modular system in accordance with the tasks and opportunities of educational activities in our Republic.

The advantages of the credit-modular system are analyzed, which allow it to be optimally used in the conditions of the educational space of Uzbekistan, taking into account national characteristics and mentality. The author's method of teaching students of creative higher educational institutions has been tested and presented, which allows rationally and effectively to solve the educational tasks facing teachers of higher education. This methodology consists of four differentiated groups filled with educational technologies:

1. Technologies for the development of professional and general cultural competencies;

2. Technologies of intellectual development;

3. Technologies with game elements for personal development;

4. Technologies of self-development

Particular attention is paid to the humanization of education in creative higher educational institutions, while the importance of implementing moral and ethical approaches in the process of training specialists of a new formation who meet the high requirements of the global labor market is noted.

The selection and presentation of educational material is based on the use of art as a unit of education. At the same time, it is rational to implement certain criteria that harmonize the processes of training and education:

1. Attracting art as an important means of education within a particular specialty (acting, directing, sound engineering, folk art, etc.);

2. Formation of solid knowledge, skills and abilities, taking into account the realities of modern times, the traditions of art, possible predictable options for its development;

3. Observance of a harmonious combination of educational and educational tasks with educational tasks that contribute to the dynamic development of the individual.

Keywords: *humanization, educational technologies, standards, educational process, higher education system, arts and culture.*

ВВЕДЕНИЕ

В Узбекистане большие изменения характеризуют деятельность систем всех образовательных уровней в связи с переходом на кредитно-модульную систему. Это сопровождается разработкой и внедрением новейших, прежде не используемых вариантов методики преподавания, нацеленных на решение ранее не реализованных в практике новых концепций. При этом педагогические исследования нацелены на сферу профессиональных компетенций конкретных высших учебных заведений, которые необходимо сформировать в процессе обучения той или иной специальности.

Кредитно-модульная система имеет ряд преимуществ, среди которых, на наш взгляд, важнейшими являются: привлечение к высшему образованию большего количества студентов, расширение прав преподавателей в составлении образовательных программ, увеличение мобильности студентов, а также профессорско-преподавательского состава, увеличение соответствия учебных планов и программ целям и задачам, стоящим перед мировым рынком труда, обеспечение связей программ с реалиями жизни, концептуальностью изучаемых дисциплин и перспективностью самого процесса обучения в достижении сложнейших научных задач. После завершения учебы сегодня в целях успешного взаимодействия студентов высших учебных заведений в современном взаимосвязанном мире, они должны соответствовать строгим требованиям, предъявляемым к профессионалам мирового уровня. Для этого необходимо обладать международным видением проблем, а также глубоким пониманием культурных и языковых различий.

Важным достоинством кредитно-модульной системы является её привлекательность в возможности наиболее тесного взаимосвязанного сопоставления учебных программ высших учебных заведений с системой образования европейских стран.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В Узбекистане переход на кредитно-модульную систему осуществляется поэтапно и имеет четко обозначенные, положительные результаты: это нашло своё отражение в полученных результатах новых подходов в образовании на весь учебно-воспитательный процесс тех высших учебных заведений Узбекистана, которые работают в русле названной системы. Масштабы кредитно-модульной системы, реализуемой в Узбекистане на данный момент не могут удовлетворять потребностям времени. В связи с этим в настоящее время проводится масштабное исследование в педагогике высшей школы, нацеленное на реорганизацию привычных форм и методов работы высших учебных заведений в соответствии с особенностями и спецификой проблем и возможностей кредитно-модульной системы в условиях современного Узбекистана.

«Примерами могут служить филиалы зарубежных вузов в республике и отечественные вузы, осуществляющие образовательный процесс с внедрением международных стандартов. Данный опыт поэтапно внедряется в национальных вузах. Например, в соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан № УП-5349 от 19.02.2018 г. «О мерах по дальнейшему совершенствованию сферы информационных технологий и коммуникаций» в Ташкентском университете информационных технологий им. Мухаммада ал-Хоразмий (ТУИТ) поэтапно осуществляется переход на кредитную систему образования с 2018-2019 учебного года. Также в данном направлении начали работу такие вузы, как Национальный, Юридический университеты, Университет востоковедения и Ташкентская медицинская академия. Одним из преимуществ внедрения кредитной системы образования в этих вузах является то, что она дополняет и поддерживает национальные стандарты квалификаций»[1].

Особую сложность при решении столь важных задач испытывают высшие учебные заведения, призванные подготавливать специалистов творческих профессий, таких как: актеров, режиссеров, звукорежиссёров, вокалистов, специалистов в сфере социально-культурной деятельности, музыкального искусства, театра драмы и кино.

Общепризнанно, что сфера искусств и культуры является одной из важнейших сфер в любом обществе, ведь от неё зависит и нравственно – этическое, и идеологическое, и эстетическое наполнение общественной жизни, что сказывается на общем состоянии всех остальных сфер общества и его менталитета.

Конкретным и наиболее ярким проявлением менталитета выступает сочетание некоторых составляющих, среди которых важное место занимает присутствие или отсутствие такой важной характеристики как толерантность. Узбекистанцы всегда отличались особым гостеприимством, уважительным отношением к представителям различных конфессий, дружелюбием. Искусство Узбекистана отражало эти черты узбекского народа и проявлялось через основные компоненты культуры – обычаи, обряды, ритуалы, праздники. Именно они отражали менталитет народа и особенности его быта. В искусстве Узбекистана шлифовались духовные ценности народа, которые принимали всё новые и новые формы, это обстоятельство позволяет утверждать, что узбекское искусство всегда своими корнями уходило в жизнь и быт узбекского народа, становясь всё более глубоким и значимым явлением в жизни нашей республики.

Важными средствами освоения культуры Узбекистана являются народная и эстрадная музыка, а также танец. Они стали уникальным феноменом общечеловеческой культуры: у каждого века, у каждой эпохи, у каждого конкретного этноса есть свои любимые танцы и музыка, которые являются одним из наиболее зрелищных и запоминающимся элементом культуры, воздействующих на зрителя. В настоящее время они приобретают всё новые более изысканные, утонченные формы и чаще используются при проведении различных мероприятий. Всё это очень важно учитывать и при организации обучения на кредитно-модульной основе, так как искусство – основа и подспорье культуры, без освоения основ которой невозможно представить себе современного специалиста.

В данный момент профессионалы сферы искусства и культуры - это, как правило, видные педагоги, имеющие большой опыт работы в данной отрасли, умеющие не только передать его, но и прогнозировать новые направления развития конкретных сфер, возможные результаты и стоящие в этой области проблемы.

Исследуя проблемы оптимизации образовательного процесса на ступенях бакалавриата и магистратуры в высших учебных заведениях сферы искусств и культуры, мы пришли к выводу, что «педагогическое проектирование в сфере

искусств и культуры позволяет разрабатывать детали педагогического процесса, его возможные результаты и при умелой организации оставлять возможности для творческих подходов в педагогической деятельности избегая рутины. Этот вид проектирования является естественным следствием прогнозирования, и при точном проведении прогнозирования могут возникнуть благоприятны условия для умелого проектирования предстоящей педагогической деятельности»[2].

16 июня 2021 года Президент Шавкат Мирзиёев провел видеоконференцию, посвященную приоритетам системы высшего образования, которая позволила наметить четкие пути решения вышеназванных проблем. На встрече глава государства обозначил 4 приоритета в этой сфере:

«Первый - повысить роль советов высших учебных заведений и расширить полномочия ведомств.

Второй - адаптировать процесс обучения к требованиям рынка, обеспечить непрерывность производства и создать среду, в которой студенты могут работать над собой.

Третье - повышение научного потенциала вузов, развитие науки и инноваций.

В-четвертых, это сокращение бумажной работы для преподавателей и студентов и резкое сокращение бюрократии и коррупции за счет оцифровки отрасли»[3].

Необходимость перестройки высшего образования в Узбекистане вызвана тем, что общество меняется быстрее, чем все социальные институты, которые были построены прежде. В быстро развивающемся и меняющемся мире институты работают недостаточно эффективно, и часто воспринимаются как самим обществом как непродуктивные. Их необходимо трансформировать таким образом, чтобы они могли соответствовать реалиям времени и общества.

Как справедливо отметил Ш.М.Мирзиёев «...отныне правление университета будет определять учебный план и литературу, внедрение научных программ, загруженность профессоров и преподавателей, а также форму обучения. Сейчас деятельность каждого отдела оценивается на основе его научного потенциала и показателей вовлеченности молодежи в научную деятельность на основе отбора»[4].

Общеизвестно, что в ходе преподавания творческих дисциплин важную роль играют проявления духовного мира личности, которые проявляются через фильтр переживаний, чувств и отражаются в мышлении и мировоззрении. По выражению выдающегося русского педагога К. Д. Ушинского, нигде личность

не проявляется так целостно, как в чувствах: «В них слышен характер не отдельной мысли, не отдельного решения, а всего содержания души нашей и ее строя»[5]. Поэтому чем многообразнее способы и методы обучения творческой личности, чем они сильнее связаны с переживаниями и чувствами, чем они ситуативнее, тем лучший результат мы можем ожидать от образовательного процесса.

В современном мире гуманизация образования в творческом высшем учебном заведении являет собой базу и стержень поистине нового педагогического мышления. В его основу заложено обращение к личности и привитию ей духовного, нравственного начал, потребностей к познанию и необходимости в самосовершенствовании. Реализуя гуманистические подходы в ходе подготовки специалистов новой формации в сфере искусств и культуры, считаем целесообразным использование определенных новаций, представленных в мировой педагогике как новые педагогические технологии, которые умело сочетают достижения традиционных методов с инновациями на основе использования искусства как средства обучения. Важно соблюдать определенные критерии, реализующие новые подходы в отборе и подаче учебного материала по творческим дисциплинам. Среди них:

1.Привлечение искусства как важного средства обучения в пределах конкретной специальности (актерского мастерства, режиссуры, звукорежиссуры, народного творчества и т.п.);

2.Формирование прочных знаний, умений и навыков с учетом реалий современного времени, традиций искусства, возможных прогнозируемых вариантов его развития;

3.Соблюдение гармоничного сочетания учебно-образовательных задач с воспитательными, способствующими динамичному развитию личности.

Разумное сочетание педагогики и различных видов искусства во всех их проявлениях позволяет наиболее оптимально освоить новые методы обучения и воспитания.

Ориентируясь в своем экспериментальном обучении студентов высших учебных заведений искусств и культуры Узбекистана, мы апробировали целый ряд педагогических технологий, наиболее оптимально решающих образовательно – воспитательные задачи, стоящие перед этими высшими учебными заведениями.

Практическая значимость, полученная в ходе исследования и обучения результатов, позволяют нам утверждать, что весьма целесообразно

подразделять образовательные технологии на четыре дифференцированные группы:

«1. Технологии развития профессиональных и общекультурных компетенций;

2. Технологии интеллектуального развития;

3. Технологии с игровыми элементами для личностного развития;

4. Технологии саморазвития

К первой группе «Технологии развития профессиональных и общекультурных компетенций» мы относим: Ассесмент-центра, Взаимоопрос, Тренинг, Портфолио, Метод дерево решений, Шесть цветов де Боно.

Ко второй группе «Технологии интеллектуального развития» относятся: Дискуссии, Метод «мозгового штурма», Технология «Аквариум», Кластер, Метод «ИНСЕРТ», Метод ПОПС-формула, Метод погружения, Метод диаграмма Венна, Софт-анализ, Swot-анализ, Стратегия «ФИШБОУН», Метод перекрестная ассоциация, Метод пятилистник (синквейн), Метод структурированного противоречия, Технология ранжирования, Метод синектики.

К третьей группе «Технологии с игровыми элементами» относятся: Игровые методики, Метод «Кубик Блума» или «Ромашка Блума», Деловая учебная игра, Метод «круглого стола», Ролевая игра, аукцион, бумеранг, мастерская будущего.

Четвертая группа «Технологии саморазвития» включает в себя: Метод проектов, Кейс-метод, Трехступенчатое интервьюирование, «Пятиминутное эссе», «Расширенное эссе», «Письменное интервью», Метод РАФТ (роль-аудитория-форма-тема), Лекция – пресс – конференция»[6].

Образовательная стратегия, основанная на вышеуказанных обучающих компонентах с использованием выделенных критериев, позволяет утверждать, что внедрение их в практику творческих высших учебных заведений имеет логическую обоснованность, позволяет достичь целей обучения, развивает познавательную активность обучаемых и побуждает их к свободному творческому развитию.

Воспитание и обучение, как две стороны одного процесса, при распределении учебного материала по предложенному пути осуществляется, как показали результаты экспериментального обучения, наиболее гармонично и имеют более высокие результаты по сравнению с теми, которые достигаются традиционными образовательными способами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Анализируя применение указанных дифференцированных групп образовательных технологий, мы пришли к выводу о рациональности данного подхода (дифференциации) распределения по группам в соответствии с тематикой этих групп. Данная работа проводилась на вторых и третьих курсах Государственного института искусств и культуры Узбекистана и его региональных филиалах в городах Коканд и Нукус. Наше исследование позволило определить системы обучающих воздействий на студентов творческих высших учебных заведений и воплотилось в пособиях по образовательным технологиям (бакалавриат) и по педагогическому мастерству и педагогическим технологиям в сфере искусств и культуры (магистратура).

REFERENCES

1. Электронный ресурс: <https://review.uz/post/reformiruya-kachestvo-obrazovaniya> [Интервью «Реформируя качество образования, ориентируясь на мировые стандарты» журналу «Экономическое обозрение» Начальник Государственной инспекции по надзору над качеством образования при Кабинете Министров Улугбека Ташкенбаева от 13.07.2020]
2. Кошелева А, Сабирова Ш. Педагогические технологии и педагогическое мастерство в сфере искусств и культуры (учебное пособие) Для магистрантов творческих вузов / Издательства «Lesson press» Т. 2020. С.59-60.
3. Электронный ресурс: <https://kun.uz/38427259> «Энди ўқув режаси ва фан дастурларини ОТМлар мустақил белгилайди»
4. Электронный ресурс: <https://kun.uz/38427259> «Энди ўқув режаси ва фан дастурларини ОТМлар мустақил белгилайди»
5. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Том I (1867) ; в формате PDF. С.179
6. Кошелева А, Сабирова Ш. Образовательные технологии / Издательства «IDRIS ABDURAUUF NASHR» Т. 2019. С.33-34.
7. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). Вопросы использования информационных технологий в высшем образовании. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.
8. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). Патриотическое воспитание молодого поколения. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
9. Mirzoulug‘Mirsaidovich, M., & Buriniyozovna, E. S. (2021). OLIY TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN

FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 100-404.

10. Mamasaliyev, M. M. (2021). THE STATE OF SAHIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 456-462.

11. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).

12. Mamasaliev, M. M. (2020). Main directions of the influence of modern civilization on the spiritual image of the individual. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.

13. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVEPALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.

UDK 633.15: 631.674

QISHLOQ XUJALIK EKINLARINI YETISHTIRISHDA SUG‘ORISH SUVINI TEJAYDIGAN TEXNOLOGIYASI

Boymetov Rustam Isayevich

Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti bosh ilmiy xodimi,
t.f.d., professor.,

Abdulxayev Xurshed G‘afurovich

Qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash ilmiy-tadqiqot instituti katta ilmiy xodimi,
t.f.PhD., katta ilmiy xodim

Irgashev Javlonbek Gafurdjanovich

IIV Akademiyasi

O‘quv-uslubiy boshqarma o‘qituvchi-metodisti. (mustaqil tadqiqotchi).

ANNOTATSIYA

Maqolada qishloq xo‘jalik ekinlarini yetishtirishda sug‘orish suvini tejamkor agrotexnik usuli, ya‘ni uni qator oralariga plyonka bilan to‘shalgan egatlardan sug‘orish, shuningdek, plyonkato‘shagich mashinasini konstruktiv tuzilishi hamda ushbu sug‘orish usulining samarasi bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: polietilen plyonka, sug‘orish egatlari, plyonkato‘shagich mashinasi, plyonka to‘shash, ariqochar, profilli katok, perferator.

ANNOTATION

The article describes the economical agro-technical method of irrigating agricultural crops, ie its irrigation from the fields lined with film between the rows, as well as the design of the film-spreading machine and the effectiveness of this method of irrigation.

Keywords: polyethylene film, irrigation hoses, film spreader, film coating, gutter, profile roller, perforator.

АННОТАЦИЯ

В статье описывается экономичный агротехнический способ полива сельскохозяйственных культур, т. е. его полив с полей, застеленных пленкой в междурядьях, а также конструкция пленкоразбрасывающей машины и эффективность этого способа полива.

Ключевые слова: полиэтиленовая пленка, поливные шланги, пленкораскладчик, пленочное покрытие, желоб, профильный валик, перфоратор.

KIRISH

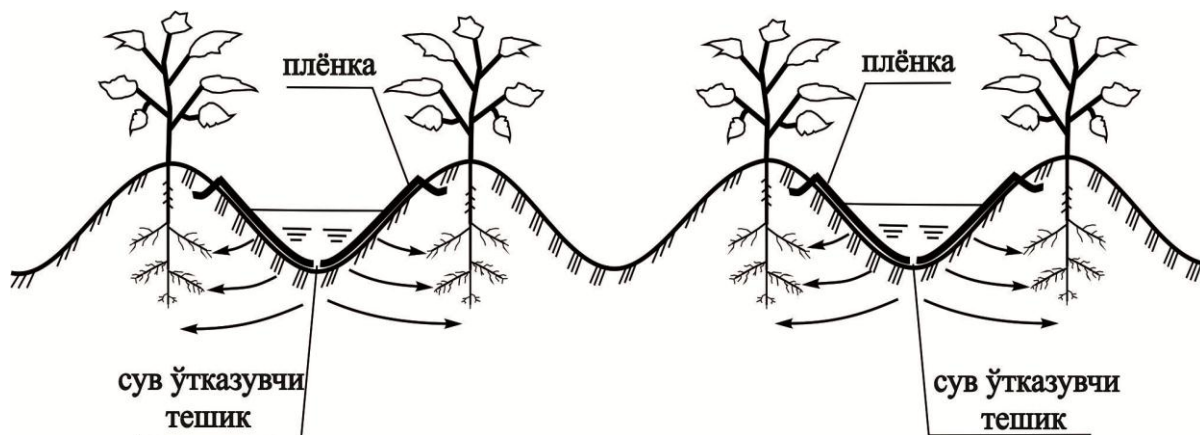
Hozirgi vaqtda g'ozda asosan an'anaviy usulda, ya'ni egatlar orqali sug'oriladi. Bu usulda sug'orish suvi o'qariqlarda bug'lanishi va tuproqning pastki qatlamlariga shimilib ketishi natijasida behuda sarflanadi. G'ozda vegetatsiya davrida mavjud agrotexnologiyalar asosida sug'orilganda suvning bug'lanishi natijasida gektariga 2-2,5 ming m³ suv bekorga sarf bo'ladi.

Bundan tashqari har bir suvdan keyin qator oralariga kultivatorlar bilan ishlov beriladi, ya'ni nam saqlash uchun tuproq yumshatiladi va sug'orishdan oldin esa egatlar ochiladi. Demak, paxta yetishtirishning mavjud agrotexnologiyasida bir tomondan suv isrof bo'ladi, ikkinchidan, qator oralariga ishlov berish uchun qo'shimcha energiya sarflanadi.

G'ozda qator orasiga polietilen plyonka to'shab sug'orish texnologiyasi sug'orish suviga bo'lgan talabni va energiya xarajatlarini kamaytiradigan hamda tuproq unumdorligini oshirish imkonini beradigan real texnologik va texnik yechimdir.

Tadqiqot uslublari: Qora polietilen plyonka yotqizilgan egatlar orqali sug'orish texnologiyasida tuproqning bir tekis namlanishi, plyonka ostiga quyosh nuri tushmasligi natijasida begona o'tlarning nobud bo'lishi, qator oralariga kultivator bilan ishlov berilmasligi sababli tuproqning zichlamasligi hisobiga g'ozda ildiz tizimining jadal rivojlanishi va paxta hosildorligini oshishi uchun qulay sharoit vujudga keladi. G'ozda qator oralariga qora polietilen plyonka maxsus plyonkato'shagich mashinasi yordamida amalga oshiriladi.

Plyonka g'ozda qator oralariga oralatib traktorning orqangi g'ildiraklari o'tadigan egatlarga to'shaladi (1-rasm).

1-rasm. Qator oralatib plyonka to'shalgan egatlardan sug'orishda namlikni tarqalishi

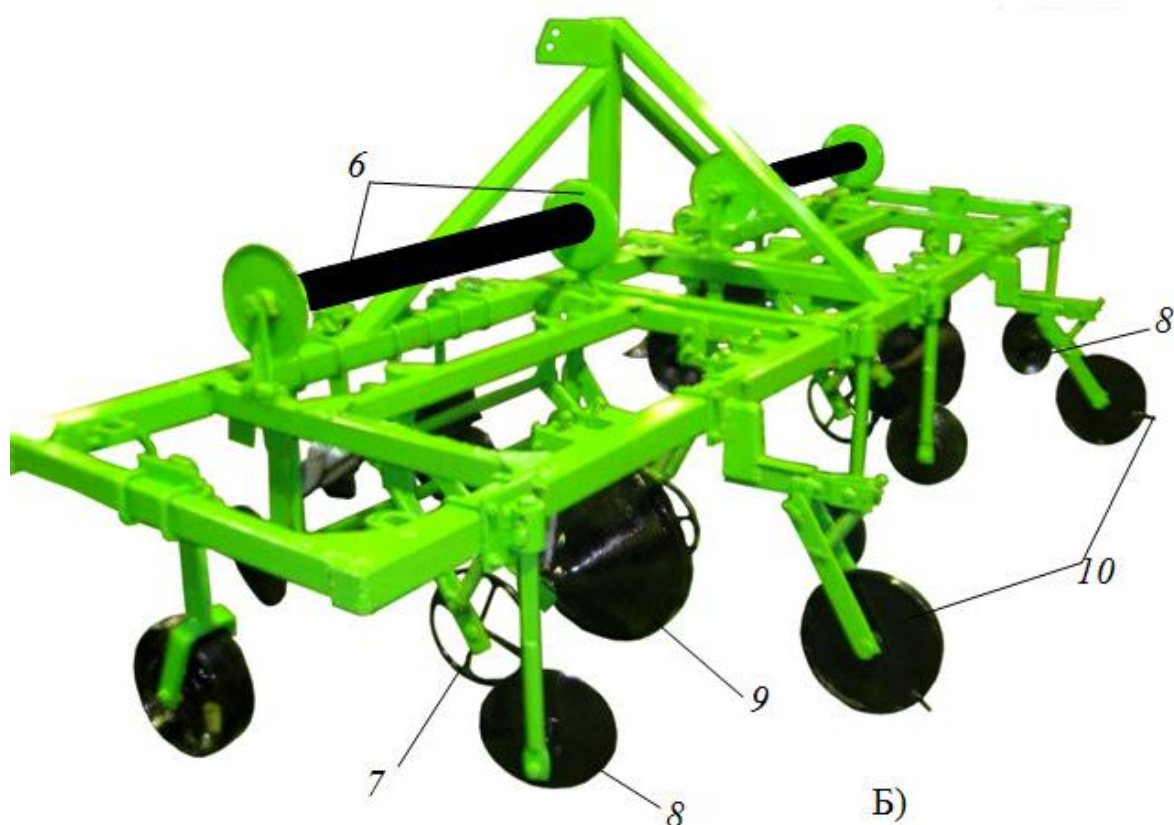
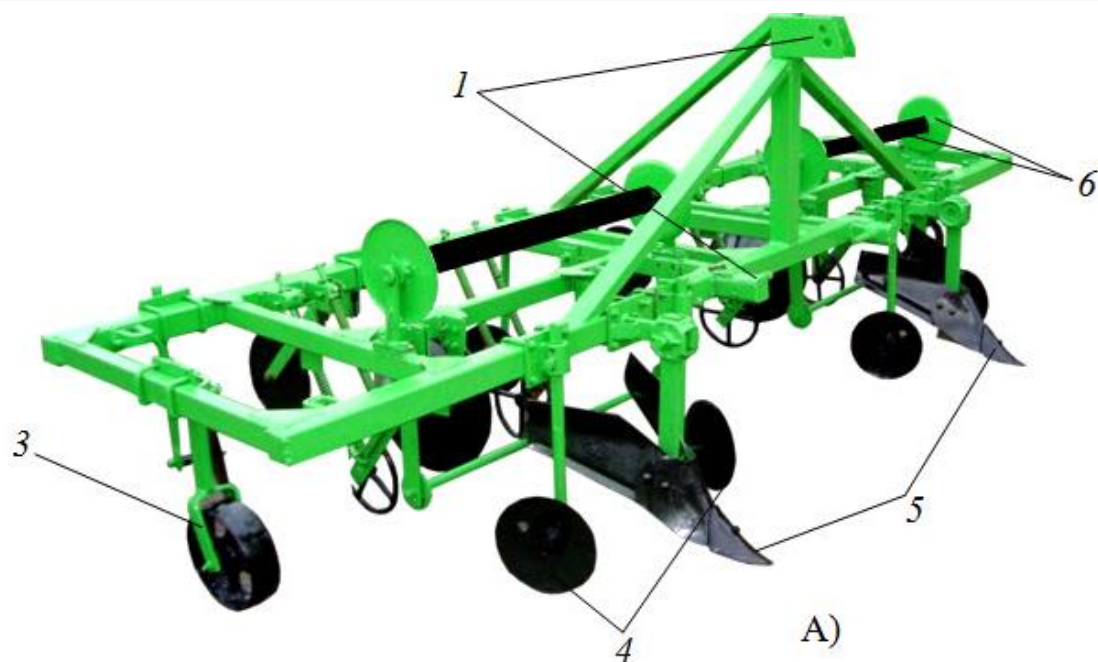
Sugʻoriladigan paxta maydonlarida qator oralarini qora polietilen plyonka bilan mulchalab sugʻorish texnologiyasining agrotexnik samaradorligini oʻrganish boʻyicha tadqiqotlar Oʻzbekiston paxtachilik ilmiy-tadqiqot instituti (hozirgi PSUEAITI) olimlari tomonidan viloyat filiallari tajriba dalalarida oʻtkazilgan [1].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Plyonkatoʻshagich mashinasi (2-rasm) gʻoʻza qator oralari 90 sm boʻlgan dalalarning sugʻoriladigan egatlariga qora polietilen plyonkani toʻshash uchun moʻljallangan. Fermerlar va mexanizatorlar bu mashinani toʻgʻri ishlatish uchun uning texnik tavsiflarini bilib olsalar yaxshi boʻladi.

Plyonkatoʻshagich mashinasining konstruksiyasi Qishloq xoʻjaligini mexanizatsiyalash (QXMITI) va Oʻzbekiston paxtachilik (hozirgi PSUEAITI) ilmiy-tadqiqot institutlari olimlarining dastlabki materiallari va ilmiy asoslangan tavsiyalari asosida “BMKB-Agromash” AJ konstruktorelari tomonidan yaratilgan. Uning sanoat nusxasi ishlab chiqilgan hamda fermer xoʻjaliklarida keng dala sinovlaridan oʻtkazilgan [4,5]. Hozirgi paytda uning sanoat nusxalarini koʻplab ishlab chiqarish boʻyicha muhandislik-texnologik tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Plyonkatoʻshagich mashinasi 0,9-1,4 sinfga mansub paxtachilik chopiq traktorlariga osib ishlatiladi.

1- osish qurilmasi; 2- rama; 3- tayanch g'ildiraklar; 4, 8- old va orqa sferik disklar (chap va o'ng); 5-ariqocharlar; 6- plyonka ruloni va cheklagichli bobina; 7- plyonka chetini bosish g'ildiraklari (chap va o'ng); 9- profilli katoklar; 10- plyonkani teshadigan g'ildirak (perferator)lar

2-rasm. Sug'oriladigan egatlarga qora plyonkato'shagich mashinaning oldi

(A) va orqasidan (B) ko‘rinishlari

Plyonkato‘shagich agregati g‘o‘za qator oralariga kirgandan keyin, plyonkaning uch qismi egat boshiga qo‘lda to‘shaliib ustida tuproq tortib mahkamlanadi. Undan keyin agregat harakatlanishi bilan egatlarga plyonka to‘shashning texnologik jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi (3-rasm):

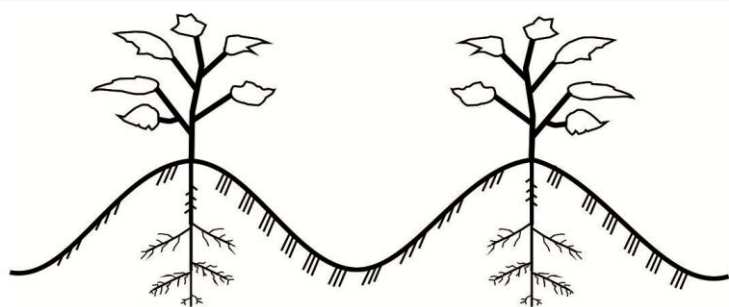
Plyonkato‘shagich ramasing oldiga o‘rnatilgan ariqochar (2-rasm, 5) harakati davomida g‘o‘za egatlarida plyonka to‘shash uchun yangi ariqlar ochadi (3-rasm, A). Shundan keyin g‘o‘zalar shoxlari yondosh egatlar tomonga maxsus qurilma yordamida egiltiriladi va sferik disklar (2-rasm, 4) marzaning yon tomonlarida plyonka chetlarini mahkamlash uchun ariqchalar ochadi (3-rasm, V). Bir vaqtning o‘zida g‘o‘za shoxlaridan pastroq qilib yo‘naltirilgan plyonkani ko‘ndalang siljishini cheklaydigan hamda uni yo‘naltiradigan qurilmalar va profilli katoklar (2-rasm, 9) vositasida kronshteynga o‘rnatilgan bobinalardagi plyonka qator oralariga to‘shaladi. Plyonka chetlarini mahkamlash ular ochilgan ariqchalarga g‘ildiraklar (2-rasm, 7) yordamida bosib joylashtirish bilan bajariladi (3-rasm, S). Ariqchalarga bosib joylashtirilgan plyonka chetlari marzalardan chap va o‘ng disklar yordamida olingan tuproq bilan mahkamlanadi. Ignali g‘ildirak (2-rasm, 10) bir vaqtning o‘zida egatlarga to‘shalgan plyonka simmetriya o‘qi bo‘ylab suv o‘tkazadigan teshiklar hosil qilib ketadi (3-rasm, D).

Sug‘orish egatlariga qora polietilen plyonka to‘shab sug‘orish texnologiyasining sinovlari natijalari tahlili quyidagilarni ko‘rsatdi:

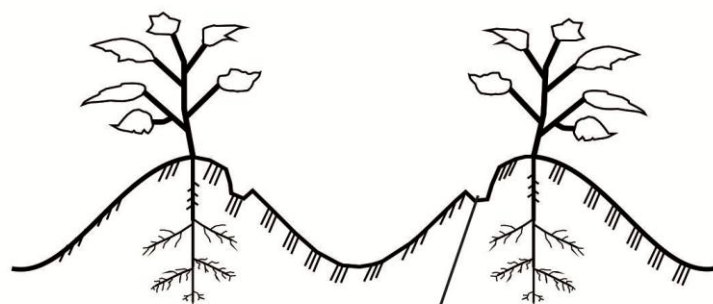
- Sirdaryo viloyati filialida paxta hosildorligi nazorat va tajriba uchastkalarida 29,5 va 44,3 s/ga ni (hosildorlik 14,8 s/ga yoki 50,2 foizga oshgan) tashkil etdi, sug‘orish suvlari 480 m³/ga (52,7 foiz) tejaldi;

- Jizzax viloyati filialida paxta hosildorligi nazorat va tajriba uchastkalarida 30,6 va 38,3 s/ga ni (hosildorlik 7,7 s/ga yoki 25,2 foizga oshgan) tashkil etdi, sug‘orish suvlari 750 m³/ga (25,9 foiz) tejaldi;

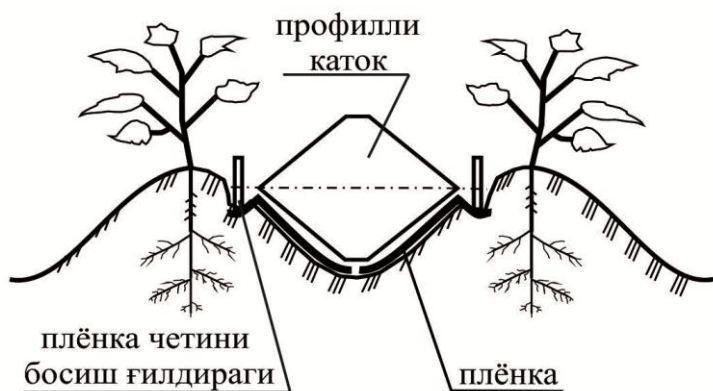
- Qashqadaryo viloyati filialida paxta hosildorligi nazorat va tajriba uchastkalarida 33,5 va 40,5 s/ga ni (hosildorlik 7,0 s/ga yoki 20,9 foizga oshgan) tashkil etdi, sug‘orish suvlari 1650 m³/ga (48,5 foiz) tejaldi;

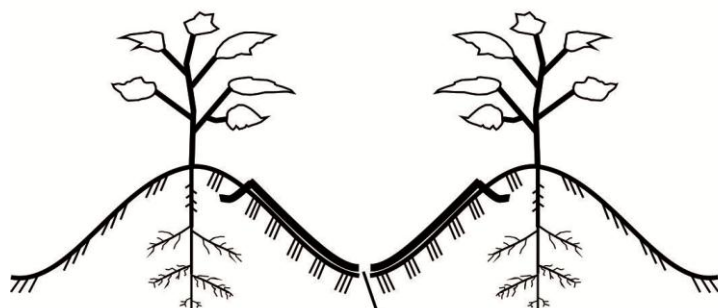
A)

B)

C)

D)

3-rasm. Sug'oriladigan egatlarga qora polietilen plyonkani to'shsh texnologik jarayonining bajarilish tartibi

- Andijon viloyati filialida paxta hosildorligi nazorat va tajriba uchastkalarida 30,2 va 36,8 s/ga ni (hosildorlik 6,6 s/ga yoki 21,9 foizga oshgan), sug'orish suvlarining sarfi mos ravishda 5540 va 3324 m³/ga tashkil etdi, umumiy suvning tejalishi 2216 m³/ga yoki 40 foiz;

- Toshkent viloyatining taqqoslash variantlari – nazorat va tajriba uchastkalarida mos ravishda 29,8 va 35,6 s/ga paxta hosildorligi olingan bo'lib, sug'orish egatlari qora plyonka bilan to'shalgan variantda 5,8 s/ga yoki 19,5 foizga oshgan. Bunda esa mos ravishda 7040 va 6280 m³/ga suv sarflandi, sug'orish suvi 760 m³/ga yoki 10,8 foizga tejaldi;

Umuman olganda, beshta ob'ekt bo'yicha paxta hosildorligi o'rtacha 27,5 foizga oshgan, sug'orish suvlar esa 35,6 foizga tejalgan.

Bunday sug'orish texnologiyasi respublikamizning barcha viloyatlarida ishlab chiqarish sinovlaridan o'tdi, uning samaradorligi yuqori ekanligi isbotlandi. Sinovlar natijalaridan ma'lum bo'ldiki, yangi sug'orish texnologiyasi suv sarfini 30-35 foizga, energiya xarajatlarini 10-15 foizga kamaytirish, paxta hosildorligini esa gektar hisobiga 5-6 sentnerga oshirish imkonini beradi.

Tajriba dalalarida o'tkazilgan tadqiqotlar natijalarini ko'rsatishicha, plyonkato'shagichni qo'llab sug'orish, an'anaviy usulga nisbatan yuqoridagi iqtisodiy samara bilan birga quyidagi afzalliklarga ham ega:

- tuproqni egat uzunligi bo'yicha bir xil namlanishi ta'minlanadi;
- qator oralariga ishlov berish soni kamayishi hisobiga yonilg'i-moylash materiallari ham iqtisod qilinadi;
- nam va parnik gazlarining fizik bug'lanishi kamayadi;
- dala yuzasini 50 foiz plyonka bilan yopilganligi uchun mineral o'g'itlarni yo'qotilishi kamayadi;
- irrigasion nurlanish qisqaradi;
- g'o'zani sug'orish me'yorlari va suv iste'moli pasayadi;
- g'o'zaning vegetatsiya davrida mulchalangan tuproqning suv-fizik xossalari maqbul darajada bo'lishi ta'minlanadi;
- mulchalangan tuproqda karbonat angidrid va metan gazlarning yuqori konsentratsiyasi paydo bo'lishi hisobiga g'o'zabop ozuqaviy rejim yaxshilanadi;
- g'o'zadan sifatli va yuqori hosil olishga qulay sharoit yaratiladi.

G'o'zani qora polietilen plyonka to'shalgan egatlardan sug'orishga qilingan sarf xarajatlar suv va yonilg'ini tejash, qator oralariga ishlov berishning kamayishi hamda qo'shimcha hosil olish hisobiga o'zini qoplaydi.

XULOSA

Ushbu suv tejaydigan progressiv texnologiyani katta maydonlarda keng joriy etish uchun plyonkato‘shagich va uni yig‘ishtirib oladigan mashinalar kompleksini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

REFERENCES

1. G‘o‘zani suv tejoyvchi texnologiyalari va sug‘orish muddatlarini tenziometr yordamida aniqlash usullari bo‘yicha tavsiyalar. O‘zPITI, - Toshkent, 2009. – 18 b.
2. Ixtiroga patent O‘zR. IAP 04186 “Qator oralariga ishlov beriladigan ekinlarning sug‘oriladigan ariqlariga plyonka yopishning mexanizatsiyalash usuli va uning bajaruvchi qurilmasi”. / Qoraxonov A, Xadjimuradov A.O., Toliboyev A.E., Bezborodov G.A., Bezborodov A.G., Bezborodov Yu.G. // Rasmiy axborotnoma – 2010. -№ 7. -
3. Foydali modelga patent O‘zR. FAP 01022 “Sug‘orish egatlariga plyonka to‘shash uchun qurilma”. / Boymetov R.I., Abdulxaev X.G‘., Bezborodov G.A., Ibragimov D.A., Damaev Yu.I., Arzimanyans A.G. // Rasmiy axborotnoma – 2015. - № 8. – B.47-48.

ONG-TAFAKKURNING O'ZGARISHI MEXANIZMLARINING IJTIMOIY HAYOT RIVOJIGA TA'SIRI

Sapayev Valisher Odilbek o'g'li-

Urganch davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

sapayev.vali.2017@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola inson ongi va tafakkuri o'zgarishi mexanizmlarining ijtimoiy hayot sohalariga ta'siri, shakllari va unga ta'sir qiluvchi omillar tahliliga bag'ishlangan.

***Kalit so'zlar:** g'oya, milliy g'oya, tizim, ijtimoiy hayot, jamiyat, yangi islohatlar, mustaqil taraqqiyot, milliy tiklanish.*

THE EFFECT OF SOCIAL LIFE DEVELOPMENT OF MECHANISMS OF CHANGE OF CONSCIOUSNESS

Sapaev Valisher Odilbek ugli-

Independent researcher of Urgench state university

sapayev.vali.2017@gmail.com

ANNOTATION

This article is devoted to the analysis of the forms of influence of the mechanisms of change of human consciousness and thinking on the spheres of social life and the factors influencing it.

***Keywords:** idea, national idea, system, social life, society, new reforms, independent development, national revival.*

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ ЖИЗНИ НА РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ ИЗМЕНЕНИЯ СОЗНАНИЯ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу форм влияния механизмов изменения сознания и мышления человека на сферы общественной жизни и факторов, влияющих на нее.

***Ключевые слова:** идея, национальная идея, система, общественная жизнь, общество, новые реформы, самостоятельное развитие, национальное возрождение.*

KIRISH

Bugungi kunda ijtimoiy hayot sohalarini rivojlantirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan masala bo'lib, bu ish milliy g'oya maqsadlari, tamoyillari asosida olib borilmoqda. Bunda, O'zbekiston tarixida yangi davrni boshlab bergan voqea - Harakatlar strategiyasi qabul qilinishi muhim ahamiyatga ega. Chunki, unda inson ongi va tafakkurini o'zgarishi va ijtimoiy hayot sohalarining rivoji kabi jamiyat hayotining muhim masalalari hamohanglik kasb etganini ko'ramiz. Aynan, ijtimoiy taraqqiyot - islohotlarning insonlar tomonidan qanday idrok etilayotganligiga ham bog'liqligi, insonlar islohotlarni yangi davr kishisi sifatida anglab olayotganligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Inson ongi va tafakkuri davr ruhini aks etgan holda o'zgarib borsa, mamlakatning rivojlanishida tub o'zgarishlar, barqarorlikni ta'minlash choralari ko'riladi va o'zgargan ong yangicha tafakkur egalari ijtimoiy barqarorlikka salbiy ta'sir etuvchi omillarni darrov idrok etib oladi va ui bartaraf eta oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Bugungi kunda islohotlarni amalga oshirishda yangilangan ong va tafakkur muhim omilga aylanmoqda. Ong va tafakkur tazyiqdan g'ayriinsoniy g'oyalardan ozod bo'lmasa, u to'la ozod va erkin bo'lolmasligi ham inson ongini o'zgarishini ehtiyojga aylantirmoqda. Yangi O'zbekistonni qurish davri ham birinchi ongni yangi dunyoqarashni shakllanishi bilan bog'liq. Prezidentimiz xalqimiz ongidagi chuqur o'zgarishlar sodir bo'lganini inobatga olgan holda «Yangi O'zbekiston- yangicha dunyoqarash» ni «Uchinchi renessans»ni poydevorlarini qo'yishga e'tibor qaratmoqda. Bu tashabbuslar ham ong o'zgarganligi va ijtimoiy taraqqiyotga intilishni natijasisir. Yana, Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan «Besh tashabbus» loyihasi ham o'zgarayotgan ong va tafakkur orqali anglab yetiladigan chuqur ma'no-mazmunga ega. Chunki, davr ruhiga mos o'ylay oadigan, insonni barkamol bo'lishi hayotda o'z o'rnini topishmasalasini birinchi o'rinda farzandiga qo'yadigan ota-onalar bu loyihalarni mohiyatini chuqur anglay oladi. Endilikda yoshlar ham har tomonlama yetuk bo'lish uchun sportda, ilmda, informasion texnologiyalarda, san'atda kasb-hunarda yetuk bo'lish kerakligini anglab olmoqda va islohotlarga yaxshi javob bermoqda.

Mustaqillikni mustahkamlash o'tkazayotgan islohotolarimizdan ko'zlangan maqsad, muddaolarni anglab yetish va ongli ravishda insonlarning harakat qilishi bu insonning ongi va tafakkuri mustaqilligi va erkiligiga bog'liq.

Ijtimoiy hayotdagi rivojlanish o'zgarishlar, eng avvalo, inson salohiyati, ongi va tafakkuridagi o'zgarishlar jarayonining hosilasidir. Bugun hayotning o'zi uning rivojlanishi, o'zgarishi, taraqqiyotga erishishi inson ongi va tafakkuridagi o'zgarishlarga bog'liq ekanligini ko'rsatib turibdi. Inson ongi va tafakkurini o'zgarishi bir tomonidan mustabid tizim qoliplari asosida sayozlikda qolgan ong va tafakkurni rivojlantirish ehtiyoji bo'lsa, ikkinchidan ongning umuman o'zgarishi rivojlanib boradigan ijtimoiy tushuncha ekanligi keltirib chiqardi.

Inson o'z tafakkurini qaytadan qo'rmasa, ongini o'zgartirmasa u butun hayoti davomida ijtimoiy hayotning mazmunini bilmasligi jamiyatning g'oyaviy asoslari nimalarga qaratilganini jamiyat hayotidagi prinsiplarning ahamiyatini bir umr anglay olmay o'tadi. «Inson fikrlaydi, lekin u xar kun, xar doim xar xil fikrlaydi. Uning bugungi fikri ertaga to'g'ri kelmasligi mumkin. Chunki, ertangi kun talabi, ehtiyojlari yangi. Uni anglash, idrok etish unga yangicha kuz bilan karash, yondashish orkali uni xal etishi kerak. Agar ertangi kunga xam kechagi tafakkur kuzi bilan karasa, u xayot talabi»[1]. Chindan ham, ijtimoiy taraqqiyotning sir ham mana shunda. Buning siri ham bugungi davrda bugunning ko'zi bilan qarashlikdadir. Bugun ijtimoiy hayot sohalarida yangicha qarashlar va mezonlar asosida ishlar olib borilmoqda. Insonlardan ham ijtimoiy hayot sohalariga yangicha qarashni hayot talab etmoqda.

NATIJA VA TAHLILLAR

«Taraqqiyot borliqning eng umumiy xossalardan biri bo'lib, u predmetning yangi sifat holatiga o'tishida tarkibi va strukturasi xossalari aloqalarni va munosabatlarning o'zgarishida va shu kabilarda o'z ifodasini topadi»[2]. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti ta'kidlaganidek, «Biz O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, bunga, faqat, jadal islohotlar, ilm-ma'rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz»[3]. Aynan, mana shu sanalganlarni milliy g'oya targ'iboti tizimiga ham tadbiiq etish maqsadga muvofiqdir. Chunki, ijtimoiy hayot sohalarini zamon talablari asosida tashkil qilishi ijtimoiy rivojlanishi omilidir. Yuksak insoniy qadriyatlar, inson omilini hamma narsadan ustun qo'yishi va ilm-fan, innovatsiyalarni shunga xizmat qildirish lozimdir.

«Xar kanday inson, tabiiyki, murod-maksadsiz yashay olmaydi. Binobarin, toki, xayot mavjud ekan, mamlakatlar, davlatlar va ularning manfaatlari bor ekan, ular o'z tarakkiyot yulini, ertangi kun ufklarini, uzining milliy g'oyasi, milliy mafkurasini orkali belgilab olishga intiladi»[4]. Ijtimoiy hayotni barqarorligiga bu ikki tushuncha : ong va tafakkur bab-barobar ta'sir ko'rsatadi. Ularning muhimligi bo'yicha ajratish to'g'ri bo'lmaydi. Inson ongining o'zgarishi o'z navbatida jamiyatimizda

o'zgarishlarga sabab bo'luvchi bunyodkor g'oyalarni hayotga tadbiiq etuvchi muhim kuchdir. Harakatlar strategiyasida demokratik jamiyat qurishdagi islohotlarda insonni faolligini oshirish bo'yicha yangi va muhim vazifalar belgilab berildi. Insonning qalbiga quloq solish dardini eshitish muammolarni yechishda ushbu belgilandan tamoyillar esa dasturulamal bo'lmoqda.

Milliy g'oya tizim sifatida barqaror faoliyat olib borishi xalqning ezgu maqsadalri yo'lidan olib boradigan tizimga aylanishi uchun «... xaqiqat mafkuraning birdan-bir ozuqa mezoniga aylanishi lozim»[5]. «Inson taraqqiy etmasa jamiyat taraqqiy etmaydi» deydi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Inson ongi va tafakkuri o'zgarishi va taraqqiy topishi uzoq davom etadigan tarixiy jarayon bo'lib, unda kishilarning erishgan moddiy va madaniy merosi o'z aksini topgan. Tarixiy taraqqiyot jamiyatning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy-ma'rifiy, g'oyaviy-mafkuraviy rivojlanishi bilan uzviy bog'liq holda yuz beradi.

Inson ongi va tafakkuri uchun kurash hal qiluvchi ahamiyat kasb etayotgan bugungi davrda uni o'zgartirish muhim ahamiyatga ega. Ongni o'zgarishini jamiyatimizda bozor iqtisodiyotinn asosiy tamoyillarin tadbirkorlik tanlash huquqi, uddaburoblk, tashabbuskorlik, tavakkalchilik zaruriyatga aylantirmoqda. Mustaqillik natijasida amalga oshayotgan inson ongi va tafakkuri o'zgarishi jarayoni o'z-o'zidan vujudga keladigan jarayon emas, balki, tub o'zgarishlar davrining boshlanganligi tufayli mafkuraviy ta'sirlardan holi bo'lgan, milliylik kasb etgan yangi erkin tafakkur va ongni shakllanishi jarayonidir. Birinchi Prezident Islom Karimov aytganidek : «Yuksak maqsadlarga erishishning hal qiluvchi omili bu-hech shubhasiz mamlakatimiz aholisining ongu tafakkuri va dunyoqarashida yuz berayotgan o'zgarishlar»[6]dir. Bu o'zgarishlar orqali inson taraqqiy ettirilmasa jamiyatni taraqqiy etishi qiyin kechadi. Inson ongi va tafakkuri haqida fikrimizni davom ettirib shuni alohida ta'kidlash lozimki, mustaqillik sharoitida jamiyatimizda inson ongi va tafakkurida avvalgi passivlik fonidan keskin o'zgarishlar tomon yuz burdi. Insonlarda turli hususiyatlar demokratik ongnin rivojlanishi bilan shakllanib bormoqda. Jamiyatning rivojlanishi inson ongi va tafakkurining o'zgarishiga bog'liqligi to'g'risida turli qarash va yondashuvlar mavjud. Agar inson ongi va tafakkuri bevosita insonning hayotini o'zgarishiga ta'sir qilsa, demak o'zida jamiyatdagi ob'ektiv zaruratni ifodalagan bo'ladi. Ya'ni inson hayotini o'zgarishi inson ongining o'zgarishi birlamchi bosqich bo'lib xizmat qiladi. Inson ongi va tafakkurini o'zgarishi uchun eng avvalo fuqarolik jamiyati mustaqil institutlari bo'lgan siyosiy partiyalar kasaba uyushmalari turli maqsadlardagi volontyorlik

tashkilotlari va ommaviy axborot vositalarining mustaqil faoliyatini tashkil etishimizga bog'liqdir.

XULOSA

Demak, O'zbekiston taraqqiyotining yangi bosqichida jamiyatimiz hayotidagi tub sifat o'zgarishlar inson ongi va tafakkurida ham o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Insonning ongi va tafakkuri o'zgarayotgan hozirgi davrda inson o'zgarishlarni ilg'ab olish uchun milliy g'oya mezon sifatida xizmat qiladi. Milliy g'oya faqat bilim sifatida inson ongi va tafakkurida qolishi emas, balki, insonni harakatga keltiruvchi vosita bo'lishi lozim. Hozirgi globallashuv sharoitlari inson ongi va tafakkurida tizimli shiddatli o'zgarishlar kechishini lozimligini ko'rsatmoqda. Milliy g'oya uchun esa ong va tafakkurdagi o'zgarishlar o'z istiqbolini belgilashdagi indikator bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Ergashev I. Siyosat falsafasi, - Toshkent: 2004, Akademiya, -B.15.
2. Falsafa qomusiy lug'at, - Toshkent: Sharq, 2004. –B.311.
3. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan - milliy yuksalish sari, 4-jild, - Toshkent: O'zbekiston, 2020. –B.10.
4. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi - xalq e'tiqodi buyuk kelajakka ishonchdir. 8-jild, T., O'zbekiston., 2000, -B.490.
5. Karimov I.A. XXI asr bo'sag'asida: xavfsizlikka tahdid barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Asarlar, 6-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 1998
6. Karimov I.A. Mamlakatimizni yanada obod yetish va moderinizatsiya qilishni qat'iyat bilan davom ettirish yo'lida. 21-jild – Toshkent: O'zbekiston, 2013. –B.93.

ERTALABKI BADAN TARBIYANING INSON ORGANIZMIGA FOYDASI

Ulug‘bek Murodjon o‘g‘li Zokirov

Chirchiq davlat pedagogika instituti

“Jismoniy madaniyat” kafedrası o‘qituvchisi

goldman.ulugbek@gmail.com

Fazilova Dilnoza Qadambayevna

Chirchiq davlat pedagogika instituti

“Jismoniy madaniyat” yo‘nalishi 3–bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada ertalabki badan tarbiya uchun beriladigan mashqlarning turlari hamda ertalabki badan tarbiyaning inson organizmining morfologik, fiziologik, psixologik, estetik tomondan rivojlanishi bo‘yicha o‘tkazilgan tadqiqotlar ko‘rib chiqiladi.

***Kalit so‘zlar:** ertalabki badan tarbiya, jismoniy sifat, sog‘lik, inson organizmi, ritmik gimnastika.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются виды упражнений для утренней физкультуры, а также исследования морфологического, физиологического, психологического, эстетического развития организма человека в условиях утренней физкультуры.

***Ключевые слова:** утренняя физкультура, физические качества, здоровье, организм человека, художественная гимнастика.*

ABSTRACT

The article reviews the types of exercises for morning physical education, as well as research on the development of morning physical education on the morphological, physiological, psychological, aesthetic side of the human body.

***Keywords:** morning physical education, physical quality, health, human body, rhythmic gymnastics.*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasi hukumati sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etishda juda ko‘plab qarorlar chiqarilib ijrosi targ‘ib etib kelinmoqda. Jumladan 2019-yil O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti «Sog‘lom turmush tarzini targ‘ib etish qarori chiqdi». Qarorga muvofiq O‘zbekiston Respublikasida aholi orasida jismoniy tarbiya va sport faoliyatini keng targ‘ib etish vazifalari belgilandi.

Barcha insonlar sog'lom, tetik va baquvvat bo'lishga, o'z yoshligi, husni hamda ishchanlik qobilyatini saqlashga harakat qiladi. Bunga erishishning asosiy omillaridan biri jismoniy harakat sanaladi. Abdurauf Fitratning ijtimoiy tarbiya negizida jismoniy tarbiyani tashkil etish, shaxsni salomat va baquvvat etib tarbiyalash masalalariga oid qarashlari diqqatga molikdir. Badan tarbiyasiga qadim zamonlardan boshlab katta ahamiyat berilgan. Insonning butun a'zosi salomat va quvvatga ega bo'lmasa, unda inson uzoq yashamaydi degan qarashlar bordir.

Jamiyatimizda sog'lom turmush tarzini qaror toptirish davlat siyosati darajasiga ko'tarilib, ayni vaqtda, mamlakatimizda jismoniy jihatdan yetuk, sog'lom avlodni tarbiyalash borasidagi tub islohotlar bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. Chunonchi, O'zbekiston Respublikasining "Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida"gi Qonuni hamda Vazirlar mahkamasining "O'zbekistonda Jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi qarorida bu yo'nalishda amalga oshirilishi ko'zda tutilgan muhim vazifalar o'z ifodasini topgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Zamonaviy tibbiyot insonning jismoniy mehnatga bo'lgan kam harakati tufayli uning salomatlik darajasining pasayishi ichki a'zolar faoliyatini buzilishi, ishlash qobilyatining past ko'rsatkichi va talab darajasida bo'lmagan jismoniy rivojlanish kabi holatlarning mavjudligini ko'rsatmoqda. Zero qadimgi faylasuflarning, kishini xushsizlantiruvchi va sog'lig'ida shikast yetkazuvchi narsa uzoq vaqt jismoniy harakat qilmaslikdir, degan fikirlari boisi ham shunda. Buyuk hakim Abu Ali ibn Sino: "Badan tarbiya-sog'likni saqlashda ulug'vor usuldir" degan o'giti har bir insanning hayotiy shioriga aylansa, kishi hech qachon kasallikka chalinmaydi. Gimnastika, jismoniy mashqlar, piyoda yurish mehnat qobilyatini va salomatligini saqlab qolmoqchi bo'lgan, chinakam va shodmon hayot kechirishni xohlagan har bir odamning kundalik turmushidan mustahkam o'rin olmog'i lozim. Uyqudan ko'zini ochib, o'zini lanch va kayfiyatsiz his etish ko'pchilikka hos muammo. Bu uyquga to'yimaslik, uyqu ehtiyojining yetarlicha qondirilmasligidan kelib chiqadi jamiyatda faol inson kam ishlashga majbur, yagona chora esa noqulaylikni bartaraf etish. Ertalabki badan tarbiya bu boradagi oqilona qarordir.

Ritmik gimnastika

Ritmik mashqlar sog'lomlashtirish yo'nalishidagi badan tarbiya mashqlarining ko'rinishlaridan biri hisoblanadi. Uning asosiy mazmuni yugurish, sakrash, o'yin ko'rinishlari hisoblanadi. Bularning hammasi sog'liqni oshirishga yordam beradi. Ritmik ertalabki badan tarbiya mashqlari bilan hamma turli xil yoshdagi bolalar shug'ullanishi mumkin. Ritmik ertalabki badan tarbiya mashqlarida harakatlar

chegaralanmagan bo'ladi, gavdaning hamma qismiga ta'sir qiladi va jismoniy sifatlarni kuch, tezlik, chaqqonlik, egiluvchanlik, chidamlilikni rivojlantiradi. Musiqaviy ritim harakatlarni tashkillashtiradi, shug'ullanuvchilarning kayfiyatini ko'taradi. His-tuyg'ularning ijobiy holati harakatlarni yanada g'ayrat bilan bajarishga undaydi, bu narsa ularning-organizmiga ta'sirini kuchaytiradi. Ritmik ertalabki badan tarbiya mashqlari atletika yo'nalishiga ega bo'lishi mumkin, agar harakatlarda chidamlilikka, plastiklikka, o'yin yoki aralash mashqlar ustun turadi. Mashqlar majmuida raqsiy daqiqalar ko'pchilikni tashkil etadi.

Ritmik badan tarbiyaning vazifalari quyidagilarga qaratiladi:

Sog'liqni har tomonlama saqlash va mustahkamlash, jismoniy rivojlanishni yaxshilash chiniqtirish, organizmning tashqi muhiti noqulay bo'lgan sharoitlarga chidamliligini oshiradi. Shaxsning ma'naviy va jismoniy qobiliyatlarini rivojlantirish o'z kuniga ishonchni tarbiyalash va ijodiy xususiyatlarini rivojlantirish. Shug'ullanuvchilar tamonidan jismoniy mashqlarni mustaqil qo'llash uslubi va jismoniy tarbiya asoslari bo'yicha ma'lum doiradagi bilimlarga ega bo'lish. Doimiy ravishdagi jismoniy mashqlar mashg'ulotlariga barqaror qiziqish va odatlarini tarbiyalash, jismoniy tarbiyani kun tartibiga kiritish kabilardir.

Uyquni bartaraf etish uchun bir finjon kofe ichmaslik zarur, och qoringa kofe ichish sog'lik uchun zararli. Badan tarbiya esa:

sog'lomlashtiradi, organizmni faollashtiradi va mustahkamlaydi ayniqsa bosh miya, ichki organlar, bog'imlar, nafas olish yo'llari, yurak qon-tomir faoliyati, moddalar almashinuvi uchun foydali;

qon aynanishini yangilaydi;

chiniqish uchun eng oson va qulay tanlov;

skolioz, umurtqa churrasi, ostrehondrozdand himoyalaydi;

immunitetni ko'taradi;

ruhiy zo'riqishni bartaraf etadi;

kun bo'yi o'tirgan holda va kompyuterda ishlovchilar uchun asosiy vosita; chiroyli qomat, ishtahani ochadi, kayfiyatni ko'taradi, mehnat unumdirligini oshiradigan vosita hisoblanadi.

Uyquni imkon qadar tartibga keltirish zarur, kechki uyquga barvaqt yotilsa, ertalabki badantarbiya uchun kuch topiladi. Badantarbiya doimiy ravishda, har kuni amalga oshirilgandagina foydasini ko'rsatadi. Uyqudan uyg'ongan zahoti mashq qilishni boshlash zarur. Organizm yangi kunga kirishib olishi uchun 10-15 daqiqa yengil mashq qilish zarur. Lekin badan tarbiya nonushtadan avval bajarilishini kerak

aks holda ko'ngil aynishi bezovta qilishi mumkin. Badan tarbiyagacha bo'lgan 10-15 daqiqa davomida dush qabul qilish, mayin musiqa tinglashingiz mumkin bo'ladi.

NATIJARLAR

Olingan tadqiqotlarimizda inson organizmiga ertalabki badan tarbiya ijobiy ta'sir etganligi ma'lum bo'ldi. Individual ravishda ertalabki badan tarbiyani o'tkazish bo'yicha amaliy usullardan va gimnastikaning ishlab chiqaruvchi, davolovchi, sog'lomlashtiruvchi, ritmik turlariga oid bo'lgan badan tarbiya mashqlaridan foydalanildi. Quyidagi mashqlar asosida badan tarbiya mashg'ulotlari amalga oshirildi.

10 ta mashq, 10 marta takror, 10 daqiqa - sog'ligingizga 10 ball!

Ertalabki badantarbiya 5-10 ta oddiy mashqlar bajarilib, bularning har biri 7-10 martadan takrorlanadi. Bunga atigi 5-10 daqiqa ketadi. Mashqlarni shoshmasdan, noziklik bilan, xotirjamlikda bajariladi. Kiyim ham qulay bo'lishi zarur. Oyoqqa maxsus sport poyabzal kiyish kerak, yalangayoq mashq bajarish ham foydali deb maqullandi.

Ertalabki badan tarbiyani iloji boricha ochiq havoda amalda oshirishga harakat qilindi.

MUHOKAMA

Ertalabki badan tarbiyani kanda qilmaydiganlar yoshligida kuchli qariganida tetik va sog'lom bo'ladilar. Badan tarbiya bilan shug'ullanmaydiganlar esa bahona topishga harakat qiladilar. Ertalab o'qishga, ishga shoshib turganda bu ortiqchadek tuyuladi, besh daqiqani ham qizg'anadilar. Bunga javoban qadimiy Xitoyliklarning maqolini keltirish mumkin: "Ertalabki 10 daqiqalik badantarbiya kunduzgi 30 daqiqalik mashqning foydasi bilan teng". Demak, kun bo'yi mehnat unumdorligi va muvaffaqiyatga erishish uchun ertalabki 5-10 daqiqa mashq qilish lozim. Bu orqali inson o'zini kum davomidagi bosimga tayyorlaydi, quvvatni zahiralaydi

Ertalabki badan tarbiyaning tanangiz uchun foydasi haqida beshta qiziqarli ma'lumot:

1. Badan tarbiya organizmni rivojlanish jarayonini tezlashtirishga yordam beradi, natijada kun davomida ko'proq kaloriya sarflaysiz. Bu sizga tezroq ozishga yordam beradi.

2. Sport mashg'uloti kofe va energetik ichimliklarning o'rnini zo'r bosadi. Endorfin ishlab chiqarilishi tufayli kayfiyatingiz darhol qanday ko'tarilganini sezasiz, shuningdek kuch va quvvat to'lqinini his qilaisiz.

3. Jismoniy mashqlar ishtahani tartibga solishga yordam beradi. Agar haqiqatdan ham ovqatlanishga ehtiyoj sezsangiz, ochlikni his qilasiz.

4. Sport bilan shug'ullanish miya faoliyatini kuchaytiradi. Siz yaxshiroq ishlashingiz va ko'proq charchashingiz mumkin.

5. Ertalabki mashg'ulot sizni tezroq uyg'onishga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki ertalabki badan tarbiya mashg'ulotlari mening organizmimning ichki va tashqi tizimiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi. Aqliy salohiyatimni o'sishiga ham yordam berdi.

Badan tarbiya bilan shug'ullanuvchilar jarohatlarga chidamli, suyak sinishi, chiqishi kabi noxush holatlardan uzoq yurishlari aniqlangan badan tarbiya uchun muddatli, tanaffuslar belgilanmagan. Bu bilan umringizning oxirigacha do'st tutunishingiz maqsadga muvofiq. Faqat vaqt va yosh o'tishi bilan bog'liq holatlar (xastalik, homiladorlik, qarilik)ga ko'ra ularni qisqartirib, yanada yengillik kiritib borasiz. Mashqlar bajarish vaqti aylanishi faollashgani bois to'qimalar kislorod bilan to'liq taminlanadi. Bosh miyadagi yetarlicha kislorod diqqatni jamlash, xotira, tafakkur qobilyatlarini rag'batlantiradi. Tongda badan tarbiyaga odatlangan bolalar sog'lom, kasalliklarga chidamli tunda sog'lom uxlaydigan, maktabda a'lo baholarga o'qiydigan bo'ladilar.

Amaliy tavsiyalar:

- badan tarbiyaga kirishishdan avval bir stakan suv ichsangiz, organizmdagi elektrolitlar balansi muvofiqlashadi.

- tonggi badan tarbiyani chaqaloqlikdan boshlash va umrning oxirigacha davom ettirish mumkin.

Gimnastika, jismoniy mashqlar, piyoda yurish mehnat qobilyati va salomatligini saqlab qolmoqchi bo'lgan, chinakkam va shodmon hayot kechirishni xohlagan har bir odamning kundalik turmushidan mustahkam o'rin olmog'i lozim.

Gippokrat.

REFERENCES

1. Зокиров У.М. “Эркин курашчиларнинг умумий ва махсус жисмоний тайёргарликларини такомиллаштириш усуллари”. The journal of academic research in educational sciences. № 1 (2), 306-314. (2020).
2. Ulugbek Zokirov. Individual Features Of Development Of Information And Communicative Competence In Masters Of Higher Pedagogical Education. The American Journal of Social Science and Education Innovations. № 3 (3), 486-491. (2021). <https://usajournalshub.com/index.php/tajssei/article/view/2423/2314>

3. Зокиров У.М., Курбанова П.С. “Олий таълим муассасалари талабаларида соғлом турмуш тарзини ривожлантириш”. The journal of academic research in educational sciences. № 2 (5), 150-155. (2021).
4. Зокиров У.М. “Совершенствование тренировочного процесса студентов факультета физической культуры специализирующихся в спортивной борьбе” маг. Диссертация ФерГУ 2020 г. 25,26,27,28.
5. Zokirov U.M. "Improvement of the training process of students of the Faculty of Physical Education, specializing in wrestling" mag. Dissertation - FerSU 2020 25, 26, 27, 28.
6. Хонкелдиев Ш.Х., Закиров У.М., Меликузиев А.А. Эффективность разработанной методики повышения физической подготовленности юных борцов вольного стиля. Наука сегодня вызовы и решения материалы международной научно-практической конференции. №1(1), 164-168. 2020.
7. Зокиров У.М. “Индивидуализация технико-тактической подготовки борцов курашистов при моделировании соревновательной деятельности”. Мамлакатимиз олий таълим тизимида жисмоний маданият таълимини модернизациялаш стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари мавзусидаги республика илмий-амалий анжуман материаллари 2019. 82-85.
8. Зокиров У., Жўраев Ш. Умумий ўрта таълим мактабларида жисмоний маданият бўйича синфдан ташқари ишларни мониторингини ташкил этиш. The Journal Of Academic Research In Educational Sciences. №1 (3), 1115-1121 (2020).
9. Ханкелдиев Ш., Зокиров У. Оздоровительная направленность занятий физической культурой в сельских общеобразовательных школах в республике узбекистан. Наука сегодня реальность и перспективы. №1 (1), 113-114. 2019.

ISLOM HUQUQINING ZAMONAVIY RIVOJLANISHI

Raxmanov Abdumuxtor Rejjabbaevich

Toshkent davlat yuridik universiteti «Xalqaro huquq va inson huquqlari»

kafedrasida dotsenti, y.f.f.d

e-mail: rabdumukhtor@mail.ru O‘zbekiston, 100047. Toshkent shahri, Sayilgoh ko‘chasi, 35.

Tel: (90) 936 11 22, (97) 137 11 22

ANNOTATSIYA

Islom dinining jahon hamjamiyati oldida tutgan o‘rni beqiyosdir. Aholisining ko‘p qismi an‘anaviy ravishda islom dinida bo‘lgan O‘zbekistonda ma‘rifiy islom g‘oyalari ijtimoiy qo‘llab – quvvatlash amaliyoti mavjud bo‘lib, bu tendensiyaning sababi, tarixan islom nafaqat din sifatida namoyon bo‘lgan, shuningdek, odamlarning turmush tarzi, tafakkuri, davlat tuzilishi, huquqi, madaniyatining asosi hisoblanib urf – odat sifatida saqlanib qolgan. Maqolada shariat qoidalarining tizimlashtirishga qaratilgan rasmiy va norasmiy urinishlar hakida so‘z boradi. Shuningdek, islom huquqi rivojlanish jarayonida jamoaviy ijtihodning tutgan o‘rni to‘g‘risida to‘xtalib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: islom huquqi, shariat, islom harakati, tizimlashtirish, kodifikatsiya, islomlashuv jarayoni, ijtihod, jamoaviy ijtihod.

СОВРЕМЕННОЕ РАЗВИТИЕ ИСЛАМСКОГО ПРАВА

Рахманов Абдумухтор Режжаббаевич

Ташкентский государственный юридический университет, доцент кафедры

«Международного права и прав человека», к.ю.н.

e-mail: rabdumukhtor@mail.ru Республика Узбекистан, 100047.

г. Ташкент, ул. Сайилгох, 35.

Тел: (90) 936-11-22, (97) 137 11 22

АННОТАЦИЯ

Роль ислама в глазах мирового сообщества несравнима. В Узбекистане, где большинство населения традиционно составляет мусульмане, существует практика общественной поддержки просвещенных исламских идей, что связано с тем, что исторически ислам был не только религией, но и основой образа жизни людей, их мышления, государственного устройства, права и культуры, которая сохранилась как обычай. В статье рассматриваются формальные и неформальные попытки систематизировать правила шариата.

Также обсуждается роль коллективного иджтихада в развитии исламского права.

***Ключевые слова:** исламское право, шариат, исламское течение, систематизация, кодификация, процесс исламизации, иджтихад, коллективный иджтихад.*

MODERN DEVELOPMENT OF ISLAMIC LAW

Rakhmanov Abdumukhtor Rejjobaevich

Tashkent State University of law, Associate Professor of the Department of
«International Law and Human Rights», Doctor of Philosophy law.

e-mail: rabdumukhtor@mail.ru

35 Sayilgoh, Tashkent, 100047, Uzbekistan.

Tel: (90) 936-11-22, (97) 137 11 22

ABSTRACT

The role of Islam in the eyes of the world community is incomparable. In Uzbekistan, where the majority of the population is traditionally Muslim, there is a practice of social support for enlightened Islamic ideas, which is due to the fact that historically Islam was not only a religion, but also the basis of people's way of life, thinking, state structure, law and culture that has been preserved as a custom. The article discusses formal and informal attempts to systematize Sharia law. The role of collective ijti had in the development of Islamic law is also discussed.

***Keywords:** Islamic law, Sharia, Islamic movement, systematization, codification, the process of Islamization, ijti had, collective ijti had.*

KIRISH

Bugungi kunda islom dini dunyodagi ikkinchi yirik din hisoblanadi. Taxminiy hisob-kitoblarga ko'ra, dunyodagi islom diniga e'tiqod qiluvchilarning umumiy soni ikki milliard kishiga yetgan. [1].

Islom jamoalari mavjud bo'lgan dunyoning bir yuz yigirmadan ortiq mamlakatlarida musulmonlar ko'pchilikni tashkil qiladi. Jahon huquq tartibining zamonaviy islom konsepsiyasi, asosan, islom uchun an'anaviy bo'lgan huquqiy tushunchalarni hisobga oladi, bunda huquq axloqiy va diniy me'yorlar bilan chambarchas bog'liq.

Islom huquqi me'yorlari va axloqiy va diniy qoidalar yagona diniy -huquqiy tizimni - islom huquqini tashkil qiladi. U umumiy huquqiy ko'rsatmalar va xulq - atvor qoidalarini belgilaydi, ular xalqaro huquq sohasiga ham ta'sir qiladi. Biroq,

islom huquqining o‘ziga xos me‘yorlari tashqi siyosat va xalqaro huquqiy tartibga solish sohasiga avtomatik ravishda o‘tkazilmaydi.

Islom ulamolari nazarida bu musulmonlarning turmush tarzi, tafakkuri, mehnat va mulk muvozanatidir. Payg‘ambarimiz Muxammad (SAV): "Oqni qoradan, arabni arab bo‘lmagandan ustun emas", "Hamma odamlar birodarlar, ular yagona Alloh olida tengdirlar" degan so‘zlarini odil va ahloqiy tizim sifatida qabul qilish mumkin. [2].

Aholisining ko‘p qismi an‘anaviy ravishda islom dinida bo‘lgan O‘zbekistonda ma‘rifiy islom g‘oyalari ijtimoiy qo‘llab – quvvatlash amaliyoti mavjud. Gap shundaki, tarixiy sabablarga ko‘ra, islom nafaqat din sifatida namoyon bo‘lgan, shuningdek, odamlarning turmush tarzi, tafakkuri, davlat tuzilishi, huquqi, madaniyatining asosi hisoblainib urf – odat sifatida saqlanib kolgan.

O‘zbekistonda davlat va jamiyat qurilishining zamonaviy bosqichi konstitutsiyaviy asosida demokratik, huquqiy dunyoviy jamiyatni shakllantirishda mahalliy va xorijiy tajribaga tayanadi.[3]. Umuman olganda Konstitutsiya jahon sivilizatsiyasining eng katta yutug‘idir. U tarixiy rivojlanish va milliy mentalitetga qarab davlat shaklining o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi, davlat va din o‘rtasidagi insonparvar huquqiy munosabatlarni rivojlantiradi.

"Biz islom madaniyati buyuk merosining vorisimiz ... Biz diniy jaholatga qarshi kurash haqida ko‘p gapiramiz, lekin biz buning uchun hamma narsani qilmaymiz ... Islomning haqiqiy insonparvar mohiyatini yetkazish uchun yanada kerakli ishlarni amalga oshiramiz". - degan edi O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh Mirziyoev. [3].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Zamonaviy davrda islom huquqining rivojlanishi, uning xarakterli xususiyatlari islomlashuv tendensiyalarining kuchayishi va ba‘zi islom davlatlarining huquqiy tizimlarining an‘anaviy kelib chiqishiga qisman qaytishi bo‘lib, yigirmanchi asr ikkinchi choragidan boshlab to hozirgi kungacha tarixiy davrni qamrab oladi.

Keyingi davrlarda islom huquqi rivojining asosiy shart-sharoitlari avvalroq sodir bo‘lgan va islom olamida nafaqat ijtimoiy-siyosiy inqirozga, balki diniy tafakkur inqiroziga ham sabab bo‘lgan voqealar edi.

Islom huquqi me‘yorlarini qayta ko‘rib chiqishga eng katta ta‘sir ko‘rsatgan voqea musulmon mamlakatlarining mustamlaka qilinishi bo‘ldi, buning natijasida islom huquqi amaliy sohadan butunlay yoki qisman chetlashtirilib, dunyoviy huquq bilan almashtirila boshlandi. 1860 yilda Hindistonda, 1899 yilda Sudanda, 1918 yilda

Iroqda, 1914 yilda Tunisda, 1874 yilda Marokash va Jazoir, 1924 yilda Usmonli imperiyasida va hokazo. [4]

Yuqoridagilarni ta'sirida islom olamining turli mintaqalarida musulmonlarning birlashishi va tiklanishini targ'ib qiluvchi islom harakati shakllana boshlaydi. Bu harakat taqliddan voz kechish, ijtihod (qonun ijodkorligi) eshiklarini ochish g'oyasiga asoslangan edi. Biroq, bu harakat izdoshlarining ko'pchiligi mazmunli natijaga erishib, mantiqiy xulosaga kelishmagan. Shunga qaramay, islom qonunchiligiga islom huquqining klassik tamoyillari va normalariga moslashtirishga urinishda namoyon bo'lgan islomlashuv jarayoniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Klassik islom huquqining ta'siri bu davlatlar fuqarolarining huquqiy mafkurasi, huquqiy madaniyati, huquqiy ongi va huquqiy mentalitetiga ko'proq yaqqol ko'zga tashlanadi. Shunga qaramay, shariatning yagona to'g'ri huquqiy tizim sifatidagi g'oyasi ilohiyotchilar va fakixlarning diniy qismini jonlantirishda davom etdi. Bu g'oya ta'lim tizimini isloh qilish, shariat qoidalarini tizimlashtirishga urinishlar, entsiklopediyalar va atamalar lug'atlari kabi ilmiy ommabop asarlar yaratish, jamoaviy ijtihod g'oyasini amalga oshirishga urinishlarda o'z ifodasini topdi.

Al-Azhar universiteti birinchi islohotchilardan edi. Keyinchalik, 1923 yilda Damashq universitetida huquq fakulteti tashkil etilgan bo'lib, uning dasturlarida shariat muammolari ochib berilgan, 1945 yilda butunlay alohida fakultet tashkil etilgan. [5]. 1958 yilda Bag'dodda davlat universiteti tashkil etilgan bo'lsa, undan oldin 1946 yildan alohida shariat fakulteti mavjud edi. 1961 yilda fakultet ushbu universitet tarkibiga kiritildi.

Xuddi shu narsa Iordaniyada ham sodir bo'ldi, universitet 1962 yilda, shariat fakulteti 1964 yilda tashkil etilgan va u faqat 1971 yilda ushbu universitet tarkibiga kirdi [6]. Ulardan keyin 1967 yilda Quvaytda, 1965 yilda Sudanda (Umm Darman universitetida) shariat fakultetlari ochildi. Saudiya Arabistonida Imom Muhammad bin Saud universiteti, Umm al-Qur'a universiteti va Madina universitetida uchta fakultet ochildi.

Islom huquqining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatgan yana bir amaliy qadam bu shariat qoidalarining tizimlashtirish ishlarini yo'lga qo'yish bo'ldi. Islom huquqi tarixida tizimlashtirishga qaratilgan rasmiy va norasmiy urinishlar farqlanadi.

Shariat qonunlarining rasmiy tizimlashtirishga kelsak, bu ularga teologik va huquqiy asosga ega bo'lgan fuqarolik masalalarini tizimlashtirish va tuzish imkonini berdi. Tizimlashtirish jarayoni ko'rib chiqilayotgan davr doirasidan oldinroq boshlangan va "Al-Majalla" matnini tuzish bilan bog'liq bo'lgan.

Norasmiy tizimlashtirish Muhammad Qadri Posha (1886-1951) , Muhammad Amir va Ahmad ibn Abdulloh al-Qoriy al-Makkiy kabi olimlarning tizimlashtirishga urinishlarini o'z ichiga oladi. Muhammad Qadri Posha o'z asarini uch jildda rasmiylashtirgan: - fuqarolik munosabatlari (941 modda), - fuqarolik holati (647 modda) va - vaqflar (646 modda). Ushbu me'yorlar hanafiy mazhabiga asoslangan.

Muhammad Amirning asari to'rt qismdan iborat bo'lgan: - sud ishlari, oila huquqi va fuqarolik holati, fuqarolik munosabatlari va vaqflar, va meros huquqi. Umumiy soni 928 ta modda bo'lib, ular Molikiy mazhabi qoidalariga asoslanadi. Va nihoyat, Ahmad ibn Abdulloh al-Qoriy al-Makkiy, uning to'plami yigirma bir kitob, jumladan, 2382 ta moddadan iborat bo'lib, hanbaliy qonuniga asoslanadi [7].

Norasmiy kodifikatsiya ko'proq nazariy xususiyatga ega bo'lishiga qaramay, keyinchalik u amaliy qo'llanilishini topdi. Muhammad Kadri Posha asarlari asosida Misr, Suriya, Quvayt va boshqa davlatlarning fuqarolik kodeksi matnlari tayyorlandi.

Islom huquqi taraqqiyotining zamonaviy davrining o'ziga xos xususiyati jamoaviy ijtihoddir. Jamoaviy ijtihod quyidagi sabablarga ko'ra mumkin va dolzarb bo'lib qoldi:

birinchidan, eng mashhur ilohiyot va fikx olimlarini bir joyda osonlik bilan to'plash imkonini yaratgan yuqori tezlikdagi transport turlari,

ikkinchidan, aloqa vositalari va imkoniyatlarining takomillashgani. ilohiyotchilar o'rtasida axborot almashish uchun zamonaviy elektron qurilmalardan foydalanish,

uchinchidan, musulmonlarning Yevropa, Amerikaga ko'chishi musulmonlar uchun G'arb jamiyatiga integratsiyalashuvning yangi muammolarini keltirib chiqardi.

Jamoaviy ijtihodni amalga oshirish ilmiy markazlar tashkil etish, turli xalqaro konferensiyalar o'tkazish va diniy maslahat organlarini tashkil etish orqali amalga oshirildi. Ulardan eng muhimi Al-Azhar universitetining Islom tadqiqotlari markazidir [8]. Mazkur ilmiy-tadqiqot markazi 1961 yildan buyon faoliyat yuritib kelmoqda. Markazda to'rtta komissiya tashkil etilgan bo'lib, ularning har biri ilohiyotning ma'lum bir yo'nalishi bo'yicha ixtisoslashgan: Qur'on va Sunna komissiyasi, Fiqh tadqiqotlari komissiyasi, Islom merosi komissiyasi va gumanitar tadqiqotlar komissiyasi.

Bundan tashqari bir qancha turli markazlar tashkil etilgan va faoliyati asosan islom dini va huquqiga yo'naltirilgan. Keyingi maslahat diniy organi Islom Olami Ligasi qoshidagi Makkadagi Fiqh tadqiqot markazidir [9]. Ushbu markazning asoschisi Jahon islom tashkiloti bo'lib, markaz 1978-yilda tashkil etilgan. Markaz

faoliyati ko'proq islom huquqining turli hududlardagi musulmonlar uchun dolzarb bo'lgan masalalarini hal etishga qaratilgan.

Markaz tomonidan o'rganilayotgan muammolar qatorida bank ishi, lotereyalar, sug'urtaning turli turlari, islom dini talablari asosida zamonaviy iqtisodiy faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq masalalar bor.

Yana bir tashkilot – Jidda shahridagi Islom huquqi markazi 1981- yil Islom Konferensiyasi Tashkiloti [10] tomonidan navbatdagi yig'ilishi natijalariga ko'ra tashkil etilgan. Markaz oldiga ikkita asosiy vazifa - shariat qonunlarini hayotga tatbiq etish orqali musulmonlarning g'oyaviy-amaliy birligini ta'minlash, - musulmonlar uchun dolzarb muammolarni o'rganish va yechimini topish vazifasi yuklatildi.

Navbatdagi tashkilot – Musulmon Olimlari Xalqaro Ittifoqi 2004-yilda Londonda (shtab-kvartirasi Dohada joylashgan) tashkil etilgan xalqaro islomiy nodavlat tashkilotdir. Tashkilot filiallari Osiyo, Afrika, Yevropa, Shimoliy va Janubiy Amerikaning yetmishdan ortiq mamlakatlarida joylashgan. Tashkilot islom dini va huquqi o'ziga xosligini saqlab qolish, mo'tadillik g'oyalarin yoyish va radikalizmga qarshi kurashish, eng muhim masalalarni hal etishda musulmon ilohiyotchi va fakixlarining intellektual salohiyatini birlashtirish[11], turli mintaqalardagi musulmon ozchiliklar muammolarini hal etish, tinchlik, yaxshi qo'shnicilik, oilaviy qadriyatlarni asrab-avaylash kabi maqsadlarni ko'zlaydi. [12].

XX asrning ikkinchi yarmi - XXI asr boshlarida migratsiya jarayonlarida Yevropa va Shimoliy Amerikada musulmonlar sonining sezilarli darajada oshishiga olib keldi, bu esa tegishli diniy tashkilotlarning tashkil etilishiga olib keldi. Fatvolar va tadqiqotlar bo'yicha Yevropa kengashi va Shimoliy Amerika Fiqh Kengashi shular jumlasidandir.

Bundan tashqari zamonaviy konferensiyalarga kelsak, ulardan eng muhimi 1937-yilda Gaagada bo'lib o'tgan Xalqaro qiyosiy huquq kongressi bo'lib, unda mashhur islomshunos olim Mahmud Shaltut (1893-1963) al-Azharning 43- shayxi ishtirok etgan. U islom huquqshunosligida jinoyat va fuqarolik huquqi masalalari, shuningdek, shariat va romano-german huquqiy tizimi o'rtasidagi munosabatlarga bag'ishlangan ma'ruzasi bilan ishtirok etgan. Ushbu konferensiya natijasida islom huquqi nafaqat mustaqil huquqiy tizim, balki zamonaviy huquq tizimining asoslaridan biri sifatida ham e'tirof etilgan.

1976-yil 24-oktabrda Saudiya Arabistoni poytaxti Riyozda islom huquqi bo'yicha birinchi islom konferensiyasi bo'lib o'tdi. Anjumanda dunyoning 26 davlatidan 124 nafar fakix olimlar va qozilari ishtirok etib, 60ta dan ortiq ma'ruzalar

tinglandi. Konferensiya doirasida ijthod muammolari, shariat jinoyati me'yorlarini qo'llash, islom sud tizimi, shariat normalarini amalda qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari, islom huquqiy tafakkurining o'ziga xosliklari, islom iqtisodiy tizimi kabi masalalar haqida so'z yuritildi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish mumkinki, zamonaviy islom huquqi o'z ahamiyatini yo'qotmagan va rivojlanishda davom etayotnagiga guvoh bo'lamiz.. Shu bilan birga zamonning yangi masalalari ilohiyot va fiqh olimlari oldiga islom ummati hali duch kelmagan muammolar bo'yicha izlanish va qarorlar qabul qilish turibdi. Bu masalalarning ba'zilari yangi sharoitlarda ibodat va munosabat qilishning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq, masalan, samolyotda, kosmik stansiyada namoz o'qish, ro'za tutish paytida ba'zi turdagi dorilarni qo'llash kabilardir.

Yangi masalalardagi savollarning yana bir qismi iqtisodiy munosabatlar bilan bog'liq bo'lib, xususan, islom sug'urtasi, lizing, ipotekaning xususiyatlari bilag bog'liq. Ulardan tashqari, ilohiyotchilar klonlash, evtanaziya va boshqa ko'plab tushunchalarga ham e'tibor berishdir. COVID-19 virusi bilan bog'liq karantin choralariga oid bir qator fatvolar mavjud. Bu muammolarni hal qilish uchun musulmon mamlakatlari hukumatlari, jamoat va ilmiy tashkilotlar yangi ish uslublariga murojaat qiladilar, davra suhbatlari, anjumanlar o'tkazish tashabbusi bilan chiqishadi, turli diniy kengashlarda faol qatnashadilar. Mamlakatimizda ham ushbu masalalarga etibor berish va keng ommaga yetkazish maqsadga muvofiqdir deb o'ylaymiz.

Bu jarayon doirasida ta'lim tizimini va islom fiqxi masalalarini doimiy modernizatsiya qilish, ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etish, islom huquqiy merosini qayta baholashga harakat qilish davr talabidir. Islom huquqining zamonaviy dolzarb masalalarini hal qilish uchun konferensiyalar va islom huquqi haftaliklari o'tkazilmoqda. So'nggi yillarda O'zbekiston fikhiy olimlari ham bu jarayonlarda tobora faol ishtirok etib, zamon talabiga javoban diniy qarorlar qabul qilishda o'z hissalarini qo'shishini yanada takomillashtirish lozimdir .

REFERENCES

1. A.Raxmanov, X.Yunusov, M.Qaratash Islom huquqi darslik. –Toshkent: TDYU, 2021 -28 b.
2. Imom al-Buxoriyning “Al-Jomi’ as-sahih” asari. - Toshkent: «Hilol-nashr» nashriyot, 2019. -356 b.

3. Аллаберганова Н., Камалова Д. Процессуальные гарантии адвоката //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 63-68.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрь куни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи [Электрон манба] URL:<https://uza.uz/uz/posts/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017й>.(Мурожаат санаси:05.01.2022 йил)
5. Ю. Ал-Бадавий Мадҳал ал-фикҳ ал-ислабий ва усулуху. Оман: Дар ул-Хамид; 2007. -360 б. (араб тилида).
6. Ю. Ал-Бадавий Мадҳал ал-фикҳ ал-ислабий ва усулуху. Оман: Дар ул-Хамид; 2007. -263 б..
7. Ю. Ал-Бадавий Мадҳал ал-фикҳ ал-ислабий ва усулуху. Оман: Дар ул-Хамид; 2007. -268 б.
8. Р. Адыгамов Islamic law in modern times. // *Islamic studies*. 2020. 13(2):349 P-362. (инглиз тилида).
9. Исламский исследовательский центр университета аль-Азхар. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.azhar.eg/magmaa> (дата обращения: 29.12.21).
10. Р. Адыгамов Исламское право в новейшее время. // *Islamic studies*. 2020;13(2): P- 349-362.
11. Исследовательский центр по вопросам фикха в Священной Мекке при Всемирной исламской организации. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://ar.themwl.org> (дата обращения: 29.12.21).
12. Алмосова Ш. Защита прав интеллектуальной собственности по Конституции и государственным программам //Review of law sciences. – 2020. – Т. 2. – №. Спецвыпуск.
13. Центр исламского права в Джидде. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.iifa-aifi.org> (дата обращения: 29.12.21).

HUQUQIY VA SIYOSIY MADANIYAT O‘ZBEKISTONDA FUQAROLIK JAMIYATI BARPO ETISHNING ASOSIY BO‘G‘INI

Qurbonova Marg‘uba Boltayevna

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqot jarayonida O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini barpo etishning asosiy bosqichlari, huquqiy va siyosiy madaniyatni yuzaga keltiruvchi bosqich ekanligi tahlil qilib o‘tildi.

Yurtimiz mustaqillikka erishgan davrdan boshlab, jamiyat amalga oshirilishi lozim bo‘lgan bir qancha islohotlar va tub burilishlarga duch keldi.

***Kalit so‘zlar:** huquqiy madaniyat, siyosiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy faollik.*

ABSTRACT

The study analyzed the main stages of building civil society in Uzbekistan, the stage of creating a legal and political culture.

Since gaining independence, our country has faced a number of reforms and radical changes that need to be implemented.

***Keywords:** legal culture, political culture, civil society, social activism.*

АННОТАЦИЯ

В исследовании проанализированы основные этапы построения гражданского общества в Узбекистане, этап формирования правовой и политической культуры.

С момента обретения независимости наша страна столкнулась с рядом реформ и радикальных изменений, которые необходимо осуществить.

***Ключевые слова:** правовая культура, политическая культура, гражданское общество, социальная активность.*

KIRISH

Xalqimiz o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan erkin fuqarolik jamiyatining shakllantirish metodologik va aniq ijtimoiy-amaliy xususiyatlarni o‘zida uyg‘unlashtiradigan ko‘p qirrali jarayondir. Ko‘pchilik tadqiqotlarda “fuqarolik jamiyati” tushunchasi “demokratiya” tushunchasining tarkibiy qismi, uning mazmunini ochib beruvchi “bo‘lagi” sifatida talqin etiladi. Fuqarolik jamiyati bilan demokratik huquqiy davlat ajralmasdir, ular mudom bir-birini taqozo etadi, bir-birini to‘ldirib, qo‘llab-quvvatlab boradi. Demokratiyani tadqiq etuvchi olim Gi Ermening fikricha, fuqarolik jamiyatini shakllantirish uchun ma’lum madaniyat zarur.

Xo'sh, aslida fuqarolik jamiyati qanday faoliyat yuritadi? U avvalo huquq shakllari va davlat hokimiyati hamda unga bo'ysunuvchi huquq subyektlari o'zaro munosabatlarning qonuniy xarakterini (huquq va majburiyatlar o'rtasidagi muvozanat) joriy etish, barcha individlarning rasmiy teng huquqliligi va erkinligini, inson va fuqaro huquq va erkinliklarini o'rnatish va kafolatlashga qaratilgan maqsadlarga tayangan holda shakllanadi, faoliyat yuritadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati sharoitidagi ijtimoiy faoliyat, mustabidlik tuzumidan farqli o'laroq, "qonun taqiqlamaydigan hamma ishni qilish mumkin" degan tamoyilga asoslanadi. Agar mustabid tuzum sharoitida hamma narsani davlat boshqarsa va fuqarolarga qonuniy jihatdan taqiqlangan muayyan huquqlarni bersa, fuqarolik jamiyati inson avval-boshdanoq erkin va ozod bo'lib tug'ilganini nazarda tutadi. Ijtimoiy faoliyat jarayonida esa fuqaro bir qancha malaka va ko'nikmalarga ega bo'la boshlaydi. Ularning ichida eng muhimi siyosiy madaniyatdir. Ilmiy-nazariy adabiyotlarda bayon qilingan fikrlarni umumlashtirib, siyosiy madaniyatga quyidagicha ta'rif berish mumkin: u siyosiy tizim subyektlari bo'lmish siyosiy partiyalar, birlashmalar, jamoalarning davlat hokimiyatini yurgizishdagi ishtiroki chog'ida, shuningdek, siyosiy munosabatlarni tartibga solish borasida qo'llaydigan, tayanadigan, rioya etadigan qadriyatlar, siyosiy g'oyalar, e'tiqod va ramzlar tizimidir. Bundan tashqari, siyosiy madaniyat muayyan millat yoki ijtimoiy jamoaning siyosat olami, siyosiy jarayonlarni amalga oshirishning qonun-qoidalarini to'g'risidagi tasavvurlari majmui hamdir.

O'zbekistonda shakllangan siyosiy madaniyatning quyidagi umumiy xususiyatlarini ajratib ko'rsatish mumkin:

- alohida olingan shaxs manfaatlarining davlat va jamiyat manfaatlariga hamohangligi;
- ijtimoiy muammolarni hal etishda davlat va jamiyatning hal qiluvchi ahamiyatga molik roli e'tirof etilishi;
- hokimiyatga hurmat bilai munosabatda bo'lish an'anasining mavjudligi, rahbarlarning ma'naviy qiyofasiga yuksak talab qo'yish;
- parlament va boshqa vakillik organlarining ijtimoiy hayotdagi roliga e'tiborli munosabatning mavjudligi;
- deyarli barcha siyosiy partiyalar vakillariga xos bo'lgan xislat - o'z g'oya va tamoyillarining to'g'riligiga qat'iy ishonch. Bugun mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar jarayonida shakllanayotgan siyosiy madaniyatda o'tmishdagi, hozirgi kundagi va chet ellardagi siyosiy madaniyatning

ta'sirini ilg'ash qiyin emas. G'arb demokratik mamlakatlarida davlat, jamiyat va shaxsning o'zaro hamkorligida asosan fuqarolik jamiyati va shaxs yetakchilik qilsa, O'zbekistonda bunday uyg'unlik faqat hozirgi bosqichda shakllanmoqda. Bundan tashqari, siyosiy madaniyat bizda hokimiyat uchun kurash tarzida emas, balki ijtimoiy-siyosiy muammolarni davlat, hokimiyat institutlari bilan birgalikda, an'anaviy-axloqiy qadriyatlarga tayangan holda yechish ko'rinishida yuzaga kelmokda.

O'zbekistonda fuqarolik jamiyati va huquqiy davlat barpo etishning eng muhim shartlaridan yana biri fuqarolarning ijtimoiy-huquqiy faolligini oshirish, jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirishdir. Huquqiy madaniyatning darajasi amaldagi qonun-qoidalarning qanday bajarilishi, hayotga nechog'li tatbiq qilinishi, ularga kundalik turmushda qanchalik rioya etilishiga qarab baholanishi yo belgilanishi mumkin. Biz jamiyat uchun qonun-qoida ijod etib, o'zimizni istisno deb bilsak, taraqqiyotimiz ham istisno bo'lib qolishi aniq.

Huquqiy madaniyatni shakllantirish, undan kelib chiqadigan vazifalarning quyidagi yo'nalishlarini belgilash mumkin:

-milliy qonunchilikni yuksaltirish va qabul qilingan qonunlar, meyoriy hujjatlar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga mutlaq muvofiq kelishiga erishish;

-oddiy fuqarodan qonun ishlab chiquvchilargacha — barchaning qonunlarga itoat etishini ta'minlash;

-sudga murojaat qilish ko'nikmasi va madaniyatini shakllantirish;

-rahbar xodimlarning, huquq institutlari va organlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirish;

-huquqiy ma'rifat va targ'ibot ishlari muntazam olib borilishini yo'lga qo'yish;

-huquqiy madaniyat milliy mafkuraning, umumiy madaniy-axloqiy va ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismi ekanligidan kelib chiqqan holda ish yuritish; - fuqarolarning nodavlat va jamoat tashkilotlari, ixtiyoriy uyushma va birlashmalarining ijtimoiy-huquqiy hayotdagi faolligini qo'llab-quvvatlash;

Fuqarolik jamiyati shaxs erkinligisiz bo'lmaydi. Shu bilan birga zamonaviy fuqarolik jamiyatining asosiy funksiyasi insonning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish, munosib turmush tarzini yaratish va insonning erkin rivojlanishiga imkon beruvchi sharoitlarni yaratishdan iborat. Mazkur xolatda davlat o'zida ijtimoiy xarakterini namoyon qiladi, buni biz davlat tabiatining boshqaruv funksiyalarining sezilarli darajada transformatsiyalashuviga olib keluvchi ijtimoiy asos bilan boyiganligida ko'rishimiz mumkin. Ijtimoiylik xususiyatini gavdalantirgan davlat o'zidan "tungi qorovul" vazifasini soqit qiladi va jamiyatning ijtimoiy –

madaniy va ma'naviy rivojlanishi uchun ma'suliyatni o'z zimmasiga oladi. Ushbu jarayonda fuqarolik jamiyati bir qator muxim ijtimoiy funksiyalarni bajaradi:

- qonunchilik asosida u insonning va fuqarolarning shaxsiy xayotini o'rganadi va boshqa siyosiy strukturalarning asoslanmagan qat'iy reglamentatsiyasidan ximoyalaydi.

- fuqarolik jamiyati assosatsiyalari bazasida ijtimoiy o'z-o'zini boshqarish mexanizmlarini yaratadi va rivojlantiradi.

- fuqarolik jamiyati davlatning demokratik organlarini, uning barcha siyosiy tizmini shakllantirish va sodda ko'rinishga keltirishga ko'mak beradi;

- fuqarolik jamiyati o'z a'zolariga nisbatan ijtimoiy nazorat funksiyasini bajaradi, u davlatdan mustaqil ravishda vosita va sanksiyalarga ega bo'ladi.

XULOSA

Milliy mustaqillik yillarida O'zbekistonda yangi davlat va jamiyat qurish masalasida rivojlangan mamlakatlarning ilg'or tarixiy tajribasini chuqur o'rganish natijasida fuqarolik jamiyatini barpo etishdagi "O'zbek modeli" ning nazariy asoslari ishlab chiqildi. Unga ko'ra "Kuchli davlatdan – kuchli fuqarolik jamiyagi sari" konseptual dastur va O'zbekistonda fuqarolik jamiyatini shakllantirish amaliyotda o'z ifodasini topib bormoqda. Xususan, Yurtboshimiz o'z ma'ruzalarida ta'kidlaganlaridek: "Ma'rifatli dunyoda "fuqarolar davlati" deb gapirilmaydi. "Fuqarolar jamiyati" deyiladi. Davlat – boshqa narsa, fuqarolar jamiyati boshqa narsa. Bunday jamiyatda davlat tashkilotlaridan ko'ra jamoat tashkilotlarining qadri balandroq turadi. Kuch ishlatuvchi tuzilmalar, vazirliklar, mahalliy hokimiyat organlari davlat tashkilotlari tizimiga kiradi. Jamoat tashkilotlari esa fuqarolarning ixtiyoriy birlashishi asosida tashkil topadi. Biz bunga erishishga harakat qilmog'imiz lozim"

REFERENCES

1. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). Вопросы использования информационных технологий в высшем образовании. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.
2. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). Патриотическое воспитание молодого поколения. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
3. Mirzoulug'Mirsaidovich, M., & Buriniyozovna, E. S. (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(3), 100-404.

4. Mamasaliyev, M. M. (2021). THE STATE OF SAHIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 456-462.
5. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).
6. Mamasaliev, M. M. (2020). Main directions of the influence of modern civilization on the spiritual image of the individual. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
7. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVEPALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.

THE ROLE OF METHODS AND TECHNOLOGIES IN THE MODERN TEACHING SYSTEM IN UZBEKISTAN

Azizova Makharam Rashitovna

Senior Lecturer

Andijan Machine-Building Institute (AndMI)

ABSTRACT

English as the language of the computer, international conferences, tourism, where people of all nationalities participate and use English as a means of communication, for academic purposes, on business and leisure purposes is extremely widespread. Knowledge of English and computer literacy increase opportunities for professional growth in the modern world, as well as in Uzbekistan.

Keywords: *English, innovative methods, education system, modern technologies and methods, Uzbekistan, students.*

АННОТАЦИЯ

Чрезвычайно широко распространен английский как язык компьютера, международных конференций, туризма, где люди всех национальностей участвуют и используют английский как средство общения, в академических целях, в деловых и развлекательных целях. Знание английского языка и компьютерная грамотность увеличивают возможности профессионального роста в современном мире, в том числе и в Узбекистане.

Ключевые слова: *английский язык, инновационные методы, система образования, современные технологии и методы, Узбекистан, студенты.*

INTRODUCTION

Uzbekistan is actively integrating into the global education system. The tumultuous changes sweeping over the CIS countries have been reflected in all spheres of life and have affected the higher education system in Uzbekistan, which has entered the global arena. One of the strategic goals of the country is to join the ranks of developed, democratic states, provide its people with favorable conditions for life and prosperity and take a worthy place in the world community. To implement these tasks it is necessary to prepare competitive, creative thinking freely fluent in foreign languages.

In recent decades, great attention has been paid to the education system in the Republic of Uzbekistan. The “Law on Education”, which defines the legal basis for education, upbringing and professional training of citizens. And the “National Program for Personnel Training”, the purpose of which is to “Training of highly

qualified personnel at the level of developed democratic states that meet the requirements of high spirituality and morality” [1] are focused on the formation of a new generation of personnel with a high general and professional culture. Creative and social activity, the ability independently navigate in social and political life, people capable set and solve problems for the future.

DISCUSSION AND RESULTS

The main condition for the emergence and development of a professional orientation, and then the formation of a good specialist, is manifested by an interest in academic subjects of a special cycle. The ability to arouse interest in learning English is a great merit of the teacher [4-13].

One of the most accessible and practice-proven ways of studying a foreign language among students is the development of language competence based on innovative methods, modern technologies and methods.

Game methods are a group of methods that characterize the game form of interaction between the subjects of the educational process. Educational tasks are included in the content of the game (role-playing games, business games, professional fights, discussions). This means the interaction of co-creation between the teacher and students in especially situationally organized conditions with the use of the necessary mechanisms, forms and methods of organizing classes. Role-playing games are a kind of creatively active method of training qualified personnel, since this training includes, in a certain form, personal research, training and education. At the same time, the influence on the need-motivational sphere of the personality of each student is carried out, reflexive abilities are developed, an integral professional consciousness is formed, the level of self-confidence rises. The proposed system of game assignments will help students to more successfully master the terms used in their legal world [14-25].

For example, in English or Russian classes, you can conduct several role-playing games of competitions between mini-groups:

A game-competition: “Be able to ask the right questions”.

The course of the game. a) Show a photograph, portrait, painting depicting a face known to all members of the group. Ask questions about the appearance (clothing, character traits) of the person depicted. (Participants answer questions). b) Then group B must find out which of the well-known faces the members of group A have asked for. For this, group A formulates and asks 10 questions about the appearance (clothing, character) of this person. Only questions that can be answered “yes” or “no” are allowed. Implemented material. Questions and answers about the

characteristic features of appearance, clothing, personality of a person. Then the groups swapped.

A comment. The winner is the one who manages to identify the hidden person with the minimum number of questions. Game options. The game can be repeated several times with changing conditions (first, questions are asked only about appearance, then only about character, then only about features of behavior). It is advisable to include speech characteristics, for example, the rate of speech: Does he speak quickly? Alternatively, who were you with yesterday? (role-playing game). A few days ago you were at a stadium (in a park, in a theater, in a circus, etc.) and it seemed to you that there you saw your classmate and with him (her) an unfamiliar woman (man). Ask who it could be, briefly describe the companion (companion) of your classmate.

Game-competition: “What to ask?”

The course of the game. It is necessary to collect comprehensive information about the person. Try to come up with as many questions as possible to ask the person. Do not ask repetitive or questions that people prefer not to answer. The one who asks the last question wins. Material implemented the formulation of questions of a biographical nature [26-40].

A comment. The game is played at a fast pace. In order to avoid delays, after the next question the teacher can count to three, for example: How old are you, once, how old are you, two...

The weaker the group, the slower the score. In a strong group, the teacher can ask create additional difficulties associated with the formulation of questions, for example, ask additional questions.

In a weak group, the teacher can suggest the desired answer by giving remarks like: “What about age? Have you forgotten your age?”. At the end of the game, the teacher should repeat all the questions himself, as if checking if something significant is missing.

Additionally (Continue sentences)

1. For service in the internal affairs bodies accept ....
2. The position of an employee of the internal affairs bodies is incompatible with....
3. An employee of the internal affairs bodies should not be a member of....
4. The legal requirements of an employee of the internal affairs bodies are obligatory ....

5. Employees of the internal affairs bodies, when fulfilling the duties assigned to them, obey ...

Project method

One of the most effective methods used in practice and implementing the system-activity approach in teaching English or another foreign language is the project method. A project is a work independently planned and implemented by students, in which verbal communication woven into the intellectual and emotional context of other activities. The project method allows you to solve the problem of motivation, to create a positive attitude in the study of a foreign language. This achieved by moving the center of learning from teacher to student, creating conditions for cooperation and interaction between students, which is a motivating factor, and positive motivation is the key to successfully learning a foreign language.

Completing project assignments allows students to see the practical benefits of learning a foreign language, resulting in increased interest in this subject. In the English language course, the project method can be used within the framework of the program material on almost any topic, since the selection of topics is carried out taking into account the practical significance for students (a person and his environment). The main thing is to form a problem on which students will work in the process of work. The textbooks structured so that there are no ready-made answers to complex questions, but there are interesting and exciting tasks, by completing which, with our help, students can formulate the main question (problem) of the lesson section and independently discover new knowledge. (Projects like “Our City”, “City Sightseeing”, “Youth Life” and many others).

A good deal of preparatory work is required properly use the project method. It is necessary clearly define the theme and purpose of the project, their significance and relevance. Work on a project should take several lessons (work takes place in groups, sources discussed, information selected, a teacher consulted, and provisions on paper design discussed). Students then present their research projects. An expert group is necessarily created (one of the students from the group), assessment criteria are determined together with the children, after each presentation the experts speak out on the work of the group.

Thus, the system-activity approach within the lesson using the project method is based on the following principles:

1) Teacher’s position: to the class not with an answer (ready knowledge, skills, abilities), but with a question;

2) The position of the student: for the knowledge of the world (in conditions specially organized for this);

3) Learning task – a task by solving which the child fulfills the goals of the teacher;

4) Educational activity – a controlled educational process;

5) Educational action – an action to create an image;

6) Image – a word, drawing, diagram, plan;

7) Evaluative action – I can! I can do it!

8) Emotional-value assessment – I think ... (formation of a worldview).

Case method

To implement the system-activity approach in the lessons of English or another foreign language, you can use the case method. The organizational basis of case methods is active learning, and the content basis is problem learning. Case method, analysis of specific educational situations – a teaching method designed to improve skills and gain experience in the following areas: identification, selection and solution of problems; working with information – comprehending the meaning of the details described in the situation. Analysis and synthesis of information and arguments; work with proposals and conclusions; assessment of alternatives; making decisions; listening and understanding other people – skills in-group work. The purpose of this method, through the joint efforts of a group of students, is to analyze the situation that has arisen in a specific state of affairs and to develop a practical solution; the end of the process – the evaluation of the proposed algorithms and the choice of the best in the context of the problem posed.

The case method is not just a methodological innovation; the spread of the method directly related to changes in the current situation in education. We can say that the method aimed not so much at mastering specific knowledge or skills as at developing the general intellectual and communicative potential of the student and teacher.

CONCLUSION

The use of interactive methods and techniques in the classroom forms in students a positive motivation for learning the German language, the ability to set tasks for themselves, analyze them and look for solutions using various methods. When conducting German lessons using these interactive methods, a more stable, effective assimilation of the material is observed.

REFERENCES

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № 1875 «О мерах по дальнешему совершенствованию систем изучения иностранных языков» [Текст]. Ташкент, 2012.
2. Вальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Москва, 2020.
3. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).

13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE "MARKET ECONOMY" CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different

Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.

26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.

27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).

29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.

30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).

31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).

32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.

33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.

34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).

35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).

37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
40. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

FORMATION OF CREATIVE SELF-EXPRESSION OF STUDENTS ON THE BASIS OF MODERN LITERATURE

Hurulboev Shukrullo Abdullajonovich

Senior Lecturer

Andijan Machine-Building Institute (AndMI)

ABSTRACT

The article examines the problems of teaching literature in the modern world: the development of artistic taste and reading culture among students, the ability to express their own opinion, discussion and understanding of morally significant topics.

Keywords: *teaching literature, modern literature, education of spirituality, self-development of personality, student.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются проблемы обучения литературе в современном мире: развитие у учащихся художественного вкуса и культуры чтения, умение выражать собственное мнение, обсуждение и понимание нравственно значимых тем.

Ключевые слова: *литературоведение, современная литература, воспитание духовности, саморазвитие личности, школьник.*

INTRODUCTION

The intellectual and moral development of children and adolescents directly related to the information they receive. Mass media and books play a huge role in personality formation. Now, the status of reading, its role, and attitude towards it is changing dramatically. To keep the teenager's interest in reading alive, the reading process must be supported. Therefore, books should be available to the child, and the reading repertoire is wide and varied.

The XXI century considered informational for humankind. The "virtual" world was born, which has universal access to information. The desire for quick specific information, an insufficient level of knowledge leads to a decrease in interest in the book, which interferes with the formation of active civic behavior in children and youth. The modern generation reads little [1-9]. The decline in interest in reading worries the entire progressive society. Teenagers are under the influence of television and the Internet; they have neither time nor desire to read fiction. However, classical literature has a tremendous educational influence on the soul of the younger generation, as well as on their speech.

D. Diderot once wrote that people stop thinking only when they stop reading. In addition, this is indeed the correct statement. Everyone understands perfectly well that reading broadens one's horizons, increases intellectual abilities, makes one think and analyze. A book read at the right time can have an overwhelming impact on a person's life [10-19].

DISCUSSION AND RESULTS

In the modern world, unfortunately, many teenagers are gradually forgetting about books, because they are convinced that they easily be replaced by television and the Internet. However, is that right? Why do we forget about aesthetic satisfaction? A computer can never convey the sensation of flipping through pages. Some people are just madly in love with holding books in their hands, because they consider them a true "miracle" that helps to transfer to the world of tranquility, love and romance. Reading relieves us of the daily hustle and bustle, various worries and endless problems.

What else (besides aesthetic satisfaction) motivates people to read?

First, the book is the best advisor and devoted friend. It is on the pages of the book that you can find answers too many questions. that constantly worry a person. It is on the pages of books that various ways of solving life problems provided; there are many useful tips and recommendations. Secondly, reading teaches communication and helps to enjoy (and usefully) spend your free time.

Thirdly, reading gives calmness helps to concentrate and joyfully perceive the world around us. It was not in vain that Petrarch wrote that books have a special charm. They cause a special pleasure. A good book can support, give good advice, and become a living friend [20-31].

Naturally, everyone must decide for himself how the book will be useful for him. Anyone in it will find something for himself that will bring many new and useful things into his life. The given advantages of the book force us to reconsider our previous views on reading.

If we all want to live in a knowledge society, we need to realize the truth:

- reading plays a huge role in the education, upbringing and development of a person, it is a window through which children see and learn about the world and themselves;
- the book today, regardless of the form of its presentation (print or electronic), still remains the basis of culture and literacy;
- The importance of books and reading is undeniable, and the world community supports this idea.

Thus, any good book is an assistant to humanity in becoming a person. It is always enriched with advice that everyone will listen to and use to solve any problems. Without a doubt, literature, even after centuries, has a huge role in the life of a modern person, but the problem of the popularity of the book remains relevant. Every day more and more people stop reading books. In addition, this is very tragic. Now will we try to figure out whether to read books in our era? Are they one of the most important things in a person's life?

Nowadays, books are not as popular as they used to be. Modern people refuse to read, they consider it a waste of time, especially for today's adolescents and young people. Society, instead of reading a useful and interesting book, is sitting on social networks. Unlike literature, the Internet and social networks cannot teach anything good, they just easily and quickly give ready-made correct answers. Literature, on the other hand, teaches a person of life that which is not in any textbook and methodological manual, teaches to understand, observe, seek and think. However, most importantly, literature teaches us not to repeat other people's mistakes in our own lives [32-40].

Reading shapes views, opens up new worlds, develops creative thinking, imagination, and broadens one's horizons. Language, culture of speech, literary norms – this is what literature gives us. Thoughtful reading of good books fosters a culture of speech and taste, instills a love for the native language. Without reading, a person degrades, spiritual impoverishment occurs, language and thought become scarce. I. A. Ilyin, reflecting on the power of reading, wrote, "... each of us is what he reads, and each person is how he reads, and we all become imperceptible by what we read from what we read, – like a bouquet of flowers we collected in reading".

In modern conditions, fiction acts as a source of moral guidelines, values, patriotism, nobility, moral purity. Literature ennobles the soul, humanizes feelings, teaches to think independently, and forms the outlook of the younger generation. Reading classical fiction has a powerful impact on the development and deepening of the spiritual, personal principles of a person, enriches with moral experience. In this regard, it becomes necessary to search for new ways and methods of teaching literature as the main academic subject in the formation of spiritual and moral values of the younger generation and the development of their humanitarian thinking.

Education at the present stage takes a reference point towards a comprehensively developed personality. The realities of life in society are such that an understanding comes about the need to educate a creative, receptive, emotionally responsive person. Creativity distinguishes a person from a number of living beings.

Creative self-expression is the most striking manifestation of a harmoniously developed personality. The creation of something new is always a constructive act, as opposed to everything that is destructive and destructive. Today our society lacks just creators. Only such individuals are capable of a decisive breakthrough, they think outside the box, find a solution where others do not see it.

The purpose of the study is to study the formation of students' creative self-expression based on modern literature, to conduct an experimental study and to propose effective methods for realizing the optimal conditions for the formation of creative self-expression. Modern society sees the need for the formation of a person's creative self-expression for further development, the actualization of a person in society, and his self-sufficiency. Self-expression is an important factor in the formation of a personality, and as a result, a significant aspect of research for pedagogical science. Self-expression of a person is its manifestation. Through self-expression, a person demonstrates a number of qualities hidden from others. Thus, self-expression "reveals" the personality. This statement is even truer for creative expression. It is in creativity that a person can realize himself most fully based on modern literature, where the main characters are the youth of the XXI century. Thus, "for creative self-expression, the subject must be focused on himself. Attention first plunges into the personality, and then goes out, revealing the richness of the inner content".

M. V. Dengina believes that the concept of "creative self-expression" used in scientific literature as an integral part of the unique, unrepeatable in a person; in addition, it means the integrity of the personality, which speaks of a certain stage of development. "Self-expression in a narrow aspect is capable of reflecting only one's own self-reflection, that is, subjective assessment of the subject in development and self-expression ...". A.F. Lobov, believing it to be the fundamental concept of pedagogy, emphasizes the importance of the concept of "creative self-expression". Creative self-expression allows the student to choose the most rational path of humanistic and artistic aesthetic development. This is the development from the existing to the hidden possible. According to Lobova, "self-expression is a way of balancing the inner content with the outer expressions of the student's emotions and reflections. This is the basis of the idea that creative self-expression helps to develop creative abilities.

Creative self-expression is not only the development of the "I" it is also the development of another subject. With the act of creativity, a certain "object" appears, perceived by other individuals. Through the process of perception, members of

society are involved in the creative process by way of perception and rethinking of the “object of creative activity”. There is a productive activity for the exchange of experience of perception and its interpretation. It can be argued that creative expression is not self-centered, despite its undoubtedly “individual character”. Creative self-expression is a steady and constant realization of inner capabilities and creative abilities. Especially a student of a non-philological university needs to accept his nature as creative creatures, to feel the desire for harmony and unity of the inner content and the outer world. Thanks to the development of creative self-expression, students realize that the inner world is gradually becoming richer because of literature, especially modern literature, where heroes are the prototypes of youth of the XXI century. Within each person lies the striving for excellence, the task of the teacher, perhaps the most important, is to awaken this striving and strengthen it. Supporting a student on this difficult, but interesting and exciting path is a task worthy of a real teacher.

CONCLUSION

At the present stage of development of society, the need for a person capable of creative self-expression is obvious. This is the challenge for education. Modern society sees the need for the formation of a person’s creative self-expression for further development, the actualization of a person in society, and his self-sufficiency. Self-expression is an important factor in the formation of a personality, and as a result, a significant aspect of research for pedagogical science. In this way, today, there is a disagreement between the urgent need to create everything necessary for the disclosure and further improvement of the creative abilities of students and the not fully developed concept of creativity itself. This concept did not find to unhang in the special literature. The level of culture of the environment surrounding the student is also poor. It understood that reading books broadens one’s horizons and gives free rein to the imagination. However, this is just a small part of what influence the book itself and its reading have on the life of a modern person. Therefore, it is important to preserve the book as the main value for future generations.

REFERENCES

1. Butenko I.A. Chitateli i chtenie na iskhode XXI v.: sociologicheskie aspekty. M., 2017. P. 141.
2. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

3. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Uzbek Families with Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).

15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE "MARKET ECONOMY" CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujjevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of "Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIYU MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Туракулова, Ф. А., & Кудратова, Ш. К. (2014). Социальный статус семьи. In *Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития* (pp. 215-216).
40. Grigorenko E.L. Vliyanie individual'nyh osobennostej na ovladenie navykami chteniya: avtoref.dis. dokt.psihol.nauk. M., 2020. P. 46.

THE ROLE OF FOREIGN LANGUAGES IN CREATING A NEW ENLIGHTENED SOCIETY OF UZBEKISTAN

Nosirova Dilfuza Nabievna

Andijan region, law school, teacher of foreign languages for lawyers.

Lawyer of the third degree.

ABSTRACT

In the context of the growing threats of a negative impact on the worldview of youth in the XXI century, the relevance of learning foreign languages is gaining special importance. Moreover, implies the establishment and intensification of bilateral cooperation in the field of education of higher educational institutions and representatives of public international organizations in order to increase the intellectual development of the younger generation. It should be noted that after Uzbekistan gained independence, the need to study foreign languages at a high communicative level in order to ensure security and stable development of the country's educational sphere was highlighted. At present, according to the world community, Uzbekistan is actively cooperating with foreign partners in various directions, including in the field of education.

Keywords: *XXI century, foreign languages, education, methods and techniques of teaching, modern educational society of Uzbekistan.*

АННОТАЦИЯ

В условиях нарастания угроз негативного воздействия на мировоззрение молодежи в XXI веке актуальность изучения иностранных языков приобретает особое значение. Более того, подразумевает налаживание и активизацию двустороннего сотрудничества в сфере образования высших учебных заведений и представителей общественных международных организаций в целях повышения интеллектуального развития подрастающего поколения. Следует отметить, что после обретения Узбекистаном независимости была подчеркнута необходимость изучения иностранных языков на высоком коммуникативном уровне в целях обеспечения безопасности и стабильного развития образовательной сферы страны. В настоящее время, по мнению мировой общественности, Узбекистан активно сотрудничает с зарубежными партнерами по различным направлениям, в том числе в сфере образования.

Ключевые слова: *XXI век, иностранные языки, образование, методы и приемы обучения, современное образовательное общество Узбекистана.*

INTRODUCTION

This article pays special attention to the analysis of teaching foreign languages in the context of the formation of a modern educational society of Uzbekistan. We believe that the state of teaching foreign languages depends on not only the methods and techniques of teaching, but also on the quality of programs, textbooks, teaching aids and educational-methodical complexes. As noted by the First President of Uzbekistan I.A. Karimov: "... it is necessary to improve state educational standards, curricula and educational literature, revise educational directions and specialties in the system of higher and secondary specialized education, taking into account the requirements of today" [1].

Currently, the world community is entering the era of information civilization, which raises the question of overcoming the communication barrier, about mastering a foreign language.

In the context of the rapid development of science and technology, as well as the increasingly intensive use of computing technology and computers not only in production, but also in teaching, the search for the most effective teaching methods has led to the use of modern technical means in teaching foreign languages.

Foreign language professional competence is understood as a complex of personality traits, the pursuit of which creates the best conditions for motivating the educational and cognitive process, since it provides psychologically full-fledged interaction in the process of professional communication in a foreign language [2, p. 53].

As we know, we can observe that interest in reading has declined significantly over the last 20 years. In the past, young people spent most of their free time reading national and foreign literature, but now it is safe to say that the Internet has replaced reading. Of course, it would not be a mistake to say that this is a sad situation. In order to eliminate this problem, the Presidential Decree No. PP-3271 of September 13, 2017 "On a comprehensive program of measures to develop the system of publishing and distribution of book products, increase and promote the culture of reading and reading" was published. In this regard, we, educators, must pay special attention to the development of a culture of reading, which plays an important role in raising the spiritual and intellectual potential, consciousness and worldview of the younger generation, educating a harmoniously developed person living with love and devotion to the motherland and people. In fact, reading is the process of perceiving the spoken information expressed in literal symbols and noticing its content [2, p. 11]. This definition covers all types of reading; it is possible to include reading formulas

in specific sciences, from fiction. In this article, we will focus on the purpose of studying in a foreign language class.

DISCUSSION AND RESULTS

Nowadays, the question arises as to what kind of literature recommended to young people to increase their interest in books. the question of whether to recommend the works of Johann Wolfgang Goethe, Jack London, Alexander Dumas, Leo Tolstoy, Fyodor Dostoevsky, the great figures of world literature for centuries, which reflect universal values. Scientists acknowledge that a person needs constantly develop their brain to maintain mental clarity throughout their lives. This process is especially effective in learning foreign languages [1-12]. One of the most effective ways to do this is to read regularly. In the process of reading a text in a foreign language, learners first try to compare it with the native language at the first stage, at the grammatical level (word order, prepositions, and articles). In the second stage, the semantic aspects of the work, that is, the similarities and differences between the two concepts in the two languages, for example, the Russian solutes, is not the Uzbek sun or the Tajik sun. An Uzbek living in the scorching sun never uses the word sunshine, but the Uzbek people have a completely different attitude towards the moon, which brings coolness and serenity. May seem quiet to the Russian nation. Of course, we need to remember the wise words of the German writer Goethe: “He, who does not know another language, does not know his mother tongue”. Foreign literature is one of the main factors in the formation of human thinking.

We spend less time reading books in our daily lives at the expense of our employment. On the other hand, we are getting used to virtual life because of the development of the Internet and information technology, that is, the popularity of computer games. It is as if we are getting spiritual rest by controlling the TV remotely or watching any movie on a laptop. However, people who read books regularly are more likely to succeed in professional life, have more opportunities to improve family relationships, or look younger and live longer than their peers, as has been proven many times in the scientific work of overseas and Western European scientists. In general, the idea that reading serves as a key factor in the formation of a person as a person proven in the research of Western scholars. Because of the analysis of foreign and domestic scientific literature, we found it necessary to mention the following positive features of reading. Reading increases a person’s vocabulary, that is, the ability to use its synonymous variants without the use of repetitive words, and increases the literacy of the reader. Reading plays a key role in communicating with people [13-25]. Through reading, not only literacy but also a

person's speaking skills are constantly improved. Moreover, along with teaching them to express their thoughts clearly and beautifully, increases their chances of becoming an interesting conversationalist among interlocutors. This, in turn, builds confidence in the individual. One of the most useful psychological aspects of reading for a person is to reduce stress in professional activities, to calm the human psyche, to bring the body out of stress and to integrate its features. Psychologists recommend reading a book before going further into sleep.

Reading develops memory and thinking, this type of speech activity has a positive effect on our thinking when we perceive any work of art or otherwise a message in the media. As we read the work, we think more, try to understand its main idea, and try to imagine the appearance of the protagonists depicted in it, their dress, and the objects that surround it. This in turn develops memory and sharpens thinking. Psychological research has also shown that reading protects against brain-related diseases. During reading, the activity of the brain increases and is constantly in tone, which improves the condition of the brain. One of the most well-known, features of reading is that it rejuvenates a person through reading, which means that when brain activity declines, a person begins to age faster. Through the regular functioning of the brain, we forced to postpone aging. As we continue the psychological features of reading, another aspect of it is its positive effect on sleep, the human body becomes accustomed to it by reading a book before going to sleep, and eventually the person begins to fall asleep faster. As a result, we not only improve our sleep, but also begin to feel more alert in the morning. Regular reading encourages us to be more creative. Creative people can come up with several ideas at once to solve any problem. Finally, the last feature of reading is that it teaches concentration, that is, when we read a book, we need to focus on the content of the work, not on foreign objects. In addition, reading books regularly develops objectivity and the ability to make informed decisions.

In conclusion, one of the tasks facing the science of methodology today is to teach students to read. In particular, the foreign language teacher plays a pivotal role in overcoming the difficulties encountered in the process of reading an unfamiliar text in the language being studied in the learners and in the formation of related skills. As a result, it is safe to say that learners develop the ability to search for new ideas, creative thinking in the process of understanding the text.

Thus, the need to master a foreign language still questioned by a large number of students at a non-linguistic university[26-32]. Many students believe that a foreign language should be studied only in order to become a cultured person, or in order to

get a good grade, pass an exam or get a credit. Only a few students have a real interest in learning a language, guided by cognitive intrinsic motives.

The above rationale for the importance of learning a foreign language would seem unconvincing to most students, for whom cooperation with foreign specialists and the possibility of obtaining additional information about their specialty from foreign literature is a rather illusory prospect.

A foreign language plays an important role in the formation of a modern specialist, since proficiency in it has become a necessary part of professional training. Graduates of non-linguistic universities must meet high requirements in modern society – not only be a professional in their profession, but also be fluent in a foreign language. Nevertheless, the future is unpredictable. The world is changing, and with the change in the communication needs of people, the need to intensify the language training of university students increases.

Thus, a foreign language occupies a special place among the disciplines in a non-linguistic university, and it is not only important to study it, but also necessary for the upbringing of a harmoniously developed and educated personality that meets the requirements of modern society [33-40].

English has acquired the character of a global language, as a language not only for business and international communication, but also for political, cultural, scientific and technical transformations and achievements, the language of patents, documentation, and computer technology. Knowledge of the English language is of practical importance for the growth of a specialist.

An important goal of educational reforms in the modern world is to improve the standard of professional knowledge, increase the competitiveness of a specialist, for which knowledge of languages is necessary. Teaching students how to extract information from foreign sources is as imperative as teaching language proficiency. This is especially true for non-linguistic faculties, which train specialists in various fields. Motivation for mastering a foreign language increased in order to realize these opportunities. Teaching students to read and translate original literature in the specialty is one of the main tasks of teaching a foreign language in the preparation of a professional in a particular field. Some aspects of terminological work in the university can contribute to the solution of this problem.

CONCLUSION

The success of teaching the language of a specialty largely depends on the correct selection of educational material, the organization of terminological work according to the profile, which presupposes and makes it relevant to take into account

interdisciplinary connections. Languages such as English, Russian, and Arabic are international languages in which business; cultural, political meetings, scientific conferences held. Not to mention that English is the language of tourism and entertainment; 80% of sites on the international Internet are in English, 90% of printed materials published in English, the Internet in English is the source of information about the latest achievements of science and technology. Only such a specialist can be in demand in the labor market and be successful in his future activities.

REFERENCES

[1] Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.

[2] Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

[3] Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.

[4] Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.

[5] Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.

[6] Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.

[7] Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).

[8] Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).

[9] Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.

- [10] Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
- [11] Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
- [12] Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
- [13] Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
- [14] Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
- [15] Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
- [16] Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
- [17] Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
- [18] Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
- [19] Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
- [20] Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
- [21] Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.

[22] Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.

[23] Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.

[24] Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

[25] Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujjevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.

[26] Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.

[27] Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

[28] РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).

[29] Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.

[30] Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).

[31] Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).

[32] Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.

[33] Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.

[34] Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).

[35] Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической

практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

[36] ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).

[37] Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

[38] Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.

[39] Туракулова, Ф. А., & Кудратова, Ш. К. (2014). Социальный статус семьи. In *Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития* (pp. 215-216).

[40] Brown, D. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. – San Francisco: San Francisco State University, 2020. P. 569.

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING

Djabborova Nodira Ahmadjonovna

Assistent of the Andijan institute of machine-building

ABSTRACT

This article examines the relevance of using distance learning during a pandemic in the study of a particular discipline. Currently, there are many teaching methods, but methodologists and teachers are still trying to find an approach to teaching that would make the learning process high quality and interesting for distance learning. In this article, we have analyzed and shown the advantages and disadvantages of distance learning.

Keywords: *distance learning, modern world, communication, method and methodology, training.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается актуальность использования дистанционного обучения в период пандемии при изучении той или иной дисциплины. В настоящее время существует множество методов обучения, но методисты и преподаватели до сих пор пытаются найти такой подход к обучению, который сделал бы процесс обучения качественным и интересным для дистанционного обучения. В этой статье мы проанализировали и показали преимущества и недостатки дистанционного обучения.

Ключевые слова: *дистанционное обучение, современный мир, общение, метод и методика, обучение.*

INTRODUCTION

Modern computer networks allow two-way audio and video communication between partners and are the most convenient technologies for teaching foreign languages. This is especially true in the current pandemic-related environment. When developing a methodology for distance learning foreign languages, it is important to take into account the following conditions:

1. The main and most effective of these conditions is direct communicative or “live” communication, because it is the most natural and informative way for a person to exchange information. Only with live communication, the teacher can use all methods of influencing the student, such as visual, auditory, kinesthetic.

2. The main figure in the learning process is the teacher: his main task is the correct delivery of the necessary information to the student.

3. “Live” communication takes place during classroom sessions; therefore, the regularity of their conduct plays an important role, which directly depends on a well-designed schedule.

4. It is necessary to teach all types of speech activity while singling out listening and speaking as the leading ones.

5. Teaching foreign languages without communicating with native speakers (naturally or artificially organized) is ineffective. Therefore, it is important to use in the classroom various technical teaching aids that allow learners to hear the original speech of the native speaker (both educational audio and video materials and non-adapted feature films, documentaries and news channels of foreign languages).

6. And, finally, it is well known – for that In order to learn a foreign language, you need to master a huge amount of didactic and reference information, usually dictionaries, grammar reference books and textbooks play the role of such information accumulators.

All these conditions can be realized using the didactic capabilities of new information technologies. The most important of them are:

✓ the possibility of systematic accumulation of training information, its editing and reliable storage:

Distance learning technologies make it possible to place educational material on various media. The advantage of this kind of media is that the teacher can make additions and changes to its content as necessary. Whereas printed publications and even DVD-R and CD-R discs (with the exception of DVD-RW and CD-RW) corrected during the educational process. The trainee has the opportunity to rewrite the received materials on a flash card, MicroSD, external HDD or SSD, print them and work with them when and how it is most convenient for him. Moreover, when studying the material received, the user can at his discretion, set the size and type of font, change the colors used to decorate the text, remove or move pictures and even illustrate the text himself, making it more complete. All this serves to better assimilation of the material, because the result of their own work evokes positive emotions and generates additional motivation.

✓ The possibility of intensive communication between the trainees and the teacher, being trained with each other:

Telecommunication communication provides direct and feedback communication between the teacher and the student. This feature significantly distinguishes distance learning from correspondence and brings it closer to full-time. It stands, as it were, between them, but in essence, it is much closer, and sometimes

even more effective than face-to-face. Modern computer networks allow two-way audio and video communication between partners and are the most convenient technologies for teaching foreign languages. However, the transmission of high-quality images with high resolution requires expensive equipment and high bandwidth of communication channels, while the transmission and storage of text messages requires minimal costs. This mainly concerns trainees who have different, often inexpensive equipment and limited traffic. For this reason, at present, in telecommunication communication, as a rule, text, graphic and audio forms of material presentation prevail.

DISCUSSION AND RESULTS

Thus, one should look for additional ways to try to make up for the lack of direct "live" communication [1-12]. For such purposes, a computer interactive multimedia electronic textbook used, recorded on the above media. At the same time, telecommunication communication used for intermediate, final control and consultations – for the operational management of the learning process. The main difference between computer multimedia of an electronic textbook and a conventional printed textbook is that in addition to text and graphics, it can use audio recording, animation, film and video fragments.

As a result, immersion in an artificially created language environment enables the student to listen to foreign language speech, learn to understand it by ear and practice his pronunciation, repeating after the speaker [13-25]. Moreover, modern technologies already make it possible to recognize the correctness of the student's oral answer. It is also important to note that distance learning combines such technical teaching aids as a smartphone, tablet, laptop, computer, TV, complete with various peripheral devices, such as a webcam, microphone, printer, without which it is impossible to achieve sufficiently high-quality teaching of foreign languages, in particular oral speech. In the case of full-time education, as practice shows, difficulties arise even with the use of at least one of the listed means in class, and sometimes this is simply not possible, due to certain restrictions in some regime educational institutions. An extremely important feature of distance learning of foreign languages is the possibility of telecommunication communication of the student not only with the teacher and training partners, but also with real partners – native speakers.

✓ The ability to provide the teacher with operational management of the learning process:

If in the process of full-time education the teacher is the main and direct source of information, then in distance learning he concedes this role to interactive computer training programs, and his function is to organize, regulate and manage the educational process. In connection with the above, when developing a course, it is necessary to rely on the independent work of trainees with training materials prepared in advance and transferred to them at their disposal. An e-course in distance learning should be focused on a specific educational process. Along with a computer interactive multimedia textbook, it is necessary to include electronic and printed materials, audio and video materials, the entire set of didactic tools in the e-learning course of a foreign language. In the learning process, the teacher manages the progress of the trainees' work with the provided material, conducts intermediate and final control and assesses the completeness of the assimilation of knowledge, advises the trainees on emerging issues.

✓ The ability for the student to choose the time and pace of training:

The organization of training for distance electronic courses has a very valuable quality: the student can acquire knowledge at a convenient time for him and choose the most appropriate pace for studying the material and performing practical tasks. In the modern form of full-time education with its current curriculum and class schedule, this is an almost insoluble problem. Thus, well-organized distance learning of a foreign language can be quite effective, and its development looks promising and quite realistic. Analysis of work with trainees during a pandemic showed that the organization of training using computer tools and technologies turned out to be extremely interesting for trainees. This is due to the novelty of this form of education. In addition, the effect of novelty in sociolinguistics is one of the most important stimuli that affects the completeness of memorizing a particular material. In addition, when working with a computer, trainees lose a sense of self-doubt, which prevents them from showing their abilities in traditional classroom teaching in groups. With distance learning, the teacher can make comments and correct gross errors, incidents, not in the general group, but individually [26-40].

CONCLUSION

As you know, the trained contingent is graduates of traditional schools, often rural, where, unfortunately, the method of classical classroom teaching is still used, the founder of which was the brilliant Czech teacher Jan Amos Komensky. In conclusion, it should be noted that the conditions created by Covid 19 require the

greatest possible application and improvement of distance learning methods using the results of scientific and technological progress.

REFERENCES

1. Лингводидактические аспекты медиамодели обучения иностранному языку для специальности селез в неязыковом вузе как средства формирования профессиональноориентированной языковой личности 2020 / Асламова Т. В., Закирова Э. С.
2. Типы восприятия со сложными способами номинирования в системе русского языка: обонятельное и тактильное восприятие 2021 / Борежко Т.С., Гежко Э.В.
3. Особенности и проблем разработки учебных материалов для электронных учебнометодических комплексов дисциплин 2021 / Беляев Михаил Иванович.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).

12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. [15] Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. [17] Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

25. Vasludin o'g'li, M. N., & Norhujjevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. [28] РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы

образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

38. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.

39. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

40. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.

TO THE PROBLEM OF TRANSLATION OF TOPONYMS FROM ONE LANGUAGE TO ANOTHER

(On the Example of Uzbek, Russian and English)

Nematova Iroda Ilhom kizi

Master of English Linguistics of World Languages

Trainee teacher of Tashkent Institute of Financial

ABSTRACT

The article is devoted to the problem of translation of Russian-speaking urban homonyms into English and Uzbek languages in the absence of clearly defined rules of translation in this area. The article substantiates the idea that the analysis of the regularities of practical application of these techniques, taking into account the linguistic and cultural context and practical convenience can be the basis for the future creation of commonly used principles of translation of Russian urban homonyms into English and Uzbek languages. For example, abbreviations of words, special scientific terms, names of organizations and other frequently used collocations are an integral part of modern research texts. It is important not only to learn how correctly abbreviate terminological constructions, form abbreviations and acronyms, but also to master the translation of abbreviations in a scientific article.

Today you cannot do without submitting your research texts to foreign scientific publications. Therefore, it is important to know all the peculiarities of translating a text into English and Uzbek languages.

Keywords: *toponymical, Russian, Uzbek, English, transliteration, abbreviations, translation problem.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблеме перевода русскоязычных городских омонимов на английский и узбекский языки в условиях отсутствия четко определенных правил перевода в этой сфере. В статье обосновывается мысль о том, что анализ закономерностей практического применения этих приемов с учетом лингвокультурного контекста и практического удобства может стать основой для создания в будущем общеупотребительных принципов перевода русских городских омонимов на английский и русский языки. узбекские языки. Например, сокращения слов, специальные научные термины, названия организаций и другие часто употребляемые словосочетания являются неотъемлемой частью современных исследовательских текстов. Важно не только научиться правильно сокращать терминологические конструкции,

образовывать аббревиатуры и акронимы, но и освоить перевод аббревиатур в научной статье.

Сегодня не обойтись без отправки текстов своих исследований в зарубежные научные издания. Поэтому важно знать все особенности перевода текста на английский и узбекский языки.

***Ключевые слова:** топоним, русский, узбекский, английский, транслитерация, аббревиатура, проблема перевода.*

INTRODUCTION

The period of the late twentieth and early twenty-first centuries is characterized by a significant expansion of the volume of used scientific and technical terminology, the development of new phenomena in the phonetics, orthography and grammar of International English, including the norms of transliteration of scientific terms, anthroponomy and homonyms [2; p. 164]. These changes based on a new approach – maximum approximation to the original natural sound and orthography of the terms. At the same time, outdated or initially distorted scientific terms, anthroponomy, and homonyms of English origin still used in Russian and Uzbek in reference and training manuals published in our country.

The most recent example of incorrect Russian transliteration is the term for a computer device – a router in English it is called a router [a ru: ta], but for some reason at the instigation of “connoisseurs” of English terminology. Apparently, the same ones who rewarded us at one time with the hard to pronounce and contrary to the norm of English pronunciation “Xerox” denoting the famous company Xerox in the English transcription [ziaraks]. And also derived from this name with equally difficult to pronounce terms such as “photocopy”, “xerography”, “xerit”, we now have the opportunity to hear and read the term "router" in advertisements everywhere in our country, although it would be correct to use this borrowed British term in the Russian transliteration as router [3, p. 507]. Another common term of British origin, constantly on your lips today, is “Viber”, which refers to a mobile application for free messaging and free phone calls. The term “Viber” is an incorrect Russian transliteration of the English term Viber [vaiba]: in Russian, taking into account the British transcription, the mobile application called Viber, but not just sound Viber in Latin.

For example, the English name Jacob rendered in Russian as “Jacob” (or “Jakob”): thus, a television commercial for coffee annoyingly sounds like “Jacobs Monarch”, although according to the English transcription [ˈʲeikabz monak]. it would sound more correct in the Russian transliteration as Jacobs Monark [4, p.112],

while in the Uzbek language it is translated as “Yokub” – “Ёқуб” a name associated with the Prophet.

The changes that have taken place in recent years in the Russian, Uzbek and English transliteration of scientific and technical terminology, anthroponomy and toponymical represent a vast problem that deserves an in-depth study. In this paper, we will consider only a small but important part of this problem the new in English and Uzbek transliteration of Russian homonyms.

DISCUSSION AND RESULTS

As already noted, the English transliteration of Russian anthroponomy and homonyms requires compliance with the principle of maximum approximation to the original sound and orthography: in the past, English transliteration ignored the soft and hard signs, the iodate Russian vowels [e, yo, ya, ye] and the letter y. The new norm requires that these features of Russian anthroponomy and place names taken into account: an example is the name of Sheremetyevo airport: the soft sign in the English transliteration necessarily reflected (Sheremetyevo, but not “Sheremetevo”). Unfortunately, in the mentioned popular English textbook (7, p. 904] for some reason the author in his wish of success to students in learning English on the proposed course signed the name “Natalia” (English transliteration of the name Natalia requires taking into account the soft sign: Natal’ya (!).

Another peculiarity of the English transliteration of Russian anthroponomy’s and homonyms, which is a new phenomenon for Russian students of English as a foreign language, mentioned. Therefore, for example, if we are talking about the Russian name Viktor, we should write in English Viktor, in the corresponding English name instead of the letter K the English write the letter C; this also applies to the female name Victoria (Russian Viktoriya, English Victoria). For example, Viktor Astaf’yev, but Victor Emmanuel. The transliteration of names and homonyms that contain the combination x (English: x) is fundamentally different in Russian and English:

x): in British anthroponomy and homonyms, it rendered by the letter x, pronounced as [gz] before the stress vowel, but in English transliteration of Russian names and place names the word combination x [ks] written Alexander Aleksandr (rus). But Alexander [œlig’za:nd] Ale-zander (English), Aleksandra Aleksandra (rus), but Alexandra Alegzandra Aleksandrovsk-Sakhalinsky Alexandrovsk-Sakhalinsky (rus) Alexandria [i^lig’za:ndri] Alexandria (correct: Aleg-zandria) (port in Egypt).

English transliteration of Russian names and homonyms: Aleksey, Alekseyev, Alekseyevitch, Alekseyevka, Aleksin (but not: “Alexei”, “Alexeev”, “Alexeevich”, “Alexeevka”, “Alexin”).

The most frequent cases of incorrect English transliteration of Russian anthroponomy and homonyms, along with the aforementioned Alexei, Victor, Alexander, include such ones as “the Bolshoi” (right: the Bol’shoy); “the Maly” (right: the Malyy); “Chaikovsky”, “Aivazovsky” (right: Chaykovskiy, Ayvazovskiy), “Nizhni” (right: Nizhniy), “Gorky” (right: Gor’kiy), “Grozny” (right: Groznyy).

In our opinion, according to today’s standard transliteration of Russian, Uzbek scientific terms, anthroponomy, homonyms (see the table of correspondence of English letters and letter combinations to Russian letters and letter combinations types of abbreviations used in scientific papers [1, pp. 636-638]).

There are different types of classifications of scientific and technical abbreviations. Let us consider the most common types of abbreviations found both in academic vocabulary and in newspaper and informational texts.

1. **Initial.** They are composed of the first letters or sounds of words that are part of the abbreviated phrase. They divided into letters and sounds. In the first case, the English letters read and the stress is usually on the last syllable. For example, BST (BST) – British Summer Time. Sound abbreviations read like regular words and the stress is on the initial syllable. Examples: SEM (Sem) – scanning electron microscope or UFO – unidentified flying object. Such abbreviations called acronyms.

2. **Syllabic or truncated.** In English-language special texts, we often find such words: rev instead of revolution, telecoms – telecommunications, comp – accompaniment. There are no clear rules of formation here. Such abbreviations commonly used because of the traditions of a particular thematic vocabulary.

3. **Combination of abbreviations with the whole word.** A letter for convenience replaces a technical term, and a more common word used as a whole: e-mail – e-mail, H-bomb – hydrogen bomb.

4. **Mixed.** For example, the initial-letter and syllable truncated type used together: Rt. Hon – Right Honourable.

Rules for writing and using abbreviations in English.

Abbreviations in English have specific spelling rules. First, when initially using an abbreviated word combination it is necessary to write it in full. The abbreviation in a scientific article may come either before or after the abbreviation:

The National Aeronautics and Space Administration (NASA)...;

TLAs (tunable laser assemblies)...

Secondly, sound acronyms and letter abbreviations consisting of capital letters not punctuated electron-probe microanalyses (EPMA). However, there are exceptions:

U.S. as the adjective “American” or, for example, the common abbreviations with dots – R.I.P.

Third, it is important to use definite and indefinite articles in front of abbreviations correctly. They used when they refer to nouns following an abbreviation: a NATO member.

Peculiarities of translation of abbreviations in scientific and technical literature.

The methods and rules for translating abbreviations depend on whether the abbreviation is a common or authorial one. In the first case, it is not difficult to translate an abbreviation. It is on the lips of the researcher dealing with a particular scientific field.

If necessary, it is possible to check the correctness of spelling or find the correct translation in special dictionaries. The problem, however, is that technical terminology constantly being updated. Not yet record even terms that generally accepted today in an officially published academic dictionary.

It is even more difficult to formulate ways to translate acronyms that are of an author’s origin. The specifics of using such abbreviations depend on the subject matter, stylistics, and terminological saturation of each particular text. Thus, it is important that the author himself explain in detail the scientific concepts and categories that he subjects to reduction, abbreviation, and symbolic use.

Another difficulty associated with authorial abbreviations is that they may coincide with other abbreviations found in the texts of other authors. At the same time, their meaning is completely different. Therefore, it is important to indicate separately what a particular abbreviation means.

List of abbreviations with transcription and translation

To perform the latter task, it is advisable to compile a separate list of abbreviations used in the article. When compel your own abbreviations and putting them in a separate explanatory list, it allowed to use any methods of formation:

- Translation of the full form;
- Transliteration;
- Transcribing;
- Combined methods.

It is important to achieve the key goal: the reader should not encounter additional difficulties and misunderstandings when seeing these or those author's abbreviations.

Abbreviations frequently used in academic texts

The list of abbreviations frequently used in academic articles includes the following groups.

The names of educational, scientific institutions. RI (Research Institute) – RI (research institute), HEI (higher education institution) – HEI (higher education institution). Such abbreviations are not common in English, so you should first write the whole phrase and then give the abbreviated version in brackets.

Names of international or well-known national organizations. Names of international or well-known national organizations are written in the accepted English version: NATO, UN, UNESCO, NASA, etc.

Commonly used technical terms. It is not customary to change, for example, technological names in the computer field: HTML, CDROM, DVD.

CONCLUSION

Thus, we can say that the search for an adequate way to translate this or that cultural element into English, Uzbek or Russian is currently difficult, since there are still no universal reference manuals that could give unequivocal answers to the numerous questions that arise when description of homonyms in Russian, Uzbek and English. There are also no strict standards governing the use of English and Uzbek languages when describing Russian-language words, including place names, in literature or in the system of urban toponymical. In many cases, we can only talk about which option is currently preferable, since it is language practice and common sense, in our opinion, that are the final factors influencing the choice of the optimal way of the Uzbek-speaking, English-speaking and Russian-speaking names.

LITERATURE

1. Ermolovich D.I. Proper Names at the crossroads of languages and cultures. [Imena sobstvennyye na styke yazykov i kul'tur]. Moscow, 2019.
2. Fedorov A.V. Foundations of the general theory of translation (linguistic problems): For institutes and faculties of foreign countries. Languages. Textbook. – M.: FILOLOGIYA, 2019. pp. 416.
3. Romanova S.P., Koralova A.L. A guide to translating from English into other languages. – Moscow: KDU, 2011. pp. 176.

TA'LIMYIY LUG'AT YARATISH TAMOYILLARI

Tursunov Jahongir

TerDU Lingvistika: o'zbek tili 2- bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Leksikografiya lug'at tuzishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish, lug'at tuzish yo'llarini o'rganib, uni yaratish usullarini ishlash, davr taraqqiyoti talablarini qoniqtira oladigan lug'atlar tilini asoslab berish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Leksikografiya amaliyoti o'ziga xos tashkiliy ishlarni uyushtirish, har bir tilning so'z boyligini aniqlash, shu tildagi so'zlarni kartotekaga yozib, tartibga solish, ana shu kartotekalar asosida kerakli lug'atlar tuzishni o'z oldiga qo'yadi.

Kalit so'zlar: *Ta'limiy lug'atlar, leksikografiya, o'zbek va jahon lug'atchiligi, ona tilini o'qitishda ta'limiy lug'atlarning ahamiyati, ta'limiy lug'atlar yaratish tamoyillari.*

ABSTRACT

Lexicography deals with the development of the scientific basis of dictionary compilation, the study of ways of compiling a dictionary, the development of methods for its creation, the substantiation of the language of dictionaries that can meet the requirements of modern development. The practice of lexicography involves organizing specific work, determining the vocabulary of each language, writing and arranging the words in the language in a card index, and compiling the necessary dictionaries on the basis of these files.

Keywords: *Educational dictionaries, lexicography, Uzbek and world lexicography, the importance of educational dictionaries in teaching the native language, the principles of creating educational dictionaries.*

АННОТАЦИЯ

Лексикография занимается разработкой научных основ словарного дела, изучением способов составления словаря, разработкой методов его создания, обоснованием языка словарей, способных отвечать требованиям современного развития. Практика лексикографии предполагает организацию конкретной работы, определение лексики каждого языка, запись и расположение слов языка в картотеке и составление на основе этих файлов необходимых словарей.

Ключевые слова: *Учебные словари, лексикография, узбекская и мировая лексикография, значение учебных словарей в обучении родному языку, принципы создания учебных словарей.*

KIRISH

Keyingi yillarda jahon tilshunosligida leksikografiyaning o'quv lug'atchiligi tarmog'i eng rivojlangan sohaga aylandi. Birgina rus tilshunosligida 2005-2010 yillar oralig'ida Vvedenskaya Lyudmila Alekseyevna muallifligida "Slovari russkogo yazika dlya shkolkov" seriyasi ostida yigirmadan ortiq zamonaviy rangli, bezakli, mavzuviy o'quv lug'atlarining yaratilishi va qayta-qayta nashr qilinishi, ularning elektron variantlarining taqdim qilinishi fikrimizga dalil bo'la oladi. Bugungi kunda nafaqat ona tili ta'limi, balki ta'limning barcha tarmoqlarida lug'atlarga bo'lgan ehtiyoj oshib bormoqda. Maktab lug'atlarini yaratish tamoyillarini ishlab chiqish va ularni yaratish ona tili ta'limining dolzarb masalalaridan biriga aylandi. 2006-2009 yillar oralig'ida "Yangi asr avlodi" nashriyoti tomonidan yigirmaga yaqin mavzuviy o'quv lug'atlari sinov tariqasida nashr etildi. Ba'zilarining ehtiyoj tufayli qayta nashr qilinishi ham yuqoridagi fikrni isbotlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mengliyev B.M. Bahridinova B.M. "O'zbek tilining so'z tarkibi o'quv lug'ati" 2007-2009.; O.Shukurov, B.Boymatova "O'zbek tilining ma'nodosh so'zlar o'quv lug'ati" 2007-2009.; Mengliyev B.M. Bahridinova B.M., Xoliyorov O'. "O'zbek tilining so'z yasalihi o'quv lug'ati" 2008.; To'rayeva U., Shodmonova D. "O'zbek tilining zid ma'noli so'zlar o'quv lug'ati" 2007-2009.; Islomov I. Bobojonov Sh. "O'zbek tilining so'zlar darajalanishi o'quv lug'ati" 2007-2009.; Xamrayeva Y. "O'zbek tilining o'zlashma so'zlar o'quv lug'ati" 2007-2009.; Mengliyev B. Xudoyberdiyeva M. "O'zbek tili iboralari o'quv lug'ati" 2007-2009.; Nafasov T. Nafasova V. "O'zbek tilining o'quv toponimik lug'ati" 2007.; X.Suvonova G.Turdiyeva "O'zbek tilining shakldosh so'zlar o'quv lug'ati" 2007-2009.; X.Norxo'jayeva "O'zbek tilining eskirgan so'zlar o'quv lug'ati" 2006.; Nafasov T. Nafasova V. "O'zbek tilining talaffuzdosh so'zlar o'quv lug'ati" 2008 shular jumlasidandir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maktab ona tili darsliklarida o'quvchilarni tilimizning moddiy boyligi so'zlarning tarkibini tahlil etishga o'rgatish muhim masalalardan biridir. Har bir o'zbek maktabi o'quvchisi o'z ona tilidagi so'zlarni ma'noli bo'laklarga to'g'ri ajrata bilishi, o'zak va qo'shimchalarning birikish qonuniyatlari, tub, yasama, tublashgan, soddalashgan, tublashayotgan so'zlar haqida zaruriy ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim.

Soʻz asosi oʻzak lisoniy sathda leksemaga teng kelib, uning lugʻaviy maʼnosi, oʻz yoki koʻchma maʼnoda ekanligi, shakldoshlari, maʼnodoshlari, talaffuzdoshlari, oʻz yoki oʻzlashma qatlamga mansubligi, tarixiy yoki zamonaviyligini aniqlash oʻquvchining soʻz tarkibi tahlilida leksikologiyadan; oʻzak va qoʻshimcha qoʻshiluvda yuz beradigan har xil fonetik jarayonlar fonetika, fonologiya, orfografiya, morfonologiyadan; qoʻshimchalarning vazifasi, tuzilishi, shakldoshlari, maʼnodoshlarini aniqlash soʻz yasalishi, morfemika, morfologiyadan zaruriy bilimlarga ega boʻlishini talab etadi. Demak, oʻzbek tilida soʻz tarkibi, soʻzning maʼnoli qismlari deganda oʻzak va qoʻshimcha tushuniladi. Ammo morfema terminini, aytilganidek, soʻzning barcha maʼnoli qismlariga nisbatan qoʻllashga oʻzbek tilining milliy tabiati toʻsqinlik qiladi, shuning uchun tilimizda faqat qoʻshimchaga nisbatan morfema terminini qoʻllash maqsadga muvofiqdir.

Nutqimizda rus, arab, fors, shuningdek, yevropa tillaridan oʻzlashgan soʻzlar nihoyatda koʻp boʻlib, ularning ayrimlari oʻzbek tilida maʼnoli qismlarga ajralish imkoniyatiga ega boʻlsa (shaxs-iy-at, maʼmur-iyat, maʼnaviy-at, fikr-an, shakl-an), aksariyati flektiv tabiatini toʻla saqlagan (siyosat, falsafiy, artillerist, kooperativ, mifologiya, modifikatsiya, mexanizm, mexanik, mexanist, mexanizatsiya).

Oʻzlashma soʻzlarni tarkibini ajratish biroz munozarali. Chunki, aslida yasama holicha kirib kelgan oʻzlashma soʻzlar tub soʻz sifatida qabul qilinishi, tarkibidan morfema ajratilmasligi lozim. Ammo ularning ayrimlari tilimizda shunchalik keng qoʻllanadiki, maktab oʻquvchilari ularni oʻz yoki oʻzlashma ekanligini ilgʻay olmaydilar. Shu bois oʻzlashma soʻzlarning oʻzak va qoʻshimchalarini ajratish imkoni borlari, oʻzbekcha affiks olib yasalganlari lugʻatda maʼnoli qismlarga ajratilib berilgan: medal-li, maʼmur-iy-at-chi-lik, maʼlum-ot, maskirovka-siz, ideal-lashtirish, aspirant-lik, adab-iy-ot, jism-an, moliya-viy, madaniy-at, masʼul-iyat.

Tillarni kuzatishdan maʼlumki, morfologik koʻrsatkichlar yo mustaqil maʼnoli leksemalardan, yoki har xil qoʻshimchalarning oʻzaro birikib yangi qoʻshimcha hosil qilish usulidan shakllanadi. Koʻpgina soʻzlar qoʻshilib ketishi natijasida ikkinchi qism morfemaga aylanib ketishi mumkin: gapir (gap ur), tupir (tuf ur), supur (suv ur), berkit (berk et), toʻlat (toʻla et), boʻshat (boʻsh et), yoʻqot (yoʻq et), yoʻqol (yoʻq oʻl), aytoladi (ayta oladi), ketaver (keta ber), ketvormoq (ketib yubormoq), boryapti (borib yotibdi).

Soʻz tarkibi lugʻati oʻrni bilan imlo lugʻati vazifasini ham oʻtay oladi. Chunki soʻzlarning tarkibiy tuzilishi haqida qatʼiy bilimga ega boʻlish, oʻzakka turli vazifadagi morfemalar qoʻshilishi natijasida yuz beradigan fonetik oʻzgarishlarni

anglab olish, shubhasiz, yozuvdagi har xilliklarni bir shaklga keltirishga yordam beradi.

O'zakni ajrata bilish, so'z tarkibidagi tovush o'zgarishlarini fahmlash so'zni to'g'ri yozishga imkon beradi. Shu sababli so'z tarkibi o'quv lug'atida ayrim so'zlarning etimologiyasi, ya'ni kelib shiqishiga ishora qilib ketish lozim: anglashilmovchilik (ong-la-sh-il-ma-vchilik), sanoqsiz (son-a-q-siz), atoqli (ot-a-q-li) kabi. Bugungi kunda soddalashish, tublashish, yaxlitlashish kasb etgan va bu jarayonni boshidan kechirayotgan o'zbecha so'zlar tarkibi tahlil qilinmaydi, ular bir o'zakka teng keladi: qizg'ish, qishloq, kungay, kunduzi, kurtak, yo'rg'a, yiring, qopqoq. Tarkibida egalik, kelishik shakllari yaxlitlangan ayrim ravishlar, modal so'zlar ham ma'noli qismlarga ajralmaganligi bois tarkibi tahlil etilmaydi: kunda, birga, birdan, yaqinda, kechasi, kunduzi, to'satdan, zimdan, qo'qqisdan, haqiqatdan, chamasi, aftidan, afsuski. Har bir so'zning ma'noli bo'laklarga ajratilishi undagi qismlarning hozirgi o'zbek adabiy tilida o'zaro munosabatga kirisha olish xususiyatiga asoslanadi. So'zning tarkibini ajratishda, avvalo o'zak ajratilib, uning lug'aviy ma'nosi aniqlanadi. O'zakka qaysi qo'shimcha turi qo'shilmasin, u har doim o'zakdagi ma'no bilan aloqador bo'ladi va yangi so'z yasalganda ham o'zakning ma'nosi saqlanib qoladi. Masalan, suvoqchilik so'zining tarkibi suva+q+chi+lik. Ushbu kasb-hunar bilan bog'liq soha otining o'zakdagi suvash harakati bilan aloqasi uzilmagan.

Yuqorida aytilganidek, qo'shimchalar serqirra mohiyat bo'lib, turli belgilariga ko'ra turli guruhlarga mansub bo'ladi. So'z tarkibi tahlilida ular quyidagi shartli belgilar bilan ko'rsatiladi:

- o'zak;
- so'z yasovchi ko'shimcha;
- lug'aviy shakl hosil qiluvchi (shakl yasovchi) qo'shimcha;
- ^ - sintaktik shakl hosil qiluvchi (so'z o'zgartiruvchi) qo'shimcha;
- ◇ - murakkab qo'shimcha;
- ° - shakldosh (omonim) qo'shimcha;
- * - ma'nodosh (sinonim) qo'shimcha;
- # - zid ma'noli (antonim) qo'shimcha;
- ∩ - talaffuzdosh (paronim) qo'shimcha;

Leksikografiya lug'at tuzishning ilmiy asoslarini ishlab chiqish, lug'at tuzish yo'llarini o'rganib, uni yaratish usullarini ishlash, davr taraqqiyoti talablarini qoniqtira oladigan lug'atlar tilini asoslab berish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Leksikografiya amaliyoti o'ziga xos tashkiliy ishlarni uyushtirish, har bir tilning so'z

boyligini aniqlash, shu tildagi soʻzlarni kartotekaga yozib, tartibga solish, ana shu kartotekalar asosida kerakli lugʻatlar tuzishni oʻz oldiga qoʻyadi.

Shuni aytib oʻtish kerakki, kishilarning yodda tutib qolish qobiliyati naqadar kuchli boʻlmasin, tildagi barcha soʻzlarni, ularning xilma-xil maʼnolarini esda saqlash mumkin emas. Shuning uchun ham kishilarning madaniy hayotida turli xildagi lugʻatlarning ahamiyati juda kattadir.

Kishilarning ana shunday madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun (turli xildagi lugʻatlar tuzilgan va tuzilmoqda. Hozirgi kunda ikki tillik, koʻp tillik tarjima lugʻatlari, izohli lugʻatlar, terminologik lugʻat, tarixiy lugʻat, etimologik lugʻat, chet tillardan oʻtgan soʻzlar lugʻati, dialektologik lugʻat, frazeologik lugʻat, ideomatik kabi lugʻatlar kishilarning madaniy ehtiyojini qondirish uchun xizmat qilmoqda. Lekin bunday lugʻatlarning xilma-xilligi va turli maqsadlarda tuzilganligi foydalanish jarayonini qiyinlashtiradi. Shuning uchun keyingi paytda jahonda universal lugʻat tuzishning turli koʻrinishlari paydo boʻlmoqda. Buni axborot texnologiyalarining rivoji, kitobiy lugʻatlarga qaraganda elektron lugʻatlarning imkoniyati koʻproq ekanligi va bunday lugʻatlar uchun lingvistik taʼminot ehtiyoji bilan izohlash mumkin.

Jahonda universal lugʻat tuzish uchun bir qancha kopsepsiyalar mavjud. Lugʻat tuzuvchilar “Universal lugʻat” atamasini ham har xilda tushunishadi. Masalan, rus tilida maktab oʻquvchilari uchun yaratilgan universal lugʻatda bir necha lugʻatlarlarning jamlanmasi tushinilgan. Unda boshlangʻich maktab oʻquvchilari uchun beshta lugʻat turlari jamlanib nashr etilgan: orfografik izohli lugʻat, frazeologizmlar lugʻati, inglizcha va ruscha lugʻat hamda sinonim, antonim va omonimlar lugʻati. Lugʻatning har bir qismi maktab dasturlari asosida ishlab chiqilgani taʼkidlangan. Lekin beshta lugʻat deb kiritilgan boʻlsa-da, har bir qismda ikki-uch lugʻat turlarini birlashtirilgani ham koʻramiz. Masalan, orfografik va izohli lugʻat bir qismda, sinonim, antonim va omonimlar bitta qismda jamlanganini koʻramiz. Lugʻat illyustratsiyalar bilan boyitilgan. Jami 576 sahifadan iborat. Yana bir maktab oʻquvchilari uchun rus tilida 2009- yilda nashr etilgan universal lugʻat maʼlumotnoma (spravochnik) koʻrinishida tuzilgan. Unda ham yuqoridagi kabi bir necha lugʻatlar jamlanib qoʻyilgan, xolos: orfografik, izohli, frazeologik, etimologik, soʻz yasalishi, sinonim, antonim va omonimlar lugʻati. Lugʻat annotatsiyasida lugʻat noodatiy koʻrinishda ekanligi, lekin koʻp aspektli juda samarali oʻquv vositasi ekanligi taʼkidlangan. Lugʻat 752 sahifani tashkil etadi. Bulardan tashqari ham koʻplab maktab oʻquvchilari uchun universal lugʻatlar tuzilgan. Yuqoridagi kabi koʻrinishdagi universal lugʻatlar faqat maktab oʻquvchilari uchun tuzilmay, balki

akademik ko‘rinishda ham tuzilgan. Masalan, 4 ta katta lug‘atni o‘z ichiga olgan, 1648 sahifadan iborat bo‘lgan universal lug‘at nashr etilgan. Ayniqsa, keyingi vaqtlarda bir qancha har xil lug‘utlarni o‘z ichig qamrab olgan elektron universal lug‘atlar tuzish yoki mavjud lug‘atlarning umumlashtirilgan elektron ko‘rinishlarini qayta ishlab alohida dastur ko‘rinishida yoki saytga qidiruv tizimi yengillashtirilgan holda universal lug‘atlar ko‘payib bormoqda. Masalan, rus tilidagi bir saytda universal elektron lug‘at joylashtirilganini quyidagicha e‘lon qilgan:

Saytda quyidagi lug‘atlarni ko‘chirib olish uchun ruxsat berilgan:

Толковый словарь Ушакова. Skachat (4,5 Mb)

Толковый словарь. Автор Эфремова. Skachat (3 Mb)

Толковый словарь Даля. Skachat (5,5 Mb) ...

Yana saytda quyidagi lug‘atlarni topish mumkinligi haqida aytiladi:

1. Юридический словарь.
2. Психологический словарь.
3. Словар финансовых терминов.
4. Словар медитсинских терминов.
5. Архитектурный словарь.
6. Словар тсерковных терминов.
7. Словар эпитетов.
8. Словар паронимов русского языка.
9. Мифологический словарь.
10. Словар алкогольных напитков.
12. Русско-английский словарь.

Bunday universal lug‘atlarni alohida xususiyatlarini aytish qiyin. Chunki ular bir qancha lug‘atlarning shunchaki bir joyga to‘plab qo‘yish asnosida vujudga keltirilgan. Universal lug‘atlarning yuqori saviyadagi ko‘rinishlaridan biri hozirgi kunda 160 ortiq tilni o‘z ichiga olgan elektron ko‘rinishdagi Viki ochiq lug‘atidir.8 Vikilug‘at jahondagi hamjihatlik bilan erkin va ko‘p tillik lug‘at tuzish uchun yaratilgan loyihadir. 2014- yilda uning o‘zbek tilidagi versiyasi ham ishga tushdi. Uning maqsadi dunyoning barcha tillaridagi barcha so‘zlarga o‘zbekcha izoh berishdir. Wikipedia ochiq ensiklopediyasiga leksik hamroh sifatida yaratilgan Vikilug‘at bugungi kunga kelib oddiy lug‘atlardan o‘zib ketdi. Unda hozir tezaurus, qofiya bo‘yicha qo‘llanma, iboralar kitoblari, til statistikalari va ko‘plab ilovalar bor. Unda so‘zning izohini berish bilan cheklanib qolmay, uni to‘liq tushunish uchun yetarlicha ma‘lumot berishga harakat qilinadi. Shuning uchun lug‘at sahifalarida so‘zning etimologiyasi, talaffuzini, sinonimlarini, antonimlarini, u ishtirok etgan

sodda va tarjima soʻzlar berib boriladi. Vikilugʻat vikidir, yaʼni siz uni bimalol tahrir qilishingiz mumkin. Undagi maʼlumotlar Creative Commons Attribution-ShareAlike 3.0 Unported

8 www.wikipedia.org

Licenseva GNU Free Documentation License litsenziyalari boʻyicha nashr etiladi. Lugʻatning takomillashishiga har qanday kishi ishtirok etishi mumkin.

XULOSA

Hissa qoʻshishni boshlashdan avval yordam sahifalarini koʻrib chiqish mumkin. Boshqa vikilarga qaraganda oʻzgacha qoidalarimiz bor. Xususan, sahifalarning tuzilishi boʻyicha qatʼiy qoidalar hamda soʻzlarni kiritish boʻyicha belgilangan mezonlarimiz bor. Vikilugʻatga qanday hissa qoʻshish mumkinligini bilmoqchi boʻlsa yangi sahifa yaratish va bor sahifalarni tahrir qilish haqida oʻqish kerak boʻladi, tajribalar qilib koʻrish yoki jamoa portaliga tashrif buyurish imkoniyati mavjud.

REFERENCES

1. Islomov I. Bobojonov SH. “Oʻzbek tilining soʻzlar darajalanishi oʻquv lugʻati” 2007-2009
2. Mengliyev B. Xudoyberdiyeva M. “Oʻzbek tili iboralari oʻquv lugʻati” 2007-2009
3. Mengliyev B.M. Bahriddinova B.M. “Oʻzbek tilining soʻz tarkibi oʻquv lugʻati” 2007-2009
4. Mengliyev B.M. Bahriddinova B.M., Xoliyorov Oʻ. “Oʻzbek tilining soʻz yasalishi oʻquv lugʻati” 2008
5. Mengliyev B.R. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Fonetika-fonologiya. Grafika. Imlo. Leksikologiya-semasiologiya. Leksikografiya. I qism Qarshi. 2004.

XALQ CHOLG'ULARI ORKESTRI UCHUN YARATILGAN REPERTUARLAR MUAMMOLARI VA YECHIMLARI

Karimov Inoyat Allamovich

Urganch Davlat Universiteti San'atshunoslik fakulteti

Musiqa ta'limi kafedrası o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada xalq cholg'ularini takomillashish tarixi va hozirgi davrdagi ahvoli haqida ma'lumot keltirilgan. Shuningdek, xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratilgan repertuarlar muammolari va yechimlari to'g'risida fikr-mulohazalar yurutilgan.

Kalit so'zlar: *xalq cholg'ulari, orkestr, Petrosyans, musiqa ta'limi, ansambl, repertuar, metodika.*

ANNOTATION

This article provides information on the history of the development of folk instruments and the current state. There was also a discussion of the problems and solutions of the repertoire created for the orchestra of folk instruments.

Keywords: *folk instruments, orchestra, Petrosyans, music education, ensemble, repertoire, methodology.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация об истории развития народных инструментов и современном состоянии. Также состоялось обсуждение проблем и решений репертуара, созданного для оркестра народных инструментов.

Ключевые слова: *народные инструменты, оркестр, Петросяны, музыкальное образование, ансамбль, репертуар, методика.*

KIRISH

O'zbek Xalq cholg'ularini takomillashtirishdagi ilk tajribalar, o'tgan asrning 20–30–yillarga to'g'ri keladi. Bu g'oyani birinchi bo'lib, mashhur san'atkor Xorazmlik ustoz Matyusuf Xarratov, Toshkentlik mashhur sozgar Usta Usmon Zufarovlar amalga oshirganlar. Ularning o'z oldiga qo'ygan vazifalari musiqa cholg'ularining ovoz jarangdorligini oshirish va Has pardalar yordamida cholg'u diapazonini oshirish (eng past tovushdan, eng yuqori tovushgacha) kengaytirishdan iborat edi. Hammamizga ma'lumki milliy musiqiy cholg'ularimiz azal – azaldan faqatgina hona sharoitida ijro etishga mo'ljallangan edi. Ularning tembr hususiyati ham aynan shunga mos edi. Asta – sekin cholg'ularda keng davralarda va katta

saxnalarda ijro etishga tog'ri keladi. Yaratilgan mazkur cholg'ular esa talabga javob bermay qoladi. Shu sababli ular cholg'ular tovushini kuchaytirish kerakligini tushunib yetadilar va o'zlarinig ilk g'oyalarini amalga oshiradilar.

Shuningdek, Usta Usmon Zufarov birinchilardan bo'lib, To'xtasin Jalilov buyurtmasiga asosan Orkestr jamoasi uchun past registyorlik cholg'ular ya'ni kata g'ijjak, katta tanbur va katta dutorlarni bir necha turlarini yasay boshladilar. Ular, 1934 – 1936 yillar T. Jalilov xabarligidagi unison orkestri tarkibida qo'llaniladi va kutilgan natijaga erishilmagandan so'ng jamoa tarkibidan chiqarilib tashlanadi. Shundan so'ng U.Zufarov faqatgina cholg'uning turli – tuman shakllarini yaratgan va ilmiy izlanishlarida o'z hissasini qo'shgan. Ushbu ilk marotaba yasalgan cholg'ular hozirgi kunda O'zbekiston Davlat Konservatoriyasining “ Miliy cholg'u” ilmiy ishlab chiqrish eksperimentall laboratoriyasi misiqqa cholg'ulari muzeyida ekspanat sifatida saqlanmoqda. Mazkur izlanishlar davomiyligi A.I.Petrosyans xabarligida bir guruh ustalar Ramanchevko, Kevxoyans, Didenko, Andreyev ish tajribasiga tayangan holda torli chertma cholg'ularni 12 bosqichli teng temperatsiyalangan prinsib asosida ijrochilikning zamonaviy va talab darajasiga moslashga kirishadilar.

Shu paytni o'zida Petrosyansda cholg'ular oilasini yaratish fikri paydo bo'ladi. 1938 – yilda Petrosyans rahbarligida To'xtasin Jalilov nomidagi Xalq cholg'ulari orkestri tashkil ettiriladi. Jamoa tarkibida birinchi bo'lib kamonli cholg'ular oilasi kiritiladi. Asta – sekin boshqa torli cholg'ularning ham oilasi yaratila boshlanadi. Jamoa uchun kompozitorlar o'zbek xalq kuylarini qayta ishlab orkestr uchun moslashtiriladi. Shu tariqa To'xtasin Jalilov nomidagi orkestr o'z faoliyatini boshladi. Orkestrlar tashkil etilishi jadal rivojlanib bordi. 1957 – yilda Dono Zokirov Orkestr o'zining ijodiy faoliyatini boshlaydi. Ikki ijodiy orkestr jamoalarining o'ziga yarasha vazifalari mavjud bo'lib; To'xtasin Jalilov orkestrining asosida vazifasi: o'zbek xalq qo'shiqlarini kompozitorlar tomonidan qayta ishlangan ko'rinishini va dunyo xalqlari klassik kompozitorlari kuylarini ijro etishdan iborat bo'lgan bo'lsa, Dono Zokirov orkestr jamoasining asosiy vazifasi: O'zbek xalq kuy qo'shiqlari va bastakorlar tomonidan yaratilgan asarlarni ijro etish vazifalari bilan jamoalar bir – biridan ajralib turganlar. Ikki orkestr jamoalari 2014 – yilning oktabr oyiga keib bir jamoa bo'lib, Akademik xalq cholg'ulari orkestrini tashkil topishiga asos bo'ldi. Shu tariqa rivojlanish bosqichlarida bastakorlik ijodiyotidagi asarlar yaratilib, professional ijro qilish darajasi yanada yukasaklashib bordi.

Yosh avlodni musiqa yo'lida tarbiyalashda milliy musiqiy merosimiz va milliy cholg'u kuylarimiz muhim ahamiyat kasb etadi. Musiqiy cholg'ularda ijrochilik

san'ati insoniyat ma'naviyatini tarannum etuvchi vosita, ya'ni xalq ijodiyoti maxsuli bo'lib, azal – azaldan omma orasidan shakllanib, moxir soz ustalari tomonidan yasilib, tobora mukammalashib kelayotgan mo'jizaviy va ifodaviy vositadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarixdan ma'lumki, an'anaviy o'zbek musiqasida – vokal musiqasi ham, cholg'u musiqasi ham bir ovozli ya'ni inson ijrochiligi yaratilgan. Ushbu an'ana hozirgacha saqlanib qolgan. Xo'sh, unda ko'p ovozli musiqaning ahamiyati qanday? O'zbek xalq cholg'ularini ko'p ovozli musiqaga moslashtirishning nima keragi bor? – kabi savollar yuzaga kelishi tabiiydir.

Respublikamizda musiqa san'atning yangi shakli va janrlari kirib kelishi bilan xalq cholg'ulari orkestr ro'lini qayta anglash, ularga yangi, yozma ko'p ovozli tipdagi musiqa san'ati namunalarini ijro etish davr talabi edi. Professional kompozitorlik ijodiyoti yuzaga kelishi va shu bilan bog'liq ravishda yozma an'adagi ijrochilik madaniyatining o'zbek milliy cholg'u asboblarida ilgari mavjud bo'lmagan ijrochilik prinsiplari vujudga keldi. Bu yo'ldagi vzifalardan asosiysi – umum qabul qilingan no'tali tizimda yozilgan kopozitorlik asarini ijro etish uchun cholg'u asboblarini o'n ikki bosqichlik bir maqomdagi xromatik temperatsiya negizida takomillashtirilgan janrlardan iborat edi. Buning natijasida ko'p ovozlik orkestr ijrochiligi yuzag keldi. Sekin astalik bilan esa cholg'ularning oilalari yaratildi. O'tgan asrning boshlarida ko'plab musiqashunos, etnograf olimlar bu yo'lda bir qator tajribalar o'tkazishgan. O'zbek xalq cholg'ulari hozirgi kunga yetib kelgunga qadar juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tgan. Avvaliga o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari ijrosi tinglovchilarda har xil fikr uyg'otib, turli tanqidlarga ham uchragan.

Keyinchalik yuqorida ta'kidlab o'tkanimizdek O'zbekiston radiosi qoshidagi D.Zokirov nomli O'zbek xalq cholg'ulari orkestri va O'zbekiston Davlat Flarmoniyasi qoshidagi T.Jalilov nomli O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari ijodiy faoliyati orqali o'zbek xalq cholg'ulari orkestri ijrochiligi yoshlar orasida sevib tinglanib asta-sekin ommalashdi. Ular nafaqat respublikamiz, balki qo'shni Davlatlar bo'ylab ham ijodiy gastrollarda ko'plab muvoffaqqiyatlarga erishganlar. Bu jamoalar o'zbek xalq cholg'ulari orkestr ijrochiligiga tamal toshini qo'ygan, desak mubolag'a bo'lmaydi.

O'zbek xalq cholg'ularida orkestr ijrochiligi juda katta o'rin egallagan. O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari o'zbek xalq milliy musiqasi, kompozitorlik ijodi va jahon kompozitorlari asarlarini ham o'zbek xalq cholg'ulariga moslashtirib professional darajada ijro eta oladi. Shunisi diqqatga sazavorki, hozirgi kunda O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlarida zamonaviy estrada musiqiy namunalari ham ijro etib

kelinmoqda. Yosh sozandalarning professional ijrochi bo'lib yetishishida ko'p ovozlilikning, ya'ni orkestr va ansamblarning o'zni beqiyosdir. Bunda ijrochi eshitish qobiliyati ijro maxorati no'ta o'qish va jamoa birligini o'rganadi. Yurtimizda o'zbek xalq cholg'ulari ijrochiligida kodrlar tayyorlash masalasiga katta e'tibor qaratilgan. Albatta musiqa bu ijtimoiy xayotning mustaqil bir soxasi bo'lib jamiyatning barcha tomonlariga ta'sir o'tkazadi. Ijtimoiy ongning barcha shakllari bilan aloqaga kirishadi. Musiqa inson ongidagi uning qalbidan jo'sh urib chiqadigan mo'jizaviylikdir. Aynan ushbu mo'jizaviylik ijodkorlari bu bizning Kompazitorlarimizdir.

Shu o'rinda aytib o'tishimiz kerakki: kompazitorlarimiz ijodi Orkestr repertuarlarida aloxida o'ringa egadir. Orkestrda asardagi ijro mohiyatni o'stirishda eng avvalo kompazitor tomonidan yaratilgan asarlar muxim ro'lni egallaydi. Men aynan Repertuar so'ziga o'z ta'rifimni bayon etadigan bo'lsam, Repertuar - bu Orkestrning ozuvqaviy manbayi undan kegin esa ularni boshqaruvchi dirijyordir. Nafaqat Orkestr repertuarlarida balki barcha sozlar uchun yaratilgan asarlar cholg'u va ijrochi uchun eng asosiy ozuvqa manbayi xisoblanadi. Hozirgi kunda Xalq cholg'ulari orkestrida ijro etilayotgan asarlarning aksariyati 80-85 yillardagi asarlar hisoblanadi. 90-yillardagi, ya'ni mustaqilligimizdan kegingi yillarda yaratilgan asarlarning ijro etilgani juda ham kam. Shu tariqa xozirgi davrga kelib kompazitorlarimiz tomonidan aynan Xalq cholg'ulari uchun yaratilayotgan asarlar kamayib ketayotganligi va yaratilayotgan yangi asarlarning kamligi bu o'z-o'zidan repertuarimiz boyligiga sekin astalik bilan erishayotganligimizdan darak beradi.

To'g'ri hozirda yosh kompazitorlarimiz tomonidan yaratilayotgan asarlar juda xam chiroyli va mukammal darajada. Lekin juda ko'p aksariyat asarlar hozirda aynan Simfonik Orkestr uchun yaratilayotganligi muammoli vaziyatni yuzaga chiqaradi. Tog'ri, ushbu fikr doirasida yosh kompozitorlarimiz Simfonik orkestrlari uchun asarlar yaratilishligi betarafdori emasmiz. Biz shunchaki, o'zbek yosh kompozitorlarimiz eng avvalo o'zimizni o'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari uchun asarlar yaratilish jarayonini birinchi o'ringa qo'yib, O'zbek xalq cholg'ulari orkestrlari repertuarini eng yuqori darajaga ko'tarilishi tarafdorimiz.

So'ngra buning sababini topish uchun Xorazmlik kompozitor ijodkorlarimizga repertuar muammosi haqidagi o'zimni qiziqtrgan savollarimga javob oldim. Uning aytishicha: bizda xalq cholg'ularining tarixiy taraqqiyoti va uning qanday sozlanishi kerakligi haqida bizga bakalavr bosqichida bir yil davomida mukammal tarzda o'tiladi. Biz turli xil asarlar yozganmiz ansambl va orkestrlar uchun, undan so'ng esa birinchi bosqich magstrligida bizda "o'zbek xalq kuylarini qayta bastalash" kabi dars

soatlarimiz va bizga ushbu dars bo'yicha o'qituvchi biriktirilgan. Biz ko'p asarlar yozganmiz deya javob berdi. Faqatgina bizning viloyatimizda manashu asarlarimizni ustida ishlab beruvchi O'zbek xalq cholg'ulari orkestri yo'q, lekin simfonik kuylarimizni ijro etilishida bizga yordam beradigan Simfonik orkestr mavjud edi, xozirgi kunga kelib Simfonik orkestr ham yo'q. Aynan shuning uchun ham biz ko'proq simfonik orkestrlarga asrlarni ko'proq yozar edik...

Albatta bunday jarayon muammo ekanligi meni anchagina sarosimaga soldi, chunki biz baribir O'zbekiston farzandlarimiz, biz O'zbekistonda ijod qilyapmizmi demak eng avvalo o'z cholg'ularimizni mukammal darajada o'zlashtirishimiz kerak. Ustozlarim ko'magida biz ushbu muammoni yechimini topdik. Ya'ni bitiruvchi Kompazitorlarimizning bakalavr bosqichi bitiruv malakaviy ishlariga bittadan Xalq cholg'ulari uchun maxsus yaratilgan asar yaratilishi va yozilgan asrarni qanday shaklda bo'lishidan qat'iy nazar katta asarmi yoki kichikroq bo'lishidan qa'iy nazar, kuylarni ijro etib bera oladigan Xalq cholg'ulari orkestrini tashkil etib, unda manashu yangi sarlarni ijrosi va taxlili ustida ishlash masalasini o'rta tashlasak, yani hozirda repertuarimizni boyitish maqsadida kafedramizda qilinayotgan to'g'ri ishlarimizdan biri, Xalq cholg'ulari orkestrini shakillantirish kafedramiz talabalari oldiga qo'ygan vazifadir. Aynan manashu ikkinchi asar o'rniga yosh kompozitorlarimiz tomonidan yaratilgan asarlarni olib, uni kompozitor ustoz va o'zi hamkorligida yangi asarni kashf etilishida, Xalq cholg'ulari orkestri repertuarida yangi bebaho durdona asarning paydo bo'lishi zamin yaratadi. Kompozitorlik faoliyatini olib borayotgan hozirgi yosh talabalarda asosan Xalq cholg'ulari orkestri uchun yaratilajak asarlar bilan repertuar boyligimizni oshirish va yuqori savyada ekanligini ta'minlash.

O'zbek xalq cholg'ulari, xususan, ko'p ovozli orkestr ijrochiligi yo'lida hali juda ko'p qilinadigan ishlar bor. Xozirgi cholg'ularimiz va ijrochilgimiz ham o'z – o'zidan paydo bo'lib qolgan emas. O'zbek xalq cholg'ularini yanada sifatini yaxshilash, ijrochilik maxoratini oshirish, yangi uslubiyat va repertuarlarni boyitish, biz kabi ijodkor yoshlardan izlanish, o'z ustida tinmay mehnat qilishni taqazo etadi. Inson hayotida qo'shiq – kuyning hamisha o'z o'rni, o'z vazifasi mavjud – u ermak uchun to'qilmagan, bekorchilikdan eshitilmaydigan ma'naviy manbaadir. Qo'shiq va kuylar insonlarni yashashga xattoki kurashga chorlagan, mehnatga, muxabbatga ruhlantirgan, dard-u qayg'usiga malham, baxt- u quvonchiga sherik bo'lgan mo'jizakor ohang sexridir. U xalq orzu – umidlarining ifodasi, xalq ruhiyatining ko'zgusi hisoblanishi shundan. Lekin, afsuski hozirda yoshlar tarbiyasida musiqa san'atidan foydalanishning dolzarbligi ayanchli holdir.

XULOSA

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkun, San'at ilohiy tushuncha, u insoniyat dunyoga kelgan kundan boshlab uning ong- u shuuriga, yuragiga singib boradi. Bu yorug' olamni ko'zimiz bilan ko'rgan kundan boshlab, qulog'imiz ostida jarang sochgan ona allasi ohangining sexri bilan biz ona Vatanni, ona Tabiatni, Oilani, Ota-ona singari tushunchalarni anglay boshlaymiz, qalbimizda mehr – oqibat, do'stlik, muhabbat, g'amxo'rlik hislari paydo bo'la boshlaydi.

REFERENCES

11. "Ijrochilik san'ati tarixi" O. Toshmatova.
12. J.Yu.Hasanboev Pedagogika nazariyasi. Ma'ruza matni. T. 2002 y.
13. Mansurva G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. O'quv metodik qullanma- Toshkent. 2008;
14. Ismailov Tohir. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA RUS KOMPOZITORLARI IJODI ORQALI O'QUVCHILARNING ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH" SCIENCE AND EDUCATION IN VOLUME #2 ISSUE #4, APRIL 2021;
15. SHaripova G.. Musiqa va uni o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). Toshkent - 2006.
16. Ismailov Tohir "CHARACTERISTICS OF KHOREZM DOSTON ART" "Экономикаисоциум" №3(82) 2021 www.iupr.ru
17. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent – 1997.
18. Ismailov Tohir. "THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE" "Экономикаисоциум" №1(80) 2021 www.iupr.ru.
19. Ismailov Tohir. "Musical currents and the formation of Russian classical music". "Вестник магистратуры" 2021. №5 (116) ISSN 2223-4047;

**TALABALARNI XOR DIRIJYORLIGI BO'YICHA AMALIY
FAOLIYATGA TAYORLASHNING SAMARALI SHAKL VA USLUBLARI**

Kazakov Adilbek Madrimovich

Urganch Davlat Universiteti San'atshunoslik
fakulteti katta o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada davlatimiz tomonidan musiqa madaniyatiga berilayotgan e'tibor hamda o'zgarishlar bayon etilgan. Shuningdek, talabalarni xor dirijyorligi bo'yicha amaliy faoliyatga tayorlashning samarali shakl va uslublari bo'yicha tavsiyalar berilgan.

***Kalit so'zlar:** ta'lim tizimi, pedagogika, musiqa madaniyati, xor-dirijyorligi, shakl va uslub, metodika, dirijyorlik harakatlari.*

**EFFECTIVE FORMS AND METHODS OF PREPARING STUDENTS
FOR PRACTICAL ACTIVITIES IN CHORUS CONDUCTION**

Kazakov Adilbek Madrimovich

Senior lecturer at the Faculty of Art History of Urgench State University

ANNOTATION

This article describes the attention and changes that our state pays to music culture. Recommendations are also given on effective forms and methods of preparing students for practical activities in choral conducting.

***Keywords:** education system, pedagogy, music culture, choir conducting, form and style, methodology, conducting actions.*

**ЭФФЕКТИВНЫЕ ФОРМЫ И МЕТОДЫ ПОДГОТОВКИ
СТУДЕНТОВ К ПРАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ХОРОВОМУ
ДИРИЖИРОВАНИЮ**

Казаков Адильбек Мадримович

старший преподаватель факультета истории искусств Ургенчского
государственного университета

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассказывается о внимании и изменениях, которые наше государство уделяет музыкальной культуре. Также даны рекомендации по эффективным формам и методам подготовки студентов к практической деятельности по хоровому дирижированию.

Ключевые слова: система образования, педагогика, музыкальная культура, хоровое дирижирование, форма и стиль, методика, дирижерские действия.

KIRISH

Kelajak bugundan boshlanadi - deydi dono xalqimiz. Yosh avlodni kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy hamda ta'limiy - tarbiyaviy jarayonning qay maqsadga yo'naltirilganligi va undan kelib chiqadigan vazifalarga chambarchas bog'liqdir. Bugungi kunda Respublikamizda kelajagimiz bunyodkorlari bo'lmish yosh avlod tarbiyasiga, ayniqsa, bo'lg'usi pedagog kadrlarni umummadaniy, g'oyaviy - siyosiy, ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularni har tomonlama yetuk shaxs va ta'lim - tarbiya ishlari uchun asosiy masullikni his etuvchi va unga tayyor bo'lgan mutaxassis kadrlar qilib yetishtirishga juda katta e'tibor berilayotganli bejiz emas.

Hozirgi kunda kelajagimiz bunyodkorlari bo'lmish o'quvchilarni ma'naviy yetuk, aqliy barkamol, jismonan sog'lom, milliy, madaniy qadriyatlarga ongli munosabatda bo'ladigan, shuningdek fan sirlarini chuqur egallagan har tomonlama bilimli insonlar qilib tarbiyalash jamiyatimizni rivojlantirishga qaratilgan barcha vazifalar ichida ustivor ahamiyat kasb etib turibdi. Ta'limning barcha bo'g'inlarida va fanlar yo'nalishlarida bo'lgani kabi o'quvchi - yoshlarni axloqiy, estetik, ma'naviy jihatdan yetuk va milliy g'oyalarimizga sadoqat ruhida tarbiyalash hamda ularning badiiy tafakkurini o'stirishda umumta'lim maktablarida "musiqa madaniyati" fani o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarlik darajasi muhim o'rin egallaydi.

Musiqa o'qituvchilarini dirijyorlik faoliyatiga tayyorlash, albatta professional mustaqil kasbiylik talablaridan farq qiladi. Bunga yuqorida aytganimizdek, o'qituvchilik kasbini va musiqa darslarini mazmun va mohiyati nuqtai - nazaridan qarash o'rinli bo'ladi. Ya'ni, musiqa o'qituvchisi professional dirijyor sifatida emas musiqa darslarida xor ijrosini boshqarish layoqatiga ega bo'lgan dirijyor sifatida namoyon bo'ladi. Bunda o'qituvchi - dirijyor birinchi navbatda bolalar xor jamoalarini tuzilishi xususiyatlari bilan birga ularning ovoz imkoniyatlarini nazariy va amaliy metodik asoslarini yaxshi bilishi kerak bo'ladi. Chunki, umumta'lim maktablarida har bir sinf alohida uyushgan bir xor jamoasi sanaladi. Bu jamoalarning xor rahbarlari va dirijyori esa bevosita musiqa o'qituvchisining o'zidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Dirijyorlik kursining asosiy maqsadi bo'lg'usi musiqa o'qituvchilari talabalarga dirijyorlik sirlarini o'rgatish jarayonida ularni jamoaviy ijrochilikni boshqarishga tayyorlash bilan birga, ularga ma'naviy, mafkuraviy tarbiya berish, g'oyaviy, badiiy -

estetik tarbiyalash, ularning badiiy ijrochilik mahoratini (xor, vokal ijrochiligi bo'yicha) o'stirish, asosiy va eng zarur dirijyorlik o'quvi va ko'nikmalarini shakllantirish, o'zbek qardosh, chet el kompazitorlari tomonidan yaratilgan eng yaxshi xor asarlari, shuningdek xor ijrosiga moslashtirilgan, qayta ishlangan xalq qo'shiqlari bilan yaqindan tanishtirib borish, turli janr, xarakter, mavzu va turli tarkib, tipdagi xorlar uchun mo'ljallangan asarlarni professional darajada tahlil qilaolish va ularga dirijyorlik qilaolish malakalarini rivojlantirishdan iborat. Dirijyorlik kursi fan sifatida o'quv mashg'ulotlari jarayonida quyidagi vazifalarni amalga oshirish bo'yicha tizimli o'quv ishlarini amalga oshirishni nazarda tutadi.

- Talabalarda milliy musiqamizga hurmat, muhabbat, uni o'rganishga qiziqishni, shu orqali ularda milliy ong, milliy g'oya, milliy mafkurani shakllantirish, ularni Davlat ta'lim Standarti talablariga javob beraoladigan yuqori malakali mutaxassilar qilib yetishtirish;

- Talabalarni bo'lg'usi musiqa o'qituvchisi, xor rahbari va dirijyori sifatida badiiy didini rivojlantirish, xor asarlarining badiiy qimmatini va ularning ijrosini boshqarish, baholay olishga o'rgatish;

- Dirijyorlikning eng asosiy ko'rsatmalari, ishoralari, harakatlar turlari, dirijyorlik texnikasining sirlarini o'rgatish, asarlarga dirijyorlik (mustaqil) qilaolish malakalarini hosil qilish;

- Musiqa pedagogikasining tizimlilik, izchillik, ilmiylik, davomiylik, oddiydan murakkabga o'tish, individual yondashish, guruh va jamoa bilan muloqat o'rnatish kabi didaktik tamoyillarga amal qilishni o'rgatish;

- Badiiy ijroni mukammal variantini oldindan eshita bilish va unga erishish ustida rejali ish olib bora olishga o'rgatish; Dirijyorlik sinfidagi mashg'ulotlar tizimida fan bo'yicha talabalar bilimi va ko'nikmalariga qo'yilgan talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi.

- Dirijyorlik sxemalari, harakatlari. Ijroni boshqarishni yordamchi unsurlari bo'yicha puxta bilim va malakalarga ega bo'lish va uni amaliyotda qullay olish uchun eng avvalo quyidagi eng zarur jihatlarni yaxshi o'zlashtirishi lozim;

- Yaxshi rivojlangan qo'shiqchilik qobiliyati va uquvga ega bo'lish, ashulachilik nafasi, ovoz tayanchini yaxshi his eta olish, "auf takt", "ijroni boshlash", "ijroni davom ettirish", "ijroni tugatish" kabi dirijyorlikning bosh elementlarini puxta o'zlashtirishga erishish;

- Dirijyorlik harakatlarini ifodali va ta'sirchan bo'lishi, panja va barmoqlarning mayin, egiluvchan (plastik) va nafis harakatlanishiga erishish;

- Jo'rli dinamik belgilar va asar partiturasida uchraydigan belgilarni, ovoz harakatchanligi (ligato, non ligato, stakkato, fermato) va boshqa temp o'zgarishlarini aniq ko'rsatib beraolish;

- Jo'rsiz (akapella) asarlarni va jo'rli asarlarni xor partiyalariga bo'lib o'rgataolish va ularni ijrosini tahlil qilib, badiiy yetuk ijroga erishish;

- Xorning turlari (maktab xor jamoalari - kichik, o'rta, katta yoshdagi bolalar xorlari, aralash to'rt ovozli xor) va ularning imkoniyatlarini, xususan, bolalar xorini tashkil qilish yo'llarini, bolalar ovoz diapozonlarini, ularning psixologik, fiziologik xususiyatlarini yaxshi bilgan bo'lishi va shunga ko'ra xor uchun repertuar tanlay bilishi lozim;

- qo'shiqchilik nafasi, badiiy ijroni ifodaviy vositalar - diksiya, intonasiya, registr, tessituralarni aniq bilishi, asarlarni xor imkoniyatlariga ko'ra transpozisiya qilaolishi malakalariga ega bo'lishi lozim;

- dirijyorlik fani musiqa nazariyasi va amaliyotiga bog'liq fanlar, chunonchi, solfedjio, vokal ijrochiligi (xorda kuylash vokal kuylashga asoslanadi), cholg'u ijrochiligi (fortepiano) musiqaning nazariy asoslari, musiqa asarlari tahlili, musiqa tarixi, musiqa o'qitish metodikasi, xor va xorshunoslik asoslari kabi fanlar bilan uzviy bog'liqligi tufayli ushbu fanlarga tegishli bilimlar bilan uyg'un holda dirijyorlik mashg'ulotlarida talabalarning ushbu fanlar bo'yicha bilim, tushuncha, ko'nikma va malakalariga tayaniladi. O'z navbatida talabaning ta'kidlab o'tilgan fanlar bo'yicha bilimlari amaliy faoliyatda mustahkamlanib, takomillashib borishiga ahamiyat beriladi.

Umumta'lim maktablarida faoliyat ko'rsatadigan o'qituvchi shuni unutmasligi kerakki, maktab "musiqa madaniyati" darslari tarkibida qo'shiq kuylash, ya'ni jamoa bo'lib (xor bo'lib) kuylash yetakchi faoliyat hisoblanadi. O'z - o'zidan ravshanki, jamoaviy ijrochilik dirijyorlik boshqaruvisiz bo'lmaydi. Bu faoliyatda o'qituvchi ham xor rahbari, ham dirijyor, ham xonanda, ham konsertmystr (cholg'uchi akkompaniyator) vazifalarini bajarishga to'g'ri keladi. Shuning uchun oliy ta'limdagi tahsil jarayonida dirijyorlikka tayyorlashning eng muhim usul va shakllari haqidagi bilimlar ular uchun ortiqchalik qilmaydi, aksincha ular bu boradi bilim va malakalarini doimiy ravishda takomillashtirib borishlariga to'g'ri keladi. Musiqiy ta'limning oliy pelagogika tizimdagi mavjud bosqichida musiqa fanlarining o'qitishning asosiy vazifalaridan biri - ijodkor shaxsni shakllantirish hisoblanadi. Bu vazifa musiqa o'qituvchilarini kasbiy faoliyatga tayyorlashda katta ahamiyatga ega, zero har qanday mustaqil faoliyat - ijoddir. Shu o'rinda talaba va o'quvchilarning tashabbuskorligini, ijodiy izlanishlarini rivojlantirishga nimalar ijobiy ahamiyat kasb

etadi yoki asosiy turki bo'ladi degan savolga kengroq to'xtalib o'tishni joiz deb bilamiz. Masalan, o'quv jarayoniga taniqli dirijyor - pedagog G.G. Golik tavsiya etgan uslubga binoan bastakorlik ijodi elementlarini ko'rsatish mumkin. Bular talabalarning xor asarlarining she'riy matnlari, xor aranjirovkalari asosidagi mustaqil izlanishlari bo'lishi mumkin. Bu esa dirijyorlik qilayotgan asarga o'z ijodiy "qarashlari", "fantazasi" ni yaratishga, tashabbuskorligini, ijodiy tasavvur qilish, o'z kuchiga ishonchini oshirishiga yordam beradi.

Xor-dirijyorligi o'quv kursidagi pedagogik jarayoniga o'qitishning muammoli texnologiyalarini kiritish ham sezilarli darajada foydali ahamiyat kasb etadi. O'qitishning bu shaklida talabaga asarning shakli, tuzilishi, o'lchovi, lad - tonalligi, xarakteri haqidagi muammoli savold tashlanadi va sinfdagi talabalar unga o'zlarini javoblarini bildirishadi va amaliy ko'rsatib berishlari so'raladi. Xor asarlarini tahlil qilish ham talabalarni asarlarga dirijyorlik qilishda asarni to'lalicha idrok qilish, eng muhim jihatlarni tushunish, bilish va dirijyorlik jarayonida e'tiborda tutish, qolaversa asarni dirijyorlik yo'nalishida oson o'zlashtirishlarida qo'l keladi. Chunki, asarni nazariy tomondan yaxshi o'zgarmasdan turib unga amaliy yondashish, ya'ni dirijyorlik qilish bilan ko'zlangan maqsadga erishish to'g'risida fikrlash mantiqan noto'g'ridir. Xor asarlariga dirijyorlik qilishni rejalashtirishda asarni butunligicha tahlil qilish, talabalarda asarlarni tahlil qilish malakalarini shakllantirish o'ziga xos pedagogik yondashuvlarni talab qiladi. Bu o'rinda dirijyor pedagog V.L. Jivov tomonidan tavsiya etilgan muammoli izlanishlar topshiriqlarni qo'llash ham samarali uslublardan biri hisoblanadi. Masalan, xor partiturasining nazariy ijrochilik tahlilida shunday savol muammoli bo'lishi mumkin. "Siz o'z ijrochilik fikrlaringizni qanday dirijyorlik usullari yordamida gavdalantirasiz? Yoki ifodalaysiz?" bu o'rinda talabani musiqiy tafakkuri, bilim va ko'nikmalari darajasi, ijodiy fantaziyasi, asarni xarakteri, g'oyaviy - badiiy mazmunini qanchalik tushunishi, his qilish va uni badiiy ifodalash mahorati katta rol o'ynaydi. Nota matnini to'g'ri o'qish asosida talaba o'qituvchining bevosita yordami asarga dirijyorlik qilishning o'ziga xos "to'qimasi" ni o'z hayolida ishlab chiqqan tarzda interpretasiya elementlari bilan moslab beradi.

Talabaniq mustaqil dirijyorlik usullari qanchalik o'ziga xos va asar mazmuni va mohiyati, dirijyorlik qoidalariga to'g'ri kelishiga ko'ra ajoyib bo'lsa, musiqaning badiiy xususiyatlarini dirijyorlik sxemalari, ishoralarida aks ettirish shunchalik muvofaqiyatli, yorqin, ijro esa ko'tarinki ruhda bo'ladi. Partituralar ustidagi taxminiy ishlar jarayonida "oqlangan matn" uslubidan foydalanish mumkin. Bu uslubni qo'llanish mazmuni quyidagicha bo'lish mumkin. Masalan, o'qituvchi tomonidan bir asar tanlanadi. U asar jo'rli yoki jo'rsiz bo'lishi mumkin. Deylik, Sh. Yormatov

tomonidan jo'rsiz xor uchun moslashtirilgan. "Boychechak" (bolalar xalq qo'shig'i) qo'shig'ini o'qituvchi uni oldindan yozib tayyorlab qo'yadi, lekin, asar muallifi ham, asar nomi ham, she'riy matn ham yozilmaydi. (nota matni bo'ladi). Asarning o'lchovi, tempi, lad - tonalligi, har xil nyunslari (dinamik belgilari ham) ko'rsatilmaydi. Talaba esa na shu partituraning frazirovkasini, ovoz xarakterini va asar ijro uslubini, ohang tuzilmasini (melodiya) anglashi, tezlik, nyunslarini, mazmunini, nafasni joylashtirish, musiqiy ovozni o'ylab topishi, imkoniyat darajasida matn tuzishi kerak bo'ladi. Uning vazifasi musiqani ichki eshituv bilan his etib, musiqiy ma'nodorlikni idrok etishdan iboratdir. So'nggi bosqichda esa musiqani eshitib unga dirijyorlik "to'r'i (setka)ni to'g'ri topishi talab etiladi. Bunday topshiriqlar ko'pincha talabalar qiziqish bilan bajaradilar. Bunday uslublar talabalarning musiqiy tafakkurini faollatiradi, kuzatuvchanligini oshirib, mustaqil faoliyat yuritishga o'rgatadi.

Dirijyorlikka tayyorlashda talabalarning ta'limning ilk bosqichlaridan boshlab mustaqil ishlash, topshiriqlarni mustaqil bajarishga o'rgatish maqsadga muvofiqdir. O'quv mashg'ulotlari jarayonida dirijyorlik texnikasi va mahoratini egallash uchun musiqiy obraz, dirijyorlik qilish uslublari, egallangan bilim, malaka va ko'nikmalar pedagogikaning shaxsiy namunasiga tayanishni taqazo etadi. Bu yo'l - yo'riqlar uchun o'qitishning uch shakli muhim rol o'ynaydi.

- birinchi holdagi o'qitish shaklida eng muhim element bu o'qituvchi namunasi, ya'ni - bosh orentir o'qituvchi namunasidir.

- ikkinchi holda eng muhim asos, u pedagog tomonidan berilgan vazifa, tushuntirish, ko'rsatib berishdir. - uchunchi holat - o'quvchi - talabalar mustaqil ravishda o'ziga xos yo'l - yo'riqlar tarkibini topadilar.

Musiqiy obraz va bilimlar tizimi, dirijyorlik harakatlarini bajarish usullari haqidagi tasavvurlarga suyangan holda asarlarga dirijyorlik qilish ustida ishlaydilar. Bizning mazkur tadqiqot ishimizni bajarish davomida sinovdan o'tkazgan va o'zimiz samarali deb hisoblagan uslublardan yana biri haqida to'xtalib o'tamiz. Mazkur ish uslubi boshqalardan amaliy malakalarga tayangan holda talabalarda ishlash ko'nikmasini shakllantirishni ko'zda tutadi. Buning uchun "dirijyorlik sinfi" da egallangan bilimlarga tayangan holda xor jamoasi bilan ishlash (xorga dirijyorlik qilish) yoki xuddi xor bilan ishlashga yaqin sharoitini (muhitni) sinfda yaratish kerak. Bunda bir talaba dirijyor, qolganlar xor ishtirokchilari sifatida qatnashadilar. Dastlabki mashg'ulotlarda talabalar navbat bilan o'qituvchining bevosita ko'magida bajariladigan vazifalarni ketma - ketligi (reja) asosida tanlangan asarni xorga o'rgatish, dirijyorlik qilishga kirishadilar. Bunda ovoz sozlash, asarni e'lon qilish, nota yozuvidagi ovoz partiyalarini xor jamoasi ishtirokchilariga tarqatish,

konsertmeystr jo'rligida ovoz partiyalari bilan ishlash, so'ngra 1 - 2 ovozni qo'shish, asarni kichik qismlarga bo'lib ishlash, auf takt, nafas, ijroni boshlash, cho'zimlarda ushlab turish, konsertmeystrgsha so'ngra xorgako'rsatish - barchasini o'qituvchi nazoratida bajariladi. Bu jarayon davomli tarzda amalga oshirganda eng samarali uslub bo'lib, asta - sekinlik bilan talabani xor bilan ishlash, xor ijrosini boshqarish, nazorat qilish, xor va musiqani eshitish, o'z harakatlarini xor ishtirokchilariga tushunarli bo'lishi, o'z hatti - harakatini nazorat qilish, yutuq va kamchiliklarni sezish va kelgusi mashg'ulotlarga ularni bartaraf etish ustida mustaqil ishlashlariga katta yordam beradi. Bunday uslubda ishlaganda talabalarda ijodiy tasavvur va taqqoslash malakalari yaxshi rivojlanadi.

Musiqqa o'qituvchisi uchun asar nota yozuvini (matnini) qog'ozdan o'qish (chitka va listka) juda muhimdir. Dirijyorlik sinfida ham bunga alohida e'tibor qaratiladi. Tanlangan asarlarni qog'ozga qarab o'qishni doimiy ravishda mashq qilib borish kerak bo'ladi. Bunda talabalar nota matnini solfedjio uslubida ko'z bilan taxminan kuzatibtanishadilar bunda tezlik, ladotonal reja, o'lcham, asarning ohangdorlik xususiyatlari (kuy tuzilmasi), ritmika mustaqil yoki o'rnini bosuvchi jo'r ovoz shakllari farq qiluvchi yoki takrorlanuvchi iboralarni aniqlaydilar. Pedagogika oliy o'quv yurtlaridagi "musiqiy ta'lim" ixtisosligi bo'yicha "dirijyorlik" o'quv fanini bugungi kundagi tashkil etilishi, biz tomonimizdan ilgari surilgan, nazariy - pedagogik g'oyalar, amaliy tavsiyalarni bevosita amaliyotda qanday natijalar berishi o'rganish, taqqoslash, umumlashtirish, tahlil qilish maqsadida tajriba - sinov ishlarini tadqiqotimiz asosiy o'rinlaridan biri sifatida olib borishga harakat qildik.

Oliy pedagogika ta'lim tizimida bo'lajak musiqqa o'qituvchilarini "Dirijyorlik" fani bo'yicha kasbiy faoliyatga tayyorlash muammosini tadqiq etish bo'yicha tajriba - sinov ishlarini olib borish uchun maxsus ishchi dastur ishlab chiqdik. unda dirijyorlik bo'yicha mashg'ulotlar jarayonida talabalarni fan sirlarini puxta egallash, xor asarlariga dirijyorlik qilish, asarlarni mustaqilo'rganish, ovoz partiyalarini yod olish, asarlarga dirijyorlik qilish rejasini tuzib chiqish, xor bilan ishlash va xor jamoasini boshqarish e'tiborga olindi. Tajriba - sinov ishlari jarayonida tajriba guruhlaridagi talabalarning dirijyorlik malakalaridagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlash, qiyosiy o'rganish maqsadida nazorat - guruhlari, tajriba sinov ishlarining bosqichlari (tayyorgarlik, asosiy shakllantiruvchi, yakuniy) aniqlandi, shuningdek ularning obe'ktlari, statistik tahlilning mezonlari aniqlandi. Bo'lg'usi musiqqa o'qituvchilarini dirijyorlik faoliyatiga tayyorlash samaradorligini ta'minlashga qaratilgan pedagogik jarayonni quyidagi metodlarga tayangan holda o'tkazish lozim deb topiladi:

- pedagogik kuzatuv;

- yangi metod va usullarni qo'llash;
- suhbat va savol - javob;
- anketa so'rov;
- bahs munozara;
- pedagogik tajribalarni umumlashtirish, qiyosiy tahlil qilish, xulosalash; - matematik statistika;

XULOSA

Tajriba - sinov ishlarini muvoffaqiyatli kechishiga erishishda obyektiv va subyektiv omillar nazarda tutiladi va ular ma'lum darajada bu faoliyatning samaradorlik kasb etishiga olib keladi:

1. Mashg'ulotlar jarayonida talabalarda dirijyorlik ko'nikma va malakalarini shakllantirishning dastur talablariga mos kelishi va mustaqil pedagogik faoliyatga tayyorgarlik holati;
2. Talabalarning pedagogik faoliyatda dirijyorlik malakalarini to'liq namoyon etishga nazariy va amaliy jihatdan tayyorligi;
3. Egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qullay olishi;
4. Talabalarni ta'lim jarayonidagi faolliklari, ularni o'z ustida ishlash ko'nikmalariga egaligi;

REFERENCES

20. G. Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. Ma'ruzalar. T., TDPU, 2006.
21. I. Akbarov Musiqa lug'ati. T.O'qituvchi 1997 y.
22. J. Yu. Hasanboev Pedagogika nazariyasi. Ma'ruza matni. T. 2002 y.
23. Mansurva G. Xorshunoslik va xor jamoalari bilan ishlash uslubiyoti. O'quv metodik qullanma- Toshkent. 2008;
24. Ismailov Tohir. "MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA RUS KOMPOZITORLARI IJODI ORQALI O'QUVCHILARNING ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH" SCIENCE AND EDUCATION IN VOLUME #2 ISSUE #4, APRIL 2021;
25. SHaripova G.. Musiqa va uni o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). Toshkent - 2006.
26. Ismailov Tohir. "CHARACTERISTICS OF KHOREZM DOSTON ART" "Экономика и социум" №3(82) 2021 www.iupr.ru
27. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent – 1997.

28. Ismailov Tohir. "THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE" "Экономика и социум" №1(80) 2021 www.iupr.ru.
29. Ismailov Tohir. "Musical currents and the formation of Russian classical music". "Вестник магистратуры" 2021. №5 (116) ISSN 2223-4047;

**THE LEVEL OF PUBLIC AWARENESS ABOUT DISABILITY AND
THE ATTITUDE OF DIFFERENT SEGMENTS OF THE POPULATION TO
THE FAMILY RAISING A CHILD WITH A DISABILITY**

Kurbonboeva Salomat Uktamovna

Tashkent State Pedagogical University named after Nizami

Department of Special Pedagogy Oligophrenopedagogy

specialty 201-group master

ANNOTATION

This article provides information on the attitudes of children with disabilities in society, the level of public awareness, attention, and social resilience. It also provides recommendations for the proper organization of family and community relations in the upbringing of children with disabilities.

Keywords: *children with disabilities, society, family, neighborhood, educational institution, special pedagogy, methodology.*

**УРОВЕНЬ ИНФОРМИРОВАННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ОБ
ИНВАЛИДНОСТИ И ОТНОШЕНИЕ РАЗЛИЧНЫХ СЛОЕВ
НАСЕЛЕНИЯ К СЕМЬЕ, ВОСПИТЫВАЮЩЕЙ РЕБЕНКА С
ИНВАЛИДНОСТЬЮ**

Курбонбоева Саломат Уктамовна

Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами

Кафедра специальной педагогики олигофренопедагогики специальность

201-мастер группы

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация об отношении детей с ограниченными возможностями здоровья в обществе, уровне общественной осведомленности, внимания и социальной устойчивости. Также даны рекомендации по правильной организации семейно-общественных отношений в воспитании детей-инвалидов.

Ключевые слова: *дети-инвалиды, общество, семья, микрорайон, образовательное учреждение, специальная педагогика, методика.*

INTRODUCTION

Man is actually born for happiness and goodness, he lives with that dream. But this is not the end of the matter, he must strive, strive, do good in order to achieve this

goal. The family plays a key role in the formation of a person, in finding his place in life, in gaining respect in the country, in inculcating high moral values. The family is a space in which the person who ensures the continuity of life is formed, ethnic culture, traditions, moral and national values are preserved and developed, the foundation of economic and spiritual life, which determines the development of society, is laid and strengthened. When the family is anil and harmony, peace and harmony will be achieved in the society, peace and stability will prevail in the state.

Increasingly, in practice, teachers of preschool and school education institutions are confronted with children, because some of its features do not stand out from their peers in society. As a rule, these children find it difficult to gradually digest the classroom and classroom labor education program. Not so long ago the definition of "disabled children" was added to the pedagogical dictionary, but today it is a topical issue that has become the education and upbringing of these children.

DISCUSSION AND RESULTS

Almost every group argues that there is also a kindergarten and middle school for children with disabilities in educational institutions. This is what will become clear after a detailed study of the characteristics of this modern child. First of all, it is children with physical or mental disabilities, preventing the successful development of the child's educational program. The category of children is very diverse: it includes children with speech, hearing, vision, musculoskeletal disorders, complex mental disabilities and mental functions.

As a rule, the problem is that special children, such as early preschoolers, are teachers and parents. That is why the integration of special preschool education with special children in society in a modern preschool is an all-encompassing organization. Typically, this integration distinguishes two forms: inclusive and integrated education for children with disabilities. Integrated education takes place under a special group of inclusive, preschool Integrated and inclusive education practices in traditional peer groups, compulsory preschool, by rates of clinical psychologists. Children are more tolerant than adults, because children's society is almost always the case, so as a rule, children are usually not completely healthy children are not aware of "borderless communication".

When you get a child to preschool, first of all pay attention to the level of putting professionals. If the development of pathology is strongly expressed, assistance to children with disabilities will be a priority activity of the relevant kindergarten staff. First of all, child-specific research is conducted on the basis of which educational psychologist plans and individual cards of development are being

developed. The basis of the baby's study includes things like individual conversation with parents, medical record study, examination of the child's mental and physical development. Depending on the nature of the pathology, to connect the work of psychologists specialists of a particular situation. A group of teachers visiting a child with a disability familiar with the findings and individual learning areas of the particular student.

For a child with no developmental anomalies, the adaptation period usually continues with complications. Naturally, the adaptation of preschool children with disabilities in a social setting becomes much more complex and problematic. These children are used to constant support from their parents, constant support from them. the lack of full communication experience with other children makes it difficult to establish social connections with peers. The lessons are a little slower and harder with special kids drawing, applique, modeling and other favorite kids: the kids don't have enough skills to develop activities. The practice of participation in the integration of children with disabilities in the preschool community, it is recommended primarily for the implementation of psychological education of students from groups of children with disabilities preschool age. The child will be more comfortable if other developing children, who are usually developing, understand that the development of communication barriers and fielding shortcomings are not equal.

Conducting a child for a special social experience - teachers pay great attention to work with children with disabilities. Typically developing peers, teachers and skills that tend to be easily accepted, but the development needs a special educational approach for children with severe illnesses. Establishment and planning of the school, which will be visited by a child with a disability, its typical professionals. Such a children's educational program involves identifying the direction of a particular approach for the child, additional sections, tailored to specific educational needs. This also includes the ability to expand the educational space for the child outside the educational institution, which is especially important for children with socialization difficulties. The most important condition for the implementation of the educational function is the special educational needs of the child, which depends on the nature of the disease and the degree of its severity.

A difficult challenge for school staff is students with learning disabilities. The educational program of school-age children is much more complex compared to preschool, so much attention is paid to the individual collaboration of individual students and teachers. This is due to the fact that in addition to socialization, the child's educational program must provide conditions for assimilation, to cover gaps in

development. Experts placed a large load: psychologists, speech pathologists, social scientists, who will be able to clearly determine the direction of the corrective effect on a student, taking into account the nature and degree of exacerbation of pathology.

Children with disabilities attending school will have time to start school because they have some experience in communicating with peers and adults, a society for many well-adapted children. Without appropriate experience, students with disabilities have gone through a period of much more difficult adaptation. RB communication with other students is complicated by the presence of childhood illness, which can lead to student separation from the classroom community. School specialists involved in the problem of adaptation, develop a special adaptive route for a child with a disability. what is clear from the moment in its implementation. The process involves working with the classroom teachers, parents of the child, parents of other students, educational administration institutions, health workers, school psychologists and sociologists. The actions of the aggregate lead to the fact that after a certain time, usually 3-4 months, the disabled child is sufficiently adapted to the school community. This very training program further facilitates the process of preparation and assimilation.

The integration of children into society with children with disabilities plays an important role in improving the quality of the learning process for children with disabilities provided by educational institutions. How closely parents and teachers work closely with established collaborations depends on the specific student watching. Parents of children with disabilities should be interested not only in the assimilation of a son or daughter of educational materials, but also in establishing an equal child's relationship with their peers. A positive psychological attitude contributes to the success of the full program material assimilation. The involvement of parents in the life of the classroom helps to create a psychological climate in the family and school in accordance, and the child in the classroom will be held a minimal demonstration of adaptation complications.

Development of an organization of psychological support for children with disabilities Development of an individual educational route for children with severe illnesses, experts definitely take into account the support of the child's educational psychologist, social worker, pathologist, prevention clinic. Psychological support specialist of special school students includes a diagnostic study at the state level, developing emotional characteristics of the level of emotional and volitional, the formation of skills and spending psychological services. based on the analysis of the planned diagnostic results of rehabilitation measures. Corrective work with children

is carried out taking into account the characteristics of the identified pathology, which may have a different nature and complexity. The implementation of remedial measures is a necessary condition for the organization of psychological support for children with disabilities.

Traditionally, teachers work according to a certain pattern: explaining new materials, assessing the level of knowledge in the implementation of tasks on the topic. This program is for students with disabilities of several different appearances. What is this? Special Teaching Methods Working with children with disabilities tends to be described in professional training courses for teachers. The general scheme is approximate as follows:

- Consistent explanation of new materials;
- honor, performance of duties;
- repetition of assignments by the student;
- providing audio-visual training manuals;
- A special system for assessing the level of educational achievement.

Specific assessments include, first and foremost, the scale of the individual rating in accordance with the child 's development and the expenditure of their efforts.

CONCLUSION

The Uzbek people are a childish people by nature. Tolerance for a child, kindness, selflessness are the characteristics of our people. Therefore, your parents should ensure that their children receive a thorough education, acquire a profession according to their interests, and perfect the rules of morality! create the necessary opportunities for them to know and follow them. Because the proper upbringing of a child in the family is the key to building a strong society. Child rearing is a comprehensive, long-lasting complex process that has its own characteristics. This process begins with the mutual compatibility of the young man and woman who are getting married. The health of the future parents, their lineage, worldview, morals, compatibility of material and spiritual level, all-round readiness for marriage are important in the adoption and upbringing of children. Family unity, harmoniously developed children are a guarantee of social stability and spiritual maturity.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947- sonli Farmoni "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida".

2. “Nogironligi bo’lgan shaxslarni Davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 1-dekabrda PF-5270-sonli Farmoni
3. *Volkmar F.R., Vaysner L.A.* Autizm: ota-onalar, oila a’zolari va o’qituvchilar uchun amaliy qo’llanma . Yekaterinburg: Rama nashriyoti, 2014 yil.
4. Ismailov Tohir. “MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA RUS KOMPOZITORLARI IJODI ORQALI O’QUVCHILARNING ESTETIK DIDINI RIVOJLANTIRISH” SCIENCE AND EDUCATION IN VOLUME #2 ISSUE #4, APRIL 2021;
5. *Gilberg K. Piter t.* Autizm. Tibbiy-pedagogik ta’sir. M.: Vlados, 2005 yil.
6. Ismailov Tohir. “Musical currents and the formation of Russian classical music”. “Вестник магистратуры” 2021. №5 (116) ISSN 2223-4047;
7. *Gurli F.* "Taqiqlangan" qayg'u. Maxsus ehtiyojlar bilan tug'ilgan bola bilan bog'liq kutish va qayg'u . Minsk: "BelAPDiMI" PA, 2008 yil.

**OLIIY TA'LIMGACHA BO'LGAN TA'LIM DAVRIDA "KASBIY
ARXITEKTURA MAKTABINI SHAKLLANTIRISH (XORAZM DIYORI
ARXITEKTURASI MISOLIDA)"**

Iskandarov Usmon Iskandarovich

UrDU Texnika fakulteti, Arxitektura kafedrası 211-guruh magistranti,

O'zbekiston, Urganch shahar

E-mail- architect9070@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada yosh arxitektorlar, magistrantlar tomonidan "Kasbiy arxitektura maktabini shakllantirish, tashkillashtirish, rivojlantirish metodlari haqida fikr-mulohazalar bildirilgan. Shuningdek, har bir ishga sidqi dildan yondashuv va bolalarning xohish istaklarini inobatga olgan holda loyihalashga qaror qildik. Zamonaviy arxitektura maktabini loyihalashda chet el arxitektura maktablarini tipologiyasi, shakl va tamoyillari ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: *Arxitektura maktabi, Respublika, texnikum, Le Karbyuze, Vitruviy, shakl va tamoyillar, Bauhaus, maktab, Zaha Hadid, hajmiy-rejaviy yechim, jamoat binolari, zamonaviy, arxitektura institutlari, kontseptsiya, qaror, barkamol.*

АННОТАЦИЯ

В статье молодые архитекторы высказали свое мнение о методах формирования, организации и развития профессиональной архитектурной школы. Мы также решили оформить каждую работу с искренним подходом и учетом пожеланий детей. Типология, формы и принципы зарубежных архитектурных школ учитывались при проектировании современной архитектурной школы.

Ключевые слова: *Архитектурная школа, Республика, Техникум, Ле Карбюзье, Витрувий, Формы и принципы, Баухаус, Школа, Заха Хадид, Объемно-планировочное решение, Общественные здания, Современный, Архитектурные институты, Концепция, Решение, Гармоничность.*

ABSTRACT

In the article, young architects expressed their views on the methods of formation, organization and development of a professional school of architecture. We also decided to design each work with a sincere approach and taking into account the wishes of the children. The typology, form and principles of foreign schools of architecture were considered in the design of the modern school of architecture.

Keywords: *School of Architecture, Republic, College, Le Carbuze, Vitruvius, Shapes and Principles, Bauhaus, School, Zaha Hadid, Volume-Planning Solution, Public Buildings, Modern, Architectural Institutions, Concept, Decision, Harmonious.*

KIRISH

Bugungi kunda Arxitektura maktabi O'zbekiston Respublikasi hududida mavjud emasligini va naqadar zarur ekanligini hamda keyingi paytda oqsayotgan sohalardan biri ekanligini inobatga olgan holda, shu mavzuni yoritishga qaror qildim. Oliy ta'limgacha bo'lgan ta'lim ya'ni texnikum va ixtisoslashgan maktablarga tobora ehtiyoj ortmoqda. Hozirda Respublika bo'yicha Arxitektura sohasidagi institutlarga va arxitektura yo'nalishlaridagi abituriyentlarni ijodiy imtihonlarsiz qabul qilishyapti, buning natijasida tasavvuridagi obyektни qog'ozga tushiradigan va hayotga tatbiq qiladigan, istedadli bo'lajak arxitektorlar o'qishga kira olmay qolishyapti. Agar shu yo'sinda davom etadigan bo'lsak arxitektura sohasiga keskin ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Buning yechimini albatta arxitektura maktabida ko'rishimiz mumkin. Zamonaviy, qulay va innovatsion maktab loyihalaniishi va hayotga tatbiq qilinishi, va shu bilan bir qatorda chet el arxitektura maktablaridan andoza olishga kirishdik. Biz ishonamizki, bunday maktabda tahsil olgan yoshlar orasidan Le Karbyuze, Vitruviy, Bauhaus, Zaha Hadidday buyuk arxitektorlar yetishib chiqishadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Arxitektura maktabi bizga nima uchun zarur va unda qanday shart-sharoitlar bo'lishi kerak?

- Arxitektura maktabi Oliy ta'limgacha bo'lgan davrda, kasbiy arxitektura sohasini shakllantirishda, ya'ni boshlang'ich bilim ko'nikmalarni yosh arxitektorda shakllantirishga hizmat qilishi va boladagi talantni yuzaga chiqarishi zarur. Bunda bolalar va o'smirlarning didi va ehtiyojlari, dunyoni idrok etishning o'ziga xos xususiyatlari hisobga olinmasa, bunday muhit rivojlanishga xalaqit beradi. Shuning uchun biz asosiy manbaga murojaat qilishga qaror qildik - maktab qanday bo'lishi kerakligi haqida bolalarning fikrini bilish zarur. Zamonaviy maktab kontseptsiyasini ishlab chiqish turli profildagi mutaxassislarni birlashtirishni, ularni umumiy maqsadga ergashtirishni - ijodiy shaxsni shakllantirish uchun birgalikda ishlashini talab qiladi. Shuni esda tutish kerakki, kelajakda olimlar, me'morlar, birinchi darajali arxitektorlar, tadqiqotchilar, birinchi darajali mutaxassislar, menejerlar va tadbirkorlar maktabdan boshlanadi. Kelajak maktabini tajribali o'qituvchilarsiz,

barkamol me'morchiliksiz, texnik jihozlarsiz, davlat va jamiyatning ko'magisiz barpo etib bo'lmaydi. Orzuning amalga oshishi o'zimizga bog'liq.

Bauhaus nima? Bauhaus nemis tilidan "qurilish uyi" degan ma'noni anglatadi. Bu nemis tilidagi dizayn maktabi edi va Bauhaus davri 1919 yildan 1933 yilgacha davom etdi. Faqat o'n yildan ko'proq vaqt davomida arxitektura va dizayn maktabi sifatida faoliyat yuritganiga qaramay, Bauhaus me'morchilik va dizayndagi eng ta'sirchan yo'nalishlardan biridir. Skandinaviya minimalizmidan to asrning o'rtalariga qadar deyarli har qanday zamonaviy me'moriy va dizayn uslubi.

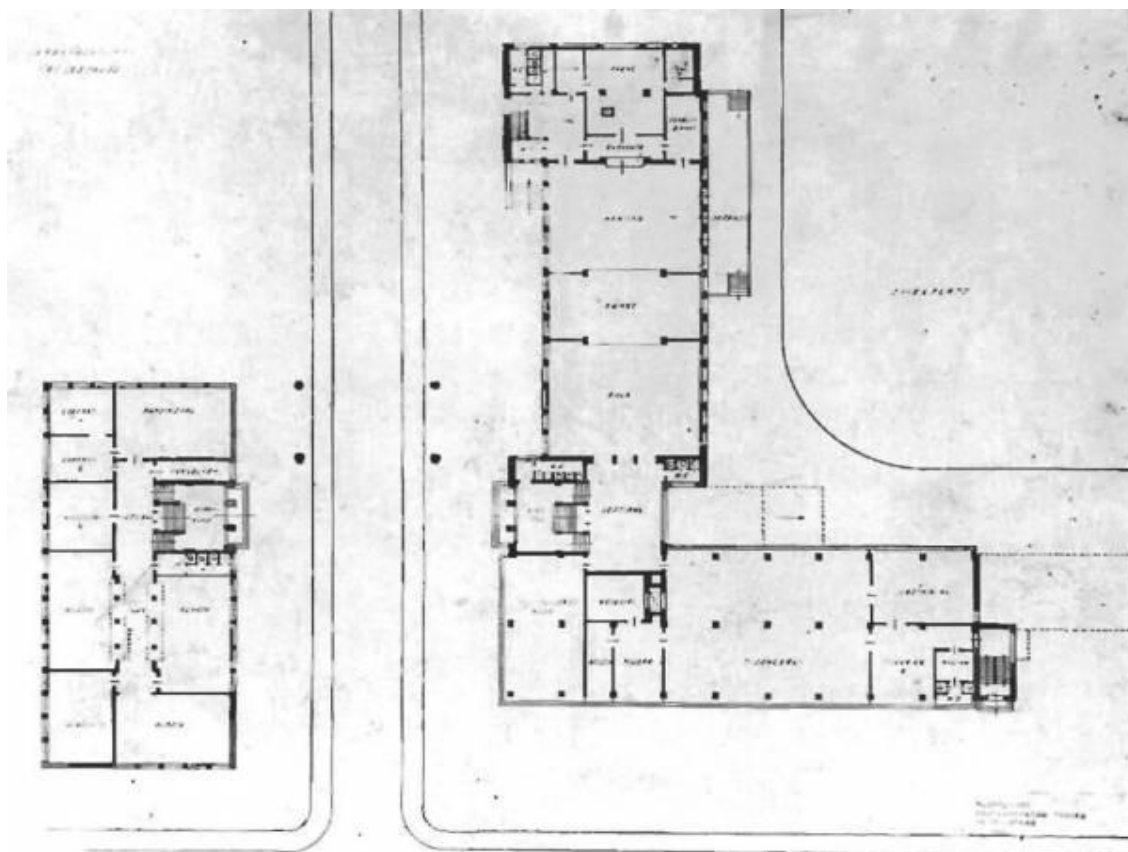

Dessaudagi Bauhaus binosi (Bauhaus, Dessau)

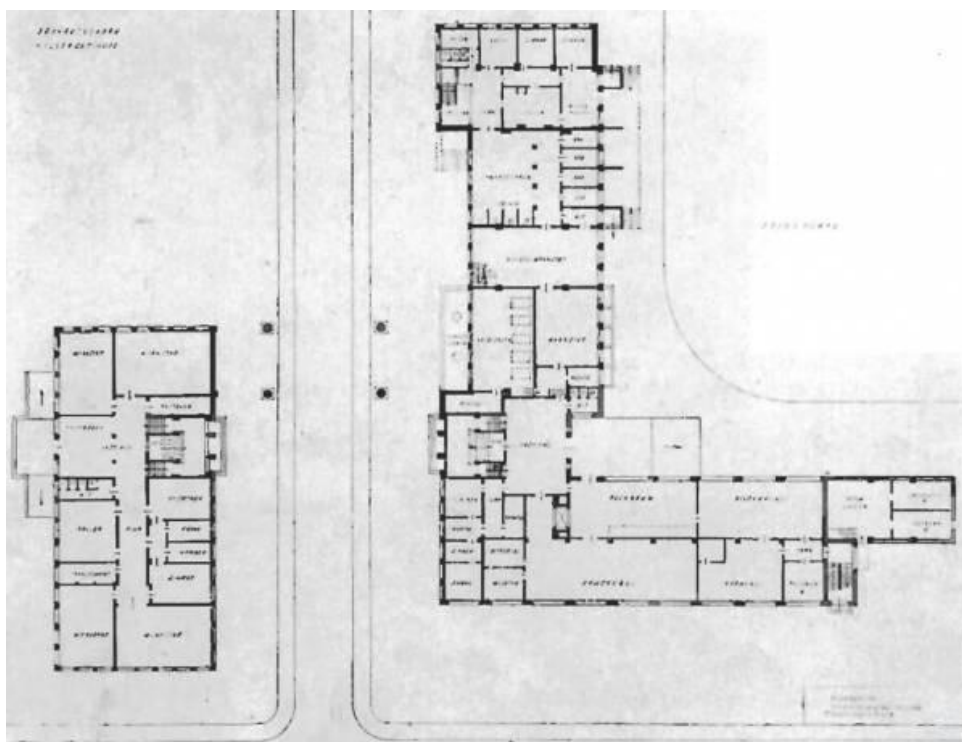
Bauhaus tomonidan tasvirlangan yoki ilhomlantirilgan. Bauhaus maktabi me'mor Valter Gropius tomonidan tashkil etilgan bo'lib, uning maqsadi amaliy san'at va tasviriy san'at olamlarini bir institutda loyihalash bo'yicha yagona istiqbolni yaratish uchun birlashtirish edi. U institutni Birinchi jahon urushidan keyingi o'zgaruvchan davrga javoban yaratdi. Ushbu jahon urushidan keyingi davrda sanoatlashtirish va binolar va mahsulotlarni loyihalashtirishning yangi usullarini topishga bo'lgan munosabat yaxshilandi.

Majmua joylashishi.

Maktab g'oyasi shundan iborat ediki, talabalar loyihadan tortib ob'ektlarni qurishgacha bo'lgan sanoat ijodining butun jarayonini batafsil o'rganishlari kerak edi. Buning uchun binoda san'at darslari, seminarlar, texnik ustaxonalar, teatr va ovqatlanish xonasi, umumiy maydon, ma'muriyat, o'quv xonalari mavjud. Bu elementlarning barchasi vertikal ravishda to'rt qavatda ham takrorlangan. Bundan tashqari, o'qituvchilarning uylari alohida joylashgan edi.

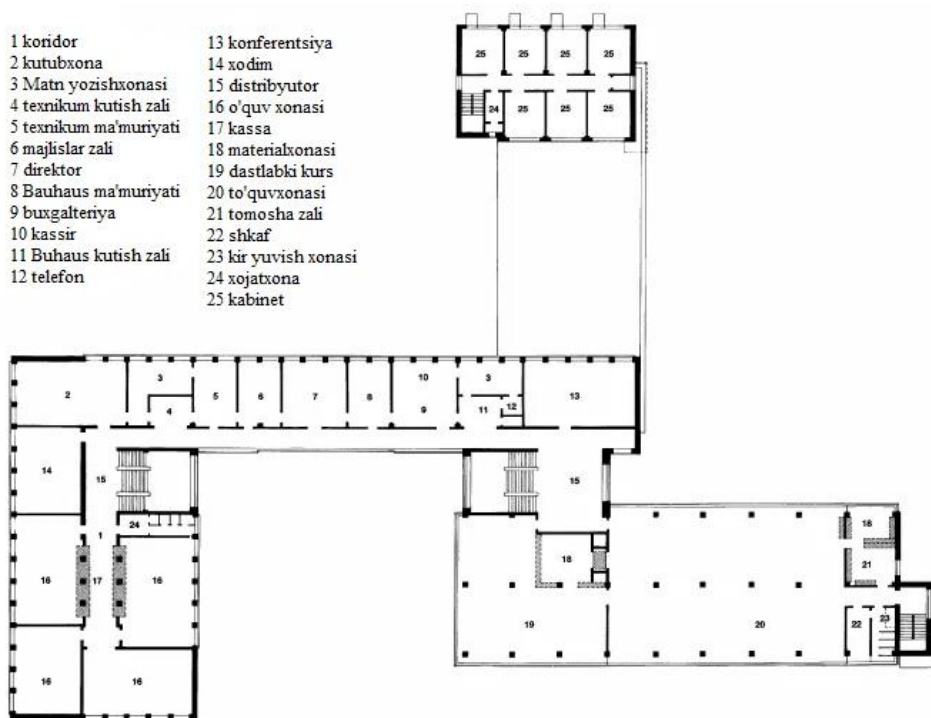
Bauhaus binosini 1-qavat rejasi

Bauhaus binosini 2-qavat rejasi

Bauhaus binosini 3-qavat rejasi

Bauhaus binosini 4-qavat rejasi

Qurilishda "Genri Fordning konveyer liniyasi" tamoyilidan foydalangan holda, bino bir yil ichida qurilishi kerak edi, bu o'sha vaqt uchun rekord muddat. Urushdan keyingi Germaniya iqtisodiyotining ahvoli tufayli binoning o'zi arzon bo'lishi kerak edi.

XXI asr axborot asri, yangi kashfiyotlar asri, fan va texnikaning nihoyatda jadal rivojlanishi. Yangi avlod odamlari ega bo'lishi kerak bo'lgan barcha bilimlarni oldindan aytib bo'lmaydi. Har tomonlama rivojlangan, ijtimoiy yetuk, ijodkor shaxsni tayyorlash muammosi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ta'limning maqsadi endi bilim, ko'nikma va ko'nikmalar to'plamini o'tkazish emas, balki bolada o'zini o'zi anglash, o'z-o'zini rivojlantirish, o'z-o'zini oziqlantirish mexanizmlarini yoritish, unda bolaning shakllanishi uchun zarur bo'lgan boshqa fazilatlarni rivojlantirishdir, dastlab unga xos bo'lgan asl shaxsiy tasvirni shakllantirish.

XULOSA

Arxitektura maktabi deganimizda albatta Bauhaus maktabini ko'z oldimizda gavidalaniladi. Bauhaus maktabida foydalanilgan o'quv sistemasi va Bauhausda yaratilgan stillardan zamonaviy arxitektura maktabida qo'llash zarur. Shu bilan bir qatorda Volter Grapius ilgari surgan g'oya "talabalar loyihadan tortib ob'ektlarni qurishgacha bo'lgan sanoat ijodining butun jarayonini batafsil o'rganishlari kerak" degan buyuk go'yani arxitektura maktablarida ilgari surilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi.

REFERENCES

1. "Kelajak Maktab Arxitekturasi" ning ta'lim muhiti. "Ta'lim fanlari" ixtisosligi bo'yicha ilmiy maqola matni. Y.V. Kuvaeva 2011 y
2. "Turar joy va jamoat binolarini loyihalashning tipologik asoslari" Ubaydullaev X.M., Inogamova Toshkent — 2009
3. "Turar joy va jamoat binolari tipologiyasi va bitiruv oldi loyihasi" Ubaydullaev X.M., Inogamova M., Setmamatov M.B. Toshkent 2008
4. <https://cyberleninka.ru/article/n/arhitektura-shkoly-buduschego-sreda-obucheniya-1>
5. http://arch-grafika.ru/publ/arkhitektura_xx_veka/valter_gropius_baukhauz_v_dessau_chast_1/24-1-0-65

KO‘CHMAS MULK SOTILGANDA YER UCHASTKASIGA BO‘LGAN HUQUQNING YURIDIK TAQDIRINI BELGILASH

Rahimjonov Akmaljon

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
“Fuqarolik jamiyati va huquq ta’limi” kafedrası o‘qituvchisi
+998 338810202

a.raximjonov@nuu.uz

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida ko‘chmas mulk sotilganda yer uchastkasiga bo‘lgan huquqning taqdiri uni rasmiylashtirish va davlat ro‘yxatidan o‘tkazish tartiblari, ko‘chmas mol-mulklarni sotish bilan bog‘liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalari va tegishli rasmiylashtirish orqali amalga oshirilishi, bugungi kunda ham ko‘chmas mulk nafaqat inson uchun boshpana va asosiy mol-mulk balki, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asosiy ob‘ekti, tadbirkorning yuridik manzilini belgilash joyi vazifasini bajarilishi haqida masalalar atroflicha tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: *Ko‘chmas mulk, yer uchastkasi, mulkdor, mulk huquqi, xususiy mulk, egalik qilish, foydalanish, tasarruf qilish.*

ABSTRACT

In this article, the fate of the right to land in the sale of real estate in a market economy is determined by the procedures for its registration and state registration, the legal regulation of relations related to the sale of real estate and the relevant registration. Even today, real estate is not only a shelter and basic property for a person, but also the main object of entrepreneurial activity, the place of determination of the legal address of the entrepreneur.

Keywords: *Real estate, land, owner, property rights, private property, possession, use, disposal.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье судьба права на земельный участок при купле-продаже недвижимого имущества в условиях рыночной экономики определяется порядком его оформления и государственной регистрации, правовым регулированием отношений, связанных с куплей-продажей недвижимого имущества и соответствующей регистрацией. сегодня недвижимое имущество является не только жильем и основным имуществом человека, но и

основным объектом предпринимательской деятельности, местом определения юридического адреса предпринимателя.

Ключевые слова: недвижимость, земельный участок, собственник, право собственности, частная собственность, владение, пользование, распоряжение.

KIRISH

Darhaqiqat, bozor iqtisodiyoti sharoitida ko'chmas mulk alohida ahamiyatga ega bo'lgan mol-mulk turlaridan biri hisoblanadi. Binobarin, ko'chmas mol-mulk o'zining qiymati va shaxslar uchun zaruriyati va ahamiyati jihatidan boshqa mol-mulklarga qaraganda qadrliroq va "suyanish" mumkin bo'lgan mulkiy asos vazifasini bajaradi. Ta'kidlash lozimki, bugungi jahon moliyaviy inqirozining asosiy sabablaridan biri sifatida ko'chmas mol-mulklar va ular bilan bog'liq ipoteka kreditlari sohasidagi qonuniyatlarning buzilishi ko'rsatilmoqda. Mazkur holat natijasida butun jahonda bank moliya tizimidagi inqiroz vujudga kelishi oqibatida ko'chmas mol-mulklarning bahosi pasayishi kuzatildi. Biroq bu holatlar ko'chmas mol-mulkning shaxslar uchun ahamiyati va qadrini tushirishga olib kelmasligi barchaga ayon haqiqatdir. Shu sababli ko'chmas mol-mulklarni sotish bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish masalalarni o'rganishning dolzarbligi bugungi kunda ortib bormoqda.

Ko'chmas mulklarning oldi-sotdi shartnomasi har doim muhim ahamiyatga ega bo'lgan bitim vazifasini bajargan. Ko'chmas mulk iqtisodiy munosabatlarda alohida o'ringa ega bo'lib, bunday bitimlarni rasmiylashtirish hamma davrlarda ham davlatning rasmiylashtirish orqali amalga oshirilgan. Bugungi kunda ham ko'chmas mulk nafaqat inson uchun boshpana va asosiy mol-mulk balki, tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asosiy ob'ekti, tadbirkorning yuridik manzilini belgilash joyi vazifasini bajaradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

E'tirof etish lozimki, ko'chmas mulk har doim yer uchastkasi bilan uzviy bog'liq hisoblanadi va mol-mulkning bu ob'ektini yerdan alohida holda tasavvur etib bo'lmaydi. Ko'chmas mulk ob'ektlarining yer bilan uzviy bog'liqlik xususiyatlarini tahlil qilar ekan, Y.B.Saipova quyidagilarni bildirib o'tadi: umuman olganda aytish mumkinki, adabiyotlarda ko'chmas ashyolarning fuqarolik huquqlari ob'ekti sifatidagi xususiyatlari bir necha marotaba qayd etib o'tilgan. Ushbu ob'ektlarning o'ziga xosligi ikki jihat: huquqiy va moddiy jihat asosida talqin qilinadi. Moddiy belgilarga ko'chmas mulkka oid ashyolarning tabiiy xususiyatlari kiradi. Xususan, bularga tabiiy xususiyatlari, jumladan, yer bilan chambarchas bog'langanlik,

mustahkamlik, almashtirib bo‘lmaslik, uzoq muddatlilik, muqimlik, fundamentallik va individual belgilanganlik kiradi.

Yuridik bog‘liqlik soddalashtirilgan holatda egalik qiluvchining yer uchaskasiga va undagi imoratga nisbatan ashyoviy huquqlarining mos (yoki “birgalikda mavjudligi” ehtimoli) ligi sifatida talqin etiladi. Klassik jihatdan (bino yer uchastkasiga mansubdir) darhaqiqat, bunday bog‘liqlik mavjud va uning bo‘lishi zarurdir²⁵.

Yuridik adabiyotlarda ham ko‘chmas mulkning yer bilan bog‘liqligi va bir vaqtning o‘zida huquqiy munosabat predmeti ko‘chmas mulkning ikki turdagi ob’ekti – yer uchastkasi va unda joylashgan bino yoki inshoot bo‘lishi mumkinligi qayd etiladi va bunda ko‘chmas mulk ob’ektalarini tasniflashning bir necha nazariyalari yaratilgan. Birinchi nazariya (K.P. Pobedonossev, Y.V. Vaskovskiy, Y.S. Gambarov)²⁶ ko‘chmas mulkni yer bilan mustahkam bog‘langan ashyolar sifatida e’tirof etdi. Ikkinchi konsepsya (G.F. Shershenevich, K.I. Malishev, I. Fransesson)²⁷ qurilishi egasining huquqlari u joylashgan yer uchastkasi huquqiy bog‘liqligidan kelib chiqadi. Ushbu holatdan kelib chiqib, ko‘chmas mulk sifatida vaqtinchalik qurilishlarni va o‘zga shaxsning yer uchastkasidagi qurilishini e’tirof etib bo‘lmaydi. Uchinchi nazariya vakillari (A.E. Vorms, V.B. Yelyashevich, A. Dumashevskiy)larning fikricha, o‘zganing yer uchastkasiga qurilgan ob’ekt majburiyat huquqi nuqtai nazaridan ko‘char ashyo hisoblanishi, ashyoviy huquq bo‘yicha ushbu yer uchastkasiga qurilgan ob’ekt esa ko‘chmas ashyo hisoblanadi²⁸.

Masalan bugungi kunda mamlakatimiz fuqarolik qonunchiligi ko‘chmas mulkning huquqiy maqomini aniqlashda ikkinchi nazariyaga asoslanadi va ko‘chmas mulk u joylashgan yer uchastkasi bilan huquqiy bog‘liqlikdan kelib chiqib, fuqarolik muomalasida tartibga solinadi va bir vaqtning o‘zida ko‘chmas mulk hisoblangan bino va inshootga nisbatan mulk huquqi masalasi alohida va u joylashgan yer uchastkasiga nisbatan mulk huquqi masalasi alohida hal qilinishi mumkin.

Ta’kidlash o‘rinliki, bungi kunda mamlakatimizda ko‘chmas mulklar joylashgan yer uchastkalari ham salmoqli o‘rinni egallaydi. Shu sababli ham ko‘chmas mulklar

²⁵ Саипова Ю.Б. Правовой режим недвижимости как имущественной основы предпринимательской деятельности. Автореф....дис.канд.юрид.наук.-Ташкент: 2010.- 14 с.

²⁶ Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права. – Спб., 1873. – С. 11-14; Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. В.А. Томсинова. – М., 2003. – С. 608 – 611; Васильковский Е.В. Учебник гражданского права. – М., 2003. – С. 118 – 119.

²⁷ Францссон К.И. Продажа зданий, воздвигнутых на чужой земле // Журнал Министерства юстиции. – 1905. – № 10. – С. 148 –149, 154 – 156.

²⁸ Законы гражданские (Свод законов. Т.Х., ч.1). Практический и теоретический комментарий / Под ред. А.Э. Вормса, В.Б. Ельясевича. - М., 1913. — С. 18-22: Думашевский А. Характер прав на здание, построенное на чужой земле // Журнал Министерства юстиции. 1868, кн. 2. - С. 168-174.

joylashgan yer uchastkalariga davlat e'tibori bugungi kunda alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur fikrni isboti sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yuridik shaxslar va fuqarolarning binolari hamda inshootlari bilan band bo'lgan yer uchastkalarini xususiylashtirish to'g'risida"gi Farmonini²⁹ ko'rsatib o'tish mumkin. Unga ko'ra, 2007 yilning 1 yanvaridan boshlab, O'zbekiston Respublikasining yuridik shaxslari – rezidentlar mulkiy huquq asosida o'zlariga qarashli yoki ular tomonidan xususiylashtiriladigan bino va inshootlar, ishlab chiqarish infratuzilmasi ob'ektlari joylashgan yer uchastkalarini, shuningdek mazkur ob'ektlarga tutash yer uchastkalarini qo'llaniladigan texnologiya jarayonlari, shahar qurilishi norma va qoidalarini hisobga olgan holda, ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan miqdorda xususiylashtirish huquqiga ega bo'ladilar. Bunda eng muhimi, yer uchastkalarini xususiylashtirish bozor qiymatidan kelib chiqishi, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda mulkka egalik huquqini rasmiylashtirgan holda ixtiyoriylik asosida amalga oshirilishi belgilandi. Shuningdek, 2008 yil 1 yanvaridan boshlab O'zbekiston Respublikasining fuqarolari – rezidentlariga yakka tartibda uy-joy qurish va turarjoy binosiga xizmat ko'rsatish uchun ajratilgan yer uchastkalarini xususiylashtirish huquqi beriladigan bo'ldi. Ushbu Farmonning fuqarolik huquqi nuqtai-nazaridan ahamiyatli yana bir jihati shundaki, unda xususiylashtirilgan yer uchastkasi oborotda, jumladan xarid qilish – sotish, ayirboshlash, hadya qilish, meros, foydalanish (ijaraga berish) bo'yicha bitimlar tuzishda cheklanmaydigan, garov, shu jumladan banklar va boshqa kredit muassasalaridan kredit olish uchun garov bo'lib xizmat qilishi mumkinligi belgilandi³⁰.

Darhaqiqat, ko'chmas mulk joylashgan yer uchastkalariga nisbatan davlat mulkchiligidan xususiy mulkchilikka o'tish bugungi kundagi zamonaviy fuqarolik muomalasining zarur shartlaridan biridir. Binobarin, ko'chmas mulk bilan bog'liq bitimlarda bitim ob'ekti sifatida mol-mulk sifatida ko'chmas mulk bilan birga yer uchastkalari ham muomalada bo'lmoqda. Xususan, ko'chmas mulk sotilganda u joylashgan yer uchastkasi ham ko'chmas mulkning tarkibiy qismi sifatida sotuvchidan sotib oluvchiga o'tish holatlari kuzatiladi. Mazkur holatlarni hisobga olib, ko'chmas mulklar joylashgan yer uchastkalarini xususiylashtirish bugungi kunda nuqtai nazaridan, bozor iqtisodiyoti talablaridan va zamonaviy fuqarolik munosabatlaridan kelib chiqib ayni vaqtda amalga oshirilayotgan zaruriy tadbir deb baholash mumkin.

²⁹ //Халқ сўзи, 2006 йил 26 июл.

³⁰ Баратов М.Х. Давлат мулк ҳуқуқи.-Тошкент: ТДЮИ, 2007.-76 б.

Yuqorida e'tirof etilganidek, ko'chmas mulk - bu birinchi navbatda yer uchastkasi va u bilan uzviy bog'liq bo'lgan ob'ektlardir. Ko'chmas mulk ob'ektlari sotilganda ular joylashgan uchastkasiga nisbatan huquqiy munosabat o'zgarishiga olib keladi³¹. Ko'chmas mulklar oldi-sotdi qilinganda, mulkdor o'ziga tegishli yer uchastkasini saqlab qolishi yoki uni ko'chmas mulkni sotib olayotgan shaxsga emas, balki uchinchi shaxsga sotib yuborishi mumkin. Biroq bu holat sotib oluvchi qo'lga kiritgan ko'chmas mulkka nisbatan mulkiy huquqlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilmasligi, aks holda mulk huquqi tamoyillari buzilishi mumkinligini nazarda tutib, fuqarolik qonunchiligida maxsus norma belgilangan. Unga ko'ra, bino, inshoot yoki boshqa ko'chmas mulkni sotish shartnomasiga binoan sotib oluvchiga bunday ko'chmas mulkka egalik huquqini topshirish bilan bir vaqtda ushbu ko'chmas mulk joylashgan va undan foydalanish uchun zarur bo'lgan yer uchastkasining muayyan qismiga bo'lgan huquqlar ham topshiriladi (FKning 482-moddasi 1-qismi).

Bundan nafaqat ko'chmas mulk joylashgan yer uchastkasi, balki undan foydalanish uchun zarur bo'lgan maydon, masalan, binoga olib kiradigan yo'lak ham nazarda tutiladi. Ma'lumki, Yer kodeksining 18-moddasida nazarda tutilgan hollardan tashqari, yer oldi-sotdi qilinmaydi. Yer davlat mulki bo'lib hisoblanadi va faqat foydalanish uchungina berilishi mumkin, xolos. Yer uchastkasiga bo'lgan mulk huquqi bilan yer ustida joylashgan ko'chmas mulkka nisbatan mulk huquqi farqlanadi. Masalan, bog'ga nisbatan mulk huquqi ma'lum bir fuqaroga tegishli bo'lsa, bog' joylashgan yerga nisbatan mulk huquqi davlatga tegishli bo'ladi. Bog'ning egasi yer uchastkasidan foydalanuvchi bo'lib hisoblanadi. Binobarin, bog' sotilgan taqdirda, sotib oluvchiga nisbatan mulk huquqi va bog' joylashgan yer uchastkasiga nisbatan foydalanish huquqi o'tadi³².

Rivojlangan chet el mamlakatlarida, davlat mulkdorlarning mulkdan, yer uchastkasidan maqsadli foydalanishi va huquqiy rejimga mos kelishini qattiq nazorat qiladi. Fransiyaning fuqarolik kodeksida yer uchastkalaridan foydalanilmasa, tuproq unumdorligi pasayishiga yo'l qo'ygan yoki jamiyat manfaatlariga zarar yetkazuvchi mulkdorlardan yerni olib qo'yish mumkin bo'lgan holatlar ko'zda tutilgan³³.

Yer uchastkasining muayyan qismiga bo'lgan huquq deganda, qonun chiqaruvchi har qanday huquqni emas, aksincha faqatgina yer uchastkasining muayyan cheklangan qismiga ko'chmas mulkdan belgilangan maqsadda foydalanish

³¹ Брагинский М.И., Витрянский В.В. Договорное право. Ч.2. -М.: Статут, 1997. -209 с.

³² Фуқаролик ҳуқуқи. II-қисм./Масъул муҳаррирлар: Ҳ.Р.Раҳмонқулов ва И.Б.Зокиров.-Тошкент: Илм-Зиё, 2008. – 92 б.

³³ Akmaljon Rakhimjonov, N.F. Imomov. (2021). Improving the creation of a land information base for the privatization of land plots in the republic of Uzbekistan and foreign experience in this area. "The American journal of social science and education innovations", pp. 160-165

uchun zarur bo‘lgan qismidan foydalanish huquqi nazarda tutiladi. Masalan, ko‘chmas mulkni sotish shartnomasi asosida tovar ombori sotib olindi. Biroq, tovar ombori joylashgan yer uchastkasiga nisbatan mulk huquqi sotuvchining o‘zida saqlanib qoldi. Bu vaziyatda sotib oluvchi tovar omboriga yuk olib kirish, yuklarni saqlash uchun zarur texnika vositalaridan foydalanish uchun kerakli bo‘lgan yer uchastkasidan foydalanish huquqga ega bo‘ladi. Normada ifodalangan “Ko‘chmas mulk joylashgan va undan foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasining muayyan qismi” iborasining bir qismi tegishli kadastr hujjatlari asosi aniqlanadi. Biroq, “bino, inshoot yoki boshqa ko‘chmas mulk ob’ektidan foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasining muayyan qismi” ni aniqlash amaliyotda bir muncha qiyinchiliklarni yuzaga keltirish mumkin. Chunki kadastr hujjatlarida bino yoki inshoot joylashgan (qurilish ob’ekti egallagan va qurilish ob’ekti ostida qolgan) yer uchastkasining maydoni alohida va yer uchastkasining umumiy maydoni alohida belgilanadi, lekin undan foydalanish uchun zarur bo‘lgan qism alohida ko‘rsatilmaydi. Shu sababli bunda shartnoma taraflari o‘rtasida nizo vujudga kelishi mumkin. Fikrimizcha, “foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasining qismi” iborasi ko‘chmas mulk ob’ektining xususiyatidan kelib chiqib, sud tomonidan aniqlanishi lozim. Bunda sud davlat kadastr organi mutaxassisi tomonidan tayyorlangan ma’lumotnoma asosida ko‘chmas mulk ob’ektidan foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasi qismini aniqlashi lozim bo‘ladi. Yer uchastkasining bunday qismini aniqlash odatda taraflarning o‘zaro kelishuvi bilan amalga oshirilishi yoxud taraflar bu masalada davlat kadastr tashkilotiga murojaat qilishlari ham mumkin.

Sotib oluvchiga berilishi lozim bo‘lgan yer uchastkasiga nisbatan huquqlarning taqdiri FKning 482-moddasida o‘z ifodasini topgan. Mazkur moddaning ikkinchi qismiga muvofiq, sotuvchi sotilayotgan ko‘chmas mulk joylashgan yer uchastkasining mulkdori bo‘lgan taqdirda sotib oluvchiga yer uchastkasining tegishli qismiga mulk huquqi yoki ijara huquqi yoxud ko‘chmas mulkni sotish shartnomasida nazarda tutilgan boshqa huquq beriladi.

Binobarin, garchi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yuridik shaxslar va fuqarolarning binolari hamda inshootlari bilan band bo‘lgan yer uchastkalarini xususiylashtirish to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilingan bo‘lsa-da, hali fuqarolik va yer qonunchiligi yer uchastkalariga nisbatan mulk huquqi fuqarolar va yuridik shaxslarga tegishli bo‘lishi mumkinligi qoidasini belgilamagan holda, FKning 482-moddasi 2-qismida “er uchastkasiga nisbatan mulk huquqi sotib oluvchi berilishi” mumkinligini nazarda tutishi huquqiy asosga ega emasligini anglatadi. Shu sababli mazkur normadagi “mulk huquqi” iborasini “mulkiy huquqlar” iborasi bilan

almashtirilishi maqsadga muvofiqdir. Bunday o'zgartish o'z navbatida FKning 165-moddasida belgilangan yer uchastkasiga nisbatan ashyoviy huquqlar: xo'jalik yuritish huquqi va operativ boshqarish huquqi; meros qilib qoldiriladigan yer uchastkasiga umrbod egalik qilish huquqi; yer uchastkasiga doimiy egalik qilish va undan foydalanish huquqiga va Yer kodeksining 17-moddasida belgilangan: meros qilib qoldiriladigan umrbod egalik qilish, doimiy foydalanish, muddatli (vaqtincha) foydalanish kabi mulkiy huquqlarga mos keladi.

Yer kodeksining 24-moddasi 3-4-qismiga ko'ra, ijaraga berilgan yer uchastkalari oldi-sotdi, garov, hadya, ayirboshlash ob'ekti bo'lishi mumkin emas. Yer uchastkasini ijaraga olish huquqi kreditlar olish uchun garovga qo'yilishi mumkin. Ijarachi faqat qonunda yoki ijara shartnomasida nazarda tutilgan hollardagina yer uchastkasiga bo'lgan o'zining ijara huquqlarini ijaraga beruvchining roziligisiz garovga qo'yishga haqlidir.

Yer uchastkalari ijarasining shartlari va muddatlari taraflarning kelishuviga binoan belgilanadi va shartnomada mustahkamlab qo'yiladi.

Bunda ko'chmas mulk ob'ektini sotib olgan shaxsga mazkur ob'ekt joylashgan yer uchastkasini ijaraga berish shartnomasi yozma tuzilishi va tegishli ravishda rasimlashtirilishi lozim. Albatta bunda shartnoma taraflari tadbirkorlik faoliyati sub'ektlari bo'lganda ko'chmas mulkni sotish asosida vujudga kelgan yer uchastkasini ijaraga berish shartnomasi yozma tuziladi va muddat kelib chiqib davlat ro'yxatidan o'tkaziladi. Biroq, fuqarolarga kelganda ahvol mutlaqo boshqacha. Fuqarolar mol-mulkini ijaraga berish, hatto u ko'chmas mol-mulk bo'lgan taqdirda ham, har doim tegishli tarzda yuridik rasmiylashtirib borilmaydi³⁴.

FKning 539-moddasi 1-2-qismlariga ko'ra, mulk ijarasi shartnomasi bir yildan ortiq muddatga mo'ljallangan bo'lsa, taraflardan birontasi yuridik shaxs bo'lgan hollarda esa, muddatidan qat'i nazar, yozma shaklda tuzilishi shart.

Ko'chmas mulk ijarasi shartnomasi davlat ro'yxatidan o'tkazilishi lozim.

Ko'chmas mulk sotishdan vujudga kelgan yer uchastkasidan tekin foydalanish shartnomasi mustaqil shartnoma hisoblanadi va yer uchastkasini tekin olish bo'yicha munosabatlarga nisbatan FKning "Tekin foydalanish" (36-bob, 617-630-moddalar) to'g'risidagi qoidalari qo'llaniladi. Biroq, muayyan muddat o'tgach yer uchastkasidan tekin foydalanish shartnomasining qonun belgilangan asoslar bo'yicha bekor bo'lishi ko'chmas mulkni sotib olgan shaxsning o'ziga tegishli ko'chmas

³⁴ Бобокулов С.Б. Ижара муносабатларининг тарихий ривожланиш босқичлари ва бозор иқтисодиёти шароитида ижара шартномаси конструкцияларини табақалаштириш муаммолари.-Тошкент: Илм-Зиё, 2008.-76 б.

mulkdan foydalanish huquqini amalga oshirishilishi kechlanmasligi lozim. Bunday hollarda 482-moddaning 1-qismidan kelib chiqib, “foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasining muayyan qismiga bo‘lgan huquqlar” sotib oluvchida saqlanib qoladi va shu huquqlar asosida sotib oluvchiga o‘ziga mulk huquqi asosida tegishli bo‘lgan ko‘chmas mulkdan foydalanadi.

Servitut huquqi esa sotuvchiga tegishli bo‘lgan ko‘chmas mulkdan foydalanishda zarur bo‘lgan yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanishni nazarda tutadi. Unga ko‘ra, ko‘chmas mulk (yer uchastkasi, boshqa ko‘chmas mulk) egasi qo‘shni yer uchastkasining egasidan, zarur hollarda esa - boshqa yer uchastkasining egasidan ham o‘zganing yer uchastkasidan cheklangan tarzda foydalanish (servitut) huquqini berishni talab qilishga haqlidir.

FKning 483-moddasiga muvofiq, sotuvchiga qarashli bino, inshoot yoki boshqa ko‘chmas mulk joylashgan yer uchastkasi ana shu ko‘chmas mulkni sotib olayotgan shaxsga mulk qilib topshirmagan holda sotilsa, yer uchastkasining ko‘chmas mulk joylashgan va ko‘chmas mulkdan foydalanish uchun zarur bo‘lgan qismidan sotuvchining foydalanish huquqi sotish shartnomasida belgilangan shartlarda saqlab qolinadi.

Agar yer uchastkasining tegishli qismidan foydalanish shartlari uni sotish shartnomasi bilan belgilangan bo‘lmasa, sotuvchi yer uchastkasining ko‘chmas mulk joylashgan va bu ko‘chmas mulkdan ko‘zlangan maqsadlarda foydalanish uchun zarur bo‘lgan qismidan cheklangan holda foydalanish (servitut) huquqini saqlab qoladi.

XULOSA

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, har qanday holatda ham ko‘chmas mulk sotilganda sotib oluvchi ko‘chmas mulkdan foydalanish uchun zarur bo‘lgan yer uchastkasidan haq to‘lamasdan foydalanish huquqiga ega bo‘ladi va uning bu huquqi har qanday holatda ham o‘zgarishsiz holatda saqlanadi.

REFERENCES

1. Саипова Ю.Б. Правовой режим недвижимости как имущественной основы предпринимательской деятельности. Автореф....дис.канд.юрид.наук.-Ташкент: 2010.- 14 с.
2. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть: Вотчинные права. – Спб., 1873. – С. 11-14; Гамбаров Ю. С. Гражданское право. Общая часть / Под ред. В.А. Томсинова. – М., 2003. – С. 608 – 611; Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. – М., 2003. – С. 118 – 119.

3. Францесон К.И. Продажа зданий, воздвигнутых на чужой земле // Журнал Министерства юстиции. – 1905. – № 10. – С. 148 –149, 154 – 156.
4. Законы гражданские (Свод законов. Т.Х., ч.1). Практический и теоретический комментарий / Под ред. А.Э. Вормса, В.Б. Ельяшевича. - М., 1913. — С. 18-22; Думашевский А. Характер прав на здание, построенное на чужой земле // Журнал Министерства юстиции. 1868, кн. 2. - С. 168-174.
5. Бобокулов С.Б. Ижара муносабатларининг тарихий ривожланиш босқичлари ва бозор иқтисодиёти шароитида ижара шартномаси конструкцияларини табақалаштириш муаммолари.-Тошкент: Илм-Зиё, 2008.-76 б.
6. Akmaljon Rakhimjonov, N.F. Imomov. (2021). Improving the creation of a land information base for the privatization of land plots in the republic of Uzbekistan and foreign experience in this area. "The American journal of social science and education innovations", pp. 160-165
7. Bakhromjon Topildiev; Rustam Khursanov; Muniskhon Usmonova. "Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan". *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7, 3, 2020, 3199-3205.
8. Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.
9. Imomniyozov, Doniyorbek Vaxtiyor Ogli (2021). KORPORATSIYA IJRO ORGANLARINING FIDUTSIAR MAJBURIYATLARI QIYOSIY HUQUQIY TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (11), 588-600. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-588-600

YURIDIK SHAXSLARNING UMUMIY YIG‘ILISH QARORLARINI HAQIQIY EMAS DEB TOPISHNING HUQUQIY OQIBATLARI

Imomniyozov Doniyorbek Baxtiyor o‘g‘li

Toshkent davlat yuridik universiteti

Fuqarolik huquqi kafedrası o‘qituvchisi

d.imomniyozov@gmail.com

ANNOTATSIYA

Yuridik shaxs boshqaruv organlari ichida umumiy yig‘ilish o‘ziga xosligi bilan yuridik shaxsning qolgan boshqaruv organlaridan ajralib turadi. Mazkur o‘ziga xoslik umumiy yig‘ilishning vakolat doirasining kengligi va eng muhimi ushbu organ tomonidan qabul qilinadigan qarorlarda namoyon bo‘ladi.

Ushbu maqolada umumiy yig‘ilishning yuridik shaxs boshqaruv organi sifatida namoyon bo‘lishi to‘g‘risidagi nazariyalar, uning vakolatlari, umumiy yig‘ilish tomonidan qabul qilinadigan qarorlarning mohiyati, ularning huquqiy asoslari, qarorlarning haqiqiyliги va haqiqiy emasligi qiyosiy jihatdan tahlil qilingan.

***Kalit so‘zlar:** yuridik shaxs, boshqaruv organi, umumiy yig‘ilish, yig‘ilish qarori, bitim, erk-iroda, qarorlarning haqiqiy emasligi, korporativ nizolar, nizoli qaror, haqiqiy qaror.*

ПРАВОВЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПРИЗНАНИЯ НЕДЕЙСТВИТЕЛЬНЫМИ РЕШЕНИЙ ОБЩЕГО СОБРАНИЯ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ

Имомниёзов Дониёрбек Бахтиёр угли.

Ташкентский государственный юридический университет

преподаватель кафедры гражданского права

d.imomniyozov@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Общее собрание органов управления юридического лица отличается от остальных органов управления юридического лица. Эта уникальность отражается в широте полномочий общего собрания и самое главное, в решениях, принимаемых этим органом.

В статье дается сравнительный анализ теории общего собрания как органа управления юридического лица, его полномочий, сущности решений, принимаемых общим собранием, их правовой основы, обоснованности и недействительности решений.

Ключевые слова: юридическое лицо, орган управления, общее собрание, решение собрания, соглашение, завещание, недействительность решений, корпоративные споры, разрешение споров, действительное решение.

LEGAL CONSEQUENCES OF RECOGNIZING VOID THE DECISIONS OF THE GENERAL MEETING OF LEGAL ENTITIES

Imomniyozov Doniyorbek Bakhtiyor ugli

Tashkent State Law University

Lecturer at the Department of Civil Law

d.imomniyozov@gmail.com

ABSTRACT

The general meeting of the governing bodies of a legal entity differs from the rest of the governing bodies of the legal entity. This uniqueness is reflected in the breadth of the powers of the General Assembly and, most importantly, in the decisions taken by this body.

This article provides a comparative analysis of the theories of the general meeting as a governing body of a legal entity, its powers, the essence of the decisions made by the general meeting, their legal basis, the validity and invalidity of decisions.

Keywords: *legal entity, governing body, general meeting, meeting decision, agreement, will, invalidity of decisions, corporate disputes, dispute resolution, valid decision.*

KIRISH

Yuridik adabiyotlarda korporatsiyalarning boshqaruv organlarining vujudga kelishi, ularning rivojlanishi to'g'risida ko'plab nazariyalar mavjud. Xususan o'tgan asrda ko'plab rus olimlari yuridik shaxslarning organlarini uning vakili sifatida tan olishni yoqlab chiqqanlar³⁵. Lekin boshqa nazariyalarga ko'ra yuridik shaxsning boshqaruv organi – bu yuridik shaxsning vakili emas. Yuridik shaxsning ayni o'zidir³⁶. Ularning bunday fikrga kelishiga sabab yuridik shaxs soxta shaxs bo'lib, u o'zining irodasi aynan o'zining organlari orqali ifoda etadi³⁷. Ya'ni ushbu organning harakati bu – yuridik shaxs harakatining o'zidir. Shu nuqtayi nazardan qaraganda

³⁵ Шерешевский И.В. Представительство (Поручение и доверенность). - М.: Право и жизнь, 1925. - С. 6.; Цит. по: Рубеко Г.Л. Правовой статус органов управления акционерных обществ: дис. ... канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2004. - С. 18 - 19.

³⁶ Синайский В.И. Русское гражданское право. - М.: Статут, 2002. - С. 114, 121 - 122.

³⁷ Imomov N. Critical analysis of division of legal entities into types //Review of law sciences. – 2017. – Т. 1. – №. 1. – С. 10.

yuridik shaxsning organi bu uning barcha harakatlarini o'zida ifodalovchi huquqiy tushunchadir.

Shuni ta'kidlash kerakki, fuqarolik huquqi taraqqiyotining zamonaviy bosqichi yuridik shaxs organlarining huquqiy maqomi haqidagi fikrlarning xilma-xilligi bilan tavsiflanadi. Ilm-fan sohasida korporativ munosabatlar va korporativ huquqning rivojlanishi bilan bir qatorda, organlar fuqarolik huquqiy munosabatlarning mustaqil subyektlari va (yoki) tashkilotning vakillari bo'ladimi yoki yo'qmi bu munozaralar korporatsiya organini korporativ munosabatlar predmeti sifatida ko'rib chiqish mumkinmi degan savol atrofida ham rivojlanmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi kunda ham ayrim olimlar yuridik shaxs organlarini huquqiy munosabatlarning mustaqil ishtirokchilari sifatida ko'rib chiqadilar³⁸. Biroq ba'zilar ushbu fikrga qo'shilmagan holda yuridik shaxs organini yuridik shaxsning bir qismi sifatida ko'rib chiqishni taklif etadilar³⁹.

Bizning fikrimizcha, yuqoridagi nazariyalardan ikkinchisi haqiqatga yaqinroq hisolanadi. Chunki yuridik shaxsning organi o'zi uchun huquq va majburiyatlarga (mustaqil huquqiy qobiliyatga) ega emas. Mazkur belgi fuqarolik-huquqiy munosabatlar subyekting zarur belgisidir. Shu sababli, korporativ-huquqiy munosabatlarning mustaqil ishtirokchilari sifatida korporativ organlarni ko'rib chiqish uchun hech qanday sabab yo'q, chunki ular fuqarolik-huquqiy munosabatlarning bir qismidir. E'tibor beradigan bo'lsak, yuridik shaxs organining huquqiy maqomiga oid nizolar ko'p jihatdan "yuridik shaxs organi" va "organ vazifasini bajaruvchi (uning tarkibiga kiruvchi) shaxs" tushunchalarining aralashuvidan kelib chiqadi⁴⁰. Ya'ni yuridik shaxsning organi ham nisbiy tushuncha bo'lib, uning vazifasini jismoniy shaxslar amalga oshiradi. Qonunda jamiyat organlarining vakolatlarini muddatidan oldin bekor qilish to'g'risida gap ketganda, biz organ vazifasini bajaruvchi muayyan jismoniy shaxslarning vakolatlarini tugatish haqida gapiramiz, yuridik shaxs organi tugatish haqida emas. Shu nuqtayi nazardan

³⁸Qarang: Хужокова И.М. Корпоративное право Российской Федерации: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. - М.: Экзамен, 2004. - С. 79. С. 143; Рожкова М.А. Средства и способы правовой защиты сторон коммерческого спора. - М.: Волтерс Клувер, 2006. - С. 346; Степанов Д.И. Еще раз о природе полномочий исполнительного органа и управляющего хозяйственным обществом // Вестник ВАС РФ. - 2006. - № 8. - С. 40; № 9. - С. 21.

³⁹Qarang: Ломакин Д.В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. - М.: Статут, 2008. - С. 277 - 285.; Могилевский С.Д. Общество с ограниченной ответственностью: законодательство и практика его применения. - М.: Статут, 2010. - С. 220 - 221.

⁴⁰Ломакин Д.В. - Легализация представительской концепции органа юридического лица - необходимость или оплошность законодателя? // Сборник научно-практических статей II Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы предпринимательского и корпоративного права в России и за рубежом. - М.: Юстицинформ. - 2014. - С. 27.

qaraydigan bo'lsak, adabiyotlarda, qonunchilikda yuridik shaxsning organi tushunchasi qo'llaniladi. Lekin uning vazifasini bajarish, vakolat muddatining tugashi hamda javobgarligi xususida gap ketganda to'g'ridan-to'g'ri jismoniy shaxslar tushuniladi.

Shunday qilib yuqoridagi mulohazalar asosida yuridik shaxsning organi uning bir qismi sifatida ushbu yuridik shaxsning irodasini o'zida ifoda etishini, shu bilan birga ushbu organning vazifasini ayni vaqtda saylanadigan yoki tayinlanadigan jismoniy shaxslar bajarishini o'rganib chiqdik. Endigi navbatda jamiyatning oliy organi sifatida umumiy yig'ilishning vakolatlari to'g'risida so'z yuritamiz.

Avval ta'kidlanganidek, mas'uliyati cheklangan jamiyat (keyingi o'rinlarda MCHJ) ishtirokchilarining umumiy yig'ilishi MCHJ ta'sis etilgan paytdan boshlab tugatilgunga qadar yuridik shaxsning barcha faoliyatini belgilaydigan eng yuqori boshqaruv organi hisoblanadi. Maqolada jamiyat ishtirokchilari umumiy yig'ilishining vakolatini tahlil qilib, ushbu vakolatlar nafaqat muayyan jamiyatning Ustavida, balki alohida qonun bilan mustahkamlanganligiga e'tibor qaratdik. Muayyan jamiyatning Ustavini ishlab chiqishda "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonunning dispozitsion me'yorlari ishtirokchilarga jamiyatning alohida organlari o'rtasida vakolatlarni ishtirokchilar uchun kerakli tarzda qayta taqsimlashga imkon beradi.

Jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishi o'z vakolatlarini qarorlar qabul qilish orqali amalga oshiradi. Umumiy yig'ilish tomonidan qabul qilingan qarorlar o'zida jamiyat ishtirokchilarning irodasini ifodalab, jamiyat, uning barcha ishtirokchilari, jamiyatning boshqa organlari, shuningdek uchinchi shaxslar uchun majburiy kuchga ega bo'ladi.

Shu o'rinda ushbu qarorlar qay tariqa uchinchi shaxslar uchun majburiy bo'ladi degan savol tug'ilishi tabiiy. Ma'lumki, jamiyat uning tuzilishidan manfaatdor bo'lgan yirik bitimlarni tuzish umumiy yig'ilish vakolatiga kiradi⁴¹. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, umumiy yig'ilish mazkur vakolatidan foydalangan holda uchinchi shaxslar uchun majburiy kuchga ega bo'lgan qarorlar qabul qilishi mumkin. Ishtirokchilarning umumiy yig'ilishi jamiyatning irodasini shakllantiradigan va jamiyatning irodasini amalga oshirish vazifasi bo'lgan yagona yoki kollegial ijro etuvchi organ vazifasini bajaradigan shaxslarni tayinlash yoki saylash orqali

⁴¹ Bakhromjon Topildiev; Rustam Khursanov; Munishxon Usmonova. "Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan". *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7, 3, 2020, 3199-3205.

jamiyatning butun faoliyatini nazorat qiluvchi organdir. Shuning uchun jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishining qarorlari muhim huquqiy hujjatdir.

Maqolaning navbatdagi qismini jamiyat umumiy yig'ilishida qabul qilinadigan qarorlarning huquqiy maqomi va tabiatini o'rganishga bag'ishlashimizning asosiy sababi unda qabul qilinadigan qarorlarda bir tomondan bitimlarning xususiyatlari namoyon bo'lsa, ikkinchi tomondan uni inkor etib mazkur jamiyat ishtirokchilari, unga bog'liq bo'lgan uchinchi shaxslar, shuningdek jamiyatning barcha xodimlari uchun majburiy yuridik kuchga ega bo'lgan hujjat namoyon bo'ladi. Shuning uchun yuridik soha olimlari umumiy yig'ilish qarorlari mohiyatini ochib beruvchi uch xil nazariyani ilgari surishadi. Xususan:

Birinchi nazariyada umumiy yig'ilish qarori bitim sifatida⁴²;

Ikkinchi nazariyada normativ-huquqiy hujjat sifatida;

Uchinchi nazariyada umumiy yig'ilish qarori alohida yuridik fakt sifatida e'tirof etiladi⁴³.

Dastlab birinchi nazariya tarafdorlarining⁴⁴ fikrlarini o'rganib, ularning nazariyasini milliy qonunchilik normalari asosida tahlil qilib o'tamiz.

Ma'lumki, jamiyat umumiy yig'ishida qaror qabul qilishda ishtirokchilar o'zlarining erk-irodalariga tayangan holda ovoz beradilar. "Shartnomalar erkinligi" prinsipiga ko'ra jismoniy va yuridik shaxslar o'rtasida tuziladigan bitimlar ularning erk-irodasiga asoslanadi. Bu esa o'z nafbatida bitimlarning tabiatiga xos bo'lgan asosiy shart hisoblanadi⁴⁵. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining 101-moddasida fuqarolar va yuridik shaxslarning fuqarolik huquq va burchlarini belgilash, o'zgartirish yoki bekor qilishga qaratilgan harakatlari bitim deb e'tirof etilishi belgilangan. Mazkur normaning mazmuniga ko'ra fikr yuritiladigan bo'lsak, umumiy yig'ilishda qabul qilinadigan qarorlar ham o'z navbatida undagi ishtirokchilar va uchinchi shaxslarda ma'lum huquq va majburiyatlarni vujudga kelishi, o'zgarishi yoki bekor bo'lishiga olib keladi. Lekin yig'ilishda qabul qilinadigan qarorlar doim ham undagi barcha ishtirokchilarning manfaatlariga mos

⁴² Usmonova Muniskhon (2020). THE ROLE OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN INVALIDATING AN AGREEMENT ENTERED INTO BY A CITIZEN WHO DOES NOT UNDERSTAND THE SIGNIFICANCE OF HIS ACTIONS OR IS UNABLE TO CONTROL THEM. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 146-152. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-146-152

⁴³ Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 89 с.

⁴⁴ Вилкин С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: автореф. ... канд. юрид. наук. - М., 2009. - С. 23 - 30;

⁴⁵ Asadov, Shahriddin Faxriddin O'G'Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799.

ravishda bo‘lavermaydi, ayrim holatlarda qarorlar ba’zi ishtirokchilarning manfaatlarizga mos kelmasligi ham mumkin. Biroq bu yuqoridagi nazariyaning mohiyatiga zid bo‘lmaydi. Chunki bitimga jalb qilingan barcha shaxslarning irodasiga to‘liq mos kelish talabi barcha bitimlarga emas, balki faqat ikki taraflama yoki ko‘p taraflama bitimlar, ya’ni shartnomalarga xosdir⁴⁶. Ayrim turdagi bitimlarda faqat bir taraf xohishining bo‘lishi kifoya qiladi. Bunga sabab bitimlar bir taraflama, ikki taraflama yoki ko‘p taraflama (shartnomalar) bo‘lishi mumkinligidadir (FK 102-modda).

Avval ta’kidlanganidek, bir taraflama bitimlarning asosiy sharti unda bir taraf erk-irodasining mavjud bo‘lishidir. Hadya, meros kabi bitimlar, shuningdek yagona ta’xischi tomonidan qabul qilingan qarorlar fikrimizga asos bo‘la oladi. Ikki yoki ko‘p taraflama bitimlar (bular ko‘proq shartnoma sifatida e’tirof etiladi) o‘zida unda qatnashayotgan taraflarning xohish irodasini namoyon qiladi.

Mazkur nazariya tarafdorlari umumiy yig‘ilish qarorining qanday turdagi bitimlar bilan bog‘liq bo‘lishi kerakligi haqida quyidagi pozitsiyalarni ilgari surishadi⁴⁷.

Birinchi pozitsiyaga ko‘ra, yig‘ilish qarori ko‘p taraflama bitim, ya’ni ovoz beruvchi ko‘pchilik o‘rtasidagi shartnoma bo‘lib, unga qarshi ovoz bergan ozchilikning roziligi fuqarolik-huquqiy jamoa ishtirokchisi maqomini olish vaqtida amalga oshirilgan deb hisoblanadi. Aniqroq aytadigan bo‘lsa, jamiyat Ustavida umumiy yig‘ilish vakolatiga kiradigan masalalar yuzasidan ovozlar hisoblashdagi qoidalarning belgilanganligi hisoblanadi. Misol uchun jamiyat ustav fondini ko‘paytirish uchun ovozlar hisoblashda “ishtirokchilar umumiy ovozlari sonining kamida uchdan ikki qismidan iborat ko‘pchilik ovozi” qoidasi kiritilgan bo‘lsa, yig‘ilishda qaror qabul qilish uchun shu ovoz to‘planganligi kifoya qiladi. Bizningcha ushbu pozitsiya nazariy jihatdan nomuvofiqlik keltirib chiqaradi. Chunki, ko‘p taraflama bitimlarda ham bitim bir tarafning xohishiga mutanosib ravishga tuzilishi lozim. Yuqoridagi pozitsiyada esa ko‘pchilikning roziligi ozchilikning manfaatlariga zid qaror qabul qilish uchun asos hisoblanadi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 17-sonli “Sud amaliyotida bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilik normalarini tatbiq qilishda

⁴⁶ Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.

⁴⁷Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153-208 Гражданского кодекса Российской Федерации [Электронное издание. Редакция 1.0] / Отв. ред. А.Г. Карапетов. - М.: М- Логос, 2018. - 876 с.

vujudga keladigan ayrim masalalar to'g'risida"gi qarorida bitimlarni haqiqiy deb topish haqidagi da'volarni ko'rishda sudlar haqiqatan ham, taraflar o'rtasida bitim tuzish haqida kelishuv bo'lganligini aniqlashlari lozim⁴⁸ ekanligi belgilangan.

Ma'lumki, taraflar o'rtasidagi kelishuv ularning xohish-irodasini ifoda etadi. Shunday ekan, umumiy yig'ilish qaroriga ko'p taraflama bitim deb qarash g'alizlikka olib keladi.

Ikkinchi pozitsiyasida umumiy yig'ilish qarorlarini bir taraflama bitim sifatida e'tirof etish taklifi ilgari suriladi. Unga ko'ra, bir taraflama bitimning xarakteri umumiy yig'ilish qarorini qabul qilgan shaxslarning xohish-irodasi va ushbu qarordan kelib chiqadigan huquq va majburiyatlarning umumiyliigi bilan belgilanadi, bu esa bunday bitimni ko'p taraflama bitim(shartnoma)dan ajratib turadi. Bizningcha, ushbu pozitsiya ham ba'zi kamchiliklardan holi emas. Xususan, ushbu bitimning yagona tomoni kim ekanligi so'roq ostida qolishini pozitsiyaning asosiy kamchiliklaridan biri sifatida olishimiz mumkin. Lekin ularning fikriga ko'ra, ishtirokchilar umumiy yig'ilishi va uning boshqa kollegial organlari qarorlariga nisbatan yuridik adabiyotlarda alohida yuridik texnika qo'llanilganligi tufayli yuridik shaxs o'z organi orqali bitimning bir tarafiga aylanadi. Ya'ni umumiy yig'ilishda qabul qilingan qaror butun bir jamiyatning manfaatlarini ifoda etganligi, shuningdek jamiyat tomonidan boshqa yuridik shaxslar bilan turli xil bitimlarni tuzishda uning alohida subyekt sifatida ishtirok etishi yuqoridagi bitimni tuzishda jamiyatga yagona taraf sifatida qaralishi olib keladi.

Ikkinchi nazariya tarafdorlari umumiy yig'ilish qarorini jamiyatning ichki normativ-hujjati sifatida isbotlashga harakat qilishadi⁴⁹. Ular bunda umumiy yig'ilishda qabul qilingan qarorlar jamiyatning barcha ishtirokchilari, uning xodimlari va jamiyat bilan bog'liq uchinchi shaxslar uchun majburiy harakterga ega ekanligini ta'kidlashadi. Biroq bu nazariyaning bir qator kamchilikari mavjud. Xususan:

- umumiy yig'ilish qarori qonun hujjatlariga emas, balki ko'proq huquqiy manbaalarga bog'liq bo'lishi;
- qaror o'zida ma'lum shaxslarning erk-irodasini ifoda etadi;

⁴⁸ <https://lex.uz/acts/-2453499>

⁴⁹ Qarang: Кашанина Т.В. Хозяйственные товарищества и общества: правовое регулирование внутрифирменной деятельности. - М.: Издательская группа ИНФРА-М - КОДЕКС, 1995. - С. 92 - 95.; Корпоративное право: учебник / Е.Г. Афанасьева, В.Ю. Бакшинская, Е.П. Губин и др. / отв. ред. И.С. Шиткина. 2-е изд., перераб. и доп. - С. 56 - 63.; Долинская В.В. Акционерное право: основные положения и тенденции. Монография. - М.: Волтерс Клувер, 2006. - С. 168 - 170; Долинская В.В. Основные положения и тенденции акционерного права: автореф. ... док. юрид. наук. - М., 2006. - С. 30.; Лаптев В.В. Акционерное право. - М.: Инфра-М; Контракт, 1999. - С. 17 - 18.; Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России: монография. - М.: Проспект, 2015. - С. 55 - 58.

- umumiy yig'ilish qarori tomonidan qabul qilingan qaror yangi huquqiy munosabatlarni o'rnatish, o'zgarish yoki bekor bo'lishini nazarda tutmaydi, balki qonun normalarida belgilangan huquq va majburiyatlarining vujudga kelishi yoki bekor bo'lishini ta'minlaydi;

- umumiy yig'ilish qarori barcha uchun emas, balki ma'lum bir shaxslar doirasidagina majburiy hisoblanadi⁵⁰.

Umumiy yig'ilish qarorini bitim emas deb hisoblaydigan nazariya tarafdorlari ushbu qaror bitimlarga xos bo'lgan xususiyatning mohiyatini to'liq ochib bermasligi bilan asoslashadi. Xususan:

- garchi umumiy yig'ilish qarori ovoz berish orqali qabul qilinib, ma'lum ma'noda ishtirokchilarning xohish-irodasini ifoda etsa-da, ko'p holatlarda barcha ishtirokchilar umumiy yig'ilish kun tartibiga qo'yilgan masalaga qarshi ovoz berishlari mumkin;

- umumiy yig'ilish qarorining bitim shakllaridan hech biriga to'liq mos tushmasligi;

- fuqarolik qonunchiliga ko'ra ayrim turdagi bitimlar notarial tasiqlanishi talab etiladi. Lekin umumiy yig'ilishda qabul qilingan qarorlar, xususan, yirik bitimlar ham notarial tartibda tasdiqlanmaydi.

Yuqoridagi nazariya taraflardorlari o'z pozitsiyalarini isbotlashga harakat qilib ko'plab dalil va isbotlarini keltirishgan. Ularning har birini chuqur o'rganish natijasida umumiy yig'ilish qarorlarini bitimlar toifasiga ham, alohida yuridik faktlar toifasiga ham kiritish noo'rin deb hisoblaymiz. Garchi umumiy yig'ilish qarorlarini bitimlar toifasiga kirituvchi nazariya tarafdorlarining pozitsiyasi kuchli bo'lsa-da, umumiy yig'ilish qarorini bitim deb e'tirof etish bu masalaga faqat bir tomonlama qarash hisoblanadi. bunga birinchi sabab, umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topishga nisbatan bitimlarga doir qoidalarni ishlatilmasligidir. Xususan ilmiy nazariyalarda isbotlangan va chet el qonunchiligida umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topishga nisbatan maxsus normalar yoki alohida normativ-huquqiy hujjatlar ishlatiladi.

Shuningdek, mazkur mavzuni tatbiq etish davomida respublikamizdagi sudlar tomonidan korporativ nizolar, xususan, umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish to'g'risidagi ishlarni o'rganish natijasida quyidagi xulosaga keldik. Garchi sudlar tomonidan ushbu toifadagi ishlarni ko'rishda ayrim holatlarda bitimlarga oid qoidalar qo'llanilsa-da, biroq asosiy sabab mazkur munosabatlarni tartibga soluvchi

⁵⁰ Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. . канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 125 с.

norma yoki normativ hujjatning mavjud emasligidir. Shu tufayli sudlar bu ishlarni ko‘rib hal etishda qonun analogiyasini qo‘llashmoqda.

Shuni ham ta‘kidlash kerakki, Fuqarolik kodeksining loyihasining 7-bobi Yig‘ilish qarorlari deb nomlangan bo‘lib, unga ko‘ra qonun bilan fuqarolik-huquqiy oqibatlar keltirib chiqarishi belgilangan yig‘ilish qarori ushbu yig‘ilishda ishtirok etish huquqiga ega bo‘lgan barcha shaxslar (yuridik shaxs ishtirokchilari, hammulkdorlar, bankrotlik ishlari bo‘yicha haqdorlar va boshqalar – fuqarolik-huquqiy hamjamiyat ishtirokchilari) uchun, shuningdek qonunda belgilangan hollarda yoki munosabatlar mohiyatidan kelib chiqsa boshqa shaxslar uchun ham huquqiy oqibat vujudga keltiradi⁵¹. Ushbu qoidaning mazmunidan ko‘rishimiz mumkinki, yangi qoida yig‘ilish qarorini bitim emas balki alohida yuridik fakt hisoblanuvchi hujjat sifatida tariflamoqda.

Yuridik adabiyotlarda, xususan, M.M. Agarkovning “Fuqarolik huquqi bo‘yicha tanlangan asarlar”i 2-jildida umumiy yig‘ilish qarorlari quyidagi turlarga bo‘lingan:

- haqiqiy;
- shartli haqiqiy;
- bahsli qarorlar⁵². Uning nazariyasiga ko‘ra bitimlarning raqobatdoshligi

ularning haqiqiylikini anglatadi. Lekin, uning fikricha, bundagi asosiy shart qabul qilingan qaror yuzasidan sudning yoki biror ishtirokchining e‘tirozi bo‘lmasligi talab etiladi. Bizningcha, haqiqiy qarorlar qanday bo‘lishi barcha uchun tushunarli. Ya‘ni umumiy yig‘ilish qarori barcha ishtirokchilarning bir ovozi bilan qabul qilinsa, shuningdek qonun va jamiyat Ustavida belgilangan barcha qoidalarga amal qilgan holda qabul qilingan bo‘lsa, u o‘z-o‘zidan haqiqiy hisoblanadi. Shartli va bahsli qarorlar esa qarorlar xususida esa aniq bir qarashlar mavjud emas. Shu tufayli bunday qarorlar haqidagi fikrlarni umumlashtirgan holda quyidagi xulosaga keldik. Demak, bunday qarorlar sirasiga:

- ishtirokchilarning ovozlari sonida nomutanosiblik bilan qabul qilingan qarorlar;
- nomukammal qarorlar⁵³;
- rasmiy ravishda mavjud bo‘lgan, ammo qonuniy mavjud bo‘lmagan qarorlar⁵⁴;
- moddiy va protsessual qoidalarga amal qilinmagan holda qabul qilingan

⁵¹ ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНING ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИ (янги тахрири) БИРИНЧИ ҚИСМ (gov.uz)

⁵² Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву: В 2 т. Т. 2 М.: Центр ЮрИнфоР, 2002. - С. 347.

⁵³ Сирота Е.Г. Акты поднормативного регулирования корпоративных отношений в хозяйственных обществах: автореф. ... канд. юрид. наук. - Екатеринбург, 2004. - С. 21 - 22.

⁵⁴ Маковская А.А. Правовые последствия недействительности решений общего собрания акционеров и совета директоров акционерного общества. - С. 355.

qarorlar;

- haqiqiy bo‘lmagan qarorlar.

Shuningdek, ba’zi olimlar umumiy yig‘ilish qarorlarni boshqa ko‘rinishda kategoriyalarga ajratishgan. Ularning fikricha yig‘ilish qarorlari haqiqiy va nizoli qarorlarga bo‘linadi. Haqiqiy qarorlar jamiyat umumiy yig‘ilishi kun tartibiga qo‘yilgan masala yuzasidan barcha ishtirokchilarning bir ovozi bilan qabul qilingan qarorlari hisoblanadi. Nizoli qarorlarning taqdiri esa, biroz boshqacharoq ko‘rinishga ega. Chunki ular haqiqiy yoki haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

Jamiyat umumiy yig‘ilishi tomonidan qaror qabul qilish bilan bog‘liq huquqiy munosabatlarning bir qismi sifatida ushbu qarorlarni haqiqiy emas deb topish bo‘yicha huquqiy munosabatlar alohida o‘rin tutadi. Bunga sabab yig‘ilish qarorini haqiqiy emas deb topish ishtirokchilar huquqlarini himoya qilishning eng asosiy yo‘li hisoblanadi. Yuridik adabiyotlarda umumiy yig‘ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish borasida turli yondashuvlar mavjud. Xususan:

- qarorlarni haqiqiy emas deb topishda maxsus normalarning qo‘llanilishi;
- qarorlarni haqiqiy emas deb topishda bitimlarning haqiqiy emasligiga doir qoidalarning qo‘llanilishi ⁵⁵

Birinchi yo‘nalishga ko‘ra umumiy yig‘ilish qarorlari garchi bitimning xususiyatlariga mos tushgan bo‘lsa-da, ularga nisbatan bitim haqidagi qoidalarni qo‘llash noto‘g‘ridir. Mazkur yo‘nalish tarafdorlaridan biri hisoblangan A.A. Kuznesovning fikricha, Yevropda davlatlarida, xususan Germaniya, Italiya, Ispaniyada o‘rnatilgan qoida, ya‘ni umumiy yig‘ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topishga oida maxsus normalarning Rossiya Federatsiyasida o‘rnatilishi tufayli ularga nisbatan bitimlarning haqiqiy emasligiga doir qoidalarning ishlatilishini talab qilmaydi. U o‘z fikrini “Aksiyadorlik jamiyatlari to‘g‘risida”gi, “Mas’uliyati cheklangan jamiyatlar to‘g‘risida”gi qonun, shuningdek, Rossiya Federatsiyasining Fuqarolik kodeksida “bahsli va bekor qilingan qarorlar” boblarining kiritilishi bilan asoslaydi. Bundan tashqari, mazkur nazariya tarafdorlari bitimlarga xos qoidalarni qo‘llamaslikning quyidagi sabablarini keltirib o‘tadilar.

Birinchidan, bitimlarning haqiqiy emasligi uchun umumiy asoslarda ⁵⁶ umumiy yig‘ilishni chaqirish va o‘tkazishning kamchiliklarini qoplaydigan o‘xshash analog yo‘q. Bizningcha, ushbu fikr haqiqatdan ham to‘g‘ri. Jamiyat umumiy yig‘ilishini

⁵⁵ Корпоративное право в ожидании перемен : сборник статей к 20-летию Закона об ООО [Электронное издание] / Отв. ред. А. А. Кузнецов. - Москва : М-Логос, 2020. - 200 с

⁵⁶ Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO‘LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225.

charish va uni o'tkazish tartibi qonun hujjatlari hamda jamiyatning Ustavida belgilanadi. Bitimlar haqidagi normalarda esa ushbu tartibni belgilovchi qoida mavjud emas.

Ikkinchidan, bitimlarga xos bo'lgan normalarda umumiy yig'ilish qarorini shakllantirish va qabul qilishda kelib chiqadigan kamchiliklarni (moddiy va protsessual normalar bilan bog'liq) to'liq tasvirlab berishning imkoni yo'q. Bu bo'yicha qoidalar ham alohida Ustavlarda belgilanishini ko'plab chet el davlatlari misolida ko'rishimiz mumkin bo'ladi.

Uchinchidan, da'vo muddatlarini qo'llashda ham umumiy yig'ilish qarori va bitimlar uchun alohida qoidalar qo'llaniladi. Bu ham bitimlarga oid qoidalarni umumiy yig'ilish qarorlari uchun qo'llashning nomuvofiqligini anglatadi. Haqiqatdan ham milliy qonunchiligimizda umumiy da'vo muddati - 3 yil (FK 150-moddasi) etib belgilangan bo'lsa-da, qonunda umumiy yig'ilish qarorlari ustidan sudlarga shikoyat qilish uchun ishtirokchi ushbu qaror qabul qilinganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab 2 oylik muddat belgilangan⁵⁷.

To'rtinchidan, bitimlarga oid qoidalarda bitimning bir tarafning manfaatlariga zid ravishda qabul qilinganligining o'zi uni haqiqiy emas deb topishga asos bo'lishi mumkin. Lekin umumiy yig'ilish qaroriga nisbatan mazkur qoidani qo'llab bo'lmaydi. Chunki umumiy yig'ilishda qabul qilingan qaror har doim ham barcha ishtirokchilarning manfaatlariga to'liq mos kelavermaydi. Aynan shu tufayli qonun chiqaruvchi mazkur munosabatni tartibga solish uchun alohida qoida kiritib qo'ygan. Ya'ni

- ariza bergan jamiyat ishtirokchisining ovozi ovoz berish natijalariga ta'sir ko'rsata olishi mumkin bo'lmasa;

- yo'l qo'yilgan qoidabuzarlik jiddiy bo'lmasa;

- qaror jamiyatning ana shu ishtirokchisiga zarar yetkazmagan bo'lsa, shikoyatga sabab bo'lgan qarorni o'z kuchida qoldirishga haqlidir. (Qonunning 41-moddasi). Yuqoridagi fikrimizni bir misol yordamida tushuntirib o'tamiz. "Best" MCHJning navbatdan tashqari umumiy yig'ilishida jamiyat ustav fondini uchinchi shaxsning hissasi hisobiga ko'paytirish haqida qaror qabul qilindi. Unda jamiyatning B ismli ishtirokchisi qarordan norozi bo'lib, sudga ushbu qarorni bekor qilish haqida murojaat qildi. Lekin sud ushbu qarorni o'z kuchida qoldirdi. Ya'ni qaror haqiqiy deb topildi. Sud ushbu qarorga asos sifatida B ismli ishtirokchining ovozi qarorni o'zgartirish uchun yetarli emasligi (Bning jamiyat ustav fonididagi ulushi 5%ni tashkil

⁵⁷ O'zbekiston Respublikasining "Mas'uliyati cheklangan hamda qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar to'g'risida"gi qonuni (Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 23.01.2020-y., 03/20/603/0071-son).

etgan holda, umumiy yig'ilishda uning ovozi o'zining ulushiga mutanosib ekanligi) hamda qarorda hech bir qoidabuzarlik mavjud emasligini keltirdi.

Ikkinchi nazariya tarafdorlarining fikricha, bitimlarning haqiqiy emasligi to'g'risidagi bir nechta qoidalar to'g'ridan-to'g'ri yig'ilishlarning qarorlariga nisbatan qo'llanilishi mumkin⁵⁸. Bunda umumiy yig'ilishda qabul qilingan qaror bitimlarga doir qoidaning mazmuniga mos yoki mos emasligini aniqlash lozim bo'ladi. Misol uchun jamiyat ishtirokchilarining xohish irodasi bilan bog'liq bo'lgan qarorlarda yuqoridagi qoida qo'llash mumkin. Umumiy yig'ilishda ayrim ishtirokchilarni aldash yoki ularning ishonchini suiiste'mol qilish orqali qaror qabul qilingan taqdirda, bu qoidani ishlatish mumkin bo'ladi.

Shuningdek, umumiy yig'ilish qarorlari o'zida bitimlarga xos bo'lgan umumiy xususiyatlarni aks ettiradi. Bitim nazariyasi tarafdorlari aynan shu xususiyatni inobatga olgan holda o'z pozitsiyalarini isbotlashga harakat qiladilar.

Qarorlarning haqiqiy emasligi va uning oqibatlari.

Yuridik adabiyotlarni o'rganish jarayoni umumiy yig'ilish qarorlarni haqiqiy emas deb topishning umumiy asoslari haqidagi nazariyalarga duch keldik. Ushbu nazariyaga ko'ra umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish uchun quyidagilar asos hisoblanishi mumkin. Xususan:

- kun tartibiga kiritilmagan masala bo'yicha qaror qabul qilinganda, bundan jamiyat barcha ishtirokchilari ushbu yig'ilishda ishtirok etgan hollar mustasno;
- umumiy yig'ilish o'tkazish uchun zarur kворum hosil bo'lmaganda;
- umumiy yig'ilish vakolatiga tegishli bo'lmagan masalalar yuzasidan qaror qabul qilinganda;
- umumiy yig'ilishqa qabul qilingan qaror qonun hamda jamiyat Ustavida belgilangan talablarga zid ravishda qabul qilinganda⁵⁹. Ushbu nazariya bir qator davlatlar qonunchiligida ham o'z aksini topgan deyish mumkin. Misol uchun Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksining 181.5-moddasida aynan yuqoridagi holatlar umumiy yig'ilish qarorini bekor qilish uchun asos sifatida keltirilganligini ko'rish mumkin.

Endigi navbatda umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish uchun qo'llaniladigan asoslarni birma-bir tahlil qilib chiqamiz. Demak:

Dastlabki asos bo'yicha umumiy yig'ilishda uning kun tartibiga qo'yilmagan masala yuzasidan qaror qabul qilinganda u haqiqiy emas deb topilishi mumkin.

⁵⁸ Корпоративное право в ожидании перемен : сборник статей к 20-летию Закона об ООО [Электронное издание] / Отв. ред. А. А. Кузнецов. - Москва : М-Логос, 2020. - 204 с

⁵⁹ Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 145 с.

E'tiborli jihati shundaki, qonunda, jamiyatning Ustavida yoki uning alohida qarorida kun tartibiga qo'yilgan masalalar oldindan tasdiqlanishi nazarda tutilgandagina yuqoridagi qoida qo'llanilishi mumkin. Yuqoridagi nazariyaga ko'ra jamiyat ta'sis hujjatida boshqa kollegial boshqaruv organlari uchun kun tartibini oldindan tasdiqlash zarurati nazarda tutilgan bo'lsa-da, ushbu shartni buzish organ yig'ilishida qabul qilingan qarorning haqiqiy emasligiga olib kelmasligi kerak. Bu kun tartibi tasdiqlanishidan qat'iy nazar jamiyatning barcha ishtirokchilari o'z huquq va majburiyatlarini amalga oshirish uchun o'tkazilayotgan umumiy yig'ilishda qatnashishlari kerak degan nazariyaga asoslanadi⁶⁰. Mazkur nazariyaga ko'ra umumiy yig'ilish kun tartibiga qo'yilgan masalaning o'zgartirilishi uning haqiqiy emasligiga olib kelmaydi. Sodda qilib aytganda umumiy yig'ilishda kun tartibiga kirilmagan masala bo'yicha qabul qilingan qaror, ushbu yig'ilishda barcha ishtirokchilar qatnashgan bo'lsa, haqiqiy hisoblanadi.

Navbatdagi asos - kворum hosil bo'lmagan holda qaror qabul qilishdir. Shu o'rinda kворum tushunchasi haqida qisqacha aytadigan bo'lsak, kворum - umumiy yig'ilish o'tkazish uchun zarur bo'lgan ishtirokchilar soni yoki qaror qabul qilish uchun shart bo'lgan ovozlar soni sifatida tushuniladi. Shunisi e'tiborliki, mazkur nazariyada umumiy yig'ilish o'tkazish uchun kворum hosil qilingan, lekin uning kun tartibiga qo'yilgan masala yuzasidan qaror qabul qilish uchun lozim bo'lgan ovozlar soni berilmagan bo'lsa, bu qaror qabul qilinmagan hisoblanadi. Misol uchun jamiyat Ustavida umumiy yig'ilishi o'tkazish uchun ishtirokchilarning uchdan ikki qismi jam bo'lganda umumiy yig'ilish vakolatli hisobladi. Biroq kun tartibiga jamiyat ta'sis hujjatlariga o'zgartirish masalasi qo'yilgan bo'lib, bu masalada barcha ishtirokchilarning bir ovozdan ovoz berishi belgilangan bo'lsa, umumiy yig'ilish ushbu masala yuzasidan barcha ishtirokchilar ishtirok etmagan holatda qaror qabul qila olmaydi. Shuningdek, bu nazariyaga ko'ra ayrim holatlarda ishtirokchilar umumiy yig'ilishi uchun kворum majburiy bo'lmazligi mumkin. Biroq bunda yig'ilishning vakolati tashkiliy masalalar bilan cheklanishi mumkin.

Shuni ta'kidlash kerakki, kворum miqdoriy ifodaga ega bo'lganligi sababli, amalda uni arifmetik yordamida aniqlash mumkin. Ko'p hollarda yig'ilish o'tkazish uchun kворum yig'ilish qatnashchilari yoki korporativ boshqaruv organlari a'zolarining umumiy sonining 50% dan ko'prog'ini tashkil etadi. Bunday holda, qarorning haqiqiy emasligi uchun asoslarning bor yoki yo'qligini aniqlash uchun faqat yig'ilishda kворum borligini aniqlash kifoya qilmaydi, shuning uchun

⁶⁰ Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 131с.

yig'ilishni qisqartirilgan kvorum bilan o'kazish shartlari bor-yo'qligini aniqlash kerak. Ushbu eslatma juda muhimdir, chunki korporativ nizolarda, masalan, dastlabki yig'ilishni chaqirish va o'tkazish tartibini buzgan holda, qisqartirilgan kvorum bilan yig'ilish o'tkazish uchun sharoitlar yaratilishi mumkin⁶¹.

Navbatdagi asoslardan biri umumiy yig'ilish vakolat doirasiga kirmaydigan masalalar yuzasidan qaror qabul qilishdir. Ma'lumki, ishtirokchilar jamiyat ta'sis hujjatlarida qonunchilikda belgilangan talablarga rioya qilgan holda jamiyat boshqaruv organlarini tuzish va ularning vakolatlarini belgilashlari mumkin. Y a'ni jamiyatni boshqarish uchun ijro organi bilan bir qatorda kuzatuv kengashi ham tuzilishi mumkin. Ishtirokchilar umumiy yig'ilishi tomonidan kuzatuv kengashi va ijro organi tuzilib, ularning har biriga tegishli vakolatlar jamiyat Ustavida belgilangan bo'lsa-yu, umumiy yig'ilishning mazkur organlar vakolatiga kiradigan masalalar yuzasidan qaror qabul qilishi, ushbu qarorning haqiqiy emasligiga olib kelishi mumkin. Lekin mazkur nazariya doim ham o'zini to'liq oqlayvermaydi. Chunki qonun chiqaruvchi maxsus normalar orqali umumiy yig'ilish vakolatlari chegaralanmasligini belgilab qo'yishi mumkin. Misol Ukraina qonunchiligiga ko'ra umumiy yig'ilish jamiyatni boshqarish bilan bog'liq barcha vakolatlariga ega hisoblanadi. Shuningdek, bu sohada qoidabuzarlik jamiyat ta'sis hujjatlarida jamiyat boshqaruv organlarining vakolatlari to'liq belgilab qo'yilgan hollardagina vujudga kelishi mumkin.

Umumiy yig'ilish qarorini haqiqiy emas deb topishning navbatdagi asosi bu - yig'ilishda qonun hujjatlari, jamiyat ta'sis hujjatlarida belgilangan tartibga zid ravishda qaror qabul qilishdir. Mazkur asosning o'ziga xos jihati shundaki, unda nafaqat ushbu jamiyat ishtirokchilarning, balki davlat va jamiyatning huquq va manfaatlarini himoya qilish ko'z tutilgan. Shuning uchun ham yuqoridagi holatga nisbatan yuridik adabiyotlarda "jamiyatga qarshi" bitimlar atamasi ishlatiladi. Shu bilan birga ayrim davlatlar qonunchiligida bu alohida norma bilan belgilangan. Misol uchun Rossiya Federatsiyasi Fuqarolik kodeksi 169-moddasida aynan yuqoridagi holat qayd etilgan. Bundan tashqari, Germaniya Federativ Respublikasining "Aktsiyadorlik jamiyatlari to'g'risida" gi qonunining 4-§ 241- bandida, Chexiya Respublikasining "Tadbirkor korporatsiyalar to'g'risida" gi qonunining 191-moddasi 2-bandida yuqori keltirilgan asos belgilangan.

Shuningdek milliy qonunchiligimizda ham ushbu nazariya o'z aksini topgan. Xususan "Mas'uliyati cheklangan va qo'shimcha mas'uliyatli jamiyatlar

⁶¹ Добровольский В.И. Корпоративное право для практикующих юристов. М.: Волтерс Клувер, 2009. - С. 269 - 271.

to'g'risida'gi qonunga muvofiq umumiy yig'ilish chaqirish va uni o'tkazish bilan bog'liq qoidalarga amal qilmaslik, ushbu yig'ilishda qabul qilingan qarorning haqiqiy emas deb topilishiga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi qonunning 41-moddasiga muvofiq umumiy yig'ilishning qarori jamiyat ishtirokchisining arizasiga ko'ra sud tomonidan haqiqiy emas deb topilishi mumkin. Shuni ta'kidlash kerakki, umumiy yig'ilish qarorini bekor qilish uchun majburiy asos buzilgan huquqlar yoki qonuniy manfaatlarining mavjudligi bo'lib, ularni himoya qilish korporativ boshqaruv organining qaroriga qarshi da'vo arizasi bergan shaxs tomonidan talab qilinadi. Korporativ turdagi yuridik shaxslarning huquqiy maqomini tasniflovchi yuridik adabiyotlarda qaror qabul qilishga e'tiroz bildiradigan shaxsning huquqlari va qonuniy manfaatlarini buzish aniq qarorga e'tiroz bildirish uchun majburiy asos sifatida ko'rsatiladi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Ta'kidlash lozimki, Fuqarolik kodeksining yangi loyihasida yig'ilish qarorini haqiqiy emas deb topishga qaratilgan alohida norma kiritilmoqda. Ushbu normaning mazmuniga ko'ra umumiy yig'ilish qarorining haqiqiy emasligi ikki turga ajratilmoqda, ya'ni:

- nizoli qaror;
- o'z o'zidan haqiqiy bo'lmagan qaror⁶².

Biz yuqorida umumiy yig'ilish qarorlarini haqiqiy emas deb topish haqidagi nazariyalar bo'yicha fikr yuritdik. Endigi navbatda sud amaliyotida qanday asoslarga ko'ra jamiyat umumiy yig'ilishining qarorlari haqiqiy emas deb topilganligi haqida ma'lumotlarni tahlil qilamiz:

- umumiy yig'ilish kun tartibidagi masalaning vakolat doirasiga kirmasligi⁶³;
- umumiy yig'ilish o'tkazishdagi jamiyat Ustavi talablari buzilganligi tufayli⁶⁴;
- umumiy yig'ilish o'tkazishning qonunda belgilangan tartibiga amal qilmaslik tufayli⁶⁵;
- umumiy yig'ilish o'tkazish davomida undagi masalalar yuzasidan yig'ilish bayonnomasi rasmiylashtirilmaganligi tufayli⁶⁶;

⁶² ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНИНГ ФУҚАРОЛИК КОДЕКСИ (янги тахрири) БИРИНЧИ ҚИСМ (gov.uz)

⁶³ <https://public.sud.uz/api/file/download/7777334>.

⁶⁴ Долинская В.В. Собрания и их решения как новеллы гражданского законодательства. Часть вторая // Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 5: Юриспруденция. - 2014. - № 4. - С. 78 - 82.

⁶⁵ <https://public.sud.uz/api/file/download/7808799>.

⁶⁶ <https://public.sud.uz/api/file/download/7768402>.

- umumiy yig'ilish qarori soxtalashtirilganligi tufayli⁶⁷;
- jamiyat ta'sisчисining ovoz berish huquqi buzilgan holda qaror qabul qilinganligi tufayli⁶⁸;
- umumiy yig'ilish chaqirish vakolatiga ega bo'lmagan shaxs tomonidan umumiy yig'ilish chaqirilganligi tufayli⁶⁹;
- jamiyatning boshqa ta'sisчилarni xabardor qilmasdan bitta ta'sisчи tomonidan qaror qabul qilinganligi tufayli⁷⁰;
- ta'sischini umumiy yig'ilish o'tkazish muddati ko'chirilganligi haqida xabardor qilmagan holda qaror qabul qilinganligi tufayli⁷¹.

O'rganishlarimiz natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, sud amaliyotida umumiy yig'ilish qarorlari haqiqiy yoki haqiqiy emas deb borasida ko'p holatlarda maxsus normalar, xususan, qonunning o'zi hamda Oliy sud Plenumining qarorlari qo'llanilar ekan. Biroq ayrim holatlarda ya'ni qonunning o'zida ushbu munosabatni tartibga soluvchi qoida mavjud emasligi tufayligina qarorlarni haqiqiy emas deb topish uchun bitimlarga xos bo'lgan qoidalar qonun analogiyasi sifatida qo'llanilishini kuzarishimiz mumkin.

umumiy yig'ilish qarorining bekor qilinishining fuqarolik-huquqiy oqibatlari haqida so'z yuritamiz. Bunday holatlarda quyidagi oqibatlar kelib chiqishi mumkin. Jumladan:

- jamiyat ijro organini tashkil etish to'g'risidagi qarorning haqiqiy emas deb topilishi natijasida ijro organi tomonidan qabul qilingan qarorning bekor bo'lishi;
- umumiy yig'ilish qarorining bekor qilinishi oqibatida mazkur qaror orqali tuzilgan bitimlarning bekor qilinishi (misol uchun yirik bitimlar)⁷².

Xulosa qilib aytganda, jamiyat umumiy yig'ilish qarorlarining haqiqiy emas deb topilishi mazkur qaror tufayli vujudga kelgan yuridik faktlarning bekor bo'lishiga olib keladi. Shuni ta'kidlash kerakki, bunday munosabatlar boshqa yuridik faktlarga xos bo'lmagan, shuningdek, boshqa turdagi fuqarolik-huquqiy jamiyatlarining qarorlariga xos bo'lmagan haqiqiy emaslikning maxsus oqibatlariga ega bo'lgan mas'uliyati cheklangan jamiyat ishtirokchilarining umumiy yig'ilishi qarorlarining umumiy huquqiy tabiati bilan namoyon bo'ladi.

⁶⁷ <https://public.sud.uz/api/file/download/7764013>.

⁶⁸ <https://public.sud.uz/api/file/download/7596154>.

⁶⁹ <https://public.sud.uz/api/file/download/7632639>.

⁷⁰ <https://public.sud.uz/api/file/download/7642231>.

⁷¹ <https://public.sud.uz/api/file/download/7690685>.

⁷² Добровольский В.И. Корпоративное право для практикующих юристов. - С. 300.

REFERENCES

1. Шерешевский И.В. Представительство (Поручение и доверенность). - М.: Право и жизнь, 1925. - С. 6.; Цит. по: Рубеко Г.Л. Правовой статус органов управления акционерных обществ: дис. ... канд. юрид. наук. - Ростов-на-Дону, 2004. - С. 18 - 19.
2. Синайский В.И. Русское гражданское право. - М.: Статут, 2002. - С. 114, 121 - 122.
3. Хужокова И.М. Корпоративное право Российской Федерации: Курс лекций: Учебное пособие для вузов. - М.: Экзамен, 2004. - С. 79. С. 143;
4. Ломакин Д.В. Корпоративные правоотношения: общая теория и практика ее применения в хозяйственных обществах. - М.: Статут, 2008. - С. 277 - 285.;
5. Ломакин Д.В. - Легализация представительской концепции органа юридического лица - необходимость или оплошность законодателя? // Сборник научно-практических статей II Международной научнопрактической конференции «Актуальные проблемы предпринимательского и корпоративного права в России и за рубежом. - М.: Юстицинформ. - 2014. - С.
6. Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 89 с.
7. Вилкин С.С. Гражданско-правовая природа волевых актов коллегиальных органов юридического лица: автореф. ... канд. юрид. наук. - М., 2009. - С. 23 - 30;
8. Imomov N. Critical analysis of division of legal entities into types //Review of law sciences. – 2017. – Т. 1. – №. 1. – С. 10.
9. Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.
10. Сделки, представительство, исковая давность: постатейный комментарий к статьям 153-208 Гражданского кодекса Российской Федерации [Электронное издание. Редакция 1.0] / Отв. ред. А.Г. Карапетов. - М.: М- Логос, 2018. - 876 с.
11. Андреев В.К., Лаптев В.А. Корпоративное право современной России: монография. - М.: Проспект, 2015. - С. 55 - 58.
12. Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис., канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 125 с.
13. [Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси \(янги тахрири\) Биринчи қисм \(gov.uz\)](http://www.gov.uz)

14. Маковская А.А. Правовые последствия недействительности решений общего собрания акционеров и совета директоров акционерного общества. - С. 355.
15. Корпоративное право в ожидании перемен: сборник статей к 20-летию Закона об ООО [Электронное издание] / Отв. ред. А. А. Кузнецов. - Москва : М-Логос, 2020. - 200 с
16. Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO`LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225.
17. O‘zbekiston Respublikasining “Mas’uliyati cheklangan hamda qo‘shimcha mas’uliyatli jamiyatlar to‘g‘risida”gi qonuni (Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 23.01.2020-y., 03/20/603/0071-son).
18. Корпоративное право в ожидании перемен : сборник статей к 20-летию Закона об ООО [Электронное издание] / Отв. ред. А. А. Кузнецов. - Москва : М-Логос, 2020. - 204 с
19. Мосин В.А. Недействительность решений органов управления корпораций дис. ... канд. юрид. наук. - Челябинск, - 2018. - 145 с.
20. Bakhromjon Topildiev; Rustam Khursanov; Muniskhon Usmonova. "Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan". *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7, 3, 2020, 3199-3205.
21. Asadov, Shahriddin Faxriddin O‘G‘Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799
22. Usmonova Muniskhon (2020). THE ROLE OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN INVALIDATING AN AGREEMENT ENTERED INTO BY A CITIZEN WHO DOES NOT UNDERSTAND THE SIGNIFICANCE OF HIS ACTIONS OR IS UNABLE TO CONTROL THEM. Review of law sciences, 3 (Спецвыпуск), 146-152. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-146-152

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA NOTARIAT TIZIMIDAGI YANGI ISLOHOTLAR

Ibrohimov Muhammadjon Dilshod o‘g‘li

Samarqand Davlat Universiteti Yuridik fakultet 2-kurs talabasi

ANNOTATSIYA

O‘zbekiston Respublikasida Notariat tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida ko‘plab fuqarolarning ya‘ni yuridik hamda jismoniy shaxslarning murojaatlari ijrosi tez va sifatli ko‘rinishda amalga oshirilmoqda Mamlakatimizda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar o‘z navbatida nazarda tutilgan maqsad vazifalarga erishishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Kalit so‘zlar: *Notariat, islohot, kurier, tekshiruv, xususiy notarius, xalqaro notarius, ekspertlik komissiya.*

ABSTRACT

As a result of the ongoing reforms in the notarial system of the Republic of Uzbekistan, the execution of appeals of many citizens, so legal entities and individuals, is carried out quickly and efficiently. Reforms in this area in our country, in turn, serve as a key factor in achieving the goals and objectives.

Keywords: *Notary, reform, courier, inspection, private notary, international notary, expert commission.*

АННОТАЦИЯ

В результате проводимых реформ в нотариальной системе Республики Узбекистан обращения многих граждан, юридических и физических лиц, рассматриваются быстро и качественно. Реформы в этой сфере в нашей стране, в свою очередь, служат ключевым фактором достижения поставленных целей и задач.

Ключевые слова: *Нотариус, реформа, курьер, проверка, частный нотариус, международный нотариус, экспертная комиссия.*

KIRISH

So‘nggi yillarda mamlakatimizda notariat institutining samarali faoliyat ko‘rsatishini ta‘minlash hamda notarial idoralar tomonidan jismoniy va yuridik shaxslarga huquqiy xizmat ko‘rsatish sifati va darajasini oshirish bo‘yicha izchil ishlar amalga oshirilmoqda. Notariat tizimini byudjetdan tashqari modeliga bosqichma-bosqich o‘tish va uni fuqarolik-huquqiy hamda iqtisodiy nizolarning oldini olishga qaratilgan institut sifatida yanada rivojlantirish ko‘zda tutilgan edi.

O‘zbekiston Respublikasida Notariat tizimida ko‘plab o‘zgartirishlar hamda yangi islohotlar amalga oshirilmoqda. Notariat tizimini tubdan isloh qilish bo‘yicha ko‘plab Notariat to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritilmoqda shu bilan birga jiddiy o‘zgarishlar ham amalga oshirilmoqda.

Shu bois davlatimiz rahbarining 2019-yil 9-sentyabrdagi PF-5816 – son “O‘zbekiston Respublikasida notariat tizimini tubdan isloh qilish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Farmoni qabul qilindi. Farmon asosida 2020-yil 1-yanvardan davlat notarial idoralari bosqichma-bosqich nodavlat notarial idoralar etib qayta tashkil qilish xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi notariuslar faoliyatini yo‘lga qo‘yilishida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Shu asosida notariuslarni birlashtiruvchi hamda ularning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi yagona tuzilma sifatida O‘zbekiston Notariat palatasi tashkil etildi. Uning huquq va majburiyatlari, unga a‘zo bo‘lgan notariat idoralari faoliyatini muvofiqlashtirish tizimi yo‘lga qo‘yildi.

Mamlakatimizda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar o‘z navbatida nazarda tutilgan maqsad vazifalarga erishishda asosiy omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

Shu asosida notariuslarni birlashtiruvchi hamda ularning faoliyatini muvofiqlashtiruvchi yagona tuzilma sifatida O‘zbekiston Notariat palatasi tashkil etildi. Uning huquq va majburiyatlari, unga a‘zo bo‘lgan notariat idoralari faoliyatini muvofiqlashtirish tizimi yo‘lga qo‘yildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Davlat Notariuslari endi qayd etish lozimki, zarur miqdorda xususiy idoralar shakllanmaguncha faoliyatini davom ettiradi. Xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi notariuslarning tashkil qilinishi birinchidan tizimda sog‘lom raqobat muhitini paydo qilib, notarial harakatlarni rasmiylashtirish vaqti deyarli uch barobar tezlashishiga olib keldi.

Yangi tizimga o‘tilayotgani davlat notarial idoralari faoliyatini tashkil etish bilan bog‘liq davlat resurslari tejallishini ta‘minlaydi. Qolaversa, endi notariuslarning sodir etgan qilmishlari hamda jismoniy va yuridik shaxslarga yetkazgan zararlari uchun davlat javobgar bo‘lmaydi.

Xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi notarius noqonuniy harakati natijasida yetkazilgan zararni to‘liq qoplashi, buning uchun notariusning javobgarligi majburiy sug‘urtalanishi ham eng muhim o‘zgarishlardan biri hisoblanadi.

Xususiy amaliyot bilan shug‘ullanuvchi notariuslarning faoliyati ham monitoring qilib boriladigan bo‘ldi. Bunday nazoratni O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi hamda adliya boshqarmalari amalga oshiradi. Ularning odob-axloq

qoidalari va kasb majburiyatlariga rioya etishi ustidan nazorat Notarial palata va uning hududiy boshqarmalari tomonidan amalga oshiriladi.

Shuningdek notariuslar xuzurida “kurier”, ya`ni xujjat tushuvchi xodim lavozimi joriy etildi. Ular fuqarolar o`rniga turli tashkilotlardan kerakli xujjatlarni to`plab olib kelish vazifasini bajaradi. Bunda fuqarolarning davlat idora va tashkilotlariga borib, turli ovoragarchilik va vaqt yo`qotish evaziga xujjat to`plash holatlariga barxam berildi.

Notariat tizimida mavjud muammolarni bartaraf etish va notariat tizimini zamon talablariga mos keladigan sohaga aylantirish maqsadida Adliya vazirligi huzurida notariat sohasida yagona amaliyotni shakllantirish bo`yicha Ekspertlik komissiyasi tashkil etildi. Ekspertlik komissiyasi tarkibiga jamoatchilik asosida faoliyat ko`rsatuvchi 7 nafar a`zodan iborat bo`lib, uning tarkibiga huquq sohasidagi yetakchi mutaxassis-olimlar, tajribali notariuslar va Adliya vazirligining mas`ul hodimlari kiritildi. Komissiyaga notarial harakatlarni amalga oshirishda joylardagi mavjud muammolarni aniqlash va ularni qonuniy hal qilish sohada bir xil amaliyotni ta`minlash, qonun hujjatlaridagi huquqiy nuqsonlarni, korrupsiyaga, boshqa huquqbuzarliklarni sodir etishga, fuqarolardan ortiqcha hujjatlar talab qilishga, ularni turli xil ovora-sarson qilishga yo`l qo`ymaslik vazifasi bo`yicha takliflar ishlab chiqish yuklatildi. Bundan tashqari, komissiyaga notarial harakatlarni bajarish uchun taqdim qilinadigan hujjat turlarini tubdan qisqartirish, fuqarolarning ortiqcha ovoragarchiligini oldini olish maqsadida notarial harakatlarni bajarish uchun zarur bo`lgan barcha hujjatlarni elektron tizim orqali olish hamda qonunchilikda notarial tasdiqlash majburiy talab qilinadigan bitim va hujjatlarning turlarini qisqartirishning qonuniy yo`llarini izlab topish vazifalari topshirildi.

Hulosa qilib aytadigan bo`lsam; ushbu Ekspertlik komissiyasining tashkil qilinishi kelgusida notarial sohasidagi ishlarning qonuniy hal qilish, bir xillikni ta`minlash yo`li bilan jismoniy va yuridik shaxslarga sifatli va ovoragarchiliklarsiz qulay huquqiy xizmat ko`rsatishda muhim o`rin tutadi.

Eng e`tiborli jihati, navbat kutish masalalarida ham fuqarolarga yengilliklar yaratildi. Xususan, davlat notarial idoralarida maxsus texnik vositalar o`rnatiladi va bu texnik moslamalar xaqqoniy navbat tizimini shakllantiradi. Bu esa notarius qabuliga navbatsiz kirish, turli “tanish-bilishchilik” holatlarini oldini olishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda yangi o`zgarishlardan biri bu ayrim turdagi notarial harakatlar masofadan turib amalga oshirish tizimi ishga tushiriladigan bo`ldi. Jismoniy hamda yuridik shaxslarning notarial idoraga kelmasdan, masofadan turib murojaat qilishi,

navbatga yozilishi va ayrim turdagi notarial xizmatlardan onlayn foydalanish tartibi belgilanmoqda

Xorijiy tajribada notariatning lotin va anglo-sakson turlari mavjud boʻlib, Oʻzbekiston lotin notariat turiga mansub hisoblanadi. Aytish lozimki notariatning har ikki turida ham nodavlat shakli ustunlik mavqeyiga ega. Xalqaro Notariuslar ittifoqi 1948-yil tashkil etilgan boʻlib, hozirda unga lotin modelidagi 89 mamlakatning notariat tizimi aʼzo.

Bugungi kunda aksariyat xorijiy davlatlarda (Germaniya, Fransiya, Italiya, Estoniya, Avstriya, Vengriya, Turkiya va boshqa) shu jumladan MDH davlatlarida (Oʻzbekiston, Tojikiston va Turkmanistondan tashqari) lotin notariat prinsiplariga asoslangan notariatning faol nodavlat shakli muvaffaqiyatli faoliyat yuritmoqda.

Ilgʻor xorijiy tajriba jismoniy va yuridik shaxslarning nizolarni oldini olish funksiyasini bajaruvchi notariatning faol nodavlat modeliga boʻlgan ehtiyoj ortib borayotganini koʻrsatmoqda. Bunday notariat oʻzgaruvchan ijtimoiy jarayonlarga moslashgan holda javob berish, isteʼmolchilarning talablari doirasida tez oʻzgarib olish qobiliyatiga ega.

Notariatning bunday faol nodavlat shakliga oʻtishi Natijasida notariusning moddiy manfaatdorligi oshishi aholiga tezkor va sifatli notariat xizmat koʻrsatishini taʼminlaydi. Uning nizolarning oldini oluvchi institut sifatida yanada rivojlanishiga xizmat qiladi.

Oʻzbekiston va Germaniyaning notarial tizimi bir-biriga oʻxshash boʻlib, mamlakatimizda Germaniya tajribasini qoʻllash orqali bugungi kunda koʻplab yutuqlarga erishilmoqda, buning sababi shundaki, har ikkala davlat roman-german huquq oilasiga mansubdir. Demak, birining huquqiy islohotlarini ikkinchida qoʻllash koʻplab muammolarni keltirib chiqarmasligi mumkin.

Bundan tashqari, Yevropa va Osiyoning koʻplab davlatlarining notariat institutini oʻrganishimiz va tadbiiq qilishimiz mumkin, ularning har birida oʻziga xos huquqiy xizmat koʻrsatishning samarali yoʻllari allaqachon amaliyotga joriy etilgan. Bu esa oʻz navbatida fuqarolarning davlat organlarida toʻlaqonli manfaatlari himoyalanihi hamda ularga muammolarini hal qilishda koʻmaklashmoqda.

Ana shunday keng miqyosdagi oʻrganish va har tomonlama izlanishlar natijasida, biz bugungi kunda mamlakatimiz huquq tizimida keng miqyosda islohotlarning guvohi va oʻz navbatida ishtirokchisiga aylanmoqdamiz. Negaki, har bir xatti-harakatimiz negizida fuqaroviy munosabatlar yotadi va ular tegishli normalar bilan tartibga solinadi. Ushbu ilmiy tadqiqot ishi orqali biz tomonimizdan ilgari surilgan

yuqoridagi takliflarni amaliyotga tadbiiq qilish orqali, quyidagi natijalarga erishish mumkin, ya'ni:

- Tizimni optimallashtirish va moddiy-texnik bazasini mustahkamlash;
- Idoralararo bog'liqlikni muvofiqlashtirish;
- Fuqarolarning shaxsi buyicha ma'lumot olishni tizimlashtirish va soddalashtirish;

- Davlat organlar faoliyatida shaffoflik va qonuniylikni ta'minlash;

Notariuslar funksiyalari doirasi kengaytirildi 2020-yil 1-yanvardan;

➤ Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda sudgacha bo'lgan jarayonda dalillarni ta'minlash (guvohlarni so'roq qilish, yozma va ashyoviy dalillarni ko'zdan kechirish va guvohlantirish, ekspertiza tayinlash, internet tarmog'idagi dalillarni ta'minlash).

➤ Fuqarolik-huquqiy munosabatlarda, shu jumladan mulkiy va meros masalalarida mediator vazifalarini bajarish.

➤ Yaratilgan mualliflik va turdosh huquq obyektining taqdim etilgan vaqtini tasdiqlashi.

Hukumat qarori (464-son, 27.07.2021 y.) bilan Notariat to'g'risidagi qonunchilik hujjatlariga rioya etilishi ustidan nazorat qilish va monitoring qilish tartibi belgilandi. Mazkur qaror loyihasi bilan quyidagilar belgilandi:

➤ Nazorat tadbirlari o'tkazishning tashkiliy asoslari belgilab beriladi:

➤ Notariuslar faoliyatida rejali tekshirish, qisqa muddatli tekshirish va kamerali tekshirish o'tkazish tartibi belgilabdi:

➤ Notariuslar faoliyatini monitoring qilish talab va shartlari, ularni amalga oshirish tartibi nazarda tutiladi:

Bu qaror bilan quyidagi tekshirishlar orqali amalga oshiriladi:

➤ **Rejali tekshirish** - adliya organlari tomonidan tasdiqlangan yillik (chorak) ish rejasiga kiritilgan va har uch yilda bir marta o'tkaziladigan nazorat shakli:

➤ **Qisqa muddatli tekshirish** – notariuslar faoliyati adliya organi tomoniudan reytd (har yili kamida bir marta), “sirli mijoz” hamda xizmat tekshiruvi tarzida amalga oshiriladigan nazorat shakli:

➤ **Kamerali tekshirish** – adliya organlari tomonidan o'zi joylashgan manzil bo'yicha notariuslarning notarial harakatlarni rasmiylashtirishda qonunchilikka rioya etilishini “Notarius” avtyomatlashtirilgan axborot tizimidagi ma'lumotlar hamda adliya organida mavjud bo'lgan boshqa hujjatlarni o'rganish, tahlil qilish va umumlashtirish orqali amalga oshiriladigan nazorat shakli.

Shu bilan birga Notarius ish faoliyatini dastlabki tekshirish u ish boshlaganidan bir yil o'tgandan so'ng amalga oshiriladigan bo'ldi.

Rejali tekshirish muddati bir notarius faoliyatini o'rganish uchun 5 ish kunidan oshmasligi shart.

Reyd tadbiri adliya organi rahbarining buyrug'iga asosan amalga oshirilib, uni o'tkazish muddati 1 ish kuni etib belgilanadi.

“Sirli mijoz” tadbiri quyidagi hollarda o'tkaziladi:

➤ notarial harakatlarning sifati va tezkorligi adliya organida shubha uyg'otganda, ushbu sohada huquqbuzarliklar sodir etilayotganligi haqidagi ma'lumotlarga aniqlik kiritish zarurati tug'ilganda;

➤ huquqiy xizmat ko'rsatish jarayonidan noroziligi haqidagi murojaatlar kelib tushganda.

“Sirli mijoz” tadbirini o'tkazish uchun 1 ish kuni, davomli notarial harakatlar uchun – ushbu harakatning oxirgi kuniga qadar muddat belgilanadi.

•Kameral tekshirish adliya organi rahbarining buyrug'i asosida amalga oshiriladi va u muntazam ravishda o'tkaziladi.

•Barcha turdagi tekshirish natijasi bo'yicha tegishli ma'lumotnoma tuziladi.

Loyiha qabul qilinishi bilan notariuslar tomonidan litsenziya talablari va shartlariga, notariat to'g'risidagi qonun hujjatlariga, notarial harakatlar maxfiylikligiga va notarius qasamyodiga rioya qilinishi yuzasidan tekshirishlar o'tkazish hamda ular faoliyatida onlayn tarzda monitoring o'tkazish bilan bog'liq munosabatlar huquqiy tartibga solinishi qayd etilgan. Ushbu loyihaning qulayliklari notarial xizmatlarni qonuniy asosda, qulay tarzda ko'rsatilishini ta'minlaydi.

Mamlakatimizda bu sohada amalga oshirilayotgan islohotlar o'z navbatida nazarda tutilgan maqsad vazifalarga erishishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsam Notariat sohasida amalga oshirilayotgan barcha o'zgarishlar fuqarolarimizga yanada qulayliklar yaratish davlat idoralari tomonidan ularga ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini yaxshilash, ortiqcha ovoragarchiliklar va sarsongarchiliklarga korrupsion harakatlarga barham berish, qo'shimcha mablag' sarflanishi holatlarini oldini olish, bir so'z bilan aytganda, xalqimiz turmush tarzini yengillashtirishga qaratilgan desak, mubolag'a bo'lmaydi.

REFERENCES

1. “O'zbekiston Respublikasi Notariat to'g'risida” gi Qonuni 26.12.1996 343-son

2. O‘zbekiston Respublikasi 2019 - yil 9 - dekabrda “Notariat tizimini tubdan isloh qilinishi munosabati bilan O‘zbekiston Respublikasi ayrim qonun hujjatlariga o‘zgartirish va qo‘shimchalar kiritish to‘g‘risida” qonuni.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 16.03.2020 156-son “Nodavlat Notarial faoliyatni tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida” Qaror

UDK.637.523.006.354

DEHQON BOZORI VA SAVDO MAJMUALARIDAGI MOL GO'SHTI SIFATIGA SANITAR GIGIENIK BAHOLASH

Salomova Feruza Ibodullayevna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Atrof muhit gigienasi kafedراسi mudiri, t.f.d.

Xakimova Durdona Saydinovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Atrof muhit gigienasi kafedراسi assistenti

Axmadaliyeva Nigora Odilovna

Toshkent tibbiyot akademiyasi Atrof muhit gigienasi kafedراسi dotsenti, t.f.d.

Qiyomova Marjona Murodxo'ja qizi

Toshkent tibbiyot akademiyasi Menejment, tibbiy biologiya, biotibbiyot muhandisligi va OMH fakulteti, biotibbiyot muhandisligi yo'nalishi 1 - bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqotda oziq-ovqat mahsulotlari ichida inson organizmining birlamchi ehtiyojini qondiruvchisi bo'lgan mol go'shtining bozor va savdo majmualaridagi holati o'rganildi. Mahsulotni laboratoriya tekshiruv natijasida mol go'shtining sifat tahlili hamda sotuv rastalarining sanitar-gigienik holatini baholash natijalari bayon etilgan.

Kalit so'zlar. Mol go'shti, oziq-ovqat mahsulotlari, veterinariya ekspertizasi, organoleptik ko'rsatkichlar, kimyoviy ko'rsatkichlar, gigienik sifat, laboratoriya tekshiruvi.

ABSTRACT

The study examined the status of beef in markets and shopping malls, which are the primary source of food for the human body. The results of laboratory testing of the product, the quality analysis of beef and the assessment of the sanitary and hygienic condition of the stalls are described.

Keywords. Beef, food, veterinary examination, organoleptic characteristics, chemical parameters, hygienic quality, laboratory tests.

АННОТАЦИЯ

В исследовании изучалось состояние говядины на рынках и в торговых центрах, которые являются основным источником пищи для человеческого организма. Описаны результаты лабораторных испытаний продукта, анализа качества говядины и оценки санитарно-гигиенического состояния стойла.

Ключевые слова: Говядина, продукты питания, ветеринарная экспертиза, органолептические показатели, химические показатели, гигиеническое качество, лабораторные исследования.

KIRISH

Mamlakatimizda demografik jarayonning o'sishi oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan talab va ehtiyojlarni ham orttirdi. Bu esa oziq-ovqat mahsulotlari yetkazib beruvchi dehqon fermer xo'jaliklari zimmasiga katta ma'suliyat yuklaydi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari, xususan, go'sht va go'sht mahsulotlarini to'g'ri saqlash bozor, savdo majmualariga taqsimlash va ularning sanitar gigienik holatini davlat standartlariga to'liq rioya qilgan holatda ishni tashkillashtirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biridir.

BMT ma'lumotlariga ko'ra, hozirda jahon aholisining 815 million nafari oziq-ovqat tanqisligidan aziyat chekayotgan bo'lsa, 2050-yilga borib bu son 2 mlrd. kishiga yetishi mumkin. Ularning 12,9 foizi rivojlanayotgan mamlakatlarga to'g'ri keladi. Buning oqibatida besh yoshgacha bo'lgan bolalar o'rtasidagi o'limning 45 foizi aynan to'yib ovqat yemaslik natijasida kelib chiqmoqda. Qolaversa, sayyoramizdagi har to'rt bolaning bir nafari o'z yoshiga nisbatan o'smay qolgani aniqlangan. Maktab yoshidagi o'g'il-qizlarning 66 mln.ni darslarga beixtiyor och keladi. Shulardan 23 millioni Afrikada istiqomat qiladi [8]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Davlatimiz rahbarining 2018-yil 16-yanvardagi "Mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligini yanada ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoni va O'zbekiston qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo'ljallangan strategiyasi shu nuqtai-nazardan dolzarbdir. Masalan, strategiyada O'zbekistonda 2018-yil holatiga ko'ra aholi o'rtasida umumiy to'yib ovqat iste'mol qilmayotganlarning ulushi 6,3 foizni tashkil etishi ko'rsatib o'tilgan. Ushbu ulushni 2021-yilgacha 5, 2025-yilga kelib 3 foizgacha kamaytirish, 2030-yilga borib esa bu ko'rsatkich nol darajaga tushirish ustuvor vazifa etib belgilangan [8].

Oziq-ovqat mahsulotlari sifati, tarkibi, yaroqlilik muddatlari inson salomatligi uchun muhim hisoblanadi, xususan, go'sht va go'sht mahsulotlari orasida mol go'shti salomatlik uchun alohida ahamiyatli. Mol go'shtining asosiy qismi muskul to'qimasi bo'lib, uning tarkibida suv, oqsil, azotli va azotsiz ekstraktiv moddalar, yog'simon va mineral moddalar, fermentlar, garmonlar va vitaminlar (A, B guruh vitaminlar, D, E, PP) mavjud. SanQvaM 0007-20 bo'yicha 18-59 yoshli insonlar uchun mol go'shtiga bo'lgan bir kunlik me'yor 60 gr ni tashkil qiladi [1,5]. Sifatsiz mol go'shti iste'moli

inson salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatgan holda, turli xil patologik belgilarni yuzaga keltirib, hatto o'lim holatlariga ham olib kelishi mumkin.

Tadqiqotning maqsadi. Bozor va savdo majmualari rastalaridagi mol go'shtini sotish uchun saqlash joyi va uning sanitar gigienik holati hamda sotib olingan mol go'shti sifatiga gigienik baho berish.

Tadqiqot materiallari, usullari va natijalari. Tadqiqot ishlari Toshkent shahri "Chorsu" dehqon bozori, Toshkent viloyati "Parkent" dehqon bozori va Toshkent shahri Shayxontohur tumani, Uchtepa tumani, Yunusobod tumani, Yakkasaroy tumani, Olmazor tumani, Mirobod tumani, Sirg'ali tumani, Mirzo Ulug'bek tumani, Uchtepa tumani, Chilonzor tumani "Korzinka" savdo majmualarining go'sht mahsulotlari rastalaridagi sotilayotgan mol go'shti sifatini laboratoriyada tekshirish uchun jami 60 ta mol go'shti sotish rastalaridan 200 grammdan umumiy 12 kg mol go'shti xarid qilindi va "Respublika hayvonlar kasalliklari tashxisi va oziq-ovqat mahsulotlari xavfsizligi davlat markazi" laboratoriyasida tekshirish ishlari olib borildi.

Respublikamizda Vazirlar Mahkamasi, Sog'liqni Saqlash Vazirligi tomonidan jamoat salomatligini saqlash va aholi o'rtasida turli xil kasalliklarning oldini olish maqsadida bozor, savdo majmualari va boshqa savdo ob'ektlari rastalarida go'sht va go'sht mahsulotlarini saqlash hamda aholiga yetkazib berishning turli xil sanitar gigienik talablari ishlab chiqilgan. Bozorlarda, savdo majmualari va boshqa savdo ob'ektlarida go'sht mahsulotlari bilan savdo qilishga veterinariya-sanitariya xulosasi mavjud bo'lganda, tegishli tarzda chakana savdo huquqiga ega bo'lgan tadbirkorlik faoliyatini amalga oshiruvchi yuridik va jismoniy shaxslarga ruxsat beriladi [6]. Biz tadqiqot o'tkazgan ob'ektlarda go'sht va go'sht mahsulotlari bilan savdo qilayotgan tadbirkorlar ushbu mahsulotni iste'molchilarga yetkazish uchun maxsus hujjatlarga ega ekanligi aniqlandi. Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 8-maydagi 386-sonli qaroriga muvofiq, go'shtni ko'chalarda hamda savdo ob'ektlari va savdo shahobchalari ichida xona yoki ko'cha haroratida ilgaklarga ilingan holda sotish, saqlash qat'iyan taqiqlanadi. Go'sht va go'sht mahsulotlarini faqat barcha veterinariya, veterinariya-sanitariya qoida va normalariga javob beruvchi, sovutish qurilmalari bilan jihozlangan hamda veterinariya-sanitariya xulosalariga ega bo'lgan joylarda realizatsiya qilishga ruxsat beriladi. Tadqiqotning dastlabki bosqichida Chorsu va Parkent dehqon bozorlari hamda "Korzinka" savdo majmualaridagi go'sht va go'sht mahsulotlari rastalarining sanitar-gigienik holati va xodimlarning shaxsiy gigienik qoidalarga qanchalik to'g'ri rioya qilayotganliklari kuzatuvlar asosida baholandi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Korzinka" savdo majmualaridagi go'sht rastasida sanitar-gigienik talablarga mos ravishda go'sht mahsulotlari

muzlatgichda saqlanishi, ishchi xodimlar esa toza maxsus kiyim boshdaligi hamda rezina qo‘lqoplar bilan ta‘minlanganligi aniqlandi. Bundan tashqari, xaridorlar tomonidan sotib olingan go‘sh t mahsulotining to‘lovi maxsus kassalarda amalga oshiriladi. Tadqiqot ob‘ekti sifatida olingan ikkala dehqon bozori rastalarida esa ko‘pchiligida (85%i) sovutgich yo‘qligi, go‘sh tlar ko‘cha haroratida ilgakka osilgan va yerga (ochiq rasta ustiga) ochiq holda qo‘yilgan holatda savdo amalga oshirilgani, barcha sotuvchi xodimlarning ust-boshi sanitar-gigienik talablarga javob bermasligi, bosh kiyimi yo‘qligi hamda qo‘lqopsiz ishlayotganligi kuzatildi. Mahsulotni sotgandan so‘ng pulini qo‘llari bilan sanab olayotgani, shuningdek, dezinfeksiya vositalaridan foydalanmagan holatda xaridorlar bilan mahsulot oldi-berdisi bilan shug‘ullanayotgani aniqlandi. Aholi orasida yuqumli va parazitlar kasalliklarining tarqalishini asosiy sababi shaxsiy gigienik qoidalariga rioya qilmaslikdir. Biz bilamizki, iflos qo‘llar parazitlar va yuqumli kasalliklarining bosh omili hisoblanadi. Ya‘ni, yuvilmagan qo‘llarning oziq-ovqat yoki boshqa buyumlarga tegishi orqali ham kasallik yuqishi mumkin, bu haqiqat bugungi kunda Covid-19 bilan bog‘liq pandemiya davrida yana bir bor o‘z isbotini topdi. Bundan tashqari go‘sh tlar ilgaklarda sotilayotganda anchagina namligini yo‘qotishi va havodagi ko‘plab mikroorganizmlar va chang zarrachalarini yopishishi natijasida go‘sh tning sifat ko‘rsatkichlariga salbiy ta‘sir qilib, zararli mikroorganizmlarning ko‘payishiga sharoit yaratadi.

Xaridorlarning sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan ta‘minlanishida bozor, savdo majmualari va boshqa savdo ob‘ektlari rastalariga sotish uchun keltirilgan mahsulotlar qanday turda bo‘lishidan qat‘iy nazar sotuvdan oldin uning sifatli ekanligini aniqlovchi sanitar ekspertizadan o‘tkazilishi shart. Bozorlarga olib kelingan go‘sh t, sut va boshqa mahsulotlar mashinada yoki ochiq havoda tekshirilishi mumkin emas [4]. Agar go‘sh t mahsuloti yaroqsiz bo‘lsa, sotish uchun ruxsat berilmaydi. Sanitar ekspertiza ishlarini amalga oshirish uchun barcha dehqon bozorlarida sanitar gigienik laboratoriyalari tashkil etilgan. Go‘sh t va go‘sh t mahsulotlarini zamonaviy tekshiruvdan o‘tkazish uchun har bir bozor hududida zamonaviy laboratoriyalar mavjudligi talab etiladi. Lekin, Toshkent viloyati kesimida o‘tkazgan tadqiqotimiz shuni ko‘rsatdiki, hududlar uchun bunday laboratoriyalar soni kam. Toshkent viloyati Parkent dehqon bozorida esa qushxonalardan keltirilgan go‘sh t larni faqatgina organoleptik ko‘rsatkichlarini tekshirish natijasida sotish uchun xulosalar beriladi. Sotuvchilar mazkur xulosaga ko‘ra savdoni amalga oshirmoqda. Bozorlarda sotuvdan oldin mahsulotlarni kimyoviy va mikrobiologik tekshirilmasligi natijasida aholi orasida sifatsiz oziq-ovqat mahsulotlarini ist‘emol qilish bilan bog‘liq

bo‘lgan yuqumli, parazitlar, surunkali hamda yuqumli bo‘lmagan kasalliklarni kelib chiqarishi ehtimoli yuqori.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqotimizning navbatdagi bosqichida biz rastalardagi mol go‘shini sifatiga sanitar gigienik baho berishda uning organoleptik, kimyoviy ko‘rsatkichlari bo‘yicha laboratoriya tekshirish ishlarini ham olib bordik. Go‘shning organoleptik ko‘rsatkichlari uning mayinligi va mazasi qayta ishlangandan so‘ng aniqlansa, rangi, hidi, konsistensiyasiga xarid qilish vaqtida ham baho berish mumkin [1,2,7]. Rangini tashqi ko‘rinishi orqali, konsistensiyasi barmoq bilan bosish orqali, ta‘mi qaynatish orqali, hidi qizdirilgan pichoq bilan kesish yordamida aniqlanadi va baholanadi [1,3]. Organoleptik ko‘rsatkichlari bo‘yicha tekshiruv orqali quyidagi natijalar olindi (1-jadval).

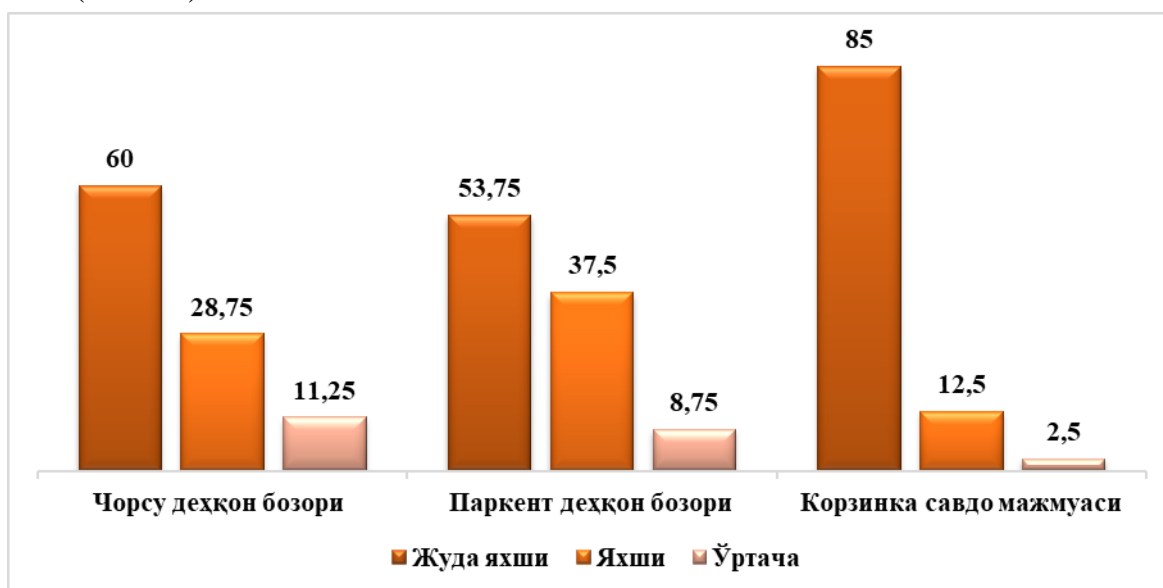
Mol go‘shining organoleptik ko‘rsatkichlari bo‘yicha sanitar gigienik baholash

1-jadval

Organoleptik ko‘rsatkichlari		Chorsu dehqon bozori		Parkent dehqon bozori		Korzinka savdo majmuasi	
		Soni	%	Soni	%	Soni	%
Ra	Juda yaxshi, qizil	14	70	10	50	19	95
	Yaxshi	5	25	7	35	1	5
	O‘rtacha	1	5	3	15	-	-
Ta‘mi	Juda yaxshi, mazali	12	60	12	60	16	80
	Yaxshi, ta‘mli	5	25	6	30	3	15
	O‘rtacha	3	15	2	10	1	5
Konsiste	Juda yaxshi, mayin	9	45	7	35	17	85
	Yaxshi, yumshoq	9	45	12	60	2	10
	O‘rtacha	2	10	1	5	1	5
Hidi	Juda yaxshi, xushbo‘y	13	65	14	70	16	80
	Yaxshi	4	20	5	25	4	20
	O‘rtacha	3	15	1	5	-	-

--	--	--	--	--	--	--	--

Organoleptik ko'rsatkichlarini umumlashtirib ko'rganimizda "Korzinka" savdo majmuasidagi mol go'shtining 85% i juda yaxshi deb baholandi. Mahsulotning sanitar gigienik ekspertizadan so'ng muzlatkichlarda saqlanishi go'shtning sifatini saqlab qolishi uchun muhim omil bo'lib hisoblangan. Dehqon bozorlarida esa mahsulot kelgandan keyingi noto'g'ri saqlanishi, ilgaklarga ilinishi natijasida organoleptik sifat ko'rsatkichlariga ta'sir qilishi, savdo majmuaga nisbatdan ko'proq kuzatildi (1-rasm).

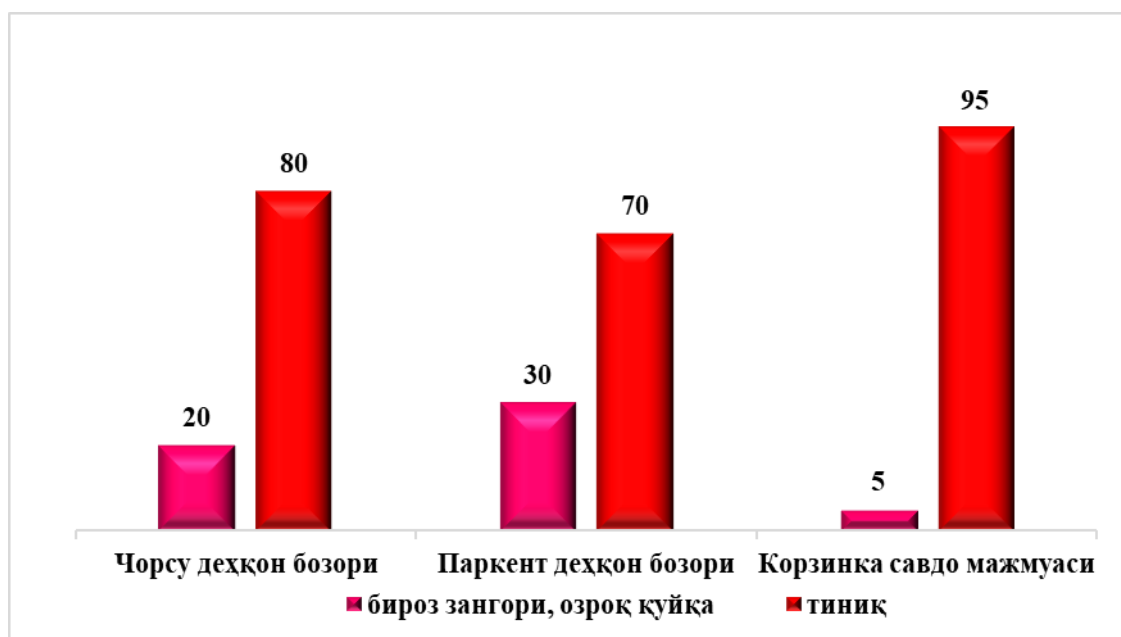

1-rasm. Mol go'shtining organoleptik ko'rsatkichlari bo'yicha baholanishi.

Mol go'shtini aholiga yetkazib berilishidan avval qora mol go'shtininig kasallanmaganligini aniqlashda formalinli reaksiya bilan tekshiriladi. Formalin reaksiyasining mohiyati shundan iboratki, go'sht ekstrakti tarkibidagi oqsil almashinuvi moddalari formaldegid ta'sirida cho'kmaga tushadi. Agar probirkadagi aralashmada qattiq yoki parcha-parcha bulutsimon cho'kma hosil bo'lsa, qora mol go'shti o'lim talvasasi oldidan, og'ir kasallikdan yoki o'lgan hayvon go'shti deb baholanadi. Agar aralashma suyuq, tiniq yoki qisman xiraroq holda bo'lsa, sog'lom hayvon go'shti deb baholanadi. Biz tajriba olib borgan barcha qora mol go'shtlarining reaksiyasi aralashmasi biroz xiraroq, suyuq och pushti rangni hosil qildi va sog'lom mol go'shti ekanligi tasdiqlandi.

Tadqiqotimizning keyingi bosqichida mol go'shtining yangiligini aniqlash uchun mis sulfat reaksiyasidan foydalandik. Agar mol go'shti yaroqsiz bo'lsa, undan tayyorlangan bulon quyqali bo'lib, quyruq yelimsimon birikma hosil qiladi yoki ko'kimtir rangga kiradi. Eskirgan go'shtdan tayyorlangan bulonda esa parchalar

paydo bo'lishi yoki ko'k zangori, yashil tusdagi yelimsimon quyqa cho'kishi bilan xarakterlanadi. Yangi go'shtdan tayyorlangan bulyon tiniq bo'ladi. Tadqiqotimiz davomida "Korzinka" savdo majmuasidan olingan mol go'shti namunalarining 95%i tiniq bulonni hosil qildi (Chorsu 80%, Parkent dehqon bozori 70%). Natija davomida bulonning biroz zarg'aldoq tusga kirib, ozroq quyqa hosil bo'lishi ham kuzatildi (Parkent dehqon bozorida 30%, Chorsu dehqon bozorida 20 %, "Korzinka" savdo majmuasida 5%).

2-rasm. Mis sulfat reaksiyasi bilan go'shtning yangi va ist'emolga yaroqliligini kimyoviy tekshirish natijalari.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqotimiz natijalari bo'yicha quyidagi xulosalar qilindi:

2. Chorsu va Parkent dehqon bozorlaridagi rastalar holatining sanitar-gigienik me'yorlarga javob bermasligi aniqlandi;
3. Tadqiqot ostidagi dehqon bozorlarida go'sht va go'sht mahsulotlari bilan savdo qilayotgan sotuvchilarning ust-bosh kiyimlari, sotuvchi hamda qassoblar foydalanayotgan taxtakash hamda pichoq va bolta (o'tkir tig'li) asboblari ham to'laqonli talabga javob bermasligi aniqlandi;
4. Ikkala dehqon bozorlarida ham go'sht mahsulotlarini sotishda ilgaklardan foydalanilayotgani va sotuvchilarning mahsulot sotish jarayonida sanitar gigienik talablarga rioya qilmayotgani aniqlandi;
5. Bozor hududlarida zamonaviy laboratoriyalar yetishmasligi ma'lum bo'ldi;

6. Parkent dehqon bozorida zamonaviy laboratoriya yoʻqligi natijasida organoleptik tekshirish bilan kifoyalaniib, vet-sanekspertiza xulosasi berilishi maʼlum boʻldi.

Tavsiyalar

– Barcha dehqon bozorlardagi oziq-ovqat rastalari holatini sanitar gigienik nazoratini kuchaytirish;

– ishchi xodimlarni shaxsiy himoya vositalari bilan taʼminlash va undan toʻgʻri foydalanishni nazorat qilish;

– Sotuvchilarni shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilishi boʻyicha targʻibot ishlarini kuchaytirish;

– Aholi oʻrtasida sifatsiz oziq-ovqat mahsulotlarini isteʼmol qilish bilan bogʻliq alimentar kasalliklar boʻyicha targʻibot ishlarini kuchaytirish;

– Barcha viloyatlar, shaharlar va tumanlarda goʻsht mahsulotlarini sanitar-gigienik nazoratini talablarga javob beruvchi zamonaviy laboratoriyalar tashkil etilishi tavsiya etiladi.

REFERENCES

1. Саломова Ф.И. ва ҳаммуалифлар//Гигиена.Тиббий экологий// Дарслик. Т 2020й.
2. Муродов С.М. Ветеринария –санитария экспертизаси. Дарслик. Самарқанд 2006 йил.
3. Макаров В. А. Ҳайвон маҳсулотлари технологияси асослари билан ветеринария-санитария экспертизаси бўйича семинар. 1987. Москва "Агропромиздат"да.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори 36-сон 22.01.2018 "гўшт ва гўшт маҳсулотларининг хавфсизлиги тўғрисидаги умумий техник регламентни тасдиқлаш ҳақида".
5. СанҚваМ 0007-20 "Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг ёшига, жинсига ва касбий фаолияти гуруҳлари учун соғлом овқатланишни таъминлашга қаратилган ўртача кунлик рационал овқатланиш нормативлари".
6. Ўзбекистон республикаси вазирлар маҳкамасининг қарори 386-сон 08.05.2019. Ихтисослаштирилган сўйиш корхоналари фаолиятини тартибга солиш ҳамда истеъмол бозорига гўшт ва гўшт маҳсулотларини етказиб бериш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида.
7. Кушназарова Ш.К. //Сифатсиз ва қалбаки гўшт маҳсулотларини аниқлаш усуллари//Лифе Sciences анд Agriculture 2.1 – 2020 –п.1-58.

THE USE OF INTERACTIVE METHODS TO ASSESS THE LEVEL OF ASSIMILATION OF THE MATERIAL STUDIED IN PATHOLOGICAL PHYSIOLOGY

Rakhimova Gulnoz Shamsievna

Kadirova Laylo Valijonovna

Bukhara State Medical Institute

ABSTRACT

Pathological physiology is one of the fundamental, integrating sciences at the medical institute. The transition of the higher education system in the Republic of Uzbekistan to a credit-modular organization of the educational process is aimed at improving the quality of education and requires the development of new standards. Traditional assessment methods cannot objectively assess professional competence and the knowledge, skills and abilities acquired in the learning process, which do not find their practical application, remain unclaimed. An important role in the professional training and assessment of the level of competence development of students in medical universities is played by the use of active teaching methods.

Keywords: *pathological physiology, passive and active methods, interactive methods, quality of students' training, competence.*

АННОТАЦИЯ

Патологическая физиология является одной из фундаментальных, интегрирующих наук в медицинском институте. Переход системы высшего образования Республики Узбекистан на кредитно-модульную организацию учебного процесса направлен на повышение качества образования и требует разработки новых стандартов. Традиционные методы оценивания не могут объективно оценить профессиональную компетентность, а полученные в процессе обучения знания, умения и навыки, не находящие своего практического применения, остаются невостребованными. Важную роль в профессиональной подготовке и оценке уровня развития компетентности студентов медицинских вузов играет использование активных методов обучения.

Ключевые слова: *патологическая физиология, пассивные и активные методы, интерактивные методы, качество подготовки студентов, компетентность.*

INTRODUCTION

Pathological physiology is the theoretical basis of the doctor's training system, it is a science that studies issues common to all diseases or a large group of diseases. Without knowledge of the general patterns of occurrence and development of a pathological process, it is almost impossible to understand the diversity of clinical manifestations of individual diseases. Pathological physiology is one of the main medical disciplines, the main science of the mechanisms of development and course of pathological processes. In the system of formation of professional thinking in a future doctor, pathological physiology is defined as the "philosophy of medicine". In this context, the focus on pathophysiology in the training of a specialist in the modern healthcare industry is a strategically important task. Pathological physiology is the experimental and theoretical foundation of the entire healthcare system. The word "interactive" consists of two words: "inter", which in English means "together", "between"; "act" – "action". Thus, interactive methods are based on the relationship between the teacher and the student, as well as methods that create conditions for joint activities. Therefore, in the process of interactive learning, students should be ready for the following actions: collaboration; activity from the perspective of perception, communication and sociality. [2,7].

Types of work in interactive learning: collaboration (in pairs, groups and a team); role-playing and business games, discussions; work with various sources of information (books, lectures, Internet, documents, museums); presentations; trainings; interviews; surveys, etc. [1,5].

Interactive methods are classified according to different types: in terms of content, application, technological characteristics, etc. Teachers use interactive methods such as: brainstorming, cinquain, cluster, RAFT technology, etc.

DISCUSSION AND RESULTS

Group work is the basis on which the active participation of all members of the group is built, without exception, while knowledge is acquired at a qualitatively new level. The educational process based on the use of interactive teaching methods is organized taking into account the involvement in the process of cognition of all students of the group without exception. Interactive methods are based on the principles of interaction, activity of trainees, reliance on group experience, mandatory feedback. [3,6].

1. Holding a "round table" is a method of teaching, one of the forms of public discussion of the problem and cognitive activity of students, which allows to consolidate the knowledge gained earlier, for example, at a lecture, to fill in the lack

of information, to teach the culture of conversation. The main purpose of the round table is to develop students' professional ability to express thoughts, argue and defend their decision (opinion). The method can be used in practical and group classes when discussing the issue discussed at the lecture, which presents a certain difficulty for the majority of students to assimilate [8, 11]. A characteristic feature of conducting classes using this method is the combination of two forms of "educational" communication - conversation and group consultation. At the same time, the material is consolidated, and issues for independent work are additionally disclosed. When conducting the round table, it is necessary to take into account the following organizational issues and methodological techniques:

- the teacher should formulate together with the students the questions that are necessary for a comprehensive consideration of the problem (task);
- the teacher should distribute the questions into subgroups for targeted training;

- during the lesson, questions are covered in a certain sequence by specially trained students of each subgroup;

- after the students' speech, they are asked questions, then the students of the group express their opinions, justify their point of view, argue;

- after each question considered, the teacher summarizes the results and, if necessary, gives correct answers on the issue under discussion. The main part of the round table is discussion and debate. Discussion (from lat. discussion (research, consideration) is a type of dispute or dialogue in which a problem is considered, investigated, discussed in order to achieve a mutually acceptable, and if possible, a common opinion on its resolution. The main purpose of the discussion is to teach students, to develop one opinion. During the discussion, students complement each other or oppose each other. In the first case, it is a dialogue, and in the second - a dispute. As a rule, both of these elements are present in the discussion. Dialogue and dispute play a big role, since the fact of comparing different points of view (opinions) on one issue is of great importance. Debate – discussion and exchange of views on the proposed issue. During the lesson, students give examples, facts, argue, explain, prove, etc. The main difference between debates and discussions is that this form of a "round table" assumes an unambiguous answer to the question posed - "yes" or "no". To effectively conduct the lesson, the teacher must divide the group into supporters of a positive and supporters of a negative answer. The essence of the game is to convince a neutral third party that the arguments of one subgroup of students are more evidential (convincing) than the arguments of the other.

2. Brainstorming (from the English brainstorming - brainstorming) is an operational method of intensifying the process of group search for a solution to a problem. It is solved on the basis of stimulating creative activity, in which students are invited to express as many solutions as possible, including the most fantastic ones. The teacher selects the most successful ideas from the total number of ideas expressed, which can be used in practice. The purpose of the brainstorming method is to create new ideas, get a better idea or a better solution, as well as search for ways to solve the problem. The method is widely used in many organizations to find unconventional solutions to a wide variety of tasks, including in dead-end or problematic situations. The considered method is advisable to use in classes in the core disciplines in the magistracy [8]. Before the lesson, the teacher should explain to students the basic principles of the discussion to "give out" the maximum number of ideas, regardless of their quality.;

- briefly state your proposal (solution method), while criticism and evaluation of the proposed ideas should be completely excluded;

- to express all the ideas that come to mind, no matter how absurd they may seem;

- you can complement and develop other people's ideas, but not criticize them.

It is important here that the teacher has prepared questions in advance related to the research conducted by students during laboratory work, students, as a single brain, storm the problem posed, offering a lot of ideas.

3. Business (role-playing) game is a method of teaching, during which there is imitation, modeling, simplified reproduction of a real situation from professional activity in a playful way. In the business game, students' learning takes place in the process of joint activity. At the same time, everyone solves their own separate task in accordance with their role and responsibilities. Communication in a business game is not only the joint assimilation of knowledge in the field of the studied activity, but also communication imitating the communication of people in the process of work, i.e. this is the training of joint activities, skills and skills of cooperation. The specifics of the training opportunities of the business game are as follows–

- the maximum approximation of the educational process to the real practical activities of managers and specialists of the relevant industry;

- this is a specially organized activity for the translation of theoretical knowledge into practical use. The basis for the development of a business game is the creation of a game (simulation) model. It should reflect the selected fragment of real reality, which can be called an object of imitation, setting the subject context of the

professional activity of a specialist in the educational process. The game model is actually a description of the participants' work with the simulation model. Thus, when preparing a business game, the teacher solves a pedagogical task in order to "train" the future professional activity of students. One of the most difficult stages in the development of a business game is the selection and description of the imitation object. As such an object, the most typical fragment of professional activity is selected, the implementation of which by specialists requires systematic application, a variety of skills and abilities. Thus, not any content of professional activity is suitable for game modeling, but only one that cannot be assimilated individually. The basic element and the main document for conducting a business game is the script. It displays the sequence of the game, divided into stages, operations and steps.

CONCLUSION

Through interactive methods, students master the following knowledge, qualifications, skills and abilities: the development of critical thinking, reflective abilities; analysis and evaluation of their ideas and actions; independent understanding, comprehensive analysis and the ability to select information; independent formation of new knowledge; participation in discussions, defending their opinions; decision-making and solving complex issues.

In the process of interactive learning, the student learns to formulate his opinion, correctly convey his thoughts, justify his opinion, conduct a discussion, listen to others, respect and consider other opinions and points of view. The "round table" in the form of debates develops abilities and forms skills for conducting a dialogue, as well as: public speaking skills are developed; research skills are formed, since the arguments presented require proof and examples, for the search of which it is necessary to work with information sources; critical thinking is developed, which is necessary in the formation, definition, justification and analysis of the ideas and proposals discussed; skills of labor organization are formed. Positive effects obtained in the process of "Business game": logical thinking, criticality, the ability to find answers to questions, speech, the ability to communicate during the discussion are developed.

REFERENCES

1. Dr. Gerald Zandastra. 5 ways digital bootcamps help your create a future-ready workforce.- Inno Versity LLC, 2020
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.

3. Azimova M.K. "Application of modern pedagogical teaching technologies in the design and planning of practical classes" //-
4. Materials of the scientific and practical conference "System of advanced training of teaching staff in universities of Uzbekistan: experience, priorities and prospects of development" //- Tashkent, 2018.
5. Mukhametzhanova A.O., Aidarbekova K.A., Mukhametzhanova B.O. Interactive teaching methods at the university // International Journal of Applied and Fundamental Research. - 2016. - No. 2-1. - pp. 84-88;
6. Grigorash O.V., A. I. Trubilin. Organization of activities and evaluation of the results of the department. - Krasnodar: KubGAU, 2012, - 596 p.
7. Trubilin A.I. On the activities of the head of the department development / A.I. Trubilin, O.V. Grigorash // Polythematic network electronic scientific journal of Kuban State Agrarian University (Scientific Journal of KubGAU) [Electronic resource]. - Krasnodar: KubGAU, 2014. – №03 (097). Pp.747-761.
8. Kadirova L.V. Rakhimova G.S. Some aspects of the state of the endocrine glands of white rats after traumatic brain injury. Central Asian Journal of medical and natural sciences.-2021.- October, 254-257.
9. Alimov A. The use of interactive methods in higher educational institutions. Study guide. - Almaty, 2009– - 328 s
10. NA Narzieva, N Hasanova. Communicative competence as a pedagogical model in the classrooms// ACADEMICIA: An international Multidisciplinary Research Journal 10(6),78-81, 2020
11. NA Narzieva. The concept of defined target technologies and their role in the educational process// Theoretical & Applied science, 356-360, 2020
12. NN Atakulovna FACTORS SUPPORTING TEACHING AND LEARNING ENGLISH IN NON-ENGLISH SPEAKING COUNTRIES, ResearchJet Journal of Analysis and Inventions, 2021
13. OD Abdugarimovna, UU Rizoyevich Arterial Hypertension Statistics at the Level of Primary Health Care in the City of Bukhara, International Journal of Human Computing Studies, 2020
14. OD Abdugarimovna, KB Odilovna, S Shohruh, RNG Husenovich, Characteristics Of The Manifestation Of Hypertension In Patients With Dyslipidemia, European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 2020
15. MM Giyazova Specificity of the Course and Improvement of Treatment of Diseases of the Oral Mucosa and Periodontal Cavity under the Influence of Covid 19, " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM, 2021

-
16. MM Giyazova, OS Sh, CHANGES IN THE ORAL CAVITY IN PATIENTS WITH COVID 19 DISEASES Journal For Innovative Development in Pharmaceutical and Technical Science ..., 2021
  17. БО Камилова, THE INFLUENCE OF THE LOW-TEMPERATURE ENVIRONMENT ON THE ACTIVITY OF LACTASE IN VARIOUS PARTS OF THE SMALL INTESTINE Новый день в медицине, 2020
  18. Камилова, Б. О. (2016). ВЛИЯНИЕ МАЛЫХ ДОЗ ПРЕПАРАТА «ЭДИЛ» НА КАРТИНУ ЛЕЙКОЦИТОВ (БЕЛЫХ КРОВЯНЫХ ТЕЛЕЦ). *Ученый XXI века*, 76.
  19. Плысов, А. S., & Ziyodullayev, M. M. (2021). Kalamushlarda to 'g 'ri ichak anal kanali tuzilishi va uning ksenobiotiklar ta'sirida o 'zgarishi. *Science and Education*, 2(11), 194-200.
  20. NN Atakulovna Teaching Vocabulary by Using Digital Technology to Non-Native Learners, " ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM, 2021
  21. NA Narzieva, ORGANIZING ENGLISH CLASSES REGARDING LEARNERS WISHES, Scientific progress, 2021

OLIV TA'LIMDA O'QITISHDA INNOVATSION METODLARDAN FOYDALANISH

Xasanova Maxfuza Saxibovna

Assistent o'qituvchi

Andijon mashinasozlik instituti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada innovatsion metodlar va texnologiyalar xususida fikr yuritiladi. Shuningdek, bugungi kundagi talim jarayonida, xususan ona tilini yoki ingliz tilini yoki boshqa modullarni yoki xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha turli qo'llanilayotgan innovatsion pedagogik texnologiyalar mazmuni haqida ham mulohazalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: talaba, o'qituvchi, jarayon, metod, sifat, pedagog, loyiha, zamonaviy talim, innovatsion texnologiyalar.

ABSTRACT

This article discusses innovative methods and technologies. There are also comments on the content of innovative pedagogical technologies used in today's teaching process, in particular the teaching of mother tongue or English or other modules or foreign languages.

Keywords: student, teacher, process, method, quality, pedagogue, project, modern education, innovative technologies.

АННОТАЦИЯ:

В данной статье рассматриваются инновационные методы и технологии. Также есть комментарии по содержанию инновационных педагогических технологий, используемых в современном учебном процессе, в частности, при обучении родному языку или английскому или другим модулям или иностранным языкам.

Ключевые слова: студент, учитель, процесс, метод, качество, педагог, проект, современное образование, инновационные технологии.

KIRISH

Mamlakatimiz ta'lim tizimida so'nggi yillarda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarning zamirida oliy ta'lim tizimini mazmunan yangilash, axborotlar globallashtgan bir davrda mazkur ta'lim tizimida pedagogik faoliyat yuritayotgan professor-o'qituvchilarning ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni modernizatsiyalash, mazkur jarayonga innovatsion texnologiyalarni tadbiiq etish, bu

borada xorij tajribalaridan samarali foydalanish kabi muhim vazifalarni qamrab olgan.

Mazkur vazifalarni amalga oshirishda bugungi kun pedagogi zimmasiga ta'lim-tarbiya mazmuniga bog'liq innovatsion ta'lim texnologiyalarini tanlash, mashg'ulotlar ishlanmalari va texnologik xaritalarni loyihalash, ularda belgilangan o'quv maqsadlarini amalda qo'llay olish, talabalarning yosh, psixologik va ergonomik xususiyatlariga asosan talaba shaxsiga yo'naltirilgan ta'limni tashkil eta olish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ma'lumki, har qanday o'quv mashg'ulotini loyihalashtirishda o'quv maqsadi katta ahamiyatga egadir [1-12].

Binobarin, maqsadni belgilash – texnologiyalashtirishning asosiy omili hisoblanib, pedagogik texnologiyani loyihalashtirish, o'quv jarayonini tuzish hamda tashkillashtirish shundan boshlanadi. Ma'limku, maqsad – bu ko'zlanayotgan natija model ko'rinishidagi muhim yo'nalishning mahsuli hisoblanib, ta'lim subektlarining faoliyat yakunida egallashlari ko'zlanayotgan narsadir. Natija esa o'z navbatida, birinchidan, o'quv faoliyatidan olingan natija ta'lim oluvchining rivojlanishida oldingi siljish bo'lib, bu uning u yoki bu faoliyatida o'z aksini topadi [13-25]. Ikkinchidan esa ta'lim jarayonining samarali borishini namoyon qilib, maqsadga erishilganlik darajasini xususiyatlaydi, ta'lim berish va ta'lim olish jarayoni natija maqsadga mos kelgandagina tugaydi. Demak, o'quv maqsadlarini belgilashda uning oldindan rejalashtirilgan natijalarga to'la ravishda mos kelishi muhim ahamiyatga egadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda ta'lim jarayonida, ayniqsa, xorijiy tillarni o'qitishda mavjud muammolarni izchil tahlil qilarkanmiz, beixtiyor quyidagi haqli savollar o'rta tashlanishini ko'ramiz: nima uchun ta'lim jarayoniga tadbiiq etilayotgan pedagogik texnologiyalar to'laqonli natija bermayapti? Chet tilida o'qish, yozish, gapirish, tinglash kabi kompetensiyalarini shakllatirishda yuzaga kelayotgan murakkabliklarning yechimi qanday? Talaba yodlagan grammatik qoidalarni, so'zlarni, birikmalarni og'zaki nutqda qo'llashdagi passivlik darajasini aktivlikka o'zgartirish uchun nima qilish kerak? Talaba xorijiy tilda olib boriladigan muloqot jarayonida "javob beruvchi" pozitsiyasidan "savol beruvchi" pozitsiyasiga olib chiqishga qaratilgan texnologiyalar mavjudmi? Albatta mazkur muammolarning yuzaga kelishi muayyan sabablarga asoslanadi [26-40].

Shulardan biri – pedagog tomonidan pedagogik va ta'lim texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tadbiiq etishdagi izchillikka muntazam ravishda amal qilinmasligi, shuningdek, ta'lim berishning asosiy komponentlari (ta'lim shakli, vosita va

usullari)dan foydalanishda uzviylik va uzliuksizlikka roiya etilmasligi hamda ta'lim texnologiyalarini qo'llashdagi tizimlilikka etibor qilinmasligi va boshqa shu kabi sabablar – o'quv maqsadlarini to'g'ri belgilash naqadar muhim ekanligini yana bir bor isbotlaydi.

Bu borada talabalarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalar bilan baravar rivojlantirib borishda bevosita "Blum toksionomiyasi" ni ahamiyatini va rolini alohida ta'kidlagan bo'lardik. Zero, xorijiy tillar yoki xorijiyilar uchun o'zbek tili bo'yicha o'quv mashg'ulotlarining mazmunidan kelib chiqqan holda Blum toksionomiyasiga asosan o'quv maqsadlarini aniqlash va shu asosda mashg'ulotlarni tashkil etish – talabalarning mavzu maqsadidan kelib chiqib, rejashtirilgan natijaga to'laqonli erishishlarini samarali ta'minlaydi, desak xato qilmagan bo'lamiz. Chunki, o'quv maqsadlarini mashg'ulotning didaktik maqsadlariga muvofiq belgilanishi ta'lim samaradorligini aniqlash va mavjud kamchiliklarga barham berilishiga zamin tayyorlaydi. 1956 yili amerikalik o'quv-psixolog Benjamin Samuel Bloom tomonidan ishlab chiqilgan mazkur toksionomiyada Bloom fikrlash qobiliyatlarini tanqidiy fikrlash va mulohaza yuritish miqdoriga qarab tasniflashning yo'lini yaratdi.

Ushbu toksionomiya o'z ichiga bilish, tushunish, amaliyotga qo'llash, tahlil qilish, sintezlash, baholash kabilarni o'z ichiga oladi. Aynan Blum toksionomiyasini qo'llagan holda o'qitishda erishili mumkin bo'lgan yutuqlarni ikkiga bo'lish mumkin:

birinchisi – o'quv maqsadlarini aniq va natijaga qaratilgan holda belgilanishi;
ikkinchisi – talabalarda yegallaniladigan nazariy bilimlar bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish hamda rivojlantirishga erishish.

Blum toksionomiyasini qo'llashda pedagog tomonidan quyidagi omillarga rioya qilinishi maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

- ✓ o'quv maqsadlarini belgilashda mavzuning mazmunidan kelib chiqish;
- ✓ Blumning har bir bosqishidagi jarayonlarni samarali tashkil yetishda muayyan ta'lim usullaridan izchil va tizimli foydalanish;
- ✓ Blum toksionomiyasining har bir bosqichiga erishishni ta'minlashga qaratilgan omillarni hisobga olish. Albatta, mavzu bo'yicha bilimlarni talabalar tomonidan o'zlashtirilganligini obektiv va haqqoniy aniqlash va baholash maqsadida muayyan topshiriqlardan foydalanish talab etiladi. Bu yo'lda Blum toksionomiyasi bo'yicha bilishga oid o'quv maqsadiga erishilganlik darajasini nazorat qilish va baholash nostandart test topshiriqlaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Talabalarning Blum toksionomiyasi bo'yicha o'quv maqsadiga erishilganligini nazorat qilishda ular tomonidan muayyan mavzu bo'yicha ma'lumot va axborotlarni o'zlashtirganlik darajasini aniqlash muhimdir. Buning uchun talaba mavzu bo'yicha

obektlarni aniqlashi, ularga ta'rif berishi, ma'lumotlarni qayta ishlashlari, o'z fikrini bayon etishi, muayyan jarayon, obekt va voqeaning o'ziga xos xususiyatlarini ajratib ko'rsatishi kerak bo'ladi. Ushbu fikrlarni standart o'quv va test topshiriqlari bilan amalga oshirib bo'lmaydi, bilish o'quv maqsadiga erishilganlik darajasini aniqlashda rasmi va ko'p javobli nostandart testlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Quyida bu borada shaxsiy tajribalarimizni tavsiya etamiz:

1) **Bilish.** Bu bosqichda asosiy o'quv maqsadi – talabalar tomonidan axborotni o'zlashtirishga qaratiladi. Bunda talaba mavzuni aniqlashi, uni ta'riflayshi, qayta ishlashi, mazmunini gapirib berishi, mohiyatini tushuntirib berishi av ajratib ko'rsatib berishi talab etiladi. Test topshiriqlari, og'zaki javob, klaster tuzish – preproduktiv, produktiv, qisman izlanishli, kreativ darajani ta'minlashda muhim hisoblanadi.

2) **Tushunish.** Bu bosqichda asosiy o'quv maqsadi mavzuning ahamiyatini anglash, asosiy g'oyani ajratib ko'rsatishga qaratiladi. Bunda talaba umumlashtirish, qayta ishlash, asosiy g'oyani qayta ishlash, u bo'yicha mustaqil misollarni keltirishi, o'z fikrini himoya qilishi talab etiladi. Klaster tuzish, Venn diagrammasi, xorijiy tildan ona tiliga tarjima yoki ona tilidan xorijiy tiliga tarjima qilish – produktiv, qisman izlanishli hamda kreativ darajani ta'minlashga xizmat qiladi.

3) **Amaliyotga qo'llash.** Bu bosqichda asosiy o'quv maqsad axborotni yangi kutilmagan vaziyatda qo'llashga qaratiladi. Bunda talaba mavzu mazmunini moslashtirishi, qayta ishlashi, loyihalash, modellashtirish, qayta aytib berish jarayonlarida qatnashadi. Klaster tuzish, aqliy hujum, og'zaki javob, Chizmalı organayzerlar, Pinboard texnikasi, Insert usuli reproduktiv, produktiv, qisman izlanishli, kreativ darajani ta'minlashga xizmat qiladi.

4) **Tahlil.** Mazkur bosqichda o'quv maqsadi axborotni yoki obektni qismlarga ajratishga qaratilishi lozim. Bunda talaba mavzu asosidagi ma'lumotlarni taqqoslash, ularni qismlarga ajratish, muayyan tularini alohida ajratish, shuningdek, qiyoslash kabi vazifalarni bajarishi lozim. Venn diagrammasi, FSMU, "T" jadvali, "Toifalash" jadvali, qisman izlanishli, kreativ darajani ta'minlashga xizmat qiladi.

5) **Sintez.** Bu bosqichda asosiy o'quv maqsadi goy'alarni mujassamlashtirishdan iborat bo'ladi. Bu esa talabadan mavzu bo'yicha axborotni guruhlariga ajratib berish, ularni umumlashirish, qayta ishlab berish (rekonstruksiya) vazifasi talab etiladi. Bunda qisman izlanishli, kreativ darajani ta'minlashda Klaster, Chizmalı organayzerlar ("Nima uchun", "Baliq skeleti", "Konseptual jadval" va boshqalar) qisman izlanishli, kreativ darajani ta'minlashda o'zining samarasini beradi.

6) **Xulosalash.** Bu bosqichda asosiy o'quv maqsadi o'rganilgan mavzu bo'yicha xulosa yasashga qaratiladi. Bunda talaba mavzu mazmunini baholashi, u bo'yicha tanqidiy fikr yuritishi, fikrga qarshi fikr bildirishi, muayyan fikrlarni qo'llab quvvatlay olishi, zarur holda ularni inkor qila olishi talab etiladi. Mazkur kreativ darajani ta'minlashda asosan og'zaki javob muhim ahamiyatga egadir.

XULOSA

Ta'lim jarayonida Blum toksionomiyasiga binoan o'quv maqsadlarining aniqlanishi, talabalarning o'quv maqsadlariga erishish darajasini nazorat qilish va baholashda nostandart test topshiriqlaridan foydalanish nafaqat nazoratning haqqoniyligini, balki uning keng qamrovligini ham ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Балан Д.В. Связь между темпераментом и трудностями в преподавании современной молодежи. – Минск: ЛУЧ, 2021. С.112.
2. Микишева Т.В. Основные проблемы в преподавании. – М.: Новое слово в науке и практике: гипотезы и апробация результатов исследований, 2021. №1. С.56.
3. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).

9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *TOHIKENT-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE "MARKET ECONOMY" CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *TOHIKENT-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.

22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

-
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Туракулова, Ф. А., & Кудратова, Ш. К. (2014). Социальный статус семьи. In *Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития* (pp. 215-216).
40. Туракулова, Ф. А. (2016). ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ. *Ученый XXI века*, 59.
41. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
42. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA MUSIQA MASHG'ULOTLARINING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK OMILLARI

Najmetdinova Nigora Irkinovna

Urganch Davlat Universiteti

San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etish va olib borishning ahamiyati haqida fikr-mulohazalar yuritilgan. Shuningdek, bolalar uchun musiqaning nechog'lik zarur ekanligi to'g'risida ma'lumotlar bayon etilingan.

Kalit so'zlar: *Musiqa, ajdod, avlod, tarbiya, estetik, demokratik, san'at, botiniy, jamiyat, bola, qalb, ma'naviyat.*

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FACTORS OF MUSIC CLASSES IN PRESCHOOL EDUCATIONAL ORGANIZATIONS

Najmetdinova Nigora Irkinovna

Lecturer in Art History of Urgench State University

ABSTRACT

This article discusses the importance of organizing and conducting music lessons in preschools. It also explains how important music is for children.

Keywords: *Music, ancestry, generation, upbringing, aesthetic, democratic, art, inner, society, child, heart, spirituality.*

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЗАНЯТИЙ В ДОШКОЛЬНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Нажметдинова Нигора Иркиновна

Ургенчский государственный университет

Преподаватель Истории искусств

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается важность организации и проведения уроков музыки в дошкольных учреждениях. Это также объясняет, насколько важна музыка для детей.

Ключевые слова: Музыка, родословная, поколение, воспитание, эстетическое, демократическое, искусство, внутреннее, общество, ребенок, сердце, духовность.

KIRISH

O'zbekistonning kelajagini, ertasini yoshlarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Yoshlar tarbiyasida musiqa san'ati insonning yoshligidan unga bevosita va kuchli ta'sir o'tkazib, uning umumiy madaniy rivojida katta o'rin tutadi. Demokratik jamiyat madaniy hayotida yanada kengroq o'rin tutayotgan musiqa kishiga butun hayot davomida uning doimiy hamrohi hisoblanadi. Musiqa yagona san'at bo'lib, inson yuragiga juda chuqur kirib borib, ana shu qalb tug'yonini yorqin ifodalash qudratiga ega. Demak, ajdodlarimizga munosib avlodni tarbiyalashda musiqaning ham munosib o'rni borligi ayni haqiqat, bolani estetik tarbiyalashdek sharafli ishni to'g'ri yo'lga qo'yish bizga, ya'ni, bo'lajak kadrlar zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi.

Musiqa – estetik tarbiya, demokratik jamiyat kishisini garmonik tarbiyalash yo'lida olib borilayotgan ulkan ishning tarkibiy qismiga aylanmog'i kerak. Bolalar bilan musiqali ish olib borish ayniqsa katta ahamiyat kasb yetadi. Musiqa bola qalbida kuchli emotsional tuyg'u uyg'otadi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti I.A. Karimov "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch" asarida "...musiqa san'ati navqiron avlodimizning yuksak ma'naviyat ruhida kamol topishida boshqa san'at turlariga qaraganda ko'proq va kuchliroq ta'sir ko'rsatmoqda" – deya ta'kidlaydilar. Demak, musiqa san'ati va ta'lim-tarbiyasi kishidagi insoniy fazilatlarni rivojlantirib, ruhiy poklanish va yuksalishga da'vat etadigan insonning ichki olamini boyitadigan, iymon-e'tiqodini, irodasini mustahkamlaydigan, ijodini uyg'otadigan qudratli kuch – ma'naviyatning yuksalishini ta'minlaydi. Musiqa yordamida uning badiiy idroki o'sib, hissiyotini yanada boyitib boradi. Bolalarda musiqaviy idrokni o'stirmay, ularning musiqaga mehr-muhabbatini yetarli darajada qiziqtirmay turib, har tomonlama jismoniy boy, ma'naviy va qat'iy ahloqiy sifatlarni tarbiyalab bo'lmaydi. Yunon faylasufi Platonning fikricha, davlatning kuch-qudrati unda qanday musiqa, qaysi ohang va qay ritmda yangrayotganligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq. Davlat uchun insonni yuksaklikka ko'tarishga yordam beruvchi musiqa kerak, deb hisoblagan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musiqaga yoshlikdan uyg'ongan qiziqish kishining keyingi musiqaviy rivojida kuchi ta'sir o'tkazadi, boshqa ko'nikma va didlarning shakllanishini ta'minlaydi, yaxshi musiqali didni tarbiyalaydi. Musiqa estetik va manaviy kayfiyatning ulkan

manbayidir. Musiqaning bola hissiyoti va shakllanishiga, uning mazmunini tushunish va his etishga katta ta'sirini hisobga olganda haqqoniy va voqiylikni to'g'ri aks ettirgan musiqali asardan o'rinli foydalanish alohida o'rin tutadi. Musiqali obrazlar shakllanishining asosiy manbayi tabiat va kishi nutqiga mos kelishiga, atrof-olamdagi go'zallikni idrok etishiga bevosita bog'liqdir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida musiqa mashg'ulotlarini tashkil etishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- ❖ *maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqaga mehr-muhabbat va qiziqish uyg'otish, boshlang'ich musiqali didni tarbiyalash.*
- ❖ *maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqani idrok etishga, uning tinglash qobiliyati, estetik didi, umumiy madaniyatni rivojlantirish.*
- ❖ *maktabgacha yoshdagi bolalarda musiqali qobiliyatni o'stirish, musiqali didni shakllantirish, badiiy ijodkorlik iqtidorini rivojlantirish.*
- ❖ *musiqa asarlarini idrok etishni tarbiyalash.*
- ❖ *musiqa tinglashga, kuylashga, musiqa asboblari chalishga, musiqali ritmik harakatlarga o'rgatish metod va usullari.*
- ❖ *musiqaviy qobiliyat, musiqaga emotsional munosabat, musiqani tinglay bilish, ritmni his etish malakalarini shakllantirish.*
- ❖ *bolalarda musiqa hamda ashula aytish, ritmika, bolalar musiqa asboblari chalish faoliyatlarida eng oddiy ijrochilik malakalarini shakllantirish.*
- ❖ *umumiy musiqa qobiliyati, individual qobiliyatlar, ashulachilik ovozi va harakatlarning ifodaliligini o'stirish.*

Musiqiy tarbiya vazifalari:

1. *Musiqaga muhabbat va qiziqishni o'stirish.*
2. *Bolalarning musiqiy tajribasini boyitish (musiqiy asarlar asosida).*
3. *Bolalarni oddiy musiqiy tushunchalar bilan tanishtirish, musiqa tinglash, kuylash, musiqiy ritmikasi borasida malakalarni rivojlantirish.*
4. *Bolalarda emotsional hisni shakllantirish. Ularda lad hissi, ritm tuyg'usini o'stirish.*
5. *Musiqiy didni o'stirish (musiqiy taassurotlar asosida).*
6. *Bolalarda ijodkorlikni rivojlantirish (barcha faoliyatlar asosida).*

Musiqiy asarlar bolalarning psixologik xususiyatlarini, ularning qiziqishlari va dunyoqarashlarini hisobga olgan holda tanlanishi kerak. Maktabgacha bo'lgan davr psixologiyada ilk bolalik davri deb yuritiladi hamda bolalikning eng go'zal va esda qoladigan damlarini o'z ichiga oladi. Musiqa tarbiyasi bolalar bog'chasi va umumiy o'rta ta'lim maktablarida umumiy fanlar tarkibida o'qitiladi. Hozirgi kun talabi

maktabgacha ta'lim muassasalari oldiga musiqiy-estetik tarbiya berish borasida aniq vazifalarni qo'yadi:

- *bolalarni tabiat go'zalliklarini, badiiy asarlarni idrok etish;*
- *estetik did va hissiyotni shakllantirish;*
- *hayotda go'zallik tushunchasini to'liqligicha anglashni o'rgatish;*
- *bolalarga badiiy ijodkorlikni shakllantirish;*
- *bolalarda go'zallikni o'z hayotlariga, o'z faoliyatlariga olib kirish.*

Uzluksiz ta'lim tizimida maktabgacha ta'lim muhim o'rin egallaydi. Hozirgi kunda maktabgacha ta'lim muassasalarining ahamiyati uzluksiz ta'limning oldingi bosqichi sifatida muhim rol o'ynamoqda. Shuning uchun har bir fanning alohida o'qitilish ahamiyati oshib bormoqda. Maktabgacha ta'lim muassasalaridagi har bir mashg'ulotning asosiy vazifasi bolalarni fikrlash va o'ylashga o'rgatishdir. Musiqa san'atining ahamiyati musiqa shunday san'at turiki, u insonlarni kechinmalari, emotsional hissiyotlari orqali birlashtiradi. Ular orasidagi aloqa vositasiga aylanadi. Bir kompozitor tomonidan yaratilgan musiqa boshqa insonlar qalbida turli-tuman kechinmalar uyg'otishining o'zini bir mo'jiza deb atash mumkin.

Musiqa tarbiyasi estetik tarbiyaning tarkibiy qismi hisoblanadi. Inson shaxsini shakllantiruvchi yetakchi omillardan biri – ta'lim-tarbiyadir. Estetik tarbiya esa uning tarkibiy qismi sifatida go'zallikning mohiyati, estetik va axloqiy hissiyotlarning birligi, san'atning xalqchilligi to'g'risidagi ta'limotga suyanib, bolalarning ob'yektiv dunyo haqidagi bilimni kengaytiradi va chuqurlashtiradi, ijodiy qobiliyatini va iste'dodini o'stiradi hamda ularda yuksak ma'naviy fazilatlarning tarkib topishiga yordam beradi. Odatda, estetik tarbiyaning maqsadi bolalarda estetik his-tuyg'u va fikrlarni rivojlantirish, go'zallikni ko'ra bilish va ulardan zavqlana olishdan iborat, deb tushuniladi. Aslida estetik tarbiyaning maqsad va vazifalari bu bilan chegaralanib qolmaydi. Bolalarni go'zallik va xunuklikni, yuksaklik va tubanlikni, shodlik, kulfatni anglash va ko'ra bilishga o'rgatadi. Estetik tarbiya umuminsoniy va milliy qadriyatlar qaror topishiga xizmat qiladi. Ayonki, tarbiya inson ongiga, his-tuyg'ulariga, tasavvuriga, e'tiqodiga, dunyoqarashiga, xatti-harakatlariga, xulq-atvoriga ta'sir o'tkazadi.

Bolani musiqaviy asarlarni idrok etish tug'risidagi masalaga to'xtaymiz. Idrok san'ati o'zidan keyin psixologik faoliyatni namoyon qiladi, musiqa san'ati asarlarini tushunish masalasi o'zidan o'zi kelib chiqishi mumkin emas. Uni o'rgatish kerak. Musiqa asarlarini idrok etish hissiyotidan boshlanadi. Musiqa asarlarini idrok etish emotsional jonkuyarlikni vujudga keltiradi. Bolaning bu holatida unga tanish

mazmun va quvonch-idrok asosida emotsiyalarning paydo bo'lishidir. Bolalarda asarni tushunib qabul qilish qobiliyatini tarbiyalash zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib musiqa idrokini tarbiyalash quyidagicha boradi:

1. Musiqa materialini ajratib olish.
2. Tarbiya va ta'lim metodlarini sistemalashtirish.
3. Ishning turli bosqichlaridan foydalanish.
4. Musiqa asarlarining turli-tuman namunalariidan foydalanish.
5. Musiqa asarining obrazlar soni va formasiga qarab asta-sekin murakkablashib borish.

Estetik va emotsional muhit musiqa olamida bolaga emotsional qulayliklar yaratib, undagi ijodga bo'lgan qiziqishni shakllantiradi. Biroq, musiqiy muhitning samaradorligi faqat tashqi sharoitlarga bog'liq bo'libgina qolmay, balki bola musiqiy rivojlanishini tartibga soluvchi muloqot, musiqiy-nazariy hamda psixologik bilimlarga ham bog'liqdir.

REFERENCES

1. G. Sharipova. Musiqa o'qitish metodikasi. Ma'ruzalar. T., TDPU, 2006.
2. I. Akbarov Musiqa lug'ati. T. O'qituvchi 1997 y.
3. J. Yu. Hasanboev. Pedagogika nazariyasi. Ma'ruza matni. T. 2002 y.
4. Sharipova G.. Musiqa va uni o'qitish metodikasi (metodik qo'llanma). Toshkent - 2006.
5. Akbarov I. Musiqa lug'ati. Toshkent – 1997.
6. Ismailov, T. K. (2021). THE IMPORTANCE OF RUSSIAN CLASSICAL COMPOSERS IN CLASSES OF MUSIC CULTURE. *Экономика и социум*, (1-1), 93-95.
7. Kh, I. T. (2021). Musical currents and the formation of Russian classical music. *Вестник магистратуры*, (5-1 (116)), 7-8.
8. Ismailov, T. X. O. G. L. (2021). Musiqa madaniyati darslarida rus kompozitorlari ijodi orqali o'quvchilarning estetik didini rivojlantirish. *Science and Education*, 2(4), 336-340.

THE HERMENEUTIC CONCEPT OF THE TRANSLATION OF PROSE AND NOVELS

Abduvoitov Ravshanbek Alizhonovich

Assistant of Andijan Institute of Mechanical Engineering

ABSTRACT

Hermeneutics originated as the art of textual interpretation in Ancient Greece, and subsequently used as the main method of biblical interpretation in the middle Ages. Hermeneutics was widely developed in the XIX-XX centuries, turning into an independent philosophical concept that puts understanding as a necessary ontological condition for the existence of a person at the forefront.

Keywords: *hermeneutics, translator, languages, prose and novel, linguistic.*

АННОТАЦИЯ

Герменевтика зародилась как искусство толкования текстов в Древней Греции и впоследствии использовалась как основной метод толкования Библии в Средние века. Герменевтика получила широкое развитие в XIX-XX веках, превратившись в самостоятельную философскую концепцию, ставящую во главу угла понимание как необходимое онтологическое условие существования человека.

Ключевые слова: *герменевтика, переводчик, языки, проза и роман, лингвистика.*

INTRODUCTION

Before examining the role of hermeneutics in the process of artistic translation, let us turn directly to the science of “hermeneutics” itself. The Encyclopaedic Dictionary of Philosophy says that the words “hermeneutics and hermeneutic are understood as “the ability to interpret, interpret, clarify, translate, or in other words. To bring to understanding and make intelligible any meaningful message and come from the name of the ancient Greek god Hermes, who is mentioned in one of the Orphic myths as the “translator of all languages”, the ancestor of translators” [1].

It should be noted that hermeneutics from the art of interpreting a text to a scientific concept has undergone a number of changes. The science states that “hermeneutics was formed back in ancient times, focusing on understanding the principles of interpreting the spoken word and using one’s speech to convey the exact meaning of the message, corresponding to the objectives of the speaker. The ancient Greeks considered the interpretation of the speech of the poets and writers of antiquity a particular difficulty, when the interpreter had to understand the author

better than he understood himself. For the Greeks, the interpreter was close in image to the creator, the poet who creates his text on the basis of someone else's text, reinterpreting and passing it through himself" [2].

What is the difference between hermeneutics and other approaches to text interpretation? Ruzavin G.I. gives an exhaustive answer: "In hermeneutics, the search for meaning is opposed to the attribution of meanings, and the success of understanding depends on the result of the search for this meaning. In philosophical hermeneutics, the meaning considered as a transcendental component of the text, and then the hermeneutic interpretation has the character of a work and creation of meanings. Unlike traditional philological hermeneutics, in which meaning is an immanent component of the text and its interpretation is only a reproduction of the meanings inherent in the text. In most scientific concepts, the cognitive abilities of a person are involved in the process of understanding the text, which ensure the effectiveness of understanding. While in the hermeneutic tradition, the process of understanding involves not only rational and objective factors of cognition, but also the subjective, emotional abilities of a person: imagination and empathy. Thus, hermeneutics reveals the role of psychological and intuitive-empirical aspects of the process of understanding" [3].

DISCUSSION AND RESULTS

The hermeneutic circle gained particular importance in the works of Gadamer, turning into one of the most important components of hermeneutic interpretation along with pre-understanding, fundamental incompleteness, elimination of the author's intention, dialogism and orientation towards achieving the truth. "The hermeneutic circle is a constant movement from pre-understanding to a holistic text, from a sketch of meaning to its correction, and finally, to the final understanding of all the meanings of the text. Thus, the hermeneutic circle understood as a model of constant development, building up understanding, in which pre-understanding is a prerequisite for overcoming the hermeneutic circle". Gadamer builds his interpretation of the hermeneutic circle because of Heidegger's ideas and comments on it as follows: "Whoever wants to understand a text always makes an assumption. He presupposes the meaning of the whole, which seems to him the first meaning in the text. This happens because the text already read with a significant expectation of a certain meaning" [2].

Thus in the model of hermeneutics, the dialogical nature of understanding and translation is closely connected with fundamental incompleteness. The translation completed, as it will never reach full equivalence to the original. This, however, does

not negate his claims to truth, because a new truth revealed in each translation through an application – the connection of a text with a certain era and culture. The variety of applicative positions makes possible the existence of several translations of the original, which will be equally true. Moreover, the more translations a work has, the more relevant meanings different translators will be able to find in it. Therefore, Gadamer leaves behind each interpreter not just the opportunity, but also the need for a personal reading of the text, its rethinking and reassessment. The interpretation of the text does not consist in imitation of the primary author's text, but in the creation of one's own author's text based on the original text and one's own hermeneutic experience [4-15].

Indeed, the perception of speech or text in a foreign language is the simplest example of a situation of encountering the problem of misunderstanding. In this case, the translator acts as an interpreter, and the understanding of the same information by the final recipient largely depends on the level of understanding of the source information by the translator. Let us consider the main connecting lines that exist between translation and hermeneutics.

Many philologists and translation practitioners, long before translation studies became a separate scientific discipline, made attempts to formulate requirements for translation and translator in their works. Therefore, Etienne Dole (1509-1546), a poet, humanist and translator, back in the 16th century believed that “the translator must comply with five basic requirements, the first of which is to perfectly understand the content of the translated text and the intention of the author whom he translates” [16-28]. In the 18th century, A. Tytler formulated his “Principles of Translation”: “the translation must fully convey the ideas of the original, must be identical to the original in terms of style and manner of presentation, and the legermeneutic circle must also be read like the original” [3]. In both the first and second cases, the aspect of a complete understanding of the meaning of the text and the ideas of the author brought to the fore.

Thus, the connection between hermeneutics, which appeals to understanding, and translation, which designed to provide this understanding to the final recipient of the text in a foreign language, is obvious. Moreover, for the representatives of philosophical hermeneutics, the translator's activity, in fact, is interpretation, the peculiarity of which is that the text of the translation because of interpretation appears to the reader “in the light of another language”. Therefore, when translating, there is an acute problem of fidelity and accuracy of interpretation, which is characteristic of any interpretation.

According to Gadamer, there is no ideally accurate translation identical to the original: “Like any interpretation, translation means re-illumination, an attempt to present something in a new light. The one who translates forced to take on this task. He cannot leave anything in his translation that would not be perfectly clear to him. <...> He must say with all clarity exactly how he understands the text. <...> any translation that takes its task seriously is clearer and more primitive than the original. Even if it is a masterful imitation of the original, some shades and halftones inevitably disappear in it” [29-35].

If we look at the hermeneutical translation of fiction in its relationship with the theory of translation in general, we can notice some differences in the main tasks and problems. So, in “translation studies, it is generally accepted that the main task of the translator is to achieve the maximum equivalence of the translated text to the original text, and the problem is the translatability / untranslatability of some units of the foreign language, which ultimately pushes the translator to create an assimilative translation. While for the hermeneutic strategy of translation, the main task is the adequate interpretation of the original text and its adaptive transcription in the prose or novel. Thus, according to Gadamer, interlingual translation is of a compromise nature, since it must express “alien” through “one’s own” so that this “alien” does not lose its originality” [36-40].

Thus, in the hermeneutic strategy of literary translation, the understanding of translation as an equivalent to the original in prose and novels rethought. Philosophers-hermeneutics emphasize the importance of intuition and creative originality of the interpreter along with a high level of understanding of the author’s intentions and the extra linguistic environment of the text, thereby eliminating the concept of equivalence in literary translation. Summing up, we can say that in modern translation studies, hermeneutic translation is limited to interpretation at the level of the author’s intentions and does not go beyond the meanings of the original text. With this approach, in particular, what intended to be obscure and incomprehensible in prose and novels should remain a mystery in prose and novels, which, however, does not exempt the translator from interpreting concepts and meanings that are obviously understandable to speakers, but clearly inaccessible to understanding by speakers of prose and novels.

CONCLUSION

Thus, the subject of hermeneutics is the process of understanding, and understanding itself is the ultimate goal of hermeneutic interpretation. To achieve this goal, it is necessary to go through the hermeneutic circle, which is both a

problem and a method of hermeneutics. The hermeneutic circle consists in understanding the whole through its parts, and the parts through the whole, the text through culture, and culture through the text, oneself through others, and those around through oneself. Based on the model of interpretation using the hermeneutic circle, within the framework of Gadamer's hermeneutic translation strategy, understanding and meaning formation in translation carried out. The use of a hermeneutic translation strategy seems especially appropriate in the process of translating literary texts due to the peculiarities of their pragmatics and meaning generation. At the same time, in hermeneutics, the antinomy is acutely relevant: a translation is a copy of the original and a translation is an independent work in another language. Indeed, by comprehending the text and turning it into personal experience, the translator becomes at least a co-author of the work, since he constructs and interprets the original meanings of the text in such a way that they both correlate with the culture that gave rise to them and are acceptable to the receiving culture. Within the framework of the modern neo-hermeneutic approach to translation, it is important to interpret only within the framework of the intentions of the work. This approach excludes cases of free translation, intensification and de-intensification of meanings in translation, and other cases of deviation by the translator from the author's text. In order to better understand the intentions of the work, the translator goes through the "hermeneutic route", which turns the text into a part of personal translation experience. This "route" includes four stages, the key ones being aggression, or distancing, and impulse, or appropriation.

REFERENCE

1. Философия: Энциклопедический словарь. — М.: Гардарики. Под редакцией А.А. Ивина. 2019.
2. Шульга Э. Н. Когнитивная герменевтика. – М., 2020.
3. Рузавин Г.И. Проблема понимания и герменевтика // Герменевтика: история и современность. – М.: Мисль, 2020.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.

6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Hasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.

18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).

32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
39. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.
40. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.

ON THE TYPOLOGY OF CHARACTER IN I.S. TURGENEV'S STORY "HAMLET OF SHIGROVSKY UYEZD"

Batyrova Rano Makhkamovna

Lecturer at the Department of Russian Literary Studies
NUUZ

ABSTRACT

In modern literary criticism, there is evidently a keen interest in the study of the typological category of characters, familiar to the Russian literature of the early to mid-19th century, but there is a genetic link between the heroes of the late century and their literary predecessors, which is the subject of the reflection of the author of this article. No culture, no literature lives an isolated life. The process of literary interaction, interpenetration, mutual enrichment is taking place continuously, and comprehending it is as important as studying Russian culture. In this aspect, the problem of character typology in I.S. Turgenev's story "Hamlet of Shchigrov District" is relevant and scientifically promising.

Keywords: *typology, hero, character, story, analysis.*

К ВОПРОСУ О ТИПОЛОГИИ ХАРАКТЕРА В РАССКАЗЕ И.С. ТУРГЕНЕВА «ГАМЛЕТ ЩИГРОВСКОГО УЕЗДА»

Батырова Рано Махкамовна

Преподаватель кафедры русского литературоведение
НУУз

АННОТАЦИЯ

В современном литературоведении очевиден обостренный интерес к исследованию типологической категории характеров, привычной для русской литературы начала – середины XIX века, однако существует генетическая связь героев конца века с их литературными предшественниками, что и стало предметом размышления автора данной статьи. Ни одна культура, ни одна литература не живет обособленной жизнью. Процесс литературных взаимодействий, взаимопроникновения, взаимообогащений совершается непрерывно, и постижение его столь же важно, как и изучение русской культуры. В данном аспекте проблема о типологии характера в рассказе И.С. Тургенева «Гамлет Щигровского уезда» является актуальной и научно перспективной.

Ключевые слова: *типология, герой, характер, рассказ, анализ*

INTRODUCTION

In the era of the formation of realism, it turned out that the image of the hero in its complexity was within the reach of only those authors who had gone through the experience of the romantic poem on the way to the novel. It was probably necessary to take the romantic hero seriously, to analyze the values of his world, so that they would not be squandered in the world of ordinariness, describing the typology of the hero. The first Russian realist novels entered into a two-way dialogue with the romantic works, as a result, the typological features of the emerging hero, are revealed in the romantic context and are reduced to the following:

- a) The hero has received a European education, which prevents him from finding his place in Russian reality;
- b) His self-confidence destroyed by the will of a fate unfavorable to the hero;
- c) The hero reads and compares himself and others to literary images;
- d) The wanderlust turns into wandering;
- e) The hero not only shown in his monologues and the author's assessments, but his assessments by "others" are also significant;
- f) surface-romantic characteristics are associated with the heroes of the second row.

Yet Turgenev's interest in the protagonist of Shakespeare's tragedy could not have appeared all of a sudden, without the prerequisites for it. It was prepared by the whole course of Shakespeare's "relations" with Russian literature, beginning with the first episodes of the life of the "Russian Hamlet" in the middle of the eighteenth century when A. P. Sumarokov first reproduced Hamlet in Russian. We think that the Russian authors' initial interest in Shakespeare's Hamlet during the 18th and the first third of the 19th centuries had quite specific reasons. Russian readers saw in this great tragedy a response to a problem that was of great concern to them at the time: the problem of suicide.

DISCUSSION AND RESULTS

It known that any text, like any statement, does not exist in isolation, out of connection with others. According to the researcher N.A. Nikolina "It (text) often appears as a response to an already existing literary work, as a reaction to it, a response "replica" in a dialogue of texts; it includes and transforms "another's" word, getting thus semantic plurality" [5].

At the initial stage of familiarity with the work, the Russian reading public was only aware of "remakes" of Hamlet's "contemplation of death" in Act III of Shakespeare's play. The first translations of the tragedy appear only in the first third

of the nineteenth century. Turgenev seems to have been well acquainted with Hamlet as translated by M. Vronchenko, but in his own texts, he quoted passages from Croneberg's translation, and he also translated certain passages himself. In his assessment of the hero of Shakespeare's play Turgenev overall followed the general, intuitively established tradition in Russian literary and theatrical criticism, which was to condemn and reject the Prince.

The phenomenon of "Russian Hamletism", characteristic of nineteenth-century Russian literature, also carries a huge charge of distrust of Shakespeare's image as a hero. "The Russian Hamlet", as it matured historically, increasingly revealed its lack of faith, its religiosity, and the inconsistency of its ethical attitudes.

The validity of this assertion becomes apparent upon first encountering Ivan Sergeevich Turgenev's story "Hamlet of the Shigrovskoye District". The very title of the work seems to refer the reader to a monumental phenomenon in the history of world literature – the tragedy Hamlet by William Shakespeare. In anticipation of a similar, equally gripping and tragic story of the life and death of a hero, though on Russian soil, the reader opens the first page of the book and realizes that before him a completely different, perhaps even incomparable story. Again, this is only at first glance.

An outstanding Russian writer of the 19th century, Ivan Sergeevich Turgenev, who had a great command of the Russian language, an expert and researcher of Western European literature. The creator of such vivid, immortal works as "Fathers and Children", "The Nest", who reflected the Russian character and Russian life very sincerely and truthfully in stories published under the general title "Bezhin Lug", sees and treats the image of the Prince of Denmark in the work of an English playwright somewhat differently. This is quite easy to understand if you turn to one of the great writer's most famous articles, Hamlet and Don Quixote, which he wrote in the second half of the 19th century. This is one of the most famous in Russia and in the West at the time.

From Turgenev's point of view, "...all mankind belongs to two types of people: some exist for their own self, they are egoists, like the Prince of Denmark; others, on the contrary, live for others under the banner of altruism, like the Knight of La Mancha" [1]. The writer's sympathies are on the side of the latter. This does not mean, however, that Hamlet is sharply negative to him. According to I. S. Turgenev, the Shakespearean hero is not sure of the existence of good: "Hamlet's negativity doubts good, but it does not doubt evil and engages in a fierce battle with it" [5]. Indeed, despite his skepticism, it is difficult to accuse the prince of indifference, and

this is already his virtue. Hamlets, according to Turgenev, prevail in life, but their reflection and reflection are fruitless. Here it is appropriate to recall a line from the monologue of the floundering Hamlet:

“So cowardly does reflection make us,
And so our natural color
So we are cowards, so we are cowardly...” [7].

The central character of “Hamlet of Shchigrovsky uyezd” Russian literary criticism more often compares “...with Pushkin’s Onegin” [2]. Let us not dispute a certain “genetic connection”, the characters belonging to the same literary era and appearing in Russian classical literature one after another. Yet the young man who appears to the narrator in Turgenev’s work as Hamlet of Shchigrov District is, in our opinion, fundamentally different from his literary predecessor. Turgenev saw Onegin as the best representative of his time, and it no accident that he has a strong heroic quality, whereas Turgenev emphasizes in his character the corrosive reflection that belittles the inner strength of the man. Turgenev did not see any heroes in his contemporary world that were comparable to Onegin. In his works, he rather parodies Pushkin’s hero.

For example, the writer does not dwell on the appearance of his hero, does not focus the reader’s eye on the details of clothing, but very significantly draws his attention to an important detail: the paper cap on the hero’s head. This is not, of course, a jester’s hat, but it hints at a certain travesty of the situation, which the attentive reader is bound to notice.

Turgenev’s protagonist recounts the story of his own childhood in the countryside, where in his youth he was fond of poetry, and he remembers his mother, who brought up her son in a headlong and blind zeal to follow the manor’s mores. An unsightly image emerges of an uncle who by the will of his mother, who suddenly passed away, became his nephew’s guardian and practically ruined him. Nothing in the story reminds one of the childhood and youth of Pushkin’s Onegin, but very much of Shakespeare’s Hamlet, who lives on the colorful soil of Russian reality of the mid-19th century. Let us recall the return of the Prince of Denmark from the University of Wittenberg to Elsinore, the reproaches to Gertrude, suspected of conspiring with her uncle, and finally the death of his father. How not to recall Hegel: history repeated itself twice – once as a tragedy – the second almost as a farce. Under Turgenev’s pen, the reflections of Shakespeare’s Hamlet: “to be or not to be?” have acquired a purely Russian peculiarity: the writer paints the image of Hamlet from the Russian

countryside as a strange but kind and lonely man. He sincerely laughs at his own actions, renounces the society around him, but is afraid of the opinion of that society.

CONCLUSION

To summarize the above, it seems possible to assert that the image of Hamlet from the tragedy of William Shakespeare and Hamlet from the story of Ivan Sergeyevich Turgenev intertextually correlated, since in “Hamlet of Shchigrovsky uезд” reminiscences and allusions to the great creation of the English playwright of the Renaissance are evident.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Тургенев И.С. Записки охотника // Гамлет Щигровского уезда. – М., 1984.
2. Дубинина Т.Г. Рассказ «Гамлет Щигровского уезда» и проблема «онегинской» традиции в раннем творчестве И.С. Тургенева. (интернет-адрес: <http://www.allbest.ru>)
3. Балтабаева А.М. Творчество Исфандияра в контексте русскоязычной литературы Узбекистана. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46165806>
4. Эгамбердиева, Г. М. (2018). Вопрос о своеобразии в образах. Филология и лингвистика, (2), 1-4.
5. Камилова С.Э., Миркурбанов Н. М. Лингвостилистическая детерминация передачи национальной специфики художественного перевода (на материале узбекской прозы). Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание, vol. 20, no. 3, 2021, pp. 75-86.
6. Тургенев И.С. Сочинения в 12-ти томах, издание второе, исправленное и дополненное. – М.,1980.
7. Шекспир В. Гамлет, принц Датский. – Минск, 1972.

REFERENCES

1. Turgenev I.S. Memoirs of a Hunter // Hamlet of Shygrovsky uyezd. - M., 1984.
2. Dubinina T.G. The story “Hamlet of Shchigrovsky uyezd” and the problem of “Onegin” tradition in the early works of I.S. Turgenev. (Internet address: <http://www.allbest.ru>)
3. Baltabaeva A.M. Isfandiyar’s Creativity in the Context of Russian-Speaking Literature of Uzbekistan. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46165806>
4. Egamberdieva, G. M. (2018). The question of singularity in imagery. Philology and linguistics, (2), 1-4.

5. Kamilova S. E., Mirkurbanov N. M. Linguistic determination of the transmission of national specificity of artistic translation (on the material of Uzbek prose). Vestnik of Volgograd State University. Series 2: Linguistics, vol. 20, no. 3, 2021, pp. 75-86.
6. Turgenev I.S. Works in 12 volumes, second edition, revised and supplemented. - M., 1980.
7. Shakespeare W. Hamlet, Prince of Denmark. - Minsk, 1972.

THE PECULIARITY OF REGIONALLY ORIENTED VOCABULARY IN S.BORODIN'S PROSE

Khusanova Mashhura Kakhramanovna

Assistent of the Andijan institute of machine-building

ABSTRACT

The article deals with the ways of introducing regionally oriented vocabulary in the prose of S. Borodin "Stars over Samarkand". The relevance of this study is due to the recent increased interest in the problems of regionalism, the subject of the study is the language of the regions, characterized by a distinctive territorial coloring.

Key words: regionalite, regionalism, local borrowing, regionalistics, dialect.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются способы введения регионально ориентированной лексики в прозу С. Бородина «Звезды над Самаркандом». Актуальность данного исследования обусловлена возросшим в последнее время интересом к проблемам регионализма, предметом изучения является язык регионов, характеризующийся ярко выраженной территориальной окраской.

Ключевые слова: регионал, регионализм, местное заимствование, регионалистика, диалект.

INTRODUCTION

At present, the world is developing in two directly opposite directions. On the one hand, there is a tendency to globalization, to the erasure of regional and national differences, and on the other hand – the desire to preserve its ethnic identity, national originality, regional features. Which stimulates, in particular, the study of regional fiction, regional variants of language, not only in the process of it is functioning in oral communication, but also in the artwork, representing the regional linguistic originality.

Writers depicting the life of a particular region, using regionally marked linguistic units, recreate an original colorful image of their territory. For example, in the novel of S. Borodin, it is possible to identify local borrowings, such as the names of people by their social affiliation, degree of kinship, occupation, place of settlement, profession:

- colonel (*Аскарбоши – полковник*);
- mother (*ая, нана – мама*);
- noble lady (*хоным – знатная дама*);

- main wife, woman managing a harem (*Сарай-мульк-ханым – главная жена, женщина управляющая гаремом*);
- craftsman (*базар, кустарь или кумган – ремесленник*);
- higher class (*мулло – высшее сословие*);
- carpenter (*мастер арб – плотник*);
- host, receiving guests (*панерт – хозяин, принимающий гостей*);
- this name Ossetia's call persons, the name Ossetia's give to persons who have visited Russia and gained Russian spirit there (*бухарцы, хорезмийцы, мулла, хаджи – этим именем осетины называют лиц, побывавших в России и набравшихся там русского духа*);
- prince, feudal lord, landlord (*бек, хан, бай – князь, феодал, помещик*);
- herald or messenger on a sad occasion (*мусульманские зикристы – глашатай или гонец по печальному поводу*);
- monk (*дервиш – монах*);
- teachers in mosques (*Шамси-Нур-ата – преподаватели в мечетях*);
- so court poets or musicians were called (*хафиз – так называли придворных поэтов или музыкантов*);
- Governor, king (*амир – правитель, царь*).

Thus, the analyzed prose text abounds with local borrowings, which give peculiarity to the artistic narrative. The novel is set in Central Asia, so the regionalisms used in it serve to create a vivid image of the described space, colorful characters, especially Temur (Tamerlane), to reproduce the life of the time, traditional popular culture, and an impressive description of cultural constants. In the novel there are widely represented not only regionalisms, which serve to denote everyday objects and realities of folk culture, but also proper names and microtoponyms.

DISCUSSION AND RESULTS

Thus, through the philological and linguacultural analysis of local-graphic texts one can be acquainted with the life of the region, with the peculiarity of its culture, preferences and values. To carry out such a study, it is necessary to determine the terminological apparatus, definitions of such terms as regionalism, regionalism and their characteristic differences from related concepts – dialect, dialecticism, and vernacularism [1-12]. In addition, the most important function of the analyzed regionalisms in the novel is their use to romanticize patriarchal life in its opposition to civilization, which levels many national phenomena and destroys people's moral

foundations. It is this function of Eastern regionalisms, that is fundamental to the novel, and they most adequately convey the content of the cognitive structure, helping to recreate a national picture of the world. In interpreting the regionalisms included in the novel, S. Borodin uses all the techniques at his disposal: he uses constructions containing explanation or clarification, synonyms; the most specific regionalisms interpreted in the notes. Since the structure of the narrative in the novel is characterized by a personified narrator, acting as a protagonist and a direct participant in events, interacting with other characters in the work, therefore, regionalisms are used exclusively in the speech of the characters [13-25].

Further study of lexical regionalisms in the novel based on their division into denotative and connotative is of great interest. It is important to describe their figurative and aesthetic functions in connection with the content of the novel, to identify their role in the formation of the literary image, to study their influence on the deployment of the ideological and aesthetic content of the novel. Of extraordinary interest is the study of the style of communication and language of the characters, through the masterful use of regionalisms in the speech of the characters, the author shows how the traditional beliefs of the Turkic peoples are intertwined with Islam in a bizarre way.

For example, the speech of the chief of the guard, Kyishik (Кыйшика) “*He, taking bread in his left hand and a beaker in his right hand, says a prayer. Everyone stands up.*

— *O God of the gods, to whom there is no equal, may our prayer be pleasing to you!*

— *Amen, Allah! — The audience cheers in unison.*

— *May you be pleased with our prayer, Allah, may you send good fortune to our askers (аскарам) who pass by you for battle, may you always be on their right side...*

— *Amen, Allah!*

— *O almighty God, who created us, your weak sons, entrust us to your spirits, so that they may merge into a friendly family and protect us from the troubles that have befallen our land!*

— *Amen, Allah!*

— *O God of the gods! Form the hearts of a wretched people divided in two, a people ready to engage in self-destruction. Let hatred and spite turn to love and friendship.*

— *Amen, Allah!*

When we have finished praying ... We begin to eat” [1; 214].

The given passage, saturated with regionalisms, clearly demonstrates to the reader the eclectic connection of national gods, saints and spirits with Allah in the minds of Muslim warriors (ackap). As follows from the above context, the author does not use direct explanations for their interpretation, but points to their location, functions, purpose, thereby establishing an identical code with the reader, based on his possible knowledge of the world, while focusing on the regional vocabulary. The regionalisms aul (ayл) and buza (бyзa) used in the text give a national flavor to the Turkic way of life.

Consider another passage from the novel and pay attention to regionalisms: “We are Bukharans, not Muslims or Christians; we are rather a generation of ancient Amirs ..., age-old trees, spirits, with which we fill fields and forests, waters and houses, sky and madrasahs. Our prayer is home with bread and water, our craft” [1; 217]. In the above example the role of the word Bukharian is unusually significant, the meaning of which the author gives in the note, this people – both Muslim and Christian – just a person, it gives a special regionally-oriented vocabulary in the fiction text [26-40]. Through this meta-textual inclusion, the author establishes a common code with the Russian-speaking reader living outside the region being described, given the approximate volume of his thesaurus oriented to the norms of literary word usage. In addition to the interpretation in the novel S.Borodin introduces into the speech of Mullah Kamar words, explaining, clarifying its meaning. As a result, the reader is presented with a picture of traditional Islamic beliefs during Timur’s reign, and these beliefs, according to the hero, should serve as an important unifying factor for Christians and Muslims alike, for both revere Allah.

Thus, the actualization of the Oriental vocabulary, limited thematically, represents an increase in the functional significance of those lexical units, which previously little used in certain spheres of communication, mainly in the sphere of religion, which was mainly due to reasons of ideological nature. The mechanism of the word-formation system actively activated by the flow of regional lexical borrowings.

CONCLUSION

Borrowings from Eastern languages have recently begun to play a prominent role among the latter. It should, of course be noted that not all groups of Oriental words show derivational abilities to the same extent, which depends, as

E.V. Marinova argues, on the structural features of the word, its semantic features, and its place in the lexical system of the language. In modern Russian, Oriental vocabulary, as well as Anglicisms, tends to expand its composition, besides the process of borrowing, also due to the actualization in one way or another of the words borrowed earlier, i.e. due to the regionally oriented vocabulary in prose.

REFERENCES

1. Бородин С. Звезды над Самаркандом. – М.: Просвещение, 1989. Том 1.
2. Гальченко И. Э. Лексика языков народов Средней Азии в русском языке. – Орджоникидзе: САЛ, 2020.
3. Nabieva, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Uzbek Families with Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).

12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

25. Vasludin o'g'li, M. N., & Norhujjevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы

образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).

38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.

39. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.

40. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

ON THE WORD-FORMATION OF THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE MODERN WORLD

Ibragimova Muharram Isakovna

Assistent of the Andijan institute of machine-building

ABSTRACT

The study of the word-formation system of the Russian language in the light of the modern linguistic paradigm is relevant, since without knowledge of the history of formation of these or other processes of word formation is impossible to imagine their current state. The problems of word formation partly begin studied in connection with the creation of a scientific grammar of the Russian language. M.V. Lomonosov was the first in Russian linguistics to give a detailed description of the means of word formation, thus having a great influence on its development.

Keywords: *pragmonisms, new words, linguistics, word-formation, communication, knowledge, language.*

АННОТАЦИЯ

Изучение словообразовательной системы русского языка в свете современной языковой парадигмы актуально, так как без знания истории формирования тех или иных процессов словообразования невозможно представить их современное состояние. Проблемы словообразования отчасти начинают изучаться в связи с созданием научной грамматики русского языка. М.В. Ломоносов первым в русском языкознании дал подробное описание средств словообразования, чем оказал большое влияние на его развитие.

Ключевые слова: *прагмонизмы, новые слова, языкознание, словообразование, общение, знание, язык.*

INTRODUCTION

Recently many articles, monographs, dissertations have been published, in which the structure and content of the science of word formation in modern Russian has been expanded and the ways of its further development have been outlined. Thus, the focus of the modern Russian language is a person as a native speaker. The interrelation of the components of the dyad “man – language” is considered in two aspects: “man as a subject comprehending and evaluating the world through language, and man as an object of description and evaluation by means of language units” [2; 17-18]. Thus, the Russian language changes under the influence of external communicative and linguacultural conditions, as well as under the influence of pragmonisms, which are the result of artificial nomination. Of all levels, the lexical

level of language lends itself most easily to goal-oriented human influence. [3; 21]. It is in the field of vocabulary that the phenomenon denoted by the term “artificial nomination” – intentional word-creation, aimed at replenishing the lexical fund of language reveals itself.

DISCUSSION AND RESULTS

Thus, the question of changes in the modern Russian language is of increasing concern to scientists, who are ready to trace the connections between external changes and changes in the language. At present, it is not language, not society, not culture that influence the Internet, but the Internet itself and the processes taking place in it influence society, language, culture and many spheres of our life [4-18]. All this influences the development of the system of word formation in modern Russian, connects the lexical and word-formation tiers, creating systemic links both at the lexical level and in the language as a whole on the basis of modern pragmonisms, e.g.: killer, sponsor, online, offline, liker, hype, hater, checker (*киллер, спонсор, онлайн, офлайн, лайк, хайп, хейтер, чекин*).

For example, *Like* (*лайк* — нравится, одобрять) is a conditional expression of approval for a material, user, or photo, expressed by pressing a button (Wikipedia).

Hype (*Хайп* — обман, возбуждение, назойливая реклама) is **1.** What is fashionable now, exaggerate, information noise (<https://модные-слова.ру>), **2.** a polysemous term denoting style, hype and mass interest. Hype can be an inanimate object or clothing brand (“wow, hype stuff”) or its owner, (“Vasya snagged a rare collab. Now on wild hype”) (the official MTS website).

Hater (from “to hate”, “hater”; *Хейтер* — ненавидеть, hater — ненавистник) — someone who feels hatred toward someone, an enemy, a quarrelsome person. Trolling is spreading provocative, false or insulting messages in order to create conflict situations, to harass and humiliate a person or a group of people singled out on a certain basis (the information and reference portal Gramota.ru).

Checkin (*Чекин* — отметить по прибытии) — a message sent by a person to a social network that he is in a certain geographical point of the globe.

Further, the word-formation process proceeds in accordance with the rules of the Russian word-formation system. Borrowed and derived from borrowed words successfully assimilated into the grammatical system of the Russian language. So, the words “like, life hack, fake” («лайк», «лайфхак», «фэйк») have their own declension paradigm, gender, changes in numbers. Compounding, suffixing, prefixing and other usual methods are productive. In a number of cases, there is a

noticeable desire to choose word-formation paradigms that are more typical of vernacular. As a result, for example, the following ultra-instant verbs appear *click, hack, upgrade; ban, flood, connect offline* (щелкнуть, хакнуть, апгрейднуться; банить, флудить, коннектиться, офлайнный).

Pragmonims are constantly growing and actively used in professional speech language material that requires a special linguistic description. By special vocabulary, we mean a set of lexical units, except for commonly used, general scientific and general technical ones, used to ensure professional communication in a certain area of human activity [1; 27]. Although linguists are unanimous that the special vocabulary includes not only terms proper, but also non-terms, that is, other categories of special vocabulary, there are disagreements on its composition. D.E. Rosenthal and M.A. Telenkov include only terms and professionalisms in the special vocabulary [2; 35]. V.A. Tatarinov notes five types of special lexical units in the sectoral vocabulary: terms, nomenclature signs, thermionic, professionalisms and terminoids [3; 60]. According to N.V. Voronina, special vocabulary consists of terms, professionalisms, and professional jargon and nomenclature designations [4, 36].

According to Z.I. Komarova, special vocabulary is divided into terminology and nomenclature, where the terminology includes both normative terminological vocabulary (subject terms and terms proper) and non-normative terminological vocabulary (professionalisms, terminoids, individual figurative expressions).

Thus, “Pragmonims have universal properties regardless of the creator; this proves the universality of human thinking, mental development of the material and ideal world” [4; 31]. The theoretical and practical study of proper names at the present stage allows a new approach to their traditional study, new areas of study of names appear, and therefore, the concepts and conceptual apparatus of onomastics clarified.

The subject of the theory of nomination as a special linguistic discipline is the study and description of the general patterns of formation of language units, the interaction of thinking, language and reality in these processes. The role of the human factor in the choice of features that lie in the nomination, the study of the linguistic technique of nomination – its acts, means and methods, construction of a typology, description of its communicative and functional mechanisms.

An analysis of the types of nominations made it possible to conclude that the following methods underlie the formation of advertising names: lexical-semantic (onymization, borrowings); word-formation (affixation, abbreviation, word

formation); lexico-syntactic; phonetic; complex (a combination of abbreviation and word formation).

In the theory of nomination, several types of nomination are distinguished – primary (a very rare phenomenon in modern languages) and secondary (secondary use of existing language forms as a name). When forming advertising names for dairy products, a secondary nomination method used.

Pragmonims are an ordered peculiar system with certain relationships, relationships, patterns. However, first, pragmonims individualize only one object, if this property is lost; the onym passes into the appellative. The study and detailed description of pragmonims will allow a new approach to the issue of the study of proper names; clarify the concepts and conceptual apparatus of onomastics.

Our time characterized by a constant renewal and expansion of onomastic space. Linguists refer the following to the main features of pragmonyms: pragmonyms must be motivated, reflect the type of activity, signs and functions of the relevant institutions. Pragmonyms must perform an advertising function, appeal to human consciousness, attracting his attention and exciting interest in the advertised products, goods (regardless of their material or spiritual value); names must be easily remembered and reproduced in speech [1;56].

Stores, vehicles, media, banks are being set up. All these things need a nomination. These names are the means of advertising; they are rapidly entering our lives. Advertising names reflect the changing linguistic fashions. The creators of names are people with different linguistic tastes and flair, education, values and work experience. Nominative units become the object of close attention of economists and marketers, psychologists and sociologists, politicians, journalists and designers. “A product name is not a trivial thing. It should say a lot. What considerations guide manufacturers when choosing a 'name' for their new products?” [3;12]. An advertising name can convey features characteristic of the language and culture of a particular nation, and thus serve as evidence of national originality. When the recipient does not understand the words relevant to the author, and the context remains closed, we can talk about inadequate perception of the name. Often this leads to communicative failure. In modern linguistic studies there are different interpretations of this phenomenon and proposed such terms: “communicative failure”, “communicative failure”, “communicative discomfort”, “communicative interference”, “language conflict” [4;64], speech conflict and others.

Under “communicative failure involves a complete or partial misunderstanding of a statement by a communication partner, that is, the failure or incomplete implementation of the communicative intention of the speaker” [1; 60]. To communicative failures, according to the concept of E.A. Zemskaya and O.P. Ermakova, also includes “arising in the process of communication undesirable emotional effect not provided by the speaker: insult, irritation, astonishment” [1; 66], in which, in the authors’ opinion, and expressed mutual misunderstanding of speech partners. Therefore, pragmonims are an important part of special vocabulary. More successful and durable are those pragmonisms, which created taking into account the meaning, impression, perception and sound design. These lexical units belong to proper names, because a pragmonim has no connection with a concept, but has a close connection with a single concrete object [19-40].

CONCLUSION

Based on the above, we can say that the Internet is an amazing product of the era and technology, giving a completely new quality in communication between people, separated not only by distances, and by even more so, but by national, social and other factors.

REFERENCES

1. Ермакова О.П., Земская Е.А. и др. Современный русский язык. Активные процессы на рубеже ХХв. – М.: Наука, 2019.
2. Падучева Э.В. Семантические исследования. – М.: Наука, 2020.
3. Яковлева О.Е. Семиотические типы прагматонимов современного русского языка. – М.: АСТ, 2020.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).

8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.

20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.

34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Туракулова, Ф. А., & Кудратова, Ш. К. (2014). Социальный статус семьи. In *Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития* (pp. 215-216).
40. Туракулова, Ф. А. (2016). ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ. *Ученый XXI века*, 59.
41. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
42. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.
43. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.

THE INTERACTIVE USAGE OF METHODS TO ASSESS THE LEVEL OF ASSIMILATION OF THE MATERIAL STUDIED IN PATHOLOGICAL PHYSIOLOGY

**Rakhimova Gulnoz Shamsievna,
Kadirova Laylo Valijonovna**
Bukhara State Medical Institute

ABSTRACT

Traditional assessment methods cannot objectively assess professional competence and the knowledge, skills and abilities acquired in the learning process, which do not find their practical application, remain unclaimed. An important role in the professional training and assessment of the level of competence development of students in medical universities is played by the use of active teaching methods.

Keywords: *pathological physiology, passive and active methods, interactive methods, quality of students' training, competence.*

АННОТАЦИЯ

Традиционные методы оценивания не могут объективно оценить профессиональную компетентность, а полученные в процессе обучения знания, умения и навыки, не находящие своего практического применения, остаются невостребованными. Важную роль в профессиональной подготовке и оценке уровня развития компетентности студентов медицинских вузов играет использование активных методов обучения.

Ключевые слова: *патологическая физиология, пассивные и активные методы, интерактивные методы, качество подготовки студентов, компетентность.*

INTRODUCTION

In the system of formation of professional thinking in a future doctor, pathological physiology is defined as the "philosophy of medicine". In this context, the focus on pathophysiology in the training of a specialist in the modern healthcare industry is a strategically important task. Pathological physiology is the experimental and theoretical foundation of the entire healthcare system. The word "interactive" consists of two words: "inter", which in English means "together", "between"; "act" – "action". Thus, interactive methods are based on the relationship between the teacher and the student, as well as methods that create conditions for joint activities. Therefore, in the process of interactive learning, students should be ready for the

following actions: collaboration; activity from the perspective of perception, communication and sociality. [2,7].

Types of work in interactive learning: collaboration (in pairs, groups and a team); role-playing and business games, discussions; work with various sources of information (books, lectures, Internet, documents, museums); presentations; trainings; interviews; surveys, etc. [1,5].

DISCUSSION AND RESULTS

Interactive methods are classified according to different types: in terms of content, application, technological characteristics, etc. Teachers use interactive methods such as: brainstorming, cinquain, cluster, RAFT technology, etc.

Group work is the basis on which the active participation of all members of the group is built, without exception, while knowledge is acquired at a qualitatively new level. The educational process based on the use of interactive teaching methods is organized taking into account the involvement in the process of cognition of all students of the group without exception. Interactive methods are based on the principles of interaction, activity of trainees, reliance on group experience, mandatory feedback. [3,6].

1. Holding a "round table" is a method of teaching, one of the forms of public discussion of the problem and cognitive activity of students, which allows to consolidate the knowledge gained earlier, for example, at a lecture, to fill in the lack of information, to teach the culture of conversation. The main purpose of the round table is to develop students' professional ability to express thoughts, argue and defend their decision (opinion). The method can be used in practical and group classes when discussing the issue discussed at the lecture, which presents a certain difficulty for the majority of students to assimilate [8, 11]. A characteristic feature of conducting classes using this method is the combination of two forms of "educational" communication - conversation and group consultation. At the same time, the material is consolidated, and issues for independent work are additionally disclosed. When conducting the round table, it is necessary to take into account the following organizational issues and methodological techniques:

- the teacher should formulate together with the students the questions that are necessary for a comprehensive consideration of the problem (task);
- the teacher should distribute the questions into subgroups for targeted training;

- during the lesson, questions are covered in a certain sequence by specially trained students of each subgroup;

– after the students' speech, they are asked questions, then the students of the group express their opinions, justify their point of view, argue;

– after each question considered, the teacher summarizes the results and, if necessary, gives correct answers on the issue under discussion. The main part of the round table is discussion and debate. Discussion (from lat. discussion (research, consideration) is a type of dispute or dialogue in which a problem is considered, investigated, discussed in order to achieve a mutually acceptable, and if possible, a common opinion on its resolution. The main purpose of the discussion is to teach students, to develop one opinion. During the discussion, students complement each other or oppose each other. In the first case, it is a dialogue, and in the second - a dispute. As a rule, both of these elements are present in the discussion. Dialogue and dispute play a big role, since the fact of comparing different points of view (opinions) on one issue is of great importance. Debate – discussion and exchange of views on the proposed issue. During the lesson, students give examples, facts, argue, explain, prove, etc. The main difference between debates and discussions is that this form of a "round table" assumes an unambiguous answer to the question posed - "yes" or "no". To effectively conduct the lesson, the teacher must divide the group into supporters of a positive and supporters of a negative answer. The essence of the game is to convince a neutral third party that the arguments of one subgroup of students are more evidential (convincing) than the arguments of the other.

2. Brainstorming (from the English brainstorming - brainstorming) is an operational method of intensifying the process of group search for a solution to a problem. It is solved on the basis of stimulating creative activity, in which students are invited to express as many solutions as possible, including the most fantastic ones. The teacher selects the most successful ideas from the total number of ideas expressed, which can be used in practice. The purpose of the brainstorming method is to create new ideas, get a better idea or a better solution, as well as search for ways to solve the problem. The method is widely used in many organizations to find unconventional solutions to a wide variety of tasks, including in dead-end or problematic situations. The considered method is advisable to use in classes in the core disciplines in the magistracy [8]. Before the lesson, the teacher should explain to students the basic principles of the discussion to "give out" the maximum number of ideas, regardless of their quality.;

- briefly state your proposal (solution method), while criticism and evaluation of the proposed ideas should be completely excluded;

- to express all the ideas that come to mind, no matter how absurd they may seem;

- you can complement and develop other people's ideas, but not criticize them.

It is important here that the teacher has prepared questions in advance related to the research conducted by students during laboratory work, students, as a single brain, storm the problem posed, offering a lot of ideas.

3. Business (role-playing) game is a method of teaching, during which there is imitation, modeling, simplified reproduction of a real situation from professional activity in a playful way. In the business game, students' learning takes place in the process of joint activity. At the same time, everyone solves their own separate task in accordance with their role and responsibilities. Communication in a business game is not only the joint assimilation of knowledge in the field of the studied activity, but also communication imitating the communication of people in the process of work, i.e. this is the training of joint activities, skills and skills of cooperation. The specifics of the training opportunities of the business game are as follows–

- the maximum approximation of the educational process to the real practical activities of managers and specialists of the relevant industry;

– this is a specially organized activity for the translation of theoretical knowledge into practical use. The basis for the development of a business game is the creation of a game (simulation) model. It should reflect the selected fragment of real reality, which can be called an object of imitation, setting the subject context of the professional activity of a specialist in the educational process. As such an object, the most typical fragment of professional activity is selected, the implementation of which by specialists requires systematic application, a variety of skills and abilities. Thus, not any content of professional activity is suitable for game modeling, but only one that cannot be assimilated individually.

CONCLUSION

Through interactive methods, students master the following knowledge, qualifications, skills and abilities: the development of critical thinking, reflective abilities; analysis and evaluation of their ideas and actions; independent understanding, comprehensive analysis and the ability to select information; independent formation of new knowledge; participation in discussions, defending their opinions; decision-making and solving complex issues.

In the process of interactive learning, the student learns to formulate his opinion, correctly convey his thoughts, justify his opinion, conduct a discussion, listen to others, respect and consider other opinions and points of view. The "round table" in

the form of debates develops abilities and forms skills for conducting a dialogue, as well as: public speaking skills are developed; research skills are formed, since the arguments presented require proof and examples, for the search of which it is necessary to work with information sources; critical thinking is developed, which is necessary in the formation, definition, justification and analysis of the ideas and proposals discussed; skills of labor organization are formed. Positive effects obtained in the process of "Business game": logical thinking, criticality, the ability to find answers to questions, speech, the ability to communicate during the discussion are developed.

REFERENCES

1. Dr. Gerald Zandastra. 5 ways digital bootcamps help your create a future-ready workforce.- Inno Versity LLC, 2020
2. Drapeau Patti. Sparking student creativity (practical ways to promote innovative thinking and problem soving). - Alexandria - Virginia, USA: ASCD, 2014.
3. Azimova M.K. "Application of modern pedagogical teaching technologies in the design and planning of practical classes".//- Materials of the scientific and practical conference "System of advanced training of teaching staff in universities of Uzbekistan: experience, priorities and prospects of development"//- Tashkent, 2018.
4. Mukhametzhanova A.O., Aidarbekova K.A., Mukhametzhanova B.O. Interactive teaching methods at the university // International Journal of Applied and Fundamental Research. - 2016. - No. 2-1. - pp. 84-88;
5. Grigorash O.V., A. I. Trubilin. Organization of activities and evaluation of the results of the department. - Krasnodar: KubGAU, 2012, - 596 p.
6. Trubilin A.I. On the activities of the head of the department development / A.I. Trubilin, O.V. Grigorash // Polythematic network electronic scientific journal of Kuban State Agrarian University (Scientific Journal of KubGAU) [Electronic resource]. - Krasnodar: KubGAU, 2014. – №03 (097). Pp.747-761.
7. Kadirova L.V. Rakhimova G.S. Some aspects of the state of the endocrine glands of white rats after traumatic brain injury. Central Asian Journal of medical and natural sciences.-2021.- October, 254-257.
8. Alimov A. The use of interactive methods in higher educational institutions. Study guide. - Almaty, 2009– - 328 s
9. Narzieva, N. A., & Hasanova, N. (2020). Communicative competence as a pedagogical model in the classrooms. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 10(6), 78-81.

10. Narzieva, N. A. (2020). THE CONCEPT OF DEFINED TARGET TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 356-360.
11. NN Atakulovna FACTORS SUPPORTING TEACHING AND LEARNING ENGLISH IN NON-ENGLISH SPEAKING COUNTRIES, *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2021
12. OD Abdukarimovna, UU Rizoyevich Arterial Hypertension Statistics at the Level of Primary Health Care in the City of Bukhara, *International Journal of Human Computing Studies*, 2020
13. OD Abdukarimovna, KB Odilovna, S Shohruh, RNG Husenovich, Characteristics Of The Manifestation Of Hypertension In Patients With Dyslipidemia, *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 2020
14. MM Giyazova Specificity of the Course and Improvement of Treatment of Diseases of the Oral Mucosa and Periodontal Cavity under the Influence of Covid 19, "ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM, 2021
15. MM Giyazova, OS Sh, CHANGES IN THE ORAL CAVITY IN PATIENTS WITH COVID 19 DISEASES *Journal For Innovative Development in Pharmaceutical and Technical Science ...*, 2021
16. БО Камилова, THE INFLUENCE OF THE LOW-TEMPERATURE ENVIRONMENT ON THE ACTIVITY OF LACTASE IN VARIOUS PARTS OF THE SMALL INTESTINE *Новый день в медицине*, 2020
17. БО Камилова, ВЛИЯНИЕ МАЛЫХ ДОЗ ПРЕПАРАТА «ЭДИЛ» НА КАРТИНУ ЛЕЙКОЦИТОВ (БЕЛЫХ КРОВЯНЫХ ТЕЛЕЦ) *Ученый XXI века*, 2016
18. Ilyasov, A. S., & Ziyodullayev, M. M. (2021). Kalamushlarda to 'g 'ri ichak anal kanali tuzilishi va uning ksenobiotiklar ta'sirida o 'zgarishi. *Science and Education*, 2(11), 194-200.
19. Atakulovna, N. N. (2021, October). Teaching Vocabulary by Using Digital Technology to Non-Native Learners. In " *ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM* (pp. 508-509).
20. Narzieva, N. A. (2020). THE CONCEPT OF DEFINED TARGET TECHNOLOGIES AND THEIR ROLE IN THE EDUCATIONAL PROCESS. *Theoretical & Applied Science*, (5), 356-360.

ROLE OF A FOREIGN LANGUAGE IN INCREASING COMMUNICATIVE COMPETENCE OF STUDENTS

Jurabekova Kh.M

Associate professor of the Andijan machine-building institute.

ABSTRACT

The article discusses the advantages of a university graduate who is fluent in a foreign language. The problematic aspects in the professional training of university students studying a foreign language are revealed. The non-traditional forms and methods of integration of classroom and out-of-class work are substantiated, contributing to the formation of a foreign language professional and communicative competence.

Keywords: professional training, communicative competence, foreign language, non-traditional forms of education, integration, classroom and extracurricular work

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются преимущества выпускника вуза, свободно владеющего иностранным языком. Выявлены проблемные стороны в профессиональной подготовке студентов вузов, изучающих иностранный язык. Обоснованы нетрадиционные формы и методы интеграции аудиторной и внеаудиторной работы, способствующие формированию иноязычной профессиональной и коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, коммуникативная компетентность, иностранный язык, нетрадиционные формы обучения, интеграция, аудиторная и внеаудиторная работа.

INTRODUCTION

Socio-political, economic transformations and new conditions for the development of Russian society determine the need for a qualitative renewal of the education system in general and higher education in particular. The task of optimizing the professional training of a future specialist is brought to the fore. More and more often, a huge part of the population is covered by the process of vocational training and retraining, advanced training of specialists.

The integration of Uzbekistan into the international economic and educational community testifies to the demand for specialists who speak a foreign language. Moreover, at the present stage, knowledge of a foreign language should be aimed at fluency, allowing future specialists to communicate with foreign partners without an interpreter. In addition, proficiency in a foreign language gives young professionals

an opportunity to improve their qualifications, continue their studies, as well as undergo an internship or exchange experience abroad. "In our republic, new recommendations for training and assessment of teachers of foreign languages (CEFR) have been developed that meet European requirements" [1., 22].

MATERIALS

Currently, one of the tasks of a modern higher school is to train a competitive specialist, competent, able to independently, competently, at a high professional level make dynamic decisions, quickly adapt to various situations of professional communication in a multicultural space. It is obvious that in the context of world globalization, modern business communication is, in principle, impossible without knowledge of foreign languages.

In this regard, the status of the foreign language has also changed. Its importance has increased as an effective factor in socio-economic, scientific, technical and general cultural progress, as a means of oral and written communication between representatives of different peoples and cultures, and as an important means for the development of students' intellectual abilities, their professional potential.

The educational system requires new approaches to the upbringing and training of future specialists who will be prepared to work in a multilingual space and meet all modern requirements, the most significant of which are the following: the ability to form interpersonal relationships at a constructive level, while being able to listen and hear the interlocutor; the ability to reason, draw conclusions; the ability to focus on the main and important information; the ability to use information technology tools at a high level.

In modern conditions, a specialist cannot fully work without a formed foreign language professional and communicative competence. Good knowledge of a foreign language provides university graduates with great professional demand, facilitates job search and contributes to their further professional growth. At present, knowledge of a foreign language is not only an indicator of the cultural development of a specialist, but also one of the conditions for his fruitful professional activity.

However, in the context of the reform of higher education, there are contradictions between the context of foreign language training of students and the traditional approach to its organization, as well as the professional and personal development of the future specialist, which presupposes the acquisition of the necessary knowledge that allows him to optimally adapt to labor activity not only at domestic enterprises, but also for abroad.

The traditional study of lexical and grammatical material at a university is not able to teach and instill in a future specialist to independently use a foreign language in real situations of professional communication. The problem of improving the forms and methods of teaching that develop the creative thinking of students, their cognitive activity, the ability to practically use the knowledge gained, allowing to create situations in the classroom that are as close as possible to real situations of professional communication, to take into account the professional needs of future specialists is really relevant at the present time.

Non-traditional forms of foreign language classes contribute to the development of students' cognitive activity, facilitate their subsequent adaptation to real professional activity.

Students have the opportunity to model situations of professional activity that contribute to the formation and development of foreign language professional and communicative competence.

From our point of view, a foreign language communicative competence is a certain level of proficiency in a foreign language, formed in the process of student-centered learning, the main goal of which is the implementation of all types of speech activity in the foreign language being studied in the field of personal and professional-personal communication with representatives of other countries.

Communication in a foreign language can be most fully manifested in role-playing games, competitions, discussions, etc. Therefore, recently such forms of classes as: seminar, quiz, KVN, press conference, discussion, etc. have become widespread.

nothing else but the integration of classroom and extracurricular work.

The above forms of work help to expand and deepen knowledge, abilities and skills in mastering foreign language professional and communicative activities, stimulate students' interest in studying the subject, and contribute to the comprehensive development of the individual.

METHODS

In this article, we used methods of description, contextual analysis and comparison. Based on the presentation of the material, we used the generalization and concretization of facts.

RESULTS

The systematic use of integrated forms of work in foreign language classes contributes to:

- the formation of cognitive activity;
- independence of students;
- development of creative thinking;
- expanding and deepening knowledge;
abilities and skills in mastering foreign language communicative activity;
- stimulating students' interest in learning a foreign language;
- the comprehensive development of the personality of students;
- the formation of professional communication skills in a foreign language;
- mastering a profession.

In other words, the professional activity modeled by the game becomes an internal organizing core around which the students' language knowledge is accumulated and consolidated. It is not the mechanical accumulation of information that occurs, but the activity-based de-objectification of some sphere of human reality, which predetermines the activity-oriented nature of the game, which models the objective and social content of the future professional activity of specialists, sets its context.

Foreign language communicative competence of a specialist is most effectively formed in the unity of classroom and extracurricular activities of students through the use of such forms of work in the process of teaching a foreign language as: competitions of professional skills, conferences on practice, tournaments of scholars, etc.

The integration of classroom and extracurricular work fully corresponds to the trend of transition from predominantly informative to active forms and methods of teaching with the conclusion of elements of problematization, research search, the use of reserves for independent work of students, creating conditions for creativity, which will allow students to increase the level of practical knowledge of a foreign language, more fully implement functions of a foreign language as a means of communication, to develop skills in working on the language, to expand the receptive and active vocabulary.

The high level of self-esteem of students, in turn, allows them to overcome the difficulties arising in the learning process in a university environment, contributes to the achievement of educational goals in general.

When organizing various forms of work in the classroom, the teacher must remember and take into account the basic principles of work in a foreign language: the principle of connection with life, the principle of communicative activity, the principle of individualization of teaching, the principle of situationality, the principle

of novelty, the principle of interdisciplinary connections. Compliance with the above principles will allow achieving efficiency and effectiveness in the process of forming students' foreign language communicative competence.

DISCUSSION

In the Republic of Uzbekistan, the training of highly qualified personnel is one of the priority directions of state policy. The government attaches great importance to the study of foreign languages by future specialists.

On the part of the President of the Republic, a resolution was signed "On measures to raise activities to promote the study of foreign languages in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level," selection for the magistracy and for the specialty of postgraduate education of higher educational institutions.

At the same time, provide that philological areas require a national or corresponding international certificate of level not lower than C1, and for non-philological areas - a national or corresponding international certificate of B2 level ". According to the decree, the Agency for the Promotion of Foreign Languages Studies was established under the Cabinet of Ministers. The main tasks of the Agency are:

- creating the necessary conditions for popularizing the study of foreign languages among the population and mastering them perfectly, coordinating the implementation of internationally recognized programs and textbooks for teaching foreign languages at all stages of education, as well as developing modern teaching skills among teachers;

- organization of training in popular foreign languages based on the results of the analysis of the needs of regions, industries and educational institutions for specialists who speak foreign languages;

- coordination of the development of methods and recommendations for learning the language suitable for all categories of the population in order to introduce the chain of continuous education into the field of teaching foreign languages on the basis of the principle "kindergarten - school - higher educational organization - enterprise";

- organization of the creation of videos, games, entertainment programs, films and other educational content for a thorough mastery of foreign languages, the formation of basic language skills;

- assistance in the creation and implementation of methods of professional translation from the state language into foreign languages and from foreign languages into the state language, as well as advanced training of specialists in this area;

-maintaining a rating of foreign language proficiency in the context of regions, industries, government agencies and educational organizations, developing proposals for further popularizing the study of foreign languages [2.].

CONCLUSION.

"The ultimate goal of teaching foreign languages is to teach free orientation in a foreign language environment and the ability to adequately respond in different situations, that is, communication" [3., 22.]. All of the above allows us to conclude that the integration of classroom and extracurricular activities in a foreign language at a university contributes to:

- 1) increasing the cognitive activity of students in the process of learning a foreign language;
- 2) activation of foreign language speech activity of students;
- 3) increasing students' interest in learning a foreign language;
- 4) the development and improvement of the foreign language communicative activity of students.

REFERENCES

1. Nasiba Dadajonovna. "Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish" Eurasian journal of academic research. <http://www.in-academy.uz>.P.22.
2. Постановление Президента Республики Узбекистан о мерах по поднятию на качественно новый уровень деятельности по популяризации изучения иностранных языков в Республике Узбекистан. ПП-5117.19.05.2021. <https://lex.uz/uz/docs/5426740>
3. Азизова М.Р., Каримова Ф.И. Новые информационные технологии в обучении иностранного языка. «Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар» илмий-методологик ва илмий- услубий журнал Ноябрь – Декабрь. ISSN 2181-7286. 2021 №6. С.22.
4. https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/horijiy_tillarni_urganish_yangi_da_rajaga_olib_chiqiladi3.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.

7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.

19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
31. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

-
32. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother–In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
33. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.

MODERN INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING ECOLOGY

Makhmatkulov Iskandar

lecturer of the Tashkent Branch of the
Samarkand Veterinary Medical Institute

ABSTRACT

Ecology is a wide science which studies relationships all living beings on the Globe- flora, fauna, structure of the Mother Earth and its creation, content and constituents, which forms nature things. This article deals with the study, comparison, relationships of Earth creatures and their existence with interrelationships flora and fauna on the land. This article also gives some differences and the connections of the Mother Earth objects, their contents, meanings and interrelated coexistence on the planet. As it is known from different aspects of geology, biology, biophysics and other subjects which study philosophy of these objects and their interconnections.

Keywords. *Globe, Earth, nature, ecology, environment, flora, fauna, creature, land, structure, climate, earth, water, philosophy, world, etc.*

АННОТАЦИЯ

Экология – широкая наука, изучающая взаимоотношения всех живых существ на Земном шаре – флоры, фауны, строения Матери-Земли и ее творений, содержания и составляющих, образующих предметы природы. В данной статье речь идет об изучении, сравнении, взаимоотношениях земных существ и их существования с взаимосвязями флоры и фауны на суше. В данной статье также приведены некоторые различия и связи объектов Матери-Земли, их содержание, значение и взаимосвязанное сосуществование на планете. Как это известно из разных аспектов геологии, биологии, биофизики и других предметов, которые изучают философию этих объектов и их взаимосвязи.

Ключевые слова. *Глобус, Земля, природа, экология, окружающая среда, флора, фауна, существо, земля, структура, климат, вода, философия, мир и, т. д.*

INTRODUCTION

Within this article it will be analyzed the content, meaning, structure, interrelationships of the Earth objects and their constituents on the Globe. Philosophy of the subject Ecology and its education is very important in order to preserve the

Mother Earth existence. Earlier, there was one solid earth and water on the globe. The nature changes influenced on the structure of the globe and time by time, the weather changes brought to different collapses, ruins, destruction, earth quakes, and many other outer influences changed the globe and appeared different continents at the result of the climate changes. These all have brought into the interferences of the human beings to study how to preserve pure the Mother Earth.

DISCUSSION AND RESULTS

Today the science ecology is very important and vital in order to keep the Earth clean and pure for the living beings to exist.

Ecological education has become very important for the people to save the earth in order to continue living on this Motherland.

While studying this ecological education, it is necessary to analyze interrelations of some school subjects as biology, biophysics, chemistry, chemistry, philosophy, physics and others in order to make clear how they are interrelated in human lives and ecology and their contents, meanings while teaching and education processes in life.

Further, the notions of nature, ecology, environment, globe, land, earth and etc. will be described in order they should be understandable for the students of all ages and people. Mother nature- the earth is understood as a certain life-giving and nurturing aspects of nature by embodying it, in the form of the Mother.

The study of solid earth is connected with Geology. It is the study of the solid matter that makes up the Earth. The things that are solid, like minerals, rocks, mountains, and canyons are parts of geology. The earth is understandable matter which is non repeatable object - earth. People live on it, but until now don't understand how the earth primarily appeared as a matter- Earth. Different sayings, thoughts exist among the people up to now. Only, near past scientists began to study these notions as Mother Earth, nature, globe, ecology, environment, Weather, etc. The scientists found out very interesting things which somehow make clear the objects as fossils, remainders of different types of earth structures. Later scientists interested in earth objects and compared with the objects of other planets. Also, Geology is an earth science that studies everything that makes up the planet, including its physical (liquid or solid) constituents, while ecology is the study of interactions among earth's life (the organisms living on the planet), as well as how they mingle in their natural habitats or environment.

Further the subject of studying will be educational processes and their contents within this article. It is clear that all those notions which were mentioned at the beginning of this article. They will be the objects of the next description about the ecological education.

Teaching ecology has become very important. Why is ecology important? Ecology enriches our world and crucial for human wellbeing and prosperity. It provides new knowledge of the interdependence between people and nature. That is vital for food production, maintaining clean air, water and sustaining biodiversity in a changing climate.

Environmental education. Why environmental education is important and its positive impact on the earth. Education is the most powerful and dominant influence which one can use to change the world, perhaps proven by many other scholars or and the world which is why it is necessary to educate ourselves about the importance of environmental education in order to make the world a better place to live in.

When the discussion goes about environmental education, it is very important to understand why environmental education is important? As human beings live on the earth-planet everyone is responsible for how people shape our environment because only by creating awareness about the harmful effect of environmental damage can help us build a safe and secure for our children. Human beings do not feel his or her habitual activity while living on the earth. They may do anything, any activity when usual daily lives and may do harmful effects of environmental damage.

If people are educated about the environment, they identify their responsibility as a global problem and make a positive change for our planet-earth which will help us utilize the earth's resources more efficiently and without harming our environment as well.

Educational achievements-By providing environmental education to students they will engage problem-solving techniques of the outer world to their subjects to understand a particular problem by implying outdoor environmental solution.

While delivering lectures on environmental education teachers, trainers may use life examples, as stories, tales, talks, video films, and fiction films where the scenery tells how people-human beings save or make harmful acts while living in it. Any educated people know that everything on the planet lives and they are alive.

For example, in the scenery of the film "Dersu Uzala", almost wild man who did not study at school, University and had not got environmental education in schools tried to save even the grass, trees, animals and everything grows on the earth. He says everything is alive matter, thing and body. Lots of examples may be given like this.

Keeping healthy atmosphere, body, environment, while conducting, training students it is necessary to mention and attract their attentions to the health of each one who are listening the issues, topics, themes during the definite training. It is important, because every person tries to keep him | herself safe and sound. That is why the trainers, the teachers should give life examples which have benefits and damages. The students must feel in themselves the being given examples from the life style of people themselves.

Getting up in the morning, doing morning exercises they feel in themselves how it is important for the person to be on motion, to be on going all the time. Environmental education gives students a new meaning to exploring mother nature to see and resolve the issues which are harmful to the environment and this will also help them in maintaining their own health by doing physical exercises so that their bodies will be immune from some serious health issues such as short-sight ness, obesity and in some cases even lack of concentration.

Looking for the future- this is one of the issues which students, people need to deal with, because if we don't educate our future youngsters, kids, students, other people a new meaning to problem-solving techniques as they will solve real world-problems. They will also think beyond today for becoming future proof and investigate the situation carefully and take preventive and useful measures in the future for environmental safeguarding. Here also life-living examples may be showed and given during the lessons, talks, trainings for all the listeners who are present at these issues.

Team forming (or group forming) – Working in groups| teams is one of the examples of environmental education as it gives listeners, students, kids, etc. a new meaning to solve a certain problem by doing group team work. This type of work also will bring out the leadership qualities in them as they will lead the path step for their team group to stop people from throwing

Waste, garbage, used plastics, etc. anywhere and also spread awareness to other people that use only non-plastic goods for the betterment of the environment. The use of plastic goods is one of the big environmental issues in the past few decades. People can reduce the plastic garbage accumulation to some extent if people stop using at least single-use-plastic. This small step can make big differences to deal with this environmental issues.

Organization of Environmental activist – When we educate people students, kids and various types of people who live nearby us about the environment and motivate them to take initiative to protect it us a major part of their life they will

become activities for the environment and stop others from harming environment by creating platforms for the awareness of the need and importance of environment education in every part of the society.

Of course, it depends on how the people of the definite part of the earth, country and continent. Their outlooks, their mental education, the life style and some other factors. We know there places, parts, regions where rich people live, and their laces are guarded by special organization, and the people were well brought up, These places mostly preferable to live, to see ,to show being trained people , students, pupils, kids, and so on. But it is difficult to teach, the people who are not well-brought as it should be. When people do not have necessary goods, things, food and other facilities, it is almost impossible to educate them about the environmental issues. Because these ones think only about how to live, where to live, what to eat, what to wear and etc. Never the less, the Government has special declarations and necessary documents to keep the environment, to preserve nature clean and pure in order people should live in this clean and comfortable place.

Concentration works- Nowadays, at present time on the planet, in the world there are a lot of distractions in a society which diverts the attention of students from their education to some other side. By educating them about the environment they will be able to focus more on real world problems as they are the ones who will be analyzing and solving the problems of the environment to promote more greenery everywhere.

Tasks for schools—help it is a very appreciable plan for schools, because it will them in promoting real-life learning and also help in understanding their surroundings. Schools can make environmental education as a mandatory subject for every student so that it will help everyone to focus more on different situations of real life.

The teacher and students can also run various projects that spread awareness in children about environmental issues. These projects should also include measures that can be followed to save the environment. These projects should also include measures that can be followed to save the environment. T these projects will also help to encourage children about how they can cooperate in environmental conservation.

CONCLUSION

Within this article it is described the smallest facts, steps, measures, contents and meanings of the environmental education for our society. Mother Land, nature, earth all are closely connected notions which are very important for the people to

understand and try to preserve environment safe and clean. At the universities, institutes and other educational establishments there are many types of works which are devoted to preserving environment. The life, itself depends on how the people understand the preserve the ecology.

Ecological education is very vital and important subject at any educational establishments, because we all depend how the environment is kept and preserved. The most important of all issues, the ecological education is much more urgent, because we all, human beings live and want to live a happy life.

REFERENCES

1. T. Haeckel, The Wander's of Life: I proposed long ago to call this special part of biology ecology (the science of home relations) or bionomy".
2. David Lee (2010). Nature's Polette: The science of Plant Color. University of Chicago Press. ISBN 978-0-226-47105-1.
3. Internet resources: (www https \ en.m.w; kepedia. Org. wiki).
4. (https: \ www.esa.org. about. What.
5. (https: \ courses.lumenlearning. com. Earth science and Its Branches-Lumen Learning.
6. (https: \ www.difference between.net.

AVTOMOBIL YO‘LLARINI QURISH VA REKONSTRUKSIYA QILISH ISHLARINI TASHKIL QILISHDA FIDIC METODIKASIDAN FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI

Amirov Tursoat Jummayevich, PhD., dotsent

Yusupaliyev Umid G‘aniyevich, doktorant

Toshkent davlat transport universiteti

ANNOTATSIYA

Maqolada xalqaro Injener konsultantlar federatsiyasi (FIDIC) ning tashkil topish tarixi va tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan andozaviy shartnomalar va ularni butun dunyoda ishlab chiqarish quvvatlarini, shuningdek ijtimoiy soha binolari va inshootlarini qurishda qo‘llanilishi yoritilgan. Bundan tashqari, maqolada avtomobil yo‘llarini qurish va rekonstruksiya qilish ishlarini bajarishda FIDIC metodikasini qo‘llash tajribasi va afzalliklari tahlil qilingan.

Ushbu maqolada mahalliy qurilish tashkilotlari kuchi bilan avtomobil yo‘llari sohasidagi qurilish – montaj ishlari shartnomalarini FIDIC metodikasi asosida tashkil qilish bo‘yicha asoslangan aniq amaliy va metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

***Kalit so‘zlar:** Avtomobil yo‘llari, Injener konsultant, FIDIC, hajm usuli, loyiha smeta hujjatlari, pudrat shartnomasi, tenderga ariza, konsalting xizmatlari bozori, davlat va xususiy sherikchilik, O‘zDST, AASHTO, qizil kitob.*

ABSTRACT

The article describes the history of the International Federation of Engineering Consultants (FIDIC) and the standard contracts developed by the organization and their application in the construction of production facilities around the world, as well as social buildings and structures. In addition, the article analyzes the experience and advantages of using the FIDIC methodology in the construction and reconstruction of roads.

This article develops clear practical and methodological recommendations based on the organization of construction and installation contracts in the field of roads on the basis of the FIDIC methodology with the help of local construction organizations.

***Keywords:** Roads, Engineer Consultant, FIDIC, size method, project estimate documentation, contract, tender application, consulting services market, public-private partnership, UzDST, AASHTO, red book.*

АННОТАЦИЯ

В статье описывается история Международной федерации инженерных консультантов (FIDIC) и типовых контрактов, разработанных организацией, и их применение при строительстве производственных объектов по всему миру, а также социальных зданий и сооружений. Кроме того, в статье анализируются опыт и преимущества использования методологии FIDIC при строительстве и реконструкции автомобильных дорог.

В данной статье разработаны четкие практические и методические рекомендации, основанные на организации строительно-монтажных подрядов в сфере автомобильных дорог на основе методологии FIDIC с привлечением местных строительных организаций.

Ключевые слова: *дороги, инженер-консультант, FIDIC, размерный метод, проектно-сметная документация, договор, конкурсная заявка, рынок консультационных услуг, государственно-частное партнерство, УзДСТ, ААШТО, красная книга.*

KIRISH

Respublikaning geografik joylashuvini hisobga olgan holda zamonaviy avtomobil yo'llari tarmog'ini rivojlantirish mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirishda, respublika transport salohiyatini rivojlantirishda va eksport imkoniyatlarini kengaytirishda birinchi darajali vazifa hisoblanadi.

Ayni vaqtda, Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki, Saudiya taraqqiyot jamg'armasi va Quvayt arab iqtisodiy taraqqiyot jamg'armasi kabi xalqaro moliya institutlari bilan birgalikda yo'l qurilishi sohasida loyihalar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda.

Xususan, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki hamda Jahon banki mablag'larini jalb qilgan holda ilg'or xalqaro standartlarga muvofiq tezyurar pulli avtomobil yo'llari qurish bo'yicha loyihalarni tayyorlashga kirishildi.

Shu bilan birga, respublikada yo'l qurilish ishlari sifatini oshirish va tarmoqqa investitsiyalar jalb etilishiga to'sqinlik qilayotgan qator muammolar va kamchiliklar mavjud.

Jumladan, yo'l tarmog'iga investitsiyalarni, shu jumladan davlat-xususiy sheriklik shartlari asosida jalb qilish bo'yicha uzoq muddatli strategiyaning yo'qligi xarajatlarning asosiy moliyaviy yukini Davlat budjetiga yuklagan holda ishlarni moliyalashtirishning muqobil manbalaridan foydalanish imkonini bermayapti.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi huzuridagi Avtomobil yo'llari qo'mitasi tomonidan nazorat va xo'jalik funksiyalarining, shu

jumladan buyurtmachi va pudratchi vakolatlarining birga olib borilishi boshqaruvning samarali tizimini yaratish va yo‘l-qurilish ishlari bozorida sog‘lom raqobat muhitini shakllantirish imkonini bermayapti.

Bugungi kunda avtomobil yo‘llarini qurish, ta‘mirlash va rekonstruksiya qilish ishlarida Transport vazirligi huzuridagi Avtomobil yo‘llari qo‘mitasi tarkibidagi "Umumiy foydalanishdagi avtomobil yo‘llarini qurish va rekonstruksiya qilish direksiyasi" DUK buyurtmachi hisoblanadi. Ushbu ishlarni esa qo‘mita tarkibidagi boshqa korxonalar pudrat asosida bajarishadi. Bajarilgan ishlarni qabul qilish ham shu direksiya zimmasida. Ishlatilgan materiallar va bajarilgan ishlarning sifati esa Transport vazirligi huzuridagi yo‘l-qurilish ishlari sifatini nazorat qilish inspeksiyasi tomonidan amalga oshiriladi. Yo‘l ishlari bo‘yicha “Buyurtmachi”, “Pudratchi” va “Sifat inspeksiyasi” bitta vazirlik tasarrufidagi korxonalar tomonidan amalga oshiriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mamlakatning yo‘l-transport infratuzilmasini jadal rivojlantirish, ilg‘or texnologiyalar va eng yaxshi xorijiy tajribalarni joriy etish asosida loyiha va yo‘l qurilish ishlari sifatini yanada oshirish maqsadida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 27 noyabrdagi PQ-4035-son qarori e‘lon qilindi. Ushbu qarorda O‘zbekiston Respublikasining Xalqaro muhandis-konsultantlar federatsiyasiga (FIDIC) kirishi bo‘yicha takliflar tayyorlash belgilangan. Shuningdek, ushbu qarorda 2019 yildan boshlab yo‘l xo‘jaligi sohasida loyiha-smeta hujjatlarini ishlab chiqishda va qurilish-montaj ishlarini bajarishda ish hajmi va sifat ko‘rsatkichlarini hisobga olgan holda ularni qabul qilishni "hajm usuli" orqali amalga oshirish belgilandi [1].

Qurilish ishlari sifatini oshirish bo‘yicha xalqaro tajribalarni qo‘llash - nafaqat yuqori sifatli qurilish ishlarini bajarish uchun zarur bo‘lgan barcha masalalarni hal qilishni tartibga soladigan sifat menejmenti tizimini yaratishga balki uni amalda qo‘llashga imkon beradi. Buning uchun konsalting xizmatlari bozorini rivojlantirish kerak.

Avtomobil yo‘llari sifatini boshqarish sohasida Davlat va xususiy sherikchilik asosida ishlarni tashkil qilishda ham buning ahamiyati katta.

Shuning uchun O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 dekabrda PF-5890-son farmoni asosida yo‘l-qurilish ishlari bo‘yicha konsalting xizmatlari (texnik nazorat) outsorsing shartlari asosida xalqaro amaliyotga, shu jumladan FIDIC qoidalariga muvofiq mustaqil tashkilotlar tomonidan amalga oshirilishi belgilandi.

FIDIC standartlari: nima uchun bu bizga kerak?

Butun dunyoda ishlab chiqarish quvvatlarini, shuningdek ijtimoiy soha binolari va inshootlarini qurishda xorijiy kreditorlar, investorlar, buyurtmachilar va pudratchilar xalqaro standartlar va shartnomalar (bitimlar) shakllaridan foydalangan holda ishlashni afzal ko‘rishadi. Ushbu shartnomalar FIDIC hujjatlariga asoslangan. Xalqaro Injener-Konsultantlar federatsiyasi (FIDIC) faoliyatida qurilish va sanoatni rivojlantirishning zamonaviy amaliyotiga nisbatan ushbu tashkilot tomonidan muhandislik sohasini unifikatsiya qilish va standartlashtirish orqali rivojlantirishga ko‘maklashish uchun yaratilgan va konsolidatsiyalangan uslubiy asos katta ahamiyatga ega. Shu munosabat bilan Federatsiya doimiy ravishda investitsiya loyihalari ishtirokchilariga shartnomalarni tayyorlash va ishlarni tashkil qilishda yordam beradigan bir qator uslubiy qo‘llanmalar va tavsiyalarni tayyorlaydi, nashr etadi va tarqatadi. FIDIC tomonidan nashr etilgan materiallar tarkibiga shartnoma hujjatlari standartlari va buyurtmachi bilan konsultant o‘rtasida tuzilgan shartnomalar, yangi qurilish sohasida injener-konsultantlar, loyiha buyurtmachilari va xalqaro agentliklar uchun ma‘lumotlar, namunaviy malaka anketalari, turli konferensiyalar, seminarlar va boshqalar kiradi [2].

FIDIC tarixi.

Xalqaro Injener-Konsultantlar federatsiyasining rivojlanish tarixi ushbu kasbning rivojlanishi bilan uzviy bog‘liqdir. 19-asrning boshlarida Yevropada qurilish loyihalarining tobora murakkablashib borishi va ularni amalga oshirishda ishtirokchilar sonining ko‘payishi sababli, buyurtmachi tomonidan mustaqil ravishda yollangan maslahatchi muhandis kasbi paydo bo‘la boshladi. **Mustaqil Injener-Konsultantlar** qurilayotgan loyihalarga egalik huquqiga ega bo‘lmagan va tadbirkorlar va qurilish kompaniyalari bilan shartnomaviy munosabatlar bilan bog‘liq bo‘lmagan kasb egalaridir. Ular o‘zlarining muhandislik bilimlari va tajribalarini buyurtmachiga sotadilar va pudratchilar hamda yetkazib beruvchilarning eng yaxshi tanlovini ta‘minlaydilar.

20-asr boshlarida injener-konsultantlik institutining jadal rivojlanishi bilan ularning faoliyatini muvofiqlashtirish zarurati tug‘ildi. Shu maqsadda bir qator mamlakatlarda injener-konsultantlar milliy assotsiatsiyalari tashkil etildi. 1903 yilda Germaniyada injener-konsultantlar uyushmasi, 1904 yilda Daniyada, 1905 yilda - AQShda, 1908 yilda - Buyuk Britaniyada, keyin Belgiya, Gollandiya, Shvesiya va Fransiyada tashkil topgan [2,3].

1913 yilda Belgiyada bo‘lib o‘tgan Xalqaro sanoat ko‘rgazmasi davomida birinchi injener-konsultantlar kongressi bo‘lib o‘tdi, unda Xalqaro injener-konsultantlar federatsiyasi tashkil etildi (FIDIC - fransuz tilida Federatsiya nomining

qisqartmasi). Dastlab FIDIC injener-konsultantlar faoliyatini tartibga solish bo'yicha yagona xalqaro uslubiy bazani yaratishga qaratilgan edi. Shuni ta'kidlash kerakki, turli mamlakatlarda injener-konsultantlar faoliyatini tartibga soluvchi bir qator masalalarni hal qilishda turli xil yondashuvlar mavjud edi.

Hozirgi kunda FIDIC 100 ga yaqin milliy assotsiatsiyalar va ko'plab amaliyotchi Injener-konsultantlarni birlashtirgan. FIDIC ning bosh qarorgohi Jenevada (Shveysariya) joylashgan.

Federatsiyaning qurilish jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solish sohasidagi faol ishi tufayli hozirgi paytda xalqaro qurilishda keng qo'llaniladigan jahon amaliyotida FIDIC metodikasi rivojlandi. FIDIC metodologiyasi keng ma'noni anglatib amalga oshirilayotgan loyihalarda quyidagi tadbirlarni amalga oshirish usuli hisoblanadi:

- tovarlarni yetkazib berish bo'yicha tender savdolarini o'tkazish uchun tender hujjatlarini tayyorlash;

- loyiha bo'yicha ishlarni bajarish va xizmatlar ko'rsatish;

- tovarlar, ishlar va xizmatlar uchun tender savdolarini tashkil etish va o'tkazish;

- ishlab chiqarish.

FIDIC metodikasi so'zining tor ma'nosi qurilish loyihalarini amalga oshirish qoidalarini (shartlarini) o'z ichiga olgan belgilangan shakldagi huquqiy hujjatlari (shartnomalari) dan iborat.

FIDIC ning standart shartnoma hujjatlari soddaligi va to'liqligi tufayli qurilishning barcha ishtirokchilarining o'zaro murakkab munosabatlarini aks ettirib, tezda butun dunyo bo'ylab sanoat va qurilish loyihalarida keng qo'llanila boshladi. Shuni aytish kifoya: barcha yirik xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Yevropa komissiyasi, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom banki va boshqalar), shuningdek yirik davlat va xususiy buyurtmachilar va investorlar loyihalarini amalga oshirishda ushbu metodologiya va unga qo'shib qo'yilgan shartnomaviy hujjatlar qo'llaniladi. Shularni hisobga olgan holda, zamonaviy qurilish amaliyotida FIDIC haqli ravishda loyihalarni tashkil etish va amalga oshirish sohasidagi asosiy qonun chiqaruvchi hisoblanadi.

XX asrning 60-yillaridan boshlab Federatsiya qurilishning turli sohalarida shartnomalarni unifikatsiyalash sohasida muhim ishlarni amalga oshirmoqda. Hammasi bo'lib FIDIC homiyligida **to'qqizta andazaviy shartnomalar ishlab chiqilgan** [4].

1. 1988 va 1992 yillarda qayta ko'rib chiqilgan va yangilangan 1987 yil 4-nashr. Qurilish loyihalarini amalga oshirish uchun shartnoma shartlari (Qizil kitob).

Conditions of Contract for Works of Civil Engineering Construction, Fourth Edition 1987, reprinted with editorial amendments in 1988, reprinted with further amendments in 1992 (Red Book);

2. Elektr va mexanik montaj ishlari uchun shartnoma shartlari, 1987 yil 3-nashr (Sariq kitob). *Conditions of Contract for Electrical and Mechanical Works, Third Edition 1987 (Yellow Book);*

3. "Qurilish ob'ektlarini qurish uchun subpudrat shartlari", 1994 yil 1-nashr. *Conditions of Subcontract for Civil Engineering Construction, First Edition 1994;*

4. "Xizmatlar ko'rsatish bo'yicha buyurtmachi va konsultant o'rtasida namunaviy shartnoma", 1998 yil 3-nashr (Oq kitob). *Client/Consultant Model Services Agreement, Third Edition 1998 (White Book);*

5. "Tayyor mahsulotlarni loyihalashtirish, qurish va yetkazib berish bo'yicha shartnoma shartlari", 1995 yil 1-nashr (to'q rangli kitob). *Conditions of Contract for Design-Build and Turnkey, First Edition 1995 (Orange Book).*

1999 yilda yana to'rtta shakl ishlab chiqarildi. Birinchidan, bu Yangi Qizil kitob - "Qurilish shartnomasi shartlari" *Conditions of Contract for Construction, First Edition 1999 (New Red Book).* Bu kitob Buyurtmachi yoki uning vakili - injener tomonidan ishlab chiqilgan qurilish yoki muhandislik ishlarini bajarishda tavsiya etiladi.

Pudratchi barcha ishlarni buyurtmachi tomonidan ishlab chiqilgan loyihaga muvofiq amalga oshiradi. Shu bilan birga, ish hajmiga pudratchi tomonidan ishlab chiqilgan muhandislik infratuzilma, mexanik, elektrotexnika yoki qurilish ishlari elementlari ham kirishi mumkin.

Ikkinchidan, bu Yangi sariq kitob - "Uskunalarni yetkazib berish, loyihalash va qurish bo'yicha shartnoma shartlari" *Conditions of Contract for Plant and Design and Build, First Edition 1999 (New Yellow Book).* U elektr va mexanik uskunalarni yetkazib berish va o'rnatishda, shuningdek loyihani ishlab chiqishda va qurilish yoki muhandislik ishlarini bajarishda foydalanish uchun tavsiya etiladi. Bunday shartnomaga binoan pudratchi loyihani ishlab chiqadi va buyurtmachi talablariga muvofiq uskunalarni o'rnatish va boshqa ish turlarini amalga oshiradi.

Shuningdek, Federatsiya tomonidan ikkita yangi kitoblar ishlab chiqildi: Kumush - "Kalit loyihalar uchun shartnoma shartlari" *Conditions of Contract for EPC Turnkey, First Edition 1999 (Silver Book)* va Yashil - "Shartnomaning qisqacha shakli" *Short Form of Contract, First Edition 1999 (Green Book).*

Kumush kitobdan to'liq jihozlangan va foydalanishga tayyor bo'lgan zavod, elektr stansiyasi, infratuzilma ob'ekti yoki boshqa shunga o'xshash inshootlarning

kalitgacha qurilishida foydalanish mumkin. Bunday holda, birinchi navbatda, ob'ektning yakuniy narxini baholashning aniqligi va uni tugatish muddati muhim, ikkinchidan loyihani ishlab chiqish va buyurtmachining minimal ishtirokida ishlarni bajarish uchun pudratchi to'liq javobgarlikni o'z zimmasiga oladi. Yashil kitob nisbatan kichik investitsiya hajmiga ega bo'lgan qurilish va muhandislik ishlari uchun, shuningdek katta miqdordagi investitsiya hajmiga ega, ammo nisbatan sodda, takrorlanadigan yoki qisqa muddatli ish turlari bilan tuzilgan shartnomalar uchun tavsiya etiladi. Pudratchi barcha turdagi ishlarni buyurtmachining loyihasiga muvofiq amalga oshiradi. Eng mashhurlari - sariq va qizil kitoblar.

Andazaviy FIDIC shartnomalari milliy qonunchilikning va har bir qurilish loyihasining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni nazarda tutadi. Shu maqsadda, shartnoma ikki qismdan iborat: shartnomaning umumiy shartlari va maxsus qo'llanilish shartlari.

Loyiha ishtirokchilari tomonidan ma'lum bir qurilish loyihasining xususiyatlariga qarab qarorlar qabul qilinadi.

Avtomobil yo'llarini qurish va rekonstruksiya qilish uchun buyurtmachi va pudrat tashkilotlari o'rtasidagi shartnoma uchun Red Book (Qizil kitob) "Conditions of Contract for Works in Civil Engineering Construction" deb nomlangan andozaviy shartnoma ishlatiladi.

Andozaviy shartnomalarning qulayligi va ustunlik tarafi shundaki, barcha taraflarning (Buyurtmachi, Injener va Pudratchi) majburiyatlari, o'z vakolatlarini boshqaga qisman yoki to'la topshirilishi, to'lovlar, muddatlar, yozishma va hujjatlar taqdim etilishi kabilar aniq shartlar bilan belgilab qo'yilgan. Shu bilan birgalikda qurilish jarayonidagi vaziyatlar va geotexnik jarayonlardan ko'riladigan zararlar, loyihaga kiritiladigan o'zgartirishlar va o'zgartirishlar natijasida xosil bo'ladigan qo'shimcha yoki iqtisod qilingan mablag'lar xaqida ham aniq shartlar belgilangan. Qisqa qilib aytganda, FIDIC ning andozaviy shartlari qurilish davrida uchraydigan deyarli barcha savollarga yoki muammoli vaziyatlarga javob beradi. O'z navbatida tomonlar muammoli vaziyatlarda bir-birlari bilan kelisha olmagan holatlari uchun ham nizolarni hal qilish chora-tadbirlari va bu jarayonlar haqida ham alohida bandlar keltirilgan. Albatta, har bir loyihaning amalga oshirilayotgan davlatning iqtisodiy-siyosiy holati, iqlim va geografik joylashuvi, transport oqimini tarkibi va miqdori kabi omillar asosida o'ziga xos yoki maxsus shartlari bo'ladi. Shularni hisobga olgan holda FIDIC ning andozaviy shartlari shartnomaning umumiy shartlari deb yuritiladi va umumiy shartlarda ko'zda tutilmagan yoki ulardan boshqacharoq shartlar

shartnomaning maxsus shartlari deyiladi. Albatta shartnomaning maxsus shartlari umumiy shartlardan ustun turadi.

FIDIC shartnomasiga quyidagilar kiradi: pudrat shartnomasi (umumiy, maxsus shart-sharoitlar), tenderga ariza (pudratchining taklifi), qabul qilish xati, spesifikatsiyalar, chizmalar va qo‘shimcha hujjatlar.

Bunda qurish, ta‘mirlash va rekonstruksiya qilish jarayonlarini texnik nazorat qilish, muhim texnik qarorlar qabul qilish, to‘lov jarayonlarini nazorat qilish ishlari mustaqil Sonsultant (Injener) kompaniyalarga yuklanadi. Sonsultant (Injener) kompaniyalar “Buyurtmachi” va “Pudratchi” bilan tuzilgan shartnomalar texnik talablarini belgilashda va loyiha yechimlarini ekspertiza qilishda ham bevosita ishtirok etadi.

O‘zbekistonda ham Injener-konsultantlar va quruvchilar uyushmasi (O‘IKQU) nodavlat va notijorat tashkilot sifatida Adliya vazirligi tomonidan 2007 yil 24 dekabrda ro‘yxatga olingan. Lekin, a‘zolik badallarining to‘lanmasligi, qonuniy moliyalashtirish manbalarining yo‘qligi va boshqa ob‘ektiv va sub‘ektiv sabablarga ko‘ra ushbu tashkilot faoliyati uzoqqa cho‘zilmadi.

O‘zbekiston muhandis-konsultantlar uyushmasi O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 11 sentabrdagi “Hududlarda tadbirkorlik tashabbuslari va loyihalarini jadal amalga oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3939-sonli qaroriga muvofiq qonuniy qayta tashkil etildi va quyidagilar uning asosiy vazifalari etib belgilandi [5]:

- loyiha, injiniring va konsultatsiya xizmatlarini rivojlantirish;
- uyushma a‘zolarini istiqbolli investitsiya loyihalarini amalga oshirish bo‘yicha faoliyatga jalb etish;
- uyushma a‘zolarining huquqlari va qonuniy manfaatlarini ifodalash va himoya qilish;
- xalqaro moliya institutlari hisobidan moliyalashtiriladigan muhandislar-konsultantlar, loyihalarni amalga oshirish guruhlarini xodimlarining malakasini oshirish;
- oliy ta‘lim muassasalari bilan ularning o‘quv dasturlariga loyihalash va qurilish sohasidagi eng yangi yutuq va innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo‘yicha hamkorlik qilish;
- xorijiy muhandislar uyushmalari bilan hamkorlik qilish, sifatli loyihalashtirish ishlarini, shu jumladan, xorijda amalga oshirish uchun konsorsiumlar shakllantirish.

2008 yil oxirida “Toshg‘uzor - Boysun – Qumqo‘rg‘on” yangi temir yo‘l liniyasida №2 va №3 ko‘priklar ochildi. Ikki ko‘prikning umumiy uzunligi 567 metr,

balandligi mos ravishda 24 metr va 41 metrni tashkil qiladi. Ko‘priklar dengiz sathidan 1302 metr va 1341 metr balandlikda joylashgan. Ushbu ko‘priklarning qurilishi Yaponiya va O‘zbekiston ko‘prik quruvchilarining hamkorligi samarasidir. Tender, loyihalash va shartnoma hujjatlarini tayyorlashni Japan Transportation Consultants Inc kompaniyasi mahalliy muhandis-dizaynerlar tomonidan xalqaro Injener konsultantlar federatsiyasi (FIDIC) tomonidan ishlab chiqilgan standartlar asosida amalga oshirildi. Bundan tashqari, avtomobil yo‘llarini xorijiy moliya institutlari mablag‘lari evaziga qayta qurish va ta‘mirlash bo‘yicha 2009 yildan boshlab 10 dan ortiq loyihalar FIDIC metodikasi bo‘yicha tuzilgan shartnomalar asosida amalga oshirildi.

Aslida ushbu shartnoma shartlarini mahalliy pudratchi va buyurtmachi o‘rtasidagi loyihalarda ham qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi. Sababi, ushbu shartlar yordamida ish sifatini nazorat qilish, loyiha jarayonini boshqarish va moliyaviy jarayonni nazorat qilish orqali loyihalarni sifatli va o‘z belgilangan muddatida yakunlash mumkin.

Ko‘pincha infratuzilma loyihalarini amalga oshirishdagi asosiy muammolardan biri qurilish sifatini nazorat qilishning yetarli tashkil etilmayotganligi hisoblanadi. Masalan, Loyihachi va Pudratchi tomonidan yo‘l qo‘yilgan xatoliklar, sifatsiz qurilish materiallarining ishlatilishi, texnologik qoidalarga va normativ hujjatlarga amal kilmaslik holatlari uchraydi.

Albatta, mahalliy loyihalarda buyurtmachining vakili (texnik kuzatuvchisi) qurilish-montaj ishlarini har bir bosqichini nazorat qilishga jismonan ulgurmaydi. Xuddi shu shaklda sifat inspeksiyasining inspektorlari ham viloyatlar kesimida 2 yoki 3 mutaxassisdan tashkil topgan va shu viloyatdagi barcha qurilish-montaj ishlarini har bir bosqichini nazorat qilishning imkoni yo‘k. Ammo shunga o‘xshash ko‘plab xatolar va sifatsiz ishlarni bartaraf qilishning eng optimal va samarali usullaridan biri qurilish ishlariga (loyihalarga) uchinchi mustaqil tomonni jalb qilishdir. Butun dunyoda bunday tomon “Konsalting” (Injener-konsultantlar) deb atalib, ularning vazifasi shartnomalarni bajarish talablariga rioya etilishini to‘liq nazorat qilishni o‘z ichiga oladi. Global miqyosda konsalting ishi FIDIC tashkiloti tomonidan muvofiqlashtiriladi.

Mustaqil Injener (konsultant) paydo bo‘lishi tufayli manfaatlar to‘qnashuvidan uzoqlashish mumkin. Odatda, Injenerlar ko‘p yillik tajribaga va sohada obro‘-e‘tiborga ega bo‘lgan yirik firmalarning vakillari hisoblanadi. Shuning uchun ular pora olishi va loyihada haqiqiy vaziyatni yashirishi mantiqqa to‘g‘ri kelmaydi. Injener mamlakat miqyosida konsalting xizmatlarini davom ettirishi uchun eng

muhimi obro‘si (reputatsiyasi) hisoblanadi. Ko‘pincha shartnoma summasining 2 dan 5% gacha “konsalting” (injenerlar) xizmatlariga sarflanadi. Lekin loyihani amalga oshirish sifatining kafolati, o‘z muddatida amalga oshirilishi orqali sarflangan mablag‘ni to‘liq oqlaydi.

Bunday shartlar asosida pudratchi qurilish-montaj ishlarini kalendar reja asosida bajarishga astoydil harakat qiladi va buyurtmachi ham mablag‘larni belgilangan muddatda o‘tkazishga harakat qiladi. Aks holda, ikki taraf ham kechikkan kunlar uchun qo‘shimcha mablag‘ yo‘qotishiga to‘g‘ri keladi. Bunday shartlar o‘z navbatida ikki tomonni o‘zlariga yuklatilgan shartlar (vazifalar) ni o‘z vaqtida bajarishga undaydi. Har bir infrastruktura ob‘ekti qurilishining belgilangan muddatda bajarilishi Respublika iqtisodiyotiga sezilarli darajada ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Mamlakatimizda avtomobil yo‘llarini qurishda asosan ShNQ 3.03.06-08 asosiy normativ hujjat hisoblanadi. Ushbu standartda yo‘l ishlari sifatini nazorat qilish va qurilish jarayonidagi talablar keltirib o‘tilgan. Shu asnodda ShNQ 3.03.06-08 ni boshqa GOST, O‘zDST, MShN (MQN, IQN) hujjatlari talablari ham to‘ldiradi. Bundan kelib chiqib mahalliy loyihalar uchun ShNQ, GOST, O‘zDST, MShN (MQN, IQN) va mamlakatimiz hududidagi qonun hujjatlarni talab va texnik shartlarini inobatga olgan holda milliy andozaviy shartnoma shartlarni ishlab chiqish kerak. Bu kabi milliy andozaviy shartnoma shartlarni ishlab chiqish va uni tadbiq etish tajribasi Yevropa davlatlarida keng tarqalgan. Bunga misol tariqasida quyida Germaniya va Angliyada ishlab chiqilgan shartnomalarni keltirish mumkin:

- VOB – “Vergabe und Vertragsordnung für Bauleistungen” (Germaniya);
- JCT – “Joint Contract Tribunal Limited” (Angliya);
- ICE – “Conditions of contract” (Angliya);
- NEC/ECC – New engineering contract/ Engineering and construction contract (Angliya).

Bir so‘z bilan aytganda, tartibga solingan shartnoma shartlari qurilish sohasida kelib chiqadigan turli muammoli vaziyatlarni oldini oladi, vaziyatga haqqoniy baho berishda yordam beradi, tomonlarning huquq va majburiyatlarini aniq belgilab beradi va ishlar sifati, jadalligini oshiradi. Bu o‘z navbatida, ushbu sohaning rivojini ta‘minlaydi va mamlakat taraqqiyotini o‘shida sezilarli darajada yordam beradi.

Ushbu FIDIC tizimining kamchiliklaridan biri shundaki, shartnomani bajaradigan malakali mutaxassislarining mavjudligini nazarda tutadi. Mamlakatimizda bunday mutaxassislar hali ko‘p emas. **Albatta, ushbu tizimga avtomobil yo‘llari sohasidagi barcha qurilish - montaj va boshqa shartnomalarni birdan o‘tkazib**

bo‘lmaydi. Eng avvalo, soha vakillari orasida ushbu tizimda ishlab kelayotgan va aynan FIDIC tomonidan o‘tkaziladigan seminar treninglarda qatnashib sertifikatlariga ega bo‘lgan mutaxassislar ro‘yxatini shakllantirish kerak. Shakllangan ro‘yxat asosida ushbu mutaxassislarni yanada chuqurroq bilimga va ko‘nikmalarga ega bo‘lishi uchun ularni chetda intensiv kurslarda o‘qishini moliyalashtirish zarur. So‘ngra ushbu mutaxassislar mamlakat hududida viloyatlar kesimida seminar va treninglar tashkil etib Pudratchi, Loyihachi va Buyurtmachi vakillariga yangi tizimni to‘liq tushuntirishi kerak. Shuni ta‘kidlash kerakki, har bir soha vakili chuqur FIDIC bilimlariga ega bo‘lishi shart emas. Lekin uning umumiy prinsiplari, oltin qoidalarini va eng asosiy ishlatiladigan bo‘limlari bo‘yicha bilimlarga ega bo‘lishi kerak. Har bir loyihada “*Contract Specialist- Shartnoma mutaxassisi*” va “*Construction Claim Engineer- qurilish da’volari bo‘yicha Injener*” to‘liq bilimga ega bo‘lishi shart.

Shu bilan birgalikda mamlakat miqyosida injener konsultantlar reestrini shakllantirib, Injener-muhandislar assotsiatsiyasi tomonidan ularga O‘zbekiston Respublikasi hududida ishlash uchun ruxsatnomalar berilishi kerak. Har bir Injener-konsultantlik faoliyati bilan shug‘ullanadigan korxonaning mahalliy xodimida ushbu guvohnoma bo‘lishi lozim. Ushbu guvohnomani olish uchun mutaxassis birlamchi kriteriyalarga javob berishi va imtihonlardan o‘tishi va har uch yilda attestatsiya topshirishi kerak (Latviya tomonidan tartibga solingan tizimni qo‘llash maqsadga muvofiq bo‘ladi). Mahalliy injener-konsultantlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi korxonalar orasida sog‘lom raqobatni kuchayishi asosida o‘z mutaxassislari yanada kuchliroq tayyorlash va reestriga kirgan a‘zolarini ko‘paytirish maqsadida ular o‘z xodimlarini FIDIC bo‘yicha va texnik bilimlarini oshirishga harakat qilishadi.

Bugungi kunda o‘zbek milliy avtomagistrali tarkibiga kiruvchi avtomobil yo‘llarini rekonstruksiya qilish loyihalari xorijiy moliya institutlari ko‘magida amalga oshirilayotganligi va xorijiy kompaniyalar bilan tuzilgan shartnomalar texnik talablari xalqaro injener-konsultantlar uyushmasi FIDIC nizomlari asosida tuzilganligi sababli yo‘l qurilish materiallari va bajarilayotgan ishlarning sifatini baholash maqsadida, AASHTO(AQSh), EN(Yevropa), BS(Buyuk Britaniya), DIN(Germaniya) kabi xorijiy standartlarni qo‘llash zaruriyati tug‘ilmoqda. Bu o‘z navbatida milliy standartlar bilan xorijiy standartlarni «uyg‘unlashtirish» ga ham xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, bu yo‘llarda investitsiya dasturi bo‘yicha yuqori aniqlikda ishlaydigan o‘lchov vositalari va laboratoriya jihozlari olib kelindi. Bu laboratoriya jihozlari yordamida sifatni nazorat qilish qurilish jarayonlarining hamma bosqichlarida amalga oshirilmoqda. Bu esa, zamonaviy avtomobil yo‘llarida

mustahkam va ko'p xizmat qiladigan yo'l konstruksiyalarining qurilishida asosiy omil bo'lmoqda.

Bugungi kunda yo'l qurilish materiallari va bajarilayotgan ishlarning sifatini baholash bo'yicha o'tkazilayotgan sinovlarda mahalliy mutaxassislar ham kerakli barcha sinov uslublari va uskunalardan foydalanish ko'nikmalarini egallab, ularni qo'llashda yetarlicha tajribaga ega bo'ldilar.

Ushbu tajriba amaldagi mavjud standartlar bilan xorijiy standartlardagi o'xshash hamda bir-biridan prinsipial ajralib turadigan sinov uslublarni tahlil qilishga imkoniyat yaratdi.

XULOSA

Quyida FIDIC metodikasini qo'llashdagi afzalliklarni sanab o'tamiz:

- Investitsiya va qurilish loyihalarini amalga oshirishda xalqaro standartlar, eng yaxshi amaliyotlar va tajribalar;
- Mahalliy va xorijiy hamkorlar uchun oldindan shartnomalarning ishonchliligi va shaffofligi;
- Keng xalqaro e'tirof (Jahon banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki va boshqa moliya tashkilotlari);
- Qurilish jarayonining deyarli barcha bosqichlaridagi murakkab jihatlarni tartibga solishni qamrab olishi;
- Davlat-xususiy sektor hamkorligi doirasida foydalanish imkoniyati;
- Ish sifati, o'zgarishlar va risklarni boshqarishning samarali mexanizmi, xarajatlar va ishlarning borishini nazorat qilish hisobiga loyiha qiymatini pasaytirish;
- Muzokaralar va shartnomalarni tayyorlash uchun resurslar va vaqtni tejash;
- Bahsli va noaniq vaziyatlar yuzaga kelganida qurilish jarayonining uzluksizligi;
- Kompaniyalar va mutaxassislarning ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshirish. Xizmatlarni eksport qilish va xalqaro integratsiya;
- Konsalting xizmatlari bozorini rivojlantirish.

Yuqoridagilarga asosan aytish mumkinki, avtomobil yo'llarini qurish, ta'mirlash va rekonstruksiya qilish ishlarini xalqaro injener-konsultantlar uyushmasi FIDIC shartnomalari asosida tashkil qilishning ahamiyati beqiyosdir.

REFERENCES

1. Amirov T.J. Yo'l qurilish ishlari sifatini nazorat qilishda FIDIC metodikasini qo'llash. «Orol bo'yi mintaqasida me'morchilik va shahar qurilishi barqaror rivojlanishi masalalari» mavzusida xalqaro ilmiy va ilmiy-texnik anjuman materiallari to'plami. QDU. Nukus, 22-23 aprel 2021 yil. 396-401 betlar.

2. Мирахмедов М.М, Досметов С.К, Садриддинов Б.Б. Организация строительства в рыночных условиях: порядок разработки, проведения экспертиза и утверждения документации инвестиционных проектов, заключение и исполнение инвестиционных договоров по международным правилам. Электронное издание. Ташкент 2013.
3. <https://pdfslide.tips/documents/-wwwuzaceorgimgmenu20fidic.html>
4. <https://fidic.org>
5. <https://uzace.uz/>

BA'ZI MASALALARNING YECHILISHI

Egamov M. X.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti dotsenti

Berdiyev D.F.

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

Abdullayev A.K.

Qamashi tumani 85- sonli umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada matematika bo'yicha ba'zi masalalarining yechish yo'llari ko'rsatilgan.

***Tayanch so'zlar:** funksiya, ellips, maksimum, kritik, chegaralangan, yuqoridan, quyidan, ketma-ketlik, kamayuvchi, o'suvchi, limit.*

АННОТАЦИЯ

В статье показаны пути решения некоторых задач по математике.

***Ключевые слова:** функция, эллипс, максимум, критическая, последовательность, ограниченная, с верху, с низу, убывающая, возрастающая, лимит.*

ABSTRACT

Solutions of some tasks in mathematics are shown in article.

***Keywords:** function, an ellipse, at most, critical, the sequence, limited, with top, with a bottom, decreasing, increasing, a limit.*

KIRISH

Maqolada keltirilgan masalalar va ularning yechilishi, matematikaga qiziquvchilar uchun uslubiy yordam bo'ladi, deb hisoblaymiz hamda o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini o'stirishga xizmat qiladi.

1-masala. Hajmi V ga teng va eng kichik sirtga ega bo'lgan to'g'ri to'rt burchakli ochiq hovuzning o'lchovlari topilsin.

Yechish. Ma'lumki, to'g'ri to'rt burchakli ochiq hovuz parallepiped shaklida bo'lib, uning hajmi $V = S_{asos}H$ ga teng. Asos tomonlarini x va y desak, uning yuzi

$S_{asos} = xy$ va bundan $H = \frac{V}{S_{asos}} = \frac{V}{xy}$ (*). Berilgan to'g'ri to'rt burchakli ochiq

havuzning sirti $S_{sirti} = xy + 2H(x + y) = xy + 2V\left(\frac{1}{x} + \frac{1}{y}\right) = f(x; y)$ ikki o'zgaruvchining

funksiyasi bo'ldi. Ikki o'zgaruvchili funktsiyaning ekstremumga ega bo'lishining

zaruriy shartiga ko'ra
$$\begin{cases} f'_x(x; y) = \left(xy + 2V \left(\frac{1}{x} + \frac{1}{y} \right) \right)'_x = y - \frac{2V}{x^2} = 0 \\ f'_y(x; y) = \left(xy + 2V \left(\frac{1}{x} + \frac{1}{y} \right) \right)'_y = x - \frac{2V}{y^2} = 0 \end{cases}$$
 bundan
$$\begin{cases} y = \frac{2V}{x^2} \\ x - \frac{2V}{\left(\frac{2V}{x^2} \right)^2} = 0 \end{cases}$$

kelib chiqadi. Demak,
$$\begin{cases} y = \frac{2V}{x^2} \\ x(2V - x^3) = 0 \end{cases}$$
 bundan $x = y = \sqrt[3]{2V}$ va $H = \frac{1}{2} \sqrt[3]{2V}$ bo'ladi.

Uning sirti $S_{sirti} = 3\sqrt[3]{4V^2}$ ga teng.

2-masala. Muntazam uchburchakli piramida asosining bir tomoni bilan piramida balandligining yig'indisi bir metr. Shunday piramidalar ichidan eng katta hajmlisi topilsin.

Yechish. Agar piramida tomoni uzunligini x desak, u holda masala shartidan $a + H = 1 \Rightarrow H = 1 - a = 1 - x$ bo'lib, muntazam uchburchakli piramida hajmi $V(x) = \frac{\sqrt{3}}{12} x^2(1-x)$ bo'ladi. Bu funksiyaning hosilasi $V'(x) = \frac{\sqrt{3}}{12} (2x - 3x^2)$ bo'lib,

$x(2 - 3x) = 0 \Rightarrow x_1 = 0, x_2 = \frac{2}{3}$ bu nuqtalarda funksiya hosilasi nolga aylanadi. Bu

nuqtalar son o'qini $(-\infty; 0) \cup \left(0; \frac{2}{3}\right) \cup \left(\frac{2}{3}; +\infty\right)$ oraliqlarga ajratadi. Shu sababli

$$\begin{cases} x \in (-\infty; 0) \Rightarrow V' < 0, \downarrow \\ x \in \left(0; \frac{2}{3}\right) \Rightarrow V' > 0, \uparrow \end{cases}, \quad \begin{cases} x \in \left(0; \frac{2}{3}\right) \Rightarrow V' > 0, \uparrow \\ x \in \left(\frac{2}{3}; +\infty\right) \Rightarrow V' < 0, \downarrow \end{cases} \Rightarrow V_{\max}\left(\frac{2}{3}\right) = \frac{\sqrt{3}}{81} \text{ bo'ladi. Demak,}$$

$$x = a = \frac{2}{3}, H = 1 - \frac{2}{3} = \frac{1}{3} \text{ bo'ladi.}$$

3-masala. Birinchi avtomobil $y = x^2 + 4$ parabola bo'yicha va ikkinchi avtomobil $y = -x - 4$ to'g'ri chiziq bo'yicha harakatlansa, avtomobillar orasidagi eng qisqa masofani toping.

Yechish. Ma'lumki, $y = -x - 4$ to'g'ri chiziq va $y = x^2 + 4$ parabola orasidagi eng qisqa masofa, $y = -x - 4$ to'g'ri chiziq va parabolaning $y = -x - 4$ to'g'ri chiziqqa parallel urinma to'g'ri chizig'i orasidagi masofa bo'ladi. $y = x^2 + 4$ parabolaning urinma to'g'ri chiziqlari $y = kx + b$ ko'rinishda bo'lib, $y = -x - 4$ to'g'ri chiziqqa parallel bo'lgani uchun $k = -1$ ga teng. Bundan

$$y'(x_0) = 2x_0 = -1 \Rightarrow x_0 = \frac{-1}{2}; y_0 = \frac{17}{4} \Rightarrow M_0\left(\frac{-1}{2}; \frac{17}{4}\right)$$

nuqtasidan $y = -x - 4$ to'g'ri chiziqqacha bo'lgan masofa $d = \frac{|Ax_0 + By_0 + C|}{\sqrt{A^2 + B^2}} = \frac{29}{4\sqrt{2}}$

ga teng bo'ladi.

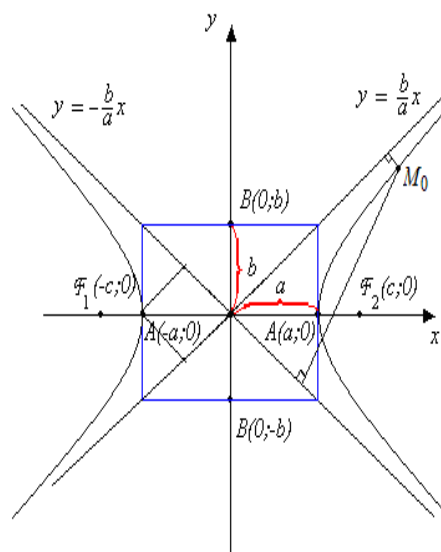
4-masala. Uchlaridan biri

$\frac{x^2}{a^2} - \frac{y^2}{b^2} = 1$ giperbolaning nuqtasi bo'lib, ikki tomoni shu giperbolaning asimptotalarida yotuvchi romb yuzini toping.

Yechish. Asimptotasi $y = \pm \frac{b}{a}x$

bo'lib, burchak koefitseti $\operatorname{tg} \frac{\alpha}{2} = \frac{b}{a} = k$

bo'ladi.

Bundan $\operatorname{tg} \frac{\alpha}{2} = \frac{\sin \frac{\alpha}{2}}{\cos \frac{\alpha}{2}} = \frac{b}{a}$. Shuningdek, burchakning sinusi va kosinusi ta'rifiga

ko'ra: $\sin \frac{\alpha}{2} = \frac{b}{\sqrt{a^2 + b^2}}$, $\cos \frac{\alpha}{2} = \frac{a}{\sqrt{a^2 + b^2}}$ (*). Kosinuslar teoremasidan foydalanilsa:

$$x^2 = a^2 + x^2 - 2ax \cos \frac{\alpha}{2} \Rightarrow 2 \cos \frac{\alpha}{2} = \frac{a}{x} \stackrel{(*)}{\Rightarrow} x = \frac{\sqrt{a^2 + b^2}}{2} \quad (**)$$

bo'ladi. $\triangle ABC$ yuzi $S_{\triangle ABC} = \frac{1}{2} AB \cdot AC \sin \alpha = \frac{1}{2} x^2 \sin \alpha$ budan rombning yuzi

$$S_{\text{romb}} = 2 \cdot S_{\triangle ABC} = x^2 \sin \alpha \stackrel{(**)}{=} \frac{a^2 + b^2}{4} \cdot 2 \sin \frac{\alpha}{2} \cos \frac{\alpha}{2} \stackrel{(*)}{=} \frac{ab}{2} \text{ bo'ladi.}$$

5-masala. Hozirgi zamon elektron hisoblash mashinalari yordamida musbat a sonidan kvadrat ildiz chiqarishda foydalaniladigan $\{x_n\}$ ketma- ketlikni qaraymiz. Bu

ketma-ketlik ushbu $x_{n+1} = \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{a}{x_n} \right)$, $n = 1, 2, 3, \dots$ rekurrent formula bilan aniqlanadi,

bu yerda x_1 sifatida ixtiyoriy musbat sonni olish mumkin. Bu ketma-ketlikning yaqilashuvchiligini hamda $\sqrt{a}$ soni uning limiti ekanini isbotlang.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Isboti. Shartga ko'ra $x_1 > 0$ bo'lgan holda rekurrent formuladan, ya'ni $n = 1$

bo'lganda $x_2 = \frac{1}{2} \left(x_1 + \frac{a}{x_1} \right)$ dan $x_2 > 0$ ekani kelib chiqadi. Bundan esa, yana o'sha

formuladan, $n = 2$ bo'lganda $x_3 > 0$ ekan kelib chiqadi. Buni davom ettirsak, hamma x_n lar uchun $x_n > 0$ ekanligi kelib chiqadi.

Endi, $n \geq 2$ da ham x_n lar $x_n \geq \sqrt{a}$ tengsizlikni qanoatlantirishni ko'rsatamiz.

Rekurrent formulani ushbu $x_{n+1} = \frac{\sqrt{a}}{2} \left(\frac{x_n}{\sqrt{a}} + \frac{\sqrt{a}}{x_n} \right)$ ko'rinishda ifodalab, ixtiyoriy

$t > 0$ ($t = \frac{x_n}{\sqrt{a}}$) uchun $f(t) = t + \frac{1}{t}$ funksiyaning qiymati 2 dan kam emasligidan

($t + \frac{1}{t} \geq 2$ tengsizligiga ko'ra) foydalanamiz. Ixtiyoriy $n \geq 1$ uchun $x_{n+1} \geq \sqrt{a}$ ekanini va

$n = 2$ nomerdan boshlab

$$x_{n+1} = \frac{\sqrt{a}}{2} \left(\frac{x_n}{\sqrt{a}} + \frac{\sqrt{a}}{x_n} \right) = \frac{\sqrt{a}}{2} \left(t + \frac{1}{t} \right) \geq \frac{\sqrt{a}}{2} \cdot 2 = \sqrt{a} \Rightarrow x_n \geq \sqrt{a}$$

ekanini hosil qilamiz. Nihoyat $n \geq 2$ da $\{x_n\}$ ketma-ketlik o'smaydi, rekurrent

formuladan $x_{n+1} = \frac{\sqrt{a}}{2} \left(\frac{x_n}{\sqrt{a}} + \frac{\sqrt{a}}{x_n} \right) \Rightarrow \frac{x_{n+1}}{x_n} = \frac{1}{2} \left(1 + \frac{a}{x_n^2} \right)$ ni topamiz, bunda esa $x_n \geq \sqrt{a}$

ekanini hisobga olgan holda $\frac{x_{n+1}}{x_n} \leq 1$ yoki $x_n \geq x_{n+1}$ ga ega bo'lamiz. Demak, $\{x_n\}$

ketma-ketlik $n \geq 2$ da o'smaydigan (kamayuvchi) bo'lgani uchun va quyidan $\sqrt{a}$ son bilan chegaralanganligi uchun u limitga ega. Bu limitni c bilan belgilab,

$\lim_{n \rightarrow \infty} x_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} x_n = c$ va $c = \lim_{n \rightarrow \infty} x_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{1}{2} \left(x_n + \frac{a}{x_n} \right) = \frac{1}{2} \left(c + \frac{a}{c} \right)$ ni hisobga olib

$c = \frac{1}{2} \left(c + \frac{a}{c} \right)$ ega bo'lamiz. Demak, $c = \sqrt{a}$. Shunday qilib, $\lim_{n \rightarrow \infty} x_{n+1} = \lim_{n \rightarrow \infty} x_n = c = \sqrt{a}$

ekanligini isbot qildik.

XULOSA

Bunda x_1 ni to'g'ri tanlash: $a > 1$ bo'lganda x_4 soni $\sqrt{a}$ sonidan farqi 10^{-10} sonidan ortmaydi. Biz yuqorida ketma-ketlikni limitga ega ekanligini ko'rsatishda quyidagi teoremadan foydalikdik. **Teorema.** Agar o'suvchi (kamayuvchi) ketma-ketlik yuqoridan (quyidan) chegaralangan bo'lsa, u holda ketma-ketlik limitga ega bo'ladi.

REFERENCES

1. Мирзахмедов М.А., Сотволдиев Д.А. Ўқувчиларни математик олимпиадаларга тайёрлаш. Т. Ўқитувчи, 1983.

2. Бердиқулов М.А, Исломов Й. Ўхшашлик билан боғлиқ масалалар. 2 Ҳажм мавзуси. Физика, математика ва информатика журнали. 4-сон 2013 йил.
3. Демидович Б.П. “Сборник задач и упражнений по математическому анализу” М. Наука, 1977.
4. Ғуломов О, Шарипов Э, Шодиев С. “Олимпиада масалалари ечими” ФМИ, 2015 йил.

TALABALARNING KARTOGRAFIK CHIZMACHILIK KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISH JARAYONINI BOSHQARISH

Aralov Muzaffar Muxammadiyevich

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti katta o'qituvchisi

Berdiyev Dilshod Faxriddin o'g'li

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

Safarov Fayzali Samiqulovich

TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti huzuridagi Qarshi irrigatsiya va
agrotexnologiyalar instituti o'qituvchisi

Eshonqulov Ruslanbek Baxtiyor o'g'li

TIQXMMI Milliy tadqiqot universiteti huzuridagi Qarshi irrigatsiya va
agrotexnologiyalar instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu ilmiy maqolada talabalarning kartografik chizmachilik kompetentligini shakllantirishga oid, o'rganish maqsadlarini aniqlash, o'quv maqsadlarini batafsil ko'rib chiqish bilan bog'liq amaliy, ta'lim, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi, kartografik chizmachilik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltirilgan qonuniyatlarni aniqlash va ushbu maqsadlarning har birini o'rganilayotgan muammo doirasida yechish masalalari yuzasidan tadqiqot natijalari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Ta'lim maqsadi, amaliy, yetakchi maqsad, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlar.

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье описаны результаты исследования по формированию картографической компетентности студентов, определение целей обучения, определение практических, образовательных, педагогических и развивающих закономерностей, связанных с формированием картографической компетентности, и решение каждой из них. Эти задачи в рамках изучаемой проблемы.

Ключевые слова: Образовательная цель, практическая, лидерская цель, образовательные и развивающие цели.

ABSTRACT

This scientific article describes the results of a study on the formation of cartographic competence of students, the definition of learning objectives, the definition of practical, educational, pedagogical and developmental patterns

associated with the formation of cartographic competence, and the solution to each of them. These tasks are within the framework of the problem under study.

Keywords: *Educational goal, practical, leadership goal, educational and developmental goals.*

KIRISH

O'qitishni tashkil etish bilan bog'liq holda texnologik yondashuvni tanlash asosiy vosita sifatida o'zini oqlaganligi sababli, biz ushbu jarayonning tuzilishini oliy o'quv yurti talabalarining kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirish jarayoni modelini to'liq aks ettiradi deb o'ylaymiz. Uning tuzilishi quyidagi tarkibiy qismlarning mavjudligi bilan aniqlanadi: maqsadli, motivatsion, moddiy, nazorat va baholash, bu OTM talabalarining kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirish jarayonini boshqarish bosqichlariga mos keladi.

O'zbekiston Respublikasining 2021-yil 21-apreldagi O'RQ-683-sonli "Geodeziya va kartografiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunida "Geodeziya va kartografiya" faoliyatini texnik jihatdan tartibga solish hamda sohaga oid ishlarni tashkil etish tartibi, geodeziya va kartografiyaga oid ishlarni bajarish aniqligi, vositalari, usullari va texnologiyalariga, geodeziya tarmoqlariga, karta va atlaslarning mazmuniga, joyning raqamli modellariga doir asosiy texnik talablar, shuningdek geodeziya va kartografiyaga oid ishlarning bajarilishi hamda ularning sifatiga oid talablar geodeziya va kartografiya faoliyatini texnik jihatdan tartibga solish sohasidagi normativ hujjatlarda belgilab berildi.

Taklif etilayotgan texnologiyada o'rganish maqsadlarini aniqlash bosqichini taqsimlash o'quv maqsadlarini batafsil ko'rib chiqish bilan bog'liq - amaliy, ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi, bu kartografiya hamda kartografik chizmachilik fanlarini o'zlashtirishga va shu bilan bir vaqtda kartografik chizmachilik kompetensiyani shakllantirishga yo'naltiriladi.

Ta'lim maqsadini amalga oshirish talabalarning kartografik chizmachilik fanlarini professional jihatdan muhim mavzular sifatida to'g'ri tushunchalarini shakllantirishni nazarda tutadi. Kartografiya chizmachilik va kartografiya sohasidagi bilimlar va ko'nikmalar talabalarning xarita bilan ishlashga qiziqishini shakllantirishga, matematik fikrlashni rivojlantirishga, kartografiyada nafaqat bilim, balki tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan ishni va ilmiy tadqiqot ishlarini oqilona tashkil etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Kartografik chizmachilik kompetensiyani rivojlantirish maqsadi birinchi o'ringa chiqadi.

Ta'lim maqsadlariga erishishda kartografik chizmachilik fani ijodiy shaxsni tarbiyalashga hissa qo'shadi. Ularni o'rganish geografik fikrlashni shakllantirishga, tadqiqot faoliyati uslublarini o'zlashtirishga, o'z-o'zini tarbiyalashning ma'lum qobiliyatlarini egallashga, maxsus "kartografik chizmachilik" dunyoqarashni shakllantirishga hissa qo'shadi va o'zini takomillashtirish vositasi sifatida kartografik fanlarga munosabatni tarbiyalaydi. Ta'lim maqsadlari tanlangan kasbga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish bosqichida muhim bo'lib, talabalarni bosqichma-bosqich va og'riqsiz ravishda mustaqil ta'lim faoliyatiga qo'shilishiga yordam beradi va kartografik chizmachilik kompetensiyani shakllantirish vositasi hisoblanadi.

TADQIQOT NATIJALARI VA MUHOKAMASI

Rivojlantiruvchi maqsadlarga erishish uchun talaba shaxsining uyg'un rivojlanishini anglatadi, bu quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- ta'lim faoliyati;
- intellektual tashabbusning namoyon bo'lishi;
- kartografik chizmachilik ishlarni modellashtirish va xaritaning obrazli-grafik tilini bilish bilan bog'liq holda ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish;
- kartografiya va topografiya sohasidagi dunyoqarash muammolarini, tadqiqot va ijodiy vazifalarni hal qilish;
- mustaqil ravishda mantiqiy va tanqidiy fikrlash qobiliyati; xotira, diqqat, tasavvurning barcha turlarini rivojlantirish va takomillashtirishdan iborat.

Kartografik chizmachilik fanlarini o'qitish texnologiyasini loyihalashda yetakchi maqsad talabalarning kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishdir. Ushbu maqsadga erishish kartografik chizmachilik fanlar sohasida bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligi, shuningdek, o'quv va kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun ularning umumiylikini safarbar qilish qobiliyati va tayyorligi bilan tasdiqlanadi. Kartografik chizmachilik fanlarni o'qitishning professional yo'naltirilgan texnologiyasini loyihalashda yetakchi maqsad talabalarning kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishdir. Ushbu maqsadga erishish kartografik chizmachilik fanlar sohasida bilim, ko'nikma va malakalarning mavjudligi, shuningdek, o'quv va kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun ularning umumiylikini safarbar qilish qobiliyati va tayyorligi bilan tasdiqlanadi. O'quv maqsadlarini batafsil ko'rib chiqish OTM talabalarining kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishda ularga erishish jarayonining ayrim qonuniyatlarini aniqlash uchun asos yaratadi. Shu sababli, OTM talabalarining kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan o'quv maqsadlarining

o‘ziga xos xususiyatlarini va texnologiyasini barcha tarkibiy qismlari bilan o‘zaro aloqalarini diqqat bilan ko‘rib chiqish zarur.

Asarlarda ko‘rsatilgandek [8], pedagogika fanlarini rivojlanishining zamonaviy sharoitlari asosida tanlash va o‘qitish jihatlari maqsadga muvofiqdir. Kartografik chizmachilik fanlarni o‘qitishni tashkil etishga texnologik yondashuv doirasida ushbu nazariyaga tayanish o‘qituvchi tomonidan belgilangan maqsadli parametrlarni amalga oshirishga yordam beradi.

"Kartografiya chizmachilik", "Topografiya", "Geodeziya", "Kartografiya" va "Geografik axborot tizimlari" fanlari tarkibini quyidagi mezonlarga asoslanib, davlat ta’lim standartlariga muvofiq tanlash maqsadga muvofiq:

- ❖ har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirish vazifalarini ta’lim mazmunida yaxlit aks ettirish;
- ❖ tarkibning yuqori ilmiy va amaliy ahamiyati;
- ❖ mazmun murakkabligini talabalarning haqiqiy ta’lim imkoniyatlariga muvofiqligi;
- ❖ ushbu fanlarni o‘rganish uchun ajratilgan vaqt mazmunining mosligi;
- ❖ mavjud texnik va moddiy-texnika bazasi tarkibiga muvofiqligi.

Kartografik chizmachilik fanlari bo‘yicha mashg‘ulotlarning mazmunini tanlash jarayonida ta’lim va kasbiy faoliyatning ayrim turlarini amalga oshirishlari uchun zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarning to‘plami bo‘lgan kartografik chizmachilik kompetensiyani aniqlashga urg‘u beriladi.

Kartografik chizmachilik fanlarini o‘qitishning mazmuniga asosan mavzular va vazifalar talabalarning boshqa fanlardan keyingi muvaffaqiyatli o‘qishlari uchun tegishli bilim va ko‘nikmalarga ega bo‘lish zarurligini hisobga olgan holda kiritildi.

O‘quv materialini tarkibini tizimlashtirish uchun asos - bu tizimli yondashuv. "Kartografiya chizmachilik", "Topografiya", "Geodeziya", "Kartografiya" va "Geografik axborot tizimlari" o‘quv fanlarining tarkibiy va mantiqiy sxemasi tuziladi. Talabalarni idrok etish va eslab qolish imkoniyatlariga muvofiq, o‘quv materiallari mashg‘ulotlarning turli bosqichlarida ortiqcha yuklamalarni hisobga olmagan holda tegishli bo‘limlar, modullar, mavzular hamda o‘quv mashg‘ulotlariga bo‘linadi.

Keyingi, *protsessual tarkibiy qism* OTM talabalarining *kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishga* qaratilgan, o‘qitish usullari, shakllari va vositalarini tanlash va asoslashni o‘z ichiga oladi.

Ko‘p tadqiqotlar *o‘qitish uslublarini* tahlil qilishga bag‘ishlangan, ammo hozirgi kunga qadar mavjud o‘qitish usullarini tizimli nuqtai nazardan taqdim qilishda ham

terminologik muammolar, ham qiyinchiliklar mavjud. Bu ushbu konsepsiyaning murakkabligi, noaniqligi va ko‘p qirraliligi bilan bog‘liq.

Fikrlarning barcha xilma-xilligini yetkazishga urinmasdan, biz I.Y. Lerner va M.N. Skatkin tomonidan taklif qilingan yondashuvni tanlaymiz [9]. Unga muvofiq *o‘qitish uslubi* didaktik vosita sifatida tushuniladi, bu o‘qituvchi va talabalar o‘rtasidagi o‘zaro munosabat normalari tizimi to‘g‘risida nazariy g‘oya beradi, bu davrda talabalar faoliyatini tashkil etish va tartibga solish, ularning mazmunini o‘zlashtirishni ta‘minlash bilan o‘quv maqsadlariga erishiladi.

Kartografik chizmachilik fanlarni o‘qitish usullarini tanlashda quyidagi omillar hisobga olingan:

- talabalarga ta‘lim berish, tarbiyalash va rivojlantirishning umumiy maqsadlari;
- kartografik chizmachilik fanlarini o‘qitish metodikasining xususiyatlari;
- muayyan dars materialining maqsadlari, vazifalari va mazmuni;
- ma‘lum bir mavzuni o‘rganish uchun ajratilgan vaqt;
- talabalarning tayyorgarlik darajasi;
- moddiy jihozlanish darajasi, jihozlarning, ko‘rgazmali qurollarning, texnik vositalarning mavjudligi;
- tayyorgarlik darajasi va shaxsiy fazilatlari.

OTM talabalarining kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan fanlarni o‘qitishda qo‘llaniladigan usullar talabaning shaxsiyatiga, uning o‘zini o‘zi rivojlantirishda faol ishtirok etishiga, yuqori sifatli bilim, mahoratga ega bo‘lishiga va aniq muammolarni ijodiy hal qilishga qaratilgan. Ular kartografik chizmachilik kompetensiyani shakllantirishga rivojlanishiga hissa qo‘shadilar.

Yetakchi metodlar - talabalarning bilim faoliyatini faollashtirishga imkon beradigan faol o‘qitish usullari. Shunga muvofiq, kasbiy muammolarni hal qilishda faoliyatning to‘liq subyektlari bo‘lgan o‘qituvchi va talabalarning faoliyat turi va roli o‘zgaradi.

Kartografik chizmachilik fanlarni o‘qitishda ular quyidagi natijalarga erishishga yordam beradi:

- talabalarning fikrlash, idrok va xulq-atvorini oshirishda eng yuqori ong darajasi;
- o‘quv jarayoniga yuqori darajada jalb qilinganligi va talabalarning bir-biri bilan o‘zaro aloqasi;
- o‘rganishda yuqori motivatsiya va ijodkorlik darajasi;
- qisqa vaqt ichida kasbiy amaliy ko‘nikma va ko‘nikmalarni rivojlantirish samaradorligini o‘z ichiga oladi[6].

Oliy o‘quv yurtidagi o‘quv jarayonining ajralmas qismi talabalarning mustaqil ishidir. Bu bilan biz talabalarning topshiriq bo‘yicha va o‘qituvchi rahbarligida, lekin uning bevosita ishtirokisiz bajaradigan rejali ishlarini tushunamiz. Talabalarning ushbu turdagi ishlarining ularning bilish faoliyatidagi o‘rni nihoyatda katta. Bu talabalarning nazariy va amaliy bilimlarni o‘zlashtirishlariga ongli munosabatini tarbiyalashga, intellektual mehnat odatini singdirishga qaratilgan. Shu bilan birga, talabalar nafaqat bilimlarni egallabgina qolmay, balki uni olish usullarini ham o‘zlashtirishi muhimdir, ya’ni. talabalarga qanday qilib o‘rganishni o‘rgatish kerak, bu ko‘pincha ularni aniq ma’lum bilimlar bilan jihozlashdan ko‘ra muhimroqdir[8].

Kartografik chizmachilik fanlarini o‘rganish bilimlarni o‘zlashtirishning yozuvlarni yozish, abstrakt, o‘rganilayotgan muammo bo‘yicha adabiyotlarni ko‘rib chiqish, o‘quv va ijodiy muammolarni yechish, mashq bajarish, hisoblash va grafik vazifalarni bajarish va boshqalar kabi shakllarini nazarda tutadi.

Shunday qilib, talabalarga kartografik chizmachilik fanlarni o‘qitish usullari va shakllari juda xilma-xil bo‘lib, faqat birdamlikda, bir-biri bilan oqilona kombinatsiyalashgan holda, ular muvaffaqiyatli ravishda kartografik chizmachilik kompetensiyani shakllantirishlari mumkin.

Kommunikativ vaziyatlarning barcha turlari (guruhli va individual) kasbiy yo‘naltirilgan texnologiyalar doirasida kartografik chizmachilik, kartografiya, geografik axborot tizimlari, topografiya va geodeziya fanlarini o‘qitish jarayonini faollashtirishga yordam beradi.

Ishning guruhli shakli vazifalarning bajarilishi ustidan nazoratni ta’minlash va muloqot uchun sharoit yaratishga imkon beradi. Bunday ish jarayonida o‘zaro maslahatlashuvlar, natijalarni muhokama qilish maksimal darajada qo‘llaniladi va bularning barchasi intensiv mustaqil ish bilan birga keladi. Ammo shuni ta’kidlash joizki, ushbu shaklning muhim kamchiliklari guruhlarni yollash va ulardagi ishlarni tashkil qilishning qiyinligidir, chunki guruhlardagi talabalar har doim ham murakkab o‘quv materialini mustaqil ravishda bajara olmaydilar.

O‘qitishning individual shakli har bir talabaning o‘qitish va ta’lim qobiliyatlariga muvofiq o‘zi uchun maxsus tanlab olingan mustaqil ravishda bajarish uchun topshiriq olishini nazarda tutadi. Bunday vazifalar darslik, xarita bilan ishlash, hisoblash va grafik vazifalarni bajarish bo‘lishi mumkin. Audiatoriyada har bir talabaning imkoniyatlarini hisobga olgan holda o‘qituvchi tomonidan tuzilgan turli xil xarakterdagi tarqatma materiallar yordamida individual ish shaklini tashkil etish maqsadga muvofiqdir. Bunday farqlangan individual vazifalar mexanik ishlardan

ozod bo‘lib, kam vaqt sarflash bilan samarali mustaqil ish hajmini sezilarli darajada oshirishga imkon beradi.

OTM talabalarining kartografik hamda kartografik chizmachilik kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan kartografik chizmachilik fanlarini o‘qitishning shaxsga yo‘naltirilgan texnologiyasini amalga oshirish belgilangan didaktik maqsadlarga erishish uchun turli xil o‘quv qo‘llanmalaridan foydalanishni o‘z ichiga oladi. Vositalarning asosiy maqsadi o‘quv materiallarini talabalar tomonidan o‘zlashtirish jarayonini tezlashtirishdir.

XULOSA

Zamonaviy pedagogika fanida o‘quv qo‘llanmalarining qat’iy tasnifi mavjud emas. Shunday qilib so‘nggi paytlarda kartografiyada vujudga kelgan yangi tarmoq Yer tasvirining umumiy nazariyasini va undan ilm-fanda va amaliyotda foydalanishni o‘rganuvchi fan Geoikonika tez sur‘atlar bilan rivojlanmoqda.

O‘quv materiallari tarkibini tizimlashtirish uchun asos - bu tizimli yondashuv asosida "Kartografik chizmachilik", "Kartografiya" va "Geografik axborot tizimlari" o‘quv fanlarining tarkibiy va mantiqiy sxemasi tuziladi. Talabalarni idrok etish va eslab qolish imkoniyatlariga muvofiq, o‘quv materiallari mashg‘ulotlarining turli bosqichlarida ortiqcha yuklamalarni hisobga olmagan holda tegishli bo‘limlar, modullar, mavzular hamda o‘quv mashg‘ulotlariga bo‘linadi.

Kartografik kompetensiyaning shakllanishiga ushbu jarayon samaradorligini oshiradigan va shu bilan OTM talabalarining kartografik tayyorgarligi sifatini oshiradigan pedagogik sharoitlarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi.

Kartografik chizmachilik fanlar sohasidagi bilim, ko‘nikma va malakalar to‘plamini quyidagi ta’lim turlarini amalga oshirish uchun safarbar qilish qobiliyati va tayyorligi:

- har xil turdagi va murakkablik darajasidagi kartografik asarlarni yaratish;
- ularni tahlil qilish va amaliy foydalanish;
- kartografik manbalardan tavsiflarni tuzish va har xil o‘lchovlarni bajarish;
- hududning topografik tadqiqotlarini o‘tkazish.

Kartografik chizmachilik kompetensiyaning shakllanishiga ushbu jarayon samaradorligini oshiradigan va shu bilan OTM talabalarining kartografik chizmachilik tayyorgarligi sifatini oshiradigan pedagogik sharoitlarni ishlab chiqishda hisobga olinishi kerak bo‘lgan bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining "Geodeziya va kartografiya faoliyati to'g'risida"gi Qonuni, 02.07.2020 yil // lex.uz
2. Safarov E., Prenov Sh., Mo'minov A. Topografiya va kartografiya, GAT texnologiyalari. O'quv qo'llanma. -T.: "Sano-standart". 2018.
3. Мирзалиев Т., Сафаров Э.Ю., Эгамбердиев А. Корабоев Ж. Карташунослик: Дарслик. - Т.: Чулпон номидаги матбаа ижодий уйи, 2012.
4. Safarov E., Prenov Sh., Mo'minov A. Topografiya va kartografiya, GAT texnologiyalari. O'quv qo'llanma. -T.: "Sano-standart". 2018.
5. Тихонова А.Ю. Роль картографического метода в изучении культурных процессов регионов России //География в школе. - 2007. -№7. - С. 48-50.
6. Уман А.И. Технологический подход к обучению: теоретические основы. - Москва - Орел: Mill У им. В.И. Ленина, ОГУ, 1997. - 208 с.
7. Уман А.И., Федорова М.А. Модельный подход к процессу обучения // Образование и общество - Орел, 2008. - №5. - С. 37-42.
8. U. N.IBRAGIMOV., Talabalarning kartografik kompetentligini shakllantirish jarayonini boshqarish. Jamiyat va innovatsiyalar – 2 (2021) / ISSN 2181-1415. 2021 yil.335.bet.
9. U. N.IBRAGIMOV., "Topografiy, kartografiya va GAT" fani talabalarda kartografik kompetentlikni shakllantirish vositasi sifatida. "TOPICAL ISSUES OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES" Republican scientific-practical online conference on March 17-18, 2021.

KEKSA VA KEKSA YOSHDAGI BEMORLAR BILAN SUHBATLASHISH CHORALARI VA SUHBATNING XUSUSIYATLARI

Babayeva Gulnozaxon Latibjonovna

Andijon mashinasozlik instituti,
O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida assistenti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada keksa yoshdagi bemorlar bilan muloqot jarayonidagi holatlar, ya'ni keksa yoshdagilar va keksa bemorlarning kasalliklaridan kelib chiqib muloqot qilish, chiroyli muomala madaniyatini qo'llash orqali ularni depress holatlaridan olib chiqish va sog'ayib ketishi uchun o'ziga bo'lgan ishonchini tiklashga qaratilgan.

***Kalit so'zlar:** Keksalar odamlar demensiyasi, psixologik xususiyatlar, ob'ektiv yondashuv, keksa yoshdagilar psixikasi, stereotiplar.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена ситуации в процессе общения с пожилыми пациентами, общению с пожилыми и пожилыми больными от их болезней, использованию культуры хороших манер для вывода их из депрессии и восстановления уверенности в себе для выздоровления.

***Ключевые слова:** деменция пожилых людей, психологические особенности, объективный подход, психика пожилых людей, стереотипы.*

ABSTRACT

This article focuses on the situation in the process of communicating with elderly patients, communicating with the elderly and elderly patients due to their illness, restoring their self-confidence to recover from depression and recover by applying a culture of good manners .

***Keywords:** Dementia in the elderly, psychological characteristics, objective approach, psyche of the elderly, stereotypes.*

KIRISH

Jamiyatda keksaygan insonlar soni ortib borgan sari uzoq muddatli parvarish bilan shug'ullanadiganlar soni ham ortib borish bilan birga qariyalar bilan muloqot qilish imkoniyatlari ham oshib bormoqda. Ko'plab insonlar keksalar bilan muloqotni unutadilar. Oqibatda keksalar ranjib ham qolishadi.

Keksalar bilan yumshoq suhbatlashishga imkon beradigan nutq uslubining o'ziga hos xususiyatlari mavjuddir.

Yoshi ulg'aygan sari, yuqori chastotali tovushlarni eshitish hamda tez gapiradigan tovushlarni ham eshitish qiyinlashadi. Shuning uchun, ularga sekin va

aniq ovozda qo‘pol va dag‘al bo‘lmagan ovozda so‘zlashish lozim bo‘ladi. Birdaniga baland ovozda gapirish keksa yoshdagi insonlarga nisbatan hurmatsizlik hisoblanadi. Har bir so‘zlayotgan nutqimizni o‘ylab va fikrlab gapirishi lozim. Keksa yoshdagi insonlar bilan muloqot jarayonida ularni gapirayotgan fikrini tugallamagunicha so‘z qo‘shmaslik, fikrini bosh chayqatib ma‘qullab turish, ularni fikrini to‘g‘riligi haqida o‘ziga bildirib turish kerak bo‘ladi. Keksa yoshdagi bemorlarni hikoyasi tugamagunicha, ularni tinglash orqali sizni qiziqtirayotganini bildirish lozim. So‘ng, gaplashib bo‘lgach, savollar berish orqali suhbatni kengaytirish maqsadga muvofiqdir.

Bundan tashqari, agar siz qishloqda bo‘lsangiz, standart tilda gapirish o‘rniga, ba‘zi lahjalar aralashgan holda gapirish sizga tanish bo‘lishi mumkin.

Gapirishdan tashqari, agar siz yuz ifodalaringizga e‘tibor bersangiz va ular bilan qanday munosabatda bo‘lsangiz, muloqot yanada yumshoq bo‘ladi. Bir-birlari bilan suhbatdan zavq olish uchun, ularga boshqa odamga keskinlik tuyg‘usini beradigan qattiq ifoda bilan emas, balki yorqin tabassum bilan muomala qilish muhim bo‘ladi. Bundan tashqari, nima haqida gapirayotganingizni eshitishni osonlashtirish uchun, orqadan emas, yon tomondan yoki old tomondan gapirish yaxshiroqdir.

Qolaversa, keksa yoshdagi bemor tushkunlikka tushganda yoki qayg‘uga tushganda, uning orqasiga tegish, ya‘ni silash yoki qo‘llarini ushlab turish kabi og‘zaki bo‘lmagan muloqotdan foydalanish ham muhimdir. Imo-ishora bilan muloqot qilish ko‘pincha suhbat paytida keksa odamlarning munosabatini o‘zgartiradi.

Har safar qariyalar bilan suhbatlashganda, yangi mavzular va hikoyalar tayyorlash shart emas. Aslida, keksa odamlar bilan tez-tez gaplashadigan ko‘p odamlar buni boshdan kechirishadi, lekin keksa odamlar ko‘pincha hayot tajribasida sinalgan voqeeliklarni ibrat va nasihat tariqasida aytib o‘tillar. Ularning har bir gaplari oltinga tengdir. Ularni diqqat bilan tinglashdan boshqa chorasi yo‘q, shuning uchun ular ilgari ham xuddi shu narsani gapirganini ko‘rsatish o‘rniga, diqqat bilan tinglayotganligingizni hamda birinchi marta eshitayotgandek ko‘rsatiishingiz kerak bo‘ladi. Eshitishdan charchamaslik uchun, avvalgisidan boshqacha savol berish yaxshiroqdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kundalik hayotimizda keksalar bilan ko‘proq aloqada bo‘lamiz, shu sababli bemorning holati haqida gap ketganda ehtiyot bo‘lib, vaziyatdan kelib chiqib gapirish, shundan so‘ng ularni tinglash, suhbatni yumshoq qilish uchun esa tinch va baland ovozda gapirish lozim bo‘ladi. Bundan tashqari, bir narsani takror-takror aytsa ham, inkor qilmasdan tinglash muhimdir.

Keksa yoshdagi bemorlar bilan muloqotni bemorning holatiga ko'ra 5 ta maslahatni ko'rib chiqamiz:

- 1-maslahat: past ovoz bilan aniq gapiring!
- 2-maslahat: Yaxshi tinglovchiga aylaning!
- 3-maslahat: Salbiy hikoyalari ko'p bo'lgan odamlardan biznes bilan shug'ullanishni so'rang!
- 4-maslahat: Keksa odamlar demensiyasi bilan muomala qilganda, boshqa odamning dunyosiga boring!
- 5-maslahat: og'zaki bo'lmagan muloqotdan foydalaning! Keksalar alohida emas.

Keksa yoshdagi bemorlar to'g'ri eshitishlari uchun baland ovozda gapirish o'rniga, "past" ovoz bilan "aniq" va tushunarli qilib gapirish lozim bo'ladi. Ma'lumotlarni ortiqcha yuklamalik va ularning yaxshi tushunishlarini osonlashtirish uchun alohida so'zlar bilan gapirish tavsiya etilmaydi. Ya'ni, yon yoki orqa tomondan emas, iloji boricha old tomondan gapirish muhimdir. Agar bemor yotoqda yoki nogironlar aravachasida bo'lsa, uning holatidan kelib chiqib, holatingizni pasaytirib, unga qarab suxbatlashish tavsiya etiladi. Bu esa keksa yoshdagi bemorning eshitishi va tushunishini osonlashtiradi.

Keksa odamlar bilan gaplashganda, ular tez -tez bir hikoyani takrorlaydilar. Buning sababi, yoshi ulg'aygan sari qisqa muddatli xotirani unutish osonroq. Keksa yoshdagi bemorlar bilan muloqotni osonlashtirish uchun birinchi navbatda "yaxshi tinglovchi" bo'lish kerak bo'ladi. Bemorning hikoyasini chin dildan "tinglash" - bu parvarish qiluvchining muloqot qilishidagi asosiy pozitsiyasidir.

Keksa yoshdagi bemorlar bilan gaplashib, bemor bilan ishonch munosabatlarini o'rnatish uchun, asta-sekin gaplashishga vaqt ajratishga to'g'ri keladi. Keksa yoshdagi bemorlarni muvaffaqiyatli tinglashning kalitlaridan biri – boshqa narsaga chalg'imasdan, o'zingizni xotirjam his qilishdir.

Bemorlarga yordam berayotganingizni his qilish - bu hayot sifatini yaxshilash uchun zarur bo'lgan hissiyotdir.

Keksa odamlarda demensiya - bu kasallik, unda aql, xotira va fikrlashning tushkunlik jarayoni boshlanadi. Buzilish miyaning hujayrali halokati bilan oqlanadi. Keksalik demensiyasi bo'lsa, qarindoshlar keksa odamning dastlabki unutuluvchanligini sezmaydilar va bemorning g'ayrioddiy xatti-harakatlari bo'lgan taqdirdagina signal berishadi. Keksalar demensiyasi u haqiqatdan butunlay farq qiladi, bunday holda, ushbu bemor bilan muloqot jarayonida u bilan oldin ham gaplashganingiz haqidagi dalillarni ko'rsatmaslik va yoki rad qilmaslik lozim, balki

xuddi boshqa odamning olamiga borayotgandek muloqot qilishga harakat qilish kerak bo‘ladi. Demansi bo‘lgan bemorlar doimo o‘zlarini yo‘qotib qo‘yadigan tashvish, tartibsizlik, g‘azab va sabrsizlik bilan kurashadilar. Shu sababli, demensiyasi bo‘lgan qariyalar bilan muloqot jarayonida ular bilan yaqin bog‘lanishga harakat qilish lozim.

Keksa yoshdagi bemorlar gapira boshlaganda, bir oz orqaga egilib, ularga hikoya sizni qiziqtirayotganini bildirish va suhbatdoshga iliq qarashga harakat qilish orqali uning sizga bo‘lgan ishonch munosabatlarini o‘rnatishingiz mumkin.

Albatta, bu munosabatni osongina tuzatish mumkin emas. Keksalarda bilan chin yurakdan muloqot qilish zavq bag‘ishlaydi va ko‘proq eshitishni xohlash - og‘zaki bo‘lmagan muloqotni yaxshilashning eng tezkor usulidir.

Keksalarga g‘amxo‘rlik - bu nafaqat tibbiyotda, balki psixologiyada ham maxsus bilimlarni talab qiladigan kasbdir. Tibbiy xodim keksa bemorlar bilan muloqot jarayonida har xil xulq-atvor, xususiyatlariga ega bo‘lgan bemorga duch kelishi mumkinligi haqida tasavvurga ega bo‘lishi lozim.

Keksa yoshdagi bemorlarning asosiy psixologik xususiyatlaridan biri - yolg‘izlik hissidir. Afsuski, buning ko‘pincha ob‘ektiv sabablari bor - aloqa yetishmasligi, yaqinlar e‘tiboridan chetda qolish, odatiy turmush tarzini o‘tkaza olmaslik va boshqalardan iborat.

Yana bir xususiyat shundaki, keksa odamlar yangi narsalarga moslashishga qiynaladilar. Bunda rivojlanishni xohlamaslik katta rol o‘ynaydi va motivatsiya oddiy - “Bu menga nima uchun kerak? Hayotni deyarli yashab bo‘ldimku!?” degan tushunchalari mavjud bo‘ladi va bu ularni og‘zaki suxbatlarida tez-tez aks etadi.

Ko‘pchilik keksa bemorlar keksalikni zaiflik bilan bog‘laydi va ba’zida ular shunchalik kuchli bo‘lishadiki, o‘zlarini zaif his qila boshlaydilar. Bunga sabab orttirilgan kasalliklar bilan kuchayadi - keksa odam o‘zlarini so‘ndira boshlaydilar, doimo hozirgi va keyingi kasalliklari haqida o‘ylaydilar va keyin klinikaga tashrif buyuradilar, yangi kasalliklarni qidiradilar, aslida ular shirin so‘zu e‘tiborni tibbiy xodimlardan eshitgani boradilar. Va xolanki, o‘z kasbiga jonkuyar va tajribali tibbiy xodim bunday bemorlar bilan qanday muloqotda bo‘lishni biladilar va ularga shirinso‘zlik, mexribonlik, kasalliklaridan xalos bo‘lishlarini aytib, ularni tinchlantiradilar. Natijada - uzoq davom etgan depressiya va hayoti uchun qo‘rquv paydo bo‘lishini oldini olishadilar. Keksa bemorlarimiz, xushmuomala tibbiy xodimlaru shifokorlardan bunday munosabatni eshitgach, o‘zlarini hayotga bo‘lgan qarashlarini o‘zgartiradilar va oz muddatga bo‘lsada hozirgi va kelasi paydo qilmoqchi bo‘lgan kasalliklarni unutadilar.

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, keksalarga g‘amxo‘rlik qilish nafaqat samimiy yordam, balki maxsus bilim va ko‘p bo‘sh vaqtni ham talab etmaydi.

Keksa yoshli insonlarda qarish jarayoni turli kasalliklar bilan ifodalanadi. Qarish jarayonida organizmning moslashish qobiliyati pasayadi, uning o‘zini o‘zi boshqarish tizimida zaifliklar paydo bo‘ladi, yoshga bog‘liq patologiyani qo‘zg‘atadigan va ochib beradigan mexanizmlar shakllanadi va ular yosh bola kabi e‘tiborga, shirin so‘zga muxtoj bo‘ladilar.

Kasalliklar surunkali bo‘lib, atipik kurs, patologik jarayonning tez -tez alevlanishi va uzoq tiklanish davri bilan kechadi.

Keksalarning umumiy jismoniy holati salomatlik va mehnat qobiliyatining ajralmas ko‘rsatkichidir. Ular uchun odatdagidek yashash qobiliyatini saqlab qolish, ya‘ni o‘ziga xizmat qilish muhim, shuning uchun ularning asosiy xususiyatlarini hisobga olish kerak. Masalan:

- harakatlanish darajasi;
- o‘ziga xizmat ko‘rsatish darajasi;
- doimo yaxshi munosabatni kutish;

Keksalikdagi sog‘liq holatining bunday ob‘ektiv ko‘rsatkichi cheklangan makon bilan chegaralanishdir. Shu asosda qariyalarning quyidagi toifalari ajratiladi: a) erkin harakatlanadigan; b) uyga, kvartiraga, xonaga bog‘langan kishilarning harakatchanligi cheklanganligi sababli; v) harakatsiz, yordamsiz, to‘shakda.

Hamma keksalar uchun universal bo‘lgan bu xususiyatni hisobga olgan holda, har bir alohida holatda qancha tibbiy va ijtimoiy yordam hamda qanday tartibdagi yordam zarurligini tezda anglab olinsa, kasallikni oldini olish uchun ob‘ektiv yondashish kerakligini aniqlash muhim bo‘ladi.

Keksa odamning kasalligi-bu odam uzoq davom etadigan surunkali kasallik natijasida oddiy mustaqil hayot uchun zarur bo‘lgan kundalik vazifalarni bajara olmasligida namoyon bo‘ladi. Bunday holda, doimiy g‘amxo‘rlik va yordam talab qilinadi. Keksa zaiflikka ruhiy yoki jismoniy nuqson (marazm) sabab bo‘lishi mumkin, lekin ko‘pincha - ikkalasining birgalikdagi ta‘siri kuchli bo‘ladi. Natijada keksa yoshdagi bemorlar o‘zlariga bo‘lgan e‘tiborning kamligini hamda kasalliklari oshib borayotganligi haqida bildiradilar. Ushbu vaziyatda keksa yoshdagi bemorlarga tibbiy xodim tomonidan alohida e‘tibor va g‘amxo‘rlik ko‘rsatilishi lozim bo‘ladi.

Yana bir kasallik borki, keksalarda tez-tez uchraydigan kasallik bu insult bo‘lib, insultdan keyingi shikastlanishlar natijasida keksa yoshdagi bemorlarning ruhiy holatiga ta‘siri kuchli bo‘ladi. Bunday hodisalarga stereotiplarhamroh bo‘lishi mumkin. Nevrologik zarbalar har xil darajada namoyon bo‘lganligi sababli, ushbu

turdagi bemorlar bilan individual holatda shug‘ullash hamda ular holidan tez-tez xabar olish, ular bilan suhbat davomida ularning ruhiyatini shirin so‘z va tez orada sog‘iyib ketishlari, hozirgi holatining oldingisiga qaraganda ancha yaxshi ekanligini aytish orqali tibbiy xodim ushbu bemorni haqiqatdan ham sog‘ayishiga yordam berishi mumkin bo‘ladi.

Bundan tashqari, jarroxlik tomonidan bir a‘zosining kesilishi, sinish holarti - keksa odamning yotoqda yotishining yana bir sababi bo‘ladi. Insonning yoshi qanchalik katta bo‘lsa, extiyotsizlik natijasida sinish ehtimoli shunchalik ko‘p kuzatiladi. Natijada bu yoriqlar ko‘pincha juda keksa odamlarniqiyin holatda qolishlariga olib keladi. Albatta bunday xollarda esa keksa odamlarga oldingidanda ko‘proq yordam kerak bo‘ladi. Alohida yotoq, alohida xona va alohida qarovchi ajratilishi lozim bo‘ladi. Bunday hollarda esa keksa yoshdagi bemorga qarovchisi tibbiy xodim tomonidan juda katta e‘tibor qaratilishi, ya’ni uning harakatlashi kamayishi yuzasidan unga jismoniy yordam berishi, ruhiy tomondan esa unga dalda bo‘luvchu so‘zlar bilan yordam berishi kerak bo‘ladi.

Tibbiy mutaxassisning bemor bilan har kuni muloqot qilishi, muloqot qilish ko‘nikmalaridan mohirona foydalangan holda, sog‘ayish umidini uyg‘otadi, kayfiyati va o‘ziga bo‘lgan ishonchini oshiradi, uning moslashish mexanizmlarini safarbar qiladi, mudofaasini optimallashtiradi. Bu, ayniqsa, keksa bemorlar uchun to‘g‘ri keladi.

Keksa bemorlar bilan muloqotda, og‘zaki ta’sir va terapiyaning muvaffaqiyati shifokor yoki tibbiyot xodimiga bo‘lgan ishonch va hurmatga, shikoyat-so‘rovlarga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘lishga va ular qo‘llanadigan kasallikning sub’ektiv tavsifiga bog‘liqdir.

Boshqa tomondan, keksa bemorlar bilan muomala qilishda, ko‘pincha, ularning davomiyligi, hatto yoshining o‘zi ham psixikada va shaxsiy fazilatlarida bunday o‘zgarishlarni keltirib chiqargan odamlar bilan muomala qilishlari kerak bo‘ladi.

Kasallikning uzoq surunkali kechishi bilan bemor o‘zining og‘riqli alomatlariga e‘tibor qaratadi. Bemorning shaxsiy xususiyatlariga, kasallikning ichki rasmiga, uning og‘riqli tajribalariga gipoxondriyal fiksatsiyaning o‘ziga xos xususiyatlariga, davolanish usullariga, o‘ziga bo‘lgan munosabatiga e‘tibor qaratilishi kerak bo‘ladi. Hamda faqat bemorlar bilan har kuni mohirona muloqot qilish, muloqot jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar va to‘siqlarni tahlil qilish, ularni mohirona yengish bilan mumkindir.

Keksa odamlarga yordam berishning umumiy tamoyillari quyidagilardan iboratdir:

- 1) O‘z vaqtida protezlash, eshitish apparatlari, ortopedik poyabzallardan foydalanish;
- 2) Kinesoterapiya, ya’ni harakatchanlik va o‘z-o‘zini parvarish qilish ko‘nikmalarini tiklash bo‘yicha mashqlar;
- 3) Fizioterapiya va suv muolajalari;
- 4) Jismoniy va ruhiy rehabilitatsiyani rag‘batlantiruvchi farmakoterapiya;
- 5) Ratsional ovqatlanish (kasallikka qarab ovqatlanish), psixoterapiya;
- 6) Kasbiy terapiya, ya’ni maxsus tanlangan kasblar bilan kasbiy terapiya.

Yotoqda qolgan qariyalarda harakatchanlikni tiklash uchun passiv va faol usullaridan foydalanish mumkindir. Odatda passiv usul vosita buzilishidan so‘ng darhol qo‘llaniladi. Bu yaqinlar yoki hamshira yordamida bajariladigan massaj va passiv gimnastikani o‘z ichiga oladi. Faol tiklanish bemorning o‘zi tomonidan amalga oshiriladi. Passiv va faol tiklanish bosqichlari kasallik sababiga, keksa odamning yoshi va umumiy holatiga qarab har xil davomiylikka ega bo‘lishi mumkin. Bemorning ruhiy holati, uning mustaqilligini imkon qadar tezroq tiklash istagi muhim rol o‘ynaydi.

XULOSA

Keksa va keksa yoshdagi psixikaning xususiyatlarini bilish, keksalikdan kelib chiqadigan ruhiy o‘zgarishlar mexanizmini tushunish, tibbiy xodimlarning keksa yoshdagi bemorlarga yondashuvining asosini tashkil qiladi. Geriatrik yordam ko‘rsatish ba’zida somatik patologiya emas, balki keksa yoki keksa odamning kasal bo‘lib qolishiga sabab bo‘ladigan salbiy ijtimoiy omillar (ishdagi va kundalik hayotdagi stereotiplarning o‘zgarishi, oiladagi nizolar va boshqalar)ni o‘rganish asosiy o‘rin tutadi. Shuning uchun, ayniqsa, katta yoshdagi bemorlarning ruhiy holatiga e’tibor qaratish lozim. Har qanday stressli vaziyat ularda bir qator o‘zgarishlarni keltirib chiqarishi mumkin, bu esa yashirin patologik jarayonlarning kuchayishiga va og‘ir sharoitlarning rivojlanishiga olib keladi. Ko‘plab keksa va keksa yoshdagi bemorlarni birinchi navbatda yolg‘izligini oldini qilish kerak. Yaxshi maslahat, turmush tarzini o‘zgartirishga yordam berish va yaqinlar bilan munosabatlarni normallashtirish ko‘pincha sog‘likni yaxshilashning asosiy omillaridan biridir.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash lozimki, tibbiy xodim va qarovchi insonning keksa yoshdagilar va keksa yoshdagi bemorlar bilan muloqot jarayonida ularni ruhiy holatiga, kayfiyatiga, kasallangan kasalligi turiga qarab muomala madaniyatini o‘rnatish joizdir.

REFERENCES

1. Keksa Odamlarning Kasalliklari 22 BOB, Hammabop Tibbiyot Qo'llanmasi 2013-yil.
2. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
3. Mamavaliyev N. S, Djaxangirov I. A., Atlas po manipulyatsionnoy texnike i uxodu za bolnimi, T., 1997 год.
4. Пряжников Н. С. Личностное самоопределение в преклонном возрасте // Мир психологии. 1999 год.
5. Крайг Г. Психология развития. СПб. : Питер, 2000 год.
6. Селиверстов П. В., Теретина Л. А. и др. Возрастные изменения желудочно-кишечного тракта у пациентов с дисбиозом толстой кишки на фоне хронических заболеваний печени // Профилактическая и клиническая медицина. 2010 год.
7. Эриксон Э. Психологический кризис развития пожилого человека // Психология старости : хрестоматия / ред.-сост. Д. Я. Райгородский. Самара : Бахрам-М, 2004 год.
8. Культурно-исторический подход к феномену жизненного опыта в старости // Культурно-историческая психология. 2010 год.
9. Малкина-Пых И. Г. Кризисы пожилого возраста. М. : ЭКСМО, 2005 год.
10. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan
11. Veb sayt
https://www.bbc.com/uzbek/lotin/2013/12/131213_latin_dementia_five_ways

ЗАЩИТА ИНФОРМАЦИИ В ИНТЕРНЕТ

Мавлянова Лола Тахировна,

специализированная государственная общеобразовательная школа №19
города Бухары, Бухарской области, учитель информатики

АННОТАЦИЯ

Интернет можно по праву назвать главным символом 21-го века. Глобальная Сеть стала Всемирной, не только охватив своей паутиной все континенты и страны, но и проникнув в каждую сферу жизни. Через Интернет решаются вопросы, начиная от заказа пиццы в ближайшем кафе, заканчивая многомиллионными сделками. Такая территория очень быстро стала привлекать мошенников. Поэтому встаёт вопрос об информационной безопасности.

Ключевые слова: *информационная безопасность, внутренние и внешние угрозы, спуфинг (англ. spoofing - подмена), аутентификация, криптография, симметричное шифрование, брандмауэр, электронно-цифровая подпись.*

PROTECTION OF INFORMATION ON THE INTERNET

Mavlyanova Lola Taxirotva

computer science teacher specialized state secondary school №19 Bukhara cities,
Bukhara region

ABSTRACT

The Internet can be rightfully called the main component of the 21st century. The global network has become worldwide, not only covering its web all continents and countries, but also penetrating into every sphere of life. Over the Internet, questions are solved, ranging from the order of pizza in the nearest cafe, ending with multimillion transactions. This territory very quickly began to attract fraudsters. Therefore, there is a question about information security.

Keywords: *Information security, internal and external threats, authentication, spoofing, cryptography, symmetric encryption, firewall, electronic digital signature.*

INTERNETDA AXBOROTNI HIMOYA QILISH

Mavlyanova Lola Taxirotva

Buxoro viloyati, Buxoro shahar,
19-ixtisoslashtirilgan davlat umumta'lim maktabi, informatika fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Internetni 21-asrning ramzi deb atash mumkin. Global tarmoq butun dunyoni o'z to'ri bilan qamrabgina qolmasdan, kundalik hayotning barcha sohalariga kirib bordi. Internet orqali oddiy pitsa zakaz qilishdan tortib, qimmatli kelishuvlargacha hal qilsa bo'ladi. Internetning bu globallashuvi firibgarlarni ham o'ziga jalb qildi. Bu firibgarlikka barham berish uchun axborot xavfsizligi nima ekanligi haqida savol tug'iladi.

Kalit so'zlar: *Axborot xavfsizligi, ichki va tashqi tahdidlar, stena (Engl.spoofing - almashtirish), autentifikatsiya, kriptografiya, simmetrik shifrlash, elektron raqamli imzo*

ВВЕДЕНИЕ

Ускорение процесса глобализации по всему миру, широкое распространение информационных технологий во все области жизни общества позволило довести практически до бесконечности уровень доступа информации человечеством. Любой вид деятельности в Интернете: движение финансовых средств, заказы товаров и услуг, оплата пластиковой картой или иным способом, общение в социальных сетях, даже чтение новостей на популярных сайтах связаны с различными рисками и требуют обеспечения информационной безопасности. Информация, передаваемая по Интернету, проходит через сотни устройств, на которых они временно хранятся для обеспечения бесперебойной передачи. И в каждом из них могут возникнуть угрозы её целостности и скрытности. Вместе с этим растет количество раскрытия конфиденциальной информации в Интернете. Основными причинами является человеческий фактор и несанкционированное внешнее вторжение. В результате удачных вторжений из вне уплывает большой объем информации. Но утечка самых ценных данных осуществляется заинтересованными офисными работниками из-за корыстных целей.

Защита информации – это комплекс мер по предотвращению утечки, потери, хищения, подделки, фальсификации информации, а также несанкционированного доступа и размножения.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В компьютерных системах вместе с понятием защиты информации широко распространено понятие информационной безопасности. **Информационная безопасность** – обеспечение скрытности, целостности и доступности информации, не ограничивая требований пользования ею. Возможные дыры в

информационной безопасности могут возникнуть с двух направлений: внешняя угроза и внутренняя угроза. Внешние угрозы исходят от людей: доступ к конфиденциальным данным случайно или преднамеренно получают пользователи внешней сети. Это могут быть и сотрудники компании, и злоумышленники, а также и форс-мажорные обстоятельства, например, стихийные бедствия. Внутренние угрозы - технические факторы: из-за ошибки программирования может произойти сбой оборудовании или отключение электроснабжения, оставляет возможность проникновения в сеть.

Проблемы, возникающие с безопасностью передачи информации при работе в компьютерных сетях, можно разделить на четыре основных типа:

- перехват информации - целостность информации сохраняется, но ее конфиденциальность нарушена;
- модификация информации - исходное сообщение изменяется либо полностью подменяется другим и отсылается адресату;
- подмена авторства информации;
- перехват сообщения с его изъятием.

Данная проблема может иметь серьезные последствия. Например, кто-то может послать письмо от вашего имени (этот вид обмана принято называть спуфингом) или Web-сервер может притворяться электронным магазином, принимать заказы, номера кредитных карт, но не высылать никаких товаров. В соответствии с перечисленными проблемами при обсуждении вопросов безопасности под самим термином "безопасность" подразумевается совокупность трех различных характеристик обеспечивающей безопасность системы:

1. Аутентификация - это процесс распознавания пользователя системы и предоставления ему определенных прав и полномочий. Каждый раз, когда заходит речь о степени или качестве аутентификации, под этим следует понимать степень защищенности системы от посягательств посторонних лиц на эти полномочия.

2. Целостность - состояние данных, при котором они сохраняют свое информационное содержание и однозначность интерпретации в условиях различных воздействий. В частности, в случае передачи данных под целостностью понимается идентичность отправленного и принятого.

3. Секретность - предотвращение несанкционированного доступа к информации. В случае передачи данных под этим термином обычно понимают предотвращение перехвата информации.

На практике используют несколько групп методов защиты, в том числе:

- **препятствие на пути предполагаемого похитителя**, которое создают физическими и программными средствами;
- **управление**, или оказание воздействия на элементы защищаемой системы;
- **маскировка**, или преобразование данных, обычно – криптографическими способами;
- **регламентация**, или разработка нормативно-правовых актов и набора мер, направленных на то, чтобы побудить пользователей, взаимодействующих с базами данных, к должному поведению;
- **принуждение**, или создание таких условий, при которых пользователь будет вынужден соблюдать правила обращения с данными;
- **побуждение**, или создание условий, которые мотивируют пользователей к должному поведению.

Для обеспечения секретности применяется шифрование, или криптография, позволяющая трансформировать данные в зашифрованную форму, из которой извлечь исходную информацию можно только при наличии ключа. В основе шифрования лежат два основных понятия: алгоритм и ключ. Алгоритм - это способ закодировать исходный текст, в результате чего получается зашифрованное послание. Зашифрованное послание может быть интерпретировано только с помощью ключа. Очевидно, чтобы зашифровать послание, достаточно алгоритма. Однако использование ключа при шифровании предоставляет два существенных преимущества. Во-первых, можно использовать один алгоритм с разными ключами для отправки посланий разным адресатам. Во-вторых, если секретность ключа будет нарушена, его можно легко заменить, не меняя при этом алгоритм шифрования. Таким образом, безопасность систем шифрования зависит от секретности используемого ключа, а не от секретности алгоритма шифрования. Многие алгоритмы шифрования являются общедоступными. Количество возможных ключей для данного алгоритма зависит от числа бит в ключе. Например, 8-битный ключ допускает 256 (2⁸) комбинаций ключей. Чем больше возможных комбинаций ключей, тем труднее подобрать ключ, тем надежнее зашифровано послание. Так, например, если использовать 128-битный ключ, то необходимо будет перебрать $2^{128} \approx 10^{40}$ ключей, что в настоящее время не под силу даже самым мощным компьютерам. Важно отметить, что возрастающая производительность техники приводит к уменьшению времени, требуемого

для вскрытия ключей, и системам обеспечения безопасности приходится использовать все более длинные ключи, что, в свою очередь, ведет к увеличению затрат на шифрование. Поскольку столь важное место в системах шифрования уделяется секретности ключа, то основной проблемой подобных систем является генерация и передача ключа. Существуют две основные схемы шифрования: симметричное шифрование (его также иногда называют традиционным или шифрованием с секретным ключом) и шифрование с открытым ключом (иногда этот тип шифрования называют асимметричным). При симметричном шифровании отправитель и получатель владеют одним и тем же ключом (секретным), с помощью которого они могут зашифровывать и расшифровывать данные. При симметричном шифровании используются ключи небольшой длины, поэтому можно быстро шифровать большие объемы данных. Симметричное шифрование используется, например, некоторыми банками в сетях банкоматов. Однако симметричное шифрование обладает несколькими недостатками. Во-первых, очень сложно найти безопасный механизм, при помощи которого отправитель и получатель смогут тайно от других выбрать ключ. Возникает проблема безопасного распространения секретных ключей. Во-вторых, для каждого адресата необходимо хранить отдельный секретный ключ. В-третьих, в схеме симметричного шифрования невозможно гарантировать личность отправителя, поскольку два пользователя владеют одним ключом. В схеме шифрования с открытым ключом для шифрования послания используются два различных ключа. При помощи одного из них послание зашифровывается, а при помощи второго - расшифровывается. Таким образом, требуемой безопасности можно добиться, сделав первый ключ общедоступным (открытым), а второй ключ хранить только у получателя (закрытый, личный ключ). В таком случае любой пользователь может зашифровать послание при помощи открытого ключа, но расшифровать послание способен только обладатель личного ключа. При этом нет необходимости заботиться о безопасности передачи открытого ключа, а для того чтобы пользователи могли обмениваться секретными сообщениями, достаточно наличия у них открытых ключей друг друга. Недостатком асимметричного шифрования является необходимость использования более длинных, чем при симметричном шифровании, ключей для обеспечения эквивалентного уровня безопасности, что сказывается на вычислительных ресурсах, требуемых для организации процесса шифрования.

Даже если послание, безопасность которого мы хотим обеспечить, должным образом зашифровано, все равно остается возможность модификации исходного сообщения или подмены этого сообщения другим. Одним из путей решения этой проблемы является передача пользователем получателю краткого представления передаваемого сообщения. Подобное краткое представление называют *контрольной суммой* или *дайджестом* сообщения. Контрольные суммы используются при создании резюме фиксированной длины для представления длинных сообщений. Алгоритмы расчета контрольных сумм разработаны так, чтобы они были по возможности уникальны для каждого сообщения. Таким образом, устраняется возможность подмены одного сообщения другим с сохранением того же самого значения контрольной суммы. Однако при использовании контрольных сумм возникает проблема передачи их получателю. Одним из возможных путей ее решения является включение контрольной суммы в так называемую электронную подпись. При помощи электронной подписи получатель может убедиться в том, что полученное им сообщение послано не сторонним лицом, а имеющим определенные права отправителем. Электронные цифровые подписи создаются шифрованием контрольной суммы и дополнительной информации при помощи личного ключа отправителя. Таким образом, кто угодно может расшифровать подпись, используя открытый ключ, но корректно создать подпись может только владелец личного ключа. Для защиты от перехвата и повторного использования подпись включает в себя уникальное число - порядковый номер.

Аутентификация является одним из самых важных компонентов организации защиты информации в сети. Прежде чем пользователю будет предоставлено право получить тот или иной ресурс, необходимо убедиться, что он действительно тот, за кого себя выдает. При получении запроса на использование ресурса от имени какого-либо пользователя сервер, предоставляющий данный ресурс, передает управление серверу аутентификации. После получения положительного ответа сервера аутентификации пользователю предоставляется запрашиваемый ресурс. При аутентификации используется, как правило, принцип, получивший название "что он знает", - пользователь знает некоторое секретное слово, которое он посылает серверу аутентификации в ответ на его запрос. Одной из схем аутентификации является использование стандартных паролей. Эта схема является наиболее уязвимой с точки зрения безопасности - пароль может быть перехвачен и использован другим лицом. Чаще всего используются схемы с

применением одноразовых паролей. Даже будучи перехваченным, этот пароль будет бесполезен при следующей регистрации, а получить следующий пароль из предыдущего является крайне трудной задачей. Для генерации одноразовых паролей используются как программные, так и аппаратные генераторы, представляющие собой устройства, вставляемые в слот компьютера. Знание секретного слова необходимо пользователю для приведения этого устройства в действие.

В последнее время корпоративные сети все чаще включаются в Интернет или даже используют его в качестве своей основы. Учитывая то, какой урон может принести незаконное вторжение в корпоративную сеть, необходимо выработать методы защиты. Для защиты корпоративных информационных сетей используются брандмауэры. **Брандмауэр** - это система или комбинация систем, позволяющие разделить сеть на две или более частей и реализовать набор правил, определяющих условия прохождения пакетов из одной части в другую. Как правило, эта граница проводится между локальной сетью предприятия и Интернетом, хотя ее можно провести и внутри. Однако защищать отдельные компьютеры невыгодно, поэтому обычно защищают всю сеть. Брандмауэр пропускает через себя весь трафик и для каждого проходящего пакета принимает решение - пропускать его или отбросить. Для того чтобы брандмауэр мог принимать эти решения, для него определяется набор правил. Брандмауэр может быть реализован как аппаратными средствами (то есть как отдельное физическое устройство), так и в виде специальной программы, запущенной на компьютере. Как правило, в операционную систему, под управлением которой работает брандмауэр, вносятся изменения, цель которых - повышение защиты самого брандмауэра. Эти изменения затрагивают как ядро ОС, так и соответствующие файлы конфигурации. На самом брандмауэре не разрешается иметь разделов пользователей, а следовательно, и потенциальных дыр - только раздел администратора. Некоторые брандмауэры работают только в однопользовательском режиме, а многие имеют систему проверки целостности программных кодов. Брандмауэр обычно состоит из нескольких различных компонентов, включая фильтры или экраны, которые блокируют передачу части трафика. Все брандмауэры можно разделить на два типа: пакетные фильтры, которые осуществляют фильтрацию IP-пакетов средствами фильтрующих маршрутизаторов; серверы прикладного уровня, которые блокируют доступ к определенным сервисам в сети. Таким образом, брандмауэр можно определить как набор компонентов или систему, которая

располагается между двумя сетями и обладает следующими свойствами:
- весь трафик из внутренней сети во внешнюю и из внешней сети во внутреннюю должен пройти через эту систему;- только трафик, определенный локальной стратегией защиты, может пройти через эту систему. В таком случае система надежно защищена от проникновения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Несмотря на существенные угрозы, исходящие из интернета, реально создать эффективно работающую систему безопасности. Первое что нужно сделать провести IT-аудит безопасности данных, подключить программы на ПК, позволяющие сохранить конфиденциальную и любую другую важную для бизнеса или частной жизни информацию. Технических средств и методик более чем достаточно, также можно обеспечить своей компании мониторинг IT-инфраструктуры. Весь вопрос – в желании и возможности их применять.

REFERENCES

1. Баранова Е.К. Информационная безопасность и защита информации: Учебное пособие/ Е.К.Баранова, А.В.Бабаш. –М.:Риор, 2018. – 400с.
2. Мельников В.П., Защита информации: Учебник/ В.П.Мельников. – М.: Академия. 2019. – 320 с.
3. Шаньгин В.Ф., Информационная безопасность и защита информации/ В.Ф.Шаньгин. – М.: ДМК, 2014. – 702 с.
4. Семенко В.А. Информационная безопасность: Учебное пособие/ В.А.Семенко. – М.: МГИУ, 20147. – 277 с.
5. Тайлаков Н.И. Информатика и информационные технологии: Учебник для учащихся 11 классов/ Н.И.Тайлаков, А.Б.Ахмедов, М.Д.Пардаева, А.А.Абдуганиев, У.М.Мирсанов. – Ташкент. 2018. -90 с., 107 с.

Интернет ресурсы:

1. <http://bourabai.kz/einf/chapter117.htm>
2. <https://sky-dynamics.ru/stati/metody-i-sredstva-zashhity-informacii-v-internete/>
3. <https://integrus.ru/blog/it-decisions/metody-sredstva-tehnologii-zashhity-informatsii-v-seti-internet.html>

YOSHLARDA YUKSAK MA'NAVIYATNI SHAKLLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna
Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yoshlarni yuksak ta'lim-tarbiya va ma'naviy jihatdan bugungi talab darajasida tarbiyalashning dolzarbligi haqida bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *Ma'naviy ta'lim-tarbiya, yoshlar, Vatan, insonparvarlik, mustaqillik, ma'naviy barkamollik, axloqan pok, ma'naviy barkamol*

АННОТАЦИЯ

В этой статье изложено высокое просветительское воспитание молодёжи, актуальность духовного воспитания на сегодняшний день.

Ключевые слова: *Духовно-просветительское воспитание, молодёжь, Родина, гуманность, независимость, духовно совершенный, духовное совершенство, нравственный,*

ABSTRACT

This article describes the high educational education of youth, the relevance of spiritual education today.

Keywords: *Spiritual and educational education, youth, Motherland, humanity, independence, spiritually perfect, spiritual perfection, moral,*

KIRISH

Mustaqillikning dastlabki kunlaridan boshlab ma'naviy sohalarida ham islohotlar olib borish zaruriyati tug'ildi. "Biz uchun, degan edi O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezident I.A.Karimov, -ma'naviyat, tarixiy va madaniy qadriyatlar, aholining ma'naviy, axloqiy holati, yosh avlodni tarbiyalash eng asosiy ustuvor vazifa bo'lishi lozim".⁷³

Yurtimizda aholining ta'limdan tashqaridagi qatlamlari orasida ma'naviy-mafkuraviy ishlarni olib borish tizimi ham shakllandi. O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov ta'kidlaganidek- "Hozirgi dunyo miqyosida aql-zakovat va fikr musobaqasi ketayotgan shiddatli bir davrda faqat mustaqil fikriga ega bo'lgan, o'zining kimligi, qanday buyuk zotlarning avlodi ekanini chuqur anglab yetgan, yon-atrofidagi voqealarga daxldorlik tuyg'usi bilan yashaydigan har

⁷³ Каримов И. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Т.: Маънавият, 2008.- 9-б

tomonlama bilimli va barkamol yoshlarga o‘z xalqi va Vatani shuhratini dunyoga yoyishga qodir bo‘ladi”.⁷⁴

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mustaqillik yoshlar kamolotiga yangicha talablar qo‘ydi. Har qachongidan ko‘ra ko‘proq ichki va tashqi go‘zallikning axloq bilan birlashuviga ahamiyat kuchaydi. Yoshlardagi faqat tashqi ko‘rinish estetik madaniyatning yaxshi bo‘lishiga olib kelmasligi, balki ulardan axloqan pokiza, ma’naviy dunyosi boy, sahovatli, iymonli, muomala madaniyati yuksak bo‘lishi kabi umuminsoniy axloqiy qadriyatlar ham talab etila boshlandi.

Shuning uchun ham mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta’kidlaganidek,- “2017 yil jismoniy tarbiya va sport sohasi bo‘yicha ham katta ishlar qilindi. Yurtimiz yoshlarining sport sohasidagi yutuqlari barchamizni quvontirmoqda. Jahon va qit’a miqyosida yangi-yangi chempionlar, shaxmat bo‘yicha xalqaro grossmeysterlar yetishib chiqmoqda”.⁷⁵

Zero buyuk alloma A.Avloniy ayganidek: tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo sadoqat, yo falokat masalasidir.

Ana shu ma’noda chinakam ma’naviyat yoshlarni Vatan, xalq va insoniyatni beminnat sevishga chorlar ekan, odamni tor va shaxsiy manfaatparastlik hissiyotlaridan forig‘ etar ekan, bu degan so‘z axloqiy kamolot ma’naviy madaniyat bilan, yuksak axloqiy komillik bilan bevosita bog‘liqdir.

Yuksak axloqiy ta’lim-tarbiya ma’naviy islohotlar markazida turadi. Chunki ahloq insonni jamiyat hayotidagi o‘rnini, millat ma’naviy ko‘zgusidagi husnini, ijodiy munosabatlar mezonini belgilaydi. “Inson axloqi-degan edi O‘zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov, - shunchaki salom-alik, xushmuomilalikdan iborat emas. Axloq- bu avvalo insof va adolat tuyg‘usi, imon, halollik degani”.⁷⁶

NATIJALAR

Shuning uchun O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, keng ko‘lamda siyosiy, iqtisodiy va ma’naviy jabhalarda islohotlarni avj oldirib yuborgan ekan, bu islohotlar negizini uch ming yillik davlatchilik tariximiz, ma’naviy merosimiz va milliy mentalitetimiz xususiyatlari tashkil qildi va uni og‘ishmay amalga oshira boshladi.

⁷⁴ Қаранг : Ўша жойда- 120-124-б

⁷⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий мажлисга мурожаатномасини кенг жамоатчилик орасида тарғиб қилишга бағишланган тақдимот.2017й 22 дек.

⁷⁶ Каримов И. Юксак маънавият – энгилмас куч.- Т.: Маънавият - 12-18-б

Ana shu maqsad yo'lida ta'lim va madaniyat sohalarida, aqliy va ma'naviy salohiyatlarni mustahkamlash bo'yicha bosqichma-bosqich islohotlar rejalashtirildi va hayotga tatbiq etildi.

Inson – islohot uchun emas, islohot- inson uchun xizmat qilishi zaruriyati ma'naviy islohotlar oldiga yangi vazifalar qo'ydi. Buning uchun yoshlar tarbiyasini haqiqiy vatanparvarlik, insonparvarlik, ota-ona va hamyurtlariga mehr-oqibat, xalq, ideallariga sodiqlik tamoyillari asosida olib borish ko'zda tutildi. Shuning uchun ma'naviy jihatdan mukammal rivojlangan insonni tarbiyalash, ta'lim va maorifni yuksaltirish, milliy uyg'onish g'oyasini ro'yobga chiqaradigan yangi avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri bo'lib qoldi.

Bunday avlod ajdodlar merosini o'zlashtirgan, zamonaviy sivilizatsiya yutuqlaridan bahramand bo'lgan, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan sog'lom bo'lgandagina ularning estetik madaniyati ham yuksak va ulug'vor bo'lishi nazarda tutildi. Xalqimizning o'z tarixi, qadriyatlar va madaniyatiga bo'lgan munosabatini o'nglamasdan, uning ongidagi va o'z tarixiga, ma'naviy merosiga bo'lgan eskicha qarashlardan poklanmasdan ma'naviy-ruhiy jihatdan yuksalib bo'lmas edi.

Darhaqiqat, O'zbekistonda islohotlarning davomiyligini ta'minlash hamda demokratik fuqarolik jamiyatini shakllantirish, yoshlarimizning ma'naviy qiyofasiga va ijtimoiy faolligiga bog'liqdir.

MUHOKAMA

Madaniyat va ma'rifat bilan bog'liq faoliyatlarning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash va ularni zamonaviy texnika-texnologiya talablariga javob beradigan darajada jihozlash natijasida Konservatoriya binosi, Temuriylar tarixi muzeylari, buyuk ajdodlar xotirasiga bag'ishlangan qadamjolar barpo etildi.

Bunday inshootlarning bunyod etilishi yoshlarni ham estetik, ham ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashda juda katta rol o'ynay boshladi.

Mustaqillik tufayli xalqning manaviy-ruhiy tiklanishi barcha islohotlarimizning ijtimoiy negizini tashkil etdi:

-xalqning manaviyati va madaniyati, uning xaqiqiy tarixi va o'ziga xosligi qayta tiklanganligi jamiyatimizni yangilash va taraqqiy etish yo'lida muvaffaqiyatli olg'a borishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ldi;

- jahon madaniyati taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimiz merosini teranligi va chuqurligini anglash, har bir avlodning o'z milliy va diniy an'analarga hurmat bilan qarash, ularni asrab-avaylash ruhida tarbiyalanishi jahon sivilizatsiyasi qadriyatlarini o'zgartirish zaruriyatini anglab yetish xalqimizning milliy o'zligini anglash va ijtimoiy faolligini oshirishda hayotbaxsh bir zaminga aylandi

-chinakam sivilizatsiyalashgan bozor munosabatlari faqat yuksak ma'naviyat negizida, yuksak axloqlilik va vatanparvarlik negizlarida barpo etilishi mumkin;

-yangi iqtisodiy va turmush sharoitida ma'naviy mustaqillik va o'ziga beklik, ezgulik, qalb saxiyligi va bag'ri kenglik singari xalqimizning go'zal fazilatlari sinovdan o'tdi;

-xalqning, ayniqsa, yoshlarning ma'naviy-ruhiy jihatdan qayta qad rostlashining jo'shqin o'chog'i bo'lgan eng oliyjanob ma'nodagi mahalla, qo'ni-qo'shnichilik, o'zaro hamdardlikning ahamiyati ko'proq qadrlana boshlandi;

-“Navro'z”-erkinlik, ozodlik va go'zallik bayramiga aylandi;

-yosh avlodni jismoniy va ma'naviy-ruhiy, estetik jihatdan tarbiyalash davlat va jamiyatning asosiy vazifalaridan biriga aylandi;

-yoshlarning yuksak ma'naviy tarbiyasi uchun juda katta ahamiyatdan kasb etuvchi tadbirkorlik, tashabbus, halol musobaqa va raqobat singari fazilatlar tarkib topmoqda;

-xalqimizning butun dunyoga bo'lgan Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bobur, Imom al-Buxoriy, at-Termiziy, Bahouddin Naqshband, Axmad Yassaviy, Moturudiy, G'ijdivoniy, Najmiddin Kubro kabi buyuk ajdodlari merosi va hayoti faoliyatini iftihar bilan esga olish milliy shon-sharaf manbaiga aylandi.

XULOSA

Ayni paytda yoshlarni yuksak ma'naviy jihatdan tarbiyalash va estetik madaniyatini oliyjanob his-tuyg'ular bilan kamol toptirib borish ma'naviy barkamollikka yetishishdagi birinchi qadamdir. “Haqiqiy axloqiy tarbiyalangan yoshlar ulug' rus yozuvchisi A. P. Chexov so'zi bilan aytganda, har tomonlama, ya'ni o'zining qiyofasi, kiyinishi, ruhiy va fikrlari jihatidan go'zal bo'lishi kerak”. Ayni paytda yoshlarimiz hayotini axloqiy va estetik jihatdan kamol toptirib borish jamiyat a'zolarining o'z qo'lida ekanligini anglab yetish joizdir.

Mamlakatimizda olib borilayotgan komil inson tarbiyasi jismonan baquvvat, axloqan pok, ma'naviy barkamol, vatanparvar hamda insonparvar yoshlarni ozod va obod Vatan ravnaqi yo'lida faol shaxs etib voyaga yetkazishga qaratilgan. Albatta, ushbu barcha xayrli ishlarning sababchisi va rahnamosi O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning ekanligini hammamiz bilamiz.

REFERENCES

1. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.

2. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
3. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).
4. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME TAVATABAI. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).
5. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).
6. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.
7. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.
8. Очилова, Н. Р., & Мамасалиев, М. М. (2016). Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. *Молодой ученый*, (5), 587-588.
9. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVERALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.
10. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).
11. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.

12. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. Проблемы науки, (3 (62)), 43-46.

13. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SAHIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (8), 456-462.

14. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (3), 100-404.

MULOQOTNING PEDAGOGIK FAOLIYATDA O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK TA'SIRI

Abdiyeva Dilfuza Qurbonovna

Qarshi muxandislik iqtisodiyot instituti

ANNOTATSIYA

Maskur maqolada pedagogik muloqotning o'ziga xos jihatlariga e'tibor qaratar ekanmiz, shaxslararo muloqotning boshqa shakllariga nisbatan pedagogning o'quvchilar bilan muloqoti va hamkorligidagi o'ziga xoslik o'quvchilarning rivojlanishlariga xizmat qilishi o'rganilgan.

Tayanch so'zlar: Muloqot, Shaxs, Seminap, Munozar, Xulq-atvor, Ta'lim-tarbiya, Pedagog.

АННОТАЦИЯ

В данной статье мы остановимся на специфике педагогического общения, и в отличие от других форм межличностного общения, специфика общения учителя и взаимодействия с учащимися способствует развитию учащихся.

Основные слова: Общение, Личность, Семинар, Дискуссия, Поведение, Воспитание, Педагог.

ABSTRACT

In this article, we will focus on the specifics of pedagogical communication, and unlike other forms of interpersonal communication, the specificity of the teacher's communication and interaction with students contributes to student development.

Key words: Communication, Person, Seminap, Discussion, Behavior, Education, Pedagog.

KIRISH

Insonning yashashi, rivojlanishi, shaxs bo'lib shakllanishi uning jamiyat bilan bo'lgan aloqasini muloqotsiz tasavvur qilish juda qiyin.

Muloqot – bu insonlarning hamkorlikdagi faoliyatiga bo'lgan ehtiyoji bo'lib, ularning o'zaro munosabatlari, ta'sirlari, ma'lumot hamda axborot almashishiga doir ularning birgalikdagi faoliyati hisoblanadi. Shaxs muloqotini shakllantirishda uning yoshi, jinsi, kasbi, dunyoqarashini hisobga olgan holda ish olib borish lozim.

Taniqli psixolog S. L. Rubinshteyn shunday deb yozgan edi: “Kundalik hayotga odamlar bilan muomalaga kirisharkanmiz, biz ularning xulq - atvoriga mo'ljal olamiz. Negaki biz ularning tanqidiy ma'lumotlariga, ma'lumotlari mohiyatini go'yo o'qib

ya'ni mag'zini chaqib chiqamiz va shu yo'sinda kontekstda mujassamlashadigan matnning ichki psixologik jihati mavjud bo'lgan mazmunini aniqlaymiz”

Bugungi kunda oldimizda turgan asosiy vazifalarimiz ma'lum darajada ancha qiyin hamda murakkabdir. Zero, oldimizda turgan vazifani ado etish faoliyatda ancha keng bilim va tafakkurni talab etadi. Bugun kishining ichki hoxish-irodasi, shaxsiy qarorigina bunday majburiyat hissini uyg'ota oladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Shuning uchun ham muloqot ta'lim-tarbiya jarayonida birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. Muloqotsiz ijtimoiy tajribani ta'lim oluvchilarga taqdim etish imkonsizdir. O'qituvchidan esa nutq va muloqot madaniyatini, notiqlik san'atini puxta egallashi muhim ahamiyat kasb etib bormoqda.

Yoshlarning bilim olishlari, intilishlarini, o'qituvchiga yoki tengdoshlarining ichki olamiga yaqinlashtirish uchun atrofida qilargi uning nazari bilan qarash, yondashish, ularni tinglash va tushunish ular uchun muhim o'rin egallaydi. O'quvchilarning ta'lim jarayonida muloqotini shakllanishida uning tarbiyalanganlik darajasi ham muhim o'rin egallaydi. Ta'lim berish jarayonida yoshlarga kuchli ta'sir etadigan so'zlarni qo'llasangiz ham u qabul qilmasligi, o'qituvchining bergan ko'rsatmalarigizga amal qilmasligi mumkin. Chunki bolada yoshligidan muomala madaniyatini shakllantirib borishda maqsad to'g'ri qo'yilishi lozim bo'ladi.

NATIJALAR

Muloqot nafaqat ta'lim-tarbiya jarayonida, avvalo oilada, mahallada, jamoada, guruhda shakllanib boradi. Agar oilada kattalar bir-birlariga qo'pol munosabatda bo'lsalar, bola ham ularga taqlid qilib atrofida qilargi bilan nizolarga borishi mumkin.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar nafaqat bilimlarni o'rganishga jalb etiladilar, balki ularning muloqotga bo'lgan ehtiyojlari ham qondiriladi. Shu asosda o'quvchilarda o'z-o'zini namoyon etish, ijod qilish, o'zliklarining yaxshi jihatlarini ko'rsatish ko'nikmalari ham shakllantiriladi. Shaxsda ko'nikma, bilim, malakalarning hosil bo'lishida esa muloqotning o'rni beqiyos.

MUHOKAMA

Shu sababli ham o'qituvchi mehnatining natijasi sifatida uning o'quvchilar bilan hamkorlikda ishlashni to'g'ri tashkil etishi, ular bilan muloqotga kirishishi, ular faoliyatiga rahbarlik qilishini ko'rsatish mumkin.

O'qituvchi bilan o'quvchilar orasidagi muomala va muloqotni to'g'ri yo'lga qo'yilmasligi ularning o'zaro bir-birlarini tushunmasligi ular orasida qiyinchilikni vujudga keltiradi, hamda o'quv-tarbiya jarayonini murakkablashtiradi, ijtimoiy

tajribasini ta'lim oluvchilarga yetkazilishini qiyinlashtiradi. Bu esa o'quvchilarning yangi xarakterdagi shaxsiy tajribani hosil qilishlariga to'sqinlik qiladi. O'qituvchining o'quvchilar bilan muloqotga kirishish jarayoni kasbiy pedagogik faoliyatning mazmuni va muhim tarkibiy qismini tashkil etadi.

Pedagogik muloqotning o'ziga xos jihatlari e'tibor qaratar ekanmiz, shaxslararo muloqotning boshqa shakllariga nisbatan pedagogning o'quvchilar bilan muloqoti va hamkorligidagi o'ziga xoslik o'quvchilarning rivojlanishlariga xizmat qilishidir. Pedagogik muloqot o'qituvchining shunday muloqotiki, uning yordamida o'quvchilarning istak va hohishlarini rivojlantirish uchun qulay sharoit yaratiladi, o'quv faoliyatining ijodiy xarakterga ega bo'lishini ta'minlanadi, ularning shaxsiyatini samarali shakllantirish imkoniyatlarini vujudga keltiriladi, o'quv jarayonida qulay hissiy muhit yaratiladi, jamoada ijtimoiy-psixologik jarayonning boshqarilishi ta'minlanadi. Shu bilan bir qatorda, o'quv jarayonida o'qituvchining shaxsiy xususiyatlaridan yuqori darajada foydalanish imkoniyati tug'iladi.

Samarali pedagogik muloqotni yo'lga qo'yish uchun o'qituvchi quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi talab etiladi:

- o'z xulq - atvorini boshqara bilishi;
- diqqatning sifatini ta'minlashi;
- ijtimoiy persepsiyaga ega bo'lishi va o'quvchining qiyofasidan uning kechinmalarini o'qiy olishi;
- o'quvchi shaxsiyatini mos tarzda modellashtirish, tashqi belgilar asosida uning ruhiy holatini anglash;
- nutq orqali muloqotni o'rnatish;
- o'quvchilar bilan nutq yordamida hamda nigohlar orqali aloqaga kirishish va shu kabi ko'nikmalar.

Har qanday ta'limning maqsadi – ta'lim oluvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'ladi. O'quv faoliyatida ta'lim maqsadining barcha jihatlari amalga oshirishda turli ta'lim metodlarini birgalikda qo'llash zarur. Bunday faol shakllar sirasiga:

- Guruhli yoki individual-guruhli;
- Juftliklarda;
- Jamoaviy ish shakllarini kiritish mumkin.

Ushbu shakllar umumiy va tarkibli shakllar sifatida baholanadi.

Shu bilan bir qatorda o'qitishning aniq va maxsus shakllari ham mavjud. Ular:

- Seminarlar;
- O'quv konferensiyalari;

- Munozaralar;
- Guruhli bahs-munozaralar kabilardan iborat.

XULOSA

Shu tariqa pedagogik muloqot tushunchasi ostida o'qituvchi bilan o'quvchilarning o'zaro munosabatlari tizimi, o'zaro axborot almashinish jarayoni, ta'lim-tarbiyani optimallashtirish imkoniyatlari, alohida o'quvchilar bilan birgalikda ishlashni tashkil etish imkoniyatlari shakllanadi. O'qituvchi va o'quvchilarning birgalikdagi harakatlarini tarbiyaviy ta'sir ko'rsatilishi, o'quvchilarning bilish imkoniyatlari, ularning mustaqil muloqotga kirishishlari uchun qulay sharoitlarning yaratilishiga imkoniyat yaratiladi. Bunday vaziyatda o'qituvchi pedagogik jarayonni faollashtiruvchi, uni tashkil etuvchi va boshqaruvchi sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi.

REFERENCES

1. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
2. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
3. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).
4. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME TAVATABAI. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).
5. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).
6. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.

7. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.
8. Очилова, Н. Р., & Мамасалиев, М. М. (2016). Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. *Молодой ученый*, (5), 587-588.
9. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVEPALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.
10. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).
11. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.
12. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 43-46.
13. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SAHIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (8), 456-462.
14. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (3), 100-404.
15. Махсудова М.А. Мулоқот психологияси. -Т. Янги аср авлоди, 2006. - 204б.
16. Алимжонова З., Тўлаганов А.Н., Нутқ санъати / – Т., Фан, 2005.
17. Бобоназарова Б. Нутқ санъати. –Т., ЎзДСИ, 2004
18. Каримова В.М. Психология. Т.: Шарқ, 2000. -256 б.
19. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. –Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти. 2010. -488б.

THE INFERNAL THEME IN M.Y. LERMONTOV'S POEM "DEMON"

Mamadjanov Arabboy Vahobjonovich

Assistent of the Andijan institute of machine-building

ABSTRACT

Demonic theme manifested in a work of fiction in the presence of special substantive and formal properties, directly or indirectly indicating either the participation in the events of otherworldly forces, or the manifestation of the qualities inherent in the infernal beings, in humans themselves. Society's interest in supernatural phenomena, including the infernal, traced throughout the history of human culture. The attempt to make philosophical sense of the infernal themes and the world of the supernatural has always been characteristic of Russian literature.

Keywords: *Demon (evil), literature, M.Y. Lermontov, infernal, theme.*

АННОТАЦИЯ

Демоническая тематика проявляется в художественном произведении в наличии особых содержательных и формальных свойств, прямо или косвенно указывающих либо на участие в событиях потусторонних сил, либо на проявление качеств, присущих inferнальным существам, в самих людях. Интерес общества к сверхъестественным явлениям, в том числе и inferнальным, прослеживается на протяжении всей истории человеческой культуры. Попытка философского осмысления адских тем и мира сверхъестественного всегда была характерна для русской литературы.

Ключевые слова: *Демон (зло), литература, М.Ю. Лермонтов, inferнальное, тема.*

INTRODUCTION

The subject of Demon appeared in Lermontov's work in 1829 in the poem "My Demon", and the same year the first edition of the poem "Demon" was written, which had eight editions in all, the last of which, as scholars suppose, was completed in 1839. In these early works, there is a declaration of evil that is not yet compatible with suffering. However, the Demon, alien to suffering and remorse, did not appear in Lermontov's youthful works for long. Almost at the same time (also in 1829) a sad and melancholy Demon was born. He "does not laugh at his evil deeds", dreams of love and, finally, "the dead man knows love".

This particular Demon gains power over the lyrical hero's soul not through the power of destruction, but through the power of his restlessness, his striving for "the image of perfection". The Demon seems to bifurcate between good and evil, light

and darkness in all versions of the poem [3]. Inferno has a literal translation from English inferno – “hell”, spiritual darkness. Infernality from the Latin infernal is – “being in hell, happening in hell, hellish; possessed by violent passions, demonic”, also “devilish lawlessness, wickedness”. words formed from this root in some Romance languages, such as Italian, Spanish, still denote hell, underworld, below, infernal, chthonic, underground in the generally accepted meaning – a generalizing concept for mythological and real events, which are based on the idea of immortality through the experience of death, the use of magic or an agreement with the devil [2].

DISCUSSION AND RESULTS

On the contrary, the poet shows the incompatibility of both principles, where good and evil meet, there is eternal, unquenchable enmity. This is why the halo of the greatness of all Lermontov’s demonic heroes lies in this “proud enmity”. Thus, Lermontov’s demonism is not a philosophy of evil, and the demon is not a symbol of evil.

The growing consciousness in Lermontov that he is “not Byron”, that he is a poet “with a Russian soul”, is reflected in his growing protest against “buffoons of vice and selfishness” (perhaps insignificant imitators of Byronic heroes), affects Lermontov’s evolution as a singer strong personality. The images of Arbenin, Demon (III edition), Pechorin (“Princess Ligovskaya”) testify to the author’s critical attitude towards his characters, which is especially noticeable in the mature time of the writer’s work.

The image of the Demon revealed in a high tragic key in the works of Milton, Byron, Goethe, Moore, A. de Viny, on Lamartine. The image of the Demon – the people’s devil, sustained in a comic way. However, the Lermontov Demon reveals similarities with Milton’s Satan, Byron’s Lucifer, Goethe’s Mephistopheles, Vini’s Satan. In addition, descriptions of Caucasian nature, everyday life could recreate the natural world for Lermontov [2].

The new hero (romantic hero) is a free and rebellious person, independent of God, nature, and society. He is lonely, disappointed in the reality around him and opposed to his surroundings. Psychologically, this is an individualist and skeptic, who perfectly knows the weaknesses of people. He endowed with great moral strength, capable of high passions, but he never finds happiness, does not achieve inner harmony. Despising lies, pretense, petty passions, insignificant goals that dominate secular society, the romantic hero flees from him into a different environment, more consonant with his inner state.

The demon in the poem did not depict as usual: as an evil, disgusting and ugly messenger of hell, but as a “winged and beautiful” creature. The demon is not Satan, but a fallen angel who cast out of heaven for the sin of rebellion and disobedience. He deprived not only of death, but also of the gift of oblivion – such a punishment for his crime. Longing for a lost paradise, the loneliness of an outcast, a thirst for revenge, contempt for insignificant, vain people – this is what drives him in a continuous struggle with the divine idea of good and the whole of God's world, and in some kind of tired, indifferent deed of evil.

*Sad Demon, spirit of exile
He shone, a pure cherub,
Greedy for knowledge, he followed
When he believed and loved
Long outcast wandered
In the wilderness of a world without shelter
He sowed evil without pleasure,
In addition, evil bored him [1].*

The Demon of Lermontov is a “powerful image”, “mute and proud”, which for so many years shone to the poet with “magically sweet beauty”. In Lermontov's poem, God depicted as the strongest of all tyrants in the world. In addition, the Demon is the enemy of this tyrant. The cruelest accusation to the creator of the Universe is the Earth created by him:

*Where there is no true happiness
No lasting beauty
Where there are only crimes and executions,
Where petty passions only live;
Where they do not know how without fear
Neither hate nor love [1].*

This evil, unjust god is, as it were, the protagonist of the poem. He is somewhere backstage [1-12]. However, they constantly talk about him, they remember him, and the Demon tells Tamara about him, although he does not address him directly, as the heroes of other Lermontov's works do. “You are guilty!” – The reproach thrown to God by the heroes of Lermontov's dramas, accusing the creator of the Universe.

The goal of the Demon is not another creation of evil, the death of a seduced soul. This is a rebellion against the world order established by God, an attempt to change fate and your sentence, to get away from painful eternity alone with evil and

a well-deserved punishment. He longs to find new happiness and life, to overcome the curse and exile from paradise, the angelic song of the nun Tamara awakens earthly love in the spirit and sheds tears, but his tear itself is unearthly, it burns the wild stone near the monastery walls.

The tragedy of the Demon lies not so much in the fact that he rejected by God and doomed to loneliness [13-28]. However, in the fact that evil entered his soul and began to control him. M.Y. Lermontov represents the demon at that fatal and tragic moment for him, whom he immersed in memories. In those days, “he believed loved”, “knew neither malice nor doubt ...” God and the world, the Demon turned his life into a meaningless and empty fun. Sowing evil, he did not experience pleasure. In this – that tragic moment of memories of the former pure, direct faith and love of the senseless pleasure of evil, which “bored him”, we find the Demon. There was a crack in his once firm and proud stance. He is aware of the internal inconsistency of his being; he recognizes the senselessness and futility of the individualistic rebellion, which only separated him from world life. Both heaven and earth live in their own way, I do not need the Demon, but the Demon needs them: he sadly recalls the past days in paradise and looks at the earth with “cold addiction” [3].

An internal contradiction drives the thoughts of the Demon – he again wants to find a connection with the world, and at the same time with the earth and the sky, but is unable to overcome the evil inclination of his soul, proud contempt for both worlds [29-42]. In the scientific literature, a point of view expressed, according to which the Demon seeks an alliance with people, rejecting the world of slavish obedience created by God. In the name of a better world, the Demon approaches Tamara, who, however, did not justify his hopes, since she is bound by the chains of traditions and cannot escape from the power of the existing order. However, one can hardly agree with such a view. The natural, patriarchal world does not at all symbolize for Lermontov the civilized order denied by the Demon, the Demon addresses precisely the best, who are on the periphery of the author’s intention. They have already separated from the natural world. There is no longer “neither true happiness nor lasting beauty”, there the “flame of pure faith” has died out. With these people, the Demon does not seek an alliance.

However, there is a big feast in it today -

Zurna sounds, and guilt pours -

V. Belinsky accurately described the inner meaning of Lermontov’s poem: “The demon,” the critic wrote, “denies for affirmation, destroys for creation. ...”[5].

M.Y. Lermontov romantically showed the hopelessness of such moods of denial and put forward the need for other ways of fighting for freedom. Overcoming romantic individualism, revealing the inferiority of “demonic” denial, confronted Lermontov with the problem of effective ways to fight for the freedom of the individual, the problem of a different hero.

V. Belinsky revealed the symbolic meaning of the image of the Demon. The demon, he wrote, “denies in order to affirm, destroys in order to create; it makes a person doubt the reality of truth as truth, beauty as beauty, good as good, but as this truth, this beauty, this good. He is so terrible, because he is powerful, that he will hardly give birth to doubt in you that hitherto you have considered it an indisputable truth, as the ideal of the new truth already shows you from afar. In addition, while this new truth is only a phantom, a dream, an assumption, a hunch, a presentiment for you, until you have realized it, have not mastered it. you are the prey of this demon and must know all the torments of unsatisfied aspiration, all the torture of doubt, all the sufferings of a desolate existence” [5]. The originality of artistic solutions found by M.Y. Lermontov testified to the variety of forms and ways of development of infernal themes. as an example, one can cite the story “Shtoss”, the works “Azrael”, “Angel of Death”, “Demon”, as well as in the ballads “Gifts of the Terek”, “Dispute”, “Airship” («Штосс», «Азраиль», «Ангел смерти», «Демон», «Дары Терека», «Спор», «Воздушный корабль».).

CONCLUSION

Thus, the manifestation of the infernal theme in the work accompanied by the presence of a certain type of heroes with infernal characteristics. Most often, the infernal theme realized in fantastic works. Its basis is mythology, folklore, religion, as well as Gothic traditions. Archetypes used to create characters. A common form of expressing the theme is the incarnation of demonic characters or, conversely, the acquisition by a person of the traits of a demon. It is also possible indirectly express the infernal theme. An unusual or supernatural event is one of the frequent manifestations of the infernal theme. It accompanied by a conflict based on a person’s meeting with evil spirits.

REFERENCES

1. Лермонтов М.Ю. Стихотворения; Поэма; Маскарад; Герой нашего времени. – М: Худож. лит., 1984.

2. Ушаков Д.Н. Большой толковый словарь современного русского языка. – М.: Гос. изд-во иностр. я. и нар. слов, 1935 г. <https://www.classes.ru/all-russian/russian-dictionary-Ushakov-term-21092/htm>
3. Nabieva, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Uzbek Families with Mother-In-Law and Daughter-In-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonova, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.
5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitova, A. M., Inoyatova, K. F., & Sanjarova, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonova, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonova, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).

15. Турақулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE "MARKET ECONOMY" CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕНТ-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujjevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.

28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).
31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Туракулова, Ф. А., & Кудратова, Ш. К. (2014). Социальный статус семьи. In *Исследование инновационного потенциала общества и формирование направлений его стратегического развития* (pp. 215-216).

40. Турақулова, Ф. А. (2016). ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ НАУКИ. *Ученый XXI века*, 59.
41. Nabieva, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
42. Nabieva, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

DISTANCE LEARNING: THE FUTURE OF EDUCATION DEVELOPMENT

Yuldasheva Laziza Ravshanovna

Assistent of the Andijan institute of machine-building

ABSTRACT

For a long time, people have tried to make learning automated, regardless of whether a teacher is nearby. At the end of the 20th century, with the advent of a regular and reliable postal system, “correspondent training” arose. Students received educational materials by mail, corresponded with teachers and passed exams to a trusted person, wrote a scientific paper. Correspondent training made it possible to study foreign languages, psychology, economics, and even dance with manuals sent by mail. Many universities have provided such training; continue to develop such programs through correspondence or internet communications today.

Keywords: *E-learning, modern technologies, the Pandemic, distance learning, modern method, information, internet.*

АННОТАЦИЯ

Давно люди пытались сделать обучение автоматизированным вне зависимости от того, находится ли рядом учитель. В конце 20 века, с появлением регулярной и надежной почтовой системы, возникло «корреспондентское обучение». Студенты получали учебные материалы по почте, переписывались с преподавателями и сдавали экзамены доверенному лицу, писали научную работу. Заочное обучение позволяло изучать иностранные языки, психологию, экономику и даже танцевать по пособиям, присланным по почте. Такое обучение проводят многие университеты; продолжают разрабатывать такие программы посредством переписки или интернет-коммуникаций и сегодня.

Ключевые слова: *электронное обучение, современные технологии, пандемия, дистанционное обучение, современный метод, информация, интернет.*

INTRODUCTION

Distance e-learning is a modern method of distance learning using computer systems. Many organizations are already using it, others while they are considering, deciding whether to pay off its use.

E-learning is a computer-assisted distance learning system. In essence, this is a perfect version of the self-instruction book familiar to everyone. The student studies a

topic, and then performs a test – if the result of the knowledge test was positive, then the student proceeds to study a new topic for him, if not, then the automated learning system offers to get acquainted with additional literature, take another lesson. The presentation of information occurs in different ways: video and audio materials, pictures, animation are used. No paper tutorial provides such multimedia capabilities [1-12]. To change the content, if necessary, the system administrator can press a few keys.

In modern conditions, the widespread use of the achievements of world science and innovation is becoming the most important factor in the dynamic and sustainable development of all spheres of life of society and the state, building a worthy future for the country. President of Uzbekistan S.M. Mirziyoyev on November 29, 2017 signed a decree on the formation of the Ministry of Innovative Development of the country. “The main activities of the Ministry in the field of introducing innovations in the social development of our country are: assisting in promotion in the education system, including through the introduction of modern, interactive and creative teaching methods, ensuring the development of innovative curricula that provide for the widespread use of digital technologies”. Until recently, such concepts as distance learning or open learning practically not separated. Nevertheless, at present, distance learning has proven its importance and relevance, especially during self-isolation [13-25].

DISCUSSION AND RESULTS

Modern distance learning systems allow for training and checking knowledge on a personal electronic computer at a convenient time, are individual and objective. Software of modern distance learning systems require a developed computer infrastructure, including local computer networks and access to the Internet, highly qualified personnel for system administration and confident users of personal electronic computers as students.

The results of the classes are available immediately upon completion, the necessary information can be stored amount of time and then analyzed for decision-making. This allows you to create a systematic approach to assessing and improving the professionalism of specialists, makes it possible significantly improve the efficiency of training costs and create a system of continuous monitoring the educational level and professional development of personnel outside depending on its territorial location.

Thus, one of the main tasks of teachers, especially now during the Pandemic, is to introduce into the educational process such methods and techniques. That will help

students to continuously learn and master certain knowledge, skills and abilities in a particular field of activity. In addition, to develop their creative abilities, where an important role is given to the study of the Russian language.

In the practice of working in educational institutions, the urgent problem of the day is the education of a socially active person who is able to take responsibility for independently made decisions [26-40]. For graduates of secondary educational institutions, the requirements of readiness for orientation in a life saturated with information flows, for continuous self-learning have become mandatory. In connection with the introduction of a new form of teaching the Russian language – distance learning in schools, there is a need for a communicative orientation in teaching the Russian language. More attention to the analysis of texts of various styles and types of speech, the targeted development of monologue and dialogic speech of students, and the formation of the ability to reason on the proposed topic remotely. Moreover, it is not just about programs, textbooks or manuals. It is about the approach to learning. It is necessary that, starting a lesson, online or offline, the teacher ask himself not only what, but also how to teach, why teach.

In this regard, the use and improvement of the methods of the educational process and educational technologies is of particular importance. The use of a communicative approach to the study of the Russian language based on modern technologies is the norm of today. This is especially true for the sphere of studying the Russian language during self-isolation for primary and secondary school students, where interaction with the teacher in the classroom cannot be effective without students independently mastering the necessary vocabulary, mastering the norms of the Russian literary language, as well as the ability to use language units in speech practice. The main feature of the modern lesson of the Russian language is the co-creation of the teacher and the student in cognition, in understanding linguistic phenomena. Live speech be heard in the lessons, and therefore distance learning or ZOOM is relevant during the Pandemic. Not the wording of the rules and exceptions to them, but the artistic texts and statements of the people themselves. The task of the teacher is to find such language units in a work of art, after analyzing which, students will receive the key to unraveling the subtext, understanding the ideological and figurative content.

Thus, in the process of learning the Russian language at school, the student must master the stable skills of adequate perception and understanding of speech, as well as the ability to generate their own speech statement. Which has certain communicative properties, and then it will be relevant to use – listening, as one of the

modern methods of teaching the Russian language for primary school students in distance learning.

Listening skills can become stable if the student improves them independently during extracurricular time. This can be facilitated by means of information and communication technologies that allow you to hear the speech of native speakers of the Russian language, see educational information through a computer, provide immediate feedback between the student and the learning tool, as well as organize learning activities at an individual pace and control the results of learning during self-isolation.

Listening problems are widely covered in the scientific and methodological literature. Psychologists, linguists and methodologists recognize this method as the most difficult type of speech activity; therefore, the work on the formation of the ability to perceive speech by ear requires painstaking efforts. In this regard, attention drawn to the approach of foreign psychologists and methodologists to the study of this modern method, which is based on a comparison of the listening comprehension mechanisms of native speakers and learners of a new language. A child immediately becomes a listener, only after being born, but after months he begins to speak, and he will learn to read and write only after a few years. This means that auditory skills are primary and underlie the formation of all other speech skills and abilities.

This leads to the fact that for a school student the Russian language is important as a process of special listening training, acquired during training and improved independently, and the need to know one's natural abilities for self-learning and listening comprehension. Parallel psychological processes – perception at the level of a word, sentence, dialogue, form the basis of auditory information and understanding, the result of the semantic processing of audio information, generates the student's communicative intention, the logic of thought. Psycholinguistics note that background information has a significant impact on the ability of memory to retain coherent texts, so associative links arise already at the stage of acquaintance with the title of the text. Such conditions make it possible to vary approaches to listening, to individualize this process. This facilitated by modern educational tools, one of which is a universal multimedia interactive complex of distance learning through various programs, regardless of online or offline, designed to form and improve students' foreign language speech skills during quarantine. At the heart of training with this complex is the principle of differentiated and integrated training, the principle of communicative orientation, the principle of visibility.

Thus, distance learning involves careful and detailed planning of the student's activity, its organization, a clear setting of learning objectives and goals, the delivery of the necessary educational materials that should ensure interactivity between students and teachers, feedback between the student and educational material, and provide the opportunity for group learning. The presence of effective feedback allows the student to receive information about the correctness of his progress along the path from ignorance to knowledge. Motivation is also an essential element of distance learning.

CONCLUSION

At the moment, during COVID-19, the most common types of distance learning based on interactive TV; computer telecommunication networks (regional, global), with various didactic possibilities depending on the configurations used (text files, multimedia technologies, videoconferencing); combination of technologies and the Internet.

However, due to the COVID-19 pandemic, distance learning currently practiced in schools in Uzbekistan, which makes it possible not to stop the educational process. Thus, students can contact the teacher via the Internet, discuss the topic and solve tests together, and a lesson on topics held in real time (via Zoom or Telegram). Network learning can be organized both autonomously and based on the deployment of information and educational environments. Moreover, it is important to add that the effectiveness of distance learning depends on the organization and methodological quality of the materials used, as well as the skill of the teachers involved in this process.

REFERENCES

1. Akhmedova M. Studying the problems of comparative literature in the context of distance learning. – 2020.
2. Gur'ev S.V. Sovremennoe distancionnoe obuchenie. Monografiya: monografiya. – M.: Rusajns, 2020.
3. Nabievna, N. D. (2021). The Difference Between Mother-In-Law and Daughter-InLaw in Uzbek Families with Mother-In-Law and DaughterIn-Law in Other Countries Families. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 3, 14-17.
4. Latibjonovna, B. G. (2021). Ethics of the Relationship between the Medical Professional and the Patient System. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 115-120.

5. Karimova, F., & Azizova, M. (2021). THE UZBEK FOLK SONGS AND THEIR IMPORTANCE IN NATIONAL LITERATURE. *Интернаука*, (10-2), 91-93.
6. Rashitovna, A. M., Inoyatovna, K. F., & Sanjarovna, M. N. Effective Methods Of Teaching English And Its Relation To Other Sciences. *JournalNX*, 6(10), 316-319.
7. Хурулбоев, Ш. А. (2021). КОНВЕРСИЯ В СОЗДАНИИ НЕОЛОГИЗМА И ЕГО РОЛЬ В ГАЗЕТНОМ СТИЛЕ. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
8. Хурулбоев, Ш. А., Нишонов, И. А., Мамаджонов, А. В., & Абдувоитов, Р. А. (2020). ХОРИЖИЙ ТИЛЛАРНИ ОНЛАЙН ЎҚИТИШНИНГ САМАРАДОРЛИГИ ВА ИСТИҚБОЛИ. *ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ*, (SI-2№ 8).
9. Axmadjonovna, D. N., & Zafarbek o'gli, U. M. THE IMPORTANCE OF TECHNOLOGY IN DESIGNING TEACHING MATERIALS. *ТОШКЕНТ-2021*, 33.
10. Axmadjonovna, D. N. (2021). Emotions in SLA: Collaborative Learning for an EFL Classroom. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 127-129.
11. Xasanova, G. (2021). TARBIYA TUSHUNCHASI. *Мактабгача таълим журнали*, 4(Preschool education journal).
12. Юлдашева, Л. Р. (2021). COLLOQUIALISMS AND THEIR ROLE IN THE ENGLISH LANGUAGE. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).
13. Yuldasheva, L. R. (2021). ICT-COMPETENCE AS A PROFESSIONAL CHARACTERISTIC OF A MODERN TEACHER. *International Journal of World Languages*, 1(2).
14. Мамаджанов, А. (2020). ТУРКИСТОН ҲАВАСКОР АРХЕОЛОГЛАР ТЎГАРАГИ ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 3(9).
15. Туракулова, Ф. А. (2018). МЕЖНАЦИОНАЛЬНОЕ СПОКОЙСТВИЕ И ГАРМОНИЯ В ПРОСТОРНОМ УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (5-6), 36-39.
16. Абдувоитов, Р. А. (2021). LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF THE TERMS RELATED TO THE “MARKET ECONOMY” CONCEPT WITHIN BUSINESS ENGLISH LEXICON. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).

17. Abduvoitov, R. A., & Juraboev, D. THE ROLE OF ORGANIZING DISCUSSION AND DEBATING CLASSES IN NON-PHILOLOGICAL UNIVERSITIES. *ТОШКЕHT-2021*, 22.
18. Juraboevich, B. N. (2021). Products in Manufacturing Enterprises the Essence of Quality Management. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(5), 117-118.
19. Alijonovich, A. R. (2021). Classification of Machine Control Systems and Automated Systems. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 45-47.
20. Khabiba, J. (2021). The Relationship Between a Person and His Personality. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 48-50.
21. Abdumutalibovich, N. K. (2021). Study of the Technology of Obtaining Thin Films in the Field of Microelectronics. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 51-53.
22. Abdullajonovich, K. S. (2021). Technology and Physics of Taking Suitable Electro Energy with the Help of Solar Power. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 57-58.
23. Rafikovna, U. S. (2021). The Importance of Vocabulary Learning Strategies. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 130-132.
24. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
25. Vaslidin o'g'li, M. N., & Norhujaevich, M. O. (2021). Comparative Typology of Verbal Means Expressing the Concept of " Goal" in Languages with Different Systems. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE*, 2(12), 51-55.
26. Muminov, O. N. (2021). POSSIBILITIES OF USING THE LANGUAGE GAME IN INTERNET COMMUNICATION. *Scientific progress*, 2(7), 861-865.
27. Muminov, O. N. (2021). EUPHEMISMS IN MODERN ENGLISH. *Scientific progress*, 2(7), 866-870.
28. РАЖАБАЛИЕВА, Г. М., & ТУРАКУЛОВА, Ф. А. (2015). СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ФУНКЦИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕМЬИ. In *Юность и Знания-Гарантия Успеха-2015* (pp. 311-313).
29. Туракулова, Ф. А. (2016). PRIORITY DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL SCIENCE. *Учёный XXI века*, (10 (23)), 58-59.
30. Akhmadjanovna, N. R. (2019). Improving vocabulary competence of ESL learners of B1 level. *Вопросы науки и образования*, (1 (42)).

31. Akhmadjanovna, N. R. N., & Qizi, M. Z. M. (2019). Overcoming problems in teaching writing to esp (English for specific purposes) students. *Достижения науки и образования*, (7 (48)).
32. Nizamova, R. (2021). The role of communicative competence in teaching foreign languages in ESP classes. *Middle European Scientific Bulletin*, 12, 307-310.
33. Rano, N. (2021). Use of Internet Resources in Teaching a Foreign Language. *Бюллетень науки и практики*, 7(4), 444-449.
34. Туракулова, Ф. А., & Хушназарова, М. Ш. К. (2015). Биологические и социальные факторы развития ребенка. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (7)).
35. Туракулова, Ф. А., & Махмудова, О. Ю. (2014). Технология организации и проведения внеклассных мероприятий в период педагогической практики. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
36. ТУРАКУЛОВА, Ф. А., ИСАКОВА, А. М., & ИСОМИТДИНОВ, С. С. (2014). ИГРЫ И РАЗМИНКИ ДЛЯ ПЕДАГОГОВ ВУЗА ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ ВО ВНЕАУДИТОРНОЕ ВРЕМЯ. In *Будущее науки-2014* (pp. 105-112).
37. Туракулова, Ф. А., Шерматова, Х. К., & Джурабаева, Д. Ш. (2014). Интерактивные методы обучения как основа модернизации сферы образования. *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*, (2 (5)).
38. Turakulova, F. A., Tolqinjon, M., & Muxammadali, N. (2021). NORBOTABIY MADRASAH. *ResearchJet Journal of Analysis and Inventions*, 2(06), 306-309.
39. Nabievna, N. D. (2021). The importance of interactive games in english language teaching and their impact on the teaching process. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 1086-1089.
40. Nabievna, N. D. (2021). The Essence of Upbringing and Preservation of Traditions in Uzbek Families. *International Journal of Development and Public Policy*, 1(4), 54-56.

NEW PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AND THEIR APPLICATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Oripova Nargiza Vosikjon kizi

Lecturer at the Department of English,
Journalism and Mass Communications University. Uzbekistan

Rakhimova Rushana Eldarovna

Lecturer at the Department of English,
Journalism and Mass Communications University. Uzbekistan

ABSTRACT

The term technology is derived from production, in which thousands of technological processes are designed. They are the key to achieving the desired results. When these technologies are used, the region and their executors change, but they still produce the product they need. Pedagogical technology will be developed to achieve this in the educational process.

Key words: *special method , pedagogical technology, process, students ability, to study the topic , traditional methods, ability to speak fluently.*

АННОТАЦИЯ

Термин «технология» происходит от производства, в котором разрабатываются тысячи технологических процессов. Они являются ключом к достижению желаемых результатов. При использовании этих технологий меняется регион и их исполнители, но они по-прежнему производят нужный им продукт. Для достижения этого в образовательном процессе будут разработаны педагогические технологии.

Ключевые слова: *специальный метод, педагогическая технология, процесс, способность студентов к изучению темы, традиционные методы, умение свободно говорить.*

INTRODUCTION

Another unique feature of pedagogical technology is that a well-designed pedagogical technology can be taught well by any teacher, even if they are not knowledgeable. Because pedagogical technology is created by pedagogical scientists, their skills are reflected in the design of the technological process. As before, statements such as “the purpose of the lesson was not achieved for objective reasons” or “the lesson was created for unexpected reasons” and the like have no place in pedagogical technology.

Based on the above-mentioned features of pedagogical technologies, it can be explained as follows: Pedagogical technology is a new approach to the educational process, and pedagogy is an expression of social engineering consciousness. It is a social phenomenon associated with the development of an optimal lesson plan based on the technical capabilities of the pedagogical process and human technical thinking. This means that the role of pedagogical technologies in the teaching of social sciences and humanities is great. Without them, the goal can not be achieved.

In pedagogical technology, as well as a special method, the method of development, research is used. In the formation of independent free citizens it is necessary to train specialists with a certain amount of knowledge necessary for the national economy and entrepreneurs who seek solutions to various problems. In the upbringing of such people, the product of teaching typical actions and research methods that learn to find a way out of non-standard situations are compatible. Pedagogical technology makes good use of the range of methods we need:

The main difference between the traditional methods and techniques of pedagogical technology is that it is derived from the theory of complexes, which is subject to all the laws of this theory. Today, the teaching of foreign languages to students on the basis of modern pedagogical technologies, ie modern interactive methods, is becoming a topical issue in higher education. One of the main issues is the use of teaching skills in the process of teaching foreign languages, the effective organization of the teaching process, adaptation to educational standards, raising to world standards, the perfect formation of knowledge and skills of teaching foreign languages to students. is one of the important factors in the learning process. Today, modern technologies for interactive teaching of foreign languages are being developed and used effectively in the teaching process.

MATERIAL AND METHODS

The main difference between modern interactive methods and traditional methods is that students are free in the process of learning foreign languages, think independently, have the opportunity to express their opinions, engage in discussions, communicate freely with the teacher.

In the process of teaching foreign languages on the basis of modern interactive methods, the following is done:

- Students plan and actively participate in the lessons;

Students work independently and consolidate their knowledge according to a set curriculum.

- Students engage in a discussion on the topic during the lesson and all actively participate in it;
- Students participate as partners in the selection and implementation of teaching methods, express their views;
- Students are provided with the opportunity to describe and explain their knowledge, that is, to share it with others;

Of course, in all of the above, students can achieve a step-by-step process of learning foreign languages through interactive methods.

The following technologies of interactive methods are widely used in foreign language learning today:

1. Interactive game mode.
2. Methods of active participation of students in pairs and in groups.
3. The method of mental observation.
4. Type of frontal training.
5. Aquarium method.
6. Brownian motion method.
7. Incomplete speech method.
8. How to take your place.
9. Discussion and other similar methods.

The interactive method of teaching foreign languages is based on the above-mentioned modern technologies, as a result of which the student's knowledge and skills of independent thinking and speaking are perfectly formed. Their freedom is created during the lesson, which means that students set their own goals and objectives, discuss, debate, and finally draw conclusions on the topic being studied.

DISCUSSION AND RESULTS

In general, students play a leading role in the interactive method of teaching, which is determined by their excellent command of a foreign language, the ability to express themselves independently, that is, the ability to speak fluently.

In the early twentieth century, the American philosopher, psychologist and educator John Dewey argued that the student should be active, not the teacher, in the classroom. He argued that dry memorization of knowledge in a book does not lead to anything, but rather cools students from reading and corrupts their thinking. Dewey's major contribution to education is the "complete process of reasoning."

The founders of the Audiolingual Method are American Methodists Ch.K.Fris and R.Lodo, who use audio-visual and audio-visual methods of modern forms of the

correct method in secondary schools in Uzbekistan. Audiolingual Latin "audio" means I hear, I listen, "lingua" means language, I hear the language, I listen.

Let's take an example of this method. For example: To give students an idea of the country where the language is being studied. During the lessons, students are first introduced to the border areas of France. Then the topics will be explained, such as the traditions and customs of the country, its customs and celebrities. They can be summarized and a diagram can be drawn up so that the reader can remember them. In the middle of the diagram, France, ie La France, is written in a circle. Lines are drawn at the edges of the circle to describe the countries, traditions and customs of France, celebrities, and each of them is highlighted.

Through this method, when we say France, the whole country is represented in the eyes of the reader. In addition, the use of various games in French language lessons is also good for language learning. French textbooks for beginners are a good example of this. The textbook contains a variety of puzzles, games, puzzles that encourage students to read, think, reason. Answers to puzzles in the textbook we find in the methodological manuals created for teachers. In conclusion, the use of different methods in teaching foreign languages is very effective. How interesting the lessons are, the interest of students in the language, modern pedagogical approaches to the pedagogical skills of the teacher, the focus of the educational process is the student's learning activities, the approximate design of the educational process, diagnostic accuracy and objective control of the outcome, the integrity of the learning process, and so on. A high level of student performance is the ability to organize one's own learning activities, to make the will and activity the subject of the student's consciousness. The ability to set this goal independently is reflected in the ability to choose ways of doing things, to be able to agree with others within their own influences and relationships, and to coordinate work, self-control. This can be done through advanced learning technologies. For example: "I know. I want to know. I learned" method. This method allows students to assess the level of knowledge on specific topics. In the process of applying the method, it is possible to work with students in groups or in groups. The activity performed by is analyzed.

The advantage of using the method is that in this process, students develop the ability to study the topic in specific parts and to determine the logical connection and connection between the parts on the basis of analysis and synthesis.

The method of "working with red and green cards". It is very convenient to use this method when working with students in groups and in groups. The method can be

used to organize quick Q&A sessions at the end of the session. The method is based on the organization of the following actions:

- A set of special cards is prepared by the teacher, which express the concepts that serve to illuminate the essence of the subject in a logical sequence.
- Each group is given a special set of cards and is tasked to place the card in a logical sequence based on the concepts in them;
- When the task is completed by the groups, the back of the card is erased and a special cover is opened to determine the correctness of the task.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that the teaching profession, unlike other professions, involves a multifaceted responsibility, firstly, it is the formation of personality, that is, a deep knowledge of the human psyche, and secondly, all aspects of education. He must organize the educational process through the effective use of tools, methods and ways, that is, he must achieve the effectiveness of teaching, and thirdly, he must form his own qualities in the process of development of society and nature. The teacher must shape the personality of the younger generation in accordance with the requirements of society.

REFERENCES

1. Abdunazarov Sh. "Actual issues of education and upbringing" Karshi 1991
2. Azizxo'jayeva N.N. "Pedagogical technology and pedagogical skills" Tashkent 2003
3. Абдуллаева, Мархабо Рахмонкуловна . "Феълий фраземаларни ўзбек тилидаги муқобил варианты гуруҳланиши (Агата Кристи асарлари таржималари мисолида)" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 1, no. 8, 2021, pp. 227-231.
4. G.Salomov "Literary Criticism and Literary Translation" "Science" Publishing House Tashkent -1983.
5. Абдуллаева Мархабо Рахмонкуловна. Инглиз тилидан ўзбек тилига таржима яраиши ва ўзига хос хусусиятда. Innovation, integration va ta'lim bo'yicha xalqaro ma'lumot jurnali, 2 (2), (2021). 297-306. <https://summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/641>
6. Xujayev. G. Literary Translation and National Color "Collection of Proverbs, Problems of Translation Theory, Tashkent 1995.
7. M.Kholbekov's article "Literary translation is today's demand", "Uzbekistan newspaper of literature and art", Tashkent-1993

8. Raxmonkulovna.A.M., Principles of understanding a positive language in translation (in act of the Agata Kristi works). · ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Volume 10, Issue 4, pp:156-158. 2020
9. Зулфия Олимжоновна Мирабдуллаева ОБРАЗЛИ ҲАМДА ҲИССИЙ-ТАЪСИРЧАН СЎЗЛАРНИНГ ТАРЖИМАСИ // Academic research in educational sciences. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazli-hamda-hissiy-tasirchan-sozlarning-tarjimasi> (дата обращения: 19.01.2022).
10. A.M. Raxmonkulovna. [English-uzbek translation process and their analysis](#). Web of Scientist: International Scientific Research Journal 2 (05), pp:583-601.2021
11. Jalolov J. “Methods of teaching foreign languages”, Tashkent “Teacher's Publishing House” 1996.
12. Tolipov O., Usmonboeva M. Pedagogical technology: theory and practice. T. 2005.
13. Mallaev O. New pedagogical technologies. T. 2000
14. Rakhmanberdiyeva .K.S “Pedagogical conditions of using project methods in teaching a foreign language”. European journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol.7 No.12,2019 ISSN 2056-5852 UK page.136

INGLIZ ADABIYOTIDA MILLIY RUH IFODASI

Saibnazarova Makhliyo Asatullayevna

Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

ANNOTATSIYA

Muayyan xalq adabiyoti bilan tanishish, bu g'oyani shakllantirish juda qiyin bo'lishiga qaramay, uning milliy xarakteri haqida yaxshi tasavvurga ega bo'lish imkonini beradi. Adabiyotdagi milliy muammo zamonaviy adabiy tanqidning eng dolzarb va qiziqarli muammolaridan biri, shu bilan birga, eng murakkab va kam o'rganilgan muammolardan biridir. Bu boradagi izlanishlar muayyan muallif ijodiga yangicha nazar tashlash, uning ijodi haqidagi tushunchamizni kengaytirish va chuqurlashtirish bilan birga milliy xarakter nazariyasi rivojiga munosib hissa qo'shish imkonini ham beradi. Bu ish ingliz adabiyotida milliy ruh ifodalovchi kontseptsiyasiga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: *milliy ruh, adabiyot, xalq, Angliya va Amerika, yozuvchilar va shoirlar.*

ABSTRACT

Getting acquainted with a particular folk literature allows you to get a good idea of its national character, although it is very difficult to formulate the idea. The national problem in literature is one of the most pressing and interesting problems of modern literary criticism, as well as one of the most complex and little-studied problems. Research in this area allows us to take a new look at the work of a particular author, to expand and deepen our understanding of his work, as well as to make a worthy contribution to the development of the theory of national character. This work is devoted to the concept of national spirit in English literature.

Keywords: *national spirit, literature, people, England and America, writers and poets.*

АННОТАЦИЯ

Знакомство с той или иной фольклорной литературой позволяет получить хорошее представление о ее национальном характере, хотя сформулировать это представление очень сложно. Национальный вопрос в литературе является одной из самых актуальных и интересных проблем современного литературоведения, а также одной из самых сложных и малоизученных проблем. Исследования в этой области позволяют по-новому взглянуть на творчество того или иного автора, расширить и углубить наше представление о его творчестве, а также внести достойный вклад в развитие

теории национального характера. Данная работа посвящена понятию национального духа в английской литературе.

Ключевые слова: национальный дух, литература, народ, Англия и Америка, писатели и поэты.

KIRISH

Zamonaviy inson hayotida aloqalar, shu jumladan madaniyatlararo aloqalar va adabiyot roli tobora ortib bormoqda. Ammo boshqa xalqlar vakillari bilan aloqalarimizda biz muqarrar ravishda ular haqidagi mavjud g'oyalardan (heterostereotiplardan) kelib chiqamiz, ularning manbalaridan biri fantastikadir. Shuning uchun (har doim ham ongli ravishda emas) millatlararo muloqot qanday asoslarga qurilganligini tushunish uchun badiiy ijod sohasida tasvirlanadigan muayyan millat vakillarining obrazlarini tushuntirish muhimdir [3].

Mohiyatan umuminsoniyatga daxldor bo'lsa-da, adabiyot milliy shaklda namoyon bo'ladi. O'zida millatning ruhini ifodalaydi. Bu xususiyatlar adabiyotda, ayniqsa, yaqqolroq bo'y ko'rsatadi. Zamonlar almashinadi, tafakkur, taxayyul evriladi, adabiyotda surat – shakl o'zgarib, yangilanib boradi. Biroq har qanday holda adabiyotning darajasi ikki mezon – milliy ruh va mahoratga ko'ra belgilanadi.

Adabiyot milliy ruhni saqlab qola bilgani hamda badiiy tasvir va uslub rang-barangligida katta miqyoslarga ko'tarila olgani jihatidan jahondagi eng rivojlangan xalqlar milliy ruhini ifodalovchi mezondir [1]. Ingliz adabiyoti o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ular mamlakat madaniyati, ijtimoiy va siyosiy rivojlanishining o'ziga xosligidan kelib chiqadi. Bu XIX asrga to'g'ri keladi, adabiyot muammolarini va uning shakllarini aniqladi. Angliya yozuvchilari, birinchi navbatda, roman shu bosqichda rivojlanadi, o'z qahramonlarini bankirlar, aristokratlar orasida emas, Frantsiyada bo'lgani kabi martaba qozonishga intilganlar orasida qidirishgan – ularning qahramonlari ham kichik egalari bo'lgan, xuddi J. Eliot ("The Mill on the Floss"), hatto E. Gaskell ("Mary Barton") yoki Charlz Dikens ("Hard Times") kabi ishchilar ham. Darhaqiqat, xotirjamlik niqobi ostida, kuchli va daxlsiz bo'lib ko'rinish istagi bilan to'lib-toshgan zaif odam yashiringan bo'lishi mumkin. Tashqi xolislik adabiyotda janoblar (Pikvik, Forestier, Vuster va boshqalar), shuningdek, sir saqlovchi qahramonlar uchun xarakterlidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Angliya va Amerika yozuvchilari va shoirlarining badiiy va publitsistik asarlarida ko'rib chiqilgan ingliz milliy xarakteri nazariyasi falsafiy va dunyoqarash tizimining uyg'un va ajralmas qismi bo'lib, davlat va jamiyat taqdiri haqidagi

mulohazalarga aylanadi. Yevropa shaxsining taqdiri, turli sivilizatsiya vakillari, Sharq va G'arb vakillari o'rtasidagi o'zaro tushunish muammolari, pirovardida, adabiyotni o'rganish orqali hayot mazmuni ko'rib chiqishimiz mumkin [2].

“Typical Englishman” (Odatiy ingliz kishi)ning ko'rinishi intellektual omborning empirizm, amaliylik va utilitarizm kabi xususiyatlari bilan to'ldiriladi, ya'ni nazariya va mavhum bilimlarga nisbatan amaliy fikrlash sohasiga ustunlik berish tendentsiyasi, mavhumlik hisobiga vizual-samarali va obrazli tafakkurning kuchayishi. Ushbu tendentsiyaning yorqin namoyon bo'lishi viktorian davrida namoyon bo'ldi: Viktorialiklarning ongi deyarli to'liq ma'lum bir harakatga qaratilgan edi. Bu vaqt o'zining anti-intellektualizmi va dogmatizmi, hatto “nazariya va amaliyotning ajralishi” bilan mashhur [1]. Ingliz amaliyligining salbiy tomoni egalik instinktlari, shaxsiy boyitish va foyda olishga bo'lgan cheksiz intilish (asosan burjuaziya) bilan bog'liq bo'lib, quruq ehtiyotkorlik, tadbirkorlik va samaradorlik kabi fazilatlarda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, amaliy tomondan, Forsitlar hayoti (“The Forsyte Saga”) aktsiyalarning narxi, dividendlar, uylar va narsalarning qiymati atrofida aylanadigan narsalarga qarashadi.

J. B. Pristli yozishicha: “Aholi zich joylashgan mamlakatda yashovchi odam o'zini boshqa odamlardan qurol-aslaha bilan himoya qilish, jim turish istagini his qilishi mumkin, chunki u o'z fikrlari bilan yolg'iz qolishi kerak” [3]. Inglizlarning shaxsiyati shundan kelib chiqadi: ular ishda ehtiyotkor va takabbur, lekin uyda ular Jeggars ofisida quruq, juda ehtiyotkor bo'lgan kotib Uemmik (Dickens “Great Expectations”) kabi mehribon va aqlli. burjua jamiyati qonunlariga va uyda, uning kichkina bog'ida, ancha insoniydir. Uyning “filiali” ingliz klubi – yopiq hudud bo'lib, uning sirlarini hech kim buzolmaydi.

Milliy ehtiros kuchiga ega bo'lgan “uy” an'anasidan biri – choydir. Masalan, detektiv hikoyalarda jasadni topganlarga kuchini saqlab qolish uchun bir piyola choy taklif qilinadi, ishqiy romanlarda singan yuraklar u bilan davolanadi, do'stlar uchrashuvni nishonlashda ichishadi, dushmanlar esa vaziyatni tinchlantirish uchun ichishadi. Xobbi bilan shug'ullanish ham ingliz an'anasidir (inglizcha so'z xalqaro toifaga aylangani bejiz emas). Ingliz uchun sevimli mashg'ulot nafaqat kundalik hayotdan chiqish, balki o'z iste'dodlarini namoyish etish imkoniyatidir. Odamlarni kasb bilan bog'liq masalalar emas, balki dam olish bilan bog'liq umumiy moyillik va qiziqishlarni izlash birlashtiradi [2]. Sevimli mashg'ulotlarni tanlash – ma'lum bir sport, yig'ish, rasm chizish, kitob o'qish – ko'pincha adabiyotdagi qahramonni tavsiflash usulidir. Masalan, Soams Forsitning Baucher, Uotto, Tyorner va Goya

kartinalari to'plamida qahramon dunyoga amaliy nuqtai nazardan qaraydigan egasi-odam sifatida talqin etilgan.

Amaliylikning ijobiy namoyon bo'lishi, birinchi navbatda, har qanday ishni oqilona va shuning uchun eng yaxshi tarzda bajarish istagi. Bu ishchilar sinfiga xos xususiyatdir, masalan, Yorkshirlik janob Rownsell (C. Dickens, "Bleak House"). Angliya bir vaqtning o'zida dunyoning "ustaxonasi" sifatida shuhrat qozonganligi ajablanarli emas [3]. Kengroq ma'noda, sog'lom amaliy aql – bu illyuziyalarga berilmaslik, narsalarning haqiqiy ma'nosini haqiqatda ko'rish qobiliyatidir. "Buyuk detektiv"ning klassik qiyofasining zamirida aynan shu amaliy aql yotadi, unga ham ajoyib havaskor detektivlar – Sherlok Xolms, Miss Marpl hamda politsiya vakillari – Inspektor Bakket va serjant Kaff kiradi.

Inglizlar hazil tuyg'usini milliy mentalitetning eng muhim xususiyati deb bilishadi. Ko'pgina personajlar o'zlarini hazil bilan ifodalaydilar va ko'pincha jiddiy asarlarda yorqin, murakkab nutqqa ega kulgili qahramon mavjud. Siz hech qachon Berti Vusterning boshqa kulgili obrazlar bilan adashtirmaysiz. Dikkensning qahramoni Sem Ueller, aforizmlarni yaxshi ko'radigan insonlarni timsolidir. Ingliz adabiyotida inglizlar boshqa xalqlarga qaraganda ancha nozik, rivojlangan hazil tuyg'usiga ega, boshqa xalqlar prozaik tarzda o'ylaydilar va istehzoni tushunmaydilar yoki baholay olmaydilar, degan ishonch bor, buni Keyt Foks so'zlari bilan aytganda "Ular qachon hazil qilib yoki jiddiy gapirganini umuman bilmaysiz".

Xususan, ingliz hazil turlariga Keyt Foksning so'zlariga ko'ra, istehzoning bir ko'rinishi bo'lgan "paxtalik" texnikasi kiradi, uning mohiyati haddan tashqari jiddiylik, sentimentallik, maqtanish va o'z his-tuyg'ularini ko'rsatishni qat'iy taqiqlashdir [2].

Inglizlar, shuningdek, o'zlarining ustidan kulish qobiliyati bilan mashhur, bu etuk tsivilizatsiyaning eng muhim belgisi hisoblanadi. Uch nafar janob Temza daryosida kiyimlari muvaffaqiyatsiz yuvilgani haqida hazil qilishdi: "Ushbu yuvinishdan keyin Temza daryosi Readingdan Xenligacha bo'lganidan ancha toza bo'lib qoldi. Biz Riding va Xenli o'rtasidagi daryoda to'plangan barcha kirlarni yig'ib, kiyimlarimizga surtdik"[1].

Inglizcha hazil ingliz xarakterining o'ziga xos xususiyati sifatida eksentriklik bilan chambarchas bog'liq. Eksentrik mister Pikvik hazilkash, u go'dakning ko'ziga o'xshagan katta ko'zoynagi orqali dunyoga bolalarcha soddalik va ishonch bilan qaraydi. Shokolad fabrikasining eksantrik va eksantrik egasi Villi Vonka (Roald Dahl, Charli va Shokolad fabrikasi). Uning istehzosi, hatto yomon istehzosi ham shokolad fabrikasiga sinovga taklif qilgan bolalarga bo'lgan munosabati bilan bog'liq.

Natijada, ingliz fantastikasi “Typical Englishman” (“Odatiy ingliz”) ning juda yaxlit qiyofasini yaratadi, unda ba’zi dominant fazilatlarni ajratib ko’rsatish mumkin, ular hamrohlik qiluvchi modifikatsiyalarning fenomenologik spektrida amalga oshiriladi. O’z madaniyati makonida bu tasvir makrodarajada (har qanday vaziyatda ham o’z-o’zini hurmat qilishni saqlab qolish kerak, o’z fikrlarida haqiqatdan uzoqlashmaslik kerak) va mikrodarajada universal tamoyillarni belgilovchi standartlar to’plamini qo’llab-quvvatlaydi, darajada o’ziga xos xulq-atvor yo’riqnomalarini taklif qiladi (klubga a’zo bo’lish obro’li, sevimli mashg’ulotga ega bo’lish va uni jiddiy qabul qilish to’g’ri). Kosmosdagi kabi o’z madaniyati kontekstida va madaniyatlararo o’zaro ta’sir maydonida bu tasvir umumiy qabul qilinmagan, ammo ushbu madaniyat vakillari uchun maxsus qabul qilinadigan xatti-harakatlarning ayrim shakllariga ruxsat beradi.

Madaniyatlararo muloqot makonida ushbu tasvir xatti-harakatlarning tafsilotlarini, shu jumladan neytral xususiyatga ega bo’lgan milliy xususiyatlarning namoyon bo’lishini aniqlash va ularga murojaat qilish imkonini beradigan geterostereotiplarni belgilaydi. Dastlab voqelikdan boshlansa, kelajakda milliy xarakter obrazi voqelik talqin etiladigan va keyinchalik moslashtiriladigan prizmaga aylanadi [1-10]. Haqiqiy madaniyatlararo muloqotni ushbu prizmaning uni amalga oshirishdagi rolini baholamasdan ko’rib chiqish mumkin emas.

XULOSA

So’z latofatini, so‘z sehrini inja his eta bilmoq – ijodning, ijodkorlikning asosiy sharti. Fikrni aniq, lo’nda, obrazli ifodalashni talab etadigan adabiy tur – adabiyotda bu fazilat o’n karra, yuz karra zarur. Ohorli so’z va iboralarni yuksak badiiyatga xizmat qildirga bilish, oz so’zga ko’p ma’no yuklay olish, so’z durlarini marjondek tizib, ma’no olamini nurlantirib yuborish salohiyati, milliy ruhning betakror talqini – Angliya va Amerika yozuvchilari va shoirlarining, ana shu xususiyatlari tufayli qadrlidir. Haqiqatan, muayyan xalq adabiyotining bo’y-bastini, o’ziga xosligini belgilovchi bosh mezon aynan milliy ruhdur. Angliya va Amerika yozuvchilari va shoirlarini milliy ruhning betakror ifodasi bilan adabiyotini ravnaqiga beqiyos hissa qo’shgan.

REFERENCES

1. Bradbury M. Two Passages to India Forster as Victorian and Modern// E.M. Forster. A Passage to India. Ed By M.Bradbury. London, 2010. P. 226.
2. Purgina Y. S. Kontseptsiya angliyskogo natsional’nogo xarakteru v romanax E. M. Forstera: avtoref. dis. kand. filol. Nauk. Yekaterinburg: 2018. P. 13.

3. Mejkul'turnaya kommunikatsiya: ucheb. posobie dlya studentov vuzov / V. G. Zinchenko. Novgorod: Dekom, 2021. P. 171.
4. Saibnazarova, M. A. (2020). An Expression Of National Customs In The Works Of Jane Austen And Abdullah Qadiri. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PEDAGOGICS* (2767-3278), 1(01), 16-20.
5. Saibnazarova, M. A. (2019). Female National Type in the English Literature of the XIX Century. *International Journal on Integrated Education*, 2(5), 200-204.
6. Saibnazarova, M. (2021). A NATIONAL HERO IN THE WORKS OF JANE AUSTEN. *Материали конференцій МЦНД*.
7. Saibnazarova, M. (2021). O'ZBEK MILLIY URF-ODATLARINING BADIY IFODASI. *Материали конференцій МЦНД*.
8. Саибназарова, М. (2021). Sharq va g'arb badiyatida milliy urf odatlar ifodasi. *Общество и инновации*, 2(3/S), 180-185.
9. Ochilova, B. (2020). AXLOQ FALSAFASI. *Архив Научных Публикаций JSPI*.
10. Юлдошева, У. (2021). FIKRLAR TASVIRI. *МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА*, 4(2).

“MAJOLIS UN-NAFOIS” VA “LATOYIFNOMA” TAZKIRALARIDAGI MATNLARNING QIYOSIY TAHLILI

Bobur Qurbonov

Samarqand davlat chet tillar instituti
Yaqin sharq tillari o‘qituvchisi (O‘zbekiston)
Tel: +998973970300

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada “Majolis un-nafois” va uning birinchi tarjimasi Faxriy Hiraviyning “Latoyifnoma”si o‘rtasidagi farqli jihatlar va o‘xshashliklarni tahlil qilish nazarda tutilgan. Buning uchun mazkur ikki tazkirada ismlari keltirilgan Temuriylar sulolasi a‘zosi bo‘lgan uch nafar buyuk inson xususidagi ma’lumotlar qiyosiy tahlil qilindi. Tarjima qilingan har qanday asarning badiiy til nuqtai nazaridagi saviyasi bevosita tarjimonning mahoratiga bog‘liqdir. Shuning uchun ham ko‘plab asarlarning tarjimasi va uning asliyati o‘rtasidagi farqiyati ko‘rinib turadi va bu farqiyat asosan badiiy til jihatiga bog‘liqdir. “Majolis un-nafois” har tomonlama mukammal asar bo‘lib, uning tarjimasi yuksak darajadagi mahortani talab qiladi. Bu kabi asarlarni maromiga yetkazib tarjima qilish uchun tarjimonning faqatgina tarjimonlik mahorati va uning til bilish darajasi kamlik qiladi. Tarjimon nutq san‘atining ustasi bo‘lishi lozim, aks holda tarjima qilingan asarning mazmun va mohiyati to‘laqonli tarzda ifoda etilmay qoladi.

“Latoyifnoma” tazkirasida badiiy til va obrazlilikdan tashqari boshqa farqli jihatlar ham bor. “Majolis un-nafois”ning sakkizta bobiga ilova qilingan to‘qqizinchi bob ushbu farqli jihatlarning biridir. Undan tashqari “Majolis un-nafois”da zikr qilingan shoirlar va adiblarning tarjimai holini turkiydan forsiyga tarjima qilgan paytda mavjud ma’lumotlarga ba’zi qo‘shimchalar ham kiritilgan. Boshqa bir joylarda esa aksincha ma’lumotlar qisman ixtisor qilingan.

***Kalit so‘zlar:** Navoiy, Faxriy, tazkira, Majolis un-nafois”, “Latoyifnoma”, qo‘lyozma, tarjima, turkiy, forsiy, manba.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются сходства и различия между «Маджолис ун-нафоис»(собрание избранных) и его первым переводом — «Латойфнома» Фахри Хирави. С этой целью был произведен сравнительный анализ данных о трех великих лиц, названных в этих двух tazkiraх, которые были членами династии Тимуридов. Уровень любого переводного произведения с точки зрения литературного языка напрямую зависит от мастерства переводчика. Вот

почему очевидна разница между переводом многих произведений и его оригинальностью, и эта разница обусловлена главным образом аспектом литературного языка. “Маджолис ун-нафоис” — является несравненным произведением, и его перевод требует высокого уровня мастерства. Для ритмичного перевода таких произведений не хватает только переводческого мастерства переводчика и его уровня владения языком. Переводчик должен владеть искусством речи, иначе содержание и суть переводимого произведения не будут выражены в полной мере.

Помимо художественного языка и образности, в описании «Латойифномы» есть и другие отличия. Девятая глава, которая прилагается к восьми главам “Маджолиса ун-нафаис”, является одним из таких отличий. Кроме того, внесены некоторые дополнения в информацию, имеющуюся при переводе биографий поэтов и писателей, упомянутых в “Маджолис ун-нафаис”, с турецкого на персидский язык. В других местах, наоборот, данные частично сокращены.

Ключевые слова: Наваи, Фахри, антология, “Маджолис ун-нафаис” (антология избранных), “Латойифнома”, перевод, рукопись, турецкий, персидский, источник.

ABSTRACT

This article analyzes the similarities and differences between "Majolis un-nafois" (collection of the elect) and its first translation - "Latoifnoma" by Fahri Khiravi. For this purpose, a comparative analysis was made of the data on the three great persons named in these two tazkirs, who were members of the Timurid dynasty. The level of any translated work from the point of view of the literary language directly depends on the skill of the translator. That is why the difference between the translation of many works and its originality is obvious, and this difference is due mainly to the aspect of literary language. "Majolis un-nafois" is an incomparable work, and its translation requires a high level of skill. For the rhythmic translation of such works, only the translator's translation skills and his level of language proficiency are not enough. The translator must master the art of speech, otherwise the content and essence of the translated work will not be fully expressed.

In addition to the artistic language and imagery, there are other differences in the description of Latojifnoma. The ninth chapter, which is attached to the eight chapters of the Majolis un-nafais, is one such distinction. In addition, some additions have been made to the information available when translating the biographies of

poets and writers mentioned in “Majolis un-nafais” from Turkish into Persian. In other places, on the contrary, the data is partially reduced.

Keywords: *Nava'i, Fahri, anthology, Majalis un-nafais (anthology of the chosen ones), Latoyifnoma, translation, manuscript, Turkish, Persian, source.*

KIRISH

“Majolis un-nafois” tazkirasi forsiy va turkiy tillarda ijod qilgan shoirlar tarjimai holiga bag‘ishlangan eng buyuk tazkiralarning uchinchi bo‘lib turkiy-chig‘atoy tilida ta‘lif etilgan. Bu asar birinchi bo‘lib Faxriy Hiraviy tomonidan fors tiliga tarjima qilingan va bu asardagi majlislar (boblar)ga qo‘shimcha sifatida yana bir majlisni ilova qilinib uniga “Latoyifnoma” unvoni berilgan. “Majolis un-nafois” tazkirasi bugungi kunlarga ko‘plab adabiyotshunoslar tomonidan tadqiq etilgan. Ham o‘zbek olimlari va ham chet el olimlari bu tazkiraning o‘rganilishi uchun ma‘lum darajada zahmat chekkanlar. Xorijiy olimlardan asosan eronlik, afg‘onistonlik va boshqa mamlakatlar olimlari Navoiyning “Majolis un-nafois” tazkirasini tadqiq qilganlar. Ammo mazkur tazkiraning ilk tarjimasini bo‘lmish “Latoyifnoma” tazkirasi haligacha to‘liq o‘rganilmagan. Shu sababdan “Latoyifnoma” tazkirasining asliyat ya‘ni “Majolis un-nafois” tazkirasi bilan qiyosiy tarzda tadqiq qilinishi muhim deb bilamiz. Mazkur ikki tazkiradagi o‘xshashlik va o‘ziga xosliklarini tadqiq etish uchun har bir shoirga oid bo‘lgan matnlarni bir biriga solishtirgan holda tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Ishda “Majolis un-nafois” va “Latoyifnoma” tazkiralari nusxalari hamda mavzuga oid asarlar va ilmiy maqolalardan foydalanildi. “Latoyifnoma” tazkirasi nodir kitoblar qatoriga kiradi, chunki mazkur tazkira haligacha to‘liq o‘rganilmagan. Ushbu maqolada “Latoyifnoma”ning bundan taqriban bir asr oldin Pokistonda chop etilgan nusxasidan foydalanildi. Ushbu nusxa arab alifbosiga asoslangan fors yozuvining nasta‘liq uslubida yozilgan. Kitobning boshlanishida asar xususiyatiga oid urdu tilida ham qisqacha ma‘lumot berilgan. Kitob Pokistonning Panjob universiteti professori Muhammad Iqbol Mujaddadiy sa‘y harakati bilan Milodiy 1931 yili nashr qilingan. “Latoyifnoma”ning bir nechta qadimiy nusxalari mavjud, ammo bu nusxalar juda nodir hisoblanadi. Tazkiraning eng yangi nusxasi 2019 yil Eronning Firdavsiy universiteti yosh navoiyshunos tadqiqotchisi Hodi bedakiy tomonidan nashr qilindi. Bularning barchasi “Latoyifnoma”ni tadqiq etish uchun juda muhim adabiyot hisoblanadi, ammo ayni damda biz faqatgina Muhammad Iqbol

Mujaddadiy tomonidan Pokistonda nashr qilingan nusxadan foydalanish imkoniyatiga egamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Asliyat va tarjimaning o'xshashlik va farqli jihatlarini amalda tadqiq etish maqsadida ikki tazkiradagi matnlardan bir nechtasini tahlil qilish maqsadga muvofiqdir. "Latoyifnoma" va "Majolis un-nafois" tazkiralarning yettinchi majlisidan joy olgan buyuk shaxslar xususidagi matnlarni tanladik.

Birinchi "Latoyifnoma" tazkirasidagi Sohibqiron Amir Temur (Temurlang) zikrida bayon etilgan matnga e'tibor qaratamiz:

سەكس كى خواجه عبدالقادر بود و ثنائى مولانا محمد كافى و ثالث استاد قطب نائى و كسى كه مقرر كرده بود رفت و دو كس را بىباست رسائيد ا، خواجه عبدالقادر گريخت و خود را بديوگى انداخته در صورت قلندرى شهر بنهر ستاوى گرويد، تا آنكه باز امير صاحب قران عثمان عزيمت بجانب ممالك عراق منعطف ساخت و در آنك نعت چتر فلک آسا و سلطنت و لواء گردون ساء عظمت را در آن عرصه و لكشا برافراخت پهن بعضى را آن حال خواجه معلوم بود كه غيرت را عرضه داشتند و حكم شكه او را حاضر كند، هموز آن حضرت بر تخت نشسته بود كه خواجه را بديوگى نگذاشتند و پايه سريره حضرت مير آوردند، چون از كمالات خواجه كى حفظ كلام بود پيش از آنكه حكم سياست در باره او صادر شود با و از بلند تر آن خوانند آغا كه كرد، غضب آن حضرت بلف مبدل شد و روى بطرف اهل فضل و كمال كرده اين مصرع خواند كه ع
" ابدال ز بهيم چنگاست در مصيف نرد"

بعد از آن خواجه را تربيت كرد و تدبير (دق ۵۵، ۵۶) نپاس نماند سائت ملازم گردانيد
بر زمير ادياب كمال واضح است كه اين چنين لطيفه كه اقع مى شود

امير تيمور گورگان انار الله برهانه

اگرچه بنظم التفات كرده، اما بنظم و نثر در موقع دحل خوانده و گفته كه زياده بر آن منصور نيست و بجهت آنكه بر سهيل تبرك اسم مبارك آن حضرت درين مختصر باشد لطيفه از لطايف او انتصار كرده آمد، چنان نقل كرده اند كه ميران شاه ميرزا در تبريز بشرب بسيار اشتغال مى نمود، چنانچه دماغ و مزاجش از قانون اعتدال انحراف يافته امورا تا ملايم از دلو بود كرد و در جرم سلطنت قفل بر زويه بكار و بار مسلمانان كه وابسته بتوجه و التفات بادشاه است، طريق تسابل و آئين تغافل پيش آورد، در سمرقند بعضى آن حضرت چنان رسانيدند كه او (دق ۵۵، ۵۶) سه تدبير دارد، باعث شراب خوردن او اينشان آمد، بنا بران حكم شد كه تواجى بيتا و د، گفته كسى را كه بجماعت نگذارد و در رسامه آن سه تن را سر از تن جدا ساخته پارالغج سمرقند آورد و از آن
لغه " تواجى بجاوه" در نثره تركى بت

Tarjimasi:

Amir Temur Gurgon Anorulloh Burhona

Agarchi nazmga iltifot qilmagan bo'lsa ham, nazm va nasrni o'z vaqti va mavqei (joyi)da o'qigan va aytgankim, bundan ortiq unga (nazm va nasr o'qishga) zarurat yo'qdir. Ul hazratning muborak ismlari bu muxtasardir. Shunday naql qiladilarkim, Mironshoh Mirzo Tabrizda juda ko'p sharob ichish bilan mashg'ul edi va qonunga xilof bo'lgan amr va bo'yruqlar berar edi. Ko'plab musulmonlarning noroziligiga sabab bo'ldi va xaloiq undan Samarqandga shikoyat bilan keldilar va aytdilarkim, uning uch nafar nadimlari uni bu yo'lga yuz tutishiga sababchi bo'lganlar. Amir amr qildilarkim, u uch nadimni topib boshini tanasidan judo qilib, Samarqandga keltirilsin. U uch nafarning biri Xoja Abdulqodir edi va ikkinchisi Mullo Muhammad Kofiy va uchinchisi Ustod Qutb Noyi edi. Va muqarrar qilingan (topshiriqni qabul qilgan) shaxs borib ularning ikki nafarini topib siyosat (amr)ni

لطایف نامه محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی 77

bajardi, ammo Xoja Abdulqodir qochdi va o'zini devonakga solib qalandarlar kabi bir shahardan boshqa shaharga ko'chib yurdi. Mir Sohibqiron Iroq mulkiga yurish boshladi va Alloh Ta'olo inoyati bilan andak fursatda g'alabaga musharraf bo'ldi. Qochib yurgan Xoja Abdulqodir haqida ko'pchilik bilar edi va Mirga xabar yetkazildi. Uni tutib kelishlarini amr qilishdi. Mir Hazratlari taxtda o'tirgan edilarkim, xojani olib oldilariga keldilar. Xojaning fazilatlaridan biri u Hofizi Qur'on edi va unga nisbatan siyosat hukmi sodir bo'lishidan oldin baland ovoz bilan Qur'on tilovat qilishni boshladi. Bundan esa Hazratning g'azablari Lutfga aylandi va ahli fazlu kamol tomon yuz tutib shu bir misra'ni o'qidi:

“Abdol zi biym chang bar Mushaf zad”

(Abdol (qalandar) qo'rquvdan Qur'onga qo'l urdi)

Undan keyin Xojani tarbiyat qildi va o'z Oliy majlisining nadimi etib tayinladi, mulozim sifatida qabul qildi va bu esa yuksak latofat sohibi bo'lgan inson sifatini ta'riflashga kifoyatdir.

“Majolis un-nafois” dagi Amir Temur Ko'ragon zikri:

Muluk shajarlarining bo'stoni va salotin gavharlarining ummoni, xoqoni jahongiri sohibqiron, ya'ni:

Temur Ko'ragon — agarchi nazm aytmoqqa iltifot qilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andoq xub mahal va mavqe'da o'qubdurlarkim, aningdek bir bayt o'qug'oni ming yaxshi bayt aytqoncha bor. Tabarruk haysiyatidinkim, ul hazratning muborak ismi bu muxtasarda bo'lg'ay va ul latoyifdin biri bila ixtisor qushilur. Mundoq naql qilurlarkim, chun Tabrizda Mironshoh Mirzo2 chog'irg'a ko'p ishtig'ol ko'rguzdi. Dimog'i va mizoji e'tidol tariqidin inhirof topib, andin nomuloyim amr ko'p surat tuta boshladi. Samarqandda ul hazrat arzig'a bu nav' yetkurdilarkim, uch nadimi borkim, mufrit chog'ir ichmakka bois alardurlar. Hukm bo'ldikim, tavochi miod bila chopib borib uchalasining boshin keltursun. Alardin biri Xoja Abdulqodir erdi va yana biri Mavlono Muhammad Koxin erdi va yana biri Ustod Qutb Noyi erdi. Tavochi borib ikkisini yasoqqa yetqurdi. Ammo Xoja Abdulqodir qochib qalandar bo'lub, o'zin devonaliqqa solib mulkdin mulkka mutavori yurur erdi, to ulkim, ul hazrat yana Iroq yurushi qildi. Ul mamolikda Xojaning ul holi ba'zig'a ma'lum bo'lub, yuqori arz qildilar. Hukm bo'ldikim, tutub keltursunlar. Ul hazrat taxtda erdilarkim, Xojai faqirni devonaliqqa qo'ymay, sudrab taxt ilayiga kelturdilar. Andin burunkim, siyosat hukm bo'lg'ay, chun Xojaning kamolotidin biri qur'on hifzi va qiroat ilmi erdi, filhol biyik un bila qur'on o'qumoq bunyod qildikim, ul hazratning g'azabi lutfqa mubaddal bo'lub, fazl va kamol

ahli sori boqib, bu misra'ni ba vaqt o'qudikim:

“Abdol zi biym chang bar mushaf zad”.⁷⁸

Andin so'ngra Xojag'a iltifot va tarbiyatlar qilib, o'z oliy majlisida nadim va mulozim qildi. Idrok va fahm ahli bilurkim, yillar balki qarlarda mundoq latif so'z voqe' bo'lmas. To olam ahli bilg'aylarkim, Sulton sohibqirong'akim, majolisda paydar-pay xub abyot va yaxshi so'zlar darmahal voqe' bo'lur dag'i. Mavrusiydurkim, nisbatin ul jaddi buzurgvorg'a tuzaturkim, ul birining makoni ravzai jinon va bu biri jahon mulkida jovidon bo'lsun!

Izoh: Yuqorida keltirilgan ikkita matn bir inson haqida aytilgan fikr bo'lib, biri turkiy-chig'atoy tilida yozilgan original matn, ikkinchisi esa uning fors tildidagi tarjimasidir. Shu sababli uning farqli jihatlaridan ko'ra o'xshash tomonlari ko'proq. Farqli tomonlarini aytadigan bo'lsak birinchidan matnning sarlavhasiga e'tibor qaratishimiz maqsadga muvofiqdir. “Majolis un-nafois”da – “*Muluk shajarlarining bo'stoni va salotin gavharlarining ummoni, xoqoni jahongiri sohibqiron, ya'ni Temur Ko'ragon*” shaklida kelgan bo'lsa, “Latoyifnoma”da “*Amir Temur Gurgon Anoruloh Burhona*” shaklida bayon qilingan. Ikkala tazkirada ham mualliflarning Sohibqiron Amir Temurga nisbatan bo'lgan ehtiromi baland ekanligi aks topgan, lekin har bir muallif Sohibqironga bo'lgan munosabatini o'z tarzida bayon qilgan. Aslida tarjima qilingan asarlarda ko'pincha asarni ijod qilgan muallifning uslub tarzi va matnning mazmun mundariyasi o'zgartirilmagan holda ifoda topishi kerak, ammo Faxriyning “Latoyifnoma”sida bu masalaga boshqacharoq yondashilganligi ushbu matndan ma'lum. Faxriy shoirlar va ismi zikr qilingan boshqa mashhur insonlarga tegishli bo'lgan ma'lumotlarni tarjima qilish jarayonida o'z fikrlari va shaxsiy munosabatlarini ham bayon etishga harakat qilgan.

“Latoyifnoma” tazkirasida Bobur Mirzo zikri:

بابر میرزا

درویش ویش وفانی صفت و کریم خلق بادشاهی بود، بهمت او بادشاه دیرین

⁷⁸ <http://n.ziyouz.com/>

قرنها نبوده گویند پیش او ذکر حاتم چنین گذشته که خانه حاتم چهل در داشته، اگر سیاهی بتمام
درآمدی او را انعام کردی، او جواب گفته چرا از یک در چندان چیزی ندادی که به دیگر
درش احتیاج نشدی، از رسایل تصوف به لغات و کلمات راز مشعوف بود و طبعش
بمنظم نیز طایمت داشت، این رباعی از و سرت که در با عیب
چون باوه و جام را بهم پیوستی میدان بییقین که زند بالا دوستی
جام است شریعت و حقیقت باوه زق ملام، چون جام شکستی بییقین بد مستی

79

Tarjimasi:

Bobur Mirzo

Darveshvasht va foniysifat va karimxulq podshoh edi. Uning podshohlik himmati asrlar davomida ko'rilmagan edi, aytadilarkim, unga Hotam (Hotamtoy) haqida shunday zikr qilibdilar: "Hotamning saroyida qirqta eshik bor edi va bir kishi agar har bir eshik oldiga kelsa unga in'omlar berar edi". Bobur Mirzo (bu rivoyatni eshitib) shunday javob beribdi: "Bir eshikdan shu qadar in'om berish lozimki, boshqa eshiklar oldiga borishga ehtiyoj qolmasin". Tasavvuf risolalaridan "Lama'ot" va "Gulshani roz" uning ijodidir va nazmga ham tab'i ravon edi va bu ruboiy undandir:

Chun bodavu jomro ba ham payvasti,
Medon bayaqinki, rindi bolodasti.
Jom ast shariatu haqiqat boda
Chun jom shikasti, ba yaqin badmasti.

"Majolis un-nafois" dagi Bobur Mirzo zikri:

Bobur Mirzo – darveshvasht va foniysifat va karim ulaxloq kishi erdi. Himmati olida oltunning dag'i kumushning tosh va tufrog'cha xisobi yo'q erdi. Tasavvuf risolalaridin «Lama'ot» bila «Gulshani roz»g'a ko'p mash'uf erdi. Tab'i dag'i nazmg'a muloyim erdi. Bu ruboiy aningdurkim:

Chun bodavu jomro baham payvasti,
Medon ba yaqinki, rindi bolo dasti,
Jomast shariatu, haqiqat boda
Chun jom shikasti, ba yaqin badmasti.

لطایف نامه محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی 79

Agarchi turkcha nazmlar ham aytur erdikim, barchag‘a qabul erdi. Ammo u bayt ham aningdurkim:

Necha yuzung ko‘rub hayron o‘layin,
Ilohi, men sanga qurbon o‘layin.⁸⁰

Izoh: Zahiriddin Muhammad Bobur xususidagi ma‘lumotlarda boshqa shoirlarga tegishli ma‘lumotlarga qaraganda farqli jihatlar nisbattan ko‘proq ekanligi ma‘lum. “Majolis un-nafois”da ma‘lumot qisqa va muxtasar keltirilgan. “Latoyifnoma”da esa kengroq va “Majolis un-nafois”da mavjud bo‘lmagan ma‘lumotlar ham bor. Masalan, Hotam haqidagi rivoyatning Bobur Mirzoga naql qilinganligi va unga nisbattan Boburning bildirgan munosabati “Majolis un-nafois”da bayon etilmagan. Yana bir farqli jihat shundan iboratki, “Majolis un-nafois”da shoirning ham forscha va ham turkcha ijodidan namuna keltirilgan. “Latoyifnoma”da esa faqat unga tegishli bo‘lgan forscha ruboiy ijodiyoti namunasi sifatida ko‘rsatilgan. Turkiy she‘rlari xususida ma‘lumot berilmagan.

“Latoyifnoma” tazkirasida Ulug‘bek Mirzo zikri:

لُغ بِيَاك مِيرْزَا
بادشاه دانشمند بود و کمالات بسیار داشت ، از آنجمله کی است که کلام الله را
به هفت قرائت حفظ کرده بود ، و علم هیئات و ریاضی را نیک می دانست ، چنانچه
تاریخ نوشت ، و رصد است ، و حالا در میان مردم ذوق بزرگ او شایعست (تق ب)
و با وجود این کمالات گاهی به نظم نیز میل می کرد ، و این مطلع از دست
هر چند ملک حسن بزرگمین تست شوقی مکن که چشم بدان در کمین تست

81

Tarjimasi:

Bilimdon podshoh edi va ko‘plab kamolot egasi edi, jumladan Kalomullohni yetti qiro‘atda egallagan (yodlab olgan) edi va hay‘at va riyoziy (matematika) ilmini yaxshi bilar edi, chunonchi zij yozdi va rasad bog‘ladi va endilikda xalq orasida uning ziji shoe‘dir va Bovujudi bu kamolot (buncha kamolot sohibi bo‘lganligi bilan birga) ba‘zan nazmgam ham mayl qilar edi va bu matla’ undandir:

Harchand mulki husn ba zeri nigini tust

⁸⁰ <http://n.ziyouz.com/>

⁸¹ لطایف نامه. محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی

Sho‘xi makun ki chashmi badon dar kamini tust.

“Majolis un-nafois” da Mirzo Ulug‘bek zikri:

Ulug‘byek Mirzo – donishmand podshoh erdi. Kamolati bag‘oyat ko‘p erdi. Yetti qiro‘at bila Qur‘oni majid yodida erdi. Hay‘at va riyoziyini xo‘b bilur erdi. Andoqkim, zij bitidi va rasad bog‘ladi va holo aning ziji oroda shoe‘dur. Bovujudi bu kamolot gohi nazmg‘a mayl qilur. Bu matla‘ aningdurkim:

Harchand mulki husn ba zeri nigini tust,

Sho‘xi makunki, chashmi badon dar kamini tust.⁸²

Izoh: Mirzo Ulug‘bek to‘g‘risidagi ma‘lumotlar deyarli o‘zgarishsiz tarjima qilingan. Ulug‘bek haqidagi ma‘lumot Amir Temur va Bobur Mirzoga qaraganda ancha qisqa va sodda tarzda berilgan. Bu matndagi yagona farqiyat sifatida aytib o‘tishimiz mumkin bo‘lgan narsa shuki, “Majolis un-nafois”dagi “...aning ziji oroda shoe‘dur” degan joyini tarjima qilish paytida Faxriy “oroda” degan so‘zga e‘tibor qaratgan. Aslida bu so‘z hozirgi o‘zbek tilida “orasida” shaklida ishlatiladi va u forshasiga esa “dar miyoni” deyiladi. Faxriy bu yerda “mardum” so‘zini qo‘shgan va tarjimini “dar miyoni mardum ziji o‘ shoe‘ ast” shaklida bergan. Ma‘noni to‘liq va tushunarliroq ifoda etish maqadida asl matnda mavjud bo‘lmagan so‘zlarni kiritish umuman olganda matn mazmunini o‘zgartirmaydi, aksincha mutolaa qiluvchi uchun qulaylik yaratadi. Shu bois bu kabi farqli jihatlarni jiddiy farqiyat deb qabul qilmasligimiz kerak. Bu kabi holatlar juda ko‘p nazarga tashlanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mumtoz adabiyotimizda tazkiranavislik an‘anasi uzoq yilllar davomida rivojlanib kelmoqda. Buyuk tazkiranavis allomalar, Abu Mansur as-Saolibiy, Davlatshoh Samarqandiy, Abdurahmon Jomiy va boshqalar orasida Mir Alisher Navoiy muhim o‘rin tutadi. “Majolis un-nafois” tazkisasi o‘zining tarixiy, adabiy, ma‘naviy-axloqiy va boshqa jihatlari bilan Hazrat Navoiy ijodining olamshumul ahamiyatidan darak beradi. Bu asar o‘sha zamondan boshlab dunyoning turli tillariga tarjima qilingan va bu jarayonning hanuzgacha davom etmoqda. Buyuk mutafakkir Faxriy Hiraviyning “Latoyifnoma”sini “Majolis un-nafois” bilan qiyosiy tarzda tahlil qilish, an‘ana va vorisiylik xususiyatlari tadqiq etish, hamda badiiy uslub jihatlari o‘rganish muhimdir. “Majolis un-nafois” va “Latoyifnoma” tazkiralari qiyosiy tahlil qilish uchun birinchi navbatda bu ikta tazkiraning bir biridan farqli jihatlari hamda o‘xshashliklarini mukammal o‘rganishimiz lozim. Yuqorida keltirilgan uch nafar buyuk shaxs haqidagi ma‘lumotlardan ma‘lumki “Latoyifnoma”

⁸² <http://n.ziyouz.com/>

tarjimaviy asar bo‘lganiga qaramay o‘ziga xos jihatlari ham juda ko‘p va albatta o‘xshashliklar ham kam emas. Tazkirani faqatgina kichkina bir qismini tahlil qilish bilan kifoyalanmasdan uni boshidan oxirigacha har tomonlama tahlil qilish, lotin va kirill alifbolariga transliteratsiya qilish va o‘zbek tiliga tarjima qilish juda muhim deb bilamiz.

REFERENCES

1. لطایف نامہ. محمد عقبال مجددی. نشریات دانشگاه پنجاب. پاکستان. ۱۹۳۱ میلادی.
2. Valix̄jaev B. O‘zbek adabiyotshunosligi tarixi.– Toshkent 1993.
3. Sirojiddinov Sh., Yusupova D., Davlatov O. Navoiyshunoslik. Darslik. – T.: TAMADDUN, 2018.
4. Yusupova D. Uzbek mumtoz va milliy uygonish adabiyoti (Alisher Navoiy davri). O‘quv qo‘llanma. – T.: TAMADDUN, 2016.
5. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy. Manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. – T.: Akademnashr, 2011.
6. G‘aniyev S. “Majolis un-nafois”ning forsiy tarjimalari” // Alisher Navoiy va fors-tojik adabiyoti konferensiyasi materiallari. 2002, 30- yanvar.
7. (“Majolis un-nafois”ning forsiy tarjimalari”. – T.: Fan, 1984.
8. A.N.Boldirev. Persidskie perevodi «Majolis un-nafois» Alishera Navoi. Uchenie zapiski LGU. Seriya vostokovedcheskix nauk. 1952, №128, vip.3.;
9. <http://navoi.natlib.uz>
10. <http://n.ziyouz.com/>
11. <https://ziyouz.uz/>
12. <https://mashhad.academia.edu>
13. SAVIYA.UZ
14. <https://uza.uz/>
15. www.SID.ir

MODAL MEANINGS OF AUXILIARY VERBS “OL-TAKE”, “BIL-KNOW” AND “BO‘L-BE” AND THEIR EXPRESSION IN KOREAN

Yeon Sangheum

PhD Student,

Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent, Uzbekistan

yucekaan23@gmail.com

ABSTRACT

Uzbek and Korean are considered close languages. According to the morphological typology, Uzbek and Korean are known to be agglutinative languages. Therefore, there are similarities between auxiliary verbs in the construction of speech in both languages. Auxiliary verbs in both languages also have their own peculiarities.

This article compares the modal meanings of olmoq/can – to take, bilmoq – to know and bo‘lmoq – to be auxiliary verbs in Uzbek and their expression in Korean.

In Uzbek, of olmoq/can – to take, bilmoq – to know auxiliary verbs mainly mean the modal meaning of ability, and bo‘lmoq – to be auxiliary verbs have a modal meaning close to these auxiliary verbs.

Keywords: *auxiliary verb, prepositional verb, consonant, affix, meaning, Uzbek, Korean.*

АННОТАЦИЯ

Узбекский и корейский языки считаются близкими языками. По морфологической типологии узбекский и корейский языки относятся к агглютинативным. Поэтому между вспомогательными глаголами в построении речи в обоих языках есть сходство. Вспомогательные глаголы в обоих языках также имеют свои особенности.

В данной статье сравниваются модальные значения olmoq/can – брать, bilmoq – знать и bo‘lmoq – вспомогательные глаголы в узбекском языке и их выражение в корейском языке.

В узбекском языке olmoq/can – брать, bilmoq – знать вспомогательные глаголы в основном означают модальное значение способности, а bo‘lmoq – быть вспомогательными глаголами имеют модальное значение, близкое к этим вспомогательным глаголам.

Ключевые слова: *вспомогательный глагол, предложный глагол, согласный, аффикс, значение, узбекский, корейский.*

INTRODUCTION

In the Uzbek language, the auxiliary verb *ol* is attached to the type of the affix formed by *-a*, *-y* affixes and expresses the meaning of power: as *qila oladi* - can do, *yoza oladi* - can write, *o'qiy oladi* - can read [1, p. 195].

When the auxiliary verb *ol* is combined with the type of the affix with *-a*, *-y* affixes, it has the following meanings.

1. The ability to perform an action (“*umet* – to be able, *umenie* - skill”) means: as *o'qiy olmoq* – can read, *yoza olmoq* – can write, *suza olmoq* – can swim, *o'ynay olmoq* – can play (in the form of not being able to perform an action): *Ruschada kitob mutolaa qila olmasa ham, lekin mukalima tiliga ancha-muncha epchil.* - Although he cannot read a book in Russian, he is quite fluent in the language of conversation (Oybek). *Udda qila olsangiz so'zga chiqing-da! – dedi oldingi burchakda o'tirgan kimdir.* - If you can do it, speak up! Said someone sitting in the front corner (A. Kahhor).

2. The ability to perform an action means ability (Russian “*moch* – to be able to”): *Buni ham men katta maqsadni ko'zlaganlari uchun shunday shahar qura olishgan, deb o'ylayman* - I think that they were able to build such a city because they had a great goal (R. Fayzi). *Oradan olti oylarcha vaqt o'tgandan keyingina u ish boshlay oldi* - It was not until six months later that he was able to start work (Said Ahmad) [2, p. 33].

The above points can be further clarified with regard to the auxiliary verb conjugation in verb form + *-a/-y olmoq* - can.

In our opinion, the addition of the following additions to this classification of A. Hodzhiyev, along with the deepening of semantic analysis, will be important for students of the Uzbek language, researchers conducting comparative research:

1. The meaning of having the ability to perform an action can be divided into 2 types:

1) ability to move, (innate) ability, ability to perform on one's own.

For example, like *kuylay olaman, seza olaman, qo'shiq ayta olaman* - I can sing, I can feel, I can sing a song.

That is, there is an “innate ability” to perform an action.

2) to perform the action to the best of one's ability on the basis of ability, knowledge and learning.

For example, *o'qiy olmoq* – I can read, *yoza olmoq* – I can write, *suza olmoq* – I can swim.

That is, ability is based on learning.

2. The ability to perform an action requires the performer to have an external ability along with his (internal) ability:

For example:

Bu yerda yangi bino qura olaman - I can build a new building here. // In addition to once own capacity (knowledge, ability, desire) to build a building, he/she needs external opportunities (funds, space, permission ... etc.).

Endi (uzoq vaqt kasallikdan so'ng) u ishni boshlay oladi - Now (after a long illness) he can start working. // In order to perform an action, he/she needs an external opportunity (money, permission, place of work ... etc.) in addition to your own ability (knowledge, ability, desire, health).

It is also related to the “conditional meaning”, that is, there must be conditions and opportunities to perform an action.

Endi u ishlasa bo'ladi - Now he/she can work. // it must have internal and external capabilities to work.

Bu yerda yangi bino qursa bo'ladi - A new building can be built here. // it must have internal and external capabilities to build.

-a, -y *olmoq* also be used in the negative form:

- *Anchagacha uxlay olmadim* - I couldn't sleep for long [3, p. 11]

- *Mashina eshigi ochilib, zabardast gavdali yigit tushib keldi. Taniy olmadi.* - The car door opened and a handsome young man came down. He could not recognize. [3, p. 29]

- *Onam beshigim ustida alla aytganini eslay olmayman.* - I can't remember my mother saying god on my cradle. [3, p. 173]

It is also common to write the prepositional and auxiliary verbs in the negative form:

- *Nima u ShZ? – dedim daf'atan tushunolmay.* - What is ShZ? I said suddenly, not understanding. [3, p. 47]

- *Shundan yaxshi xaridor topolmaysiz.* - You will not find a better buyer than this. [3, p. 98]

- *Erta-indin qo'chqordek o'g'il tug'ib beradigan xotiniga bitta ko'ylak oberolmiydigan er qanaqa o'zi! Belida belbog'i bormi?*- What a husband who can't afford a shirt for his wife, who will soon give birth to a ram-like son! Do you have a seat belt? [3, p. 170]

It is known that in Uzbek the leading verb can be used as an auxiliary verb combination of + -a, -y *bilmoq* forms.

THE MAIN FINDINGS AND RESULTS

The auxiliary verb *bil* is connected with the *-a*, *-y* affixes of the pronoun, and the ability to perform an action in the prepositional verb means that the subject is able to do it (not being able to do it without being). Accordingly, it is synonymous with the auxiliary verb *ol*-take: *Qani iloji bo'lsa, bitta odam tutmasdan, butun ishni o'zing eplay bilsang...* - If possible, if you can do the whole thing yourself without catching one person ... (Oybek, Q. q.). *Cho'ponning ishi paxtakornikidan qolishmaydi. Faqat hamma gap ishni do'ndira bilishda* - The work of a shepherd is not inferior to that of a cotton grower. The only thing is to be able to freeze the work (S. Anorbaev, Blessings in Action) [4, p. 180].

Other Turkologists have also commented on the auxiliary verb *bilmoq* – to know. According to Professor N.A.Baskakov, the use of *bil* - know auxiliary verb in this sense is the norm for Turkic languages belonging to the Oghuz group. In other group languages, *ol* - take auxiliary verb is used in this sense [4, pp. 381-382]. Professor A.N. Kononov considers the use of *bil* - know auxiliary verbs in the Uzbek literary language in the sense of the ability to perform an action as “deviation from the norm” [5, p. 201]. Professor A.G. Gulyamov also points out that the use of *bil* - know auxiliary verb in the above sense is not characteristic of the Uzbek literary language, but is “sometimes encountered” [6, p. 79]. According to them, “deviation from the norm” is understood as a form of dialect.

Azim Hojiyev rightly pointed out that *bilmoq*- to know depends on the meaning of the independent verb when it is an auxiliary verb.

Auxiliary verbs *bo'lmoq* – to be have a close meaning with the modal meaning of auxiliary verbs *olmoq/can* – to take and *bilmoq* – to know. Azim Hojiyev explained the auxiliary verb to be as an auxiliary verb and the modal auxiliary verb as follows. *Bo'l* – be auxiliary verb. This auxiliary verb means that there is an objective possibility for the action to be performed: *o'qib bo'ladi (o'qish mumkin)* - readable, *o'tib bo'ladi (o'tish mumkin, o'tish imkoniyati bor)* - passable [1, p. 196]. It means that there is an opportunity for action: *Hamma ilmni faqat savod orqaligina o'rganib bo'ladi* - All science can be learned only through literacy (P. Tursun, Teacher). *Chanqovni tomchi bilan qondirib bo'lmaydi* - Thirst cannot be satisfied by a drop (Oybek, N.) [1, pp. 87, 28]. A.N.Kononov also said that *bo'l* – be auxiliary verb were applied to the objective possibility of performing the action [5, p. 201].

The *bo'l* – be auxiliary verb can also be used in the negative form, which means impossibility.

- *Jonivorlarga ozor berib bo‘lmaydi, bolam.* - Animals can't be harmed, my child. [3, p. 14]

- *Bu nonga tegib bo‘lmaydi, ko‘paygur, - dedi boshimni silab. Qorningni qorachig‘idan aylanay, tegib bo‘lmaydi.* - You can't touch this bread, 'he said, stroking my head. The abdomen cannot be touched by turning the pupil. [3, p. 52]

- *Molni arqoni bilan sotib bo‘lmaydi.* - Cows cannot be sold by rope. [3, p. 100]

The analysis revealed that *bo‘l* – be auxiliary verbs have the following characteristics when expressing modal meaning:

1) *Bo‘l* – be auxiliary verbs are connected to the leading verb only by the affix - (i) b. // *o‘tib bo‘ladi* - can be passed.

2) The auxiliary verb is only in the future tense. // *o‘tib bo‘ladi* - can be passed.

3) only the 3rd person is used in the singular, but does not mean the 3rd person. In general, it means possibility. *o‘tib bo‘ladi* - can pass // *o‘tish mumkin* - may pass.

4) The condition is close to the meaning expressed. // *o‘tsa bo‘ladi* - can be passed.

Modal forms of auxiliary verbs *olmoq/can* - to take, *bilmoq* - to know, *bo‘lmoq*- to be

	<i>Olmoq/can</i> - to take	<i>Bilmoq</i> - to know	<i>bo‘lmoq</i> - to be
leading verb + -(i)b	-	+	+
leading verb + -a/y	+	+	-
1st person	+	+	-
2nd person	+	+	-
3rd person	+	+	+

In Korean, there are no auxiliary verbs corresponding to *olmoq/can* – to take and *bilmoq* – to know auxiliary verbs in Uzbek. Therefore, the auxiliary verbs *olmoq/can* – to take and *bilmoq* – to know in Uzbek, combined with the affixes -a and -y, express the modal meaning of ability in a different way in Korean. There are differences in meaning depending on the situation and the form of affixes. Consequently, when the verb *알다* [alda] (*bilmoq* - to know) and the word *있다* [itda] are used as adjectives, ability can have a modal meaning. In the infinitive form, it can be used with *못하다* [qila olmaslik - mo‘thada] auxiliary verbs (unable to do)

and *모르다* [mo'rida] (antonym of the verb *bilmoq* - to know) and *있었다* [obdda] (*있다* [itda] (antonym of the word).

The verb *알다* [*bilmoq* - alda] (to know) itself means to acquire information or knowledge about an object or situation through some education, experience, or thought. That is, it corresponds to the verb *bilmoq* - to know in Uzbek. However, in Korean, the verb *알다* [alda] (*bilmoq* - to know) is not an auxiliary verb. However, in Uzbek, knowing can mean something that is auxiliary. The verb *알다* [*bilmoq* - alda] (to know) is used in the form -*을 줄 알다* [il jul alda] to denote the ability to perform an action. Consider the following examples:

- *형은 기타를 칠 줄 안다.* [hyongin gitaril chil jul anda] [7]

-*Akam gitarani chalishni biladi.* (**Akam gitara chala oladi.*) - My brother knows how to play the guitar. (* My brother can play the guitar.)

The word *있다* [itda] is used through verbs and adjectives. It is possible to translate *있다* [itda] words into Uzbek by *bor* – to have, *mavjud* - existing, *bo'lmoq* - being, *joylashmoq* - being located etc. When the word *있다* [itda] is used as an auxiliary verb, it is used in the forms -*어 있다* [o itda] and -*고 있다* [go' itda] to indicate the duration of the action in the prepositional verb or the duration of the completed state. For example, *기다리고 있다* [gidarigo' itda] (*kutyapti* - waiting), *앉아 있다* [anja itda] (*o'tiribdi* - sitting).

The form -*을 수 있다* [il su itda] has a similar meaning in the Uzbek -*a*, -*y olmoq/can* form of the auxiliary verb *olmoq/can-* to take. But just like the *알다* [alda] (*bilmoq* - to know) verb in the -*을 줄 알다* [il jul alda] sense, the *있다* [itda] words in the -*을 수 있다* [il su itda] form are not considered auxiliary verbs. Even in this case, the *있다* [itda] words are adjectives. The word *있다* [itda], combined in the form -*을 수 있다* [il su itda], indicates that any action can or will not take place.

A. *나는 무엇이든지 잘할 수 있다.* [nanin muoshidinji jalhal su itda] [8]

a. *Men nimani bo'lsa ham yaxshi qila olaman.* - I can do anything well.

B. *네게도 그런 일이 일어날 수 있으니 조심해라.* [negedo' giron iri ironal su itsini jo'shimhera] [7]

b. *Sen bilan ham shunday voqea sodir bo'lishi mumkin. Ehtiyot bo'l.* - It could happen to you too. Be careful.

The sentence A, given as an example above, refers to the ability to perform an action, that is, an action can take place. Statement B indicates that an event may occur.

Paul Portner's book, *Modality*, published at Oxford University, divides English auxiliary verbs into epistemic modality, priority modality, and dynamic modality [9, pp. 134-144]. Of these, *-을 수 있다* [il su itda] form can be analyzed in the categories of “epistemic modality” and “dynamic modality”.

A. Epistemic modality. 인식 양상 [inshig yangsang] (to know, to comprehend, to understand)

• *뉴욕에는 지금 비가 올 수 있다.* [biga o'lsu itda]

→ *yomg'ir yog'ishi mumkin.* - it may rain.

B. Dynamic modality. 동적 양상 [do'ngjog yangsang]

B-1 Volitional. 의지 양상 [viji yangsang]

1. Ability. 능력 양상 [ningryog yangsang] (qobiliyat – ability)

• *인호는 저 바위를 들 수 있다.* [dil su itda]

→ *ko'tara oladi.* (*ko'tarishi mumkin.*) – *He/she can lift.* (may lift.)

2. Opportunity. 기회 양상 [giho'e yangsang] (imkoniyat - opportunity)

• *이 위치에서 북한산을 볼 수 있다.* [bo'lsu itda]

→ *ko'ra oladi* – *he/she can lift.* (may lift.)

3. Dispositional. 성향 양상 [songhyang yangsang]

• *(너무 놀리면) 그 아이는 울 수 있다.* [ulsu itda]

→ *yig'lashi mumkin* – *he/she may cry.*

B-2 Quantificational. 양화적 양상 [yangho'ajog yangsang]

• *이곳에는 대나무가 자랄 수 있다.* [jaralsu itda]

→ *o'sishi mumkin. (o'sa oladi)* – may grow. (can grow)

• **개는 물 수 있다. [mulsu itda]**

→ *tishlashi mumkin. (tishlay oladi.)* – may bite. (can bite)[10, pp. 123-124]

In all the above examples, it can be seen that all of them are expressed in -을 수 있다 [il su itda] forms, regardless of the category, and in Uzbek, they should be expressed differently depending on the semantic aspect of the sentence.

The difference between the -을 줄 알다 [il jul alda] and -을 수 있다 [il su itda] forms in Korean is that the performer has the ability to perform the action, the performer's own (internal) ability or the external ability. The ability in the form -을 줄 알다 [il jul alda] is used on the basis of *o'rganish* - to learn, *bilish* – to know.

In contrast, the -을 수 있다 [il su itda] form can be expressed in terms of learning to be self-sufficient, as well as innate ability and the ability of the performer to have both external (internal) capabilities as well as external capabilities.

A. 나는 마음만 먹으면 언제라도 부자가 될 수 있다. [nanin maimman mogimyon onjerado' bujaga do'el su itda]

a. *Qaror qilsam, qachon bo'lsa ham, boy odam bo'la olaman.*- If I decide, I can always be rich.

B. 나는 마음만 먹으면 언제라도 부자가 될 줄 안다. [nanin maimman mogimyon onjerado' bujaga do'el jul anda] [12, p. 233]

b. *Qaror qilsam, qachon bo'lsa ham, boy odam bo'la bilaman.* - If I decide, I can always be a rich man. (B. literal translation of the sentence)

The example given is correct if A and B are preceded by “나는 마음만 먹으면 언제라도 [nanin maimman mogimyon onjerado'] (*Qaror qilsam, qachon bo'lsa ham* - if I decide, whenever)”. *부자가 될 수 있다* [bujaga do'el su itda] (*Boy odam bo'la olaman.* - I can be a rich man.) The sentence focuses on ability and opportunity, *부자가 될 줄 안다* [bujaga do'el jul anda] (*Boy odam bo'lishni bilaman* - I know how to be a rich man.) The sentence focuses on opportunity and method. Therefore, the expression in the form of -을 줄 알다 [il jul alda], that is, *알다*

[*bilmoq* - *alda*] (to know) verbs, in Uzbek means close to “*fe’l + ish + ni bilmoq// verb+action+to know*”.

- 저는 운전할 줄 알지만 한국 운전면허가 없어서 한국에서는 운전할 수 없어요. [jonin unjonhal jul aljiman hangug unjonmyonhoga obsoso hangugesonin unjonhal su obsoyo‘] (*Men mashina haydashni bilsam ham, Koreyadagi haydovchilik guvohnomam yo‘q bo‘lgani uchun Koreyada hayday olmayman.* - Although I know how to drive a car, I can't drive in Korea because I don't have a driver's license in Korea.) [11, p. 233]

In this example, the -을 줄 알다 [il jul alda] forms, or *bilmoq* - to know verb, indicate the ability to learn the act of “*haydash* - driving” In contrast, the antonym of the word *있다* [itda] is represented by the word *없다* [obdda], which means that there is no possibility of “*haydash* – driving”, that is, it is close to the expression when used in the negative form -a, -y *olmoq/can*. The above example illustrates the difference between *알다* [alda] and *있다* [itda]. The negative form is given below.

In addition, the -을 줄 알다 [il jul alda] and -을 수 있다 [il su itda] forms differ in the sense of possibility, not in the sense of ability. Form -을 수 있다 [il su itda] can also be used to denote possibility, which cannot be used in form -을 줄 알다 [il jul alda].

A. 오늘은 비가 올 수 있어요. [o‘nirin biga o‘l su itsoyo‘] (*Bugun yomg‘ir yog‘ishi mumkin.* - It may rain today)

B. 오늘은 비가 올 줄 알아요. [o‘nirin biga o‘l jul arayo‘] (**Bugun yomg‘ir yog‘ish biladi* - Today it will rain.) (word for word translation)

a. 서울이는 예쁠 수 있어요. [soyurinin yeppil su itsoyo‘] (*Soyul chiroyli bo‘lishi mumkin* - The soybean can be beautiful.)

b. 서울이는 예쁠 줄 알아요. [soyurinin yeppil jul arayo‘] (**Soyul chiroyli bo‘lish biladi.* - Soyul knows how to be beautiful) [11, p. 231] (word for word translation)

In the examples above, A and A represent the meaning of possibility. If sentences B and b use *알다* [alda] (*bilmoq* – to know) verbs instead of *있다* [itda], you can see that it is a wrong sentence.

In addition to the Korean verb *알다* [alda] (*bilmoq* - to know) and *있다* [itda] word, there are *못하다* [mo‘thada] word. However, the word *못하다* [mo‘thada], which can only be used in the Uzbek form *olmoq/can* – to take and *bilmoq*- to know to denote incompetence, can be used as an auxiliary verb to mean “*qila olmaslik* - unable to do”. The auxiliary verb *못하다* [mo‘thada] (*qila olmaslik* - inability to do) is used in the form -*지 못하다* [ji mo‘thada] and is expressed in the sense that the leading verb is incapable of action.

a. *배가 아파 밥을 먹지 못하다.* [7] [bega apa babil mogji mo‘thada]

b. *Qorin og‘rishi tufayli ovqatni yeya olmadi.* - He could not eat because of a stomach ache.

In the example given, *olmoq/can* – to take auxiliary verbs are used in the negative form and indicate that the action in the leading verb, i.e., the act of eating, cannot be done. In Korean, *못하다* [mo‘thada] auxiliary verbs are used in -*지 못하다* [ji mo‘thada] forms to indicate that the main verb cannot perform *먹다* [mogda] (*yemoq* – to eat) actions.

In Korean, there are no auxiliary verbs that mean -*a*, -*y olmoq/can* in the negative form, except for -*지 못하다* [ji mo‘thada] forms, and the -*a*, -*y olmoq/can* forms that represent the meaning of power can only be expressed by a verb or an adjective.

The verb *알다* [*bilmoq* - alda] (to know) is used in the -*을 줄 알다* [il jul alda] form, while the word *있다* [itda] (*bor* - to have, *bo‘lmoq* - to be, *joylashmoq* - to locate, *mavjud* - to exist, etc.) has a broader meaning in the -*을 수 있다* [il su itda] form. Therefore, in the Uzbek language, all the auxiliary verbs of the -*a*, -*y olmoq/can* form can be expressed in -*을 수 있다* [il su itda] form. But from a spiritual point of view, it is possible to encounter a situation in which the -*을 수 있다*

[il su itda] form are more natural than the -을 줄 **알다** [il jul alda] form. For example, it is more accurate to use the verb **알다** [alda] (*bilmoq* - to know) to perform an action on the basis of ability, knowledge, and learning. Of course, this situation can be expressed in **있다** [itda] word.

A. *O'qiy olaman* – I can read. ↔ *O'qiy olmayman* – I cannot read.

a. 나는 **읽을 수 있다**. [nanin ilgil su itda] ↔ **읽을 수 없다**. [ilgil su obdda]

b. 나는 **읽을 줄 안다**. [nanin ilgil jul anda] ↔ **읽을 줄 모르다**. [ilgil jul mo'rida]

B. *Yoza olaman* – I can write. ↔ *Yoza olmayman* – I cannot write.

a. 나는 **쓸 수 있다**. [nanin ssil su itda] ↔ **쓸 수 없다**. [ssil su obdda]

b. 나는 **쓸 줄 안다**. [nanin ssil jul anda] ↔ **쓸 줄 모르다**. [ssil jul mo'rida]

The example given is A., a in B. a. and b are all true. In other words, in Uzbek, -을 수 **있다** [il su itda] and -을 줄 **알다** [il jul alda] forms can be used when translating a sentence that expresses knowledge and ability into Korean. When used in the negative form, the antonyms of **있다** [itda] word can be expressed in the form of -을 수 **없다** [il su obdda] and -을 줄 **모르다** [il jul morida] using the antonyms of the verbs **없다** [obdda] and **알다** [alda] and the antonyms of **모르다** [mo'rida].

In addition, it is not difficult to express ability on the basis of innate ability with the verb **알다** [alda] (*bilmoq* - to know). In this case, there are no clear boundaries between Korean and Uzbek. For example, the above examples (*kuylay olaman, seza olaman, qo'shiq ayta olaman* - I can sing, I can feel, I can sing) can be used with the verb **알다** [alda] (*bilmoq* - to know). However, the difference between the -을 수 **있다** [il su itda] form is that the -을 줄 **알다** [il jul alda] form more clearly express the meaning of ability through experience, knowledge, and study.

In addition to the *있/다* [itda] and *알/다* [alda] verbs in Korean, there is another verb *내/다* [neda] verb. We will try to shed light on their different aspects through our analysis below.

In Korean, the infinitive form of *내/다* [nada] verb is used in the form of *내/다* [neda] verb *어 내/다* [o neda], which means that the action in the leading verb is performed by one's own power or ability. It is often used when it is a difficult process to perform an action in the prepositional verb.

- *적의 침공을 막아 내다.* [jogii chimgo'ngil maga neda] (*Dushmanning hujumini qaytara oldi* - He was able to repel the attack of the enemy)

- *끝까지 참아 내다.* [ggitggaji chama neda] (*Oxirigacha chiday oldi* - He endured to the end.) [7]

The example given shows that in this case, the emphasis is on the ability, the meaning of the ability, and the action of the leading verb. That is, the form *-을 줄 알/다* [il jul alda], *-을 수 있/다* [itda] represents the success of the action when expressed in the form *-어 내/다* [o neda].

In the Uzbek language, the auxiliary verbs *olmoq/can* – to take and *bilmoq* – to know have a modal meaning, while the *bo'lmoq* - to be auxiliary verb, which have a similar meaning, are represented in Korean by the form *-을 수 있/다* [il su itda].

The *-을 수 있/다* [il su itda] form in Korean, as mentioned above, are not used as auxiliary verbs and mainly mean *ability*. But in addition to the meaning of *ability*, in Korean linguistics, modal meaning also means the modal meaning of *허용* [hoyo'ng] of the *행동 지/시* [hengdo'ng jishi] category of expression, that is, permission. There are *-을 수 있/다* [il su itda] type of modal expression in Korean with the following 3 forms:

- 1) ability (qodirlik)
- 2) permission (ruxsat)
- 3) circumstantial (or neutral) possibility [12, pp. 4-14]

We have already mentioned the meaning of power. The form -을 수 있다 [il su itda] allows the modal meaning of permission to be seen in the following examples:

- a. *여기에 앉을 수 있습니까?* [yogie anjil su itsibnigga] (**Shu joyga o'tira oladimi?* - Can he sit here?) (word for word translation)
- b. *이곳은 만 20 세 이하는 출입할 수 없습니다.* [igo'sin man ishibse ihanin churibhal su obsibnida] (*Bu joyga 20 yosh bo'lmaganlar kirib bo'lmadi.* - No one under the age of 20 could enter.) [12, p. 290] (word for word translation)
- c. *여기서 담배를 피우실 수 없습니다.* [yogiso damberil piushil su obsibnida] (*Shu joyda sigaret cheka olmaysiz.* - You can't smoke here)

From the example given, it can be seen that the translation of example a is a strange word in Uzbek. That is, if the -을 수 있다 [il su itda] form in Korean are used with the -a, -y *olmoq/can* form in Uzbek, the context requires clarity about the subject, that is, clarity as a 3rd person question. In this case, in the sense of permission to perform the action, “*o'tirsa bo'ladimi* - can I sit down?” or “*o'tirish mumkinmi* - May I sit down?” should be translated as.

In Example b, the Uzbek auxiliary verb *bo'l* - to be, represented by the indivisible form of -을 수 있다 [il su itda], is used only in the 3rd person singular form, meaning “general impossibility”. In other words, in Korean, it is used in -을 수 없다 [il su obda] form to mean that an action cannot be performed.

Example c shows that in Korean, the 2nd person can also be used in the singular in the sense of *prohibition*.

- c-1 *Shu joyda sigaret chekmang.* - Do not smoke in this area.
- c-2 *Shu joyda sigaret chekish mumkin emas.* - Smoking is not allowed here.

It seems that translating the sentence c into Uzbek in two different forms (with a verb in the imperative mood; with a verb in the noun and a modal word in the noun) is correct from the point of view of the point of view. When translated back into Korean, it can be expressed by auxiliary verbs -으면 안 되다 [imyon an do'eda]

and *말다* [malda] (*qilmaslik* - not doing) in addition to the *-을 수 없다* [il su obda] form.

- 여기서 담배를 피우시면 안 됩니다. [yogiso damberil piushimyong an do'ebnida]

- 여기서 담배를 피우지 마시오. [yogiso damberil piuji mashio']

The use of the antonym form *안 되다* [an do'eda] of the verb *되다* [do'eda] (*bo'lmoq* - to be) and the auxiliary verb *말다* [malda] (*qilmaslik* - not to do) is analyzed in relation to the negative meaning.

Circumstantial (or neutral) (possibility according to the situation) possibility is expressed in *-을 수 있다* [il su itda] form of modal meaning by the following examples:

- 원하시면 제가 알아볼 수 있습니다. [uonhashimyong jega arabo'l su itsibnida] (*Xohlasangiz men surishtirib ko'ra olaman.* - If you want, I can inquire)

- 일을 많이 하면 피곤할 수 있다. [iril manhi hamyon pigo'nhal su itda] (*Ko'p ishlasa charchash mumkin.* - You can get tired if you work hard)

- 너 학교에서 오다가 도서관에 들릴 수 있니? [no haggyo'eso o'daga do'sogo'ane dillil su itni] (*Maktabdan kelayotganingda kutubxonaga bora olasanmi?* - Can you go to the library when you come home from school?)

All of these examples indicate a possibility that is relevant to the situation. These are distinguished by the modal meanings of *ability* and *permission*. In other words, in Korean, the *-을 수 있다* [il su itda] form seem to be a mixture of three kinds of *spiritual abilities, permissions, and possibilities pertaining to the situation*, but they can be clearly distinguished when expressing the possibilities pertaining to one's own situation.

The auxiliary verb to be can be used to express the modal meaning of the verb *되다* [do'eda] (*bo'lmoq* - to be). In this case, by adding *-어도* [odo'] to the verb *되다* [do'eda] (*bo'lmoq* - to be), the meaning is close to the conditional meaning in Uzbek: *지나가도 된다* [jinagado' do'enda] (can be passable, may be passable).

The meaning of negation can be expressed by the antonym *안 되다* [an do‘eda] of the verb *되다* [do‘eda] (*bo‘lmoq* - to be) and the auxiliary verb *말다* [malda] (not doing).

- *지나가면 안 된다.* [jinagamyon an do‘enda]

- *지나가지 마시오.* [jinagaji mashio‘]

Expressing with the form *안 되다* [an do‘eda] and the auxiliary verb *말다* [malda] (not doing) is the same as the expression “*bo‘lmoq* - to be” with the auxiliary verb denoting impossibility. In other words, all the examples given are “*impossible to pass*”.

In the Uzbek language, the use of “*bo‘lmoq* - to be” auxiliary verbs in the modal sense only in the future tense and in the third person is mentioned above. In Korean, however, such a limit exists only in the *말다* [malda] (not doing) auxiliary verbs. In this case, the auxiliary verb *말다* [malda] (not doing) is used in the 2nd person and 3rd person singular forms, but is not limited in terms of tense forms.

CONCLUSION

From the above analysis, the following conclusions can be drawn about the use of auxiliary verbs *olmoq/can* - to take, *bilmoq* - to know and *bo‘lmoq* - to be:

- A. Hojiyev has the ability to perform an action (“*umet* – to be able, *umenie* - skill”) by combining *olmoq/can* - to take auxiliary verb with the form of the affix -a, -y; determined that the ability to perform an action means ability (Russian “*moch*”);

- It is possible to deepen the semantic analysis by adding the following additions to this classification of A. Hodjiev, and this will be important for those who study the Uzbek language, for researchers conducting comparative research:

1. The meaning of having the ability to perform an action:

1) ability, (innate) ability, ability to perform the action;

2) to perform the action on the basis of ability, knowledge, learning to the best of one's ability;

2. The ability to perform an action requires the performer to have an external ability along with his (internal) ability:

1) you need an external opportunity in addition to your own. (Related to the meaning of the condition. Conditions, opportunities must be available to perform the action);

2) there must be internal and external opportunities to act;

- *-a, -y olmoq/can* is also used in the negative form, in which case the addition of the leading and auxiliary verbs is often observed;

- the auxiliary verb to know is attached to the form of the affix *-a, -y*, which means the ability to perform the action in the leading verb, the ability of the subject to be able to do it. is synonymous with line;

- In the Uzbek literary language, the use of the auxiliary verb to know in the sense of the ability to perform an action is considered “deviation from the norm” and is understood as a dialectal form;

- Azim Hojiyev rightly stated that when it comes to *bilmoq* - to know auxiliary verb, it depends on the meaning of the independent verb;

- *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs have a close meaning with the modal meaning of the auxiliary verbs *olmoq/can* - to take and *bilmoq* - to know;

- *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs mean the existence (possibility) of an objective possibility to perform an action;

- *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs can also be used in the negative form. In this case, impossibility means impossibility;

- *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs have the following characteristics when expressing modal meaning:

- 1) yetakchi fe'lga faqat *-(i)b* affiksi orqali birikadi;
- 2) ko'makchi fe'l faqat kelasi zamon shaklida bo'ladi;
- 3) faqat 3-shaxs birlik shaklida ishlatiladi, lekin 3-shaxs ma'nosini anglatmaydi. Umumiy, mumkinlik ma'nosini bildiradi;
- 4) shart mayli ifodalagan ma'noga yaqin bo'ladi;

1) connects to the leading verb only with the affix *-(i)b*;

2) the auxiliary verb is only in the future tense;

3) only the 3rd person is used in the singular, but does not mean the 3rd person.

In general, it means possibility;

4) the condition is close to the meaning expressed;

- In Korean, there are no auxiliary verbs corresponding to *olmoq/can* - to take and *bilmoq* - to know auxiliary verbs in Uzbek. Only *olmoq/can* - to take, *bilmoq* - to know and *bo'lmoq* – to be auxiliary verbs in the Uzbek language can be used in the negative form to express the meaning of “incapacity”, *못하다* [mo'thada], *지 못하다* [ji mo'thada] forms of “inability” and *말다* [malda] and *지 말다* [ji malda] forms of “failure” can be used, which are auxiliary verbs;

- *olmoq/can* - to take and *bilmoq* - to know auxiliary verbs in Uzbek are combined with the affixes *-a, -y*, and the modal meaning of ability is expressed in a different way in Korean;

- The modal meaning of *olmoq/can* - to take, *bilmoq* - to know and *bo'lmoq* – to be auxiliary verbs in Uzbek can be expressed in -을 수 있다 forms in Korean;

- Modal expression of the form -을 수 있다 [il su itda] can be divided into 3 types:

- 1) ability
- 2) permission
- 3) the possibility of the situation;

Expressing it in the form of -을 줄 알다 [il jul alda] more precisely means to perform the action on the basis of *ability, knowledge, and capacity*. But this condition can certainly also be represented by the -을 수 있다 [il su itda] form;

- On the basis of innate ability in the Uzbek language, the meaning of ability can be expressed in -을 줄 알다 [il jul alda] form;

- Form -을 줄 알다 [il jul alda] means close to “*fe'l + ish + ni bilmoq //verb + work + to know*” in Uzbek;

- Form -을 수 있다 [il su itda] is also used to denote possibility, in which case it cannot be used in form -을 줄 알다 [il jul alda];

- The meaning of expression using form -을 수 있다 [itda] is broader than that expressed using form -을 줄 알다 [il jul alda];

- The inverse of the forms -을 수 있다 [il su itda] and -을 줄 알다 [il jul alda] are the same as -을 수 없다 [il su obda] and -을 줄 모르다 [il jul mo'rida] when the Uzbek *-a, -y olmoq/can* and *bilmoq* are used in the negative form. However, in Uzbek the conjugation of the leading and auxiliary verbs in this case does not occur at all in Korean;

- In addition to *있다* [itda] and *알다* [alda] verbs, there is another verb - it is *내다* [neda] verb. Used in the form -어 내다 [o neda], it means that the action in

the prepositional verb is performed by one's own power or ability. It is often used when it is a difficult process to perform an action in the prepositional verb;

- **-을 줄 알다** [il jul alda], **-을 수 있다** [itda] signifies the realization, success of the action, expressed in the form **-어 내다** [o neda] in relation to the form. This is not the case in Uzbek;

- The following forms can be used to express the meaning of the negative (modal) form of *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs in Korean:

- 1) **-을 수 없다** [il su obda];
- 2) **으면 안 되다** [imyon an do'eda];
- 3) **-지 말다** [ji malda];

- Represented by the form **-을 수 없다** [il su obda], the *bo'lmoq* - to be auxiliary verbs in the Uzbek language are used only in the 3rd person singular form, which means "general impossibility". But this situation is not limited to the number of persons in the Korean language;

- In Uzbek, *bo'lmoq* - to be auxiliary verb are used in the modal sense only in the future tense and in the 3rd person. In Korean, however, such a limit exists only in the **말다** [malda (not doing) auxiliary verbs. **말다** [malda] (not doing) is used in the auxiliary form **-지 말다** [ji malda] and is used in the 2nd person and 3rd person singular forms, but is not limited in terms of tense forms.

REFERENCES

1. Khojiev A. (1966) *Auxiliary verbs in Uzbek language*. – Tashkent: Fan. – pp. 180, 195. (Хожиев А. Ўзбек тилида кўмакчи феъллар. – Тошкент: Фан, 1966. – 180, 195-бет.)
2. Khojiev A. (1973) *Verb*. - Tashkent: Fan. – p. 33. (Хожиев А. Феъл. – Тошкент: Фан, 1973. – 33-бет.)
3. Hoshimov U. (2018) *The affairs of the world*. – Tashkent. – pp. 8, 11, 14, 29, 52, 173, 47, 98, 100, 170. All the examples analyzed in the article are taken from the text of this work. (Hoshimov O'. Dunyoning ishlari. Toshkent, 2018. – 8-bet. Maqolada tahlil qilingan barcha misollar mazkur asar matnidan olingan bo'lib, keyingi o'rinlarda DI, 11, 14, 29, 52, 173, 47, 98, 100, 170b. tarzida beriladi.)

4. N.A.Baskakov. (1952) *Karakalpak language*. II, Phonetics and morphology, part 1. – Moscow. – pp. 381-382 (Н. А. Баскаков, Каракалпакский язык, II, Фонетика и морфология, ч. 1, М., 1952, стр. 381-382)
5. A. N. Koнонов. (1960) *Grammar of the modern Uzbek literary language*. – Moscow. – p. 201 (А. Н. Кононов Грамматика современного узбекского литературного языка, М.–Л., 1960, стр. 201)
6. A. G. Gulomov. (1954) *Verb*. – Tashkent. – p. 79. (А. Ғ. Ғуломов. Феъл, Тошкент, 1954, 79-бет)
7. 표준국어대사전. – 국립국어원 (<https://stdict.korean.go.kr/main/main.do>)
8. Note: A. sentence “I can do everything well” can be translated as. However, if the sentence is re-translated into Korean, “나는 모든지 잘할 수 있다. [nanin mo‘dinji jalhal su itda]” means something else. (Izoh : A. gapni “Men hamma narsani yaxshi qila olaman.” deb tarjima qilish mumkin. Lekin ushbu gapni koreys tiliga qayta tarjima qilinsa, “나는 모든지 잘할 수 있다. [nanin mo‘dinji jalhal su itda]” bo‘lib boshqa mazmuni ifodalaydi.)
9. Portner P. (2009) *Modality*. – Oxford University Press. – pp. 134-144
10. 양정석. – 한국어 보조동사 구문에서의 양상 의미 합성. – 연세대학교, 2016. – pp. 123-124.
11. 강현화. – 한국어 유사 문법 항목 연구. – 한글파크, 2017. – p. 233.
12. 남기심. – 한국어 문법 1. – 커뮤니케이션북스, 2005. – p. 290.

LANGUAGE DISORDER IN LEARNING AND TEACHING ENGLISH

Mustafayeva Nilufar Ulashovna

Termez State University,

m6160412gmail.com

ABSTRACT

The article explores dysgraphia, dyspraxia and dyslexia as a language difficulty in EFL that effects writing accuracy as well as reading comprehension. The research studies the situation with Uzbek students' disorder in the process of learning English language as a foreign language. The article emphasizes cross - linguistic research studies that suggests solution to the problem of language disorder under orthographic depth and lack of attention.

Key words: *Language disorder, language difficulties, dyslexia, dysgraphia, writing mechanisms, handwriting, ADHD, reading comprehension, literacy, attention.*

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются дисграфия, диспраксия и дислексия как языковые трудности в EFL, которые влияют на точность письма, а также на понимание прочитанного. В исследовании изучается ситуация с расстройством узбекских студентов в процессе изучения английского языка как иностранного. В статье делается акцент на кросс-лингвистических исследованиях, предлагающих решение проблемы языкового расстройства в условиях орфографической глубины и невнимательности.

Ключевые слова: *Речевое расстройство, языковые трудности, дислексия, дисграфия, механизмы письма, почерк, СДВГ, понимание прочитанного, грамотность, внимание.*

INTRODUCTION

On the basis of the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to bring the promotion of foreign language learning in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level", a comprehensive system for learning and teaching foreign languages has been created in our country. Establishment of the Agency for Promotion of Foreign Languages in accordance with the program, the list of internationally recognized certificates of foreign language proficiency and the level of national and internationally recognized certificates of foreign language proficiency, 2022. From the 2023 academic year, the requirement that all English

teachers should be certified means that the educational process must be of high quality and standardized⁸³.

Consequently, such a new approach requires a great deal of attention to the criteria of accuracy and fluency in the process of communicating in another language. As a result, the foreign language system began to be studied not as a structure but as a means of communication. It is important that students not only memorize the rules of a foreign language, but also use the process of error-free and fluent, literate communication in a real situation, without difficulty, when there is a need to use a foreign language in society. All of these changes are aimed at helping students master the English language in a perfect, literate, internationally standardized way.

Kormos J., investigates this language disorder and she uses the term specific learning difficulties, she differentiated the use and meaning of learning disability, learning differences, and learning difficulties. She, firstly gives clear understanding about writing process and learning to write. She shows some facts about attention deficit hyperactivity disorder that leads to language disorder. In his book it is said “Learners of all ages need help and support. They need strategies and tricks to help them get better at what they find hard. They need people who can help them to have confidence when they doubt themselves. They need advice on how to get best out of schools, classes and the places of learning”⁸⁴.

LITERATURE REVIEW

A good command of writing accuracy and reading comprehension show the learners degree of language competent. Dysgraphia and dyslexia is considered as language difficulties which in-depth discussion of foreign language learning process. Identification of the students who fail to reach to the standard requirements, age-appropriate literacy skills is the first step to ensure timely support of their learning. Identifying and helping those drivers of low achievement is teachers’ crucial role in the success of students’ education, with paying attention to the learners’ ability and development. This article explores Uzbek students’ difficulties that face in the process of learning English language as a foreign language. Cross-cultural studies suggest that this happens because of orthographic depth and lack of attention. As a language disorder we would like to investigate the dysgraphia, dyslexia and dyspraxia in teaching English as a Foreign Language (TEFL). In order to have an

---

⁸³ Ўзбекистон Республикаси президентининг ПҚ-5117-сон қарори “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 19 май.

⁸⁴ J. Kormos “ The second language learning process of students with specific learning difficulties” Routledge, 2017

experience and learn the problem faced by students on these challenges an experimental study was conducted among the students of the three higher educational intuitions. After analyzing the results multisensory approach was implemented for teaching. The outcome and analysis from teaching learning experience makes the sources of this paper. It is both a physical and a mental act. At the most basic level, writing is the physical act of committing words or ideas to some medium, whether it is hieroglyphics inked onto parchment or an e-mail message typed into a computer. On the other hand, writing is the mental work of inventing ideas, thinking about how to express them, and organizing them into statements and paragraphs that will be clear to a reader. In order to write these pieces of writing techniques should be complicated.

DISCUSSION AND RESULTS

While observing the learning and teaching process of English language in higher education, we noticed this language disorder can occur in different situations while teaching different aspects of English. We judged the problem the relationship between pedagogical and linguistic factors. It also deals with a set of strategies and methods that teachers can apply as instruments to improve their students' learning English. A personal account as well as research resources and discussions related to language differences and language disorders are benefit for teachers who work with language teaching.

J. Nijakowska researches the problems from a foreign language teacher's and cross-language teacher's perspective, and she thinks understanding the phenomenon of language situations as dyslexia, dysgraphia, dyspraxia requires interdisciplinary knowledge. Also, she believes, advances in the fields of science such as psychology, pedagogy, and neurology, biology and linguistics contribute to the explanation of the nature of this learning disorder. Equipped with greater awareness as well as solid background knowledge of a wide spectrum of the theoretical and practical aspects of the problem, one can more efficiently help children with dyslexia⁸⁵.

About written work errors and correction Uzbek methodologist G. Mahkamova in his book mentions that, Written errors: to avoid too much correction of written work, give simple writing tasks which will not lead to many mistakes and which can be corrected in class. Correcting work in class: - go through the answers, writing on the board only if spelling is a problem. - let students correct their own work or exchange books and correct each other. - move round the class to check what they are

---

⁸⁵ Nijakowska J. "Dyslexia in the foreign language classroom" Multilingual matters, 2010

doing. Written errors: to avoid too much correction of written work, give simple writing tasks which will not lead to many mistakes and which can be corrected in class. Correcting work in class: - go through the answers, writing on the board only if spelling is a problem. - let students correct their own work or exchange books and correct each other. - move round the class to check what they are doing⁸⁶ which is considered to improve written techniques of the work.

CONCLUSION

Adopting important legislative acts as approving the list of internationally recognized certificates for assessing the level of knowledge of foreign languages and the resolution on the popularization of foreign language learning has passed state registration with the Ministry of Justice. This resolution defines: the list of internationally recognized certificates that assess the level of foreign language proficiency; the level of compliance of national and international certificates that determine the level of proficiency in foreign languages⁸⁷. All these changes in the way improving language teaching and learning. The ultimate goal of the psychological, pedagogical, linguistic system of developing students' written and written speaking competence in English is to determine compliance with the established qualification requirements, a generalized feature that reflects the competitiveness of the labor and educational services market. The system is based on the control and evaluation of the quality of teaching, knowledge, skills, competencies of students in educational institutions, the creation of psychological, pedagogical, didactic conditions based on a differential approach to the student's full knowledge and quality that meets the qualification requirements is crucial in staff training.

REFERENCES

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПҚ-5117-сон қарори “Ўзбекистон Республикасида хорижий тилларни ўрганишни оммалаштириш фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2021 йил 19 май
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг қарори “Хорижий тилларни билиш даражасини баҳоловчи халқаро тан олинган сертификатларнинг

⁸⁶ Makhkamova G., Alimov Sh., Ziyayev A., “Innovative pedagogical technologies in the English language teaching” Tashkent, fan va texnologiya. 2017, p162

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясининг қарори “Хорижий тилларни билиш даражасини баҳоловчи халқаро тан олинган сертификатларнинг рўйхатини ҳамда хорижий тилларни билиш даражасини белгиловчи миллий ва халқаро тан олинган сертификатлар ўртасидаги мувофиқлик даражасини тасдиқлаш тўғрисида” 3318 // 2021.07.09

рўйхатини ҳамда хорижий тилларни билиш даражасини белгиловчи миллий ва халқаро тан олинган сертификатлар ўртасидаги мувофиқлик даражасини тасдиқлаш тўғрисида” 3318 // 2021.07.09

3. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони 2019 йил 8 октябрь ПФ-5847

4. Makhkamova G., Alimov Sh., Ziyayev A., “Innovative pedagogical technologies in the English language teaching” Tashkent, fan va tehnologiya. 2017

5. Nijakowska J. “Dyslexia in the foreign language classroom” Multilingual matters, 2010

6. J. Kormos “ The second language learning process of students with specific learning difficulties” Routledge, 2017

7. J.J.Jalolov, G.T.Mahkhamova, Sh.S.Ashurov “English Language Teaching Methodology” Fan va tehnologiya, 2015.

8. J.Jalolov “Chet til o’qitish metodikasi” O’qituvchi, 2012.

9. Ў.Ҳошимов, И. Ёқубов “ Инглиз тили ўқитиш методикаси” Шарқ, 2003.

10. Саттаров Т. “Формирование профессиональных умений будущего учителя иностранного языка на практических занятиях по специальности (на материале английского языка)” док.дисс. автореф 2000 й.

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR OBRAZLILIK VA EMOTSIONAL- EKSPRESSIVLIKNI YUZAGA KELTIRUVCHI ENG MUHIM VOSITA

Bekiyeva Malika Jamoldin qizi

Andijon davlat universiteti

mustaqil izlanuvchi

E-mail: malikaxonjamoldinovna@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada frazeologik birliklar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi eng muhim vosita ekanligi haqida soʻz yuritilgan. Tilshunoslikda oʻzining alohida oʻrniga va salmogʻiga ega soha – frazeologiya sohasi ham yangi bosqichga koʻtarildi. Frazeologik birliklar til egasi hisoblangan xalqning maʼnaviy madaniyati, urf-odati, kasbi, yashash joy va tarkibi, intilishi, voqelikka munosobati bilan chambarchas bogʻliqdir.

Kalit soʻzlar: *frazeologik birliklar, obrazlilik, emotsional-ekspressivlik, maʼnaviyat, madaniyat, axloqiy eʼtiqod, tilshunoslik, ibora.*

ABSTRACT

This article discusses that phraseological units are the most important means of creating imagery and emotional expression. The field of phraseology, which has a special place and weight in linguistics, has also reached a new level. Phraseological units are closely related to the spiritual culture, customs, profession, place and composition, aspirations, attitude to reality of the people who speak the language.

Key words: *phraseological units, figurative, emotional-expressive, spirituality, culture, moral belief, linguistics, phrase.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается, что фразеологизмы являются важнейшим средством создания образности и эмоционального выражения. На новый уровень вышла и область фразеологии, занимающая особое место и вес в языкознании. Фразеологизмы тесно связаны с духовной культурой, обычаями, профессией, местом и составом, стремлениями, отношением к действительности людей, говорящих на языке.

Ключевые слова: *фразеологизмы, образность, эмоционально-экспрессивность, одухотворенность, культура, нравственное убеждение, языкознание, словосочетание.*

KIRISH

Mamlakatimiz istiqlolga erishishi tufayli o‘zbek xalqining madaniy-ma’naviy hayotiga ulkan ijobiy o‘zgarishlarning yuzaga kelishiga sabab bo‘ldi. Istiqlol tufayli milliy qadriyatlarimiz tiklanmoqda, xalqimizning ma’naviyati, madaniyati, axloqiy e’tiqodlari milliy ruh va yangi mazmun bilan tiklanmoqda. Ma’naviyatimizning asosi bo‘lgan adabiy tilimizni yanada rivojlantirish, xalqimizning asrlar davomida shakllangan milliy-ma’naviy qadriyatlarini tiklash, ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma’naviy merosni o‘rganish, mustaqillik mafkurasini badiiy ijod sohasida, ta’lim jarayonida yoshlarimiz ongiga singdirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan biriga aylanib bormoqda. Hozirgi kunda frazeologik majmuani ilmiy o‘rganishga katta e’tibor berilmoqda. Shunday tadqiqotlar natijasida frazeologiya tilshunoslikning alohida sohasi sifatida qaror topdi. Bu holat nutqda keng qo‘llab kelinayotgan frazeologizmlarni yanada chuqurroq ilmiy tadqiq etishni taqazo qiladi.

So‘zlar tilning barcha leksik, semantik, grammatik sohalarida keng o‘rganilayotgan bo‘lsada frazeologizmlar, bu sathlarda har tomonlama o‘rganildi deya olmaymiz. Frazeologizmlarning ma’no tarkibi, ma’no taraqqiyoti, hosil bo‘lish yo‘llari, lingvokulturologik va kognitiv talqini kabilar o‘z tadqiqotchilarini talab qiladi. O‘zbek tilshunosligida frazeologizmlarning semantik, grammatik, uslubiy tadqiqotiga doir qator ishlar mavjud. Ammo frazeologizmlarni o‘rganishda o‘zbek milliy madaniyati, milliy koloritidan, turmush tarzidan kelib chiqib yondashish, ularning lingvokulturologik va kognitiv talqini kabi masalalar hozirgi tilshunoslikning dolzarb muammolari sarasiga kiradi va bu jihati bilan mavzu dolzarblik kasb etadi.

Tilimizning leksik boyligini tashkil etuvchi frazeologizmlar tilshunoslarning doimo diqqat e’tiborida bo‘lgan. Frazeologizmlar murakkab til hodisasi sifatida ikki yoki undan ortiq komponentlardan tashkil topadi. Shu ma’noda ularni amaliy va ilmiy o‘rganish o‘ziga xos yondashuvni, o‘ziga xos metod va usulni taqozo etadi. O‘zbek tilshunosligida iboralar grammatik, semantik, uslubiy yo‘nalishda o‘rganilgan. O‘zbek tilshunosligida frazeologiya asoschisi filologiya fanlari doktori professor Sh.Rahmatullayev hisoblanadi. U o‘zining qator ilmiy tadqiqotlarida iboralarning til hodisalari bilan o‘xshash va farqli xususiyatlari va grammatik tabiatini o‘rgandi, ilk bor o‘zbek frazemalarining izohli lug‘atini tuzdi. Bu lug‘atda iboralarning ma’nosini izohlab bergan. Uning o‘zbek tilidagi frazeologik birliklarga xos grammatik-leksik, semantik xususiyatlarga bag‘ishlangan bir qancha maqolalari, qo‘llanmalari va monografiyalari e’lon qilingan. Jumladan, “O‘zbek tilida frazeologik birliklarning asosiy semantik turlari haqida” (1956), “Sintaktik tahlilda frazeologik birliklar ustida

ishlash” (1956), “Hozirgi zamon o‘zbek tilidagi o‘zlashgan frazeologik birliklar haqida”(1957), “Hozirgi zamon o‘zbek tilidagi frazeologik birliklar grammatik qurilishining o‘zgarishi haqida” (1963), “Fe‘l frazeologik birliklarda moslashuv”(1964), “O‘zbek frazeologiyasining ba’zi masalalari”, “Nutqimiz ko‘rki”(1970), kabi tadqiqotlari Shavkat Rahmatullayevning haqli ravishda mamlakatimizda o‘zbek frazeologiyasini o‘rganishning asoschisiga ko‘tardi. Shuningdek, Sh.Almamatova “O‘zbek tili frazemalarining komponent tahlili” mavzusida ilmiy tadqiqot olib borgan. Bu dissertatsiyada frazemalarning komponent tahlili, xususan, frazemalarning ifodaviy va mazmun jihatidan shakllantirishdagi komponentlarning o‘rni, frazemalarning o‘z va paradigmatic shakli, komponentlarning tarkibi, variantlanishi kabi masalalarni tatqiq etishni asosiy maqsad qilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

O‘zbek tilshunosligida frazeologiya sohasi 50-yillardan boshlab, mustaqil soha sifatida shakllana boshlagan. Bunda Sh.Rahmatullayevdan tashqari Y. Penxasov, E. Umarov, I. Qo‘chqortoyev, H. Qahhorova, M. Husainov, M. Ro‘ziqulova kabi olimlarning xizmati katta.

Xususan, frazeologik birliklar I. Qo‘chqortoyev, Sh. Rahmatullayev, A. Rafiyev, Sh.Usmanova, M. Mirzayev, I. Rasulov, A. G‘ulomov, A. Mamatov kabi olimlar tomonidan turlicha tadqiq etilgan. Ularning izlanishida frazemalar o‘ziga xos tomonlari, shakl va ma’no xususiyatlari, badiiy asar tarkibida qo‘llanilish imkoniyatlari kabi masalalarga diqqat qaratilgan. Zero, iboralarning mukammal tahlilini har tomonlama chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tilshunoslikda o‘zining alohida o‘rniga va salmog‘iga ega soha – frazeologiya sohasi ham yangi bosqichga ko‘tarildi. Frazeologik birliklar til egasi hisoblangan xalqning ma’naviy madaniyati, urf-odati, kasbi, yashash joy va tarkibi, intilishi, voqelikka munosabati bilan chambarchas bog‘liqdir.

Frazeologik birliklar obrazlilik va emotsional-ekspressivlikni yuzaga keltiruvchi eng muhim vositalardan biridir. Ular badiiy, siyosiy va publitsistik matnlarning ifodaviy ta’sirchanligini oshirish uchun xizmat qiladi. Shu boisdan frazeologizmlar tilshunoslikning alohida sohasi hisoblangan uslubshunoslikda muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologizmlar ixcham, ma’no jihatdan salmoqli til birligi bo‘lib, davr ruhiga mos keladi, chunki milliy qadriyatlar, urf-odatlar rivoj topib borayotgan davrda

so'zlovchidan har tomonlama ixcham, asosli, obrazli va ta'sirchan shaklda ifodalashni taqozo etadi.

Frazeologik iboralarning turli xil xususiyatlarini tashqi shaklga qarab tasnif qilish orqali ham aniqlash mumkin. Bu tasnifda ko'proq frazeologik iboralarning tarkibidagi so'zlar soniga qarab e'tibor beriladi. Tasnif natijasida iboralar tabiatiga ko'ra nechta so'zdan tashkil topganligini aniqlash mumkin. Ko'pgina tilshunoslar frazeologik iboralar faqat ikki so'zdan ortiq bo'ladi degan fikrlarni bildiradilar. Ammo kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, frazeologik iboralar ikki, uch va undan ortiq so'zlardan iborat bo'ladi. Ammo ayrim tilshunoslar bir so'zdan iborat iboralar ham bor deb fikr yuritadilar. Jumladan, professor A. Jafarovning fikricha bir so'zdan iborat iboralar idiomatik iboraning eng yuqori taraqqiyot bosqichida hosil bo'ladi. Bu turdagi iboralar qo'shma so'z yoki yakka so'z bilan ifodalanadi, ular to'g'ridan – to'g'ri fikrni anglata olmasligi jihatdan ham qo'shma so'zlardan farqlanadi. To'g'ri bir so'z orqali ham idiomatik ma'no anglashiladi. Lekin bunday so'zlarni ibora deyish qiyin. Chunki ibora so'zlar birikmasidan iborat bo'lishi kerak. Bu haqda V. V. Vinogradov, A. Abakumov, A. Shaxmatovlarning fikrlari qimmatga sazovordir.⁸⁸

Idiomatik so'zlar faqat yolg'iz so'zlardangina tashkil topib, idiomatik ma'no anglatadi. Lekin ibora aks ettirgan xususiyatlarni anglata olmaydi. Akademik V.V. Vinogradovning aytishicha, frazeologik birliklarning taraqqiyoti frazeologik butunlikdan boshlanib, frazeologik qo'shilmalarga aylanishi kerak. Frazeologik butunlikdan frazeologik chatishmalar, keyinchalik esa frazeologik qo'shilmalarga taraqqiy etib borishi kerak. Shu fikrga asoslanib Sh. Raxmatullayevning " idiomatik so'zlar frazeologik qo'shilmalar negizida vujudga keladi" degan fikrlari asoslidir.

Frazeologik birikmalar asosan so'zlar birikmasidan iborat, boshqacha aytganda, frazeologizmlar tilning alohida birligi bo'lib, tuzilishiga ko'ra erkin bog'lanma yoki gapga teng, to'liq yoki qisman semantik qayta shakllangan obrazli, turg'un so'z birikmalarini o'z ichiga oladi.⁸⁹ Frazeologizmlarning aksariyati o'zbek tilida ham, boshqa xildagi tillarda ham xalq tomonidan yaratilgan, ularning mualliflari ma'lum emas, kelib chiqish manbalari aniq emas. Shu ma'noda frazeologik olim A.V. Kunin frazeologizmlarning ko'pchiligining muallifi noma'lum bo'lib, ular xalq tomonidan yaratilgan degan fikrlarni asosli ravishda ko'rsatib o'tgan. Ammo ba'zi frazeologik birliklarning kelib chiqish manbalarini aniqlash mumkin. Shu ma'noda frazeologiya tilning umumiy tizimiga kiruvchi mikrosistema bo'lib, bu tizim o'zida o'tmish merosni, qadriyatlarni aks ettiradi, avloddan – avlodga o'tadi. Tizimni tashkil etuvchi

⁸⁸ Mamatov A.E. "O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi.-T.:1997.-B.37.

⁸⁹ Yo'ldoshev B. Frazeologizmlarning adabiy til normasi munosabatiga doir.-T.:O'TA.1992.3-son.-B.37-42.

frazeologik birliklarning ko'pchiligi ma'lum tilning boyish manbaidir. Frazeologik tizimni frazeologik birliklar, ularning asosiy komponentlari o'rtasidagi munosabatni tashkil etadi. Frazeologizmlar birdan ortiq so'zlardan tashkil topgan, ma'no va shakl jihatdan turg'un bo'lgan so'zlar bog'lanmasidir. Frazeologizmlar ko'chma ma'noda, obrazli ifodalarda qo'llaniladi hamda tarixiy qo'llanish me'yorlariga, usullariga ega bo'lib, ularning ma'nosi muayyan nutq jarayonida oydinlashadi. Frazeologizmlar so'z birikmasi yoki gap shaklida bo'lsa ular nutq birligi bo'lgan gaplardan farq qiladi. Ular lug'aviy birlik sifatida ko'p jihatdan so'zlarga yaqin turadi, so'zlarga xos bo'lgan juda ko'p xususiyatlar frazeologizmlarga ham xosdir.

XULOSA

Frazeologiyaning obyektini belgilashda turli xil farazlar mavjud. Frazeologiyaning obyektini faqat turg'un birikmalar tashkil qiladi. Frazeologiya fani frazeologik birliklarni ma'noviy struktural xususiyatlarini tadqiq qiluvchi, ularning til sistemasida paydo bo'lishi va nuqtda ishlatish xususiyatlarini o'rganuvchi fan deb ta'riflangan. Frazeologiya til va madaniyatning o'zaro aloqalarini yaqqol tushuntiruvchi tilshunoslik bilimlarining eng yuqori cho'qqisidir. Frazeologiyaning alohida fan sifatida tan olinishi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan bo'lsada, hozirda frazeologiya o'zining ichki tuzilishi-yu, tadqiqot masalalariga ega bo'lgan alohida tilshunoslik bo'limi sifatida shakllanib bo'ldi. Undagi ko'plab muammolar hali o'z yechimini kutayotgan bo'lsada, hozirgi zamon tilshunosligida dolzarb frazeologik masalalar birin-ketin yoritilmoqda.

REFERENCES

1. Жамолдиновна, Б. М. (2020). ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ НАУЧНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ЯЗЫКА И КУЛЬТУРЫ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ. *Вестник Приамурского государственного университета им. Шолом-Алейхема*, (3 (40)).
2. Bekiyeva, M. J. (2020). LINGVOKULTUROLOGIYANING TADQIQOT OBYEKTI, PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI. *Интернаука*, (18-3), 69-70.
3. BEKIYEVA, M. (2020). Bekiyeva Malika O'ZBEK TILINI KOGNITIV O'RGANISH OMILLARI, VAZIFALARI VA AHAMIYATI.
4. Bekiyeva, M. J. (2021) KONSEPTNING LINGVOKULTUROLOGIYADAGI VAZAVIY KATEGORIYALARDAN BIRI. *АКТУАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ*. 3-7 (71). С 233-241. <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45747276>

5. BEKIYEVA, M. (2020). INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING DUNYONING KOGNITIV TASVIRIDAGI O‘RNI.
6. BEKIYEVA, M. (2020). FRAZEOLOGIZMLARNI O‘RGANISH-INTERAKTIV USULLARNING BIRI SIFATIDA.
7. BEKIYEVA, M. (2020). ПЕДАГОГИК МАХОРАТНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ МУХИМ ХУСУСИЯТЛАРИ.

XORAZM VOHASIDA BAXSHI IJROCHILIGI GENEZISI

Sabirova Nasiba Ergashevna

Xorazm VXTXQTMOHM

“Tillarni o‘qitish metodikasi” kafedrası mudiri, dotsent,
filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada baxshichilik san‘ati xususida so‘z boradi. Baxshi ijrochiligining yuzaga kelishidagi dastlabki omillar haqida batafsil ma‘lumot berilgan. Shuningdek, ibtidoiy jamoa davridayoq paydo bo‘lgan dastlabki folklor asarlarining yaratilishi diniy e‘tiqodlar bilan uzviy bog‘liq ekanligi, baxshichilikning “Avesto” da keltirilgan ma‘lumotlar, rus va o‘zbek olimlarining bu borada qilgan ilmiy tadqiqot ishlari qiyosiy tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: baxshi, baxshi ijrochiligi, kohinlar, soz, so‘z ustalari, xalq dostonchisi, baxshichilik san‘ati, shomonlar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идёт об искусстве сказителей. Дана подробная информация об исходных факторах возникновения перформанса сказителя - бахши. Также, сравнительный анализ создания первых произведений фольклора, возникших в первобытном обществе, неразрывно связан с религиозными верованиями, информация приведена в «Авесто» сказителях, исследовательской работе русских и узбекских ученых в этой области.

Ключевые слова: сказитель, представление сказителя, священники, инструмент, мастера слова, народный сказитель, искусство сказителя, шаманы.

ABSTARCT

This article is about the art of giving. Detailed information on the initial factors in the emergence of Bakhshi performance is given. Also, the comparative analysis of the creation of the first works of folklore, which appeared in the primitive society, is inextricably linked with religious beliefs, the information given in the "Avesto" of Bakhchisarai, the research work of Russian and Uzbek scholars in this area.

Key words: baxshi, baxshi performance, priests, soz, word masters, folk narrator, baxshi art, shamans.

KIRISH

Insoniyat ma'naviyatining tub ildizlari juda qadimga borib taqaladi. Ibtidoiy jamoa davridayoq insoniyat tafakkuridagi evolyutsiya tilning rivojlanishiga, har ikkalasi esa ma'naviyatning yuksalishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan. Ma'naviyat va ma'rifat ibtidoiy dinlarning kelib chiqishiga olib kelgan. Ularning bir ko'rinishi totemizm va yana bir ko'rinishi afsungarlikdir [1].

Diniy ibodat insonni qo'shiq kuylashga, urf-odat, marosim –she'riyatga, inonchlar esa raqs tomon yetakladi. Hayvonlarga bo'lgan inonch, ularning evrilishlari haqidagi mifik tasavvurlar asosida ertaklar, kosmogonik va diniy tasavvurlar negizida mifologiya, paydo bo'ldi, bahodirlar haqidagi rivoyatlar esa eposni yuzaga keltirdi [2].

Ibtidoiy jamoa davridayoq paydo bo'lgan dastlabki folklor asarlarining yaratilishi diniy e'tiqodlar bilan uzviy bog'liqdir.

“Avesto” kitobiga tegishli “videvdat” majmuini faqat jres (kohin) lar kuylab uning to'liq matnini keyingi avlodlarga yetkazishgan [3]. “Avesto”dagi “goh” lar faqat kohinlar tomonidan o'qilgan. “goh” –Zardusht badeha yo'li bilan yaratgan da'vat so'zlari bo'lib, “Avesto”ning “Yasna” kitobida 17 ta “goh”-qo'shiq saqlangan. Ularni yod o'qish o'ta savobli hisoblangan [4].

“Avesto” “goh”larini yod o'qish oddiy she'r o'qish emas, balki kuy ohangida qiroat bilan matn mazmunini tinglovchiga yetkazishdir. Buni faqat mutaxassis kohinlar ijro etishgan.

Kohinlar esa shamonlarning ilk avlodidir. Diniy marosimlarni bajarish, shu jarayonda muqaddas kitoblardagi she'riy matnlarni rechitativ (kuy) tarzda ijro qilish eng qadimgi an'analardan biridir. Dinning paydo bo'lishi ma'naviyat bilan uzviy bog'langan bo'lib insoniyat qalbida ezgulik g'oyalarni kamol toptirishdir. Bu vazifa esa kohinlar zimmasiga tushgan.

Kohinlar oddiy yoki tasodifiy kishilar bo'lishmagan. Ular qobiliyatli, yuksak iqtidor egasi bo'lgan shaxslardan tanlangan. Chunki, ular ezgu g'oyalarni ishontirish usuli bilan omma ongiga yetkazishgan. Shu sababli kohinlar va shomonlarning shaxsiga oid turli afsonalar uchraydi. Bunday shaxslar ilohiy qudratga ega bo'lib, ularga ushbu kasb asosan tushida armug'on qilinadi. Bu xususda ko'plab xalqlar folklorida turli asotirlar yaratilgan. Jumladan, V.M.Jirmunskiy birinchi anglosaks shoiri va kohin Kedmon (Caedmon)haqidagi quyidagi asotirni keltiradi.

Kedmon VII asrda monastir kohini bo'lgan. U o'zining qo'shiq aytish san'ati bilan mashhurlik qozongan. Ammo shuni aytish joizki, u qo'shiq kuylash san'atini oddiy kishilardan o'rgangan emas, balki, bu iqtidorni unga Xudo ato qilgan. Kedmon

katta yoshlarga yetganda ham qo‘shiq kuylashdan yiroq kishi bo‘lgan. Bir kuni katta ziyofat bo‘lib, do‘stlar yig‘ilishganda musiqa avjiga chiqib, qo‘shiq kuylash navbati unga yetganda Kedmon qobiliyatsizligidan uyalib, davradan qochib ketadi. U shu kechasi yotib uxlab tush ko‘radi. Tushida notanish kishi uning qoshiga kelib, qo‘shiq kuylashni iltimos qiladi. Kedmon esa qo‘shiq kuylay olmasligini aytadi. Ammo notanish kishi uni olamning paydo bo‘lishi haqidagi qo‘shiqni kuylashga majbur qiladi. Kedmon buyruqni bajaradi. Ertalab o‘rnidan turgach, qo‘shiqni eslab, kuylashni boshlaydi. Uning olamni kashf etgan Xudoga bag‘ishlangan gimn-madhiyasi anglosaks tilida hozirgacha saqlangan [5].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

V.M.Jirmunskiy “Легенда о призвании певца” (–kuychi iste‘dodi haqida afsona) deb nomlangan ushbu maqolasida Kedmon haqidagi ushbu afsonani keltirar ekan, undagi voqealarni Sharqda tarqalgan kuychi-qo‘shiqchi-baxshilar haqidagi rivoyatlar bilan qiyoslaydi: “Ko‘pgina o‘zbek baxshilari ham Kedmon kabi biror joyda, aksariyat daraxt oldida uxlaydi. Uning tushida biror notanish kishi (ko‘p hollarda ilohiy shaxslar) kelib “Sen baxshi bo‘lasan”, deb ko‘zdan g‘oyib bo‘ladi. Bo‘lajak baxshi esa tushida kuy chalib qo‘shiq aytadi. Uyg‘ongan paytda yonida hech kim bo‘lmaydi. Ammo shu kundanoq kuychi-baxshiga aylanadi” [6].

Baxshilarga tushida talant, idrok in‘om etilishi aslida shomonlik davridan qolgan an‘analarning davomidir. Xorazmda shomonlik vazifasini so‘nggi davrlarda po‘rxon (parixon)lar amalga oshirgan. “Shomonlikka da‘vat, avvalo tushda kechadi. Kishiga tushida shomonlikka daxldor asboblar –doira, qamchi hadya etiladi. O‘z navbatida unga tabib, ta‘burchilik kasbi ham ato etilgan [7].

Shomonlikning ilohiy kasb ekanligi, u ayrim kishilarga tushida tuhfa qilinishi hodisalari o‘tkan asrning 30-yillarida Xorazmga kelgan L.P. Potapovning tadqiqotlarida ham qayd qilingan [8].

Soz va so‘z ustalarining qadimgi shomonlik, tabiblik, afsungarlik kasbkorlariga aloqadorligi To‘ra Mirzaevning ishlarida ayniqsa ishonchli dalillar orqali yoritib berilgan. Uning yozishicha, Qo‘rg‘on dostonchilik maktabi vakili Egamberdi Ollamurod o‘g‘li (1895-1972), baxshichilik vazifasini “qo‘shnoch”, “qoqimchi” kasbi bilan qo‘shib olib borgan. U ayrim bemorlarni turli usullar ishlatib, afsun o‘qib “davolagan”. Hatto taniqli baxshi Ergash Jumanbulbul o‘g‘li ham ayrim qishloqlarga borganida “qo‘shnochlik” vazifasini bajargan [9].

Har bir kasb –korning qadimiy ildizlariga razm solinsa, uning birikkan-sinkretik mohiyati oydinlasha boradi. Chunki, ibtidoiy jamiyatda barcha murakkab vazifalarni amalga oshirish ongli, aqlli, iste‘dodli, qobiliyatli kishilar zimmasiga tushgan.

Bunday toifa kishilar esa, tabiiy ravishda kam bo'lgan. Shu sababli oddiy avom xalq bunday shaxslarni ilohiylashtirib, ulardagi donolik sifatleri ilohiydan berilgan, degan xulosaga kelishgan. Bunday shaxslar haqidagi yuqorida keltirilgan afsona, rivoyatlar zamirida ham o'sha hodisa yotadi.

To'ra Mirzaening qayd qilishicha, "baxshi" atamasining negizida ham turli qarashlar mavjud bo'lib, uning sinonimik ifodalari ham nihoyatda ko'pdir.

Baxshi –ijodkor va ayni paytda epik an'analarni saqlovchi va kelgusi avlodlarga yetkazuvchidir. Baxshichilik san'atini xalq juda e'zozlaydi. Shu boisdan ham "Baxshili ovul botir, mulla ovul qo'rqoq" degan maqol keng tarqalgan. Baxshilarning xotira va hofiza qudrati hamisha ilohiylashtirib kelingan. Buyuk o'zbek yozuvchisi, akademik Muso Toshmuhammad o'g'li Oybek baxshi shaxsi haqida shunday yozadi: "Rivojlangan yozma adabiyot paydo bo'lgunga qadar O'rta Osiyo xalqlari o'z ona tilida boy va rang barang folklor asarlari-qo'shiqlar, ertaklar dostonlar ijod qilishdi.

To'ylarda, sayillarda. Bayramlar va yangi manzillarga ko'chishda xalq kuychilari-baxshilarning yoqimli ovozi, qo'biz va do'mbiralarning ohanglari yangrab turdi. Baxshilar oddiy mehnatkashlarning mashaqqatli mehnatlari, qabila-urug'lar tarixi, elbahodirlarining buyuk qahramonliklarini baland ruhda kuylab kelishdi.

Og'zaki xalq adabiyotining asosini qahramonlik dostonlari tashkil etadi. Xalq ijodiyotining buyuk yodgorligi bo'lgan dostonlar o'z xalqining buyuk qahramonlari amalga oshirgan mislsiz jasoratlarini monumental obrazlar orqali ifodalab beradi. Doston qahramonlari xalqning haqiqat va adolat haqidagi g'oyalarini tashuvchi oliyjanob insonlardir. Xalq ijodiyotining ushbu xazinasini ming yillar davomida paydo bo'lgan xalq donishmandligining buyuk boyligidir" [10].

O'zbek xalqi orasida doston kuylovchilarni "baxshi" deb atash bilan birga bu atamaning turli variantlari uchraydi. Respublikaning turli hududlarida bu nom "shoir", "jirov", "oqin", "sannovchi", "oxun", "soqi", "jirchi", "sozchi" kabi atamalar negizida ham "baxshi" ma'nosi anglashiladi. Bundan tashqari, eng mashhur baxshilar xalq orasida hurmat yuzasidan "chechan", "juyruk", "bulbul" kabi nomlar bilan ham atalgan. Ammo so'nggi yillarda "baxshi" atamasi asosiy nom sifatida mustahkamlanmoqda [11]. Xorazmda bunday baxshilarni go'yanda deb atashadi.

Baxshi atamasiga turlicha sharhlar berilgan. Alisher Navoiy yashagan davrda ushbu atama kotib, mirzo ma'nolarida ishlatilgan [12].

V.V.Bartold baxshi atamasini sanskritcha bhikshu so'ziga aloqadorligini ta'kidlaydi [13]. Taniqli folklorshunos Hodi Zarif esa mazkur atamaning etimologiyasiga to'xtalib, uni mo'g'ulcha va buryatcha baxsha, bag'sha (ustod,

ma'rifatchi), sanskritcha bhikshu (qalandar, darvesh) so'zlaridan olinganligini ta'kidlaydi.

Olimning qayd qilishicha, baxshi atamasi o'zbeklarda uchta ma'noda ishlatiladi:

1. Xalq dostonchisi, san'atkor.
2. Ibtidoiy dinga aloqador shomonlikka xos yomon va yaxshi ruhlarga tayanib afsungarlik qiluvchi shaxs.
3. Mo'g'ullar davrida budda dinidagi qalandarlar, kotiblar, Boburiylar davridagi ayrim amaldorlar ham baxshi deb yuritilgan [14].

O'zbek tilining izohli lug'atida ham o'sha fikr takrorlanadi. Boshqa turkiy xalqlarda ham baxshi atamasi bilan birga uning turli muqobillari qo'llaniladi. O'z navbatida ularning turlicha vazifalar bilan shug'ullanishi haqida ma'lumotlar uchraydi. Baxshi atamasi qozoq va qoraqalpoqlarda baqsi, qirg'izlarda baqshi, turkmanlarda bagshi shaklida talaffuz qilinsa, yoqutlarda oyuun, Oltoy, xakas tualarda qam, qalmiqlarda jangarchi, tunguslarda shaman, turklarda ozan shaklida uchraydi.

Ozarbayjonlarda ashug so'zi bizdagi baxshi ma'nosida qo'llaniladi. Biroq ozarbayjon folklorshunoslarining yozishicha, qadimda ashug so'zi o'rnida varsag so'zi ishlatilgan. Bu atamaning ma'nolari quyidagicha bo'lgan: a) soz sohibi; b) cholg'u ustasi; v) aktyor. Shu bilan birga bu atama bilimdon, ijodkor ma'nolariga ham ega bo'lgan [15]. Varsaglar ashuglar ajdodidir. Shu narsani qayd qilish kerakki, Xorazm o'g'uz lahjasida ashug va varsag so'zlari ayrim tovush o'zgarishlari bilan saqlanib qolgan. Ushbu vohada tarqalgan "Oshiq G'arib", "Oshiq Mahmud" kabi dostonlarning birinchi komponenti ashug so'zi bilan aloqador bo'lib, qo'shiq kuylovchi, baxshi ma'nosiga ega. "Oshiq" so'zi bilan "ashug" so'zini farqlash lozim birinchi atama arabcha ishq so'zidan olingan bo'lsa, keyingi atama baxshi, kuylovchi ma'nosiga ega. Ammo ashug so'zi tovush o'zgarishi orqali "oshiq" shakliga ko'chgan [16]. Endi varsag atamasiga kelsak, Xorazm dostonlarida ushbu so'z ko'p takrorlanadi: "Onda Go'ro'g'libek yigitlariga qarab bir varsoqi aydi" [17].

Dostonlarda ishlatiladigan bu so'z o'z asl ma'nosidan ancha uzoqlashgan. Varsag so'zi aytuvchi, kuylovchi shaxsni anglatsa, varsoqi so'zi afsona, so'z, guring ma'nosiga ko'chgan. Biroq, bu ikki so'zning tub ma'nosi baribir bir-biriga mos keladi. Demak, ashug va varsag so'zlari o'g'uz tilli turkiy xalqlar ijodida bir vaqtlari faol ishlatilgan. Varsag so'zladi .varsoqi so'zladi birikmalaridagi ma'no o'zaro ancha yaqin keladi.

Baxshi atamasining o'zbekcha va turkmancha ma'nolari ko'p jihatdan bir-biriga yaqin keladi.

Turkman folklorshunoslarining yozishlaricha, ularda baxshining uch turi bor: a) termachi baxshi (bagshi). Bu toifa vakillari mumtoz va zamonaviy shoirlar she'rlarini musiqa jo'rligida kuylashadi; b) yanama baxshi (omonat, vaqtincha). Bu xildagi baxshilar musiqa asbobisiz kuylovchi shaxslardir; v) dostonchi baxshilar. Bu toifa baxshilar doston ijrosi bilan shug'ullanishadi.

Turkman baxshilarining uch turi hududiy farqlarga ega. Termachi va Yanama baxshilar Oxal, Lebob, Mari viloyatlarida faoliyat ko'rsatsalar, dostonchi baxshilar asosan Toshovuz viloyati va Mari viloyatining bir qismida faollik ko'rsatishadi [18].

Turkmanlarning Toshovuz mintaqasida yashovchi baxshilarining repertuari va musiqiy kuylari Xorazm baxshilarinikiga juda o'xshash keladi.

Baxshi atamasi masalasida eronlik olimlarning fikri butunlay boshqacha xarakter kasb etadi.

Tehron universitetining muallimi Vavak RHAZRAI fikriga ko'ra, baxshi atamasi xitoy tilidan olingan bo'lib, ustoz degan ma'noni anglatadi. U Xitoycha ikki so'z birikmasidan iborat. Birinchisi "Pak" (Hozirgi Xitoy tilida "po"). Ikkinchi komponent "dzhi" (hozirgi xitoy tilida "shi"). Birinchi so'z "ulkan" degan ma'noni bersa, ikkinchisi "janob", "olim" degan ma'nolarga ega. Shunday qilib, "pakdzhi" birikmasi keyinchalik "Bakshhi" shaklini olgan.

Kazray sanskritcha "bhikshu" so'ziga ham to'xtaladi va uni "tilanchi". "diniy rahnamo" tarzida sharhlaydi va bu atamaga ishonchsizlik bilan qaraydi [19].

Umuman olganda baxshi atamasi xususida turli-tuman farazlar mavjud. Ayrim manbalarda bu so'z turkiy tilga mansub bo'lgan "bak" (boq, qara) ma'nosiga ega, deb qaraladi [20]. (masalan, sharishunos olim Radlov ishlarida).

A.N.Samoylovich esa "bhikshu" atamasini to'g'ri, deb hisoblab, uni "tilanchi" emas, balki "muallim" tarzida sharhlaydi [21]. Ushbu fikr ko'p jihatdan mantiqqa mos keladi.

Turklardagi Ozan (O'zon) so'zi ham baxshi ma'nosida qadimdan ishlatilib keladi. Bu so'z Alisher Navoiy asarlari lug'atida cholg'u chalib,yalla, ashula aytuvchi va hikoya qiluvchi kishilar, baxshilar tarzida sharhlangan [22]. Bu so'z o'zbek xalqi orasida, xususan Xorazmda ham ishlatiladi. Baxshilarning (Bola baxshi) aytishlaricha bu so'z "o'zg'ir", "ilg'ori" ma'nolarini anglatadi.

Binobarin, o'zbeklarda, shu jumladan, Xorazm o'g'uzlarida ham baxshi shomon, o'zon so'zlari, deyarlik barchaga tanish. Epik baxshi obrazining tarixan mifologiya, shomonlik bilan bog'lanishi uning islomdan avvalgi e'tiqodlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi va bu kasbning patronimiya (patriarxal –urug'chilik) bilan aloqador hodisa ekanini ko'rsatadi. Baxshichilik san'atida azaldan tabiiy iste'dod asosiy o'rinni

egallab kelgan va epik an'analar doirasida ustozlik –shogirdlik masalasiga qat'iy amal qilingan. Shunisi e'tiborliki qadimdanoq epik kuychining ijro etgan har bir asaridagi voqealar baxshi tomonidan ham, eshituvchilar tomonidan ham real voqea sifatida idrok etilgan.

XULOSA

Baxshi va doston so'zlari hamisha birgalikda namoyon bo'ladi. Ajdodlar merosi sifatida asrdan-asrga ko'chib saqlanib kelayotgan eposni xotirasida saqlab kelayotgan baxshi bunday olib qaraganda ilohiy xotira quvvatiga ega. Dostonlar esa inson ma'naviyatini yoritishda tafakkur mash'ali bo'lib xizmat etadi. Ularning ijrochisi bo'lgan baxshilarning ayrim lug'atlarda murabbiy, muallim, tarbiyachi yetakchi, yo'l boshchi tarzida sharhlanishi bejiz emas [23].

Baxshilarga ilohiy shaxs sifatida qarashning zamirida ham ularning hofiza quvvati yotadi. Ayrim baxshilar repertuaridagi dostonlar silsilasi buni yaqqol isbotlaydi. Po'ltkan shoir 76 ta, Fozil shoir 60 ta, Ergash shoir 50 ta Mardonqul baxshi 43 ta, Bola baxshi 20 ta dostonni yod bilgani ayni haqiqat [24]. Agarda ayrim dostonlarning hajmi 1000 sahifadan iborat ekanini hisobga olsak, hammadan ham baxshi chiqavermasligiga amin bo'lamiz. Afsuski hozirda bunday buyuk baxshilarni topish qiyin.

REFERENCES

1. Косвен М. Ибтидоий маданият тарихидан очерклар. –Т.: Фан, 1960. – Б.159. (240)
2. Колер И., Ранке И., Ратцель Ф. История человечества. (До исторический период), Санкт-Петербург, “Полигон”, 2003. –Б.78. (329)
3. Крюкова В. Авестийский жрецкий кодекс “видевдат”, историко-этнографические реалии. / “Авесто” ва унинг инсоният таракқиётидаги ўрни. Тошкент –Урганч “Фан”, 2001. –Б.120 (120-124)
4. Авесто. Яшт китоби- Т.: “Шарк”, 2001. –Б.28.
5. Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. –Л.: Наука, 1979. – С.397. (494)
6. Жирмунский В.М. Кўрсатилган асар, 399-бет.
7. Снесарев Г.П. Реликты до мусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма. –Москва, «Наука», 1969. –С.45 (336)
8. Потапов Л.П. Порханы. / Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. –Т.: Фан, 2010. –Б.233-245.
9. Мирзаев Т. Эпос и сказитель. –Т.: Фан, 2008. –С.26. (410)

10. Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. XIX том. –Т.: Фан, 1982. –Б.152 (310).
11. Мирзаев Т. Эпос и сказитель, 22-23-бетлар.
12. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. –Т.: Фан, 1983. – Б.231.
13. Бартольд В.В. Сочинения. –М.: Наука, 1968. –С.501.
14. Зариф Ҳ. Ўзбек энциклопедияси. Т. 2. –Т.: ЎзСЭ тахририяти, “Фан”. 1972. –Б.98-99.
15. Һакимов М. Азәрбајжан ашыг әдәбијјабы. Бақы, «јазычы». 1983. –Б.10 (240)
16. Рузимбоев С. Специфика типология и поэтика хорезмских дастанов. АДД. Т.: 1990. –С.30. (46)
17. Ошиқнома, 4-китоб. –Урганч, “Хоразм”. 2009. –Б.309.
18. Мухаммедов Р. Искусства бахши Туркменистана: История и современность. //Жаҳон цивилизациясида бахшичилик санъатининг ўрни (халқаро илмий-амалий конференция тезислар тўплами) Термиз, 2019 Ташкент-2019. –Б.37-38.
19. KHAZRAI Babak.BAKHSHI.// Жаҳон цивилизациясида бахшичилик санъатининг ўрни. (Термиз, 2019 йил 5-10 апрель). Тошкент, 2019. –Б.38-39.
20. Мередов А. Ахаллы С. Туркмен классыкы әдебиятының сөзлуги. Ашгабат, «Туркменистан», 1988. –Б.40 (510)
21. Ўша манба, 40-бет.
22. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати, III том. –Т.: Фан, 1984. –Б.605. (622)
23. Древнетюркский словарь. –Ленинград, Наука, 1969. –С.82.
24. Ҳайдаров А. Бахшилик ва дostonчилик тараққиётининг долзарб масалалари. / Жаҳон цивилизациясида бахшичилик санъатининг ўрни. –Б.60.

FORMATION OF STUDENTS' COMMUNICATIVE AND INTERCULTURAL COMPETENCE

Djuraeva Gavkhar Normurotovna

Teacher of Silk Road International University of Tourism, Uzbekistan.

ABSTRACT

The article deals with topical issues of contemporary higher education within the competence-oriented teaching approach. The possibilities of forming students' communicative competence in the context of cross-cultural communication based on the socio-cultural and sociolinguistic educational technologies of personality-oriented teaching are analyzed.

Keywords: *educational technologies, cross-cultural communication, cross-cultural competence, communicative*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются актуальные вопросы современного высшего образования в рамках компетентно-ориентированного подхода к обучению. Анализируются возможности формирования коммуникативной компетентности студентов в условиях межкультурного общения на основе социокультурных и социолингвистических образовательных технологий личностно-ориентированного обучения.

Ключевые слова: *образовательные технологии, межкультурная коммуникация, межкультурная компетенция, коммуникативная.*

INTRODUCTION

The Republic has created a normative basis for the organization of the process of training comprehensively mature, modern, well-educated and competitive personnel in accordance with international qualification requirements, training of future specialists based on advanced foreign experience, training of specialists fluent in foreign languages. database enriched. The Strategy of Actions[1] for the Further Development of the Republic of Uzbekistan identifies the priority task of "improving the quality and efficiency of higher education institutions based on the introduction of international educational standards and quality assessment of education." As a result, the opportunity to develop the socio-cultural abilities of students integrated into the sciences in higher education has expanded.

It is a well-known fact that professionals currently studying in the field of tourism need not only higher education, but also the ability to communicate orally and in writing in a foreign language for personal and professional purposes. This is

due to the important role of globalization in modern society, which serves to expand political, economic, cultural and personal inter-ethnic ties, to expand cultural relations between countries. Mastering a foreign language increases the value of a specialist in the labor market, which is often one of the mandatory conditions in hiring today.

Socio-cultural competence, as a content component and object of teaching, performs a communicative function and influences the behavior, attitudes, thoughts and feelings of a foreign language interlocutor [2; 269].

DISCUSSION AND RESULTS

The development of socio-cultural competence simultaneously reflects the modern trend of humanization and humanization of education and leads to the achievement of appropriate goals - introduces another culture, increases the general level of knowledge in the process of acquiring new socio-cultural knowledge, expands its worldview, its communicative activity and provides effective management of personal behavior.

The problem of developing socio-cultural competence in foreign language learners and the description of ways to solve this problem have attracted the attention of many researchers (N.M. Belyakova [3], N.D. Galskova [4], R.N.Juraev[5], K.D.Riskulova[6] and others).

In particular, scientists are trying to enrich the worldview of foreign language learners by understanding the features of other cultures in the context of the study of socio-cultural content, the ability to use a foreign language as a means of communication in the dialogue of cultures in the modern world. At the same time, scholars have repeatedly stressed the importance of the socio-cultural competence of professionals needed for intercultural communication. An analysis of the results of research on the development of socio-cultural competence in foreign language learners (including at the bachelor's level in a non-linguistic higher education institution) showed that this problem is not fully resolved.

In particular, despite the general importance of the acquisition of socio-cultural competence by specialists, we have not found a solution to this problem in relation to different contingents of students - as well as graduates of non-linguistic higher education institutions, including foreign language learners. There is no scientifically based statement.

The leading role in solving this problem belongs to higher education, especially bachelor's degree. It is the bachelor's graduates who in recent years have organized the main replenishment of human resources in various fields of the country -

humanitarian, social, service, medical, cultural, technological and others. Because of the close “contact” with workers of different ages and social status, undergraduate graduates should not only have narrow professional skills, but also have the skills of organizers, social activists, active and productive team members.

Accordingly, the development of socio-cultural competence has not yet been carried out purposefully and systematically in the practice of teaching foreign languages in higher education institutions of the specified type. As a result, the goals set in the foreign language program for tourism in higher education institutions to teach this subject to future professionals, including the development of quality intercultural communicative competence, have not been fully achieved.

The urgency of solving this problem is explained by the need to develop socio-cultural competence as a component of preparation for a foreign language in the insufficient development of theoretical and practical issues of the methodology.

The above problems can be solved by performing the following tasks:

1. Creating organizational and pedagogical conditions for students of tourism, in which almost all students during their studies at the university study not only the general theoretical, general professional and special subjects specified in the curriculum, but also the development of social, cultural, professional and social activities.

2. Achieve the full development of students in the classroom and in extracurricular activities.

3. Ensuring the active participation of all students in improving the socio-cultural competence of students.

In connection with the introduction of improving socio-cultural competence in the purpose of training undergraduate students, it should reflect the need to present the components of the system goal in the form of a combination of psychogram, sociogram, culturogram and professiogram.

One of the important tasks is to develop students' desire, ability, knowledge, skills and abilities to learn, to teach general subjects to master their chosen profession, to effectively organize their independent and creative work. Our country needs specialists with well-developed thinking in various fields, who can think freely. The following views of President Sh.M. Mirziyoyev confirm the urgency of this issue today: "Today's rapidly changing world opens up new and great opportunities for humanity and youth." Teaching young people to think independently and freely is a priority in the educational process. The ability of the youth of our country to think

independently throughout life, at all stages of education, should remain a basic requirement.

An innovative approach to the educational process serves to effectively address the above-mentioned topical issue. In essence, innovative approaches are a dynamic system of innovating an attitude or process. One of the important features of modern education is the innovative significance of pedagogical activity.

In our study, we aimed to achieve results based on three innovative approaches:

- Socio-cultural approach
- systematic approach
- local lore approach.

An integral part of modern social science and, above all, the sociology of management is the socio-cultural approach. It allows us to identify and study the most important factors of people's motivation and behavior, which is the organic interaction of society and culture.

The socio-cultural approach is understood as a methodology based on a systematic approach, the essence of which is to try to see society as a unit of culture and sociality formed and transformed by human activity. This is according to the principles of unit systems. the approach creates integrity, the properties of which cannot be inferred from the properties of the parts.

Implementing a socio-cultural approach in the classroom opens up a number of possibilities. The socio-cultural approach is in step with the times and meets the requirements of modern society. Socio-cultural competence itself, which is an integral part of communicative competence (its formation is the main task of a foreign language teacher in the classroom), is responsible for shaping a number of skills of students, without which learning a foreign language has no practical meaning. These skills include typical social role-playing techniques, the ability to choose a socio-culturally acceptable communication style, mastering the cultural norms and traditions of the language being studied, knowing that language is not only a distinctive feature but also means of communication, social memory form, language facts and facts can also be emphasized. Reality, the ability to translate socio-cultural material into the native language, the ability to overcome and resolve socio-cultural conflicts, the correct use, socio-culturally defined units of speech, tolerance in target language communication, native speakers and culture perception and behavior prediction and other features. Following the rules of the socio-cultural approach, the need to apply this approach and the diversity of its application in the lesson becomes clear. It has no age restrictions, as well as restrictions on language proficiency. This

indicates that its scope of application is wide. At the initial stage of foreign language teaching, that is, the implementation of a socio-cultural approach in students is especially successful from a practical point of view, because it is fully consistent with the age characteristics of students. In addition, the use of a socio-cultural approach in a foreign language lesson allows one of the most important problems of teaching to be solved by studying the dictionary of cultural symbols, understanding it and applying it in speech. By studying a culturally defined dictionary as a linguistic phenomenon, we have come to the conclusion that this linguistic phenomenon can only be explained through culture itself. A culturally labeled dictionary is important not only for the reality of the language, but also for the presence of everyday words that have a different meaning in the context of the language culture we are learning.

A systematic approach to foreign language learning is the most innovative, holistic and methodologically effective method of teaching. Systematic thinking allows us to determine all the defining parameters and interrelationships of language and speech components, and ultimately to optimize the processes of knowing, understanding, and applying knowledge in practice. With a systematic approach to the study of foreign languages, the language system is considered as a set of interrelated linguistic components - elements, structures and subsystems in the hierarchy of their structure.

With a systematic approach, the methodology for teaching the components of language provides such a systematic, consistent presentation and teaching of material that the most optimal of the speaking skills and abilities required for the individual functioning of the language system. The systematic approach to learning foreign languages is qualitatively superior to the fragmented approach used in communicative techniques.

One of the main principles of a systematic approach is to consider an object as an integral set of components in the sum of the interactions between them and their interaction with the environment. In our case, the object is language as a complex system, in which smaller systems (subsystems of different levels), structures and elements can be distinguished, their interaction and operation with the external environment (in the communicative act) becomes the object.

In the process of teaching socio-cultural competence in foreign language teaching, it was necessary to prove the assumption that a comparison of the cultural facts of one's homeland and the country of the language being studied would be more effective.

In recent years, in search of ways to restore the spirituality of society, the formation of spiritual and moral ideas in the younger generation, researchers and teachers of our country again turned to local lore - a direction that seems to have lost its significance.

The use of local lore material in the process of teaching a foreign language has always attracted the attention of teachers and methodologists. The problems of joint study of the culture of the homeland and the culture of the studied language are being studied intensively in our time in connection with the social order of the society of highly qualified specialists who know all forms of communication.

The need to form a new generation of socially active citizens, worthy successors of the experience of previous generations, the spiritual culture of the people, the successors of ethnic traditions, as well as equal citizens of Uzbekistan and the world community became more and more acute. In this regard, scientists, methodologists, teachers and educators need to think again about the role of local lore in the theory and practice of teaching and education.

Based on its methodological basis, in our opinion, local lore is a set of natural and social scientific studies, including the study of the nature and natural resources of the region, economic activities in its territory, the history and culture of the local population. We consider local lore as a system, basis, base that allows the educational institution to specify the work of education and upbringing. It is a systematic approach that, in addition to the pedagogical effectiveness of local lore, allows to establish regular links between its elements, to determine the organizational structure and methods.

Local lore has a number of unique features that distinguish it from other areas of educational activity:

- priority of educational tasks;
- Opportunity to implement the principles of adaptive pedagogy;
- The integrative nature of the content (the diversity of the content of the study area: nature, economy, ecology, culture, history, modernity, etc.);
- application of general education knowledge skills and methods of activity to form a holistic view of the region;
- Extensive opportunities for the use of educational and upbringing resources of the microenvironment, subregional socio-cultural space;
- implementation of personal, activity, research approaches in the process of activity;

- the external attractiveness of the activity, which is of direct interest to the audience, forming the cognitive motivation of the audience;
- an almost limitless range of possibilities for the use and integration of all forms of educational activity.

CONCLUSION

All this requires a special approach to the organization of teaching and learning activities of students in educational institutions in each region, the organization of the educational process. From these positions, we have organized the teaching of foreign languages to students of non-linguistic specialties.

Based on the above, it should be noted that today education is not to a greater extent than before, even if it includes maximum opportunities for the acquisition of practical knowledge and skills, vocational education in educational institutions. The training process should be continuous, in various forms — adaptation and training of employees within the organization, adoption of self-education and self-development programs.

REFERENCES

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 "On the Action Strategy for further improvement of the Republic of Uzbekistan".
2. Vezhbetskaya A. Comparison of cultures through vocabulary and pragmatics / V. Vezhbetskaya. -M.: Russian dictionaries, 2001. Pp-399. 11. EditorJournals and Conferences. (2021, May 18). ENGLISH - UZBEK TRANSLATION PROCESS AND THEIR ANALYSIS. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/ZQR8B>
3. Belyakova N.M. Formation of socio-cultural competence among students of primary courses of language universities during independent work on the Internet: diss .... candidate of pedagogical sciences. 13.00.02 / Belyakova Natalya Mikhailovna. -SPb., 2009. -225p.
4. Galskova N.D., Gez N.I. Theory of teaching foreign languages: Linguistics and methods of study guide for students of linguistic universities and faculty of foreign languages of higher pedagogical educational institutions / N.D. Galskova, N.I. - 3rd ed., revised. -M.: ASADEMIA, 2005. pp.-336.
5. Nasriddinova M.N. Badiiy adabiyotda ellipsisni tarjimada qayta yaratish ayrim masalalariga doir. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences Volume 1 | Issue 3, ISSN 2181-1784 Scientific Journal I.F, SJIF 2021: 5.423 pp: 609-614
6. Djo'raev R.X. Interactive technologies in education. -Tashkent, 2010. 87b.

7. Riskulova K.J. The system of formation of sociolinguistic competence of the future English teacher: Dis ... kand.ped.nauk: -Tashkent, 2017. 83 p.
8. Baskakov N.A., Sodikov A.S., Abduazizov A.A. General Linguistics. Tashkent, Teacher, 1979
9. Mukhlisa Nizometdinovna Nasretdinova, & Yuldiz Uktamovna Ishmatova. (2021). EXPRESSION OF THE ELLIPSE PHENOMENON IN TRANSLATIONS. *Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL)*, 2(10), 11–13. <https://doi.org/10.17605/OSF.IO/87KJS>
10. Abdullayeva, Marxabo Raxmonkulovna . "Fe'liy frazemalarni o'zbek tilidagi muqobil varianti guruhlanishi (agata kristi asarlari tarjimalari misolida)" *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, vol. 1, no. 8, 2021, pp. 227-231.
11. Abdullaeva Marhabo Raxmonkulovna. (2021). Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima yaraishi va o'ziga xos xususiyatda. *Innovation, integration va ta'lim bo'yicha xalqaro ma'lumot jurnali*, 2 (2), 297-306. <https://summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/641>
12. Zulfiya Olimjonovna Mirabdullayeva OBRAZLI HAMDA HISSIY-TA'SIRCHAN SO'ZLARNING TARJIMASI // *Academic research in educational sciences*. 2021. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/obrazli-hamda-hissiy-tasirchan-sozlarning-tarjimasi>
13. A.M. Raxmonkulovna. English-uzbek translation process and their analysis. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal* 2 (05), pp:583-601.2021
14. <https://www.ijstr.org/research-paper-publishing.php?month=feb2020>

ЎҚИТУВЧИНИНГ КОГНИТИВ МОБИЛЛИГИ: ПЕДАГОГИК АМАЛИЁТДА ҚЎЛЛАНИЛИШИ, МАЗМУН, МОҲИЯТ ВА ТУЗИЛМА

Ибрагимов Аъламжон Амриллоевич,
Самарқанд вилояти ХТХҚТМОҲМ доценти, п.ф.ф.д

АННОТАЦИЯ

Мақолада ўқитувчининг когнитив мобиллигини ривожлантиришга оид бўлган тадқиқот ишлари таҳлили, шунингдек, тушунчанинг педагогик амалиётга кириб келиши, қўлланилиши, мазмуни, моҳияти ва тузилмаси келтирилган.

Калит сўзлар: *мобиллик, касбий мобиллик, когнитив мобиллик, моҳиятни ифодаловчи функциялар, тузилма, тузилма ташкил этувчилари.*

АННОТАЦИЯ

В статье представлен анализ исследований, касающихся развития когнитивной мобильности учителя, а также показаны пути внедрения понятия в педагогическую практику; раскрыты способы применения, содержание, сущность, структура.

Ключевые слова: *мобильность, профессиональная мобильность, когнитивная мобильность, функция, структура, компоненты структуры.*

ABSTRACT

The article provides an analysis of research work related to the development of cognitive mobility of the teacher, as well as the introduction, application, content, essence and structure of the concept in pedagogical practice.

Keywords: *mobility, professional mobility, cognitive mobility, essential functions, structure, structure constituents.*

КИРИШ

Таълим сифати ва педагог ходимлар касбий маҳоратига қўйиладиган талабларнинг тўхтовсиз ошиб бораётганлиги ўқитувчининг ўз фаолиятини янгича ёндашувлар асосида ташкиллаштириши лозимлигини тақозо қилади. Чунки замонавий ўқитувчи нафақат ўзининг касбий маҳорати ва юқори малака даражаси, балки интеллекти, инновацион жараёнлардаги фаол иштироки, меҳнат фаолияти самарадорлиги ҳамда натижаларини лойиҳалай олиши, вазиятларни тўғри баҳолаш ва киришимли бўлиш, ўз ишига танқидий, ижодий ёндашиш, ташқи таъсирларга бардошли, ахборотларни тезкор топиш ва қайта ишлаш, ҳаракатчан, ташаббускор бўлиши билангина таълим муҳитида рақобатбардошлигини сақлаб қолади.

Мазкур талаблар ўқитувчидан узлуксиз равишда ўқиш, билимларини ривожлантириш, ўзгаришларга тезкор мослашиш, қарорлар қабул қилиш тезлиги, касбий ўсиш нуқталарини аниқлай олиш ва бошқариш, ўз мавқеини мустаҳкамлаши, миссиясини ростлаши ҳамда доимий фаол бўлишини ифодаловчи когнитив мобилликга эга бўлиш заруриятини белгилайди.

Луғатларга мурожаат қилинганда “мобиллик” атамаси “ҳаракатчан, кўзгалувчан” [15, 605-б.], “ҳаракатчан, тезкор ҳаракатга, кўзгалишга лаёқатли” [10, 496-б.], “ҳиссий ҳолатларнинг алмашиши, тафаккур тезлигининг намойиши, енгил ва тез-тез ўзгарувчан, бир жойдан иккинчи жойга тезкор кўчишга лаёқатли бўлиш” [14, 629-б.] каби маъноларни англатиши кузатилди.

Ўз-ўзини доимий ривожлантириш, ўзгаришларга, янги ва кутилмаган вазиятларга тезкор муносабат билдириш ва мослашиш қобилиятига эга ўқитувчига нисбатан мобил тушунчасини қўллашимиз мумкин. Чунки, айнан шу турдаги ўқитувчигина ўзининг бош ғоясини тўла англайди, ўқитувчилик фаолияти билан шуғулланаётганлигини онгли равишда таҳлил қилади, касбий фаолликни намойиш қилади ва амалий ҳаракатларга киришувчан бўлади. Демак, мобилликни фақатгина шахснинг жисмоний ҳаракатчанликка бўлган қобилияти эмас, балки унинг психологик хусусиятлари, когнитив ва ҳиссий жараёнларнинг ҳаракатчанлиги сифатида ҳам англашимиз мумкин.

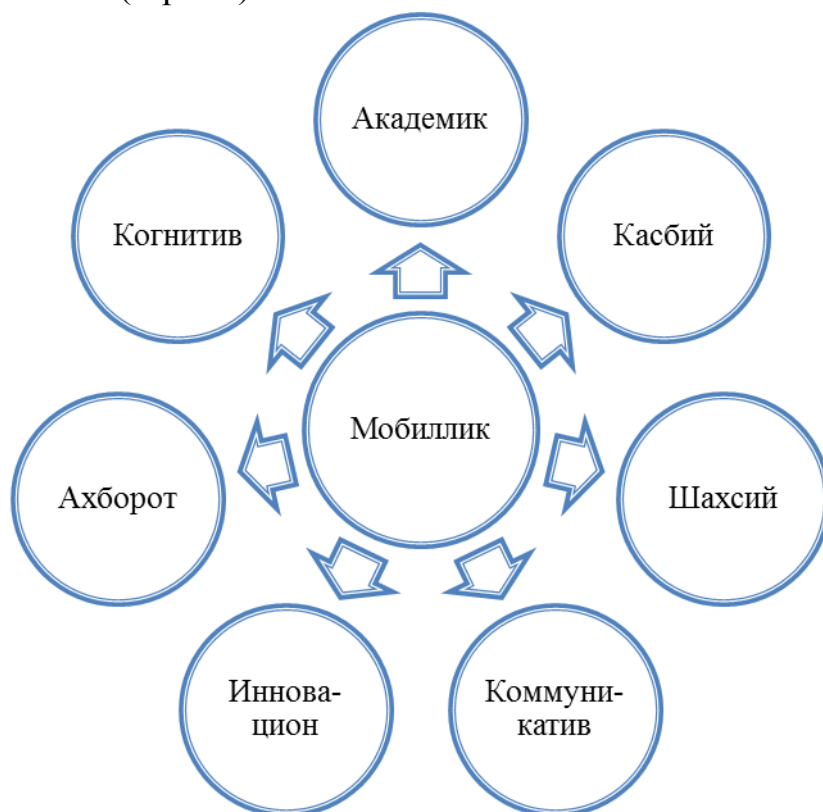
МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мобиллик тушунчаси дастлаб ўтган асрнинг бошларида америкалик социолог олим Питирим А. Сорокин тадқиқотларида учрайди. Унинг фикрича мобиллик “инсоннинг ёки ижтимоий объектнинг маълум бир ижтимоий вазиятдан бошқасига кўчиши”ни ифодалайди [21]. Тадқиқотчи индивидуал ва гуруҳли ижтимоий мобилликни тадқиқ қилиш асносида уларни вертикал ва горизонтал турларга ажратади ҳамда мазкур тушунчанинг илмий атама сифатида вужудга келишини дунё миқёсида инсон мақомининг ўзгариши билан боғлиқ жараёнларни ифодалаш зарурияти билан изоҳлайди.

Сорокиннинг тадқиқотлари кейинчалик кўплаб социолог олимлар томонидан [6, 16, 17, 20, 19] давом эттирилди ҳамда мобилликнинг инсон капиталининг бойишига, унинг шахсий ривожланиш, янги билимларни эгаллаши ва алмашиши, тилларни ўрганиши, маданиятлараро кўникмаларини ривожлантириши орқали ҳаётда ўз ўрнини топиши ва иш жойи билан таъминлай олиш даражасида кўмак беришига эътибор қаратдилар.

Тадқиқотчиларнинг [9, 7-б.] фикрича мобилликни бундай тушуниш уни таълим воситаси, шартли ёки омили сифатида қараш имконини беради.

Педагогика ва таълим соҳасига оид жараёнларга мобиллик атамаси “академик мобиллик”, “касбий мобиллик” тушунчалари шаклида амалиётга кирди. Мобиллик тушунчаси педагогик амалиёт ва тегишли адабиётлар таҳлилида қуйидаги кўринишларда шаклланганлиги ҳамда ривожланганлигини эътироф этиш мумкин: академик, касбий, шахсий, коммуникатив, инновацион, ахборот, когнитив (1-расм).

1-расм. Педагогика ва таълим жараёнида мобиллик турлари

Демак, қайд қилиш мумкинки, кейинги давр педагогика назарияси ва амалиётида мобиллик тушунчаси жараён ҳамда шахсининг интеграл хусусияти сифатида бирмунча кенг тадқиқ қилинмоқда. Изланишларимиз мазмунида ўқитувчининг касбий ва когнитив мобиллиги тадқиқ қилинади. Чунки, касбий мобиллик ўзида когнитив таркибнинг мавжуд бўлишини зарурий омили сифатида тақозо қилади.

Ўқитувчининг касбий мобиллиги унинг фаолияти мазмунини ўзгаришига тезкор мослашиш имкониятини яратади. Яъни, касбий мобиллик ўқитувчи шахсининг маълум қобилиятинигина эмас, балки касбий фаолиятини ташкил қилиш, ривожлантириш, мослашувчан тафаккурга эга бўлиш, янгиликларни

қабул қилиш ва уларни жараёнга самарали сингдиришнинг уйғунлигини ифодалайди.

Илмий адабиётларда касбий мобиллик [1, 3, 7, 8, 18] ўқитувчининг ўқув-тарбиявий фаолиятга тайёрлиги, янги иш шароитларига мослашиши ва ўз-ўзини ривожлантириш қобилияти, касбий фаолиятининг бир даражасидан юқорисига моҳирлик билан ўтиши, таълимга доир инновацияларни ўзлаштириши ҳамда касбий ривожланиш суръатини ифодаловчи интеграл сифат шаклида эътироф этилади. Касбий мобиллик шахснинг турли муаммоли вазиятларга нисбатан таъсирчанлиги самарасини ифодаловчи асосни, шунингдек, атроф-муҳит ва руҳиятида кечаётган ўзгаришларга бўлган мустақкам шахсий манбаини тақил қилади.

Мавзуга доир изланишлари натижасида Л.В.Горюнова [4] касбий мобилликнинг назарий моделини ишлаб чиқди. Унга кўра, касбий мобиллик модели шахснинг таълим соҳасида касбий компетенциялардан иборат яхлитлик, ўзгаришларга тайёрлик ва фаоллик каби сифатлардан таркиб топади. Тадқиқотчи замонавий дунёнинг “юқори даражадаги турбулентлик” шароитида ходим учун узлуксиз ўқиш ва қайта ўқиш, ўзгаришларга тезкор мослашиш, мустақил равишда ўз мавқеини ошириб боришни бошқариш имконини берувчи тузилма ва қобилиятларининг муҳимлигини асослаб беради. Мазкур тузилмада когнитив таркиб касбий мобилликнинг асосини ташкил қилувчи мустақил блоклардан ташкил топади (1-жадвал).

1-жадвал.

Касбий мобилликнинг когнитив таркиби

“ўзгаришларга тайёрлик”	“фаоллик”
<ul style="list-style-type: none"> - ўзгаришга хоҳиш; - шахсий ҳаёти ва фаолиятига аҳамиятга молик ўзгаришлар киритишга тайёрлик; - креативлик; - тезкор қарорлар қабул қилиш; - кўп ўқишга лаёқат; - атроф-муҳит ҳолатини кузатиш ҳамда тўғри баҳолаш кўникмаси ва б. 	<ul style="list-style-type: none"> - нотаниш касбий шароитларга мослашиш ва уларни ўзгартира олиш қобилияти; - эришиладиган мақсадларни мустақил қўйиш ва уларни амалга ошириш қобилияти; - турли хил ижтимоий алоқаларни куриш ва ўзаро муносабатларни йўлга қўйиш кўникмаси; - натижаларни олдиндан кўриш ва

интенсив фаолиятни тартибга солиш
ва б.

Ўқитувчининг когнитив мобиллиги мураккаб тузилмага эга бўлиб етарлича ҳажм ва турли ёндашувларни ўзида акс эттиради. Мазкур тушунчанинг мазмунини аниқлаш учун тадқиқотчилар томонидан келтирилган муаллифлик талқинларининг контент-таҳлилидан фойдаланамиз (2-жадвал).

2-жадвал.

“Когнитив мобиллик” тушунчасининг контент-таҳлили

Манба	Муаллифлик талқини
Аракелова Г.Л. Взаимное обучение как условие развития когнитивной мобильности у будущих учителей: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2006. – 26 с [2, 11-б.].	Педагогнинг когнитив мобиллиги – бу шахснинг замонавий педагогик воқеликнинг ўзгарувчан шароитларида муаммоларни конструктив ҳал қила олиш қобилияти ҳамда тайёрлигини ифодалайдиган, мотивацион, креатив ва рефлексив таркибга эга бўлган интегратив хусусиятидир.
Поддубская Е.А. Развитие когнитивной мобильности педагога в процессе дополнительного образования взрослых: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 2017. – 27 с [11, 10-б.].	Педагогнинг когнитив мобиллиги – бу педагогнинг таълим муҳитидаги ўзгарувчан шароитларга унумли мослашишини белгилайдиган билиш соҳасига доир интегратив суръатини ифодалайди.
Дементьева О.М. Место познавательной мобильности в структуре познавательных процессов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6-0. – С. 485-491 [5, 487-б.].	Педагогнинг когнитив мобиллиги – бу шахснинг тез эскирадиган ахборотлар шароитида билишга оид фаоллиги, қизиқиши ва эҳтиёжи, ўз-ўзини ривожлантиришга ва билишга оид шахсий фаолиятини замонавий талабларга мувофиқлаштириш қобилияти, ахборотлар, муаммолар билан ишлаш,

	<p>улардан хулосалар чиқариш кўникмаси, кизиқувчанлиги, диққатни кенг тақсимлаш, жамлаш ва катта тезликда йўналишини ўгартириш ҳамда дивергент тафаккурини ифодаловчи интегратив хусусиятидир.</p>
<p>Солоненко В.А. Развитие когнитивной мобильности студента как необходимое условие подготовки будущего специалиста // Вестник Брянского университета. – 2010. – № 1. – С. 117-119 [13, 118-б].</p>	<p>Когнитив мобиллик – бўлажак мутахассиснинг бошқарув фаолиятидаги ўзгарувчан вазиятларда муаммоларни ўз вақтида ва конструктив ечимини топишга доир тайёрлиги ва қобилиятини таъминловчи шахсий, эҳтиёж-мотивли, мазмунли-фаолиятли, креатив, коммуникатив ва ахборот компонентларидан иборат бўлган интегратив касбий-шахсий хусусиятидир.</p>

Бошқа тадқиқотларда ҳам шу тариқа ёндашувлар келтирилганлиги сабабли мазкур изоҳлар билан чекланамиз. Юқорида кўрсатиб ўтилган тадқиқот ишлари ҳамда шахсий кузатувлар асосида ўқитувчининг когнитив мобиллиги деганда касбий фаолиятига доир ўзгарувчан шароитларда ўз-ўзини ривожлантириш, муайян педагогик вазиятларда тезкор ечим топиш, касбий эҳтиёжларини англаш ва замонавий талабларга мослаштиришга тайёрлиги ва қобилиятини ифодалайдиган интегратив хусусиятини тушунамиз.

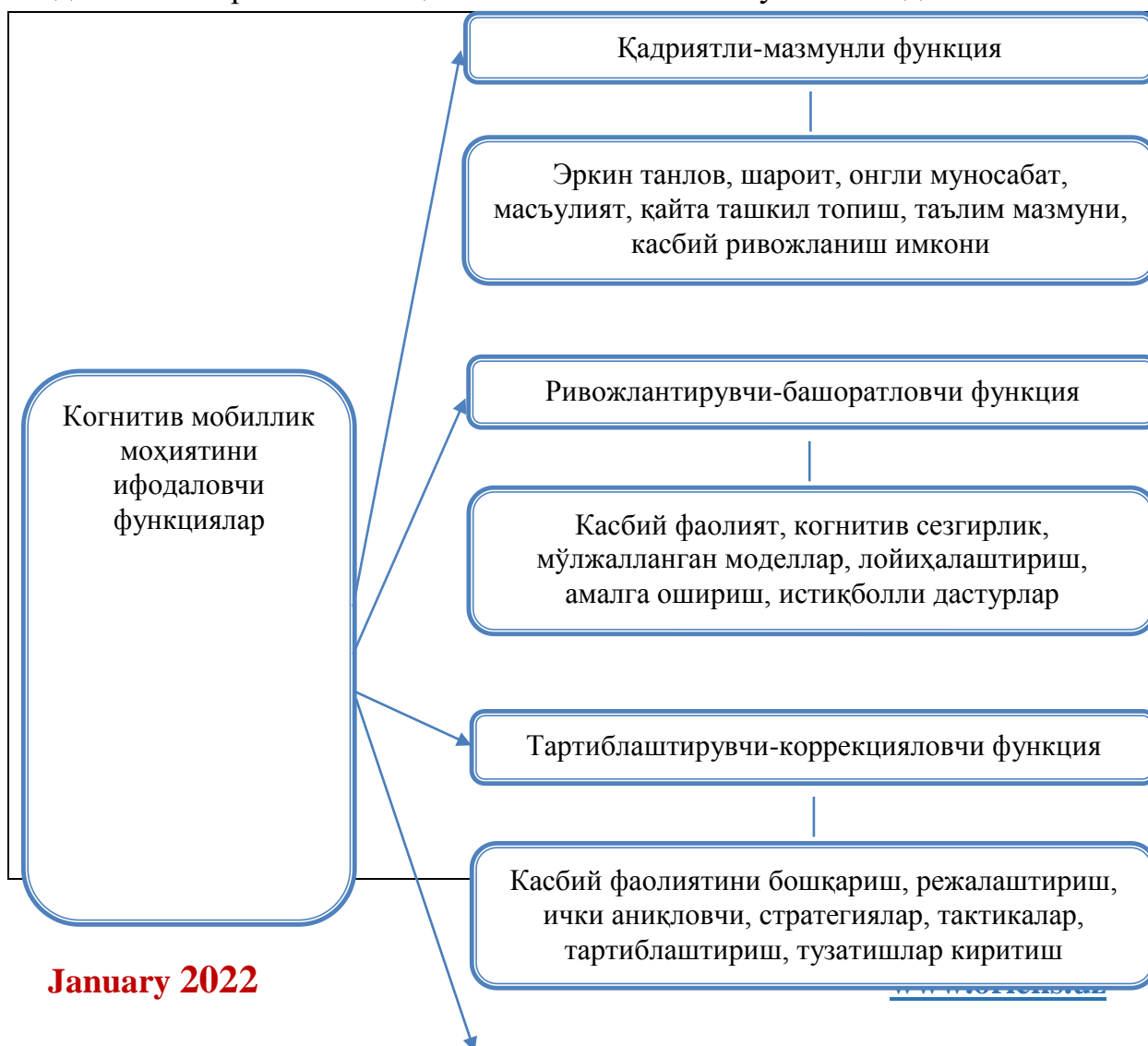
Педагогнинг когнитив мобиллигини илмий асослаш юзасидан изланишлар олиб борган Е.А.Поддубскаянинг [11, 12] фикрича, тушунчанинг моҳиятини таълим олувчиларнинг ривожланиши ва ўз-ўзини ривожлантириши учун қулай шароитларни яратиш мақсадида бирлашган ҳамда ўзаро боғлиқ бўлган компонентларнинг мураккаб тизимини ифодаловчи таълим жараёни нуқтаи назарида педагогик ҳодиса сифатида таҳлил қилиш мумкин. Тадқиқотчи когнитив мобилликни педагогик ҳодиса сифатида талқин қилар экан, уни қадриятли-мазмунли, ривожлантирувчи-башоратловчи, тартиблаштирувчи-коррекцион ва рефлексив-рағбатлантирувчи функциялари орқали ёритиш мумкинлигини эътироф этади (2-расм). Мазкур функцияларни белгилашда когнитив мобилликнинг ифодаланиш даражаси сифатида педагогнинг касбий-

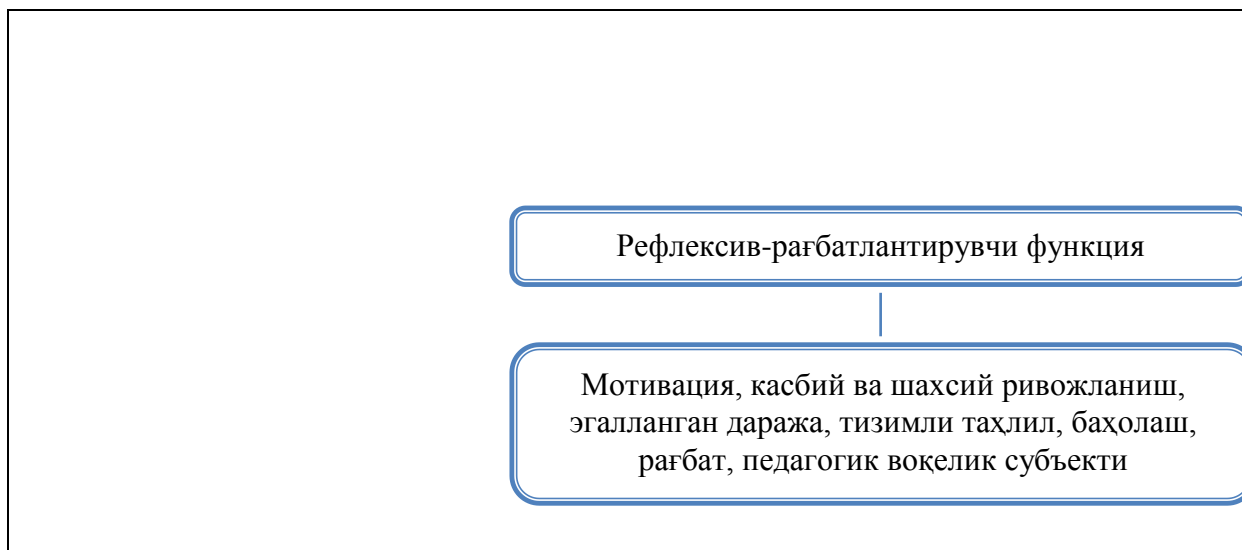
шахсий тавсифи ҳамда таълим мақсадлари унумдорлигига эришилиши орасидаги маълум қонуниятларга асосланган алоқалар инобатга олинган.

Юқорида кўрсатилган функцияларнинг батафсил баёнини Е.А.Поддубскаянинг [11,12] ёндашуви асосида келтирамиз

Қадриятли-мазмунли функция муқаррар равишда касбий турғунликни вужудга келтирувчи адаптив хатти-ҳаракатлар моделига қарши ўлароқ ўқитувчининг эркин танлов шароитида онгли равишда касбий ривожланиш имконини афзал кўриши ва қўлдан бой бермаслигини ифодалайди. Педагогнинг узлуксиз ўз-ўзини ривожлантириши ва ўз фаолиятини лойиҳалаштиришга йўналганлигининг таълимий ва ижтимоий-маданий муҳитдаги доимий ўзгаришлар вазиятида заруриятга айланиши: шахснинг қайта ташкил топиши (фаол, масъулиятли, ижодкор), таълим мазмуни ва қадриятларнинг янгилиниши, янги ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, интернет глобал тармоғининг ривожланиши ва б.

Когнитив мобиллик ўқитувчининг касбий-шахсий ривожланиш белгиси бўлиб шахсий ва ижтимоий муҳим бўлган мазмуннинг яратилишига, маданий-педагогик тажрибанинг сақланиши ва бойишига кўмаклашади.

2-расм. Ўқитувчининг когнитив мобиллиги моҳиятини ифодаловчи функциялар

Ривожлантирувчи-баишоратловчи функция касбий фаолиятнинг мўлжалланган моделларини лойиҳалаштириш ва уларни амалга ошириш учун истиқболли дастурларни ишлаб чиқишни ифодалайди. Педагогнинг таълим жараёнини тизимли таҳлил қилишга нисбатан когнитив сезгирлиги ўзаро таъсирни ташкил қилишнинг турли даражаларида вужудга келадиган зиддиятларни қайд қилиш, кузатиш, ўрганиш ва ташхис қилиш имконини беради. Бу вазиятларнинг конструктив ечими педагогик натижадорликнинг сифатини таъминлайди. Мисол учун: замонавий таълим амалиётида долзарб ва кўп дуч келинадиган, ўқувчиларнинг таълимга доир эҳтиёжлари ва ўқитувчининг вазиятни ўзгартиришга тезкор муносабати ўртасидаги номувофиқлик; шахсий аҳамиятга эга бўлган билимни лойиҳалаш устуворлигининг шаклланиши ва мутахассисда ахборотлар билан мустақил ишлаш кўникмасининг етарли эмаслиги; касбий фаолият давомида вазиятга ва унинг оқибатларига таъсир кўрсатишга бўлган хоҳиш ва ўзининг когнитив услублари ҳақида ахборотга эга бўлмаслик.

Касбий фаолиятда дуч келинадиган педагогик зиддиятлар ўқитувчининг вазиятни онгли равишдаги танлови сифатида муаммоли ҳолатларга сезирлик кўрсаткичи ҳисобланади ва когнитив мобиллигининг ривожланганлик даражасини акс эттиради.

Тартиблаштирувчи-коррекцияловчи функция ўқитувчининг ўз касбий фаолиятини бошқариш, аввалдан режалаштирилган стратегиялар ва тактикаларни тартибга солиш ва зарур ҳолларда тузатишлар киритишида турли

хил ижтимоий-психологик омилларнинг таъсирини ҳисобга олиш имконини ифодалайди.

Когнитив мобилликнинг тартиблаштирувчи-коррекцияловчи функцияси педагогнинг бошқарув фаолиятида бутун таълим жараёни педагогик ўзаро таъсирни ташкиллаштириш, назорат қилиш, моделлаштириш ва башорат қилишда яққол намоён бўладиган ички аниқловчи вазифасини бажаради.

Рефлексив-рағбатлантирувчи функция педагогнинг ўзини шахс ва ўз касбининг устаси сифатида узлуксиз ижодий қайта тиклашга мотивацион тайёрлигини шакллантириш омили бўлиб, касбий ва шахсий ривожланишда эгалланган даражасини тизимли таҳлил қилиш, баҳолаш ва рағбатлантиришни ифодалайди.

Рефлексияга бўлган эҳтиёж, шахсий фаолиятида унумдор бўлмаган натижаларини қайд қилиш кўникмаси педагогда доимий касбий изланишда бўлишга рағбатни пайдо қилиш ҳамда ўзини педагогик воқелик субъекти, деб билиш ва таълим жараёнини бутун ходиса сифатида англашга хизмат қилади.

Ўқитувчининг когнитив мобиллигини тузилмавий жиҳатдан жараён ҳамда шахсий интегратив сифат ташкил этувчилари каби таркибий қисмларга ажратиш мумкин (3-расм).

3-расм. Ўқитувчининг когнитив мобиллиги тузилмаси

Жараён ташкил этувчиси ўқитувчининг ижтимоий ҳаёт, таълим муҳити ва педагогик фаолиятидаги билиш фаоллиги, ўзгарувчан вазиятларни бошқариш, тезкор мослашиш, мақсадга интилиш, ўз-ўзини ривожлантириш, ўзаро муносабатларни йўлга қўйиш, ахборотлар билан ишлаш, ҳамкорлик мазмунини тушуниш ва тажриба алмашишни ифодалайди. Мазкур жараён ўқитувчида ностандарт вазиятларда тўғри ҳаракат усуллари танлаш, ақлий фаолият, рефлексия, мақсадни аниқлаштириш ва амалга ошира олиш кўникмаси ҳамда касбий фаолиятидаги муҳит ва вазият ўзгаришидан қатъий назар ўз имкониятларини рўёбга чиқаришни назарда тутди.

Шахсий интегратив сифат ташкил этувчиси ўқитувчининг ўз фаолиятини унумли бажаришга юқори мотивацияси, билимдонлиги, ўзгаришларга очиклиги, турли вазиятларга мослашувчанлиги, фикрлаш тезлиги, қизиқувчанлиги, ижодкорлиги ва фаоллиги каби хусусиятлари уйғунлигини ифодаловчи ички тайёрлигини билдиради. Шахсий интегратив сифатлар ўқитувчининг мукамал қиёфасини ҳосил қилади, унинг дунёқараши, тафаккур даражаси, фаолияти маҳсулини ҳис қилиши ва касбий хулқини такомиллаштиради.

ХУЛОСА

Хулосада ўқитувчининг когнитив мобиллигини ривожлантириш педагогик воқеликнинг ҳозирги суръатида долзарб аҳамият касб этишини таъкидламоқчимиз. Когнитив мобиллик ўқитувчига таълим муҳитининг аниқ шароитлари билан тизимни меъёрловчи ҳуқуқий ҳужжатлар ва ўқув дастурлари орасидаги номувофиқликлар таъсирини мумкин қадар камайтириш, ўқувчиларга алоҳида ёндашувни ҳосил қилиш, қутилмаган ҳолатлар, тезкор ўзгаришларга ортиқча куч сарфисиз мослашиш имконини беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Амирова Л.А. Развитие профессиональной мобильности педагога в системе дополнительного образования: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. – Уфа, 2009. – 43 с.
2. Аракелова Г.Л. Взаимное обучение как условие развития когнитивной мобильности у будущих учителей: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Екатеринбург, 2006. – 26 с.
3. Биктуганов Ю.И. Методологические аспекты развития профессиональной мобильности учителя в системе дополнительного образования вуза. // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 6. – С. 7-11.

4. Горюнова Л.В. Составляющие профессиональной мобильности современного специалиста // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2007. – № 1. – С. 63-68.
5. Дементьева О.М. Место познавательной мобильности в структуре познавательных процессов // Современные проблемы науки и образования. – 2015. – № 6-0. – С. 485-491.
6. Жизненный путь поколения: его выбор и утверждение / под ред. М. Х. Титма. – Таллин: Ээсти раамат, 1985. – 370 с.
7. Игошев Б.М. Системно-интегративная организация подготовки профессионально мобильных педагогов: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. – Москва, 2008. – 43 с.
8. Калиновский Ю.И. Развитие социально-профессиональной мобильности андролога в контексте социокультурной образовательной политике региона: автореф. дис. ... д-ра. пед. наук. – СПб., 2001. – 43 с.
9. Котлярова И.О., Найданова Ю.В. Формирование мобильности личности в системе непрерывного образования: обзор / Вестник ЮУрГУ. Серия “Образование. Педагогические науки”, 2017. – Е. 9, № 2. – С. 6-26.
10. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. – М.: “Эксмо”, 2006. – 944 с.
11. Поддубская Е.А. Развитие когнитивной мобильности педагога в процессе дополнительного образования взрослых: автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Минск, 2017. – 27 с.
12. Поддубская Е.А. Когнитивная мобильность педагога: сущность, структура, критерии развития // Весці БДПУ. Серія 1. Педгогіка. Психалогія. Філалогія. – 2010. – № 3. – С. 3-7.
13. Солоненко В.А. Развитие когнитивной мобильности студента как необходимое условие подготовки будущего специалиста // Вестник Брянского университета. – 2010. – № 1. – С. 117-119.
14. Толковый словарь английского языка / Под ред. А.Хорнби. – М.: Сигма пресс, 1995. – 850 с.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд / Таҳрир хайъати: Т.Мирзаев ва б.; ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – 672 б.
16. Desabie J. La Mobilite Sociale en France. Bulletin d’Information, 1956, pp. 25–63. (in Fr.)

17. Duncan O.D., Hodge R.W. Education and Occupational Mobility: A Regression Analysis. American Journal of Sociology, 1963, pp. 629–644. (DOI: 10.1086/223461)
18. Glinos I.A. Health professional mobility in the European Union: Exploring the equity and efficiency of free movement. – 2015. – Vol. 119. – № 12. – P. 1529–1536. (DOI: 10.1016/j.healthpol.2015.08.010)
19. Jones A.E. Social Mobility in Late Antique Gaul: Strategies and Opportunities for the Non-Elite. Cambridge, Cambridge Univ Press Publ., 2009. – 379 p. (DOI: 10.1017/CBO9780511596735)
20. Lipset S., Bendix R. Social Mobility in Industrial Society. Berkeley, Univ. of California Press Publ., 1967.
21. Sorokin P.A. Social and Cultural Mobility. The free Press of Glencoe, Illinois. – 654 p. – URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.275737>.

УДК 622.765.07.

SARI-CHO'QQI KONIDAGI BIRLAMCHI MIS-PORFIRLI RUDALAR NAMUNASINI TEXNOLOGIK O`RGANISH

Salijanova Gulnoraxon Kaxarovna

ToshDTU konchilik ishi kafedrası dotsenti

gulnora.solijonova@tdtu.uz

orcid.org/0000-0003-4677-7838

ANNOTATSIYA

Sari-choqqi konidagi birlamchi mis-porfirli ma'dan namunasini texnologik o`rganish natijalari keltirilgan. Ma'danning kimyoviy, mineral, granulometrik tarkibi organildi ma'lumotlari keltirilgan. Ma'dan tarkibidagi misning miqdori (Cu- 0,5 %) bundan tashqari oltin (Au - 0,4 g/t) va kumush (Ag -1,8 g/t). Ruda agregat xolda tarqalgan, mayda tomirli va mikroto'lqinli to'qimalarga ega, uning minerallaridan xalkopirit va piritdir. Misning asosiy mineral xalkopiritdir.

To'plovchi sifatida BKK ishlatilganda sulfidli boyitmadagi misning ajralishi 85 - 94% bo'lib, kollektiv mis boyitmasini miqdori 3,75 - 10,77% tashkil etdi.

***Kalit so'zlar:** mis-porfirli ma'danlar, yanchish darajasi, kollektiv flotatsiya, to'plovchi.*

ТЕХНОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЫ ПЕРВИЧНОЙ МЕДНО-ПОРФИРОВОЙ РУДЫ МЕСТОРОЖДЕНИЯ САРЫ-ЧУКУ

АННОТАЦИЯ

В работе представлены результаты технологических исследований пробы первичных медно-порфировых руд месторождения Сары-Чуку. Приведены данные химического, минерального, гранулометрического состава руды. Содержание меди в руде составляет 0,5 %, Au - 0,4 г/т, Ag -1,6 г/т. Руда обладает агрегатно-вкрапленной, тонкопрожилковой и микротрещиноватой текстурой. Главными рудными минералами являются халькопирит и пирит. Основным минералом меди является халькопирит.

Приведены результаты обогащения руды по схеме коллективной флотации. При использовании БКК в качестве собирателя получены сульфидные концентраты с извлечением меди – 85 – 94 % при содержании 3,75 – 10,77 % Cu в зависимости от крупности измельченной руды и выхода концентрата.

Ключевые слова: медно-порфировые руды, степень измельчения, коллективная флотация, измельчения, собиратель, руда.

KIRISH

Rangli metallar ishlab chiqarish uchun hozirda ham, kelajakda ham asosiy manba bo'lib sulfidli minerallar: misli, mis-molibdenli, mis-piritli, qurg'oshin-ruxli polimetall ma'danlar hisoblanadi. Keyingi yillarda tarkibida misning miqdori ko'proq bo'lgan konlar topilmoqda, biroq qazib olinayotgan va qayta ishlanayotgan ma'danlarda misning miqdori borgan sari kamayib bormoqda.

Mis tabiatda erkin holda uchraydigan metallarning biri bo'lib, bunday metalli konlar juda kam bo'lgani sababli misni olish manbai sifatida o'zining ahamiyatini yo'qotgan. Hozirda misning asosiy qismi turli elementlar bilan birikmalarni saqlovchi ma'danlardan olinadi. Mis va mis – porfirli ma'danlar oson boyitiluvchi ma'danlar turiga kiradi. Qo'llaniladigan sxema va texnologik tartiblar qayta ishlanayotgan ma'danning turiga, mis minerallarining tarkibiga, ularning hol-holligi va shlamlanishga moyilligiga, birlamchi shlamlarning va eruvchi tuzlarning mavjudligiga, shuningdek, aralashgan jinslarning xarakteriga bog'liq.

Mis-porfirli rudalarini boyitishning asosiy usuli flotatsiya hisoblanadi. Bu usulning muvafaqqiyatli qo'llanishini ko'pchilik mis minerallarining yaxshi flotatsiyalanishi bilan bog'liq

Hozirgacha ochilgan misli rudalar konlari endogen, yoki ekzogen konlar turiga kiradi. Ularning orasida magmatik, metasomatik va gidrotermalga bo'linuvchi endogen konlar ko'proq uchraydi [1-12]. Ularning orasida gidrotermal konlar ko'proq ahamiyatga ega. Texnologik tadqiqotlarning maqsadi mis va temir sulfidli minerallarni birlamchi mis porfir rudasidan mis qoldiqlarini olish uchun kollektiv konsentratga ajratish imkoniyatlarini aniqlash. Texnologik namuna sifatida Sari-choqqi konidan olingan birlamchi mis-porfirli ma'danlarning namunasi ishlatildi. Taqdim etilgan mahsulot bosqichma-bosqich maydalash, saralash, aralashtirish, shundan so'ng, rudaning moddiy tarkibini o'rganish va texnologik tadqiqotlar o'tkazish uchun namunalarga ajratildi.

Dastlabki namunani va boyitish mahsulotlarini o'rganish optik mikroskop yordamida mineralogik tahlillar yordamida amalga oshirildi. Rudani yanchish "MSHR" tegirmonida quyidagi sharoitarda nam usulda amalga oshirildi: namunaning og'irligi - 125 g, sharning yuki - 465 g (har biri 31 g), suv - 100 ml; nisbati Q: S: SH = 1: 3.7: 0.8; aylanishlar soni - 180 aylanish/min. Yanchish vaqti 5 - 20 min oralig'ida o'zgargan. Elak-analizator yordamida tegirmonda yanchilgan mahsulot tortildi. Flotatsiya tajribalari o'tkazishda flotomashinalardan FM- 0,5 va 0,25 lit.

foydalanildi (- 0,074 mm sinfning qabul qilingan yirik mahsulot 57 - 98,6%; qattiq zarrachalar - 50%; suv; pH - 6-7 ; reagent rejimi: suyuq shisha (Na_2SiO_3 -6%), to'plovchi BKK, qayrag'och yog'i.

Flotatsiya natijasida olingan konsentrat mahsulotlaridan kimyoviy tahlil uchun namunalar olindi. Ishda analitik va fizik-kimyoviy tahlil usullari (gravimetrik va titrimetrik; spektral va kimyoviy) qo'llanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kimyoviy tahlillarga ko'ra, ma'dandagi mis miqdori 0,5%, oltingugurt - 1,96%, temir - 4,5%, Au - 0,4 g / t, Ag - 1,8 g / t.

Mineralogik tahlil natijasida xalkopirit, pirit, bornit, kovellin, xalkozin aniqlandi, bulardan tashqari magnetit, sfalerit va molibdenit borligi qayd etildi.

Noruda minerallaridan kvarts, albit-kvarts va xlorit-kvarts metasomatitlarida 0,01 - 0,2 mm gacha bo'lgan mayda tomirlarni hosil qiladi.

Namuna tarkibidagi asosiy ma'danli minerallar: xalkopirit va piritdir. Misning asosiy minerali xalkopiritdir. Asosiy qimmatbaho komponentlarning yiriklik sinflari bo'yicha taqsimlanishini aniqlash uchun dastlabki ruda 2 mm gacha maydalangandan keyin elaklar turkumi yordamida elash orqali tahlil qilindi.

Mis (-2 + 1mm) yiriklik sinflari bo'yicha bir necha bor boyitildi, mis konsentrati 0,074 mm dan kam bo'lgan mayda sinflarda tajriba o'tkazildi,

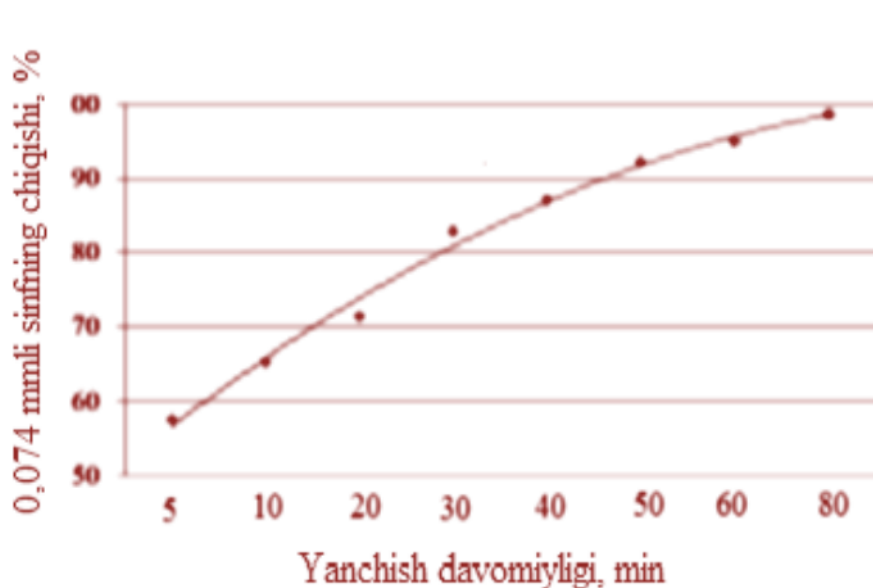
-0,2 + 0,04 mm bo'lgan fraksiyalarda temir Fe va oltingugurt S kuzatildi

1-jadval.

Texnologik namunaning granulometrik tahlili

Yiriklik sinfi, mm	Chiqish, %	Massa ulushida, %			Taqsimlanishi, %		
		Cu	Fe	S	Cu	Fe	S
-2+1	45,62	0,56	4,18	1,48	48,86	40,99	34,8
-1+0,5	18,33	0,39	4,51	1,97	13,67	17,77	18,6
-0,5+0,2	13,09	0,47	5,03	2,03	11,77	14,15	13,7
-0,2+0,1	6,14	0,49	5,93	3,63	5,76	7,83	11,5
-0,1+0,071	2,32	0,61	6,25	3,87	2,70	3,11	4,63
-0,071+0,04	3,32	0,66	6,47	3,58	4,20	4,62	6,14
-0,04	11,18	0,61	4,80	1,82	13,04	11,53	10,5
Jami	100,0	0,52	4,65	1,94	100,0	100,0	100,

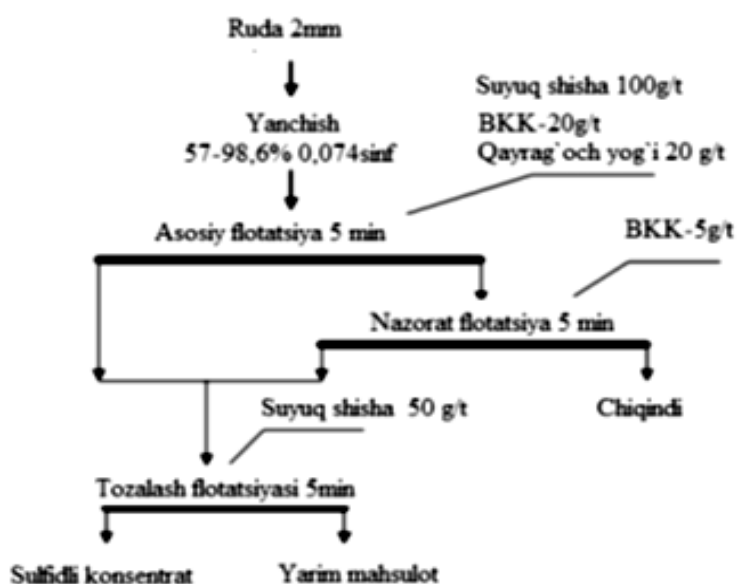
1-rasmda -0.074 mm sinfnig chiqishida olingan maxsulotning yirikligi yanchishning davomiyligiga bogʻliqligi koʻrsatilgan.

1-rasm. -0.074 mm sinfnig chiqishida olingan maxsulotning yirikligi yanchishning davomiyligiga bogʻliqligi

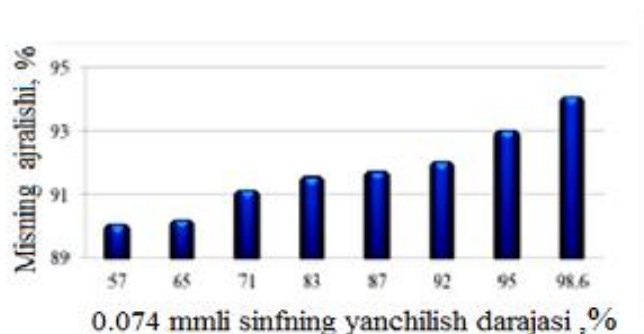
Flotatsion tajribalari turli oʻlchamdagi yanchilgan maxsulotlarning yirikligi buyicha asosiy, tozalash va nazorat flotatsiyalari orqali amalga oshirildi.

2-rasmda Kollektiv flotatsiya sxemasini qoʻllab tadqiqot oʻtkazilganda yanchilgan maʼdanning sulfidli konsentratidan misning ajralishiga taʼsir qilishi koʻrsatilgan.

2-rasm Kollektiv flotatsiya sxemasi

Olingan ma'lumotlarga ko'ra, misni kollektiv sulfidli konsentratlarga ajratish darajasi flotatsiyaga beriladigan rudaning hajmiga qarab 85 - 94% ga etadi (3-rasm).

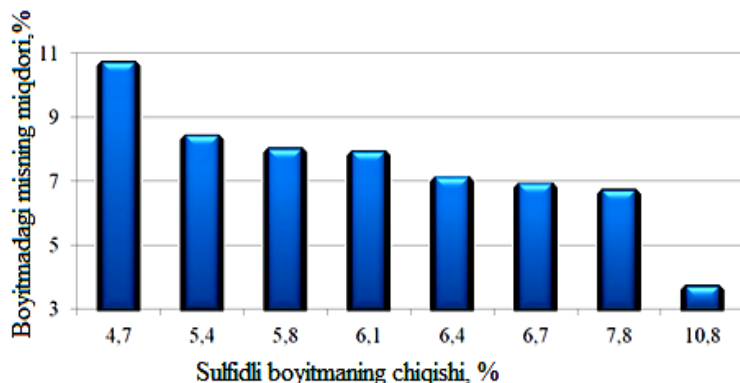
3-rasm. Kollektiv flotatsiyada misning ajralishi

Misni 90% dan yuqori konsentratga ajratib olish uchun 0,074 mm sinfda 57 - 65% gacha dag'al yanchish bilan ham amalga oshiriladi, shuningdek mis sulfidli minerallarini va ularning agregatlarini puch tog' jinslardan ajratib olishini ta'minlaydi.

Ma'danlarni yanchish darajasi 0,074 mm sinfning 57 dan 65% gacha ko'tarilishi natijasida ajralishi 0,14% ga oshadi bu esa konsentratning sifati ko'tarilishi bilan izoxlanadi.

Yanchish darajasining yanada oshishi mis qazib olishning 94% gacha ko'payishiga yordam beradi, lekin oraliq mahsulotlarni chiqishini ortishi kuzatiladi

Olingan sulfid konsentratlaridagi mis miqdori ularning chiqishiga qarab 3,75 - 10,77% ni tashkil qiladi [13-20].

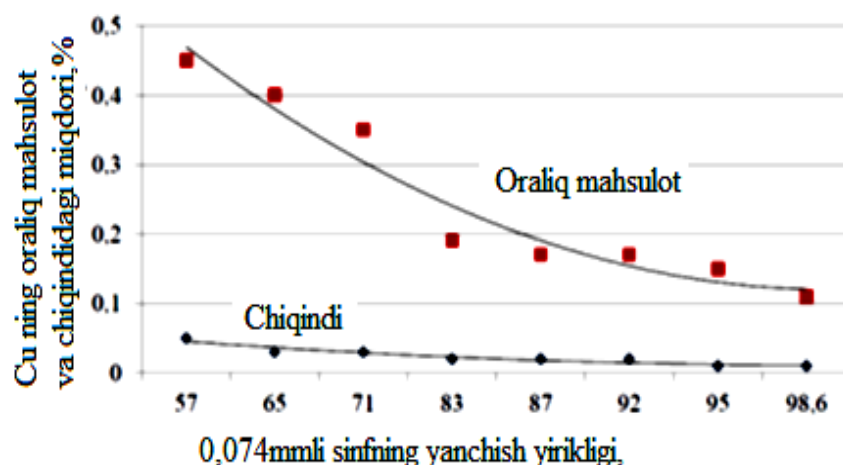
4 – rasm Kollektiv flotatsiyada misning ajralishi

Sulfid konsentratning tarkibidagi misning miqdori 10,77% Cu va kollektiv flotatsiyaning chiqindi tarkibidagi misning miqdori 0,02% Cu

Flotatsiya jarayonida sulfidlarning bir qismi minerallar bilan ingichka o'smalar shaklida qoladi va oraliq mahsulot ajratib olinadi, ular asosiy sxemaning yopiq siklida yoki alohida boyitish siklida kuchli flotatsiyalashadi.

Oraliq mahsulotlaridagi misning miqdori 0,45 - 0,11%, chiqindida - 0,01 - 0,05%

5-rasm. Oraliq mahsuloti va chiqindi tarkibidagi misning miqdori

XULOSA

Sari-choqqi konidagi birlamchi mis-porfir rudalari namunasini texnologik o'rganish natijalari: To'plovchi sifatida BKK ishlatilganda sulfidli boyitmadagi misning ajralishi 85 - 94% bo'lib, kollektiv mis boyitmasini miqdori 3,75 - 10,77% tashkil etdi. Sulfidli oraliq mahsulotlarining tarkibidagi misning miqdori 0,45 - 0,11% , chiqindida - 0,01 - 0,05% tashkil qiladi.

REFERENCES

1. Корчевенков, С. А. (2013). К вопросу извлечения мелкой платины из песков россыпей с использованием гравитационных процессов. *Горный информационно-аналитический бюллетень (научно-технический журнал)*, (7).
2. Кахаровна, S. G., & Mustafakulovich, B. J. (2017). Sample enrichment results of ore deposits by using traditional and local reagent "Ps" in Kalmakyr and Saricheku (Uzbekistan). *European science review*, (5-6).
3. Bekpolatov, J. M., Maxmarejabov, D. B., Pardayev, S. S. O., & Abduraimov, A. X. O. G. L. (2021). CHINORSOY KONI POLIMETAL RUDASINI

BOYITISHNING TEXNOLOGIK SXEMASINI ISHLAB CHIQUISH. *Scientific progress*, 2(1), 705-713.

4. Умарова, И. К., Аминжанова, С. И., Салижанова, Г. К., & Каландаров, К. С. (2020). Технологические исследования на обогатимость полиметаллической руды месторождения Хандиза. *Известия высших учебных заведений. Горный журнал*, (4), 70-79.

5. Akhmedov, K., Bekpulatov, Z. M., Solijonova, G. K., & Sharifova, N. Z. (2019). STUDYING OF THE MATERIAL COMPOSITION AND DEVELOPMENT OF THE TECHNOLOGY OF PROCESSING OF GOLD-CONTAINING SULFIDE SAMPLES OF ONE OF THE DEPOSITS OF THE REPUBLIC UZBEKISTAN. *Technical science and innovation*, 2019(1), 69-75.

6. Салижанова, Г. К. (2020). ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ФЛОТОРЕАГЕНТОВ ПРИ ОБОГАЩЕНИИ МЕДНО-МОЛИБДЕНОВЫХ РУД. In *Наука и инновации в XXI веке: актуальные вопросы, открытия и достижения* (pp. 59-62).

7. Салижанова, Г. К., & Махмарежабов, Д. Б. (2021). Исследование вещественного состава медных руд месторождения Ёшлик. *АКТУАЛЬНЫЕ НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: сборник статей Международной*, 47.

8. Samacho, L. M., Kaygorodov, I., Omirov, B., & Solijanov, G. (2020). Some cohomologically rigid solvable Leibniz algebras. *Journal of Algebra*, 560, 502-520.

9. Салижанова, Г. К., & Уралова, Х. Б. (2021). ПРИМЕНЕНИЕ НОВЫХ ФЛОТОРЕАГЕНТОВ ПРИ ОБОГАЩЕНИИ СУЛФИДНЫХ МЕДНО-МОЛИБДЕНОВЫХ РУД. *Scientific progress*, 2(3), 26-31.

10. Ахмедов, Х., & Салижанова, Г. К. (2015). Результаты обогащения проб руды месторождений Сарычеку с применением традиционного и местного реагента "ПС". In *Reproduce of the resources, low-waste and environmental technology exploitation of mineral resources* (pp. 198-199).

11. Салижанова, Г. К., & Абдумуминова, М. А. (2021). РЕЗУЛЬТАТЫ ОБОГАЩЕНИЯ ПРОБ РУДЫ МЕСТОРОЖДЕНИЙ КАЛЬМАКЫР С ПРИМЕНЕНИЕМ ТРАДИЦИОННОГО И МЕСТНОГО РЕАГЕНТА "ПС". *Scientific progress*

12. К., & Bekpulatov, J. M. (2017). SAMPLE ENRICHMENT RESULTS OF ORE DEPOSITS BY USING TRADITIONAL AND LOCAL REAGENT" PS" IN KALMAKYR AND SARICHEKU (UZBEKISTAN). *European Science Review*, (5-6), 75-78.

13. Салижанова, Г. К., Махситалиева, Л. О. К., Муталова, М. А., & Ахмедова, И. К. К. (2021). ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЗОЛОТОСОДЕРЖАЩЕЙ РУДЫ МЕСТОРОЖДЕНИЯ КАУЛДЫ. *Scientific progress*, 2(3), 438-443.

14. Абрамов, Н. Ф., Архипов, С. В., Карелин, М. В., & Жилинская, Я. А. (2009). Отходы мегаполиса: морфологический и фракционный состав. *Твердые бытовые отходы*, (9), 42-45.

15. Рудашевский, В. Н., Рудашевский, Н. С., Антонов, А. В., Набиуллин, Ф. М., & Пастухов, Д. М. (2017). Технологическая минералогия золота. *Записки Российского минералогического общества*, 146(1), 103-125.

16. Umarova, I. K., Salijanova, G. K., & Aminjanova, S. I. (2018). Study on the enrichment of polymetallic ores of the deposit Handiza. *Recommended for publication by the Scientific Research Council of the Uni-versity of Petroşani*, 05.03. 2019 *Recommended for publication by the Academic Board of the Kryvyi Rih National University*, Minutes № 7, 26.02. 2019, 286.

17. Eshonkulov, U. K. O. G. L., Shukurov, A. Y., Kayumov, O. A. O. G. L., & Umirzoqov, A. A. (2021). STUDY OF THE MATERIAL COMPOSITION OF TITANIUM-MAGNETIC ORE OF THE TEBINBULAK DEPOSIT. *Scientific progress*, 2(7), 423-428.

18. Ixtiyorovich, N. N., & Abdurashidovich, U. A. (2022). Study the Location of the Useful Component from the Tailings of the Gold Recovery Plant. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 2(1), 5-8.

19. Samadov, A. U., Nosirov, N. I., & Umirzoqov, A. A. (2022). OVERVIEW OF THE CONCEPTS OF GOLD RECOVERY FROM STALE TAILINGS OF A GOLD RECOVERY PLANT. *Барқарорлик ва Етакчи Тадқиқотлар онлайн илмий журнали*, 2(1), 3-8.

20. Каракулов, Н. М., Нугманова, А. А., & Аманбаева, З. А. (2018). ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ МЕДНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ. *Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук*, (6), 58-60.

AMUDARYO BOTIQLIGINING GEOLOGIK TUZILISHI VA NEFTGAZLILIGI

Ahmedov Xolxo'ja Raxmatullayevich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti,
katta o'qituvchi, axmedov-x-68@mail.ru

Panjiyev Hikmat Ahadillayevich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti,
katta o'qituvchi, hikmat.panjiyev02@mail.ru

Usmonov Kuvonchbek Mannonovich

Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti,
katta o'qituvchi, quvonch_uz2@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada Amudaryo subprovinsiyasining geologik tuzilishi va neftgazliligiga oid ma'lumotlar keltirilgan bo'lib, asosan fundament va cho'kindi qoplama jinslarining shakllanishi va tarkibi yoritilgan. Shuningdek, neftgazli komplekslar va ularning tarqalish qonuniyatlari hamda Amudaryo sinklizasining tarkibidagi va unga tutash tektonik elementlarining qisqacha ta'rifi keltirilgan.

Kalit so'zlar: sinkliza, trias, yura, riftogenez, oligotsen, sinklinoriya, Tyan-Shan, Qaraqum.

ABSTRACT

The article provides information on the geological structure and oil and gas content of the Amudarya sub-province, mainly on the formation and composition of the bedrock and sedimentary rocks. There is also a brief description of the oil and gas complexes and the laws of their distribution, as well as the tectonic elements of the Amudarya syncline.

Keywords: synclisis, trias, Jurassic, riftogenesis, oligocene, synclinoria, Tyan-Shan, Karakum.

АННОТАЦИЯ

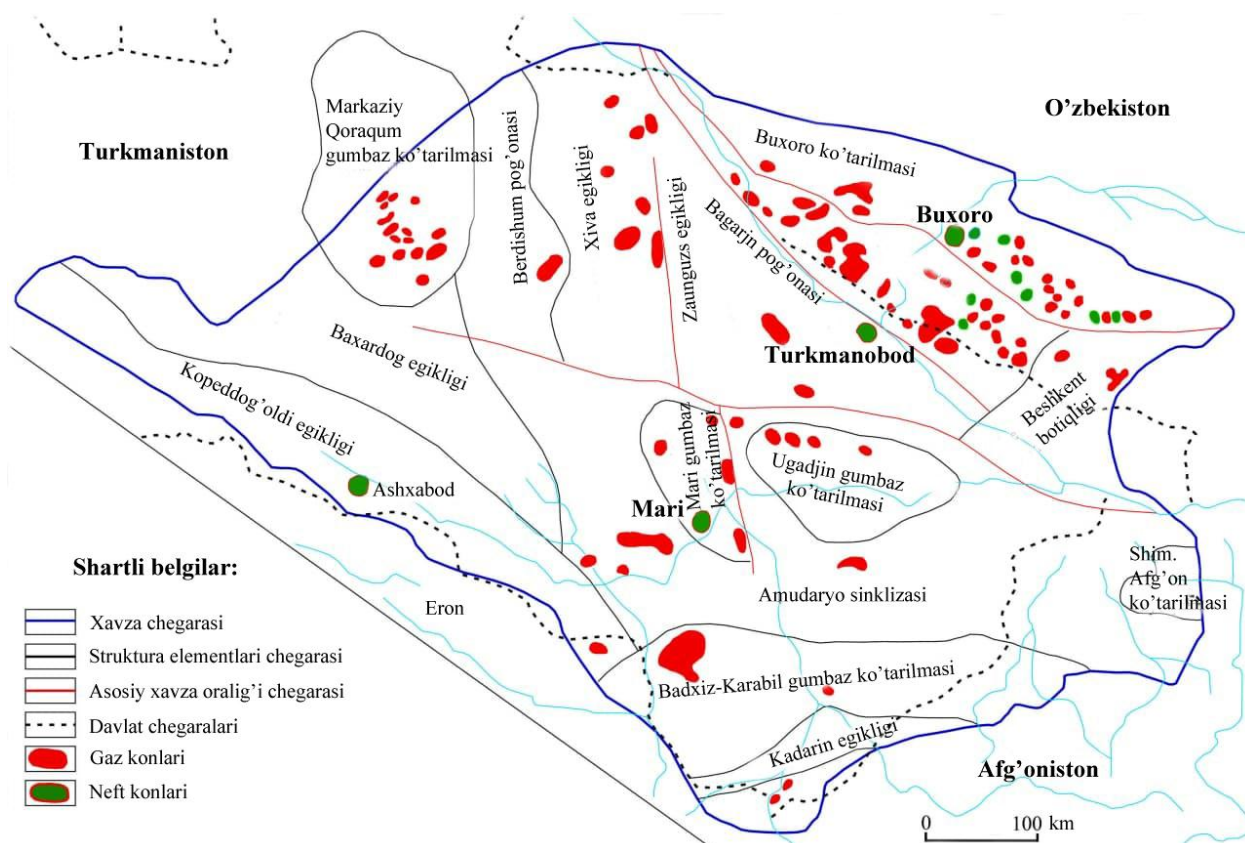
В статье приведены сведения о геологическом строении и нефтегазоносности Амударьинской субпровинции, в основном о формировании и составе коренных и осадочных пород. Дается также краткое описание нефтегазовых комплексов и закономерностей их распространения, а также тектонических элементов Амударьинской синклинали.

Ключевые слова: синклиза, триас, юра, рифтогенез, олигоцен, синклинории, Тянь-Шань, Каракумы.

KIRISH

XX asrning 60 yillarida Turkmanistonning sharqiy qismi va O'zbekistonning Janubiy-sharqiy qismlari geologlarning diqqat markazidagi o'rganiladigan obyektga aylangan. Bu hudud Amudaryo neftgazli subprovinsiyasi deb ham yuritiladi (1-rasm) [1]. Bu subprovinsiya hajmi va neft va gaz zaxiralari va resurslarining muhimligi bo'yicha G'arbiy Sibir provinsiyasidan keyingi yirik provinsiya hisoblanadi.

Hozirgi vaqtda provinsiyaning barcha hududlari regional seymik tadqiqotlar bilan qamarab olingan bo'lib, eng yirik neft va gaz konlari chegarasida 2D va 3D seymik izlash ishlarining katta hajmi o'tkazilgan, bundan tashqari gravimetrik va magnit razvedka ishlarining to'liq hajmi o'tkazilgan bo'lib, ko'p miqdorda quduqlar burg'ulanishi bilan yakunlangan. O'tkazilgan bu barcha kompleks geologik razvedka tadbirlar tadqiqot o'tkaziladigan hududning cho'kindi qoplamasi va poydevori tuzilmalarining chuqur tuzilishini asosiy xususiyatlarini aniqlash imkonini bergan.

1-rasm. Amudaryo provinsiyasining tektonik sxemasi (S.P.Maksimova va N.P.Chepova grafik materiallari bo'yicha S.D.Gorbachev tomonidan qayta ishlangan).

Amudaryo neftgazli subprovinsiyasi hudud va qirqim bo'yicha UV tarqalish zonalarini aniqlaydigan bir qancha prinsipal elementlar ajratilgan—bular asosan, titon davri gaurdak svitasi evaporit jinslar kompleksining yuqori qismida joylashgan, yuqori yura rif tanalari va karbonat yura davri yotqiziqlarining mahsuldor komplekslar, shuningdek bo'r davri terrigen yotqiziqlari; provinsiya chegarasidagi neftgaz hosil qiluvchi ona jinslar, bunday jinslar tosh ko'mir oraliq qatlamchalar bilan quyi va o'rta yura terrigen yotqiziqlarida namayonlanishi mumkin.

Amudaryo subprovinsiyasi hududida birinchi Setelantepa gaz koni XX asrning 1950-1953 yillarida subprovinsiyaning shimoliy-sharqiy chekkasida ochilgan. Bu konni ochilishi regionda izlov-razvedka ishlari hajmini jadalashishi uchun turtki bo'lgan. Keyingi olib borilgan geologik razvedka ishlari natijasida bir qancha Toshquduq, Kimerek, Yangikazgan, Uchkir kabi konlar ochilgan bo'lib, 1956 yilda gigant gazli koni ochilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Amudaryo subprovinsiyasi tektonik jihatdan janubiy-g'arbiy tomoni Kopetdag tog'liklari bilan chegaralangan bo'lib, bu tog'liklar, tektonik deformatsiyalangan va trias hamda paleozoy yotqiziqlari ustida nomuvofiq yotgan yura hamda bo'r karbonat va terrigen komplekslar yotqiziqlarining tog' zanjiriga qo'shilib ketgan.

Provinsiyaning janubiy chegarasi Bandi-Turkeston tog' tizmalari bo'yicha o'tgan bo'lib, 300 kilometr ga cho'zilgan. Ushbu tuzilmali elementning tarkibi qismidagi jinslar paleozoy davrining metamorflashgan yotqiziqlaridan tashkil topgan bo'lib, perm-trias komplekslar ustida nomuvofiq yotadi va o'z novbatida yura va paleogen davri yotqiziqlari deformatsiyanish va siqilishga duchor bo'lgan.

Trias davri yotqiziqlari asosan kechki trias, Yevrosiyoning chekka ort qismida (Hindikush va Parapomiz tog' zanjiri magmatik xalqasi ortida) sodir bo'lgan riftogenez sharoitida to'plangan. Burmahan hosil bo'lishi va tog' tizmalarining shakillanishining birlamchi jarayonlari kechki trias davrida boshlangan bo'lib, keyingi yura-paleogen yotqiziqlari sust dengiz chekkalari sharoitlarida kechgan. Yangi hosil bo'lgan burmahanliklar va tog'-burmahan inshootlarining yakuniy bosqichi oligotsen vaqtida boshlangan va alp-himolay burmahan kamarining hosil bo'lish jarayonlarining bir qismi hisoblanib, umumiy tuzilmali elementlari toyura davrining tuzilmali-tektonik elementlariga muvofiq ravishda bu jarayonni qaytargan.

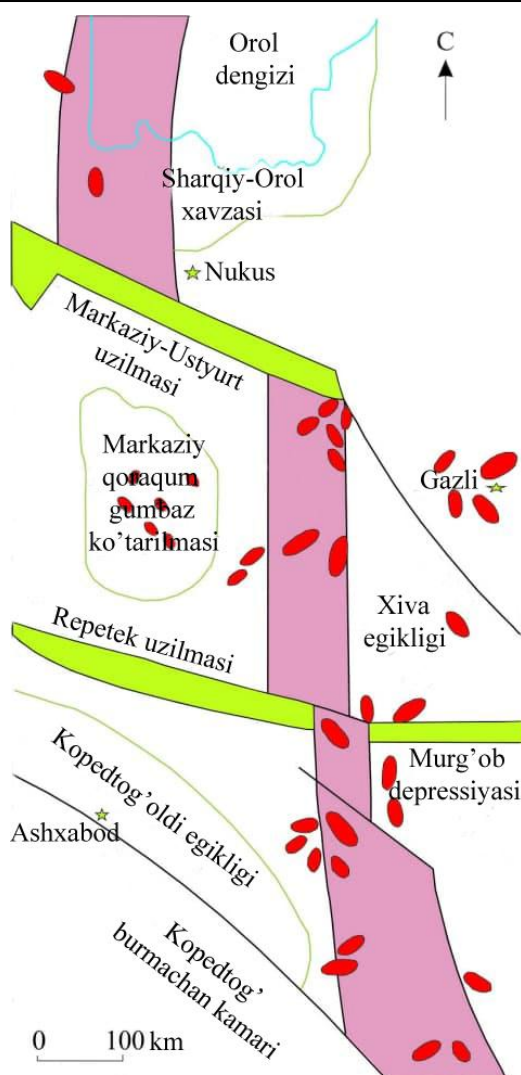
Sharqdan Amudaryo provinsiyasi Afg'on-Tojik botiqliklariga tutashadi. Miotsengacha bu provinsiya yagona havzani tashkil qilgan, bu bilan bog'liq yura-oligotsen davri yotqiziqlari va geologik tuzilishi bir xil. Miotsen davridan boshlab, to bugungi kungacha Afg'on-Tojik havzasi Pomir burmahan sistemasining ko'chishi

va harakati bilan bog‘liq deformatsiyalangan. Bu bosim natijasida provinsiya hududida yirik antiklinoriya va sinklinoriyalar shakilangan bo‘lib, bu antiklinoriya va sinklinoriyalar asosida, yuqori tuz yotqiziqlari bo‘ylamasiga bo‘yicha tarqalgan sirpanish yuzasida uzilmalar shakillangan. Keyingi depression zonalarda sinklinorlar neogen-to‘rtlamchi yotqiziqlari qavatida hosil bo‘la boshlagan bo‘lib, bugungi kunda qalinligi bir necha kilometrga yetadi. Shuni qayt etib o‘tish kerakki yirik chuqurlik uzilmalarining shakillanish jarayoni Amudaryo subprovinsiyasida deyarli ta‘sir qilmagan.

Amudaryo subprovinsiyasi shimoldan Qizilqum ko‘tarilmasi paleozoy yotqiziqlarining metamorflashgan va magmatik jinslari bilan chegaralangan (ba‘zi joylarda bu jinslar ochiq holda yer yuzasiga chiqqan, ko‘p hollarda mezozoy-uchlamchi davr yotqiziqlarining uncha qalin bo‘lmagan qatlamlari bilan berkilgan). Paleozoy yotqiziqlari Qizilqum tizmalari bo‘ylab Tyan-Shan tarmoqlarigacha cho‘zilgan. Qizilqum va Tyan-Shan tizmalari burmahanlikning gersin davriga mansub bo‘lib, Qaraqum (o‘rta-kechki karbon) va Tojik (erta perm) mikrokontinentlarining Qozog‘iston kaledon kontinentining janubiy chekkasi bilan to‘qnashuvi natijasi hisoblanadi. O‘z novbatida erta birlamchi tog‘ hosil bo‘lish va intruzivlarning shakillanishi jarayonlari erta perm davriga mansub.

Amudaryo subprovinsiyasi shimoliy-g‘arbdan Qaraqum ko‘tarilmasi kabi, poydevorning paleozoy ko‘tarilmasi yer yuzasiga chiqqan va balandligi 2,2 kilometr bo‘lgan tor burmahanligini hosil qilgan. Neft va gaz konlari bu burmahanlikning janubiy va sharqiy qismlarida aniqlangan, Qaraqum ko‘tarilmasining shimoliy va g‘arbiy qismlarida neft va gaz konlari aniqlanmagan. Bu uglevodorodlar migratsiyasini prinsipial yo‘nalishini va ularni bu regionda aniqlashning prinsiplarini belgilash imkonini beradi [2].

Amudaryo neftgazli provinsiyasi yura-uchlamchi davrda shakillangan yirik depressiv oblastni nomoyonlaydi. Gersin burmalanishiga mansub poydevori (kechki paleozoy), trias riftogenizi, shuningdek alp-himolay burmahan oblastining shakillanishi bilan bog‘liq orogenezning yangi davri Amudaryo botiqligining tuzilmali-tektonik elementi hisoblanadi. Amudaryo subprovinsiyasi Turon epigersin plitasi hududidagi yirik kotlovina hisoblanadi. O‘rganiladigan regionning tuzilishini chuqur qismi hali yetarli darajada o‘rganilmagan bo‘lib, subprovinsiyaning chekka zonalarida joylashgan poydevorning yer yuzasiga chiqqan joyi Qandim ko‘tarilmasi hududning markaziy qismida poydevorning tuzilishi tektonik murakkab tuzilganligini taxmin qilish imkonini beradi [3].

Shartli belgilar:

- Rift zonasi
- Transform uzilmasi va u bilan bog'liq ko'tarilmazonasi
- Neft va gaz konlari
- Asosiy uzilmalar
- Mezozoy tuzilmalarining chegaralari

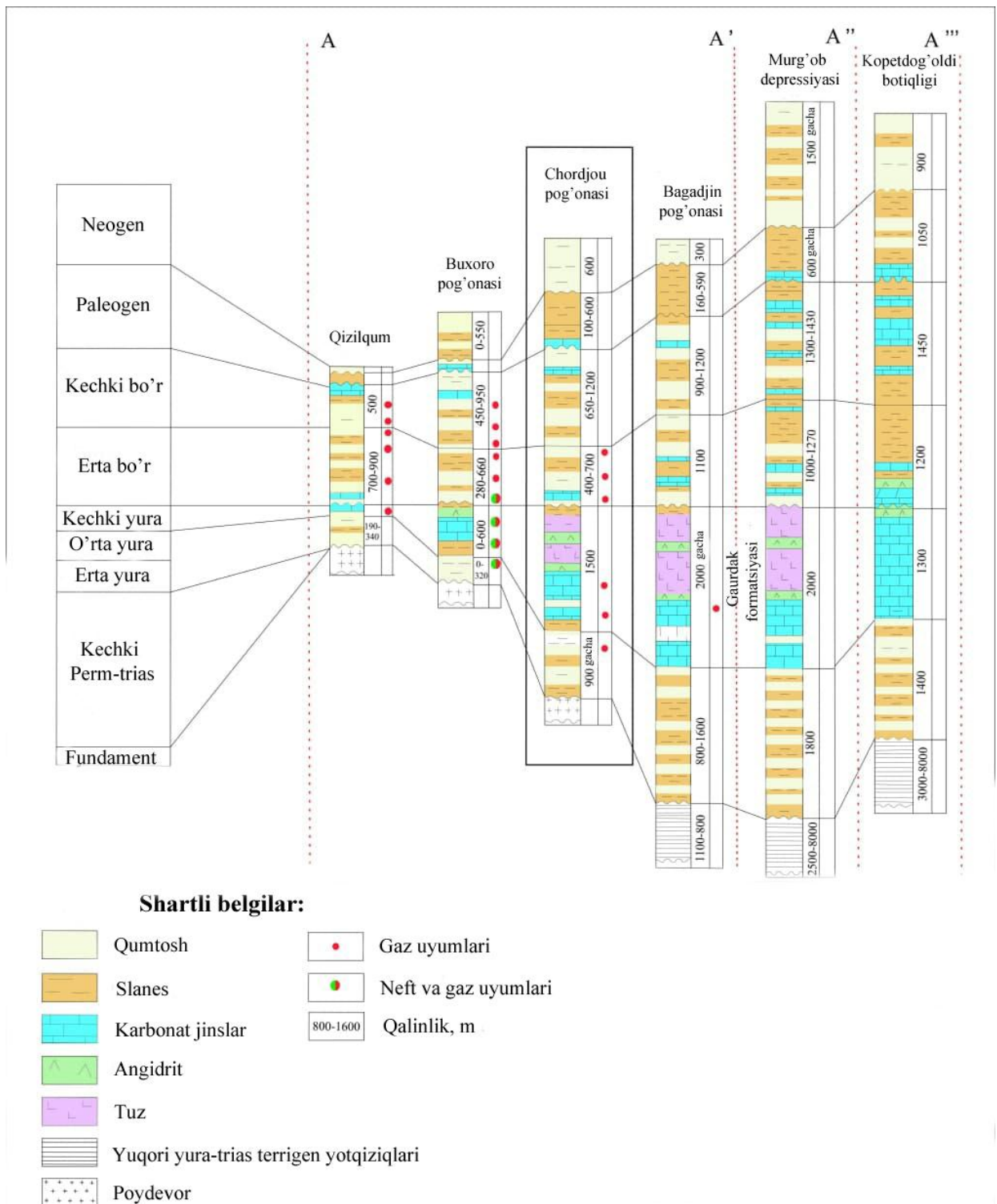
Qaraqum massivining shimoliy qismi burg'ulangan quduqlar orqali o'rganilgan bo'lib, mezozoy davrida yura-bo'r yotqizilari metamorflashgan paleozoy yotqizilari ustida nomuvofiq yotadi. Berkirilgan metamorfik va cho'kindi jinslar amfiobolitli slanslar (yoshi 585 ± 25 million yil) butun poydevor massivi silur (435 million yil) – karbon (302 million yil) granitli intruzivlari bilan to'lgan.

Amudaryo subprovinsiyasi rivjlanishining tafrogen bosqichi kechki perm va trias davrlariga to'g'ri kelgan, rivojlanishning bu bosqichi Markaziy Chordji hududi tog' hosil bo'lishning gersin bosqichidan boradi va relyef penepenezatsiyalangan (tekislangan). Poydevori rift sistemalari bo'ylab qismlarga bo'lingan va yana rift vodiylari hosil bo'lgan, katta miqdordagi terrigen materiallari akkumlatsiyalangan. Katta qalinlikdagi cho'kindi yotqizilari sababli rift sistemasini lokalizatsiyalash murakkab kechadi.

2-rasm. Orol-Murg'ob rift sistemasi.

Amudaryo provinsiyasining novbatdagi rivojlanish bosqichi yuqori qalinlikdagi cho'kindi qoplamaning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu bosqichda provinsiyaning cho'kindi qoplama poydevor yuzasida va metamorfizmga uchragan yotqizilari kompleksi ustida nomuvofiq yotishi aniqlangan. Yura davridan boshlab eotsen davrigacha cho'kindi to'planish jarayoni kontinental sust chekka sharoitida kechgan. Erta-kechki yura yotqizilari provinsiyaning chekka qismlarida razvedka quduqlari orqali o'rganilgan bo'lib markaziy qismlarida bu yotqizilari quduqlar orqali yotarli darajada o'rganilmagan. Umuman yaxlit qilib olganda Amudaryo havzasida erta va o'rta yura yotqizilari kontinental terrigen jinslardan tashkil topgan.

3-rasm. Amudary provinsiyasi stratigrafik kesimi
(V.I.Yermolkin bo'yicha tuzildi).

Okean yotqiziqlari bat-bayos kompleksining yuqori qismida namayonlanadi, ularning qalinligi janubiy yoʻnalish boʻyicha ortib boradi. Yirik zarrali terrigen yotqiziqlar va koʻmir oʻrta yura kompleksiga mansub boʻlgan yotqiziqlar qirqimida namayonlanadi. Qirqim boʻyicha yuqorida koʻmir oraliq qatlamchalari kam uchraydi va juda kichik qalinlikka ega. Qirqimda tuflar va diabazlar miqdori chuqur uzilmalar yaqinida provinsiyaning shimoliy-sharqiy qismida joylashgan baʼzi quduqlarda uchraydi. Ushbu zona quyi va oʻrta yura yotqiziqlari bilan toʻlgan yirik grabenlar hisoblanadi.

Amudaryo subprovinsiyasi hududida keng miqyosdagi transgres bat-kellovey vaqtida Kichik qalinlikdagi gil yotqiziqlarining shakillanishi bilan boshlangan, oksford davrida katta qalinlikdagi karbonat yotqiziqlari toʻplangan. Amudaryo subprovinsiyasi kelovey-oksford davrida bir nechta qismda choʻkindi toʻplanishning paleogeografik sharoitlariga boʻlingan–havzaning janubiy-sharqiy qismini chuqur suvli dengiz zonasi egallagan, havzaning periferiya qismlarida sayoz suvli sharoitdagi zonalar hosil boʻlgan, bu hududning chegarasida baryerli rif sistemalari, atollar va yakka rif sistemalari hosil boʻlgan. Rif tanasining neftgazlilik jihatdan eng qalin va neftgaz potensialiga ega (kollektor va tutqichlarning hosil boʻlishi) qismi oʻrta va kechki oksfordda shakillangan – bu rif kompleksi Buxoro-Xiva neftgazli oblastining barcha uglevodorod zaxirasining yarimini oʻzida mujassamlangan. Yuqori yura yotqiziqlarining umumiy qalinligi 500-600 metrni tashkil qiladi, rifli qismi 100-150 metrgacha pasayadi, rif orti qismi havzaning chekka qismi tomon qiyiqlashib borgan. Havzaning shelf qismida kelovey–oksford yotqiziqlari karbonatlarning turli tiplaridan tashkil topgan (oolitli, detritli va suvoʻtli), shuningdek oksford yotqiziqlarining oʻrta va yuqori qismlarida dolomit, marmar, angidrit oraliq qatlamchalari uchraydi. Terrigen yotqiziqlari havzaning asosan shimoliy qismlarida uchraydi [4].

Yuqori yura yotqiziqlarining yer yuzasiga chiqqan joyi provinsiyaning sharqiy chegarasida janubiy-sharqiy Hisor tizmalari hududida yuqori yura yotqiziqlari yer yuzasiga chiqib qolgan boʻlib, ushbu stratigrafik oraliqni mufassal tahlil qilish imkonini beradi. Qirqimning kelovey qismi 50-100 metrli toʻq kulrang glinali ohaktoshlarning yupqa-oʻrta qatlamchalaridan tashkil topgan.

Amudaryo subprovinsiyasi hududida koralli (marjonlar) va suv oʻtlari asosiy rif quruvchilari hisoblanadi. Yarim aylana rif tanalarining choʻzilishi boʻylab shelf va chuqur suv havzalari oraligʻidagi chegara oʻtgan boʻlib, chuqurligi 50-100 metrga yetgan quyilish kanallar uchastkalari oʻtgan.

Titon davri evaporit yotqiziqlari (gaurdak svitasi) Amudaryo provinsiyasi markaziy qismida yuqori yura karbonat yotqiziqlarining yuqori qismida yotadi,

qalinligi 900 metr va undan yuqori [5]. Chordji pogʻanasining markaziy qismlarida gaurdak svitasi angidrit oraliq qatlamchalari bilan ajratilgan ikkita tuz qatlamidan tashkil topgan, bundan tashqari 15 metrli angidrit oraliq qatlamchalari ushbu formatsiyaning yuqori qismida yotadi. Quyi angidrit oraliq qatlami rif tanalari boʻlgan rayon hududida 10 metrdan 30 metrgacha oraliqda oʻzgaradi, chekka qismlarida 100-200 metrga oʻsadi. Paleo havza chuqurligida angidrit pachkasi 50 metrga pasayadi. Shunday qilib, angidrit pachkasi qalinligining oʻzgarishi ushbu zonaga rif tanalarida izlov ishlarini olib borish uchun yaxshi indikator boʻlib xizmat qiladi [6].

Gaurdak svitasi evaporit jinslari ustida qalinligi 100 metrdan 300 metrgacha boʻlgan qizil rangli terrigen yotqiziqlaridan tarkib topgan karabil svitasi yotqiziqlari muvofiq ravishda yotadi (provinsiyaning shimoliy qismi-XIV mahsuldor gorizont). Bu yotqiziqlar kelib chiqishi boʻyicha alyuvial-lagunalar hisoblanishi mumkin. Yotqiziqlarning ehtimoliy yoshi kechki titon-berias, provinsiyaning chekka qismlarida yotqiziqlarning qiyqlanishi kuzatilgan [7].

Quyi boʻr yotqiziqlari paleozoy va yuqori yura yotqiziqlari ustida nomuvofiq yotadi; lekin bu nomuvofiqlik havzaning markaziy qismda kam namayonlangan yoki butunlay mavjud emas [8]. Neokom davri yotqiziqlari (berias-barrem) dengiz sharoitidan kontinental sharoitda oʻtishda hosil boʻlgan. Dengiz karbonatlari Kopetdogʻ togʻ-burmachanligi rayonida asosiy yotqiziqlar hisoblanadi.

Barem svitasi vaqtida dengiz transgressi Amudaryo sub provinsiyasining toʻliq botishiga olib kelgan. Apt-alb yotqiziqlari dengiz slanslari va qumtohlari, mahaliy zonalarda karbonatlar bilan namayonlangan boʻlib, asosan apt yarusi vaqtiga mansub. quyi boʻr yotqiziqlarining umumiy qalinligi 1200 metrni tashkil qiladi (Murgʻob depressiyasi va Kopetdogʻ oldi egekligi zonalarida) va sub provinsiyaning chekka qismlarida bosqichma-bosqich tushib boradi.

Yuqori boʻr yotqiziqlari asosan dengiz hosilalaridan tarkib topgan boʻlib, faqat Chorji pogʻanasining janubiy-sharqiy qismida qizil rangli lagunalar va angidritlar tarqalgan. Qirqimi asosan ohaktoshlardan tarkib topgan boʻlib, Qoraqum koʻtarilmasi va Kopetdogʻ egekligi rayonlarida senoman yotqiziqlari qumtohlardan iborat. Sharqiy yoʻnalish boʻylab karbonat qatlamlari terrigen jinslar bilan almashinib boradi (markaziy qismida slanslar va alevrolitlar, sharq va havzaning chekka qismlariga yaqin joylarda eng yirik zarrali materiallar). Kampan va maastrixt yotqiziqlarida yuqori qalinlikdagi ohaktoshlar va marmar qatlamlari uchrashi mumkin.

Paleogen yotqiziqlari (paleotsen-oʻrta oligotsen) Amudaryo subprovinciyaning geologik qirqimini shakillanishini yakunlaydi. Quyi paleotsen yotqiziqlari qumtosh

va karbonat jinslaridan tashkil topgan bo‘lib, hududning g‘arbiy va janubiy qismlarida mahaliylashadi (lokalizatsiyalanadi) bunga sabab, o‘rta paleotsen vaqtida subprovinsiyaning g‘arbiy va janubiy qismlaridadan tashqari qolgan barcha hududlarida relifning kuchli peneplanishi sodir bo‘lganligi. Paleotsen yotqiziqlarining o‘rta va yuqori (Buxoro svitasi) asosan kichik qalinlikdagi qumtosh va angidrit oraliq qatlamchalari bilan maydasuvli karbonat jinslaridan tashkil topgan. Qirqimda shimoliy va shimoliy-g‘arb yo‘nalish tomon qumtoshlar miqdori ortib boradi. Bir vaqtning o‘zida angidritli qatlamlar qalinligi subprovinsiyaning janubiy qismida ortib boradi. Qirqimning eotsen-o‘rta oligotsen qismi asosan kulrang va turli rangdagi glina va alevrolitlardan tashkil topgan, qumtoshlar asosan subprovinsiyaning janubiy chegarasi bo‘ylab tarqalgan. Karbonatlar va marmarlar Chorji pog‘anasining g‘arbiy qismida uchraydi. Paleotsen yotqiziqlarining qalinligi kopetdog‘oldi egekligida 2 klometrdan ortiq, Murg‘ob depressiyasi rayonida 500-800 meter va subprovinsiyaning chekka qismlarida o‘nlab yoki yuzlab metrni tashkil qiladi.

XULOSA

Amudaryo subprovinsiyasining kesimi shakillangan davrda sodir bo‘lgan barcha tektonik hosilalar (yura davridan paleogen davrigacha bo‘lgan vaqt oralig‘ini qamrab oladi) platforma tipidagi tektonika bilan tavsiflanadi. Tuzilmali ko‘tirilma zonalar (Qoraqum ko‘tarilmasi, Shimoliy Afg‘oniston balandligi va boshqa o‘lchami bo‘yicha kichik elementlar) bir vaqtdagi musbat harakatlar natijasida sekin-asta cho‘kishiga duchor bo‘lgan, ba‘zi lokal zonalarda nomuvofiqlashgan yuza shakillanishiga olib kelgan. Murg‘ob botiqligi va kopetdog‘ oldi egekligi zonalarda maksimal pasayish sodir bo‘lgan. Alp tektogenez jarayoni amudaryo subprovinsiyasi atrofidagi zonalarga ta‘sir qilgan va oligotsen vaqtida birinchi tog‘ zanjirini hosil qilgan, bu jarayon Yevrosiy litosfera plitasida hind va arabiston subkontinentlarini jadal harakatlanishiga olib kelgan—bu holat pliotsen vaqtida boshlanib, hozirgi kungacha davom etmoqda.

REFERENCES

1. Abidov A.A. Dunyo neftgazli hududlari va akvatoriyalari. Manografiya. Toshkent-2009.
2. Ulmishak G.F. Petroleum Geology and Resources of the Amu-Darya Basin, Turkmenistan, Uzbekistan, Afghanistan, and Iran. U.S. Geological Survey Bulletin. – 2004. – 38 p.
3. Зоненшайн Л.П., Кузьмин М.И., Натапов Л.М. Тектоника литосферных плит территории СССР. – М.: Недра, 1990. – 328 с. – 1 и 2 т.

4. Горюнов Е.Ю., Ильин В.Д. Методология оценки продуктивности барьерных рифов Денгизкуля в пределах Амударьинской нефтегазоносной провинции. Геология нефти и газа. – 1994. – №11. – С. 13-20.
5. Ильин В.Д., Фортунатова Н.К. Методы прогнозирования и поисков нефтегазоносных рифовых комплексов. – М.: Недра, 1988. – 201 с.
6. Вахабов А. Особенности геологического строения нижней части эвапоритов верхней юры в Западном Узбекистане. Узбекский геологический журнал. – 1986. – №2. – С. 29-34.
7. Безносков Н.В., Гурари Ф.Г., Ильин В.Д. и др. Справочник по стратиграфии нефтегазоносных провинций СССР (Справочник по стратиграфии нефтегазоносных провинций СССР). – М.: Недра, 1987. – 336 с.
8. Пашаев М.С., Гаврильчева Л.Г., Реджепов К.А. Строение и фациальная зональность нижнемеловой соли (формирование ловушек неантиклинального типа на юго-востоке Туркменистана). Геология нефти и газа – 1993 - №5 - С. 15–18.

ZARURIY MUDOFAANING NAZARIY VA AMALIY JIHATLARINING O‘ZIGA XOSLIGI

Luiza Joldasbaevna Otegenova

O‘zbekiston Respublikasi Sudyalari Oliy kengashi huzuridagi

Sudyalari oliy maktabi mustaqil izlanuvchisi

luiza_0077@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zaruriy mudofaaning nazariy va amaliy jihatlarining o‘ziga xosligiga doir masalalar bayon etilgan. Shuningdek, ushbu maqolada zaruriy mudofaa tushunchasi, zaruriy mudofaa institutini tadqiq etish masalalari va uning o‘ziga xos shartlari borasida olimlarning fikirlari tahlil etilgan.

Bundan tashqari, maqolada sodir qilingan qilmishni zaruriy mudofaa deb topishda ahamiyat berish lozim bo‘lgan bir qancha jihatlar mavjud bo‘lib, bunda: zaruriy mudofaa aktini qo‘llash uchun tajovuz ijtimoiy xavfli bo‘lishi kerakligi va tajovuz mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlariga, davlat yoki jamiyat manfaatlariga qarshi qaratilgan bo‘lishi kerakligi ham bayon etilgan. Shu bilan bir qatorda, xujumdan himoyalanihdagi zarar faqat tajovuzchiga yetkazilgan bulishi lozimligi zaruriy mudofaada asosiy shart bo‘lib, ushbu shart zaruriy mudofaa hamda oxirgi zaruratni bir-biridan farqlab to‘ruvchi holatlardan biri ham ekanligi qayd etiladi. Mazkur maqolada zaruriy mudofaa institutining eng muhim xususiyatlaridan yana biri zaruriy mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzlarga qarshi qaratilgan bo‘lishi ekanligi ham ta’kidlab o‘tgan. Zaruriy mudofaa huquqiyligining navbatdagi belgilangan sharti ijtimoiy xavfli tajovuzning mavjudligi hamda tajovuz bo‘lmagan hollarda tajovuzchi ham bo‘lmaydi, tajovuzchining yo‘qligi esa zaruriy mudofaa huquqidan foydalanish imkoniyatini yo‘qqa chiqarishi yuzasidan ham xulosalarga kelingan.

***Kalit so‘zlari:** Zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, jinoiy, istisno qiluvchi, holatlar, qilmish, nazariy, ijtimoiy, xavfli, tajovuz.*

СВОЕОБРАЗИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ПРАКТИЧЕСКИХ АСПЕКТОВ НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЫ

Отегенова Луиза Жолдасбаевна,

Независимый соискатель Высшей школы судей
при Верховном Совете судей Республики Узбекистан

E-mail: Luiza_0077@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются особенности теоретических и практических аспектов необходимой обороны. Также в статье анализируются взгляды ученых на понятие необходимой обороны, изучение института необходимой обороны и его конкретных условий.

Кроме того, существует ряд аспектов статьи, которые необходимо учитывать при определении того, является ли деяние необходимой обороной. При этом следует отметить, что ущерб защите от нападения должен быть нанесен только агрессору, что является одним из условий, отличающих необходимую оборону от крайней необходимости.

В данной статье автор подчеркивает, что одной из важнейших особенностей института необходимой обороны является то, что необходимая оборона направлена только против общественно опасных посягательств. Следующим условием права на необходимую оборону является наличие общественно опасной агрессии, а при отсутствии агрессии агрессора нет, а отсутствие агрессора исключает возможность осуществления необходимого права на оборону.

Ключевые слова: *Необходимая оборона, крайняя необходимость, преступные, исключаящие обстоятельства, деяние, теоретический, социальный, опасный, посягательства.*

THE ORIGINALITY OF THE THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE NECESSARY DEFENSE

Otegenova Luiza Joldasbaevna,

An independent researcher at the Higher School of Judges
under the Supreme Council of Judges of the Republic of Uzbekistan

E-mail: Luiza_0077@mail.ru

ABSTRACT

This article discusses the features of the theoretical and practical aspects of the necessary defense. The article also analyzes the views of scientists on the concept of necessary defense, the study of the institution of necessary defense and its specific conditions.

In addition, there are a number of aspects of the article that must be taken into account when determining whether an act constitutes a necessary defence. At the same time, it should be noted that damage to the defense against attack should only

be inflicted on the aggressor, which is one of the conditions that distinguishes necessary defense from extreme necessity.

In this article, the author emphasizes that one of the most important features of the institution of necessary defense is that the necessary defense is directed only against socially dangerous encroachments. The next condition for the right to necessary defense is the presence of socially dangerous aggression, and in the absence of aggression there is no aggressor, and the absence of an aggressor excludes the possibility of exercising the necessary right to defense.

Key words: *Necessary defense, extreme necessity, criminal, exclusionary circumstances, act, theoretical, social, dangerous, encroachment.*

KIRISH

Qilmishning jinoyligini istisno qiluvchi holatlarni aniq ajratish, ularning huquqiy ahamiyatini, qo'llash chegarasini aniqlash va jinoyat hamda jazo institutida qilmishning jinoyligini istisno qiluvchi holatlarning huquqiy ahamiyatini o'rganish va ushbu holatlarning inson huquq va erkinliklari, jamiyat va davlat manfaatlarini himoya qilishda tutgan o'rnini aniqlash qonunchilikdagi dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Qilmishning jinoyligini istisno qiluvchi holatlar ularning qanday sabab va sharoitda sodir qilinganligi jihatidan ma'lum guruhlariga bo'lingan bo'lib, bunday mustaqil guruhlariga ajratish ularning xususiyati hamda vazifalari bilan uzviy bog'liq hisoblanadi. Shunga ko'ra qilmishning jinoyligini istisno qiluvchi holatlarning har biri jinoyat-huquqiy munosabatlar sub'ektlarining tashqi tomonidan jinoyat sifatida ko'ringan ijtimoiy foydali harakatlarni tartibga soladi va O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksining 35-moddasiga muvofiq quyidagi holatlar jinoyatni istisno qiluvchi holatlar hisoblanadi:

1. Kam ahamiyatli qilmishlar (JK 36-modda);
2. Zaruriy mudofaa (JK 37-modda);
3. Oxirgi zarurat (JK 38-modda);
4. Ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish JK (39-modda);
5. Buyruqni yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish (JK 40-modda);
6. Kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik (JK 41-modda);
7. Jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish (JK 411-modda) [1].

Ushbu sanab o'tilgan holatlarning har biri o'ziga xos bo'lib, ularni sodir qilingan ijtimoiy xavfli qilmishga nisbatan qay tartibda qo'llash ularning zaruriy belgilaridan

kelib chiqib belgilanadi. Quyida esa mazkur holatlarning har biri xususida yanada aniqroq fikr yuritishga harakat qilamiz.

Qilmishning jinoiyiligini istisno qiluvchi holatlardan biri bu zaruriy mudofaa bo‘lib, zaruriy mudofaa deb – shaxs o‘ziga, boshqa shaxsga yoki jamiyat va davlat manfaatlariga qarshi qaratilgan qonunga xilof tajovuzlarni tajovuzchiga zarar yetkazgan holda himoya qilish chog‘ida qilgan harakatiga aytiladi.

Zaruriy mudofaa huquqi fuqarolarga jinoyatchilikka qarshi mustaqil kurashish, bunda hatto hujum qilgan shaxsga kuch ishlatishdan ham qaytmaslik uchun keng imkoniyat yaratadi. Qonunning bunday imkoniyat berishi fuqarolarning nafaqat o‘zini himoya qilishi, balki jinoyatchilikning oldini olish vositalaridan biri hisoblanadi.

Zaruriy mudofaa huquqi fuqarolarning konstitusiyaviy huquqi (agar qonun doirasida bo‘lsa) sanalib, O‘zbekiston Respublikasi Konstitusiyasining 27-moddasiga muvofiq «har kim o‘z sha’ni va obro‘sig qilingan tajovuzlardan, shaxsiy hayotga aralashishdan himoyalani va turar joyi dahlsizligi huquqiga ega»[2], deb belgilab qo‘yilgan. Ya’ni davlat ushbu norma bilan fuqarolarning huquqlarini himoyalanihini kafolatlagan holda, ularning zarur hollarda o‘zini himoya qilish uchun davlat organlaridan yordam olishga imkoniyati bo‘lmagan hollarda fuqarolarga o‘zini faol himoya qilish imkonini beradi va ayni shu sababdan ham ushbu holat qonunchilik tizimiga alohida norma sifatida kiritilgan.

Ushbu norma O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 37-moddasida (ushbu moddaning beshinchi bandi chiqarib tashlanib, O‘zbekiston Respublikasi JKga alohida norma sifatida kiritildi) [3] belgilab qo‘yilgan bo‘lib, ungan ko‘ra, zaruriy mudofaa holatida sodir etilgan, ya’ni mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini qonunga xilof tajovuzlardan tajovuzchiga zarar yetkazgan holda himoya qilish chog‘ida qilingan harakat, agar zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqilmagan bo‘lsa, jinoyat deb topilmaydi. Bunda Qonun mazmuniga ko‘ra, zaruriy mudofaa faol harakatlar orqali amalga oshiriladi. Qonunda belgilanishiga ko‘ra, boshqa shaxslarga yoki hokimiyat organlariga yordam so‘rab murojaat qilish yoxud tajovuzdan o‘zga yo‘sinda (masalan, qochib ketish orqali) qutilish imkoniyati bor-yo‘qligidan qat’i nazar, zaruriy mudofaa aktini qo‘llash mudofaalanuvchiga tegishli huquqdir. Ana shunday imkoniyatlardan foydalanib, zaruriy mudofaa aktini qo‘llamagan kishining harakatlarini jamiyat ham, kishilar ham ma’qullamaydi. Ammo zaruriy mudofaa aktini qo‘llamaganlik uchun javobgarlik belgilanmagan va belgilash ham mumkin emas, bizningcha. Chunki zaruriy mudofaa aktini qo‘llash mudofaalanuvchining hayoti yoki sog‘ligini jiddiy

xavf ostiga qoldirib tavakkal qilish bilan bog‘liq bo‘lib, faol harakatlar bilan tajovuzni bartaraf qilishga qaratilgan.

Sodir qilingan qilmishni zaruriy mudofaa deb topishda ahamiyat berish lozim bo‘lgan bir qancha jihatlar mavjud bo‘lib, bunda: 1) zaruriy mudofaa aktini qo‘llash uchun tajovuz ijtimoiy xavfli bo‘lishi kerak; 2) tajovuz mudofaalanuvchi yoxud boshqa kishining shaxsi yoki huquqlariga, davlat yoki jamiyat manfaatlariga qarshi qaratilgan bo‘lishi kerak.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

O‘zbekiston Respublikasi jinoyat huquqi tizimida zaruriy mudofaa fuqarolarning o‘z huquq va erkinliklarini qonun bilan taqiqlanmagan barcha yo‘llar bilan himoya qilish huquqi kabi sub'ektiv huquqni samarali amalga oshirishning muhim vositasi hisoblanadi.

Ushbu qoidani tahlil etar ekanmiz, zaruriy mudofaa institutini tadqiq etgan olim D.Persevning «agar bu xujum himoyachi yoki boshqa shaxsning xayoti uchun xavfli bulgan zo‘ravonlik bilan birga sodir etilgan bo‘lsa, himoyachi yoki boshqa shaxslarning huquqlarini va manfaatlarini himoya kilishda, jamiyatning yoki davlatning qonuniy manfaatlarini ijtimoiy xavfli xujumdan himoya qilishda tajovuzchiga zarar yetkazish jinoyat emas. Biroq bu vaziyatda zaruriy mudofaa qonuniyligining eng muhim shartlaridan biri bu ijtimoiy xavfli hujumdan himoyalanihdagi zarar faqat tajovuzchiga yetkazilgan bo‘lishi va boshqa xech kimga yetkazilmasligi kerakligidi»[4], deb uylaymiz.

Darhaqiqat, xujumdan himoyalanihdagi zarar faqat tajovuzchiga yetkazilgan bulishi lozimligi zaruriy mudofaada asosiy shart bo‘lib, ushbu shart zaruriy mudofaa hamda oxirgi zaruratni bir-biridan farqlab to‘ruvchi holatlardan biri hamdir.

Jinoyat qonunida (O‘zbekiston Respublikasi JKning 37-moddasi birinchi qismi) zaruriy mudofaa huquqi qo‘llanishi mumkin bo‘lgan muhofaza ob'ektlari belgilangan bo‘lib, ularga quyidagilar kiradi: Mudofaalanuvchining shaxsi; Mudofaalanuvchining huquqlari; Boshqa kishining (yoki kishilarning) shaxsi; Boshqa kishining (yoki kishilarning) huquqlari; Qonun bilan qo‘riqlanadigan jamiyat manfaatlarini; Qonun bilan qo‘riqlanadigan davlat manfaatlarini.

Zaruriy mudofaa instituti orqali himoya qilinishi mumkin bo‘lgan ob'ektlarning bunday batafsil ro‘yxati asoslidir, chunki u ijtimoiy xavfli xujumdan himoyalanihd jarayonida yetkazilgan zararni ijtimoiy xavfli emas, balki ijtimoiy foydalidir.

Zaruriy mudofaa institutining eng muhim xususiyatlaridan yana biri zaruriy mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzlarga qarshi qaratilgan bo‘lishidir. Zaruriy mudofaa huquqiyligining navbatdagi belgilangan sharti ijtimoiy xavfli tajovuzning

mavjudligidir. Tajovuz bo‘lmagan hollarda tajovuzchi ham bo‘lmaydi, tajovuzchining yo‘qligi esa zaruriy mudofaa huquqidan foydalanish imkoniyatini yo‘qqa chiqaradi.

Huquqiy adabiyotlarda zaruriy mudofaa tushunchasi haqida turli xil ta'riflar berilgan. Quyida mazkur tushunchalarni tahlil etgan holda ayrim tadqiqotchilarning fikrlarini keltirib o‘tamiz.

Ayrim olimlar «Zaruriy mudofaa – jinoyat huquqida ijtimoiy xavfli tajovuzdan tajovuzkorga zarar yetkazish orqali mudofaalanuvchining yoki boshqa shaxsning huquqlari va manfaatlari yoxud jamiyat va davlatning qonuniy himoyalangan manfaatlarini himoya qilish» [5], deb ta'riflangan.

E.F.Pobegaylo «Zaruriy mudofaa deganda, tajovuz qiluvchi shaxsga zarar yetkazish orqali ijtimoiy xavfli tajovuzlardan qonuniy himoyalaniş tushuniladi»[6], degan g‘oyani ilgari surgan.

N.S.Tagansev esa, «Zaruriy mudofaa davlatning himoya faoliyatiga zaruriy madad bo‘lib, tajovuzchining manfaatlariga zarar yetkazish noqonuniy emas, balki qonuniy hamdir» [7], degan fikrni bildirgan.

Shuningdek, «Zaruriy mudofaa mudofaalanuvchiga yoki boshqa shaxslarga xujum qilayotgan shaxsning huquq va manfaatlariga jinoyatni istisno qiluvchi zarar yetkazish» [8], kabi ta'rif berib o‘tgan.

D.Persev esa, «Zaruriy mudofaa - bu huquq-tartibot manfaatlariga tajovuz qilgan shaxsning xayoti, sog‘lig‘i yoki mol-mulkiga zarar yetkazish orqali ijtimoiy xavfli hujumdan o‘zini himoya qilgan shaxs tomonidan shaxs, jamiyat yoki davlatning huquqlari va qonuniy manfaatlarini qonuniy himoya qilish» [9], degan ta'rifini ma'qul deb hisoblaydi.

Ko‘plab olimlar V.Tkachenkoning «zaruriy mudofaa ijtimoiy xavfli tajovuzlarga faol qarshilik ko‘rsatish» [10], degan fikriga qo‘shilishadi. Uning ilgari surgan g‘oyasiga ko‘ra, faqatgina faol qarshilik bilangina ijtimoiy munosabatlarga tajovuzning oldini olish mumkin ekan. Biz ham ushbu fikrga qo‘shilamiz, zero, faol bulmagan , ya'ni passiv mudofaa zaruriy mudofaani yuzaga keltirmaydi.

Shu bilan birga shuni ham eslatib o‘tish lozimki, barcha faol mudofaa ham zaruriy mudofaa deb hisoblanishi mumkin emas. Mudofaalanuvchi ijtimoiy xavfli hujumning oldini olishga intilib, o‘ziga, huquq va manfaatlariga yoki mol-mulkiga tajovuz qiluvchi shaxsga zarar yetkazmaydigan harakatlarni amalga oshirishi ham mumkin. Misol uchun, hujumdan qochishi ham mumkin. Bunday harakatlar zaruriy mudofaa emas, chunki ular tajovuzkorga hech qanday zarar yetkazmaydi.

Tajovuzchiga zarar yetkazilmas ekan, mudofaalanuvchi shaxs zaruriy mudofaa huquqidan foydalanmagan hisoblanadi.

Shuningdek, tahlil etishimiz lozim bulgan masalalardan yana biri zaruriy mudofaaning shaxsning huquqi yoki yuridik majburiyati ekanligiga oydinlik kiritishdir.

I.I.Sluskiy[11], V.V.Merkur'ev[12], V.A.Bikmashev[13] va V.I.Tkachenko[14] o'z ilmiy izlanishlarida zaruriy mudofaa, avvalo, shaxsning huquqi bo'lishini, biroq ba'zi sub'ektlar uchun yuridik majburiyat ham hisoblanishini isbotlashga urinadilar hamda ushbu sub'ektlarga misol qilib navbatchilik yoki patrul vaqtida harbiy xizmatchilarni ko'rsatishadi. Ular o'zlarining fikrlarini asoslash uchun navbatchilik yoki patrul xizmati xodimlarining amaldagi qonunchilikka muvofiq ijtimoiy xavfli tajovuzlarning oldini olish uchun majbur ekanliklarini ko'rsatib o'tishgan.

Yuqoridagi fikrga qarshi bo'luvchi olimlar ham mavjud bo'lib, ulardan biri N.G.Kadnikov hisoblanadi. Uning fikricha, qonun fuqarolardan o'zini va boshqalarni noqonuniy xujumlardan himoya qilishni talab qila olmaydi. Zaruriy mudofaa shaxsning sub'ektiv huquqi bo'lib, undan foydalanish, tajovuzdan qochish yoki boshqalarning yordamiga murojaat qilish haqida qaror qabul qilish shaxsning o'ziga bog'liq deb hisoblaydi. Polisiya xodimi noqonuniy xarakatlarni to'xtatish va jinoyatchilarni ushlab turish majburiyatiga egaligini, ammo noqonuniy xujumga qarshi o'zini himoya qilishga majbur emasligini asos sifatida ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasining «Ichki ishlar organlari to'g'risida»gi Qonunining 16-moddasida[15] ichki ishlar organlarining majburiyatlari belgilangan bo'lib, unga ko'ra ichki ishlar organlari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini, yuridik va jismoniy shaxslarning mulkini, shaxs, jamiyat va davlat xavfsizligini himoya qilish bo'yicha o'z vakolatlari doirasida barcha zarur choralarni ko'rishi, jamoat joylarida, shu jumladan ko'chalarda, maydonlarda, istirohat bog'larida, transport magistrallarida, vokzallarda, aeroportlarda, shuningdek ommaviy tadbirlarni o'tkazish chog'ida fuqarolarning xavfsizligini ta'minlashi, jinoyatlar, boshqa huquqbuzarliklar va xodisalar bo'yicha o'z vaqtida choralar ko'rishi ularning majburiyati sifatida belgilangan.

Demak, ichki ishlar organlari xodimi o'z vazifasini bajarish yuzasidan zaruriy mudofaa holatiga yuridik majburiyat sifatida qarashi lozim bular ekan. Shu holatdan kelib chiqib, biz zaruriy mudofaa shaxsning sub'ektiv huquqi ekanini tan olamiz, biroq ma'lum kasb egalari uchun yuridik majburiyat ham bo'la olishi fikriga qo'shilamiz.

Huquqiy adabiyotlarda zaruriy mudofaa aynan qanday tajovuzlarga nisbatan mavjud bo‘ladi, ya’ni ma’muriy huquqbuzarliklarga nisbatan yoki faqat jinoyatlar bilan bog‘liq tajovuzlarga qarshi qo‘llanilishi mumkinligi haqida turli fikrlar bildiriladi.

S.F.Milyukov «Zaruriy mudofaa instituti barcha mumkin bo‘lgan huquqbuzarliklarga qarshi mudofaa uchun universal asosga ega, shu jumladan, ma’muriy huquqbuzarlik holatlarida ham qo‘llanilishi mumkin» [16], degan qarashni ilgari surgan.

N.D.Durmanovning nuqtai nazariga ko‘ra esa «Ma’muriy yoki intizomiy huquqbuzarliklar yoki kam ahamiyatli qilmishlarga qarshi mudofaada shaxs, umumiy qoidaga asosan, zaruriy mudofaadan foydalana olmaydi» [17].

T.G.Shavgulidze «Zaruriy mudofaaga bo‘lgan huquqni barcha ijtimoiy xavfli tajovuzlar yarata olmaydi, faqatgina oz darajada bulsa-da ijtimoiy xavfi mavjud bo‘lgan tajovuzlar yuzaga keltirishga qodir, bundan tajovuzlarga asosan jinoyat qonuni bilan taqiqlangan harakatlar kiradi. Shuningdek, aslida jinoyat bulmasa-da (ob’ektiv ma’noda), lekin uning ijtimoiy xavfililigiga shubha bo‘lmaydigan tajovuzlar ham yarata oladi» [18], degan qarashni ilgari surgan.

Biz bu masalaga O‘zbekiston Respublikasining qonunchiligiga muvofiq javob berishga harakat qilamiz. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksining 18-moddasida O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksida yoki ma’muriy huquqbuzarlik uchun ma’muriy javobgarlik belgilovchi boshqa normativ hujjatlarda nazarda tutilgan, lekin zaruriy mudofaa holatida, ya’ni shaxsni yoki mudofaalanuvchining yoxud boshqa shaxsning huquqlarini, jamiyat yoki davlat manfaatlarini g‘ayrihuquqiy tajovuzlardan shunday tajovuz qilayotgan shaxsga zarar yetkazish yo‘li bilan himoya qilish vaqtida, basharti bunda zaruriy mudofaa chegarasidan chiqib ketilishiga yo‘l qo‘yilmagan bo‘lsa, sodir etilgan harakatlar ma’muriy huquqbuzarlik deb hisoblanmasligi keltirib o‘tilgan.

Xulosa qilish mumkinki, nafaqat jinoiy huquqbuzarliklardan, balki ma’muriy huquqbuzarliklardan mudofaa ham shaxsning zaruriy mudofaa huquqini keltirib chiqarar ekan.

Shuni ham o‘nutmaslik kekakki, hozirda ushbu moddaning amalda qo‘llanilishi nafaqat qonuniy mexanizm yetishmasligi, balki ma’muriy huquqbuzarliklardan samarali himoya qilish, aksariyat xollarda, shaxsga, mulkka, jamoat tartibiga, shuningdek, qonun bilan muhofaza qilinuvchi manfaatlarga zid bo‘lgan shaxslarga qarshi qaratilgan faol jismoniy ta’sir orqali ham amalga oshirilishni taqozo qiladi. Biroq bunday jismoniy ta’sir ma’muriy javobgarlikni nazarda to‘tuvchi qonun bilan emas, balki jinoyat qonuni bilan baholanadi (kaltaklash, sog‘liqqa zarar yetkazish).

Chunki, V.V.Luneev haqli ravishda ta'kidlaganidek, «Jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar o'zaro qarindosh xodisalar bilan bog'liq», ular orasidagi chegara ko'chma, shartli, nisbiy va o'ziga xos xususiyatlar ko'pincha baholovchi xarakterga ega bo'ladi.

Agar ijtimoiy xavfli tajovuz qilish vaqtida uni to'g'ri huquqiy baholashning hali imkoni bo'lmasa, biz belgilangan xujumdan o'zini himoya qiladigan odamdan o'zini himoya qilmasligini yoki bu maqsad uchun samarasiz usullarni qo'llashni talab qila olmaymiz. Ushbu mudofaa harakatlarini qonun doirasida joriy etish uchun ma'muriy huquqbuzarlikka qarshi zaruriy mudofaani imkon qadar tan olish lozim.

Fikrimizni davom ettirib, quyidagi normalarni misol sifatida keltirib o'tamiz. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 183-moddasida mayda bezorilik, O'z Res JKning 277-moddasida esa, bezorilik uchun jinoiy javobgarlik nazarda to'tilgan. Ularning farqi shundaki, ma'muriy javobgarlik uchun jamoat joylarida uyatli so'zlar bilan so'kinish, fuqarolarga haqoratimiz shilqimlik qilish xamda jamoat tartibini va fuqarolarning osoyishtaligini buzuvchi shu kabi boshqa xatti-harakatlarda ifodalangan jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik kabi harakatlar sodir etilishi ko'rsatilgan bo'lsa, jinoiy javobgarlikka tortish uchun bezorilik jamiyatda yurish-turish qoidalarini qasddan mensimaslik, o'rish-do'pposlash, badanga yengil shikast yetkazish yoki o'zganing mulkiga shikast yetkazish yoxud nobud qilish ancha zarar yetkazish bilan bog'liq holda sodir etilishi belgilangan.

Jinoyatlar va ma'muriy huquqbuzarliklarning uxshash normalarini qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning farqlari asosan jinoyatlarga nisbatan jiddiy, ahamiyatli, ma'muriy huquqbuzarliklar uchun esa aksincha, jiddiy bo'lmagan va ahamiyatsiz zarar miqdorini tashkil etar ekan. Ushbu qilmishlar faqat jabrlanuvchiga yetkazilgan zarar miqdori, ya'ni ijtimoiy xavflilik darajasi bilan farq qilishi bilan bir qatorda har ikkisida ham ijtimoiy xavfli xususiyat mavjud bo'lib qolaveradi.

Bundan tashqari, ma'muriy huquqbuzarlik yuqori ehtimollik bilan jinoyatga aylanishi mumkin, masalan, O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining 52-moddasi birinchi qismida ehtiyotsizlik orqasida yengil tan jarohati yetkazish uchun javobgarlik belgilangani holda, mazkur modda ikkinchi qismida qasddan yengil tan jarohati yetkazish deb topilishi uchun sog'liqning qisqa muddat yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatini uncha ko'p davom etmaydigan to'rg'un tarzda yo'qotishga olib kelmagan bo'lishi lozimligi mustahkamlangan. O'zbekiston Respublikasi JKning 109-moddasi «Qasddan badanga yengil shikast yetkazish», deb nomlanib, uning birinchi qismi sog'liqning qisqa muddatga

yomonlashuviga yoki mehnat qobiliyatining uncha o'zoq bo'lmagan muddatga yo'qolishiga olib kelmagan qasddan badanga yengil shikast yetkazish o'sha harakatlar uchun ma'muriy jazo qo'llanilganidan keyin sodir etilgan holda jinoiy javobgarlikni belgilasa, ikkinchi kismi sog'liqning qisqa vaqt, ya'ni olti kundan ortiq ammo yigirma bir kundan ko'p bo'lmagan muddatga yomonlashuviga yoki umumiy mehnat qobiliyatining uncha o'zoq bo'lmagan muddatga yo'qotilishiga sabab bo'lgan qasddan badanga yengil shikast yetkazish yuzasidan jinoiy javobgarlikni o'z ichiga olgan[19].

Mazkur holatda shunday xulosa paydo buladi, ya'ni ma'muriy huquqbuzarlik natijasida qasddan badanga yengil tan jarohati yetkazish bilan ifodalangan tajovuzni qaytarish maqsadida amalga oshirilgan mudofaa O'zbekiston Respublikasi JKning 109-moddasi ikkinchi qismida ko'rsatilgan jinoyat tarkibini keltirib chiqarmasligiga kafolat bermaydi.

Masalan, bir tarsaki o'rgan shaxsga xuddi shunday tarsaki o'rish mudofaa bulmaydi. Ma'juriy javobgarlik keltirib chiquvchi tajovuz doim ham ma'muriy javobgarlik doirasidagi mudofaa bilan to'xtatib qolinmasligi mumkin hamda bunday mudofaa jinoyat qonuni bilan himoya qilinuvchi ob'ektga zarar yetishiga olib kelishi mumkin. Shunday ekan, ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksda keltirilgan zaruriy mudofaa normasining qo'llanilishida qiyinchiliklarni keltirib chiqarishi tabiiy.

Masalan, 2018 yilda JKning 109-moddasi buyicha 1512 ta jinoyat ishi qo'zg'atilgan bo'lib, shundan 311 tasi (20.5 %), 2019 yilning 10 oyida esa 771 ta jinoyat ishi qo'zg'atilgan bo'lib, shundan 122 tasi (15.8 %) taraflarning yarashganligi munosabati bilan to'gatilgan[20]. Shu sababdan ham, hozirda O'zbekiston Respublikasi JKning 109-moddasida belgilangan qasddan badanga yengil shikast yetkazish jinoyatini kodeksdan chiqarib, ushbu qilmishni sodir etgan shaxslarni faqat ma'muriy javobgarlikka tortish taklif etilmoqda. Mazkur taklif, yuqorida keltirilgan muammolarning bir qismiga yechim topilgan bular edi.

Shuningdek, aqli noraso shaxs tomonidan ijtimoiy xavfli tajovuzga qarshi zaruriy mudofaa qo'llanishi mumkin yoki mumkin emasligi masalasida turli qarashlar mavjud.

A.V.Naumov hamda N.G.Kadnikov kabi rus olimlari «aqli noraso shaxsning tajovuzidan qochish uchun barcha choralarni ko'rgan shaxs (qochib ketsa, yordamga chaqirsa), albatta, qoralanmaydi, chunki bu holatda u qo'rqqoqlik tufayli emas, balki insonparvarlik hamda juda ehtiyotkorlik bilan ish to'tgan bo'ladi» [21] kabi fikrni ilgari surishgan.

Biz ushbu fikrga qo'shilmaymiz xamda bu kabi qarashimizga asos qilib insonning aql-idroki yoki aqli norasoligi haqidagi masalani faqat sud hal qilishini, ushbu masalani hal qilishda sud masalaning nafaqat tibbiy jihatini (ushbu shaxsda muayyan ruhiy kasallikning mavjudligi yoki yo'qligi), balki aqli norasolikning yuridik yoki psixologik mezonini ham xisobga olishi lozim. Shunday qilib, ijtimoiy xavfli xujumdan ximoyalanayotgan shaxs tajovuzchining aqli raso yoki norasoligini qal qila olmaydi va bu kerak ham emas, shuning uchun bunday vaziyatda mudofaalanuvchining harakatlariga qo'shimcha talablar qo'yish kerak emas deb xisoblaymiz hamda bu vaziyatda ham zaruriy mudofaa huquqi shaxsga tegishlilikini ta'kidlab o'tmoqchimiz.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 17-moddasida Jinoyat sodir etgunga qadar o'n olti yoshga to'lgan, aqli raso jismoniy shaxslar javobgarlikka tortilishi belgilangan. Yuqorida biz aqli noraso shaxs tomonidan sodir etiluvchi tajovuz holatini muhokama qilib o'tdik.

Biroq yana savol to'g'iladi: «Agar tajovuz qiluvchi voyaga yetmagan shaxs bo'lsachi? Bu holatda zaruriy mudofaa huquqidan shaxs foydalana oladimi? ». Bu savolga javob olish uchun yuqorida nomi keltirilgan olim A.V.Naumovning «voyaga yetmagan shaxslarning ijtimoiy xavfli qilmishlariga qarshi zaruriy mudofaa, agar bu harakatlarni bostirishning barcha mumkin bo'lgan yo'llari qo'llab ko'rilgan bulsa va bu shaxslar tomonidan ijtimoiy xavfli tajovuzlardan qochish uchun boshqa yo'l bo'lmasa, joizdir», degan fikrini keltirib o'tmoqchimiz.

Biz ham ushbu fikrga qo'shilamiz, sababi zaruriy mudofaa huquqidan foydalanish shaxsga tegishli bo'lib, ushbu holatda tajovuzni bartaraf etish uchun barcha harakatlar qonuniydir (agar zaruriy mudofaa chegarasidan chetga chiqilmagan bo'lsa).

D.V.Persev yuqoridagi fikrimizni qo'llamaydi hamda insoniylik qoidalarini qo'llash bilan bog'liq holatlar majburiy bula olmaydi, chunki ular amaldagi qonunchilik talablariga asoslanmaganligini[22], eslatib o'tadi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan fikr va mulohazalar hamda qilingan tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, jinoyat qonuni tizimida qilmishning jinoyatligini istisno qiluvchi holat sifatida zaruriy mudofaa institutining ahamiyati nihoyatda katta.

Birinchiidan, zaruriy mudofaa huquqi shaxsning sub'ektiv huquqini amalga oshirish vositalaridan biri bo'lib, shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, qonuniy manfaatlarini hamda jamiyat va davlat manfaatlarini ishonchli himoya qilishni

ta'minlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ba'zi bir sub'ektlar uchun yuridik majburiyat sifatida namoyon bo'lishi yuqorida amaliy misollar orkali ko'rsatib o'tildi.

Ikkinchidan, zaruriy mudofaa instituti orqali muhofaza qilinadigan ob'ektlar mavjud bo'lib, mazkur ob'ektlarga ijtimoiy xavfli tajovuz qaratilgan taqdirdagina, zaruriy mudofaa huquqi yuzaga keladi. Chunki zaruriy mudofaa faqat ijtimoiy xavfli tajovuzlarga qarshi qaratilgan bo'ladi. Agarda ijtimoiy xavfli tajovuz mavjud bo'lmasa, tajovuzchi ham bo'lmaydi[23], tajovuzchining yo'qligi esa zaruriy mudofaa huquqidan foydalanish imkoniyati mavjud emasligini ko'rsatadi. Demak, zaruriy mudofaa huquqidan foydalanish uchun, albatta, ijtimoiy xavfli tajovuz mavjud bo'lishi talab etiladi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 9 yanvardagi O'RQ-459-sonli Qonuni // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy ba'zasi, 10.01.2018., 03/18/459/0536-son. 2-modda.
2. O'zbekiston Respublkasi Konstitusiyasi. – Toshkent: «O'zbekiston», 2019.// O'zbekiston Respublikasining qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy ba'zasi., 06.03.2019 y., 2-son, 47-modda.
3. O'zbekiston Respublikasining 2018 yil 9 yanvardagi O'RQ-459-sonli Qonuniga asosan kiritilgan. // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy ba'zasi, 10.01.2018., 03/18/459/0536-son. 2-modda.
4. Персев Д.В., Уголовно-правовые и криминологические проблемы необходимой обороны: Дис... кан. юр. наук. – Калининград. 2004, – С. 75.
5. Необходимая оборона II Юридическая энциклопедия / Отв. красный. Б.Н. Топорнин. –М.: Изд. Юрист», 2001. – С. 613.
6. Лебедев В.М., Скуратов Ю.И. Комментарий к уголовному кодексу Российской Федерации. – М.: Изд. ИНФРА М - НОРМА, 1996. – С. 73.
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекс. Часть Общая. Т. 1. – М.: Изд. Наука, 1994. – С. 195.
8. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекс. Часть Общая. Т. 1. – М.: Изд. Наука, 1994. – С. 195.
9. Персев Д.В. Уголовно-правовые и криминологические проблемы необходимой обороны: Дис... кан. юр. наук. –Калининград, 2004. – С. 79.
10. Ткаченко В.И. Необходимая оборона по уголовному праву. – М.: Изд. Юридическая литература, 1979. – С.9.
11. Слуский И.И. Обстоятельства, исключющие уголовную ответственность. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1956. – С. 46.

12. Меркурьев В.В. Необходимая оборона: уголовно-правовые и криминологические аспекты: Автореф. дис... канд. юр. наук. – Рязань, 1998. – С. 11.
13. Бикмашев В.А. Уголовно-правовые аспекты применения огнестрельного оружия сотрудниками органов внутренних дел: Автореф. дисс... канд. юр. наук. – Москва. 1997. – С. 9.
14. Бикмашев В.А. Уголовно-правовые аспекты применения огнестрельного оружия сотрудниками органов внутренних дел: Автореф. дисс... канд. юр. наук. – Москва. 1997. – С. 9.
15. Узбекистон Республикасининг «Ички ишлар органлари то'ғ'рисида»ги Қонуни // 2016 йыл 16 сентябрь, О'РҚ-407-сын (Узбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари то'плами, 2016 г., 38- сын, 438-модда).
16. Милуков С.Ф. Российское уголовное законодательство: опыт критического анализа. – СПб.: СПБИВЕСЕП, Знание, 2000. – С. 106.
17. Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключаящие общественную опасность и противоправность действия. - М.: Изд. Наука, 1961. – С. 12.
18. Шавгулидзе Т.Г. Необходимая оборона. - Тбилиси: Изд. МЕНЬЕРЭБА, 1966. – С. 51.
19. Niyozova, S.S. (2020). The role of the victim in crimes committed by the violence of the person. *Electronic Journal of Legal Research*, 2 (5).
20. <https://stat.uz/uz/180-ofytsy-alnaia-statystyka-uz/6553-huquqbuzarlik>
20. S.S.Niyozova. Prevention of Crime in the Family and the Role of Victimology in the Republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology* Vol. 29, No. 3, (2020), pp. 3962.

MAFKURAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA OILANING ROLI

Saida Karimova

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada hozirgi globallasuv sharoitida dunyoning mafkuraviy maydonida turli mafkuralarning geosiyosiy kurashlari ketayotgani, O'zbekiston ham bundan chetda turish imkoni yo'qligi, mafkuraviy tahdidlarni borogan sari avj olib borayotganligi tufayli mafkuraviy xavfsizlik masalasiga alohida e'tibor berishimiz lozimligi va bu jarayonda oilaning roli, farzandlar tarbiyasi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Oila, tarbiya, sog' tanda-sog'lom aql, aqliy tarbiya, axloqiy tarbiya, mafkuraviy xavfsizlik.

ABSTRACT

The article analyzes the geopolitical struggles of different ideologies in the ideological arena of the world in the current context of globalization. Due to the fact that Uzbekistan has no way to stay out of it, and ideological threats are growing, we need to pay special attention to the issue of ideological security, and the role of the family in this process, the upbringing of children.

Keywords: Family, upbringing, common sense, mental upbringing, moral upbringing, ideological security.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется геополитическая борьба различных идеологий на идеологической арене мира в современных условиях глобализации. В связи с тем, что Узбекистану некуда оставаться в стороне, а идеологические угрозы нарастают, необходимо уделить особое внимание вопросу идеологической безопасности, и роли семьи в этом процессе, воспитании детей.

Ключевые слова: Семья, воспитание, здравый смысл, духовное воспитание, нравственное воспитание, идеологическая защищенность.

KIRISH

Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul asir bo'lishi ularning ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog'liq.

ABDURAUF FITRAT

Bashariyat tarixi shundan guvohlik beradiki, aniq va ishonchli maqsadni ko'zlagan g'oya bilan qurollangan xalq, jahon hamjamiyatida va siyosiy maydonda mustahkam tura oladi va ko'zlagan maqsadiga erishishi muqarrar. Muayyan xalqning, millatning kuch-qudrati, ma'naviy salohiyati uning izchil g'oyalar tizimi, milliy g'oyasi, milliy mafkurasida namoyon bo'ladi. Bu hususda, birinchi prezidentimiz I.Karimov: "...mafura faqat bugun emas, balki hamma zamonlarda ham eng dolzarb siyosiy-ijtimoiy masala, har qanday jamiyatni sog'lom, ezgu maqsadlar sari birlashtirib, uning o'z muddaolariga erishishi uchun ma'naviy-ruhiy kuch-quvvat beradigan poydevor bo'lib kelgan"[1], deb bejiz aytmagan edi.

Bugungi globallashuv sharoitida, dunyoning mafkuraviy maydonida turli mafkuralarning geosiyosiy kurashlari yaqqol ko'zga tashlanib turibdi. Mamlakatimiz ham bu jarayonlardan chetda emas. Yirtqich o'z o'ljasini poylaganni singari, salgina beparvolik tufayli tuynuk ochilib, xalqimiz, ayniqsa beg'ubor va ishonuvchan yoshlarimiz ongini zaharlashga, qalbiga qabohat urug'ini qadashga payt poylab turganlar bisyor. Bunga qo'l qovushtirib qarab turib bo'lmaydi. Darhol himoyalani, kerak payti qarshi tura olish shart! Buning uchun avvalo, jamiyatni harakatlantiruvchi, olg'a boshlovchi milliy g'oyaga alohida e'tibor bermoq, yoshlarni milliy g'oya ruhida tarbiyalamoq lozim.

Oila - tarbiyaning o'chog'i. Murg'ak bolaning insoniy xislatlari, ezgu fazilatlarini shakllanadigan maskan. Xalqimizda "qush uyasida ko'rganini qiladi" degan naql bejizga aytilmagan. Zero, oila jamiyatning tayanichi, mustahkam asosi, kelajagini belgilovchi o'ziga xos tuzilma, xalq ma'naviyati va ma'rifatining maktabidir. Insonning kelgusida kim bo'lib voyaga yetishi, uning qanday shaxs bo'lib shakllanishining dastlabki va asosiy elementlari oila muhitida shakllanadi. Oilada berilgan tarbiya muhim. Tarbiya faqat jismoniy emas, axloqiy va aqliy ham bo'lishi kerak. Qachonki mana shu uchlikni uyg'unlashtira olsak, ko'zlagan natijaga erisha olamiz.

Bashariyat tarixida "Sog'lom tanda sog'lom ruh" iborasini qadimgi yunon yozuvchisi Yuvenal (eramizdan avvalgi 127-60 yillar) qo'llagan bo'lib, "ibodat qilaylikki, sog'lom tanimizda sog'lom (aql) ruh bo'lsin" deb yozgan edi. Ingliz faylasufi Jon Lokk va fransuz ma'rifatparvari Jan-Jak Russolarda ham shunday fikrlarni uchratish mumkin.

Deylik, odam qandaydir kasallik bilan og'riyapti. Tanasi azoblanayapti. Bunday insonda aqliy va axloqiy kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Tanasini zaifligi tufayli fikrlari chalkashadi, ko'ngli noziklashib hayotdan alamzadalik natijasida axloqiy tarbiyasida qusurlar vujudga kela boshlashi mumkin. Xalqimiz tili bilan aytkanda,

“Sog‘ tanda sog‘lom aql”, “Toza palakda toza handalak”, “Sog‘lom odamning orzu-umidlari ham sog‘lom bo‘ladi”.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axloqiy tarbiya – odam axloqini kamolga yetkazish demakdir, ya’ni odamni shunday tarbiya qilish kerakki, fe’li va amali o’ziga ham, boshqalarga ham foydali va manfaat keltiradigan bo’lsin.

Boshqacha aytqanda, odamning fe’lu huyi harakatida yaxshi fazilatlarni tarbiyalash demakdir [2: 84].

Bola dunyoqarashi, shaxsiy axloqiy sifatlarining shakllanishi uning 5-7 yoshgacha bo‘lgan davrda uyg‘otilmasa, kelgusida uning o‘rnini to‘ldirish uchun qilingan ko‘p harakatlar samara bermasligi mumkin. Umuman, bolani illatlardan asrab, fazilatlarini shakllantirish lozim. Buni asosan oila muhitida amalga oshiriladi. Ming afsuslar bo’lsinki, bugungi globallashuv sharoitida turli hoyu xavaslar ortidan ergashib oila va uning kelajagiga bepisand munosabatda bo‘layotgan yoshlar ko‘payib ketmoqda.

Oilaning mustahkamligi – jamiyat barqarorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim mezon. Xalqimizning o‘tmishda oilaga bo‘lgan munosabati uning qadriyat va an’analarida o‘z ifodasini topgan. Bugungi kunda “ommaviy madaniyat” ko‘rinishidagi tahdidlarning eng birinchi nishoni ana shu qo‘rg‘on – oilaga qaratilganligi bilan xatarlidir. Yildan yilga ajrimlar soni oshib borayotgani bu masalada juda katta tahdid namoyon bo‘layotganligini va unga qarshi shoshilinch choralar ko‘rish lozimligini taqozo etadi [3].

Oilaning darz ketishi, buzilishi birinchidan noto‘liq oilalarning ko‘payishiga, tirik yetimlar sonining oshishiga, bola tarbiyasida kemtiklar paydo bo‘lishiga olib keladi. Bugun G‘arb turmush tarzi targ‘ib qilayotgan “ommaviy madaniyat” mazkur jamiyatga qanchalar zarar yetkazganligini, qanchadan qancha muammolar keltirib chiqarganini ko‘rishimiz mumkin. Amerikalik faylasuf Frensis Fukuyamaning quyidagi fikri buning yaqqol dalilidir. “Men maktabda o‘qiganimda sinfimizda ota-onasi ajralishgan bitta qiz bor edi. Men shu qizga uylandim. Bugun mening farzandim o‘qiydigan sinfda bitta ota-onasi ajralishmagan bola bor. U ham bo‘lsa mening farzandim”.

Davlat statistika qo‘mitasining ma’lumotlariga tayanadigan bo‘lsak, 2021 yilning yanvar-iyun oylarida respublikamizda 19407 ta ajrim holati qayd etilgan bo‘lsa, yil yakunigacha yana 19822 ta ajrim bo‘lib, yil davomida umumiy 39227 ta oilalar rasmiy ajrashgan. Bu qonuniy ajrashganlar soni. Barbod bo‘lib, ajrim yoqasida turgan oilalar qancha.

Har qaysi milatning, mamlakatning kelajagi ularning birdamligi, axilligi, tartib-intizomi, tinch-totuvligiga bog`liq. Bu tinchlik va totuvlik jamiyatning asosiy bo`g`ini-oilaga va undagi tartib-intizomga tayanadi. Qayerdagi oilalar farovon bo`lsa, farzandlar ota-ona bag`rida ulg`aysalar, ularning cheksiz mexri va ibratli tarbiyasidan bahramand bo`lsalar jamiyat farovon, davlat tinch va qudratli bo`ladi.

XULOSA

Xulosa o`rnida aytish mumkinki, Oila millat nasliy davomiyligini ta`minlovchi, milliy urf-odatlarimiz o`zida saqlovchi va asrovchi, avlodlarning qanday inson bo`lib yetishishiga ta`sir ko`rsatuvchi, mafkuraviy xavfsizlikni ta`minlashga xizmat qiluvchi omil hisoblanadi. Shuni hisobga olsak, eng avvalo oilada sog`lom muhit shakllanishiga, uning mustahkamligi va barqarorligiga salbiy ta`sir ko`rsatayotgan illatlarni aniqlash va ularga qarshi choralar ishlab chiqish lozim.

REFERENCES

1. Karimov I.A. Milliy istiqlol mafkurasi-xalq e`tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir. – T. 55-b.
2. Abdurauf Fitrat. OILA yoki oila boshqarish tartiblari. Ikkinchi nashr. Toshkent, “Ma`naviyat” .: 2000 y. 84-b.
3. Каримова, С. (2021). Мafkuraviy xavfsizlikni ta`minlashning tarkibiy funksional tahlili. Общество и инновации, 2(11/S), 273-279.

POLICY OF REPRESSION AGAINST REPRESENTATIVES OF TRADITIONAL MEDICINE

Oydiyoy Ochilova

Karshi State University

Basic doctoral student of the Department of World History.

ABSTRACT

At a time when many countries around the world have created ample opportunities for the development of folk medicine, there was a strong persecution of representatives of traditional medicine in the Soviet era. Medical activity was completely excluded from the health care system by a secret decision of the government. These processes, in turn, had a serious negative impact on the lives and activities of representatives of folk medicine.

Keywords: World Health Organization, "Godless" society, "Odina" mosque, traditional medicine, folk medicine, "Shifo-ul ilal", enemy of the people, doctor, breaker, "Sickle".

АННОТАЦИЯ

В то время, когда во многих странах мира были созданы широкие возможности для развития народной медицины, в советское время наблюдалась сильная травля представителей народной медицины. Медицинская деятельность была полностью исключена из системы здравоохранения секретным решением правительства. Эти процессы, в свою очередь, оказали серьезное негативное влияние на жизнь и деятельность представителей народной медицины.

Ключевые слова: Всемирная организация здравоохранения, «Безбожное» общество, мечеть «Одина», традиционная медицина, народная медицина, «Шифо-ул илял», враг народа, врач, лом, «Серп».

INTRODUCTION

In countries around the world, traditional medicine continued to coexist with secular medicine, and in the Soviet state they were severely persecuted in an environment that opened wide the way for the activities of representatives of folk medicine. Although the World Health Organization (WHO) has paid close attention to the field and taken a number of measures to promote it, during the Soviet era, this field of medicine was banned in Uzbekistan and its representatives were persecuted. But the centuries-old medical traditions continued to live as an ancestral heritage and made a worthy contribution to the protection of public health, enriched with new

information and experience from year to year, and served as a valuable resource for modern medicine.

Traditions of folk medicine, formed over thousands of years, were severely damaged during the Soviet era. In the first years of its rule, the Soviet government took measures to restrict the activities of traditional healers, depending on the quality of the believers. An official decision was also made to restrict medicine. Resolution of the Central Election Commission of the Uzbek SSR No. 99 of October 31, 1926 "On the professional work of medical workers" banned the activities of doctors and began the confiscation of their property [9]. According to the resolution, only those with higher and secondary medical education can work in the health care system. The activities of doctors without medical knowledge were stopped. Medical activity was completely excluded from the health care system by a secret decision of the government [10].

During this period, the Society of the Ungodly was established in Uzbekistan. Its members numbered more than 20,000, and they intensified anti-religious activities. The society even published its own newspaper, which was used to propagate the struggle against religion. These processes, in turn, had a serious negative impact on the lives and activities of representatives of folk medicine.

At the Odina Mosque in Karshi, several generations of imams have achieved certain successes in the field of medicine and became famous not only in the oasis, but also in the surrounding areas, Samarkand, Bukhara and Turkmenistan. Hamiddinkhon Badriddinov, who was the imam of the Odina mosque in the 1920s, and Mukarramkhon Buzrukhoja, the imam of the Haji Ahror mosque, were able to treat various ailments. However, they were persecuted by the Soviet government and arrested on September 19, 1928. Romanov, an employee of the Kashkadarya regional branch of the General Political Department (GPU), which deals with their work, concludes: "The city of Behbudi. On October 3, 1928, I examined the evidence in the 49th case of Romanov, an employee of the Kashkadarya regional branch of the BSB, accusing Eshon Hamiddinkhon Badriddinov of practicing medicine. He worked as an imam of the Odina mosque. During the Emirate, in 1918, he received the title of "Sickle" from the Emir of Bukhara.

One of the dynasties of doctors in Uzbekistan that was severely persecuted by the government during the Soviet era is the Moshtabib dynasty. "Soviet oppression did not bypass us doctors," he said. Physicians who served the people impartially were considered "enemies of the people." A doctor serving the people was persecuted. In those days of oppression, Soviet special services often raided our homes and

searched them. In one of these searches, the surgical instruments were not returned until they were removed.

DISCUSSION AND RESULTS

One of the persecuted representatives of folk medicine during the Soviet era was Alikhantora Shokirhantora oglu Soguni. He was a well-known physician and scholar, as well as a political figure who fought for the independence of the Uyghur people for many years. Alikhon Tora Shokirkhodjaev (Soguniy) was born on March 22, 1885 in the city of Tokmak in present-day Kyrgyzstan to an Uzbek family. His ancestors were famous masters of Tashkent. During the reign of the Bukhara Emirate, he studied various sciences in Mecca and Bukhara, as well as books on medicine. During this period he also studied Arabic, Persian and Turkish.

“When education in Arabia reached a certain level, at the initiative of our grandfather, these two sons continued their education at the Amir Alimkhan Madrasah in Bukhara. The seriousness of the attitude to science can be seen from the fact that two boys, who had not seen the homeland for many years, were taken from Tashkent to Bukhara without being sent home. Here, in addition to the above-mentioned knowledge, my father diligently studied poetry, music, geography, handasa, astronomy, history, and medicine.”[15]

Alikhantora was arrested in 1929 and imprisoned in Pishpak for criticizing the Soviet government and its ideology. In November 1930, he was sentenced to 10 years in a strict regime zone. He managed to escape before being sent to the GULAG camp, and in 1931 crossed the Soviet-Chinese border and went to the city of Gulji in East Turkestan. He was brought to Tashkent from East Turkestan by Soviet special services in 1946 and kept under house arrest until the last days of his life. He lived a modest life in his backyard on the outskirts of Tashkent, farming and practicing medicine. He also wrote Shifa-ul Ilal (The Cure of Diseases). Alikhantora Soguniy died in 1976 in Tashkent at the age of 91.

One of the dynasties of doctors in Uzbekistan that was severely persecuted by the government during the Soviet era is the Moshtabib dynasty. "Soviet oppression did not bypass us doctors," he said. Physicians who served the people impartially were considered "enemies of the people." A doctor serving the people was persecuted. In those days of oppression, Soviet special services often raided our homes and searched them. In one of these searches, the surgical instruments were not returned until they were removed.

One of the persecuted representatives of folk medicine during the Soviet era was Alikhantora Shokirhantora oglu Soguni. He was a well-known physician and scholar,

as well as a political figure who fought for the independence of the Uyghur people for many years. Alikhon Tora Shokirkhodjaev (Soguniy) was born on March 22, 1885 in the city of Tokmak in present-day Kyrgyzstan to an Uzbek family. His ancestors were famous masters of Tashkent. During the reign of the Bukhara Emirate, he studied various sciences in Mecca and Bukhara, as well as books on medicine. During this period he also studied Arabic, Persian and Turkish.

“... When education in Arabia reached a certain level, at the initiative of our grandfather, these two sons continued their education at the Amir Alimkhan Madrasah in Bukhara. The seriousness of the attitude to science can be seen from the fact that two boys, who had not seen the homeland for many years, were taken from Tashkent to Bukhara without being sent home. Here, in addition to the above-mentioned knowledge, my father diligently studied poetry, music, geography, handasa, astronomy, history, and medicine.”[15]

Alikhantora was arrested in 1929 and imprisoned in Pishpak for criticizing the Soviet government and its ideology. In November 1930, he was sentenced to 10 years in a strict regime zone. He managed to escape before being sent to the GULAG camp, and in 1931 crossed the Soviet-Chinese border and went to the city of Gulji in East Turkestan. He was brought to Tashkent from East Turkestan by Soviet special services in 1946 and kept under house arrest until the last days of his life. He lived a modest life in his backyard on the outskirts of Tashkent, farming and practicing medicine. He also wrote Shifa-ul Ilal (The Cure of Diseases). Alikhantora Soguniy died in 1976 in Tashkent at the age of 91.

During the Soviet era, there were famous doctors in every region of Uzbekistan. They continued their activities in harsh conditions despite persecution and persecution, and continued to treat the common people. During this period in Tashkent Muhammad Ibrahim, Abdujabbor Muhammad Sabir oglu, Puchuq tabib, Khoja Ahmad tabib, Abduqodir tabib, Mahsum tabib [3], in Khiva Yahshimurodbek, Ahmadjon Tabibi, Muhammad Latif, Maxsum Haydar, Muhammad Sharif Ahun Mahmud Khoja oglu, Ahmad Tabibi Ali Muhammad son, Ibodulla Matrizaev-eshon tabab, Solay tabib, Sabir tabib Quryozov, Matchon tabib, Madrahim tabib [11], Shahrizabzda Abdusamad Tursunov, Yusuf Boqi, Halim, Ahmadjon, Lutfullo Ubaydullaev as tabib [12], Surkhandarya sandstorm Rashidabiblik , curiosity Jora doctors operated until the persecution of the Soviet government.

Among the doctors of Khiva, Muhammad Sharif Ahun Mahmud Khoja oglu was especially famous. In the madrasa, he learned the secrets of medicine from Mullah Khojaniyaz and his son Makhsum and mastered several languages. He translated the

medical works of Ibn Sina, Chaghmini, Jurjani, etc., and translated them into Uzbek in simple language for ordinary people to understand. Masharif Axun collected medicinal herbs from the sands and prepared medicines to treat the patients. He had a strong knowledge and ability to detect and treat skin diseases, various wounds, heart, kidney, lung diseases. From 1922 he taught at the Muhammad Amin Madrasa in Khiva, where he had a special permit that he could prepare medicines for pharmacies. Masharif Axun, like a number of Uzbek intellectuals, was persecuted in 1937 at the age of 78, accused of propaganda against the Soviets, and died in prison in 1938. [4]

In Shahrisabz, Kholikdahvoshi Nurjon, his wife Khalikova Sofiya, and his grandson Ahmad were treated and cured many ailments. Hatirchilik Rahim tabib Madiev is also very popular, he knew how to collect medicinal plants and prepare medicines from them. He was also treated by patients from the villages of Nurata and Kattakurgan districts. Rahim Tabib was arrested and repressed in 1937 under the label "enemy of the people." His son Ruhilla Rakhimovich Madiev followed in his father's footsteps and in 1935 graduated from the Tashkent State Medical Institute. In 1955, he conducted research on malaria and earned his Ph.D. Also known as Hatirchidan Ilovi Tabib, Qurbon Tabib, Alo Tabib, they were mainly engaged in the treatment of internal diseases and used to treat patients with medicines made from herbs, plant leaves and roots [7].

CONCLUSION

Thus, the lack of special documents and lists of doctors and fractures operating in the Soviet era does not allow to determine their contribution to public health. Although representatives of folk medicine were persecuted during the Soviet era, they took measures to preserve the cultural heritage of medicine and to make a worthy contribution to the work of public health, enriching it with new information from year to year.

REFERENCES:

1. Abrorov M. Preodaleniyе perejtkov shariata v Sovetskom Uzbekistane.: Avtoref. diss. kand. filos. nauk.– Tashkent, 1970. – S. 13.
2. Alixonto‘ra Sog‘uniy. Shifo ul-ilal. (Xastaliklar davosi) // Sharq yulduzi, 1996.– № 6-son.
3. Moshtabib-hoji Abdujabbor Muhammad Sobir o‘g‘li. Asrlar oshgan tabobat. – T.: Davr Rress, 2007.–B. 124.
4. Mo‘minova G.E. O‘zbekistonda sog‘liqni saqlash tizimi tarixi (1917-1991 yillar).–Toshkent, 2015.–B. 258-268.

5. «Положение о профессиональной работе и правах медицинских работников, запрещении врачей табибов и конфискации их лечебных имуществ» Постановление СИК Советов и СИК Уз.ССР №99 от 31-го октября 1926 г. Ravshanova G., Ravshanov P., Moziy sabog‘i. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – В. 83.
6. Salohiddinov B. M., Muhammadev M. Sharq tabobati tarixi. – T.: O‘qituvchi, 2002.–В. 85 – 86.
7. 8.Samadova N. Alixonto‘ra Sog‘uniy. Biz bilgan va bilmagan tarix. Monografiya. 2-kitob. Qarshi, «Nasaf», NMIU, 2021. В.37.
8. Сейфульмулюков И. К вопросу о табибизме в Узбекистане // Медицинская мысль Узбекистана, 1928.– № 9–10.– С.63–71.
9. Традиционная медицина: политика и практика профессионализации /Под ред. Е.Р. Ярской-Смирновой. М.:ОСЮ»Вариант», ССПГИ,2011.-С.212.
10. G‘oipov M., Ro‘zimboy Hasan., Olimjon Razzoq. Xiva tabobati. – T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi nashriyot. – T., 1995.– В. 50 – 52.
11. Shodiyev T. Shahrisabzda tibbiyot taraqqiyotining nurli yo‘li.– В.13.

POLITICAL REPRESSIONS DURING THE PERIOD OF COLLECTIVIZATION IN UZBEKISTAN (ON THE EXAMPLE OF KASHKADARYA REGION)

G. Muminova. KarSU, DSc.

B. Tashpulatov. KarSU, PhD.

ABSTRACT

This article describes the repressive policy of the Soviet Union in the 1920s, collectivization, and its impact on the living standards of the population, using the example of Kashkadarya region.

Keywords: “Unemployed farms”, “Regulations on Agriculture”, “Communism” collective farm, Engels collective farm, “Culture” collective farm, “New Power” collective farm, “mushtumzor”.

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается репрессивная политика Советского Союза в 1920-е годы, коллективизация и ее влияние на уровень жизни населения на примере Кашкадарьинской области.

Ключевые слова: «Безработные хозяйства», «Положение о сельском хозяйстве», колхоз «Коммунизм», колхоз Энгельса, колхоз «Культура», колхоз «Новая власть», «муштумзор».

INTRODUCTION

On January 30, 1930, the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (b) adopted a resolution "On measures to eliminate ear farms in the areas of mass collectivization." According to Soviet government documents, the ears were divided into three categories. The first category included counter-revolutionary ear activists, participants in terrorist acts and anti-Soviet uprisings, who were sentenced to be shot. The second category included the rich and some middle-class peasants, who were exiled to remote areas of the country. Ears in the third category were punished by relocating from their places of residence to newly developed lands⁹⁰.

The Soviet government spared no one in the consistent promotion of its ideas. Bolshevik party leaders exacerbated the process of collectivization, arguing that the collective system of land use would facilitate the management of the rural population.

---

⁹⁰ Kurbanov X.R. Forced collectivization in Uzbekistan and its consequences. 1929-1938. (on the example of modern Samarkand, Navoi, Bukhara regions) .: Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. – Tashkent, 2010.– P. 19.

Individual farms, the property of the energetic social strata of the village, were forcibly confiscated.

Penalties ranged from confiscation of property to imprisonment, deportation, and imprisonment. Such farms are called "laborless farms" if the farm regularly leases a certain part or all of its land each year, or if the trade, mill, priests are trustworthy, benefit from medicine, give money or interest as interest, and trade.

In order to prevent this from happening in the process of collectivization in republics such as Uzbekistan, the Soviet government in February 1930 issued resolutions on the preparation for collectivization. To do this, it is necessary to improve the relationship between the middle and lower classes, to strengthen the work of lower party organizations, to cleanse the Soviet authorities of "foreign" elements, to use the simplest forms of cooperation⁹¹.

DISCUSSION AND RESULTS

The Soviet government took measures to alleviate the unfavorable situation that arose in the process of collectivization. The directives of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union (b) called for the slow implementation of collectivization and ear classification measures, the preparation of poor and middle-class peasants for collectivization, and preparations for the construction of collective farms⁹².

Although the Soviet government's "Agricultural Regulations" of March 1, 1930, in the process of collectivization, the peasant was left with land, housing, simple equipment, cows, small livestock, and poultry, in some kolkhozes equipment, cows, chickens. This was also criticized by the Soviet authorities⁹³. They also realized that their departure in this situation would lead to increased public discontent with the Soviet government and a rift in the union between workers and peasants.

Individual dehkan farms have been forced to join various forms of collective farms. Even though the peasants did not participate in the meetings devoted to the establishment of the collective farm, the decisions of the meeting were made that they should be included in the kolkhozes. The husband of individual farmers, agricultural equipment has even been generalized to their homes. Such measures were not voluntary but were carried out on the basis of coercion in a manner determined from above. Anyone who opposed it was brutally punished. Thus, the slogan "End the ears

⁹¹ История Узбекской ССР. Т. II. – Ташкент, ...1957. – с. 283.

⁹² Резолюции и решения съезда Коммунистической партии Узбекистана. – Ташкент, 1957. – С. 262-267.

⁹³ Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского государства по сельскому хозяйству (1927-1935). – М....., 1957. – С. 280-289.

as a class" was announced. The headquarters set up in the process of collectivization were at the forefront of the measures of forcible transfer of peasants to the kolkhozes. Attacks and pressure on farmers have intensified. The complete confiscation of the property of rich farms, the deportation of "ear" families to other countries was carried out on the basis of mass lawlessness. Under the guise of fighting the ears, a general war was declared, mainly against the entrepreneur and business peasants. In most cases, middle-class farmers were "listened to." In defining the "ears", they were assessed not on a social basis, but in many cases on the basis of the condition of the farms. All these measures have aggravated the political situation in the villages, led to the escalation of mass protests and repression.

The collectivization movement took place in all districts of Kashkadarya region. In 1929 alone, 8 new collective farms were established in the Kasan district, 13 in the Yakkabag district, 15 in the Kitab district, and 15 in the Shakhrisabz district. By the end of the year, the number of collective farms in Kashkadarya region reached 94. In the village of Ertepa in the Karshi region, the first company was first chaired by Ahmad Haji and then by Bodomoy Yuldasheva. The collective farm in the village of Nuqrabad was headed by Daniel Bobo, who later moved to Afghanistan due to the oppression and repression of the Soviet government. The first collective farm, established in 1929 in the village of Sokhtapiyaz, was named after Engels, and Kurban Kadyrov was appointed its chairman. Later, Avaz Uljaev, Quvvat Kadyrov and Yahyokhon Asadov headed the collective farm. In 1930, a collective farm "Communism" was established in the village of Kipchak, headed by Zoirov, then Abduvahidov and Hamro Bozorov. Later the kolkhoz joined the Madaniyat kolkhoz in Mirmiron⁹⁴.

In 1930, the first collective farm was established in the village of Mangit, Karshi region, and the community was named "New Power". Khojamurod Nafasov was elected its first chairman. The members of the community handed over their sheep and goats to the kolkhoz "of their own free will". In the village, the property of the rich man and his husband was confiscated and generalized⁹⁵.

Anti-Soviet protests intensified, with 218 protests in Uzbekistan in 1928 and 423 in 1929. In Kashkadarya, 4 and 42 similar incidents took place, respectively⁹⁶.

Protests erupted among the population, with the disbandment of the Union of the Poor in the Shahrhisabz district and the Lenin Yuli collective farm in the Guzar district.

⁹⁴ Raxmatullayev T. Qo'rg'on sadosi. – Qarshi.: "Nasaf", 1999. –B.68-69.

⁹⁵ Jo'raqulov O. Qashqadaryo mang'itlari. – T.: "Fan", 1993.–B.111.

⁹⁶ Трагедия среднеазиатского киблака. 1 Т.–С.373-375.

Protests were also reported at the Koshchi collective farm in the Chirakchi district. The peasants came to the kolkhoz office and demanded a list of kolkhoz members and their destruction. There were also casualties among the population as a result of the clashes. In 1930 alone, 11 people fell victim to this process in the Kashkadarya region. The parties also inflicted severe economic damage on each other. For example, during the spring sowing season, farmers and middle-class farmers were found to be mixing cotton, grain, and sesame seeds in order to interfere with each other. The middle class peasants, while expressing their views at meetings devoted to the structure of the kolkhoz and among the population, severely criticized the emptiness of the local authorities.

The number of listeners in Uzbekistan has increased. In 1937, more than 60,000 people were persecuted in the republic due to the policy of collectivization. The farms were forcibly relocated to Siberia, the North Caucasus, the Republic of Tajikistan and Surkhandarya on behalf of the government.

CONCLUSION

Thus, the policy of collectivization of the Soviet state was a product of the ideas of the Bolshevik Party, in which the specifics of the regions, without taking into account the national mentality, were mainly based on coercion and violence.

As a result of collectivization, the centuries-old farming traditions have been cracked. Private property owners were prosecuted. Certain working methods have been eliminated. The villagers are confronted with each other. Peasants became the executors of the Soviet government's cotton monopoly policy. The abolition of individual farms and the ax to the root of ancient values, in turn, provoked strong protests from the general public. These measures of the Soviet state led to the collapse of market relations in the villages, the abolition of various forms of ownership.

REFERENCIES:

1. Jo‘raqulov O. Qashqadaryo mang‘itlari. – T.: “Fan”, 1993.–B.111.
2. Kurbanov X.R. Forced collectivization in Uzbekistan and its consequences. 1929-1938. (on the example of modern Samarkand, Navoi, Bukhara regions) .: Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences. – Tashkent, 2010.– P. 19.
3. Raxmatullayev T. Qo‘rg‘on sadosi.– Qarshi.:”Nasaf”,1999. –B.68-69.
4. Важнейшие постановления Коммунистической партии и Советского государства по сельскому хозяйству (1927-1935). – М....., 1957. – С. 280-289.

5. История Узбекской ССР. Т. II. – Ташкент, ...1957. – с. 283.
6. Резолюции и решения съезда Коммунистической партии Узбекистана. – Ташкент, 1957. – С. 262-267.
7. Трагедия среднеазиатского кишлака. 1 Т.–С.373-375.

BIRLASHGAN MILLATLAR TASHKILOTI VA ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLAR. TASHKILOT ISLOHATGA MUHTOJMI?

Meyerbek Yergashbayev.

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

ANNOTATSIYA

Maqolada Birlashgan Millatlar Tashkilotining zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimidagi o'rni yoritilgan. Tashkilotning turli organlari faoliyatini takomillashtirish, Xavfsizlik Kengashini qayta tashkil etishning murakkabligiga e'tibor qaratilgan. Islohatlar bo'yicha davlatlar pozitsiyasidan misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: BMT, islohat, Xavfsizlik kengashi, xavfsizlik, Veto

ABSTRACT

The article discusses the role of the United Nations in the modern system of international relations. Examples are given from the position of states on reforms.

Keywords: UN, reform, Security Council, security, veto

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается роль Организации Объединенных Наций в современной системе международных отношений. Приведены примеры с позиции государств по реформам.

Ключевые слова: ООН, реформа, Совет Безопасности, безопасность, право вето.

KIRISH

Birlashgan Millatlar Tashkilotining tinchlik va xafsizlikni ta'minlash, insonparvarlik yordami kabi sohalardagi erishgan muvaffaqiyatlari yaxshi ma'lum. Tashkilotning faoliyati ko'p qirralari bo'lib, insoniyat, olamning muhim masalalarni qamrab oladi: barqaror rivojlanish va terrorizmga qarshi kurash, demokratiya va boshqaruvni rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish va global sog'liqni saqlash muommolarini hal qilishdan oziq-ovqat ishlab chiqarishni rivojlantirishgacha. Shu maqsadlarga erishish va global xafsizlik va kelajak avlodlar taqdiri bo'yicha faoliyatni muvofiqlashtirish yo'lida juda ham ko'p ishlar qilmoqda.

Biroq, Birlashgan Millatlar Tashkiloti o'zining a'zo davlatlari va hozirgi dunyo xalqlari uchun foydali vosita bo'lib xizmat qilishi uchun, yigirma birinchi asr talablariga mos bo'lishi kerak. Shu munosabat bilan uzoq vaqtdan beri BMTda keng qamrovli islohotlar o'tkazish zarurligi haqida keng muhokamalar yuzaga kelmoqda. Tashkilotni isloh qilish uning jahon siyosatidagi markaziy muvofiqlashtiruvchi rolini kuchaytirish, zamonaviy dunyo sharoitlariga moslashish va barcha sohalardagi

faoliyat samaradorligini oshirishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Islohot keng ko‘lamli masalalarni o‘z ichiga oladi, ular ichida eng dolzarbi Xavfsizlik Kengashini isloh qilishdir.

BMTni isloh qilish zaruriyati

BMT islohoti nima?

Islohot ob‘ektning tabiiy, bosqichma-bosqich, tarkibiy va tubdan o‘zgarishidir. Shunga asoslanib, BMT islohoti tashkilotning hozirgi davrdagi taraqqiyotga moslashuvdir.

Dekolonizatsiya jarayoni natijasida xalqaro maydonda jahon iqtisodiyoti va siyosatiga ta‘siri kuchayib borayotgan yangi sub‘ektlar turkumi paydo bo‘ldi. So‘nggi bir necha yil ichida ular global o‘shining dvigateliga aylandi. Xitoy, Janubiy Koreya, Tailand, Malayziya, Singapur, Hindiston, Braziliya, Chili, JAR, Birlashgan Arab Amirliklari va boshqa mamlakatlarning iqtisodiy yuksalishi jahon iqtisodiy taraqqiyoti markazining sharqiy yo‘nalishda harakatlanishiga olib keldi.

Rivojlanayotgan mamlakatlarning BMT tuzilmalarida, ayniqsa Xavfsizlik Kengashida faolroq ishtirok etishi masalasi ko‘tarildi. Bugungi kunda bu davlatlar ko‘p tomonlama institutlarda mustahkam o‘rin egallab, global arxitekturani o‘zgartirmoqchi. Shunday qilib, BRIKS, Shanxay Hamkorlik Tashkiloti, G7, Xalqaro valyuta jamg‘armasi BMT islohotlarining amalga oshirilishini faol ravishda qo‘llab-quvvatlamogda, bu esa rivojlanayotgan mamlakatlarga qarorlar qabul qilish jarayonida ko‘proq vaznga ega bo‘lish imkonini beradi.

BMT islohoti tarafdorlarining noroziligiga nafaqat Xavfsizlik Kengashining tarkibi, balki uning ish uslublari, xususan, veto huquqi sabab bo‘lmoqda. Tanqidchilar buni davlatlarning suveren tengligi va demokratiya tamoyillarini buzuvchi anaxronizm deb atashadi. Xavfsizlik Kengashi islohoti tarafdorlari fikricha, u hozirgi ko‘rinishida Ikkinchi Jahon urushi artefakti bo‘lib, 1945 yildagi global kuchlar muvozanatini aks ettiradi va besh doimiy a‘zo o‘z maqomidagi imtiyozlarga ega. Bundan tashqari, BMT faoliyatining o‘nlab yillari davomida uning boshqaruv tizimida katta hajmdagi resurslarni o‘zlashtirish, shaffoflik va javobgarlikning yo‘qligi, turli komissiyalar, qo‘mitalar va idoralar funksiyalarining takrorlanishi kabi turli muammolar to‘planib qolgan.

XXI asrdagi globallashuv jarayonlari tufayli xalqaro xavfsizlik yangi tahdidlarga duch kelmoqda. Mamlakatlar o‘rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tengsizlikning chuqurlashishi, transmilliy terrorizm va diniy ekstremizm, yangi xalqaro nizolarning paydo bo‘lishi va mavjudlarning keskinlashuvi, nazoratsiz migratsiya oqimlari, transmilliy uyushgan jinoyatchilik, kiberxavfsizlik muammolari, ommaviy qirg‘in

qurollarining tarqalish xavfi, xavfli yuqumli kasalliklar, tabiiy resurslarning kamayishi, iqlim o'zgarishi - yangi yechimlar va jahon hamjamiyatning birlashishini talab qilmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti mavjudligining yettinchi o'n yilligi xalqaro keskinlik va dunyoda beqarorlikning kuchayishi bilan tavsiflanadi. Ushbu qisqa tarixiy davr Afg'oniston va Iroqda ko'plab to'qnashuvlar, Liviya va Suriyada, "Arab bahori" voqealari, Ukrainadagi urush, Rossiya va G'arb o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning keskin kuchayishi kabi hodisalarning paydo bo'lishi bilan ajralib turadi. Xalqaro hamjamiyatning ushbu muammolarning oldini olish va hal etishga qodir emasligi Birlashgan Millatlar Tashkilotini isloh qilish, uning ish uslubi va yondashuvlarini takomillashtirish muhimligidan dalolat beradi.

Tashkilotning tuzilishi, vazifalari va roli bizning zamonamiz ehtiyojlarini to'liq qondirmaydi, ortiqcha byurokratiya, sovuq urush davridagi saqlanib qolgan elementlar uning muvaffaqiyatli ishlashiga to'sqinlik qilmoqda. Islohot ba'zan munosabatlarda keskinlik olib keladi, bir qator davlatlar tomonidan tanqidga uchrashi va bir qator to'siqlar bo'lishi, bu jarayon uzoq davom etishi mumkin, lekin nima bo'lsa ham unga yechim topilishi zarur.

Sovuq urushning tugashi va AQShning jahon siyosatining nominal gegemoni sifatida paydo bo'lishi natijasida tashkilotni isloh qilish masalasi ayniqsa dolzarb bo'lib qoldi. 1990-yillarda BMT dunyoning turli burchaklaridagi mojaralarni hal qilish uchun qattiq chora ko'ra olmagan masalan, Ruandadagi Tutsi halqining genotsidi va Afrikadagi boshqa mojarolarga (Kongo urushlari, Darfur, Eritreya mojarolari va boshqalar).

Ayniqsa, Bolqon inqirozining jiddiy va og'riqli sinovlari va Yaqin Sharq inqirozi, Iroq, Afg'oniston va Liviyaga harbiylarning kirib kelishi, Livan va G'azodagi Isroil operatsiyalarini qayd etib o'tish zarur.

BMT islohati: yutuq va kamchiliklar

Birlashgan Millatlar Tashkiloti rahbariyati bir necha bor tashkilotni yangilash va qayta tashkil etish mumkin bo'lgan hujjatni ishlab chiqishga urinishgan. Shunday qilib, 2004-yilda Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi K. Annan tomonidan tashkil etilgan yuqori darajadagi hay'atning "Xavfsiz dunyo: bizning umumiy mas'uliyatimiz" hisoboti nashr etildi. Hujjat XXI asrda kollektiv xavfsizlikning tubdan yangi qarashlarini belgilab berdi. BMT yangi tahdidlarga muvaffaqiyatli dosh bera olishi uchun uni mustahkamlash bo'yicha shoshilinch choralar ko'rish zarur degan xulosaga kelindi.

2005-yilda K. Annanning “Erkinlikda: barcha uchun taraqqiyot, xavfsizlik va inson huquqlari sari” ma’ruzasida BMTga a’zo davlatlarga xalqaro munosabatlar tizimini isloh qilish bo’yicha harakat dasturini taklif qilgan edi. 2006-yilda Bosh kotibning “Birlashgan Millatlar Tashkilotiga sarmoya kiritish: Butun dunyoda kuchliroq tashkilot sari” hisoboti nashr etildi, unda inson resurslarini boshqarish, BMT boshqaruv tuzilmasi, axborot texnologiyalari tizimlari, byudjet va moliyaviy operatsiyalar sohalarida qator islohotlar tashabbuslari taklif etildi. Afsuski, ushbu hujjatlar tashkilotga a’zo davlatlarni uni isloh qilish masalasida birlashtira olmadi.

Davlatlar BMTni isloh qilish bo’yicha o’z pozitsiyalariga ega. Xususan, Rossiyaning BMTni isloh qilishdagi yondashuvi quyidagi tamoyillarga asoslanadi[1].

- Birinchidan, bu butun tizimni mustahkamlash va samaradorligini oshirish fonidagi islohot bo’lishi kerak.

- Ikkinchidan, bu jarayon xalqaro huquq tamoyillari va BMT Nizomiga asoslanishi kerak. Agar ikkinchisi o’zgartirishlarni talab qilsa, bu ham Nizomning o’zida nazarda tutilgan tartiblarga muvofiq amalga oshirilishi kerak.

- Uchinchidan, BMT islohoti xalqaro hamjamiyatni parchalashi emas, balki birlashtirishi kerak, shuning uchun fundamental masalalar bo’yicha qarorlar a’zo davlatlar o’rtasida qabul qilinishi kerak.

Rossiya Federatsiyasining 2013 yilgi Tashqi siyosat konsepsiyasida XXI asrda xalqaro munosabatlarni tartibga solish va jahon siyosatini muvofiqlashtirish markazi sifatida BMT qolishi kerakligi ta’kidlangan. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashining islohoti xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash uchun asosiy mas’uliyat yuklangan organ sifatida uning faoliyati samaradorligini oshirishga qaratilgan bo’lishi kerak. Tashkilotni oqilona isloh qilish jarayonida Xavfsizlik Kengashi ko’proq vakillikka ega bo’lishi va o’z ishida zarur bo’lgan tezkorlikni ta’minlashi kerak. Xavfsizlik Kengashida qo’shimcha o’rinlar yaratish bo’yicha har qanday qarorlar keng muhokamalar asosida qabul qilinishi va uning doimiy a’zolari maqomi saqlanib qolishi kerak [2].

AQSh Prezidenti B.Obama Prezident kichik Jorj Bushning kursini davom ettirdi, unda Xavfsizlik Kengashini isloh qilish muammosiga emas, balki kundalik ish va moliyaviy boshqaruv sifatini, BMTning javobgarligi, shaffofligi va boshqaruvchanligini oshirishga, qaratilgan ma’muriy islohotlarga ustuvor ahamiyat berildi. B. Obama, shuningdek, BMTning shaffoflik va javobgarlik tashabbusi deb nomlangan dasturning ikkinchi bosqichini ishga tushirib, “Yanada samarali, faol, shaffof va ishonchli BMT tizimini targ’ib qilish bo’yicha davom etayotgan sa’y-

harakatlarni” (United Nations Transparency and Accountability Initiative, UNTAI) o‘zining asosiy ustuvor yo‘nalishi sifatida belgiladi [3]. Dastur kichik Jorj Bush davrida amalga oshirila boshlangan edi va sakkiz yo‘nalishni qamrab olgan [4].

Shu bilan birga, agar Rossiyaning yondashuvi BMTda ustuvor va ustuvor bo‘lmagan islohotlarga ajratmaslik prinsipiga asoslansa, Qo‘shma Shtatlar tashkilotni yanada boshqariladigan va mas‘uliyatli qilishga qaratilgan ma‘muriy islohotga ahamiyat beradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining byudjet sohasida shaffoflik va hisobdorlikni oshirish chora-tadbirlari, mansabdor shaxslarning daromadlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni e‘lon qilish dasturini kengaytirish kompleks islohotlar jarayonining natijalari bo‘ldi. Nazorat va audit tizimlari kuchaytirildi, ichki nazorat xizmatlari boshqarmasiga qo‘shimcha mablag‘lar ajratildi. Etika boshqarmasi tashkil etildi, tergov vositalari takomillashtirildi, axborot va kommunikatsiya texnologiyalari tuzilmalari takomillashtirildi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jamg‘armasi, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Gender tengligi va Ayollar huquqlarini kengaytirish bo‘yicha tashkiloti ichki tahlilni yaxshilash bo‘yicha choralar ko‘rdi.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Kotibiyatida davom etayotgan islohot kelajakda ko‘proq diplomatik sa‘y-harakatlarni talab qiladi. Rossiya Federatsiyasining BMTdagi doimiy vakili V.Churkin Kotibiyatni demokratlashtirishga chaqirib, tashkilotda AQSh, Fransiya va Buyuk Britaniya muhim o‘rinlarni egallab olganini ta‘kidladi. U “Uchta muhim lavozim - Bosh kotibning tinchlikni saqlash, siyosiy, gumanitar masalalar bo‘yicha o‘rinbosarlari haqiqatda uchta davlat tomonidan tortib olinganida, bunday vaziyatni normal deb hisoblash mumkin emas. Ishonchimiz komilki, Kotibiyat faoliyatining samaradorligi va qonuniyligini ta‘minlash uchun BMTga a‘zo barcha davlatlar o‘rtasida Kotibiyatdagi ushbu va boshqa ba‘zi yuqori lavozimlarni rotatsiya qilish zarur. Ularni tayinlanish jarayonini yanada shaffof qilish muhim” dedi [5].

Ta‘kidlash joizki, BMT a‘zolarining uchdan bir qismini tashkil etuvchi "77 guruhi"⁹⁷ va Xitoy uzoq vaqtdan beri Kotibiyatdagi lavozimlarni geografik va gender jihatdan teng taqsimlash masalasini ko‘tarib kelgan. Ular ushbu organda barcha

⁹⁷ "77 гурухи" (Group of Seventy Seven) (2013-йилда G133)- ривожланаётган мамлакатларнинг БМТ ва унинг органлари доирасида фаолият юритувчи энг йирик ҳукуматлараро ташкилоти. Гурух тузиш тўғрисидаги қарор 1964-йилда Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги ривожланаётган мамлакатлар вазирларининг йиғилишида қабул қилинган ва худди шу йилнинг 15-июнь куни Женевада бўлиб ўтган БМТ Савдо ва тараққиёт конференциясининг 1-сессиясида расман расмийлаштирилган. Дастлаб янги ташкилотга аъзо давлатлар сони 77 тани ташкил этган бўлса, БМТ аъзолигига кўпроқ давлат аъзо бўлгач, уларнинг сони ортиб борди.

mamlakatlar fuqarolari vakilligini ta'minlaydigan islohotni talab qilmoqdalar. Misol uchun, 2008-yilgi "77 guruhi" va Xitoyning BMT boshqaruv islohoti bo'yicha pozitsiyasi hujjatida shunday deyilgan edi: "Muhim departamentlardagi yuqori boshqaruv lavozimlari faqat BMTga a'zo bo'lgan ba'zi davlatlarning ixtiyorida. Bu Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining bir qator rezolyusiyalariga zid keladi va shoshilinch choralar ko'rishni talab qiladi" [6].

Qayd etish joizki, tashkilot mandatlarini ko'rib chiqish – eskirgan, bir-birini takrorlaydigan samarasiz dasturlarni qayta ko'rib chiqish lozim. Bu zaruratdan kelib chiqib, 2005-yilda Bosh Assambleyaning yubiley sessiyasida qaror qabul qilindi, ammo amalda uni amalga oshirish ortga surilib kelmoqda.

Uzoq vaqt davomida Rossiya BMT Nizomida nazarda tutilgan Xavfsizlik Kengashining yordamchi organi - Harbiy shtab qo'mitasi faoliyatini jonlantirishni talab qilmoqda. Rossiya delegatsiyasining BMTdagi uzoq sa'y-harakatlaridan so'ng, shtab o'zining amaliy faoliyatini faollashtirdi. Shunday qilib, Xavfsizlik Kengashining doimiy a'zolarining harbiy maslahatchilari Gaiti va Malidagi operatsiyalarga jalb qilindi [7].

BMT Bosh Assambleyasi faoliyatini jonlantirish masalasi muntazam muhokama qilinmoqda. 2005-yilda bo'lib o'tgan yubiley Butunjahon sammitidan so'ng uning faoliyatini jonlantirish uchun maxsus ishchi guruhi tashkil etildi. Unda Bosh Assambleya Raisining Bosh kotib va Xavfsizlik Kengashi, Iqtisodiy va Ijtimoiy kengashlar raislari, yordamchi organlar raislari bilan muntazam uchrashuvlarini o'tkazish va ushbu uchrashuvlar natijalari bo'yicha a'zo davlatlar uchun brifinglar, xalqaro hamjamiyat uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masalalar bo'yicha interaktiv har tomonlama tematik munozaralar tashkil etib borish amaliyotini joriy etish kelishib olindi [8].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining tinchlikparvar faoliyati doimiy evolyusiya holatida: tinchlikparvar operatsiyalarni tahlil qilish amalga oshirilmoqda, bugungi kunda va keyingi yillarda BMT tinchlikparvar kuchlari salohiyatini ro'yobga chiqarish va BMT missiyalari samaradorligini oshirish bo'yicha hal qilinishi kerak bo'lgan asosiy taktik va strategik muammolar tahlil qilinmoqda va to'liq ta'minlash imkoniyatlari o'rganilmoqda. Ushbu sohadagi tendensiya "ko'k dubulg'alar"ning profilaktika maqsadida kuch ishlatish huquqiga ega bo'lishini anglatadi. Bu tinchlikparvar kuchlar joylashtiriladigan davlatlardagi qiyin vaziyat tufayli missiya a'zolariga qarshi hujumlar sonining ko'payishiga olib kelishi mumkin. Shu munosabat bilan tinchlikparvar kuchlarning xavfsizligini ta'minlash masalasi ayniqsa keskinlashdi [9].

Shuningdek, Birlashgan Millatlar Tashkilotining kamchiliklaridan biri mandatni berish bilan bog‘liq bo‘lgan va uni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘lgan funksiyalar o‘rtasidagi tafovut juda keng ekanligidir. Xavfsizlik kengashi a‘zolari Xavfsizlik Kengishi mandatlarini amalga oshirish uchun siyosiy va moddiy ko‘mak berishda yetakchilik qilishlari kerak. Xavfsizlik Kengashi islohotini amalga oshirishda BMT a‘zolari Xavfsizlik Kengashiga a‘zo bo‘lish nafaqat qo‘shimcha imtiyozlarni balki, qo‘shimcha mas‘uliyatni ham nazarda tutishini yoddan chiqarmasligi kerak.

Muhim bir jihatni ta‘kidlash joiz: BMTning har qanday islohot loyixasi 2 ta muhim shart bajarilmasa, tug‘ri amalga oshirilgan bo‘lmaydi:

1. Birlashgan Millatlar Tashkiloti a‘zolari va tashkilotni isloh qilish loyihasi tashkilotning asosiy xujjati- BMT Ustavining prinsiplariga mos kelishi kerak.

2. Loyiha zamonaviy halqaro munosabatlarning tabiatiga mos kelishi kerak.

Tinchlikni saqlashning yangi jihati ilg‘or texnik jihozlardan, xususan, qurolsiz, uchuvchisiz apparatlaridan foydalanish bo‘lib, ulardan foydalanish, nazorat qilish va olingan ma‘lumotlarning maxfiylikini ta‘minlashning huquqiy asoslarini ishlab chiqishni taqozo etadi. Tinchlikni saqlash operatsiyalarining yana bir xususiyati ularning tinchlik o‘rnatish vazifalari bilan bog‘liq ko‘p komponentli xususiyatidir. Ularning vakolatlariga reintegratsiyani rag‘batlantirish, xavfsizlik sektorini isloh qilish va huquqni muhofaza qilish organlari faoliyatini tiklash kabi ijtimoiy, gumanitar, huquqiy xarakterdagi komponentlar kiritila boshlandi. Ko‘rilayotgan chora-tadbirlarga qaramay, BMTning tinchlikparvar operatsiyalari samaradorligi hali ham yetarli darajada emas, ularni qo‘llab-quvvatlash uchun moliyaviy xarajatlar ortib bormoqda.

BMTning yangi tuzilmalari

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh kotibi K.Annan taklifi bilan 2005 yilda nizolar oqibatlarini bartaraf etish, ularning sabablarini bartaraf etish va tinch hayot tarzini targ‘ib etish, mamlakatlarga ko‘maklashish maqsadida Tinchlikni o‘rnatish komissiyasi tashkil etildi. Bir yil o‘tgach, konflikt yuzaga kelgan mamlakatlarga resurslarni tezlik bilan taqsimlash uchun Birlashgan Millatlar Tashkilotining Tinchlik qurish jamg‘armasi tashkil etildi.

Qo‘shma Shtatlar Tinchlik o‘rnatish komissiyasini tuzish bo‘yicha muzokaralarda bu g‘oyani qo‘llab quvvatladi va ushbu tuzilma BMT Xavfsizlik Kengashi nazorati ostida maslahat organi sifatida tashkil etildi. Rivojlanayotgan mamlakatlar Tinchlik o‘rnatish komissiyasini Bosh Assambleya nazorati ostidagi ishchi tuzilmaga aylantirish istagida edi. Shunday qilib, Bosh Assambleyasi va Xavfsizlik Kengashi vakolatlariga nisbatan g‘arb davlatlari va rivojlanayotgan

davlatlar o'rtasida "arqon tortish" jarayoni boshlandi. Tinchlik o'rnatish komissiyasi Xavfsizlik Kengashi tarkibida qoldi.

Bugungi kunda Tinchlik o'rnatish komissiyasi moliyaviy resurslarning yetishmasligi, faoliyatining aniq yo'nalishlarini belgilash, mehnat taqsimotida muvofiqlashtirishdagi qiyinchiliklarni boshdan kechirmoqda. Liberiya va Serra Leonedagi barqarorlik Komissiyaning samarali faoliyatiga misol bo'la oladi. Gvineya-Bisauda, Markaziy Afrika Respublikasida, Janubiy Sudanda istalgan natijalarga erisha olmadi.

2006 yilda Inson Huquqlari Kengashi tuzildi, unga tegishli mamlakatlarda inson huquqlariga rioya etilishini monitoring qilishning ob'ektiv mexanizmi sifatida Universal davriy sharhning yangi funksiyalari berildi. Oldindan mavjud bo'lgan Inson huquqlari bo'yicha komissiya AQShning tanqidlari ostida qoldi. Bu Isroilga qarshi rezolyusiyalar va uning a'zolik maqomi bilan bog'liq edi, kichik Jorj Bush ma'muriyatining fikriga ko'ra, bu organni butunlay obro'sizlantiradi. Inson huquqlari bo'yicha kengashni tashkil etish to'g'risidagi rezolyusiya loyihasining yakuniy matni Qo'shma Shtatlar kutganiga zid bo'lgani uchun ular ushbu tuzilmaga a'zo bo'lishdan bosh tortgan edilar. Prezident B. Obama ma'muriyati Inson huquqlari bo'yicha kengashga qaytib, o'z siyosatida "strategik ko'p tomonlama" va "prinsipial ishtirok etish" yondashuvlarini e'lon qildi [10].

Biroq, Vashingtonga ko'ra, Kuba va Eron kabi nodemokratik davlatlar Inson Huquqlari Kengashida mavjudligi noroziliklarni keltirib chiqardi. Da'volar, shuningdek, Isroilni tanqid qilishga bag'ishlangan ko'plab maxsus sessiyalarga tegishli. Qo'shma Shtatlar Eron va Suriyani Inson huquqlari bo'yicha kengashga kirmasligi uchun harakat qildi. Ular Inson Huquqlari Kengashidagi vaziyatni o'z foydasiga o'zgartirishga muvaffaq bo'lishdi: Isroilga e'tibor darajasini pasaytirish va Kengash ishining boshida bekor qilingan Erondagi inson huquqlari bilan bog'liq vaziyatni qayta ko'rib chiqishni tiklash; Suriyada maxsus tergov komissiyasini tashkil etish; Shimoliy Koreya va Belarus bo'yicha maxsus ma'ruzachilar lavozimini yaratish; Shimoliy Koreyadagi inson huquqlari masalasini Xavfsizlik Kengashida muhokama qilish imkoniyati;

Birlashgan Millatlar Tashkilotining inson huquqlari bo'yicha tuzilmasi o'z nomini o'zgartirib, avvalgidek muammolarga duch keldi, ya'ni davlatlar guruhlarini manfaatlarining qutblanishi va u yerda ko'rib chiqilayotgan masalalarning siyosiylashuvi. Masalan, Ukraina, Suriya, Myanma, Shimoliy Koreya bo'yicha muhokamalar qizg'in va umumiy yondashuvlar mavjud emas. 2008 yil, Kengash ishining boshlang'ich davrining o'zida uning faoliyatidagi muammolarni muhokama

qilgan ekspertlar Inson huquqlari kengashini “siyosiy futbol” deb atashgan [11, 348 b.]. Rossiya Inson Huquqlari Kengashiga “inson huquqlarini siyosiy lashtirishga va bu sohadagi xalqaro me’yorlarning umuminsoniy me’yorlar niqobi ostida tor talqin qilinishiga qarshi”ligi uchun a’zo bo’ldi. Uning yondashuvi har bir davlat va jamiyat o’z yo’lidan borish huquqiga ega ekanligiga asoslanadi. Rossiya Federatsiyasi inson huquqlari muammolaridan siyosiy bosim vositasi sifatida foydalanishga yo’l qo’yilmaslik prinsipiga tayanadi [12].

2005-yilda Prezident Jorj Bushning taklifi bilan BMT Demokratiya jamg’armasi tashkil etildi. Fond loyiha faoliyatini amalga oshirish uchun fuqarolik jamiyati, nodavlat notijorat tashkilotlari, hukumatlar va xalqaro tashkilotlarga grantlar ajratadi. Loyihalar inson huquqlari, demokratlashtirish vositalari, ayollar, yoshlar, ommaviy axborot vositalari erkinligi, fuqarolik jamiyatini mustahkamlash kabi yo’nalishlarda amalga oshirilmoqda. Jamg’arma mablag’larini birinchilardan postsovet va Afrika davlatlari olishdi. Jami 120 ga yaqin davlat jamg’armadan mablag’ oldi. Demokratiya jamg’armasi hozirda Ukraina, Boliviya va Kongo Demokratik Respublikasida faoliyat yuritadi.

Shuni ta’kidlash kerakki, "demokratiya va inson huquqlarini qo’llab-quvvatlash" faoliyati noaniq bo’lib, davlatlarning ichki ishlariga aralashish, muayyan siyosiy manfaatlarga xizmat qilish, davlat hokimiyati o’zgarishi bilan bog’liq bo’lgan muxolif guruhlar va harakatlarni qo’llab-quvvatlashni o’z ichiga oladi. 2015 yilda Rossiyada xorijiy agentlar sifatida faoliyat yurituvchi notijorat tashkilotlari ro’yxatiga boshqa xorijiy manbalar qatorida BMTning Demokratiya jamg’armasi tomonidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar ham kiritilgan.

2015-yil 16-sentabrda BMT Bosh Assambleyasining 70-yubiley sessiyasi boshlanishi munosabati bilan bo’lib o’tgan matbuot anjumanida uning Bosh kotibi Pan Gi Mun BMTning ayrim missiyalari xatolarining jiddiyligini, ular yuborilgan mamlakatlardagi vaziyat yanada murakkablashganini e’tirof etdi.

Umuman olganda, BMTda turli masalalar bo’yicha ishlar, jumladan, uni isloh qilish Shimol va Janub qutblanishi fonida olib borilmoqda. Shunday qilib, Qo’shma Shtatlar va Yevropa Ittifoqi boshqaruvni modernizatsiya qilish va moliyaviy resurslarni yanada samaraliroq sarflash muhimligi haqida gapirib, tashkilotning ma’muriy islohotini o’zlarining ustuvor yo’nalishlari deb biladi. Bular moliyaviy menejment, xodimlarni boshqarish, xaridlar tizimi, xulq-atvor normalari va axloq qoidalari, ichki audit va tergov vositalarini kuchaytirish kabi masalalardir. G’arb delegatsiyalarining faoliyati asosan BMTda yadroviy qurollarni tarqatmaslik, terrorizm, qurolsizlanish va inson huquqlari kabi muammolarni hal qilishga

qaratilgan. Qo‘shma Shtatlar BMTning rivojlanish tuzilmalarida moliyaviy va boshqaruv islohotlarini ilgari surish tarafdori. Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotida ham islohotlar rejalashtirilgan [13].

“77 guruxi” va Xitoy Birlashgan Millatlar Tashkilotida boshqaruvni yaxshilash tarafdori, shu bilan birga rivojlanayotgan mamlakatlarning Kotibiyatda vakillik qilishi muhimligini ta’kidlab, xalqaro iqtisodiy va moliyaviy arxitekturani isloh qilish, qashshoqlikni bartaraf etish va barqaror rivojlanish kabi iqtisodiy va ijtimoiy masalalarga ustuvor ahamiyat beradi. Rivojlanayotgan mamlakatlar rivojlanish sohasidagi moliyaviy resurslarning qisqartirishidan juda havotirda. “77 guruhi” delegatlaridan biri shunday deydi: “Bizning qashshoqlikdagi hayotimizni boshqalar tushuna olmaydi. Biz uchun bu haqiqat: odamlar oziq-ovqat va boshpanasiz yashaydilar. Ular uchun bu faqat nazariy munozaradir” [14].

“77 guruhi” shuningdek, AQSh tomonidan faol ilgari surilayotgan tashkilotning ma’muriy islohoti rivojlanayotgan mamlakatlar manfaatlariga tajovuz qilish va BMTning asosiy moliyaviy donorlari hisoblangan davlatlarning ta’sirini kuchaytirishga qaratilgan, deb hisoblaydi. Ularning tashvishi gumanitar masalalardan xavfsizlik masalalariga o‘tish ehtimoli bilan bog‘liq [15]. Shu bilan birga, “77 guruhi” va Xitoy BMT Taraqqiyot dasturi faoliyatiga alohida e’tibor qaratadi va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish sohasiga yo‘naltirilayotgan moliyaviy resurslar hajmini oshirish tarafdori, a’zo davlatlar, ularning moliyaviy imkoniyatlaridan qat’i nazar BMT tizimida teng huquqli ekanligini ta’kidlaydi.

BMT islohotini amalga oshirishdagi qiynchiliklar

Islohotga eng jiddiy to‘siq- siyosiy kelishuvning yuqligi. Islohotlar faqat kichik bir guruh siyosatchilari va tor mutaxassislarning qarashlarini aks ettirsa, samarali bo‘la olmaydi. Ular keng kelishuvga asoslangan va umumiy qadriyatlarni ifodalashi kerak. Bunday kelishuvga erishish dunyo hamjamiyatining asosiy va umumiy vazifasiga aylanishi kerak.

1993 yilda BMT Xavfsizlik kengashini isloh qilish masalalari bilan shug‘ullanish uchun ochiq ishchi guruhi tuzilgan edi. 2000-yilda Ming yillik sammitida deklaratsiya qabul qilindi, unda davlat va hukumat rahbarlari Xavfsizlik Kengashini keng qamrovli isloh qilish bo‘yicha sa’y-harakatlarini faollashtirish qat’iyatini bildirdilar. 2005-yil sentabr oyida bo‘lib o‘tgan yubiley Jahon sammitida a’zo davlatlar o‘rtasidagi keskin kelishmovchiliklar tufayli bu borada bir qarorga kelinmadi.

Bugungi kunga kelib, bu sohada o‘zgarishning yo‘qligi BMT Xavfsizlik Kengashida vakillik qilish imkoniyati uchun kurashayotgan davlatlar guruhlarini

o‘rtasida bir-birini istisno qiluvchi yondashuvlarning mavjudligi bilan bog‘liq. “Bir guruh davlatlar mutlaqo yangi doimiy o‘rinlar yaratilishini talab qilmoqda, yana biri esa yangi doimiy o‘rinlarni yaratishga yo‘l qo‘yish mutlaqo mumkin emas va doimiy bo‘lmagan a‘zolar sonini ko‘paytirish orqali yechim izlash kerak, deb hisoblaydi. Ayni paytda ikkala guruh ham BMT Xavfsizlik kengashini kengaytirish tarafdori”, — dedi Rossiya tashqi ishlar vaziri S.Lavrov [16].

Hindiston, Braziliya, Germaniya va Yaponiya yoki bu o‘rinlarga da‘vogar “To‘rtlik guruhi” (G4) Xavfsizlik kengashini doimiy a‘zolar toifasiga kengaytirish tarafdori. Pokiston, Janubiy Koreya, Argentina, Turkiya, Ispaniya va boshqalarni o‘z ichiga olgan “Konsensus uchun birlashish” guruhi o‘zlarining “BMT Xavfsizlik Kengashi faoliyatini kengaytirish bo‘yicha yo‘riqnomasi”ni ilgari surdi. Ular Xavfsizlik Kengashining doimiy bo‘lmagan a‘zolari sonini kengaytirish orqali isloh qilishni taklif qilmoqdalar. Bu mamlakatlarning bir guruhi Xavfsizlik Kengashida yangi doimiy o‘rinlar tashkil etishni maqsadga muvofiq emas deb hisoblaydi.

Ushbu qarama-qarshi guruhlarining hech biri hozirgacha taklif qilingan taklif maksimal darajada qo‘llab-quvvatlanishini va Xavfsizlik Kengashi islohoti uchun asos bo‘lishini ta‘minlay olmadi. Boshi berk ko‘chadan chiqish va murosaga kelish uchun oraliq formulani ishlab chiqishga harakat qilindi, ammo BMTga a‘zo davlatlarning fikrlaridagi keng farqlar tufayli muvaffaqiyat qozonmadi.

Moskva davlat xalqaro munosabatlar institutining Yevroatlantika xavfsizligi markazi direktori A. Nikitin vaziyatni quyidagicha baholaydi: “A‘zolar sonini ko‘paytirish mumkin, lekin Rossiya ba‘zi nomzodlarni, G‘arb davlatlari boshqalarni qo‘llab-quvvatlaydi, ba‘zilari esa bir-biri bilan bog‘langan. Masalan, Hindistonni Pokistonsiz, Braziliyani Argentinasi qabul qilib bo‘lmaydi va hokazo. Bu yerda, boshqa ko‘plab sohalarda bo‘lgani kabi, buyuk davlatlarning manfaatlari faqat texnik masalalarga qaratilgan va bu BMT Xavfsizlik Kengashining islohotini o‘nlab yillar davom etadigan jarayonga aylantiradi” [17].

2015-yil 25-sentabr kuni Nyu-Yorkda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 70 yilligiga bag‘ishlangan BMT Bosh Assambleyasining yubiley sessiyasi ochildi, unda ko‘plab xalqaro muammolardan tashqari, Xavfsizlik Kengashining islohoti ham muhokama qilindi. Braziliya, Germaniya, Hindiston va Yaponiya qo‘shma bayonot chiqarib, yil davomida Xavfsizlik Kengashini kengaytirish uchun islohot qilish zarurligini ta‘kidladilar. Shunday qilib, Braziliya Prezidenti D. Russeff shunday dedi: “Katta to‘rtlik mamlakatlari yirik iqtisodiyot va Yer aholisining muhim qismini tashkil qiladi. Albatta, biz nafaqat o‘zimiz a‘zo bo‘lishni, balki Xavfsizlik Kengashining doimiy va nodoimiy a‘zolari sonining kengayishini istaymiz” [19].

Rossiya Prezidenti V.Putin 70-sessiyada soʻzlagan nutqida shuni taʼkidladi: “Birlashgan Millatlar Tashkiloti qonuniylik, vakillik va universallik nuqtai nazaridan tengi boʻlmagan tuzilmadir. Albatta, dunyo oʻzgarimoqda va BMT bu tabiiy oʻzgarishlarga mos boʻlishi kerak. Rossiya keng konsensus asosida barcha hamkorlar bilan BMTni yanada rivojlantirishga tayyor, ammo biz BMTning nufuzi va qonuniyligiga putur yetkazishga urinishlarni oʻta xavfli deb hisoblaymiz. Bu xalqaro munosabatlarning butun arxitekturasi qulashiga olib kelishi mumkin. Shunda bizda haqiqatan ham kuch qonuniyatidan boshqa hech qanday qoida boʻlmaydi” [20].

Rossiya Hindiston va Braziliyaning Kengashga doimiy asosda aʼzo boʻlish toʻgʻrisidagi arizalarini, shuningdek, Afrika qitʼasining ushbu tuzilmada doimiy boʻlishini qoʻllab-quvvatlaydi. “Ammo bularning barchasiga qaramay, BMT Xavfsizlik Kengashini boshqarib boʻlmaydigan, haddan tashqari amorf va shishgan organga aylantirmaydigan islohotlarni ilgari surish kerak. Jahon taraqqiyotining barcha hududlari, barcha markazlarini toʻgʻri koʻrsatish bilan birga, uning faoliyatidagi samaradorlik yana bir asosiy tamoyildir. Mintaqada 20 kishidan iborat oz sonli aʼzolar - menimcha, bu siz diqqatni qaratishingiz kerak boʻlgan chegaradir ”, - S. Lavrov [21].

Xavfsizlik Kengashiga yangi doimiy aʼzolarini kiritish tarafdori boʻlgan BRIKS guruhi mamlakatlari qoʻshma pozitsiyani bildirdi. “Birlashgan Millatlar Tashkiloti, xususan, uning Xavfsizlik Kengashi global muammolarga eng yaxshi javob bera olishi uchun uni yanada samaraliroq vakillik qilish uchun keng qamrovli islohot qilish zarurligini eʼlon qiling. Xitoy va Rossiya- Braziliya, Hindiston va Janubiy Afrikaning xalqaro munosabatlardagi maqomi va rolga katta ahamiyat berishlarini va ularning BMTda muhimroq rol oʻynash istagini qoʻllab-quvvatlashlarini yana bir bor taʼkidlaydilar”, - deyiladi Ufa deklaratsiyasi matnida [21].

Qoʻshma Shtatlar Xavfsizlik Kengashini isloh qilish masalasida past darajadagi pozitsiyani egallaydi. Ular uni kengaytirish boʻyicha takliflarni olqishlaydilar, lekin Rossiya kabi veto huquqini oʻzgartirishga qarshi. 2015-yil noyabr oyida Prezident B. Obama Hindistonga tashrif buyurdi va AQShning Xavfsizlik Kengashining doimiy aʼzosi boʻlish istagini qoʻllab-quvvatlashini eʼlon qildi [22]. U Hindistonni birinchi marta 2010-yilda rasman qoʻllab-quvvatlashini bildirgan. Bu qadamlar, ehtimol, xalqaro kun tartibini taklif etuvchi taniqli va nufuzli oʻyinchiga aylangan BRIKS guruhi mamlakatlari birligini buzishga qaratilgandir.

Prezident B. Obama ham Xavfsizlik Kengashiga Afrika qitʼasidan vakilni kiritish tarafdori edi. Uning taʼkidlashicha, “AQSh BMT Xavfsizlik Kengashi tuzilmasini oʻzgartirish konsepsiyasini qoʻllab-quvvatlaydi. Menimcha, prinsipial

jihaddan Kengashda Afrika qit'asidan kamida bitta vakil, shuningdek, dunyoning boshqa mintaqalari va boshqa yetakchi davlatlar bo'lishi kerak "[23].

Bu borada Geosiyosiy muammolar akademiyasi vise-prezidenti K.Sokolov ta'kidlaydi: "Barak Obamaning BMT Xavfsizlik Kengashi tarkibini kengaytirish bo'yicha takliflari juda shaffof: nisbatan kam rivojlangan mamlakatlardan yangi a'zolarning kiritilishi dominant kuch- AQShga qo'shimcha ovozlar beradi. Bundan tashqari, ularga veto huquqini berish ba'zi qarorlar uchun javobgarlikni AQShning tashqi bosimi ostidagi uchinchi davlatlarga o'tkazish imkonini beradi." [24].

Birlashgan Millatlar Tashkiloti yanada rivojlanishi uchun islohotlarga muhtoj va Germaniya yordam berishga tayyor, sobiq kansler Angela Merkel tashkilotning 75 yilligiga bag'ishlangan BMT Bosh Assambleyasining tantanali yig'ilishida shunday bayonot berdi. Shu bilan birga, Germaniya tashkilotda mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga va BMT Xavfsizlik Kengashining kengaytirilgan a'zosi sifatida keng ko'lamli muammolarni hal qilishda ishtirok etishga tayyor. "Global muammolar kelishuv va hamkorlikni talab qiladi",- dedi Merkel. Afsuski, Xavfsizlik Kengashi muhim qarorlar qabul qilinishi kerak bo'lganda ishlamaydi. Tashkilot va biz islohotlarga muhtojmiz. BMT XXI asrning global muammolariga javob berish uchun rivojlanishda davom etishi kerak. "Germaniya hali ham kengaytirilgan Xavfsizlik kengashida ishtirok etishga tayyor". Xalqaro yig'ilishda Hindiston bosh vaziri BMTni isloh qilishni taklif qilgan bo'lsa, Rossiya tashqi ishlar vaziri Sergey Lavrov qurol-yarog' nazorati tizimini kuchaytirishni taklif qildi. Kanada Bosh vaziri Justin Trudeau Birlashgan Millatlar Tashkilotini dunyoni o'nlab yillar davom etgan inqirozdan olib chiqishga chaqirdi [25].

Turkiya prezidenti Rajab Toyyib Erdo'g'on BMT Xavfsizlik kengashining amaldagi tuzilmasini tanqid qilib, tashkilotni isloh qilish zarurligini ta'kidlaydi. Erdo'g'on, Xavfsizlik Kengashining besh doimiy a'zosi –AQSh, Rossiya, Xitoy, Britaniya va Fransiyani nazarda tutib, dunyo besh davlatdan iborat emasligini qayd etdi. "Insoniyat taqdiri Ikkinchi jahon urushida g'alaba qozongan bir nechta mamlakatlarning rahm-shafqatiga tushib qolishi mumkin emas va bunday bo'lmasligi kerak", - dedi siyosatchi. Uning qo'shimcha qilishicha, diplomatiya, savdo va xalqaro aloqalar tubdan o'zgarib borayotgan bir paytda global xavfsizlik arxitekturasining o'zgarishsiz qolishiga yo'l qo'yib bo'lmaydi [26].

2021-yil sentabr oyida BMT Bosh Assambleyasida nutq so'zlagan Yaponiyaning o'sha paytdagi Bosh vaziri Yosixide Suga Xavfsizlik Kengashini isloh qilish bo'yicha aniq muzokaralarni boshlashga chaqirdi, shundagi bu organ XXI asr realliklarini aks ettirishini, qurol nazorati va qurolsizlanish jarayonlari yanada shaffof

bo'lishi zarurlini ta'kidladi. Xuddi shu sessiyada Meksika tashqi ishlar vaziri Marcelo Ebrarda besh doimiy a'zoning veto huquqini tartibga solish yoki doimiy bo'lmagan a'zolar sonini ko'paytirishni taklif qildi [27].

Hozirda Xavfsizlik Kengashiga yangi nomzodlar bo'yicha konsensus yo'q, qo'shimcha o'rinlar va ularning toifalari aniq belgilanmagan. Xavfsizlik Kengashiga yangi a'zolari tanlash mumkin bo'lgan aniq va kelishilgan mezonlar mavjud emas. Kengashning hozirgi tuzilmasi Ikkinchi jahon urushi natijalariga asoslangan bo'lib, uning doimiy a'zo davlatlari urushdan keyingi jahon tartibi shartlarini belgilab bergan g'olib davlatlarning merosxo'rlari hisoblanadi. Agar Xavfsizlik Kengashiga doimiy o'rinlar qo'shilsa, a'zolik qanday mezonlarga asoslanadi?

2005-yildayoq ushbu masalani muhokama qilish samaradorligini oshirish maqsadida Qo'shma Shtatlar Xavfsizlik Kengashiga a'zolik mezonlarini taklif qildi, ular quyidagi parametrlarni o'z ichiga oladi: milliy iqtisodiyot ko'lami; aholi; harbiy kuch; demokratiya va inson huquqlariga sodiqlik; mamlakat qurolli kuchlarining BMT tinchlikparvar missiyalarida ishtirok etish imkoniyati; tinchlikparvarlik faoliyatida moliyaviy ishtirok etish imkoniyatlari; BMT tizimiga moliyaviy hissa va mamlakatning terrorizm va ommaviy qirg'in qurollarining tarqalishiga qarshi kurashdagi faoliyati [28]. Shu o'rinda savol tug'iladi, bu mezonlarni kelajakda ham kengaytirish kerakmi, qaysidir davlat kerakli ko'rsatkichlarga erishsa, ma'lum vaqtdan keyin Xavfsizlik Kengashini yana kengaytirish joizmi va bu oxir-oqibat nimaga olib keladi? Ayni paytda bu mezonlar BMTga a'zo davlatlarning Xavfsizlik Kengashini kengaytirish masalasi bo'yicha konsensusiga asos bo'la olmadi.

Yuqoridagi muammolar bilan bog'liq holda BMT Xavfsizlik Kengashi faoliyatining samaradorligi to'g'risida savol tug'iladi. Unga a'zo davlatlar soni ko'paygan taqdirda, ishtirokchilarning keng doirasi konsensusga kelishi kerak. Ayniqsa, kechikishga toqat qilmaydigan o'tkir inqirozli vaziyatlarda qaror qabul qilish tezligi muhim ahamiyatga ega. Rossiyaning BMTdagi delegatsiyasi, ekspertlar va siyosatshunoslar e'tiborini shu nuqtaga qaratmoqda. Xususan, F.Fukuyamaning fikricha, Xavfsizlik Kengashining veto huquqiga ega bo'lgan ko'p sonli a'zolaridan iborat kengroq tarkibi bu organning yanada falajlanishiga, konsensus tamoyilini ko'pchilik ovoz berish prinsipiga o'zgartirishga olib keladi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashi uning har bir a'zosi uchun kutilganidan ko'ra faol xarakter kasb etadi [28, 214 b.].

Veto huquqi

Tashkilotning 77 yillik tarixi davomida doimiy bo‘lmagan a‘zolar soni oltitadan o‘ntaga ko‘paydi. BMT Ustaviga tegishli o‘zgartishlar 1963 yilning 17 dekabrda BMT Bosh Assambleyasining qarori bilan kiritilgan.

Ayni paytda BMT Xavfsizlik Kengashi islohoti eng ko‘p muhokamalarga sabab bo‘ladigan masaladir. Keyingi yillarda BMT reformasini intensivlashtirish muommasi doimiy ravishda ko‘tarilmoqda. BMT Xavfsizlik Kengashi hajmi 1965 yilda 11 dan 15 gacha oshirildi. Biroq, doimiy a‘zolar soni o‘zgarmadi va ularning maxsus vakolatlari, jumladan Veto huquqi ham. Bugungi kunda ba‘zi davlatlar Xavfsizlik Kengashi a‘zolari sonini 20 tadan 23 a‘zoga kengaytirish tarafdori bo‘lsa, boshqalar 27 a‘zoni kiritishni taklif qilmoqda [29].

Vetoni cheklash va bekor qilish bo‘yicha takliflar qizg‘in bahs-munozaralar ostida. So‘nggi paytlarda biz Ikkinchi jahon urushi natijalarini va undan keyin tashkil etilgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining xalqaro arxitekturaning markaziy mexanizmi sifatida maqomini qayta ko‘rib chiqishga faol urinishlarning guvohi bo‘lmoqdamiz. Shunday qilib, 2013 yilda Fransiya ommaviy jinoyatlarni to‘xtatish uchun shoshilinch choralar ko‘rish zarur bo‘lgan hollarda Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zolarining veto huquqini cheklash bo‘yicha muhokamani boshladi. Bu taklif Rossiya va Xitoy Suriyadagi vaziyatni Xalqaro jinoiy sudga topshirish to‘g‘risidagi rezolyusiyaga veto qo‘yganidan keyin ommalashdi.

Rossiya Donbass osmonidagi Malayziyaning Boeing yo‘lovchi samolyoti halokati bo‘yicha tribunal tashkil etish bo‘yicha rezolyusiya loyihasiga veto qo‘yganidan so‘ng, veto huquqi masalasi yanada muhokama qilindi. Shu tariqa, Ukraina Prezidenti P.Poroshenko veto huquqini cheklash va uni keyinchalik bekor qilish istiqbollari haqida gapirdi va shunday dedi: “Xalqaro huquq normalari va prinsiplariga xizmat qilishga mo‘ljallangan institutlar va vositalarni isloh qilish va takomillashtirish bo‘yicha sa‘y-harakatlarimizni birlashtirish vaqti keldi. Rossiyaning Ukrainaga qarshi tajovuzkorligi bu mexanizmning kamchiliklarini yaqqol namoyon qildi” [30].

Veto huquqini cheklash tashabbusi Avstraliya, Avstriya, Niderlandiya, Polsha, Litva, Latviya, Gruzija va boshqa davlatlar tomonidan qo‘llab-quvvatlandi. Niderlandiya qiroli shunday dedi: "Tashkilot ommaviy vahshiylik qarshisida qat‘iyroq harakat qilishi kerak. Veto huquqidan foydalanishda ko‘proq dadillik bunga yordam beradi va biz Fransiyaning bu boradagi tashabbusini (ayrim hollarda veto huquqini cheklash) qabul qilamiz" [31].

Rossiyaning veto huquqidan foydalangani uchun qator davlatlar tomonidan bildirilgan tanqidlarga javoban Tashqi ishlar vaziri S.Lavrov shunday dedi: “Tez-tez

tanqid qilinadigan veto aslida har qanday demokratik tizimda zarur bo‘lgan nazorat va muvozanatning asosiy kafolatidir. Yana bir jihati, ular veto huquqidan foydalanishga to‘g‘ri keladigan vaziyatlarni ba‘zan siyosiy maqsadlarda ishlatishga harakat qilmoqdalar" [32].

Prezident F. Ollandning veto huquqini cheklash haqidagi taklifini tushuntirib, Fransiyaning Moskvadagi elchisi J.M. Riperning aytishicha, bu BMT Nizomiga o‘zgartirish kiritishni talab qilmaydigan ixtiyoriy majburiyatdir. U genotsid, insoniyatga qarshi jinoyatlar va keng ko‘lamli harbiy harakatlarda qo‘llanilishi kerak. Unga ko‘ra, BMT Bosh kotibi bunday jinoyatlar faktini aniqlay oladi. “Shunga qaramay, real qarajak, biz ushbu loyiha qanday qiyinchiliklarga olib kelishini bilamiz. Shuning uchun Fransiya Meksika bilan birgalikda ushbu qoida Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zolaridan birining hayotiy manfaatlariga bevosita daxldor bo‘lgan hollarda qo‘llanilmasligini taklif qildi”, — deya ta‘kidladi elchi [33].

Rossiya va Xitoy bu tashabbusga qarshi chiqdi. Veto huquqini cheklash taklifini izohlar ekan, V.Churkin shunday dedi: “Liviya masalasida veto qo‘llanilmagan. Iltimos, natijani yoqtirganlar, qo‘llaringizni ko‘taring. Gap veto haqida emas, balki mojarolarni qo‘zg‘atishga olib keladigan avantyuristik siyosat haqida ketmoqda” [34]. Natijada, BMT Bosh Assambleyasining 70-sessiyasi doirasidagi veto huquqini cheklash bo‘yicha muhokamada aniq natija bo‘lmadi, davlatlar veto huquqidan foydalanish maqsadga muvofiq emasligini ta‘kidlab, bir-birlarini noto‘g‘ri xatti-harakatlari uchun qoralashdi xolos.

Germaniya, Yaponiya va zamonaviy dunyoning boshqa yirik davlatlariga tashrif buyurgan BMTning sobiq bosh kotiblari Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zoligiga ushbu davlatlar nomzodligini qo‘llab-quvvatlashga va‘da berishdi. Ular bu ularning vakolatlariga kirmasligini, ularning missiyasi BMTning Kotibiyati va boshqa organlari ishini aniq tashkil etish va uning faoliyati haqida jahon hamjamiyatini o‘z vaqtida xabardor qilish ekanligini unutilib qo‘ydilar. Bosh Assambleyaning 70-sessiyasi arafasida sobiq Bosh kotib Kofi Annan ham Xavfsizlik Kengashining doimiy va o‘zgaruvchan a‘zolari tarkibini kengaytirish zarurligi haqida yozgan edi.

Boshqa bir tomondan, Yaponiya va Germaniya BMTni moliyalashtirish bo‘yicha AQShdan keyingi ikkinchi va uchinchi o‘rinlarda turadi. AQShning BMTdagi muntazam byudjetidagi ulushi 22%, Yaponiya – 16,6 foiz, Germaniya - mos ravishda 8,6% [35]. Germaniya va Yaponiya BMT Xavfsizlik Kengashidagi islohotlar natijasida o‘z pozitsiyalarini yaxshilashga urinmoqda. Bu davlatlar hozirdanoq Xavfsizlik Kengashining doimiy a‘zosi sifatida o‘z nomzodliklarini saqlab qolish uchun hamkorlari bilan norasmiy muzokaralar olib bormoqda.

Veto huquqi BMT Nizomining asosiy tamoyillaridan biridir. Bu Birlashgan Millatlar Tashkiloti samaradorligining asosi, bu huquq Millatlar Ligasida bo‘lmagan. Bu Tashkilotning global tuzilmasidagi markaziy elementi bo‘lib, Xavfsizlik Kengashi a‘zolarini o‘zaro maqbul kelishuvlarga erishishga undaydi va shubhali xarakterdagi qarorlarni bekor qilishning oldini oladi. Veto huquqining bekor qilinishi xalqaro maydonda bir tomonlama va tajovuzkor harakatlar uchun erkinlik yaratadi va xalqaro majburiyatlarga e‘tibor bermaslikka olib keladi. Veto huquqidan foydalanish halokatli oqibatlarga olib keladigan xavfli qarorlarni xalqaro qonuniylashtirishga bir necha bor to‘sqinlik qildi. Xususan, BMT Xavfsizlik Kengashi 1999-yilda Yugoslaviyaga, 2003-yilda Iroqqa harbiy bostirib kirishga rozilik bermagan va Suriyada ham xuddi shunday ssenariyning oldini olishga yordam bergan. 2014-yilda Rossiya Qrimda Rossiya Federatsiyasi tarkibiga qo‘shilish bo‘yicha referendumning noqonuniyligi haqidagi rezolyusiya loyihasiga veto qo‘ygan edi. Agar BMT va uning Xavfsizlik Kengashiga putur yetkazilsa, xalqaro xavfsizlik 1999 va 2003 yillarda bo‘lgani kabi maxsus koalitsiyalarning ixtiyorida qolishi xavfi katta.

XULOSA

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Xavfsizlik Kengashining zamonaviy xalqaro muammolarni hal qilishda mavjud salohiyatini ochish va kengaytirishga e‘tibor qaratish muhimdir. Kengashning Suriyadagi kimyoviy qurollarni yo‘q qilishga qo‘shgan hissasi, Eron yadroviy muammosini hal etish, shuningdek, terrorizmga qarshi kurash sohasidagi chora-tadbirlari kengashning bunday muvaffaqiyatli faoliyatiga misol bo‘la oladi. Davlatlarning samarali hamkorligi faqat ularning bir-biriga xurmat, teng huquqli sheriklik, o‘zaro manfaatlarni hisobga olish, ikki tomonlama standartlarning yo‘qligiga asoslangan yondashuvga asoslanishi mumkin.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti yangi, adolatli global arxitekturani qurish bo‘yicha muloqot uchun universal forumdir. Rossiyalik diplomat va BMT islohoti muammolari tadqiqotchisi V. Zaemskiyning BMT mukammal emas, lekin insoniyatda bundan yaxshi tashkilot yo‘q, degan fikriga qo‘shilmasdan bo‘lmaydi [36, 77b.].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining imkoniyatlari har doim ham amalga oshirilmaydi va bunga ko‘plab misollar keltirish mumkin. Muammoning zamirida a‘zo davlatlarning BMT va uning tuzilmalaridan o‘z milliy manfaatlari yo‘lida foydalanish, geosiyosiy maqsadlarga erishish, raqiblarga ta‘sir o‘tkazish va bosim o‘tkazish, ularni noto‘g‘ri xatti-harakatlarda ayblash istagi yotadi. Shimol va janub davlatlarining muhim xalqaro muammolar, jumladan, BMTni isloh qilish va uning

faoliyatining ustuvor yoʻnalishlari boʻyicha qarashlaridagi farqlar vaziyatni murakkablashtirmoqda.

Xavfsiz va adolatli dunyo tartibini barpo etish va BMT tizimini isloh qilishdagi muvaffaqiyat mafkuraviy aspektlarga borib taqaladi. Ong va axloqning yuqori darajasiga oʻtish, global birlik va oʻzaro zaiflikni tushunish, dushmanlik va qarama-qarshilikni rad etish, isteʼmol jamiyati ideallaridan uzoqlashish, ijtimoiy munosabatlar va atrof-muhitni boshqarishning boshqa modellarini oʻzlashtirish kerak. Bu boradagi muvaffaqiyatlar aʼzo davlatlarning siyosiy irodasiga, murosaga kelish va erishilgan kelishuvlarni birgalikda amalga oshirish qobiliyatiga bogʻliq boʻladi.

Birlashgan Millatlar tashkilotining konseptual asoslarini tahlil qilish islohotning muhim qismi boʻlishi kerak. Kuch ishlatmaslik, suverenitet, qonuniylik, rahbarlarining hisobdorligi, birdamlik va maʼsuliyat kabi tamoyillar muhim ahamiyatga ega. Ularni hozirgi voqealikka moslashtirish, Xavfsizlik Kengashi va BMTga aʼzo davlatlar faoliyati yuzasidan yangi siyosiy qarashlar ishlab chiqish kerak. Shu munosabat bilan, Birlashgan Millatlar Tashkilotiga aʼzo davlatlar halqaro maydonda aktorlar tomonidan tanlangan instrument sifatida BMT bilan qanday harakat qilishi, uning potentsiyalidan qanday foydalanishi haqida oldindan aytib beradigan yoʻl haritasi-kodeksga ehtiyoj bor. Ushbu qoidalar majmui BMTni Yer yuzidagi tinchlik va barqarorlikning kafolati sifatida mustaqamlash vazifasini bajarishi mumkin.

Isloxot natijasida tashkilotning turli organlari oʻrtasidagi ichki muvozanat saqlanishi kerak. Albatta, Xavfsizlik Kengashi markaziy oʻrinda boʻladi lekin, Bosh Assambleyaga ham yanada faol rol berilishi kerak. Bu ikkisi oʻzaro bir-birini toʻldiruvchi va bir-birining samaradorligi oshiruvchi jism deb qaralishi lozim. Shu bilan birga, Bosh Assambleya salohiyatidan samarali foydalanish va uning ishini yaxshilash uchun aʼzo davlatlar oʻz faolligini mutlaqo oshirishi kerak. Bosh Assambleya forumlari muommolarning chinakam munozara maydoniga aylanishi kerak.

Takliflar:

- Islohotni keng konsensus bilan ikki tamoyil asosida qullab-quvatlash muhim:
  1. Demokratik yondashuv bilan;
  2. Transparentlikni taʼminlagan holda;
- Mintaqaviy tashkilotlar, hususan Afrika Ittifoqi, Osiyo-Tinch Okeani Iqtisodiy Hamkorligi Tashkiloti, ASEAN va boshqalar faoliyatini qoʻllab-quvvatlashni oshirish zarur.
- BMT Nizomining oʻzi ham yangilanishi kerak. Unda qayd etilgan «dushman davlatlar» jumlasini ustida bosh qotirish kerak;

- Vasiylik Kengashi va Xarbiy Shtab Komiteti bilan bog‘liq moddalarni ko‘rib chiqish lozim.

Xavfsizlik Kengashi tarkibi:

- Faqat yoki asosan betaraf mamlakatlardan tuzilgani ma‘qul, bu uning nufuzi, dunyoda betaraflik maqomining salmog‘i va ta‘sirini oshiradi;

- O‘rinlarni taqsimlashda geografik omilga qat‘iy rioya qilish lozim;

- Doimiy va muvaqqat a‘zolar maqomisiz, belgilangan muddaddan so‘ng almashadigan tizimni yo‘lga qo‘yish mumkin.

REFERENCES

1. Интервью заместителя Министра иностранных дел России Ю.В. Федотова агентству “Интерфакс” 23 марта 2005 г. [Interview of Deputy Minister of Foreign Affairs of Russia Y.V. Fedotov, the Agency “Interfax,” March 23, 2005 (In Russ.)] Available at: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/4506123D2741BCFDC3256FCD003F467E (accessed 04.04.2016).
2. Концепция внешней политики Российской Федерации. Утверждена Президентом Российской Федерации В.В. Путиным 12 февраля 2013 г. [Foreign Policy Concept of the Russian Federation. Approved by the President of the Russian Federation V.V. Putin on 12 February 2013 (In Russ.)] Available at: http://archive.mid.ru//brp_4.nsf/0/6d84ddededbf7da64_4257b160051bf7f (accessed 04.04.2016).
3. 2014 UN Participation Report. Available at <http://www.state.gov/p/io/rls/rpt/2014/participation/249006.htm> (accessed 22.01.2016).
4. UN Transparency and Accountability Initiative. Available at: <http://usun.state.gov/about/2196/6657> (accessed 22.01.2016).
5. Чуркин: Великобритания, США и Франция узурпировали ключевые посты в ООН [Churkin: UK, USA and France had usurped key positions in the UN (In Russ.)] Available at: <http://tass.ru/politika/2363856> (accessed 15.01.2016).
6. Statement on Behalf of the Group of 77 and China by H.E. Dr. John W. Ashe, Ambassador and Permanent Representative of Antigua and Barbuda to the United Nations, at the Informal Thematic Debate of the General Assembly on the Theme “Toward a Common Understanding on Management Reform”. Available at: <http://www.g77.org/statement/getstatement.php?id=080408> (accessed 15.01.2016).

7. Интервью Постоянного представителя Российской Федерации при ООН В.И. Чуркина М.С. Гусману. [Interview with Permanent Representative of the Russian Federation to the UN V. Churkin, M. Gusman (In Russ.)] Available at: http://russiaun.ru/ru/news/intrv_tsrg (accessed 03.02.2016).
8. Активизация работы Генеральной Ассамблеи. [The Revitalization of the General Assembly (In Russ.)] Available at: http://www.un.org/ru/ga/revitalization/revital_bkg.shtml (accessed 20.01.2016).
9. Выступление Первого заместителя Постоянного представителя Российской Федерации при ООН П.В. Ильичева на заседании Специального комитета Генеральной Ассамблеи ООН по операциям по поддержанию мира. [Statement by the Deputy Permanent Representative of the Russian Federation to the UN P. Il'ichev at the Meeting of the Special Committee of the UN General Assembly on Peacekeeping Operations (In Russ.)] Available at: http://russiaun.ru/ru/news/ga_pc (accessed 20.01.2016).
10. The Obama Administration and International Law. Available at: <http://www.state.gov/s/l/releases/remarks/139119.htm> (accessed 22.01.2016).
11. Rivlin B. The United Nations Human Rights Council: A U.S. Foreign Policy Dilemma. American Foreign Policy Interests, 2008, vol. 30, no 5, pp. 347-372. DOI: 10.1080/10803920802435427
12. Комментарий Департамента информации и печати МИД России в связи с участием Министра иностранных дел России С.В. Лаврова в очередной сессии Совета ООН по правам человека. [Comment Information and Press Department of the Foreign Ministry of Russia in Connection with the Participation of Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at the Regular Session of the UN Human Rights Council (In Russ.)] Available at: http://www.mid.ru/rossia-prava-celoveka/-/asset_publisher/Z02tOD8Nkusz/content/id/2115986 (accessed 06.04.2016).
13. UN Transparency and Accountability Initiative. Available at: <http://usun.state.gov/about/2196/6657> (accessed 22.01.2016).
14. Swart L., Lund J. The Group of 77: Perspectives on its Role in the General Assembly. Available at: <http://www.centerforunreform.org/node/437> (accessed 17.01.2016).
15. Managing Change at the United Nations. Available at: <http://www.centerforunreform.org/sites/default/files/Managing%20Change%20-%204.%20Secretariat.pdf> (accessed 28.01.2016).
16. Лавров: реформа СБ ООН требует компромисса между двумя подходами по категориям расширения. [Lavrov: UN Security Council Reform Requires a

Compromise Between the Two Approaches by Category Extensions (In Russ.)
Available at: <http://tass.ru/politika/2254950> (accessed 13.01.2016).

17. Андреева Д. Совбез ООН хотят сделать ручным. [Andreeva D. Sovbez OON khotyat sdelat' ruchnym [The UN Security Council is Wanted to Become Manual]] Available at: <http://rusplt.ru/policy/sovbez-oon-hotyat-sdelat-ruchnyim-18205.html> (accessed 13.01.2016).

18. Руссефф: Бразилия добивается членства в СБ ООН, чтобы помочь предотвращать конфликты. [Rousseff: Brazil is Seeking Membership in the UN Security Council to Help to Prevent Conflicts (In Russ.)] Available at: <http://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2294979> (accessed 13.01.2016).

19. 70-я сессия Генеральной Ассамблеи ООН. [70-th Session of the UN General Assembly (In Russ.)] Available at: <http://kremlin.ru/events/president/news/50385> (accessed 17.01.2016).

20. Лавров: реформа СБ ООН требует компромисса между двумя подходами по категориям расширения. [Lavrov: UN Security Council Reform Requires a Compromise Between the Two Approaches by Category Extensions (In Russ.)] Available at: <http://tass.ru/politika/2254950> (accessed 13.01.2016).

21. VII саммит БРИКС. Уфимская декларация (Уфа, Российская Федерация, 9 июля 2015 года). [VII BRICS Summit. Declaration Ufa (Ufa, Russian Federation, 9 July 2015) (In Russ.)] Available at: <http://brics2015.ru/load/382553> (accessed 24.12.2015).

22. Obama Visits India and Talks UN Security Council Reform. Available at: <http://globalsolutions.org/blog/2010/11/Obama-VisitsIndia-and-talks-UN-Security-Council-Reform#.VCgXn2P4Y9Y> (accessed 26.12.2015).

23. Барак Обама высказался в поддержку реформы Совета Безопасности ООН. [Barack Obama Spoke in Support of the Reform of the UN Security Council (In Russ.)] Available at: <https://russian.rt.com/article/107077> (accessed 26.12.2015)

24. Андреева Д. Совбез ООН хотят сделать ручным. [Andreeva D. Sovbez OON khotyat sdelat' ruchnym [The UN Security Council is Wanted to Become Manual]] Available at: <http://rusplt.ru/policy/sovbez-oon-hotyat-sdelat-ruchnyim-18205.html> (accessed 13.01.2016).

25. <https://sn.kz/worldnews/73329-birikken-ulttar-uiymyna-reforma-kazhet-merkel>

26. “Türkiye’yi hedeflerine ulaştırmak, sorunlara çözümler üretmek için var gücümüzle çalışmaya devam ediyoruz” Recep Tayyip Erdoğan. <https://www.tccb.gov.tr/en/news/542/130983/-we-will-continue-to-stand-by-angola-on-its-development-journey-#>

27. <https://www.vedomosti.ru/politics/news/2021/10/19/891816-erdogan-vistupil-protiv-gorstki-chlenov-sovbeza>
28. U. S. Priorities for a Stronger, More Effective United Nations. Bureau of Public Affairs, Washington, DC, September 8, 2005. Available at: <http://www.state.gov/r/pa/scp/2005/52982.htm> (accessed 11.11. 2006).
29. Доклад Рабочей группы открытого состава по вопросу о справедливом представительстве в СБ.
30. Порошенко надеется на лишение России права вето в Совбезе ООН. [Poroshenko Hopes to Deprive Russia of the Right of Veto in the UN Security Council (In Russ.)] Available at: <http://ru.tsn.ua/politika/poroshenko-nadeetsya-na-lishenie-rossiiprava-veto-v-sovbeze-oon-485052.html> (accessed 16.01.2016).
31. Нидерланды и Мексика высказались за ограничение права вето в СБ ООН. [The Netherlands and Mexico were in Favour of Limiting the Veto in the UN Security Council (In Russ.)] Available at: <http://www.vz.ru/news/2015/9/28/769321.html> (accessed 16.01.2016).
32. Сергей Лавров: Право вето в Совбезе ООН – гарант обеспечения сдержек и противовесов. [Sergey Lavrov: the Right of Veto in the UN Security Council – the Guarantee of Checks and Balances (In Russ.)] Available at: <https://russian.rt.com/article/115141> (accessed 16.01.2016).
33. Франция предложила членам СБ ООН добровольно не использовать право вето. [France Proposed that the UN Security Council Members to Voluntarily not to Use the Veto (In Russ.)] Available at: <http://vz.ru/news/2015/9/25/768746.html> (accessed 16.01.2016).
34. Выступление Постоянного представителя Российской Федерации при ООН В.И. Чуркина на заседании по итогам работы Совета Безопасности ООН в августе 2014 г. [Statement by the Permanent Representative of the Russian Federation to the UN V.I. Churkin, at the Session on Results of Work of the UN Security Council in August 2014 (In Russ.)] Available at: http://russiaun.ru/ru/news/sc_aug (accessed 03.02.2016).
35. Информация официального сайта Организации Объединенных Наций – <http://www.un.org/russian/question/contrib.htm>
36. Заемский В.Ф. Новейшая история реформы ООН. Москва, МГИМО-Университет, 2008. 84 с. [Zaemskii V.F. Noveishaya istoriya reformy OON [The Recent History of United Nations Reform]. Moscow, MGIMO-University, 2008. 84 p.]

AYOLLAR TOMONIDAN SODIR ETILGAN ISHTIROKCHILIKDAGI JINOYATLARNI TERGOV QILISH

Gofurova Dilafruz Murod qizi,

Toshkent davlat yuridik universiteti tayanch doktoranti

ANNOTATSIYA

Tergov va sud amaliyotlari shuni ko'rsatmoqdaki, ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning ko'p qismini ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar tashkil etadi. Ushbu maqolada ayollar tomonidan sodir etilgan ishtirokchilikdagi jinoyatlarning tergov qilinishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: jinoyat, tergov, tergov qilish jarayoni, so'roq kilinuvchilar, yuzlashtirish, ayollar jinoyatlari.

РАССЛЕДОВАНИЕ СОУЧАСТИЯ В ПРЕСТУПЛЕНИЯХ, СОВЕРШЕННЫХ ЖЕНЩИНАМИ

Гофурова Дилафруз Мурод кизи

Докторант (PhD) Ташкентского государственного
юридического университета

АННОТАЦИЯ

Расследования и тематические исследования показывают, что большинство преступлений, совершаемых женщинами, достаточно часто носит характер соучастия. В данной статье освещается расследование соучастия в преступлениях, совершенных женщинами.

Ключевые слова: преступление, расследование, следственный процесс, следователи, очная ставка, женские преступления.

INVESTIGATING PARTICIPATORY CRIMES COMMITTED BY WOMEN

Gofurova Dilafruz Murod kizi

Basic doctoral student of Tashkent State University of Law

ABSTRACT

Investigations and case studies show that the majority of crimes committed by women are participatory crimes. This article highlights the investigation of participatory crimes committed by women.

Keywords: crime, investigation, investigation process, interrogators, confrontation, women's crimes.

KIRISH

Bugungi kunga kelib tergov va sud amaliyoti shuni ko'rsatadiki, ayollar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlarning ko'p qismini ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar tashkil etadi. Buning asosiy sabablaridan biri ular bevosita o'zlarining ba'zan jismonan, ba'zan ruhan zaifligi va ba'zan o'zlarini go'yoki jinoyatdan nari tutib ehtiyotkorlik yuzasidan bajarilishi lozim bo'lgan ijtimoiy xavfli, huquqqa xilof harakat yoki harakatsizlikni boshqa shaxslar ishtirokidan foydalanib sodir etadilar. Statistik ma'lumotlarga qaraganda ishtirokchilikda ayollar tomonidan sodir etilgan jinoyatlarning 40%da ayollar ushbu jinoyatlarda tashkilotchi va yordamchi ishtirokchi sifatida qatnashgan.

Ayol tomonidan ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarini tergov qilish jarayonida aniqlanishi kerak bo'lgan holatlar alohida ahamiyatga ega bo'lib, ayol shaxsini jinoyatda aynan qanday vazifani bajarganini aniqlash nafaqat dastlabki va keyingi tergov harakatlarini amalga oshirishning tartibini aniqlashtirib olish, balki unga nisbatan tayinlanadigan jazoga ham bevosita o'z ta'sirini o'tkazadi.

Kriminalistik adabiyotlarda umumiy jihatdan ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarda tergovchi tomonidan aniqlanishi lozim bo'lgan dastlabki aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar qatoriga quyidagilar kiritilgan:

- 1) Jinoyat natijasida tajovuz qilingan jinoyatning asosiy va bevosita ob'ekti;
- 2) Jinoyat tufayli yetkazilgan ziyonning xususiyati va miqdori, jabrlanuvchining shaxsini tavsiflovchi holatlar;
- 3) Sodir etilgan jinoyatning vaqti, joyi, usuli, shuningdek Jinoyat kodeksida ko'rsatib o'tilgan boshqa holatlari;
- 4) Huquqqa xilof qilmish va ijtimoiy xavfli oqibatlar o'rtasidagi sababiy bog'lanish;
- 5) Jinoyatning bir necha shaxs tomonidan sodir etilganlik fakti;
- 6) Jinoyatning sub'ektiv tomonini nimalar tashkil etishi;
- 7) Barcha ishtirokchilarning ayblanuvchlar ayblanuvchi tariqasidagi shaxsini tavsiflovchi holatlar.

Biz aynan shu umumiylikdan chetga chiqib, jinoyatda ayol kishi bevosita ishtirok etganligi to'g'risida ilgari surilgan versiyani inobatga olib ishtirokchilikdagi jinoyatlar yuzasidan aniqlanishi lozim bo'lgan holatlar jumlasiga quyidagilarni ham kiritishni tavsiya etamiz:

- jinoyat yakka shaxs ayol tomonidan sodir etilganmi yoki ishtirokchilikda sodir etilganlik fakti;

- jinoyat ishtirokchilikda sodir etilgan bo'lsa, bu holatda ayol o'z xohishiga ko'ra jinoyatda ishtirok etganmi yohud modniy yoki boshqa jihatdan qaramlik ta'sirida majburan jinoyatga qo'l urganmi;

- ayol ishtirokchilikdagi jinoyatda bevosita tashkilotchi, bajaruvchi, dalolatsi yoki yordamchi vazifasini bajarganligi;

- jinoyatchi ayolning huquqqa xilof qilmishi va ishtirokchilikda yuzaga kelgan ijtimoiy xavfli oqibatlarini o'rtasidagi sababiy bog'lanish bormi;

- ishtirokchi ayolning qasdi jinoyat ishtirokchilarning umumiy qasdi bilan qamrab olinganmi yoki yo'qmi.

Aytib o'tilgan holatlar yig'indisini sinchiklab o'rganish natijasida tergovchi jinoyat ishning holatlarini har tomonlama va to'liq tushunishiga, tergov xarakterlarini olib borish yo'nalishlarini belgilashga asos bo'ladi va teran tekshiruvni o'tkazishga yo'naltiradi.

Shuningdek jinoyatlarni tergov qilish jarayonining dastlabki bosqichida yuzaga kelgan muammoli vaziyatlarni xal qilishning asosiy usuli tergov versiyalarini to'zish va tekshirishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kriminalistikaga oid adabiyotlarda ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar yuzasidan tergovchining versiya yuritish faoliyati uchta tarkibiy elementdan iboratligi ta'kidlanadi:

1. Dastlabki ma'lumotlarni shakllantirish va analiz. Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar yuzasidan tergov versiyasini yuritish uchun jinoyat ishi bo'yicha tergov xarakterlari va tezkor-tadbirlar natijasida olish. Bunda tergov xarakterlari va tezkor tadbirlar o'tkazish yuli bilan jinoyat ishi yuzasidan tekshirilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar yigiladi. Analiz qilishda esa, shakllangan ma'lumotlarni jinoyat ishiga taalloqligi tekshiriladi.

2. Nazariy bazaning shakllanishi. Tergov versiyasining nazariy bazasiga jinoyatning kriminalistik xarakteristikasining kizikarli ma'lumotlari: uning al oxi da tashkil etuvchi elementlarining jami bilimlari bo'lishi mumkin bo'lgan jinoyatning ma'lum darajada to'liq modelini kurishni, xaligacha noma'lum bo'lgan elementlarning mavjudligi to'g'risidagi asosli taxminlarni aytishga, oldindan aybdor shaxsining xarakteristikasi, shuningdek tayyorgarlik kurish, sodir etish va yashirish xarakterlariga oid xolatni anglab olishda ifodalanadi.

3. Versiyalarni shakllantirish va to'zish. Versiya jarayonini uchinchi elementa - evristik takkoslangan anik boshlangich ma'lumotlar faktik bazasi umumlashtirilgan

nazariy bazasiga ijodiy yondashib, o‘zaro ta’sir natijasida ananaviy mantikka mos kelmaydigan jixatlar chikarib tashlanadi, shundan kelib chikkan bo‘lishi mumkin bo‘lgan bilim tergov versiyasidir.⁹⁸

Ishtirokchilikda sodir etilishi mumkin bo‘lgan muayyan jinoyat haqida xabar kelib tushgan vaqtdan boshlab tergovchi dastlabki versilarni tuza boshlaydi. Masalan, ayol ishtirok etgan ishtirokchilikdagi jinoyatlar yuzasidan tergovchi quyidagi dastlabki versiyalarni tuzishi mumkin.

- Jinoyat ishtirokchilikda sodir etilgan;
- Ishtirokchilardan biri ayol;
- Ayol jinoyatda bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi yoki yordamchi vazifasini bajargan;
- Ayol haqiqatda jinoyatga aloqador.

Shuningdek, tergovning dastlabki bosqichida bo‘lgani kabi uning keyingi bosqichlarida ham tergovchi ish yuzasidan guruxning boshqa a’zolari xakida tezkor ma’lumotlar, vokea joyidan olingan izlar, guvox va jabrlanuvchini kursatuvlari va boshka manbalardan olingan ma’lumotlardan kelib chikib versiyalar to‘zishi mumkin.

Nafaqat ayol ishtirok etishi mumkin bo‘lgan balki, barcha ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarni ochish va gurux a’zolarini fosh etishda o‘tkaziladigan tergov xarakatlari ichida dastlabki tergov xarakati xisoblangan hodisa joyini ko‘zdan kechirish muxim axamiyatga ega. Hodisa joyini ko‘zdan kechirish kup jinoyatlarni tergov qilishda dastlabki tergov xarakati xisoblanib, tergovni to‘g‘ri tashkil etish, versiyalar to‘zish va ularni tekshirish xamda aniklanishi lozim bo‘lgan xolatlarni aniklashga imkon beradi.¹

Hodisa sodir bo‘lgan joyini ko‘zdan kechirish taktikasining umumiy taktik qoidalariga: ob’ektivligi, kechiktirib bo‘lmasligi, to‘liqligi va rejali amalga oshirilishligi nazarda tutiladi. Tergovchi xodisa joyini ko‘zdan kechirishda jinoyat ishi bilan boglik xolatlarni xar tomonlama o‘rganib, xodisa joyidagi xar bir xolatga ob’ektiv baxo berishi lozim. Tergovchi jinoyat xaqida xabar kelib tushgan vaktdan boshlab kechiktirmasdan xodisa joyini ko‘zdan kechirishi lozim. Chunki, xodisa joyini ko‘zdan kechirishni kechiktirish xodisa yuz bergan joyning xolatini o‘zgarib ketishiga olib kelishi mumkin.

⁹⁸ Вольнский А.Ф., Лавров В.П. Криминалистика. – М.: Юнити Дана, 2009. – С. 837.

Hodisa yuz bergan joyini ko'zdan kechirish chog'ida jinoyatni uyushgan guruh tomonidan sodir etilganligi va unda bevosita ishtirokchilardan biri ayol kishi ekanligini aniqlashda tergovchi quyidagilarni inobatga olishi lozim:

Jinoyat joyida qoldirilgan jinoyatchilarning izlarini, jinoyat sodir etish usuli va tajovuz predmetini o'rganish orqali jinoyat ishtirokchilikda sodir etilganligi to'g'risidagi versiyani yuritish mumkin. Jumladan,

•**qo'l izlari:** bu turkumdagi topilgan bir necha izlar dastavval jabrlanuvchi yoki uning atrofidagilarga tegishli emasligi aniqlanishi lozim. So'ng bevosita ajratib olingan barmoq izlaridagi papilar chiziq'larga qarab jinoyatchilar bir nechta bo'lganliklari to'g'risida hamda ularning katta-kichikligi, hajmi va boshqa individual belgilari, masalan, chandiqlik, tirtiqlik yoki uzuk izlariga qarab bu izlarni ayol kishiga tegishli ekanligi to'g'risidagi xulosani chiqarish mumkin.

•**Oyoq (poyabzal) izlari:** hodisa joyida bir necha shaxsga tegishli bo'lishi mumkin bo'lgan oyoq izlari topilganda ham avval uning jabrlanuvchiga tegishli emasligi aniqlanishi, so'ng izning kattaligi, hajmi, agar poyabzal izi bo'lsa, poyabzalning turi va razmeri, yurish usuliga qarab jinoyatda bir necha shaxs ishtirok etganligi aniqlanadi. Poyabzalning turi, yurish usluli, qadamlar orasidagi masofa, oyoq izlarini qoldirishdagi bosimga qarab tergovchi uni ayol kishi qoldirganligini aniqlashi mumkin.

•**Kiyim va narsalardan qoladigan izlar:** ayollar va erkaklar kiyimlari bevosita matoning turi, uning ishlab chiqarish uchun ishlatilgan tola, rangi va umuman qanday turdagi kiyimligiga qarab bir-biridan farqlanadi. Shunday ekan bunda tergovchi kiyimlardan qolgan izlarni aniqlaganda uning tikilishi va to'qilishi, tolasi, uning rangig qarab xodisa joyida ayol kishi ham ishtirok etgan degan versiyani yuritishi mumkin. Amaliyotda ko'pincha jinoyat joyidan ayollarga tegishli bo'lgan mo'ynali kiyimlarning tolalari topiladi. Turli markadagi tamaki izlari ham foydali ma'lumotlar berishi mumkin. Jinoyatchi bir kishi emasligini har xil markali sigaret va papiros qoldiqlari, o'chirish usulidagi farq, ularni oxirigacha chekish yoki turli kattalikdagi qoldiqlar qoldirish, papiros gilzasini o'ziga xos usulda ezg'ilash, izlari orqali bilib olish mumkin. Sigaret markalari uni is'temol qilgan shaxsning moddiy ahvoli, shuningdek sigaretning ayollar yoki erkaklarga mo'ljallab ishlab chiqarilganligiga qarab uni qaysi jins vakili chekkanligi haqida axborot olish mumkin.

•**So'lak va yog' izlari:** jinoyat joyida sigaret qoldiqlaridagi yoki boshqa narsalarda qoldirilgan so'lak va yog' izlarini o'rganish orqali jinoyat bir necha shaxs tomonidan sodir etilganligi va ekspertiza xulosasiga ko'ra ular qaysi jinsga mansub

shaxsga tegishli ekanligi aniqlash imkonini beradi. Shuningdek, so‘lak va yog‘ izlari ular tegishli bo‘lgan shaxsning qanday kasalliklarga chalinganligi haqida ham ma‘lumot beradi. Masalan: jinoyatchi teri kasalliklariga uchragan bo‘lishi mumkin.

•**Soch tolalari:** bir tola soch tolasi insonning butun bir genotipini o‘zi mujassam etuvchi dalil hisoblanadi. Agar xodisa joyida bir necha shaxsga tegishli bo‘lgan soch tolalari aniqlanganda tergovchi jinoyat bir necha shaxs ishtirokida sodir etilganligi to‘g‘risidagi versiyani ilgari surishi mumkin. Ishtirokchilardan biri ayol degan versiya esa topilgan soch tolasining uzunligi, rangi va uni yuvishda ishlatilgan yuvish vositasining kimyoviy tarkibiga qarab ham tekshirilishi mumkin.

•Shuningdek, jinoyat quroli va vositasidan qoladigan izlar, turli o‘qotar qurollarning otilgan gilzalarini topish, buzib kirishning turli qurollari izlari, bir necha transport vositalarining izlari va ayollarga tegishli kosmetik vositalar, sumka, taroq va boshqalar ham xodisa joyini ko‘zdan kechirish jarayonida tergovchi uchun boshlang‘in asosiy ma‘lumotlar manba‘i vazifasini bajaradi..

•**Jinoiy tajovuz predmetining xususiyatlari.** Katta yoki og‘ir predmetlarning surilish va tashilish izlari, o‘g‘irlangan narsaning katta hajmi va og‘irligi jinoyat guruh tomonidan sodir etilganligiga ishora bo‘lishi mumkin.⁹⁹

•**Jinoyatni sodir etish usuli** o‘ta murakkabligi yoki nozikligi bilan ajralib tursa, jinoyat guruh tomonidan sodir etilganligiga isbot bo‘la oladi. Masalan, bosqinchilik jinoyati bir necha shaxs tomonidan turli hil uslublarda sodir etiladi.

So‘roq qilish predmeti, ya‘ni, aniqlanishi kerak bo‘lgan xolatlar doirasi, umumiy ko‘rinishda isbotlash predmetiga kiradi. Ishtirokchilar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar bo‘yicha ishlarda so‘roq qilishning xususiyatlariga faqat ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyat faktini tasdiqlaydigan ma‘lumotlarnigina emas, balki gurux haqida, har bir ishtirokchining roli va aybi haqida iloji boricha to‘liq ma‘lumot olish kiradi.¹⁰⁰

Ammo, amaliyotda tergovchi va tezkor xodimlar tomonidan kupincha quyidagi taktik xatoga yul quyiladi: ular berilgan jinoyat bo‘yicha dalillarni yig‘ish bilan cheklanadi va ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatda u yoki bu shaxslarning ishtirok etish fakti haqida gumon kilinuvchi bergan kursatmalar bilan cheklanadi, jinoyatni tashkilotchisi va yordamchisini anikdash muammoli masala bo‘lib kolaveradi. Bunda jinoyatni sodir etilishi va tashkil etilishida xar bir ishtirokchining muayyan rolini

⁹⁹ Абдумажидов Ф.А.Криминалистика.-Т.:Адолат, 2008

¹⁰⁰ Абдумажидов Ф.А.Криминалистика. -Т.: Адолат, 2003. Т.2.Б-167.

aniklash imkoniyati, shuningdek uyushgan guruhning hosil bo'lishi va faoliyati haqida yanada to'liq ma'lumot olish imkoniyati boy beriladi. Tashkilotchini aniqlash maqsadida Ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlar bo'yicha ayblanuvchilarni takroran so'roq qilish, odatda, kam samara beradi, ayniqsa ayol jinoyatchilarni so'roq qilishda bunday holatlar ko'plab uchraydi. Shuning uchun, bizning fikrimizga ko'ra, gumon kilinuvchini (ayblanuvchini) ayolni birinchi so'roq qilishdayok tergovchi quyidagi vaziyatlarni aniqlashi zarur:

- ishtirokchilarni tashkil etishda kim tashabbus kursatgan; kim jinoyat rejasini tuzgan va uning sodir etishda ishtirokchilar rolini taqsimlagan; so'roq qilinuvchi ayol bevosita bunga aloqadormi;

- kim jinoyatni sodir etish usullarini va uni yashirish uslubini o'rgatgan; so'roq qilinuvchi bunga aloqadormi;

- jinoyatni sodir etishda omadsizlikka uchragan taqdirda tergovda o'zini tutishning umumiy chizig'ini ishtirokchilar orasida kim ishlab chiqqan va bu borada qanday muayyan kursatmalar berilgan;

- guruxning qaysi ishtirokchisida uyushgan tajriba yuqori, yetakchilikka moyilligi bor, tashkilotchilik qobiliyatiga va kuchli xarakterga ega;

- guruxni maxfiylashtirish va uning ishtirokchilarini fosh qilinishdan himoyalash uchun kim javobgar bo'lgan va u qanday choralar ko'rgan;

- jinoiy faoliyatni kim tashkillashtirgan va nazorat qilgan; gurux ichida vazifalar qanday taqsimlangan;

- so'roq qilinuvchining jinoyatda roli qanday va uni jinoyatda ishtirok etishga turtki bo'lgan sabab qanday;

- ishtirokchilikda oldin qanday jinoyatlar sodir etilgan, kim unda ishtirok etgan va bu jinoyatlarda rollar qanday taqsimlangan; so'roq qilinuvchi har bir jinoyatda qanday vazifani bajargan.

- jinoyatda ishtirok etgan shaxslardan tashqari yana kim gurux faoliyati haqida xabardor va boshqalar.

Tergovchi gurux ichidagi kelishmovchiliklardan foydalanib, uning a'zolarini ajratish va shu yul bilan xar bir ishtirokchining roli haqida to'g'ri kursatmalar olish, berilgan vaziyatlarni aniqlash yanada yengillashadi¹⁰¹. Ishtirokchilarda, ayniqsa ayollar ishtirok etganda nizoli vaziyatlar xamma vaqt mavjud, uning har xil a'zolari tomonidagi maqsadga intilishlari orasidagi kqarama-qarshiliklar bunga asos bo'ladi. Shu nomuvofiqliklar natijasida gurux a'zolari o'zaroko'rashadilar. gurux

¹⁰¹ Быков ВМ. Преступная группа: криминалистические проблемы. — Ташкент: Узбекистан, 1991.- С.126- 127.

fosh etilib qamoqqa olingandan keyin, qarama-qarshiliklar, ishtirokchilarning bir-biridan noroziligi, munosabatlardagi keskinlik yanada kuchayadi. Ularning kuchayishiga dastlabki tergovdagi vaziyat ham sabab bo'ladi, chunki bu jarayonda jinoyat sodir etilishida har bir ishtirokchining roli sinchiklab aniqlanadi va individual javobgarlik haqidagi masala kuriladi. Bu ishtirokchilarda mavjud bo'lgan nizolarni aniqlash va undan foydalanish asosida, uning a'zolarini to butunlay barbod bo'lguniga qadar ajrashishiga qo'lay sharoit yaratib beradi. Mavjud nizoni aniqlab, tergovchi ba'zida uni oddiy usullar yordamida kuchaytirishi mumkin: gurux ichidagi munosabatlar haqida o'zining xabardorligini kursatish, boshqa ishtirokchilarning nazarida uning aybini ogirlashtirishi mumkin bo'lgan faktlarga so'roq qiluvchining e'tiborini qaratish, ayblanuvchining guruxdagi haqiqiy holatini aniqlashtirish, aybni yengillashtiradigan vaziyatlar xakidagi jinoyat konunni tushuntirish, natijada tergovchi ishtirokchilardan to'g'ri kursatmalar olish uchun guruxda mavjud nizolardan foydalanish imkoniyati paydo bo'ladi, xususan jinoyat tashkilotchisi xakida xam.¹⁰²

Bir kator vaziyatlarda tergovchi guruxdagi mavjud nizolarni kuchaytirishi yoki jinoyat ishtirokchilariga nisbatan turli cheklash choralarini (ayrimlariga oila a'zolari bilan uchrashishga imtiyozlar berish) tanlash yuli bilan yangilarini yaratishi mumkin. Shu bilan tergovchi gurux a'zolari orasiga, kamokda kolgan ishtirokchilarga nisbatan, ya'ni yengilrok cheklash chorasi qo'llangan "omadli"lariga nisbatan ishochsizlik keltirib chikarish orkali gurux faoliyati xakida yangi ma'lumotlar olishga yordam beradigan, ma'lum parchalanishni yuzaga keltiradi. Guruxda nizoli vaziyatni yaratish bo'yicha berilgan taktik usullardan tashkari, kuyidagilardan xam foydalanishi mumkin: shu maksadda tergovchi dastlab barcha ayblanuvchilarning shaxsini, ularning xayot tarzini, alokalarini, utmishini astoydil o'rganadi va shaxsni boshka ishtirokchilar oldida obrusizlantirishi mumkin bo'lgan biror-bir faktni aniklab, so'roqqilishda guruxning boshka a'zolariga shu fakt xakida xabar beradi, ishtirokchilar urtasidagi nizoni yana aybiga ikror bo'lgan ayblanuvchining kursatmalarini boshkalariga oshkor qilish bilan xam chikarish mumkin. Ammo, berilgan vaziyatda ayblanuvchilarni ishtirokchining kursatmalari bilan to'liq tanishtirish mumkin emas. Kursatmalar bilan tanishtirish uchun tergovchining fikriga ko'ra, xakikatga eng muvofik, boshka dalillar bilan ob'ektiv tasdiqlanadigan kismi tanlanadi. Ishtirokchilarda nizoli vaziyatni yaratishning bunday taktikasida birinchi navbatda, ikror bo'lgan ishtirokchining kursatmalaridan guruxli jinoyatning biror-bir

¹⁰² Быков В.М. Особенности расследования групповых преступлений. Учебное пособие. - Ташкент, 1980.' С.44-45.

ishtirokchisi ayblanayotgan fragmentidan foydalanish kerak, bundan tashkari tergovchi ikror bo'lgan ishtirokchining kursatmalari bilan tanishtirish usulini uylab chikishi zarur (kursatmani o'qib berish, tovush yozish tasmasidan bir fragmentni eshittirish, video tasmadan fragment kursatish). Odatda, o'zining uyushgan faoliyati oshkor kilingan so'roq kilinuvchi, to'g'ri kursatmalar beradi.

Agar, uyushgan guruhning xech bir ishtirokchisi to'g'ri kursatma bermasa, A.P.Onuchinaning fikricha, ishtirokchilarning o'zaro munosabatiga tergovchi ularni o'zok so'roq qilish natijasida ta'sir qilishi mumkin¹⁰³.

XULOSA VA TAKLIFLAR

So'roq qilinuvchilarning kursatuvlarida bir xil vaziyatlar bo'yicha qarama-qarshiliklarning mavjudligi yuzlashtirishni o'tkazish uchun asos bo'la oladi. Shaxsning kursatmalari to'liqrok va taxminan to'g'rirok bo'lganiga aloxida e'tibor berish taktik jixatdan maksadga muvofik bo'ladi. Shunday kilib, agarda gumon kilinuvchilardan (ayblanuvchi) birortasi tajovuzni sodir etganligini tan olsa, uning ko'rsatuvlaridan tajovuzga o'zining daxldorligini rad etuvchi boshka ishtirokchilarni so'roq qilishda foydalanishimiz mumkin, ularni jinoyatni sodir etishda fosh qilish uchun bunday vaziyatda, yuzlashtirishni o'tkazishda birinchi navbatda aybiga ikror bo'lgan shaxe so'roq kilinadi, ikkinchi navbatda - bu kursatuvlarni rad etuvchi shaxe so'roq kilinadi. Bu xolatda avval chalg'ituvchi savollar berishdan boshlash maksadga muvofik, ammo bunda tergovchi o'zining bexabarligiga guvox beruvchi savollarni bermasligi kerak. U yana shuni o'qtirib utishi kerakki, yolg'on gapirish, tergov uchun muxim vaziyatlar xakida aytmaslik tergovga qarshilik qilish kabi baxolanadi va fakatgina xamkorlik gumon kilinuvchi (ayblanuvchi)ning javobgarligini yengilashtirishi mumkinligini aytadi. gurux a'zolari orasida bir nechta yuzlashtirishlarni o'tkazish mumkin: avval muxim bo'lmagan vaziyatlarga nisbatan kursatuvlaridagi karama- qarshiliklar olinadi, sung muxim lari xal etiladi. Yuzlashtirishni o'tkazishda bir kator o'ziga xos taktik usullarni qo'llash maksadga muvofik bo'ladi, bo'lar:

- 1) yuzlashtirishni o'tkazishda, jinoyatni sodir etganligiga ikror bo'lgan gurux a'zosi kursatuvlaridan foydalanish;
- 2) yuzlashtirishni o'tkazishda ishda tekshirilgan dalillardan foydalanish;
- 3) yuzlashtirishni o'tkazishda yolg'on kursatuv bergan ishtirokchining psixikasidagi "zaif tomon" laridan foydalanish. Zaif tomoni deganda, odatda

¹⁰³Онучина А.П. Некоторые тактические приемы допроса подозреваемых и обвиняемых при расследовании преступлений, совершенных группой лиц. Сборник ученых трудов Свердловского юрид.ин-та, вып. 19. Свердловск, 1972.-С.41.

melanxoliyaning (dilgirlik) xuruj qilishi, o'zini o'zi analiz qilishi, serjaxllik, takabburlik, o'ziga bino kuyish kabi sifat va moyilliklar tushuniladi. Yuzlashtirishni o'tkazishda ulardan moxirona foydalana bilish to'g'ri kursatmalar olishga olib keladi.

REFERENCES

1. Каримов, Х. (2018). ЖИНОЯТЛАРНИ КВАЛИФИКАЦИЯ ҚИЛИШДА ЖИНОЯТ СУБЪЕКТИ МЕЗОНЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ. *Review of law sciences*, (2).
2. Михайлова, М. С. (2019). Формирование типологии женщин-преступниц в контексте криминалистической науки. *Научный электронный журнал Меридиан*, (15), 420-422.
3. Karimov, X. (2018). The significance of criteria the subject of crime in the process of qualification of crimes. *Review of law sciences*, 2(2), 31.
4. Smart, C. (2013). *Women, Crime and Criminology (Routledge Revivals): A Feminist Critique*. Routledge.
5. Rinaldi, K. (2017). Women Actors of Corruption in Governance: the concept of "Demonizing" "Violent Girls" and "Woman".
6. Нурумбетова, С. А. (2021, December). АЁЛЛАР ЖИНОЯТЧИЛИГИНИНГ САБАБ ВА ШАРОИТЛАРИ ҲАҚИДА АЙРИМ ФИКРЛАР. In *International journal of conference series on education and social sciences (Online)* (Vol. 1, No. 2).

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЖЕНЩИН, ЖИВУЩИХ С ВИЧ

Мирхамидова Севара Мирмахмудовна

Ташкентская медицинская академия

Муяссарова Мухаббат Мухаммадиевна,

Ташкентская медицинская академия

Абдурашитова Шарафат Абдумажидовна,

Ташкентская медицинская академия

Шайхова Лола Ибрагимовна

Ташкентская медицинская академия

Email: smirkhamidova@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Целью данной статьи было изучение влияния пандемии COVID-19 и карантина, самоизоляции и других связанных с пандемией ограничений на доступ женщин, живущих с ВИЧ, и женщин из ключевых групп населения во всем мире, к услугам по охране сексуального и репродуктивного здоровья и прав, лечения ВИЧ и защите от гендерного насилия.

***Ключевые слова:** COVID-19, женщина, ВИЧ, гендер, насилия, права, репродуктивное здоровья.*

ABSTRACT

The purpose of this article was to explore the impact of the COVID-19 pandemic and quarantine, self-isolation and other pandemic-related restrictions on women living with HIV and women from key populations around the world accessing sexual and reproductive health and rights services, treatment HIV and protection from gender-based violence.

***Keywords:** COVID-19, woman, HIV, gender, violence, rights, reproductive health.*

ВВЕДЕНИЕ

Весь мир столкнулся с разрушительной пандемией коронавируса. Всемирная организация здравоохранения назвала это глобальным кризисом в области здравоохранения и чрезвычайной ситуацией в обществе. Данные, собранные 22 января 2022 г., указывают на то, что во всем мире насчитывается почти 3,5 мил. новых и всего 347 млн. случаев заболевания, 5 млн. смертей. В Узбекистане насчитывается почти 1,3 тыс. новых случаев заболевания [1,2].

Глобальная доказательная база по Covid-19 быстро пополняется клиническими исследованиями и эпидемиологическими моделями. Но данных

о влиянии пандемии на здоровье и права людей, живущих с ВИЧ, во всем мире катастрофически не хватает. Опираясь на достижения в области лечения и профилактики ВИЧ, ЮНЭЙДС взяли на себя амбициозные цели 90-90-90, которые должны быть достигнуты к 2020 году [2,3]. Пандемия Covid-19 угрожала отсрочить или даже свести на нет успехи, достигнутые в достижении этих целей, подорвав критический прогресс в глобальных ответных мерах на ВИЧ. В июне 2020 года Международная коалиция по обеспечению готовности к лечению (ITPC Global) приступила к амбициозному проекту по картированию воздействия Covid-19 на людей, живущих с ВИЧ, а также по поддержке и усилению мониторинга основных медицинских услуг и соблюдения прав человека под руководством сообщества в конкретных местах по всему миру. Пандемия Covid-19 выявила критическое неравенство в глобальном обеспечении здравоохранения. Он также подчеркнул силу и эффективность общественных организаций активистов в противостоянии и преодолении кризисов в области общественного здравоохранения, глубоко опираясь на накопленный ими опыт реагирования на болезни и их лечения, а также укрепления здоровья и соблюдения прав человека. Чтобы быть эффективными на местном уровне, организации гражданского общества и активистов должны играть ключевую роль в разработке оперативных исследований, внедрении их методов, анализе их данных и распространении их результатов среди местной, провинциальной и международной аудитории. Крайне важно, чтобы первичные исследования воздействия Covid-19 на местные сообщества проводились группами по защите интересов, обладающими многолетним опытом работы в местных условиях, а их выводы распространялись. С июня 2020 года Dristi адаптировала свою информационно-пропагандистскую работу, чтобы удовлетворить потребности этих женщин в выживании, предоставив продовольственную помощь и туалетно-косметические принадлежности женщинам, которые потеряли свой доход и чья мобильность была сильно ограничена из-за карантина в Непале. Пандемия Covid-19 угрожает остановить или даже обратить вспять с трудом достигнутые успехи в области развития, достигнутые с помощью целей ЮНЭЙДС 90-90-90. Воздействие Covid-19 на системы общественного здравоохранения было настолько серьезным, что достижение этих амбициозных целей в области развития может быть не только ослаблено или отложено, но и полностью прекращено. Реагирование на чрезвычайные ситуации, вызванное Covid-19, поглотило другие программы

здравоохранения в ущерб постоянному доступу к лечению ВИЧ вместе с уходом за другими инфекционными и хроническими состояниями [8,11].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЕ

Во время нынешнего кризиса COVID-19 страны всего мира призывают граждан оставаться дома. Но что происходит, когда дом не является безопасным местом? Появляющиеся данные свидетельствуют о том, что правила «оставаться дома» во время пандемии COVID-19 приводят к повышенному уровню домашнего насилия, включая жестокое обращение с пожилыми и детьми, а также физическое, сексуальное и эмоциональное насилие со стороны интимного партнера (НИП). В Китае полицейские отчеты о НИП во время блокировки были в три раза выше, чем до введения карантинных правил. Точно так же количество сообщений об НИП во Франции увеличилось на 30% с 17 марта 2020 г. и в Аргентине на 25% с 20 марта 2020 г.. В Соединенных Штатах, где по состоянию на 1 июня зафиксирована крупнейшая в мире эпидемия COVID-19, данные полиции в ряде различных юрисдикций, в которых введены правила «оставайся дома», указывают на увеличение числа сообщений о домашнем насилии в пределах от 10% в Нью-Йорке, до 27% в округе Джефферсон, штат Алабама. Наш ответ на COVID-19 не должен повторять нарушения сексуального и репродуктивного здоровья и прав женщин, имевшие место во время предыдущих ответных мер на пандемию, включая вспышку лихорадки Эбола в 2014–2016 годах, когда женщинам было отказано в доступе к поддержке насилия и услугам в области сексуального и репродуктивного здоровья, что перегрузили судебную систему и привели к увеличению материнской смертности на 75%. В то время как системы здравоохранения сталкиваются с растущим давлением и нехваткой ресурсов из-за COVID-19, сейчас не время отвлекать ресурсы от основных услуг, которые поддерживают и защищают женщин, которые перенесли или переживают НИП. Мы извлекли много уроков из глобальных усилий по искоренению ВИЧ/СПИДа, в том числе то, что возникающие эпидемии, такие как COVID-19, усугубляют и эксплуатируют существующее неравенство между полами, гендерной идентичностью, этнической принадлежностью, сексуальностью, доходом, возрастом и способностями и несоразмерно затрагивают женщин. Более того, мы видели, что социальные, психологические и экономические последствия пандемии будут ощущаться еще долго после того, как спадет пик инфекций. Женщины, живущие с ВИЧ, несоразмерно страдают от множественных пересекающихся неравенств, включая высокий уровень НИП,

отсутствие продовольственной безопасности и нестабильные жилищные условия, поэтому существует особая обеспокоенность тем, что правила «оставаться дома» могут быть как недостижимыми, так и небезопасными для многих женщин, живущих с ВИЧ. Глобальные данные свидетельствуют о том, что до 86% женщин, живущих с ВИЧ, в своей жизни подвергались той или иной форме гендерного насилия. Оценки в США показывают, что распространенность НИП среди женщин, живущих с ВИЧ, в два раза (~55%) выше, чем среди женщин, не живущих с ВИЧ. Это вызывает беспокойство, поскольку опыт НИП среди женщин, живущих с ВИЧ, был связан с препятствиями для получения помощи при ВИЧ, включая более низкий уровень приверженности лечению и меньшую вероятность достижения подавления вируса. Предыдущие исследования также выявили негативное влияние опыта НИП на психическое и физическое здоровье женщин, живущих с ВИЧ. Кроме того, последние канадские данные свидетельствуют о том, что исторический опыт тяжелого НИП, когда женщины сообщали о множественных формах (например, сексуальной, физической и эмоциональной) НИП, может увеличить вероятность смерти женщин, живущих с ВИЧ. Растущий объем литературы предполагает, что опыт насилия может изменить важные иммунные медиаторы женщин, тем самым увеличивая риск заражения ИППП, ВИЧ, а также способность женщин, живущих с ВИЧ, подавлять ВИЧ в организме. Таким образом, негативное воздействие НИП на физическое здоровье женщин, живущих с ВИЧ и подвергающихся риску заражения, может быть частично связано с биологическими реакциями на насилие и травму. Текущие правила «оставаться дома» в сочетании с усилением бытового и экономического стресса, а также повышенным страхом заражения COVID-19 в это время могут создать возможности для усиленного наблюдения и контроля за жестокими партнерами. Поскольку лечение ВИЧ, участие в исследованиях и рабочие места переходят к виртуальным и телефонным методам, женщины, живущие с ВИЧ, подвергающиеся насилию, имеют меньше возможностей для подключения к важным социальным сетям и сетям защиты. Таким образом, необходимые меры социального дистанцирования могут повлиять на показатели и последствия НИП, усилить социальную изоляцию и проблемы с психическим здоровьем, которые в совокупности могут препятствовать доступу женщин, живущих с ВИЧ, и использованию лечения ВИЧ и помощи в борьбе с насилием, а также чем они уже переживают [4].

Многочисленные исследования и освещение в средствах массовой информации посвящены различным последствиям этой пандемии в зависимости от возраста и расы, в том числе тому факту, что пожилые люди и расовые меньшинства сталкиваются с более высоким риском смерти от COVID-19. Однако роль пола и гендера в пандемии COVID-19 анализировалась в меньшем количестве исследований, и эти параметры не очень четко видны на некоторых информационных панелях, несмотря на непротиворечивые данные о влиянии пола (биологические факторы) и гендера (социальные факторы) на последствия для здоровья. Хотя мужчины, по-видимому, несколько чаще, чем женщины, заражаются COVID-19 во всем мире, в Южной Корее наблюдается обратное. Согласно ежедневным официальным отчетам Корейских центров по контролю и профилактике заболеваний, среди 11 852 подтвержденных случаев в Корее по состоянию на 9 июня 2020 г. было больше случаев заболевания у женщин (58%), чем у мужчин (42%). Это несоответствие отражает присутствие большего числа женщин в сильно пострадавших учреждениях, таких как учреждения длительного ухода и дома престарелых, а также чрезмерное представительство женщин на густонаселенных рабочих местах и в передовых медицинских учреждениях среди молодежи и среднего звена. В Южной Корее зарегистрировано 274 случая смерти от COVID-19 (146 мужчин против 128 женщин), а летальность составляет 2,93% у мужчин и 1,86% у женщин. Влияние мер социального дистанцирования, принятых каждой страной в качестве политики смягчения последствий, выявило реальность социального неравенства по отношению к женщинам. Временные работники, социально уязвимая группа в этом кризисе, с большей вероятностью потеряют работу и, как правило, зарабатывают меньше, чем штатные работники, занятые полный рабочий день. В Южной Корее доля временных работников среди женщин выше (45,0%), чем среди мужчин (29,4%) [5].

Несмотря на то, что в настоящее время нет точных данных о влиянии COVID-19 на беременность и на репродуктивное здоровье женщин, проведенные зарубежные опросы и исследования показывают, что пандемия COVID-19 представляет собой период повышенной настороженности как среди специалистов, так и среди населения. Повышение риска материнской и детской заболеваемости и смертности, возникновение психических расстройств, перебои в предоставлении услуг в области сексуального и репродуктивного здоровья – те немногие проблемы, с которыми сегодня может столкнуться любая женщина в мире [6,9,11,13].

В Бразилии коронавирус быстро распространился, и ситуация стала трагичной. Бразилия зарегистрировала второе место в мире по количеству инфекций и смертей, вызванных Covid-19. До недавнего времени в стране было зарегистрировано 21,2 миллиона случаев заболевания и 591 миллион смертей от Covid-19. Заболеваемость составила 10 102,6 случая на 100 000 жителей, смертность - 281,0 на 100 000 жителей, летальность - 2,8%. Эта пандемия имеет тяжелые последствия для общества не только как смертельная болезнь, но и как финансовый кризис, в основном для слаборазвитых экономик. Кроме того, социальное дистанцирование - одна из основных ограничительных мер по предотвращению распространения Covid-19 - изменило ход большинства мероприятий, особенно в системах здравоохранения. В бразильской системе здравоохранения женщины гораздо чаще, чем мужчины, привыкли посещать врача, что свидетельствует о том, насколько они заботятся о себе и о состоянии здоровья своей семьи прервано из-за пандемии. Известно, что женщины имеют худшие результаты при некоторых состояниях здоровья, таких как астма, диабет и инфаркт миокарда, поэтому меньший доступ может привести к еще большему неравенству в состоянии здоровья. Поэтому крайне важно поддерживать открытый доступ к таким программам, как вакцины, противозачаточные средства, профилактические скрининговые тесты, лекарства и методы лечения. В этом контексте данное исследование направлено на проверку влияния пандемии Covid-19 на женское здравоохранение и медицинскую помощь в Бразилии [7,10,12,14].

Историю формирования отношения к ВИЧ-инфицированным в целом за весь период заболевания можно проследить по истории его возникновения и мерам реагирования на эпидемию. Вместе с тем выделяют две тенденции в истории формирования отношения к ВИЧ-инфицированным во всем мире и в Узбекистане, которые зачастую не совпадали и лишь в последнее время стали иметь больше сходных проблем, чем в предшествующий период (начало эпидемии). Отношение к ВИЧ-инфицированным в мире начиналось с крайне негативных оценок, но по мере снижения мер против ВИЧ, расширения возможности мероприятий против ВИЧ отношение к таким людям стало меняться в положительную сторону [12,14].

Пандемия привела к снижению спроса на медицинскую помощь, в основном на скрининг и профилактику. Некоторыми причинами были санитарные меры по предотвращению распространения Covid-19, такие как социальное дистанцирование и изоляция. Однако такая обстановка также

мешала онкологическому лечению, и пациенты сталкивались с трудностями при посещении приемов и получении надлежащего лечения.

Еще слишком рано определять реальное влияние пандемии Covid-19 на здоровье женщин; большинство последствий наступит в среднесрочной и долгосрочной перспективе. Тем не менее, можно было оценить влияние пандемии на доступ женщин к здравоохранению в целом. Результаты этого обзора показали значительное снижение доступа женщин к системе здравоохранения во время этой пандемии. Многие авторы указали в своих исследованиях что эта пандемия имеет тяжелые последствия для общества не только как смертельная болезнь, но и как финансовый кризис, в основном для слаборазвитых стран. Это может повлиять на системы здравоохранения по всему миру в ближайшие несколько лет. Необходимо провести дальнейшие исследования, чтобы проследить эти последствия.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ:

Экономические трудности, вызванные этим кризисом в области общественного здравоохранения, имеют различные последствия в зависимости от гендера через уже встроенные социальные механизмы неравенства. С закрытием школ и рабочих мест женщины сталкиваются с большим бременем неоплачиваемой работы и работы по дому. Родители-одиночки, в основном женщины, столкнутся с еще большими трудностями, пытаясь справиться с более напряженной рабочей средой и повышенным бременем по уходу за детьми из-за мер социального дистанцирования. Все эти факторы могут ухудшить здоровье женщин как сразу, так и в долгосрочной перспективе, если не будут предприняты конкретные действия, чтобы смягчить и разорвать этот порочный круг. Необходимость политики в области общественного здравоохранения с учетом гендерных аспектов во время и после пандемии Кризисы в области общественного здравоохранения, такие как COVID-19, поднимают перед каждым обществом ряд проблем, включая медицинские, здравоохранительные и социальные проблемы. Гендер – это одна из самых важных линз для анализа и решения этих вопросов по одному, эффективно и справедливо. Политики и эксперты в области общественного здравоохранения, отвечающие за подготовку и реагирование на пандемию COVID-19, должны учитывать гендерную проблематику. Срочно необходим гендерный анализ данных, чтобы выяснить, какие группы женщин и мужчин наиболее уязвимы в этой ситуации, и разработать гендерно-чувствительную и гендерно-сбалансированную политику общественного здравоохранения.

REFERENCES

1. Closson K, Lee M, Gibbs A, Kaida A. When Home is Not a Safe Place: Impacts of Social Distancing Directives on Women Living with HIV. *AIDS Behav.* 2020;24(11):3017-3019. doi:10.1007/s10461-020-02941-y
2. Dong-Hyun Kim//Women's health during the COVID-19 pandemic//pISSN 2287-1640 · eISSN 2093-7695 *Korean J Women Health Nurs* 2020;26(2):106-108 <https://doi.org/10.4069/kjwhn.2020.06.1>
3. Global Health 5050. Sex, gender and COVID-19: overview and resources [Internet]. Author; 2018 [cited 2020 Jun 8]. Available from: <https://globalhealth5050.org/covid19/>
4. Мирхамидова С., Рустамова Х. Formation of the relation to the HIV infected people. – 2019.
5. Муяссарова М. М. WOMEN'S REPRODUCTIVE HEALTH AND THE MAIN FACTORS AFFECTING IT DURING THE COVID-19 PANDEMIC. – 2021.
6. Muyassarova M. M. et al. Some Aspects of the Prevalence of the Coronavirus Covid-19 //JournalNX. – С. 651-657.
7. Santos LD, Stevanato KP, Roszkowski I, Pedroso RB, Pelloso FC, Freitas KMS, Carvalho MDB, Pelloso SM. Impact of the Covid-19 Pandemic on Women's Health in Brazil. *J Multidiscip Healthc.* 2021;14:3205-3211 <https://doi.org/10.2147/JMDH.S322100>
8. Wame Jallow and etc. IMPACTS OF COVID-19 ON WOMEN LIVING WITH HIV WHO USE DRUGS IN NEPAL// <https://www.aidsdatahub.org/resource/impacts-covid-19-women-living-hiv-who-use-drugs-nepal>
9. Rustamova H. E., Mirkhamidova S. M. The organization of rendering medical, advisory, psychological and other types of the help for the people living with HIV //НАУЧНЫЕ ДОСТИЖЕНИЯ И ОТКРЫТИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЁЖИ. – 2017. – С. 1390-1392.
10. Методические рекомендации. Организация оказания медицинской помощи беременным, роженицам, родильницам и новорожденным при новой коронавирусной инфекции COVID-19.
11. Рустамова Х. Е., Мирхамидова С. М. Уровень осведомленности некоторых контингентов населения по вопросам вич инфекции. – 2020.
12. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

-
13. American Society of Clinical Oncology. ASCO coronavirus resources; 2020. Available from: <https://www.asco.org/asco-coronavirus-information>. Accessed March 18, 2021.
14. ASCCP. Interim guidance for timing and treatment procedures for patients with abnormal cervical screening tests; 2021. Available from: <https://www.asccp.org/covid-19-resources>. Accessed March 18, 2021.

UDC 617.7-007.681

BIRLAMCHI OCHIQ BURCHAKLI GLAUKOMA KOMPLEKS DAVOSIDA ANTIOKSIDANTLARNING O'RNI

**Odilova Guljamol Rustamovna,
Safarov Orif Murodullaevich**
Buxoro davlat tibbiyot instituti

ANNOTATSIYA

Maqsad - birlamchi ochiq burchakli glaukoma bilan kasallangan bemorlarda kompleks davolash natijalarini baholash.

Birlamchi ochiq burchakli glaukoma bilan kasallangan Respublika ixtisoslashtirilgan ko'z mikroxirurgiyasi ilmiy-amaliy tibbiyot markazi ro'yhatida qayd qilingan 61 nafar bemorda (61 ko'z) kuzatuvlar olib borildi. Bemorlar davolanish turiga qarab 2 guruhga ajratildi. 1-guruh bemorlarida (31 nafar bemor, 31 ko'z) kompleks davo muolajalari olib borildi (mikroxirurgik, konservativ, fizioterapiya). Mikroxirurgik davolash sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiyasi (SOT) usulida olib borildi. Konservativ davolashda Emoksipin 10 mg 0.5 ml dan 10 kun davomida subkonyunktival yuborildi. Fizioterapevtik davolashda ko'ruv nervining lazer stimulyatsiyasi bajarildi. Nazorat guruhi sifatida mikroxirurgik davo muolajasi o'tkazilgan 30 nafar bemor (30 ko'z) olindi.

Birinchi guruh bemorlarining kompleks davolash natijalari 87% holatlarda 1 yildan keyin ko'rish funksiyalarining sezilarli yaxshilanishi va glaukomatoz jarayonining barqarorlashuvini ko'rsatadi. Ikkinchi guruh bemorlarida esa glaukomatoz jarayonining barqarorlashuvi 68% holatlarda kuzatildi.

***Kalit so'zlar:** Emoksipin, glaukoma, lazer stimulyatsiyasi, sinustrabekulektomiya, ko'ruv nervi halqasi.*

АНТИОКСИДАНТЫ В КОМПЛЕКСНОМ ЛЕЧЕНИИ ПЕРВИЧНОЙ ОТКРЫТОУГОЛЬНОЙ ГЛАУКОМЫ

**Одилова Гулжамол Рустамовна,
Сафаров Ориф Муродуллаевич**

АННОТАЦИЯ

Цель – оценить результаты комплексного лечения первичной открытоугольной глаукомы.

Под нашим наблюдением находились 61 пациент (61 глаз).

В зависимости от проводимого лечения больные были разделены на 2 группы. Пациентам 1-й группы (31 больной, 31 глаз) выполняли комплексное лечение (хирургическое, медикаментозное, физиотерапию). Хирургическое лечение предполагало синустрабекулоэктомию (СТЭ) и заднюю трепанацию склеры (ЗТС), медикаментозное — субконъюнктивальное введение препарата Эмоксипин 10 мг, 0,5 мл в течение 10 дней и физиотерапия — лазеростимуляцию зрительного нерва. Контрольную группу составили 30 больных (30 глаз), которым была выполнена СТЭ и ЗТС.

Результаты комплексного лечения пациентов 1-й группы показали улучшение зрительных функций и стабилизацию глаукоматозного процесса по истечении 1 года в 87% случаев, в то время как у больных 2-й группы — в 68% наблюдений.

Ключевые слова: Эмоксипин, глаукома, лазеростимуляция, синустрабекулоэктомия, задняя трепанация склеры, зрительный нерв.

ADVANTAGES OF TREATMENT OF PRIMARY OPEN-ANGLE GLAUCOMA IN COMBINATION WITH ANTIOXIDANTS

**Odilova Guljamol Rustamovna,
Safarov Orif Murodullaevich**

ABSTRACT

Purpose - to evaluate the results of complex treatment of primary open-angle glaucoma.

We observed 61 patients (61 eyes). The patients were divided into 2 groups depending on the treatment. Group 1 patients (31 patients, 31 eyes) underwent complex treatment (surgical, drug, physiotherapy). Surgical treatment consisted of sinustrabeculectomy and posterior trepanation of the sclera, medication — subconjunctival injection of Emoxipin 10 mg, 0.5 ml for 10 days, and physiotherapy — laser stimulation of the optic nerve. The control group consisted of 30 patients (30 eyes) who underwent sinustrabeculectomy.

The results of complex treatment of patients of the 1st group showed improvement of visual functions and stabilization of the glaucomatous process after 1 year in 87% of cases, while in patients of the 2nd group - in 68% of cases.

Keywords: Emoxipin, glaucoma, laser stimulation, sinustrabeculectomy, posterior trepanation of the sclera, optic nerve.

KIRISH

Hozirgi kunda glaukoma zamonaviy oftalmologiyaning eng muhim va ijtimoiy ahamiyatga ega muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Kasallikni davolashda erishilgan muvaffaqiyatlarga qaramay, bu kasallik butun dunyoda ko'zi ojizlikning asosiy sabablaridan biri bo'lib qolmoqda. Akademik Nesterov A.P. ma'lumotlariga ko'ra, 1973 yilda bemorlarning umumiy soni butun dunyo bo'ylab taxminan 20 millionni tashkil qilgan [1]. J. Goldbergning fikricha, 2030 yilga kelib glaucoma bilan kasallangan bemorlar soni 120 millionga yetadi [2].

Ko'z ichki gidrodinamikasi holatini doimiy o'rganish oftalmotonusni normallashtirishning yangi konservativ va radikal usullarini ishlab chiqishga olib keladi. Ammo ko'plab oftalmologlar jarrohlik davolash usulini afzal ko'rishadi va maqsadli ko'z ichki bosimi (KIB) darajasiga erishishda ushbu usulni isbotlangan va samarali deb hisoblashadi [3, 4, 5].

Birlamchi ochiq burchakli glaukoma (BOBG) davolashda erishilgan yutuqlarga qaramay, ko'rish funksiyalarini barqarorlashtirish oftalmologiyada eng dolzarb va muhim muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

Ma'lumki, ko'z ichi bosimi (KIB) darajasining oshishi apoptoz jarayonini rivojlantiradi: KIBning oshishi tufayli ganglion hujayralar aksonlarining egilgan laminar boylam bilan to'g'ridan-to'g'ri siqilishi nafaqat aksoplazmatik tokni, balki retrograd aksonal transportning ishini ham kamaytiradi. Bu o'z navbatida, to'r parda ganglion hujayralariga neyrotrofik omillarning yetkazib berilishi pasayishiga olib keladi. Neyrotrofik omillarning pasayishi apoptoz mexanizmini va ko'ruv nervidagi hujayralarning dasturlashtirilgan o'limini keltirib chiqaradi [6, 15, 16]. Bu jarayonlar hujayralarning ozuqa moddalari yo'qolishiga, erkin radikallarning to'planishiga, ba'zi fermentlarning faollashishiga va metabolik mahsulotlarning to'planishiga olib keladi [14].

Yana bir omil - bu zararlangan neyronlarning bir-biriga yaqinligidan yuzaga keladigan zanjir reaksiyasidir. Zararlangan neyronlar toksik vositachilar manbai bo'lib xizmat qiladi, ular hujayradan tashqari bo'shliqning toksik ta'sirini sezilarli darajada oshirib, yaqin atrofdagi neyronlarning ikkilamchi degeneratsiyasini keltirib chiqaradi [1]. Natijada bunday buzilish, KIB normal darajada qolsa ham, neyronlar o'z-o'zini yo'q qilish mexanizmiga o'xshaydi [15].

Ko'p sonli tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatadiki, glaukomada neyropatiya rivojlanishining asosiy sabablaridan biri gemodinamik yetishmovchilik va qonning regionar va tizimli reologik kasalliklari bilan bog'liq surunkali ishemiya va gipoksiyadir [2, 5, 7].

Qandli diabet bilan kasallangan bemorlarda glaukoma, ko'z ichi suyuqligi chiqishining buzilishi va ko'z ichi bosimi oshishiga qo'shimcha ravishda, yangi kapillyarlarning paydo bo'lishi bilan kechadi. Yangi paydo bo'lgan qon tomirlari yetarli darajada funktsional emas, shuning uchun ko'z tuzilmalari yetarli qon bilan ta'minlanmaydi. Shunga ko'ra, nerv hujayralarining apoptoz jarayoni tezlashadi.

Ko'zning qon tomir tizimi va ko'ruv nervidan tashqari, to'r parda va rangdor pardada patologik o'zgarishlar ro'y beradi. Bu o'zgarishlarning birgalikda rivojlanishi tezda ko'rlikka olib keladi. Qandli diabet fonida glaukoma tez rivojlanishi bilan tavsiflanadi, shuning uchun u jiddiy munosabatni talab qiladi. Agar kasallikni davolash va keyingi o'zgarishlarning oldini olish uchun o'z vaqtida choralar ko'rilmasa, ko'zdagi o'zgarishlar qaytarilmas holga keladi.

Shu munosabat bilan, birlamchi ochiq burchakli glaukomaning davolash uchun biz jarrohlik davolashni o'z ichiga olgan kompleks usulni taklif qildik - sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiyasi (SOT), konservativ davolash - konyunktiva ostiga Emoksipin inyeksiyasi va fizioterapiya – ko'ruv nervi (KN) lazer stimulyatsiyasi.

Antioksidant dori vositasi Emoksipinning faol moddasi metiletilpiridinol (methylethylpiridinol). Antioksidant. Qon tomir devorining o'tkazuvchanligini pasaytiradi, antigipoksant va antioksidant ta'sir ko'rsatadi. Qonning yopishqoqligi va trombotsitlar agregatsiyasini pasaytiradi. Qon tomirlari va eritrotsitlar hujayra membranalarini barqarorlashtiradi, eritrotsitlarning mexanik shikastlanishi va gemolizga chidamliligini oshiradi. U angioprotektiv xususiyatlarga ega. Mikrosirkulyatsiyani yaxshilaydi. Biomembranalarning lipid peroksidlanishini samarali ingibirlaydi, antioksidant fermentlarning faolligini oshiradi. Antitoksik ta'sirga ega. Ekstrimal holatlarda, lipid peroksidlanishining oshishi va gipoksiya bilan birga bioenergetik jarayonlarni optimallashtiradi.

Emoksipin retinoprotektiv xususiyatlarga ega. Ko'zning to'r pardasini yuqori yorug'lik nurining zararli ta'siridan himoya qiladi. Ko'z ichi qon quyilishlarining rezorbsiyasini rag'batlantiradi va ko'z mikrosirkulyatsiyasini yaxshilaydi [13].

Lazer stimulyatsiyasi ko'z olmasida qon oqimi tezligining oshishiga, yangi qon tomir kollaterallari sonining ko'payishiga, regionar qon aylanishining yaxshilanishiga olib keladi, bu esa ko'z olmasi qismlarining fiziologik va reparativ regeneratsiyaga yordam beradi [3, 4].

Tadqiqotimizning maqsadi birlamchi ochiq burchakli glaucoma bilan kasallangan bemorlar kompleks davolash natijalarini, shu jumladan mikroxirurgik

davo, Emoksin preparatining subkonyunktival inyeksiya va ko'ruv nervi lazer stimulyatsiya natijalarini baholash.

MATERIALLAR VA USULLAR

Biz BOBG bilan kasallangan 61 nafar bemorda (61 ko'z) kuzatuvlar olib bordik. Bemorlarning 32 nafari erkaklar, 29 nafari ayollar. Barcha bemorlar 51-75 yosh guruhidan ajratib olindi.

Bemorlar orasida ko'zning boshqa hamkor kasalliklari 3 nafar bemorda katarakta, 8 nafar bemorda miopiya aniqlandi. Somatik patologiyalar: gipertoniya - 42 nafar bemorda, qandli diabet - 2 nafar bemorda aniqlandi. Operatsiyadan keyingi davrda 4 nafar bemorda xorioidal ko'chish (choroidal detachment) kuzatildi, ularda yig'ilgan suyuqlikni olib tashlash uchun sklera orqa trepanatsiya qayta reviziya qilindi.

1-jadval

Bemorlarning glaukoma bosqichlari va tadqiqot guruhlarini bo'yicha taqsimlanishi

Glaukoma bosqichlari	Asosiy guruh (n=31)	Nazorat guruhi (n=30)
I	5	4
II	9	8
III	10	10
IV	7	7

Statsionarda o'tkaziladigan davolanish turiga qarab, barcha bemorlar 2 ta guruhga bo'lindi. 1-guruh (asosiy) 31 nafar bemorni (31 ko'z) o'z ichiga oldi. Bu guruh bemorlari kompleks davolash muolajalari olib borildi (mikroxirurgik, konservativ, fizioterapiya). Mikroxirurgik davolash sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiya (SOT) usulida olib borildi. Keyingi kunlarda ko'zning konyunktivasi ostiga 0,5 ml dozada Emoksin (10 mg/1 ml) eritmasi yuborildi. Konservativ davolash 10 kun davom ettirildi. Shu vaqt davomida (10 kun) fizioterapevtik davolash (ko'ruv nervi lazer stimulyatsiya) olib borildi. Ko'ruv nervi lazer stimulyatsiya uchun oftalmologik He - Ne lazer apparati "МАКДЭЛ-08"dan foydalanildi. Davolash 5-10 daqiqa davomida 10 protsedurani o'z ichiga oladi. O'rtacha quvvati (lazer - 9 mVt), bemorga maqbul vaqt uchun yetarli dozani beradi. Lazer stimulyatsiya orbita sohasining temporal qismiga maxsus datchik yordamida lazer nurlanishni yuborish orqali bajarildi. Lazer stimulyatsiya jarayonida bemorning ko'zlari yumilgan holatda bo'ldi.

2-guruhda (nazorat) sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiyasi (SOT) o'tkazilgan 30 nafar bemor (30 ko'z) kiritildi.

Operatsiyadan keyingi davrda har ikki guruhdagi bemorlar yallig'lanishga qarshi mahalliy terapiyani instillyatsiya shaklida qabul qildilar (Sol. Levomyecetin 0,25%, Sol. Indoftalmik 0,1%). Barcha bemorlarning davolash kursi 10 kun edi.

Har ikki guruhdagi bemorlarda ko'rish funktsiyalari davolanishdan oldin, davolanishdan 10 kun, 3, 6, 12 oy o'tgach tekshirildi va qayd qilib borildi. Umumiy oftalmologik tekshiruv majmuasiga quyidagilar kiradi: vizometriya, tonometriya, biomikroskopiya, gonioskopiya, oftalmoskopiya, perimetriya.

NATIJARLAR

1 va 2-guruhlarda operatsiyadan 10 kun o'tgach, ko'rish o'tkirligida sezilarli o'sish kuzatilmadi, 10 kun ichida har ikki guruhda KIB darajasining barqarorlashuvi kuzatildi, bu o'rtacha mos ravishda $16,2 \pm 0,13$ va $17,2 \pm 0,14$ mm.Hg. ga teng bo'ldi (2-jadval). Bemorlarni kuzatish davomida 8 meridian bo'ylab ko'ruv maydonini aniqlandi va ko'ruv maydoni burchaklari yig'indisi (KMBY) ma'lumotlari quyidagicha ko'rinish oldi: asosiy guruh bemorlarida KMBY $282^\circ \pm 7,3^\circ$ gacha ko'tarildi ($p < 0,05$), nazorat guruhida KMBY $272^\circ \pm 7,1^\circ$ gacha ($p < 0,05$).

2-jadval

Glaukoma bilan kasallangan bemorlarda davolanishdan oldin va keyin ko'rish funktsiyalari dinamikasi.

	Guruhlar	Ko'rish o'tkirligi (visus)	KIB mm.Hg.	Perimetriya (ko'ruv maydoni burchaklari yig'indisi) gradus
Davolanishdan oldin	Asosiy	$0.19 \pm 0,09$	36.3 ± 0.12	201 ± 6.2
	Nazorat	0.21 ± 0.03	36.5 ± 0.13	220 ± 6.3
10 kundan keyin	Asosiy	$0.20 \pm 0.02^*$	$16.2 \pm 0.13^*$	$282 \pm 7.3^*$
	Nazorat	$0.22 \pm 0.02^*$	$17.2 \pm 0.14^*$	$272 \pm 7.1^*$
3 oydan keyin	Asosiy	$0.22 \pm 0.02^{**}$	$17.3 \pm 0.09^{**}$	$342 \pm 8.2^{**}$
	Nazorat	$0.28 \pm 0.02^*$	$17.8 \pm 0.11^{**}$	$265 \pm 7.2^{**}$
6 oydan keyin	Asosiy	$0.35 \pm 0.03^*$	15.7 ± 0.06	326 ± 8.1
	Nazorat	0.29 ± 0.02	17.1 ± 0.08	240 ± 6.4
12 oydan keyin	Asosiy	$0.42 \pm 0.04^{**}$	16.2 ± 0.09	$298 \pm 7.8^{**}$
	Nazorat	0.30 ± 0.04	$18.7 \pm 0.03^{**}$	$223 \pm 6.3^{**}$

Eslatma. *, ** - farqlarning dastlabki ma'lumotlarga nisbatan ishonchlilik darajasi ($R < 0,05$, $R < 0,01$ mos ravishda).

Bemorlarning 3 oylik kuzatuvidan so'ng, asosiy guruhda KIB darajasi 17.3 ± 0.09 mm.Hg., nazorat guruhida 17.8 ± 0.11 mm.Hg., 1-guruhda KMBY $342^\circ \pm 8.2^\circ$ gacha ko'tarildi, 2-guruhda esa $265^\circ \pm 7.2^\circ$ gacha. Birinchi (asosiy) guruh bemorlarida 6 oydan so'ng 91% hollarda glokomatoz jarayonining barqarorlashuviga erishildi. Buni quyidagi natijalar aks ettiradi: KIB darajasi 15.7 ± 0.06 mm.Hg., KMBY $326^\circ \pm 8,1^\circ$. Ikkinchi (nazorat) guruhida KIB darajasi 17.1 ± 0.08 mm.Hg., KMBY $240^\circ \pm 6.4^\circ$.

12 oydan keyingi tekshirish natijalarida asosiy guruh bemorlarida ko'rish o'tkirligi 0.42 ± 0.04 ($p < 0,01$), KIB darajasi 16.2 ± 0.09 mm.Hg., KMBY bo'yicha $298^\circ \pm 7.8^\circ$ edi.

Glaukomatoz neyropatiyaning rivojlanishi bemorlarning 13 foizida aniqlandi, bu KIB darajasining dekompensatsiyalanishi bilan bog'liq. Nazorat guruhida ko'rish o'tkirligi 0.30 ± 0.04 ($p < 0,01$), KIB darajasi 18.7 ± 0.03 mm.Hg., KMBY bo'yicha $223^\circ \pm 6.4^\circ$ natijalar olindi.

1 yil o'tgach, asosiy guruhdagi bemorlarda glaukomatoz jarayonining barqarorlashuvi 87% holatlarda, nazorat guruhida esa 68% holatlarda kuzatildi.

Asosiy guruh bemorlarining davolanish natijalaridan ko'rinib turibdiki, sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiyasi (SOT) usulida jarrohlik davolash, so'ngra konservativ davo va ko'ruv nervini lazer stimulyatsiya qilish juda samarali kompleks davo usuli hisoblanadi va bemorlarda glaukomatoz jarayonning barqarorlashishiga 87% hollarda yordam berdi.

XULOSA

1. Birlamchi ochiq burchakli glaucoma kasalligini davolashda sinustrabekulektomiya (STIE) va skleraning orqa trepanatsiyasi (SOT) operatsiyasidan keyin Emoksipinning subkonyunktival inyektsiyasi bilan ko'ruv nervining lazer stimulyatsiyasi patogenetik jihatdan isbotlangan kompleks davo muolajasi hisoblanadi.

2. Sinustrabekulektomiya va skleraning orqa trepanatsiyasi operatsiyasidan keyin Emoksipinning subkonyunktival inyektsiyasi bilan ko'ruv nervining lazer stimulyatsiyasi ko'rinishidagi kompleks davolash ko'rish funksiyalarini dinamikada sezilarli yaxshilaydi.

REFERENCES

1. Борисова С.А., Борисова С.А., Коломойцева Е.М. Апоптоз: патогенетические и биорегуляторные механизмы гибели клетки в норме и при глазной патологии. *Вестник офтальмологии*. 2003;119(2):50-53 с.
2. Волков В.В. О различиях в патогенезе, клиническом течении, лечении и профилактике глаукомной и ишемической оптических нейропатий. *Вестник офтальмологии*. 2010; 126(1); 3-13 с.
3. Гусев А.Н., Красногорская В.Н. Антиоксиданты в комплексном лечении открытоугольной глаукомы далеко зашедшей стадии. *Вестник офтальмологии*. 2016; 1: 63-67 с. doi: 10.17116/oftalma2016132163-67
4. Егоров В.В., Смолякова Т.В., Борисова Т.В., Гохуа Т.И. *Физиотерапевтические методы лечения глаукомы: учебное пособие*. Хабаровск; 2006: 55-64 с.
5. Егоров Е.А., Астахов Ю.С., Ставицкая Т.В. *Офтальмофармакология (руководство для врачей)*. – ГЕОТАР-МЕД, 2004. – 468 с.
6. Линник Л.Ф., Шигина Н.А., Оглезнева О.К. *Лечение посттравматических атрофий зрительного нерва методом электростимуляции. Медицинская и социальная реабилитация больных при повреждении органа зрения*. М.; 1989:95-96 с.
7. Мамиконян В.Р., Галоян Н.С., Казарян Э.Э. и др. Влияние реологических свойств крови на офтальмогемодинамику. *Вестник офтальмологии*. 2015;131(3):17-21.
8. Матвеева Н.Ю. Апоптоз: морфологические особенности и молекулярные механизмы. *Тихоокеанский медицинский журнал*. 2003;14(4):12-16.
9. Нестеров А.П. *Первичная глаукома*. М.: Медицина; 1995:256-259.
10. Нестеров А.П. Первичная открытоугольная глаукома: патогенез и принципы лечения. *Клиническая офтальмология*. 2003;4(2):47-48.
11. Нестеров А.П., Басинский С.Н. Новые способы введения лекарственных препаратов в теноновое пространство глаза. *Вестник офтальмологии*. 1991;5:18-21.
12. Нестеров А.П., Егоров Е.А., Егоров А.Е. Новый путь введения лекарственных веществ при заболеваниях заднего отрезка глаза и использование его для лечения глаукомной оптической нейропатии. *Клиническая офтальмология*. 2000;1(2):39-41.

13. Нестеров А.П., Егоров Е.А., Егоров А.Е. Ограниченное и контролируемое воспаление как метод лечения ишемических и гипоксических заболеваний заднего сегмента глаза. *Клиническая офтальмология*.2002;1(3):3-5.
14. Garcia-Valenzuela E, Shareef S, Walsh J. Programmed cell death of retinalganglion cells during experimental glaucoma. *Exp Eye Res*. 1995; 61(1): 33-44 p. doi.org/10.1016/s0014-4835(95)80056-5.
15. Khasanov M.Hayatovich. Changes in corneal thickness in patients with different stages of primary open-angle glaucoma. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. 2021; Vol. 11, Issue 5, May 2021; 216-221 p. DOI: 10.5958/2249-7137.2021.01380.X
16. Minckler DS, Bunt AH. Orthograde and retrograde axoplasmatic transport during acute ocular hypertension in the monkey. *Invest Ophthalm Vis Sci*.1977;16: 426 p.
17. Nickells RW, Zack DJ. Apoptosis in ocular disease: a molecular overview. *Ophthalmic Genet*. 1996; 17(4): 145-165 p. doi:10.3109/13816819609057889.

БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ НА УРОКАХ ХИМИИ, КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ

Мунирахон Хамракулова Муминжон кизи

Магистрант

факультета естественного знания кафедры химии. КГПИ

Икромжон Иброхимович Коканбаев

Кандидат технических наук, Доцент

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена научно-теоретическим и прикладным аспектам билингвального обучения химии в школе. Рассматривается сущность билингвального обучения и билингвального образования в школе. Раскрывается понятие билингвальной языковой личности в современном информационном обществе

***Ключевые слова:** билингвальный подход, химическое образование, учитель, двуязычие.*

ABSTRACT

The article is devoted to the scientific, theoretical and applied aspects of bilingual chemistry teaching at school. The essence of bilingual education and bilingual education at school is considered. The concept of a bilingual linguistic personality in the modern information society is revealed

***Keywords:** bilingual approach, chemical education, teacher, bilingualism*

ВВЕДЕНИЕ

Понятие «билингвальное обучение» предполагает обучение предмету и овладение учащимися предметным знанием в определенной области на основе взаимосвязанного использования двух языков (родного и неродного) [2, с.12]. Язык при таком обучении рассматривается, прежде всего, как инструмент приобщения к миру специальных знаний, и содержание обучения отличается совмещением предметного и языкового компонентов во всех звеньях учебно-воспитательного процесса.

В настоящее время во многих школах Европы, Азии и Америки с успехом практикуется преподавание различных школьных предметов через коммуникативную среду иностранного языка. Таким образом реализуется международный проект "Content and Language Integrated Learning" - "Интегрированное обучение предмету и иностранному языку», основной задачей которого на данный момент является формирование у учащихся знаний,

умений и опыта общения на предметную тематику с использованием не только родного, но и иностранного языка; а перспективной целью - формирование полиязыковой личности, обладающей общенаучной грамотностью. Логично ожидать, что и Узбекистан в будущем примкнет к этому международному проекту, поэтому изучение различных предметов, в том числе химии, в условиях интеграции с английским языком представляется актуальной и перспективной проблемой.

Государственному образовательному стандарту основного общего образования 2017 года результаты изучения химии должны отражать овладение понятийным аппаратом и символическим языком данного предмета[1]. В примерной программе по химии для основной школы в качестве одной из основных содержательных линий назван язык химии – система важнейших понятий и терминов, в которых они описываются, номенклатура неорганических веществ, химические формулы и уравнения, а также правила перевода информации с естественного языка на язык химии и обратно. Таким образом, в результате изучения химии ученик должен овладеть знаниями химического языка (символика, номенклатура, терминология) и умениями его применять.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Без химического языка невозможно изучение основ химии. Он широко и активно используется на всех этапах обучения предмету и является важным показателем химических знаний учащихся. С помощью химического языка передаются и усваиваются химические понятия, осуществляется запись схем химических процессов. В процессе обучения химический язык является и предметом, и средством обучения. Однако прежде чем превратить язык в средство обучения, им нужно овладеть. В условиях современного мира, когда важную роль играет знание иностранного языка и умение им воспользоваться в информационно-коммуникативных целях, актуальным для формирования химического языка является билингвальное обучение. [3].

Билингвальное обучение, как показывают результаты нашего информационного поиска, способствует развитию умений пользоваться иностранным языком для получения дополнительной информации из различных сфер его функционирования, формирует двуязычный словарный запас по предмету, способствует воспитанию потребности пользоваться иностранным языком как средством углубления предметного знания,

формирует и развивает коммуникативную компетентность учащихся, межкультурную компетенцию и культуру межнационального общения.

Как отмечают многие исследователи, в настоящее время в обществе все большую силу набирают тенденции интеграции и глобализации. Современный человек вынужден жить и работать в условиях полиязыкового пространства, где огромную роль играет общение, в том числе межкультурное, межнациональное общение. Кроме того, все более важным фактором становится информатизация общества. Навыки получения и обмена информацией - важное требование, необходимое для успешности современного человека. На подобные изменения в жизни общества во многом повлияло развитие сети Интернет и других средств коммуникации. Следует отметить, что основным языком межнационального общения в сферах политики, бизнеса и науки стал английский язык. Таким образом, умения и готовность к общению и работе с информацией на нескольких языках становятся важными требованиями, предъявляемыми обществом к современному молодому человеку - выпускнику средней школы.

Для современных учеников особо важным является знание иностранного языка, возможность воспользоваться им для получения различной информации, в том числе и химической, из разных источников: научной литературы, СМИ и особенно ресурсов Интернет, поскольку школьники в последние годы широко ими пользуются. К 7 классу их языковая подготовка достаточна для получения химических знаний на иностранном языке. В нашем исследовании в качестве иностранного языка для билингвального обучения химии выбран английский. Это связано, во-первых, с его возрастающей ролью в обществе, особенно в компьютерной сфере, представляющей большой интерес для современного школьника. В настоящее время ученики с целью общения, поиска нужной информации много времени проводят в сети Интернет, в том числе и на иноязычных сайтах. Во-вторых, английский язык широко изучается в школе.

ЗАКЛЮЧЕНИЯ

Еще одной немаловажной причиной, стимулирующей нас заниматься разработкой данной проблемы, является изменение личности самого современного ученика. Подавляющее большинство школьников сейчас - активные пользователи глобальной сети Интернет, которым необходимы основы медиаобразования, в том числе формирование навыков и опыта общения и использования информации на разных языках. Таким образом, сама личность современного учащегося может рассматриваться как интегрирующий

фактор при изучении химии с использованием коммуникативных возможностей иностранного языка.

REFERENCES

1. Государственные образовательные стандарты непрерывного образования узбекистана от 16 августа 2001 г. № 343
2. Гальскова, Н.Д. Обучение на билингвальной основе как компонент углубленного языкового образования [Текст] /Н.Д.Гальскова[идр.]// Иностранные языки в школе.-2003.-№2.-С.12-16.
3. Котляр, М.М. Как использовать знания иностранного языка при обучении химии [Текст] /М.М.Котляр//Химия в школе.-2001.-№3.-С.46-58.

BRUTSELLIYOZ – HAYVONLARDAN INSONLARGA YUQUVCHI O‘TA XAVFLI KASALLIK

K.B. Hamzayev

Samarqand veterinariya meditsina instituti Toshkent filiali assistenti

M.T. Avliyoqulov

Samarqand veterinariya meditsina instituti Toshkent filiali assistenti

S.B. Hasanova

Samarqand veterinariya meditsina instituti Toshkent filiali talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada qoramollar brutsellyozida olinadigan mahsulotlarning veterinariya-sanitariya ekspertizasi, hayvonlardan olinadigan mahsulotlarni sanitariya holat va odamlar orasida bu kasallikni tarqalishini oldini olish hamda kasallikga to‘g‘ri va aniq diagnoz qo‘yish haqida malumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar:

ABSTRACT

The article provides information on veterinary-sanitary examination of products derived from brucellosis in cattle, sanitary conditions of animal products and prevention of the spread of the disease among humans, as well as accurate and precise diagnosis of the disease.

Keywords: *brussella, Brucella melitensis, Brucella abortus, serological reaction, allergic reaction, pasteurization*

АННОТАЦИЯ

В статье приведены сведения о ветеринарно-санитарной экспертизе продуктов, полученных от бруцеллеза крупного рогатого скота, санитарном состоянии продуктов животноводства и предупреждении распространения болезни среди людей, а также о точной и точной диагностике болезни.

Ключевые слова: *брусселла, Brucella melitensis, Brucella abortus, серологическая реакция, аллергическая реакция, пастеризация.*

KIRISH

Brutsellyoz-o‘ta xavfli surunkali kechuvchi yuqumli kasallik hisoblanadi. Bu kasallik bilan barcha turdagi hayvonlar, jumladan odamlar ham kasallanishadi. Brutsellyoz qo‘zg‘atuvchisi *brutsella* bo‘lib, uning bir necha turlari mavjud. Asosan odamlar uchun eng xavfli tipi *Brucella melitensis* va *Brucella abortus* tiplari bo‘lib hisoblanadi. Qo‘zg‘atuvchining qo‘y tipi-*b.melitensis* faqatgina qo‘y mahsulotlarida

uchramasdan qoramollarning sut va go'sht mahsulotlarida ham aniqlanib, ularni veterinariya ekspertiza ko'rigidan o'tkazilmasiligi va veterinar vrachlar etiborsizligi natijasida kasallik aniqlangan hayvonlardan olingan go'sht va sut mahsulotlarini zararsizlantirilmagan holda bozor rastalariga chiqarilishi natijasida odamlar ham kasallanishiga olib keladi.

Kasallikning o'ziga xosligi—hayvonlarda abort bo'lgan homila, yo'ldoshning kech ajralishi, ozib ketishi, g'unajinlarning qisir qolishi, bepushtlik, mahsuldorlikning pasayishi, erkak hayvonlarda urug'don va urug' yo'llarining zararlanishi kabi ko'pgina holatlar hisoblanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Brutsellyoz zooantroponoz ya'ni hayvonlardan odamlarga yuqishi mumkin bo'lgan xavfli kasallik hisoblanadi. Bu kasallik hayvondan odamga zararlangan sut, zararlangan va kasllangan go'sht va go'sht mahsulotlari va ayrim vaqtlarda kasallangan hayvon bilan gigiyena qoidalariga rioya qilmasdan ishlagan veterinariya xodimlari, teri sanoati xodimlari va veterinariya laboratoriyasi xodimlari yuqtirib olishlari mumkin. Kasallikni yuqtirib olgan odamlarda kasallik kasallikning kechishi va tushgan infeksiyaning turiga qarab kasallik insonlarda turlicha ko'rinishlarda kichadi. Masalan :

Birlamchi-latent (yashirin) shakli deyarli salomatlik holatidir. Organizmning himoya kuchlari zaiflashishi bilan u o'tkir-septik yoki surunkali metastatik shaklga aylanishi mumkin. Ba'zida mikrosimptomlar: periferik limfa tugunlarining biroz kattalashishi, ba'zan tana haroratini subfebril ko'rsatkichlargacha ko'tarilishi, jismoniy kuch ishlatishdada terlash ko'payishi kuzatiladi. Bemor o'zini sog'lom deb hisoblab, mehnatni davom ettiradi.

O'tkir-septik shakl isitma (39-40 °C), harorat egrisi to'lqinli, noto'g'ri (septik) tipli katta kundalik o'zgarishlar bilan, takroriy varaja va terlash bilan tavsiflanadi. Kishi o'zini yaxshi his qiladi (tana harorati 39 °C va undan yuqori bo'lganda kitob o'qish, shaxmat o'ynash, televizor tomosha qilish mumkin). Umumiy intoksikatsiyaning boshqa belgilari ham kuzatilmaydi. Bemorning hayotiga tahdid qilmaydi, hatto etiotropik davolashsiz ham sog'ayish bilan yakunlanadi. Limfa tugunlarining barcha guruhlari o'rta darajada kattalashgan, ba'zilar esa sezgir. Birinchi haftaning oxiriga kelib jigar va taloq kattalashadi. Umumiy qon tahlilida leykopeniya, ECHT oshmaganligi aniqlanadi. Asosiy farq – o'choqli o'zgarishlarning yo'qligi (metastazlar). Antibiotiklar bilan davolashsiz, isitma davomiyligi 3-4 hafta yoki undan ortiq bo'ladi.

Surunkali shakllari ba'zida o'tkir shaklni chetlab o'tib birdan rivojlanadi, ba'zan o'tkir-septik shakldan keyin biroz vaqt o'tgach. Klinikasi bo'yicha birlamchi va ikkilamchi surunkali metastatik shakllar farq qilmaydi. Farq — anamnezda o'tkir-septik shakl mavjudligi yoki yo'qligida. Klinikasi: uzoq muddatli subfebril isitma, zaiflik, asabiylashish kuchayishi, yomon uyqu, ishtahaning yo'qolishi, mehnat qobiliyatining pasayishi. Yalpi limfadenopatiya palpatsiya vaqtida yumshoq, sezgir yoki og'riqli. Kichik, juda zich, og'riqsiz, sklerozlangan limfa tugunlari (diametri 0,5-0,7 sm) qayd etiladi. Jigar va taloq kattalashadi. Buning fonida a'zolar shikastlanishi aniqlanadi, ko'pincha tayanch-harakat tizimi tomonidan, keyingi o'rinlarda asab va reproduktiv tizim. Mushaklar va bo'g'imlardagi og'riqlar, asosan, yiriklarida, poliartrit, kasallikning yangi kuchayishida boshqa lokalizatsiyali metastazlar hosil bo'ladi. Periartrit, paraartrit, bursit, eksostozlar. Osteoporozlar qayd qilinmaydi. Bo'g'imlar shishadi, ularning harakatchanligi cheklanadi, ustki teri normal rangda bo'ladi. Harakatning cheklanishi va deformatsiyalar suyak to'qimalarining o'sib ketishi bilan bog'liq. Umurtqa shikastkanadi, ko'pincha kamar sohasida. Eriksen, Naxlas, Larrey, Djon-Ber alomatlari aniqlanadi. Shikastlangan mushaklardagi miozitlar. Og'riq o'tmas, uzoq muddatli, ularning intensivligi ob-havoning o'zgarishi bilan bog'liq. Palpatsiya yordamida yanada og'riqli joylar aniqlanadi va mushaklarda turli shakl va o'lchamdagi og'riqli zichlanishlar seziladi. Kichik boldir, bilak, orqa va beldagi teri osti kletchatkasida fibrozit (sellyulit) aniqlanadi. O'lchami 5-10 mm dan 3-4 sm gacha, yumshoq, oval tuzilishga ega, og'riydigan yoki sezgir. Keyinchalik ular kichrayadi, butunlay so'rilib ketishi yoki sklerozga uchrab, uzoq vaqt davomida og'riqsiz kichik zich shakllanma bo'lib qolishi mumkin.

Asab tizimining shikastlanishida nevrit, polinevrit, radikulitlar rivojlanadi. Kamroq hollarda markaziy asab tizimi shikastlanadi (mielit, meningit, ensefalit, meningoansifalit) va ular uzoq, o'gir kechadi.

Erkaklar jinsiy tizimidagi o'zgarishlar — orxit, epididimit, jinsiy funktsiyaning pasayishi. Ayollarda salpingit, metrit, endometrit. Amenoreya kuzatiladi, bepushtlik rivojlanishi mumkin. Homilador ayollarda ko'pincha abort, o'lik tug'ilish, muddatidan oldin tug'ish, bolalarida tug'ma brutsellyoz qayd qilinadi. Ikkilamchi-surunkali shakli xuddi shu kabi kechadi. Ikkilamchi yashirin shaklning birlamchi latent shakldan farqi — u ko'pincha manifest shaklga o'tadi (qaytalanadi).

Brutselyozdan insonlar mutlaqo sog'ayib ketmaydi bu kasallikda nostril immunitet kuzatilib bunda inson doimiy ravishda imunitetni ko'taruvchi preparatlar qabul qilib doimiy ravishda sog'ligini nazoratdan o'tkazib yurishi lozim bo'ladi

Brutsellyoz qo'zg'atuvchilari sut va sut mahsulotlarida uzoq vaqtgacha sutda 8-16 kun, pishloqda 40-45 kun, brinzada 45-60 kun, sovitilgan go'shtda 18-20 kun faol holatda uchraydi.

Brutsellyoz kasalligini oldini olish va veterinariya tizimida tizimli ishlarni olib boorish xalqimiz salomatligini taminlash insonlar orasida turli xil yuqumli kasalliklarni oldini olish maqsadida qonunchiligimizda xam atroflicha so'z yurutilgan. Jumladan O'zbekiston Respublikasining "Veterinariya to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonuniga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish haqida"gi 2015-yil 29-dekabrda O'RQ-397-sonli Qonuniga muvofiq yangi tahrirda qabul qilingan. Yuqoridagi qonunda O'zbekiston Respublikasida veterinariya sanitariya ekspertizasi ishlari va o'tkaziladigan tadbirlar haqida batafsil ma'lumot berilgan. Brutsellyozni o'z vaqtida aniqlash maqsadida bir yilda bir marotaba yoki har 6oyda ikki marotaba veterinariya tekshiruv ishlari olib borilishi lozim. To'g'ri va aniq diognoz qo'yish maqsadida epizootologik, bakterialogik, serologik va allergik tekshiruv usullaridan foydalaniladi. Kasallikni aniqlash uchun laboratoriyaga abort bo'lgan homila, homila suvi, tabiiy teshiklardan ajralgan suyuqliklar, hayvon qoni, suti yuboriladi. Qo'zg'atuvchining klinik belgilari aniqlangan mollar majburiy so'yishga yuboriladi.

Brutsellyozga ijobiy natija bergan sigirlarning suti qaynatiladi va undan olingan qaymoq tayyorlangan yog' kuydirilib zararsizlantiriladi. Kasallik aniqlangan fermadagi barcha sigirlarning suti 70gradusda 30minut pasterizatsiya qilinadi. Qoramollar kasallikka gumon qilinib seralogik reaksiya ijobiy natija aniqlanganda sigirlar buzoqlari bilan birgalikda go'shtga topshiriladi.[1]

Qoramollarni go'sht va go'sht mahsulotlarini veterinariya-sanitariya ekspertizasida klinik belgilariga, olingan potanotomik o'zgarishlarga seralogik reaksiya natijalari asosida baho beriladi. Xo'jaliklarda doimiy ravishda tekshiruv ishlari olib boriladi. Kasallik aniqlansa kasal mollar podadan ajratiladi va alohida boqiladi. Kasallikning o'tkir turi aniqlangan, bola tashlagan mollar so'yishga yuboriladi. Qoramollarda *b.melitensis* aniqlansa va kasallik aniqlangan qoramollardan olingan go'sht maxsus ishlov berilmasa bozor rastalariga chiqarilmaydi. Kasallikning klenik belgilari aniqlangan hayvonlardan olingan go'sht pishirish yoki qaynatish yo'li orqali zararsizlantiriladi.

Xo'jalikda brutsellyozga seralogik reaksiya musbat natija bergan bo'lsa, abort kuzatilsa, kasallikga klinik belgilar ko'rsatsa mollarning narxidan qat'iy nazar go'shtga yuboriladi. Hayvonlarning tana va ichki organlari sanoat qayta ishlab chiqarishga jo'natiladi. Qoramollar yelini, qoni va terisi utilizatsiyaga yuboriladi.

Nosog'lom ferma xo'jaliklari karantinga olinadi va hayvonlardan olinadigan mahsulotlar veterinar vrachlar ruxsatisiz xo'jalikda chiqarish va kiritish qat'ian man etiladi. Brutsellyoz tarqalish xavfi bo'lgan xo'jaliklarda doimiy prafelaktika tadbirlari o'tkazilib turiladi. Muntazam dezinfeksiya qilib, 5-6 oylik buzoqlar vaktsinasiya ishlari veterinariya vrachi nazorati ostida olib boriladi.

Yuqorida brutsellyozning insonlarda o'tkir kechishida qanday belgilar kuzatilishi tasvirlangan

XULOSA

Xalqimizni sifatli va yangi sut va go'sht mahsulotlari bilan taminlash va yurtimiz bozor rastalariga sanitariya ekspertiza talab va qoidalariga to'liq javob beruvchi mahsulotlar yetkazish odamlar orasida brutsellyoz kasalligini oldini olish maqsadida sutni pasterizatsiya qilib keyin qayta ishlash, hayvonlar mahsulotlarini olishda sanitariya-gigiyena talablariga roiya qilish, xo'jaliklarda hayvonlarni veterinariya ko'rigidan o'z vaqtida o'tkazib turish va kasallik aniqlanmasidan oldin majburiy emlash tadbirlarini o'tkazib lozim. Kasallik ayniqsa insonlar orasida ko'p tarqalib ketmasligi uchun istemolchilarda albatta davlat standartlariga javob beradigan va bozorlardan veterinariya nazoratidan o'tgan mahsulotlarni sotib olishi va bunday talablarga javob bermaydigan sut va sut mahsulotlari sotilayotganini korganlarida esa darhol tegishli idoralarga xabar berishlari so'raladi.

REFERENCES

1. Shopo'latova J., Burxonov X., Jiyanov Y. "Epizatologiya va Mikrobiologiya asoslari". Toshkent 1991yil.
2. Murodov S.M. "Veterinariya sanitariya ekspertizasi" maruza matni. Samarqand 2009 yil.

3. Parmonov N.O., Qambarov A.A. "Epizatologiya". Moskva 1974 yil.
4. Muradov S.M. Qishloq xo'jalik mahsulotlarini vetsaneksptizasi qayta ishlash texnologiya asoslari va standartizatsiyasi. Qo'llanma. Samarqand 1997 y.
5. Muradov S.M. Veterinariya-sanitariya ekspertizasi. Darslik. Samarqand 2006 y.
6. Ostonaqulov T.E., Murodov S.M. va boshqalar. Qishloq xo'jalik mahsulotlarining veterinariya-sanitariya ekspertizasi, qayta ishlash texnologiyasi, gigienasi va standartizatsiyasi. Samarqand 2013 y.

KADRLAR SIYOSATINING PSIXOLOGIK - AKMEOLOGIK XUSUSIYATLARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-790-794>

Umarov Baxriddin Mingboyevich

Toshkent davlat pedagogika universiteti

“Amaliy psixologiya” kafedrası professori

Botirova Dilafro‘z Bozorovna

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrası o‘qituvchisi

botirovadilafroz@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola kadrlar siyosati va kadrlarni tanlashda psixologik omillarning ahamiyatiga bag‘ishlangan bo‘lib, bugungi kun talablariga javob beruvchi kadrlarni shakllantirish va uning kompotenti, fazilatları va salohiyatini aniqlash va rivojlantirishda psixologik munosabatlarning zarurligi ochib berilgan

***Kalit so‘zlar:** kadrlar siyosati, akmeologiya, kompetensiya, qobiliyat, rahbar layoqati, psixologik tashxis, prognozlashtirish, siyosiy yetakchi.*

ПСИХОЛОГО - АКМЕЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КАДРОВОЙ ПОЛИТИКИ

РЕЗЮМЕ

В этой статье основное внимание уделяется важности психологических факторов в кадровой политике и подборе персонала, а также объясняется необходимость психологического общения в формировании и развитии композиторов, квалификации и способности сегодняшних требований.

***Ключевые слова:** кадровая политика, акмеология, компетентность, способность, лидерские способности, психологическая диагностика, прогноз, политическое лидерство.*

PSYCHOLOGICAL AND ACMELOGICAL FEATURES OF PERSONNEL POLICY

ABSTRACT

This article focuses on the importance of psychological factors in personnel policy and staff selection, and explains the necessity of psychological intercourse in

the formation and development of composers, qualifications and capacities of today's requirements.

Keywords: *Personnel policy, acmeology, competence, capability, leadership abilities, psychological diagnosis, prognosis, political leadership.*

KIRISH

Bugungi kun fani barcha sohalarda o'zining innovatsiyaviy g'oyalari va keng qamrovli faoliyati zamirida rivojlanib bormoqda. Global makonda boshqaruv va rahbar kadrlarni tanlash, uning salohiyati va kompetensiyasidan oqilona foydalanish alohida ilmiy nazariy ishlanmalar talab qilmoqda. Zamonaviy fanda endilikda insonning tarkibiy qismlarini boshqarishga ixtisoslashgan yondashuvlarni vujudga kelayotganligi, siyosiy tashkilot yoki siyosiy tizim elementi sifatida rahbar kadrlarni shakllantirish muammosi bugun ham o'z dolzarbligi yo'qotmaganligini ko'rsatadi. Shu ma'noda, biror obyektning boshqarishda faqatgina uning xodimlarining psixologik yoki ijtimoiy holatini aniqlash orqali maqsadga erishish mumkin emas.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tashkilotning maqsadi, boshqaruv strukturasi va uni amalga oshiruvchi boshqaruv faoliyatini ham tadqiq etish samarali natijalar beradi. Boshqacha aytganda, gap murakkab boshqaruv munosabatlarini psixologik nuqtai nazardan tahlil qilish haqida ketmoqda. Agar oddiy boshqaruv munosabatlari ya'ni subyekt va obyekt o'rtasidagi o'zaro ta'sirni o'rganilsa, natija doimo bir tomonlama mahalliy va vaqtinchalik natija taqdim etadi. Tashkilotning samarali faoliyat ko'rsatishi va rivojlanishi uchun "subyekt-subyekt" paradigmasi orqali boshqarishni amalga oshirishni talab etadi. Bunda barcha tashkilot ishchilarining qiziqishlari va yuqori ijodkorligi kelishuvchanlik sharoitida yaratilishi kerak bo'ladi. Bunday yondashuvda nafaqat tashkilotning ishchilari balki raxbarlari oldiga ham majburiyatlar qo'yiladi. Bu talablarda, birinchi navbatda, rahbariyatning uslubi kadrlar siyosati va ishiga qaratilgan ishlarni bajarilishi qaratilgan bo'ladi.

Kadrlar siyosati va ishini amalga oshirish boshqaruvchi faoliyatining uning tarkibiy qismlarini moxirona boshqarishga asoslangan bo'lishi kerak. Biroq, ushbu yondashuvning amalda tadqiq etilishi, o'ziga xos nazariy va amaliy tadqiqotlarni talab qiladi. Raxbarning boshqaruvchilik funksiyasi boshqaruvchilik rolini tadqiq etar ekanmiz, uning kadrlarni tanlashi va o'z o'rniga qo'ya olishi bilan bog'liq faoliyatiga e'tibor qaratamiz. Kadrlar siyosatini amalga oshirishda asosan, uch bosqichdagi funksiyalarni ko'rib chiqish kerak bo'ladi. Kadrlar faoliyatini tizimli tahlil qilish, kadrlarning o'z ish faoliyati nuqtai nazardan alohida texnologiyaviy tavsifini berish

va kadrlarning psixologik holatini hamda imkoniyatlarini xisobga olish dolzarb masalalar hisoblanadi.

Haqiqatdan ham bu yondashuvda, boshqaruvchi funksiyalarini aniqlash va uning ijtimoiy rolini belgilash, kadrlar siyosatidagi faoliyati, xususan, xodimlarni tanlash, joylashtirish, ularning kasbiy tayyorlarligini ko‘rib chiqish boshqaruv samadorligini oshiradi. Zero, bu strukturaviy-funksional yondashuvdan kelib chikgan bulib, ijtimoiy xayotda rollar va mavkelar pogonasimon tashkiliy tizimidan kelib chikgan. Dauntoun - «Siyosiy yetakchilik - jamiyatdagi holat bo‘lib, uni egallagan shaxsning ayrim yoki jamiyat barcha a‘zolarining jamoaviy hulq- atvorni yo‘naltirish yoki tashkil etish qobiliyati bilan tavsiflaydi »[1]

Boshqaruv samaradorligini oshishida keyingi yondashuv boshqaruv faoliyatining subyektiv omillarini ya‘ni chuqur psixologik mazmunini e‘tiborga olish kerakliga bog‘liq. Bu faoliyat sirasiga shaxsiy-kasbiy fazilatlarni aniqlash, kasbiy kompetentlik, xodimlarda yuqori mehnatga motivatsiyani shakllantira olish, boshqaruv jamoasini yarata olish qobiliyatiga ega bo‘lish bilan bog‘liq.

Boshqaruv amaliyoti va uni psixologik tahlil qilish jarayoni ko‘rsatadiki, kadrlar ishini samarali boshqarish uchun kadrlar strategiyasi yoki tashkilot siyosatini amalga oshirishdan tashqari, boshqarish qobiliyati va resurslariga mos kadrlar ishini o‘ziga xosligini bilish va undan samarali foydalanish ilmini egallashni talab etadi. Qolaversa, bu shaxsiy – kasbiy mahorat, boshqaruv faoliyatini samaradorligini oshiradi. Boshqacha aytganda, raxbar yuqori darajadagi bugungi kun talablariga muvofiq keluvchi kasbiy kompetentlikni egallagan bo‘lish kerak. Kadrlar ishini samarali boshqarish menejerning kasbiy mahoratining muhim tavsifidir, shuning uchun bu muammo psixologik-akmeologik masaladir. Bunda xislatlar nazariyasi alohida qiymatga ega. Uning asoschilaridan biri E.Bogardis - a‘lo darajadagi intellektual iste‘dodlar shaxsga ertami kechmi yetakchilikka olib keluvchi ko‘zga ko‘ringan mavqeni beradi[2]-degan fikri diqqatga sazovor.

Kadrlar siyosati yana bir muhim jihatini undan o‘zgarishlar ya‘ni miqdoriy va sifatiy jihatlarni ham xisobga olish kerak. Unda to‘g‘ridan to‘g‘ri almashtirish, joyini almashtirish yoki to‘ldiruvchanlik tamoyillaridan foydalanish mumkin. [3] Vaziyatlar tamoyili - yetakchining nisbiyligi va turlichaligidan kelib chiqadi. Yetakchi ma‘lum bir funksiyasidir. R.Stogdil yozishicha «Yetakchining qandaydir ijtimoiy vaziyatlarda kishilar o‘rtasida mavjud bo‘luvchi aloqalardir, bir vaziyatda yetakchi bo‘lgan kishilar boshqa vaziyatlarda ham shunday bo‘la olmaydi».[4] Vaziyatlarda liderlik sifatlari nisbiydir. Bir odam yetakchilik xislatlarini - mitinglarda , boshqasi-kundalik siyosiy tashkilotchilik ishlarida, uchinchisi-shaxslararo muloqotda namoyon bo‘ladi.

Kadrlar siyosatini bir necha turlari mavjud: qaram, reaktiv, oldini oluvchi, faoliyat bilan bog‘liq:

-qaram kadrlar siyosatida kadrlar faoliyatini tartibga soluvchi aniq dasturlari bo‘lmaydi, kadrlar siyosatining vazifasini yomon natijalarni bartaraf etishga qaratiladi. Uning asosiy ishi ishga qabul qilish yoki bo‘shatishdan iborat bo‘lib qoladi;

-reaktiv kadrlar siyosati, ziddiyatlar, ishga motivatsiyaning pastligi, ishdagi birlikning pastligi, kvalifikatsiyaning yetishmasligi ustidan nazorat qiladi. Kadrlar ishini subyektlari bunday siyosatni amalga oshirish uchun kerak bo‘lgan resurslarga ega bo‘ladi. Bu ish faoliyatida bashorat qilish darajasi past bo‘ladi. [5]

-oldini oluvchilik extiyotkor kadrlar siyosatida yuqori bashorat funksiyasi, ilmiy bilimlardan oqilona foydalanish, kadrlar jarayonidagi o‘zgarishlarga moslashuvchan faoliyat bilan shug‘ullanadi;

-faoliyat bilan bog‘liq kadrlar siyosatida kadrlar xizmati zaruriy resurslarga muxtojlik sezadi. Tashkilot raxbarlari asosiy e‘tiborni kadrlar bilimi, salohiyati va qobiliyatiga qaratadi. Berilgan xususiyatlarni solishtiradigan bo‘lsak, faoliyatga asoslangan kadrlar siyosati ko‘prok akmeologik xarakter kasb etadi.

Xodimlar bilan ishlash va xodimlarni boshqarish kadrlar bilan ishlash jarayonida amalga oshadi. Kadrlar bilan ishlash tizimida kadrlar siyosatini amalga oshirish asosida kadrlar munosabatlari shakllantiriladi. [7] Kadrlar bilan munosabatda kadrlarning psixologik xususiyatlarini xisobga olish kerak bo‘ladi. Shuning uchun ham kadrlar bilan psixologik ishlarni amalga oshirish kerak bo‘ladi. (psixologik va ijtimoiy-psixologik tashxis, prognozlashtirish, xodimlardagi ruxiy kechinmalarning o‘zgarishini doimiy monitoringi, kadrlarlarni motivatsiyaga ta’siri, ularning qadriyatini mo‘ljallarini aniqlash va xokazo). Faol kadrlar siyosatiga yo‘naltirilgan holda tashkilot kadrlar salohiyatini kuchaytirishga e‘tibor qaratish, kadrlar bilan o‘zaromunosabatga kirishishda “subyekt-subyekt” munosabatida faoliyat yuritilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kadrlar siyosatining muhim qismi "kadrlar zahirasi"ni shakllantirish hisoblanadi. Kadrlar zaxirasi tashkilot xodimlarining imkoniy, faol va tayyorlangan qismi xisoblanadi. Shuning uchun uning imkoniyatlari va qobiliyatini aniqlash, o‘z o‘rni qo‘ya olish va albatta, psixologik jihatdan tayyorlash zarur. Ularni keyinroq yuqori lavozimlarga qo‘yish mumkin bo‘ladi. Shunday qilib, kadrlar zahirasi katta salohiyatga ega, kasbiy yutuqlar uchun yaxshi imkoniyatga ega bo‘ladi. Shuning uchun samarali shtat birligini shakllantirish uchun har bir tashkilotda psixolog

maslahatchi zaruriyati tug'iladi. Kadrlar resursidan oqilona foydalanish, salohiyat, kompetentlik va qobiliyatni aniqlashda psixolog kadrlar ishi muxim sanaladi.

XULOSA

Umuman olganda, raxbar xodimlarni boshqarish va shakllantirish o'z o'rnida xizmatchi ishchilarni boshqarish bilan bog'liq faoliyatni talab qiladi. Yuqorida ko'rib chiqilgan masalalar ayni paytda psixologik va akmeologik mazmunga ega bo'lib, ularning bilimli kadrlar malakasini oshirish professional raxbarlarni saralash, raxbarlik lavozimiga tayinlash uchun puxta ishlab chiqilgan dasturlar talab etiladi.

REFERENCES

1. Dawnton J, Rebel Jr. lidership; Commintment and charisma in the Revolutionary process. New York; London 1972. P. 15.
2. Bogardus. Liders and Leadership. New York, 1934. P. 138.
3. Bass.B.M.Stogdill's Handbook on Leadership. New York, 1981.P.67.
4. Абрамова М. Практическая психология. Учебное пособие. Москва: Мысль.2003 г.
5. Маклаков А.Г. Общая психология. Учебное пособие. СПб: Питер 2003 г.
6. Психология. Учебник. Под ред. Рогова Е.И Владос 2005 г.
7. Umarov B.M. Pedagogika va psixologiya. Darslik. O'zXIA.Toshkent 2020 y.
8. Xaydarov F.I., Xalilova N.I. Umumiy psixologiya. O'quv qo'llanma. T. TDPU 2010 y.
9. Рубинштейн С.Л Основы общей психологии.Учебник. СПб: Питер 2007 г.
10. G'oziyev E.G'.Umumiy psixologiya Toshkent. O'quv qo'llanma. Uzbekiston faylasuflari milliy jamiyati 2010 y.
11. Botirova D.B, Ganiyeva G.V, Pedagogika va psixologiya. O'quv qullanma. O'zXIA.Toshkent 2020 y.

THE PROCESS OF DEVELOPING COMMUNICATIVE-DIDACTIC COMPETENCE IN FUTURE TEACHERS

Nilufar Turanbayevna Kuchimova

Teacher of Samarkand state university

ABSTRACT

This article analyzes the models of teaching foreign languages based on the developments of existing scientists in non-philological universities in the field of formation and development of communicative-didactic competence of a foreign language in the field of vocational education.

Keywords: *students, communication, professional, communicative functions, activity, motivation.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются модели обучения иностранным языкам на основе разработок действующих ученых нефилологических вузов в области формирования и развития коммуникативно-дидактической компетенции иностранного языка в сфере профессионального образования.

Ключевые слова: *студенты, общение, профессионал, коммуникативные функции, активность, мотивация.*

INTRODUCTION

Today, in the development of communicative-didactic competence in students of higher education institutions, English has become the most important and obvious means of global communication, preventing our isolation from the world and paving the way for rapid development in all spheres of life. It is the most widely spoken language for cultural and educational exchange between different nationalities and individuals around the world. In addition, the use of English is now required not only locally but also globally.

Considering the training (education) of a future specialist as a complex, multifaceted process, we consider a systematic approach to be the main (fundamental) approach to our research. This is because a systematic approach allows the study of the process of developing communicative-didactic competence of future teachers as an integrated system consisting of several interrelated / interrelated and interdependent (conditional, causal) elements.

From a philosophical point of view, the structural approach emphasizes its integral essence, quantitative and qualitative characteristics of its parts, structure (internal organization and interaction of components), functions, integrative,

structural factors, mechanisms that ensure the integrity of the system, its relationship with the external environment is given.

Scholars have different interpretations of the concept of system (Greek system - a whole made up of parts). However, they all agree that the system is a complete set of interconnected and mutually exclusive (conditioned, causal) operating elements with different connections.

DISCUSSION AND RESULTS

The structure is of great importance in determining the qualitative properties of the system and its properties, because the disclosure of the structure of the whole allows to understand the specific place, role and importance of the components as a whole. On the one hand, the structure determines the composition of the elements present in it, and on the other hand - it allows to evaluate each element in its relations and relationships with others and to determine its independent functional role.

The process of teaching is not only the transfer and acquisition of knowledge, but also a complex multi-level system of organizing and managing the learning activities of students. Therefore, such a system requires a thorough analysis of the organization, methodological support, the conditions of its effective implementation.

The systematic approach is widely used in various fields of science.

Applying a Systematic Approach to Pedagogical Research N.V. Basova [1], T.B. Igonina [2], L.N. Makarova [3], studied in the works and other scholars.

The importance of a systematic approach in our work is that it allows us to:

- Opportunity to study the process of formation of communicative-didactic competence in students as a system of integrity;

- the ability to distinguish the system-forming factor, ie the goal - the development of communicative-didactic competence in students;

- allows students to build a model of the process of formation of communicative-didactic competence, to determine its system structure and essence.

As noted above, the teaching process represents a specific type of interaction between teacher and student, the unity of two different activities - teaching and learning, so the development of the learner can not (can not increase) outside the context of his activities. This fact also necessitates the application of an activity-based approach as a theoretical and methodological basis for our research.

We believe that the idea of modeling teacher and student performance is important for our research. It is communicative-didactic in future teachers. In the development of their competence, it is necessary to involve students in activities that model their future professional and pedagogical activities.

Thus, the activity-based approach in our research allows us to design the activities of the teacher and the student as an integrated system with its own characteristics, such as expediency, careful thinking and awareness.

Therefore, based on the study of the possibilities of systematic and activity-based approaches in the field of pedagogical research, we consider it appropriate to use these approaches as a theoretical and methodological basis for the process of developing communicative and didactic competence of future foreign language teachers.

We use the method of modeling in our research work to study the process of developing communicative and didactic competence as a whole system and its components.

Model (from the Latin "modus" - image, size, method) - to know an auxiliary object that changes the person (essence, form) for the purposes, and gives new information about the main object.

The method of modeling in theoretical research is still in practice serves the task of constructing a new thing (object, event) that does not exist. A researcher who studies the characteristic features of real processes seeks out new combinations (co-occurrence options) of them, i.e., "models the necessary / necessary state of the problem under study".

Thus, in our study, the modeling method provides the following:

- identification of important aspects and elements of the process of formation of the studied (envisaged) type of competence;
- opportunity to obtain information about the features and capabilities of the process of formation of communicative-didactic competence.

In future foreign language teachers as part of our research the process of formation of communicative-didactic competence is the object of modeling.

The model of the process of development of communicative-didactic competence developed in accordance with the objectives of our research work - aimed at developing didactic competence.

The model of the process of developing the communicative-didactic competence of the future teacher is based on fundamental principles and includes target, content-procedural, organizational-technological, criteria / criteria-level components. Scholars add different meanings to the concept of "principle" (from Latin: principium - basis, beginning).

In relation to our study, we believe that the definition given by the scientist V.I Zagvyazinsky[4] is more relevant / adequate. Expression of the "principle" of the

scientist in the categories of categories of pedagogical concept; understands as the knowledge of the essence, content, structure of education, its laws and regularities, expressed in the form of norms of activity.

As a result of theoretical analysis of the problem of general pedagogical principles and their transfer to the training / professional education of future professionals, we have identified a set of principles underlying the model of the process of developing communicative-didactic competence of the future teacher. The principles of polysubjectivity, the principle of integration of different content of vocational training, the principle of interactivity, the principle of prognosticism, the principle of hierarchy and the principle of dynamism (moving forward) are considered as fundamental principles.

We will briefly review the characteristics of each principle: The principle of polysubjectivity implies that the views and positions of the teacher and the student are personally equal, which is related to the change in the subject-object relationship of the teacher with the students and the recognition of the value of the learner.

The principle of polysubjectivity requires the educator to look at the student as a unique (distinctive) person, regardless of his or her individual characteristics. At the same time, within the framework of this principle, the teacher should accept himself as such a person and see it in every student by looking at the personal qualities of students as an independent value. The implementation of this principle is not possible without the teacher's ability to go beyond their own individual experience and perceive reality through the eyes of students.

The principle of integration (combination) of different natural content of vocational training requires the integration / combination of special and psychological-pedagogical knowledge and skills. The teaching (learning) activity of a teacher is of a complex integrative nature, but the analysis of the wide practice of higher education institutions shows that special (communicative), professionally significant and didactic knowledge and skills are studied in a differentiated / differentiated / differentiated way. Overcoming this shortcoming, in our opinion, can be done by modeling professional activity, establishing interdisciplinary relationships.

The principle of interactivity implies the collaborative / collaborative work of students and teachers in the learning process based on mutual support and cooperation in a well-intentioned environment, which allows students to develop cognitive activity, independence, ability to take responsibility. This principle is to create a favorable learning environment in which the student has the opportunity to

succeed, to have the freedom to choose, which makes the educational process more productive.

The principle of predictability of the model of the process of development of communicative-didactic competence of the future specialist, based on the data obtained on its implementation, allows to draw conclusions about subsequent traditions in its development, to predict possible directions, to select and correct deficiencies in the competency formation process. This principle assumes the future effectiveness of the current model and allows to predict the results of its implementation in practice[5].

The principle of hierarchy is communicative-didactic implies the ability to move from one level of competence formation to another, and in such a transition the level of competency formation increases. The hierarchical nature is ensured by the presence of components in the model, the development of each of which leads to the transition from one simple level to a more complex one. we describe the formation of communicative-didactic competence at three levels (low, medium, high), and each of them interacts with the previous and subsequent levels.

The principle of dynamism implies that the process under study will gradually change, and will be filled with new content. Accordingly, the process of forming communicative-didactic competence is carried out step by step and represents the transition from simple to complex with the tradition of improving the quality of the result. The level of formation of communicative-didactic competence also increases during the transition from one level to another.

CONCLUSION

By concluding this article, you can come to the following conclusions. That is, the analysis of psychological-pedagogical and scientific-methodological literature showed that the concept of "professional competence" occurs in different contexts and the authors interpret it as a set of important qualities and characteristics of the teacher's personality from the point of view of systematic, activity-based, level-based approaches. At the same time, as an integral part of professional competence, communicative-didactic competence is formed only on an empirical level, and professional-pedagogical training is a joint result of education, as there are no tools for its purposeful development.

REFERENCES

1. Basova N.V. Pedagogy and practical psychology: Proc. allowance. -Rostov-on-Don.: Phoenix, 2000. 413s.

2. Igonina T.B. Formation of professional competence of students in the conditions of pedagogical practice: Dis. . cand. ped. Sciences: 13.00.01. Kemerovo, 2001. - 262p.
3. Makarova L.N. Theoretical foundations for the development of an individual style of pedagogical activity of a teacher of higher education: Dis. . doc. ped. Sciences. — Belgorod, 2000.
4. Zagvyazinsky V.I. Learning Theory: Modern Interpretation: Proc. allowance for students. higher ped. textbook establishments. M.: Academy, 2001. -192s.
5. Skok G.B. How to analyze your own pedagogical activity: Textbook for teachers / Ed. ed. Yu.A. Kudryavtsev. -M.: Pedagogical Society of Russia, 2001. 102p.
6. Abdullayeva, M. R. (2021). FE'LIY FRAZEMALARNI O 'ZBEK TILIDAGI MUQOBIL VARIANTI GURUHLANISHI (AGATA KRISTI ASARLARI TARJIMALARI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 227-231.
7. Abdullaeva Marhabo Raxmonkulovna. (2021). Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima yaraishi va o'ziga xos xususiyatda. *Innovation, integration va ta'lim bo'yicha xalqaro ma'lumot jurnali*, 2 (2), 297-306. <https://summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/641>

THE MAIN FEATURES OF LESSON PLANNING

Isomiddinova Mokhidil Shavkatovna

Senior teacher of English language of Academic lyceum of Tashkent state
dental Institute

ABSTRACT

The article deals with how to manage English teaching lessons successfully and describes the specifics of planning lessons, which is relevant today. There is also a systematic analysis of the classroom activities for improving planned lessons.

Keywords: lesson plan, methodology, the syllabus, administrators, observers, learning goal, self-introductory lesson.

АННОТАЦИЯ

В статье речь идет о том, как успешно проводить уроки преподавания английского языка, и описывается специфика планирования уроков, которая актуальна на сегодняшний день. Существует также систематический анализ классной деятельности для улучшения запланированных уроков.

Ключевые слова: план урока, методика, учебный план, администраторы, наблюдатели, цель обучения, самоознакомительный урок.

INTRODUCTION

Every lesson plan should have a clearly defined learning goal, after all, that is the reason for teaching! I have seen some very inventive lesson plans that lack this important ingredient. No matter how entertaining a lesson may be, if it is lacking a learning goal, it has missed its mark.

Teachers who have recently arrived and are employed in the public school system quite often find that they're expected to prepare a lesson plan that introduces them and their native country - to their new students. Given the added pressures of jet lag, culture shock, and the language barrier, this may seem intimidating! It doesn't have to be. Below, I've put together a simple lesson plan that I've used successfully with my students.

In addition to giving students some information about the self-introductory lesson provides an excellent opportunity to teach (or review) language functions like greetings or the use of state verbs with adjectives. I use my self-introductory lesson as an opportunity to teach/review "Hello. My name is (X). Nice to meet you." to my new students. Having supplies and material such as a world map, photographs or pictures of your country, your country's flag, stamps, stickers, and origami paper or

small sheets of paper allows you to present the information in a clear, creative manner.[12,20]

All good teachers have some type of plan when they walk into their classrooms. It can be as simple as a mental checklist or as complex as a detailed two-page typed lesson plan that follows a prescribed format. Usually, lesson plans are written just for the teacher's own eyes and tend to be rather informal. But there may be times when the plan has to be written as a class assignment or given to an observer or supervisor, and therefore will be a more formal and detailed document .This chapter will serve as a guide for creating these more formalized lesson plans.

DISCUSSION AND RESULTS

A lesson plan is an extremely useful tool that serves as a combination guide, resource, and historical document reflecting our teaching philosophy, student population, textbooks, and most importantly, our goals for our students. It can be described with many metaphors such as road map, blueprint, or game plan but regardless of the analogy, a lesson plan is essential for novice teachers and convenient for experienced teachers.

Deciding what to teach, in what order, and for how much time are the basic components of planning. The lesson plan serves as a map or checklist that guides us in knowing what we want to do next; these sequences of activities remind us of the goals and objectives of our lessons for our students. As previously mentioned, a lesson plan is also a record of what we did in class ; this record serves as a valuable resource when planning assessment measures such as quizzes, midterms, and final exams. A record of previously taught lesson is also useful when we teach the same course again , so that we have an account of what we did the term or year before to avoid reinventing the wheel. When we have to miss class, a lesson plan is a necessity for the substitute teacher who is expected to step in and teach what had been planned for the day. In addition, just as teachers expect their students come to come to class expecting their teachers to be prepared to teach. A lesson plan is part of that preparation.

Yet in spite of the importance of planning, a lesson plan mutable, not written in stone; it is not meant to keep a teacher from changing the duration of an activity or forgoing an activity altogether if the situation warrants. A good lesson plan guides but does not dictate what and how we teach. It benefits many stakeholders: teachers, administrators, observers, substitutes, and of course, students.

To be perfectly honest, a certain amount of lesson planning takes place the night before a class is taught. This planning, taking place just hours before entering the

classroom, should be the fine or micro tuning of the lesson, not the big picture or macro planning that is based on a programmatic philosophy or syllabus design. A good lesson plan is result of both macro planning and micro planning. On the macro level a lesson plan is a reflection of philosophy of leaning and teaching which is reflected in the methodology, the syllabus, the texts, and the other course materials and finally results in a specific lesson. In brief, other stages of planning that culminate in a daily lesson.

Before a teach steps into second language classroom, he or she should have developed his or her own understanding of second language learning and teaching. This background includes knowledge of theories of second language acquisition and learner characteristics as well as familiarity with both historical and current trends in second language pedagogy. This background knowledge will create a personal philosophy that is realized whenever the teacher is preparing lessons teaching classes or grading assignments or tests. A good teacher cannot help but bring his or her own sense of good learning and teaching into the classroom. Ideally, this philosophy will be consistent with the teaching methodology will help implement the syllabus and influence the choice of textbooks for most programs.

Once the syllabus and texts have been decided, planning for the year takes place for many teachers especially newly hired once, these decisions have already been made and the macro planning has been taken care of by colleagues or supervisors. In some cases, however the new teacher may be responsible for the macro planning as well as the micro planning. Consulting or planning with fellow teacher about syllabus design and textbook selection can be very helpful in this type of situation. In rare cases, nothing may be in place so it may be entirely up to the instructor to design the course in place so it may be syllabus, choose the teaching and plan the daily lessons. Generally, the opposite is true for the novice teacher, however, who will have very little input at first in terms of macro and even micro planning.

Although there are a variety of formats to use when creating a lesson plan, most templates share certain characteristics. When creating a lesson a teacher must consider the background of the students the objectives of the lesson, the skills to be taught the activities the materials and texts the time constrains and the connections to previous and future lessons. Like most activities, a lesson plan has stares : a beginning, a middle , and an end. As mentioned previously, the amount of detail actually written down will vary with individual preferences and experience. Some instructors like to keep notebooks of lessons plans for each class; other may use note cards or loose sheets of paper that can be shuffled around. Many instructors now use

computers to write up lesson plans; advantages of this are that the lessons are neatly typed, easy to save and can readily be copied and modified as needed. Keeping at least one paper copy filed away in case of a technological breakdown is also a good idea:

Most plan begin with a brief of description of the class and students; for example, name of the course and the level, and the background of the students are useful to note. It is also important to add the date as well as the week and day of the course. Given the trend adhering to competency requirements and published standards, lesson plan may also need to include the competencies and standards that the lesson addresses. |Some teachers list the grammatical structures and key vocabulary terms that will be introduced as well.[12,23]

CONCLUSION

To sum up, to be effective, the lesson plan does not have to be an exhaustive document that describes each and every possible classroom scenario. Nor does it have to anticipate each and every student's response or question. Instead, it should provide you with a general outline of your teaching goals, learning objectives, and means to accomplish them. It is a reminder of what you want to do and how you want to do it. A productive lesson is not one in which everything goes exactly as planned, but one in which both students and instructor learn from each other. Knowing how to go about planning a second foreign language lesson is the result of many other stages of preparation. The teacher must be familiar with the principles of second language learning and teaching, as well as the needs of the institution and the student population.

REFERENCES

1. I.A.Karimov "Homogenously developed generations the basis of progress of Uzbekistan" T. Sharq (1997)
2. A.Karimov Material of the international conference (upbringing of educated and intellectual advanced generations as the most important condition of sustainable development and modernization of the country Uzkekistan T. 2012.
3. Linda Jensen Planning lesson(1998).
4. Harmer, J. How to Teach English. Malaysia, Addison Wesley Longman Limited. (2004).
5. Maffione, L. English Teaching professional. Keeping them interested, (2008).
6. Maňák, J. & Švec, V. Výukové metody. Brno: Paido. (2003).

7. Nolasco, R. & Arthur, L. Large Classes. Hong Kong: Macmillan Publishers Ltd. (1991)
8. Petty, G. Teaching today: a practical guide. Cheltenham: Nelson Thornes Ltd. (2004).
9. Prodromou, L. Mixed Ability Classes. China: Macmillan Publishers Ltd. 1992.
10. Soars, L. & Soars, J. (2009). New Headway English Course, Elementary, (2009).
11. Students' Book. China: Oxford University Press 2004.
12. awkins. *Call my bluff*. Retrieved on 3 December 2010. Regan, Liz. *Liz Regan's 20 Teaching Tips*. 2003
13. Successful examples showing why learning through experiential games works?, *Experiential Learning Instance 6*. (2010) .
14. Oak Training. (2010). *Listening Games, Make A Story*. (2009) .
15. Elvin, Chris. *High Motivation Listening Games, Blockbusters*. 2010 .

OYDIN HOJIYEVA SHE'RIYATIDA URUSH MAVZUSI

Asatjanova Iroda

Urganch davlat universiteti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada iste'dodli shoira Oydin Hojiyeva she'riyatidagi urush mavzusidagi she'rlar tahlil qilinadi. Uzoq muddatli mashaqqatli davrni boshdan kechirgan jamiyatning, qiyinchiliklarni mardonavor yenggan, irodasi mustahkam vatandoshlarimizning hayotga, kelajakka ishonchi, so'nmas umidlari ifoda etiladi. Maqolada vatanparvarlik va ozodlik tuyg'ularining namoyon bo'lishiga munosabat shoira she'rlaridagi urush mavzusi bilan bog'liq holda yondashilgan.

Kalit so'zlar: *an'ana, tendensiya, pafos, ritm, lirik uyg'unlik, motiv, lirik qahramon, uslub, orqa manzara, optimizm, she'riy ifoda, syujetlilik*

ABSTRACT

This article analyzes the war-themed poems in the poetry of the talented poetess Aydin Khodzhieva. The hopes and aspirations of the society, which has gone through a long period of hardship, and the courage of our compatriots, who have courageously overcome difficulties, are expressed in life and the future. The article approaches the expression of patriotism and freedom in connection with the theme of war in the poet's poems.

Keywords: *tradition, trend, pathos, rhythm, lyrical harmony, motive, lyrical hero, style, background, optimism, poetic expression, plot*

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются стихотворения на военную тематику в поэзии талантливой поэтессы Айдын Ходжиевой. Надежды и чаяния общества, прошедшего долгий период лишений, и мужество наших соотечественников, мужественно преодолевших трудности, находят свое выражение в жизни и будущем. В статье рассматривается выражение патриотизма и свободы в связи с темой войны в стихах поэта.

Ключевые слова: *традиция, направление, пафос, ритм, лирическая гармония, мотив, лирический герой, стиль, фон, оптимизм, поэтическое выражение, сюжет.*

KIRISH

Yigirmanchi asrda milliy she'riyatimiz katta, murakkab, serqirra shakllanish va rivojlanish davrini boshidan kechirdi. She'riyat faqat o'zining milliy qadriyatlari va tajribasi negizida emas, balki asr she'riyatining eng muhim ijodiy yo'nalishlari,

an'analar va tendensiyalar bilan bog'liq holda, yangi izlanishlar orqali paydo bo'ldi. Biz tarixiy jarayonlar rivojini, milliy taqdirimizni o'zgartirgan vatan urushini boshdan kechirdik. Bu davr ham mafkuraviy, ham adabiy taraqqiyot nuqtai nazaridan, jumladan, butun adabiyotimiz ko'zga ko'ringan vakillarining adabiy-ijodiy faoliyatida juda muhim ahamiyatga ega bo'ldi. "Urush kunlarida she'riyat o'zbek adabiyotining yetakchi janriga aylandi. Janglardagi qahramonlik, Vatanni fashist galalaridan himoya qilayotgan armiyamiz jangchilarining shijoatkorliklari, mamlakatimiz xalqlarining buzilmas do'stligi, front orqasidagi mehnatkashlarning matonati va mardligi - mana shu shoirlarning hammasi o'zbek shoirlarining asarlarida ehtiros va hozirjavoblik bilan o'z aksini topdi."¹⁰⁴

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Iste'dodli shoira Oydin Hojiyeva she'riyatida ham urush davri ijodining asosiy pafoslaridan biriga aylandi. Oydin Hojiyevaning urush davri lirikasi mo'rt, g'amgin, chuqur insoniy tuyg'ularning noyob ifodasidir. Shoira she'rlarining bosh qahramonlari ona, Vatan va oddiy askar edi. Jangchining har daqiqada to'qnash kelgan lahzalarini og'riqli va ayni paytda poetik jihatdan kuchli tasvirlaydi.

Qor-bo'ron urganda ko'zin ochirmay,
Tanklar purkaganda ajal urug'in,
Jangga otilgan u panoh qidirmay,
Ado etgan faqat yurak buyrug'in.¹⁰⁵

Shoira she'riyatida Vatanni himoya qilishga chaqirish nozik, yuksak insoniy tuyg'ularning o'ziga xos ifodasiga aylanadi. Bu shunchaki askarning el-yurt, Vatan, yer, xalq oldida uning qahramonligini madh etuvchi she'r emas edi, balki qahramonlik haqidagi mangulik qo'shig'i bo'lib jarangladi. She'ning lirik uyg'unligi va ritmining o'zi tanklar tovushini eslatadi; tengsiz jangda halok bo'lgan qahramon obrazi mana shunday qayg'uli, mo'rt, ayni paytda, jasorat bilan uyg'unlikda idrok etilgan. Vatan uchun kurash, shahid o'g'il-qizlarimizning dardi, qashshoqlik, qayg'u hissi va ayni paytda haqiqat va g'alabaga ishonish ruhi mazmunli, ayni paytda noodatiy lirik lavhalar bilan qo'shilib ketadi:

Goh zax okoplarda garmon nolasi
Yodiga solganda O'zbekistonni,
Bog' ichida o'sgan o'zbek bolasi
Sog'ingan bir qizni, shirmoyi nonni.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Акбаров А. Шоирнинг ҳаёти. Ғофур Ғулум номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент - 1973. 109 бет

¹⁰⁵ Ҳожиёва Ойдин. Тамал тоши: [Шеърлар]. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. 19 бет

¹⁰⁶ Ўша жойда

She'rdagi jangchi oldingi safda bo'lsa-da, voqealar orqada sodir bo'ladi. Askar va uning ota-onasi, askar va uning xotini, askar va uning chaqalog'i... Bunday urushda jangchi xuddi shunday qahramon bo'lishi mumkin. Bu Vatan shunday mard va jasur o'g'lonlarni tarbiyalab voyaga yetkazdiki, ular og'ir damlarda uning himoyasi uchun oyoqqa qalqdilar. Xalqi, yurti, oilasi, yaqinlari uchun jonini fido qila oladigan inson jangchi ham, shahid ham bo'lishi mumkin.

Onalar - yuragi larzonlar xomush,
Nonga alish bo'lgan marjonlar xomush.
To'qayga o't ketsa qo'g'a, qiyog, qush -
Xo'l-quruq baravar - g'orat yonardi.¹⁰⁷

"Fojiani anglash uchun odamning dunyoqarashi va ruhoniyligi fojia ko'lami darajasida bo'lishi kerak. Vatan urushi qatnashchilari ko'proq intizomli ijrochilar edi. Bu holat ularning o'ylari, hissiyotlarida ham aks etardi".¹⁰⁸ Chuqur fojiviylik va yuksak optimizm Oydin Hojiyevaning, ayniqsa, shu urush va hijron motiviga kirgan she'rlarida yaqqol ko'rinadi. Urush uning uchun insoniy bo'lgan hamma narsaning, baxtli hayotga intilish, yaqinlariga muhabbat, sadoqat va axloq, mehr va go'zallik fojiasidir. Muallif she'rdagi insoniy tuyg'ularning badiiy lavhalarini yaratadi, balki har bir kishi his qiladigan, lekin ifoda eta olmaydigan kayfiyatni obrazli tasvirlaydi.

Qoratal tagida Hikoyat momo¹⁰⁹
Qizlarga gap tashlar, tegishar goho:
"Puchuqlar, kuzakda yeymizmi halvo!?"
Ko'ksida to'rt o'g'il - suvrat yonardi!¹¹⁰

She'rdagi allaqanday psixologik, hissiy intiqlik motivi seziladi. Bu motiv urush davri she'riyatida yetakchi motivlardan biri bo'lgan. O'sha davr she'riyatiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, onaxonlar, unashtirilgan qizlar, aka-ukalar sog'inchini ko'ramiz. Ko'plab shoirlar she'rlarida ona obrazi eng munis, eng muhtasham obraz sifatida e'tiborni tortadi. To'rtta farzandini urushga yuborgan ona she'rning lirik qahramoniga aylanadi. Shoirning deyarli barcha she'rlarida ona obrazi bor. U farzandi uchun kuyadi, uni himoya qilish uchun o'zini olovga tashlaydi, kurashadi, mehnat qiladi, kurashadi, hayotning qo'rqinchli ajdahosi bilan yolg'iz kurashadi. She'rdagi voqelik biroz chalkashlikdek tuyuladi. Holbuki, shoira bu uslub bilan o'quvchiga hayotning past-balandligini, odamlarning rang-barangligini, kutilmagan hodisalarning soddaligini tushuntirishga harakat qiladi. Bu orqali o'g'illari Vatan

¹⁰⁷ Ўша манба. 30 бет

¹⁰⁸ Қозоқбой Йўлдошев. "Ёник сўз". "Янги аср авлоди", 2006 йил. 118 бет

¹⁰⁹ Besh o'g'ildan to'rttasi jangda halok bo'lgan.

¹¹⁰ Ўша жойда

uchun jonini bergan “ayol” bilan birga farzand dog‘ida qovurilayotgan “ona” ham borligini ko‘ramiz.

Unda kelinchakning iztizob, dudi,
Unda onalarning sevinch yoshlari,
O‘ttiz besh yil izlab quroldoshlarin,
Topmagan jangchining so‘nmas umidi,
Ota ko‘rmay o‘sgan sag‘irlar ohi,
Gumburlar Vatanning dod na‘ralari...¹¹¹

Darhaqiqat, she‘rda orqa manzarani yaratgan Oydin Hojiyeva urush manzarasini barcha nozik jihatlari bilan tasvirilaydi. Urush va askarlar aslida butun bir suratdir. Shoira she‘rlaridagi qadriyat shundaki, u bir necha so‘z bilan urush haqida to‘liq tasavvur yarata oladi. Uning fikricha, urush faqat oldinda emas, ortda ikkinchi urush bor. Bu she‘rlarning har bir baytida askarlarimiz jang qilgan har bir daqiqa ortida iztirob bilan qoladigan odamlar bor. Ulardagi shoira ifodalagan tuyg‘ular o‘sha kunlarda o‘z jigarbandlarini og‘ir jangovor urushga otlantirgan million-million onalar qalbiga bag‘oyat yaqin edi.

Otni egarladi kenjatoyi ham...
Yo‘llar gard-gard bo‘lib intiq qolganda,
Unga ko‘z tikkanda butun bir olam,
Yo‘lga qarayverib ko‘zi tolganda –
Onaga sabrni o‘rgatdi tuproq,
Vatan tuyg‘usidan yengildi firoq.¹¹²

Shoira lirik izga solingan, ya‘ni lirik qahramon kechinmasini, qalb oqimini tahlil qilishga xizmat qiluvchi syujetlilikka intiladi. She‘rga ikki lirik qahramonni kiritib, ularning taqdirini tutash holda ko‘rsatishga erishdi. Hayotni, go‘zallikni, osoyishtalikni, mehr-oqibatni, porloq ertangi kunni, inson uchun enng zarur bo‘lgan shodlik va baxtni hammadan avval ayol – ona qadrlaydi. Shoira farzandning taqdiriga onaning farzandiga bo‘ladigan tabiiy muhabbatidan emas, balki zamona, konkret hayotdan kelib chiqib yondashadi. She‘rda avvaldan sezib turilgan fojia – ona va farzand boshiga tushgan og‘ir musibat yotadi. Tinchlik qaror topishi uchun farzandi o‘ziga o‘xshash boshqa onalarning farzandlari bilan birga yurt himoyasi uchun ko‘ksini qalqon qilishi kerak.

¹¹¹ Хожиева Ойдин. Мушфиқ онажон: Шеърлар ва шеърый қисса, - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. 199 бет.

¹¹² Ўша манба. 44 бет

XULOSA

Oydin Hojiyevaning urush mavzusidagi she'rlarida urush keltirib chiqargan fojialar, urushlar natijasida majruh bo'lgan taqdirlar, tugallanmagan umrlar, iztiroblar, goh isyonlar, goh sokin faryodlar turli manzaralarda, turli obrazlar tili bilan tasvirlangan. Hamisha o'z xalqi bilan hamnafas yashab, uning kulfatiga ham, quvonchiga ham sherik bo'lgan shoira fashizmga qarshi kurashda xalqimizni jipslashtirga imkon bergan mushtarak omilni o'z she'rlarida ilhom bilan ifodalay oladi. O'zbek xalqining ma'naviy-siyosiy birligi, vatanparvarligi O'zbekiston xalq shoirasi Oydin Hojiyeva lirikasida o'zining otashin va ta'sirchan she'riy ifodasini topdi. Shuning uchun ham hozirgi kunda she'rlar kishilar qalbini to'lqinlantirmoda, hayotimiz va kurashlarimizda bizga ko'makdosh bo'lmoqda, Vatan baxt-saodati yo'lida yangidan yangi zafarlarga chorlamoqda.

REFERENCES

1. Акбаров А. Шоирнинг ҳаёти. Гофур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент - 1973.
2. Қозоқбой Йўлдошев. "Ёниқ сўз". "Янги аср авлоди", 2006 йил
3. Ҳожиева Ойдин. Тамал тоши: [Шеърлар]. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988
4. Ҳожиева Ойдин. Мушфиқ онажон: Шеърлар ва шеърий қисса, - Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983

MILLATLARARO TOTUVLIK VA DINIY BAG`RIKENGLIK O`ZBEK XALQINING YUKSAK QADRIYATIDIR

Ibragimov Solijon Ergashevich

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti

Ibragimov Jahongir Solijon o`g`li

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada millatlararo totuvlik va diniy bag`rikenglik g`oyasining mamlakatlar rivoji va taraqqiyotidagi ahamiyati va aksincha bo`lsa, taraqqiyot zavoli bo`lib hizmat qilishi haqida, mustaqil O`zbekistonda millatlararo totuvlik va diniy bag`rikenglik ijtimoiy voqealikka aylangani va bu borada qilingan ishlar borasida so`z boradi.

**Kalit so`zlar:** millat, millatlararo totuvliklik, din, diniy bag`rikenglik, konfessiya, milliy-madaniy markazlar, baynalmilal madaniyat.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение идеи межнационального согласия и веротерпимости в развитии и прогрессе стран и, наоборот, упадок межнационального согласия и веротерпимости в независимом Узбекистане и работа, проделанная в этом направлении.

Ключевые слова: нация, межнациональное согласие, религия, веротерпимость, конфессия, национально-культурные центры, интернациональная культура.

ABSTRACT

The article discusses the importance of the idea of interethnic harmony and religious tolerance in the development and progress of countries and, conversely, the decline of interethnic harmony and religious tolerance in independent Uzbekistan and the work done in this direction.

Keywords: nation, interethnic harmony, religion, religious tolerance, confession, national cultural centers, international culture.

KIRISH

Mustaqillik mamlakatimiz uchun taraqqiy etish, dunyoga tanilish imkonlarini ochib berdi. O`zbekistonda ozod va obod Vatanni yaratishda, jamiyat hayotini erkinlashtirishda va farovonlashtirishda, jamiyat hayotini demokratiyalashtirishda millatlararo munosabatlarni takomillashtirib borish tarixiy zaruriyatga aylandi. Chunki turli millat vakillaridan iborat bo`lgan O`zbekiston fuqarolarini qalbi va

ongiga bunyodkorlik, vatanparvarlik tuyg'ularini singdirish orqaligina jamiyatimiz hayotini yuksaltirishimiz mumkin. Avvalo, millat deganda nimani tushunamiz?

Millat uzoq davom etgan ijtimoiy – iqtisodiy, siyosiy va etno – madaniy jarayonda, aniq hududiy doirada til va o'zlikni anglash birligi asosida shakllangan xalq etnik tarixining yuksak cho'qqisi, o'ziga xos milliy ong va mintalitet zaminida tarkib topgan birikish shakli. Millat kishilarning tarixiy birligi sifatida uzoq vaqtlar davomida shakllanib keldi, hamda o'ziga xos bo'lgan milliy mintalitetni boyitib keldi. Millat umumiy iqtisodiy turmush, til, hudud birligi, madaniyat va ruhiyat uyg'unligidir.

Millat bir tilda so'zlashuvchi odamlarning oddiy jamoasi emas. Millat bu tarixiy, ma'naviy, ruhiy, insoniy, siyosiy, ijtimoiy birlikdir. Millat ichki va tashqi uyg'unlik, inoqlik, hamjihatlik muhitida yuksaladi.

Millat o'z atrofidagi boshqa millatlar bilan hamjihatlikda yuksaklab boradi. U doimo o'z manfaatlarini o'zgalarning manfaatlari bilan muvofiqlashtirib boradi. Jamiyat hayoti va tarqqiyotida barcha millatlar o'rtasidagi yaxshi munosabatlar va o'zaro hamjihatlik doimo katta rol o'ynab kelgan. Millatlar o'rtasidagi kelishmovchilik jamiyat hayotida beqarorlikka va tanazzulga olib kelishini insoniyat tarixi bir necha bor isbotlab bergan. O'zbekistonda yashayotgan har bir inson uchun Vatan azizdir, millatidan qat'iy nazar ularning vatanparvarligi, fidoyiligi shu yurtning taraqqiy etishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bu borada mamlakatimizda faoliyat olib borayotgan milliy madaniy markazlarning ahamiyati kattadir.

Dastlabki milliy madaniy markazlar koreyslar, qozoqlar, yahudiylar, armanlar tomonidan 1989-yilda tuzilgan. O'zbekiston o'z mustaqilligini qo'lga kiritgach bu markazlar tez rivojlana boshladi, 1992-yilda 10 ta milliy madaniy markaz faoliyat yurgazgan bo'lsa, 1995- yilda ularning soni 72 taga, 2003- yilga kelib esa 135 taga etdi. Natijada bu boradagi ishlarni tizimli yo'lga qo'yish, markazlar faoliyatini muvofiqlashtirish va ularga ko'maklashish maqsadida 1992- yil 13-yanvarda Vazirlar Mahkamasi qarori bilan O'zbekiston Respublikasi "Baynalmilal madaniyat" markazi tashkil qilinib, uning yana bir muhim vazifasi, mamlakatimizda fuqarolar hamjihatligi va millatlararo totuvlikni mustahkamlashga ko'maklashishdan iborat edi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Xo'sh, millatlararo totuvlik deganda nimani tushunamiz? Millatlararo totuvlik va hamjihatlik umumbashariy qadriyat sanaladi. U muayyan jamiyatda yashab, yagona maqsad yo'lida mehnat qilayotgan turli millat va elat vakillari ahilligining ma'naviy asosini mustahkamlaydi, shu hududdagi tinchlik va barqarorlikning, taraqqiyotning kafolati bo'lib xizmat qiladi. Millatlararo totuvlik - milliy

mafkuramizning asosiy g'oyalaridan biridir. Jahon tajribasi millatlararo totuvlikni ta'minlashga bir yoqlama, yuzaki yondashuv jiddiy muammolarni keltirib chiqarishini ko'rsatdi. Xususan, davlatga o'z nomini bergan (titul) millat bilan o'sha joyda yashaydigan millat va elat vakillari orasidagi munosabatlar jiddiy e'tiborni talab qiladi. Aks holda jamiyat hayotidagi tinchlik va barqarorlik izdan chiqishi mumkin.

O'zbekiston hududida qadimdan ko'plab millat va elat vakillari bahamjihat istiqomat qilib kelgan. Ular o'rtasida asrlar davomida milliy nizolar bo'lmagani xalqimizning azaliy bag'rikengligini ko'rsatadi. Millatlararo munosabatlarda uyg'unlik vujudga kelgan mamlakatlarda ko'p millatlilik jamiyatning siyosiy-iqtisodiy rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Respublikamizda e'tiqod erkinligining fuqarolarga kafolatlanishi diniy ma'rifiy ilm eshiklarini ochdi. Bu yo'lda davlatimiz tomonidan ishlab chiqilgan siyosiy-huquqiy shart-sharoitlar hamda xalqimizga xos bag'rikenglik madaniyati, bir tomondan, konfessiyalararo sog'lom muloqotni rivojlantirishga mustahkam asos bo'lib xizmat qildi.

Din o'zi nima? Din e'tiqoddir. Bu esa har bir kishining shaxsiy ishi. Din muayyan ta'limotlar, his-tuyg'ular, toat-ibodatlar va diniy tashkilotlarning faoliyatlari orqali namoyon bo'ladi. Yana ham aniqroq qilib aytadigan bo'lsak, muayyan g'oyalar din darajasiga chiqishi uchun, qo'yidagilar talab etiladi: "1- g'ayritabiiy iloh (yoki ilohlar) haqidagi tasavvurlarning mavjudligi; 2- xudo bilan insonlarni bog'lab turuvchi ibodatlarning mavjud bo'lishi; 3- e'tiqodlarni o'zida jamlaydigan diniy tashkilotlarning mavjudligi" (1).

Dinlararo bag'rikenglik g'oyasi xilma-xil diniy e'tiqodga ega bo'lgan kishilarning bir zamin, bir vatanda, olijanob g'oya va niyatlar yo'lida hamkor va hamjihat bo'lib yashashini anglatadi. Dunyodagi dinlarning barchasi ezgulik g'oyalariga asoslanadi, u halollik, tinchlik, yaxshilik va do'stlik kabi bir qancha ezgu fazilatlarga tayanadi. Insonlarni halollik va poklik, mehr-oqibat, insonparvarlik va bag'rikenglikka da'vat etadi. Qadim- qadimdan din aksariyat ma'naviy qadriyatlarni o'zida mujassam etib keladi. Milliy kadriyatlarning asrlar osha bezavol yashab kelayotganligi ham dinning ana shu tabiati bilan bog'liq. Azal-azaldan ona yurtimizda islom, xristian, iudiylik, buddaviylik kabi din vakillari yonma-yon yashab kelgan. Asrlar mobaynida yirik shaharlarda masjid, cherkov va sinagogalarning mavjud bo'lishi, turli millat va dinga mansub qavmlarning o'z diniy amallarni erkin ado etib kelayotgani buning tasdig'idir. Tariximizning eng murakkab, og'ir davrlarida

ham ular orasida diniy asosda mojarolar bo‘lmagani xalqimizning dinlararo bag‘rikenglik masalasida ulkan tajriba to‘plaganidan dalolat beradi.

Agar shunday bo‘lmaganda Jaloliddin Rumiylar tobuti ketidan turli din vakillari yahudiy rovvini ham, xristian ruhoniysi ham yig‘lab bormas edi. Mana yozuvchi Radiy Fishning **“Jaloliddin Rumiylar”** asarida bu haqda qanday tavsif beriladi: “...Hofizlar Qur‘on o‘qishar, ravvinlar Tavrot, pravoslav ruhoniylari Injil oyatlarini xonish qilar, oshiqlar... qo‘shiqlar kuylashardi”. Shu erda ham ayirmachilar ularni ketkizishni hokim Parvonadan so‘rashganda xristian va yahudiy vakillari aytishadiki, -Mavlono bir haqiqat Quyoshi ediki, Quyosh hammaniki turur, -Mavlono -non kabidirlar, ochlarning nondan yuz o‘girib ketganini qayda ko‘rgansiz? Zero Rumiylarning o‘zi diniy tolerantlikni ilgari surar, bu haqda shunday yozmish:

Mayliga, kim bo‘lmagil, kel bari bir,
Dahri-yu otashparastsan – bari bir,
Necha bor paymonshikastsen – bari bir,
Noumid qo‘ymas seni ostonamiz,
Mayliga, kim bo‘lmagil, kel, bari bir (2).

Shuningdek, **“Ma‘mun akademiyasi”**da faoliyat olib borgan Beruniylar va Ibn Sinolarning shogirdlari, olimlar ichida ham turli din vakillari bo‘lganligi, diniy bag‘rikenglikning isbotidir.

NATIJALAR

O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta‘kidlaganidek “Muqaddas dinimiz bundan buyon ham xalqimizni birlashtirib, millati va tilidan qat‘iy nazar, ma‘naviy poklanish, odamlarni tinchlik, ezgulik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat va totuvlikka undaydigan, o‘rnini hech narsa bosa olmaydigan vosita bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir. Islom dini faqat nurli hayotga, ilm-ma‘rifatga, yaxshilikka undaydigan. Hech qachon xunrezlik, qotillik, zo‘ravonlikka chaqirmaydi(3).

Bizning Konstitutsiyamiz va qonunlarimizda O‘zbekiston Respublikasining barcha fuqarolari millati, tili va dinidan qat‘i nazar, teng huquq va erkinliklarga ega ekani mustahkamlab qo‘yilgan. Ularga o‘z milliy madaniyati, an‘ana va urf-odatlarini saqlash hamda har tomonlama rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlar yaratilgan.

1991-yilda, milliy mustaqillikka erishish arafasidayoq, O‘zbekistonda davlat va jamiyat hayotini demokratiyalash jarayoni boshlandi. Din borasida diniy bayramlar Davlat bayrami deya e‘tirof etildi. Xaj va umra ziyoratiga borish imkoniyati yaratildi Bu masalalarda Respublikamizda jiddiy o‘zgarishlar amalga oshirildi. Ana shunday sharoitda **«Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to‘g‘risida»** qonun qabul qilish

hayotiy zaruratga aylandi. Bu qonun mutlaqo yangi sharoitda dinning, diniy tashkilotlarning jamiyatdagi o'rnini, davlat va din munosabati tamoyillarini belgilab berishi lozim edi.

1991-yil 14- iyunda O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi ana shunday qonunni qabul qildi. 1998- yil 1- may kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining XI sessiyasida "Vijdon erkinligi va diniy tashkilotlar to'g'risida"gi qonunning 23 moddadan iborat yangi tahriri qabul qilindi. 2021- yil 5- iyulda esa, 35 moddadan iborat yangi qonun qabul qilindi. Yangi qonunning «**Ta'lim tizimi va din**» deb atalgan 8-moddasida quyidagilar yozib qo'yilgan: «O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimi dindan ajratilgan. Ta'lim tizimining o'quv dasturlariga diniy fanlar kiritilishiga (bundan diniy ta'lim muassasalari mustano) yo'l qo'yilmaydi». Bu ayni vaqtda belgilangan hayotiy qoidadir (4).

Davlatimizning asosiy qonuni- konstitutsiyamizning 31-moddasida quyidagi satrlar bitilgan: "Hamma uchun vijdon erkinligi kafolatlanadi. Har bir inson xohlagan diniga e'tiqod qilish yoki hech qaysi dinga e'tiqod qilmaslik huquqiga ega. Diniy qarashlarni majburan singdirishga yo'l qo'yilmaydi" (5). Shuni aytish joizki, vijdon erkinligi demokratiyaning tarkibiy qismi hamdir.

Hammamizga ma'lumki, O'zbekiston aholisi milliy tarkibiga ko'ra aholisi ko'p millatli davlatlar qatoriga kiradi. Hozir O'zbekistonda 136 ta millat va elatlarning vakillari yashaydi. Respublikamiz aholisining 80 foizini o'zbeklar tashkil qiladi. Har bir millatning umumiy manfaatlari bilan birga o'z qadriyatlari ham bor. O'zbekiston kabi ko'p millatli mamlakatda turli millatlar manfaatlarini uyg'unlashtirish, ular orasida totuvlikni ta'minlash taraqqiyotning hal qiluvchi omillaridan biri hisoblanadi.

MUHOKAMA

Mamlakatimiz rahbariyati milliy masalani oqilona, xalqaro tamoyillarga mos yo'l bilan echish, millatlararo munosabatlarni uyg'unlashtirish chora-tadbirlari ko'rib kelinmoqda. Bu borada konstitutsiyaviy talablar asosida ish tutilmoqda. Yurtimizning ko'p millatli xalqi ongida «**O'zbekiston - yagona Vatan**» degan g'oya asosida haqiqiy vatandoshlik tuyg'usini shakllantirish bu boradagi ishlarning muhim yo'nalishiga aylandi. Davlat ta'lim muassasalarida o'qitish 7 tilda olib borilmoqda. O'zbekiston Milliy teleradiokompaniyasi o'z ko'rsatuvlarini 12 tilda namoyish etmoqda, o'ndan ortiq tilda gazeta va jurnallar nashr etilmoqda. Mamlakatimizda etnik o'ziga xoslikni rivojlantirish va millatlararo munosabatlarni yanada uyg'unlashtirishda 137 ta milliy madaniy markaz etakchi rol o'ynamoqda. Respublika baynalmilal madaniyat markazi o'zining ko'plab tadbirlarini o'tkazib kelayotgan bog'ni «**Do'stlik bog'i**» deb nomlanishi bejiz emas. Jumladan,

O‘zbekistondagi nemis milliy madaniy markazi raisi Natalya Kayzer: «Men tuprog‘ini ko‘zlarimga to‘tiyo qilishga arziydigan o‘zbek yurtida, mehribon insonlar bag‘rida tug‘ilib o‘sdim. Hech ham ko‘nglim o‘ksiganini eslay olmayman. To‘g‘risini aytsam, nemis millatiga mansub o‘zbek ayoliman. Prezidentimiz SHavkat Mirziyoyev har birimizning ko‘nglimizga yo‘l topadi, bizni ardoqlaydi. Men uchun bu yurtning begona giyohi yo‘q, bir qultum suvi ham men uchun aziz. O‘zbek xalqi bu men, siz, shu davrada o‘tirgan barcha qorako‘zlardir», deya etirof etgani, mamlakatimizda yashayotgan barcha millat va ellat vakillarining haqiqatidir (6).

Mustaqillik yillarida mamlakatimizda millatlararo munosabatlar rivojida yangi bosqich boshlandi. Bag‘rikenglik va insonparvarlik madaniyatini rivojlantirish, millatlararo va fuqarolararo hamjihatlik va totuvlikni mustahkamlash, yosh avlodni shu asosda, Vatanga muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash O‘zbekistonda davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri etib belgilandi. Bularning barchasi hayotda o‘zining to‘liq ifodasini topdi.

Xususan, “2017-2021- yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha “Harakatlar strategiyasi”ning beshinchi yo‘nalishi, aynan, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni ta‘minlash masalasiga bag‘ishlangani ham O‘zbekiston hukumatining xalqaro hujjatlarda belgilangan umuminsoniy normalarga mos ravishda faoliyat yuritayotganidan dalolatdir.

Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2020- yil yanvar oyida Oliy Majlisga qilgan Murojaatnomasida, jamiyatda millatlararo totuvlik, diniy bag‘rikenglik muhitini mustahkamlash borasidagi ishlarni izchil davom ettirishni, bu borada 30- iyul – “Xalqaro do‘stlik kuni” munosabati bilan yurtimizda birinchi marta “Do‘stlik haftaligi”ni va “Do‘stlik” xalqaro forum-festivalini o‘tkazishni taklif etdilar (7).

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov «Fidokor» gazetasi muxbiri bilan qilgan suhbatlarida «Agar mendan, nega milliy qadriyatlarimiz shuncha zamonlar osha bezavol yashab kelayapti, deb so‘rasha, bu , avvalo, muqaddas dinimiz hisobidan, deb javob bergan bo‘lur edim», -degan edilar (8). Haqiqatdan ham din, asrlar davomida axloqni, milliy madaniyatni ximoyachisi bo‘lib kelgan. Bugungi kunda diniylik dunyoviylikka xizmat qilib uni o‘ldirib kelmoqda.

Diniylik dunyoviylikka xizmat qilishi mumkin deganda, dunyoqarashning ezgulik, yaxshilik, halollik, tinchlik, do‘stlik kabi yuksak insoniy fazilatlarni tarbiyalashni nazarda tutamiz. Diniy bag‘rikenglikning qaror topishi, mustahkamlanishi, rivojlanishi barcha kishilarni e‘tiqodidan qat‘iy nazar milliy g‘oya va mafkurani amalga oshirish yo‘lida birlashtiradi.

Mamlakatimizda “Jaholatga qarshi – ma’rifat” degan ezgu g‘oya asosida islom dinining insonparvarlik mohiyatini, tinchlik va do‘stlik kabi olijanob maqsadlarga xizmat qilishini targ‘ib etish davlatimiz siyosatidagi kun tartibidagi doimiy masalalardan biri bo‘lib kelmoqda. Ayni paytda O‘zbekiston Respublikasida jami 2276 ta diniy tashkilot va 16 ta diniy konfessiya faoliyat yuritib kelmoqda (9).

Umuman olganda, xalqaro hamjamiyat mamlakatimizning millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglikni ta’minlash borasidagi faoliyatini yuqori baholamoqda va O‘zbekiston tajribasiga katta qiziqish bilan qaramoqda. Xususan, O‘zbekiston - Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan 2017- yil 19- sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida bag‘rikenglik va o‘zaro hurmatni qaror toptirish, diniy erkinlikni ta’minlash, e’tiqod qiluvchilarning huquqini himoya qilish, ularning kamsitilishiga yo‘l qo‘ymaslikka ko‘maklashishga qaratilgan “Ma’rifat va diniy bag‘rikenglik” deb nomlangan maxsus rezolyusiyasini qabul qilish taklif etilishi va ushbu hujjatning 2018- yil 12- dekabrda qabul qilinishi bunga yaqqol misol bo‘la oladi (10) .

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, jahon keng, dunyoda mamlakat ko‘p, lekin bu olamda betakror ona yurtimiz, O‘zbekistonimiz yakka-yu yagonadir. O‘zbekiston deb atalmish yurtning yagonaligi uning betakror tabiati, boy tarixi, mehnatkash insonlari bilan bir qatorda bu zaminda turli millat va elat vakillarining yagona oila farzandlaridek yashashlarida namoyon bo‘lmoqda. Millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik tushunchalari qadriyat o‘laroq, eng avvalo, boy tarixiy-ma’naviy meros, milliy qadriyat, urf-odat va an’analar asosida milliy o‘zligini anglagan, milliy g‘urur - iftixori yuksalgan, umuminsoniy qadriyatlar, zamonaviy texnologiyalar, ilmfan yutuqlari asosida dunyoqarashi shakllangan barkamol avlodni tarbiyalashni ko‘zda tutadi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, T.: “O‘zbekiston”, 2017.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 15 noyabrdagi 5876-son Farmoni: “Millatlararo munosabatlar sohasida O‘zbekiston Respublikasi Davlat siyosati konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 19 mayda qabul qilingan “Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do‘stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmoni

4. Mirziyoyev SH.M.. Millatlararo do‘stlik va hamkorlik – xalqimiz tinchligi va farovonligining muhim omili. «Ma’rifat» gaz., 2017 yil 25 yanvar.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2020 yil 24 yanvar.
6. Karimov I. “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz 8-tom. T.: “O‘zbekiston”, 503-bet
7. Internet materiallari.

Ko`chirmalar:

1. Yusupova DD, Dinshunoslik, “O‘qituvchi”, T.-2019, 8-bet.
2. Radiy Fish “Jaloliddin Rumiy” T.: “Yangi asr avlodi”, 2016,335-336-bb.
3. Mirziyoyev Sh.M. “Taqdiri milliy taraqqiyot yo‘limizni qatiyat bilan davom ettirib yangi bosqichga ko‘taramiz”. 1-jild T: “O‘zbekiston ” IMIU, 2017, 475-bet.
4. <https://lex.uz/docs/5491534>.
5. O‘zbekiston Respublikasi konstitutsiyasi, T.: “O‘zbekiston”, 2017, 21-bb.
6. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbekiston-tinchlik-dinij-bagrikenglik-va-millatlararo-totuvlik-chorrahasi>.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 2020 yil 24 yanvar.
8. Karimov I. “Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz”. 8-jild T.: “O‘zbekiston”,2000 , 503-bet
9. <https://strategy.uz/index.php?news>
10. Axmedov T., "Yangi O‘zbekiston" gazetasi №236 8.12.2020 y.

COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING APPROACH

Akhmedjanova Farida Djavairovna

axmedjanovafarida@gmail.com

Faculty of the English language I,
Department of the English history and Grammar,
Samarkand State Institute of Foreign languages,
Samarkand, Uzbekistan.

ABSTRACT

This article studies the role of communicative language teaching approach in education and for teaching and learning the English language. It is vital to mention that the work is devoted to highlight the effects of this technique to improve learners' speaking skill.

Keywords: *Communicative language teaching (CLT), EFL classroom, interactive activities, the target language, an authentic way.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье исследуется роль коммуникативного подхода к обучению языку в образовании, а также в преподавании и изучении английского языка. Важно отметить, что работа посвящена тому, чтобы подчеркнуть влияние этой техники на улучшение разговорных навыков учащихся.

Ключевые слова: *коммуникативное обучение языку (CLT), класс EFL, интерактивная деятельность, изучаемый язык, аутентичный способ.*

INTRODUCTION

There are many ways to help the students to improve their speaking skill. One of the ways is through communicative language teaching (CLT) approach. CLT is the approach in which the students are asked to use the language for communication in real situation. Applebaum states that using CLT will allow students the opportunity to use the target language in an authentic and meaningful way. The approach focuses on the students. The teacher organizes activities in such a way that the students can initiate and control the interaction. The teacher functions as a facilitator. According to Larsen-Freeman, the principles of CLT emphasize the importance of using a language to communicate in order to learn it. He stresses, "Being able to communicate requires more than linguistic competence; it requires communicative competence". Language (oral and written) functions to serve authentic purposes by facilitating meaningful communication.

MATERIALS AND METHODS

Relating to some facts above, two types of speaking activities in CLT can be used. They are information-gap and role-play. Harmer states that in line to CLT the pedagogical solution to the problems of getting students to speak the target language in large EFL classrooms is to engage learners in meaningful activities such as information-gap and role-play activities. This approach has been previously successful in ESL situations. However, in introducing these activities into the EFL classroom, the pedagogical solution presents two quite sharp challenges: to create meaningful situations for language use and to overcome affective barriers within the activity on the classroom.

Information-gap and role-play activities can be applied to all level of students and they can be applied based on the level of difficulty of the materials. Pair and group activities are purposed to be used because they gave learners gave opportunity to use the language and to develop fluency. CLT will allow students to have the opportunity to use the target language.

In the early 70's a new approach was developed to focus more on student production based on a different theory of language acquisition. The theory states that students want to communicate and that dialogues should be based on real life situation The material used should be authentic and meaningful. It is also believed that in order to communicate in the target language the speaker should have more than just linguistic competence but also communicative competence. This theory produced the approach that we know today as Communicative Language Teaching.

There are basically five characteristics that make CLT different from other approaches like Audio-Lingual Method or traditional approaches like Grammar-Translation Method. They are as follows:

1. Taught in the target language;
2. Introduction of authentic text and materials in the lesson. An emphasis on learning to communicate through interaction with other students;
3. opportunities for learners to focus, not only on the target language, but also on the learning process itself;
4. Learner's experiences are an important part of the classroom learning situation;
5. An attempt to link learning in the classroom to authentic usage outside the classroom.

The teacher must keep these principles in mind when planning and teaching a lesson using the CLT approach. There are many activities the teacher can use incorporating CLT. He/ She can find them on websites, in activity books or from

other teachers at conferences and workshops. However, when choosing or creating an activity the teacher must keep three things in mind . The activity must (1) use authentic language, materials and language situations, (2) have a purpose that the teacher can state and be achievable and (3) allow for freedom and unpredictability.

In using authentic language and materials the teacher must consider the students he/she is teaching. The teacher must consider what students will be using English for. This will dictate the choice of materials used. A class of high school students preparing to study at universities in America will not be interested in the studying the same material used to teach adults studying English at a continuing education class so they can use English when they travel on vacation or vice versa. The teacher must also incorporate activities using situations students might actually find themselves in after accomplishing their English study.

The teaching must be purposeful. Students must be in a situation in their learning and activities where they need to communicate with each other in order to accomplish their task in the activity. This will also allow them to use each other as resources and learn from each other. Use will not be unlike what their situations could be in real life. In real life they will learn through practice in using the language in purposeful way. They will also learn from their experience through interacting with other English speaker. In having freedom and in predictability in the classroom student have the freedom to make their own choices in using the target language. Often, when traditional teachers do interactive activities they allow students to only to use specific answers, for example either affirmative or negative response to a specific statement or question. Allowing unpredictability the activity becomes more interesting and challenging and much more like real life. The activities do not have to be acting out a real life situation but can also be light and fun like a game. This could appeal to adult learners as well as young ones. There are many choices the teacher can make in selecting activities for use in the classroom.

RESULT AND DISCUSSION

According to Richards, **there are ten core assumption of current communicative language teaching:**

1. Second language learning, is facilitated when learners are engaged in interaction and meaningful communication.
2. Effective classroom learning tasks and exercises provide opportunities for students to negotiate meaning, expand their language resources notice how language is used, and take part in meaningful interpersonal exchange.

3. Meaningful communication results from students processing content that is relevant, purposeful, interesting, and engaging,
4. Communication is a holistic process that often calls upon the use of several language skills or modality.
5. Language learning is facilitated both by activities that involve inductive or discovery learning of underlying rules of language use and organization, as well as by those involving language analysis and reflection.
6. Language learning is a gradual process that involves creative use of language, and trial and error. Although errors are a normal product of learning, the ultimate goal of learning is to be able to use the new language both accurately and fluently.
7. Learners develop their own routes to language learning, progress at different rates, and have different needs and motivations for language learning.
8. Successful language learning involves the use of effective learning and communication strategies.
9. The role of the teacher in the language classroom is that of a facilitator, who creates a classroom climate conducive to language learning and provides opportunities for students to use and practice the language and to reflect on language use and language learning.
10. The classroom is a community where learners learn through collaboration and sharing.

CONCLUSION

In short, communicative language teaching makes use of real-life situations that necessitate communication. The teacher sets up a situation that students are likely to encounter in real life. The communicative language teaching approach can leave students in suspense as to the outcome of a class exercise, which will vary according to their reactions and responses. The real-life simulations change from day to day. Students' motivation to learn comes from their desire to communicate in meaningful ways about meaningful topics. For those reasons the writer is interested in discussing whether the information-gap and role-play speaking activity as a part of CLT are good to apply in teaching speaking and how the procedure of teaching speaking using those techniques.

REFERENCES:

1. Applebaum, Bruce. 2007. Communicative Language Teaching: Theory, Practice, and Personal Experience. *Mandiri*, 9 (4), 266-270.

2. Harmer, J. 2001. *The Practice of English Language Teaching*. Harlow: Pearson Education Limited
3. Nunan, David. 1991. Communicative Tasks and the Language Curriculum. *TESOL Quarterly*, 25 (2), 279-295. Retrieved from : [Http://www.yahoo.com/asian-ef-journal.com](http://www.yahoo.com/asian-ef-journal.com) Accessed on November 22, 2009.

BADIIY MATNGA KOGNITIV-SEMANTIK YONDASHUV

Mamura Erkinovna Xakimdjanova

Xorijiy tillar kafedrası katta o‘qituvchisi,
Jurnalistika va ommaviy kommunikasiyalar universiteti

ANNOTATSIYA

Kognitiv tilshunoslik psixika va psixologiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu yana aynan inson omiliga ishora qiladi. Badiiy matn, inson omili hamda kognitiv-semantik yondashuv atamalarini o‘zaro bog‘laydigan bo‘lsak, kognitiv-semantika bu kognitiv lingvistika ichidagi bir yo‘nalish kognitiv semantikaga ko‘ra, til shaxslarning umumiy qismi bo‘lib, odamlar dunyoni faqat tasavvurlaridagi kabi tasvirlash mumkin. Ushbu maqolada konseptning turli turlari qatorida sintaktik konsept ham milliy madaniy xususiyatga ega ekanligi ayrim misollar orqali isbotlashga harakat qilingan.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, kontekst, konsept, sintak, badiiy matn, inson omili.

ABSTRACT

Cognitive linguistics is inextricably linked to the psyche and psychology, which again refers to the human factor. If we connect the terms literary text, the human factor, and the cognitive-semantic approach, one direction within linguistics is that according to cognitive semantics, language is a common part of individuals and people can describe the world only as they imagine it. This article has tried to prove by some examples that the syntactic concept, along with the different types of concept, also has a national cultural character.

Keywords: cognitive linguistics, context, concept, syntax, literary text, human factor.

АННОТАЦИЯ

Когнитивная лингвистика неразрывно связана с психикой и психологией, что опять же относится к человеческому фактору. Если соединить термины художественный текст, человеческий фактор и когнитивно-семантический подход, то когнитивно-семантика — это направление внутри когнитивной лингвистики, которое, согласно когнитивной семантике, является общей частью индивидов, а люди воспринимают мир только как они воображают, что это можно описать. В данной статье на некоторых примерах предпринята попытка доказать, что синтаксический концепт, наряду с разными типами концепта, имеет и национально-культурный характер.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, контекст, концепт, синтаксис, художественный текст, человеческий фактор.

KIRISH

Kognitiv tilshunoslik termini ustida juda ko‘plab bahs-munozaralar o‘tkazilgan bo‘lib, atama aynan nimani anglatishi to‘g‘risida kelishuv mavjud emas. Inglizabon mutaxassislarning fikricha - kognitiv tilshunoslik tilshunoslikning kognitiv psixologiya, neuropsixologiya hamda tilshunoslikdagi bilimlar va tadqiqotlarni o‘zida jamlagan bir bo‘lagi. Shu orada aytib o‘tish joizki, kognitiv so‘zining o‘zi bilish tushunchasini anglatadi. Ko‘rinib turganidek, kognitiv tilshunoslik psixika va psixologiya bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, bu yana aynan inson omiliga ishora qiladi. Endi esa badiiy matn, inson omili hamda kognitiv-semantik yondashuv atamalarini o‘zaro bog‘laydigan bo‘lsak, kognitiv-semantika bu kognitiv lingvistika ichidagi bir yo‘nalish kognitiv semantikaga ko‘ra, til shaxslarning umumiy qismi bo‘lib, odamlar dunyoni faqat tasavvurlaridagi kabi tasvirlash mumkin. Izlanishlarga ko‘ra kognitiv semantikaning bir qancha asosiy qoidalari mavjud:

- Grammatika dunyo haqidagi tushunchani madaniyat ichida aks etadi;
- Til to‘g‘risidagi bilimlar ma’lum bir kontekstga ega;
- Tildan foydalanish qobiliyati umumiy emas, balki maxsus manbalarga asoslanadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kognitiv-semantika qoidalari to‘g‘ridan-to‘g‘ri antroposentrik paradigm hamda konsept tushunchalariga ishora qilmoqda. Bu esa yuqorida biz jamlashimiz kerak bo‘lgan atamalarning asos mavzumiz hisoblangan konsept atrofida birlashtirish imkonini beradi. Konsept muammosi antroposentrik paradigmanning markaziy muammolaridan biri hisoblanadi. Ma’lumki, tilshunoslikda konseptlar, asosan, leksik hamda leksik frazeologik birliklar orqali ifodalanadi, degan fikr ustun. Keyingi davrlarda esa fanda sintaktik konseptlar haqidagi nazariy qarashlar, shuningdek, ushbu mavzuga oid tadqiqotlar ham yuzaga keldi.

C.E.Kuzminaning fikriga ko‘ra, sintaktik konsept bu – “ Predmetlar va ularning munosabatini aks ettiruvchi vaziyat haqidagi axborot bo‘lib, u gapning struktur sxemasi orqali ifodalanadi hamda tipik propozitsiya (mazmunning strukturlashtirilgan yig‘indisi) orqali namoyon bo‘ladi.”

Misol tariqasida bir necha ingliz tilidagi gaplarni bergan holda (I don’t give you the book, the doctor gave him some cough medicines, I sent her a letter...) kimdir kimgadir nimadir beradi shaklini tipik propozitsiya sifatida belgilaydi. Bundan

ko‘rinib turibdiki, konseptni belgilashda ularda anglashilgan mazmun mavhumlashmoqda.

Ma‘lumki, konsept –mavhum tushuncha ya‘ni uning aniq bir ta‘rifi yo‘q, uni bevosita kuzatish mumkin emas. Insonning kognitiv faoliyati bilan bog‘liq bo‘lgan bu hodisani uning tildagi shakllari orqali aniqlash mumkin. Sintaktik konsept haqidagi ilmiy qarashlardan shunday xulosa chiqarish mumkinki, til birliklaridan biri bo‘lgan gap ham konsept ifodachisi sifatida tan olinmoqda. Demak biz badiiy matnlarni kognitiv semantik jihatdan konsept tushunchasi bilan bog‘lagan holda tahlil qilishimiz mumkin ekan. Aynan konsept bilan aloqadorligini isboti o‘laroq o‘zaro farq qiladigan ikki matnni tahlil etib ko‘rsak.

Odanni qon qilib yubordigan kuz yomg‘irlari boshlandi. Barakning shifer tomidan chakka o‘tib hammayoq zaxlab ketdi. Paxta tugul podbor ham qolmagan, ammo yomg‘ir tinishi bilan ularni dalaga haydashar, talabalar biydek paxtazorda tentirab yurishar, har qadamda etikka botmon-botmon loy yopishib, marzalarng u yer- bu yerda to‘kilib qolgan ko‘rak aralash loy paxtani etakka tiqishar edi.

Demak tahlil uchun matn tanladik. Bu badiiy matnda biz nafaqat madaniyatga, balki shevaga ham xos bo‘lgan so‘zlar borligiga ahamiyat bermasdan, gaplarning umumiy mazmuniga to‘xtalamiz. Ushbu matn semantikasida nafaqat mlliy madaniyat va o‘sha davr ruhi, balki yozuvchning o‘ziga xos uslubini ham ko‘rishimiz mumkin. Matn tahliliga keladigan bo‘lsak, birinchi gapdanoq milliy o‘ziga xoslikni ko‘rishimiz mumkin. Sababi, yomg‘ir ko‘pchilik xalqlarda, ayniqsa, ingliz xalqi uchun sevimli tabiat hodisasi bo‘lib, u barchani ham “ qon qil”avermaydi. Bu bilan biz o‘zbek xalqi yomg‘irni yoqtirmaydi demoqchi emasmiz, albatta. Aynan shu yerda ushbu matnga bog‘liq kognitiv-semantika ishga tushadi.

“Nega kuz yomg‘iri odanni qon qilmoqda?” Sababi o‘sha davrda paxta yig‘imiga chiqqan, yo‘q paxtani yig‘ishga sovuq havoda majbur etilgan talabalar uchun ayni yomg‘ir mavsumi – deyarli har kuni yog‘adigan kuz yomg‘iri sevimli holat bo‘lmagan. Bu ma‘no esa matnning keyingi qismlaridan anglashilib turibdi. Matn tarkibidagi gaplarning umumiy tahlili bir-biriga o‘zaro bog‘liq bo‘lib, uni o‘sha davr muhiti, yozuvchi uslub, tarix va hatto tabiat hodisalari haqida bilimga ega bo‘lmagan inson tushuna olmaydi. Ko‘rinib turibdiki, o‘zbek xalqi, uning madaniyati va tarixi bilan tanish bo‘lmagan ajnabiy ham bunga qodir emas. Bu esa matnning konsept bilan uzviylikini isbotlaydi. Ushbu fikrlarni isbotlash uchun mutlaqo teskari uslubdagi asardan bir parcha keltirsak:

Alvasti:

Kechiring, bilmadim, qarilik qursin.

Ne qilay bilmadim tuyog‘ingizni,
Ham qarg‘ani mangu hamrohingizni.

Mefistofel:

Kechirdim, balki sen begunohdiren,
Diydor ko‘rishmadik anchadan buyon,
Ko‘p fasllar kechdi, o‘tdi ko‘p zamon.

Alvasti hamda Mefistofel suhbatini. Asarni to‘liq o‘qib chiqmagan kitobxon Mefistofel kimligini bilmasligi aniq. Biroq yetarlicha orqa fon bilimiga ega bo‘lgan shaxs matndan uni anglab olishi turgan gap: “Ne qilay bilmadim tuyog‘ingizni”. Asar nemis adabiyoti durdonasi bo‘lishiga qaramasdan, shaytonning echki tuyoq bo‘lishi haqidagi afsonalardan Mefistofel aynan shayton ekanligini bilib olsa bo‘ladi. (eslang: Abdulla Oripov “Sohibqiron”). Demak yuqoridagi matn uning ma’lum bir qismi bilan Alvasti va Shayton suhbatini ekanligi anglashildi. Lekin milliy madaniy jihatdan olib qaraydigan bo‘lsak, “Ham qarg‘ani mangu hamrohingizni” ekanligi boshqa millat vakillari uchun yod tushuncha bo‘lishi aniq. Xususan, o‘zbek xalqida ham qarg‘a ijobiy taassurot uyg‘otmasa-da, shaytonning hamrohi, degan tushuncha mavjud emas. Ingliz xalqida qarg‘alar ijobiy obraz hisoblanadi. Hattoki, ayollar go‘zalligini ta’riflashda qarg‘a ishtirok etadi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan ikkita badiiy matn matn tarkibidagi gaplar konsept bo‘la olishi, ularning kognitiv-semantik xususiyatlari butun ma’noni anglashga yordam berishi, aynan ushbu jihatlar orqali sintaktik konsept anglashilishi va sintaktik konsept ham milliy madaniy o‘ziga xosliklarga ega bo‘lishining isboti bo‘la oladi.

REFERENCES

1. Croft, William and D.Alan Cruse. Cognitive linguistics. Cambridge. 2004.
2. Abdullaeva Marhabo Raxmonkulovna. (2021). Ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima yaratishi va o'ziga xos xususiyatda. Innovation, integration va ta'lim bo'yicha xalqaro ma'lumot jurnali, 2 (2), 297-306.
<https://summusjournals.uz/index.php/ijdiie/article/view/641>
3. Gyote. Y.V. Faust. “Yangi asr avlodi”. Toshkent – 2015
4. Hoshimov. O’. Tushda kechgan umrlar”MERIYUS” Toshkent – 2011.
5. Кузьмина С. Е. Понятие “синтаксический концепт” в лингвистических исследованиях/ Вестник ЧелГУ. 2012. №17. Филология. Искусствоведение. Вып.
6. А.М. Raxmonkulovna. [English-uzbek translation process and their analysis](#). Web of Scientist: International Scientific Research Journal 2 (05), pp:583-601.2021

-
7. XAITBAYEVNA NOSIROVA, M.(2021). ANALYSIS OF MORPHOLOGICAL (TIPOLOGICAL) CLASSIFICATION OF LANGUAGES . *European Journal of Life Safety and Stability (2660-9630)*, 7, 155-157. Retrieved from <http://ejlss.indexedresearch.org/index.php/ejlss/article/view/106>

HINDIY TILIDA OMONIM FE'LLAR

Saidnazarova Nodira Otaxon qizi

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti

Filologiya va yillarni o'qitish ta'lim yo'nalishi

saidnazarova1997@gmail.com

Ilmiy rahbar: Sodiqova Mavjuda Qobulovna

Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada hindiy tilidagi omonimlarning turlari haqida umumiy ma'lumot berilib, hindiy tilidagi omonim fe'llar leksik va morfologik jihatdan har tomonlama tahlil qilindi va ular o'rtasida o'xshash va farqli jihatlar yoritildi.

Kalit so'zlar: omonim, omonim fe'llar, homos, leksikologiya, muannas.

АННОТАЦИЯ

В этой статье представлен обзор типов омонимов на хинди, представлен всесторонний лексический и морфологический анализ омонимичных глаголов на хинди, а также выявлены сходства и различия между ними.

Ключевые слова: омоним, омонимичные глаголы, гомос, лексикология, муаннас.

ABSTRACT

This article provides an overview of the types of homonyms in Hindi, provides a comprehensive lexical and morphological analysis of homonymous verbs in Hindi, and highlights similarities and differences between them.

Keywords: homonym, homonymous verbs, homos, lexicology, muannas.

KIRISH

Tildagi barcha so'zlarning yig'indisiga, so'z jamg'armasiga lug'at boyligi deyiladi. Har bir tilning lug'at boyligidan munosib o'rin tutgan so'zlar doimiy ravishda bir-birlari bilan paradigmatic va sintagmatic munosabatlarda bo'lib turadi. Shunga ko'ra ularni bir necha guruhga bo'lish mumkin.

So'zlar aytilishi, yozilishi va ma'nosi jihatidan turlicha guruhlarga birlashishi qonuniy sanaladi. Shulardan biri omonimiya hodisasidir. Aytilishi va yozilishi jihatidan bir xil, ammo ma'nosiga ko'ra bir-biridan keskin farqlanib turadigan so'zlarga omonimlar deyiladi. Omonim so'zi grekcha, "homos"— bir xil, "onoma" yoki "onyma"— nom so'zlaridan olingan. So'zlardagi shakldoshlik hodisasi

omonimiyadir. Masalan: रचना – I *muannas*¹¹³. asar, ijod, ijodkorlik (ot); रचना - II *o'timli*. ijod qilmoq, yaratmoq (fe'l). सीना - I *o'.li*. tikmoq (fe'l) ; सीना - II *m.s.* ko'krak (ot)

Omonimlardagi ikki jihat uni boshqa shakldoshlik hodisalaridan keskin farqlab turadi: 1) akustik - artikulyatsion tomondan omonim so'zlar bir xil xossaga ega bo'ladi, ya'ni talaffuzi o'xshash, deyarli bir xil bo'ladi: चटकना - I *o'.siz*. (barg) yozmoq, ochilmoq (fe'l); चटकना – II *m.r.* tarsaki, shapaloq (ot);

2) grafik jihatdan ham ular bir xil tizimga ega, masalan:

रसना – I *m.s.* til (a'zo) (ot) ; रसना – II *o'.siz*. sekin oqmoq, oqmoq, sizib oqmoq (fe'l)

Omonim turlari yuzasidan qilingan izlanishlarimiz natijasiga ko'ra, omonimlar asosan quyidagi turlarga bo'linishi aniqlandi:

1. Leksik (lug'aviy) omonimlar – so'zlar o'rtasidagi omonimlik leksik (lug'aviy) omonimlar deyiladi: आरी - I *m.s.* arra (ot) ; आरी - II charchagan, xorg'in (sifat); सोना - I *m.r.* oltin, tilla (ot) ; सोना - II *o'.li*. uxlamoq (fe'l) Ifoda planida so'zning leksema deb atalishini bilamiz. Omonimiya hodisasining tayanadigan asosiy nuqtasi ham so'zning ifoda plani, tashqi tomoni sanaladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Omonimiyada tovush va grafik ifodaning bir-biriga mutanosib kelishi muhim ahamiyatga ega. Yana shunisi muhimki, mazkur omonimlarni qaysi so'z turkumiga oid ekanligiga qarab, ot omonimlar, fe'l omonimlar, sifat omonimlar deb bo'lishimiz mumkin. Shuningdek, hindiy tilida omonimlar bir xil so'z turkumiga

(अंत - oxir (ot); अंत - yurak, qalb (ot) , ikki xil so'z turkumiga (जड़ - ildiz, asos (ot); जड़ - jonsiz (sifat) , uch xil so'z turkumiga (रोना – yig'lamoq (fe'l), रोना - yig'i (ot), रोना - yig'loqi (sifat) ham oid bo'lishi mumkin. Bir turkum doirasidagi omonimlik asosan ot va fe'llarda ko'proq uchraydi.

Agar omonimlar ikkita so'z turkumiga mansub bo'lsa, so'zlar formalarda ya'ni qo'shimcha qo'shilganda, ular o'rtasidagi shakldoshlik munosabatlari barham topadi: रचना - asar (asar yozmoq), रचना - ijod qilmoq;

¹¹³ Mazkur atama *m.s* (muannas), *m.r* (muzakkar) tarzida berildi. U B.R.Rahmatov, M.Q.Sodiqovanning "Hindiy tili" 1-qism (2018) kitobiga asosan olindi.

Solishtiring: ये रचनाएं - bu asarlar , वह रचता है - u ijod qiladi.

Omonimlar va ko'p ma'noli so'zlarni o'zaro farqlash zarur. Ko'p ma'noli so'zlar qancha ma'noga ega bo'lmasin, bu ma'nolar o'zaro bog'langan bo'ladi. Omonimlar boshqa - boshqa so'zlar bo'lgani uchun ularning ma'nolari o'rtasida bog'lanish bo'lmaydi. Ko'p ma'noli so'zlar o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llanishidan hosil bo'lsa, omonimlar shakli o'xshash ikkita va undan ortiq so'zlardir.

2. Grammatik omonimlar - qo'shimchalar, so'z birikmalari yoki gaplar o'rtasidagi omonimlik sanaladi. Grammatik omonimlar ikki xil bo'ladi:

a) morfologik omonimlar – qo'shimchalar o'rtasidagi omonimlik. Masalan: - ई qo'shimchasi omonim qo'shimcha hisoblanib, u 2 xil so'z turkumini yasashi mumkin. Masalan: पहाड़ (tog') + ई = पहाड़ी (पहाड़ी आदमी) - tog'lik (tog'lik odam)

बेरोज़गार (ishsiz) + ई = बेरोज़गारी - ishsizlik kabi so'zlarda - ई qo'shimchasi ot so'z turkumini yasagan bo'lsa, धन (boylik) + ई = धनी (boy) , जंगल (o'rmon) + ई = जंगली (yovvoyi) kabi so'zlarda esa -ई qo'shimchasi sifat so'z turkumini yasagan.

- ता qo'shimchasi ham shunday:

मित्र (do'st) + ता = मित्रता (do'stlik) so'zida - ता ot yashovchi qo'shimcha, कर + ता = करता so'zida - ता fe'lning notugal sifatdoshini yasovchi qo'shimcha sanaladi.

b) sintaktik omonimlar – so'z birikmalari yoki gaplar o'rtasidagi omonimlardir:

राज भाई आया है ? (bu gapda राज ega vazifasida kelgan)

राज, भाई आया है ? (bu gapda esa राज undalma vazifasida ishlatilgan). Ushbu gaplarda ma'noni faqat ohangdan farqlab olish mumkin.

3. Frazologik omonimlar – iboralar, ya'ni ko'chma ma'noli , ta'sirchanlikka ega bo'lgan birikmalar o'rtasidagi omonimlikdir:

अच्छे रहना - I sog' bo'lmoq, sog'lig'i yaxshi bo'lmoq; II muvaffaqiyatga erishmoq, foyda ko'rmoq;

अखज करना - I tanlamoq, qabul qilmoq; II Gapdan qolmaslik;

इधर उधर को हाँकना - I Yolg'ondan maqtanmoq; II U yoq bu yoqdan gaplashmoq (bitta mavzuda gaplashmaslik)

अख्तियार करना - I qabul qilmoq; II yoqtirmoq; III ishga olmoq

Omonim fe'llar yuzasidan olib borilgan izlanishlarimiz natijasida, hindiy tilida omonim fe'llarning omonim ma'nolari bir xil so'z turkumi doirasida yoki har xil so'z turkumi doirasida bo'lishi kuzatildi. Omonim fe'llarning bir ma'nosi fe'l so'z turkumiga va ikkinchi ma'nosi esa ot yoki sifat so'z turkumiga mansub misollar ko'pchilikni tashkil qildi. Bunda bir ma'nosi otga mansub fe'llar ko'proq, sifatga mansublari nisbatan kamchilik ekanligi aniqlandi. Masalan:

घटना - I *o'.siz.* sodir bo'lmoq, ro'y bermoq, amalga oshirmoq; bo'lib o'tmoq; joyida bo'lmoq – *fe'l so'z turkumiga mansub* ; II *o'.siz.* qisqarmoq, kamaymoq, pasaytirmoq, pasaymoq (narx) – *fe'l so'z turkumiga mansub* III *m.s.* voqea, hodisa, holat – *ot so'z turkumiga mansub* Masalan: असहमति के कारण अक्सर बुरी चीजें घटती हैं । - Kelishmovchiliklar sababli ko'pincha yomon ishlar sodir bo'ladi. पिछले साल वेतन काफ़ी घटी थी । - O'tgan yili oyliklar ancha qisqargan edi.

इस घटना ने उन्हें बुरी तरह प्रभावित किया । - Bu voqea ularga yomon ta'sir qildi.

ताना – I *m.r.* ta'na, malomat; tanbeh, gina – *ot so'z turkumiga mansub*; II *o'.li.* eritmoq – *fe'l so'z turkumiga mansub*; Masalan:

वह हमेशा अपनी गलतियों के लिए ताना सुनता है । - U har doim xatolari uchun ta'na eshitadi.

लोहार लोहे को ताकर तरह-तरह की चीज़े बनाता है । - Temirchi temirni eritib turli xil narsalar yasaydi.

मस्ताना – I *mast*; *mastday*, *mastlardek* – *sifat so'z turkumiga mansub*; II *o'.siz.* *mast bo'lmoq* – *fe'l so'z turkumiga mansub* Masalan: वह प्यार से मस्ताना था । - U sevgidan *mast* edi.

वह मस्ताया था क्योंकि उसने बहुत पी लिया था। - U ko'p ichib yuborgani sababli, *mast bo'lgandi*.

Omonim fe'llarni morfologik tahlil qilish jarayonida yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, ayrim omonim fe'llarning omonimlik ma'nolaridan biri boshqa so'z turkumiga ham mansub bo'lib, bu omonim fe'llarning bir-biridan farqlanishi, shakllari, gaplarda qo'llanilishi va gapdagi vazifalari ham turlicha ekan.

Hindiy tilida omonim fe'llarni grammatik tahlil qilish jarayonida esa fe'llar o'timli, o'timsizligi bo'yicha o'rganildi va shu narsa ma'lum bo'ldiki, omonim fe'llarni fe'llik ma'nosiga ko'ra quyidagi 3 turga ajratish mumkin:

1. Ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timli fe'llar.
2. Ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timsiz fe'llar.
3. Aralash ya'ni bir ma'nosi o'timli, boshqasi o'timsiz bo'lgan fe'llar.

Endi ushbu natija bo'yicha, ayrim misollarni ko'rib chiqamiz :

1. Ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timli fe'llar:

उतारना - I *o'.li.* yechmoq; bo'shatmoq, tushirmoq; II *o'.li.* o'tkazib qo'yimoq (narigi qirg'oqqa) Masalan:

बच्चे ने स्नान करने के लिए अपने कपड़े उतारे। - Bola cho'milish uchun kiyimlarini yechdi.

उस ने नाव में सवार सभी यात्रियों को समुद्र तट के दूसरी ओर उतारा। - U qayiqdagi barcha yo'lovchilarni (sayohatchilarni) dengiz sohilining narigi tomoniga o'tkazib qo'ydi.

चीतना - I *o'.li.* chizmoq; II *o'.li.* o'ylamoq, fikr yuritmoq; esga olmoq, eslamoq. Masalan:

उन्होंने अपनी सबसे प्रसिद्ध चित्र दो साल तक चीता। - U o'zining eng mashhur rasmini ikki yil davomida chizgan.

इस समस्या के समाधान के बारे में माँ ने बहुत देर तक चीता। - Ona bu muammoning yechimlari to'g'risida uzoq vaqt o'yladi.

पुजाना - I *o'.li.* hurmat qozonmoq, hurmatga sazovor bo'lmoq. II *o'.li.* davolamoq (jarohatni); Masalan:

प्रेमचंद ने अपने अमूल्य रचनाओं से लोगों के बीच आदर पुजाया था। - Premchand o'zining bebaho ijodi bilan xalq orasida hurmat qozongan.

प्राचीन काल में चिकित्सकों ने कई घावों को जड़ी-बूटियों से पुजाया था। - Qadimda tabiblar giyohlar bilan ko'plab jarohatlarni davolashgan.

2. Ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timsiz fe'llar :

उड़कना - I *o'.siz.* qaramoq, kuzatmoq; II *o'.siz.* sakramoq. Masalan:

राम बहुत देर तक लोगों को उड़का। - Ram uzoq vaqt odamlarni kuzatdi.

श्याम दीवार के पीछे देखने के लिए दीवार से उड़का । - Shyam devor ortini ko'rish uchun devordan sakradi.

चसना - I *o'.siz.* yopishmoq; II *o'.siz.* o'lmoq, vafot etmoq. Masalan:

आज रमेश ने देखा कि कल की परीक्षा की घोषणा दीवार पर चसी थी । - Bugun Ramesh kechagi imtixon haqidagi e'lon devorga yopishganini ko'rdi.

पिछले साल कोविड के कारण दुनिया भर में कई लोग चसे। - O'tgan yili Covid sababli butun dunyoda ko'plab odamlar vafot etishdi.

छकना - I *o'.siz.* to'ymoq, to'yib yemoq; II *o'.siz.* hayron qolmoq, hayratlanmoq; hayratda qolmoq. Masalan:

इतना खाना खाकर आखिरकार सुरेश छका। - Shuncha ovqatni yeb nihoyat Suresh to'ydi.

कारीगर के कुशल को देखकर, सभी दर्शक छका था । - Hunarmandning mahoratini ko'rib, barcha tomoshabinlar hayratda qolishgan edi.

3. Aralash ya'ni bir ma'nosi o'timli, boshqasi o'timsiz bo'lgan fe'llar :

कमाना - I *o'.siz.* ishlamoq; II *o'.li* pasaytirmoq, kamaytirmoq. Masalan :

श्याम पिछले महीने में दलाली करके हजारों रुपयों कमाया था। - Shyam o'tgan oyda dallollik qilib, minglab rupiyalar ishladi.

सरकार ने पिछले महीने बाजार में कीमतों काफी कमायी थी। - Hukumat o'tgan oy bozorda narxlarni ancha pasaytirgan edi.

कूकना - I *o'.siz.* sayramoq, kuylamoq (qush), chirillamoq, kukulamoq; II *o'.li.* yurgizmoq (soat). Masalan:

रानी के दुःख के कारण बगीचे में पक्षी भी उदास कूके। - Malikaning qayg'usi sababli bog'dagi qushlar ham g'amgin sayrashardi.

घड़ीसाज़ ने घड़ी की मरम्मत की और उस ने उस को फिर कूका। - Soatsoz soatni ta'mirladi va uni qayta yurgizdi.

ठठाना - I *o'.li.* urmoq, do'pposlamoq; II *o'.siz.* qah - qah urib kulmoq, xoxolamoq, kulmoq. Masalan:

सूरन ने चोर को बहुत बुरी तरह ठठाय। - Suran o'g'rini juda yomon urdi.

नाटक देखकर सभी दर्शक ठठाये। - Spektaklni ko'rib hamma tomoshabinlar qah-qah otib kulishdi.

XULOSA

Tadqiqot natijasida, omonimlar aytilishi va yozilishi jihatidan bir xil, ammo ma'nosiga ko'ra bir - biridan keskin farqlanib turadigan so'zlar bo'lib, ularning quyidagicha turlari mavjudligi aniqlandi :

1. Leksik (lug'aviy) omonimlar – so'zlar o'rtasidagi omonimlik.
2. Grammatik omonimlar esa qo'shimchalardagi shakldoshlik sanaladi.
3. Frazologik omonimlar – iboralar, ya'ni ko'chma ma'noli , ta'sirchanlikka ega bo'lgan birikmalar o'rtasidagi omonimlikdir.

Hindiy tilida omonim fe'llarni esa ifodalanishi va tahlili yuzasidan quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Omonim fe'llarni morfologik tahlil qilar ekanmiz, ularni bir ma'nosi fe'l bo'lgan va ikkinchi ma'nosi fe'ldan boshqa so'z turkumi bo'lgan omonim fe'llarga ajratish mumkin.

2. Hindiy tilida omonim fe'llarni grammatik tahlil qilish jarayonida esa fe'llar o'timli, o'timsizligi bo'yicha o'rganilganda, shu narsa ma'lum bo'ldiki, omonim fe'llarni quyidagi 3 turga ajratish mumkin:

- 1) ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timli fe'llar.
- 2) ikkala omonimlik ma'nosi ham o'timsiz fe'llar.
- 3) aralash ya'ni bir ma'nosi o'timli, boshqasi o'timsiz bo'lgan fe'llar.

Demak, har bir omonim fe'llarning bir-biridan farqlanishi, o'ziga xos xususiyatlari va shakllari, gaplarda qo'llanilishi hamda gapdagi vazifalari ham turlichadir.

REFERENCES

1. B.R.Rahmatov, M.Q.Sodiqova, S.S.Nurmatov, M.M.Sulemanova. Hindiy tili 1-qism. Toshkent. 2018
2. G'.Abdurahmonov. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent. O'zbekiston. 2010. 110-118 bet.
3. Гурю К. Грамматика хинди. Часть II. Пер. С хинди Г.А. и Р.И.Баранниковых. Под ред. И с предисл. Проф. Б.А.Ларина. -М.: Изд-во иностранной лит-ры, 1962.
4. Дымщиц З.М. Грамматика языка хинди. Т II. -М.: Наука, 1986.

-
5. डॉ० भोलानाथ तिवारी. हिंदी मुहावरां कोश [Dictionary of hindi idioms] नई दिल्ली 1991. प. 20-40.
6. В.М. Бескровный «Хинди – русский словарь». Москва, 1959.
Internet saytlari :
1. <https://rekhtadictionary.com>
  2. <https://www.sbistudy.com/homonyms-in-hindi/>

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDA BILIMLARNI SHAKLLANTIRISH UCHUN INTERFAOL INTERAKTIV TIZIMNI ISHLAB CHIQISH USULLARI

Maxsudjon Baxramov

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat institutining Farg'ona mintaqaviy filiali

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunga kelib har bir sohada olib borilayotgan izlanishlar va tadqiqotlar ushbu sohaga tegishli ma'lumotlarning to'liqlik darajasi yuqori bo'lgan manbaini talab qilmoqda. Bunday manbaalar hajmi esa chegaralangan. Maqolada ushbu manbalar miqdorini barcha ko'rsatkichlar bo'yicha oshirish usullari yoritib berilgan.

***Kalit so'zlar:** axborot, intellektual izlanish, internet, tarmoq, ma'lumotlar ombori.*

ABSTRACT

In this day, research and studies in each field require a high level of completeness of information in this field. The size of such resources is limited. The article describes the ways to increase the amount of these resources on all indicators.

***Keywords:** information, intellectual research, internet, network, database.*

АННОТАЦИЯ

Сейчас исследования в каждой области требуют высокого уровня полноты информации в этой области. Размер таких ресурсов ограничен. В статье описаны способы увеличения количества этих ресурсов по всем показателям.

***Ключевые слова:** информация, интеллектуальное исследование, интернет, сеть, база данных.*

KIRISH

Mutaxassislikni chuqurlashtirish jarayoni va ma'lum faoliyat sohalarida yangi bilimlarning paydo bo'lish suratining tezlashishi va zarur bo'lgan ma'lumotlarni to'plashning tezkorligi va qulayligi ulardan foydalanishning samaradorligini baholashda eng muhim ko'rsatkichga aylanishini aniq tasavvurga keltiradi.

Hozirgi kunda har bir kasbda ishlash uchun zarur bo'lgan bilimlar miqdori yuqori darajada o'sib bormoqda, bilimlarga o'z vaqtida ma'lumotlar topish va yetkazish uchun esa qidiruv tizimidan tashqari to'g'ri axborotni topish uchun deyarli hech qanday vosita yo'q.

Axborotni izlash (angl. information retrieval) — axborotni qidirish jarayoni bo'lib, axborotga bo'lgan ehtiyojni qondirish uchun strukturalashmagan hujjatlardan zarur ma'lumotlarni izlash haqidagi fan sifatida rivojlanib kelmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axborot izlash – bu ma'lum bir hujjatlar (matnli) to'plamidan oldindan belgilangan shartli mavzu (so'rov) yoki zarur (axborotga bo'lgan ehtiyojni qondirishga tegishli) ma'lumotlarni, faktlarni, xabarlarini izlash – aniqlash jarayoni. Qidiruv jarayoni ma'lumotlarni to'plash, ularga ishlov berish va taqdim etishga qaratilgan operatsiyalar ketma-ketligini o'z ichiga oladi.

Axborotni qidirish masalalari

• Axborotni qidirishning asosiy masalasi – foyalanuvchiga uning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirishga yordam berishdan iborat. Asosiy masalalar:

- Modellashtirish masalasi;
- Hujjatlarni klassifikatsiyalash;
- Hujjatlarni filtrlash;
- Hujjatlarni klasterizatsiyasi;
- Qidiruv tizimlari arxitekturasi va foydalanuvchi interfesini loyihalash;
- Axborotlarni ajratib olish, xususiyl holda hujjat annotatsiyasi va referatini tayyorlash;
- So'rov tillari va boshqalar.

Umumiy holda axborotni qidirish to'rtta bosqichdan tashkil topgan:

- axborotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash va axborot so'rovini shakllantrish;
- mumkin bo'lgan axborotlar massivining egasini (manbasini) aniqlash;
- aniqlangan axborot massividan ma'lumotlarni ajratib olish;
- olingan axborot bilan tanishish va qidiruv natijasini baholash.

Axborotni ajratib olish. Axborotni ajratib olish (angl. information extraction) — bu komp'yuterda tayyorlangan aniq strukturaga ega bo'lmagan yoki kuchsiz strukturalashgan hujjatlardan aniq strukturaga ega bo'lgan ma'lumotlarni avtomatik ajratib olish yoki qurish. Axborotni ajratib olish tabiiy tildagi matnlarni qayta ishlab bilan bog'liq bo'lib, axborotlarni qidirishning bir ko'rinishi hisoblanadi.

Axborotlarni ajratib olishning maxsus masalalari:

- Nomiqlangan (ya'ni, muhim, tayanch) elementlarni tanish, masalan: odamlar ismi, tashkilot nomlari, geografik nomlar, vaqt va pul birliklari va h.k.

- Anaformalar va o'zaklarning aniqlanishi: bitta va aynan shu ob'etga tegishli (daxldor) bog'liqliklarni aniqlash. Bunday bog'lanishlarning xos holatlari – olmoshli anaforalar.

- Atamalarni (terminlarni) ajaratish: berilgan matn uchun kalit so'zlari va iboralarni topish.

- Avto (referat tuzish): matndan semantik, hissiy, baholovchi ma'lumotlarni ajratib olish. Bu generativ va deklarativ bo'ladi.

Samaradorlikni baholash. AQT tomonidan topilgan hujjatlar so'rovga qanchalik mos kelishini baholashning ko'plab usullari mavjud. Afsuski, so'rovlarning muvofiqlik darajasi, boshqacha aytganda relevantnosti, sub'ektiv tushuncha hisoblanadi, muvofiqlik darajasi esa so'rov bajarilishi natijalarini baholovchi aniq insonga bog'liq.

Umumjahon internetni universal axborot manbaiga aylantirish muqarrar ravishda kontent bilan ishlash uchun yangi texnologiyalarning paydo bo'lishiga olib keladi.

So'nggi yillarda axborot izlash va kontentni boshqarish texnologiyalari jadal sur'atlar bilan rivojlanib, intellektual xususiyatga ega bo'ldi. Masalan, foydalanuvchi didiga mos keladigan Google (www.google.com) istalgan turdagi ma'lumotlarni qidirishga mo'ljallangan maxsus tizim. Dastlab qidirilgan so'rovlarga asosan, murojaatlarda imtiyozlarni belgilaydi va eng to'g'ri takliflarni taqdim etadi. Qidiruv samaradorligini oshirishning yana bir yondashuvi maxsus veb-saytlarda hujjatlarni izlashga mo'ljallangan maxsus qidiruv tizimlarida amalga oshiriladi. Misol tariqasida, siz ilmiy ma'lumotlar (www.ziyonet.uz) bo'yicha ishlaydigan Ziyonet tizimini tanlashingiz mumkin. Murakkab intellektual izlanishlar ko'plab muammolar uchun samarali yechimga aylanishi mumkin. Internetning yangi avlodini yaratish g'oyalari 1999 yilda Tim Berns-Li tomonidan ilgari surildi. Ulardan biri - "ontologiyalar" deb ataladigan hujjatlarni taqdim qilish uchun XML-ga asoslangan formatlash vositalaridan foydalanish. Ular "aqlli agentlar" deb ataladigan ilovalar tomonidan o'qishga odatlangan kontentdan tarkib topgan bo'lishi kerak. Ko'plab sanoat standartlari va til vositalari yillar mobaynida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, semantik veb-dasturni amalga oshirish hali juda uzoq vaqt talab qiladi.

Axborot-qidiruv tizimining rivojlanish istiqboliga bag'ishlangan barcha ishlarga qaratilgan umumiy xulosa shundaki, ushbu yo'nalishning ochiq-oshkora axborot uchun veb-makon va nazariy tadqiqotlardagi ayrim yutuqlari uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lishiga qaramasdan, biz radikallikni keltiradigan amaliy yechimlar paydo bo'lishini kutishimiz kerak, tezkor va samarali intellektual ma'lumot olish

sohasida uzilishlar bunga arziydi. Shu bilan birga, axborot to'plash mexanizmlari to'plangan ma'lumotlarning to'planishiga asosan, axborot almashish muammolari, axborotni izlab topish va aksincha, jamiyat faoliyatining muayyan sohalarida optimallashtirish qarorlarni qabul qilish muammosi tobora keskinlashib bormoqda. AQShning "Axborotni aniqlab bo'lmasligi uchun to'lov" hisobotida quyidagi ma'lumotlar mavjud.

O'rta biznes korxonalarida axborot bilan ishlashning noqulayligi tufayli vaqt yo'qotilishi oqibatida yetkazilgan bevosita zararlar ma'lumotlar bilan ishlayotganlar uchun 2,5-3,5 ming dollarni tashkil qiladi va bu yo'qotishning yagona manbai emas. Qidiruv mexanizmlari bilan ishlagan har bir kishi uchun ma'lum bir limit mavjud bo'lib, u odamlarga axborot izlashni to'xtatadi va ular yetarlicha ma'lumotga ega bo'ldim degan xulosaga keladi. Xabardorlik darajasining kamligi noto'g'ri qaror qabul qilishga, noto'g'ri baho berishga yoki xatarlarni noto'g'ri baholashga olib keladi. Noto'g'ri asosda qabul qilingan qarorlar qabul qilinishidan kelib chiqadigan bevosita yo'qotishlar miqdori aniqlanmaydi, ammo ular sezilarli darajada buyukroq buyruqlar va qarorlar chiqarishdan o'zlari ongli ravishda bexabar xolda o'zlarini to'xtatadilar.

Bunga shuni qo'shib qo'yish kerakki, qidiruv natijalari tez-tez zerikarli 404 "Eslatib bo'lmaydigan" imzo qo'yilgan xabarlar bilan "Sahifa ko'rsatilmaydi" yoki "Siz izlayotgan sahifa hozircha mavjud emas." kabi qidiruv natijalarini taqdim etadi. Bu esa izlanuvchini ma'lum bir miqdorda o'z maqsadidan chekinishiga olib keladi. Xozirgi davr mobaynida internet tarmog'ida foydalanilmayotgan ma'lumotlar xajmi o'sdi (mos ravishda 3,8%, 10% va 15%). Shuningdek, "axborotning internetda yo'qolib qolishi" kabi xolatlar xam uchrab turadi.

Ilmiy jamoatchilikning aksariyat a'zolari axborot texnologiyalari vositalariga tobora ortib borayotgan qaramlik haqida juda keng o'ylashmoqda va bu ularni tashvishga solmoqda. Internet sahifasining o'rtacha umr davomiyligi bugungi kunda 100 kundan oshmaydi - bunday manbalarda ilm-fan va madaniyatga tayanib bo'lmasligi aniq.

XULOSA

Olib borilgan izlanishlardan so'ng, qaror qabul qilish uchun zarur bo'lgan axborotni qidirishni amalga oshiradigan loyihalar va tadqiqotlarning eng yuqori sur'atini hisobga olib, quyidagi qiziqarli fikrga kelindi: "Axborot bazasidan axborot olishning tezligi ularning samaradorligini baholashda eng muhim ko'rsatkich bo'ladi. Prinsipial jihatdan ma'lumotlarning to'liqligi yoki olingan ma'lumotlarning 100%

ishonchliligidan ham muhimroq". Shu sababli, tarmoqning katta xarajatlariga ko'ra, o'z-o'zidan shakllanadigan axborot makonida, portal texnologiyalari, maxsus bilimlar omborlari va korporativ ma'lumot portallari (korporativ ma'lumot portallari) ga asoslangan korporativ bilimlar va axborot xizmatlarining tashkil etilgan tarmoqni Bill Enmon, "axborot fabrikalari" deb ataydi. Biz esa ushbu "axborot fabrikalari" ning ma'lumotlar aniqliliga va kerakligi jihatdan samaradorligini oshirish zarur deb xisoblaymiz. Buning uchun quyidagi asosiy yo'nalishlarni rivojlantirish zarur:

- axborot izlash usullarini takomillashtirish;
- tizimlashtirish va yanada aniq ifodalashda korporativ axborotni kataloglash;
- korporativ ma'lumotlar omborlarini yaratish (ma'lumotlar ombori);
- bilim almashish mexanizmlarini ishlab chiqish va kelishilgan qarorlar qabul qilish.

REFERENCES

1. Арипов М.М. Метод эталонных уравнений для решений нелинейных краевых задач. – Ташкент: ФАН, 1988. 137б.
2. Дьяконов В.П., Абраменкова И.В Mathcad 7.0 в математике, физике и в Internet . Нолидж 1998 г.

THE IMPORTANCE OF AUTHENTIC MATERIAL TO LEARN FOREIGN LANGUAGE

Akhmedova Nodima

Master (second course). At the Chirchiq State Pedagogical Institute of Tashkent
Region

ABSTRACT

Nowadays, foreign language learners can use different resources, such as textbooks, vocabulary list, grammar exercises. There are a lot of materials to learn foreign languages. Learners can use a wide variety of different language learning materials such as course textbooks, vocabulary list, grammar exercises, flashcards, audio recording and language learning apps. On the one hand they are beneficial for learners in learning foreign language, on the other hand they make lessons be boring, as language teacher and polyglot, Dr Gareth Popkins says: "Language textbooks can be boring and demotivating. They focus too much on dry grammar, impenetrable exercises and dull texts" So, authentic materials are important to learn foreign language, also. They make lessons effective. , they motivate learners to learn language excitedly.. Although, all of them are helpful, there some shortcomings. These shortcomings can be avoided by using authentic materials. They are interesting, motivate learners, make lessons be exciting.

Key words: *authentic, material, peculiarities, approach, reading, listening, speaking, competence, integrated-skill.*

АННОТАЦИЯ

В настоящее время изучающие иностранный язык могут использовать различные ресурсы, такие как учебники, словарь, грамматические упражнения. Материалов для изучения иностранных языков очень много. Учащиеся могут использовать широкий спектр различных материалов для изучения языка, таких как учебники, список словарного запаса, грамматические упражнения, карточки для запоминания, аудиозаписи и приложения для изучения языка. С одной стороны, они полезны для учащихся при изучении иностранного языка, с другой стороны, они делают уроки скучными, как говорит учитель иностранных языков и полиглот доктор Гарет Попкинс: «Учебники иностранных языков могут быть скучными и демотивирующими. Они слишком много внимания уделяют сухой грамматике, непонятным упражнениям и скучным текстам». Таким образом, аутентичные материалы важны и для изучения иностранного языка. Они делают уроки эффективными. , они

мотивируют учащихся увлеченно изучать язык. Хотя все они полезны, у них есть некоторые недостатки. Этих недостатков можно избежать, используя аутентичные материалы. Они интересны, мотивируют учащихся, делают уроки увлекательными.

***Ключевые слова:** аутентичный, материал, особенности, подход, чтение, аудирование, говорение, компетентность, интегрированное умение.*

INTRODUCTION

Teaching and learning English has some specific peculiarities and is required a special teaching program and methodology. The integrated-skills approach, which incorporates language skills and aspects, has become a new trend in EFL contexts because it is believed an effective approach to develop students' communicative competence and the ability to use English to gain access to social, vocational, educational, or professional opportunities. However, the effective way to improve students' lexical competence, is using authentic materials in class and out of class. Also authentic materials are found as the way to acquisition of language. A lot of researches have been done by scholars, researches and they worked on these areas. Such as Breen.M.P, Nunan D, Peacock.M, Herington, Jacobson, Degener, Purcell-Gates and others. According to Herington and Oliver (2000), authentic materials are called authentic learning. This term is directly, related to the students' real life and prepares them to face and deal with real world situations. Also, from the point of Herod (2002), authentic materials and activities are designed to imitate the real world situations. Nunan (1989) defines authentic materials as the materials which have been produced for purposes other than to learn language. Authentic materials can help learners to face with real world. Also, learners assimilate words in common usage and words in native speakers speech which are mostly informal.. Furthermore, the learners are exposed to real-life situations. They are more useful for the students who are very slow learners. Beside that, authentic materials help to make lessons more interesting. This in turn leads to learners being motivated from lessons. As Peacock said: (1997) "Authentic materials are more motivating for students, even lower level students, than artificial materials". Adding to this, authentic materials play essential role as connection between classroom and real world when it is used in classroom. Students can improve their lexical competence enormously. About this, Briton (1991 cited in Qura2001) states : "Authentic materials relate more closely to learners' need, for they build a connection between the language classroom and outside world. Authentic materials are print, video, and audio materials students encounter in their daily lives, such as change-of address forms, job applications, menus, voice mail

messages, radio programs, and videos. Authentic materials are not created specifically to be used in the classroom, but they make excellent learning tools for students precisely because they are authentic. Teaching lexis with authentic materials is a bit different than teaching with books.

DISCUSSION AND RESULTS

Many teachers have a habit of collecting authentic materials wherever they go in the community. Authentic texts vary by type, region, and context. Research tells us that students will benefit more from using local authentic materials than using ones that are a step removed from their lives (Jacobson, Degener, and Purcell-Gates, 2003). For example, generic charts and maps from life skills textbooks may not be as motivating to students as the local theater schedule, local rainfall charts, or the municipal bus map. There is a wealth of local authentic materials available online, such as city council meeting agendas, library schedules, and recipes for favorite regional dishes.

Choosing materials is a difficult task and instructors must be aware of many aspects before selecting specific material for their students; for example, whether the level is appropriate, the activities meaningful, or the material helpful for the learners to reach the stated objectives. However, other important elements are not necessarily represented in textbooks, such as the fact that readings should contain language as it is really used since learners will eventually be exposed to authentic texts (texts not created for teaching purposes) outside of class. This aspect forms part of the research that has been carried out in which I have analyzed whether theories or information established by experts are present (explicitly or implicitly) in the texts available. Much of this material, although valuable, does not include a variety of authentic readings which integrate authenticity, meaningfulness, and students' needs or interests. The level of the book chosen is also relevant. We must ensure that the level really suits students' needs. The problem lies in that textbooks indicate the level that they were designed for, but many do not provide a description of what that level actually represents. For this reason, all exercises and material should be designed using an accepted framework of reference such as the CEFR.

Moreover, authentic materials have a vital role to improve reading skills. Textbooks in lessons are monotonous and because of this, learners are bored. Authentic material can be inspirational for learners, because they don't include inaccurate language, and consist of a real life information. Authentic materials are the kind of material that learners will need and want to be able to read when travelling, studying abroad, or using the language in other contexts outside the classroom.

Authentic materials enable learners to interact with the real language and content rather than the form. Learners feel that they are learning a target language as it is used outside the classroom. When choosing materials from the various sources, it is therefore worth taking into consideration that the aim should be to understand meaning and not form, especially when using literary texts with the emphasis being on what is being said and not necessarily on the literary form or stylistics. Devie Reztia Anjarani says: “ related to improving reading skill, authentic materials also give the reader the opportunity to gain real information and know what is going on in the world around them.”. Moreover, it can be seen vitality of authentic material in listening skill. Authentic Materials stimulate learner’s motivation. Research by scholars in this field have revealed that the use of authentic materials in teaching listening is more appealing to the learners as compared to the use of scripted materials . As earlier indicated, sources of authentic listening materials include newspapers, the internet and such other electronic media. These forms of media are mainly part and parcel of the popular culture in the society. This is given the fact that they carry materials that embodies popular culture in the society. This is for example interviews with celebrities, interviews that are contained in websites and on fashion magazines. These materials tend to be more appealing to the contemporary learner, especially for the youthful learners. As such, the materials are more effective in teaching these students. The authentic materials also tend to have content that is more current and as such relevant to the students . For example, newspapers and television broadcasts contain more recent information than books that were written years ago. Internet articles are also updated regularly. As such, the gap between the students and the social reality in the world is bridged by authentic listening materials . The students therefore find these materials to be more interesting to interact with, and their experiences in this interaction are enriched. This enables them to acquire the listening skills easily and faster. Wang is of the view that “Learners who constantly receive the authentic listening input are better placed than their counterparts who receive scripted inputs.” This is given the fact that the former will find it easier to communicate and interact with the native speakers of the language that they are learning in real life situations . This is as opposed to those students who make use of scripted listening materials, which are more often than not out of touch with the reality.

As above, authentic material play role significantly in increasing speaking skill. A good communication will happen when the language users can apply their listening and speaking skills well .learners can use visual or audiovisual media for speaking

skill. And there are lots of advantage of them for learners. Katarzyna Chmielowie fount that authentic materials in seem more interesting for students than the ones prefabricate especially for the purpose of learning, because they provide insight into natural everyday language and situations . Moreover authentic visual materials increase students' motivation and students are more active to take part in in communicative activities. One of effective authentic materials is film. Learners discuss about film after they watch it. Because of this, learners can improve their communicative skills.

CONCLUSION

In conclusion, using authentic material in learning foreign languages is one the most effective ways. They provide comprehensive assistance to learners in mastering the language. They can raise their reading, listening skills. What is more, as authentic materials can be a bridge between a real world and classes, learners have an opportunity to improve their communicative competence.

REFERENCES

1. Devie Reztia Anjarani , “Using authentic materials in improving EFL students’ English skills” INTERAKSI, volume 12 Nomer1, January, 12-17 pages
2. MiftahulHuda .“ The use of authentic materials in teaching EnglishIndonesia teachers’ perspective in EFL classes” International Journal of Social Sciences .(2017) page 1911.
3. Mavluda Gulyamova, Nodima Axmedova, “The importance of the authentic materials developing students’ lexical competence” Proceedings of global technovation, 13-15 pages
4. ParupalliSrinivasRao . “The effective Use of Authentic Materials in the English Language Classrooms. International Journal of Art ,Sciences and Humanities. (2019) page1
5. Thaler, E.: Englisch unterrichten. Cornelsen 2012, p. 231 (adapted and translated by Peter Struben)
6. Jacobson, E., Degener, S., & Purcell-Gates, V. (2003). Creating authentic materials and activities for the adult literacy classroom: A handbook for practitioners. NCSALL teaching and training materials. Boston, MA: NCSALL at World Education. Authentic materials and authenticity in foreign language learning Article in Language Teaching· April 2007
7. Breen, M.P. (1985) Authenticity in the language classroom Applied Linguistics 6/1 pp60-70

TALABALARDA MUSTAQIL TA'LIM JARAYONIDA TAYANCH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI (INGLIZ TILINI O'RGANISH MISOLIDA)

Shaxlo Narimanovna Xodjiqulova

Katta o'qituvchi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz tilini innovatsion texnologiyalar yordamida o'qitishda talabalarda mustaqil ta'lim jarayonida tayanch kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi tahlil qilingan. Xorijiy tillarni o'qitishda strategik kompetensiyalari kommunikativ yondashuv doirasida rivojlantirish yo'llari orqali metodik ta'minoti haqida kengroq yoritilgan.

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, ingliz tili, innovatsion, texnologiya, ta'lim texnologiyalari, interaktiv metod.*

ABSTRACT

The article analyzes the methodology of formation of basic competencies in the process of independent learning of students in the teaching of English with the help of innovative technologies. Strategic competencies in foreign language teaching are discussed in more detail in the methodological support through the development of communicative approaches.

Keywords: *independent learning, English, innovation, technology, educational technology, interactive method.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется методика формирования базовых компетенций в процессе самостоятельного обучения студентов при обучении английскому языку с помощью инновационных технологий. Более подробно стратегические компетенции в обучении иностранному языку рассматриваются в методическом обеспечении через разработку коммуникативных подходов.

Ключевые слова: *самостоятельное обучение, английский язык, инновации, технология, образовательная технология, интерактивный метод.*

KIRISH

Bugungi ta'lim muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda o'qitishda mustaqil ta'lim jarayonida ilg'or uslublarini qo'llab, chet tillariga o'qitish, shu tillarda erkin so'zlasha oladigan mutaxassislarni tayyorlash uchun keng imkoniyatlar yaratilgan. Jahonda xorijiy tillarni o'qitishda xalqaro

standartlarni qo'llash, o'qitish mazmunini modernizatsiyalashtirish, kasbiy ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning xususiy masalalari, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda ilg'or xorijiy tajribalardan foydalanishga bo'lgan ehtiyojni yanada kuchaytirdi. Yevropada xorijiy tillar bo'yicha kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish, kompetensiyalar integratsiyasi, standart talablari va o'quv dasturlari orasida uyg'unlikni shakllantirish, ishlab chiqilgan kriteriyalarni boshqa xorijiy tillarni o'rganishda qo'llaniladigan strategiyalarni muvofiqlashtirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish muhim ahamiyat kasb etadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Butin dunyoda pandemiya oqibatida karantin joriy qilinganligi sababli mustaqil ta'lim texnologiyasi, ya'ni interfaol uslub talaba ongiga, tuyg'usiga, irodasiga ta'sir ko'rsatib, tafakkurini fikrlashi faollashdi. O'qitishda mustaqil ta'lim jarayonida talaba faoliyati quyidagilardan iborat:

- vazifalarni belgilash va mustaqil bajarish;
- berilgan yangi so'zlarni o'zi yodlab qaytarish;
- kunlik yodlangan so'zlar ishtirokida gaplar tuzish;

Mustaqil ta'limda talaba faoliyati bo'lajak xorijiy til o'qituvchilarining lingvistik kompetensiyalarini rivojlantirish holati, ta'lim jarayonida o'quvchilarning til o'rganish va til egallash, lingvistik kompetensiyalarini hamda an'anaviy o'qitish tizimini va zamonaviy o'qitish texnologiyalarini tahlil qilishni taqozo qiladi. Ingliz tili darslarida talabalarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish ta'limning metod va usullarini to'g'ri tanlay olish bilan chambarchas bog'liqligi xorijiy tillarni egallashga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish hamda til o'rganishda mustaqil ta'limni to'g'ri tashkil etishni taqozo qiladi.

Talabalarning mustaqil ta'limda bajargan vazifalari unchalik muvaffaqiyatli bo'lmasada, o'qituvchi ularni tanqid qilishi mumkin emas. O'qituvchi esa jarayon mobaynida nazoratchi hisoblanadi. Aksincha, talabalarning ijodiy tafakkuri rag'batlantirib borilishi zarur. Dars tez berilgan javoblarni rag'batlantirish, ularni to'ldirish, talabalarni baholash bilan yakunlanadi. Savol-javoblar (Discussion) usuli masofaviy darslarni yanada mazmunli va qiziqarli o'tishga imkon beradi. Talaba xato qilishdan qo'rqmay, erkin o'z fikrini ayta olishi kerak. Bunday muhit darsda hosil qilinishi lozim. Savol javob orqali o'qitishning texnologiyasida talabaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Kutiladigan javoblar va e'tirozlarni o'ylash.
2. O'z bilimiga ishonishni ahamiyati shundaki, o'qituvchidan talabalarni ular erkin holda faoliyat ko'rsatayotgan paytda kuzatish imkoniyati bo'ladi. Natijada

talabalarning faolligi, fantaziyalari, ijodiy qobiliyatlari, ishchanliklari, mustaqil ta'limda o'zini tutishlari haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lish mumkin. Ingliz tilini o'rgatishda talabalarni qiziqtirib o'qitish va bilimlarni to'liq o'zlashtirishlariga erishish zamonaviy pedagogik texnologiyalarning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

Ingliz tilini o'qitish usullaridan yana biri – zamonaviy interaktiv usulidir. Usul mazmuniga ko'ra, darsda yangi grammatik mavzu e'lon qilinib, o'qituvchi uni turli yo'llar, ya'ni doskaga har xil chizmalar chizish, harakatlar bilan ko'rsatish, avvalgi o'tilgan mavzu bilan taqqoslash bilan tushuntirishi, mustahkamlovchi savollar bilan talabalarni fikrlashga jalb etishi lozim. Fonetik mashg'ulotlarda esa, asosan, audiomatndagi qisqa suhbatlar tinglanib, xotirjam xolatda ushbu audiomatndagi suhbatga aynan mos bo'lgan, so'zlari tushirib qoldirilgan qog'ozdagi matn to'ldiriladi va internet tarmog'i orqali o'qituvchiga yetkiziladi. Talabaga berilgan matn bilan audiomatndagi suhbat bir xil bo'ladi. Matn matnini mustaqil tarzda o'ta ziyraklik bilan tinglanib, yangi iboralarni yodda saqlab qolgandagina, talaba shartni muvaffaqiyatli bajarishi mumkin. Bunda tinglab tushunish orqali og'zaki nutq, ko'nikma va malakalar shakllanib boradi. Tinglab tushunish o'qish jarayoni bilan chambarchas bog'liqdir. Tinglovchi o'qigan so'zlarini yaxshi eslab qoladi va tinglaganida yaxshi tushunadi. Tinglab tushunishni o'rgatishning mazmunini G.V.Rogova uch qismga bo'ladi: 1.Lingvistik qism. Bunga til va nutq materiali kiradi.

2.Psixologik qism. Bu ovozli nutqni tinglash, tushunish malaka va ko'nikmasini hosil qilishdir.

3.Metodik qism. Tinglovchilarga tinglash usullarini o'rgatish hamda tinglab tushunish texnologiyasi orqali qonun-qoida, tamoyillar, metodlar, vositalar orqali o'rgatish amalga oshiriladi.

O'qitish jarayonida tinglab tushunish ustida ishlaganda, kundalik yangiliklar, tili o'rganilayotgan mamlakat xalqlari hayoti, madaniyati, tarixi haqida matnlarning bo'lishi tinglovchilarning qiziqishlarini yanada orttiradi.

Bundan tashqari, tinglovchilarni mustaqil ta'lim jarayonida insho yozishga ham o'rgatish mumkin. Ular insho mavzulari bilan tanishgach, xohlagan mavzuni tanlab uyda insho yozishlari mumkin. Masalan: 1.Siz yoqtirgan asar qahramoni. 2.Asardagi salbiy va ijobiy obrazlarga xarakteristika bering. 3.Jeyn Eyning bolalik davri. 4.Asarning asosiy qahramoni haqida fikrmulohazalaringiz va hokazo. Bunda leksik-grammatik qiyinchiliklar vujudga keladi. Talabalarni o'z fikrlarini bildirishga undash, matn mavzusini yoritishga qisman o'qituvchining o'zi ham yordam berib turishi

kerak. Bu jarayon shu tariqa davom etadi. Dars nihoyasida doskada bexato yoza olgan talabalar rag‘batlantiriladi. Shuni aytish joizki, o‘qituvchi dars davomida vaqtni to‘g‘ri taqsimlay olishi; dars boshida o‘tilgan mavzularni mustahkamlashi; har bir darsda yangi usullarni qo‘llashi; har bir dars uchun mos tarqatma materiallardan foydalanishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, talabalarda mustaqil ta‘lim jarayonida tayanch kompetensiyalar orqali ingliz tilini o‘rganish shakllantirish metodikasi, mustaqil talim jarayonida pedagogik texnologiyalardan foydalanish, talabalarning og‘zaki nutq, tinglab tushunish, yozuv, o‘qish ko‘nikmalarini o‘stirishga va erkin muloqot qilishlariga amaliy yordam beradi.

REFERENCES

1. Kh K. R., Shukurov R. S., Samadov S. S. The Inquiry On The Changes Of Relations Towards The Basics Of The Culture Of Healthy Life In The Students Of Elective Courses //International Journal of Progressive Sciences and Technologies. – 2021. – T. 25. – №. 2. – r. 112-118
2. Tolipova J.O., G‘ofurov A.T. Educational technologies. - T.: Teacher, 2002.
3. Farberman B.L., Musina R.T., Jumaboyeva F.A. Modern methods of teaching in higher education. - T., 2002.
4. Yuldashev J.G. New pedagogical technologies: directions, problems, solutions. Journal of Public Education, 1999, №4, pp. 4-12.
5. Abdullayeva, M. R. (2021). FE‘LIY FRAZEMALARNI O‘ZBEK TILIDAGI MUQOBIL VARIANTI GURUHLANISHI (AGATA KRISTI ASARLARI TARJIMALARI MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(8), 227-231.
6. Khojayev N., Hasanboyev J. Economic pedagogy. Study guide. - T.: TDIU, 2002.
7. Abdullaeva Marhabo Raxmonkulovna. (2021). Ingliz tilidan o‘zbek tiliga tarjima yaratishi va o‘ziga xos xususiyatda. *Innovation, integration va ta‘lim bo‘yicha xalqaro ma‘lumot jurnali*, 2 (2), 297-306.
8. Mirabdullayeva, Z. O. (2021). OBRAZLI HAMDA HISSIY-TA‘SIRCHAN SO‘ZLARNING TARJIMASI. *Academic research in educational sciences*, 2(3).
9. Raxmonkulovna, A. M. (2021). ENGLISH-UZBEK TRANSLATION PROCESS AND THEIR ANALYSIS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(05), 583-601.

OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA INGLIZ TILINI O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH (XUSUSIY OLIY TALIM MUASSASALARI MISOLIDA)

Zoxida Sharobiddinovna Tursinova

“G‘arb tillari” kafedrası mudiri, katta o‘qituvchi

Al Buxoriy universiteti

ANNOTATSIYA

Maqolada oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishning uslubiy asoslari, ingliz tilini o'rgatish samaradorligini oshirish yo'llari va yo'nalishlari muhokama qilinadi.

***Kalit so'zlar:** samaradorlik, ta'lim tizimi, til o'rgatish, jahon andozalari, ma'naviy yetuk, fidoiy, intellektual, qobiliyat.*

ABSTRACT

The article discusses the methodological foundations of teaching English in higher educational institutions, ways and directions of improving the effectiveness of teaching English.

***Keywords:** effective, education system, language teaching, world laws, spiritual maturity, selflessness, intellectual, ability.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются методические основы обучения английскому языку в высших учебных заведениях, пути и направления повышения эффективности обучения английскому языку.

***Ключевые слова:** эффективное, система образования, обучение языкам, мировые законы, духовная зрелость, самоотверженность, интеллектуальные способности.*

KIRISH

Hozirda mamlakatimizning yorug' kelajagini belgilaydigan, uning kuch-qudratini ta'minlaydigan sohalar juda ko'p. Oliy ta'lim tizimi, shubhasiz, ular orasida alohida ahamiyatga ega. Chunki, millatimizning, xalqimizning ertangi kuni bugun oliy ta'lim olayotgan yosh mutaxassislar taqdiri bilan chambarchas bog'liqdir. Mamlakatimiz mustaqilligining dastlabki yillaridanoq ta'lim tizimini isloh qilish masalasiga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilib, yoshlarimizning jahon andozalariga mos sharoitlarda bilim olishini, jismoniy va ma'naviy jihatdan yetuk insonlar bo'lib kamolga yetishini ta'minlash, qobiliyat hamda iqtidorini yuzaga

chiqarish, qalbida yurtga sadoqat va fidoyilik tuyg'ularini shakllantirish borasida amalga oshirilayotgan beqiyos sa'y-harakatlar zamirida ham ana shu ezgu maqsad mujassamdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mamlakatimizda har yili ilm-fanning bir nechta yo'nalishi tanlab olinib, alohida e'tibor bilan rivojlantirilmoqda. 2022 yil O'zbekistonda fizika va chet tillari ana shunday ustuvor sohalar etib belgilangan. O'zbekistonning ochiqlik siyosati, dunyo bozoriga faol kirib borayotgani, barcha sohalarda xalqaro hamkorlik kengayayotgani xorijiy tillarni bilishga ehtiyojni oshirmoqda. Bugungi kunda yurtimizdagi 25 ta oliy ta'lim muassasasida o'qitish chet tilida olib borilmoqda. 2016 yilda ular atigi 7 ta edi. Xalqaro til sertifikatini olgan bitiruvchi o'quvchilar soni oxirgi 3 yilda 10 baravarga oshgan.

2021 yilda "El-yurt umidi" jamg'armasi orqali 350 nafar talabaning nufuzli xorijiy universitetlarda o'qishi uchun stipendiyalar ajratildi. Bu o'tgan yillarga nisbatan 5 baravar ko'pdir.

Toshkent davlat jahon tillari va sharqshunoslik universiteti Samarqand chet tillar instituti bilan bir qatorda har bir viloyatda bittadan tayanch universitet sifatida xorijiy tillar yo'nalishiga ega. Davlatimiz rahbari o'qituvchilarga munosib sharoit yaratish, ularning malakasini hisobga olgan holda rag'batlantirish zarurligini ta'kidladi. Boshlang'ich va o'rta ta'lim to'g'risidagi xalqaro sertifikatga ega bo'lgan o'qituvchilarning oylik maoshiga 40 foiz, yuqori natijalarga erishganlarga esa 50 foiz ustama beriladi. Bundan tashqari, yuqori ball to'plagan o'qituvchilarga xalqaro sertifikat olish uchun test sinovlaridan o'tish xarajatlari qoplanadi. Kelgusi yildan boshlab yangi chet tili o'qituvchilari milliy va xalqaro sertifikatlariga ega bo'lishlari kerak bo'ladi. Kelgusi uch yilda maktablardagi 53 ming nafar chet tili o'qituvchilarining barchasi xalqaro sertifikat olishlari shart. Yaratilgan imkoniyatlardan foydalanib, maktablardagi bo'sh ish o'rinlarini malakali mutaxassislar bilan to'ldirish vazifasi qo'yildi. Chet tillarini chuqur o'rgatish uchun tuman va shaharlardagi 207 ta maktab tanlab olindi. Bu maktablarda xorijiy kitoblar, ilg'or o'quv dasturlari va o'qitish metodikasi hamda fanlarni chet tilida o'qitish bepul bo'ladi. Viloyat hokimliklariga maktablarda chet tillarni o'qitish sifatini oshirish uchun har bir tuman va shaharga mahalliy byudjetdan 1 milliard so'mdan mablag' ajratish topshirildi. Bu tilda so'zlashuvchi xorijlik o'qituvchilarni ixtisoslashtirilgan maktab va oliy o'quv yurtlariga jalb etish, har bir tumanda tanlovlar o'tkazish, chet tili o'qituvchilarining xorijda amaliyot o'tashini tashkil etish muhimligi ta'kidlandi.

O‘qitish sifati xalqaro andozalarga mos darslik va metodik qo‘llanmalarga ham bog‘liq. Shu bois, ingliz tili bo‘yicha Kembrij universiteti nashriyoti darsliklarini 200 ta maktabda aprobatsiyadan o‘tkazib, keyingi yildan barcha maktablarda tatbiq etish vazifasi qo‘yildi. Bunday ishlar rus, nemis, koreys, xitoy va fransuz tillari bo‘yicha ham tashkil etilishini bildirgan. Sohadagi o‘zgarishlardan xabardor bo‘lib borishlari, yangi adabiyot va qo‘llanmalar sotib olishlari uchun har bir chet tili o‘qituvchisiga byudjetdan 1 million so‘mdan mablag‘ ajratilishi belgilangan. Maktabgacha ta‘lim vazirligiga YuNISEF bilan hamkorlikda 7 yoshgacha bo‘lgan bolalarga chet tillarini o‘qitish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma ishlab chiqib, joriy etish vazifasi qo‘yilgan. Biz o‘qituvchilar ushbu vazifalar ijrosini ta‘minlash uchun avvalo, o‘quv-uslubiy materiallarimizni tubdan isloh qilib, ularni bugungi zamon talablaridan kelib chiqqan holda xorijiy tillarni, jumladan ingliz tilini mukammal o‘rganish darajasiga olib chiqishimiz kerak deb hisoblayman. Buning uchun avvalo eski ananaviy usullardan voz kechgan holda o‘qitishni yangi usullaridan bo‘lgan eshitish orqali yodlash, gapirish orqali mustahkamlash, gapirish orqali talaffuzni to‘g‘irlash kabi usullardan dars jarayonida ko‘proq foydalanishimiz maqsadga muvofiq deb hisoblayman.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Yuqoridagi keltirilgan dalillardan ma‘lumki, bugungi kunda ta‘lim dargohlarini malakali chet tili o‘qituvchilari bilan ta‘minlash, chuqur bilimga ega kadrlarni tayyorlash masalasiga ham davlat siyosati darajasida e‘tibor qaratilmoqda. Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek, oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy til o‘qituvchilariga alohida talablar qo‘yilib, xorijiy til o‘qituvchisi sifatida faoliyat yuritishlari uchun tegishli sertifikatga ega bo‘lishlari talab qilinadi. Bundan tashqari oliy ta‘limning ikkinchi bosqichi hisoblangan magistraturaga, oliy ta‘limdan keyingi ta‘lim hisoblangan doktoranturaga kirish uchun ham xorijiy tilardan birini bilish to‘g‘risidagi sertifikatga ega bo‘lishi talab qilinadi. Bundan tashqari oliy ta‘lim muassasalarining professor-o‘qituvchilari bosqichma – bosqich xorijiy tillarni bilishlari shart qilib belgilangan. Qolaversa belgilangan muddatdan keyin oliy ta‘lim muassasalarida mutaxassislik fanlari ham xorijiy tillarda olib borilishi belgilab qo‘yilgan. Bundan ko‘rinib turibdiki, oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni jumladan, ingliz tilini o‘qitishga alohida ahamiyat berilmoqda. Ushbu belgilangan vazifalarni ijrosini ta‘minlash, oliy ta‘lim muassasalarida xorijiy tillarni jumladan, ingliz tili o‘qitishni zamon talabiga olib chiqish, talabalarni xorijiy tillarni o‘rganishlarini yaxshilash maqsadida quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Xorijiy tillarni jumladan, ingliz tilini o‘qitish bo‘yicha oliy ta’lim muassalari moddiy texnik bazalarini yetuk mutaxassislar yordamida inventarizatsiyadan o‘tkazilsa maqsadga muvofiq bular edi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-4947-sonli farmoni. 2017-yil 7-fevral. O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami, Toshkent sh.,2017-y., 6-son, 70-modda.
2. Harakatlar strategiyasi asosida jadal taraqqiyot va yangilanish sari. / Nashrga tayyorlovchilar: M.Bekmurodov, Q.Quronboyev, L.Tangriev.- Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017-y., – 92 b.
3. Артемов В. А. Психология обучения иностранному языку. — М.: Педагогика, 1989. – с. 103. 26. Бим И. Л. Некоторые актуальные проблемы современного обучения иностранным языкам. — ЯИШ. 2001, № 4. – с. 39.
4. Sharobidinovna, Z. T., & Kabilovna, N. O. Comparative analysis of Lingvocultural aspects of proverbs and sayings about Parents and problems of Lingvodidactics (based on materials of Uzbek and English languages).
5. Малкина, Н. А. (1996). Методика использования сказки в обучении дошкольников устной речи на английском языке.
6. Нишоналиев У. Инновационные педагогические технологии обучения и развития. – Алма-Ата: Респ. издат. каб. Казахс. акад. образования им. И.Алтысарина, 2000. – с. 235-240.
7. Sharabidinovna, Z. T., Kizi, J. D. I., Azizovna, D. G., & Ruzikulovna, J. Y. (2020). CRITICAL PERIOD HYPOTHESIS IN ACQUIRING THE SECOND LANGUAGE: THE CASE OF TWO UZBEK STUDENTS. *Journal of Critical Reviews*, 7(7), 881-884.

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA TA'LIM
JARAYONINI YANADA TAKOMILLASHTIRISH PEDAGOGIK
MUAMMO SIFATIDA**

Mansurova Surayyo Ravshanovna

Navoiy davlat pedagogika instituti, Maktabgacha ta'lim kafedrası
o'qituvchisi.

E-mail:mansurovasurayo208@gmail.com

Begmanova Gulsara Shanjarovna

O'zFA Navoiy bo'limi ilmiy kotibi, p.f.n, dots.

J.R.Gulyamov taqrizi asosida

ANNOTATSIYA

Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etishga oid ilmiy tadqiqotlar tahlil qilinib, mazkur jarayonni yanada takomillashtirish maqsadida uni bolalarning individualligiga yo'naltirish masalalari yoritilgan.

***Kalit so'zlar:** maktabgacha ta'lim, innovatsion metod, innovatsion texnologiya, ta'limni individuallashtirish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim, tafakkur, ta'lim traektoriyasi.*

ABSTRACT

The article analyzes the research on the organization of the educational process in preschool education and addresses the issues of its individualization in order to further improve this process.

***Keywords:** preschool education, innovative method, innovative technology, individualization of education, person-centered education, thinking, educational trajectory.*

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются исследования по организации воспитательного процесса в дошкольном образовании и затрагиваются вопросы его ориентации на индивидуальность детей с целью дальнейшего совершенствования этого процесса.

***Ключевые слова:** дошкольное образование, инновационный метод, инновационная технология, индивидуализация обучения, личностно-ориентированное образование, мышление, образовательная траектория.*

KIRISH

O'tgan davr mobaynida mamlakatimizda o'sib kelayotgan yosh avlodni sog'lom va har tomonlama yetuk qilib voyaga yetkazish, ta'lim-tarbiya jarayoniga samarali shakl va usullarni joriy etish hamda innovatsion g'oyalarni targ'ib etishga qaratilgan maktabgacha ta'limning samarali tizimini tashkil etish muhim vazifalarimizdan biridir. Shu bilan birga, olib borilgan tahlil, bolalarning maktabgacha ta'lim bilan qamrovini ta'minlash, tashkilotlarni o'quv-metodik materiallar va badiiy adabiyotlar bilan to'ldirish, sohaga malakali pedagog va boshqaruv kadrlarni jalb qilish, ta'lim jarayonida innovatsion texnologiyalarni joriy etish masalalarini hal etish zarurligini ko'rsatmoqda.¹ Bu vazifalarni samarali amalga oshirilishi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat yuritayotgan tarbiyachi, uslubchi va psixologlari zimmasiga ulkan mas'uliyat yuklaydi.

Bolalarga maktabgacha yoshidan boshlab zamonaviy ta'lim berish, ularni psixik, aqliy va ijtimoiy jihatdan faol rivojlantirish – hozirgi kunda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hal qilinishi kerak bo'lgan dolzarb masalalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarga ta'lim-tarbiya berish muammosiga bir qator olimlarning (F.R. Qodirova, L.R. Mo'minova, G.E. Djanpeisova, Sh.A. Sodiqova, G.A. Mardonova, G. Nazirova, N.Sh. Abdullayeva, D.A. Abduraximova, M. Abdullayeva, Z.A. Botirova, A.E. Rustamova va boshq.) ilmiy tadqiqot ishlari bag'ishlangan.

F.R. Qodirova, Sh.Q. Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N. A'zamova 10 va Sh.A. Sodiqova 18 o'z ilmiy izlanishlarida maktabgacha ta'lim nazariyasi va metodikasining ilmiy-nazariy asoslari o'rganilgan bo'lib, maktabgacha pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari, bosqichlari, bolalar rivojlanishiga ta'sir etuvchi biologik va ijtimoiy omillar, maktabgacha yoshdagi bola psixik taraqqiyotining asosiy bosqichlari, ta'limning didaktik tamoyillari, bolalarga pedagogik ta'sir ko'rsatish, maktabgacha ta'limni tashkil etish shakl va metodlari hamda maktabgacha ta'lim va tarbiyada pedagogik texnologiyalarni qo'llashning nazariy asoslari yoritilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

L.R. Muminovanning ilmiy tadqiqotlari maktab yoshidagi bolalarning til rivojlanishidagi nuqsonlarni bataraf etishda pedagogik-korreksion faoliyatning nazariy asoslarini tadqiq etishga bag'ishlangan.¹³ Bundan tashqari, L.R. Muminova tomonidan maktabgacha umumiy va maxsus ta'lim muassasalarining katta va

tayyorlov guruh bolalari hamda boshlang'ich sinf o'quvchilarining nutqini xalq o'yinlari asosida rivojlantirish muammosi o'rganilgan. Bu maqsadda qadimiy va boy folklor merosimizdan bolalar o'yinlarining qo'shiq hamkorligida ijro etiladigan namunalari tanlab olinib, o'yinlarning tasnifi, ta'lim tarbiyadagi o'rni, shuningdek logopedik-korreksion ishda qo'llanish xususiyatlari va metodikasi taklif qilingan. Bunday o'yinlar bolalarning nutqiy, jismoniy, psixologik, ma'naviy rivojlanishida muhim o'rin tutishi tajriba-sinov ishlari yordamida aniqlangan.12

G.E.Djanpeisova maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarida matematik tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muammolarini tadqiq etgan.8 Muallif o'z tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarda arifmetika va geometriyaga oid ilk bilimlarni shakllantirish yo'llari, vositalari hamda pedagogik shart-sharoitlarini tadqiq etgan. Bolalarda matematik bilimlarni shakllantirish va rivojlantirish ularning aqliy rivojlanishi, o'zini anglashi, ijtimoiylashuvida muhim omillardan bo'lishini aniqlagan. Bolalarga interaktiv mantiqiy-matematik ta'limni tashkil etishda kompyuterli muhitning ahamiyatini alohida e'tirof etgan. Bolaning vositachi-personajlar orqali kompyuter bilan virtual tashkillashtiriladigan dialogi kompyuterni "jonlantirib", bolaning harakatlarini faol va ongli bo'lishini ta'minlaydi. 7

G.A.Mardonovanning ilmiy tadqiqot ishi oilada bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning pedagogik imkoniyatlarini aniqlash muammosini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotchi allaning ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni, tarbiyaviy ta'siri hamda "alla" so'zining etimologik ma'nosi va tarixiy shakllanishini pedagogik nuqtai nazardan talqin etgan. Bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning falsafiy, pedagogik va psixologik holatini tahlil etib bolalarning yoshi, psixologik-ma'naviy rivojlanishi bo'yicha ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga yo'naltirilgan alla turlarini didaktik mazmuniga ko'ra tasniflagan. Bundan tashqari, "oila – mahalla – maktabgacha ta'lim muassasasi" o'rtasidagi hamkorlik faoliyati asosida bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash samaradorligini oshirishning ijtimoiy-pedagogik mexanizmi takomillashtirilgan bo'lib, bolalarni alla vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalash metodining samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.11

Maktabgacha ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish muammosini G.M.Nazirova tadqiq etgan.14 Tadqiqotchi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda tizimli yondashuvning o'ziga xos xususiyatlari va pedagogik-psixologik imkoniyatlarini tavsiflab, ushbu jarayonlarni tizimli yondashuvga tayangan holda takomillashtirish modelini nazariy-

empirik jihatdan asoslagan. Pedagogik jarayonni takomillashtirish modeli ta'limiy-tarbiyaviy faoliyat komponentlarining rivojlanish sohalari bilan o'zaro integratsiyalash, refleksiv uzviylikni ta'minlash hamda mustaqil faoliyatni rivojlantirishning tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlari bolalarda rivojlanish sohalari bo'yicha tayanch kompetensiyalarni shakllantirishning integrativ-variativ dasturlariga asoslangan *Play* guruhlar faoliyatidagi kreativlikka ustuvorlik berish asosida takomillashtirilgan.

G.M. Nazirova maktabgacha ta'lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishda bolalarning o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan yoshga doir xususiyatlari va ehtiyojlarini hisobga olish muhim ahamiyatga ega bo'lganligi sababli, bu yoshdagi bolalarning yetakchi faoliyati – o'yin. To'g'ri tashkil etilgan o'yinda esa bolaning jismoniy, aqliy va shaxsiy sifatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyatiga tayyorlik shakllanishi va maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy muvaffaqiyatini ta'minlash uchun sharoitlar yaratiladi, - deb hulosa qiladi.14

N.Sh. Abdullayevaning maktabgacha ta'limni kreativ yondashuv asosida takomillashtirishga bag'ishlangan dissertatsiyasida maktabgacha ta'lim sifatini oshirish uchun o'quv dasturlarida bolalarning yoshi, psixologik va intellektual jihatlarini inobatga olish, ta'limni individuallashtirish va differensiyalashga asoslangan texnologiyalaridan ta'lim-tarbiya jarayonida yetarli darajada foydalanish, bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil fikrlashni shakllantirishga qaratilgan metodik ta'minotni ishlab chiqish va amalda joriy etish zaruriyatini asoslab berdi. Variativ yondashuvning asoslari sifatida "ta'lim texnologiyalarining variativligi", "ta'lim traektoriyasi" va "ta'limni individuallashtirish" ekanligini alohida ta'kidladi. Tadqiqotchi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida faoliyat olib borayotgan rahbar va pedagog kadrlarning variativ yondashuvni amaliyotga joriy etish bo'yicha kompetensiyalarini rivojlantirish, maktabgacha ta'lim muassasalarida variativ yondashuvli ta'lim dasturlarini amaliyotga samarali joriy etish uchun maxsus metodik qo'llanmalar va tavsiyanomalar ishlab chiqish hamda zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari va multimedia vositalaridan keng foydalanish tavsiya qilingan.2

D.A. Abdurahimovaning dissertatsiyasida maktabgacha yoshdagi bolalarni xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashni takomillashtirishning konseptual asosi bu jarayonning aksiologik, qadriyatli, tizimli-faoliyatli, rivojlantiruvchi komponentlariga pedagogik, psixologik, falsafiy, perseptiv yondashuvlar integratsiyasiga ustuvorlik berishda muhim vazifa ekanligini aniqladi. Xalq og'zaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-

axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirishda quyidagi tamoyillarni taklif qilladi: yaxlit yondashuv; tarbiyalanuvchiga pedagogik qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezuvchi, individual munosabatda bo‘lishni talab etuvchi shaxs deb qarash; tarbiyaviy ish mazmuni, shakl va metodlarini tanlab olishda tabaqalashtirilgan yondashuv; tabiat bilan uyg‘unlik; madaniyat bilan uyg‘unlik; tarbiyaviy jarayondagi munosabatlarni tashkil etishga insonparvar yondashuv; qadriyatli-mazmunli yondashuv. 2

M.N. A‘zamova maktabgacha ta‘lim tashkilotlaridan boshlab bolalarda do‘stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish alohida ijtimoiy-pedagogik ahamiyatga ega ekanligini e‘tirof etadi. Bolalarni maktabga tayyorlash jarayonida ular orasida do‘stona munosabatlarga asoslangan hamkorlik muhitini vujudga keltirish nihoyatda zarur bo‘lib, bunday ko‘nikmalar ularning maktab hayotiga oson va samarali moslashishini ta‘minlaydi. Tadqiqotchi maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni do‘stona munosabatlarga asoslangan hamkorlikka o‘rgatish orqali ularni intellektual rivojlantirish va birgalikdagi o‘quv faoliyatiga tayyorlashning nazariy asoslarini tahlil qilishga intilgan. Tadqiqotchi maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida tarbiyalanadigan bolalar, birinchi navbatda, do‘stlar orttirish va ular bilan hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishga ehtiyoj sezishlarini aniqlagan. Maktabga tayyorlash jarayonida tarbiyalanuvchilar yosh xususiyatlarini hisobga olishlari zarurligini nazariy jihatdan asoslab, ko‘pgina qiyinchiliklar va ziddiyatlar bolalarni maktabga tayyorlash bosqichida vujudga kelishini didaktik jihatdan isbotladi. 3

A.E. Rustamova maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘qitishda talaffuzini shakllantirish va rivojlantirishga oid olib borgan ilmiy tadqiqotida bolalarning ilk nutqiy va talaffuz ko‘nikmalari shu bosqichdan shakllanishini aniqlagan. Bu yoshdagi bolalarni o‘qitish jarayonida idrok etish, xotirada saqlash, aniq va ravon talaffuz etish kabi lingvopsixologik xususiyatlarni alohida o‘rganish taqozo etiladi. Bu yoshdagi bolalarning psixologik yosh xususiyatlarida o‘yin faoliyati alohida o‘rin tutadi. Shuning uchun ta‘lim jarayonida o‘yin texnologiyalaridan foydalanish nihoyatda samarali bo‘ladi. 22

D.T.Sabirova maktabgacha katta yoshdagi bolalarda tasviriy savodxonlik elementlarini shakllantirishga bag‘ishlangan dissertatsiyasida berilayotgan nazariy bilimlar amaliyot bilan hamohang ravishda bo‘lishi va ular maktabgacha ta‘lim muassasalariga amaliyot chog‘ida borilganda mashg‘ulotlarni o‘tish orqali mustahkamlanishiga e‘tibor qaratib, bunda bolalar bilan o‘tiladigan mashg‘ulotlar jarayoniga o‘yin vaziyatlarini olib kirish, interfaol usullardan, treninglardan foydalanish va ishlarni o‘zaro musobaqa tarzida tashkil etish orqali ularning qiziqishini, faolligini oshirishga erishish zarur, degan xulosaga keldi. 15

Z.H.Rahmatova maktabgacha yoshdagi bolalar nutqini o‘stirish vositalarini yaratishning lingvistik asoslarini tadqiq etib, mamlakatimizda maktabgacha ta’lim tizimining isloh qilinishi, maktabgacha ta’lim uzluksiz ta’limning asosiy bo‘g‘ini sifatida ajratilishi, qolaversa, maktabgacha ta’lim muassasasining davlat o‘quv dasturida maktabgacha yoshdagi bolaning umumiy muhim kompetensiyalari asosida kommunikativ, ijtimoiy va bilish kompetensiyalarining yotishi, bu tizim uchun mo‘ljallangan nutq o‘stirish vositalari – lug‘atlar, leksik minimumlar, qo‘shimcha axborot manbalariga bo‘lgan talabni oshirayotganligini ta’kidlagan. Tadqiqotchi maktabgacha yoshdagi bolalar lug‘ati so‘z boyligini shakllantirish va semantizatsiyalashda: 1) ilmiylik va mantiqlilik; 2) ta’limiylik; 3) leksikani qulay shaklda taqdim etish; 4) ko‘rsatib tushuntirish; 5) umumiylik-xususiylik; 6) izchillik; 7) milliylik; 8) zamonaviylik; 9) didaktik; 10) tushunarlik; 11) darajalilik kabi tamoyillarga asoslanishi kerak, deb xulosa qiladi.15

M.N.Xushnazarova maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilarining kasbiy kompetensiyasini takomillashtirish masalalarini tadqiq etib, tarbiyachilarni ilmiy-metodik faoliyatga tizimli yo‘naltirish ishlarini tashkil etish va muvofiqlashtirish hamda innovation mashg‘ulot ishlanmalarini ta’lim-tarbiya jarayonlariga keng joriy etishga alohida e’tibor qaratish maqsadga muvofiqligini e’tirof etgan.18

F.F.Ganjevning maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarida ijtimoiy-psixologik kompetentlik omillarining namoyon etilishi va rivojlanishini o‘rganishga bag‘ishlangan empirik tadqiqotlari natijasiga ko‘ra, ijtimoiy taraqqiyot tamoyillariga xizmat qiluvchi ijtimoiy-psixologik kompetentlikning namoyon etilishi, shaxs tiplari va sotsial-psixologik kompetentlik omillariga bog‘liq ekanligini ta’kidlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilarida muayyan darajadagi ijtimoiy-psixologik kompetentlikni rivojlantirish dasturini qo‘llash natijasida tarbiyachilardagi shaxslararo munosabat bilan bog‘liq bo‘lgan verbal ma’lumotlar bilan birga noverbal muloqot harakatlarini tushunish va shaxslararo munosabatda ishtirokchilarga ta’sir ko‘rsatish qobiliyatlari o‘sib borishini aniqlagan.5

Bolalarga ta’lim berish jarayonini tezlashtirish to‘g‘risida olimlar turlichi fikr bildiradilar. Eric R.Kandel “Xotirani izlab. Ong to‘g‘risida yangi fanning fanning dunyoga kelishi” (“In Search of Memory The Emergence of a New Science of the Mind”) deb nomlangan risolasida bolalarga ta’lim berish jarayonini sun’iy ravishda tezlashtirish ularning rivojlanish sur‘atini jadallashtirsa-da, biroq shaxs sifatidagi kamolotiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkinligini ta’kidlagan. Olim bu holatning sababi sifatida qat’iy belgilangan o‘quv dasturiga muvofiq yoshiga nisbatan psixik shakllanishi yakunlanmagan bolalar bilan sinf-dars shaklida olib boriladigan o‘quv

mashg'ulotlari davomida belgilangan bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishlarini talab qilinishini ko'rsatadi. Bunday vaziyatlar odatda bolalarda o'quv motivatsiyasining erta so'nishiga va himoyaviy nevroitik reaksiyalarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.²¹

Bundan kelib chiqib, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni o'qitishda bir qator o'ziga xos muhim jihatlarni e'tiborga olish zarur, deb xisoblaymiz.

A.L.Sirotyukning ilmiy tadqiqotlarida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o'quv ishlarini tashkil etishda har bir mashg'ulot maqsadini aniq belgilanishi va bilish jarayonini tashkil etishda aniq sifat o'zgarishlarga erishish ko'zda tutilishi kerakligi alohida ta'kidlangan. Olimning e'tirof etishicha, maktabgacha yoshdagi bolalar psixikasini yosh davrlari bo'yicha normal rivojlanishi uchun o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda bola bosh miyasi tashkil etilishining yosh davrlari bo'yicha o'ziga hosliklari hisobga olinishi kerak.¹⁶

A.V.Svetkovning fikriga ko'ra, ushbu holat miya imkoniyatlarining chegaralanganligi bilan bog'liqligi tufayli sodir bo'lar ekan. Chunki har bir yosh davrida miya "quvvati" muayyan bo'laklarining funksional rivojlanishi uchun yo'naltiriladi. Ushbu mutanosiblikning buzilishi oqibatida, miya o'z "quvvatini" yo'naltirilishi kerak bo'lgan sohaga emas, balki boshqa sohaga qaratishiga to'g'ri keladi. Bu esa bolalardagi funksional rivojlanishi kerak bo'lgan miya markazlarining yetarlicha rivojlanmasligiga olib keladi.²⁰

V.D.Eremeyeva va T.P.Xrizman olib borgan ilmiy izlanishlari natijalariga tayanib, maktabgacha yoshdagi bolalarni o'qitishda, ularni psixik funksiyalari faol rivojlanishda davom etayotganligini hisobga olib individual shaklda va kichik guruhlariga bo'lib interfaol o'yin metodlaridan foydalanish tavsiya qilinadi. Chunki o'yin, o'yinchoqlar, ertak va ijodiy faoliyatning boshqa turlari bolalardagi individuallikni juda faol rivojlantiradi. Bu yoshdagi bolalarni o'qitishda sinf-dars shaklidan emas, balki interaktiv o'yin metodlaridan foydalanish maqsadga muvofiq bo'ladi.⁸

D.R.Gulyamovning fikriga ko'ra, ta'lim jarayonida bola bosh miyasi tashkil etilishining o'ziga hosliklari nuqtai nazaridan yondashish – individual yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish imkonini beradi. Buning uchun tarbiyachilar bola shaxsini har tomonlama va chuqur bilishlari, uning psixofiziologik xususiyatlari bilan bir qatorda neyrologik imkoniyatlari hamda jihatlarni xisobga olishlari kerak bo'ladi.²²

Yuqoridagi ilmiy tadqiqot ishlarining natijalariga asoslanib, quyidagicha xulosa qilish mumkin:

1. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bolada inson sifatidagi individuallikning asoslari – ijodiy va obrazli tafakkur, boshqalarga (ko‘pincha kattalarga) taqlid, o‘z xulq-atvorini boshqarish va “ijtimoiy” hissiyot kabi sifatlar shakllanadi va rivojlanadi.

2. Maktabgacha yoshdagi bolalik davrida bolalar rivojlanishning eng faol nuqtasi 5-6 yoshga to‘lguniga qadar bo‘lgan davrga to‘g‘ri keladi. Shuning uchun ta‘lim jarayoni ularning idividualligiga yo‘naltirilishi hamda idrok mexanizmlarining o‘ziga hosliklari hisobga olinishi kerak bo‘ladi.

3. Bolalarni o‘qitish va tarbiyalash jarayonini texnik nuqtai nazaridan jadallashtirish ularni kattalar qatoriga kirib borish jarayonini tezlashtiradiganday ko‘rinsada, normal psixik rivojlanish jarayonini sekinlashtirishi ehtimolini ko‘paytiradi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Shunday qilib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida ta‘lim jarayonini takomillashtirish muammosining yechim yo‘llaridan biri, eng avvalo, o‘qitish va tarbiyalashning innovasion metodlarini amaliyotga joriy qilish – ta‘lim jarayoniga tarbiyalanuvchi shaxsi va individualligiga yo‘naltirilgan o‘qitishning innovasion texnologiyalarini ta‘lim-tarbiya jarayonida qo‘llanilishidir.

Maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni interaktiv didaktik o‘yinlar va materiallar asosida o‘qitish – bola shaxsiga yo‘naltirilgan ta‘limni tashkil etish imkonini beradi. Bunday o‘quv mashg‘ulotlari bolalarda katta qiziqish uyg‘otib, o‘yin davomida ortiqcha zo‘riqishlarsiz mantiqiy hamda ijodiy fikrlash rivojlanadi, ijtimoiy faollik va axloq me‘yorlariga rioya qilish ko‘nikmalari tarbiyalanadi, tabiiy va ijtimoiy muhit to‘g‘risidagi tasavvurlari tartibga solinadi va tushunchalarni to‘g‘ri shakllanishi ta‘minlanadi. Buning uchun tarbiyachi maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘qitishda ularning o‘zlari mustaqil ravishda emas, balki kattalar yordamida va rahbarligida nima qila olishlariga e‘tibor qaratishi kerak bo‘ladi.

REFERENCES

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” PQ-4312-son Qarori // <https://lex.uz/docs/4327235>
2. Abdullayeva N.Sh. Maktabgacha ta‘limni variativ yondashuv asosida takomillashtirish: Avtoref. ... ped. fan..fals dok. (PhD) – T., 2019. – B. 22-23.

3. Abdurahimova D.A. Xalq ogʻzaki ijodi namunalari vositasida maktabgacha yoshdagi bolalarni maʼnaviy-axloqiy tarbiyalash tizimini takomillashtirish: Pedagogika fanlari doktori (DSc) ... avtoreferati. – Toshkent, 2020. – 74 b. (B.31)
4. Aʼzamova M.N. Maktabga tayyorlov guruhlar tarbiyalanuvchilarida doʻstona munosabatlarga asoslangan hamkorlik koʻnikmalarini shakllantirish tizimini takomillashtirish: Pedagogika falsafa doktori (phd) avtoreferati. –Toshkent, 2020. – 45 b. (B.18)
5. Ганжиев Ф.Ф. Мактабгача таълим ташкилоти тарбиячиларида ижтимоий-психологик компетентлик омилларининг намоён этилиши ва ривожланиши: Психол согия ... фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. –Бухоро, 2021. -169 б. (Б.116-117)
6. Гулямов Д.Р., Каланходжаева К.Б. К вопросу учета особенностей межполушарной функциональной асимметрии мозга обучаемых в учебном процессе / Ж. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. № 11, 2018. –С.38-43.
7. Джанпеисова Г.Э. Предматематическое развитие детей на основе компьютерных технологий в контексте непрерывного образования // Текст научной статьи по специальности «Науки об образовании» / <https://cyberleninka.ru/article/n/predmatematcheskoe-razvitie-detey-na-osnove-kompyuternyh-tehnologiy-v-kontekste-nepreryvnogo-obrazovaniya>
8. Джанпеисова Г.Э. Формирование и развитие математического мышления как фактор эффективной подготовки детей к обучению в школе / «Педагогика», Жур. 2017. 2-сон, Б.84-90.; Dzhanpeisova G.E.The use of heuristic methods for teaching preschool children // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. 7 No. 12, 2019 ISSN 2056-5852, -P.238-243
9. Еремеева В.Д., Хризман Т.П. Мальчики и девочки – два разных мира. Нейропсихологи – учителям, воспитателям, родителям, школьным психологам. – Санкт-Петербург, 2001.
10. Қодирова Ф.Р,Тошпўлатова Ш.Қ, Қаюмова Н.М., Аъзамова М.Н. Мактабгача педагогика. Дарслик. Т.: “Тафаккур” нашриёти. 2019. – 685 б.;
11. Мардонова Г. А. Оилада болаларни алла воситасида маънавий-ахлоқий тарбиялашнинг педагогик имкониятлари: Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) . дисс. – Т., 2019. –159-б.
12. Мўминова Л., Кабулова Р., Пўлатова С.. Мактабгача таълим муассасаларининг катта ва мактабга тайёрлов гуруҳ болалари нутқини халқ

ўйинлари асосида ривожлантириш технологияси. –Т.: «Fan va texnologiya», 2014, - 72 б.

13. Муминова Л.Р. Теоретические основы коррекционно-педагогической работы по преодолению речевого недоразвития у детей дошкольного возраста (на материале узбекского языка): Автореф. дис. д-ра пед. наук.-Т.:1992. – 23 с.;

14. Назирова Г.М. Мактабгача таълим муассасаларида педагогик жараёнларни такомиллаштириш: Автореф. ... пед. фан..фалс док. (PhD) – Т., 2019. – 45 б

15. Раҳматова З.Ҳ. Мактабгача ёшдаги болалар нутқини ўстириш воситаларини яратишнинг лингвистик асослари: Филология ... фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. –Қарши, 2021. – Б. 123-124.

16. Сабирова Д.Т. Мактабгача катта ёшдаги болаларда тасвирий саводхонлик элементларини шакллантириш: Педагогика фанлари номзоди ... диссертацияси. – Тошкент, 2007. –Б.131-132

17. Сиротюк А.Л. Нейропсихологическое и психофизиологическое сопровождение обучения. – Москва: «ТЦ СФЕРА», 2003. — 288 с.

18. Содиқова Ш.А. Мактабгача педагогика. Т.: “Тафаккур бўстони”, 2018

19. Хушназарова М.Н. Мактабгача таълим ташкилотлари тарбиячиларининг касбий компетенциясини такомиллаштириш: Педагогика ... фалсафа доктори (PhD) автореферати. –Тошкент, 2021. -52 б. (Б.22)

20. Цветков А.В. Нейропедагогика для учителей: как обучать по законам работы мозга. – М.: Издательство “Спорт и Культура, - 2000”, 2017. –С.26-27.

21. Eric R. Kandel. In Search Of Memory The Emergence of a New Science of Mind Copyright, 2006.

22. Gulyamov Dj.R., Nurboyev Q.M., Khuzhakulov N.T. Teaching Children Of Preschool Age In Neurodidactic Conditions / Palarch’s Journal Of Archaeology Of Egypt / Egyptology 17(6). -P.14485-14494

23. Rustamova A.E. Maktabgacha yoshdagi bolalarda chet tilini o‘qitishda talaffuzni shakllantirish va rivojlantirish (Ingliz tili materialida): Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa доктори (PhD) ... avtoreferati. –Samarqand, 2021. -56 б. (Б.24)

**SA'DUDDIN TAFTAZONIYNING "SHARH AL-AQOID" ASARIDA
"ISHBOSHILARGA ITOAT" MASALASI JAMIYAT BARQARORLIGINI
TA'MINLASHNING MUHIM OMILI SIFATIDA**

Norqobilov Mirzaqul Xidirovich

Navoiy davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

+99891-336-90-40, norkobilov.m@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada Sa'duddin Taftazoniyning "Sharh al-aqid" asarida ta'kidlangan ayrim ijtimoiy holatlar naqliy va aqliy dalillar asosida yoritilgan. Xususan, ishboshilar va ularga bo'ysunish holatidagilar o'rtasidagi munosabatning qiyosiy tahlili tarixiy kontekst hamda bugungi kun nuqtai nazaridan tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar. *Ishboshi, naqliy va aqliy dalil, itoat, kalom ilmi, tarixiy kontekst, ijtimoiy voqelik, ijtimoiy ixtilof, ob'ektiv ijtimoiy mezon, ijtimoiy qatlam, ijtimoiy hayot barqarorligi.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье на основе повествовательной и умственной аргументации освещаются некоторые социальные ситуации, указанные в произведении Саъдуddина Тафтазани "Шарх аль-акаид". В частности, исследуются отношения между «ишбоши» (руководящими работой) и ситуацией подчинения им, также делается сравнительный анализ с сегодняшней точки зрения и исторического контекста.

Ключевые слова. *Ишбоши (руководящий работой), повествовательная и умственная аргументация, послушание, наука калам, исторический контекст, социальная реальность, социальный конфликт, объективный социальный критерий, социальный слой, стабильность общественной жизни.*

ABSTRACT

This article, on the basis of narrative and mental argumentation, highlights some of the social situations indicated in the work of Saduddin Taftazani "Sharh al-aqid". In particular, the relationship between "ishboshi" (leaders of work) and the situation of subordination to them is examined, and a comparative analysis is made from today's point of view and historical context.

Keywords. *Ishboshi (supervisor), narrative and mental argumentation, obedience, science of kalam, historical context, social reality, social conflict, objective social criterion, social stratum, stability of social life.*

KIRISH

Ijtimoiy-tarixiy davr kontekstida mutafakkirlar tomonidan yaratilgan g'oyalarni o'rganish, ularning falsafiy bilimlarini ilmiy-nazariy tadqiq qilish jamiyatning, qolaversa, insoniyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Respublikamizda ma'naviyat va ma'rifat sohasiga alohida e'tibor qaratilishi natijasida buyuk mutafakkirlarimizning ilmiy merosini o'rganish, tadqiq etish, xususan, davlat hamda jamiyat hayotida paydo bo'layotgan turli muammolar yechimida samarali mexanizm vazifasini bajaradi.

Ma'lumki, davlat tomonidan o'rnatilgan tartib-qoidalarga to'g'ri va to'liq hamda majburiyatni his qilgan holda amal qilish har bir shaxsning fuqarolik burchi hisoblanadi. Bu masala tarixiy davr kontekstida sayqallanib kelgan ijtimoiy voqelik bo'lib, adolatli davlat boshlig'iga itoat qilish, uning buyruqlarini ijrosida yelkadosh bo'lishlik Sharq davlatchilik tendensiyalaridan ma'lum va mashhurdir. Xalq orasida «Podsho amri vojib» degan naql davrlar osha o'z ahamiyatini yo'qotmagan ob'ektiv mezon hisoblanadi.

Jamiyat taraqqiyotida yuz bergan yuqoridagi jihatlarni o'z davrida islom ma'rifati va yuksak ratsional tafakkur uyg'unligida asoslab bergan buyuk mutafakkir Sa'duddin Taftazoniyning konseptual g'oyalari bugungi kun nuqtai nazaridan juda ahamiyatlidir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tarixiy davr kontekstida yaratilgan bo'lsada, bugungi kun ijtimoiy-siyosiy mavzulardagi masalalar yechimida ahamiyatli bo'lgan va sharqona demokratiya talablarini o'zida jamlagan Taftazoniyning ilmiy g'oyalari yuksak taraqqiy etgan fuqarolik jamiyatini barpo etishda qimmatli manbalar qatorida tadqiq qilinadi. Shu jihatdan olganda, Abu Xafs Nasafiyning «Aqoid» asari va mazkur kitobning sharhi sifatida dunyoga kelgan Sa'duddin Taftazoniyning «Sharh al-aqoid» asari islom olamida kalom ilmi borasidagi eng mashhur kitoblardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu manba strukturaviy jihatdan kalom falsafasiga oid bir necha mavzularni qamrab oladi. Jumladan, Abu Xafs Nasafiy tomonidan yozilgan «sultonga qarshi bosh ko'tarib chiqilmaydi» rukni ostidagi mavzuda quyidagi jumlar keltiriladi.

[الإمام لا ينعزل بالفسق]

ولا ينعزل الإمام بالفسق، أي الخروج عن طاعة الله تعالى، والجور أي الظلم على عباد الله تعالى؛ لأنه قد ظهر الفسق، وانتشر الجور من الأئمة والأمراء بعد الخلفاء الراشدين، والسلف كانوا ينقادون لهم، ويقيمون الجمع والأعياد بإذنتهم، ولا يرون الخروج عليهم؛ ولأن العصمة ليست بشرط الإمامة ابتداءً، فبقاءً أولى.

Ma'nosi:

«Sunniylik e'tiqodi va xanafiy mazhabi ulamolari ixtiyor etgan so'zlariga ko'ra, ishboshilarga qarshi chiqilmaydi, agarda ularda fosiqlik alomatlari va raiyatga nisbatan zulm sodir bo'lgan bo'lsa ham, ularga ergashgan holda orqalaridan turib jamoat namozlari va iyd namozlari o'qilaveradi. Bu masala yuzasidan oldin o'tgan solih ulamolar ham xuddi shunday fikrda bo'lishgan. Faqatgina xavorijlar firqasi bu fikrga qarshi chiqishgan»¹¹⁴.

Yuqoridagi holatda mutafakkir Nasafiy so'zlari ilmiy uslubda yuksak mahorat bilan ifodalanganligini ko'rish mumkin. Huquqiy (fiqhiy) masalalar qisqa va lo'nda, hamma uchun tushunarli ixcham, rasmiyatchilik va badiiylikdan holi tarzda yozilgan. Aqliy va naqliy dalillar keltirilmagan. Bu esa, normativ qonun kuchiga ega bo'lgan har bir huquqiy masalani o'quvchi tomonidan tezroq o'zlashtirish imkonini beradi. Asarda yoritilgan barcha huquqiy masalalar yuqorida ta'kidlangan tartibda bayon etilgan.

Abu Xafs Nasafiyning muhokama qilinayotgan aqidaviy masala yuzasidan fikri tugallangandan so'ng, Taftazoniyning mazkur masala yuzasidan sharhi boshlanadi.

Nasafiyning «sultonga qarshi bosh ko'tarib chiqilmaydi» rukni ostidagi fikrlari Taftazoniy tomonidan quyidagicha sharhlanadi.

وعن زياد العدوي التابعي، قال: كنت مع أبي بكر
تحت منبر ابن عامر، وهو يخطب، وعليه ثياب رقاق، قلت: انظروا إلى أميرنا يلبس ثياب الفساق، فقال
أبو بكر: اسكت، سمعت رسول الله ﷺ يقول: "من أهان سلطان الله في الأرض أهانه الله" (رواه الترمذي،
وحسنه) [النيراس: ٣٢٣]

Mazmuni:

¹¹⁴ Саъдуддин Тафтазоний. Шарҳ ал-ақоид ан-Насафий. -Карачи: Мактабат ул-бушро, 2009 йил 1-нашр. –Б.367-368. - 367-368:صفحة، الاولى طبعة ميلادي، ٢٠٠٩، البشرى مكتبة، باكستان، كراتشي، العقائد شرح، تفتزاني الدين سعد -

«O'tgan solih kishilar ishboshilarga itoat qilishlik aqidasi ham qalban, ham jismonan bo'ysunishar edi va bunga naqliy dalil keltirishgan: «Tobeiynlardan bo'lgan Ziyod al-Adaviy aytadilar: Abu Bakra bilan birga Ibn Omir huzurida edik, u yomon kiyimlarini kiyib, odamlarga xutba qilar edi. Shu paytda men, «Amirimizga qaranglar, u fosiqlarning kiyimini kiyib olgan», -deb aytdim. U: «Jim bo'!»,-dedi. Men Rasululloh (s.a.v)ni: «Kim Allohning yerdagi sultonini xor qilsa, Alloh uni xor qiladi», deganlarini eshitganman dedilar».¹¹⁵

Mutafakkirlarning yuqorida ta'kidlangan qarashlardagi analogik tahlilda Abu Xafs Nasafiy bir vaqtning o'zida huquqiy (fiqhiy) masalani bayon qilish bilan birga, o'sha zamon va makonda faoliyat yuritgan xavorijlar firqasining mazkur huquqiy masalaga bo'lgan munosabatini raddiya shaklida ifodalaganligini ko'rishimiz mumkin.

«Sultonga qarshi bosh ko'tarib chiqilmaydi» deb nomlanuvchi dialektik mavzu yuzasidan yuqorida bayon etilgan qarashlarni naqliy dalillardagi bayonini keltirishga harakat qildik.

Naqliy dalillarning avvali bo'lgan Qur'oni Karimning Niso surasi 59-oyatida: «Ey iymon keltirganlar! Allohga itoat qiling, payg'ambar va o'zingizdan bo'lgan ishboshilarga itoat qiling. Biror narsa haqida tortishib qolsangiz, agar Alloh va oxirat kuniga iymon keltirgan bo'lsangiz, uni Allohga va payg'ambarga qaytaring. Ana shunday qilish xayrli va oqibati yaxshidir»¹¹⁶. Qur'oni karimning mazkur oyatlarida Yaratuvchining insoniyat jamoasiga itoat qilish masalasidagi hukmlarning ilohiy va insoniy bosqichlarini tushuntiradi. Shuningdek, mutafakkir axloqiy qarashlaridagi hurmat va tavoze kabi sharqona fazilatlar murosasozlikni yuksak namunasi sifatida yuqoridagi jummalarga kompensatorlik vazifasini bajaradi.

Amr ibn Osdan rivoyat qilingan hadisda payg'ambarimiz (s.a.v.) «Kimki rahbarga chin ko'ngildan qo'l berib, bay'at qilsa, toqati yetgunicha itoat qilsin»¹¹⁷. Rahbarga itoatsizlik esa, jamiyat ijtimoiy barqarorligiga rahna soluvchi, jamoa a'zolari orasida destruktivlikni targ'ib qiluvchi omil sifatida e'tirof etiladi.

Demak, har bir fuqaro o'z zimmasidagi huquq va majburiyatlarni ado etishda, biror masala yuzasidan nizolashayotgan odamlar orasida adolat bilan hukm yuritishda

¹¹⁵ Саъдуддин Тафтазоний. Шарҳ ал-ақоид ан-Насафий. -Карачи: Мактабат ул-бушро, 2009 йил 1-нашр. –Б.367. - صفحه:367، الاولى طبعة ميلادي، ٢٠٠٩، البشرى مكتبة، باكستان، كراتشي، العقائد شرح، تفتراني الدين سعد

¹¹⁶ Шайх Абдулазиз Мансур. «Куръони карим» ўзбек тилидаги маънолари таржимаси. –Тошкент: Тошкент ислом университети нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2006 йил.

¹¹⁷ Айдарбек Тўлепов. Ислом ва ақидапараст оқимлар. -Тошкент: Шарқ НМАК, 2013 й. –Б.119.

va boshqa ishlarda, avvalo, «Yaratuvchiga itoat, soʻngra paygʻambar (s.a.v.)ga itoat, keyin ishboshilarga itoat etmogʻi lozim»¹¹⁸.

Mazkur axloq normasini nazariy tahlil qiladigan boʻlsak, muayyan jamiyatda yashovchi har bir fuqaroning boʻysunishi lozim boʻlgan uch koʻrinishdagi ijtimoiy holati haqida gap boradi.

Yuqorida taʼkidlangan tushunchalarning falsafiy tahlili shundan iboratki, naqliy dalildagi birinchi itoat, oʻzining «men»ini anglab yetgan aql-idrokli fuqaroda vijdon tuygʻusi shakllanadi va bu tuygʻu kundalik turmushi davomida moddiy va maʼnaviy ehtiyojlarini qondirishga qodir boʻlgan yagona zot – Yaratuvchi ekanligini anglaydi. Bunday holatda Yaratuvchiga itoat etish jarayoni insonga majburiyat hissiga nisbatan koʻproq ertangi kunga umid va ishonch tuygʻusini baxsh etadi.

Yaratuvchiga itoat qilish uning ilohiy kitobi – Qurʼoni karimga amal qilish bilan sodir boʻladi.

Naqliy dalilda keltirilgan ikkinchi koʻrinishdagi itoat haqida tarixiy davr nuqtai nazaridan fikr yuritsak, Muhammad (s.a.v.)ning sunnatlariga amal qilib yashash komillikka erishuvning asosiy tamoyili ekanligini anglab yetamiz. Komil inson maqomi esa, biz erishishimiz kerak boʻlgan pirovard natija, yaʼni huquqiy-demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining asosiy manbaini tashkil etadi.

Manbada taʼkidlangan dastlabki ikki holatdagi itoat tarixiy davr kontekstida jamiyat yoki jamoa uchun hech qachon salbiy oqibat olib kelmagan, aksincha, har ikkala holatdagi boʻysunishning elementlari boʻlgan vijdon amri, halollik, poklik, oʻzaro hurmat, insonlarning bir-biriga yaxshilik qilishi kabi amallar ijtimoiy muhitda insonlarda pozitiv kayfiyat, davlat va jamiyatning barcha strukturasida taraqqiyotga olib boruvchi omil boʻlib xizmat qilgan.

Izohlanayotgan «ishboshi» soʻzi, zamonaviy istilohda tahlil qilinadigan boʻlsa, jamiyatning har bir strukturasidagi rahbar va uning qoʻl ostida boʻlgan xodim oʻrtasida vujudga keladigan altruistik tushunchalarni toʻgʻri shakllantirilishi bilan bogʻliq holda oʻrganiladi. Bunda insof va adolat, hallollik va diyonat, oriyat, oʻzganing haqqiga xiyonat qilmaslik, insonlarning dardini tinglay bilish kabi ahloqiy fazilatlar har qanday jamoa rahbarining asosiy quroli boʻlmogʻi kerakligi uqtirilgan.

Gumanistik gʻoyalarni targʻib qiluvchi asarlarda har bir ishboshining faoliyati jarayonida biror masalada ixtilof paydo boʻlib nizo kelib chiqsa, naqliy dalillarning avvali boʻlgan Qurʼoni Karimga va paygʻambar (s.a.v.) hadislariga murojaat qilishlik adolatning eng yuksak namunasi ekanligi taʼkidlanadi. Agar bu qoidaga rioya

¹¹⁸ <https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&cluster=14072417986882936351&btnI=1&hl=ru>

etilmasa, muammoni o‘zicha hal qilinishiga erk berilsa, jamiyatda tartib-intizom buziladi, har bir insonning aqliy qobiliyati va fikrlash darajasi turlicha bo‘lganligi sababidan turlicha ko‘rinishdagi ziddiyatlar kelib chiqadi. Bu esa jamiyatda parokandalik, boshboshdoqlikni keltirib chiqaradi va davlatning tanazzuliga olib keladi.

Bunday salbiy holatlar natijasi o‘laroq, birinchidan, islom falsafasi va kalom ilmi insonlarni doimo izlanuvchan, jamiyatda paydo bo‘ladigan turli ko‘rinishdagi muammolar yuzasidan hozirjavob bo‘lishga chorlaydi. Ikkinchidan, islom falsafasi har qanday zamon va makonda yuzaga keladigan turli muammolarga to‘g‘ri yechim topish imkonini beradi. Uchinchidan, agar Qur‘oni Karimda ham, Hadisda ham analogiyasi mavjud bo‘lmagan masala yuzasidan yechim zaruriyati paydo bo‘lsa, bu masalaning yechimi ishboshilarga havola qilinadi.

Ko‘pchilik nazdida «ishboshi» deganda muayyan ma‘nodagi rahbar qiyofasi namoyon bo‘ladi. Bunday holatda masalaga biryozlama yondashuv mantiqiy xatolikni keltirib chiqaradi. Islom ulamolari Qur‘oni Karim oyatidagi «ishboshi»larni shunday tushuntirganlar: islom huquqida ijtirod, ya‘ni muayyan kalomiy masalaga javob topa olish darajasiga yetgan olimlarning jamlanib, qaror qabul qilishlari ishboshilikdir. Shu jihatlarni inobatga olgan holda aytish mumkinki, qaroriga bo‘ysunishlik lozim bo‘lgan har bir struktura rahbari ham ishboshi hisoblanadi.

Boshqaruvda «ishboshi»larning roli masalasini bugungi kun nuqtai nazaridan tahlil qilib, jamiyat hayotiga tatbiq qilishni maqsad qilar ekanmiz, istiqbolli rahbar kadrlarni tayyorlash tizimi har kungidan ko‘ra dolzarb tus olganligini alohida ta‘kidlash lozim. Bu jarayon davlatimiz ichki siyosatining muhim masalasiga aylandi. Jamiyat hayotining muayyan sohasidagi mavjud muammolar hamda ularning amaliy yechimlarini topishda Sa‘duddin Taftazoniy asarida ta‘rifi keltirilgan «ishboshi»lar zimmasiga bir qator burch va majburiyatlarni yuklaydi. Mazkur majburiyatni ado etish uchun «eng avvalo, rahbardan aql-idrok talab etiladi. Aql idrokli bo‘lish bilan bir qatorda rahbar odam mustahkam irodali, iymoni butun, oriyatli bo‘lishi bilan shart. U bag‘rikeng, ayni zamonda talabchan bo‘lishi shart»¹¹⁹, -deya ta‘kidlagan edi Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov.

Bugungi kunda ijtimoiy-siyosiy va huquqiy sohadagi islohotlarimizning samarasi o‘laroq, mamlakatimizda o‘zining shaxsiy fikri, qarashlari va sohaga nisbatan kreativ yondashuviga ega bo‘lgan zamonaviy «ishboshi»larni mas‘uliyatli lavozimlarga tayinlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Rahbar kadrlar ongida mutafakkirlar ma‘naviy merosi va zamonaviy bilimlarni uyg‘unlashtirish

¹¹⁹ Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. 2-жилд. –Т: Ўзбекистон, 1996. –Б.123

bugungi kunning ob'ektiv zaruriyatidir. Bu esa siyosiy yetakchilik jarayonining shakllanishiga fundamental ahamiyat kasb etadi. Bu masalada siyosiy yetakchi davlatning barqaror taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadigan, davlatning siyosiy hayotiga, nuqtai nazariga salmoqli ta'sir ko'rsata oladigan ijtimoiy hayot ideal obrazining ma'naviy qiyofasini shakllantira oladigan, har tomonla yetuk siyosatdonlar faoliyati tadqiqotning ilmiy mohiyatini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy «ishboshi»larning ijtimoiy-ma'naviy va axloqiy qiyofasini shakllantirish hamda boshqaruv tizimida adolat tamoyillarining ustuvorligini ta'minlash borasida Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev shunday ta'kidlaydi: «Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar... faoliyatining kundalik qoidasi bo'lib qolishi kerak»¹²⁰.

Yangicha dunyoqarashga ega bo'lgan zamonaviy «ishboshi»larda axloqiy fazilatlarni shakllantirish va ularning ijtimoiy adolat ijrosini ta'minlash jarayonida ijobiy natijalarni qo'lga kiritayotganligiga zamon nuqtai nazaridan guvohi bo'lmoqdamiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruv Akademiyasi bu borada jonbozlik ko'rsatib kelmoqda.

Yuqorida ta'kidlangan jihatlarni inobatga olganimizda, «ishboshi»larda zamonaviy boshqaruv salohiyatini shakllantirishda va ular ongiga milliy qadriyatlar ruhini singdirishda Sa'duddin Taftazoniyning konseptual qarashlari ma'lum ma'noda nazariy manba vazifasini bajaradi.

Tarixiy davr tendensiyasidagi islomiy bilimlar va zamonaviy qarashlarning dalillaridan kelib chiqadigan umumiy xulosa shuki, mutafakkir Taftazoniyning ilmiy merosini chuqur tadqiq etish, uni mamlakatimizdagi bugungi demokratik islohotlar jarayoniga izchil tatbiq qilish, ma'naviy meros sintezi asosida o'zlashtirilgan bilimlarni insoniyat kamoloti uchun yo'naltirish masalasi tadqiqotchi olim va faylasuflar oldida turgan dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Buyuk mutafakkir Taftazoniy siymosida, bugungi kunda biz qurayotgan fuqarolik jamiyatining tarixiy asoslarida uning aql-idroki, tafakkur tarzi va islom ilmlari haqidagi qarashlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotda Taftazoniy asarlaridagi g'oyalarni davlat va jamiyat taraqqiyotida mamlakat rahbarining roli hamda ahamiyatini yorqin dalillar asosida ko'rsatib bergan bugungi zamon olimlarining fikrlari bilan qiyosiy tahlil qildik.

¹²⁰ Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиб қолиши керак. –Т.: Ўзбекистон. 2017. –б.6

«Davlat boshlig‘ining dono siyosati va qat‘iyati mamlakatni chuqur tanglikdan olib chiqqan... Chunki davlat boshlig‘i oqilona siyosat yuritganida mamlakatning boyligiga boyluk qo‘shish, mudofaa qobiliyatini mustahkamlash, uni obru-e‘tiborli davlatga aylantirish mumkin».¹²¹

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Taftazoniyning «Sharh al-aqoid» asarida «sultonga qarshi bosh ko‘tarib chiqilmaydi» mavzusi jamiyatda paydo bo‘ladigan muayyan masalalarni hal qilish vakolatiga ega bo‘lgan shaxslarning o‘z vazifalariga nisbatan adolat va insof bilan yondashuvi hamda buning natijasida jamiyat a‘zolari orasida tinchlik-totuvlik, muhosasozlik, bag‘rikenglik, o‘zaro hurmat ruhida hamkorlik kabi umuminsoniy qadriyatlarni yuksaltirishda nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kezi kelganda shuni ham alohida qayd etish kerakki, mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoevning xalq va davlat manfaati yo‘lida olib borayotgan pragmatik siyosati alohida e‘tirofqa loyiq. Birgina «xalq davlat idoralariga emas, davlat idoralari xalqimizga xizmat qilish kerak»¹²² shiori ostidagi konseptual tamoyili bo‘yicha rahbarlarning aholi oldida hisobot berish tizimining joriy etilishi, mutafakkir Taftazoniy asaridagi «ishboshi»larning boshqaruv sohasidagi insoniy va kasbiy sifatlari haqidagi iqtibosining amaliy namunasi. Bu esa Taftazoniy asarlarining asrlar osha o‘zining rasional tafakkur bobidagi ma‘rifiy ahamiyatini yo‘qotmaganligidan dalolat beradi.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lib qolishi kerak. –T.: O‘zbekiston. 2017. –B.6.
2. Gafarli M. S., Kasaev A. Ch. Rivojlanishning o‘zbek modeli: tinchlik va barqarorlik – taraqqiyot asosi. -T.: «O‘zbekiston», 2001, -B.23.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi 2017.22.12.
4. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. 2-jild. –T: O‘zbekiston, 1996. –B.123.
5. Sa‘duddin Taftazoniy. Sharh al-aqoid an-Nasafiy. -Karachi: Maktabat ul-bushro, 2009 yil 1-nashr. –B.367-368. - تفتازاني الدين سعد ، العقائد شرح ، كراتشي ، باكستان ، مكتبة ، 2009 ميلادي ، الاولى طبعة ، 367-368 صفحه ، البشرية

¹²¹ Гафарли М. С., Касаев А. Ч. Ривожланишнинг ўзбек модели: тинчлик ва барқарорлик – тараққиёт асоси. -Т.: «Ўзбекистон», 2001, -Б.23.

¹²² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси 2017.22.12.

-
6. <https://scholar.google.ru/scholar?oi=bibs&cluster=14072417986882936351&btnI=1&hl=ru>
  7. Shayx Abdulaziz Mansur. «Qur’oni karim» o‘zbek tilidagi ma’nolari tarjimasi. – Toshkent: Toshkent islom universiteti nashriyot-matbaa birlashmasi, 2006 yil
  8. Aydarbek To‘lepov. Islom va aqidaparast oqimlar. -Toshkent: Sharq NMAK, 2013 y. –B.119.

HANAFIYLIK NAZARIYASINING TARQALISHIDA ABU YUSUFNING XIZMATLARI

Raxmonov Abduqahhor Absattorvich

TTA Termiz filiali,

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası mudiri

rahmonov_a.a@mail.ru

ANNOTATSIYA

Abu Hanifa vafot etgach, uning ta'limotini asrab qolish, shakllantirish va tarqatishda uning ko'plab shogirdlari tilga olinsada, biroq ular orasida Yoqub Abu Yusuf (731-798) alohida ajralib turadi. Chunki uning deyarli barcha asarlarida Abu Hanifa ta'limoti ochib berilgan. Xalifa Horun ar-Rashid (786-809) hanafiylik mazhabiing yirik vakili Abu Yusufni xalifalik bosh qozisi etib tayinlashi, ushbu mazhabning mamlakat bo'ylab taraqqiy etishiga sabab bo'ldi. Abu Yusuf ilmi va kuchli xarakterli shaxs edi. Uning qobiliyati va harakatlari evaziga imperiya gullab yashnadi. Hanafiylik mazhabi davlat mazhabiga aylandi, chiqariladigan qonunlar ushbu mazhab nuqtai nazaridan chiqarilar edi. Hanafiylikning bu darajada yuksalishida Abu Hanifaning buyuk shogirdi Abu Yusufning xizmatlari katta bo'ldi.

Maqolada hanafiylik mazhabining shakllanishi va tarqalishida imom Abu Yusufning xizmatlari, uning nazariy umumlashmalari va ijtimoiy-siyosiy qarashlari tahlil etilgan.

***Kalit so'zlar.** Abu Hanifa, Abu Yusuf, fiqh ilmi, hanafiylik ta'limoti, ra'y va qiyos, ijmo, istehson, "Kitob ul-xaroj" asari.*

ABSTRACT

After the death of Abu Hanifa, many of his disciples were mentioned in the preservation, formation and dissemination of his teachings, but Yaqub Abu Yusuf (731-798) stands out among them. Because in almost all of his works, the teachings of Abu Hanifa are revealed. Caliph Harun al-Rashid (786-809) appointed Abu Yusuf, a major figure in the Hanafi sect, as the chief judge of the caliphate, which led to the development of the sect throughout the country. Abu Yusuf was a man of knowledge and strong character. Thanks to his abilities and efforts, the empire prospered. The Hanafi sect became the state sect, and the laws enacted were issued from the point of view of this sect. Abu Yusuf, the great student of Abu Hanifa, played an important role in the rise of Hanafism.

The article analyzes the services of Imam Abu Yusuf in the formation and spread of the Hanafi school, his theoretical generalizations and socio-political views.

Keywords. *Abu Hanifa, Abu Yusuf, jurisprudence, Hanafi teachings, opinions and comparisons, ijma', production, Kitab ul-Kharaj.*

АННОТАЦИЯ

После смерти Абу Ханифы в сохранении, формировании и распространении его учения упоминаются многие его ученики, но среди них выделяется Якуб Абу Юсуф (731-798). Потому что почти во всех его произведениях раскрывается учение Абу Ханифы. Халиф Харун ар-Рашид (786-809) назначил Абу Юсуфа, крупного деятеля ханафитской секты, главным судьей халифата, что привело к развитию секты по всей стране. Абу Юсуф был человеком знаний и сильным характером. Благодаря его способностям и усилиям империя процветала. Секта ханафитов стала государственной сектой, и принимаемые законы были изданы с точки зрения этой секты. Абу Юсуф, великий ученик Абу Ханифы, сыграл важную роль в подъеме ханафитского движения.

В статье анализируются заслуги имама Абу Юсуфа в становлении и распространении ханафитской школы, его теоретические обобщения и общественно-политические взгляды.

Ключевые слова. *Абу Ханифа, Абу Юсуф, юриспруденция, ханафитские учения, мнения и сравнения, иджма, производство, Китаб уль-Харадж.*

KIRISH

VIII va IX asrlarda Qur'oni Karimni sharhu tafsir etish, Payg'ambar hadislari bo'yicha tadqiqot olib borib, ularni to'plash va soxta hadislardan ajratish sohasida izchil faoliyatning guvohi bo'lamiz. Buning natijasida ko'plab islom ilmlarining kelib chiqishi yuz berdi. Xususan, fiqh ilmi islom huquqidan iborat bo'lib, u ijtimoiy hayotning barcha jabhalarida uchraydigan turli masalalar xususida bahs yuritib bu masalalarga nisbatan shari'atning tutgan o'rnini belgilab beruvchi ilmdir. Fiqh ilmi Qur'on va sunnatda mavjud bo'lgan aniq dalillar asosida shar'iy hukmlar chiqarishga tayanadi. Bu esa fiqh ulamolari o'rtasida munozaralarni hamda musulmonlar orasida turli mazhablarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Hijratning ikkinchi asridan boshlab islom shariatini mukammal talqin qila oladigan yirik fiqh olimlari yetishib chiqib boshladi. Ularning eng yiriklari Abu Hanifa No'mon ibn Sobit, Abu Abdulloh Molik ibn Anas, Abu Abdulloh Muhammad ibn Idris, Abu Abdulloh Ahmad ibn Hanbal edilar.¹²³ Mazkur fiqh olimlarining ilm faoliyati natijasida islomda to'rt mazhab vujudga keldi. Bu mazhablar ichida musulmonlar orasida eng keng tarqalgani

¹²³ Айдарбек Тулепов. Ислам ва ақидапараст оқимлар. – Т.: “Шарқ” НМАК, 2013. – Б. 26.

hanafiylik mazhabidir. Mazhab asoschisi Abu Hanifa an-No‘mon hisoblanadi. Hanafiylik mazhabi islom olamidagi eng birinchi va mashhur mazhab hisoblanadi. Hanafiylik so‘zi mazhab asoschisi Abu Hanifa nomidan kelib chiqqan¹²⁴.

Hanafiylik mazhabi to‘rt islom fiqhiy mazhabining birinchisidir. U fiqhiy bilim manbai sifatida naqlga nisbatan aqlga ko‘proq tayanishi bilan boshqa mazhablardan farq qiladi. O‘z davridagi oqimlar bilan muayyan masalalarda kelishmovchiliklarga qaramasdan, Abu Hanifa xalifalikda o‘zining fiqhiy maktabini yaratdi. Ayni paytda talabalarga mudarrislik qilishdan tashqari, u shogirdlari bilan hanafiylik mazhabining nazariy asoslarini yanada takomillashtirishgi intildi. Uning sa‘y-harakatlari tufayli hanafiylik ta‘limoti xalifalikda deyarli barcha mavjud muammolarni hal eta oladigan keng qamrovli fiqh maktabiga aylandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hanafiylik mazhabining asoschisi imom A‘zam Abu Hanifa an-No‘mon ibn Sobit al-Kufiy (80/699 – 150/767)¹²⁵ Kufada tug‘ilgan, biroq asli kelib chiqishi Eronlik hisoblanadi. Musulmon manbalarining xabar berishicha, uning otasi va bobosi xalifa Ali ibn Abu Tolib bilan ko‘rishishga muvaffaq bo‘lgan¹²⁶.

Iroq dunyo sivilizatsiyalarining qadimgi o‘choqlaridan biridir. Bu yerda turli falsafiy maktablari ravnaq topgan. Shuningdek turli dinlar – Islom, Xristianlik, Yahudiylik, Zardushtiylik keng tarqalgan hudud hisoblanadi. Bundan tashqari, bu mintaqada nafaqat ortodoksal dindor kishilarning izdoshlari yashab o‘tganlar, balki turli sekta va oqimlarning vakilari ham istiqomar qilganlar. Turli dunyoqarashga ega ta‘limot vakillari o‘rtasida bahs-munozaralar bo‘lib turgan. Ana shunday turli masalalar yuzasidan bo‘layotgan munozaralar Abu Hanifaning ilk yoshligidan uning dunyoqarashining rivojlanishiga katta ta‘sir o‘tkazgan. Chunki, u baxslardagi turli falsafiy-diniy masalalarga javob izlagan. Uning oilasi savdo ishlari bilan shug‘ullangan, o‘zi esa ilm olishga ko‘p vaqtini sarflagan.

Bu vaqtga kelib Abu Hanifa xalifalikning o‘sha davrdagi madaniyat markazlaridan biri bo‘lgan Kufa shahrida muhim kishiga aylandi.

Abu Hanifa fiqhdan dars berar edi. U o‘z ilmiy metodini yaratdi. Masalan, Abu Hanifa dars berish davomida hech qachon biror mavzu yuzasidan ma‘ruza o‘qimagan. U faqat masalani qo‘yardi, uning mazmunini bayon qilardi va keyin o‘z shogirdlari bilan uni muhokama qilib hal etardi. Bunda shogirdlar ham huddi ustoz kabi o‘z

¹²⁴ Аминов Х., Примов С. Ханафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. – Т.: “Мовароуннахр”, 2017. – Б. 19.

¹²⁵ Muhammad Abu Zahra. Imam Abu Hanifa – His life, opinion and Fiqh. 2017. – 11 p.

¹²⁶ Айдин Али-заде. История и правовые методы ханафитского мазхаба // www.islam.ru

nuqtai-nazarlarini bildirardi. Ba'zan ularning fikrlari mos tushsa, ba'zan umuman to'g'ri kelmas edi. Hatto umuman ustozning fikrlariga to'g'ri kelmagan vaqtlar ham bo'lgan. Bahs yakunida o'qituvchi uning natijalarini aytardi va o'quvchilar bilan birga masalaning umumiy xulosasini chiqarardi. Shu sababdan bu muammo bo'yicha hech kimda ortiqcha savol qolmas edi. Bu jarayon Suqrotning masalalarni bahslar orqali yechish usuliga o'xshab ketardi. U shogirdlarining har biriga otalarcha g'amxo'rlik qilardi. Hatto ba'zi ehtiyojmandlariga moddiy yordam ham berib turgan.

Abu Hanifa o'z ta'limoti bo'yicha fundamental asar yozib qoldirmadi. Uning bir necha kichik risolalarida esa ba'zi g'oyaviy qarashlari aks ettirilgan. Abu Hanifa tomonidan yozilgan eng mashhur asarlardan biri "Fiqh al-Akbar" hisoblanadi, unda ilk marta ortodoksal islom ta'limotining asosiy nazariyasi tizimlashtirilgan. Bundan tashqari u yana bir necha asar yozib qoldirgan, masalan: "Fiqh al-Absat", "Kitob al-Alim va al-Mutaallim", "Ma'rifat al-Mazahibi", "Al-Asl"¹²⁷.

U o'z ilmiy merosini shogirdlariga og'zaki tarzda taqdim etgan bo'lsada, uning shogirdlari ustozidan qolgan ilmiy merosni tizimlashtirgan holda bayon qildilar. Ular bu buyuk zotning ilmiy merosini rivojlantirdilar va ularning sa'y-harakatlari tufayli an'anaviy islomda eng keng tarqalgan fiqhiy mazhab hanafiylikni shakllantirishga kirishdilar. O'sha davrda butun islom olami Abu Hanifaning maslahati bilan ish ko'rardi. U o'z vaqtida ko'plab o'quvchilarga ustozlik qildi. Lekin unga eng yaqin bo'lgan bir necha shogirdlari u bilan uning vafotiga qadar birga qoldi. Ular taxminan 36 tacha bo'lib, ular ichida Abu Yusuf, Muhammad ash-Shayboniy, Zufar ibn Xuzayl, Xasan ibn Ziyod, Xammad ibn Xasan, Abdulla ibn Muborak, Voqi ibn Jarroh, Abu Amr Xafs ibn G'iyos, Yaxyo ibn Zakariyya, Dovud at-Ta'i, Asad ibn Amr, Afyat ibn Yazid al-Advi, Qosim ibn Maan, Ali ibn Mushir, Xibban ibn Ali va boshqalarni keltirishimiz mumkin. Umuman olganda, Abu Hanifaning katta shogirdlaridan o'n to'rt nafari qozi ul-quzzot va qozi bo'lgan.¹²⁸ Ulardan eng mashhurlari Yoqub Abu Yusuf, Muhammad ash-Shayboniy, Zufar ibn Xuzayl, Hasan ibn Ziyod al-Lulu edi.

Hanafiylik mazhabini shakllanishi va tarqalishida uning shogirdlari Abu Yusuf va Muhammad ibn ash-Shayboniylarning xizmati kattadir. Ayniqsa, Abu Yusuf xalifalikning bosh qozisi lavozimida ishlaganligi tufayli hanafiylik nazariyadan amaliy hayotga tatbiq etildi va xalifalik bo'ylab keng tarqalishiga sabab bo'ldi. U usuli fiqh bo'yicha birinchi kitob yozdi va fiqhiy masalalarni imlo qildi.

¹²⁷ Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури. -Тошкент, 2009. –Б. 63.

¹²⁸ Соатмурод Ўрол ўғли. Ҳанафий мазҳабининг тарқалиши. 2019 йил 1 сентябр. <http://hidoyat.uz>

Ibn Xaldun fikricha, bunga xalifa Horun ar-Rashid davrida Abu Yusufning “Qozi ul-quzzot”, ya’ni qozilar qozisi yoki qozikalon lavozimida uzoq muddat faoliyat yuritgani sabab bo’ldi¹²⁹.

Abu Hanifa fiqh ilmning metodologik asoslarini ishlab chiqdi. Ilgari hech kim uni bu shaklga keltirmagan edi. Shu sababdan u uning metodikasini tushunmagan kishilar tomonidan tez-tez tanqid ostida qolar edi. Bundan tashqari, buyuk olim ilg’or va keng dunyoqarashga ega bo’lgan shaxs edi. U hech qachon diniy dogmatizmga berilmagan. Munozara asosidagi o’z o’qitish metodini yaratish har kimning ham qo’lidan kelmaydi.

Abu Hanifaning metodi shundan iborat ediki, u xulosalarni chiqarishda dastlab Qur’on Karim, keyin Payg’ambar sunnati va uning safdoshlarining qilgan ishlariga asoslanar edi. Xatib al-Bog’dodi “Bog’dod tarixi” asarida Abu Hanifaning aytgan so’zlarini keltiradi: “Men ko’rsatmalarni Allohning kitobiga va Payg’ambarning sunnatiga asoslanib beraman. Agar fiqhiy ko’rsatmalar uchun dalil topa olmasam, unda Payg’ambar safdoshlarining aytgan gaplariga murojaat etaman. Men ulardan chetga chiqmagan holda foydalanaman. Ular o’rtasida farqlarni ajratmayman”¹³⁰.

Abu Hanifa yashagan davrga kelib musulmon jamoasi ancha taraqqiy etgan va ba’zi masalalar muqaddas kitobda ham yoritilmaganligi uning bu fikrlarga nisbatan analogik yondashish metodini kiritishga sabab bo’lgan.

Shunday qilib, huquqiy ko’rsatmalar xukmini chiqarish metodi Abu Hanifada quyidagi asosiy manbalarga tayanilgan:

1. Qur’oni karim. Agar faqih Islomda biror narsaning hukmi qanday ekanligini bilmoqchi bo’lsa, avvalo Qur’onga murojaat qiladi. Unda nima hukm bo’lsa, hech ikkilanmasdan uni qabul qiladi.
2. Sunnat — Muhammad (s.a.v.) qilgan ishlari va aytgan so’zlari. Hadislarga asosan hukm chiqarilganda, ularni nihoyatda ehtiyotkorlik bilan tanlab olinishi zarurdir.
3. Hadis. Payg’ambar (s.a.v) bilan birga yashagan sahobalarning so’zlari, an’analari va Muhammad (s.a.v) bilan bog’liq voqealar jamlanmasi.
4. Qiyos – hukmi vorid bo’lmagan masalani Qur’on va hadisda, shunga o’xshash hukmi kelgan narsaga qiyoslab fatvo chiqarish.

¹²⁹ Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги, Ҳанафий мазхаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. –Т., “Тошкент ислом университети” нашриёти, 2002.–Б. 140.

¹³⁰ Аминов Х., Примов С. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. – Т.: “Мовароуннаҳр”, 2017. – Б. 35.

5. Istehson - Muayyon muammo bo'yicha qaror qabul qilish jarayonida ikki yoki undan ko'p talqinlardan jamiyat va mamlakat uchun eng yaxshi yo'lni tanlash.

6. Ijmo - bir davrning ijtihod (diniy manbalardan mustaqil hukm chiqarish) darajasiga yetgan ulamolarning yakdillik bilan biror masalani qabul qilishlaridir¹³¹.

Abu Hanifa fihiy dalillar bayon qilinganda har bir hukm ushbu dalillarning biri bilan hujjatlangan bo'lmog'i lozimligini ta'kidlagan.

Abu Hanifa shogirdlari Abu Yusuf va Muhammad ash-Shayboniylarning hukmiga asoslanib fatvo chiqarsa qat'iy hisoblangan. Agar Abu Hanifa va ularning fikri turlicha bo'lsa ijro etilish holati ustuvorlik kasb etgan. Odatda, masalan meros masalasi bo'yicha fatvo chiqarishda Abu Yusufga tayanilgan. Biroq ayrim masalalarda Muhammad ash-Shayboniy va Zufar ibn Huzaylga asoslanib fatvo berganligini uchratishimiz mumkin.

Abbosiylar boshqaruvining ilk yillarida Abu Hanifa yangi hukumatga sodiq edi. Lekin bu holat xalifa Mansur Payg'ambar oilasi a'zolariga qarshi siyosatni olib borishni boshlagach o'zgardi. Chunki Abu Hanifa Payg'ambar oilasi vakillarini juda hurmat qilardi va yaxshi ko'rardi¹³².

Abu Hanifaning siyosiy qarashlari va Abbosiylar hukumati bilan hamkorlik qilmasligi tufayli hukmron sulola vakillari bilan o'zaro munosabatlarning yomonlashuviga sabab bo'ldi. Bu holat Abu Hanifaning o'limidan keyin ham davom etdi. Hanafiylik mazhabi vakillari hokimiyatga nisbatan beparvolik siyosatiga sodiq qolishdi. Xususan, uning shogirdi Zufar bin Xuzaylni (vaf. 775) qozilik lavozimiga taklif etishganida, u qat'iy rad etdi va hukumatdan yashirinishga majbur bo'ldi.

Abu Hanifa vafotidan keyin o'n olti yil davomida Abu Yusuf ham o'z mazhabiga rioya qilgan holda hukumatga befarq bo'lib qoldi. Shunga qaramay, u ustozining ilmini davom ettirdi, uning fiqhga oid deyarli barcha kitoblaridan o'z asarlarida foydalandi va uning qarorlarini o'z fikrlari bilan to'ldirdi.

Bu asarlar butun mamlakat bo'ylab tarqaldi, ular nafaqat ilm ahli doirasiga ta'sir ko'rsatdi, balki hanafiylik mazhabi tarafdorlari bo'lgan qozilar va yuqori lavozimli shaxslar hukm chiqarishda asosiy dasturul amal bo'lib xizmat qildi. Shunday qilib, Abu Yusufning ilmiy salohiyati va asarlari u hokimiyatga kelguniga qadar odamlar ongini egallab olgan edi.

¹³¹ Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Ислom ҳуқуқшунослиги, Ҳанафий мазхаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. – Тошкент: Тошкент ислом университети, 2002. –Б. 140.

¹³² Доктор Мустафо Шакъа. Буюк имом Абу Ҳанифа Нўъмон. – Самарқанд, “Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти”. 2019. – Б. 77.

Abu Yusufning moddiy ahvoli yaxshi bo'lganida, ehtimol, u ham ustozining izidan borib, hukumatga nisbatan befarqlikda yashashi mumkin edi. Ammo u kambag'al edi va Abu Hanifaning vafoti uni moddiy ta'minotdan mahrum qildi. U 782 yilda Bog'dodga bordi, uni xalifa Mahdiy sharqiy Bog'dod qozisi etib tayinladi. U bu lavozimda xalifa Xodiy hukmronligining oxirigacha davom ettirdi. Nihoyat, xalifa Horun ar-Rashid uni butun Abbosiylar imperiyasining qozil-quzzoti (bosh qozisi) etib tayinladi¹³³.

Bu lavozim islom davlatida ilk bor tashkil etilgan edi. Unga xalifalikdagi barcha qozilarni tayinlash, qonun xujjatlarini ko'rib chiqish, shuningdek, hukumatning barcha ichki va tashqi siyosatida huquqiy maslahatlar berish vakolati berilgan edi.

Abu Yusufning bu lavozimga tayinlanishi unga katta samara berdi. Birinchidan, u madrasada o'quvchilariga ma'ruza qilish yoki kitoblar yozish bilan cheklanib qolmasdan kattaroq doirada eng yirik imperiyaning ishlari bilan shug'ullanadigan bo'ldi. Bu unga hanafiylik qonunlarini ijtimoiy hayotning dolzarb masalalarida qo'llash imkoniyatini yaratdi va shu bilan uni amaldagi huquqiy tizimiga aylantirdi. Ikkinchidan, qozilarni tayinlash va lavozimidan ozod etish endi uning zimmasiga yuklatilganligi sababli, aksariyat joylarda hanafiylik mazhabi ulamolari qozi etib tayinlandi va ular orqali hanafiylik qonunlari xalifalikning barcha hududiga tarqaldi. Uchinchidan, u o'zining yuksak axloqiy qarashlari va ilmiy dunyoqarashi orqali Ummaviylar davridan beri saqlanib kelayotgan avtokratik boshqaruv shakliga o'zgartirish kiritdi, uning "Kitob ul-xaraj" asari xalifalikning bosh qomusiga aylandi¹³⁴.

Hanafiylik mazhabi Abu Hanifa vafotidan keyin jamiyat hayotiga tez tarqaldi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, Abu Hanifaning eng yaxshi shogirdi Abu Yusufning xizmatlari katta bo'ldi. Abu Hanifaning Abbosiylar xalifaligiga qarshi kayfiyati uning ta'limotini xalifalikda taraqqiy etishga to'sqinlik qilar edi. Abu Yusuf xalifalikning bosh qozisi bo'lgach uning ta'limotini qayta tikladi va xalifalikning rasmiy diniy mazhabiga aylantirdi. Abu Yusuf davlat bosh qozisi sifatida barcha masalalarni hanafiylik nuqta'i-nazaridan ko'rib chiqar va fatvo chiqarar edi. U tomonidan ishlab chiqilgan qo'llanmalar ham hanafiylik ta'limoti bo'yicha yozilgan. Uning qo'llanmalari nafaqat butun xalifalik uchun o'sha davrdagi asosiy manbalardan biri bo'lgan, balki keyinchalik ham ko'plab islom davlatlarida undan foydalanilgan.

¹³³ Абу Йусуф Йакуб б. Ибрахим ал-Куфи. Китаб ал-Харадж (Мусульманское налогообложение) / Пер. с арабского и комментарии А. Э. Шмидта. Супракомментарии к переводу А. С. Боголюбова. Подготовка к изданию, вступит. статья и указатели А. А. Хисматулина. СПб., 2001. – С. 18.

¹³⁴ Доктор Мустафо Шақъа. Буюк имом Абу Ҳанифа Нўъмон. – Самарқанд, "Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти". 2019. – Б. 119 б.

Bundan tashqari, o'sha davrda Abbosiylar xalifaligi juda katta hududlarga egalik qilar edi. Shu sababdan hanafiylik rasmiy davlat diniy mazhabi sifatida xalifalikning chekka mintaqalarigacha borib yetdi. Shuningdek, Abu Yusufdan keyin kelgan bosh qozilar ham uning shogirdlari bo'lib, ular ham shu yo'lda davom etdilar.

Bu jarayonlar Abbosiylar xalifaligida uning eng keng tarqalgan mazhabga aylanishiga olib keldi. Hatto davlatning asosiy huquqiy asosi sifatida hukmron sulola vakillarini ham qo'llab-quvvatladi. Abbosiylar xalifasi Horun ar-Rashid davrida hanafiylik mazhabining eng yirik nazariyotchisi Abu Yusufning xalifalik bosh qozisi bo'lganida, viloyatlarda qozilikka nomzodlarni tanlashda hanafiylik mazhabi vakillarini afzal ko'rib tanlagan.

Shu boisdan hanafiylik tez tarqaldi. Keyinchalik xalifalikdan ajralib chiqqan mintaqalarda ham bu mazhab rasmiy maqomga ega bo'ldi. Bunga hanafiy mazhabi musulmon olamining turli mintaqalarida mustahkam o'rinishganligi va bugungi kungacha uning tarafdorlari dunyo musulmonlarining ko'pchiligini tashkil etishi yaqqol dalil bo'ladi.

Bag'dodda bir necha asr davomida shayx ul-islom va qozi ul-quzzotlar hanafiy olimlaridan tayinlangan. Shu sabab Iroq va uning poytaxti Bag'dod nafaqat islom mamlakatlari, balki hanafiy mazhabining ham markaziga aylandi. Keyinroq Movarounnahr hanafiy mazhabining ikkinchi yirik markazi bo'ldi.

XULOSA

Abu Yusuf Abu Hanifadan uzoq vaqt tahsil olgan. Shu bois uning ijtimoiy-siyosiy qarashlariga ta'sir o'tkazgan. Abu Yusuf ustoz kabi ra'y va qiyos tarafdori sifatida iqtisodiy masalalarni yechishda aql-idrokka tayanganligi bilan mashhurdir.

Uning "Kitob ul-xaroj" davlatni adolatli boshqarish va rivojlantirishning ijtimoiy-siyosiy, huquqiy va iqtisodiy mexanizmlarini ifodalaydigan qomusiy asardir. Bu asar mamlakatda notinchlik, tartibsizlik va zo'ravonlikni bartaraf etish, aholiga tinchlik va totuvlik olib kelish maqsadida yozilgan. Boshqacha qilib aytganda, Abu Yusufning xalifaga siyosiy va huquqiy ko'rsatmalari Abu Hanifa fiqhiy qarashlarining g'oyaviy davomidir.

Xulosa qilib shuni aytib o'tish lozimki, hanafiylik mazhabining keng tarqalishi Abu Hanifa va uning shogirdlari orqali amalga oshirildi. Bunda uning ikki shogirdi Abu Yusuf va Muhammad ash-Shayboiyning hissalarini ko'proqdir. Aynan ularning xalifalikning bosh qozisi lavozimida ishlaganligi tufayli hanafiylik nazariyadan amaliy hayotga tatbiq etildi va xalifalik bo'ylab keng tarqalishiga sabab bo'ldi.

REFERENCES

1. Абу Йусуф Йакуб б. Ибрахим ал-Куфи. Китаб ал-Харадж (Мусульманское налогообложение) / Пер. с арабского и комментарии А. Э. Шмидта. Супракомментарии к переводу А. С. Боголюбова. Подготовка к изданию, вступит. статья и указатели А. А. Хисматулина. СПб., 2001.
2. Доктор Мустафо Шакъа. Буюк имом Абу Ханифа Нўъмон. – Самарқанд, “Имом Бухорий халқаро маркази нашриёти”. 2019.
3. Абдулҳаким Шаръий Жўзжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги, Ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. –Тошкент: Тошкент ислом университети, 2002.
4. Аминов Х., Примов С. Ҳанафий фикҳи тарихи, манбалари ва истилоҳлари. – Т.: “Мовароуннахр”, 2017.
5. Қодиров М. Марказий Осиё, Яқин ва Ўрта Шарқнинг фалсафий тафаккури. -Тошкент, 2009.
6. Muhammad Abu Zahra. Imam Abu Hanifa – His life, opinion and Fiqh. 2017.
7. Айдарбек Тулепов. Ислом ва ақидапараст оқимлар. – Т.: “Шарқ” НМАК, 2013.
8. Айдин Али-заде. История и правовые методы ханафитского мазхаба // www.islam.ru
9. Соатмурод Ўрол ўғли. Ҳанафий мазҳабининг тарқалиши. **2019** йил 1 сентябр. <http://hidoyat.uz>

O‘ZBEKISTON QONUNCHILIGI BO‘YICHA MEROSNI EGALLASHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Moxira Shodmonova

TDYU magistranti

ANNOTATSIYA

Mulkdorning mulkiy huquqlari orasida tasarruf etish huquqi markaziy o‘rinni egallaydi va mazkur huquq mulkdorning o‘z vafotidan keyin unga tegishli bo‘lgan mol-mulkning yuridik taqdirini belgilashni ham o‘z ichiga oladi. Bunday tasarruf etish vasiyatnoma asosida amalga oshiriladi. Biroq vasiyatnoma qoldirish majburiyat emas balki, sub‘ektiv huquq bo‘lib, bu huquqni mulkdor amalga oshirmasligi ham mumkin. Bunday hollarda esa vorislikning ikkinchi asosi, ya‘ni qonun bo‘yicha vorislik vujudga keladi va vafot etgan shaxsning yaqin qarindoshlari meros tariqasida unga tegishli mol-mulkning mulkdori bo‘lishlari mumkin bo‘ladi.

Bugungi kunda fuqarolarning mol-mulki ob‘ektlari doirasi kengayib borayotganligi, mulkiy huquqlarning turli xil ko‘rinishlari (aksiyalarga va devidendlarga bo‘lgan huquq, bankdagi omonatlarga bo‘lgan huquq, intellektual mulk ob‘ektlariga nisbatan mutlaq huquqlar, xo‘jalik jamiyatlari va shirkatlaridagi ulushlarga bo‘lgan huquq va shu kabilar) vujudga kelayotganligi hamda xususiy mulkning miqdor va qiymat bo‘yicha cheklanmasligi (O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (keyinchalik matnda - FK deb yuritiladi) 207-moddasining ikkinchi qismi), qonun bo‘yicha vorislik o‘tishining yangi shakllari (meros transmissiyasi)ning vujudga kelayotganligi qonun bo‘yicha vorislik institutini, unga oid huquq normalarining amaliyotda tatbiq etilishi holatini chuqur o‘rganish hamda bu boradagi qonunchilikni takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

***Kalit so‘zlar:** vorislik, meros, merosni egallash, merosxo‘r, mol-mulk, huquq, majburiyat, vasiyatnoma, meros guvohtonmasi*

ISSUES OF IMPROVING THE OCCUPATION OF INHERITANCE UNDER THE LEGISLATION OF UZBEKISTAN

Mokhira Shodmonova

Master of TSUL

ANNOTATION

Among the property rights of the owner, the right of disposal occupies a central place, and this right also includes the determination of the legal fate of the property belonging to the owner after his death. Such disposal is made on the basis of a will.

However, leaving a will is not an obligation, but a subjective right, and this right may not be exercised by the owner. In such cases, the second basis of the inheritance, that is, the inheritance under the law, is created, and the close relatives of the deceased will be able to inherit the property belonging to him.

Today, considering into account the fact that the range of objects of property of citizens is expanding, different forms of property rights (the right to shares and dividends, the right to bank deposits, the exclusive rights to intellectual property, the right to shares in companies and corporations, etc.) are appearing and the private property is not limited in quantity and value (The second part of Article 207 of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan), the emergence of new forms of succession under the law (inheritance transmission) it necessitates an in-depth study of the institution of succession under the law, the state of its application in law and the improvement of legislation in this area.

Keywords: *inheritance, occupying inheritance, heir, property, rights, obligations, will, certificate of inheritance*

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАНЯТИЯ НАСЛЕДСТВОМ ПО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ УЗБЕКИСТАНА

Мохира Шодмонова

Магистр Ташкентского государственного юридического университета

АННОТАЦИЯ

Среди имущественных прав собственника право распоряжения занимает центральное место, и к этому праву относится также определение юридической судьбы имущества, принадлежащего собственнику, после его смерти. Такое распоряжение производится на основании завещания. Однако оставление завещания является не обязанностью, а субъективным правом, и это право не может быть реализовано собственником. В таких случаях создается второе основание наследования, то есть наследование по закону, и близкие родственники умершего смогут наследовать принадлежащее ему имущество.

Сегодня, с учетом того, что круг объектов собственности граждан расширяется, различные формы вещных прав (право на акции и дивиденды, право на банковские вклады, исключительные права на интеллектуальную собственность, право на акции в общества и корпорации и др.) и неограниченная по количеству и стоимости частная собственность (часть вторая статьи 207 ГК РУз), появление новых форм правопреемства по закону

(наследственное передача) обуславливает необходимость углубленного изучения института правопреемства по закону, состояния его правоприменения и совершенствования законодательства в этой области.

Ключевые слова: наследование, занятие наследства, наследник, имущество, права, обязанности, завещание, свидетельство о праве на наследство.

KIRISH

Meros tushunchasi doktrinal tus kasb etadi, chunki bir qator mamlakatlar qonunchiligida, shu jumladan milliy qonunchilikda ham unga sinonim bo'lgan "meros" tushunchasi qo'llaniladi. Biroq qonun chiqaruvchi ko'rsatib o'tilgan tushunchani ifodalashda boshqa atamalar, xususan: "meros mol-mulki" (FKning 1157-moddasi), "mol-mulk" (FKning 1114, 1120-moddalari), "meros tarkibiga kiradigan mol-mulk" (FKning 1153-moddasi)dan foydalanishini ham hisobga olish lozim.

Bunda atamashunoslikdagi "xilma-xillik"da ularning bir-biridan aniq farqlarini belgilash va tadqiq etilayotgan institutning terminlari aniqlab olish lozimki, shu sababli sivilistikadagi alohida kategoriya sifatida "meros" atamasining huquqiy mohiyati va mazmunini aniqlashga e'tibor qaratamiz.

Xususan, A.P.Sergeyev va Y.K.Tolstoylar tomonidan bu atamaga nisbatan umumiy ta'rif beriladi va ularning fikricha "meros deganda meros qoldiruvchining vafotidan keyin uning merosxo'rlariga huquqiy vorislik tartibida o'tadigan narsalar tushuniladi"¹³⁵.

Ushbu atama E.B.Eydinova tomonidan kengroq yoritiladi: "meros tarkibi – meros qoldiruvchiga qonuniy asoslarga ko'ra tegishli bo'lgan va uning vafotidan keyin vorislik huquqi asosida merosxo'rlarga o'tadigan meros qoldiruvchining mulkiy va ayrim shaxsiy nomulkiy huquqlari va majburiyatlaridir"¹³⁶.

N.S.Kirillova meros aktivlar va passivlardan iborat bo'ladi, degan xulosaga keladi. "Aktiv – merosxo'r "toza ko'rinishda", ya'ni qandaydir cheklashlardan xoli holda oladigan meros ochilishi vaqtida meros qoldiruvchiga tegishli bo'lgan mol-mulk, mulkiy huquqlar yig'inidisi; Passiv – meros qoldiruvchining qarzlari. Merosning cheklashlari sifatida muallif vasiyat majburiyatidagi majburiyat va meros tartibida o'tgan mol-mulkdan soliq to'lovlari, meros qoldiruvchining vafotidan oldingi kasalligida qilingan xarajatlar, uning dafn etilishi bilan bog'liq xarajatlarni

¹³⁵ Гражданское право / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Т. 3. – М.: Статут, 1999. – С. 527.

¹³⁶ См. подробнее: Эйдинова Э.Б. Наследование по закону и завещанию. – М.: Юридическая литература, 1984.

kiritadi¹³⁷.

Darhaqiqat, meros nafaqat aktiv (huquq)lardan, balki passiv element (majburiyat)lardan ham, boshqacha aytganda, qarzlardan tashkil topadi. Ilgari sivilistikada qarzlar, ayrim mualliflarning fikricha, meros hajmi tarkibiga kirmagan¹³⁸.

Meros tarkibiga faqat meros qoldiruvchi hayotligida unga tegishli bo‘lgan huquq va majburiyatlar kirishi mumkin. Agar huquq va majburiyatlar meros qoldiruvchi vafotidan keyin yuzaga kelsa, bu holda huquqiy vorislik haqida so‘z yuritib bo‘lmaydi, binobarin bunday huquq va majburiyatlar merosxo‘rda vujudga keladi, aksincha vorislik bo‘yicha o‘tmaydi. Boshqacha aytganda, bu o‘rinda meros qoldiruvchining vafotidan tashqari, qonunda belgilangan boshqa yuridik faktlar ham mavjud bo‘lishi lozim.

FKning 1118-moddasiga ko‘ra, meros ochilgan paytda hayot bo‘lgan fuqarolar, shuningdek meros qoldiruvchining hayotlik paytida homila holida bo‘lgan va meros ochilgandan keyin tirik tug‘ilgan bolalari vasiyat va qonun bo‘yicha merosxo‘r bo‘lishlari mumkin.

Meros ochilgan paytda tuzilib bo‘lgan yuridik shaxslar, shuningdek davlat va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ham vasiyat bo‘yicha merosxo‘r bo‘lishlari mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Qonun bo‘yicha yoki vasiyat bo‘yicha voris meros ochilganidan keyin vafot etsa va uni olti oylik muddat ichida qabul qilishga ulgurmasa, uning ulushini qabul qilish huquqi uning qonun bo‘yicha yoki vasiyat bo‘yicha, agar u mavjud bo‘lsa, vorislariga o‘tadi. Vorislikning bunday tartibini qonun vorislikning o‘tishi deb ataydi (*FKning 1140-1-moddasi*). Vorislar vorislikning o‘tishi tartibida merosni vorisning o‘limidan keyin qolgan merosni qabul qilish uchun belgilangan muddat mobaynida qabul qilib olishlari kerak. Masalan, K. 2018 yilda shimolda uzoq muddat xizmat safarida bo‘ldi. Shu 5 dekabrda u uyiga qaytib keldi va 2018 yil 1 martda bobosi vafot etib, uning mol-mulkiga qonun bo‘yicha otasi voris bo‘lganligini bildi. Biroq, merosga egalikka kirishmagan K.ning otasi ham 2018 yil 12 iyulda vafot etdi va butun mol-mulkini o‘g‘liga vasiyat qilib qoldirdi. Otadan qolgan merosga voris bo‘lish muddati K. uchun 2018 yil 12 oktyabrda tugagan, biroq uzoq muddatli xizmat safarini sud uch oylik muddat o‘tkazib yuborilishida uzrli sabab deb topib, K.ning vorislikka kirishish

¹³⁷ Кириллова Н. С. Наследственное правоотношение: Автореф. канд. юрид. наук. – М.2002. – С.18.

¹³⁸ Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву // http://civil.consultant.ru/elib/books/9/page_1.html

muddatini uzaytirish mumkin bo‘ladi. Agar voris amalda merosni qabul qilgan, biroq o‘z huquqlarini notarial tarzda rasmiylashtirmasdan vafot etgan bo‘lsa, vorislikning o‘tishi yuz bermaydi, uning vorislari esa umumiy asosda voris bo‘ladilar, ya‘ni mol-mulk sobiq meros qoldiruvchiga emas, balki uning o‘ziga tegishli deb hisoblanadi.

Agar fuqaroda voris merosdan voz kechgan taqdirda yoki nomunosib voris merosdan chetlatilgan taqdirda vorislik huquqi yuzaga kelsa, bunday fuqarolar ularda vorislik huquqi yuzaga kelgan kundan boshlab 6 oy mobaynida merosni qabul qilishlari mumkin.

Merosxo‘r o‘ziga tegishi lozim bo‘lgan merosni yoki uning bir qismini (ulushini) olish huquqiga, agar u keyinchalik merosdan voz kechmasa, vorislik huquqidan mahrum etilmasa va uni merosxo‘r etib tayinlash to‘g‘risidagi vasiyat farmoyishi haqiqiy emas deb topilishi natijasida meros olish huquqini yo‘qotmasa, meros ochilgan vaqtdan e‘tiboran ega bo‘ladi.

Merosni qabul qilib olish merosxo‘rning iltimosiga ko‘ra unga meros ochilishi joyidagi notarius tomonidan beriladigan vorislik to‘g‘risidagi guvohnoma bilan tasdiqlanadi.

Merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnoma meros ochilgan kundan e‘tiboran 6 oy o‘tganidan keyin beriladi. Qonun bo‘yicha meros olinganida ham, vasiyatnoma bo‘yicha meros olinganida ham, agar notarius tegishli mol-mulkka yoxud butun merosga nisbatan guvohnoma berishni so‘rab murojaat etgan shaxslardan boshqa merosxo‘rlar yo‘qligi to‘g‘risida ma‘lumotlarga ega bo‘lsa, guvohnoma yuqorida ko‘rsatilgan muddat tugamasidan oldin berilishi mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Sudlar tomonidan meros huquqiga oid qonunchilikning qo‘llanilishi to‘g‘risida” 2011 yil 20 iyuldagi 05-son qarorining 18-bandida merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnoma, vorislik vasiyat yoki qonun bo‘yicha ekanligidan qat‘i nazar, meros ochilgan kundan boshlab olti oy o‘tgandan so‘ng meros ochilgan joydagi notarius tomonidan berilishi, FK 1146-moddasi uchinchi qismida nazarda tutilgan hollar bundan mustasnoligi, merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnomani olish merosxo‘rning majburiyati emas, balki huquqi bo‘lganligi sababli, qonunda merosxo‘r bunday guvohnoma berish to‘g‘risida ariza bilan murojaat qilishi shart bo‘lgan muddat belgilanmaganligi sudlarga tushuntirilgan¹³⁹.

Notariusning merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnoma berishni rad etishi ustidan merosxo‘r tomonidan sudga shikoyat berilishi mumkin bo‘lib, u

¹³⁹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Судлар томонидан мерос ҳуқуқига оид қонунчиликнинг қўлланилиши тўғрисида” 2011 йил 20 июлдаги 05-сон қарори // <https://lex.uz/docs/2414320>

O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik protsessual kodeksining 28-bobi qoidalariga binoan ko‘rib chiqiladi.

Agar notarius tomonidan rad etilishi boshqa shaxsga merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnoma berilganligi yoki meros mulki FKning 1157-moddasiga asosan fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari yoki davlatga o‘tkazilganligi bilan bog‘liq bo‘lsa, ariza da’vo ishi yuritish tartibida ko‘riladi¹⁴⁰.

Merosni qabul qilish uchun muddat O‘zbekiston qonun hujjatlari bilan belgilanmagan. Ya’ni voris istalgan vaqtda notariusga unga vorislik to‘g‘risidagi guvohnoma berish talabi bilan, agar u shunday huquqqa ega bo‘lsa, murojaat qilishi mumkin.

Darvoqe, ba’zi xorijiy mamlakatlarning qonunchiligi merosni qabul qilish uchun muayyan muddatni nazarda tutadi. Masalan, Rossiya Federatsiyasining Grajdanklik kodeksining¹⁴¹ 1154-moddasiga muvofiq bunday muddat 6 oy deb belgilangan. Agar voris notariusga ushbu muddat mobaynida murojaat qilmasa, u vorislik huquqini yo‘qotadi, bundan muddatni sud uzrli sabablarga ko‘ra o‘tkazib yuborilgan deb topganligi mustasnodir.

Merosni olish (qonun bo‘yicha yoki vasiyat bo‘yicha) uchun voris uni qabul qilishi, ya’ni vorislik mol-mulki meros qoldiruvchidan unga o‘tishi to‘g‘risidagi xohish-irodasi va merosni olishga doir o‘z niyatini izhor etishi kerak. Bunda voris meros qoldiruvchiga hayotligida tegishli bo‘lgan mulkiy huquqlar va majburiyatlarda uning o‘rnini bosadi. Shuni ta’kidlash lozimki, kishini merosni qabul qilib olishga majburlab bo‘lmaydi, vorisning o‘zi uni qabul qilish yoki rad etishga bo‘lgan o‘z xohish-irodasini izhor etishi kerak.

Qonun merosni qandaydir shartlar yoki ta’kidlashlar bilan qabul qilib olishga yo‘l qo‘ymaydi, masalan, vorisda qabul qilayotgan meros uchun soliq to‘lashga pul bo‘lgandagina merosni qabul qilib olish mumkin emas. Agar merosni qabul qilib olish to‘g‘risidagi arizada biror-bir shartlar yoki ta’kidlashlar mavjud bo‘lsa, u haqiqiy emas (o‘z-o‘zidan haqiqiy emas) deb baholanadi, shu sababli uni taqdim etish merosni olishga olib kelmaydi, ushbu arizaga asosan berilgan merosga bo‘lgan huquq to‘g‘risidagi guvohnoma esa kuchga ega bo‘lmaydi.

Agar vorislar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri merosning o‘ziga tegishli ulushini qabul qilganligi to‘g‘risida e’lon qilishi kerak. Agar uni bir voris qabul qilgan bo‘lsa, bu narsa boshqa vorislar tomonidan meros o‘z-o‘zidan qabul qilib olinishiga olib kelmaydi.

¹⁴⁰ Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси // <https://lex.uz/docs/180552>

¹⁴¹ Гражданский кодекс Российской Федерации // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154

Voris merosni haqiqatda qabul qilib olganligidan dalolat beruvchi, xususan, quyidagi harakatlar sodir etganligi e'tirof etiladi:

- vorislik mol-mulkiga egalik qilish yoki uni boshqarishga kirishish (masalan, meros qoldiruvchining kvartirasida amalda yashaganlik);

- vorislik mol-mulkini but saqlash, uni boshqa shaxslarning tajovuzlari yoki da'volaridan himoya qilish choralari ko'rish (masalan, meros qoldiruvchining avtomashinasiga signalizatsiya o'rnatish);

- vorislik mol-mulkini saqlash xarajatlarini o'z hisobidan amalga oshirish (masalan, kommunal xizmatlar haqini to'lash);

- meros qoldiruvchining qarzlari o'z hisobidan to'lash yoki uchinchi shaxslardan meros qoldiruvchiga tegishli pul mablag'larining olinishi (masalan, meros qoldiruvchiga hayotligida to'lanmagan ish haqining).

Bunday harakatlarning ro'yxati meros qabul qilib olinganligini tasdiqlaydigan har qanday boshqa amaldagi qonuniy harakatlar bilan to'ldirilishi mumkin.

Qonunda nazarda tutilgan, merosni amaldagi harakatlar bilan qabul qilish usuli keyinchalik vorisning notarial idoraga merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish yuzasidan ariza bilan murojaat qilishini istisno etmaydi. Vorisda merosni qabul qilishda notarial idora uchun yetarli isbot-dalillar bo'lmaganda merosni qabul qilish uchun yuridik ahamiyatga ega bo'lgan dalillar sud tartibida belgilanishi mumkin.

Agar haqiqatda merosni qabul qilib olgan voris unga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnomani rasmiylashtirmagan bo'lsa, bu hol uning bunday huquqdan mahrum etilishini bildirmaydi. "Ochiq ulush" (voris meros qoldiruvchi bilan uning vafot etishigacha birga yashagan va vorislik huquqlarini rasmiylashtirmagan holat) voris yoki vorislar uning vafotidan keyin merosga oid huquqni rasmiylashtirishga qaror qilishlariga qadar mavjud bo'lishi mumkin. Merosni rasmiylashtirishning vaqt doiralarini mazkur hollarda qonun chiqaruvchi belgilamagan.

Meros mulki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organiga, davlatga yoki biror-bir shaxsning egaligiga o'tkazilganligi to'g'risida merosxo'rlarga notarial idora tomonidan merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnoma berish rad etilsa, merosxo'r sudga shikoyat qilishga haqli. FKning 1146-moddasiga asosan merosga bo'lgan huquq to'g'risidagi guvohnoma meros ochilgan kundan e'tiboran olti oy o'tgach beriladi. Ushbu o'rinda aytish joizki ayrim davlatlarda merosni qabul qilish bo'yicha turlicha muddat belgilangan. Jumladan, Ukraina FKning 1268- moddasiga asosan, qonun bo'yicha merosni qabul qilib olish uchun olti oy muddat belgilangan¹⁴²

¹⁴²“Сроки для принятия наследства и последствия их пропуска”// Ж.Бюллетень нотариальной практики. ООО Издательство Юрист.2007,– №4. –С.6-8.

bo'lsa, Germaniyada merosni qabul qilish uchun olti hafta, Italiyada o'n yil, Polshada olti oy, Chexiyada bir oy muddatda, Fransiyada o'ttiz yil muddat ichida merosga bo'lgan huquq to'g'risida guvohnomani olish uchun notarial idoraga murojaat etish mumkin¹⁴³.

FKning 1147- moddasida merosdan voz kechish huquqi ko'rsatilgan bo'lib, bunga asosan, merosxo'r o'zining vorislikka chaqirilganini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab olti oy ichida merosdan voz kechishga haqli. Qonunning ushbu moddasi amaliyotda qo'llanilgach, ijobiy natija bermadi. Bu holatni misol bilan tahlil qiladigan bo'lsak, shaxs vafot etgach, uning vorislari ichidan birortasi meros olishni istamasa, olti oy muddat ichida notarial idoraga, merosdan o'ziga tegishli ulushini olishdan voz kechganligi haqida ariza berishi lozim. Olti oy o'tgach notarius ushbu mazmundagi arizani qabul qilishi qonunga zid bo'lib hisoblanadi. Bizning odatlarimizga ko'ra, hovli-joy ota-ona vafotidan so'ng, ko'pincha kichik o'g'ilga qoladi. Buning uchun boshqa merosxo'rlar o'z ulushini olmaslik haqida olti oy ichida notariusga ariza berishi kerak. Odatda milliy urf-odatimizdan kelib chiqib, meros haqida marhumning yilini o'tkazib notariusga murojaat etiladi. Bunday hollarda barcha merosxo'rlar mazkur huquq normasidan kelib chiqib, amaliyotda avval merosni qabul qilib olib, so'ng ulushini bir merosxo'r (ukasi)ga hadya shartnomasi asosida o'tkazib bermoqdalar. Ushbu holatda fuqarolar idorama-idora yurib, meros ishiga alohida hujjat, hadya uchun alohida hujjat to'plab, sarson bo'lmoqdalar. Fikrimizcha, FKning 1147- moddasidagi "merosxo'r o'zining vorislikka chaqirilganligini bilgan yoki bilishi lozim bo'lgan kundan boshlab, degan jumladan so'ng "olti oy muddat" degan jumlani "bir yil muddat ichida" deb o'zgartirib, "merosdan voz kechishga haqli" degan jumlani qo'shish lozim. Bu o'zgartirish fuqarolarimizning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan omillardan bo'ladi deb o'ylaymiz.

Ta'kidlash joizki, Fransiyada merosdan voz kechish huquqini amalga oshirish uchun o'ttiz yil muddat belgilangan¹⁴⁴. O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 26 dekabrda "Notariat to'g'risida"gi 343-I-son qonuni 59-moddasining ikkinchi qismiga ko'ra, merosga bo'lgan huquq to'g'risidagi guvohnoma barcha merosxo'rlarga birgalikda yoki ularning xohishiga ko'ra har biriga alohida berilishi

¹⁴³ "Сроки для принятия наследства и последствия их пропуска"// Ж.Бюллетень нотариальной практики. ООО Издательство Юрист.2007,–№4. –С. 6-9.

¹⁴⁴ "Сроки для принятия наследства и последствия их пропуска"// Ж.Бюллетень нотариальной практики. ООО Издательство Юрист.2007, –№4. –7 с.

mumkin¹⁴⁵. Agarda meros qolgan mulkka sud yoki tergov idoralari tomonidan taqiq solingan bo'lsa, meros olish huquqi to'g'risidagi guvohnomani berish taqiq olib tashlanguncha to'xtatib turiladi.

Adabiyotlarda otalikni tan olish yoki otalik faktlari belgilanishi, u qaysi shaklda amalga oshirilganligidan qat'iy nazar, ota-ona hamda bola o'rtasida huquq va majburiyatlar vujudga kelishiga asos bo'lishi ta'kidlanadi¹⁴⁶. Bu esa ayni paytda merosxo'rlar doirasini belgilash muammolarni vujudga keltirishi mumkin. Shu sababli otalikni belgilash orqali merosxo'rlar doirasini aniq ifodalash imkoni yuzaga keladi.

Asosan bunday hollarda sudga murojaat qiluvchilar o'rtasida, ya'ni merosxo'rlar doirasini aniqlashda yuzasidan da'vo yoki alohida ish yuritish tartibida ish qo'zg'atish to'g'risida munozara qilinadi, lekin qonunchiligimizda vafot etgan shaxs (farzand)ga nisbatan otalikning belgilanishi haqida hech qanday ko'rsatma mavjud emas. Bunday hollarda vafot etgan shaxsdan qolgan merosga ega bo'lish maqsadi ota-ona yoki boshqa manfaatdor shaxslarni sudga murojaat qilishiga olib keladi va natijada ish bo'yicha manfaatdor shaxslar o'rtasida turli xil nizolar yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Bunday nizoli holatlarning oldini olish maqsadida, Oila kodeksining 62-moddasiga beshinchi qism sifatida "o'zaro nikohda bo'lmagan shaxslardan tug'ilgan bolaning vafotidan so'ng unga nisbatan otalikni belgilashga yo'l qo'yilmaydi", degan jumla kiritilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Qonun bo'yicha voris (merosxo'rlar) doirasini belgilashda yuridik shaxsning merosxo'r bo'lishi masalasi FKda noaniq belgilanganligiga e'tibor qaratish lozim. FKning 1118-moddasi ikkinchi qismida "meros ochilgan paytda tuzilib bo'lgan yuridik shaxslar" merosxo'r bo'lishlari mumkinligi belgilangan. Biroq meros ochilgan paytda tuzilib, keyinchalik ushbu yuridik shaxsning tuzilishi haqiqiy emas deb topilishi yoki uning tugatilishi holatlari esa FKda ochiq qoldirilgan. Fikrimizcha, bu holatda "meros ochilgan paytda" emas, balki "meros ochilguniga qadar" yuridik shaxs tuzilgan bo'lishi lozim. Chunki, "meros ochilgan paytda tuzilib bo'linish" noaniq hisoblanadi, zero FKning 1116-moddasiga ko'ra meros shaxs vafotidan so'ng darhol ochiladi.

Bu borada Qozog'iston GKning 1044-moddasida aniq qoida o'rnatilganligini

¹⁴⁵ Ўзбекистон Республикасининг 1996 йил 26 декабрдаги "Нотариат тўғрисида"ги 343-И-сон қонуни // <https://lex.uz/docs/54458>

¹⁴⁶ Эсанова З.Н. Оталикни белгилаш тўғрисидаги ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятлари. юрид. фан. номз. дисс...автореф. –Тошкент: 2005. -22 б.; Эсанова З.Н. Болалар тарбияси билан боғлиқ nizolarni фуқаролик судида кўришнинг процессуал хусусиятлари. юрид. фан. док. дисс...автореф. –Тошкент: 2010. -42 б.

ko‘rish mumkin. Jumladan, Qozog‘iston GKning 1044-moddasi 2-qismida¹⁴⁷ belgilanishicha, meros ochilgunga qadar tuzilib bo‘lgan va meros ochilgan vaqtda faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar, shuningdek davlat vasiyat bo‘yicha merosxo‘r bo‘lishlari mumkin.

XULOSA

Shundan kelib chiqib, FKning 1118-moddasi ikkinchi qismini quyidagicha belgilash lozim:

Meros ochilgunga qadar tuzilib bo‘lgan va meros ochilgan vaqtda faoliyat yuritayotgan yuridik shaxslar, shuningdek davlat va fuqarolarning o‘zini o‘zi boshqarish organlari ham vasiyat bo‘yicha merosxo‘r bo‘lishlari mumkin.

Qonun bo‘yicha voris noloyiq merosxo‘rlarni merosdan chetlatish masalasi muhim o‘ringa ega. Chunki, meros qoldiruvchi va merosxo‘rlar o‘rtasidagi munosabatlar qarindoshlik va o‘zaro yaqinlikka asoslanar ekan, ushbu aloqalarni o‘zgan va meros qoldiruvchi yoki boshqa merosxo‘rlardan birining hayotiga suiqasd qilgan yoki ularni o‘ldirgan merosxo‘rlarni merosdan chetlatish va ularni noloyiq merosxo‘r deb topish asoslari qonunchilikda o‘z ifodasini topishi o‘rinli. Shu ma’nodan FKning 1119-moddasi noloyiq merosxo‘rlarni merosdan chetlatish masalasi nazarda tutilgan.

Shuningdek, FKning 1119-moddasi uchinchi qismida quyidagi shaxslar ham qonun bo‘yicha vorislik huquqiga ega emasliklari nazarda tutilgan:

- bolalariga nisbatan ota-onalik huquqlaridan mahrum etilgan va meros ochilgan paytda bu huquqlari tiklanmagan ota-onalar ana shu bolalardan qolgan mulkka;
- meros qoldiruvchiga ta’minlab turish yuzasidan qonunga ko‘ra zimmlariga yuklatilgan majburiyatlarini bajarishdan bo‘yin tovlagan ota-onalar (farzandlikka oluvchilar) va voyaga yetgan bolalar (farzandlikka olinganlar).

REFERENCES:

1. Гражданское право / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. – Т. 3. – М.: Статут, 1999. – С. 527.
2. Эйдинова Э.Б. Наследование по закону и завещанию. – М.: Юридическая литература, 1984.
3. Кириллова Н. С. Наследственное правоотношение: Автореф.канд.юрид.наук. – М.2002. – С.18.

¹⁴⁷ Гражданский кодекс Республики Казахстан // https://kodeksy-kz.com/ka/grazhdanskiy_kodeks_osobennaya_chast/1044.htm

4. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву // http://civil.consultant.ru/elib/books/9/page_1.html
5. Гражданский кодекс Российской Федерации // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34154
6. “Сроки для принятия наследства и последствия их пропуска”// Ж.Бюллетень нотариальной практики. ООО Издательство Юрист.2007,– №4. – С.6-8.
7. Эсанова З.Н. Оталикни белгилаш тўғрисидаги ишларни судда кўришининг процессуал хусусиятлари. юрид. фан. номз. дисс...автореф. –Тошкент: 2005. -22 б.; Эсанова З.Н. Болалар тарбияси билан боғлиқ низоларни фуқаролик судида кўришининг процессуал хусусиятлари. юрид. фан. док. дисс...автореф. – Тошкент: 2010. -42 б.
8. Гражданский кодекс Республики Казахстан // https://kodeksy-kz.com/ka/grazhdanskij_kodeks_osobennaya_chast/1044.htm
9. Иброҳимов, А. А. Ў. (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 841-853. <http://doi.org/10.24412/2181-1784-2021-10-841-853>
10. Asadov, S. F. O. G. L. (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 789-799. <http://doi.org/10.24412/2181-1784-2021-11-789-799>
11. Koryogdiyev, B. U. O. (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QOLLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 211-225. <http://doi.org/10.24412/2181-1784-2021-11-211-225>
12. Болтаев М.С. Ихтиёрий тиббий суғурта шартномасининг ўзига хос хусусиятлари // Юрист ахборотномаси – Вестник Юриста – Lawyer herald. – Тошкент, 2021. № 3. – Б. 37-44 (12.00.00).
13. Imomov N. F. New objects of intellectual property law/Editor-in-Chief O. Okyulov //Tashkent: TSIL. – 2011.
14. Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.

15. Sharaxmetova, U. (2017) "Issues of improving the regulation of circumstances preventing marriage in family law," Review of law sciences: Vol. 1 : Iss. 2 , Article 10. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol1/iss2/10
16. Musaev E. T. Current issues of protecting the rights and interests of subjects in the field of sports //Review of law sciences. – 2018. – Т. 2. – №. 2. – С. 7.
17. Topildiev B., Khursanov R., Usmonova M. Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 3. – С. 3199-3205.
18. Бурханова Л. М., Эгамбердиев Э. Х. СЕМЕЙНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН КАК СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ПРОБЛЕМ В УСЛОВИЯХ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ //Материалы VII Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы социально-трудовых отношений», посвященной 60-летию основания Института социально-экономических исследований ДФИЦ РАН. – 2019. – С. 121-123.

ВЕЛИКИЕ ЗАСЛУГИ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ В ФОРМИРОВАНИИ ДУХОВНОСТИ ЧЕЛОВЕКА

Тураева Санобар Халимовна
КИЭИ, старший преподаватель
Тоштемирова Чарос Юсуповна
преподаватель школы №6

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение национальных и общечеловеческих ценностей и культурно-духовного наследия в формировании духовности человека, а также ценные идеи и великие заслуги восточных мыслителей.

***Ключевые слова:** Ценности, национальные и общечеловеческие ценности, духовное наследие, патриотизм, духовное пробуждение.*

ABSTRACT

The article discusses the importance of national and universal values and cultural and spiritual heritage in the formation of human spirituality, as well as valuable ideas and great merits of Eastern thinkers.

***Keywords:** values, national and universal values, spiritual heritage, patriotism, spiritual awakening.*

ВВЕДЕНИЕ

Что делает человеческое сердце прекрасным, что пробуждает чувства человечества, так это духовность. Духовность, хотя она и присуща всем людям, нельзя назвать постоянным измерением. Высокая духовность является одним из приоритетов нашего народа в нашем обществе.

Построение общества в нашей стране на принципиально новой основе и его всестороннее развитие напрямую связано с мировоззрением и в то же время с духовностью народа. Его путь к обновлению и развитию нашего общества основан на четырех основных принципах. Вот эти основы:

- приверженность общечеловеческим ценностям;
- укрепление и развитие духовного наследия нашего народа;
- свободное выражение своего потенциала;
- патриотизм.

Известно, что в основе духовно-нравственных основ лежит общность общечеловеческих и национальных ценностей, цель формирования духовной культуры народа. Ведь выполнение задач в социальной, экономической и

культурной сферах, формирование идеологии общества невозможно без развития мышления личности и обогащения ее духовного мира.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

В то же время наше общество и государство обладают чувством патриотизма, интересами нации, народа, социальными, трудовыми и профессиональными навыками, основами предпринимательства, духовно здоровым, физически зрелым, общечеловеческим и национальные нравственные нормы в своем сознании и деятельности очень заинтересованы в воспитании зрелой личности.

Следовательно, духовное богатство нации состоит в единстве национальных и общечеловеческих ценностей. Духовное наследие – это достижение прошлого. Задача нынешнего поколения — владеть ею и развивать ее в полной мере, с умом.

Вот почему «духовность так же важна для человека, как воздух и вода. Туристу в пустыне всегда хочется пить из родника. Точно так же человек ищет источник духовности многими страданиями и лишениями. Земля, семья, родители, дети, родственники, соседи, верность народу, уважения к людям, доверия, памяти, совести, свободы - так широко значение духовности. Человек не может буквально постичь своим умом основы основ, возвышающих его до уровня Человека. Духовность подключается только тогда, когда человек чувствует себя частью нации, думает об этом и усердно для этого работает. [2:36]

Как сказал И.А. Каримов, «трудно добиться экономического роста без духовного труда. Духовность отражает веру человека, убеждения, нравы, то, как он понимает смысл жизни, свой внутренний мир. Понимание долга перед Родиной и народом также является признаком высокой духовности. Духовно зрелый человек своими добрыми делами доволен прожитой жизнью». [2:35]

Главная задача нашей духовности – воспитать совершенных людей, зрелую и гармонично развитую молодежь. При формировании духовного мира нашего народа на основе вышеизложенных принципов необходимо будет пробуждать чувство гордости за наших предков, эффективно использовать передовые идеи ислама в воспитании молодежи.

Изучение культурного наследия прошлого является одним из актуальных вопросов, необходимых для развития общества. Потому что в культурном наследии, оставленном нашими предками, есть замечательные, прогрессивные идеи, которые будут востребованы во все времена, и они не утратили своей

актуальности для сегодняшнего развития. Смысл жизни, роль человека в обществе, мудрость и мудрые мысли наших передовых мыслителей прошлого — плоды очень «сладкого» мышления.

Они оказывают практическую помощь в дальнейшем обогащении и просвещении духовного мира народа. В связи с этим изучение и демонстрация роли культурного наследия прошлого в формировании новой культуры и его значения в духовной жизни общества является важной работой нового теоретико-методологического и практического значения.

От наших предков мы унаследовали радикально иные культурные и духовные традиции, называемые западной цивилизацией, развитием и восточной духовностью. Многие мыслители объективно признавали, что Запад и Восток имеют своеобразные культурные и духовные образы.

Великий ученый Абу Али ибн Сина написал на эту тему 20-томную книгу «Честность». Великий индийский мыслитель Свами Вивеканда, говоря о различиях между Западом и Востоком, говорит, что «голос Европы — это голос политики, и наставником ее в этом отношении является древняя Греция». «Голос Востока есть голос духа и духовности, не случайно жизненная деятельность всех пророков направлена на пропаганду духа, и все они без исключения представители Востока. Любовь человека Востока сосредоточена на внутренней сущности и вечности, духе и духовности.

Нам нужно подробно объяснить, что в наших жилах течет кровь очень многих великих существ, поразивших мир таких как ведущие ученые Академии Маъмуна - "Байтул Хикмат" Ахмад Фергани, создатель алгебры Мухаммад Хорезми, правитель медицины Абу Али Ибн Сино, первооткрыватель нового мира - американского континента Абу Райхан Беруни, Мирзо Улугбека, создавшего самую совершенную карту звездного неба, глава духовного-религиозного мира Турона Ахмада Яссави, великого мухаддиса Имама Исмаила Бухари и храброго Амира Темура. [1:42-43]

Нам известно великие культурные ценности ислама. Чем глубже мы понимаем это бесценное сокровище, тем духовнее становится наша жизнь. В связи с этим необходимо подчеркнуть значение Ислама, в который верили наши предки, в жизни человека и его семьи, в деле нравственности и милосердия, а также в гармонии со свободой совести.

Священная религия ислам также является религией, которая всем своим существом ведет людей к знаниям и ведущий на правильный путь.

Это потому, что первая сура Корана, которая была ниспослана, также начинается с «Икра», что означает «читать». В суре «аль-Алак»- 96 Корана, сказано: «Читай, твой Господь велик, Он научил перу, Он научил человека тому, чего он не знал».

Знание и просвещение также прославляются в хадисах. Например, в хадисе написаны слова «Знание обязательно для каждого верующего».

Благодаря знанию люди выходят из трясины невежества и совершенствуют свою веру. Благодаря знаниям люди различают правильное и неправильное, дозволенное и запрещенное и поступают справедливо. Поэтому каждый член общества должен быть просвещенным и духовным. [4:227]

Наш великий предок Абдулла Авлони также говорил: «...Просветленный народ будет смелым. Мужество – это сила души, здоровье души. Нация, лишенная образования, науки и культуры, задавлена решеткой невежества. Ибо невежество есть самое страшное, самое страшное из бедных и нуждающихся». [1:80]

Каждый народ существует со своим культурным и духовным наследием, традициями, исторической памятью. Нация, утратившая историческую память, теряет свое сердце, свою идентичность, становится сборищем простых людей и в результате падает со сцены истории как нация. Народ сохраняет свое культурное наследие, ценности, самобытность благодаря своей исторической памяти, он чувствует себя творцом и наследником своей истории.

В 1917 году Абдирауф Фитрат сказал: «Туркестанская честь, внимание, вера, убеждения, совесть попораны ногами; Турецкая родина попала в чужие руки».

Царские чиновники, насильственно вторгшиеся, прекрасно знали, что уничтожение культуры, духовности, воспрепятствование развитию национального языка, национального самосознания, удержание масс в состоянии политической зависимости и манипулирования — один из самых чувствительных способов подчинения угнетенных народов. Именно поэтому они уделили серьезное внимание этому вопросу.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В определенное время были стерты историческая память нашего народа, уничтожали его историю и духовность. На протяжении веков разрушались, сжигались духовные ценности, созданные нашим народом, закрывались школы и медресе, но не хотели признавать, что медресе – это очаг истинной духовности.

Потому что, если его люди духовно бедны, такое общество никогда не будет признано во всем мире и были сказаны вам не нужно уничтожать нацию, чтобы уничтожить ее — если вы уничтожаете ее культуру, ее искусство, ее язык — это и достаточно чтобы стереть с лица земли целую нацию.

Великое государство невозможно построить без глубокой духовности, гордости и высокой культуры народа. Духовное богатство, которое веками накапливали наши предки, находит отражение в нашей жизни и сегодня.

Подобно тому, как все существа на земле наслаждаются солнцем, молодое поколение наслаждается источником духовности. Это будет духовной пищей для понимания национальной гордости и самобытности.

REFERENCES

1. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
2. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
3. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).
4. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME TABATABAI. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).
5. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).
6. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.
7. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.

8. Очилова, Н. Р., & Мамасалиев, М. М. (2016). Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. *Молодой ученый*, (5), 587-588.
9. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVEPALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.
10. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).
11. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.
12. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 43-46.
13. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SANIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (8), 456-462.
14. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (3), 100-404.
15. И.А.Каримов. Высокая духовность – непобедимая сила. Ташкент, «Духовность», 2008.
16. Человек рожден для счастья. Ташкент, «Шарк», 1998г.
17. И.Имомназаров. Этапы совершенствования нашей национальной духовности. Ташкент, Шарк, 1996.
18. История религиозных народов Средней Азии. Отв.редактор: Ш.А.Йовкочев.-Т.: ТГИВ, 2006. 227с.

HISTORICAL, POLITICAL, ECONOMIC, SOCIAL AND SPIRITUAL LIFE DURING THE REIGN OF AMIR TEMUR

Turaeva Sanobar Khalimovna

KIEI, Senior Lecturer

Turaeva Okila Khalimovna

school teacher №33

ABSTRACT

The article examines the spiritual heritage left by our ancestors, in particular, the wonderful progressive ideas of Amir Temur, necessary for all spheres and for all periods.

Keywords: *spiritual heritage, spirituality, meaning of life, impartiality, political and economic relations.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается духовное наследие, оставленное нашими предками, в частности прекрасные прогрессивные идеи Амира Темура, необходимые для всех сфер и для всех периодов.

Ключевые слова: *духовное наследие, духовность, смысл жизни, беспристрастность, политические и экономические отношения.*

INTRODUCTION

The construction of society on a fundamentally new basis and its development in all respects is directly related to the worldview and, at the same time, to the spirituality of the people. The study of the spiritual heritage of the past is one of the urgent issues necessary for the development of society. Because in the spiritual heritage left by our ancestors, there are wonderful, advanced ideas that will be needed at all times, and they have not lost their relevance for today's development.

In the Codes of our great ancestor Amir Temur there are such masterpieces of mind and thinking, our rich spirituality that you will be amazed. For example, he said, "I understood impartiality as the first of my qualities. Everyone is the same: I looked serious and fair, I did not distinguish anyone. They consider impartiality to be the first of human qualities. Verily, the hearts of innocent people are wide and their hearts are pure. They will be free from such vices as hypocrisy, prejudice and blackness. It is also written: "I have always followed Islam and respected those who are glorified by the command of Allah." Faith shines in these words. For a man of faith will never be betrayed. Or think about these words: "I've always been true to everything I said." Indeed, righteousness, truthfulness, truth brought only good to a

person. Truth is also alive because it is true. The words of our great ancestor about the fulfillment of promises are also noteworthy: "I kept my promises to everyone and never broke them. I realized that if I always keep my promises, I will be fair and will not harm anyone." After all, the conscience of those who keep their promises will be clear. They can fight injustice.

DISCUSSION AND RESULTS

We can say that the above instructions have not lost their relevance even now, with a call to beware of hypocrites, flatterers, unbelievers and cowards.

The great Amir Temur, paying attention to the people of science and spirituality and trying to use them in the cultural life of society, wrote the historian Ibn Arabshah: "Timur was kind to scientists, close to religious scholars. He treated religious scholars with full respect and considered them more sacred than any other person. He would put each of them in his own place and give him his due."

In the palace of Amir Temur, many scientists enjoy the blessings of Sahibkiran and serve them. Amir Temur paid great attention to the development of many areas of science, and the French scientist Lenglet wrote about his conversations with masters: "Timur was attentive to scientists. Along with his prudence, he trusted those who are sincere and honest. He often descended from the throne and came to them to talk with historians, philosophers, as well as with all those talented in science and other matters. Because Timur focused on taking care of these areas." In the sources, Amir Temur is described as a man of brilliant qualities, sharp memory, courage and determination, a man of one word, great spiritual strength, an imperious person. To possess such qualities means to have a rich spirituality. That is why our people have a rich spirituality.

The scientific courage of Mirzo Ulugbek, the grandson of the great Amir Temur, the unique scientist of the Middle Ages, will amaze even today's scientists. Fate laid upon this great man enormous and difficult tasks. He was entrusted with a very responsible task of becoming the successor to the kingdom established by Amir Temur. For almost forty years, Mirzo Ulugbek, as the wise ruler of the land of Movarounnahr, showed great courage and perseverance in striving for the eternal dream of the people - peace, harmony, the development of science and culture.

For almost forty years, Mirzo Ulugbek, as the wise ruler of the land of Movarounnahr, showed great courage and perseverance in striving for the eternal dream of the people - peace, harmony, the development of science and culture.

This unique scientist created a perfect astronomical table, which shows the movements of thousands of stars. The life and scientific activity of Ulugbek is one of

the cornerstones of the spirituality of our people, which indicates how much attention has long been paid to the development of fundamental sciences in our country. The fact that Ulugbek's astronomical table, called Ziji Jadidi Koragonius, was translated into Latin in the Middle Ages and became popular among European scientists is a clear proof of our opinion.

Since time immemorial, our country has made a great contribution to the treasury of human thought. Centuries have passed, the high spirituality of our ancestors, achievements in the field of science and education have always been an example for us.

The spiritual wealth that our ancestors accumulated over the centuries is reflected in our lives today. Just as all beings on earth enjoy the sun, the younger generation enjoys the source of spirituality. It is known that when Sahibkiran Amir Temur came to power, he paid special attention not only to political, strategic, but also economic issues in relations with foreign countries. In this regard, urgent trade and economic issues play an important role in its relations with the rulers of Western European countries. Here we need to get acquainted with the political situation of that time, because in the Middle Ages political and economic relations were carried out together.

At the end of the 14th century, when the young Ottoman state gained strength and took control of the straits connecting the Aegean and Black Seas, the roads leading to Central Asia and the Far East were closed to the West. Thus, the "Turkish question" arose for the West. Without her decision, it would not be possible to move to India and China [2:125].

In 1396, on the threshold of Nikopol in Bulgaria, the united army of European crusader knights was defeated by the Turks, led by Boyazid Yildirim. This defeat of the crusaders at that time made it clear that not only a single European state, but several states taken together would not be able to prevent a Turkish attack. All of Europe was in real danger. At the same time, the political and economic interests of the Ottoman state and the state of Sahibkiran Amir Temur clashed, and the war between the two Turkish states became inevitable. In this situation, the rulers of European countries, who were under the threat of a Turkish attack, turned to Amir Temur for help. These include Byzantium, Venice, Genoa and France. The reason for the alliance of France with Sahibkiran against the Turks was "the hope to restore the vassal position of Genoa, which in 1396 transferred the fate of its eastern territories to the French ruler." [3:218].

In general, diplomatic relations before the Battle of Ankara in 1402 concerned mainly the formation of a military-political alliance against Turkey and the tactics and strategy of military operations. The Battle of Ankara in 1402 inevitably saved Europe from a terrible danger. After Amir Temur struck at the Ottoman Empire, the territory of his kingdom extended almost to the Mediterranean Sea.

Occupying all the main routes of the Silk Road from Europe to India and China and from there through Central Asia, Sahibkiran took measures to ensure the safety of caravans along this route and improve trade relations between East and West, i.e. East and West, great attention to its development [4:40-41].

The last period of the development of the Great Silk Road also coincides with the reign of Amir Temur and the Timurids. Amir Temur's war with the Golden Horde was caused by the Great Silk Road. In the fight against Tokhtamysh, Amir Temur wanted to destroy the northern branch of the Great Silk Road and strengthen its network passing through Movarounnahr. Because at the end of the 13th century - the first half of the 14th century, when the Golden Horde flourished, trade routes went from China through Dashti Kipchak to the Black Sea ports, from where goods were distributed throughout Europe through Venetian and Genoese merchants. When Sahibkiran defeated Tokhtamysh in 1395, he was able to carry out his plan [5:212].

Amir Temur was well aware of the important role of international trade in the development of the country. So we can see this in his letters to the rulers of Western Europe. For example, in his first letter to the King of France, Charles VI, Amir Temur wrote: The world is rich in merchants [6:20]. It should be noted that the above points are now the main concepts of world trade: the freedom of activity of entrepreneurs, the guarantee of their property, the regulation of the customs system. In the second letter of Sahibkiran to Charles VI, we can also read proposals for economic relations: "Our wish is that your health has priority; may you and our people reciprocate between these two respected countries, so that our glory may be glorified everywhere. Let's make the business profitable.

In his response to Amir Temur, King Charles VI of France supported his views: "As we agreed, if merchants in our country and other Christian countries trade with your citizens, they will be able to safely transport their goods, will be able to exchange them and will be able to move freely across the lands under your control.

So, as you say, was the same during the reign before us. In turn, we will respond to your great compliment with sincerity and determination so that your people can come to our lands and provinces, as we do in your country, and engage in trade" [7:255].

From the quoted words of the French king, it is clear that he attached great importance to the name Sahibkiran and intended to give a permanent tone to economic relations. Sahibkiran focused on international economic issues not only with France, but also with Great Britain. In response to Amir Temur's proposals for bilateral peace and cooperation, King Henry IV of England wrote in a response letter: "We would like to inform you that we intend to further expand the scope of our relations, restore and create conditions for trade between our countries, as in the days of our ancestors." The phrase "as in the days of our ancestors" refers to the Great Silk Road.

Not only Sahibkiran, but also his son Mironshah Mirza had diplomatic relations with the rulers of Western European countries and paid special attention to economic relations. For example, in his letter to the kings of France and England dated August 1, 1402, we read: "May ours be safe in your land, and yours be safe in our land. So, despite the religious differences between you and us, we need to maintain friendship in the interests of all people in the world, especially business people."

CONCLUSION

The above considerations show that the Timurids were far-sighted leaders of the state who adhered to the principle of "ideological independence of the economy." It should be noted that Mironshah Mirzo Sahibkiran sent a letter on behalf of Amir Temur.

In conclusion, we can say that economic relations between our country and the developed countries of Europe were established in ancient times, and these relations reached their peak during the reign of Amir Temur and the Timurids.

REFERENCES:

1. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
2. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
3. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).

4. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME TABATABAI. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).
5. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).
6. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.
7. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.
8. Очилова, Н. Р., & Мамасалиев, М. М. (2016). Структура образа жизни молодежи Узбекистана на современном этапе развития. *Молодой ученый*, (5), 587-588.
9. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVERALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.
10. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).
11. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.
12. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 43-46.
13. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SAHIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (8), 456-462.

14. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (3), 100-404.
15. Karimov I.A. (1998) "There is no future without historical memory." Tashkent.
16. Karomatov H. (2001) Amir Temur in world history. Tashkent, "Sharq".
17. Karen L. (1999) The reign of Amir Temur. Tashkent, "Spirituality".
18. Muminov I. (1993) Place and role of Amir Temur in the history of Central Asia. Tashkent, "Fan". Pages 40-41.
19. Ulzhaeva Sh. (2005) The development of national statehood during the reign of Amir Temur and the Temurids. Tashkent, "Fan".
20. Kholbekov M. (1996) Correspondence of Amir Temur with European kings. Samarkand, "Heritage".
21. Khairullaev M.M. (2003) From the history of Uzbek diplomacy. Tashkent, "HEGA-PRINT".

ОСОБЕННОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ УПРАВЛЕНИЙ ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ БЕЗОПАСНОГО ТУРИЗМА ПО ПРОФИЛАКТИКИ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

капитан Архангельская Екатерина Константиновна
Старший опероуполномоченный Управления по обеспечению
безопасного туризма ГУВД г.Ташкента

АННОТАЦИЯ

В статье изучены основные моменты развития туризма в Узбекистане. Обозначены нормативно-правовые основы законодательства в сфере туризма и профилактики преступлений. Рассмотрены меры принимаемые государством для всестороннего развития данного направления. Изучен вопрос об актуальности создания Управлений по обеспечению безопасного туризма и их задачи по осуществлению профилактики преступлений. Приводится мировой опыт по решению проблем обеспечения безопасности туризма и профилактики преступности.

Ключевые слова: *Безопасный туризм. Профилактика преступлений. Борьба с преступностью. Безопасный город. Нормативно-правовая база. Государственная политика. Концепция безопасности. Закон “О туризме”. Управление по обеспечению безопасного туризма. Мировой опыт. Всемирная торговая организация (ВТО). Развитие туристической отрасли.*

ABSTRACT

The article studies the main points of tourism development in Uzbekistan. The legal framework of legislation in the field of tourism and crime prevention is outlined. The measures taken by the state for the comprehensive development of this direction are considered. The issue of the relevance of creating departments to ensure safe tourism and their tasks for the implementation of crime prevention have been studied. The world experience in solving the problems of ensuring the safety of tourism and preventing crime is given.

Keywords: *Safe tourism. Crime prevention. The fight against crime. Safe city. Legal framework. Public policy. Security concept. Tourism law. Safe Tourism Administration. World experience. World Trade Organization (WTO). Development of the tourism industry.*

KIRISH

«Лучше предупредить преступления, чем карать за них. Это составляет цель любого хорошего законодательства».

— Ч.Беккариа О преступлениях и наказаниях.

М., 1995. С. 123

Одним из важнейших элементов организации туризма является обеспечение безопасности жизни и здоровья туристов. Обеспечение безопасности предусматривает целый комплекс мероприятий в рамках национального законодательства, гарантирующих безопасность перемещения туристов по территории государства, их пребывания, сохранность здоровья, жизни и имущества. Туристы в силу своей доверчивости, незнания языка, культуры и порядка пребывания на территории государства могут стать доступным объектом совершения преступлений. Поэтому безопасности туристов и профилактике преступлений в Республике Узбекистан уделяется особое внимание.

За годы независимости в республике реализованы комплексные меры по профилактике правонарушений и борьбе с преступностью, что позволило достичь положительных результатов в обеспечении правопорядка и значительного улучшения криминогенной ситуации в стране. Постановлением Президента Республики Узбекистан № 2833 от 14 марта 2017 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы профилактики правонарушений и борьбы с преступностью» приоритетной задачей государственных, в том числе правоохранительных органов, отмечено проведение эффективной профилактики правонарушений и преступлений. В ноябре того же года Постановлением Кабинета Министров Республики Узбекистан № 939 «О мерах по обеспечению безопасного туризма в городах Бухаре, Самарканде, Хиве и Шахрисабзе», утверждена Концепция обеспечения безопасного туризма, разработаны меры по проведению профилактики правонарушений и борьбы с преступностью. Созданы первые Управления по обеспечению безопасного туризма в составе органов внутренних дел в четырех вышеуказанных областях.

Концепция обеспечения безопасного туризма показала положительные результаты в сфере профилактики и снижения числа преступлений на туристических объектах, в связи с чем, Постановлением Президента Республики Узбекистан № 4229 от 6 марта 2019 года «О дополнительных мерах по внедрению эффективной системы обеспечения общественной безопасности

на объектах транспорта и туризма», аналогичные Управления по обеспечению безопасного туризма (далее – туристические управления) созданы в городе Ташкенте, Ташкентской области и Сурхандарье.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

На новые управления возложен ряд задач связанных с осуществлением комплексных профилактических мер направленных на выявление и устранение причин и условий, способствующих совершению преступлений на объектах туристического показа и инфраструктуры, а также своевременное установление лиц склонных к совершению преступлений и принятие мер к его пресечению.

Хотелось бы рассмотреть деятельность туристических управлений по профилактике преступлений на примере Управлений по обеспечению безопасного туризма ГУВД г. Ташкента (далее – управление).

Структура Управления состоит из группы профилактики правонарушений и оперативного отделения, которые занимаются непосредственной профилактикой и раскрытием преступлений, совершенных в отношении туристов на территории всего города, независимо от района и местоположения туристического объекта. На службу в Управление набирали сотрудников с большим опытом работы в ОВД, профессионалов своего дела. Сотрудники Управления свободно владеют иностранными языками, поэтому напрямую контактируют с туристами и первыми выезжают на место происшествия, что позволяет им раскрывать преступления по горячим следам.

Инспектора профилактики управления несут службу на объектах туристического показа, аэропортах, вокзалах и других местах с большим скоплением туристов. Они обеспечены планшетами, служебными автомобилями и сигвеями, что позволяет оперативно реагировать на вызов, непосредственно взаимодействовать как с туристами, так и с территориальными органами внутренних дел. Сотрудники уполномочены принимать законные меры в случае выявления административных правонарушений и составлять административные протоколы.

В целях предотвращения совершения преступлений и правонарушений они осуществляют следующие мероприятия:

- осуществление регулярного анализа криминогенной обстановки на туристических объектах, выявление и оказание содействия в устранении причин и условий, способствующих совершению преступлений и правонарушений;

- проводят профилактические беседы с работниками туристических объектов, разъясняют необходимость обеспечения безопасности туристов на объектах;

- проведение профилактических бесед с работниками гостиниц, гостевых домов и хостелов, работниками туристических фирм и гидами (экскурсоводами) по принятию мер, направленных на обеспечение безопасности туризма;

- формирование списка ранее судимых лиц, склонных к совершению преступлений на туристических объектах и принимают меры к недопущению преступных деяний;

- осуществление учета лиц, владеющих огнестрельными оружием, в том числе выявление лиц, незаконно хранящих его без регистрации, проведение с ними разъяснительных работ;

- проведение профилактических бесед с населением, проживающим вблизи туристических объектов, призывая их к соблюдению правил поведения на туристических объектах;

- организация и проведение совместно с территориальными подразделениями и органами самоуправления граждан культурно-духовных мероприятий среди граждан, проживающих вблизи туристических объектов, направленных на повышение правовой культуры населения;

- осуществление сопровождения туристов на договорной основе.

Несение службы сотрудниками туристических управлений на туристических объектах не только удивляет и радует приехавшего в нашу страну туриста, но также способствует положительным отзывам о деятельности правоохранительных органов. Кроме того, призывает его к соблюдению норм и правил пребывания в стране, создает ощущение безопасного города и способствует формированию у туриста мнение об Узбекистане как о стране безопасной для туриста.

Всемирная торговая организация (ВТО), проводила исследования в 73 стран мира на тему «Безопасность и защита путешественников, туристов, туристских объектов» изучая международный опыт разработке мер безопасности туризма и опубликовала следующие выводы в своем заключении:

- в **71 %** странах объекты и достопримечательности, посещаемые туристами, обеспечиваются охраной со стороны специальной туристской полиции или службы безопасности. В более половины таких стран эта служба является частью государственной или муниципальной полиции, в **21%** странах имеется специальная туристская полицейская служба, в половине из них

помогает туристам решать их проблемы. На туристскую полицию возлагаются также охрана памятников культуры, окружающей среды, борьба с наркотиками, предоставление информации туристам и охрана местных этнических групп. Однако, лишь в 9 странах имеются законы, на основании которых создана туристская полиция. Сотрудники туристской полиции в 41 % странах обучаются иностранным языкам, в 26 % проходят подготовку по специальным туристским дисциплинам, в 37% странах поддерживают регулярную связь с туристскими ведомствами, фирмами и обычной полицией.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Из вышеуказанного следует вывод: вопросу обеспечения туристической безопасности уделяется большое внимание во всех развитых странах мира. Турция, Греция, Египет, Таиланд, Арабские Эмираты, Россия, Сингапур, государства с большим потоком туристов, давно имеют подразделения туристической полиции, на которых возложена задача по осуществлению профилактики преступлений на туристических объектах.

Однако, несмотря на реализацию комплекса взаимосвязанных мероприятий, проводимых органами, непосредственно осуществляющими профилактику правонарушений, в целях сохранения и укрепления правопорядка, выявления, пресечения правонарушений, а также устранения причин и условий им способствующих, необходимо понимать, что в корне уничтожить преступность невозможно. Проведение профилактических мероприятий позволяет добиться снижения числа преступлений и это тоже является большим достижением в данной сфере.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Закон Республики Узбекистан «О туризме» от 18 июля 2019 года.
2. Концепция развития сферы туризма в Республике Узбекистан в 2019-2025 годах.
3. Указ Президента Республики Узбекистан №-5611 «О мерах по обеспечению ускоренного развития туристической отрасли» от 5 января 2019 года
4. Постановление Президента Республики Узбекистан № 4095 «О дополнительных мерах по обеспечению ускоренного развития туристической отрасли» от 5 января 2019 года.

5. Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан от 23 ноября 2017 года № 939 «О мерах по обеспечению безопасного туризма в городах Бухаре, Самарканде, Хиве и Шахрисабзе».
6. Постановление Президента Республики Узбекистан № 4229 от 6 марта 2019 года «О дополнительных мерах по внедрению эффективной системы обеспечения общественной безопасности на объектах транспорта и туризма».
7. Постановление Президента Республики Узбекистан № 5054 от 6 апреля 2021 года « Об организации деятельности Министерства туризма и спорта».
8. Указ Президента Республики Узбекистан от № УП-6199 от 6 апреля 2021 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления в сферах туризма, спорта и культурного наследия»
9. Указ Президента Республики Узбекистан от № УП-6199 от от 6 апреля 2021 «О мерах по обеспечению ускоренного развития туристической отрасли Республики Узбекистан»
10. <https://www.tourismsafety.ru/> Безопасность туризма. Международная практика.

TURMUSHDAGI ISLOM: NAMOYON BO'LISHI VA MOHIYATI

Mustafayev Ulash Utayevich

Termiz davlat universiteti katta o'qituvchisi, falsafa fanlari nomzodi

ulashmustafoyev1957@gmail.com

Mustafayeva Sojida Ulashevna

Termiz davlat universiteti o'qituvchisi

Haydarov Odil Ergashevich

O'XIAhuzuridagi MOM Surxondaryo viloyati mintaqaviy filial o'qituvchisi

xaydarovodil81@mail.ru

ANNOTATSIYA

Turmushdagi islom tushunchasi dinshunoslik, ijtimoiy falsafa va hozirgi zamon islomshunosligining eng dolzarb mavzusidir. Olimlar islom dinining O'zbekiston hududiga kirib kelishi va qaror topishi haqida juda katta tadqiqotlar olib borib yaxshi asarlar yaratgan. Lekin islom dini va uning odamlar turmushida maishiy hayoti bilan bog'liq omillar, komillik sari yetaklashi, hidoyat yo'lini ko'rsatishi, diniy va dunyoviy uyg'unlikni ta'minlashdagi ahamiyatini kam o'rgangan. Maqolada muallif turmushdagi islom tushunchasiga ta'rif beradi. Islom urf-odatlar, marosimlari, an'analar va bayramlari turmushdagi islomning eng muhim omili ekanligini dalillar bilan asoslaydi.

Kalit so'zlar: *turmush, turmushdagi islom, islom va maishiy turmush, e'tiqod, diniy e'tiqod, dunyoviy e'tiqod, nikoh, aqida, oilaviy ajrim, diniy va dunyoviy urf-odatlar, marosimlar, an'analar, bayramlar.*

АННОТАЦИЯ

Концепция ислама в браке является наиболее актуальной темой теологии, социальной философии и современного ислам ведения. Ученые провели много исследований по проникновению ислама в Узбекистан и создали хорошие работы. Однако мало известно о значении Ислама и его факторов в жизни людей, ведущих их к совершенству, направляющих их и обеспечивающих религиозную и светскую гармонию. В статье автор описывает понятие ислама в браке. Он аргументированно обосновывает, что исламские обычаи, обряды, традиции и праздники являются важнейшим фактором ислама в браке.

Ключевые слова: *брак, ислам в браке, исламская и семейная жизнь, вера, религиозные убеждения, светская вера, брак, акыка, семейный развод, религиозные и светские обычаи, обряды, традиции, праздники.*

ABSTRACT

The concept of Islam in marriage is the most significant theme in theology, social philosophy, and contemporary Islamic studies. Scholars have done a lot of research on the penetration and establishment of Islam in the territory of Uzbekistan and created good works. However, little is known about the religion of Islam and its role in people's lives, leading to perfection, showing the way to guidance, and ensuring religious and secular harmony. In the article, the author describes the concept of Islam in marriage. Islamic customs, rituals, traditions and holidays are based on the facts that Islam is the most important factor in marriage.

Keywords: *marriage, Islamic marriage, Islamic and domestic life, faith, religious belief, secular faith, marriage, Aqedah, family separation, religious and secular customs, ceremonies, traditions, holidays.*

KIRISH (INTRODUCTION)

Turmushdagi islom tushunchasini anglash uchun avvalo, turmush kategoriyasining mazmun-mohiyatni bilib olishga to'g'ri keladi. O'zbek tilining izohli lug'atida turmush tushunchasiga qo'yidagicha ta'riflar berilgan. "Insonning, millat va xalqning yashash, kun kechirish tarzi, kundalik hayoti"¹⁴⁸. "Biror xalq, ijtimoiy guruh va shaxsiy kishiga xos hayot tarzi, urf-odatlar, rasm-taomillar majmui"¹⁴⁹. "Jamiyatning oddiy hayot shart-sharoitlari majmui, ob'ektiv reallik"¹⁵⁰. "Nikoh asosida yuzaga keladigan hayot, er-xotinlik holati, shu holatdagi hayoti"¹⁵¹. Yuqoridagi fikrlarni inkor qilmagan holda turmush tushunchasiga qo'yidagicha ta'rif berishni maqsadga muvofiq deb bilamiz. Turmush- odamlarning noishlab chiqarish sohasi bo'lib, moddiy-ma'naviy ehtiyojlarni qondirishga qaratilgan ijtimoiy faoliyatidir. Chunki, bu jarayonda odamlar ijtimoiy hayotda bir-biri bilan o'zaro munosabatda bo'lib oziq-ovqat, kiyim-kechak, uy-joy, sog'ligini tiklash, dam olish, turli madaniy-maishiy va diniy sohadagi ehtiyojlarini qondirish uchun faoliyat ko'rsatadi. Din ma'naviy madaniyat fenomeni bo'lgani uchun odamlar turmushining nomoddiy sohasida dinga bo'lgan ehtiyojlar qondiriladi. Islom dini va u bilan bog'liq bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, bayramlar va an'analar turmushda alohida

¹⁴⁸ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 200-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.

¹⁴⁹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 200-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.

¹⁵⁰ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 200-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.

¹⁵¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А.Мадвалиев таҳрири остида. "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти. Тошкент. 200-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.

ahamiyatga ega bo'lgan. Chunki, islom dinining amaliy ruknlari insonning ma'naviy-maishiy turmushida uning komil inson sifatida namoyon bo'lishiga xizmat qilgan. Turmushdagi islom degan tushuncha bugun ilmiy muomalaga kirib kelayapti. Turmushdagi islom- bu islom dini urf-odatlarini, marosimlari, bayramlari va an'analarining nomoddiy sohada ya'ni, odamlar turmushida namoyon bo'lishidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD (LITERATURE REVIEW)

Dinning turmushdagi o'rni va ahamiyati haqida olimlar qadimdan tadqiqotlar olib borgan va risolalar yozgan. Chunki, inson ma'naviy hayotda hamisha dinga muhtojdir. Din esa o'zining ijtimoiy hayotdagi vazifalari bilan insonning shu ma'naviy ehtiyojini qondiradi. Odamlar turmushida din bajaradigan ijtimoiy vazifalarni boshqa bironta bir g'oya, nasihat, amal uning o'rnini bosolmaydi. Tarix va falsafa kitoblaridagi inson va din paydo bo'lishi haqidagi shu davrgacha bo'lgan fikrlarning ko'pi munozaralidir. Ayniqsa, sobiq sovet respublikalari hududlarida 1917-1985 yillarda chop etilgan adabiyotlar ateizm nuqtai nazaridan yozilgani uchun bunday fikrlarga ko'proq ustunlik berilgan. Shunday bo'lsada, tarixchi, etnograf va faylasuf olim I. Jabborovning "O'zbeklar turmush tarzi va madaniyati", faylasuf olim A. Abdusamedovning "Sotsial taraqqiyot va islom", T. Saidbaevning "Jamiyat va islom", M. Usmanovning "Islom aqidalari va urf-odatlarini" kabi kitoblari mavzuni o'rganish uchun ahamiyatlidir. Hozirgi davrdagi faylasuf olimlardan Q. Nazarovning "Aksiologiya" Qadriyatlar falsafasi, I. Saifnazarov va D. Ernazarovlarning "Dinlararo hamjihatlik – ijtimoiy bag'rikenglik omili", N. Muhammadiev, A. Beknazarov, N. Mavlonovalarning "Jaholatga qarshi ma'rifat bilan kurash-ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va ruhiy tanazullarni bartaraf etish omili" va M. Majitovning "Jahon dinlari va umuminsoniy qadriyatlar" kabi asarlarida turmushda dinlarning o'rni haqidagi tadqiqot natijalari bayon etilgan. Turmushdagi islom dini ahamiyatini o'rganish uchun sotsiologik tadqiqot natijalari, kuzatish, analiz va sintez, qiyosiy taqqoslash va dialektik, kabi metodlardan foydalanildi.

MUHOKAMA (DISCUSSION)

Turmushdagi islom deganda avvalo, islom dinining maishiy turmushda, odamlar ijtimoiy faoliyatida namoyon bo'lishi hamda uning ma'naviy ehtiyojni qondirishdagi ahamiyati nazarda tutiladi. Islom dini nozil bo'lishi bilan avvalo e'tiqod masalasiga alohida ahamiyat berilganligini hech inkor qilmaydi. Chunki, e'tiqod xoh diniy yoki xoh dunyoviy bo'lsin u insonni zalolatdan saqlab, hidoyat sari yetaklaydi. Islom dini nozil bo'lish arafasida ham dinlar ko'p edi, lekin o'sha davr dinlari insonni zalolatdan qaytarishga ojizlik qilib qolgan edi. Shunday bir vaziyatda

islom dini insonning e'tiqodi to'g'ri bo'lsagina jamiyat barqaror rivojlanishi mumkin deb bu narsani turmushda asosladi. E'tiqod so'zi islomda "aqiyda" yoki "aqoid" termini bilan ifodalanadi. Voyaga yetgan kishining sog'lom e'tiqodi bo'lishi muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Islomda e'tiqodning manbai bu Qur'oni Karim va Sunnatdir. Dunyoviy e'tiqodning manbai esa ilmdir. Din va ilm insonning e'tiqodini to'g'rilash bilan birga uning turmushini hidoyat bilan to'ldiradi. Ilm va din ularni bir – biriga qarama qarshi qo'ymay aksincha, bugun ikkisini o'rganish hayot taqozasidir. Inson e'tiqodini diniy va ilmiy nuqtai nazardan to'g'ri shakllantirilsa ijtimoiy turmushda barqarorlik ta'minlanishi tabiiy bir holatdir. Movarounnahr tarixida diniy va dunyoviy allomalar e'tiqod masalasiga alohida e'tibor berib uni o'rganishgan. Jumladan, So'fi Olloyorning "Aqiyda bilmagan shaytona eldur, Agar ming yil amal deb qilsa, eldur"¹⁵² degan fikrlari bugun ham ahamiyatlidir. Turmushdagi islom bu inson hayotida eng avvalo uning e'tiqodini to'g'ri shakllantirish uchun ham zarur va kerak. O'zbek tilining izohli lug'atida "turmush" tushunchasiga ta'rif berilganda "Nikoh asosida yuzaga keladigan hayot, er-xotinlik holati, shu holatdagi hayoti" deb ta'rif berilishi ham bejiz emas. Chunki, inson uchun nikoh eng oliy qadriyat sanaladi. Islom dini shariat nikohi bilan turmushdagi axloqiy tanazzulga barham berdi. Turmushdagi islom nikohi maishiy turmushda halolikni ta'minladi. Nikoh bilan oilada halol turmush tarzi shakllantirildi. Abu Rayxon Beruniyning "Ey, qizim, sen o'rgangan uyingdan ketib, notanish xonadonga tushmoqdasan. Sen bo'lajak kuyovingning hamma xislatlarini bilmaysan. Sen yer bo'l, u osmon bo'ladi. Sen u bilan shunday yo'l tutki, uning oldida yer kabi kamtar bo'lsang, u osmon kabi olijanob bo'ladi. Osmon shifoli yomg'iri bilan yerni ko'kartirgani kabi, u ham o'z mehr-shafqati bilan seni xushnud etadi. Ering sendan shirin va yumshoq so'zlar eshitsin. Yaramaydigan yoki eski libosda, yoki sochlaring tartibga solinmagan holda, uning oldiga o'tirma. Shirin so'zli bo'lg'in, bu ishing har qanday sehr-jodudan yaxshidir. Suvdan tez-tez foydalangan. O'zinga xushbo'y narsalar bilan oro ber. Pokizalik hamisha yo'ldoshing bo'lsin"¹⁵³ degan fikrlari bugun ota-onalar va jamiyat uchun tarbiya tamoiyidir. Bugungi kunda turmushda nikoh bilan bo'lgan ziddiyatli holatlar juda ham ko'p. Fuqarolik ishlari sudlarida bu muammo juda ko'p tortishuvlarga olib kelmoqda, Shu o'rinda qo'yidagi statistik axborotlarning tahliliga to'xtalib o'tish va uni bartaraf etish bo'yicha ba'zi bir xulosalarni bayon etishni lozim topdik.

¹⁵² Сўфи Оллоёр "Саботул-ожизин" www.ziyouz.com. 8-саҳифа

¹⁵³ Абу Райхон Беруний. Ўтмиш халқларидан қолган ёдгорликлар. -Т.: 1987.

NATIJARLAR (RESULTS)

”Respublikamizda 2017 yil 306197 ta nikoh qayd etilgan bo’lsa, o’sha yili oilaviy ajrimlar soni 31929 nafar (10,4%), 2018 yil 311379 ta nikoh qayd etilgan bo’lsa, oilaviy ajrimlar esa 32326 nafar (10,3%), 2019 yil 310899 ta nikoh qayd etilgan bo’lsa, oilaviy ajrimlar esa 31389 nafar (10,1%), 2020 yil esa 296751 ta nikoh tuzilgan bo’lsa, oilaviy ajrimlar soni esa 28233 nafarni (9,5%) tashkil qilmoqda”¹⁵⁴. Turmushda nikoh islomda shariati talabi bilan dunyoviy davlatlarda esa qonunlar bilan tartibga keltirilgani ma’lumdir. O‘zbekiston dunyoviy davlat, qonunchiligimizda nikoh masalalari “Oila kodeksi” bilan tartibga solingan. O‘zbekiston aholisining qariyb 93% ko‘prog‘ini islom diniga e’tiqod qiladigan musulmonlar tashkil etadi. Bugun islom dini va uning ta’limotlarini o‘rganish uchun keng imkoniyatlar yaratilayotgan va turmushda “inson, jamiyat va davlat” tamoyili falsafasi ruyobga chiqarilayotgan bir davrda oilaviy ajrimlar bilan bog‘liq muammo mavjudligi jamiyatshunos olimlar va imomlar oldiga uning yechimini topishga qaratilgan ijtimoiy indikatorni topishni taqozo qilmoqda. Turmushdagi islom va uning maishiy hayotga ta’sirini o‘tkazadigan aqiqa, namoz, ro‘za, zakot, haj, ramazon va qurbon haytlari ahamiyatini bugun yangicha tamoyil bilan o‘rganishga ehtiyoj sezilmoqda Chunki, yaqin o‘tmishimizda bu turmushdagi islom urf-odatlarini, marosimlari, an’analarini va bayramlari noxolis o‘rganib kelindi.

XULOSA (CONCLUSION)

Turmush ijtimoiy hayotning eng muhim tomonidir. Sog‘lom turmush insonning ishlab chiqarishdagi va ma’naviy-axloqiy va siyosiy sohada faolligini ta’minlaydi. Lekin bugungi globallashuv, migratsiya, sun’iy intellekt, pandemiya, odamlarning moddiy narsalarga nisbatan ehtiyojining surunkali oshib borishi va ma’naviy narsalarga nisbatan o‘gaylik nigohi jamiyatshunos olimlar bilan diniy ulamolarning hamkorlikda tadqiqot olib borishni kun tartibiga chiqarmoqda. Xususan, islom dini urf-odatlar, marosimlari, an’analarini va bayramlari va dunyoviy urf-odatlar, marosimlar, an’analar va bayramlar bir-birini aslida boyitada va jamiyatda insonlarning hayotida sog‘lom turmushni shakllantiradi. Demak, jamiyatshunos olimlar va diniy ulamolar shunday ilmiy tadqiqot natijalari bilan odamlarni ergashtirishsa jamiyatda sog‘lom e’tiqod paydo bo‘ladi.” Hozirgi kunga kelib, din ijtimoiy hayotning muhim omiliga aylandi, u ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o‘rnini saqlab qoldi. Zero din hamisha axloqon yetuk bo‘lgan komil inson tarbiyasida asosiy vositalardan biri bo‘lib xizmat qilib

¹⁵⁴ O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi “Ochiq ma’lumotlar” Demografiya.Stat.uz

kelmoqda”¹⁵⁵. Turmushdagi islomda diniylik va dunyoviylikni o‘rganish va odamlarni ishonтира olish komillikni ta‘minlashning dastlabki manbasidir.

REFERENCES

1. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А. Мадвалиев таҳрири остида. - Тошкент: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 200-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.
2. Сўфи Оллоёр. “Саботул-ожизин” // www.ziyouz.com. 8-саҳифа
3. Абу Райҳон Беруний. Ўтмиш халқларидан қолган ёдгорликлар. – Тошкент, 1987.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi. “Ochiq ma‘lumotlar” Demografiya.Stat.uz
5. Мажитов М. Жаҳон динлари ва умуминсоний қадриятлар. – Тошкент: “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” НМБ, 2019.
6. Mustafayev, U. U. (2021). YANGI O ‘ZBEKISTON: QADRIYATLAR VA FALSAFIY FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI BO ‘YICHA AYRIM MULOHAZALAR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(10), 568-577.
7. Majitov M. A. U. Some views of islamic religion and muslim scholars on the phenomenon of human personality // *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2020. – Т. 10. – №. 5. – С. 1541-1547.
8. Хужаназаров А. З., Алламуратов Ш. А. РЕФОРМЫ В СИСТЕМЕ ЗДОРОВЬЯ УЗБЕКИСТАНА В ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ // *Наука, техника и образование*. – 2021. – №. 1 (76). – С. 19-23.
9. Mustafayev, U. U. (2021). OLIY TA‘LIM: SAVODSIZLIKNING ILDIZI QAYERDA?. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(7), 313-317.
10. Shodavlatovna D. S., Chorievna J. S. The issue of a just king in kaikous’s nightmare // *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 1416-1420.
11. Allamuratova X. LINGUISTIC FEATURES OF CONTOMINATIONAL AND APOTROPEIC NAMES IN THE SYSTEM OF ANTHROPNYMS OF UZBEKISTAN // *Theoretical & Applied Science*. – 2020. – №. 2. – С. 141-145.

¹⁵⁵ Мажитов М. Жаҳон динлари ва умуминсоний қадриятлар. “Ўзбекистон халқаро ислом академияси” НМБ: Тошкент-2019 32-саҳифа

12. Худайбердиева Г. Х. СУЩНОСТЬ И ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ, ЕЁ РАЗВИТИЕ //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №. 1. – С. 179-181.
13. Умарова, М. (2021). АҲМАД ДОНИШНИНГ “ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ МАНҒИТИЯ” АСАРИДА БУХОРО ҲУКМДОРИ АМИР ШОҲМУРОДНИНГ ТАЪРИФИ. *ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ*, 4(11).
14. Majitov M. PROBLEM OF PERSONALITY: ESSENCE, STRUCTURE, AND FEATURES OF FORMATION //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 1. – С. 162-168.
15. Жумаева Ш. Ч. РАЗВИТИЕ И СОХРАНЕНИЕ АУТЕНТИЧНОСТИ КАК УСЛОВИЕ ЕСТЕСТВЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЧЕЛОВЕКА //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №. 4. – С. 46-49.
16. Mustafayev U. U. TA'LIM BOZORI VA INTELLEKTUAL SOTSIAL "TOVAR" SIFATI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. 8. – С. 218-226.
17. Худайбердиева Г.Х., Алланазаров М.М. ЁШЛАРНИ ҒОЯВИЙ ТАРБИЯЛАШНИНГ УСУЛЛАРИ, ШАКЛЛАРИ ВА ВОСИТАЛАРИ //ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ. – 2020. – №. SI-2№ 1.
18. Utanova U., Umarova M., Abdullahodjaev G. Organization And Features Of The Education System Of The Bukhara Emirate During The Reign Of Emir Shakhmurad (1785-1800) //NVEO-NATURAL VOLATILES & ESSENTIAL OILS Journal| NVEO. – 2021. – С. 15326-15334.
19. Мустафаев У. У. УЧИНЧИ РЕНЕССАНС ПОЙДЕВОРИ ШАКЛЛАНАЁТГАН ДАВРДА ФАЛСАФИЙ ФАНЛАРНИ ЎҚИТИШНИ ИСЛОҲ ҚИЛИШ ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ЭҲТИЁЖИ //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. Special Issue 2. – С. 99-108.
20. Дусназаров М. И., Жумаева Ш. Ч. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОНЯТИЯ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ С ПОЗИЦИЙ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ КУЛЬТУРНОЙ ТРАДИЦИИ //Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2020. – №. 1. – С. 151-154.
21. Мажитов М. КИТОБХОНЛИК–ШАХСНИ ЎЗ-ЎЗИНИ ТАРБИЯЛАШ ЖАРАЁНИНИНГ МУҲИМ ОМИЛЛАРИДАН БИРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 1. – С. 1081-1086.
22. Khursandovna K. G., Umirzokvich R. U. NATIONAL COLOR: CONTENT-ESSENCE //Archive of Conferences. – 2021. – Т. 17. – №. 1. – С. 29-31.

23. Умарова М. АҲМАД ДОНИШНИНГ “ТАЪРИХИ САЛТАНАТИ МАНҒИТИЯ” АСАРИДА БУХОРО ҲУКМДОРИ АМИР ШОҲМУРОДНИНГ ТАЪРИФИ //ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ. – 2021. – Т. 4. – №. 11.
24. Shodavlatovna D. S. et al. The issue of public administration in nizamulmulk’s “policy” //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 3. – С. 1007-1012.
25. Mustafayev, U. U., & Mustafayeva, S. U. (2021). REFORMING THE TEACHING OF PHILOSOPHICAL SCIENCES IN THE PERIOD OF THE FORMATION OF THE THIRD RENAISSANCE THE NEED FOR A NEW UZBEKISTAN. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(11), 639-645.
26. Majitov M. POSTMODERN SOCIETY SPECIALISTS IN THE POSTMODERN SOCIETY //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – Т. 1. – №. 6. – С. 242-249.

“SALOTI MAS’UDIY” ASARIGA ASOS BO‘LGAN MANBALAR

Usmanova Xulkar Mamatovna,
Guliston davlat universiteti, katta o‘qituvchisi
e-mail: usmxulkar@mail.ru

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIV asrda yashagan faqih Mas’ud as-Samarqandiy va uning “Saloti Mas’udiy” deb nomlangan asari haqida so‘z yuritilgan. “Saloti Mas’udiy” asari islom shariati masalalari va muammolariga bag‘ishlangan bo‘lib, shuningdek maqolada kitob muallifi o‘z asarini yozish uchun foydalangan asarlar haqida tahliliy ma’lumot keltirilgan.

***Kalit so‘zlar:** Fiqh, faqih, Mas’ud as-Samarqandiy, “Saloti Mas’udiy” asari, islom shariati, Hanafiy mazhabi, sahobalar, tobe’inlar, mujtahidlar.*

ИСТОЧНИКИ ПО ПРОИЗВЕДЕНИЮ "САЛОТИ МАСЪУДИ"

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет о факихе Масъуд ас-Самарканди который жил в XIV веке и его произведение «Салоти Масъуди» посвященная проблемам и принципам исламского шариата, а также в статье представлена аналитическая информация о произведениях, использованных автором книги для написания своего произведения.

***Ключевые слова:** Богословие, наука о законах шариата, факих, Масъуд ас-Самарканди, произведение «Салоти Масъуди», исламский шариат, толк Ханафи, сахабы, табиини, муджтахиды.*

SOURCES BASED ON "SALOTI MAS’UDI"

ABSTRACT

The article deals with Mas’ud as-Samarkandi who lived in the 14th century and his work “Saloti Mas’udi” devoted to the problems and principles of Islamic shariat, and also the article provides analytical information about the works used by the author of the book to write his work.

***Keywords:** Fikh, fakih, Mas’ud as-Samarkandi, “Saloti Mas’udi”, Islamic shariat, Hanafiy mathhab, sahaba, tabiins, mujtahids.*

KIRISH

“Bu tabarruk zamindan ne-ne buyuk zotlar, olimu ulamolar, siyosatchi va sarkardalar yetishib chiqqani, umumbashariy sivilizatsiya va madaniyatning uzviy

qismiga aylanib ketgan dunyoviy va diniy ilmlarning, ayniqsa, islom dini bilan bogʻliq bilimlarning tarixan eng yuqori bosqichga koʻtarilishida ona yurtimizda tugʻilib kamolga yetgan ulugʻ allomalarning xizmatlari beqiyos ekani bizga ulkan gʻurur va iftixor bagʻishlaydi”. Ularning jahon madaniyatini rivojlantirishga qoʻshgan gʻoyat ulkan hissalarini hozirgi kunda ham turmushning barcha jabhalariga sezilarli taʼsir oʻtkazmoqda.

“Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon boʻladi. Shuning uchun ham u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, oʻrganish va avlodlardan avlodlarga qoldirish davlatimiz siyosatining eng muhim ustuvor yoʻnalishlaridan biridir”. Shu nuqtai nazardan, buyuk mutafakkirlarning asarlarini chuqur oʻrganish, teran anglash va keng ommalashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Tadqiqot jarayonida Masʼud as-Samarqandiyning “Saloti Masʼudiyi turkey” nomli asari metodologik manba sifatida olindi. Tadqiqotning obʼektini faqih Masʼud ibn Mahmud ibn Yusuf as-Samarqandiyning “Saloti Masʼudiy” asari tashkil etadi. Tadqiqot mavzusini yoritishda ilmiy tavsiflash, qiyosiy-tarixiy, qiyosiy-tipologik kabi usullardan foydalanildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yurtimizda diniy va milliy qadriyatlarga katta eʼtibor berilayotgan hozirgi vaqtda hanafiy mazhabiga oid asarlar, shu jumladan, faqih Masʼud ibn Mahmud ibn Yusuf as-Samarqandiyning (XIII asr oxiri-XIV asr boshlari) “Saloti Masʼudiy” asari oʻzligimizni teran anglash uchun manba boʻlib xizmat qilishi mumkin.

“Saloti Masʼudiy” asari Markaziy Osiyoda keng tarqalgan hanafiy mazhabidagi barcha musulmonlarning diniy-huquqiy sohasiga oid hayotiy masalalariga bagʻishlangan. “Bul kitob “Saloti Masʼudiy” kim, mutazommin ahkomi fiqhiydur va homili masoili sharʼiydur”, yaʼni “Saloti Masʼudiy” kitobi fiqhiy hukmlarni va sharʼiy masalalarni oʻz ichiga olgan” kitobdir.

Kitobning “Saloti Masʼudiy” deb nomlanishiga sabab kitobning avvalida keltirilgan: “Namoz bobidan boshlangani uchun bu kitob “Saloti Masʼudiy” deb nomlandi”. Boshqa anʼanaviy fiqh kitoblaridan farqli oʻlaroq, “Saloti Masʼudiy” kitobi tahorat bobidan emas, namoz bobidan boshlangan. Kitobdagi aksar masalalar ham namozga bagʻishlangan (1 va 2-jildlarda namoz va unga bogʻliq boʻlgan masalalar bayon qilingan boʻlsa, 3-jildida zakot, roʻza, haj, nikoh, taloq, qurbonlik,

qullarga tegishli shart–sharoitlar, oldi–sotdi, vaqf, vasiyat va hokazo fiqhiy masalalar yoritilgan).

Muallifning ibodat masalalariga keng miqyosda to‘xtalishi davr talabidan bo‘lsa kerak, albatta. Chunki Mas‘ud as-Samarqandiyning ijodiy faoliyati aynan mo‘g‘ullar istilosidan keyingi davrlarga to‘g‘ri keladi. Bu davrda mo‘‘taziliy, qadariy, jabariy, qarmatiy kabi turli oqim vakillarining ta‘siri kuchaygan edi. Tabiiy ravishda, ayni davr va holat uchun ibodat masalalari to‘g‘risida ixtiloflardan yiroq va mukammal asarlarga ehtiyoj sezilgan.

“Saloti Mas‘udiy” asarining ahamiyati va qimmatini shundaki, u hanafiy mazhabida yozilgan bo‘lib, to‘laligicha shar‘iy hukmlar va hayotiy masalalarga bag‘ishlangan hamda o‘ziga xos ilmiy uslubda ta‘lif etilgan. Mas‘udiy har bir hukmni naqliy va aqliy dalillar bilan isbotlaydi. Mavzuni yanada mustahkamlash uchun nihoyatda muhim va munozarali masalalarni o‘rtaga qo‘yib, ularni ahli sunna val-jamo'a mazhabi ulamolari-buyuk faqihlarning va mashhur sahoba-yu muhaddislarning fikrlari hamda rivoyatlari asosida hal qiladi.

“Saloti Mas‘udiy”ning boshqa fiqh kitoblaridan afzalligi va farqi shundaki, unda muallif furu‘ul-fiqh (juz‘iy masalalar)ga kirishishdan oldin musulmonlarning e‘tiqodlarini to‘g‘rilash uchun ahli sunnat val-jamoat aqidining asoslarini ham bayon etadi.

Risolaning muhim jihati shundaki, u Imomi A‘zam Abu Hanifa (rh.)ning “Al-fiqhul-akbar” kitobiga, Imom Muhammad Hasan (rh.) va Imom Abu Mansur al-Moturidiy (rh.)ning ta‘limotiga asoslanadi. Muallif tayangan manbalar ishonarli bo‘lgani uchun risola sahih va ishonarlidir.

Har bir masalada Quroni karimdan, payg‘ambarimiz (s.a.v.) hadislari va Imomi A‘zam Abu Hanifa ra‘ylaridan hujjat va dalillar keltirilgan. Shuningdek, Abu Yusuf Ya‘qub, Muhammad ibn Hasan ash-Shayboniy, Burhoniddin al-Marg‘inoniy hamda boshqa nufuzli din arboblari asarlaridan iqtiboslar keltiriladi.

Muallif “Saloti Mas‘udiy” asarini yozish uchun jami **84 ta** mo‘‘tabar kitoblardan masalalar olib jam‘ qilgan, **125 ta** mashhur sahobalardan hadislar naql qilgan va **129 ta** imom va mujtahidlardan rivoyatlar keltirgan.

Masalan, sahobai kiromlardan Abdulloh ibn Mas‘ud (r.a.), Jobir ibn Abdulloh (r.a.), Umar ibn Xattob (r.a.), Ali ibn Abu Tolib (r.a.), Abdulloh ibn Umar (r.a.), Oisha (r.a.), Abu Hurayra (r.a.), Zayd ibn Sobit va boshqalardan hadislar naql qilingan.

Buyuk faqih, imom va mujtahidlardan Abu Yusuf Ya‘qub, Muhammad ibn Hasan ash-Shayboniy, Imom Zufar, Hasan ibn Ziyod, Burhoniddin al-Marg‘inoniy,

Najmiddin Umar an-Nasafiy, Abu Hafs Kabir al-Buxoriy, Imomi ajall as-Saraxsiy, Imom Sharaf an-Navojiziy, Imom Zuhayr al-O‘zjandiy, Imom Zohid Faxr, Abdulloh al-Jurjoniy, Abul Hasan Karxiy, Abul Qosim Hokim (rh.) kabilarning fikrlarini keltirgan.

Ta’lifotlardan Muhammad Hasan ash-Shayboniyning “al-Mabsut”, “al-Jome’ ul-kabir”, “al-Jome’ us-sag‘ir”, Quduriyning “Muxtasar”, Shamsul-aimma al-Halvoiyning “al-Mabsut” va “Kitobun-navodir”, Shayxul-islom Ali Isfahoniyning “al-Mabsut”, Alouddin as-Samarqandiyning “Tuhfatul-fuqaho”, As-Sadrush-shahid Hisomuddinining “al-“Fatovo-assug‘ro” va “al-Fatovo-al-Kubro”, Shamsul-aimma as-Saraxsiyning “al-Mabsut”, Shayxul-islom Burhoniddin al-Marg‘inoniyning “Hidoya”, Abullays as-Samarqandiyning “Xizonatul-fiqh” kabi mashhur asarlaridan, shuningdek sharhlardan foydalangan.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Demak, faqih Mas‘ud as-Samarqandiy mazkur kitobni tasnif qilish uchun islom huquqining turli sohalari bo‘yicha yozilgan ko‘plab mualliflarning asarlarini, mulohazalarini ko‘rib chiqqan. Bir huquqiy masalani kengroq yoritish va yaxshiroq tushuntirish uchun ular bildirgan fikr-mulohazalarni bir-biri bilan solishtirgan hamda o‘zining shaxsiy fikri va xulosasini bergan.

Mas‘ud as-Samarqandiy “Saloti Mas‘udiy” asarini yozishda, nihoyatda muhim va munozarali masalalarni yoritmoqchi bo‘lganda sahobalar va tobe’inlar, asosiy mazhablar asoschilari (ko‘proq Abu Hanifa va Imom Shofe‘iy) hamda buyuk faqihlar ismlarini kamoli ehtirom bilan tilga olib, ularning fikrlarini keltirgan. Mas‘ud as-Samarqandiy murojaat qilgan allomalarning aksariyati movarounahrlik hanafiy mazhabi vakillari bo‘lib, ular o‘z davrining eng zabardast olimlari bo‘lganligi aniqlandi.

“Saloti Mas‘udiy” asarining nazariy manbalarini quyidagilar tashkil etadi:

Birinchiidan, Qur‘oni karim oyatlari;

Ikkinchiidan, dastlabki to‘rt xalifa, sahobalar va tobe’inlarning rivoyatlari, ular xabar qilgan muqaddas hadislar;

Uchinchiidan, sunniylik oqimidagi to‘rt mazhab asoschilari bo‘lmish Abu Hanifa Nu‘mon ibn Sobit, Abu Abdulloh Muhammad ibn Idris ash-Shofe‘iy, Molik ibn Anas, Ahmad ibn Hanballarning asarlari (asosan yuqoridagi ikki mujtahidning fikrlari beriladi. Sababi o‘sha davrda Movarounahr va Xurosonda mazkur ikki mazhab hukmron edi);

To'rtinchidan, Imomi A'zam Abu Hanifaning shogird va safdoshlaridan Imom Abu Yusuf, Imom Muhammad, Imom Zufar va boshqa bir qator mashhur imom va mujtahidlarning asarlari;

Beshinchidan, Burhoniddin al-Marg'inoniy, Najmiddin Umar an-Nasafiy, Imomi ajall as-Saraxsiy, Abu Hafs Kabir al-Buxoriy va boshqa buyuk faqihlarning asarlari;

Oltinchidan, Mas'ud as-Samarqandiy "Saloti Mas'udiy" kitobida huquqiy muammolarni yechish jarayonida o'rni kelganda turli botil firqalarning fikru mulohazalarini ham ko'rib o'tgan va har biri haqida o'z nuqtai nazarini bildirgan. Tabiiyki mazkur uslublar orqali "Saloti Mas'udiy" asari mazmunan ancha boyigan, o'rganishda qulay, ilmiy jihatdan aniq qo'llanmaga aylangan. Buni asarda zikr etilgan manbalarning xilma-xilligidan ham bilsa bo'ladi. "Saloti Mas'udiy" asarining keng ko'lamlil nazariy manbalari Mas'ud as-Samarqandiyning qancha keng va ko'p qirrali iste'dod egasi ekanligini yaqqol ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, jahon fani uchun Movarounnahrda faoliyat olib borgan olimlar qatorida faqihlarning merosini o'rganish ham katta ahamiyatga ega. Chunki ajdodlarimizning boy huquqiy tajribasi va merosi mustaqil o'zbek davlati taraqqiyotiga mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan bir qatorda, hanafiy mazhabi ta'limotini o'rganish hamda u bilan bog'liq asarlarni ilmiy jihatdan tadqiq etish, hozirgi davrda diniy barqarorlik va turli ekstremistik oqimlarning tutgan yo'lining noto'g'riligini isbotlashda muhim vazifalardan biri bo'lib qoladi.

REFERENCES

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008. – 30 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Islom hamkorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimidagi nutqi // Xalq so'zi, 2016, 19 oktabr.
3. Mas'ud as-Samarqandiy. Saloti Mas'udiyi turkiy. TIU Manbalar xazinasi, toshbosma, № 175, 1904.- 528 b.
4. Mas'ud as-Samarqandiy. Saloti Mas'udiyi turkiy. O'zR FASHI, toshbosma, № 10401. 1910.-12 b.
5. Mo'minov A. Movarounnahr hanafiy fihi // Imom al-Buxoriy saboqlari. – Toshkent, 2001. – № 1. – 88-91 b.

ОБЩНОСТЬ ТРАДИЦИЙ И ОБЫЧАЕВ НАРОДОВ МИРА

Тураева Санобар Халимовна

КИЭИ, старший преподаватель

Гаппаров Зубайдулла Муминович

преподаватель школы №14

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются традиции и обычаи народов мира, история их возникновения, основные черты, своеобразие традиций одного народа и другого.

***Ключевые слова:** национальные и общечеловеческие ценности, духовное наследие, патриотизм, духовное пробуждение.*

ABSTRACT

The article discusses the traditions and customs of the peoples of the world, the history of their origin, the main features, the originality of the traditions of one people and another.

***Keywords:** national and universal values, spiritual heritage, patriotism, spiritual awakening.*

ВВЕДЕНИЕ

Пока существует нация, у нее будут национальный язык, национальное искусство, национальная культура, а также национальная традиция. Национальная традиция выражает национальный характер, национальный характер каждой нации через отражение ее жизни, профессионального общественного сознания. Национальная традиция – это порядок, поведение, навыки и нравственные нормы определенного народа и народа, сформированные на основе этого народа, исторически сложившиеся, передающиеся из поколения в поколение, связанные с психикой, культурой, бытом этого народа.

Национальные традиции выражаются через национальную культуру, язык, быт и представляют собой широкое национальное самосознание. Нравственная и духовная зрелость человека немислима без памятников культуры, созданных другими народами, в том числе в лучших традициях. Традиция каждого народа не только отличает один от другого своей неповторимостью, но и является средством их сближения.

Например, у народов Средней Азии установка елки 1 января каждого года является беспрецедентной по своим рождественским, снеговикам и другим

веселым играм. А теперь он стал самым веселым, самым добровольным праздником всех, от мала до велика. В этот праздник вокруг украшенной игрушками елки дети носят разную одежду, поют русские и народные песни, танцуют и радуются.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Празднование 8 марта как Дня освобождения женщин на Второй Международной конференции женщин в Копенгагене в 1910 году по предложению Клары Цеткин — яркий тому пример. Что же касается Навруза, одной из традиционных традиций народов Средней Азии, и его воспитательного значения, то этот праздник издавна отмечается народами Востока с таким уважением и радостью, что приостановлены гражданские войны, подписаны соглашения о примирении, улицы и дворы были вычищены и урегулированы, приготовлены и все должны были быть одеты чисто.

И.А. Каримов говорит, что у каждого народа есть общность в обычаях и традициях, и это имеет большое значение в нравственном воспитании человека: «Уважение к пожилым людям, забота о семье и детях, открытое волонтерство, доброта к людям всех национальностей, сопереживание чужому положению и чувство взаимопомощи — нормы человеческих отношений»¹.

В традициях и обычаях каждого народа имеются свои особенности и отличительные черты других народов. Для него естественно быть таким. Это выражено в образной фразе известного узбекского поэта Х. Олимжона: «Мы представители народов, разных национальностей. Но наша колыбель стояла на одном месте. Узбекский мальчик тоже заснул колыбельной, рассказанная его матерью-казахкой. Узбеки жили в одном дворе с таджиками. Туркмены любят Навои не меньше, чем узбеки. Кыргызская свадьба не обходится без узбеков. Наши люди брали друг у друга дочерей и выдавали их замуж. Могилы наших предков расположены очень близко друг к другу. Наши предки писали книги друг для друга. Наши ребята катались на лошадях в поле. Наши племена переплетены. Наш народ неразлучен»². Действительно, уважение среди народов Средней Азии отражено в следующих словах И.А.Каримова: «Наш народ никогда не считал себя выше других народов. Он проявлял должное уважение к другим народам и другим сектам»¹.

Поэтому национальные традиции узбекского народа в той или иной мере родственны традициям таджикского, туркменского, кыргызского и каракалпакского народов. Как отмечал этнограф Г. Н. Волков, «то, что свойственно одному народу, можно легко найти и на другом конце земного

шара, как и желаемое»³. Но самобытность каждой нации проявляется только в наличии специфических для этой нации традиций. Даже народы, живущие в разных провинциях, принадлежащие к одному народу, имеют свои обычаи. Например, в Бухаре принято встречать гостя сладостями, что свойственно жителям этого города. Свадьбы в Кашкадарье тоже имеют свои обычаи.

Большое значение имеет и то, что Наманганскую область называют городом цветов. Поскольку проведение фестиваля цветов в нашей стране свидетельствует о пристрастии узбекского народа к цветам, люди могут расслабиться и увидеть красочные картины прекрасной природы, прекрасные плоды человеческого труда, растут их творческие наклонности. Этнограф Н.П.Остроумов писал в своей книге «Сарты»: «Я был поражен, увидев (казавшегося глупым) чернорабочего, бедного возницу или мешкоба, даже нищее, ищущего цветок, чтобы носить его в ухе и заправить под тюбетейку»⁴.

Социальные потребности, нравственные нормы, практический опыт и исторические условия жизни людей своеобразно интегрированы в формирование традиций. Например, в местах, куда уходили кочевники-скотоводы, было принято оставлять хлеб, соль, спички и другие предметы первой необходимости. В прошлом у горцев обычай мужчины ходили впереди, а женщины отставали от мужчин на пять-десять шагов. По мнению кавказских этнографов, происхождение этой привычки вызвано условиями горных дорог, где каждый угол опасен. Очевидно, что каждый народ имеет свое социально-экономическое развитие, традиции, соответствующие его природно-географическим условиям. Очевидно, что каждый народ имеет свое социально-экономическое развитие, традиции, соответствующие его природно-географическим условиям.

В соответствии с древней традицией дружбы и верности ей, верность народов дружбе находит отражение в различных сторонах нашего образа жизни. Кузнец Шоахмад Шомахмудов и его жена Бахри Акрамова усыновили 14 детей разных национальностей.

Их отвага воплощена в памятнике дружбы, открытом в 1982 году в Ташкенте. По словам Ш. Рашидова, «в этом замечательном произведении обобщено мужество тысяч узбекских семей». Турди Умедов и Муяссар-опа из Гиждуванского района Бухарской области имея имея одиннадцать детей усыновили мальчика-эстонца, которого разлучили с родителями во время войны.

На самом деле забота о сиротах, забота о них – это общая добродетель, укоренившаяся в крови нашего народа. Однако в Коране, священной книге ислама, также содержатся мысли о помощи сиротам и вдовам. В стихе 4 Суры 4: «Поклоняйтесь Аллаху и ничего не приравнивайте к Нему. Делайте добро своим родителям, сиротам, нуждающимся, своим родственникам, своим соседям, своему несоседскому другу, путешественнику и тем, кто находится под вашим контролем».

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Несравненные перемены, происходящие в каждом обществе, оказывают большое влияние на духовную жизнь и образ жизни народа. По словам И.А.Каримова: «Благодаря независимости открылись глаза на духовные источники, и мы начали наслаждаться чистыми водами этого источника. Наши ценности, которые были забыты, и слова наших предков, имена которых были поруганы, льются в глаза, как вода. Только нация, знающая свое достоинство и ценность, сможет восстановить честь и достоинство других»¹.

Эти слова нашли отражение в общих традициях и обычаях народов мира и играют важную роль в воспитании духовно зрелого человека.

REFERENCES

1. Человек рожден для счастья. «Шарк», Ташкент-1998, стр. 17, 18, 35.
2. Х.Олимжон.Избранные произведения,Ташкент-1951,519 стр.
3. Г.Н.Волков. Этнопедагогика чувашского народа, Чебоксары - 1966, с.24.
4. Н.П.Остроумов «Сарты». Ташкент, 1890, с.36.
5. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
6. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
7. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).
8. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME

ТАВАТАВАИ. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).

9. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).

10. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.

11. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.

12. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVERALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.

13. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).

14. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.

15. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 43-46.

16. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SANIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (8), 456-462.

17. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (3), 100-404.

YOSHLARNI MILLIY G'OYA RUHIDA TARBIYALASHDA BADIY ADABIYOTNING O'RNI

Bayeshanov Abdulla

Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada milliy g'oyamizning asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan komil insonni tarbiyalashda badiiy adabiyotning ahamiyati, uning millat tarbiyasidagi roli, shuningdek, mamlakatimiz istiqboli bo'lmish yosh avlodga yuksak intellekt, mustahkam e'tiqod va milliy tarbiya, milliy o'zligini badiiy adabiyot orqali singdirish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *adabiyot, badiiy adabiyot, komil inson, milliy o'zlik, milliy tarbiya.*

ABSTRACT

The article discusses the importance of fiction in the education of the perfect man, one of the main goals of our national idea, its role in the education of the nation, as well as the future of our country through a high intellect, strong faith and national education, national identity through fiction. absorption issues are covered.

Keywords: *literature, fiction, perfect man, national identity, national education.*

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается значение художественной литературы в воспитании совершенного человека, одной из главных целей нашей национальной идеи, ее роль в воспитании нации, а также будущее нашей страны через высокий интеллект, крепкую веру и национальное воспитание, национальная идентичность через художественную литературу освещаются вопросы усвоения.

Ключевые слова: *литература, художественная литература, совершенный человек, национальное самосознание, национальное воспитание.*

KIRISH

Odamzod dunyoga kelibdiki, o'z tarixiy taraqqiyoti davomida sog'lom va barkamol, komil insonlarini tarbiyalashga alohida e'tibor qaratib kelgan. Bizning ona xalqimiz ham avlodlar kamoloti masalasi bilan jiddiy shug'ullanib kelgan. Bu borada o'zbek xalqining o'ziga xos, uzoq tarix tajribasi sinovidan o'tgan ajoyib an'analari bor.

Xalqimizning tarbiya borasidagi yetuk milliy ma'naviyati hamma vaqt umuminsoniy qadriyatlarining tarkibiy qismi bo'lib kelgan va shunday bo'lib qolaveradi. Hozirgi kunda mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlarning asosiy

maqsadlaridan biri sifatida yoshlarning bilim va manaviyatini yanada oshirish, ularning ham ma'nan ham jismonan sog'lom dunyoqarashga ega bo'lishlari uchun yetarli tarzda sharoitlarni ta'minlashdir. Ayniqsa keyingi yillarda yoshlar dunyoqarashini shakllantirish uchun badiiy adabiyotning ta'sirchan kuchidan ijobiy foydalanish ancha samarali bo'lmoqda.

O'zbekiston qahramoni Ozod Sharofiddinov aytganlaridek: "Men bir narsaga hayron bo'laverman, qachon qaramang, to'rtta odam yig'lsa farzand tarbiyasining og'irligi, ularni odam qilishning azoblighi to'g'risidagi hasratga duch kelamiz. O'-o'-v birodarlar, buni eng oson, eng arzon, eng samarali yo'li-usuli shundoq yoningizda turibdi-ku: bolangizni kitob o'qishga o'rgating, uning ko'nglida badiiy adabiyotga mehr va muhabbat uyg'oting, farzandlaringizga uch-to'rt so'mni qizg'anmay munazam kitob olib bering! Axir dunyoda kitobdan ham aqlliyoq, undan ham donoroq biron ustozni topib bo'ladimi? Axir kitoblarda yo'q narsaning o'zi yo'q-ku! Odamni odam qiladigan jamiki kuch qudrat, hikmat, go'zallik, aql va odob kitoblarida "Mana-man" deb turibdi-ku! Nahotki, bu buyuk nematdan, bebaho boylikdan bebahra bo'lib ham odam bo'lish mumkin deb o'ylasangiz?!"

Badiiy adabiyot azaldan xalqni, ayniqsa, yosh avlodni insonparvarlik, Vatanga muhabbat, rostgo'ylik va halollik, mehnatevarlik, xushmuomalalik va kamtarlik ruhida tarbiyalab kelgan.

Mustaqil fikrlash hamda ijodkorlik esa barkamol shaxs qiyofasida aks etuvchi sifatlarni yanada boyitadi. Zero, ijtimoiy taraqqiyotning muayayn bosqichida tashkil etiladigan faoliyatning ijobiy natijaga ega bo'lishida ushbu ikki xislat asosiy mezonlar sifatida e'tirof etilmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Insoniyat tomonidan asrlar davomida qadrlanib kelinayotgan, ijobiy mazmun kasb etgan, g'oya, qarash va nazariyalarning amaliy faoliyatini tashkil etishda yetakchi tamoyillar sifatida e'tirof eta oluvchi, o'y-fikrlari, maqsadi va xatti-harakatlarining salbiy xususiyatlardan holi bo'lishiga erisha oladigan shaxsgina komillik darajasiga ko'tarila oladi.

Mustaqillik bizga o'tmishdagi boy ma'naviy merosimiz durdonalarini haqiqiy, ilmiy ma'noda o'rganish baxtiga musharraf etdi.

Badiiy adabiyot insondagi xush xulq-atvor pokiza, adolatli sa'i-xarakatlarni xalqdan ajralmasdan, avval o'zida paydo qilish orqali komillik darajasiga yetishishni, so'ngra esa boshqalarni ham halollik, mehr-muruvvat, ezgulik, adolatlilikka chaqirishga da'vat etadi.

Birinchi Prezidentimiz Islom Karimov ma'naviyat sohasidagi fundamental asarlari bo'lmish "Yuksak ma'naviyat–yengilmas kuch" asarida badiiy adabiyot mavzusiga to'xtalib: "Insonni, uning ma'naviy olamini kashf etadigan yana bir qudratli vosita borki, u ham bo'lsa, so'z san'ati, badiiy adabiyotdir. Adabiyotning insonshunoslik deb, shoir va yozuvchilarning esa inson ruhining muhandislari, deb ta'riflanishi bejiz emas, albatta" [1]

Badiiy adabiyot inson ma'naviyati va e'tiqodini shakllantiruvchi vositadir. Chunki badiiy asarlarning qahramonlari timsolida muayyan millatga mansub eng ezgu va go'zal fazilatlar aks ettiriladi. Buning ustiga, millatning ijobiy sifatlari shunchaki aytib qo'yilmaydi, balki kishining tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatadigan, uni loqayd holdan chiqarib yuboradigan tarzda aks ettiriladi. Badiiy adabiyot insonning tafakkuriga qalbi orqali ta'sir ko'rsatadi va aqli bilan anglaganlarini uning tabiyatiga singdirib yuborishga xizmat qiladi. Ya'ni adabiyot kishining xarakter xususiyatlarini shakllantirishda, uning tuyg'ular tizimini qaror topdirishda qator avzalliklarga ega bo'lgani uchun ham shaxs estetik tarbiyasini shakllantirishida katta samara berishi tabiiydir. Turli davrlarda, turli ijodkorlar tamonidan yaratilgan matnlarni o'qish jarayonida insonda, yoshlarimizda iftixor, g'urur tuyg'usi paydo bo'ladi, u yoki bu hayotiy hodisaga o'z nuqtaiy nazari bilan qaray boshlaydi, nimanidir yoqlab, nimanidir inkor etadi, qaysi bir adabiy qahramonga o'xshagisi kelsa, o'zgasidan nafratlanadi. Shu bois badiiy adabiyot shaxs estetik tarbiyasida eng avvalo so'z va ruhiyat sanati bo'lib xisoblanadi. U inson ruhiyatiga nihoyatda nozik tovlanish va ohanglarni ilg'ashga, ularni aks ettirishga intiladi. Eng yuksak pag'onalariga chiqa oladigan badiiy adabiyot na'munalari insoniyatini to'lqinlantiradigan, hayajonga soladigan, o'y fikrlar, kechinmalar, orzu umidlarni ifodalaydi.

Badiiy adabiyotning falsafiy axloqiy-estetik g'oyalari milliy istiqlol mafkurasi uchun negiz, poydevor bo'lganligi uchun uni tadqiq etish dolzarb masaladir. Shuning uchun ham bugungi kunda badiiy adabiyotning falsafiy, axloqiy-estetik qirralarini o'rganish fan, maorif, ma'naviy ijtimoiy sohalarga olib kirish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Inson ma'naviy olamni his-tuyg'ulari, aql idroki va iroda ixtiyori yordamida o'zlashtirib boradi. Shaxs his-tuyg'ularini shakllantirish va tarbiyalash, go'zallikka nisbatan mehr uyg'otish bugungi kunning dolzarb muammosiga aylangan.[2]

Tarixiy tajribamiz shuni ko'rsatmoqdaki, aniq maqsadni ko'zlagan, ishonchli g'oya bilan qurollangan xalqgina jahon siyosiy maydonida o'z o'rniga ega bo'la oladi. Milliy g'oyamizni yoshlar ongiga singdirishda badiiy adabiyot bizning asosiy qurollarimizdan biri bo'lishi lozim. Chunki:

Birinchidan, badiiy adabiyot milliy g'oyamizning badiiy, ma'naviy ildizidir. Badiiy adabiyot mustaqil O'zbekistonda Vatan ravnaqi, yurt tinchligi, xalq farovonligi, o'zaro hamkorlik va yosh avlodni tarbiyalashda asosiy vositalardan biri bo'lib xizmat qila oladi;

Ikkinchidan, badiiy adabiyotdagi go'zallikni bilish, idrok etish inson badiiy estetik tafakkurini o'stiradi. Badiiy adabiyot namoyondalarining estetik qirralarini o'rganish, baholash, ibratli tomonlarini ko'rsatish hozirgi davr shaxsini komil inson qilib shakllantirishda alohida o'rin egallaydi;

Uchinchidan, badiiy adabiyot bizni xalqdan ajralmasdan, insonning nafaqat jismoniy va ichki ruhiy, ma'naviy dunyosini mukammal tarbiyasini qamraganligi bilan ham yuqori kamolot darajasiga – ya'ni komil inson bo'lishiga erishish uchun xizmat qiladi;

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, o'zining mohiyati bilan bunyodkorlikka undagan, mehr-shafqat, odamiylik, vatanparvarlik, ezgulik ruhi bilan sug'orilgan badiiy adabiyot, hozirgi zamon kishisida ham shunday go'zal xulqlarni shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Ona zaminimizda ming yillar yaratilgan badiiy merosimiz xalqimizning yuksak salohiyati, kuch-qudrati, bunyodkorlik an'analari haqida, vatanimizning shonli tarixi to'g'risida tasavvur va tushunchalar beradi. Shu muqaddas diyorda yashaydigan har bir inson qalbida g'urur-iftixor tuyg'ularini o'yg'otadi. Milliy mafkuraning asosiy vazifalaridan biri vatandoshlarimizning tafakkurida o'zlikni anglash, tarixiy xotiraga sadoqat, muqaddas qadriyatlarimizni asrab-avaylash, vatanparvarlik tuyg'usini kamol toptirishdan iborat ekan, badiiy meros va undagi g'oyalar yoshlarimizda yurtga nisbatan vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishning muhim omillaridan biri ekanligiga shak-shubha yo'q. Shunday ekan, o'lmas badiiy-adabiy merosimiz g'oyaviy tarbiyaning eng muhim vositalaridan biri bo'lib qoladi.

REFERENCES

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. T.:Ma'naviyat, 2009.
2. Husanov B.E. Shaxs va jamiyat munosabatlarida go'zallikning namoyon bo'lish xususiyatlari. Falsafa fanlari nomzodi, diss. Avtoreferati. – Toshkent, 2002. 4 bet.
3. Mustafayevich, B. A. (2021). Use of Fiction in the Formation of the Worldview of Youth. CENTRAL ASIAN JOURNAL OF LITERATURE, PHILOSOPHY AND CULTURE, 2(5), 37-40.

IBN AL-ARABIY BOY ILMIY MEROSIDA KOMIL INSON G'OYASINING AHAMIYATI

Raxmonberdiyev Islombek Ilhom o'g'li

TDSHU 2-bosqich magistranti

islombekrakhmonberdiyev@gmail.com

Ilmiy rahbar: fal.f.d Ja'far Xolmo'minov

ANNOTATSIYA

Mazkur tadqiqot ishida bugungi kun yosh avlodlarining ma'naviy axloqiy tarbiyasining shakllanishida tasavvuf ilmining ahamiyati to'g'risida va uni amaliyotga tadbiq etish jarayonida Ibn al-Arabiyning komil inson tushunchasining asl mohiyatini ochib berish maqsadga muvofiqdir. Tasavvuf ilmining bugungi kundagi ahamiyati va islom olamidagi tariqatlari asosida shakllanishi nuqtai nazaridan zohid, oshiq, orif tushunchalari bo'yicha mulohazalar keltirilgan va muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *Tasavvuf, Komil inson, Ibn al-Arabi, "Fusus al-hikam", "Futuhot al-Makkiya" Uilyam K. Chittik, Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino.*

ABSTRACT

In this research work it is expedient to reveal the importance of mysticism in the formation of spiritual and moral education of today's younger generation and a comparative analysis of the concepts of Ibn al-Arabi named "Al-insan al-kamil" in the process of its application in practice. In terms of the importance of mysticism today and its formation on the basis of the teachings of the Islamic world, the concepts of mysticism and Sufism have been discussed.

Keywords: *Sufism, Perfect man, Ibn al-Arabi, Fusus al-hikam, Futuhat al-Makkiya, William C. Chittick, Abu Nasr Farabi, Ibn Sina.*

АННОТАЦИЯ

В данном исследовании целесообразно раскрыть значение мистицизма в формировании духовно-нравственного воспитания современного молодого поколения и сущность концепции совершенного человека Ибн аль-Араби в процессе ее применения на практике. С точки зрения важности мистицизма сегодня и его формирования на основе учений исламского мира представлены и обсуждаются комментарии к понятиям аскетизма, любви и знания.

Ключевые слова: *суфизм, совершенный человек, Ибн аль-Араби, Фусус аль-Хикам, Футухот аль-Маккия, Вильям К. Читтик, Абу Наср аль-Фараби, Ибн Сина.*

KIRISH

Xalifa Horun ar-Rashid tomonidan Ispaniyaning Kardova shahrida qurilgan ilk masjid (milodiy 732-yilda) islom dinining Yevropa bo'ylab yoyilishiga mustahkam zamin yaratdi. Salkam uch yuz yil davom etgan ushbu yangi din e'tiqod va tafakkur tarzi Yevropa xalqlarining turmush va tafakkur tarzi, madaniyati, ma'naviy hayoti va dunyo-qarashiga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatdi. Yevropaning Ispaniya va Fransiya kabi bir qancha mamlakatlari shaharlarida masjidlar va madrasalar barpo etildi, tub aholining muayyan bir qismi islom dinini ixtiyor etdi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Mazkur maqolani tahlil qilish jarayonida ilmiy bilishning mantiqiylik, tarixiylik, izchillik va obyektivlik usullaridan keng foydalanildi. Zohidlik va oriflik tushunchalarining asl mohiyati mantiqiy izchillik jihatdan yoritib berildi. Tadqiqot jarayonida Xolmo'minov J.M. ning "Vahdat ul-vujud falsafasi va Naqshbandiya ta'limoti" nomli monografiyasi metodologik manba bo'lib belgilandi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musulmon Sharqining ilk Uyg'onish davri (VIII-XI asrlar) to'g'ri keladigan ushbu davr Sharq va G'arb olamining ilk to'qnashuvi edi. Ushbu to'qnashuv ayni paytda ichki tamaddun va ikki din o'rtasidagi ilk muloqot ham edi. Ana shu to'qnashuv va ayni paytda, ushbu muloqot natijasida Yevropada islom madaniyatidan baxra olgan G'arb falsafasi, Musulmon Sharqida esa Yevropa falsafasidan sarchashma olgan islom falsafasi yuzaga keldi. Aristotel, Suqrot va Platon asarlarining jadallik bilan arab tiliga tarjima qilinishi va sharhlanishi, shuningdek, musulmon mutafakkirlarining lotin va ba'zi bir Yevropa tillariga o'girilishi ushbu to'qnashuv muloqotning hosilasi edi. Aynan ana shu davrda Andalusiya (Ispaniya) islom falsafasining markazlaridan biriga aylandi. Ushbu davrda Andalusiya "Averroes" nomi bilan mashhur bo'lgan arab faylasufi va tabibi Ibn Rushd (1112, Kordoba-1198, Marokash) o'zining Aristotel asarlariga yozgan sharhlari hamda kalom falsafasi (Ashariya kalom maktabi) va tasavvuf ta'limotining yirik namoyondasi Imom Muhammad G'azzoliyning "Tahofutul-falosifa" (Faylasuflarga raddiya) nomli asariga raddiya sifatida yozgan "Tahofut ut-tahofut" (Raddiyaga raddiya) nomli asari bilan katta shuhrat qozondi. Darhaqiqat, Musulmon sharqi VIII-XI asrlarda taraqqiyotda G'arbdan oldinda edi; G'arb olimlari musulmon faylasuflari va tabiblaridan saboq olishgan; g'arb savdogari islom olamidagi savdoning ko'lamiga havas bilan qaragan; sharq mollari g'arbda zebu ziynat tovarlari hisoblangan. Sharq shaharlarining boyligi va hashamati G'arb uchun afsonadek tu-yulgan. Bularning

barchasi asosiy mafkura vazifasini bajargan islomning ijobiy xizmat buyuk, albatta. Ammo XII-XIII asrlardan keyin musulmon dunyosi dastlab turg'unlik, so'ng tanazzulga yuz tuta boshladi."¹⁵⁶ Musulmon sharqining ilk o'rta asrlardagi shuku-hi va taraqqiyoti shu darajada ediki," eramizning 711-yilida arablarning Ispaniyani ishg'ol etishi bilan markazlashgan qudratli davlat g'oyasi G'arb mamlakatlariga kirib bor di va Rim imperiyasi halokatidan so'ng inqirozga yuz tutgan Yevropaning rivojlanishiga zamin hozirladi. Oradan bir asrdan ko'proq fursat o'tgach mazkur g'oya asosida birlashtirilgan arab Ispaniyasi ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy rivojlanishga erishdi, aholi turmush darajasi yuk- saldi. Markazlashgan qudratli davlat qurish g'oyasi eng e'tiborli ijtimoiy nazariyaga aylandi. Ushbu nazariya nafaqat Ispaniya, balki unga qo'shni bo'lgan mamlakatlar, xususan Italiya va Fransiyada ham obro qozonishi tabiiy bir hol edi."¹⁵⁷

Saljuqiy sultonlar Alp Arslon va Malikshoh hukumronligi davrida Kichik Osiyo va Yaqin Sharqda mustahkam o'rnashib olgan saljuqiy turklar 1071 yilda Vizantiya imperatori Roman IV Diogenning 200 ming qo'shinini yengib, avval butun Kichik Osiyoni, keyinchalik Suriya va Falastinni zabt etishadi.¹⁵⁸ Usmonli turklarning Arab xalifaligi parchalanib ketganidan so'ng Yevropada zaiflashgan islom tamaddunini qayta tiklash maqsadida g'arbga qarab boshlagan yurishlari katolik cherkovi tomonidan uyushtirilgan salib yurishlari tomonidan muayyan darajada to'xtatiladi. 1096-1270- yillarda Rim papasi rahbarligi va G'arbiy Yevropa zodagonlari homiyligida Yaqin Sharqqa- Suriya va Falastin yerlari, Shimoliy Afrika mintaqasida olib borilgan bosqinchilik yurushlari "Muqaddas yer"- Falastinni ozod etish niqobi ostida avj oladi.¹⁵⁹ Ammo tarix sahifa- laridan ma'lumki, salib yurishlari ko'p holatlarda mag'lubiyat bilan yakun topgan. Ayniqsa, milodiy "1291 yilda Akra shahrining musulmonlar qo'liga o'tishi natijasida salibchilar Sharqdagi mulkini butunlay yo'qotdilar"¹⁶⁰ Salibchilarning musulmon sharqiga qilgan yurishlarini to'xtatishda Saljuqiy turklarning xizmati beqiyos bo'lgan. Bir tomon- dan Usmonli turklarning islomlashtirish harakati, ikkinchi tomondan qonli salib yurish- lari natijasida vayronaga aylanib borayotgan Yaqin Sharqning g'arbiy qismlari, Kichik Osiyo, Shimoliy Afrika va Yevropaning ba'zi hududlari Sharq va G'arb o'rtasidagi dialoglar markaziga aylandi. Aynan ana shu mintaqada bir qarashda islomiy bo'lgan, ammo asli xristianlik dinining aqidalariga asoslangan, shuningdek, xristianlikdek

¹⁵⁶ Islom ensiklopediya.-T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti"

¹⁵⁷ G'arb falsafasi.-T.: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati" nashriyoti", "Sharq", 2004.-2004.-B.323.

¹⁵⁸ O'zME, 7-jild.-T.: "O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.-B.443.

¹⁵⁹ O'sha kitob.-B.445.

¹⁶⁰ O'sha kitob o'sha bet.

tuyula- digan, ammo aslida islom dini e'tiqodi asosida vujudga kelgankeng qamrovli diniy-falsa fiy tafakkur shakllandi. Islom olamining buyuk faylasufi va ilohiyotshunosi, Musulmon Sharqida "Shayx- ul-akbar"- "Eng ulug' shayx" nomi bilan tanilgan orif shoir va irfon falsafasining yirik nazariyotchisi Muhyiddin ibn al-Arabi ham ana shunday murakkab siyosiy-ijtimoiy va madaniy-ma'naviy sharoitda ilm va tafakkur maydoniga kirib keldi. Muhyiddin ibn al-Arabi tasavvuf falsafaning o'zidan oldingi buyuk nazariyot- chisi – Hakim at-Termiziy ta'limotini chuqur o'rgangan, uning asarlaridan ko'plab iqtibos keltirgan. Vahdat al-vujud va komil inson ta'limoti asoschisi o'zining mashxur bo'lgan "Futuhot al-makkiya" nomli asarida 155ta diniy-falsafiy savolga mutafakkirning "Xatmul-avliyo" kitobiga suyangan holda javob qaytargan. Ayniqsa, Hakim at-Termiziy- ning nubuvvat (payg'ambarlik), valoyat (valiylik), ruuyat (uyg'oqlik va tush o'rtasidagi holat), qalb va nafs haqidagi nazariyalarini qo'llab quvvatlagan va yanada takomillash- tirgan¹⁶¹.

Muhyiddin ibn al-Arabi o'zining "sufiylik qomusi" deb atalgan "Futuhot al-Makki ya" asarini yaratishda mashxur mutasavvif lar va ilohiyotchilar qatori at-Termiziy asar-laridan ham foydalanganligi haqida J. Triningemning "Суфийские ордены в Исламе" asarida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Unda jumladan, shunday deyilgan: "Hakim at-Termiziy g'oyalari... Ibn al-Arabiya dek daho tomonidan tiklanmagunga qadar salkam xotiradan o'chib ketgan edi."¹⁶² Boyazid Bistomiy bilan deyarli bir zamonda yashagan, lekin undan ancha taniqliroq bo'lgan Hakim at-Termiziy g'oyalaridan ilhomlangan Ibn al-Arabi nubuvvat va valoyat tushuncha- larini talqin qilishda ham asosan undan foydalangan¹⁶³

Olmon sharqshunosi Karl Brokelmann aytishicha, "Fusus ul-hikam" ning 35 ta sharxi bor, ammo "Islom buyuk doirat ul-maorifi" da berilgan ma'lumotlarga ko'ra, Usmon Yahyo unga 120 ta sharx yozilganligini ta'kidlaydi.¹⁶⁴ V.V. Lavskiyning ta'kidlashicha, "Fusus al-hikam" ga 150dan ortiq sharxlar yozilgan.¹⁶⁵ Aytish joizki, islom irfoniy-falsa-fiy tafakkurida biror asar "Fusus al-hikam" chalik shuxrat qozonmagan.

Borliqning birligi va yagonaligi haqidagi ta'limot – Vahdatul ul-vujud ta'limotining asoschisi sifatida izdoshlari tomonidan "Ulug' shayx", "Aflotunning o'g'li" deb ardoqlan- gan Ibn al-Arabi ta'limotining o'ziga xosligi shundaki, unda g'arbiy va sharqiy tasavvuf an'analari qorishib ketgan. Sufiy sifatida u ratsionalizm va

¹⁶¹ Jafar Xolmo'minov "Vahdat ul-vujud falsafasi va Naqshbandiya ta'limoti" monografiya. Toshkent. Tafakkur-2020

¹⁶² Тримингем Дж. С. "Суфийские ордены в Исламе" - М.: София ИД Гелиос, 2002. - С. 306.

¹⁶³ Тримингем Дж. С. "Суфийские ордены в Исламе" - М.: София ИД Гелиос, 2002. - С. 332

¹⁶⁴ Жузжоний, Абдулхаким Шарый. Гасаввуф ва инсон. - Т.: "Адолат", 2001.

¹⁶⁵ "Суфийская мудрость" В.В. Лавский. - М "Март", 2007.

sxolastikaga nisbatan intiutiv bilim-ilohiy fayz afzalligining tarafdori edi. Uning uslubi asosi Qur'on va Sunnaning majoziy tadqiqi, mutlaq qamrovlilik hamda yaxlitlik tashkil etadi. Ilohiyot sohasida Ibn al-Arabiy mistik-panteist edi. Uning asarlarida xuddi hozirgi zamon teosofiya kabi teosofik va metafizik qarashlar, gohida xatto aqlga sig'maydigan paradokslar qorish-masi ham mavjud. U asos slogan Vahdat al-vujud, ilohiy tajalliy nazariyasi, komil inson, iymon, nubuvvat va valodat masalalariga oid qarashlari haligacha ahli sunna val-ja-moa ham shia ulamolari orasida katta ilmiy aqidaviy baxs-munozaralariga sabab bo'lib kelmoqda.

Shayx ul-akbar Muhyiddin ibn al-Arabiy falsafiy-irfoniy ta'limotining keyin davr- dagi tasavvufiy ta'limotlarga ta'siri masalasini o'rganish jarayoni Komil inson konsep- siyasi va Vahdat ul-vujud falsafasi va u bilan aloqador nazariyalar bo'm-bo'sh maydonda vujudga kelmagan ekan, degan xulosani keltirib chiqardi. Bu boradagi tadqiqotlar Ibn al-Arabiy ta'limotining asl ildizlarini birinchidan, islom dinining birlamchi manbaalari-Qur'oni Karim va Hadisi Sharifga borib taqalsa, ikkinchidan tasavvuf ta'limoti tarkibida "Hakimiya" nomli ilk falsafiy-irfoniy maktab ochgan Hakim at-Termiziy, Sharq aristo- telizmi namoyondalari- Abu Nasr Farobiy va Abu Ali ibn Sino, Buxoro ilmiy-nazariy tasavvuf maktabi namoyondalari Abuishoq Kalobodiy va Mustamliy Buxoriy tomoni- dan yaratilgan falsafiy-irfoniy ta'limotlarga borib taqalishini ko'rsatadi.

Islom falsafasi tarixida ilk marotaba "Fusus ul-hikam" nomi bilan asar yozishni Abu Nasr Forobiy boshlab bergan. U bu asarda falsafa - ratsionalizm va tasavvuf-irratsiona lizmni bir-biriga yaqinlashtirishga harakat qilgan. Shu maqsadda "ratsional dalillarni ba yon etib, aniq g'oyalarni bayon etish orqali sufiylarni maqsadga erishish yo'llarini falsafa-faning ratsional bilimlarini chuqurlashtirishga ko'maklashtiruvchi vosita deb baholaydi.¹⁶⁶ Forobiy "Fusus ul-hikamning bir necha bobida "vojib" (Xudoning vojibliigi zarurati) "imkon" (yaratilish, yaratilgan), "hayulo" (ratsional falsafa nuqtai nazaridan butun borliqdagi vujud ikkiga bo'linadi). "Vojib al-vujud" va "Mumkin al-vujud". Vojib al-vujud borlig'igi o'ziga tegishli bo'lgan Zot-Xudodir. Mumkin al-vujud borlig'i Vojib al-vujudga bog'liq bo'lgan, ya'ni, o'zidan o'zi bor bo'la olmaydigan, muayyan bir vaqtda mavjud bo'lib, muayyan bir vaqtda yo'q bo'ladigan. Barcha moddiy narsalar Mumkin al-vujud hisoblanadi. Olam javhar (substansiya) va araz (aksidensiya) dan iborat. Araz o'z vujudida javharga muhtoj. Uning vujudidagi javhar esa 5 qismdan iborat: hayulo, ko'ri- nish, jism, aql va nafs. Ushbu besh komponent ichidagi nafs tasavvufda tarbiya talab hisobla-nuvchi obyekt hisoblanadi. Tasavvuf tariqatlarida nafs tarbiyasi yoki ba'zi boshqa tariqatlarda

¹⁶⁶ Хотами, Саид Мухаммад. Ислом тафаккури тарихидан/Таржима Н Кодирзода.- Т. Минхож .2003

uni butkul o'ldirish orqali "Nafsi ammora"¹⁶⁷ dan "Nafsi roziya"¹⁶⁸, Nafsi marziya"¹⁶⁹, Nafsi Sofiya"¹⁷⁰ darajalari (xoslar, valiyar) darajasiga chiqish orqali komillik hosil qilish degan qarash Ibn al-Arabiyan to Xojagon-Naqshbandiya tariqati davrigacha say qallanib yetib kelgan.

Fikrim dalili o'laroq, Mavlono Jomiyning shogirdi Mir Alisher Navoiy o'zining "Nafahot ul uns" asarida ushbu misralarni keltiradi.

Kimki, nafs itini qilmish zabun

Olamda yo'q, unday shujo.¹⁷¹

Shujo atamasi bu yerda "shijoatli" ma'nosida qo'llanmoqda. Qiyosiy tahlil qiladigan bo'lsak, ushbu ta'rif Navoiy ijodida komil insonga alternativ o'laroq, "shijoatli inson, komil inson ma'nosida qo'llanilgan.

Ibn al-Arabiyaning komil inson haqidagi turli qarashlar, turli nomlar bilan, turlicha e'tiqodiy ideologiyalar bilan qorishgan holda mavjud bo'lgan. Undan keyin ham bun-day farqli qarashlar boshqa e'tiqodlarda qoldi. Bunga F. Nitshening "A'lo odam"i¹⁷² o'laroq misol keltirishimiz mumkin.

Ibn al-Arabiyaning Komil inson ta'rifini ilk marotaba o'zining "Fusus al-hikam" asarida tilga olgan. Qiziqarli jihati shundaki, hajm jihatidan ancha yirik hisoblanuvchi ushbu asarda komil inson atamasini atigi sakkiz marotaba qo'llagan. Shunda turli ishoralar, adabiy timsollar orqali badiiy tarzda gavdalantirishga harakat qilgan. Yapon sharqshunosi Masataka Takeshita o'zining "Fusus al-hikamda Komil inson nazariyasi" nomli ilmiy maqolasida "Ibn al-Arabiyaning metafizik antropologiyaga asoslangan Komil inson nazariyasi va uning Vahdat al-vujud nazariyasini bir-biridan ayro holda tasavvur qilish mushkul"¹⁷³. Xususan yapon islomshunos olimi Masataka Takeshita qo'shimcha qilib, Ibn al-Arabiyaning metafizikaga oid o'z asarida qo'llagan ilmiy terminlarining ma'no jihatidan serqirraligi uning Komil inson atamasini ham chetlab o'tmaganligini alohida ta'kidlagan. Komil inson (al-insan al-kamil) Ibn al-Arabiyaning ham bir necha olimlar¹⁷⁴ tomonidan muhokama qilingan bo'lsada, hech bir mutafakkir ushbu nazariyani Ibn al-Arabiyaning keng ochiq deb bermagan deb qo'shimcha qiladi yapon

¹⁶⁷ Muhammad Zohid Qutqu "Nafs nimadir". Tarjimon: Zebuniso Husayn Qizi. - T. 2020

¹⁶⁸ O'sha kitob 267-bet

¹⁶⁹ O'sha kitob 268-bet

¹⁷⁰ O'sha kitob 268-bet

¹⁷¹ Alisher Navoiy "Nafahot ul uns"

¹⁷² Нитше Ф. "Зардушт таваллоси", - Тошкент "Янги аср авлоди", 2007. - Б. Б.

¹⁷³ Masataka Takeshita "The theory of the perfect man in Ibn Arabi's Fusus al-hikam". Tokai University. 1983

¹⁷⁴ Tor Andrae, Die person Muhammads in lehre und glauben seiner gemeinde (Stockholm. 1918). pp. 349-352.

H.S. Nyberg, Kleinere Schriften des Ibn al-Arabi (Leiden 1919). pp. 92-103. R.A. Nicholson, "Some notes on the Fusus al-hikam" in studies in Islamic Mysticism (Cambridge 1921), pp. 149-161.

olimi. Ibn al-Arabiyan keyin undan Ibn al-Arabiyan qarashlari nihoyatda boy bo'lganligi va aynan shuning uchun ham turli ilmiy ilhomlangan Giloniy¹⁷⁵ va Abdurahmon Jomiy¹⁷⁶ Arabiy- ning qarash- larini tizimlashtirishda haddan tashqari soddalashtirishda tavakkalga qo'l urganlik- larini ham keltirib o'tgan.¹⁷⁷

Ibn al-Arabiyaning hayoti uning tafakkuridagi evrilishlarga o'xshab o'ta ziddiyatli va keskin kechgan. Uning ancha murakkab va chigal fikrlari, hech kim kutmagan g'oyalari ni hamma ham u xoxlagandek tushunavermagan. Natijada, qayerga bormasin, qaysi davr- da bo'lmasin, kim bilam muloqotda bo'lmasin, qarshiliklar va e'tirozlarga uchrab turgan, turli xil baxs munozalarga sabab bo'lgan. Natijada, ba'zi ulamolar tomonidan "Shayx ul Akfar" deb ham atalishiga, Arabiy ilgari surgan fikrlarining yangilash tushunilishi sabab bo'lgan.

Muhyiddin Ibn al-Arabiyaning o'zining asarlarida, xususan "Fusus al-hikamda Komil inson atamasiga bir qancha siymo, ramz va tushunchaga qiyoslangan holda ta'riflaydi.

Jumladan, Muhammad haqiqati (al-haqiqat al-Muhammadiya), Qalam (qolamun), Aql (aql), Haqiqatlar haqiqati (haqiqat al-haqa'iq) va boshqa shunga o'xshash ismlar orqali matn kontekstiga monand tarzda ramziy ifodalab ketishi baxslarga sabab bo'lishini payqash mumkin. Shuningdek, ko'p hollarda komil inson atamasining Muhammad (s.a.v) nomi bilan mengzib ketilishi Ibn al-Arabiyaning qarashlarining o'ziga xosligi hisoblanib, uning aynan komillikni Muhammad (s.a.v) bilan bog'lashiga yana bir dalil¹⁷⁸ hisoblanadi.

Ibn al-Arabiyaning nazdida komil inson – bu aqli avval yoki nafsi avval, aqli qull tushunchalari bilan ma'nodoshdir. Chunki Tangri taolo ilohiy nurdan ilk marta Aqli avval¹⁷⁹ ni yaratdi va uning suratu shaklini Komil inson qiyofasida zuhur etdi. Shuning uchun "Xala Qallohu Alama ala suratir-Rahmon" (Alloh odamni Rahmon suratida yaratdi). Ushbu ha disga dalil sifatida Qur'oni Karimning Tiyn surasining 4-oyatidan ham keltirish mumkin.

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ

Ushbu oyati karimada: "Batahqiq, Biz insonni eng yaxshi suratda yaratdik"¹⁸⁰, deya zikr etilgan.

Komil inson, shu tariqa, Allohning Rahmonu Rahim sifatlariga ega bo'ldi¹⁸¹, deydi.

¹⁷⁵ As for Jami's theory of the Perfect Man, see W.C. Chittick, The Perfect man in the Sufism of Jami, "Studia Islamica XLIX (1979), pp.135-157.

¹⁷⁶ Jili's book, al-Insan al-Kamil is analyzed by Nicholson in studies pp.77-142.

¹⁷⁷ So far, the most detailed and illuminating study on this subject is T. Izutsu, Sufism and Taosm, A Comparative Study of Key Philosophical Concepts (Tokyo, 1983), pp.218-262.

¹⁷⁸ Jili, al-Insan al-Kamil fi Ma'rifat al-Awakhir wa al-Awa'il (Kairo 1970) II, 72

¹⁷⁹ Нажмидин Комилов "Тасаввуф"

¹⁸⁰ Qur'oni Karimning ma'nolari tarjima va tafsiri. 4-qayta nashr. Abdulaziz Mansur. -T.: "Sharq" HMAK. 2012.

¹⁸¹ Саййид Содик Гухарин "Шархи истилоти тасаввуф". 1-жилд 125- бет.

Ibn al-Arabiyning fikricha, komil insonning yerdagi timsoli hazrat Payg'ambarimiz Muhammad(s.a.v)dir. Ul zot vujudlarida aqliy, ruhiy kamolot, dunyoviy va ilohiy bi-limlar jamuljam edi. Payg'ambarimiz xalq va Haq muqobilida turadilar va orada vosita edilar. Shunday bo'lgach, hamma odamlarni ham, xatto, anbiyo va avliyolar, donishmand larni komil inson deb atash joiz emas. Va agar Payg'ambardan tashqari o'zga zotlarga nisbatan bu sifat aytilar ekan, buni shartli ta'rif yoinki shu ulug' martabaga hurmat ehtirom sifatida qabul qilinishi kerak.

Sayyid Abdulkarim Geloniy fikriga ko'ra, har bir inson ikkinchisining o'rnini bosa oladigan nusxadir va bir-birining qarshida turgan ko'zgu kabidir. Bitta odamdagi hislat ikkinchisida ham aks etib turadi. Ammo farqi shundaki, bu akslanish ba'zilarida fe'l-harakat bilan bo'lsa, ba'zilarida esa quvva¹⁸², ya'ni hislat va xususiyatlar bilan bilan bo'ladi.

Demak, istedod va qobiliyat, xususiyat va sifatiga ko'ra bir-biriga o'xshash odamlar be-had ko'p. Bularni umumiy nom bilan xalq, odamlar yoki kishilar deb qo'ya qolamiz. Tariqatda riyozat qilib nafs roziya yoki nafs marziya¹⁸³ darajasiga yetgan Hoslarni ham o'z darajotlari mavjud. Ular Qur'onga to'liq ergashuvchi va Payg'ambarimiz sunnatlarini o'z hayot yo'llarida tadbiiq eta olgan zohid, zokirlar sifatida ko'riladi. Ammo shunday komil va akmal kishilar borki, ular kamolotda nafaqat o'zga odamlardan, balki bir-biridan ham keskin farqlanib turadilar. Bularni avliyo va anbiyo deb ataymiz. Bularning ham darajalari bor: ba'zilarini komil, ba'zilarini akmal, bir qismi fozil, ya'na bir qismi afzal, yana bir qismi afzalu akmaldir. Sayyid Abdulkarim Geloniy qo'shimcha qilib, "Komil inson voqean, Muhammad(s.a.v)dir va qolgan anbiyoyu avliyoning kamoloti unga nisbatandir, xuddi fozilning afzalga nisbatiday"¹⁸⁴.

Shayx Omuliy deydiki, haqgo'y olimlarning fikriga qaraganda, olam Komil inson haqiqati tufaylibarqarordir, zero falaklar uning nafasi bilan aylanadur, mulku malakut undan ta'lim olurlar. Shunday martabada komil insonni Haqning ko'zgusi deydilar. Haq taolo o'z ismi va sifatlarini faqat komil insonda ko'radi. Shuni ham ta'kidlaydilar ki, Komil insongina Haq qudratining buyukligi, cheksizligiga guvoh bo'la oladi.

Ibn al-Arabi, Shayx Omuliy, Abdulkarim Geloniy qarashlariga diqqat qilinsa, komil inson bir kayhoniy¹⁸⁵ vujud bo'lib ko'rinadi, uning sifatleri yerdagi foni odamlar sifatiga, aniq shaxslar xislatiga o'xshamaydi. Unda biz jamiki g'ayritabiiy

¹⁸² Нажмиддин Комилов "Тасаввуф"

¹⁸³ Muhammad Zohid Qutqu "Nafs nimadir" Sharq nashriyoti matbaa AJ. Toshkent. 2020. 268-bet

¹⁸⁴ Нажмиддин Комилов "Тасаввуф".

¹⁸⁵ Уша китоб 132-бет

kuchlarning majmuini mushohada etganday bo'lamiz. Bu yerda, albatta jismoniy kuch haqida gap bormaydi, zotan, ilohiyot haqida gap borganda jismoniy quvvat e'tiborli emas. Chunki xoliqiyat yaratgan yaratgan jismlar ilohiy qudrat oldida arzimas va o'jiz suratdadir. Komil inson bularning nazarida olamlarni egallagan, olamlarga, barcha jonzot va insonlarga ta'sir eta oladigan insoniyatni boshqaradigan bir Buyuk ruhdir, Ma'naviy-Aqliy qudratdir. Shu mazmunda uni Allohning xalifasi-o'rinbosari deyish mumkin.

Muhyiddin Ibn al-Arabiyning ijodi, qarashlari qanchalik baxsli va paradokslarga boy bo'lsa, shunchalik uning asarlarining o'rganilish qamrovi niyohatda ko'pdir. Ham sharq ham g'arb zamonaviy sharqshunos olimlari tomonidan keng qamrovli o'rganilgan. Xususan, Nyu-Yorkdagi Stoni Bruk universiteti Osiyo va Osiyo-Amerika tadqiqotlari kafedrasida faoliyat olib brogan Eronshunos olim Uilyam S. Chittikning ham Ibn al-Arabi ishlarini o'rganish boradagi xizmatlari ancha salmoqli. Ibn al-Arabiya Abdurahmon Jomiy ijodini o'rganish orqali qiziqib qolgan olim uning ko'plab asarlariga sharhlar yozgan va tarjima qilgan. U shunday deydi: "Borliq insonsiz nomukammal va maqsadsizdir. Uning asosiy vazifasi insoniyat mavjudligi ta'minlashdir. Komil inson esa borliqni Xudo tomonidan yaratilishining bosh sababidir"¹⁸⁶ (al-'ayn al-maqsudah)¹⁸⁷.

Ibn al-Arabi, avvalo, insonga (al-insan) ta'rif berar ekan, uni komil inson (al-insan al-kamil)ga taqqoslaydi. Shuningdek, komil insonni to'g'ri farqlay bilish uchun uni ikki toifaga bo'ladi. Ikkinchi toifaga Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ga barcha payg'ambarlar, nabiyalar va Allohning do'stlari valiylarni keltiradi. Birinchi toifaga esa komillik abadiy va o'zgarmas timsoli Payg'ambar Muhammad (s.a.v)ni keltiradi. Ushbu qarash bir muncha baxs va chalkashliklarga sabab bo'lganligi uchun ushbu qarashni tadqiqotchilar "Muhammad haqiqati" (al-haqiqa al-Muhammadiya) deb keltirishgan.

Inson borliqning bir bo'lagi bo'lganidan beri, borliqning ilohiy surati insonsiz nomukammaldir. Shuning uchun ham Ibn al-Arabi "Fusus al-hikam" asarining kirish qismida, "inson borliqning ruhi ekanligini, usiz borliq kemtik va jonsiz tanadek ekanligini aynan shuning uchun ham Alloh o'z ruhini unga pufladi va unga (insonga) jon ato etdi. Shu maqsadda Ibn al-Arabi insonni borliqning "ustuni" usiz koinot qulaydi va xalokatga yuz tutadi deb, komil inson bu yorug' olamni tark etgach ushbu jarayon boshlanadi, deya Muhammad payg'ambarga ishora qiladi."¹⁸⁸

¹⁸⁶ "Macrocosm, and Perfect Man" William C. Chittick. The Journal Islamic Culture Board Hyderabad, India.

1989/Volume LXIII, NOS. 1-2.

¹⁸⁷ Futuhat, vol, II, p 67.28.

¹⁸⁸ Fusus al-hikam, vol I, p 11.15.

Muhyiddin Ibn al-Arabiyy ozining “Fusus al-Hikam” asarida Komil inson tushunchasini matnning mazmuniga qarab turlicha talqin qilgan. Garchi ushbu tushunchani Ibn al-Arabiyydan oldin ham qo’llanilgan bo’lsada, hech kim uchalik texnik atama¹⁸⁹ sifatida uchalik mohirona qo’llab, yoritib berolmagan. Ammo nihoyatda kam qo’llaganligi bilan ham ajralib turadi. Masalan, uning metafizikaga oid risolalarida atigi uch marta ishlatganligi bilan ham hayratlanarli, deb ta’kidlaydi skandinaviyalik islomshunos olim H.S.Nayberg. Ushbu atama “Shajara al-qavm” asarida umuman qo’llanilmagan.

Ibn al-Arabiyy nazarda tutayotgan Odam(Adam) yer yuzidagi birinchi odam bo’lish “tarixiy odam” emas, balki insonning timsoli xolos. Ushbu ikki tushunchalar bir-biri-dan mutlaqo farq qilib, Ibn al-Arabiyy nazdida inson mavjudligining ontologik xususiyati hisoblanadi. Ushbu jihat nima sababdan uning asarlarida “Komil inson” atamasining kam qo’llanilganligini tasdiqlaydi. Odam(Adam) istilohi Arabiyyning boshqa risolalarida, xususan, “Insha al-Davair” hamda “al-Tadbirat al-Ilahiya” shaklida ham uchraydi. Aynan Komil inson atamasi boshqa o’rinlarda umuman ishlatilmagan. Genetik¹⁹⁰ mavjudot sifatida esa odam atamasi risolalarining barchasida deyarli barcha o’rinlarda qo’llangan.

XULOSA

Ibn al-Arabiyy komillikka erishish eng avvalo o’zini anglashdan boshlanadi. Kimki, o’zini anglasa, tanisa Allohni taniydi¹⁹¹, degan fikrni ilgari surgan. Mutasavvifning ushbu fikrini hadis orqali ham dalil keltirish mumkin:

نَمَّ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

Ya’ni, ”Kimki, nafsini (o’zini) tanisa, robbisini taniydi.” Ushbu hadis Ibn al-Arabiyy va uning komil inson haqidagi qarashlarini boyitgan va birmuncha avom uchun takomillashtirgan Aziziddin Nasafiy qarashlari bevosita ushbu hadisdan sharchashma olgan.

REFERENCES

1. Ja’far Xolmo’minov. Vahdat ul-vujud falsafasi va Naqshbandiya ta’limoti. Monografiya. Toshkent “TAFAKKUR” 2020.
2. Husayn Voiz Koshifiy «Futuvvatnomai sultoniyy» A. Qodiriy nomidagi xalq meros nashriyoti, 1994. Najmiddin Komilov tarjimasi

¹⁸⁹ R.A. Nicholson, “al-Insan al-Kamil”, Shorter Encyclopaedia of Islam (Leiden, 1974), p.170.

A. Jeffery, “Ibn al Arabi’s Shararat al-Kawm”, Studia Islamica, X(1959).51, n.1; Nasr, Muslim sages.

¹⁹⁰ Masataka Takeshita “The theory of the perfect man in Ibn Arabi’s Fusus al-hikam”. Tokai University. 1983

¹⁹¹ William.C.Chittick ”Divine Love”, Fusus al-Hikam Volume I, pp 77

3. Shayx Muxammad Sodiq Muxammad Yusuf.”Tasavvuf haqida tasavvur”
“Hilol- Nashr” 2019.
4. “Macrocosm, and Perfect Man” William C. Chittick. The Journal Islamic Culture
Board Hyderabad, India. 1989/Volume LXIII, NOS.1-2.
5. Po‘latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma‘rifatga qo‘shgan
xissasi.// “SCIENCE AND EDUCATION” Scientific journal Volume 1, Special issue
2020 136-144 P.
6. Masataka Takeshita “The theory of the perfect man in Ibn Arabi's Fusus al-
hikam”.Tokai University.1983

**MAKTABGACHA TALIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI
MAKTAB TA'LIMIGA TAYYORLASHDA NUTQ O'STIRISH
MASHG'ULOTLARINING AHAMIYATI**

Isomova Farog'at Tojiddin qizi

Samarqand davlat universitetining O'zbekiston -Finlandiya pedagogika instituti
1- bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada MTTlari tarbiyalanuvchilarini maktab ta'limiga tayyorlashda nutq o'stirish mashg'ulotlari va ushbu mashg'ulotlarning bolalar rivojlanishidagi ahamiyati yoritib berilgan.

***Kalit so'zlar** : til, nutq, bilim, ko'nikma, malaka, obrazli bayon qilish ,maktab ta'limiga tayyorlash*

**ВАЖНОСТЬ РЕЧЕВОГО РАЗВИТИЯ В ПОДГОТОВКЕ ДЕТЕЙ К
ШКОЛЕ В ДОШКОЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЯХ**

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются упражнения на развитие речи при подготовке учащихся МТТ к школьному обучению и важность этих упражнений в развитии детей.

***Ключевые слова:** язык, речь, знания, умения, компетенции, образное выражение, подготовка к школьному образованию.*

**THE IMPORTANCE OF SPEECH DEVELOPMENT IN PREPARING
CHILDREN FOR PRESCHOOL EDUCATION**

ABSTRACT

The article discusses speech development exercises in the preparation of MTT students for school education and the importance of these exercises in children's development.

***Keywords:** language, speech, knowledge, skills, competencies, figurative expression, preparation for school education*

KIRISH

Mustaqil taraqqiyot yo'lidan yuqori sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan mamalakatimizda nafaqat iqtisod hamda siyosat balki, ilm-fan, madaniyat va ta'lim sohasida ham ko'plab rivojlanish strategiyalari ishlab chiqilmoqda. Shulardan biri "Maktabgacha talim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" bo'lib ushbu

konsepsiyada rivojlangan mamlakatlar (hozirgi kunda Janubiy Koreya) modellaridan namuna olib, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning yo'l xaritalari belgilab berildi. Zero prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ushbu soha haqida quyidagicha fikr bildirganlar: "Qaysi sohani olmaylik, biz zamonaviy yetuk kadrlarni tarbiyalamasdan turib biron-bir o'zgarishga, farovon hayotga erisha olmaymiz. Bunday kadrlarni, millatning sog'lom genofondini tayyorlash, avvalo, maktabgacha ta'lim tizimidan boshlanadi." Maktabgacha ta'limning asosiy vazifasi bolalarni maktabda ta'lim olishga tayyorlashdan iboratdir. Ya'ni bolalar maktabgacha ta'limda aniq bilimlarnigina emas, fikrlash ko'nikmasini egallashi, tengdoshlari va kattalarning nutqlarini tushunishlari, ular bilan erkin fikr almashish, hamkorlik asosida faoliyat ko'rsatishi talab etiladi. Bolalarning ona tilida obrazli va mantiqiy fikrlashi, tasavvurlarini nutq orqali to'g'ri ifodalashi o'zini nazorat qilishi, boshqarishi, kuzatish, eshitish, eslab qolish, umumlashtirish, solishtirish kabi aqliy tayyorgarlikka ega bo'lishi zarur. Bu vazifani bajarishda, albatta, MTTlarda nutq o'stirish mashg'ulotlarining o'rni, ahamiyati kattadir.

Ushbu mashg'ulotlarda bolalar tarbiyachi tomonidan beriladigan bilimlarni egallash bilan bir qatorda, tengdoshlarining ham nutqini tinlab ularni tushuna olishlari kerak bo'ladi. Zero til (nutq) kishilarning o'zaro aloqa vositasi bo'lib, u barcha kishilar uchun baravar, teng xizmat qiladi, shu bois til ijtimoiy hodisa bo'lib, jamiyat taraqqiyotidagi o'zgarishlar, yangilanishlar tilda o'z aksini topadi. Nutq o'stirish mashg'ulotlari maktabgacha ta'limda bolalarni og'zaki nutqini o'stirish, tengdoshlari va kattalar bilan nutqiy muomala malakalarini shakllantirish orqali nutqda so'zdan to'g'ri va o'rinli foydalanish, ya'ni nutq va xulq egasi bo'lish kabi ma'naviy axloqiy sifatlarni, so'zlash odobini egallashni shakllantiradi. Maktabgacha ta'lim davrida bolalar 2-3 ming so'z boyligiga ega bo'lish va undan foydalanish, eshitganlarini aytib berish, ko'rganini gapirib berish, suratlarga qarab mazmun bo'yicha hikoya tuzish va uni aytib berish, asosiy tayanch so'zlar yordamida hikoya tuzishga o'rgatiladi. Shuningdek, nutqning ifodaliligi, nutq tovushlarini to'g'ri, aniq talaffuz etish, tilning grammatik shakllaridan nutqda to'g'ri foydalanish, badiiy asarni tinglash, tushunish, mazmunni eslab qolish va so'zlab berish, asar qahramonlari nutqi xususiyatlarini ajrata bilish, obrazli bayon etish kabi amaliy intellektga ega bo'lishni rivojlantiradi, maktabga nutqiy jihatdan tayyorlaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bola, eng avvalo, tilning tovush tomonini egallashi kerak, yani tovushlarni to'g'ri talaffuz etishi lozim. Nutqning tovush tomoni ustida ishlash o'zbek tilining

fonetikasi va orfoepiyasiga asoslanadi. Bola kattalarga taqlid qilib, soʻzlarda urgʻuni toʻgʻri ishlatishga oʻrganib oladi, ona tilining intonatsion tomonini oʻzlashtiradi hamda soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilishga odatlanadi. Ayniqsa, bola atrofdagilar bilan nutqiy muloqotda boʻlayotganda samimiy ohangda, burro va aniq gapirishga oʻrgatiladi. Zero hozirgi kunda MTTlarida talim jarayonlarini tashkil qilishda „Ilk qadam“ davlat dasturi hamda „Ilm yoʻli“ variativ dasturlaridan foydalanilmoqda.

XULOSA

Ushbu dasturlarning vazifasi taʼlim tarbiya jarayonlarini samarali tashkil etish va ushbu jarayonda maktabgacha talim yoshidagi bolalar egallashi kerak boʻlgan bilim, koʻnikma va malakalar belgilab berilgan. Jumladan nutq oʻstirish sohasi boʻyicha bolalarning „Nutq muloqot oʻqish va yozish malakalari“ sohasi kompetensiyalari belgilangan. „Ilm yoʻli“ variativ dasturidagi ushbu sohadagi oʻquv-tarbiyaviy faoliyat yakuniga yetgandan soʻng 6-7 yoshli(maktabga tayyorlov) bolalar quyidagi koʻnikmalarga ega boʻladi:

-nutqni eshitadi va tushunadi;

-oʻz nutqida toʻgʻri talaffuz, qulay gramatik shakllar va xilma-xil gap konstruksiyalaridan foydalanadi;

-ikkinchi tilni oʻrganishga qiziqish namoyon qiladi;

-ikkinchi tilni egallash boʻyicha dastlabki bilimlarni koʻrsatadi;

-badiiy adabiyot asarlariga qiziqish namoyon boʻladi ;

-soʻzning lugʻaviy boʻgʻinli fonetik tuzilishi toʻgʻrisida tasavvurga ega boʻladi ;

-turli maʼno shakllarini mustaqil ravishta tuzish va soʻzlab berishni biladi ;

-yozishning dastlabki malakalari va vosotalaridan foydalanishni biladi;

Har bir bolada nutqning bunday sifatlarini tarbiyalash, kelgusi hayotida, yani maktabda, oʻquv yurtlarida taʼlim olishda, mustaqil mehnat faoliyatida jamoa, jamiyat orasida oʻz fikrlarini toʻliq va tushunarli qilib bayon etishda muhim ahamiyatga egadir.

REFERENCES

1. Anna Golubeva, D.Shankar, V.Nazarova, Y.Narolskaya, M.Ismoilova, Li Dong Vuk. „Ilk qadam“ Maktabgacha taʼlim muassasalarining davlat oʻquv dasturi. Toshkent-2018.-107 b.
2. I.V.Grosheva, Ye.F.Say, S.S.Mirjalilova, N.I.Medvedova. „Ilm yoʻli“ variativ dastur. Toshkent: „Sano-standart“, 2020.-16 b.
3. Sh.Fayzullayev Bolalarni maktabga tayyorlash metodikasi. Oʻquvqoʻllanma/. Samarqand-2020. 60-63 betlar.

YAPON MUMTOZ ADABIY MANBALARIDA QO‘LLANGAN METAFORALAR VA ULARNING DINIY -FALSAFIY TALQINI

Haydarova Umida

Farg‘ona davlat universiteti Amaliy ingliz tili kafedrası o‘qituvchisi

e-mail:umiimija@gmail.com

ANNOTATSIYA

Kamakura davrida yozilgan “Hojoki” va “Tsureduregusa” asarlari davr va yo‘nalish hamda mualliflar hayotining o‘xshashligi bois, ikki asarda qo‘llangan metaforalar tahlil qilinib, Lakoff va Johnson konsepti asosida guruhlarga ajratildi. Asarda qo‘llangan metaforalarning diniy-falsafiy ma‘nolari ko‘rib chiqildi. “Hojoki”da ko‘rib chiqilgan 26 ta metafora va “Tsureduregusa” da foydalanilgan 50ta metafora tahlil qilindi va ularning ma‘nosidan, “kelib chiqish asosi”, kundalik hayotdan olingan “daryo”, “suv”, “shabnam” kabi metaforalar bilan “maqsad asosi”, mavhum tushunchalar “dunyo”, “inson” ta‘riflangani va “o‘tkinchilik” konseptini ilgari surilgani aniqlandi .

Kalit so‘zlar: "Hojoki", "Tsureduregusa", metafora, Lakoff va Jonson konsepti, buddizm

АННОТАЦИЯ

Метафоры, использованные в «Ходзёки» и «Цурэдрэгуса», написанных в период Камакура, были проанализированы и разделены на группы на основе концепции Лакоффа и Джонсона. Рассмотрены религиозно-философские значения метафор. Были проанализированы 26 метафор «Ходзёки» и 50 метафор «Цурэдрэгуса» и определены их целевые или исходные домены.

Ключевые слова: « Ходзёки», «Цурэдрэгуса», метафора, концепции Лакофф ва Джонсон, буддизм.

ABSTRACT

The metaphors used in “Hojoki” and “Tsureduregusa” that written during the Kamakura period were analyzed and divided into groups based on Lakoff and Johnson concept. The religious and philosophical meanings of metaphors were considered. The 26 metaphors of “Hojoki” and 50 metaphors in “Tsureduregusa” were analyzed and their target or source domains were defined.

Keywords: “Hojoki”, “Tsureduregusa”, metafora, Lakoff va Johnson konsepti, buddizm

KIRISH

“Hojoki”da ifodalangan metaforalar va ularning ma’nolari

Kamono Chomei (1153-1216) Kamakura davrida yashab ijod etgan shoir, musiqachi, yozuvchidir. Otasi Kamo ibodatxonasining monaxi bo‘lib, Chomei sakkiz yoshda ekanida vafot etadi. Buvisi qaramog‘ida bo‘lib, ruhiy tomondan qiyin hayot kechiradi. Shunga qaramay, u adabiyot va musiqaga oshno bo‘ladi. “Hoshshinshu” nomli wakalar to‘plami hamda buddizmdan ta’sirlangan holda 1207-yilda “Hojoki” asarini yozadi. Aslida shinto monaxi oilasida tug‘ilgan bo‘lishiga qaramay, keyinchalik buddizmni qabul qilgan Chomei asarlarida ham buni aks ettiradi. Yuqorida aytib o‘tilganidek, Kamakura davrida buddizmni omma orasida yoyish ishlari jadal olib borilganligi uchun ham Chomei buddizmning zen yo‘nalishida tarkidunyo qiladi va umrining oxirini kichik bir kulbada o‘tkazadi¹⁹².

“Hojoki” asari xorijiy tillar, xususan, rus tiliga “Записы”, ingliz tiliga “Essays of Idleness” deb tarjima qilingan bo‘lsa-da, “Hojoki”ning asl ma’nosi “4ga 4hajmli kichik kulbada yozilgan esdaliklar” dir.

Tarkidunyo qilgan Chomei Buddha yo‘lini o‘rganadi va uning “o‘tkinchilik(mujokan)” g‘oyasini asarda aks ettiradi¹⁹³.

Yuqorida ko‘rib o‘tganimiz kabi tadqiqot ishlari ko‘plab amalga oshirilgan bo‘lsa-da, aynan “Metafora va “Hojoki” “ doirasida olib borilgan ishlarni deyarli uchratmaymiz.

Demak, dastlab “Hojoki”da qo‘llangan metaforalarni ko‘rib o‘tamiz:

“Hojoki” da qo‘llangan metaforalar (jadval 1)

N:	“Hojoki”da metaforalarning misollarda berilishi	Metafora	Metaforalarning “Xalqaro ramzlar lug‘ati(1196)”asosidagi ma’nolari
1.	ゆく川の流るは絶えずして しかも元の水にあらず。 Oqayotgan daryo bir zum to‘xtamas, hozirgi suv oldingisi bo‘lolmas.	ゆく川 (daryo)	“Daryo” hamda “suv” so‘zlari “Xalqaro ramzlar lug‘ati (Sekai shinboru jiten)”ga ko‘ra “daryo so‘zi “kosmos”, “dunyo”, “shakl o‘zgarishi”,

¹⁹² <https://www.jstor.org/stable> (Yapon mumtoz adabiyoti tadqiqotlari).

¹⁹³ <https://www.enotes.com/kamo-no-chomei> (Mumtoz adabiyotlar fondi).

2		水(suv)	“boylik”, “suv” esa “hayot” va “o‘lim”, “inson” ning ramzi ekanligi yoziladi(B.209.).
3.	よどみに浮かぶうたかたは、かつ消え、かつ結びて、久しくとどまりたたためしなし。 Goh ko‘rinib, goh yo‘qolib borayotgan suv ustidagi pufakchalar doimiy emas.	うたかた (pufakchalar)	Pufakchalar inson hayotiga muqoyasa qilinadi, shuningdek vaqt, dunyo so‘zlarining majoz hamdir(B.201.).
4.	玉敷の都のうちに、棟を並べ、薨を争へる、高き、賤しき、人の住.... Olmosdan gilam yozilgan shaharda past-baland ular qad rostlab turibdi. Ammo ularning ham hech biri abadiy emas, avvalgilaridek yo‘qlikka mahkum.	玉敷の都 (Olmos yozilgan shahar)	Bu metafora dunyo so‘zi o‘rnida qo‘llanmoqda. Olmosdek yal-yal chiroyli ko‘rinsa-da, aslida o‘tkinchi. Shahar so‘zi dunyo ma’nosida keluvchi hollar ko‘p uchraydi(B.761.).
5.	その主と住みかと、無常を争ふさま、いわば朝顔の露に異ならず。	主と住みか (uy va uning sohibi)	Uy samo, borliq, dunyo ramzlarida qo‘llanadi(T.T.B.31.).
6.	Uy va uning sohibi o‘tkinchilikda pechakgul va unga qo‘ngan tonggi shabnamdir.	朝顔の露 (pechakgul va shudring)	Pechakgul dunyo, shabnam esa inson metaforalaridir.(T.T.B.31.) .

“Hojoki”da hammasi bo‘lib 26 ta metafora tahlil qilindi va ularning ma’nosidan ko‘rinadiki, metaforalar aynan “dunyo”, “inson” tushunchalariga nisbatan ishlatilgan hamda ularning o‘tkinchi ekanligini ta’riflaydi.

O. Tomoyuki Lakoff va Johnson tomonidan metaforaning ikki: ong bo'shliq(mental space) ya'ni o'xshayotgan narsa, hodisalar taalluqli bo'lgan "kelib chiqish asosi"(sauce domain), o'xshatilayotgan narsa, hodisalar tegishli bo'lgan "maqsad asosi"(target domain)dan iborat ekanligini aytadi hamda "Argument is war" metaforasi tahlilini keltirib o'tadi¹⁹⁴. Aynan shu shaklda "Hojoki" da qo'llangan "daryo" metaforasini ko'rib chiqaylik.

Aloqadorlik (Correspondence)

Kelib chiqish asosi (sauce domain)

Maqsad asosi(target domain)

Daryo

Dunyo

Suv.....inson

Suvning oqishi.....o'zgarish, davomiylik

Pufakchalar.....inson hayoti

kabi xususiyatlar bilan inson hayoti davomida orttirgan tasavvur dunyosi, dunyoqarashi orqali, o'zi uchun mavhum bo'lgan narsalarni osonroq shaklda ifodalashga va tushinishga harakat qilgan. "Kelib chiqish asosi" – inson tajribasiga tayangan "daryo" metaforasi, boshqa bir, mavhum tushuncha – "maqsad asosi" "dunyo" so'zini ifodalash orqali "o'tkinchilik(mujo)" konseptual metaforasini izohlagan.

"Tsuredzuregusa" asarida foydalanilgan metaforalarning tasnifi

Yoshida Kenko (1284-1350) mashhur yapon yozuvchisi va buddist monaxidir. Uning nodir asar namunasi sifatida tanilgan "Tsuredzuregusa" (Omonat yaproqlar) asari 1330-1332-yillar mobaynida yaratilgan. Aslida, shinto oilasida tug'ilgan bo'lishiga qaramay, zen-buddizm yo'nalishiga e'tiqod qiladi va umrining so'ngida dunyodan voz kechadi.

"Tsuredzuregusa" asarining Kamakura davridan to hozirga qadar kitobxonlar orasida ko'p o'qilishi unda aynan buddizm g'oyalarining oson tilda ifodalanganligida deb baholanadi¹⁹⁵.

Shunday ekan Kenko "mujo"ni ifodalash maqsadida qanday metaforalardan foydalanganini ko'rib chiqaylik.

"Tsuredzuregusa" da qo'llangan metaforalar (jadval 2)

¹⁹⁴ Tomoyuki O. A network of construction of Japanese based on Existential Construction. – J.: Hitsujisho, 2002. – B. 137.

¹⁹⁵ Hiroaki S. Mujotoha nanika. – J.: Overlook, 1995. – B.193.

N:	“Tsureduregusa” da metaforalarning misollarda berilishi	Metaforalar	Metaforalarning “Xalqaro ramzlar lug‘ati (1196)” asosidagi ma’nolari
1.	ありたきことは、まことしき文の道、作文・和歌・くわんげんの道、また有職に公事の方、人の鏡ならむこそいみじかるべけれ。 Adabiyot, she’riyat, musiqa, din yo‘li insonning ko‘zgidir.	鏡 (ko‘zgu)	Buddizmda “oyna” nafsidan ozod bo‘lgan poklik timsolidir. Shuningdek toza yurak va istaklaridan voz kechgan qalbni ifodalaydi(B.213.).
2.	家居の、つきづきしくあらまほしきこそ、仮の宿りとは思へど、興あるものなれ。 Uy qarzga berilgan boshpanadir. Shu bois ham unga mehr qo‘ymaslik lozim.	仮の宿り (qarzga berilgan boshpana)	Bu so‘z, asosan, dunyo metaforasida ishlatiladi. Islom diniga ko‘ra dunyo karvonsaroy, undagi xonalar esa karvondagilarga qarzga beriladi va bu so‘z aynan inson va uning hayoti ramzidir.(B.1107.).
3.	同じ心ならむ人と、しめやかに物語して、おかしきことも、世ははかりだとも...Bir xil dunyoqarashga ega do‘st bilan ajoyib suhbat qurib, g‘alati holat va dunyoning tarozi ekanini unutasan.	はかり (tarozi)	Tarozi tenglik, muvofiqlik ramzidir(p.761.).
4.	折節の移り変はるこそ、ものごとにあはれなれ。 Fasllar o‘zgaruvchanligi uchun ham qiymatga egadir.	季節 (fasl)	Fasl adabiyotlarda turli xil ramzlarni ifodalaydi. Bahor-yoshlik, yoz-shakllanish, kuz-kamolga yetish, qish esa botish, o‘chish, kuchsizlanish demakdir.

			Shuningdek, fasllar muqaddas hayovonlarning ham ramzidir. Bahor qo‘zichoq, kuz quyon kabi.(p.456.).
5.	Sentabr oyining boshlarida do‘stim bilan sayr etdik. U meni bir joyga olib bordi va u yerdagi maysaga qo‘ngan shudring, mayin shabada insonga huzur baxsh etardi. Do‘stim bir eshikka kirdi va birozdan so‘ng ortga qaytdi. Eshikni bir chiroyli ayol yopdi va men uni kuzatdim. Oradan bir oylar chamasi do‘stim vafot etdi.	Ayol	Ayol hayot bag‘ishlovchi, uni asrovchi ramzidir.(p.624.).
6	かたくななるひとの、その道知らぬは、そぞろに神のごとくにいへでも、道知れる人はさらに信もおこさず。Bu yo‘lni bilmaydigan inson xudoni tanimaydi, tushungani esa e‘tiqodga ega.	道(yo‘l)	Yo‘l so‘zi haqida simvollar lug‘atida yozib o‘tilmagan. Lekin T. Takedaning “Tsureduregusa” tadqiqotida “yo‘l”, buddizmning zen yo‘nalishiga olib boruvchi usul, yo‘l sifatida bayon etiladi ¹⁹⁶ .
7.	人は蟻に集まりて、東西に急ぎ、南北に走る。 Inson chumoli va uning kabi yig‘ilib sharq-u g‘arbgga shoshiladi, shimol-u janubga chopadi.	蟻 (chumoli)	Chumoli jamoa, mehnatkash va ishonchli kelajakning ramzlaridir(B.45.).

¹⁹⁶ Takeda T. Tsureduregusa. – J.: Kakugawashoten, 2002. – B. 203.

Asarda 50 ga yaqin metaforalar qoʻllangan boʻlib, ular dunyo va uning oʻtkinchiligini tasvir etadi. Umrining soʻngi yillarida dunyodan voz kechib, budda ibodatiga tutingan, dunyo va oʻtkinchilik gʻoyasi asosida oʻz hayot yoʻlini qayta tahlil qilgan Kenko hayotiy aqidasi metaforalar asosida chiroyli bayon etadi. “Tsureduregusa” asari aynan “oʻtkinchilik (mujo)” gʻoyasini targʻib etish maqsadida yozilgan¹⁹⁷.

Asarlarda qoʻllangan metaforalarning diniy-falsafiy talqini

Dastlabki bobda kognitiv lingvistika nazariyasida metaforaning oʻrni, tushunchasi haqida soʻz yuritdik. Higashi M. Lakoff va Johnson nazariyasida metafora hayotiy detallar asosida mavhum hodisalarni izohlashi, din mavhum tushuncha va baayni metaforalar, hattoki, diniy, muqaddas kitoblarda qoʻllanganini aytib oʻtadi¹⁹⁸.

K. Aoʻki ham ilmiy ishida din haqida toʻxtalib oʻtadi. Asosan, xristianlik dinining muqaddas kitobi “Injil” da keltirilgan jummalarni keltirib ularni metafora sifatida baholaydi va quyidagicha misolni keltiradi:

4) 「キリスト教ではイエスの「われは戸なり」、「われはぶどうの木なり」、「われは道なり、真理なり、生命なり」などとというメタファー表現はきわめて多い¹⁹⁹。

“Kirisutokyodeha Iesuno “Wareha to nari”, “Wareha budouno ki nari”, “wareha michi nari, seimei nari””.

“Xristian dinida Isus tilidan aytilgan “Biz eshikmiz”, “Biz uzum daraxtimiz(vinomiz)”, “Biz yoʻlmiz, hayotmiz””.

K. Aoki fikrini davom ettirib bu kabi soʻzlar aynan metafora ekanligini, dinning mavhum, borliqdan anglanmaydigan tushunchalarini ochib berishga qaratilganini aytib, “Men vinoman” metaforasini, inson vino ichgandan soʻng qanchalik lazzatlanib, huzur-xalovat topsa, din yoʻlini tanlagach ham ayni shu faragʻotga erishadi kabi fikrni jonli tarzda yetkazishga harakat qilgan deb yozadi.

M. Higashi esa “Metafora va buddizm” nomli ilmiy ishida Budda oʻgʻitlari doirasida asosan quyidagi ikki xil tushunchani ifodalashda metafora qoʻllangani tahlilini beradi:

- a) “苦しむ” – qiyinchilik;
- b) “無常” – oʻtkinchilik;

¹⁹⁷ Oʻsha asar. – B. 225.

¹⁹⁸ Higashi M. Bukkyoto metaf-. – J.: Tokyo Gaikoku daigaku, 2011. – B. 9.

¹⁹⁹ Aoki K. Ninchiimironno tetsugaku. – J.: Ooshukanshoten, 2002. – B. 38-57.

Bu g'oyalarni ifodalashda metaforalar qo'llangan misollarni keltirib tahlil qiladi. Y. Mori "Buddizm va metafora, yanada batafsil aytilsa, "qiyinchilik" va metafora, "o'tkinchilik" va metafora Buddaning o'g'itlari orasida ko'plab qo'llangan. Shu sababli ham buddizm ta'sirida yozilgan ("Hojoki", "Tsureduregusa") asarlar va she'rlarda ham "o'tkinchilik" g'oyasining ifodalanishida metaforalardan keng qo'llanilgan" deb yozadi²⁰⁰.

XULOSA

Shunga ko'ra yuqorida keltirib o'tilgan, mumtoz manbalarda keltirilgan metaforalarni hozirgacha qilingan tadqiqot ishlari doirasida hamda Lakoff va Johnsonning "kelib chiqish asosi(sauce domain)", "maqsad asosi(target domain)" nazariyasiga asoslanib diniy-falsafiy ma'no tashishga xizmat qilgan deb xulosa qilish mumkin. Lekin, "Tsureduregusa" asarining yakuniy bobida Kenko bolalik chog'larida eshitgan bir qo'shiqni keltiradi va qo'shiqda harflar metaforalar orqali ifodalanadi. Tadqiqotchi T. Takeda Kenko bu qo'shiqni bolaligida eshitganini, asar yakunida uni eslab, zuihitsuning an'anasini davom ettirganini yozadi, ammo uning "o'tkinchilik" g'oyasi, buddizm bilan aloqasi yo'qligini aytib o'tadi²⁰¹.

Yana bir tadqiqotchi U. Kamida esa asar buddizm ruhiyatida yozilgan bo'lsa-da, qo'shiqqa bu g'oya umuman daxldor emasligini aytib o'tadi²⁰².

Shu sababli, "Hojoki"da qo'llangan metaforalarning hammasi (26) diniy-falsafiy ma'noga ega, "Tsureduregusa"da qo'llangan 50 metaforadan to'rt(futatsu moji, ushino kakumoji, suguna moji, yugami moji) metafora diniy-falasafiy ma'no tashishga xizmat qilmaganligi o'rganildi.

REFERENCES

1. Tomoyuki O. A network of construction of Japanese based on Existential Construction. – J.: Hitsujisho, 2002. – B. 137.
2. Hiroaki S. Mujotoha nanika. – J.: Overlook, 1995. – B.193.
3. Takeda T. Tsureduregusa. – J.: Kakugawashoten, 2002. – B. 203.
4. Higashi M. Bukkyoto metafa-. – J.: Tokyo Gaikoku daigaku, 2011. – B. 9.
5. Aoki K. Ninchiimironno tetsugaku. – J.: Ooshukanshoten, 2002. – B. 38-57.
6. Mori Y. Bukkyo, sakuhin, metafa-. – O.: Osakadaigaku, 2009. – B. 67.
7. Takeda T. Tsureduregusa. – J.: Kakugawashoten, 2002. – B. 253.
8. Kamida U. Kenko to mujo. – K.: Kansaidaigaku,1996. – B. 273.

²⁰⁰ Mori Y. Bukkyo, sakuhin, metafa-. – O.: Osakadaigaku, 2009. – B. 67.

²⁰¹ Takeda T. Tsureduregusa. – J.: Kakugawashoten, 2002. – B. 253.

²⁰² Kamida U. Kenko to mujo. – K.: Kansaidaigaku,1996. – B. 273.

9. Kosimov, A. (2021). THE IMPACT OF SELF-EFFICACY IN ENHANCING ENGLISH PROFICIENCY AMONG UZBEK HIGH SCHOOL STUDENTS. *British View*, 6(1).
10. Umaralieva, M. M. (2014). THE IMPORTANCE OF COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING AND LEARNING. In ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ЛИНГВООБРАЗОВАНИЕ (pp. 433-436).
11. Umaralieva, M. (2021). SOME CHALLENGES IN ENCOURAGING INDEPENDENT LEARNING. *Academic research in educational sciences*, 2(4), 1878-1882.
12. Sultanovna U. S. ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN THE WORK OF S. RICHARDSON "PAMELA OR THE REWARDED VIRTUE". – 2020.
13. Ugli, Qurbonov Nasibullo Khabibullo, Durdona Uktamova Bakhtiyor Qizi, and Kholmatov Shakhriyor Zokhidjon Ugli. "TEACHING VOCABULARY TO HIGH-LEVEL STUDENTS." *Archive of Conferences*. Vol. 3. No. 3. 2020.
14. Мамаева М. Э., Шокирова М. Ш. Роль лингвистического образования в развитии культуры личности студента //Потенциал современной науки. – 2016. – №. 1. – С. 140-143.
15. Мамаева, М. Э., & Шокирова, М. Ш. (2020). EDUCATIONAL POTENTIAL OF FOREIGN LANGUAGES. In Проблемы развития современного общества (pp. 400-403).
16. Холматов Ш., Йўлдошева М. ИНГЛИЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА СЎЗ УРҒУСИ ДАРАЖАЛАРИНИНГ АҲАМИЯТИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. 3.
17. Игамбердиева, Ш. (2021). Развитие навыков творческого сотрудничества будущих преподавателей иностранного языка при использовании технологии «бит-урок». *Общество и инновации*, 5(11/S), 190-198.
18. Kosimov, A. (2022). THE IMPORTANCE OF CHOOSING APPROPRIATE ASSESSMENT TOOLS IN LANGUAGE TEACHING AND ITS IMPACT TO SECOND LANGUAGE ACQUISITION. *British View*, 7(1).
19. Usmonova, D. S. (2020). COMPARATIVE TYPOLOGICAL ANALYSIS OF SEMANTIC-STRUCTURAL FEATURES OF CONDITIONAL INCLINATION IN DIFFERENT SYSTEMATIC LANGUAGES. *Проблемы современной науки и образования*, (4-2), 21-23.
20. <https://www.jstor.org/stable> (Yapon mumtoz adabiyoti tadqiqotlari).
21. <https://www.enotes.com/kamo-no-chomei> (Mumtoz adabiyotlar fondi).

MASOFAVIY TA'LIM SHAROITIDA O'QUV FANLARINI INTEGRATSIYALASH TAMOYILLARI

M.M. Mirqosimova

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi,

“Din psixologiyasi va pedagogika” kafedrası professori, p.f.d.

ANNOTATSIYA

Ijtimoiy gumanitar fanlarni o'qitishni kommunikativ va kasbiy kompetensiyalar orqali rivojlantirish, mustaqil ta'lim olishni kuchaytirish, o'quv-me'yoriy ta'minot, ta'limni raqamlashtirish bilan uyg'unlikda shakllantirish masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Talabalarning ijtimoiy gumanitar fanlarni o'rganishga motivatsiyasini rivojlantirish o'quv jarayonini an'anaviy va aralash ta'lim integratsiyasida tashkillashtirish hamda ta'lim amaliyotiga talabalarni faollashtiruvchi usullarni joriy etish bilan bog'lanadi. Ushbu maqolada masofaviy ta'limda o'quv fanlarini integratsiyalash tamoyillari va metodik talablar yoritilgan. Integratsion dars modeli, uning bosqichlari hamda natijalarni baholash mezonlari tavsiya qilingan.

Kalit so'zlar: *dunyo ta'limi, raqamlashtirish jarayoni, ta'lim tizimi, pedagog kadrlar, kommunikativ va kasbiy kompetensiyalar, an'anaviy va aralash ta'lim integratsiyasi, integratsiyalash talablari, tamoyillari, integratsion dars bosqichlari, integratsiyalash modeli, tavsiyalar.*

АННОТАЦИЯ

Актуальность приобретают вопросы развития преподавания социальных и гуманитарных наук через коммуникативные и профессиональные компетенции, усиления независимого обучения, образовательного и нормативного обеспечения, формирования образования в гармонии с цифровизацией. Развитие мотивации студентов к изучению общественных наук связано с организацией учебного процесса в условиях интеграции традиционного и смешанного образования и внедрением методов, активизирующих студентов в учебной практике. Рекомендуется интегрированная модель урока, его этапы и критерии оценки результатов.

Ключевые слова: *мировое образование, процесс цифровизации, система образования, преподавательский состав, коммуникативные и профессиональные компетенции, интеграция традиционного и смешанного образования, интеграционные требования, принципы, этапы интеграционного урока, интеграционная модель, рекомендации.*

ABSTRACT

The issues of the development of teaching social sciences and humanities through communicative and professional competences, strengthening of independent learning, educational and regulatory support, the formation of education in harmony with digitalization are gaining relevance. The development of students' motivation to study social sciences is associated with the organization of the educational process in the context of the integration of traditional and mixed education and the introduction of methods that activate students in educational practice. An integrated lesson model, its stages and criteria for evaluating the results are recommended.

Key words: *world education, digitalization process, education system, teaching staff, communicative and professional competences, integration of traditional and mixed education, integration requirements, principles, stages of an integration lesson, integration model, recommendations.*

KIRISH

Jahon ta'limining xalqaro standart tasnifida uzluksiz ta'lim vazifalari alohida qayd etib o'tilgan. Xususan, mazkur standartda bilimlarning asosiy sohalarini o'rganish va tushunishlari uchun talabalarga imkon berish, qulay pedagogik shart-sharoitlar yaratish hamda o'quvchi-talaba shaxsini har tomonlama rivojlantirish kabilar belgilab berilgan. Bu vazifalar oliy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalardan unumli foydalanishni talab qiladi. Ayni damda, ta'lim jarayonlarini integrativ tashkil etish, integratsion ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, konsentrlangan va modulli ta'lim talablari asosida o'qitish mazmuni va metodikasini aniqlashtirishni taqozo etadi. Xalqaro standartga muvofiq, ta'limning asosan bir nafar o'qituvchi pedagog tomonidan amalga oshirilishi ham integratsion o'qitish tizimini innovatsion shaklda takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirdi.

Dunyo miqyosida oliy ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda integrativ pedagogikadan foydalanish, o'qitish jarayonlarining integratsiyalashuviga kompleks yondashuvni tatbiq etishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Ayniqsa, mavzular, fanlar va transfanlararo integratsiyani qo'llash asosida ta'lim mazmunini takomillashtirish, konsentrizm tamoyili asosida o'quv materiallarini tizimlashtirishning modullashgan integratsiyasini joriy etish alohida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mazkur jarayonda ta'lim modelini tanlash, muloqot turlarini aniqlashtirish, axborot va boshqaruv tizimini ishlab chiqish, ta'lim beruvchilar faoliyatini

rejalashtirish, o'qitishning shakl, metod va vositalarini oqilona tanlashga asoslangan integrasion darslarni loyihalash muhim dolzarblik kasb etadi. Bugungi kunda biz qayd etgan masalalarni ilmiy tadqiq qiluvchi qator tadqiqot ishlari yaratilgan. (1 – 10.) . Respublikamizda fanlararo aloqadorlik va integrasion o'qitish jarayonlarini tashkil etish masalalari bo'yicha R.Mavlonova, R.Safarova, E.Turdiqulov, A.Musurmonov, P.Musaev, A.Ch.Choriev, M.Ashirova, Sh.Yusupova kabi olimlar ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishgan. Mazkur tadqiqotlarda fanlararo aloqadorlikning turli yo'nalishlari va tamoyillari, ularning o'quv jarayonida muayyan fanlarni o'zlashtirishda qo'llanilishi, o'quv fanlararo aloqadorlik asosida ta'lim mazmuniga qo'yiladigan talablar ilmiy-amaliy jihatdan o'rganilgan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) olimlaridan A.Usmanova, N.Griщенko, T.Chijova, T.Jukova, N.Pankova, N.Bogoyavlenskiy, M.Lvov, T.Ramzayeva, S.Yurtaev, N.Algazina, N.Persevalarning tadqiqot ishlarida boshlang'ich sinf va alohida o'quv fanlarini o'qitish, ona (rus) tili darslari samaradorligini oshirish, grammatik tushunchalarni anglash va o'zlashtirishda hamkorlikda o'qitish texnologiyalaridan foydalanish masalalari o'rganilgan. Rus pedagog olimlaridan X.Yulbarsova [2]. Bu o'z navbatida, hozirgi va istiqbol talablariga javob beradigan, mustaqil fikr yurituvchi va ijodiy faoliyat ko'rsatuvchi yetuk shaxsni shakllantirishga imkon beradi. Zero, u tahsil oluvchilardan faqatgina tahlil qilish va sintezlash operatsiyalarini talab qilish bilan chegaralanib qolmasdan, balki mavhumlashtirish, algoritmlashtirish, turkumlash, shartli belgilar yordamida ifodalash, sabab – oqibatli aloqadorlikni aniqlash, tahlil etish, sintezlash, tizimlashtirish, modellashtirish kabi yuksak darajali tafakkurlash operatsiyalarini talab etadi. Bu operatsiyalar o'rganilayotgan ob'ektning barcha muhim jihat va xususiyatlarini ajratib olib (tabaqalashtirib), mohiyati va mazmunini anglab yetish va ularni umumlashtirish orqali amalga oshiriladi. Demak, integratsiya har doim ham uning ikkinchi tomoni bo'lgan tabaqalashtirish (differensiatsiya)ga tayangan holda rivojlanib boradi yoki aksincha", - kabi qarashni bayon qilgan bo'lsa, G.S.Kostyukning fikricha: "Tabaqalanish differensiatsiya – ruhiy jarayonlar va holat (xususiyat)larni ko'payishiga olib kelsa, integratsiya – tartibga keltirish, subordinatsiya va uning natijalarini ma'lum ketma-ketlikda joylashtirishga olib keladi. Integratsiyalash yo'li bilan yangi psixologik jarayon, yangi faoliyat tuzilmasi xosil bo'ladi. Bu yangi tuzilma ilgari alohida-alohida bo'lgan elementlardan sintezlash yo'li bilan hosil qilinadi.

Agar XIX – XX asrlar oralig'ida jahon pedagogikasida A.Gerd, D.Kaygarodov, A.Pavlov singari olimlar boshlang'ich maktabni tashkil qilish, unda olamni anglash

jonli va jonsiz predmetlar haqida yaxlit tushunchalarni shakllantirish orqali amalga oshirilsa, o'quvchining biluv faoliyati samarali kechishi haqidagi o'z qarashlarini bayon qilgan bo'lsalar, Y.A. Komenskiy, D. Lokk, M.Pestalotssi, K.D. Ushinskiy qarashlarida ayni ta'lim samaradorligiga fanlararo aloqa vositasida erishish mumkinligi asoslandi. Ushbu qarash XX asrning oxirgi o'n yilliklariga qadar N.M. Belyankova, A.V. Usova, Y.M. Kolyagin, O.E. Jirenko, N.G. Kuchmenko, L.I.Naymushina kabi olimlarning tadqiqot ishlarida amalga oshirilgan. S.Baranova, N.Talizina, M.Lvov, N.Svetlovskaya kabi olimlarning ishlarida ancha takomillashtirildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunga qadar boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish bo'yicha ham qator ilmiy tadqiqot ishlari yaratilgan, xususan, R.Mavlonova va N.Raxmonqulovalar, NamDU o'qituvchisi p.f.n. N.Abdullayevaning shu yo'nalishdagi tadqiqot ishlari mavjud. Professorlar R.Mavlonova va N.Rahmonqulovalar "Boshlang'ich ta'limning integratsiyalashgan pedagogikasi", "Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi, innovatsiya va integratsiyasi" nomli o'quv qo'llanmalarini yaratganlar. Ammo Oliy ta'limda shaxsga yo'naltirilgan texnologiyalardan unumli foydalanish asosida ta'lim jarayonlarini integrativ tashkil etish, integrasion ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish, konsentrlangan va modulli ta'lim talablari asosida o'qitish mazmuni va metodikasini aniqlashtirish; oliy ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda integrativ pedagogikadan foydalanish, o'qitish jarayonlarining integratsiyalashuviga kompleks yondashuvni tatbiq etishga doir tadqiqotlarga ehtiyoj juda katta. Zamonaviy ta'limda olimlar Y.V. Bondarevskaya, I.S.Yakimanskaya, V.V. Serikov, N.I.Alekseyev tomonidan shaxsga yo'naltirilgan ta'limning bir qator konsepsiyalari ishlab chiqilgan. Ular o'ziga xos ijtimoiy-pedagogik, didaktik va psixologik aspektlar birlashtirilgan turli texnologiyalarni taklif etishgan. Bu texnologiyalardan Rossiya va boshqa Hamdo'stlik mamlakatlari ta'limida foydalanilmoqda. Ta'limning ma'lum tizimi doirasidagi o'quv materialini integratsiyalash uch bosqichda amalga oshiriladi.

Respublikamizda ta'lim-tarbiya sifati hamda samaradorligini oshirish, raqobatbardosh pedagog kadrlarni tayyorlash tizimini takomillashtirish, ta'limning integrasion o'quv-uslubiy ta'minotini mustahkamlashga doir qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, integrallashgan ta'lim texnologiyalarini qo'llashning metodik mexanizmlarini aniqlashtirish, integrasion mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazishning pedagogik shart-sharoitlarini takomillashtirishga alohida zarurat

mavjud. Xo'sh, xilma-xil sohalar bo'yicha o'quv fanlarini o'qitishda integrasion texnologiyalarni qanday shaklda qo'llash mumkin? Bu jarayonda qanday ta'lim tamoyillariga tayanish lozim?

1.Integratsion mashg'ulotlarning texnologik xaritasini ishlab chiqish lozim. Mashg'ulotning har bir bosqichi va unda amalga oshiriladigan faoliyat mazmuni xaritada yaqqol ko'zga tashlanadi.O'qituvchi pedagog qadam baqadam tizimli va rejali faoliyatni tashkil etadi. Natijada, mavzulararo integratsiyalash talabalar o'zlashtiradigan bilim, tarkib toptiriladigan ko'nikma va malakalarning o'zaro uzviylik, izchillik hamda yaxlitlik tamoyillari asosida shakllantirishga qulay sharoit yaratish imkonini beradi .

2.Qaysi fanni o'qitishda qaysi fan bilan mavzulararo integratsiyalash mumkinligini oldindan loyihalashtirish zarur. Masalan, "Din psixologiyasi" fanini o'qitishda ko'plab mavzularni "Dinshunoslik" fani bilan integratsiyalash maqsadga muvofiq. Bunday holatda har ikki fan o'qituvchisi yondosh mavzular bo'yicha dars mashg'ulotini birgalikda loyihalashtirishlari talab qilinadi. Dars mashg'uloti esa **"binar ta'lim metodi"** ga asoslanadi.

Integratsiyalashgan darslarni tashkil etishda o'qituvchidan alohida mahorat, dars tuzilishini puxta o'ylash va qator metodik talablar asosida rejalashtirish talab etiladi. O'qituvchi qaysi mavzu qaysi mavzu bilan; qaysi tushuncha qaysi tushuncha bilan integratsiyalashiriladi?, qanday metodlar, vositalar, usullar orqali o'quvchilarga yaxlit bilim, tushunchalar berish mumkin? - kabi savollarga aniq javob topishi kerak.

Integratsiyalashgan darslar markazida turuvchi o'quv fani mavzusi, tayanch tushuncha va bilimlar, tarkib toptirish ko'zda tutilgan bilim, ko'nikma hamda malakalar, ta'lim maqsadlari (ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi) va pedagogik vazifalar tizimlashgan holda integratsiyalashgan boshqa o'quv predmetlari; integratsiyalashirilayotgan mavzu va tushunchalar bilan uzviylashtiriladi.

3.Barcha xususiy metodikalarni ("Tarix o'qitish metodikasi", "Psixologiya fanini o'qitish metodikasi" v.h.k.) o'qitishda "Umumiy pedagogika" fani bilan integratsiyalashgan holda o'qitish maqsadga muvofiq. Bu fanlararo integratsiyalash hisoblanadi va alohida tamoyillarga asoslanadi: bunda integratsiyaning turli darajalaridan foydalanish maqsadga muvofiq:

a) mavzularni avvalgisi keyingisini to'ldirishga yo'naltirish asosida ketma-ketlikda taqdim etish;

b) o'quv dasturlarida o'zaro uyg'unlashgan nuqtalarni topish va mavzulararo uyg'unlikni ta'minlash;

v) modullashgan integratsiyadan foydalanib, turdosh o'quv fanlari orqali o'zlashtirish ko'zda tutilgan bilim va tushunchalarni muayyan tizimga solish .

4. Integrativ dasturlar yaratish orqali bir necha o'quv fanlariga oid mavzularni uyg'unlashtirgan holda taqdim etish mumkin.

Darhaqiqat, integratsiyalashgan texnologiyadan foydalanish natijasida pedagogik, psixologik jihatdan ta'lim maqsadlarini amalga oshirishda qulay shart-sharoit vujudga keladi; umumdidaktik talablar uzviylikda bajariladi; talabning vaqti, kuchi tejaladi; ortiqcha ruhiy va jismoniy zo'riqlashlarning oldi olinadi, ta'lim samaradorligi oshadi; zarur ko'nikma va malakalarni, tushunchalar hamda bilimlarni o'quv fanlari mazmunini uyg'unlashtirish natijasida har tomonlama chuqur o'zlashtirish imkoni yaratiladi.

XULOSA

1. Integratsiyalashgan darslarning birinchi xususiyati talaba shaxsiga yo'naltirilganligidir. An'anaviy darslardan farqli integratsiyalashgan ta'lim talabani har jihatdan rivojlantirishga, tarbiyalashga, ijodkorlikka yo'llaydi.

2. Integratsiyalashgan darslarda bir yoki ikki pedagog ta'lim jarayonini tashkil etuvchi va boshqaruvchi sifatida faoliyat olib boradi. O'qituvchi talaba hamkorligi ta'lim jarayonini harakatga keltiruvchi asosiy faktorga aylanadi.

3. Integratsiyalashgan darslar markazida umumlashtirilgan, tizimlashtirilgan o'quv topshiriqlari, savollar turadi va ular vositasida didaktik tahlil va umumlashtirish (analiz va sintez) amalga oshiriladi. Talabalar mustaqil izlanishga, fikrlashga, qaror qabul qilishga yo'llanadi. Darsning xilma-xil bosqichlari va funksiyalari faol jarayonga aylantirilishi tufayli biri ikkinchisiga birikib, yaxlit didaktik jarayonni yuzaga keltiradi.

4. Integratsiyalashgan darslarda talabalar jamoasi to'la qamrab olingan holda faoliyatga, faollikka, izlanishga fikrlashga, o'ylashga jalb etiladi:

Ikkilik, uchlik, to'rtlikdagi (2x2) (3x3) (4x4) yoki rolli o'yinlar, bahslar, musobaqalar shaklida jamoaviy o'quv-biluv faoliyati tashkil etiladi. Ayniqsa, muammoli ta'limdan foydalanish, muammoli vaziyatlarning integratsiyalashgan mashg'ulotlarda yoki muammoning fanlararo bog'liqlikda berilishi ta'lim samaradorligini kafolatlaydi.

5. An'anaviy ta'limda bo'lgani kabi masofaviy ta'limda ham o'qituvchi pedagog mahorati, uning ijodkorlik salohiyati ta'limning sifati bilan natijaviyligini ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Абдуллаева Ш.А. Ҳамкорлик педагогикаси. – Т.: Фан ва технология, 2017.

- Б. 178.
2. Юсупова Ш., Режапова Д. Интеграцияли дарслар ташкил қилиш методикаси. – А.: 2007.
  3. Мирқосимова М. Ўқувчиларни адабий таҳлил малакасини шакллантириш ва такомиллаштириш усуллари //Тошкент. – 1995. – Т. 194. – С. 345.
  4. Mirqosimova M. THE VIEWS OF AHMED YASSAVI ON SPIRITUAL EDUCATION //The Light of Islam. – 2019. – Т. 2019. – №. 1. – С. 10.
  5. Shohistahon D. et al. TECHNOLOGIES OF “SMART CITY” IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 2. – С. 6357-6363.
  6. Yusupov O. et al. IMPROVING WRITING SKILLS USING COMMUNICATIVE COMPETENCE //International Journal of World Languages. – 2021. – Т. 1. – №. 2.
  7. Мирқосимова М. М. ТАЛАБАЛАРДА АНАЛИТИК ТАФАККУРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2020. – Т. 2. – №. 4. – С. 478-481.
  8. Мирқосимова М. М. МАСОФАВИЙ ТАЪЛИМ ШАРОИТИДА ЎҚУВ ФАНЛАРИНИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШ ТАМОЙИЛЛАРИ //Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал. – 2020. – Т. 1. – №. 1.
  9. Mirqosimova Miss M. AESTHETIC EDUCATION AND THE FORMATION OF A CULTURE OF READING AMONG YOUTH THROUGH WORKS OF ART //The Light of Islam. – 2020. – Т. 2020. – №. 1. – С. 128-138.
  10. Мирқосимова М. М. Социальная реабилитация детей с ограниченными возможностями здоровья //Инклюзивное образование и психолого-педагогическое сопровождение лиц с ОВЗ и инвалидов: от раннего возраста до профессиональной подготовки. Региональные практики и модели. – 2020. – С. 128-132.
  11. Мирқосимова М. М. ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДА ТОЛЕРАНТЛИК СИФАТЛАРИНИ ШАКЛАНТИРИШ ЗАРУРАТИ //ИННОВАЦИИ В ПЕДАГОГИКЕ И ПСИХОЛОГИИ. – 2020. – №. SI-2№ 4.
  12. Шукуров Ф. А., Халимова Ф. Т., Мирқосимова М. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА АДЕКВАТНОСТИ САМООЦЕНКИ, ТРЕВОЖНОСТИ И ТИПОВ ВНД У СТУДЕНТОВ //Агаджаньяновские чтения. – 2020. – С. 254-256.

13. Шукуров Ф. А., Миркосимова М. ХАРАКТЕРИСТИКА НАПРАВЛЕНИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ И ТИПОВ ВОСПРИЯТИЯ НОВИЗНЫ СТУДЕНТАМИ //Агаджаньяновские чтения. – 2018. – С. 306-307.
14. Mirqosimova M. Fundamentals of formation and improvement of literary analysis skills in students. Monograph //Tashkent: Subject, 2006.–114 pp. – 2006.
15. Mirqosimova M. M. The use of modular learning technology in teaching primary school students to think independently //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 4. – С. 783-791.
16. Mirkasimova M. M. PRINCIPLES OF INNOVATIVE PEDAGOGY //Conferencious Online. – 2021. – С. 61-62.
17. Назаров А. Психологические особенности руководителей, влияющие на принятие управленческих решений //Молодой ученый. – 2019. – №. 44. – С. 298-300.
18. Nazarov A. S. Psychological analysis of levels of administration of management decisions //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 3. – С. 1-5.
19. Умаров Б. М., Назаров А. С. Низоли вазиятларда бошқарув қарорларини қабул қилишнинг ташкилий ва ижтимоий-психологик механизмлари //Молодой ученый. – 2020. – №. 7. – С. 352-353.
20. Nazarov A. S. et al. Қарор қабул қилиш бошқарув фаолиятининг психологик мезони сифатида //Молодой ученый. – 2020. – №. 11. – С. 280-282.
21. Назаров А. С. Adoption of management decisions as the main function of the modern manager //Проблемы современной экономики. – 2020. – С. 7-12.
22. Назаров А. С., Худайбергенова З. Socio-psychological features of management decision-making //Молодой ученый. – 2020. – №. 50. – С. 430-432.
23. Назаров А. С. Psychological aspects of managerial decision making //Молодой ученый. – 2020. – №. 44. – С. 45-48.
24. Назаров А. С. Принятие управленческих решений как основная функция современного менеджера //Вопросы экономики и управления. – 2020. – №. 2. – С. 1-5.
25. Nazarov A. S. Psychological foundations of managerial decision-making //Молодой ученый. – 2021. – №. 3. – С. 46-48.
26. Назаров А. С. THE PSYCHOLOGY OF DECISION-MAKING STRATEGIES //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 1-7. – С. 79-82.
27. Назаров А. С. и др. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РАЗРАБОТКИ И РЕАЛИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ

//Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 2-9. – С. 31-35.

28. Назаров А. Scientific and methodological foundations of the influence of the social and psychological properties of the manager on managerial decisions //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 523-532.

29. Назаров А. Научно-методические основы влияния социальнопсихологических свойств руководителя на управленческие решения //Общество и инновации. – 2021. – Т. 2. – №. 4/S. – С. 523-532.

30. Назаров А. С., Митина О. В. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИНЯТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ //Наука и мир. – 2020. – №. 12-1. – С. 73-75.

31. Назаров А. С. и др. Психологический анализ уровней принятия управленческих решений и факторов, влияющих на него //Молодой ученый. – 2020. – №. 21. – С. 739-740.

32. Nazarov A. S. RAHBAR FAOLIYATIDA BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISH TAMOYILLARINI IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK XUSUSUSIYATLARI //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. Special Issue 2. – С. 342-348.

33. Назаров А. РАЎБАРНИНГ ШАХСИЙ КОМПЕТЕНТЛИ ОМИЛИНИНГ БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШГА ТАЪСИРИНИНГ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК ТАҲЛИЛИ.

34. Umarov B. M. PSYCHOLOGICAL FEATURES OF DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF MANAGEMENT DECISIONS IN THE ACTIVITIES OF MANAGERS //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2021. – №. 5-9. – С. 50-54.

35. Umarov B. PSYCHOLOGICAL PROBLEMS OF PREVENTION OF EXTREMISM AND TERRORISM AMONG YOUNG PEOPLE //The Light of Islam. – 2018. – Т. 2018. – №. 1. – С. 23.

36. Умаров Б. М. БОШҚАРУВ ҚАРОРЛАРИНИ ҚАБУЛ ҚИЛИШДА РАЎБАР ШАХСНИНГ ИНДИВИДУАЛ-ПСИХОЛОГИК ХУСУСИЯТЛАРИ.

37. Умаров Б. М. Психология. нопедагогик олий таълим йуналиши талабалари учун дарслик. – 2011.

38. Умаров Б. М. Неблагополучная семейная микросреда как фактор возникновения отклоняющегося поведения несовершеннолетних детей и подростков //Российский научный журнал «Федерация. – 2008. – №. 8. – С. 51.

39. Умаров Б. М., Ражабова Ф. П. Вояга етмаганларда хулқ оғиши ва тарбия бузилишининг ижтимоий-психологик омиллари //Современное образование (Узбекистан). – 2015. – №. 8.
40. Umarov B. M. et al. THE RELIGIOUS AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE ACTIVITIES //The Light of Islam. – 2020. – Т. 2020. – №. 1. – С. 122-127.
41. Rasulov A. I. PSIXOLOGIYA TA'LIM YO 'NALISHI TALABALARIDA SHAXS SO 'ROVNOMALARINI TATBIQ ETISH KO 'NIKALARINI SHAKLLANTIRISH //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2021. – Т. 1. – №. Special Issue 2. – С. 349-354.
42. Расулов А. И. ТАЛАБАЛАР ТАДҚИҚОТЧИЛИК ҚОБИЛИЯТИ МЕЗОНЛАРИ ВА ДИАГНОСТИКАСИ //Academic research in educational sciences. – 2021. – Т. 2. – №. NUU Conference 1. – С. 369-374.
43. Rasulov A. The status of implementation of methodology of personal psychodiagnostics in psychological research in Uzbekistan //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 600-605.
44. Расулов А. И. УНИФИКАЦИЯ СИСТЕМЫ ОБРАБОТКИ РЕЗУЛЬТАТОВ ЛИЧНОСТНЫХ ОПРОСНИКОВ //ББК 1 Р76. – 2018. – С. 126.
45. Ibragimovich R. A. ADAPTATION OF THE THIRTEEN FACTOR VERSION OF CATTELL'S PERSONALITY QUESTIONNAIRE //European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol. – 2018. – Т. 6. – №. 6.
46. Расулов А. И. ПСИХОДИАГНОСТИЧЕСКИЙ ТЕСТ КАК МЕТОД ИЗУЧЕНИЯ ЛИЧНОСТИ //Сфера знаний: процессы развития современной научной мысли. – 2018. – С. 95-100.
47. Mengboevich U. B., Sottarovich N. A. SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE LEADER IN THE IMPLEMENTATION OF MANAGEMENT DECISIONS //Science Time. – 2021. – №. 10 (94). – С. 31-35.

THE IMPORTANCE OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Khujamberdieva Dilfuza Ikramovna

Senior Lecturer, Regional Center for Retraining and Advanced Training of Public Education Workers of Surkhandarya region, Department of "Methodology of Exact and Natural Sciences"

ABSTRACT

This article describes the stages of development of digital technologies, effective methods of using digital technologies in the educational process, ideas about the importance of using digital educational resources.

Keywords: *digital technologies, digital education, educational process, modern information technologies, educational resources, cloud technologies.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье описаны этапы развития цифровых технологий, эффективные методы использования цифровых технологий в образовательном процессе, представления о важности использования цифровых образовательных ресурсов.

Ключевые слова: *цифровые технологии, цифровое образование, образовательный процесс, современные информационные технологии, образовательные ресурсы, облачные технологии.*

INTRODUCTION

Today, digital technologies are rapidly developing and in all areas require keeping up with the times. Currently, training and education have become one of the most pressing problems in the world. Because it is no longer a secret to anyone that it is quality education that plays an important role in saving the world in which we live from various problems. Thanks to this, our state allocates significant funds for education. Significant work is also being carried out in this direction in our country.

Digital technologies are developing at a tremendous speed. Many areas of activity are switching to digital systems: hospitals, catering establishments, educational institutions. In the modern era, when the speed of obtaining and using information has greatly increased, in our opinion, it is impossible to improve the quality of education and educate socially active youth without introducing digital technologies into the education system. Previously, we conducted educational programs in the traditional way in the form of lectures. This was also done with the

help of voluminous books and manuals. This, in turn, did not provide such a high quality of education. Students were forced to carry large bags of literature and large bags with a hood to master various additional materials. Now the process of digitization of education has begun.

DISCUSSION AND RESULTS

Online lessons conducted on television can be considered as part of the transition to digital education. This process proved that a student can get an education without leaving home.

Reflecting on the other benefits of the transition to digital education, it is appropriate to include the following:

- Students will have the opportunity to study anywhere and anytime;
- students will be able to choose subjects and receive education at home even in remote villages where there are not enough specialists;
- a culture of receiving and using information on the Internet is being formed;
- brings the education system to a new level;
- dramatically reduces the cost of time and money;
- it will have the advantage of not getting lost in the "digital world" and getting a good job.

The introduction of digital education allows teachers to develop skills in working with digital technologies and organize various open courses via the Internet. Effective methods of digital technologies should be used in education while maintaining the quality of education:

- Submit proposals to the authorized bodies to expand the scope of the use of digital technologies in the organization of the educational process and the development of information resources, learning tools and distance learning technologies, to amend regulatory legal acts regulating the activities of higher educational institutions, involving creative students in university digitalization projects, the creation and development of structures equipped with high-performance digital devices, classrooms, laboratories; creation of centers, including media studios, etc., and application of the accumulated experience in all higher educational institutions of Uzbekistan.

- Ensuring reliable integration of modern information and communication technologies and educational technologies, creating additional conditions for the continuous development of professional skills of teaching staff.

•Organizing and conducting advanced training courses for teachers on topics such as the use of interactive presentation systems, the development of interactive and multimedia presentations related to the Internet for lectures and seminars.

•Implementation of the distance learning process at any time using interactive presentation systems, video conferencing, virtual halls, electronic resources in real time.

•It is necessary to use cloud technologies, virtual reality, augmented reality, as well as use a 3D printer to develop didactic materials and experimental design, apply digital didactic and digital learning models, develop scientific websites for teachers and students to discuss projects, theses, research, etc. Only then will we be able to access knowledge through digital educational resources without reducing the quality of education using digital technologies.

Digital educational resources are a collection of photographs, videos, models, role-playing games, cartographic materials necessary for the organization of the educational process and presented in digital form, selected in accordance with the content of a particular textbook, "tied" to lesson planning and provided with the necessary methodological recommendations. The introduction of new information technologies into the educational process makes it possible to activate the educational process, increase the pace of the lesson, increase the volume of independent and individual work of students. Today, in order for the learning process to be complete, each teacher needs to prepare and conduct a lesson using various electronic educational resources, since their use can make the lesson more lively, interesting, rich and effective.

Digital learning is an educational practice that helps the educational process and gives tangible results. It serves not only to continue the educational process with the help of digital educational tools, but also to further improve the quality and effectiveness of training. The introduction of digital education into the educational process is carried out on the basis of the use of information technologies. Information and communication technologies are one of the types of innovative activity of subject teachers.

Digital educational resources (electronic textbooks, tutors, simulators, interactive kits, dictionaries, reference books) help the teacher to conduct an exciting lesson, successfully assimilate the necessary material to students. Digital technologies can be used at all stages of education:

- when explaining new material;
- when pinning the theme;

- when repeating the passed;
- in the control of knowledge, skills and abilities.

The use of digital technologies in the classroom is necessary, and they:

- allows you to effectively organize group and independent work in the classroom;
- allow individualization of the educational process;
- increasing interest in classes;
- activation of cognitive activity of students;
- development of students' creative potential;
- used when upgrading a lesson.

The introduction of digital learning into the educational process is carried out on the basis of the use of information technology. Information and communication technologies are one of the types of innovative activity of subject teachers.

CONCLUSION

In conclusion, it can be said that the introduction of digital technologies into the education system plays an important role in the modernization of the country's education system. It serves to increase the efficiency of the organization and education of modern education.

It also ensures that we occupy an important place in the global community. Today's classrooms are very different from decades ago, and classrooms are equipped with computers, iPads, tablets, smart boards and other types of educational technologies. As elsewhere in the world, seven digital generation screens have appeared in Uzbekistan and are being used to improve image quality - a TV, a computer, a tablet, a phablet, a smartphone and a smart watch.

REFERENCES

1. Sharon Y.V. Digitalization of technologies in higher and professional education: from personality-oriented smart didactics to blockchain in network training of specialists // modern problems of science and education. – 2019. – №
2. Abdullaev M., Saidakhror, G., & # (2020). Digital economy-current areas of personnel training. Archive of Scientific Research, 1(23). discovery <https://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/2702> .
3. <https://community.uzbekcoders.uz/post/raqamli-texnologiyalar-609525917ac961b3831a6b82>

BOLALARGA XOS XARAKTER XISLATLARINI SHAKLLANISHIDA OILA TARBIYASI MUHIM OMIL SIFATIDA

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-973-978>

Abdurasulova Shoirra Kushakovna

Guliston davlat universiteti, “Boshlang’ich ta’lim metodikasi” kafedrası
o’qituvchisi

ANNOTATSIYA

Darhaqiqat, kelajagimiz poydevori bo’lgan yoshlarning ta’lim-tarbiyasi, avvalo, oilada shakllanadi. Shaxsga xos bo’lgan xarakter xislatlari, shuningdek, millatimizga xos bo’lgan etnik xususiyatlarimizdan, kattalarni e’zozlash, kichiklarni izzat qilish, Vatanni sevish va burch kabi hislatlarning barchasi oilada shakllanadi.

Aynan bolalar o’rtasida sodir etilayotgan deviant xulq-atvor ko’rinishlari jumladan, jinoyatchilik, giyohvandlik, agressivlik, suitsid kabi turli jamiyatimiz uchun yot bo’lgan illatlar oilada shaxslararo munosabatlarning to’g’ri tashkil etilmaganligi oqibatida kelib chiqmoqda. Yosh oilalarimizda bolalar, o’smirlar, katta kishilar va boshqa shaxslarga nisbatan kommunikativ shaxslar aro muloqat qoniqarli emasligi hozirga vaqtda ommaviy axborot vositalari bilan aloqa o’rnatish orqali amalga oshirilishi, shuningdek, «biz» tushunchasi va unga munosabat yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ajralib turadi.

Kalit so’zlar: *shaxs, an’ana, urf-odat, munosabat, ota-ona, xarakter, muhit, tarbiya, nuklear oila.*

АННОТАЦИЯ

Ведь воспитание молодежи, которая является фундаментом нашего будущего, формируется, прежде всего, в семье. Черты личности, а также наши этнические особенности, такие как уважение к старшим, уважение к молодым, любовь к родине и долгу, формируются в семье.

Именно девиантное поведение, возникающее у детей, в том числе преступность, наркомания, агрессия, суицид, чужды нашему обществу в результате плохих межличностных отношений в семье. В наших молодых семьях неудовлетворительное межличностное общение с детьми, подростками, взрослыми и др. в настоящее время достигается за счет общения со средствами массовой информации, а также недоразвитости понятия «мы» и отношения к нему.

Ключевые слова: личность, традиция, обычай, отношение, родитель, характер, среда, воспитание, нуклеарная семья.

ABSTRACT

After all, the upbringing of youth, which is the foundation of our future, is formed, first of all, in the family. Personality traits, as well as our ethnic characteristics, such as respect for the elders, respect for the young, love for the motherland and duty, are formed in the family.

It is the deviant behavior that occurs in children, including crime, drug addiction, aggression, suicide, that is alien to our society as a result of poor interpersonal relationships in the family. In our young families, unsatisfactory interpersonal communication with children, adolescents, adults, etc. is currently achieved through communication with the media, as well as the underdevelopment of the concept of "we" and attitude towards it.

***Keywords:** personality, tradition, custom, attitude, parent, character, environment, upbringing, nuclear family.*

KIRISH

Bolaning oilada shaxs sifatida shakllanishiga kuchli ta'sir etuvchi omillarning asosiysi bevosita muhit va mikromuhitdir. Avvalo, bu bolaning qobiliyatlarini rivojlantiruvchi, xarakterini shakllantiruvchi jamoa, uning ota-onasi, qarindoshlari, tengdoshlari, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyachilari, maktab pedagoglar jamoasi va boshqalardir.

Mikromuhit insonga ikki yoqlama ta'sir ko'rsatadi:

- jamiyat tomonidan tashkil etilgan stereotiplar ya'ni, an'analar, qoidalar, me'yor va kundalik hayotdagi odatiy sharoitlar orqali;

- shuningdek, yaqin muhitning o'ziga xos bo'lgan xususiyatlari natijasida bolalarda xarakter xususiyatlarining shakllanishiga eng muhim omil sifatida birinchi navbatda oila muhiti eng kata tasir ko'rsatadi.

Birinchi rezidentimiz ta'kidlaganidek, "Oila hayotining abadiyligi, avlodlarning davomiyligini ta'minlaydigan, muqaddas urf-odatlarimizni saqlaydigan, shu bilan birga, kelajak nasllar qanday inson bo'lib etishishiga bevosita ta'sir ko'rsatadigan tarbiya o'chog'i ekanligini tan olishimiz darkor. Bola tug'ilganidan boshlab oila muhitida yashaydi, ulg'ayadi, oilaga xos an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar o'smir zuvalasini shakllantiradi. Eng muhimi farzandlar oilaviy hayot maktabi orqali jamiyat talablarini anglaydi, his etadi".

Darhaqiqat, kelajagimiz poydevori bo'lgan yoshlarning ta'lim-tarbiyasi, avvalo, oilada shakllanadi. Shaxsga xos bo'lgan xarakter xislatlari, shuningdek, millatimizga xos bo'lgan etnik xususiyatlarimizdan, kattalarni e'zozlash, kichiklarni izzat qilish, Vatanni sevish va burch kabi hislatlarning barchasi oilada shakllanadi.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bolalarda xarakter xususiyatlarining shakllanishiga ta'sir etuvchi bir qator komponentlari oilada shakllanib borishi bilan birgalikda, nosog'lom bo'lgan oila sharoitida tarbiya topayotgan farzandlar xulq-atvorida o'ziga xos bo'lgan salbiy individual psixologik xususiyatlarning shakllanishiga sabab bo'lmoqdadir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bir guruh psixologlarning aniqlashicha, xarakterning yangi sifatlarini yuzaga kelishi va ularning mustahkamlanishi real vaziyatni taqozo etadi. Shuning uchun ham xatti-harakat odatni, odat esa xarakterni va xarakter taqdirni yaratadi, degan fikr mavjud. Xarakter qandaydir turg'un va o'zgarmas xususiyat emas. Jumladan, bolalik yoshida xarakterning xususiyatlari odatda "jiddiylashish", "boshqacharoq bo'lib qolish" tarzida ko'rinadiki, bu hol ijtimoiy omillardan ya'ni, atrofda qilarga nisbatan munosabatning murakkablashuvi, gormonal yetilish natijasida namoyon bo'la boshlaydi. Shaxs xarakterdagi o'zgarishlarni yetarlicha hisobga olmaslik ziddiyatli va nizoli munosabatlarni vujudga keltiradi. Ayni shu davrda bola xarakterida aktsentuatsiya xususiyatlari, jumladan, emansipatsiya reaksiyasi kattalar qaramog'idan "ozod" bo'lishlik, tengqurlari bilan guruhlashish reaksiyasi, ishtiyoq reaksiya, xobbi reaksiyasi kabilar ustivorlik qiladi.

Aynan bolalar o'rtasida sodir etilayotgan deviant (xulqi og'ishgan) xulq-atvor ko'rinishlari jumladan, jinoyatchilik, giyohvandlik, agressivlik, suitsid kabi turli jamiyatimiz uchun yot bo'lgan illatlar oilada shaxslararo munosabatlarning to'g'ri tashkil etilmaganligidan kelib chiqmoqda. Bunda, ota-onalar farzandlari tarbiyasiga befarq, loqayd munosabatda bo'lishi, oilada sog'lom turmush tarzini to'g'ri yo'lga qo'yilmaganligi, ota-onalarni farzandlarining yoshiga xos bo'lgan psixologiyasini, ularga xos bo'lgan shaxslararo munosabatlar to'g'risidagi bilimlarini yetishmasligi tufayli jamiyatimiz uchun zid bo'lgan xatti-harakatlarning yuzaga kelayotganligi, natijada, ilmiy asoslangan ota-onalar va farzandlar o'rtasidagi munosabatlarning psixologik jihatlarini ochib berishligini taqozo etadi.

Birinchidan, ijtimoiy muhitdagi turli hodisalar insonning ongiga bevosita ta'sir qilib, unda chuqur iz qoldiradi.

Ikkinchidan, tashqi ijtimoiy muhit ta'sirining chuqurroq va mustahkamroq bo'lishiga odamning o'zi yordam beradi. Ma'lumki, bolalar o'z tabiatlariga ko'ra,

yoshlik chog‘laridan boshlab, nihoyat darajada taqlidchan bo‘ladilar. Bolalar katta odamlarning barcha hatti-harakatlariga bevosita taqlid qilish orqali bu hatti-harakatlarni, yaxshi-yomon fazilatlarini o‘zlariga singdirib boradilar. Bolalar oilada, ko‘cha-ko‘yda, katta odamlarning har bir harakatlarini, o‘zaro munosabatlarini zimdan kuzatib turadilar.

To‘g‘ri, hozirgi globallashuv va integratsiyalashuv jarayonlarining kuchayishi munosabati bilan oilaning etnopsixologik xususiyatlaridagi milliy barqarorlik susayib, zamonaviylashish tendentsiyasi yaqqol ko‘zga tashlanmoqda. Bu fikrga V.V.Boyko ham qo‘shilib, bolalarda xarakter shakllanishiga ta‘sir etuvchi zamonaviy oilalarning o‘ziga xos xususiyatlarini quyidagicha ajratib ko‘rsatadi:

-Birinchi, oilaning nuklearlashib borishi oqibatida yani oilada er-xotin va farzandlardan iboratligi zamonaviy kam farzandli nuklear oilalarning ko‘p avlodli oilalardan farqli ravishda bola xarakterining shakllanishida o‘ziga xos ijtimoiy-psixologik muhitni tashkil etadi. Bunday oilalarda ko‘pincha shaxslararo munosabatlarning qisqa zanjiri ustunlik qiladi, oila a‘zolarining o‘zaro bir-biriga ta‘sir etish vositalari chegaralangan, shuningdek, taqlid qilish uchun namuna va vaziyatlar ham kam shakllanganligi bilan farqlanadi.

-Ikkinchi, oiladagi o‘ta bog‘liq va bir xildagi munosabatlar oqibatida bolalarning ota-ona xulqi namunalarini mustahkam egallashlari ehtimolligini oshiradi. Ota-onalar xulq-atvoridan tanlab olish chegaralangan bo‘lganligi sabab, bolalar ijtimoiy-tipik xususiyatlarni egallashi, qaysiki, o‘zida ham mikromuhit, ham individual xususiyatlarining aks etishi ehtimolidan holi emasdir.

Keltirilgan turli ilmiy ma‘lumotlardan kelib chiqib ta‘kidlash mumkinki, zamonaviy oilaning o‘ziga xos xususiyati o‘sib kelayotgan yosh avlod uchun insonparvarlik tajribasining cheklanganligi bilan ifodalanadi.

Bazi yosh oilalarimizda bolalar, o‘smirlar, katta kishilar va boshqa shaxslarga nisbatan kommunikativ tolerantlik (bag‘rikenglik) sifatleri yetarlicha o‘z aksini topmaganligi, oila a‘zolari o‘rtasida yetarlicha ma‘lumot almashinish chegaralangan, to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilmagan, bori ham hozirgi vaqtda ommaviy axborot vositalari bilan aloqa o‘rnatish orqali amalga oshirilishi, shuningdek, «biz» tushunchasi va unga munosabat yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ajralib turadi. Ko‘pgina holatlar oqibati sifatida yuqori darajada bolalarning «personifikatsiyasi», ya‘ni oila davrasida bolalarning o‘z «men» ini ko‘rsatishi hisoblanib, bu o‘zining haqligini ta‘kidlash, o‘zini ota-onalarga qarama-qarshi qo‘yish, ularga qarshi harakatlar qilish, ularning qadrini, obro‘sinini inkor etish, ular berayotgan maslahatlardan to‘liq foydalanmaslik orqali namoyon bo‘lmoqda.

Bu esa bola xarakter xususiyatlariga xos bo'lmagan begonalashishning ayrim shakllarini yuzaga kelishiga sabab bo'lmoqda.

Ayni vaqtda oilada shakllangan oila a'zolarining begonalashishi bolalarning boshqa doiralarda ya'ni, turli guruhlar va soatlab axborot vositalari bilan band bo'lishiga olib kelmoqda. Oila a'zolari o'rtasidagi kommunikativ a'loqalarning cheklanganligi, qondirilmagan shaxslararo munosabatlarnatijasida bolalar o'zining ehtiyojini, endi norasmiy guruhlarga qo'shilish, noan'anaviy mashg'ulotlar bilan shug'ullanayotganini kuzatishimiz mumkin.

Bunday bolalar va ota – onalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir munosabati jarayonidagi ayrim negativ holatlarni yuzaga kelishini V.V.Boyko quyidagicha talqin etadi.

Oiladagi o'ta qat'iy chegaralangan oila a'zolarining munosabatlari, bunda, ota – onalarning o'ta talabchanligi, bolalarda ning xarakter xususiyatlarida nuqsonli xislatlarini keltirib chiqaradi. Bu o'z navbatida ota – onalarning bolaga nisbatan munosabatida yanada qat'iy holatlarning xosil bo'lishiga olib keladi. O'zaro munosabatlarning agressiv holati natijasida esa bir biriga nisbatan bemehrlilik, qo'pollik va ota – onalarning qo'rsiligi bolalarda agressivlik reaksiyasini uyg'otadi va o'zaro munosabatlar jarayonida ziddiyatlarni yuzaga kelishiga sabab bo'lishini kuchaytiradi.

Munosabatlarning kelishuvchanlik holati. Bu holatda ota-onalar kompleksi bolalar kompleksini hayotga yo'naltiradi. Masalan, ota-onaning doimiy ravishda boladan noroziligi, bolasini tanqid qilishi, urishishi, xaqorat qilishi, tahqirlashi boladada o'z navbatida aybdorlik xissini shakllantirib, uni maktabda, maktabdan tashqari jamoalarda himoya reaksiyalarining yetishmasligiga, muloqotda o'zini chetga tortishiga, o'z-o'zini himoya qila olmaslikga, biror ta'sirga tezda javob qaytara olmaslik holatiga va o'zini tezda yo'qotib qo'yish holatiga olib keladi. Bolalarning bunday xulq atvori ota-onalari va atrofdagilar uni boshqarishiga, boshqalarga tobe bo'lib qolishga, bog'lanib qolishiga, mustaqil bo'la olmasligiga sabab bo'ladi. Ketma-ket bo'lmagan munosabatlar. Bunda ota-onalarning bola tarbiyasidagi ehtiyotsizligi, loqaydligi vabolaga nisbatan talabchan bo'lmasligi bilan ajralib turadi. Bolalarga nisbatan qo'yilgan noto'g'ri talablar yo o'zini oqlamagan yoki o'ta yumshoq ko'rinishda bo'lib, muayyan bir harakati uchun bir safar jazolasalar, keyingi safar e'tiborsiz qoldirishining natijasiadir. Bunday holatlarda bolalar hulq-atvor normalarida, burch, ma'suliyat hissi kabi tushunchalar haqida o'ylamaydi va muayyan tasavvurlarga ega bo'lmaydi.

Yuqorida keltirilgan tarbiya usullari, shakllariga bola tarbiyasida quyidagi xususiyatlarini yuzaga kelishiga sabab bo'ladi:

«*Tarbiyasi qiyin*» bolalar pedagogik qarovsizlik natijasidir. L.S. Vigotskiy fikricha, «*qiyin*» bola hayotining noto'g'ri munosabatlar xarakterining natijasidir. Bular avvalo qaysar, injiq bolalar, ularni qiziqarli faoliyat turiga tortish, ularni tarbiyalashning asosiy usullaridan biridir. Ularning ma'lum bir qismi intizomsiz, qo'pol bolalardir. Ularning faolligini maqsadga muvofiq o'zgartirish, ularga ba'zi huquqlarni berish yo'li bilan ularga ta'sir o'tkazish mumkin. Psixologiyada «*tarbiyasi qiyin*» bolalarning bir qancha klassifikatsiyalari mavjud.

Birinchi guruh - ijtimoiy salbiy, mustahkam qarashlarga egabolalar;

Ikkinchi guruh - qonunbuzarlarga taqlid qiluvchi bolalar;

Uchinchi guruh - ijobiy va salbiy xulq - atvor stereotiplari o'rtasida ikkilanuvchi, o'z xatolarini tushunuvchi bolalar.

To'rtinchi guruh - irodali bolalarga bo'ysunuvchi bolalar.

Beshinchi guruh - qonunbuzarlik yo'liga tasodifan kirib qolganlar.

Shuni aytish lozimki, tarbiyasi og'ir bolalar uchun, ular yashayotgan muhit, oila, ular o'qiyotgan jamoa, sinfning roli juda kattadir.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, oiladagi turli tuman tarbiya usullarini qollash tarbiyalanuvchining xarakter xususiyatlariga mos kelishi, ya'ni ota-onalar, tarbiyachilar bolalarning individual psixologik xususiyatlarini e'tiborga olib tarbiya usullarini va shakillarini qo'llashi maqsadga muvofiqdir. Aks holda, bolaning xarakter xususiyatlarida tarbiyasi o'g'ishish kabi nomaqbul ko'rinishlarni yuzaga kelishiga sabab bo'ladi.

REFERENCES

1. I.A Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: ma'naviyat, 2008.
2. В.В.Бойко.Трудный характер подростков. - СПб.:Издательство «Союз», 2002.
3. G'.B. Shoumarov "Oila psixologiyasi" "SHARQ" 2008yil
4. Yosh psixologiyasi va pedagogik psixologiya: Ped. in-t. talabalari uchun o'quv qo'llanma M.G.Davletshin umumiy tahriri ostida. – T.: O'qituvchi, 1974. – 194 s.
5. Sh.A.Dostmuhammedova, X.A.Tillashayxova, G.Baykunsova, G.Ziyavitdinova. "Umumiy psixologiya" Toshkent-2020-yil
6. Mukhammatovna, E. D., Tovboevna, M. N., Kushakovna, A. S., Egambaevich, U. K., Shakirovich, Y. S., & Yusufovna, S. D. (2021). Improving the Methodology for Preparing Future Primary School Teachers for Innovative Professional Activities. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 5490-5498.

USMON AZIM IJODIY MANERASINING O'ZIGA XOSLIGI

Poyonbek Javliyev Shavkat o'g'li

Termiz davlat universiteti 1-kurs magistranti

Tel: +998975300565

javliyevpoyon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada Usmon Azim ijodiy uslubining o'ziga xos xususiyati masalasiga e'tibor qaratilgan. Ayrim hikoyalari tahlili orqali uning badiiy mahorati ochib berilgan.

Kalit so'z. *Uslub, manera, ijodiy mahorat, ijodkor uslubiga doir ilmiy qarashlar, hikoyaning kitobxonga estetik-badiiy ta'siri.*

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена специфике творческого стиля Османа Азима. Через анализ некоторых его рассказов раскрывается его художественное мастерство.

Ключевое слово. *Стиль, манера, творческое мастерство, научные взгляды на творческий стиль, эстетическое и художественное воздействие рассказа на читателя.*

ABSTRACT

This article focuses on the specifics of Osman Azim's creative style. Through the analysis of some of his stories, his artistic mastery is revealed.

Keyword: *Style, manner, creative skill, scientific views on the creative style, the aesthetic and artistic impact of the story on the reader.*

KIRISH

Ma'lumki, har qanday badiiy asar markazida inson ruhiyati manzaralari tasvirlanadi. Adabiy qahramonlarning ichki kechinmalari, asardagi biror voqea-hodisa tasviri yoyinki, tabiat hodisalarini tasvirlashda esa ijodkor bevosita o'zining estetik qarashlari, muayyan uslubi orqali yoritishi uning o'ziga xos mahoratidan darak beradi. Adabiyotimiz tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ko'plab asarlar yaratilishiga qaramay faqatgina kitobxon ko'ngliga manzur bo'lgan asarlarga yillar mobaynida o'zining qadr-qimmatini saqlab, dunyo yuzini ko'rishga musharraf bo'lgan. Bu esa, avvalo, ijodkorning badiiy mahorati va o'ziga xos uslubiga chambarchas bog'liqdir. Xo'sh, ijodkorning ijodiy uslubi nima o'zi? Biz uni qanday baholaymiz?. Xususan, Uslub so'zining etimologik izohi, u anglatadigan ma'no haqida f.f.n A.Ulug'ov shunday izoh keltiradi: "Uslub arabcha so'z bo'lib,

“*tartib, yo’sin, shakl*” degan ma’nolarni bildiradi, Uslub poetikaning muhim kategoriyalaridan biri bo’lib, u ijodkor shaxsi, uning dunyo qarashi bilan bog’liq hodisadir”.(1.b.293) Ijodkor o’z asari qahramonlarini tasvirlashda individual yondashadi. Sodaroq qilib aytganda, uslub g’oyaviy-estetik xususiyatlar umumlashmasi bo’lib, avtorning tasvir usuli va o’ziga xosligi demakdir. Avtor o’zining uslubiy mahorati orqali tadqiqotchi kitobxon tafakkurida chuqur iz qoldira bilishi, uning diqqat-e’tiborini asar markaziga tortishi va asarda yashirin badiiy mohiyatning tag-zamiriga kitobxon yetib borishini taminlashi lozim bo’ladi. Ijodiy Uslub haqida adabiyotshunos olimlarimiz tomonidan ko’plab fikr mulohazalar keltirilgan. Bunga qo’shimcha tarzda f.f.n. A.Ulug’ovning quydagi fikri orqali izohlasak. “Oybek qahramonlari harakatlanadigan joylarni jamiki ko’rinishlari bilan batafsil bayon etib, personajlar qiyofasi, holatini aniq gavdalantirsa, A.Qahhor qahramonlari turgan joyini ham, ularning holati, ahvolini ham ixcham, lo’nda, eng muhim jihatlarga e’tiborini qaratgan holda tasvirlaydi”(1.b.293) Shundan ko’rinib turibdiki, har bir ijodkor badiiy asar tasvirida o’z salohiyatidan kelib chiqib yondashadi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Asarlarida o’ziga xos ijodiy mahorat manzaralarini aks ettira olgan ijodkorimiz, O’zbekiston xalq shoiri, dramaturg, kinodramaturg, nosir Usmon Azim ham O’zbek adabiyotiga XX asrning 70-yillarida kirib keldi. O’sha vaqtda tom ma’noda ko’plab adabiy bahslar, ijodkorlar badiiy olami sarchashmasida yetilgan Usmon Azim qaysi mavzuda yozmasin, uning ijodi jozibadorligi, shiddatkorligi, goh g’amgin, goh tantanavor ohanglari, o’quvchi qalbiga tez yetib borishi bilan ajralib turadi. Adib asarlarida kishilarning mehnatsevarligi, bir-biriga bo’lgan samimiy munosabatlari, yurtiga muhabbat, o’zbekona ruh, o’zi tug’ilib o’sgan Boysun tabiatining tarovati o’ziga xos ohang kasb etadi. Balki shungadir, adibimiz Alpomish obraziga turli jabhalarda qayta-qayta murojaat etganligining guvohi bolamiz. Adabiy suhbatlarning birida adib bu haqda shunday deydi: “Alpomishning qoni tomirimda gupirib turganini har lahza his qilib turaman. O’zish uchun, hayotga tik qarash uchun Alpomish bo’lish kerakligini ham aniq bilaman. Haqiqiy adabiyotni faqat va faqat mard, halol odamlar yaratadi deb, o’ylayman. Adabiyot emas, hayotning hamma jabhasida Alpomish kerakligini tuyaman”.(Suhbatdosh; G.Mo’minova.2) Milliy adabiyotda Alpomish haqida qanchalik ko’p va xo’p yozilaversin, ammo Usmon Azim hech kim o’qimagan, hech kim eshitmagan jabhalarini yoritishga o’ziga xos mahorat bilan yondashadi. Usmon Azim ijodi sermahsul bo’lib, unda qadim o’tmishiga ega xalqimiz og’zaki ijodidan, to bugungi kun zamonaviy kinoqissalarigacha o’ziga xos

ajib manzaralari tasvirlanganligining yaqqol guvohi bo'lamiz. Adibimiz xoh muhabbat, xoh vatan madhi tarannumi, xoh qadim o'tmish mifalogiyasini yoritadimi, doimo o'ziga xos sinchkovlik va samimiyatni qalamdan qo'ymaydi. Faqatgina haqiqiy ijodkorgina o'z uslubiy mahorati orqali kitobxonning his-tuyg'ularini junbushga keltira oladi, uni goh yig'latadi, goh xushnud etadi. Adibimizning ijodiga e'tibor qaratar ekanmiz, fikrimizning tasdig'ini topaveramiz. Xususan, "Sevgi" hikoyasida ham armonga aylangan muhabbat mavzusi hamda ona yurt qadri tarannum etiladi. Undagi qahramonlarning ichki kechinmalari va xislatlarini tasvirlashda ijodkorning individual uslubi kitobxonning qalb olamini junbushga keltiradi. Hikoya Abdurahmon rus o'lkasiga harbiy xizmatga ketib, u yerda chorak asr qolib ketganligi bayoni bilan boshlanadi. O'z o'lkasiga qaytish xohishi bo'lmaganligini esa ijodkor shunday tasvirlaydi:

"Abdurahmon Chaganada voyaga yetgan. «Tug'ilib, voyaga yetgan» deb yozmayotganimizning sababi shundaki, uning qayerda tug'ilganini hech kim, hatto o'zi ham bilmaydi. Voyaga yetgan joyi esa aniq — Chagana, bolalar uyi, maktab, stadion, ularga eltadigan ko'chalar, ko'chalar chetidagi tuproq tomli pastqam uylar, allaqanday noqulay tarzda muvozanat saqlab turgan devorlar, devorlar ortidagi daraxtlari bir-biriga mingashgan bog'lar... Shu..."(3.b.77) Bunga qo'shimcha tarzda aytish kerakki, Abdurahmon o'tmish haqida xotirlar ekan uning o'y xayollariga mehribonlik uyidagi ilk muhabbati Salima, murg'ak qizni nomusini toptamoqchi bo'lgan mehribonlik uyi tarbiyachisi Shoberdiyevning jirkanch qilmishlari gavdalanadi. Abdurahmon bu achchiq xotiralar haqida o'ylamaslikka ahd qiladi. *"Abdurahmon Sag'ir bolaligi diliga joylangan bir hushyor tuyg'udan kelib chiqib, taqdir bilan o'ynashmoq xech qanday sharaf, obro' keltirmasligini angladi..."*(3.b.86) Balki shungadir o'z ona yurti bilan uni bog'laydigan hech nima qolmaganday tuyuladi, go'yo. Lekin ijodkor shunga alohida urg'u beradiki, insonning o'zi tug'ilib o'sgan, kindik qoni to'kilgan ona diyoriga muhabbat tuyg'usi inson dunyoga kelgandanoq vujudining tub-tubiga singib ketishi, u haqida o'ylamasligi, ona yurti taftini tuymasligi mumkin emasligini mohirona tasvirlaydi. Abdurahmon atrofdagi rus o'lkasi muhiti, u yerdagi insonlar tasviri, rafiqasi Masha, qizi Lyuysa bilan bog'liq voqealar gavdalantiriladi. Bir tarafdin Abdurahmonning rus o'lkasida hayoti bir maromda o'tayotganday tuyuladi. Ammo ijodkor inson qalbining tub tubida yotgan sevgisi, his tuyg'ulari va kechmishi yillar mobaynida saqlanib, insonni ta'qib etishi, uni hech bir sabab bilan butunlay o'chirib yuborishning iloji yo'qligini kitobxonga tasvirlab beradi. Adib Masha bilan Abdurahmonning munosabatini tasvirlashda alohida mulohaza keltiradi. Mashaning yengil tabiat qizlar sirasidan

ekanligi , ammo Abdurahmon bolalik davridan beri hech qachon tuymagan ona mehrini Masha orqali bir lahza his etganligi uchun ham balki, unga bog'lanadi. Shu o'lkalarda qolish niyatini tuyadi. Qaryib yigirma besh yil o'tgandan so'ng Abdurahmonning yurt haqidagi o'y xayollarini qalbining tub-tubidan harakatga keltirgan narsaga qo'shnisi Lida bilan bo'lgan suhbat sabab qilib ko'rsatiladi: “— *Sening o'zbeklaring-da, Alik! Sen u bosmachilarning yurtida yashamasdan to'g'ri qilgansan! Sirtida qo'l qovushtirib turishadi-yu, ichida... Pismiq xalq!..Abdurahmon birdan hazil qilishga kuchi yetmasdan so'lish tortdi.Nega xafa bo'layotganiga o'zi ham tushunmadi. Eridagi o'zgarishni istasa darhol sezadigan Masha qo'shnisiga gazetasini tutqazdi va birpasda malika qiyofasiga kirib, uni kuzata boshladi:— Kechirasan, Lida... Biz kinoga o'tlanayotgandik... Kechqurun kir... Abdurahmon anchagacha garangsib o'tirdi.U hamon nega dili siyoh bo'lganini anglayolmasdi. Faqat qattiq haqoratlanganlikning og'rig'ini his qilar, ammo bu og'riqni Lidaning qaysi so'zi olib kelganini tushunib yetmasdi...*”(3.b.92)Ijodkor Abdurahmonning hissiyotlarini tasvirlar ekan, uni aynan nimadir bezovta qilayotganini, ammo uning nima ekanligini sezmayotganini keltiradi. Adib nega aynan shunday yo'l tutyapti, chunki oradan chorak asr vaqt o'tgan, bu orada hamma narsa uzoq o'tmishga aylangan, balki. Ammo Abdurahmon bu xotiralarni xayolidan o'chirmagan, faqatgina qalbining tub-tubiga asir etgan.Hikoyada Abdurahmonning faqat sarxush bo'lgandagina mohirona kuylashi, har gal kuylaganda esa kuyi dardli, mungli ohang baxsh etib o'sha eski xotiralar ko'z yoshi orqali sizib chiqar, balki, degan xayol keladi tasavvurimizga. Ayniqsa, qizi lyuysaning onasiga yozgan xatidan so'ng Abdurahmonni tinch qo'yamayotgan tuyg'ular birdan isyon qiladi.

“*Shundagina Abdurahmonning ko'zi stol ustidagi xatga tushdi.— Nima deb yozibdi? — O'qi...«Oyi... Xavotir olmanglar... O'qishim yaxshi... Fabrikadan to'g'ri darsga... Moskva sovuq... Bir o'zbek bilan tanishib qoldim... Oti — Said... Samarqanddan... Men ham yaxshi ko'raman... Said Samarqandda yashaymiz deydi... Axir, dadam o'zbek... Saidning hamshaharlari... O'zbekchani bilmasligimga hayron qolishdi... Men baribir o'zbek qiziman, Chaganalikman, dedim... Dadam... Xafa bo'lmasmikin?...»...Abdurahmon esa xatga yana bir marta ko'z yugurtirdi. Negadir konvertidagi manzilgoh yozuvini sinchiklab o'qigan bo'ldi.Peshonasini tirishtirib, qo'llari bilan sochini ezg'iladi.So'ng ilkis harakat bilan o'rnidan qo'zg'oldi... Ko'zlarini yumganicha, boshini mag'rurona bir holatda orqaga tashlab:— Qoniga tortibdi...—dedi. — Masha! —dedi u ichida kechayotgan tuyg'ulardan lazzatlanib. — Masha... Qizimni qara! Qoniga tortibdi!..”(3.b.94) Adib bu manzarani tasvirlar ekan,avvalo, personajlarning dialoglariga o'quvchi diqqatini tortadi. Abdurahmon*

qiziga biror marta o'zbekligi haqida gap ochmaganini eslaydi. Hikoyada personajlarning tashqi ko'rinishi yoki asardagi peyzaj vositalariga ko'p e'tibor qilinmaydi. Hikoyaning mohiyatiga diqqat qaratiladi va shu orqali ijodkor kitobxonni kichik hikoya ummoniga g'arq qiladi. Bu esa har bir ijodkorning o'ziga xos uslubi demakdir. Bugungi kun hayotimizda ham shunday insonlar borki, ularga yurt tushunchasi, ota-ona mehri, ularning tafti, sevgi mutlaqo begonadir. Vatanidan, yurtidan uzoqda ona xalqiga jabr-zulm, yomon illatlarni yetkazishga urinayotgan va buning natijasida butun umr nadomat chekib yurgan vatangado insonlar haqida kitobxonni mushohada qilishga va o'zbekona milliy ruhni his etishga undaydi. Qizining favqulotdagi keltirilgan suhbatini sabab Abdurahmon chorak asrdan so'ng o'zi tug'ilib o'sgan o'zbek diyori, kindik qoni to'kilgan go'sha - Chaganaga qaytishga ahd qiladi. Vataniga kelar ekan, chorak asr uni bezovta qilmagan hislar iskanjasi chulg'ab oladi. Do'stlarining davrasi, o'zbekona munosabat, milliy qadriyatlar hamma-hammasini birin -ketin his etaveradi. Ijodkor hikoyada butunlay ikki olamni mahorat bilan tasvirlaganday bo'ladi, go'yo. Abdurahmon yurt, yor-u do'stlar sog'inchini tuyish bilan birgalikda chalkash o'y xayollari birinchi muhabbati Salimani xotirlaydi. Axir oradan shuncha vaqt o'tdi. Abdurahmonning o'y xayollari shunday tasvirlanadi: *"... U Salimani hech kimdan — hatto Yo'ldoshdan ham so'rab-surishtirmaganini, shu bilan birga so'rash-surishtirishning hojati ham yo'qligini, uni O'risiyadan Chaganaga kelgan taqdir Salima bilan ham yuzma-yuz etishini angladi..."*(3.b.100) Ijodkor hammasini taqdir izmiga soladi. Asl o'zbekona qadriyatni ochib berishining shohidi bo'lamiz. Abdurahmon chorak asr yashagan o'lkaning butunlay urf odatini boshqacha tasvirlagan Adib, endi mutlaqo boshqa yo'ldan foydalanganligiga kitobxon guvohi bo'ladi. Salima oradan shuncha vaqt o'tib Abdurahmonning kelgani haqida ukasi Xudoyberdidan eshitganda ham kasal hoida entikkani tasvirlanadi. Ijodkor Ularni to'g'ridan- to'g'ri uchrashtirib qo'ymaydi. Asarning kulminatsiyasini aynan shunga bog'laydi. Abdurahmon Salimaning uyiga tez yordam kelishi sababli borganda, uning betobligini juda og'ir ahvolda yotganligini bilsa-da, yuzma-yuz uchrashishga jazm etmaydi. Axir oradan shuncha vaqt o'tgan, endi ular hissiyotlariga erkinlik beradigan, yoshlik zavqini tuyadigan davrlarni ortda qoldirgan lekin yuragining tub-tubida yotgan orzu, armonlari, sog'inchi uchun ham adib ularni xayolan uchrashtirishga jazm etganligining guvohi bo'lamiz. *"Ayolning yuzi jiddiy tus oldi. Boshini bir tomonga qiyshaytirib, nimagadir quloq soldi-da:— Hozir... — deb pichirladi va endi yigitga jovdirab tikildi:— Xayrlashgani keldim... Sog'ingan edim... Chidayolmadim... Keyingi paytlarda ko'p bezovta etganim uchun uzr... Men ketyabman..."*

Abdurahmon taqdir unga tushu, hushning farqini qoldirmaganini angladi.”(3.b.104) Erta tongda uyg’ongan Abdurahmon do’sti Yo’ldoshdan Salimaning bu foniy dunyoni tark etganligini eshitadi. Eshitadiyu, butun vujudi titrab iztirob chekishi, fig’oni falakka chiqishi tasvirlanadi. Hikoyaning kulminatsiyasi kitobxonni shunaqa g’amgin hislar qarshisida qoldiradi.. Ijodkor manerasi g’oyatda sermanzara bo’lib, kitobxonni qahramon bilan hamnafas bo’lishga undayveradi. Abdurahmonning o’z ona yurtidagi qisqa safari nihoyasiga yetadi. “*Va noxos Chagana bilan xayrlashayotganini, balki, bu xayrlashuvdan so’ng qayta ko’rishuv nasib etmasligini ham angladi. Angladiyu soyning ikki betiga tirmashib, tog’lar poyiga qadar yastanib ketgan bu mo’jaz maskan uning Vatani ekanligini jiggar-bag’ri qon bo’lib his qildi... Vatan! Seni bir lahzaga tanitib, bu taqdir yana meni qaylarga uchirib ketmoqchi? O, taqdirdan ustun kelgan kim? ...Abdurahmon taqdirga qarshi isyon ko’tarishga o’zida kuch yo’qligini payqadi...*”(3.b.106) Ne armonlar bilan ortiga qaytgan Abdurahmon Mashaning unga qilgan xiyonatiga yana bir bor guvoh bo’ladi. Abdurahmon xayollarini chulg’agan iztirob oldida ojizlik qilib, u buni “hazm” qilishga bardoshi yetmaydi. Natijada bu foniy dunyo bilan vidolashishga jazm qiladi. “... *Abdurahmon birdan bu og’irlikdan xalos bo’lganini, suvday quyuyq, ammo tiniq havoda erkin suzayotganini payqadi. Oppoq libosli, olti qanotli farishta uni kaftlarida avaylab tutganicha uchib borardi. Abdurahmon farishtani tanidi. Farishta Salimaning o’zi edi...*”(3.b.109) Sevgi borki, uni eshitmagan, qalbida tuymagan yurak bo’lmasa kerak. Bu hikoyada ham armonga aylangan muhabbat tasvirlanadi. Hikoyani mushohada etar ekansiz, kitobxon xayolidan inson yonidagi baxtni, vatan qadrini his etishi, uni anglashi, yon atrofdagi insonlarni qadrlash baxtni tuyadi. Usmon Azim hikoyalarining mavzu ko’lami keng bo’lib unda falsafiy, ijtimoiy, ishqiy va axloqiy mavzularini yoritishda inson ruhiyati salmoqli ekanligini va uni tasvirlashda ijodkor mahorat bilan yondashganligini kuzatamiz.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni e’tirof etish lozimki, uslub ijodkorning aynan individual ijodiy mahorati desak, maqsadga muvofiqdir. Chunki ijod ahli uchun bitta badiiy yo’nalish maqsad qilib olinsa, uslubiy mahoratga ega ijodkorlar uni, biri ikkinchisini takrorlamagan holatda o’zining dunyoqarashi, estetik salohiyatidan kelib chiqib, kitobxonga tasvirlab beradi. Bu borada f.f.n. N.Yo’ldoshevning uslub haqidagi quyidagi qarashlari e’tiborlidir: “Uslub antropologik kateqorya sifatida san’atkorning ijodiy individualligini belgilaydi, ontologik kateqorya sifatida esa uni adabiy

an'ananing u yoki bu tomonlariga yo'naltiradi.San'atkorning ijodiy individualligi u yaratgan badiiy asarning barcha sathlarida namoyon bo'ladi"(4.b.72).

REFERENCES

1. Abdulla Ulug'ov Adabiyotshunoslik nazaryasi. —T.:G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matba, 2017.B.293.
2. Suhbatdosh; Gulnoz Mo'minova— "Yoshlik" jurnali 9-son.2013.b.3.
3. Usmon Azim. Jodu. —T.: "Sharq" nashryoti-matbaa, 2003.
4. Quronov D, Shofiyev O, Yo'ldoshev N. Uslubiy qo'llanma—Termiz 2015.b.72.
5. Raimova, S. Z. (2021). DINIY-MA'RIFIY SHE'RLARNING JANR TAVSIFIGA DOIR. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 142-146.
6. N.B.Egamqulova. Literary process at the beginning of the XX century: based on the materials of "Oyina" magazine//ISJ Theoretical and applied sciences. – Philadelphia, USA, 2019.–№ 10 (78). – P. 410-416. Impact Factor: 6.6. DOI: [10.15863/TAS.2019.10.78.76](https://doi.org/10.15863/TAS.2019.10.78.76)

AN'ANAVIY XALQ QISSALARINING AHOLI DINIY TAFAKKURIDA TUTGAN O'RNI

(SHOH HAKIM XOLIS IJODI MISOLIDA)

Sobirova Maxzuna Ibrohimjon qizi

O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Maqola toshkentlik shoir Shoh Hakim Xolisning badiiy merosi va uning qalamiga mansub qissalar tahliliga bag'ishlangan. Unda asosiy e'tibor qissalarning xalq badiiy va diniy tafakkurini o'stirishdagi o'rniga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Shoh Hakim Xolis, xalq qissalari, diniy tafakkur, Ibratnoma, Imom Hasan va Husayn, Shoh Jarir.*

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of the artistic heritage of the Tashkent poet Shah Hakim Kholis and his stories. It focuses on the role of stories in the development of artistic and religious thinking of the people.

Keywords: *Shah Hakim Khalis, folk tales, religious thinking, Ibratnoma, Imam Hasan and Hussein, Shah Jarir.*

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу творческого наследия ташкентского поэта Шаха Хакима Холиса и его рассказов. Особое внимание уделяется роли рассказов в развитии художественного и религиозного мышления народа.

Ключевые слова: *Шах Хаким Халис, народные сказки, религиозное мышление, Ибратнома, Имам Хасан и Хусейн, Шах Джарир.*

KIRISH

Tarix va badiiy adabiyot bir biri bilan chambarchas bog'liq va bir birini to'ldirib turishi hammaga ma'lum. Fikrimizni dalili sifatida shuni aytish mumkinki, tarix voqelikning qanday bo'lib o'tganini so'zlasa, adabiyot esa qay tarzda bo'lgani xususida yoritadi. Tarixiy voqeani xalq onggiga singdirishning samarali vositasi esa unga badiiylik olib kirishdir. Bu jarayonda xalq orasida keng tarqalgan naql va rivoyatlarning qayta ishlangan va o'zida diniy-didaktik ruhni aks ettirgan qissalar muhim ahamiyat kasb etdi. Bu vazifa mahoratli shoir-qissaxonlar tomonidan amalga oshirildi. Shunday mas'uliyatli vazifani maromiga yetkazib amalga oshirgan shoirlardan biri XIX asrda yashab ijod qilgan toshkentlik Shoh Hakim Xolisdir²⁰³.

²⁰³ Nosirov A. Toshkent olimlari va shoirlari. O'zRFA SHI fondi. Qo'lyozma. Inv. № 13408. – 128-varaq

Shoh Hakim Xolis XIX asrning 40-yillarida yashagan va asosan diniy-didaktik ruhdagi qissalar va muxammaslar yozgan shoirlardan biridir. Xolis-shoirning taxallusi. Asl ismi Shoh Hakimdir. Shoir hayotiga oid ma'lumotlar asosan o'zining asarlari orqaligina yetib kelgan. Shunga qaramay qissalari xalq orasida mashhur. Adib hayoti va ijodi tog'risida ayrim ma'lumotlar Q.Toxirov, I.Salohiddinov, G.Ahrorova, U.Karimov kabi adabiyotshunoslarning ilmiy tadqiqotlarda uchratish mumkin. Shoir asarlarining aholiga bu qadar tez singib ketishi va mashhur bo'lishiga sabab qissalarining ko'pchiligi diniy mavzuda ekanligi va voqealar boshqa ijodkorlarga nisbatan kengroq va qiziqarliroq yoritilganidadir. Shoir qissalari orqali el turmush sharoitini yaxshilash, hukmdorlarni adolatga chaqirish, zulm va zo'ravonlikka yo'l qo'ymaslik, odamlar orasida mehr-muhabbat, g'amxo'rlik fazilatlarini targ'ib qilish, johillik, molparastlik, dinsizlik yo'lga kirgan shaxslarni diniy nasixatlar va avval yashab o'tgan ilmi kishilar hayotini misol tariqasida keltirish orqali to'g'ri yo'lga qaytarish kabi maqsadlarni ko'zlagan. Bu muloxazalarga Qu'roni Karim va Hadisi Shariflardan misollar keltirish esa uning tasiri va qiymatini oshirgan. Shunday asarlardan biri "Ibratnoma" qissasidir. Asar o'z davrida xalq orasida juda mashhur bo'lgan. Bugungi kunda asarning turli xil qo'lyozma nusxalari O'zR FA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar bo'limida 12447 va 13055/I inventer raqamlari ostida, muassasaning Hamid Sulaymonov fondida esa kirill alifbosiga o'girilgan nusxasi saqlanmoqda. Filologiya fanlari nomzodi F.R. Ravshanov tadqiqotiga ko'ra, bir kuni shoir qo'lga "Dahmayi Shohon" nomli fors-tojik tilida yozilgan asar tushib qoladi. Uni o'qib ta'sirlanganidan buni boshqalarga ham baham korishni xohlaydi va oddiy xalqqa tushunarli bo'lishi uchun uni turkiyga tarjima qiladi. Asarni nazmda yozib, uni "Ibratnoma" deb nomlaydi. Qissaning bosh qahramoni Iskandar Zulqarnayndir. Shoir bu shaxs haqida yozishiga sabab Qur'oni Karimning 18-surasi bo'lgan "Kahf" surasining 83-89-oyatlarida Iskandar Zulqarnaynning nomi adolat va taqvoda benazir bo'lgan shoh deya tasvirlanishi bo'lgan²⁰⁴. Chindan ham Iskandar Zulqarnayn obrazi misolida insonlar ongiga yaxshilik qilish, ezgulik, adolat, xalqparvarlik fazilatlarini singdirish, boylikka ruju qo'ymaslik, oxiratni o'ylab ish tutish kabi fazilatlarni targ'ib qilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yana bir tarixiy asar "Imomlar qissasi" ham ahamiyati jihatidan juda qimmatlidir. Qissada bosh qahramonlar Hazrati Alining farzandlari Hazrati Hasan va Husayndir. Qissaning avvalida Payg'ambarimiz (s.a.v) va to'rt xulfoyi roshidunlar

²⁰⁴ Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolari tarjimasi. – Toshkent, 2019. – B.194

haqida soʻz boradi. Shundan soʻng Fotima onamizga xos hislatlar bayon qilinadi. Soʻng Imom Hasan va ukasi Hazrati Husayn haqida bayon etilib, Imom Husayn bilan sodir boʻlgan Karbalo fojiasi, ummaviylar oʻrtasidagi ziddiyatlar juda qiziqarli tarzda ochib berilgan. Asarda bir necha toʻqima obrazlar ham uchraydi. Bu esa qissaning badiiyligini orttirib, xalq ongiga osonlik bilan singishiga va tushunarli boʻlishiga xizmat qilgan.

Shoh Hakim Xolis ijodida oʻzgacha oʻrin egallagan yana bir asar bor. U Xolisning pand-u nasixatga yoʻgʻrilgan qissalaridan biroz farq qiladi. Bu asar “Shoh Jarir qissasi” deb nomlanadi²⁰⁵. Asar mazmun-mohiyatiga koʻra jangnoma asarlar sirasiga kiradi. Asar bosh qahramoni Shoh Jarir Xolis qissasida Paygʻambarimiz (s.a.v.)ning nabirasi yaʼni Hazrati Usmon va Zaynab onamizning oʻgʻli sifatida tasvirlanadi.

*Chu Gulsum qizlari Usmonda oʻldi,
Bu qizni ham ani oʻrniga berdi.
Alardin boʻldi bir farzand paydo,
Erdi mardonalik andin huvaydo.
Otini qoʻydilar Muhammad Jarir deb
Bahodurligʻda erdi benazir deb...²⁰⁶*

Boshqa tarixiy manbalarda Shoh Jarir Muhammad Halil, Muhammad ibn Abdujalil, Muhammad ibn Shoh Jalil, Shoh Jalil kabi nomlar bilan tilga olinadi va u paygʻambarzoda emas balki koʻpgina xalqlarni musulmon boʻlishiga turtki boʻlgan ulugʻ sarkarda sifatida tilga olinadi²⁰⁷.

Asarda Shoh Jarir juda oqil va uzoqni koʻra biladigan sarkarda sifatida tasvirlangan. Shuningdek u dushmanlariga nisbatan shavqatsiz bir shoh deya tarif berilgan. Xususan, Karbalo fojiasidan soʻng Kufaga borib Hazrati Husayn uchun qasos oladi. Kufadan soʻng Bagʻdodga, undan oʻtib Balxga yetib keladi.

*Qilib lashkarini tayyor bu gʻam birla turib erdi,
Yetishti Shoh deb Bagʻdodeliga bu xabar keldi.
Suyunganidan oʻshal Saʻd ibn Talha oʻrnidan turdi,
Olib lashkarini peshvoz alarni oldiga yurdi.
Bu soʻzni nazmini Xolis durafshon ayladi goʻyo.*

Har bir hudud aholisi va hokimi Shoh Jarir kelayotganini eshitib tahlikaga tushib qolishadi. Bu ham boʻlsa Shoh Jarirning naqadar buyuk sarkarda boʻlganidan darak

²⁰⁵ Nosirov A. Toshkent olimlari va shoirlari. OʻzRFA ShI fondi. Qoʻlyozma. Inv. № 13408. – 129-varaq

²⁰⁶ Shoh Hakim Xolis. Shoh Jarir qissasi. OʻzRFA ShI fondi. Qoʻlyozma. Inv. № 5660/VII. – 93-varaq

²⁰⁷ Абдулахатов Н., А.Рахмонов, М.Ахмедов. Бувайда зиёратгоҳлари (“Биби Убайда ёхуд Сафед Булон қиссаси” асосида). – Тошкент: Янги аср авлоди, 2013. – Б. 141.

beradi. Asarda Shoh Jarir Turkiston hududiga ham yurush olib borganligi va Samarqanda, Axsi, Koson shahrlarida qilgan qirg'in ishlari shu holida bayon etilgan. Shoh Jarir qaysi hududni egallamasin o'sha hudud aholisiga islom dinining tub mohiyati, uning naqadar ulug'vor va yaxshilikka yetaklovchi haq din ekanligini tushuntiradi. Islom dini arkonlari va shariat qonun-qoidalarini o'rgatib, unga qat'iy amal qilish zarurligini nazorat qiladi. Bundan kelib chiqadiki, asar asosida islom dinining mohiyati ham anglashiladi va bevosita islom diniga targ'ib ruhi ham seziladi.

Bundan tashqari O'zR FA Sharqshunlik institutidagi 13055 inventer raqami ostida saqlanayotgan jildda Shoh Hakim Xolisning "Qissayi Shoh Jarir", "Risolayi Arvoohnoma", "Qiyomatnoma", "Ibratnoma" kabi qissalarining qo'lyozma nusxalari jamlangan. Shuningdek, 12457/I inventer raqami ostida "Qissayi bin Muhammad", 11113 inventer raqami ostida "Iskandarnoma", 8844/I inventer raqami ostida "Dahmayi Shohon", 6350/VII inventer raqami ostida "Qissayi Muhammad Hanafiy", 8924/II inventer raqami ostida "Me'rojnoma" kabi qissalarining qo'lyozma nusxalari mavjud. Bundan tashqari mazkur fondada adibning "Qissayi Hazrat Ibrohim va Ismoil alayhissalom" qissasining toshbosma nusxasi ham saqlanadi.²⁰⁸ "Ibrohim bin Muhammad" qissasining 8 ta toshbosma nusxalari Samarqandda va 1905, 1906, 1910, 1911, 1913, 1914, 1916-yillarda Toshkent shahrida nashr etilgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Shoh Hakim Xolis o'zining diniy-didaktik mazmundagi qissalari orqali xalqimiz qalbiga kirib borgan. Bundan tashqari ijodkor ko'plab arab, fors-tojik tillaridagi asarlarni mutolaa qilib, ularni xalqqa ham yetkazish maqsadida turkiy tilga tarjima qilgan yoki o'zi o'qigan asarlar asosida juda mazmunli qissalar yozgan. Shu tufayli unga tarixiy voqealarni bayon qilishda ham zarur o'rinlarda to'qima obrazlarni qo'shish orqali yanada mazmunder va qiziqarli tarzda qissa yoza oladigan shoir sifatida baho beriladi.

REFERENCES

1. Abdulaziz Mansur. Qur'oni Karim ma'nolari tarjimasi. – Toshkent, 2019. – 483 b.
2. Abdulahatov N., A.Rahmonov, M.Ahmedov. Buvayda ziyoratgohlari ("Bibi Ubayda yoxud Safed Bulon qissasi" asosida). –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2013. – 308 b.

²⁰⁸ Shoh Hakim Xolis. Qissayi Hazrat Ibrohim va Ismoil alayhissalom. – Toshkent, Zafar Muhammad valadi Shukur Muhammad nashri, inv.610. 910 milodiy, 24 c

-
3. Nosirov A. Toshkent olimlari va shoirlari. O'zRFA ShI fondi. Qo'lyozma. Inv. № 13408. – 128-132-varaqlar.
  4. Shoh Hakim Xolis. Shoh Jarir qissasi. O'zR FA Sharqshunoslik instituti fondi. Qo'lyozma. Inv. № 5660/VII. – 120 varaq
  5. Ravshanov F.R. Xolis va uning adabiy merosi, avtoreferat. – Toshkent, 1997. – 25 bet

ABU MANSUR MOTURIDIY FALSAFIY MEROSIDA SHAXS MA'NAVIYATINI YUKSALTIRISH MASALALARI

Adashova Maxsuma Maxmudboyevna

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Email: mahsumaadashova@gmail.com (тел: 90 944 28 78)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abu Mansur Moturidiy falsafiy merosining shaxs ma'naviyatini yuksaltirishdagi o'rni hamda allomaning fikr-mulohazalarining ilmiy tahlili to'g'risida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: *Abu Mansur Moturidiy, moturidiylik ta'limoti, falsafiy meros, shaxs ma'naviyati, diniy dunyoqarash.*

ABSTRACT

This article provides information on the role of the philosophical heritage of Abu Mansur Moturidi in the development of personal spirituality and the scientific analysis of the views of the scholar.

Keywords: *Abu Mansur Maturidi, maturidi teachings, philosophical heritage, personal spirituality, religious worldview.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлены сведения о роли философского наследия Абу Мансура Матуриди в развитии духовности личности и научный анализ взглядов ученого.

Ключевые слова: *Абу Мансур Матуриди, учение матуриди, философское наследие, духовность личности, религиозное мировоззрение.*

KIRISH

O'zbekiston-buyuk allomalar yurti! Darhaqiqat, Vatanimiz qanchadan-qancha ulug' siymolar, olim-u fuzalolarning yuksak ilm cho'qqilarini zabt etishiga sababchi bo'lgan maskandir. Bu yurt o'zining go'zal tabiati, hushsuvrat insonlari, umuman olganda jannatga tenglashtirilgan ulug' sifatlari bilan buyuk siymolarni bag'rida tarbiyalagan zamindir.

Milodiy IX asrda Somoniylar sulolasi davrida dunyoga kelgan buyuk mutakallim, aqoid va kalom ilmining sultoni Abu Mansur Moturidiy ham shu yurtning ko'hna Samarqand diyorida voyaga yetib, diniy va dunyoviy ilm ravnaqi uchun o'zining munosib xissasini qo'shishga muvaffaq bo'ldi. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, millionlab musulmonlar qalbiga muborak islom dinining

hayotbaxsh g'oyalarini singdirishda buyuk vatandoshimiz imom Abu Mansur Moturidiy hazratlari va ul zot asos solgan "Moturidiylik maktabi"ga mansub allomalarning xizmatlari benihoya kattadir. Abu Mansur Moturidiyning shaxsiyati va ilmiy faoliyatini o'rganish hamda shunday ulug' siymoni xalqqa tanitish ilmiy tadqiqot ishimizning bosh maqsadlaridan biri hisoblanadi. Shu bois Abu Mansur Moturidiy va moturidiylik ta'limotining g'oyalarini shaxs ma'naviyatini shakllantirish hamda rivojlantirishdagi ahamiyatini o'rganish mavzuning naqadar dolzarb ekanligini belgilab beradi.

Shaxs ma'naviyatini yuksaltirish masalasi barcha davrlarda ham dolzarb mavzulardan biri sifatida o'rganib kelingan. Chunki jamiyatning ma'naviy qiyofasi unda yashayotgan insonlarning ma'naviy yetuklik darajasi bilan o'lchanadi. Ma'naviy barkamol insonni tarbiyalash jarayoni davlat va jamiyat a'zolarining zimmasiga juda katta mas'uliyatlarni yuklaydi. Bu borada mamlakatimizda xadishunoslik, kalom ilmi, islom huquqi, tasavvuf, aqida ilmi kabi maktablarning tashkil etilishi diniy va dunyoviy ilmning o'zaro muvofiqligini ta'minlay oladigan malakali kadrlarni yetishtirish uchun asos bo'lib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev tashabbusi bilan 2018 yil 16 aprelda qabul qilingan "Diniy-ma'rifiy soha faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5416-sonli farmonning qabul qilinishi ko'p asrlik milliy va diniy qadriyatlarimizni asrab-avaylashga, dunyo ilm-fani va madaniyati rivojiga ulkan hissa qo'shgan ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganishga, uning asosida yoshlarni komil inson etib tarbiyalashga shuningdek, jamiyatda barqaror ijtimoiy-ma'naviy muhitni ta'minlashga huquqiy manba bo'lib xizmat qilmoqda. Nega insoniyat har doim ma'naviyatga zaruriyat sezib yashaydi?, Ma'naviyatning shaxs kamolotida qanday o'rni bor?, Ma'naviyatsiz yashash mumkinmi? Mana shu kabi savollar olim va ulamolarning ilm yo'lida mashaqqat chekishiga hamda insoniyat jamiyatini yaxshilash uchun xizmat qilishiga undagan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyev 2020 yil 24 yanvar kuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisiga qilgan Murojaatnomasida buyuk ajdodlarimizni xotirlab, shunday ta'kidlagan edi: "...ma'rifatparvar bobolarimiz merosini chuqur o'rganishimiz kerak. Bu ma'naviy xazinani qancha ko'p o'rgansak, bugungi kunda ham bizni tashvishga solayotgan juda ko'p savollarga to'g'ri javob topamiz. Bu bebaho boylikni qancha faol targ'ib etsak, xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz bugungi tinch va osoyishta hayotning qadrini anglab yetadi"²⁰⁹. Buyuk mutakallim "Abu

²⁰⁹ <http://president.uz> 2020 yil 24-yanvar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi

Mansur Moturidiy bobomizning o'rta asrlardagi g'oyat hatarli va tahlikali bir vaziyatda o'z hayotini xavf ostiga qo'yib, avlodlarga ibrat bo'ladigan ma'naviy jasorat namunasini ko'rsatib, islom olamida "Musulmonlarning e'tiqodini tuzatuvchi" degan yuksak sharafga sazovor bo'lgani bu nodir shaxsning ulkan aql-zakovati va matonatidan dalolat beradi."²¹⁰ Abu Mansur Moturidiy o'zining barcha asarlarida zalolatning har qanday ko'rinishlaridan yiroq bo'lgan, insonlarning mavjud ijtimoiy-ma'naviy muhitida sog'lom ma'naviy tafakkurni targ'ib qilish borasidagi sa'i-harakatlari, shuningdek sof diniy-falsafiy qarashlari bilan o'sha davrning diniy mutaassiblari va buzg'unchi g'oya tarafdorlariga keskin raddiyalar bergan. Bu urinishlari samarasi o'laroq o'z zamonasidayoq "Hidoyat imomi" unvonini olishga sazovor bo'lgan. Allomaning 15 ga yaqin asarlar ustida tadqiqot olib borganligi ma'lum bo'lsada, bizgacha shayx xazratlarining 2 ta mashhur asari yetib kelgan. Ular "Kitob at-Tavxid" va "Ta'vilot al-Qur'on" asarlari. Abu Mansur Moturidiy bu asarlari orqali insoniyat yaratilishining falsafiy mohiyati, tavxid ilmi, borliqning insonga ta'siri, ruhiyat ilmi, inson kuch-qudratining ma'lum chegarasi, iroda erkinligi, dunyo va oxiratni anglash kabi masalalar to'g'risida Qur'oni karim oyatlariga asoslanib, ko'plab ma'lumotlar tadim etgan. Allomaning mashhur shogirdi Abul-Mu'in an-Nasafiy ustozining buyuk xislati va kuchli salohiyatini ulug'lab, shunday ta'kidlagan edi: "Abu Mansur al-Moturidiy imomlarning ulug'i va millatning ustuni edi. Uning Qur'onga yozgan tafsiri barcha chigalliklarni ochib beruvchi, inson qalbidagi shubhali qora bulutlarni haydovchi hamda nihoyatda bolig' vasf ila yaratilgan asardir. Alloh shunday kitobni yozgan zotga o'z salomini yo'llasin."²¹¹ Abu Mansur Moturidiy ana shunday yuksak ehtiroimga loyiq bo'lgan qomusiy allomadir. Abu Mansur Moturidiyning aynan aqid va kalom ilmi bilan shug'ullanishiga o'sha davrda vujudga kelgan, insonlarni imon-e'tiqod masalasida noto'g'ri yo'nalishlarga boshlaydigan turli xildagi talqinlar va chalkashliklarning ko'payib borayotganligi sabab bo'ladi.

MUHOKAMA VA TAHLILLAR

Abu Mansur Moturidiy shaxs ma'naviyati va unga ta'sir etuvchi omillar hamda ularning diniy-falsafiy jihatlarini bir qancha yo'nalishlarga bo'lib o'rganadi.

Inson erkinligi masalasi. Abu Mansur Moturidiy, eng avvalo, insonlarning xatti-harakatlarini ontologik jihatdan aniq haqiqat sifatida qabul qiladi va bu fikrni asoslashga harakat qiladi. Uning fikricha, har bir inson o'z harakatlarining haqiqiy egasidir. Insonning o'z xatti-harakatlarining mutlaq sohibi ekanligi, ham aqlan, ham

²¹⁰ I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch", T.: "Ma'naviyat" nashriyoti 2008 y. 39-bet

²¹¹ F.Muhammadiyev "Mutafakkirlar", "Movarounnaxr" nashriyoti T; 2011, 45b

ruhan erkinligi Qur'on oyatlari bilan ochiq-oydin ma'lum qilingandur. Shu haqiqatdan kelib chiqib, Alloh taolo insonlarga o'zining imkoniyatlari doirasida ma'lum bir vazifa va mas'uliyatlarni yuklagan. Buning natijasi o'laroq, bajarilgan yoki tark etilgan xatti-harakatlar evaziga jazo va ajrlarni marhamat etgan. Inson muayyan harakat va faoliyatni amalga oshirishi uchun unga harakatdan oldin amalda ma'lum bir kuch va qudrat berilgan. Insonning harakatlari unga berilgan shu kuch-qudrat va uni amalga oshirishga undovchi shaxs irodasining natijasidir. Bu jarayon inson harakatlarining asosi va uning zimmasiga yuklatilgan mas'uliyatlarining majmuidir. Bular bilan inson ma'lum bir harakatga yuzlanib, o'z ixtiyori bilan uni tanlaydi va amalga oshiradi.

Bandaning barcha yaxshi yoki yomon amallarini yaratish Alloh taoloning qudrati bilan bo'ladi. Demak, insonning xatti-harakatlarida ikki jihat bor: insonning roli va Allohning qudrati.²¹² Abu Mansur Moturidiy, bu masalada o'z davriga qadar ilgari surilgan taqdirni inkor etish va majburlash g'oyasini qabul qilganlarning qarashlarini butkul rad etib, amallar ham insonga, ham Allohga tegishli ekanligini ta'kidlaydi. Mazkur masalaning yechimi sifatida u yangicha bir fikrni ilgari suradi. Abu Mansur Moturidiyning qarashlariga ko'ra, ma'lum bir harakatga murojaat qilish, uni tanlash hamda o'z xohish va irodasi doirasida bajarish insonning shaxsiy ishi. Har bir narsaning yaratuvchisi bo'lgan Alloh, insonning harakatini ham yaratuvchisidir. Demak, ijod nuqtai nazaridan harakatga ta'sir etuvchi kuch Allohga tegishlidir. Boshqacha qilib aytganda, harakat amalga oshirilish jihati bo'yicha insonga, yaratilish xususiyati bo'yicha Allohga tegishlidir. Inson ruhiyatidagi bu sheriklik alohida xususiyatlarga ega bo'lgan hamda mas'uliyatni bartaraf etmaydigan hamkorlikdir.

Shaxs etikasi tahlili. Narsalarning go'zalligi yoki xunukligini shuningdek, foydali yoki zarar ekanligini umuman aql tamoyillari bilan tushunish mumkin. Biroq, aql ularni barcha jihatlari va tafsilotlari bilan aniqlay olmaydi. Chuqur izlanish va tafakkurdan so'ng bilishi yoki payg'ambarning xabari orqali bilishi mumkin.²¹³ Shariatning bu boradagi bayonoti ta'kid va tasdiqdir. Shariat ham biror narsani yaxshiligi uchun buyurib, yomon va zararli bo'lgani uchun uni harom qiladi. Din bu borada aql bilan birlashgan. Qolaversa, axloqiy tuyg'u insonga xos bo'lib, inson tabiatan axloqiy mavjudotdir. Ba'zi narsalarning go'zalligi va ba'zi narsalarning

²¹² Kitabu't-Tevhid, 228-229. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Yazıcıoğlu, M. Sait, Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, Ankara 1988, 28-34.

²¹³ Geniş bilgi için bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Medine Bölümü, Nu: 180, 796a; el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, Hacı Selim Ağa Ktp., Nu: 40, v. 888b.

xunukligi tabiatan aqlda aniq namoyon bo'lganligi sababli, aql ularni idrok etadi, tahlil qiladi, muayyan harakatga undaydi yoki qaytaradi. Masalan, mavjud ne'matlarga shukr qilishning haqiqati, adolatning go'zalligi, noshukurlikning xunukligi, zulm va yolg'onning chirkin illat ekanligi va xokazo.²¹⁴ Faqat aql oxiratda mukofot yoki jazolanadigan halol yoki harom amal qilish huquqiga ega emas, bu hokimiyat Allohnikidir. Demak, aql ilmi oxirat uchun jazo va ajr miqdorini belgilay olmaydi. Din esa amr qilinganlarni bajarganlarga ajr va'da qilgan, man etilganlarni esa jazo bilan tahdid qilgan. Abu Mansur Moturidiyning odob-axloq tushunchasida yana bir ta'kidlash lozim bo'lgan jihat shundaki, u amaldan ko'ra g'oya, e'tiqod va to'g'ri bilimni birinchi o'ringa qo'yib, amalni taqliddan ko'ra sog'lom bilimga yo'naltirib asoslaydi.

Abu Mansur Moturidiyning fikricha, Allohni tanish va uning go'zal sifatlarini bilish har bir inson uchun axloqiy farzdir. Chunki borliqni va uning yaratuvchisi haqidagi bilimlarni anglashning yagona yo'li aqlidir.

Abu Mansur Moturidiy o'z asarlarida odamlarni o'z imkoniyatlariga javobgar qilish kabi masala borasida ham ko'plab fikrlar bildirgan. Xususan, allomaning fikr-mulohazalariga ko'ra, dinda odamlar hech qachon qodir bo'lmagan xatti-harakat uchun javobgar bo'lmaydilar. Islom dinida har qanday xatti-harakat uchun javobgar bo'lishning asosiy sharti shundaki, buyurilgan yoki ta'qiqlangan narsa inson qila oladigan darajada bo'lishi kerak. Shunga ko'ra, yuklatiladigan vazifalar odamlarning imkoniyati sig'dira oladigan va imkoniyati yetmaydigan xatti-harakatlar majmuiga bo'linadi. Insonni o'zi bajara olmaydigan ibodat yoki muayyan majburiyatga yo'llash va natijada ular tomonidan xatti-harakatning lozim darajada bajarilmasligi hamda harakat sub'yektlarining qo'lidan kelmaydigan ishlar uchun og'irroq jazolash dinning mas'uliyat mantig'iga mutlaqo ziddir. Alloh taolo insonlarga aql bilan yoki vahiy orqali nimani buyurgan bo'lsa, ularni tushunish uchun imkoniyat eshiklarini ochib qo'ygan. Buni tushuna olmaydigan ilohiy amrga murojaat qilib bo'lmaydi. Bu amrlarning barchasini bilish usullari har xil. Biroq uning yo'llarini aql va xulosa bilan bilish mumkin.²¹⁵

Borliqning yaratilish qoidasiga ko'ra, Alloh hech bir harakat yoki holatni bekordan-bekor yaratmagan. Abadiyat qonunlariga muvofiq har bir voqea, hodisa va jarayonlar o'zining muayyan sabablari asosida sodir bo'ladi. Moturidiyning

²¹⁴ el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 178, 181, 223-224. el-Mâturîdî 'nin bu konudaki g'orushlarinin tahlili için bkz. Bardakoğlu, Ali, "Hüsn ve Kubh konusunda Aklın Rolü ve İmâm Mâturîdî", Ebu Mansur Semerkandi Maturidi adli kitap içerisinde, 33-49.

²¹⁵ el-Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, 137.

fikricha, olamdagi hech narsa bekorga yaratilmagan. Hamma narsaning sababi, maqsadi va hikmati bor. Shuning uchun ham Alloh taoloning ijodlari borliq qonunlari va aql asoslaridan tashqariga chiqmaydi. U hamma narsani eng yaxshi ko'rinishda va mustahkam tarzda yaratadi. Uning fikricha, hikmatning ikki xili bor: Birinchisi – adolat, ikkinchisi – inoyat. Adolat hamma narsani o'z o'rniga qo'yadi. Xudoning inoyati esa, cheksiz va oxiri yo'q marhamatdir.

“Imom Moturidiyning buyukliklari, siyratlarini anglashdagi eng katta manba – u kishining asarlaridir. Bu zotning ixlosu taqvolari, parhezkorliklari, sog'lom aql va e'tiqoddagi darajalari, aqliy yetukliklari, fikriy ilg'orliklarini u kishining asarlarini o'rganigan odam darhol fahmlab oladi.”²¹⁶

XULOSA

Barcha davrlarda ham din insonlarni ma'naviy birlashuvini, maqsad-muddalari mushtarakligini, orzu-umidlar yakdilligini ta'minlab beruvchi ruhiy vosita hisoblangan. Mana shu vosita davrlar o'tsada, qanchadan-qancha siyosiy to'qnashuvlar bo'lsada, o'zining ruhiy ta'sir etish kuchini yo'qotmagan.

"Abu Mansur Moturidiy nafaqat qardosh o'zbek xalqining, balki ummat rivojiga, muqaddas islomning gumanistik va ratsional asoslarini mustahkamlashga salmoqli hissa qo'shgan barcha turkiy xalqlarning faxridir"²¹⁷. Darhaqiqat, buyuk allomaning falsafiy merosi, butun ilmiy faoliyati va mehnatlarining samarasi bugungi kunda ham jamiyat va unda yashovchi insonlarning ma'naviy qiyofasini yaxshilashga, ruhiy barkamollikka va yuksak falsafiy tafakkur egasi bo'lishiga katta yordam beradi. Bugungi globallashuv sharoitida Abu Mansur Moturidiyning shaxsiyatini, falsafiy merosini hamda moturidiylik ta'limotini o'rganish dinimiz balki butun borliq, insoniyat to'g'risida noto'g'ri g'oyalarni yuzaga keltiruvchi turli mafkuraviy tahdidlar, aqidaparastlik va tub dunyoqarashlarga qarshi mafkuraviy immunitet vazifasini o'taydi. Abu Mansur Moturidiyning falsafiy merosi yoshlar ongining turli ko'rinishdagi buzg'unchi g'oyalar bilan zaharlanishiga qarshi turishda hamda ularga qarshi kurashishda o'ta dolzarb va muhim manba hisoblanadi.

Fikrimiz yakunida shuni aytib o'tmoqchimizki, keyingi yillarda yurtimizda muqaddas islom dini rivojiga o'zining teran falsafiy qarashlari bilan beqiyos hissa qo'shgan ulug' allomalarning hayoti va faoliyati, ularning ma'naviy merosini o'rganishga qaratilgan alohida e'tibor kuchayib bormoqda. Shu tufayli buyuk

²¹⁶ Hasanxon Yahyo Abdulmajid «Tavhid» risolasi ahli sunna aqiydasi bo'yicha muhim manba (birinchi maqola). T.; 15.03.2020

²¹⁷ Sonmez Kutlu. International Conference in Samarkand, dedicated to Imam Maturudi is important and useful. 04/03/2020

mutakallim Abu Mansur Moturidiy va ul zot asos solgan moturidiylik ta'limotini keng tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zero, bugungi global jarayonda islom dinini to'g'ri anglash va talqin qilish masalasi muhim ahamiyatga ega. Bu borada moturidiylik ta'limotining o'rni naqadar beqiyos ekanligi, allomaning ilmiy-ma'naviy, boy merosi davlat va jamiyat taraqqiyoti, insoniylik tamoyillariga asoslanganligi qator horijiy va mahalliy olimlar tomonidan ham yuksak e'tirof etilmoqda. Shunday ekan, bu ulug' allomaning hayoti, ilmiy faoliyati va ilmiy asarlarida ilgari surilgan g'oya va mafkuralarni ta'lim tizimiga to'g'ri tadbqiq etib borsak, shuningdek, xalqimiz ongiga oson va tushunarli tarzda yetkazib bersak, o'ylaymizki, kelajakda Abu Mansur Moturidiyning falfafiy merosini o'rganish bo'yicha yetuk mutaxassislarni yetishib chiqishiga zamin tayyorlagan bo'lamiz. Zero, buyuk ajdodlarga ko'rsatilayotgan yuksak ehtirom, biz avlodlarning insoniylik vazifamizdir. O'zbekiston kelajagi buyuk davlat. Bu buyuklikda ajdodlarimizning ham munosib hissalarini bor ekanligini anglash, har birimizning muqaddas burchimizdir.

REFERENCES

1. <http://president.uz> 2020 yil 24-yanvar O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi.
2. I.A.Karimov "Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch", T.: "Ma'naviyat" nashriyoti 2008 y. 39-bet
3. F.Muhammadiyev "Mutafakkirlar", "Movarounnaxr" nashriyoti T; 2011, 45b
4. Kitabu't-Tevhid, 228-229. Ayrica genis bilgi için bkz. Yazıcıoğlu, M. Sait, Mâtürîdî ve Neseffî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı, Ankara 1988, 28-34.
5. Geniş bilgi için bkz. el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Medine Bölümü, Nu: 180, 796a; el-Mâtürîdî, *Te'vîlât*, Hacı Selim Ağa Ktp., Nu: 40, v. 888b.
6. Hasanson Yahyo Abdulmajid «Tavhid» risolasi ahli sunna aqidasi bo'yicha muhim manba (birinchi maqola). T.; 15.03.2020
7. Sonmez Kutlu. International Conference in Samarkand, dedicated to Imam Maturudi is important and useful. 04/03/2020

XIX ASR BIRINCHI VA IKKINCHI YARMIDA ANGLIYANING AFG'ONISTONGA YUBORGAN EKSPEDITSIYALARI

Riskulov Shoxjaxon Narmaxamatovich

Toshkent Davlat Sharqshunoslik universiteti

Ikkinchi kurs tayanch doktoranti.

Ilmiy rahbar t.f.d.prof. J.X.Ismailova

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XIX asr birinchi yarmida inglizlarning Ost-Indiya kompaniyasi tomonidan Afg'oniston hududiga yuborilgan josuslari, elchilari va missiyalarining maqsadlari, ularning mintaqada amalga oshirgan geosiyosiy maqsadlardagi faoliyatlari, Afg'onistonning davlat tuzimi, boshqaruv shakli, qo'shni davlatlar bilan munosabatlari, Afg'onistonning topografiyasi, afg'on xalqining iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy ahvoli, ularning, urf-odatlarini, an'analari, turmush tarzi, millatlar rang-barangligi, bu davrning o'ziga xos xususiyatlari, bayon qilinadi. Shuningdek XIX asrning o'ttizinchi yillari oxirida Britaniya mustamlakasi Afg'onistonga bostirib kirish uchun bo'lgan harbiy-siyosiy va diplomatik tayyorgarliklarni qay tariqa olib borgani, Ular mamlakatdagi har-bir yo'llarning batafsil chizmalarini, suv yo'llarini, xukumat amaldorlarini, har qanday manbalarni, hududlarning siyosiy-iqtisodiy sharoitlarini sinchkovlik bilan o'rganishgani yoritiladi.

Mazkur maqola mohiyati shundan iboratki: Buyuk Britaniyaning maxfiy xizmat tarmoqlari uzoq yillarga borib taqalishi, ularning faoliyati tizimli va uzluksiz olib borilishi, bunda harqanday vositalardan foydalanishi yoritiladi. Maqola pravardida shu narsa yotardiki birinchi ingliz-afg'on urushiga (1838-42) inglizlar qay tariqa tayyorgarlik ko'rgani, Shuningdek Britaniya imperiyasi har-qanday hududni bosib olishdan oldin uzoq yillar ushbu jarayonga puxtalik bilan tayyorlanishi aks etadi.

Kalit so'zlar: Afg'oniston, afg'on xalqi, geosiyosiy, elchilar, ekspeditsiyalar josuslar – M.Elfinstoun, Uilyam Murkroft, A.Byorns, Charlz Messon, Robert Lich, Kobul, Hirot, Qunduz, Vaxan ko'li, Bomiyon darasi, Ost-Indiya kompaniyasi.

ABSTRACT

In this article, the purpose of the spies, ambassadors and missions of the British company Ost-India sent to the territory of Afghanistan in the first half of the XIX century, their activities in the region, the state structure of Afghanistan, the form of management, relations with the army countries, the topography of Afghanistan, the economic, political and social situation of the Afghan people, their It also covers the extent to which the British colonialist conducted military-political and diplomatic

preparations for the invasion of Afghanistan at the end of the Thirties of the XIX century, they carefully studied the detailed drawings of each of the roads in the country, the waterways, the officials of the government, any sources, the political and economic conditions of the territories.

The essence of this article is that the Secret Service networks of Great Britain date back to a long period of time, their activities are systematic and Continuous, the use of any means is covered. The proverb reflects the fact that the British were preparing for the first English-Afghan war (1838-42), which lay the same thing, as well as the long years of thorough preparation for this process before the British Empire conquered any territory.

Keywords: *Afghan, Afghan people, geopolitical, ambassadors, expeditions spies-M.Elfinstown, William Morkraft, A.Byorns, Charles Messon, Robert Lich, Kabul, Herot, Beaver, Lake Vahan, gorge of okra, Ost-Indian company.*

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматриваются цели шпионов, послов и миссий британской компании Ост-Индия, направленных на территорию Афганистана в первой половине XIX века, их деятельность в регионе, государственное устройство Афганистана, форма управления, отношения с армией стран, топография Афганистана, экономическое, политическое и социальное положение афганского народа, их В нем также рассказывается о том, в какой степени британские колонизаторы вели военно-политическую и дипломатическую подготовку к вторжению в Афганистан в конце тридцатых годов XIX века, они тщательно изучили подробные чертежи каждой из дорог в стране, водных путей, должностных лиц правительства, любых источников, политических и экономических условий территорий.

Суть этой статьи заключается в том, что сети секретных служб Великобритании насчитывают длительный период времени, их деятельность носит систематический и непрерывный характер, охватывается использование любых средств. Пословица отражает тот факт, что британцы готовились к первой англо-афганской войне (1838-42), в которой лежало то же самое, а также долгие годы тщательной подготовки к этому процессу до того, как Британская империя завоевала какую-либо территорию.

Ключевые слова: *Афганец, афганский народ, геополитика, послы, экспедиции, шпионы - М.Элфинстаун, Уильям Моркрафт, А.Байорнс, Чарльз Мессон, Роберт Лич, Кабул, Херот, Бивер, озеро Ваган, ущелье бамии, Ост-индийская компания.*

KIRISH

Markaziy Osiyo muhim geopolitik mintaqa hisoblanib, Afg'oniston bo'lsa uning asosiy strategik nuqtasini egallagan edi. Lekin bu davrda mintaqaga ikki yirik mustamlakachi davlat tobora yaqinlashib kelmoqda edi. Biri shimoldan, bir necha asrlardan beri Markaziy Osiyo davlatlari bilan o'zaro siyosiy va iqtisodiy aloqalarga ega bo'lgan, bu davrga kelib Markaziy Osiyoning shimoliy hududlari ustidan o'z hukmronligini qaror toptirib bo'lgan Rossiya bo'lsa, ikkinchisi esa janubdan, Hindiston subkontinentida o'z ustivorligini o'rnatgan va tizimli ravishda shimolga qarab siljib borayotgan Angliya edi. Shubhasiz bu ikki mustamlakachi davlat ham yangi bozorlarga, xom-ashyo manbalariga, qolaversa strategik qulay hududlarga ega bo'lish uchun mintaqani o'z ta'siriga olish va o'z hukmronligini o'rnatish maqsadiga erishishga harakat qilishardi. Shu boisdan bu o'lka borasida ingliz-rus raqobati vujudga keldi va u butun XIX asr xalqaro munosabatlar tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoldi. Ingliz-rus muxolifligi keyinchalik "Katta o'yin" deb atalgan yangi nomga ega bo'ldi. Angliyaning tashqi tajovvuzkor siyosatining ustivor maqsadiga aylangan Afg'oniston masalasi ingliz-afg'on urushlarini keltirib chiqardi. Birinchi ingliz-afg'on urushidan so'ng Afg'oniston mamlakat sifatida tarqoq holga kelib, buning natijasida mamlakat ichkarisida kuchli iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy bo'hron boshlandi. Urushdan so'ng Afg'oniston amirligining bosh ustivor vazifasi mamlakatni birlashtirish va siyosiy, iqtisodiy islohatlar o'tkazishdan iborat edi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XIX asrning eng muhim xalqaro muammolaridan biri bu "Markaziy Osiyo" masalasi edi. Natijada butun asr mobaynida Markaziy Osiyo Angliya va Rossiya o'rtasidagi baxsga sabab bo'ldi. Oqibatda XIX asr oxiriga kelib bu ikki imperialistik davlatlar o'rtasidagi inqiroz kattalashib uzoq davom etgan siyosiy mojaroga aylandi. Asosiy muammo mustamlakachi mamlakatlar o'rtasida hali bo'lib olinmagan hududlarni egallab olish uchun bo'layotgan kurash edi. Bu kurashda XIX asr kapitalistik tizim rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari ko'rinadi. Angliya va Rossiyaning hukmron doiralari Markaziy Osiyodagi tajovvuzkor harakatlarini oqlash, ushbu mintaqaning ma'lum qismlariga o'z huquqlarini asoslash uchun ko'plab jiddiy dalillarni topdilar. Markaziy Osiyoda ikkala davlatning siyosati qandaydir niqoblar ostida olib borilgan bo'lmasin, uni amalga oshirish uchun har qanday bahonalar ishlatilgan bo'lsa ham, bu siyosat mohiyati tajovvuzkor mustamlakachilik edi.

XIX asrda Angliya yer-mulklari ulkan, jahonning eng yirik mustamlakachi mamlakati edi. Birqancha davlatlar va xalqlarni qamrab olgan Hindiston yarim orolida bosqinchilik va mustamlaka ekspluatatsiyasi uchun ingliz burjuaziyasining

asosiy tashkiloti Ost-Indiya kompaniyasi bo'lib, u doimiy ravishda bosqinchilik urushlarini olib bordi. Ost-Indiya kompaniyasi Osiyo qitasining istalgan joyini britaniya mulki deb eʼlon qilishi va istalgan joyiga qo'shin yuborishi mumkin edi. Xususan Markaziy Osiyoda joylashgan Afg'oniston o'zining qulay geografik joylashuvi tufayli savdo-sotiq, siyosiy va strategik jihatdan Britaniyanig aloxida qiziqish markazida bo'lgan. Bundan tashqari u Hindiston, Eron, Xitoy va o'zbek xonliklari bilan ham chegaradosh bo'lib, o'z vaqtida jaxon sivilizatsiya rivojiga anchagina katta xissa qo'shgan va XIX asrda o'zining biroz axamiyatini yo'qotgan mintaqa orqali Xitoydan Yevropaga qadimgi Buyuk Ipak yo'li o'tgan edi. Bu esa Afg'onistonning geopolitik nuqtainazardan ham naqadar muhim hudud ekanligini bildirardi[1].

Ost-Indiya kompaniyasi Afg'onistonning iqtisodiy va siyosiy holatini, hudud orqali o'tgan barcha yo'llarni aniqlash, muhim geografik nuqtada joylashgan harqanday obektlarni o'rganish, axolining ijtimoiy siyosiy qatlamini tadqiq qilish shuningdek xukumat a'zolarini o'z tarafiga og'dirish va Angliya bilan siyosiy aloqalar o'rnatish maqsadida o'z xodimlarini muntazam ravishda jo'natib turadi. Xodimlar turli qiyofada yuborilgan bo'lib, ular asosan savdogar, darvesh, sayyoh, muqaddas joylarga ziyorat qiluvchilar niqobi ostida bu hududda xarakat qilishgan. Yuborilgan aytg'ochilar mintaqaning eng xilvat joylarigacha kirib, xudud joylashuvini mukammal o'rganishgan va extiyotkorlik bilan to'plangan ma'lumotlarni qayd etib borishgan. Ular mahalliy aholi tilini va ularning urf-odatlarini yaxshi bilishgan bo'lib, bu esa ularga bu xududda uzoq muddat faoliyat yuritishlariga va o'zlariga nisbatan shubxa paydo bo'lmasligiga yordam bergan[2]. Markaziy Osiyo masalalari bo'yicha Angliya siyosatida muhim ro'l o'ynagan ingliz tarixchisi J.Older shunday yozadi: "Markaziy Osiyo masalasida diplomatik faoliyat yuritishdan oldin mintaqa xaqidagi tadqiqotlar naqadar muhim ekanligi va ayniqsa geografik bilimlar har doim siyosat, iqtisodiyot, diplomatiya va harbiy xarakatlar bilan chambarchas bog'liq ekanligini, bunda xarqanday askar va siyosatchidan ko'ra tadqiqotchi va maxfiy josuslar muhim ro'l o'ynashini" ta'kidlaydi[3].

Afg'onistonga dastlabki ingliz missiyasi 1809 yil fevral oyida Maunnstyuart Elfinstoun boshchiligida yuboriladi. Unga Afg'oistonni batafsil va hartomonlama o'rganish vazifasi yuklatiladi. Agarda inglizlar mamlakatga bostirib kiringanda bu xududda Britaniya o'zining hukmronligini o'rnatishda suyanch bo'la oladigan ma'lum bir ijtimoiy qatlam, guruh va qabilalar orasida alohida e'tiborga ega shaxslar bilan ham aloqalar o'rnatish kabi ko'rsatmalar kirardi. Ekspeditsiya tarkibini ingliz ofitserlari va josuslari tashkil etib, Afg'oistonda har taraflama chuqur harbiy-siyosiy

razvedka ishlarini olib bordi. Shaxsan M.Elfinstounga mamlakatning xukmron doiralari haqida batafsil ma'lumotlar yig'ish topshirig'i yuklanadi. Ekspeditsiya deyarli besh oy davom etadi. Shu vaqt mobaynida ular mamlakatdagi karvon yo'llari, afg'on xalqi va qabilalari, alohida e'tiborga ega bo'lgan shaxslar bilan tanishadi. Inglizlar mahalliy amaldorlarga qimmatbag'o sovg'alar berish orqali ular bilan aloqalar o'rnatadi. Pora berib o'z tomoniga og'dirish ingliz siyosatiga xos xususiyat bo'lib, harqanday urushda o'z xukmronligini o'rnatishda vosita bo'lib xizmat qiladi[4].

1809 yil iyun oyida Peshavorda M.Elfinstounning shox Shujo ul-Mulk bilan olib borgan muzokaralari natijasida birinchi afg'on-ingliz shartnomasi imzolanadi. Shartnoma shundan iborat ediki mobodo Fransiya va Eron Hindistonga xujum qilgudek bo'lsa Afg'oniston Angliya tomonida turib urushda qatnashishi nazarda tutilgan edi[5].

Ost-Indiya kompaniyasi 1820-25 yillarda o'zining tajribali xodimi Uilyam Murkroft boshchiligida Afg'oniston va unga qo'shni bo'lgan xududlarga ularning iqtisodiyoti, harbiy-siyosiy holati, xududlarning topografik joylashuvi va ayniqsa tog'lardan o'tib bo'ladigan so'qmoqlar, daralar, yo'llar haqida ma'lumotlar to'plash uchun Britaniya ekspeditsiyasini jo'natadi. Uilyam Murkroft va boshqa ekspeditsiya a'zolari 1822 yilda Jalolobodda, 1824 yilda Kobul shaharlarida bo'lishadi. U va uning hamrohlari yevropaliklar orasida birinchi bo'lib Bomiyondagi buddaning ulkan xaykalini ko'rishgan. Ekspeditsiya a'zolari 1825 yil fevral oyida Buxoro amirligiga yetmush kishilik tarkib bilan kirib kelishadi[6]. Bu ekspeditsiya natijasida inglizlar Buxoro amirligini xartaraflama o'rganadi va mahalliy amaldorlar bilan til topishning uddasidan chiqadi.

Markaziy Osiyoning iqtisodiy, siyosiy imkoniyatlari, savdo yo'llari, strategik ahamiyatga ega nuqtalarini o'rganishda anchagina katta ish qilgan ingliz armiyasi harbiy razvedka leytnanti A.Byorns bo'lib, u Ost-Indiya kompaniyasiga xizmat qilganlar orasida eng qobiliyatlaridan edi. U fors tili va unga yaqin bo'lgan boshqa dialektlarni ham mukammal egallagan bo'lib, bu esa unga O'rta Sharq xalqlari orasida osonlik bilan munosabatta bo'lishiga va ular orasiga kirishib ketishiga xizmat qildi. U to'plagan ma'lumotlar harbiylar, diplomatlar, iqtisodchilar, lingvistlar, savdogarlar, geograf va sayyohlar uchun qimmatli ma'lumotlar bo'lib xizmat qiladi. 1831 yilda A.Byorns hind savdogari niqobi ostida Buxoroga yo'l oladi. Uning vazifasiga Hindistondan Buxoroga eng qisqa bo'lgan yo'lni topish, mahalliy bozorlarni o'rganish, Buxoro amirligi bilan Hindiston o'rtasidagi dastlabki siyosiy va savdo aloqalarini o'rnatish kirardi[7].

A.Byorns sayoxatini Dehlidan boshlaydi va Amritsar, Peshovar, Kobul orqali Xulumga keladi. Xulumdan u sharqqa qarab yo'l oladi va Qunduz shahrini batafsil tadqiq qiladi. Uerdan u Balxga keladi so'ngra Amudaryodan o'tib Qarshi orqali Buxoroga yetib keladi. Uerda birnecha oy bo'lib, A.Byorns Chorjo'y va Urganch orqali Mashxadga yo'l oladi. Shu joydan unga Ost-Indiya kompaniyasi xodimi Moxan Lal unga Xirotda borishi uchun xamroxlik qiladi. Ular butun Xurosonni aylanib so'ngra Texron va Fors ko'rfazi orqali yana qaytib Hindistonga yo'l oladi[8].

Aslida Byornsning olib borgan barcha ekspeditsion missiyalarining moxiyati Afg'onistonni harbiy yo'l orqali bosib olishga qaratilgan xarakat yotardi. Ost-Indiya kompaniyasi rahbarlari unga mamlakat bilan har tomonlama tanishish, xususan uning xukumati, xukumat rahbarlari, amaldorlari, iqtisodiyoti, uning qurolli kuchlari, boyliklari shuningdek qo'shni mamlakatlar bilan o'zaro munosabatlari haqida ma'lumotlar to'plash to'g'risida ko'rsatmalar beradi. Ushbu vazifalarni amalga oshirish uchun ekspeditsiya tarkibiga leytenant Robert Lich, hind floti leyтинanti Jon Vud va vrach Persival Lordlar kirardi. R.Lichga mamlakatning harbiy soxasini va uning qo'shin turlarini kuzatish, J.Vudga suv yo'llarini birinchi navbatda Amudaryoni o'rganish, P.Lordga esa borgan joylarining tabiiy boyliklarini o'rganish vazifasi yuklatiladi. Lord uzoq vaqt mobaynida Qunduz xonligini o'rganadi Vud esa Pomir oldi xududlarini xususan yuqori Amudaryo, Vaxan Sariko'l xavzalari to'g'risida ma'lumotlar to'plash bilan shug'ullanadi. R.Lich bu vaqtda Qandaxorda qolib A.Byornsga Qandaxor, Xirotda va Erondagi bo'layotgan voqealar haqida axborotlar jo'natib turadi[9].

A.Byorns o'zining esdaliklarida mintaqaning boy tabiati va iqtisodiy imkoniyatlari haqida ham batafsil ma'lumotlar keltiradi. Masalan Badaxshondagi Shug'non yaqinidagi daryo bo'yida joylashgan G'aron deb nomlanadigan joydagi yoqut konlari to'g'risida ma'lumotlar beradi. Shuningdek u yana buyerde ulkan kumush konlari zaxirasi joylashganligini ham ta'kidlaydi. A.Byorns Hinduqush tog'idagi Bomiyon darasini va unga yondosh xududlarni "ajoyib boyliklarga ega podsholik" deb ta'kidlaydi. Yana uning xabar berishicha Fuldot yaqinida oltin va kumush qazib olinishini, Bomiyondan uncha uzoq bo'lmagan xududda o'n yoki o'n ikkita qo'rg'oshin konlari joylashganligini aytadi. A.Byorns g'oyat darajada puxtalik bilan mis, qalay, oltingugurt, asbest, temir, chaqmoqtosh va turli xil kimyoviy elementlarga ega bo'lgan konlarni ham hisoblab chiqadi[10].

Uning to'plagan ma'lumotlari ichida eng qimmatlilari: Hindistondan Afg'oniston va Markazi Osiyoga boradigan yo'llarning batafsil chizmalari, Markaziy Osiyo xonliklarining iqtisodiy, siyosiy va harbiy ahvoli to'g'risidagi ma'lumotlari,

Amudaryoning chap qirg'og'idagi yerlar va Afg'oniston va Sind o'lkasining turli-xil xududlari haqidagi xisobotlar edi. Bu ma'lumotlar Afg'onistonga va Markaziy Osiyoning boshqa o'lkalariga tezkorlik bilan harbiy xujum rejalarini ishlab chiqish uchun kerak edi.

Charlz Messon Afg'onistonda uzoq vaqt davomida norasmiy tarzda ingliz rezidenti sifatida faoliyat olib borgan. Messon Kobuldagi katta bozorni, Kobulga keladigan va undan chiqib ketadigan karvonlarni, turli xil bo'lgan maxsulotlar aylanmasini sinchkovlik bilan kuzatadi. Kuzatuvlari natijasida u 1835 yilda matbuotda "Kobul savdosi to'g'risida" memorandum chop etadi. Bu xujjatda qayd etilishicha Kobul shahri Hindiston va Markaziy Osiyo o'rtasidagi eng muhim savdo markazi sifatida qaraladi sababi 1834 yilda uning savdo aylanmasi 1 mln funt sterling sifatida ko'rsatiladi. U bu bir tomondan Hindistonda ikkinchi tomondan Afg'oniston va Markaziy Osiyoda Britaniya mulklari o'rtasida savdo-sotiqning keng rivojlanishiga yordam beradi deb hisoblagan. Bu hol o'z navbatida ingliz-afg'on munosabatlarida asosiy ahamiyat kasb etgan[11].

Ost-Indiya kompaniyasining maxfiy komiteti 1836 yil 25 iyunda Hindiston general gubernator Oklend va uning tashqi ishlar vaziri Palmerstounning buyrug'i bilan diplomat va josuslarni Kobulga jo'natadi. Hindiston general-gubernatori ularga Afg'onistondagi vaziyatni har tomonlama o'rganish va "Rossiya ta'siriga" qarshi barcha choralarni ko'rishni tavsiya qiladi[12].

XIX asr o'ttizinchi yillarida general Malkolmning maxfiy topshiriqlarini bajarish maqsadida ingliz ofitserlari Afg'onistonning olis xududlari, hechqanday qonunlar amal qilmaydigan va hali hechqachon shupaytgacha hechbir tadqiqotchining qadami yetmagan joylarda josuslik ishlarini olib borishadi. O'sha vaqtlarda Bombay piyoda qo'shinlar beshinchi polki ofitserlari kapitan Charlz Kristi va leytenant Genri Pottinjerlar o'zlarining missiyalarini bajarishga kirishadi. Ular sayohati davomida mahalliy qabilalar va ularning sardorlari, shaharlarning mudofa tizimi va ularning istehkomlari haqida yetarlicha ma'lumot to'plashga muvaffaq bo'ladi. Charlz Kristi Afg'onistondagi strategik jixatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan Hirot shahrini tadqiq qiladi va u haqda to'plagan hisobotlarni Hindiston general gubernatoriga jo'natishga muvaffaq bo'ladi.

Shuni ta'kidlash kerakki ingliz maxfiy xizmat xodimlarining Afg'onistondagi asosiy rezidentsiyasi Hirot shahri bo'lib xodimlarga buyruqlar asosan shuyerdan berilardi. Hirotidagi bu yashirin tarzda asos solingan markazga mayor d,Arsi Todd boshchilik qilgan[13].

Mustamlakachi Britaniya bir zum ham Afg'oniston xududini tadqiq qilish ishlarini to'xtmadi. Ular Afg'onistonning siyosiy, iqtisodiy ahvolini va qulay bo'lgan savdo yo'llarini topish maqsadida o'lkani sinchkovlik bilan o'rganish ishlarini muntazam ravishda olib borishgan. Mamlakatda faoliyat olib borayotgan Ost-Indiya kompaniyasi xodimlari Kalkutta va Londonga turli xil ma'lumotlar va axborotlarni boricha yetkazib turishgan.

Nega? Nima uchun bu jafokash xalq urush ichida yashashga mahkum? Nima uchun tamaddundan orqada qolgan bu zamin so'nggi ikki asr ichida ulkan siyosiy kurash maydoniga aylanib qoldi?

Yer yuzining shunday mintaqalari, hududlari borki, ular tabiiy va turli-tuman qazilma boyliklari bilan emas, aynan geografik joylashuvi bilan yirik imperiyalar e'tiborini o'ziga jalb etadi. Osiyoning strategik muhim mintaqasida joylashgan Afg'onistonning siyosiy kurashlar va fitnalar markaziga aylanib qolayotganining asosiy sababi ham shunda. "Moziyga qaytib ish ko'rmoq xayrlidir" Shunday ish ko'rsak, Afg'oniston va uning atrofida (boshqa olovli nuqtalarda ham) kechayotgan geosiyosiy o'yinlar mohiyatini o'rganish osonroq kechadi.

XIX asr boshlarida Angliya Afg'onistonga shunchaki mamlakat sifatida e'tibor qaratib qolmay balki uni Hindistonning shimoliy-g'arbiy ostonasi sifatida ko'radi. Sababi Britaniyaning bosqinchilik siyosati rejasida bo'lgan Eron va Markaziy Osiyo yerlariga harbiy yurishlar olib borilgan taqdirda Afg'oniston eng muhim harbiy amaliyotlarga tayyorgarlik ko'radigan maydon sifatida boshlang'ich nuqta vazifasini bajarishi kerak edi. Shu sababli Angliya Afg'onistonni tadqiq etish va batafsil o'rganish maqsadida u yerga o'zlarining maxfiy ayg'oqchilarini va xodimlarini jo'natadi. Masalan ulardan M.Elfinstoun, Ch.Kristi, U.Murkroft, Trebek, Frezer, Stirling, Konolli, Ch.Messon, A.Byorns kabi Ost-Indiya kompaniyasining maxfiy xodimlari to'plagan ma'lumotlar uzoq yillar davomida nafaqat Angliya balki boshqa imperialistik davlatlar uchun ham qimmatli manba bo'lib xizmat qildi.

Shu tariqa XIX asrning o'ttizinchi yillari oxirida Britaniya mustamlakasi Afg'onistonga bostirib kirish uchun bo'lgan harbiy-siyosiy va diplomatik tayyorgarlikni yakunlaydi. Ular mamlakatdagi har-bir yo'llarning batafsil chizmalarini, suv yo'llarini, xukumat amaldorlarini, har qanday manbalarni, hududlarning siyosiy-iqtisodiy sharoitlarini sinchkovlik bilan o'rganishadi.

Afg'oniston bilan 1838-1842 yildagi birinchi ingliz-afg'on urushidagi mag'lubiyatdan so'ng, u orqali o'zbek honliklariga safar qilish inglizlar uchun o'ta mushkul bo'lib qoldi. Endilikda inglizlar uchun Turkistonga Sin imperiyasi orqali kirish mumkin bo'lgan yo'l ham bor ediki, ammo bungacha Xitoy xukumati Murkroft

ekspeditsiyasidan so'ng yevropaliklarga o'z chegaralariga kirishga ham ta'qiq qo'ygan edi. Xitoyning 1840-1842 yillardagi birinchi "afyun urushi" dagi mag'lubiyati Sharqiy Turkiston (Sinszyan) orqali Markaziy Osiyoga kirishga umid berardi. Shunday bo'lsada Kanningxem va Streche ekspeditsiyalarining Xo'tan va Yorkentga kirishlariga mahalliy hokimiyat vakillari ruxsat bermagan. Shu tariqa XIX asrning o'rtalarida ingliz tadqiqotchilari, savdogarlari va ayg'oqchilarining Afg'onistonga sharqdan Xitoy orqali shimoldan Rossiya, janubdan Eron orqali kirib kelish yo'llari yopiq edi. Rossiya bilan munosabatlarning vaqtinchalik yaxshilanishidan foydalangan inglizlar Afg'onistonga Rossiya Turkistoni orqali kirishga urinib ko'rishdi. Shu tariqa XIX asrning 50 yillarida britaniyaning Markaziy Osiyo xususan Afg'onistondagi josuslik tizimi o'ziga xos inqiroz ko'chasiga kirib qoldi. Vaziyatning bunday tus olishi Britaniyaning tashqi siyosati va bosqinchilik amaliyotlarini olib boruvchi Ost-Indiya kompaniyasida Markaziy Osiyo ayniqsa Afg'oniston to'g'risidagi ma'lumotlarning taqchilligiga va ushbu mintaqa haqidagi mavjud ijtimoiy-siyosiy holatning qanday ekanligi borasidagi tasvurlarning kamayib ketishiga olib keldi. Bunday vaziyatdan chiqish maqsadida inglizlar mahalliy aholi vakillaridan iborat bo'lgan josuslik tizimini yaratadi. Inglizlar ushbu maqsadni amalga oshirish uchun barcha vositalarni ishga soladi, xususan yollangan mahalliy josuslarni o'z davrining zamonaviy va kerakli bo'lgan anjomlari bilan ta'minlaydi va ularni ishlatish yo'llarini, ularga ayg'oqchilik ishlarini amalga oshirish sir asrorlarini o'rgatadi va har-bir qimmatli bo'lgan ma'lumot uchun katta miqdordagi pul mukofoti belgilaydi. Ushbu tizim Uokker tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, ayniqsa mayor T.S.Montgomeri tomonidan rivojlantirildi va o'zining natijasini berdi. Ilgari mahalliy aholi vakillaridan josuslikka yollash kamyob holat bo'lgan bo'lsa (Mir Izzat Ullo, Munshi Mo'xanlal) endilikda juda ham katta ko'lamga aylangan edi[14]. 1850-1864 yillardagi taypinlar harakati, 1856-1860 yillarda Xitoyning ikkinchi "afyun" urushidagi mag'lubiyati, mahalliy musulmonlar qo'zg'aloni natijasida Sinь imperiyasidan ajralib chiqqan Sinьtszyan (Shinjon) va inglizlarning qo'llab-quvvatlashi bilan XIX asrning 60-yillarida hokimiyat tepasiga kelgan Yoqubbek hokimiyati davrida inglizlar Afg'onistonga sharqdan Ladak va Tarim orqali kirib kelish imkoniyati yuzaga keladi.

1860-1861 yillarda pushtun urug'idan chiqqan mahalliy ayg'oqchi Abdul Majid Kobuldan chiqib Badaxshon, Vaxan va Oloy tog' tizmalari orqali Qo'qonga safar qiladi. Uni Ost-Indiya kompaniyasi yollagan bo'lib, Qo'qondagi Mullaxon ismli shaxsga turli-xil sovg'alar va maktub olib boradi[15]. 1863 yilda boshqa bir mag'alliy yollanma ayg'oqchi Muhammad Hamid Yorkentga keladi, va u yerda 1864 yilgacha qoladi, so'ngra Jammu Kashmirdagi Ladak viloyatiga yo'l oladi ammo yo'lda

kutilmaganda be'tob bo'lib qolishi natijasida vafot etadi[16]. XIX asrning 60-yillarida A.Shlagintveytning sobiq yo'l boshlovchisi Muhammad Amin Pomir va Sharqiy Turkistonga tashrif buyuradi.Uning vazifasi Shinjon, Yorkent, Xo'tan, Koshg'ar va Afg'onistonning ma'muriy boshqaruv tizimini puxtalik bilan o'rganish, harbiy-qo'shin, qal'a inshootlari holati va uning soni, ijtimoiy-iqtisodiy, savdo yo'llari va bozorlari haqidagi ma'lumotlarni to'plashdan iborat edi. Bundan tashqari u Pomir orqali o'tadigan barcha dovonlarning ro'yxatini tuzib chiqadi va Sarikulning o'sha vaqtdagi siyosiy ahvolini tahlil qiladi[17].

1865 yilda yana bir yollanma ayg'oqchi Fayz Baxsh Badaxshon, Vaxan, Pomir, Qunduz, Buxoro va Xivaga safar uyushtiradi va o'zining sayohatini 1869 yilda Balxda yakunlaydi. Unga yuklatilgan vazifa o'zi bosib o'tgan yo'llarning batafsil chizmalarini qog'ozga tushirishdan iborat edi.

1867-1868-yillarda boshqa-bir pandit (yollanma ayg'oqchi) Manful Badaxshonda bo'ladi. 1868-1869-yillar qishida mayor Montgomeri tomonidan yuborilgan asli Mashhadlik bo'lgan Mirza ismli pandit Badaxshon va Pomir orqali o'tib Sharqiy Turkistonga keladi. Uning asil ismi ma'lum bo'lmagan, ya'ni Montgomeriga ishlagan barcha ayg'oqchilarning nomlari ular vafot etib ketgunicha sir saqlangan. Mirzo Hindistondagi Ost-Indiya kompaniyasining "kuzatuvchilar" xizmati xodimi sifatida ishlagan. 1867 yilda unga Chitroldan Badaxshonga olib boruvchi qisqa bo'lgan yo'lni topish, Qo'qon va Koshg'ar oralig'idagi yo'llarning xavfsizligini tekshirish vazifasi yuklatiladi[18]. Mirza yaxshi tayyorlangan ayg'oqchi bo'lgan u zamonaviy uskunalardan foydalanishni, turk va fors tillarini mukammal bilgan. U yollanma ayg'oqchilar orasida (panditlar) Pomirni batafsil va izchil o'rgangan edi[19]. Darhaqiqat Mirza harbiy maqsadlar uchun Pomir yo'llarining batafsil tavsifini birinchi bo'lib tasvirlagan edi. U puxtalik bilan aholi yashash manzillari orasidagi masofalarni hatto ahamiyatsiz bo'lgan kichik yo'llarni ham unutilib qoldirmasdan qayd etib o'tgan. U bundan tashqari qo'shinlar uchun lagerlar, yem-xashak, yoqilg'i va zaxiralarni saqlash uchun mos joylarni ham xaritaga tushirgan[20]. Mamlakatdagi barcha istehkomlarni ham qayd etgan va mudofa uchun qulay va noqulay bo'lgan joylarni belgilagan. U Qorovul qal'asini quyidagicha tasvirlagan "istehkom qulay yerga joylashgan bo'lib, u jarlik ustiga qurilgan edi, uning ustidan barcha yo'llarni nazorat qilish imkoni mavjudligi, shuningdek dushmanning qal'a ustiga chiqishi imkonsiz edi" deya ta'riflaydi . Bundan tashqari Mirzo Tyan Shandagi rus harbiylariga tegishli mudofaa istehkomlari haqida ham ma'lumotlar to'plagan: masalan u "Tojia istehkomida 400 nafar o'qchi, Narayan daryosi ustidagi ko'prikn 500 nafar askar, Narayandan o'n kunlik masofada Tomsk

qal'asi joylashganligi uyerda 100 ta askar 4 ta zambarak, uyerdan yana o'n kunlik masofada Oloy tizmasi boshlanish nuqtasida 2 ming askar va 8 ta zambarak” bor ekanligini aniqlagan[22].

Ingliz ayg'oqchilari orasida alohida o'rin egallagan agent Agarxon bo'lib u Bombay va Pomirdagi Shialar rahnamosi edi. uning ta'sir doirasi Kobul va Koshg'arda juda kuchli edi. U o'z obro' e'tiborini saqlash maqsadida Kobul va Koshg'arga tez-tez safar qilib turar va safari davomida bu o'lkalar haqida batafsil ma'lumotlar to'plashga harakat qilardi[23].

1870-yillarda ingliz “tadqiqotchilari” tomonidan bir-qancha ekspeditsiyalar uyushtirildi. Katta zobit Xavildar Xisor, Kulob, Qorategin hududlarini tadqiq etadi[24]. 1872 yilda Xavildar maxfiy topshiriq bilan Chitrol va Fayziobodda bo'ladi, uyerdan o'sha vaqtlarda Buxoro amrligi sarhadlariga tegishli bo'lgan Darvoz va Qo'qon xonligiga qarashli Qorategin hududlarida bo'ladi. Xavildar Peshovor va Fayziobod yo'llarini batafsil tavsiflaydi va Badaxshondagi aholining turmush-tarzi, yashash-sharoiti, ularning urf-odatlarini to'g'risida ma'lumotlar yig'adi[25]. Serjant Sappers Montgomerining topshirig'i bilan Peshovordan Fayziobodgacha bo'lgan yo'llarni tadqiq qiladi[26]. Ammo ko'plab o'rganilgan tadqiqotlar natijasiga ko'ra Xavildar va Sappers bir shaxs ekanligi ta'kidlanadi[27].

XIX asrning 70 yillari boshlarida Afg'onistondagi ingliz razvedka faoliyatida kichik pasayish kuzatildi. Ammo tez orada britaniyalik agentlarning faolligi tufayli vaziyat o'zgardi. Bunga sabab esa 1873 yilda Xiva xonligining Rossiya podsholigiga qo'shib olinganligi bo'ldi.

Pandit Ibroximxon Tyan Shandagi Yasin vodiysi Balistondagi Darkut dovoni orqali Badaxshondagi Langar degan joygacha uyerdan unga hamrohlik qilgan D.Forsayt bilan Koshg'argacha boradi[28]. 1873-1874 yillarda D.Forsayt Koshg'arga amalga oshirgan ekspeditsiya keng qamrovli bo'lib, ekspeditsiya tarkibiga polkovnik Gordon, kapitan Trotter, Biddalf, Belyu, Chepmen va doktor Stolichkalar hamrohlik qildi. Ekspeditsiyaning go'yoki asosiy maqsadi Yoqubbek bilan savdo shartnomasini tuzish va bosib o'tgan hududlarini ilmiy jihatdan o'rganishdan iborat edi. “Tadqiqotchilar” Koshg'arga quruq qo'l bilan kelmadilar, ular o'zlari bilan Yoqubbek saroyiga 2200 ta miltiq, 8 ta 3 fut kalibrli tosh yorar qurol keltirishdi[29]. Forsaytning asl maqsadi Afg'oniston va Koshg'arning Rossiya bilan chegara hududlaridagi mavjud holat to'g'risida to'liq va aniq ma'lumotlarni aniqlash va ularni qayd etib boishdan iborat edi. U o'zining hisobotida yo'lida uchragan barcha aholi yashash manzillarini sanab o'tgan, shuningdek uyerlarda yashayotgan aholining soni, yo'llar, so'qmoqlar, tabiat va iqlim sharoitlari, mudofa qobiliyatlarini, harbiy

istehkomlar to'g'risida hattoki bu yerlarda uchraydigan kasalliklar haqida ham ma'lumotlar keltirgan[30]. 1874 yil mart oyida Gordon, Trotter, Stolichka va boshqa bir qancha panditlar Koshg'ardan chiqib Xisor va Sarikul orqali Pomirga jo'naydi. Ular asosan e'tiborlarini yo'llarga qaratadi. Trotter yo'llarning to'liq manzarasini astronomik kordinatlar asosida aniqlab xaritaga tushirgan. Shuningdek u yo'lida uchragan har-bir aholi yashash manzillarining orasidagi masofalarni ham hisoblab borgan va to'htab o'tish mumkin bo'lgan joylarni belgilab o'tgan. Stolichka tog'lardan o'tish mumkin bo'lgan daralarni, tog'larning balandligini, daryolar va yaylovlarni tadqiq qilgan. Gordon asosan borgan hududlarining qo'shin turlari ularning shart-sharoitlari va harbiy istehkomlar to'g'risida ma'lumotlar to'plash bilan shug'ullangan[31]. U ayniqsa Toshqo'rg'onda joylashgan qalʼaga qiziqib qoladi ammo unga mahalliy hukumat qalʼaga 450 metrdan kam bo'lmagan masofada yaqinlashmaslikka ruxsat bermaydi. Kapitan Biddalfning alohida topshirig'i bo'lib u Chitroldan Badaxshonga o'tish mumkin bo'lgan qisqa yo'lni topishi kerak edi va buni u muvaffaqiyatli amalga oshiradi. U aniqlagan yo'l Barogil dovoni orqali o'tish joyi bo'lib, u judayam qisqa (3777 m) dovon va 5 ming metr balandlikda edi. Britaniya Qirolligi Jug'rofiya jamiyati kotibi K.P.Marxemning aniqlangan bu yo'l haqida Shunday deydi: “Barogil dovoni ma'lum bo'lgan barcha dovonlar ichida eng qulayi edi” deya ta'kidlaydi[32]. O'sha vaqtda Hindiston Kuzatuv xizmati maxfiy xodimi asli gretsiyalik doktor Potagos ham Pomir orqali Koshg'arga o'zining ekspeditsiyasini amalga oshirgandi[33]. Hindistondagi Katta Trigonometrik Xizmatining bosh rejasi transximolay va transchegaraviy tadqiqotlar olib borishdan iborat edi.

XIX asr 80-yillarida Britaniya razvedka tizimining rivojlanganligiga qaramasdan Markaziy Osiyoga ingliz ayg'oqchilarining kirishi judayam mushkul bo'lib qoldi. Sababi podsholik xukumati Turkistonga rus bo'lmagan barcha yevropaliklarning kirishiga ta'qiq qo'yadi, bu esa “ilmiy” faoliyat bilan shug'ullanadiga ingliz sayohatchilariga ham ta'luqli bo'lib, endilikda ularning Turkiston orqali Afg'onistonga o'tishi xatarli bo'lib qoldi. Ushbu ta'qiq tufayli Turkistonda ingliz ayg'oqchilariga qarshi “ov” boshlandi. Masalan kapitan Barnebi Xiva orqali Afg'onistonga ketayotgan paytida qo'lga tushadi va uni asirga oladi. 1880 yilda Buxoroda hind savdogari niqobi ostida bo'lgan Go'pal Singx, Turkistonga kelgan L.G.Ksuereba va Shayx Abdulla Majid ismli shaxslar josuslikda gumon qilinib hibsga olinadi[34]. Shunday qilib inglizlar uchun Turkiston orqali Afg'oistonga kirish ancha xatarli bo'lib qoldi. Shuning uchun inglizlar endilikda Afg'onistonga faqatgina o'zlarining shimoliy chegaralari orqali kirishga majbur bo'lib qoldi.

1885 yilda Elias siyosiy topshiriq bilan Shug'non yo'li orqali Pomirni kesib o'tib Koshg'arga boradi. 1888-1889-yillarda Littldel, Yungensbend va amerikalik O.Konnor va Ridgveylar Pomirni tadqiq qilish maqsadida ekspeditsiya uyushtirad. Buyuk Britaniyaning bo'lajak tashqi ishlar vaziri Kerzon 1892-1895-yillarda Pomirga ilmiy tadqiqot olib borish maqsadida tashrif buyuradi[35]. 1895 yilda leytenant Pich ham Pomirda bo'ladi.

XULOSA

Yer yuzining shunday mintaqalari, hududlari borki, ular tabiiy va turli-tuman qazilma boyliklari bilan emas, aynan geografik joylashuvi bilan yirik imperiyalar e'tiborini o'ziga jalb etadi. Markaziy Osiyoning strategik muhim mintaqasida joylashgan Afg'onistonning siyosiy kurashlar va fitnalar markaziga aylanib qolayotganining asosiy sababi ham shunda.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida Angliya va Rossiya Afg'onistonga shunchaki mamlakat sifatida e'tibor qaratib qolmay, balki uni o'z mamlakatlarning ostonasi sifatida ko'radi. Sababi Britaniyaning bosqinchilik siyosati rejasida bo'lgan Eron va Markaziy Osiyo yerlariga harbiy yurishlar olib borilgan taqdirda Afg'oniston eng muhim harbiy amaliyotlarga tayyorgarlik ko'radigan maydon sifatida boshlang'ich nuqta, Rossiya uchun esa janubiy sarhadlarining xavfsizligi uchun Afg'oniston bufer zona vazifasini bajarishi lozim edi.

REFERENCES

1. Хидоятлов.Г.А. Британская экспансия в Средней Азии, Т.,1981, с.7
2. Тимченко С.В. Англо-русское соперничество в Средней Азии в 40-е гг. XIX века. — Алматы. — 120 с.
3. Alder G. J. British India's Northern Frontier. 1865-1895. London, 1963, p.4.
4. Хопкирк П. Большая Игра против России: Азиатский синдром. — М.: Рипол классик, 2004. — 266 с.
5. Штейнберг, ЕЛ. История британской агрессии на Среднем Востоке / Е.Л. Штейнберг. М.: Воениздат, 1951. -212 с.
6. История Узбекистана и Средней Азии во второй половине XIX — начале XX вв. / Английская экспедиция в Среднюю Азию в первой половине XIX в. — [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: http://testhistory.ru/history.php?id=his_2_151 (дата обращения: 24.08.2019)
7. Бёрнс А. Путешествие в Бухару, ч. III. М., 1850, с. 274.
8. Хидоятлов.Г.А. Британская экспансия в Средней Азии, Т.,1981, с.11.

9. Россия и Афганистан. – М., 1989. – С. 25.
10. Бёрнс А. Путешествие в Бухару, ч. III. М., 1850, с. 185.
11. Бартольд В.В. Работы по истории ислама и Арабского халифата. — М.: Восточная литература, 2002. — 784 с.
12. См: там же, с. 789.
13. Риштия С.К. Афганистан в XIX веке. — М.: Иностранная литература, 1958. — 487 с.
14. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
15. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
16. Риттер К. Землеведение. – Вып.2. – СПб., 1873.
17. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
18. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
19. Минаев И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи. – СПб., 1879.
20. Минаев И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи. – СПб., 1879.
21. Хидояттов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.). Ташкент, 1969.
22. Минаев И. Сведения о странах по верховьям Аму-Дарьи. – СПб., 1879.
23. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
24. Мушкетов И.В. Туркестан. – Т. 1. – Ч. 1. – СПб., 1886.
25. Хидояттов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.). – Ташкент, 1969.
26. Wood J. A journey to the source of the river Oxus. New edition, with an essay on the geography of the valley of the Oxus by H. Yle. – London. – Гл. 12. – 1872.
27. Wood J. A journey to the source of the river Oxus. New edition, with an essay on the geography of the valley of the Oxus by H. Yle. – London. – Гл. 12. – 1872.
28. В.П. Яншин. Английские “путешественники” – разведчики в Центральной Азии. Вестник КРСУ. 2004. Том 4. №1
29. Куропаткин А.Н. Кашгария. – СПб., 1879.
30. Хидояттов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.). – Ташкент, 1969.
31. Путешествие на Памир Гордона//Изв. РГО. – Т. 12. – Вып. 6. – СПб., 1877.
32. Хидояттов Г.А. Из истории англо-русских отношений в Средней Азии в конце XIX в. (60–70-х гг.). – Ташкент, 1969.
33. Дор Р., Науманн Клас. М. Киргизы Афганского Памира. – Грац, 1977.

O'QUVCHILARNI MA'NAViy-AXLOQiy TARBIYALASHDA INTERFAOL METODLARDAN FOYDALANISH

Raxmonova Gullola Shavkatovna

BuxDU, maktabgacha ta'lim kafedراسi mustaqil izlanuvchisi

Hakimova Nargiza Supxonovna

BuxDU, maktabgacha ta'lim kafedراسi o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'quvchilarni tarbiyalashda ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ko'p jihatdan kamol toptirishga, uni yangi ijtimoiy munosabatlarga erkin kirisha oladigan, umuminsoniy qadriyatlarini e'tirof etadigan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga yo'nalgan ijtimoiy faol, yuqori madaniyatli, malakali kadrlar qilib tarbiyalashda interfaol metodlardan foydalanish nazarda tutilgan.

Kalit so'zlar: tarbiya, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, qadriyat, madaniyat, malakali kadr, axloq, madaniyat.

АННОТАЦИЯ

В данной статье предусматривается использование интерактивных методов в воспитании учащихся как социально активных, высококультурных, квалифицированных кадров, социально-экономическое, духовно-нравственное развитие которых во многом зависит от них, способных свободно вступать в новые общественные отношения, исповедовать общечеловеческие ценности, ориентированных на духовно-нравственные ценности.

Ключевые слова: воспитание, социально-экономическое, духовно-нравственное, ценностное, культурное, квалифицированное кадровое, нравственное, культурное.

ABSTRACT

This article provides for the use of interactive methods in the education of students as socially active, highly cultured, qualified personnel, whose socio-economic, spiritual and moral development largely depends on them, who are able to freely enter into new social relations, profess universal values, oriented to spiritual and moral values.

Keywords: education, socio-economic, spiritual and moral, value, cultural, qualified personnel, moral, cultural

KIRISH

Har qanday davlatning iqtisodiy rivojlanishi, unda yashovchi aholining ma'naviy-axloqiy saviyasi nechog'lik yuksakligiga bog'liq. O'quvchi-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash masalasi davlatimizning ta'lim sohasini isloh qilish bo'yicha asosiy hujjatlarida «Yosh avlodni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda xalqning boy milliy, madaniy-tarixiy an'alariga, urf-odatlarini hamda umumbashariy qadriyatlarga asoslangan samarali tashkiliy, pedagogik shakl va vositalar ishlab chiqilib amaliyotga joriy etiladi», - deb belgilab qo'yilgan.

Bugungi ba'zi bir yoshlar ma'naviyatining qisman buzilayotganligi, ayrimlarining bizga mutlaqo yot bo'lgan urf-odat, madaniyatga berilib ketayotganligi, voyaga etmagan yoshlar o'rtasida turli bezorilik, jinoyat sodir etish hollari uchrab turishi barchamizni tashvishga solmoqda.

Bunday yoshlar kelajakda Vatan ravnaqi uchun o'zlarining qanday hissalarini qo'sha oladilar, qanday kadr bo'lib etishadilar. Vaholanki, mustaqil O'zbekistonning jahondagi rivojlangan mamlakatlar darajasida ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy rivojlanishi ko'p jihatdan yosh avlodni kamol toptirishga, uni yangi ijtimoiy munosabatlarga erkin kirisha oladigan, umuminsoniy qadriyatlarni e'tirof etadigan, ma'naviy-axloqiy qadriyatlarga yo'nalgan ijtimoiy faol, yuqori madaniyatli, malakali kadrlar bo'lib etishishiga bog'liq.

O'zga millatlarning ma'naviy qadriyatlari qanchalik ta'sir ko'rsatmasin, kattalarga, ota-onaga hurmat, kamtarlik, halollik, iymon mehnatsevarlik, mehmondo'stlik singari milliy ma'naviy xislatlarimiz barqarordir. Chunki bu ma'naviy xislatlar qon-qonimizga singib ketgan. Xalqimizning axloq, andisha, sharmu-hayo, halollik va pokizalik, inson qadr-qimmati to'g'risidagi ma'naviy qadriyatlariga zid bo'lgan evropacha an'alar yoshlar ma'naviyatiga salbiy ta'sir o'tkazmoqda. Mamlakatimizning kelajagi, mustaqil O'zbekistonning istiqboli, ta'lim sohasida olib borilayotgan islohotlarning muvaffaqiyati ko'p jihatdan tarbiyachi o'qituvchiga, uning saviyasiga, tayyorgarligiga, fidoyiligiga, yosh avlodga ta'lim berish va barkamol inson darajasida tarbiyalab, voyaga etkazishga nisbatan shijoatiga bog'liq. Har qanday ta'lim muassasasida tarbiyaviy jarayon bevosita o'qituvchi tomonidan tashkil qilinadi va olib boriladi. Yangicha ijtimoiy sharoitda ta'lim- tarbiyadan ko'zda tutilayotgan maqsadlarga erishish, o'quvchilarning dars va darsdan tashqari xilma-xil tarbiyaviy faoliyatlarini uyushtirish, ularni bilimli, odobli, e'tiqodli, vatanparvar, mehnatsevar, barkamol inson qilib o'stirish va kasbga yo'naltirish o'qituvchi zimmasiga yuklatilganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Shu bois o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda ta'lim-tarbiya tizimiga innovatsion, ya'ni ilg'or pedagogik texnologiyalarni tatbiq qilish davr talabi bo'lib kelmoqda.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Axloq –ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib,uning mohiyati, shaxs xatti-harakatlari, yurish-turish, turmush tarzi, hayot kechirish tamoyillari,qoidalari,shuningdek, ijtimoiy munosabatlar mazmunini ifodalaydi. Shu boiz, axloq ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat ma'naviy-ruhiy hayotida o'ziga xos muhim ahamiyatga ega. Axloq-odob - jamiyatda, kishilar o'rtasida kundalik turmushda zarur bulgan hatti-harakatlar, urf-odatlar normalari, qoidalaridir. Barcha norma va qoidalarini kishilar tomonidan ado etilishini nazorat etish va tartibga solish ijtimoiy, yuridik asosda ta'minlanadi. Axloq - odob qoidalari va normalari xar bir xalqning qadriyatlarida muhim o'rin egalaydi. Unda o'sha xalqning turmush tarzi madaniy saviyasi, an'analari guruxi, dini ifodalanadi, aks etadi. Shuning uchun axloq-odob qoidalari va normalari o'sha xalqning bitmas tugalmas ma'naviy boyligi hisoblanadi va millat darajasida shakllanganlik darajasi deb qaraladi. Axloq-odob norma va qoidalari jamiyat taraqqiyoti bilan rivojlanib, o'zgarib boradi. Bunda qardosh xalqlar, mintaqada yashovchi xalqlar, millatlar urf-odatdari bir-biriga ta'sir ko'rsatadi. Ilg'or, qulay urf-odatlar, an'analarga,an'analar esa qadriyatlar darajasiga ko'tariladi.

Axloq shaxs taraqqiyotining yuqori bosqichi bo'lgan ma'naviy komillik asosini, poydevorini tashkil etadi. Bir so'z bilan aytganda axloq- jamiyatda qabul qilingan, jamoatchilik fikri bilan ma'qullangan xulq-odob normalari majmuidir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish ijtimoiy tarbiyaning muvaffaqiyatini ta'minlovchi eng muhim omil sanaladi. Ma'naviy-axloqiy ta'lim-tarbiya o'zaro bog'liqlik, uzviylik, aloqadorlik hamda dialektik xarakterga ega bo'lib, shaxs ma'naviy-axloqiy kamolotini shakllantirish asosi hisoblanadi. Ma'naviy-axloqiy ta'lim o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy munosabatlar mohiyati to'g'risida tizimlangan bilimlarni berish, ularda ma'naviy-axloqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish ma'naviy-axloqiy ongini shakllantirish jarayoni bo'lib, izchil, uzluksiz, tizimli tarzda tashkil etilishi lozim. Mamlakatimiz ta'lim tizimida samarali qo'llanib kelinayotgan innovatsiyalar va xorijiy tajribalar sifatida interfaol metodlarni keltirishimiz mumkin.

Interfaol so'zi inglizcha so'z bo'lib, «inter» - o'zaro va «act» - harakat qilmoq ma'nolarini bildirib, ularning umumiy mazmuni interfaol – ya'ni o'zaro harakat

qilmoq ma'nosini anglatadi. Bunday o'zaro harakat turlariga "tinglovchi – o'qituvchi" va "tinglovchi-tinglovchi"ning maqsadli harakatlarini kiritish mumkin. Interfaol o'qitishda o'qituvchi o'quv faoliyatining faol tashkilotchisi bo'lib, talabalar bu faoliyatning sub'ekti sifatida namoyon bo'ladi. Interfaol o'qitish bu bilish faoliyatini rivojlantirishning maxsus tashkiliy shakli bo'lib, interfaol o'qitish jarayonida ta'lim oluvchi o'qitishning ob'ektidan o'zaro hamkorlikning sub'ektiga aylanishi, o'quv jarayonida faol ishtirok etishi bilan tavsiflanadi. Mashg'ulotlarda interfaol metod (strategiya, grafik organayzer)lar bilan ishlash talabalar tomonidan o'quv axborotlarini tizimli, yaxlit holda o'zlashtirish imkoniyatini yaratadi. Qolaversa, interfaol metodlar yordamida talabalar o'quv axborotlari bilan ishlashda bilimlarni tahlil qilish, sintezlash, muhim tushunchalarni tizimlashtirish, ob'ekt, jarayon, faoliyat, voqea, hodisalarning umumiy mohiyatini aniq ifodalash kabi ko'nikma, malakalarni o'zlashtirishga muvaffaq bo'ladi.

Interfaol metodlar ta'lim jarayonining asosiy ishtirokchilari – o'qituvchi, talaba va talabalar guruhi o'rtasida yuzaga keladigan hamkorlik, qizg'in bahs-munozalar, o'zaro fikr almashish imkoniyatiga egalik asosida tashkil etiladi. Bu jarayonda ularda

- erkin fikrlash;

- shaxsiy qarashlarini ikkilanmay bayon etish;

- muammoli vaziyatlarda echimlarni birgalikda izlash;

- o'quv materiallarini o'zlashtirishda talabalarning o'zaro yaqinliklarini yuzaga keltirish;

- "o'qituvchi – talaba – talabalar guruhi"ning o'zaro bir-birlarini hurmat qilishlari;

- bir-birlarini tushunishlari;

- bir-birlarini qo'llab-quvvatlashlari;

- bir-birlariga samimiy munosabatda bo'lishlari;

- ruhiy birlikka erishishlari kabilar bilan tavsiflanadi.

1. "Ikki sahifali kundalik" metodi.

Metodning maqsadi – mazkur metod nafaqat matnning mazmunini o'rganishga, matn mazmunini o'zining shaxsiy tajribasi bilan bog'lashga va o'zlashtirgan axborot, g'oya, yoki fikrlarga nisbatan o'z munosabatini yozma ifoda etishga imkon beruvchi oddiy va samarali usul bo'lib, talabalardagi shaxsiy pozitsiyani shakllantirishga yordam beradi.

Metodni o'tkazish tartibi:

• ish daftari vertikal chiziq bo'yicha ikkiga bo'linadi.

• chap tomonga talabalar mavzu yuzasidan unda taassurot uyg'otgan, yoqqan

yoki savol tug‘dirganssitata, g‘oya yoki fikrlarini yozadi (masalan, juda aqlli ta’rif, dalil yoki sabab va boshqalar).

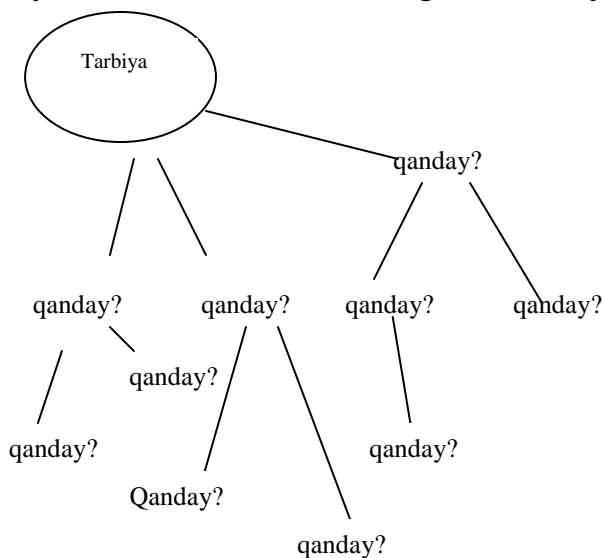
- o‘ng tomonda keltirilganssitata yoki fikrga o‘zining sharhlarini yozadi, ya’ni o‘z munosabatini quyidagi yo‘nalishlarda bildiradi: Uni bu fikr yoki g‘oyaning nimasi qiziqdirdi va yozib olishga undadi? Bu nima haqda o‘ylashga majbur etdi? Bu fikr bo‘yicha u qanday savollarni o‘yladi?

- matni o‘qiyotganida talabalar kerakli qo‘shimcha fikrlarni aniqlab, kundalikka yozib boradi.

- ish yakunlagandan so‘ng talabalar juftliklarda ishlashlari, tahlillarini almashishlari, o‘rtoqlari tahlilida ularga yoqqan fikrni muhokama etishlari va ko‘rsatishlari mumkin.

2. “Qanday ?” grafik organayzeri. Muammoni hal qilishda o‘zingizga beradigan asosiy savol – bu “QANDAY?” savolidir. Ko‘pchilik holatlarda nima qilish haqida o‘ylamaysiz. Muammoning javobi deyarli hamma vaqt buni qanday qilish kerak savolida bo‘ladi.

“QANDAY?” usulini ishlatgan paytimizda “Qanday ?”degan bir savolga javoban yana boshqa shunday savol bo‘lishi kerak. Shu sababli ish jarayonida siz na faqat imkoniyatlarni, balki ularni amalga oshirish yo‘llarini ham o‘rganib chiqasiz.

XULOSA

Demak, interfaol ta’lim texnologiyalari va uning muhim tarkiliy elementi bo‘lgan interfaol metodlar ta’lim jarayonini tashkil etish ko‘rsatkichlarining o‘zgarishini ta’minlaydi. Zero, zamonaviy ta’lim doimiy ravishda fan va texnologiya rivoji bilan

bog‘liqlikda ta‘lim maqsadi, mazmuni, shakl, metod va vositalarining yangilanib borishini talab qiladi. Qolaversa, ta‘lim muassasalari faoliyatini takomillashtirishga qo‘yilayotgan talablar ham tobora ortib bormoqda. Bu esa o‘z navbatida o‘qitish tizimiga ilg‘or, shu jumladan, interfaol ta‘lim texnologiyalari va metodlarini izchil tatbiq etishni taqozo etadi.

REFERENCES

1. Sh, R. G. (2021). THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE SPIRITUAL FORMATION OF STUDENTS. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 2(11), 317-320.
2. Рахмонова, Г. Ш. (2021, October). РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ: DOI: 10.53885/edinres.2021.30.30.038 Рахмонова ГШ, научный исследователь кафедры «Дошкольное образование» БГУ, Асадова Вазира, одарённый студент факультета Дошкольного образования БГУ. In *Научно-практическая конференция* (pp. 96-97).
3. Рахмонова Г. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Материали конференций МЦНД. – 2021.
4. Shavkatovna R. G. Methods of formation of spiritual and moral competencies in the education of future teachers //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 976-980.
5. Rakhmonova G. S. Development of Spiritual and Moral Competencies in Students as a Pedagogical Problem //International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – Т. 11. – С. 311-314.
6. Рахмонова Г. Ш., Тошхонова З., Тоҳирова М. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 1032-1037.
7. Нигматова М. М., Файзуллаева Ш. Ф. К., Кодирова С. Д. К. Способы эффективного использования методов обучения математике в начальных классах //Academy. – 2020. – №. 3 (54).
8. Нигматова М. М. ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОЙ ЛИЧНОСТИ //ББК 71.0 И74 Редакционная коллегия Ответственный редактор. – 2019. – С. 191.
9. Негматова М. М., Курбонова Э. К. К., Курбонова Н. К. К. О качествах современного учителя //Проблемы педагогики. – 2020. – №. 1 (46).

10. Нигматова М. М., Умарова Г. У. ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА НА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ //Academy. – 2020. – №. 12 (63).
11. Nigmatova M. РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДЕТЕЙ НА ЗАНЯТИЯХ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
12. Нигматова М. М. Художественное и эстетическое воспитание детей дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2019. – С. 44.
13. Nigmatova M. RAQAMLI O‘YINLAR BOLALARNI O‘QITISH USULI SIFATIDA //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3. инновации-современные концепции. – 2019. – С. 82-85.
14. Нигматова М. М. Формирование и развитие толерантности в семье //Наука и инновации-современные концепции. – 2019. – С. 82-85.
15. Mahmudovna N. M. Reasons for Personal Change of Modern Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10.
16. Makhmudovna N. M. The role of artpedagogy in the growth of new generation //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
17. Мирзаева, Дилфуза Шавкатовна, and Зилола Исмоиловна Курбанова. "Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста." Scientific progress 2.7 (2021): 1206-1212.
18. Nakimova, N. (2021). ОБУЧЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 22(22).
19. Гулноз Касымовна Хасанова, Дилфуза Шавкатовна Мирзаева ПОДВИЖНАЯ ТВОРЧЕСКАЯ ИГРА КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ АРТ-ПЕДАГОГИКИ // Scientific progress. 2021. №7.
20. Nigmatova M. M., Sh M. D. ART PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION //Проблемы науки. – 2021. – С. 54.
21. Нигматова Мавджуда Махмудовна, Мирзаева Дильфуза Шавкатовна РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ПОМОЩЬЮ АРТ ПЕДАГОГИКИ // Вестник науки и образования. 2021. №14-3 (117).
22. Nakimova, N. (2021). ОБУЧЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 22(22).

23. Supkhonovna, Hakimova Nargiza. "Technology for the development of the qualities of pedagogical competence in future teachers." ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH 10.5 (2021): 372-382.

24. Хасанова Г. Х., Рахматова Г. Ш. Некоторые вопросы обеспечения взаимосвязи методов и средств обучения в развитии образовательного процесса //Academy. – 2019. – №. 10 (49).

ЭСТЕТИКА И ИСКУССТВО КАК ФОРМА ОЩУЩЕНИЯ ПРЕКРАСНОГО

Тураева Санобар Халимовна
КИЭИ, старший преподаватель
Тураева Дилобар Халимовна
преподаватель школы №33

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается искусство в духовно-практическом, а эстетика в теоретическом плане сосредоточивают внимание на общечеловеческом, они актуальны, ибо способствуют сближению людей, у которых без согласия в мире нет будущего.

***Ключевые слова:** Ценности, национальные и общечеловеческие ценности, духовное наследие, патриотизм, духовное пробуждение.*

ABSTRACT

The article deals with art in spiritual and practical terms, and aesthetics in theoretical terms focus on the universal, they are relevant, because they contribute to the rapprochement of people who have no future in the world without consent.

***Keywords:** values, national and universal values, spiritual heritage, patriotism, spiritual awakening.*

ВВЕДЕНИЕ

Эстетика и искусство – фокус всей мировой культуры и средоточие гуманитарного опыта человечества. Эстетика - как совокупность знаний о прекрасного играла определенную роль в жизни общества. Эстетическое сознание и искусства помогал людям в борьбе с природными силами. Эстетические представления, национальные песни и музыка сильно влияет на психологическую развитию человека.

Например, музыка - один из самых «человечных» видов искусства. То, что происходит в душах людей, когда они слушают музыку, можно определить древнегреческим словом «катарсис» глубокое потрясение, очищение через переживания. Музыка объединяет и сплачивает людей, заставляет их пережить сложнейшие чувства, придает людям силы, вливает в них мужество в самые трагические моменты жизни. Музыка способна на многое в воспитании человека. Это испытывал на себе А.Македонский. Он под музыкой иногда спал, иногда кушал, иногда себя плохо чувствовал, иногда воевал, иногда праздновал, то есть он под музыкой выполнял много работ.

Абу Али Ибн Сина в последние годы жизни сам себе сделал скрипку и играл на ней. Когда человек читает художественную литературу или смотреть кино, то этот человек или будет удовлетворенным или у него появляется чувства неудовлетворенности.

Это зависит от того, каким является герой этого произведения или кино.

Не случайны значительные успехи в области музыкального, изобразительного, монументального и прикладного искусства Узбекистана. Широкая пропаганда лучших образцов мировой и национальной культуры должны стать основной эстетического воспитания подрастающего поколения.

Если обратимся к истории общества, можно увидеть, как от эпохи к эпохе менялись представления о красоте, о совершенном человеке, менялись эстетический идеал.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Достаточно вспомнить египетские пирамиды стремились возвеличить того или иного фараона и, возводя гробницу в песках, на фоне безбрежного неба, считали массивность сооружения первым признаком его монументальности и выразительности. Эстетическое понятие красоты сооружения для древних египтян было неотделимо от тяжести.

Сцены битв, охоты, празднеств, сбора урожая, строительных работ, труда ремесленников, легкие лодки, пересекающие гладь реки, нежные цветы, ритмически раскачивающиеся фигуры танцовщиц – это все запечатлено в правдивых образах на настенных росписях и рельефах на египетских храмов и гробниц. Любуясь египетской пирамидой или готическим собором, мы восхищаемся не только своеобразной красотой этих величественных сооружений, но и трудом, умением и сноровкой строителей, сумевших, пользуясь примитивной техникой тех времен, создать замечательные памятники культуры.

У древних народов отношение к миру сохраняло целостность, а эстетический интерес еще не вычленялся в самостоятельную сферу (не отделился от практического). "Античная эстетика начинается как одна из граней философствования о природе" (Асмус. 1937. С. 17), она была частью нерасчлененных знаний. В характеристике мироздания присутствовала эстетическая оценка: реальное бытие – прекрасно.

Платон в диалоге "Пир" пишет: Прекрасное существует вечно, оно не уничтожается, не увеличивается, не убывает. Оно ни прекрасно здесь, ни безобразно там... ни прекрасно в одном отношении, ни безобразно в другом".

В диалоге "Филеб" Платон утверждает, что красота не присуща живым существам или картинам, она - "прямое и круглое", то есть абстрактная красота поверхности тела, форма, отделенная от содержания: "...я называю это прекрасным не по отношению к чему-либо... но вечно прекрасным самим по себе, по своей природе" (Платон. 1971. С. 66). По Платону, красота не есть природное свойство предмета. Она "сверхчувственна" и неприродна. Познать прекрасное можно, только находясь в состоянии одержимости, вдохновения, через воспоминание бессмертной души о том времени, когда она еще не вселилась в смертное тело и пребывала в мире идей.

Аристотель в отличие от Платона, полагал, что "прекрасное – и животное и всякая вещь, – состоящее из известных частей, должно не только иметь последние в порядке, но и обладать не какую попало величиной: красота заключается в величине и порядке" (Аристотель. Поэтика. 7, 1451a). Аристотель здесь дает структурную характеристику прекрасного. Продолжая пифагорейскую традицию, он утверждает, что постижению прекрасного способствует математика (см.: Аристотель. 1975. С. 327). Аристотель выдвинул принцип соразмерности человека и прекрасного предмета: "...ни чрезмерно малое существо не могло бы стать прекрасным, так как обозрение его, сделанное в почти незаметное время, сливается, ни чрезмерно большое, так как обозрение его совершается не сразу, но единство и целостность его теряются" (Аристотель. Поэтика. 7, 1451a). Для древних греков идеалом, красоты был человек – гражданин, физически и духовно развитый. Гармония тела и духа ценилась больше всего. Олимпийские игры, родина которых – Древняя Греция были не просто спортивным состязанием, а смотром – праздником физических и моральных качеств людей (к участию в них не допускались, например, те, кто запятнал себя, антиобщественными поступками). Справедливость, мужественность, доброта – это одновременно и моральные и эстетические качества людей. Поэтому существовали слова обозначающие «доброе» и «прекрасное» в единстве.

Если на египетских гробницах высекали надписи «Прославляйте царя..., то на греческих храмах «Человек есть мера всех вещей» или «познай самого себя». Они возвеличивают человека». В древнем Риме эстетика была представлена Лукрецием Каром, который в своей поэме «О природе вещей» ставит вопрос о естественном происхождении искусства из нужды (потребности) и отстаивает просветительскую роль искусства.

Изучение духовной культуры прошлого дает возможность выявить ее особенности и формы, выделить художественно – эстетическое и философское наследие. Центральная Азия одним из древнейших очагов человеческой культуры. Народы центральной Азии в течение ряда тысячелетий создавали ценнейшие произведения, науки архитектуры, литературы и искусства, которые навсегда вошли в мировую сокровищницу науки и культуры.

Развитие мировой научной мысли и культуры нельзя представить без выдающихся трудов среднеазиатских мыслителей -Хорезми, Фергани, Фараби, Ибн-Сина, Беруни, Улугбека, Навои и др.

В трактате «О достоинствах наук и искусств» Фараби подчеркивает, что у человека при рождении прежде всего возникает некая «питающая сила», при помощи которой он питается. Затем по очередную появляются осязание и другие виды ощущения, после чего возникают эмоции, воображение, память и только потом «разумная сила» посредством которой он познает разумное и абстрактное, отличает прекрасное от безобразного, хорошее от плохого, полезное от вредного, овладевает науками и искусством.

В своем произведении «Большая книга о музыке» Фараби освещает вопросы истории и музыки, принципы создания мелодий и описание устройства музыкальных инструментов, даны правила исполнительского искусства и т.п. По преданиям Фараби был прекрасным исполнителем и сочинителем музыкальных произведений и создателем нового музыкального многострунного инструмента. Его труд стал источником для развития науки о музыке в Центральной Азии.

Культурная жизнь в Герате достигла особенного расцвета при Алишера Навои. С его именем связано построение не только прекрасных дворцов, мечетей, медресе, мавзолеев, но и бань, больниц, хаузов, мостов, рабатов на дорогах и т.п.

Время А. Навои отмечено расцветом архитектуры, литературы, поэзии, каллиграфии и музыки. Центральным понятием в произведениях А. Навои является вопросы любви. Он писал: «То слово, в котором нет признака огня любви, считай равным мертвому телу, в котором нет души». В этот период был еще один литературовед А.Джами. В его произведениях поднимаются проблемы художественных жанров. В этот период в Герате высокий уровень достигло искусство – украшения книг-каллиграфия и миниатюра. Гением миниатюрной живописи считался, мастер-художник К.Бехзод. Его называли Рафаэлом Востока. Среди музыкантов прославился Ахун Мухаммад. В этот

период в Мавераннахре большого расцвета достиг искусство, архитектура, строительство и др. Следует отметить мавзолей в группе Шахи-Зинда, мечеть Биби-ханым, усыпальницу Гор - Эмир и др. В Шахрисабзе Ак-Сарой и другие здания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В XVI-XX вв. в Мавераннахре наблюдалось дальнейшее развитие литературы, науки, музыки архитектуры и изобразительного искусства. Большого развития достигли эстетические мысли Мутриби, Мушфики, Самарканди и другие. В области строительного искусства и архитектуры были построены Мечеть, МачитиКалон, Медресе Мири Араб, Абдуллахан, Кукальдаш и др.

Ахмад Даниш был не только философом своего времени, но и астрономом, поэтом, высокоодаренным каллиграфом, художником, педагогом, прекрасным музыкантом. С.Айни назвал его «Самой яркой звездой над темным небе Бухары». Значительное внимание уделяется истории эстетики, с учетом того, что эстетическая жизнь народов была тесно связана с искусством.

REFERENCES

1. Асмус. 1937. С. 17.
2. Платон. 1971. С. 66.
3. Аристотель. Поэтика. 7, 1451a.
4. Аристотель. 1975. С. 327.
5. Аристотель. Поэтика. 7, 1451a.
6. Mamasaliev, M. M. (2020). MAIN DIRECTIONS OF THE INFLUENCE OF MODERN CIVILIZATION ON THE SPIRITUAL IMAGE OF THE INDIVIDUAL. *Вестник науки*, 3(11), 5-8.
7. Буриев, И. И., & Мамасалиев, М. М. (2020). ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *Вестник науки и образования*, (22-2 (100)).
8. Курбонова, М. Б., & Мамасалиев, М. М. (2020). СТРУКТУРА СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА МОЛОДЕЖНОГО СООБЩЕСТВА. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 210-213).
9. Allanazarov, M. K., & Mamasaliev, M. M. (2020). ANALYSIS OF COMPREHENSION METHODS IN THE GNOSEOLOGY OF ALLAME

ТАВАТАВАІ. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 106-109).

10. Mamasaliev, M. M. (2020). INCREASING THE EDUCATIONAL OPPORTUNITIES OF SOCIAL INSTITUTIONS IN THE PROCESS OF INNOVATIVE DEVELOPMENT. In *ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ: ПОТЕНЦИАЛ НАУКИ И СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 204-206).

11. Мамасалиев, М. М., & Нематов, Д. С. (2019). ВОПРОСЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ВЫСШЕМ ОБРАЗОВАНИИ. *Актуальные научные исследования в современном мире*, (4-4), 70-72.

12. Очилова, Н. Р., Мамасалиев, М. М., & Астанов, А. Р. (2020). ВНИМАНИЕ ВОСПИТАНИЮ ГАРМОНИЧНО РАЗВИТОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ. *International Independent Scientific Journal*, (14-2), 18-20.

13. Mamasaliev, M. M., & Elboeva, S. B. (2019). RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL DOCTRINES OF SARVERALLI RADHAKRISHNAN. *Theoretical & Applied Science*, (11), 339-342.

14. Мамасалиев, М. М., & Бўриев, И. И. (2019). ИНФОРМАЦИОННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧАЩИХСЯ-ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА. In *ФУНДАМЕНТАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАУКИ И ОБРАЗОВАНИЯ* (pp. 188-190).

15. Turaeva, Sanobar Khalimovna (2021). THE PROBLEMS OF SOCIAL AND ETHNIC CONFLICTS. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (4), 1532-1536.

16. Очилова Нигора Рузимуратовна, & Мамасалиев Мирзоулуг Мирсаидович (2021). ХАРАКТЕРИСТИКИ ВОСТОЧНОЙ И ЗАПАДНОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ В ПРОЦЕССЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ. *Проблемы науки*, (3 (62)), 43-46.

17. Mamasaliyev, Mirzoulug' Mirsaidovich (2021). THE STATE OF SANIBQIRAN AMIR TEMUR PHILOSOPHICAL AND ETHICAL ISSUES IN MANAGEMENT. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (8), 456-462.

18. Mamasaliyev Mirzoulug' Mirsaidovich, & Elboyeva Shaxnoza Buriniyozovna (2021). OLIY TA'LIM SIFATINI OSHIRISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH MASALALARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (3), 100-404.

ВИРТУАЛЬНЫЕ ЭКСКУРСИИ КАК СРЕДСТВО СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Анжелла Ахатовна Бабаева

преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания.
Джизакский государственный педагогический институт им.А.Кадыри.
anjella1551@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В последние годы все больше внимания уделяется совершенствованию навыков устного общения. В данной работе анализируется образовательный и развивающий потенциал виртуальных экскурсий в изучении русского языка как иностранного. Рассматривается программа онлайн-туров, которая помогла нам развить разговорные навыки учащихся на русском языке в школах с узбекским и другими языками обучения.

Ключевые слова: *инновационные методы, русский как иностранный, виртуальная экскурсия, развитие устной речи, коммуникативные навыки на русском и английском языках, онлайн-поездки.*

ABSTRACT

Speaking skills are of great importance for both students and teachers. In the past few years, more and more attention has been paid to improving oral communication skills. This paper analyzes the educational and developmental potential of virtual excursions in the study of Russian as a foreign language. It examines issues such as the online tour program helped to develop the conversational skills of students in schools with Uzbek and other languages of instruction.

Key words: *innovative methods, Russian as a foreign language, virtual tour, oral speech development, communication skills in Russian and English, online trips.*

ВВЕДЕНИЕ

Современное образование ставит перед собой задачу активного использования таких форм организации учебной деятельности учащихся, которые отвечали бы их потребностям в использовании большой по объёму информации, с одной стороны, а с другой – обучаемые имели возможность использовать те ресурсы, которые стали более доступными в современном мире информационных потоков. Как отметил глава нашего государства в своей поздравительной речи по случаю дня учителя и наставников, основными

источниками развития и мощью, делающей страну сильной, а нацию великой, являются наука, образование и просвещение. Была отмечена важность внедрения современных образовательных программ и методов преподавания в средних школах нашей страны. В настоящее время в республике происходит модернизация обучения иностранным языкам в школах.

Развитие международных контактов вызывает потребность в специалистах различных профилей, хорошо владеющих иностранными языками, однако их подготовка не всегда дает желаемые результаты. Практика показала, что использовавшийся в последние годы в обучении русскому языку как иностранному специалистов разных профилей грамматико-переводной метод, в котором акцент делается на изучение правил и перевод текстов, а не на общение, себя полностью не оправдал. Имея в целом неплохие знания грамматики, а также умения и навыки в области письменного перевода, выпускники вузов испытывают большие трудности в общении с русскоязычными коллегами в ходе профессиональной деятельности, а на вопрос об уровне владения русским языком современные специалисты всё чаще отвечают «читаю и перевожу со словарём», что фактически означает невладение и неспособность осуществлять практическое общение на русском языке. В действующей школьной практике меньше внимания уделяется навыкам устного общения. Учителя уделяют больше внимания чтению и письму. В вузах у студентов недостаточно времени для практики аудирования и устной речи, так как учителя пропускают занятия по разговорной речи и аудированию, что приводит к недостаточному знакомству с языком.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Основными причинами такого положения дел является излишняя загруженность обучения теоретическими вопросами, слабая осведомлённость по профессиональной деятельности, недостаточная направленность на решение коммуникативных задач, использование устаревших с точки зрения развития языка материалов.

В настоящее время как в Узбекистане, так и за рубежом широко изучаются возможности развития различных компетенций (в том числе иноязычной коммуникативной компетенции) в информационно-образовательной среде, созданной в киберпространстве. Процесс информатизации в образовательных учреждениях обусловлен требованиями современного развивающегося общества, где педагог должен идти в ногу со временем, использовать инновационные технологии в образовании. Вопрос использования новых

коммуникационных технологий является, на сегодняшний день, одним из самых востребованных. Применение различных инновационных технологий, в которых используются интернет-ресурсы, вызывают большой интерес у обучающихся. Перед нами, преподавателями, стоит задача поиска различных методов обучения, вызывающих не только интерес к образованию, но и мотивируют обучающихся к изучению языка. Поскольку интернет и компьютер прочно вошли в нашу жизнь, инновационные методы завоевывают большую значимость.

В данной работе более подробно остановлюсь в обсуждении одного из инновационных методов, который называется «виртуальной экскурсией». Что такое «виртуальная экскурсия»? Чтобы ответить на этот вопрос, для начала обратимся к истории экскурсии, как одного из способов донести до обучающихся необходимую информацию.

Экскурсии возникли в конце XVIII – начале XIX века как метод обучения, способствующий развитию наблюдательности, навыков самостоятельной работы у учащихся. Они внедрялись в учебный процесс прогрессивными педагогами Западной Европы и России, выступавшими против схоластики в преподавании. В течение XIX века экскурсии постепенно становятся органичной частью учебного процесса в школе. Многие учёные-дидакты (такие, как П.И. Пидкасистый, И.П. Подласый, Е.Я. Голант, В.В. Голубков и многие другие) обращались к экскурсиям как одной из форм учебной работы. В связи с внедрением новых информационных технологий в процесс образования существенно изменился подход к экскурсиям, возникли новые виды экскурсий – виртуальные, интерактивные экскурсии. Термин «виртуальный» происходит от английского слова *virtual* – похожий, неотличимый.

Первые виртуальные музеи стали появляться в Интернете в 1991 году. Они представляли собой небольшие сайты с информацией о самом музее, о его географическом положении и режиме работы. В дальнейшем на страницах виртуальных музеев стали появляться виртуальные экспозиции. Многие музеи создавали несколько виртуальных экспозиций и объединяли их в виртуальные экскурсии. В настоящее время количество и глубина изложенного материала, доступного через сеть Интернет, непрерывно растёт, и возможно, уже через несколько лет свои собственные виртуальные экскурсии будут иметь все музеи мира.

Виртуальная экскурсия - это 3-х мерная сцена, размещенная в сети Интернет, которая позволяет потенциальному клиенту получить представление

о каком-либо реальном объекте. Создаваемая модель позволяет осуществлять перемещения по виртуальному объекту, вращение объекта, размещение интерактивных элементов - в общем, предлагает полную свободу передвижений. Таким образом, не выходя из дома и не прилагая никаких усилий, можно оценить данный продукт. Такой подход отличается от других способов представления информации. Для решения поставленной задачи (оценка продукта) было создано специальное программное обеспечение.

Одним словом, «виртуальная экскурсия» – это новый эффективный презентационный инструмент, с помощью которого возможна наглядная и увлекательная демонстрация любого реального места. В отличие от привычных фотоальбомов, картинок, видеофильмов и так далее. Однако возможности виртуальных экскурсий для достижения главной цели - развития коммуникативной компетенции учащихся, еще не до конца изучены.

Экскурсии часто воспринимаются как основа образования как учащимися, так и преподавателями (например, Мейер, 2006). Предоставление образовательных ресурсов в цифровом виде становится все более распространенным явлением. Несмотря на то, что было разработано множество примеров цифровых версий поездок, эмпирические исследования их эффективности до сих пор были скудными (Брендель и Шрюфер, 2013). Виртуальная реальность стала модным словом среди учителей за последние несколько лет из-за ее доступности и дешевизны. Далее он говорит, что любой учитель может провести своих учеников в онлайн-туры, направляя, контролируя их и привлекая их внимание к конкретным достопримечательностям. В литературе, посвященной внедрению новых технологий при обучении русскому языку, большое внимание уделяется применению виртуальной реальности. Если аудиокниги, видеоматериалы и презентации среди других инструментов рассматривать среди общего применения технологий в среде изучения языка, то использование блогов, веб-сайтов, социальных сетей, симуляций, видеоигр, онлайн-платформ и других подобных средств массовой информации связано с компьютерным обучением языку. В 2020 году пандемия Covid-19 выявила пробелы в цифровой инфраструктуре многих школ. В нем также были выделены области, в которых знания учителей в школах, лицеях и высших учебных заведениях отсутствовали в альтернативных подходах к преподаванию и обучению. Следовательно, теперь еще более очевидно, что будущим учителям необходимо быть компетентными в использовании методов обучения с цифровой поддержкой. В связи с этим

возник вопрос о том, как помочь будущим учителям приобрести опыт в разработке цифровых ресурсов.

В наши дни учителя хотят продолжать предоставлять такое же качественное образование во время изоляции, как и в классе, но задаются вопросом, как это сделать. К счастью, по мере того, как остальной мир адаптируется, появляются некоторые новые, инновационные и привлекательные варианты. Существуют обучающие платформы с обучающими играми (например education.com) и интерактивные рассказы и виртуальные экскурсии по музеям. Точно так же учителя могут применять различные типы онлайн-туров; они могут водить своих учеников по различным ландшафтам, чудесам, достопримечательностям, природным местам обитания, историческим местам. Доступность этого сокровища онлайн-ресурсов делает использование их преподавателями русского языка таким простым и легким. По словам Юскелира и Кумура (2017), увеличение числа теорий коммуникативного языка, онлайн-видео и ресурсов, основанных на технологиях, в последние десятилетия привело к значительной тенденции к использованию технологий и их интеграции в учебные программы. Далее они отмечают, что использование видео в качестве одного из наиболее мотивирующих инструментов в обучении русскому языку и что в последнее время внимание исследователей привлечено повышенный акцент на коммуникативных методах и использовании видео в группах (классах) по обучению русскому языку. Следовательно, целью является изучение того, насколько выгодно использовать онлайн-виртуальные туры для улучшения разговорной речи учащихся средних школ.

Основываясь на некоторые существующие проблемы, с которыми сталкиваются учащиеся в области разговорных навыков, а также нехватка интересных и аутентичных материалов для прослушивания и устной речи и коммуникативных действий, которые могли бы помочь учащимся общаться на русском языке. В результате предлагается программа онлайн-туров, основанная на развитии разговорных навыков учащихся средней школы, где они могут свободно выполнять задания. Кроме того, учащиеся могут произносить большие фрагменты речи без колебаний или пауз. Они могут эффективно общаться со своими сверстниками и учителем. Темп речи становится быстрее с меньшим количеством замедлений. Они проявляют гибкость в использовании языка. Учащиеся могут точно выражать свои идеи. Использование ими наполнителей и фальстартов уменьшается. Учащиеся будут мотивированы и с энтузиазмом будут говорить по-русски и выполнять устные задания. Они будут

выражать готовность продолжить обучение с помощью онлайн-поездок и выражают пожелание, чтобы их традиционные занятия включали больше коммуникативных заданий. Во время программы нужно подчеркивать конкретные моменты произношения, такие как ударение и интонация. Чтобы учащиеся могли понять, как определенные слоги подчеркиваются в словах и как слова подчеркиваются в предложениях. Они также могли понять повышающуюся и понижающуюся интонацию, которая обсуждается во время программы. Это проявилось позже в их выступлении. Более того, они могли эффективно общаться друг с другом без необходимости использовать родной язык. Как показали результаты, предложенная программа онлайн-туров оказалась эффективной в продвижении навыков устной речи среди студентов. В дополнение к развитию целевых навыков, это помогает им работать с аутентичными материалами, чтобы улучшить позитивную атмосферу в классе и расширить свои общие знания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в заключение рассмотрения данного вопроса следует еще раз отметить, что виртуальная экскурсия, конечно, не заменяет личное присутствие, использование новых информационных технологий в обучении русскому языку помогает сформировать социокультурные знания, усовершенствовать учебный процесс, сделать урок более интересным, а также позволяет эффективнее работать с информацией, обращая большее внимание на развитие интеллектуальных, грамматических, лингвистических, аудитивных, устно - речевых умений и навыков учащихся. Такие экскурсии, конечно, достаточно интересны и эффективны. Но их можно осуществить только при наличии подключения к сети Интернет.

REFERENCES

1. Александрова Е.В. Виртуальная экскурсия как одна из эффективных форм организации учебного процесса на уроке литературы // Литература в школе. – 2010. – № 10. – С. 22–24
2. Баранов А.С., Бисько И.А. Информационно-экскурсионная деятельность на предприятиях туризма: учебник / под ред. Е.И. Богданова. – М., 2012. – С. 9.
3. Большая советская энциклопедия. – гл. ред. А.М. Прохоров. – 3е изд. – Т.29. М.: Сов. энциклопедия, 1969–78.

4. Грибанова, К.Е. Возможности использования виртуальных экскурсий в профильной ориентации учащихся. – Профильная школа. – 2009. – № 3. – С. 9–16.
5. Дервякина А. В. Виртуальная экскурсия как инновационная форма практикоориентированного обучения иностранным языкам бакалавров туризма. – Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова. Педагогика и психология. – 2013. – № 4.
6. Краткий психологический словарь: научное издание / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. - 2-е изд., расш., испр. и доп. - Ростов-на-Дону : Феникс, 1998.
7. Нурманов А.Т. Педагогические возможности подготовки студентов к технологии и технике эффективного общения (на примере внеаудиторных занятий): Автореф. дисс... д.п.н. –Т., 2017. – 86 с.
8. Nurmanov A.T (2015) Technological aspects of students training to effective communication at pedagogical universiti. ISJ Theoretical & Applied Science. Scranton,USA 12 (32): 81-86.
9. A.T.Nurmanov, A. Mustafakulov. Managing the quality of training of pedagogical personnels on the basis of tqm - (total quality managment) // International Journal of Psychosocial Rehabilitation, Vol. 24, Issue 05, 2020.

THE LEXEME FIDOIY IN THE CONTEMPORARY UZBEK LANGUAGE: THE EXTENSION OF SEMANTIC STRUCTURE

Shokhsanam Mamatkulova

Teacher of KarSU

ABSTRACT

*Below given article studies the extension of the semantic structure of the Uzbek lexeme *fidoyi* influenced by the English lexeme *devoted*. Based on explanatory Uzbek, Russian and English dictionaries, the author carries out componential analysis of lexical and semantic variants of the two lexemes.*

Keywords: *semantic structure of the lexeme; lexico-semantic variant; seminal structure; sema; causative relations.*

АННОТАЦИЯ

*В данной статье исследуется расширение семантической структуры узбекской лексики *fidoyi* под влиянием английской лексики *посвященный*. На основе толковых узбекского, русского и английского словарей автор проводит компонентный анализ лексико-семантических вариантов двух лексем.*

Ключевые слова: *семантическая структура лексики; лексико-семантический вариант; семантическая структура; сема; причинные отношения.*

INTRODUCTION

The aim of the analysis is to identify the reasons behind the emergence of a new lexical and semantic variant in the Uzbek language as related to the semantics of *devoted*. The comparison demonstrates that the Uzbek and English lexical units denominate the situation or character of human sensation in front of his responsibility to a task. Moreover, a new lexical and semantic variant is identified in the structure of lexeme *devoted* reflecting a special character of a causative situation where the causator is an inanimate object task, which induces an animate object to initiate a certain activity, pursuing a special goal meant to test their abilities and achieve a successful result. Due to shared lexical and semantic variants in the meanings of the two words, the semantic structure of the word *fidoyi* extends. During the componential analysis of *fidoyi*, the author detects new unique differential semes, such as “personal resource”, “newness / topicality”, “positive attitude” characteristic of the semantic structure of the lexeme *devoted*, which testifies to the linguocultural influence of the English word. Additionally, the seme “positive attitude” does not recur on a regular basis but is sporadic which is determined by the asymmetry of linguistic worldviews. The fact that new semantic components of lexeme *fidoyi* is

actualised is verified by corpus-based research. The change of causative relations in the semantic structure leads a native speaker to adopt a new frame of reference which is not typical of Russian mentality, testing the person's limit of ability facing new problems.

DISCUSSION AND RESULTS

The topic chosen for study is relevant, since currently issues related to lexicography of lexical material are actively discussed not only in lexicographic, but also in linguistic studies by Yu.D. Apresyan, L.M. Vasiliev, P.N. Denisov, A.M. Kuznetsov. To date, the most important problems of interpreting lexical material in dictionaries of various types remain unresolved. In lexicographic works, there is inconsistency in the interpretation of the meaning of words and despite the recognition by scientists of the fact that the vocabulary denoting emotions requires a special approach its description is also carried out from different positions.

Along with the unification of dictionary interpretations, the ideographic description of the lexical composition of the language is also relevant. The relevance of this issue is due to the fact that in modern lexicography, the emphasis is on the practical purpose of the dictionary. As noted above, the main task of explanatory dictionaries is to determine the meaning of a word. The semantics of a word in an explanatory dictionary is possible through a dictionary definition, stable expressions and illustrations, while interpretation plays a primary role in revealing the meaning of a word.

We have reviewed the dictionary entries of the lexeme *devoted* "devoted" in 12 explanatory dictionaries of the English language. These are modern (1971-1996) explanatory dictionaries published under the brands Oxford, Longman, Collins COBUILD, Webster. In the study of these dictionary entries, we took into account the meanings of the lexeme *devoted* "devoted", which have a categorical-lexical seme "feeling" in the seminal structure. In the studied dictionaries, the word "devoted" is presented monotonously from the point of view of the interpretation of these meanings. In the dictionary entry of explanatory dictionaries, three meanings can be distinguished that are directly related to emotions: 1. A warm feeling of affection towards task. 2. A feeling of pleasure, an addiction experienced in relation to something, when doing something. We find these values in the dictionaries LDCE 1992, LDCE 1995, CC 1993, CC 1995, OALD, WTID. The dictionary entry under study in WDD contains 4 definitions describing the varieties of the feeling of love, since the first of the above values is presented here in two versions: 1) the quality of remaining to your friends, principles, country.

2) a feeling of personal responsibility.

In the dictionaries OBDE, LLCE, we find one interpretation of the meaning of the lexeme devoted, in the first of these dictionaries it has a generalized form: a warm feeling of liking someone or something "giving someone or something a lot of love and attention ". The definition in LLCE is concretized, but also has a generalized character: "dealing with, containing , or being used for only one thing " However, based on the illustrative material provided in this dictionary, the user will be able to get an idea of the 3 varieties of feelings of loyalty mentioned above: 1. Elizabeth understood her husband's loyalty to his sister. A brother's loyalty for his sister is very strong, (loyalty=the quality of remaining faithful to your friends, principles, country) 2. In the rural areas, family and tribal loyalties continue to be important (a feeling of support for someone or something). Isabella was devoted to her brother (giving someone or something a lot of love and attention) .

Thus, the general scheme of interpretation of the two meanings of the lexeme "devoted" is as follows: a ADJ feeling OF-PHRASE/ THAT-CLAUSE FOR/ TOWARDS-PHRASE. In this scheme, the components feeling and strong (the first correlates the interpreted meaning with the hyperonym "feeling", the second specifies the degree of intensity of feeling - "strong") are common to all definitions, and the components highlighted in bold differ depending on the described meaning. These components represent various grammatical models of the representation of differential features: ADJ (adjective) - adjective, OF-PHRASE - prepositional phrase, THAT-CLAUSE - determinative subordinate clause (represent the aspect of the quality of feeling), FOR/ THEN WARDS-PHRASE - prepositional phrase (represents the DS of the object in relation to which the feeling is experienced).

In the rest of the dictionaries considered by us, 3 of the above meanings of the lexeme loyalty are presented, in the seminal structure of which the categorical-lexical seme "feeling" is revealed. So, in general, the interpretation of the lexeme "love" in the first meaning in the explanatory dictionaries of the Russian language has the following form: love 1 = a feeling of deep affection for someone. Thus, in the formula of interpretation of the first meaning of the lexeme "love", the interpreted meaning correlates with the hyperonym, that is, love 1 is identified as a feeling that also receives an elementary characteristic: what kind of feeling? = attachments —" which one? = deep. This general formula in some dictionaries is supplemented with components that further characterize the feeling. Additional components may be part of the original interpretation, or may be given separately, after the symbol.

In all the variety of dictionaries of the Russian language, explanatory dictionaries, built on the alphabetical principle, occupy a special place. Each stage of the development of the Russian lexicographic tradition is somehow connected with explanatory dictionaries. The founder of the explanatory dictionaries of the Russian language is rightfully considered V.I., Dal as the author of the "Explanatory Dictionary of the living Great Russian language". However, this dictionary is based not only on the alphabetic, but also on the nest principle.

With the help of additional components, the following semantic shades are reflected in the interpretation of the lexeme "devoted" in the first meaning: 1. feelings of ardent love; willingness to give strength to a common cause; recognition of the high value, dignity of the object of feeling; 2. commitment to some purpose 3. a sense of attachment based on instinct. Thus, in the interpretation of the lexeme "devotion" in the first meaning, three varieties of feeling are revealed, and this division is supported by illustrations.

DEVOTION (noun)

The noun **DEVOTION** has 4 senses:

1. feelings of ardent love
2. commitment to some purpose
3. religious zeal; the willingness to serve God
4. (usually plural) religious observance or prayers (usually spoken silently)

Familiarity information: DEVOTION used as a noun is uncommon

Sense 1

Meaning: Feelings of ardent love

Classified under: Nouns denoting feelings and emotions

Synonyms: devotedness; devotion

Context example: their devotion to each other was beautiful

Hypernyms ("devotion" is a kind of...): love (a strong positive emotion of regard and affection)

Sense 2

Meaning: Commitment to some purpose

Classified under: Nouns denoting acts or actions

Context example: the devotion of his time and wealth to science

Hypernyms ("devotion" is a kind of...): allegiance; commitment; dedication; loyalty (the act of binding yourself (intellectually or emotionally) to a course of action).

CONCLUSION

The lexicographic interpretation of the lexeme “devotion” also takes into account the national and cultural specifics. In a number of English dictionaries, dictionary entries contain areas specifically reserved for extralinguistic information. The principles of universality and systematic description of the lexical composition of the language used in the development of models of lexicographic interpretation of the lexemes “devotion” and “devotion” in explanatory and ideographic dictionaries, taking into account the reflection of national and cultural specifics, can be used to describe the designations of other emotions.

REFERENCES

1. Kiseleva E. V. Ways of presenting extralinguistic information in the dictionary (on the example of the lexemes "love" and "love") // The image of a person and the human factor in language: dictionary, grammar, text: Mat. extended. zas. Seminar "Russian Verb", September 29 - October 1, 2004, Yekaterinburg, Russia / Edited by L. G. Babenko. Yekaterinburg: Ural State University Publishing House, 2001 pp. 117-120.
2. Kiseleva E. V. Semanticization of words in explanatory dictionaries of Russian and English languages: materials for a special seminar. Yekaterinburg: Publishing House of the Ural State Pedagogical University. un-ta, 2004. 36 p.
3. Kiseleva E. V. Principles of a systematic lexicographic description of the vocabulary of emotions (on the example of the lexemes "love" and "love") // *Linguistica juvenis: Collection of scientific works of young scientists*. Yekaterinburg: Publishing House of the Ural State Pedagogical University, 2004 pp. 98-108.
4. Kiseleva E. V. The use of monolingual explanatory dictionaries in teaching English Materials of the regional conference. Ekaterinburg. Publishing house Ural. gos. ekon. un-ta, 2004 pp. 242-244.
5. Kiseleva E. V. Emotional verbs in Russian and English // Linguistic and methodological interuniversity scientific and methodological conference. Ekaterinburg. Publishing house Ural. gos. ekon. un-ta, 2001 p. 57-58.

К ВОПРОСУ КЛАССИФИКАЦИИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ СОЧЕТАНИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА)

Татьяна Цой

Институт Седжонг в г. Ташкенте

Узбекистан

АННОТАЦИЯ

Как известно, предметом фразеологии как раздела языкознания являются исследования категориальных признаков фразеологизмов, на основе которых выделяются основные признаки фразеологичности²¹⁸ и решается вопрос о сущности фразеологизмов как особых единиц языка, а также выявление закономерностей функционирования фразеологизмов в речи и процессов их образования²¹⁹. Однако в условиях наличия единого предмета исследований и, несмотря на многочисленные подробные разработки многих вопросов фразеологии, до настоящего времени существуют разные точки зрения на то, что такое фразеологизм, каков объем фразеологии в языке.

Ключевые слова: фразеология, фразеологизм, языкознание, анализ, речевая фраза.

ABSTRACT

As you know, the subject of phraseology as a section of linguistics is the study of categorical features of phraseological units, on the basis of which the main features of phraseology are distinguished and the question of the essence of phraseological units as special units of the language is resolved, as well as the identification of patterns of functioning of phraseological units in speech and the processes of their formation. However, in the presence of a single subject of research and, despite the numerous detailed developments of many issues of phraseology, there are still different points of view on what phraseology is, what is the scope of phraseology in the language.

Key words: phraseology, phraseology, linguistics, analysis, speech phrase.

ВВЕДЕНИЕ

Обзор научной литературы показал широкий спектр взглядов на фразеологию как объект изучения в различных текстах. В последнее время в современной лингвистике четко наметилось два направления исследований, из

²¹⁸ <https://stud-baza.ru/frazeologiya-russkogo-yazyika-kursovaya-literatura-lingvistika>

²¹⁹ Фразеологический словарь русского языка. Сост.: Л.А.Войнова, В.П.Жуков, А.И.Молотков, А.И.Федоров / Под ред. А.И.Молоткова. - М.: Советская энциклопедия, 1968. - 544 с. - (ФСРЯ)

которых первое направление исходной точкой имеет признание того, что фразеологизм - это такая единица языка, которая состоит из слов, то есть по природе своей словосочетание²²⁰. При этом одни авторы считают, что объектом фразеологии являются все реально возможные в данном языке конкретные словосочетания, независимо от качественных различий между ними²²¹. С другой стороны объектом фразеологии в границах этого направления признаются только некоторые разряды и группы словосочетаний, которые выделяются из всех возможных в речи особым своеобразием. В зависимости от того, какие признаки принимаются в расчет при выделении таких словосочетаний, и определяется состав подобных единиц в языке. Только эти «особые» словосочетания и могут быть названы фразеологизмами.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Второе направление, по определению российских ученых, исходит из того, что фразеологизм – это не словосочетание (ни по форме, ни по содержанию), это единица языка, которая состоит не из слов. Объектом фразеологии являются выражения, которые лишь генетически суть словосочетания²²². Безусловно, что в определении направлений изучения фразеологизмов среди зарубежных исследований большую роль играют работы Н.М.Шанского²²³, посвященные фразеологии русского языка. Во втором направлении основным в изучении фразеологизма делается не смысловая и формальная характеристика компонентов, его образующих, и не связей между компонентами, а самого фразеологизма в целом, как единицы языка, имеющей определенную форму, содержание и особенности употребления в речи²²⁴.

В корейском языке фразеологизмы и фразеологические сочетания принято считать одними из видов 관용어, что вызывают большое количество спорных вопросов, в частности, считать ли 관용어 фразеологическими сочетаниями или идиоматическими выражениями. Следует отметить, что идиома в переводе с

²²⁰ http://theoldtree.ru/inostrannye_yazyki_i_yazykoznanie/ispolzovanie_biblejskix_frazeologizmov_v.php

²²¹ Копыленко М. М. Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии: (фразеосочетания в системе языка). – Воронеж, 1989. - 192 с.

²²² Ларин Б.А. Очерки по фразеологии // Уч. зап. ЛГУ. Сер. филол. наук. 1956. Т.198. Вып. 24

²²³ Шанский Н.М., Быстрова Е.А., Аликулов Т. 700 фразеологических оборотов русского языка. Для говорящих на узбекском языке. - М.: Рус. яз. - 1981. - 120 с.

²²⁴ Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. энциклопедия, 1966. - 607 с.; Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. - М.: Художественная литература. - 1966. – 824 с.; Булатов М.А. Крылатые слова. - М.: Детгиз. 1958. - 116 с.; Вартаньян Э.А. Из жизни слов. - М.: Детгиз. 1960. - 240 с.; Волина В.В. Фразеологический словарь: Популярное пособие для начальной школы. - М.: АСТ-ПРЕСС, 1997. - 96 с.

греческого *idnota* - *особенность, своеобразие*. Рассмотрим фразеологизмы на примере (관용어) в корейском языке, несмотря на то, что перечни фразеологизмов усложняется тем, что в корейском языке наличествуют фразеологизмы, образованные от китайских иероглифов.

Идиома как сочетание языковых единиц, значение которого не совпадает со значением составляющих его элементов представляет собой целые по значению обороты, смысл которых не может быть выведен из значений входящих в них слов:

비행기를 태우다 «льстить»

바가지를 긁다 – «сожалеть, жаловаться»

눈을 붙이다 – «задремать, заснуть на некоторое время»

В вышеперечисленных идиоматических сочетаниях особенно усиливается неразложимость путем присоединения частиц винительного падежа 을/를, таким образом устанавливается целостность выражения. Как известно, различаются внутриязыковые и межъязыковые идиомы. Внутриязыковым лексическим идиомам характерны несвободные сочетания слов и слитность значения, а межъязыковым идиомам свойственны невозможность дословного перевода.

Как известно, соединение слов между собой образуют словосочетания. Одни словосочетания являются свободными, другие – функционируют во взаимосвязи. В словосочетаниях свободного соединения сохраняется самостоятельное значение и каждая единица выполняет функцию отдельного члена предложения, типа:

책을 읽는다 – *Читаю книгу,*

신문을 본다 – *Смотрю газету,*

잠을 잔다 – *Сплю.*

Сочетания, называемые несвободными, связанными между собой словами, чаще принято считать фразеологическими сочетаниями. В таких сочетаниях слова, соединяясь, теряют свое индивидуальное лексическое значение и образуют новое смысловое целое, которое по семантике приравнивается к отдельному слову, например:

손이 크다 – «щедрый»

발이 넓다 – «много знакомых»

입이 무겁다 – «молчаливый, умеющий хранить секреты»

눈 빠지게 기다리다 – «очень ждать»

Как известно, фразеологизм, фразеологическая единица, - общее название семантически несвободных сочетаний слов, которые не производятся в речи (как сходные с ними по форме синтаксические структуры - словосочетания или предложения), а воспроизводятся в ней в социально закреплённом за ними устойчивом соотношении смыслового содержания и определенного лексико-грамматического состава. Фразеологизмы и идиомы в том числе можно разделить на группы с точки зрения происхождения и традиции использования.

손을 놓다 - 일을 그만 두다. – «сложить руки» - закончить работу

손을 쓰다 - 필요한 해결 방법을 사용하다. – «использовать руки» - использовать необходимый, нужный (правильный) способ решения

손이 빠르다 - 일을 빨리 하다. – «быстрые руки» - делать работу быстро.

손이 크다 - 넉넉하게 베풀거나 준비하다. – «большие руки» - быть щедрым («щедрая душа»)

Согласно исследовательским работам фразеологизмы чаще всего встречаются в художественной литературе, в публицистике, в разговорной речи употребление фразеологизмов связано с их выразительными возможностями. Образность, экспрессия, как нами отмечено выше, характерная для значительной части фразеологических оборотов, помогают избежать шаблонности, отсутствия эмоциональности в речевом общении. При этом фразеологизмы книжного характера обладают «повышенной» экспрессивно-стилистической окраской, их употребление придает речи торжественность, поэтичность, книжность. Для фразеологизмов разговорно-бытового плана характерна «сниженная» экспрессивно-стилистическая окраска, позволяющая выразить иронию, фамильярность, презрение и т.п.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, анализ направлений изучения фразеологизмов и самих фразеологизмов показал, что в корейском языке изучение 관용어 требует учитывать особенности языка и заимствованной лексики, в особенности лексики иероглифического происхождения. В последующем такого рода подход позволит рассмотреть смысловой и содержательный потенциал фразеологизмов в устной речи для передачи не только экспрессивно-эмоционального состояния, но и полноту содержания высказывания.

REFERENCES

1. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. М.: Сов. энциклопедия, 1966. - 607 с.
2. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. Литературные цитаты. Образные выражения. - М.: Художественная литература. - 1966. – 824 с.
3. Булатов М.А. Крылатые слова. - М.: Детгиз. 1958. - 116 с.
4. Вартаньян Э.А. Из жизни слов. - М.: Детгиз. 1960. - 240 с.
5. Волина В.В. Фразеологический словарь: Популярное пособие для начальной школы. - М.: АСТ-ПРЕСС, 1997. - 96 с.
6. Копыленко М. М. Попова З. Д. Очерки по общей фразеологии: (фразеосочетания в системе языка). – Воронеж, 1989. - 192 с.
7. Ларин Б.А. Очерки по фразеологии // Уч. зап. ЛГУ. Сер. филол. наук. 1956. Т.198. Вып. 24
8. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. М., 1985.
9. Шанский Н.М., Быстрова Е.А., Аликулов Т. 700 фразеологических оборотов русского языка. Для говорящих на узбекском языке. - М.: Рус. яз. - 1981. - 120 с.
10. Фразеологический словарь русского языка. Сост.: Л.А.Войнова, В.П.Жуков, А.И.Молотков, А.И.Федоров / Под ред. А.И.Молоткова. - М.: Советская энциклопедия, 1968. - 544 с. - (ФСРЯ)
11. http://theoldtree.ru/inostrannye_yazyki_i_yazykoznanie/ispolzovanie_biblejskix_frazeologizmov_v.php
12. <https://stud-baza.ru/frazeologiya-russkogo-yazyika-kurosovaya-literatura-lingvistika>

MEASURES TO ENSURE SAFE TOURISM CARRIED OUT BY THE TOURIST POLICE IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Arkhangelskaya Yekaterina Konsnantinovna

Operative officer of Tourist Police department of the main department of
Internal Affairs of Tashkent city, captain

Khojaev Ilyos Rustam ugli

Senior officer of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, captain,

ABSTRACT

The article studies the main points of tourism development in Uzbekistan. The legal framework of legislation in the field of tourism and crime prevention is outlined. The measures taken by the state for the comprehensive development of this direction are considered. The issue of the relevance of creating departments to ensure safe tourism and their tasks for the implementation of crime prevention have been studied. The world experience in solving the problems of ensuring the safety of tourism and preventing crime is given.

Keywords: *Safe tourism. Crime prevention. Victimological prevention. The fight against crime. Safe city. Legal framework. Public policy. Security concept. Tourism Law. Tourist Police. World experience. World development of the tourism industry.*

АННОТАЦИЯ

В статье исследуются основные моменты развития туризма в Узбекистане. Очерчены правовые основы законодательства в сфере туризма и профилактики правонарушений. Рассмотрены меры, принимаемые государством для всестороннего развития этого направления. Изучен вопрос об актуальности создания отделов по обеспечению безопасного туризма и их задачи по осуществлению профилактики правонарушений. Приведен мировой опыт решения проблем обеспечения безопасности туризма и предупреждения преступности.

Ключевые слова: *Безопасный туризм. Предотвращение преступления. Виктимологическая профилактика. Борьба с преступностью. Безопасный город. Правовые рамки. Публичная политика. Концепция безопасности. Закон о туризме. Туристическая полиция. Мировой опыт. Мировое развитие индустрии туризма.*

INTRODUCTION

Uzbekistan is one of the youngest but rapidly developing countries in the field of tourism. The tourism potential of Uzbekistan is huge. The number of tourists

wishing to visit this country with a rich history, significant natural landscapes and excellent cuisine is growing from year to year. Monuments of historical and cultural heritage, located in many parts of the country, keep the memory of the unique and ancient culture and traditions, which attract tourists from all over the world. Every year, trips of tourists to Uzbekistan on a certain tour are gaining more relevance. So in Uzbekistan there are already cultural, religious, archaeological, mountain, active, nature and other tours. In addition, “single tourism” is gaining popularity when tourists come to Uzbekistan, plunge into the routine of the life of the local population, walk through the bazaars, metro, city streets and learn the customs and traditions from the inside. World practice shows that the tourism sector is developing where the issue of tourist safety is dealt with at the state level. In all countries with a large flow of tourists, such as Turkey, Greece, Egypt, Thailand, the United Arab Emirates, Russia, Singapore there are tourist polices that involved in ensuring the safety of tourists and in preventing, detecting, investigating crimes and offenses related to tourists.

DISCUSSION AND RESULTS

In the Republic of Uzbekistan, great attention is paid to ensuring safe tourism, too. A large number of normative legal acts regulating legal relations in this area is adopted. The concept of "safe city" was developed, which provides the creation of a complex with video surveillance systems, video analytics and an automated system for receiving and registering reports of crimes and offenses. In addition, measures are being taken to maintain the position of Uzbekistan in the World Safest Countries ranking (“The safest countries in the world”). For example, by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 2833 dated March 14, 2017 “On measures to further improving the system of crime prevention and combating crime” the priority task of the state, including law enforcement agencies, is the effective prevention of offenses and crimes. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan No. 939 dated November 23, 2017 “On measures to ensure safe tourism in the cities of Bukhara, Samarkand, Khiva and Shakhrisabz”, has approved the Concept for ensuring safe tourism and developed measures to prevent offenses and combat crimes. The special departments for ensuring safe tourism were created as part of the internal affairs bodies in the four above-mentioned areas.

The concept of ensuring safe tourism has shown positive results in the field of prevention and reduction in the number of crimes at tourist facilities In connection with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, similar departments

for ensuring safe tourism (hereinafter referred to as tourism departments) have been established in the city of Tashkent, Tashkent region and Surkhandarya.

The new departments are entrusted with a number of tasks related to the implementation of comprehensive preventive measures aimed at identifying and eliminating the causes and conditions that contribute to the commission of crimes at tourist display facilities and infrastructure, as well as the timely identification of persons prone to committing crimes and taking measures to suppress it.

In order to prevent the commission of crimes and offenses at tourist sites, they carry out the following activities:

- periodically carry out an analysis of the criminogenic situation at tourist sites, identify and assist in eliminating the causes and conditions conducive to the commission of crimes and offenses;

- conduct preventive conversations with employees of tourist facilities; explain the need to ensure the safety of tourists at the facilities;

- conducting preventive conversations with employees of hotels, guest houses and hostels, employees of travel companies and guides to take measures aimed at ensuring the safety of tourism;

- Compile a list of persons with previous convictions who are prone to commit crimes at tourist sites and take measures to prevent criminal acts;

- Keep a record of persons who have weapons at home, identify persons who illegally store them without registration, conduct explanatory conversations with them;

- conduct preventive conversations with the population living near tourist sites; urge them to comply with the rules of conduct at tourist sites;

- in cooperation with territorial subdivisions and self-government bodies citizens organize and conduct cultural and spiritual events among citizens living near tourist sites aimed to improving the legal and tourist culture of the population

The presence of employees of tourism departments at tourist sites surprises and pleases the tourist who came to our country, contributing to positive feedback on the activities of law enforcement agencies and the high efficiency of the Laws of the Republic of Uzbekistan. Calls him to comply with the norms and rules of stay in the country, creates a feeling of a safe city and contributes to the formation of a tourist's opinion about Uzbekistan as a country safe for tourists.

Tourists who come from another country are poorly oriented in the area, gullible, in most cases do not speak any language of the local population, they are easy to be deceived and can suffer because of it. This is what criminals use. In

addition, the short period of stay of a tourist in a certain territory sometimes interferes with a high-quality investigation, and sometimes the tourists themselves do not want to waste time contacting law enforcement agencies, which gives the criminal an erroneous impression of impunity for the committed act and contributes to the commission of new crimes. The study of statistical data in recent years shows that one of the most common types of crimes committed against tourists are economic crimes: theft of other people's property (theft, robbery, robbery, extortion, fraud, etc.).

Therefore, the tourist police departments take up measures to carry out victimological prevention of offenses and crimes. Victimological prevention is understood as the implementation of a set of measures aimed at reducing the risk of becoming victims of a criminal attack among the population and foreign citizens, including tourists.

CONCLUSION

In this direction, the departments to ensure safe tourism carry out the following set of measures, such as:

- Production and distribution of special videos, brochures, instructions, cautionary notes on how to protect yourself from crime, in order not to become a victim. Demonstration at airports, train stations and other tourist display facilities; (together with other departments);
- Distribution of business cards and brochures in hotels, hostels, guest houses with the working telephone numbers of the safe tourism offices, and the addresses and locations of the territorial divisions of the Department of Internal Affairs;
- Control over the proper consecration of streets and entrances squares, control over the installation of video surveillance cameras in public places and tourist sites;
- carrying out explanatory work with employees of accommodation places, guides, tour guides about the need to inform tourists about the rules for tourists staying in the country.

However, despite the implementation of a set of interrelated activities carried out by bodies directly involved in the prevention of offenses, in order to preserve and strengthen the rule of law, identify, suppress offenses, and eliminate the causes of the conditions that contribute to them, it is necessary to understand that it is impossible to eradicate crime in the roots. Carrying out preventive measures makes it possible to achieve a reduction in the number of crimes, and this is also a great achievement in this area.

REFERENCES

1. Law of the Republic of Uzbekistan "on tourism" dated July 18, 2019.
2. The concept of development of the tourism sector in the Republic of Uzbekistan in 2019-2025
3. Law of the Republic of Uzbekistan "On the Prevention of Offenses" dated May 14, 2014.
4. Law of the Republic of Uzbekistan "On Internal Affairs Bodies" September 16, 2016
5. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No.-5611 "On measures to ensure the accelerated development of the tourism industry" dated January 5, 2019
6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4095 "On additional measures to ensure the accelerated development of the tourism industry" dated January 5, 2019.
7. Decree of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated November 23, 2017 No. 939 "On measures to ensure safe tourism in the cities of Bukhara, Samarkand, Khiva and Shakhrisabz".
8. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4229 dated March 6, 2019 "On additional measures to introduce an effective system for ensuring public safety at transport and tourism facilities"
9. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 5054 dated April 6, 2021 "On the organization of the activities of the Ministry of Tourism and Sports"
10. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-6199 dated April 6, 2021 "On measures to further improve the public administration system in the areas of tourism, sports and cultural heritage"
11. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-6199 dated April 6, 2021 "On measures to ensure the accelerated development of the tourism industry of the Republic of Uzbekistan"
12. <https://www.tourismsafaty.uz/>Tourism safety. International practice.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLOVCHI HUQUQIY HUJJATLAR VA ULARNING TAHLILI

Yigitaliyev Ohunjon Haliljon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti "Ommaviy axborot vositalar huquqi"

yo'nalishi magistranti

ohunjonyigitaliyev118@gmail.com

+998944303622

ANNOTATSIYA

Mamlakatlar va xalqlar hayotida muhim o'rin tutuvchi, har zamon va makonda shu orqali taxdid va tajovuz, bosim o'tkazishga yordam beruvchi vosita bu: axborot hisoblanadi. Shunday ekan, har bir davlat va mamlakat o'zining axborot muhofazaasiga oid huquqiy asoslarini yaratib, shu orqali axborotlarning muhofazaasiga oid chora tadbirlar ko'radi. Ushbu maqolada aynan shunday munosabatlarni huquqiy jihatdan tartibga soluvchi hujjatlar va ularning qisqacha tahlili berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: axborot xavfsizligi, kibermakon, shaxsga doir ma'lumotlar, axborot himoyasi.

АННОТАЦИЯ

Информация является важным инструментом в жизни стран и народов, и это инструмент, который помогает ставить угрозы и агрессию во все времена и во всех местах. Поэтому каждое государство и страна будет создавать свою правовую базу информационной безопасности, тем самым принимая меры по защите информации. В данной статье проводится краткий анализ документов, регулирующих такие отношения.

Ключевые слова: информационная безопасность, киберпространство, персональная информация, информационная безопасность.

ABSTARCT

Information is an important tool in the life of countries and peoples, and it is a tool that helps to pose threats and aggression at all times and in all places. Therefore, each state and country will create its own legal framework for information security, thereby taking measures to protect information. This article provides a brief analysis of the documents regulating such relations.

Keywords: information security, cyberspace, personal information, information security.

KIRISH

Tarixdan ma'lumki, axborotning maxfiylik darajasi juda muhim hisoblanadi va axborot uchun kata e'tibor va ahamiyat qaratib kelinadi. Shu sababli ham qadimda axborotni himoyalash uchun turli xil usullar qo'llanilgan. Ulardan biri – sirli yozuvdir. Undagi xabarni xabar yuborilgan manzil egasidan boshqa shaxs o'qiy olmagan. Asrlar davomida bu san'at – sirli yozuv jamiyatning yuqori tabaqalari, davlatning elchixonalar rezidensiyalari va razvedka missiyalaridan tashqariga chiqmagan. Faqat bir necha o'n yil oldin hamma narsa tubdan o'zgardi, ya'ni axborot o'z qiymatiga ega bo'ldi va keng tarqaladigan mahsulotga aylandi. Uni endilikda ishlab chiqaradilar, saqlaydilar, uzatishadi, sotadilar va sotib oladilar. Bulardan tashqari uni o'g'iraydilar, buzib talqin etadilar va soxtalashtiradilar. Shunday qilib, axborotni himoyalash zaruriyati tug'iladi. Axborotni qayta ishlash sanoatining paydo bo'lishi axborotni himoyalash sanoatining paydo bo'lishiga olib keladi.

Axborot xavfsizligi deb, ma'lumotlarni yo'qotish va o'zgartirishga yo'naltirilgan tabiiy yoki sun'iy xossalari tasodifiy va qasddan ta'sirlardan xar qanday tashuvchilarda axborotning himoyalanganligiga aytiladi. Tarixdan ma'lumki, ilgari xavf faqatgina maxfiy xabarlar va hujjatlarni o'g'irlash yoki nusxa olishdan iborat bo'lsa, hozirgi paytdagi xavf esa kompyuter ma'lumotlari to'plami, elektron ma'lumotlar, elektron massivlardan ularning egasidan ruxsat so'ramasdan foydalanishdir. "Bulardan tashqari, bu xarakatlardan moddiy foyda olishga intilish ham rivojlandi"²²⁵. Bunday jarayonlarda albatta axborot muhofazaasi tashkil etilishi kerak bo'ladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

"Axborotning himoyasi" deb boshqarish va ishlab chiqarish faoliyatining axborot xavfsizligini ta'minlovchi va tashkilot axborot zaxiralarining yaxlitligi, ishonchligi, foydalanish osonligi va maxfiylikni ta'minlovchi qat'iy reglamentlangan dinamik texnologik jarayonga aytiladi"²²⁶. Axborotning egasiga, foydalanuvchisiga va boshqa shaxsga zarar yetkazmoqchi bo'lgan nohuquqiy muomaladan xar qanday hujjatlashtirilgan, ya'ni identifikatsiya qilish imkonini beruvchi rekvizitlari qo'yilgan xolda moddiy jismda qayd etilgan axborot

²²⁵ Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853

²²⁶ Usmonova Muniskhon (2020). THE ROLE OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN INVALIDATING AN AGREEMENT ENTERED INTO BY A CITIZEN WHO DOES NOT UNDERSTAND THE SIGNIFICANCE OF HIS ACTIONS OR IS UNABLE TO CONTROL THEM. *Review of law sciences*, 3 (Спецвыпуск), 146-152. doi: 10.24412/2181-919X-2020-3-146-152

himoyalaniishi kerak. Axborotni himoyalashning maqsadlari quyidagilardan iborat hisoblanadi:

- axborotning kelishuvsiz chikib ketishi, ugirlanishi, yo'qotilishi, o'zgartirilishi, soxtalashtirilishlarning oldini olish;

- shaxs, jamiyat, davlat xavfsizligiga bulgan xavf – xatarning oldini olish;

- axborotni yo'q qilish, o'zgartirish, soxtalashtirish, nusxa kuchirish, tusiklash buyicha ruxsat etilmagan xarakatlarning oldini olish;

- xujjatlashtirilgan axborotning mikdori sifatida xukukiy tartibini ta'minlovchi, axborot zaxirasi va axborot tizimiga xar kandy nokonuniy aralashuvlarning kurinishlarining oldini olish;

- axborot tizimida mavjud bulgan shaxsiy ma'lumotlarning shaxsiy maxfiyligini va konfidentsialligini saklovchi fukarolarning konstitutsion xukuklarini ximoyalash;

- davlat sirini, konunchilikka mos xujjatlashtirilgan axborotning konfidentsialligini saklash;

- axborot tizimlari, texnologiyalari va ularni ta'minlovchi vositalarni yaratish, ishlab chikish va kullashda sub'ektlarning xukuklarini ta'minlash.

Axborot xavfsizligiga tahdid deganda “axborotning buzilishi yoki yo'qotilishi xavfiga olib keluvchi himoyaluvchi obyektga qarshi qilingan harakatlar tushuniladi”²²⁷. Zamonaviy korporativ tarmoqlar va tizimlar duchor bo'ladigan keng tarqalgan tahdidlarni tahlillaymiz. Hisobga olish lozimki, xavfsizlikka tahdid manbalari korporativ axborot tizimining ichida (ichki manba) va uning tashqarisida (tashqi manba) bo'lishi mumkin. Bunday ajratish to'g'ri, chunki bitta tahdid uchun (masalan, o'g'irlash) tashqi va ichki manbalarga qarshi harakat usullari turlicha bo'ladi. Bo'lishi mumkin bo'lgan tahdidlarni hamda korporativ axborot tizimining zaif joylarini bilish xavfsizlikni ta'minlovchi eng samarali vositalarni tanlash uchun zarur hisoblanadi. “Umumjahon axborot globallashuvi jarayonlari axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini nafaqat mamlakatlar iqtisodiyoti va boshqa sohalariga joriy etish, balki axborot tizimlari xavfsizligini ta'minlashni ham taqozo etayapti”²²⁸. “O'zbekiston axborot va kommunikatsiya texnologiyalari sohasidagi

²²⁷ Imomniyozov, Doniyorbek Baxtiyor O'G'Li (2022). YURIDIK SHAXSLARNING UMUMIY YIG'ILISH QARORLARINI HAQIQIY EMAS DEB TOPISHNING HUQUQIY OQIBATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (1), 430-447.

²²⁸ Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO'LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225

xalqaro xavfsizlik tizimiga Markaziy Osiyoda birinchilardan bo‘lib qo‘shildi”²²⁹. Bugungi kunda axborot xavfsizligini ta‘minlash bo‘yicha Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo‘mitasi tomonidan quyidagi chora-tadbirlar amalga oshiriladi:

- Ma‘lumotlar uzatish, telekommunikatsiya tarmoqlari, teleradioefir hamda axborot tizimlarida axborot xavfsizligini ta‘minlashni takomillashtirish va rivojlantirish bo‘yicha davlat siyosatini yuritish;

- Axborot xavfsizligiga oid qonunchilik va me‘yoriy-huquqiy hujjatlarining yaratilishini tashkil qilish va bunda ishtirok etish;

- Axborot tizimlari komplekslari, resurslari va ma‘lumotlar bazalarining axborot xavfsizligini ta‘minlash;

- davlat organlarining axborot tizimlari va resurslari axborot xavfsizligi siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishga ko‘maklashish;

- davlat axborot tizimlari va resurslarining axborot xavfsizligini ta‘minlash yuzasidan monitoring natijalari to‘g‘risidagi statistik ma‘lumotlarni O‘zbekiston Respublikasi Aloqa, axborotlashtirish va telekommunikatsiya texnologiyalari davlat qo‘mitasiga belgilangan tartibda taqdim etish;

- telekommunikatsiyalar tarmoqlarining operatorlari va provayderlari bilan hamkorlik qilish, davlat organlarining kompyuter va axborot texnologiyalaridan foydalanish sohasidagi qonun buzilishlarining oldini olish masalalari bo‘yicha birgalikdagi ishlarini tashkil etish va ularning faoliyatini muvofiqlashtirish;

- Internetning milliy foydalanuvchilarini Internet tarmog‘i milliy segmentida axborot xavfsizligiga paydo bo‘layotgan tahdidlar to‘g‘risida o‘z vaqtida xabardor qilish, shuningdek axborotlarni muhofaza qilish bo‘yicha konsultatsiya xizmatlari ko‘rsatish;

- qonun buzuvchilarni tahlil qilish, identifikatsiyalashda, axborotlar makonidagi ruxsatsiz yoxud buzuvchi harakatlarni amalga oshirishda foydalaniladigan metodlar va vositalarni tahlil qilishda huquqni muhofaza qilish organlari bilan hamkorlik qilish;

- Internet tarmog‘i milliy segmentida axborot xavfsizligi hodisalarining oldini olish bo‘yicha o‘zaro amaliy ishlarni tashkil etish maqsadida axborot xavfsizligi sohasidagi xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

²²⁹ Asadov, Shahriddin Faxriddin O‘G‘Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799

Mamlakatimizda axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalarning asosiy manbai bu O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi hisoblanadi. Davlat va jamiyat hayotining eng muhim va istiqbolga mo‘ljallangan reja va oliy maqsadlari ham aynan asosiy qonunda belgilab qo‘yiladi. Jumladan, axborot va u bilan bog‘liq munosabatlar ham asosiy qonunimizning “Shaxsiy huquq va erkinliklar” bobida belgilab qo‘yilgan. Qolgan barcha axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi qonun va qonunosti hujjatlari asosiy qonunimiz bo‘lmish Konstitutsiyamiz asosida va unda belgilab qo‘yilgan normalarni mustaxkamlash uchun qabul qilingan. Davlat va jamiyatning eng muhim jabhalarini dastlabki tarzda tartibga soluvchi me‘yoriy huquqiy hujjat hisoblanmish konstitutsiyamizning ko‘plab normalarida ham aynan axborot havfsizligining huquqiy jihatdan dastlabki tarzda tartibga solinganligini ko‘rishimiz mumkin.

Jumladan, konstitutsiyamizning **27, 29, 67 moddalaridagi normalar** mamlakatimizdagi axborot sohasiga oid munosabatlarni tartibga soluvchi dastlabki bosh huquqiy manba, asos hisoblanadi. Axborot xavfsizligini ta‘minlashning huquqiy asoslari sifatida O‘zbekiston Respublikasining konstitutsiyasining **67-moddasini**, ya‘ni *“Ommaviy axborot vositalari erkindir va qonunga muvofiq ishlaydi. Ular axborotning to‘g‘riligi uchun belgilangan tartibda javobgardirlar. Senzuraga yo‘l qo‘yilmaydi”*²³⁰ deb mustaxkamlangan normada ham axborot sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normani ko‘rishimiz mumkin.

Ushbu norma orqali mamlakatimizda axborot bilan uzviy ravishda faoliyat olib boruvchi soha vakillarining va sektorlarning o‘zlari yig‘ayotgan, tarqatayotgan axborotlarining ishonchliligi va asoslanganligi, axborot va unga qo‘yilgan talab va me‘yorlarga rioya qilinganligi uchun bevosita ma’suldirlar. Ya‘ni uzatilayotgan axborot haqiqatga to‘g‘ri kelishligi va chinligi uchun ommaviy axborot vositalari bevosita javobgardirlar. Bundan tashqari konstitutsiyamizning **27 va 29-moddalaridagi** quyidagi normalar ham axborot xavfsizligini bevosita ta‘minlashga xizmat qiluvchi asosiy huquqiy norma hisoblanadi: *“Xech kim qonun nazarda tutgan hollardan va tartibidan tashqari bironing turar joyiga kirishi, tintuv o‘tkazishi yoki uni ko‘zdan kechirishi, yozishmalar va telefonda so‘zlashuvlar sirini oshkor qilishi mumkin emas”*, bu konstitutsiyaviy normada ham axborotning xavfsizligini ta‘minlash va fuqarolarning axborot sohasidagi xavfsizligini ximoya qiluvchi norma mustaxkamlangan.

Yuqoridagi normalarning buzilishi oqibatlari esa belgilangan tartibda javobgarlik keltirib chiqaradi. Konstitutsiyamizdagi **29-moddada** ham aynan shu

²³⁰ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston” 2020 yil. 12-bet

munosabatlarning huquqiy tartibga solinganligini ko‘rishimiz mumkin. *“Har kim fikrlash, so‘z va e‘tiqod erkinligi huquqiga ega. Xar kim o‘zi istagan axborotni izlash, olish va uni tarqatish huquqiga ega, amaldagi konstitutsiyaviy tuzumga qarshi qaratilgan ahborot va qonun bilan belgilangan boshqa cheklovlar bundan mustasnodir. Fikr yuritish va uni ifodalash erkinligi faqat davlat siri va boshqa sirlarga taaluqli bo‘lgan taqdirdagina qonun bilan cheklanishi mumkin”*²³¹.

Ushbu konstitutsiyaviy normada ham ko‘rishimiz mumkinki, axborot va u bilan bog‘liq munosabatlar yana o‘zga qonun hujjatlari bilan ham tartibga solonadi. Hususan, 1993 yil 7 mayda qabul qilingan “Davlat sirlarini saqlash to‘g‘risida”²³² gi qonunda ham axborotlarning, jumladan maxfiy hisoblanadigan axborot va sirlarning saqlanish tartibi belgilab qo‘yilgan. Ushbu qonunda ma‘lumotlarning mahfiylik darajasini aniqlash va belgilash tartibi, O‘zbekiston Respublikasida maxfiylashtirilishi lozim bo‘lgan ma‘lumotlar ro‘yxati, O‘zbekiston Respublikasining alohida tartibga bo‘ysunuvchi, alohida muhim va muayyan tartibga bo‘ysunuvchi obyektlar ro‘yxati; O‘zbekiston Respublikasida maxfiylikni saqlash tartibini ta‘minlashga doir chora tadbirlar belgilab qo‘yilgan.

Yuqoridagi konstitutsiyaviy normalarni rivojlantiruvchi va to‘ldiruvchi yana bir qancha qonun hujjatlarini ko‘rishimiz mumkin. Jumladan, «Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to‘g‘risida»gi qonunning qabul qilinishi har kimning axborotni erkin va moneliksiz olish hamda foydalanish huquqlarini amalga oshirishda, shuningdek, axborotning muhofaza qilinishi, shaxs, jamiyat va davlatning axborot borasidagi xavfsizligini ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi deyish mumkin”.

Ushbu qonunga ko‘ra axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi: shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligini ta‘minlash; axborot resurslarining tarqalib ketishi, o‘g‘irlanishi, yo‘qotilishi, buzib talqin etilishi, to‘sib qo‘yilishi, qalbakilashtirilishi va ulardan boshqacha tarzda ruxsatsiz erkin foydalanilishining oldini olish; axborotni yo‘q qilish, to‘sib qo‘yish, undan nusxa olish, uni buzib talqin etishga doir ruxsatsiz harakatlarning hamda axborot resurslari va axborot tizimlariga boshqa shakldagi aralashishlarning oldini olish; axborot resurslaridagi mavjud davlat sirlari va maxfiy axborotni saqlash.

²³¹ O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston” 2020 yil. 12-bet

²³² O‘zbekiston Respublikasining “Davlat sirlarini saqlash to‘g‘risida” gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, – 1993. – №5.

Darhaqiqat, 2002-yil 12-dekabrda qabul qilingan “bu qonunda axborot xavfsizligini ta’minlash sohasidagi davlat siyosati axborot sohasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan bo’ladi hamda shaxs, jamiyat va davlatning axborot borasidagi xavfsizligini ta’minlash sohasida davlat hokimiyati va boshqaruv organlarining asosiy vazifalari hamda faoliyat yo’nalishlarini belgilaydi”²³³. Davlatning axborot xavfsizligini ta’minlash muammosi milliy xavfsizlikni ta’minlashning asosiy va ajralmas qismi bo’lib, axborotni muhofaza qilish esa davlatning birlamchi masalalariga, davlat siyosati darajasiga aylanmoqda. Davlat organlari, yuridik va jismoniy shaxslar davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to’g’risidagi axborotni o’z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini ta’minlashi shart. Axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi ularning mulkdorlari, egalari tomonidan mustaqil belgilanadi. Davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to’g’risidagi axborotni o’z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi O‘zbekiston Respublikasi **Vazirlar Mahkamasi** tomonidan belgilanadi.

Bundan tashqari O‘zbekiston Respublikasida axborot xavfsizligini tartibga soluvchi yana bir qancha qonun va qonunosti hujjatlari mavjud bo’lib, ular jumlasiga 02.07.2019-yildagi “Shaxsga doir ma’lumotlar to’g’risida” gi²³⁴ qonuni ham ta’kidlab o’tish joiz. Shaxsga doir ma’lumotlar deganda jismoniy shaxsga taalluqli bo’lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog’ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot nazarda tutiladi.

Ushbu qonunning amal qilishi:

6. jismoniy shaxs tomonidan shaxsga doir ma’lumotlarga shaxsiy, maishiy maqsadlarda va o’z kasbiy yoki tijorat faoliyati bilan bog’liq bo’lmagan holda ishlov berish;

7. Milliy arxiv fondi hujjatlarini va shaxsga doir ma’lumotlarni o’z ichiga olgan boshqa arxiv hujjatlarini shakllantirish, saqlash va ulardan foydalanish;

8. davlat sirlarini tashkil etadigan ma’lumotlar jumlasiga kiritilgan shaxsga doir ma’lumotlarga ishlov berish;

9. tezkor-qidiruv, razvedka va kontrrazvedka faoliyati, jinoyatchilikka qarshi kurashish, huquq-tartibotni saqlash jarayonida, shuningdek jinoiy faoliyatdan

²³³ Karimov I. A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – T., 2010.

²³⁴ O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma’lumotlar to’g’risida” gi qonuni. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, – 03.077.2019-y. – №3363.

olingan daromadlarni legallashtirishga qarshi kurashish doirasida olingan shaxsga doir ma'lumotlarga ishlov berish chog'ida yuzaga keladigan munosabatlarga nisbatan tatbiq etilmaydi.

Hukumat huzuridagi Davlat personallashtirish markazi shaxsga doir ma'lumotlar sohasidagi vakolatli davlat organi etib belgilandi. Shaxsga doir ma'lumotlar davlat boshqaruvi organlariga bepul beriladi.

Shaxsga doir ma'lumotlar deyilganda – muayyan jismoniy shaxsga taalluqli bo'lgan yoki uni identifikatsiya qilish imkonini beradigan, elektron tarzda, qog'ozda va (yoki) boshqa moddiy jismda qayd etilgan axborot tushuniladi. Shaxsga doir ma'lumotlar sub'ekti – shaxsga doir ma'lumotlar o'ziga taalluqli bo'lgan jismoniy shaxs tushuniladi. Shaxsga doir ma'lumotlar sohasini davlat tomonidan tartibga solish Vazirlar Mahkamasi va shaxsga doir ma'lumotlar sohasidagi vakolatli davlat organi tomonidan amalga oshiriladi. Mulkdorning, operatorning va uchinchi shaxsning faoliyati maqsadlarini amalga oshirishga qaratilgan shaxsga doir ma'lumotlar bilan harakatlar shaxsga doir ma'lumotlardan foydalanishdir. Shaxsga doir ma'lumotlarni muayyan shaxsga oshkor etishga qaratilgan harakatlar shaxsga doir ma'lumotlarni berish hisoblanadi.

Shaxsga doir ma'lumotlarni davlat boshqaruvi organlariga berish bepul asosda amalga oshiriladi. Sub'ekt o'zining shaxsga doir ma'lumotlarini berishni rad qilgan taqdirda, o'zining rad qilish sabablarini ko'rsatmaslik huquqiga ega. Shaxsga doir ma'lumotlar bazalari Shaxsga doir ma'lumotlar bazalarining davlat reestrda ro'yxatdan o'tkazilishi lozim. Shaxsga doir ma'lumotlar bazasini ro'yxatdan o'tkazish ariza berish printsipli orqali xabardor qilish yo'li bilan amalga oshiriladi. Axborot tizimidan davlat reestrini yuritish uchun foydalanish, shu jumladan ariza berish uchun tizimga kirish "Elektron hukumat" yagona axborot tizimi orqali amalga oshiriladi. Shaxsga doir ma'lumotlar bazalari davlat reestrda ro'yxatdan o'tkazish sxemasi. Davlat reestrda ma'lumotlar yuridik va jismoniy shaxslar tanishishi uchun ochiq hisoblanadi. Shaxsga doir ma'lumotlar to'g'risidagi qonunchilikni buzish, belgilangan tartibda javobgarlikka sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, 2003-yil 11-dekabrda qabul qilingan "Axborotlashtirish to'g'risida" ²³⁵ gi qonunda ham axborot va u bilan bog'liq munosabatlarning tartibga solinganligini ko'ramiz. Jumladan, ushbu qonunning 19-moddasida axborot resurslari va tizimlarini muhofaza qilish qoidalari mustaxkamlangan bo'lib, unga

²³⁵ O'zbekiston Respublikasining "Axborotlashtirish to'g'risida" gi qonuni. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 2004. – №36. – 19-20 m.

ko'ra axborot resurslari va axborot tizimlarini muhofaza qilish quyidagi maqsadlarda amalga oshiriladi:

shaxs, jamiyat va davlatning axborot xavfsizligini ta'minlash;

axborot resurslarining tarqalib ketishi, o'g'irlanishi, yo'qotilishi, buzib talqin etilishi, to'sib qo'yilishi, qalbakilashtirilishi va ulardan boshqacha tarzda ruxsatsiz erkin foydalanilishining oldini olish;

axborotni yo'q qilish, to'sib qo'yish, undan nusxa olish, uni buzib talqin etishga doir ruxsatsiz harakatlarning hamda axborot resurslari va axborot tizimlariga boshqa shakldagi aralashishlarning oldini olish va boshqa maqsadlarda amalga oshiriladi.

axborot resurslaridagi mavjud davlat sirlari va maxfiy axborotni saqlash.

Yuqoridagi qonunning 20-moddasida esa axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish masalalari belgilab qo'yilgan bo'lib, unga ko'ra: Axborot resurslari va axborot tizimlari, agar ular bilan g'ayriqonuniy munosabatda bo'lish natijasida axborot resurslarining yoki axborot tizimlarining mulkdorlariga, egalari yoxud boshqa yuridik hamda jismoniy shaxslarga zarar yetkazilishi mumkin bo'lsa, muhofaza qilinishi kerak. Davlat organlari, yuridik va jismoniy shaxslar davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini ta'minlashi shart. Axborot resurslari va axborot tizimlari muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi ularning mulkdorlari, egalari tomonidan mustaqil belgilanadi. Davlat sirlari hamda maxfiy sirlar to'g'risidagi axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari va axborot tizimlarining muhofaza qilinishini tashkil etish tartibi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan belgilanadi.

Axborotlashtirish sohasini davlat tomonidan tartibga solishni O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi va u maxsus vakolat bergan organ amalga oshirishi belgilab qo'yilgan. Mazkur qonundagi davlat sirlari to'g'risidagi axborotni va maxfiy axborotni yoki erkin foydalanilishi axborot resurslarining mulkdorlari tomonidan cheklab qo'yilgan axborotni o'z ichiga olgan axborot resurslari erkin foydalanilishi cheklab qo'yilgan axborot resurslariga kiradi va axborot resurslarining mulkdorlari va egalari hamma erkin foydalanishi mumkin bo'lgan axborot resurslaridan yuridik hamda jismoniy shaxslarning teng huquq asosida erkin tarzda foydalanishini ta'minlashi kerak, axborot resurslarini erkin foydalanish toifalariga kiritish qonunchilikda belgilangan tartibda axborot resurslarining mulkdori tomonidan aniqlanadi deb belgilab qo'yilgan norma orqali mamlakatimizda axborotlarning turkumlanishiga guvoh bo'lamiz.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, zamon taraqqiy etgan sari jamiyatda axborotga bo'lgan talab va ehtiyoj ham ortib bormoqda, ayniqsa, axborot texnologiyalarining kun sayin rivojlanib borishi axborotlar hajmining ham ortib borishiga xizmat qilib kelmoqda. Bu kabi axborotlar ichida ma'lum ma'noda himoyani, mahfiylikni va sir saqlanishini talab etadiganlari ham bo'ladi, negaki, bu toifadagi ma'lumotlarning oshkor bo'lishi, o'g'irlanishi yoki yo'q qilinishi, kiber hujumga uchrashi kabi holatlar davlat va fuqarolar, tashkilotlar uchun katta talofotlarni, moliyaviy yoki moddiy zararlarni olib kelishi mumkin. Bu kabi holatlarni oldini olish uchun esa qanday soha bo'lmasin albatta, axborot xavfsizligini, uning himoyasi va muhofazasini amalga oshirishi lozim. Axborot xavfsizligi bo'yicha har bir rahbar va mutaxassislar tashkilot faoliyatini to'g'ri tashkil etish va tashkilotda yetarli darajada axborot xavfsizligini ta'minlashda amaliy chora va tadbirlarni ko'rishlari darkor.

REFERENCES

1. Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853
2. Usmonova Muniskhon THE ROLE OF FORENSIC PSYCHIATRIC EXAMINATION IN INVALIDATING AN AGREEMENT ENTERED INTO BY A CITIZEN WHO DOES NOT UNDERSTAND THE SIGNIFICANCE OF HIS ACTIONS OR IS UNABLE TO CONTROL THEM // Review of law sciences. 2020. №Спецвыпуск. URL:
3. Imomniyozov, Doniyorbek Baxtiyor O'G'Li (2022). YURIDIK SHAXSLARNING UMUMIY YIG'ILISH QARORLARINI HAQIQIY EMAS DEB TOPISHNING HUQUQIY OQIBATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (1), 430-447.
4. Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO'LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225
5. Asadov, Shahriddin Faxriddin O'G'Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK

MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799

6. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston” 2020 yil. 22-bet

7. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. “O‘zbekiston” 2020 yil. 12-bet

8. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat sirlarini saqlash to‘g‘risida” gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining Axborotnomasi, – 1993. – №5.

9. Karimov I. A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish kontsepsiyasi. – T., 2010.

10. O‘zbekiston Respublikasining “Shaxsga doir ma‘lumotlar to‘g‘risida” gi qonuni. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, – 03.077.2019-y. – №3363.

11. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida” gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 2004. – №36. – 19-20 m.

12. O‘zbekiston Respublikasining “Axborot erkinligi printsiplari va kafolatlari to‘g‘risida”gi qonuni. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Axborotnomasi. – 2003. – №1. – 2-m.

FHDYO ORGANLARINING FUQAROLIK-HUQUQIY SUB'EKTLILIGI MUAMMOLARI

Zilola Nurova

Huquqshunos

ANNOTATSIYA

Shaxs hayotidagi tug'ilish, o'lim, nikoh tuzilganligi, nikohdan ajralishga oid fuqarolik holatlari dalolatnomalarini qayd etish FHDYO organlari tomonidan amalga oshiriladi. Hozirda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan huquqiy islohotlar barobarida FHDYO organlari faoliyatiga oid ayrim jihatlarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Ta'kidlash lozimki, FHDYO organining huquq sub'ekti sifatidagi maqomini belgilovchi alohida qonun hujjati mavjud emas. Ushbu maqolada FHDYO organlarining huquq sub'ekti sifatidagi maqomi bilan bog'liq masalalar muhokama qilinadi hamda uni takomillashtirish istiqbollari yuzasidan tegishli takliflar ilgari suriladi.

***Kalit so'zlar:** Fuqarolik holati dalolatnomalari, FHDYO organi, huquqiy maqom, yuridik shaxs, yuridik shaxs belgilari.*

PROBLEMS OF CIVIL LEGAL PERSONALITY OF THE BODIES OF REGISTRATION OF ACTS OF CIVIL STATUS

Zilola Nurova

Lawyer

ABSTRACT

Registration of acts of birth, death, marriage, divorce in the life of a person is carried out by the registry office. Along with the ongoing legal reforms in the country, it is necessary to pay attention to some aspects of the activities of the civil registry offices. It should be noted that there is no separate legislation defining the status of the registry office as a legal entity. This article discusses issues related to the status of civil registry offices as a legal entity and puts forward appropriate proposals on the prospects for its improvement.

***Keywords:** acts of civil status, registry office, legal status, legal entity, signs of a legal entity.*

ПРОБЛЕМЫ ГРАЖДАНСКОЙ ПРАВОСУБЪЕКТНОСТИ ОРГАНОВ РЕГИСТРАЦИИ АКТОВ ГРАЖДАНСКОГО СОСТОЯНИЯ

Зилола Нурова

Юрист

АННОТАЦИЯ

Регистрация актов о рождении, смерти, браке, расторжении брака в жизни человека осуществляется органами ЗАГС. Наряду с проводимыми в стране правовыми реформами необходимо обратить внимание на некоторые аспекты деятельности органов ЗАГС. Следует отметить, что отдельного законодательства, определяющего статус ЗАГСа как юридического лица, не существует. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные со статусом органов ЗАГС как юридического лица и выдвигаются соответствующие предложения о перспективах его совершенствования.

***Ключевые слова:** акты гражданского состояния, органы ЗАГС, правовой статус, юридическое лицо, признаки юридического лица.*

KIRISH

Ta'kidlash lozimki, FHDYO organining huquq sub'ekti sifatidagi maqomini belgilovchi alohida qonun hujjati mavjud emas. Biroq O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018 yil 3 iyuldagi 498-son qaroriga ilova "Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlari to'g'risida"gi²³⁶ Nizomda va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil 14 noyabrdagi 387-son qarori bilan tasdiqlangan "Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari"da FHDYO organlarining yuridik shaxs sifatidagi maqomiga nisbatan ayrim qoidalar belgilangan. Lekin Nizom FHDYO organlari faoliyatining tashkiliy asoslari belgilanishi qayd etilgan.

Qoidalar va Nizomga ko'ra, FHDYO organlarining faoliyatiga umumiy rahbarlik, FHDYO organlarini tashkil etish, qo'shib yuborish, tugatish, qayta tashkil etish va ular faoliyatini nazorat qilish O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan amalga oshiriladi. Bu holatdan shuni anglash mumkinki, FHDYO organlari mustaqil yuridik shaxs maqomiga ega va ularning muassisi O'zbekiston qonunchiligi bo'yicha Adliya vazirligi hisoblanadi. Boshqacha aytganda, Adliya vazirligi buyruq asosida FHDYO organlarini tashkil etadi va FHDYO organlarini yuridik shaxs sifatida qayta tashkil etish va tugatish masalasini hal etadi.

²³⁶ Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 03.07.2018 й., 09/18/498/1438-сон.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Shu o'rinda FHDYO organlarining amaldagi Fuqarolik kodeksida yuridik shaxslarga berilgan ta'rif va fuqarolik huquqida nazariyasida shakllangan yuridik shaxsning belgilariga mosligi masalasini ko'rib chiqish zarur. FKning 39-moddasiga binoan, o'z mulkida, xo'jalik yuritishida yoki operativ boshqaruvida alohida mol-mulkka ega bo'lgan hamda o'z majburiyatlari yuzasidan ushbu mol-mulk bilan javob beradigan, o'z nomidan mulkiy yoki shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'la oladigan va ularni amalga oshira oladigan, majburiyatlarni bajara oladigan, sudda da'vogar va javobgar bo'la oladigan tashkilot yuridik shaxs hisoblanadi.

H.R.Rahmonqulovning fikricha, yuridik shaxs tushunchasi qonunning o'zida berilgan belgilari bilan ifodalanadi. Ushbu belgilar quyidagilardan iborat:

- 1) tashkiliy birlik;
- 2) o'z mulkiga va alohida mol-mulkka ega bo'lish;
- 3) mustaqil balans va smetaga ega bo'lish;
- 4) o'z majburiyatlari yuzasidan mol-mulki bilan mustaqil javobgar bo'lish;
- 5) o'z nomidan mulkiy va shaxsiy nomulkiy huquqlarga ega bo'lish va sudda javobgar bo'lish²³⁷.

I.B.Zokirovning fikricha, FKda yuridik shaxsga berilgan ta'rifdan aniqlanishicha, har qanday tashkilot emas, balki muayyan talablarga javob beradigan tashkilotlarga yuridik shaxs bo'la oladi.

Yuridik shaxslar:

- 1) tashkiliy birlik;
- 2) mulkiy mustaqillik;
- 3) mustaqil mulkiy javobgarlik;
- 4) fuqarolik muomalasida o'z nomidan harakat qilish belgilariga ega bo'lishi kerak²³⁸.

Yuridik shaxslarga xos bo'lgan ana shu belgilar FHDYO organlarida ham mavjud bo'lishini tahlil etish lozim.

Qoida tariqasida FHDYO organlari ham o'zining tashkiliy birligiga ega bo'ladi va bu tashkiliy birlik o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Bunday o'ziga xoslik birinchi navbatda, FHDYO organlarining Adliya vazirligi tizimiga kiritilganligi va ma'muriy boshqaruv va tashkiliy rahbarlikning Adliya vazirligi va uning tuzilmalariga birlashtirilganligi bilan belginadi. Shu bilan birga FHDYO organlari davlat organi

²³⁷ Раҳмонқулов Х. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари.-Тошкент: ТДЮИ, 2008.-68 б.

²³⁸ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I-қисм.-Тошкент: ТДЮИ, 2009.-166 б.

bo'lib, o'ziga xos vazifani bajaradi va shu sababli FHDYO organining tashkiliy birligi ham Adliya vazirligi va uning hududiy boshqarmalari tomonidan belgilanadi.

Yuridik adabiyotlarda "tashkiliy birlik" tushunchasiga yuridik shaxsning o'z faoliyatini olib borishi va o'z oldiga qo'ygan vazifalarini bajarishi hamda faoliyati bo'yicha zimmasiga huquq va majburiyat olishi muayyan boshqaruv organlari, ichki tarkibiy tuzilmalariga ega bo'lishi lozimligi ekanligi e'tirof etiladi va bu tushuncha odatda yakdillik bilan e'tirof etiladi. Ushbu holat esa FHDYO organlarida ham ko'zga tashlanadi FHDYO organlari to'g'risidagi Nizomning 5-bobi 34-bandiga ko'ra, FHDYO organlari shtatlar jadvali belgilangan shtatlar soni va mehnatga haq to'lash fondi doirasida Agentlikning hududiy boshqarmasi tomonidan tasdiqlanadi.

Mazkur Nizomning 4-bobida esa yuridik shaxs sifatida FHDYO organlarining rahbarlari va xodimlariga qo'yladigan talablar belgilangan bo'lib, bu holat FHDYO organining rahbari va xodimlari mavjudligi va bu holat uning ichki tarkibiy tuzilmasini anglatishini ko'rish mumkin. Masalan, Nizomning 4-bobiga ko'ra, FHDYO organi rahbari lavozimiga oliy yuridik ma'lumotli hamda FHDYO sohasida kamida bir yillik ish stajiga ega yoki huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha kamida uch yillik ish stajiga va FHDYO organlarida muayyan tajribaga ega bo'lgan shaxslar tayinlanishi mumkin. Nizomda esa FHDYO organining 1 va 2-toifali ish yurituvchi kotibi lavozimiga nisbatan talablar belgilangan. Unga ko'ra, FHDYO organining 1 va 2-toifali ish yurituvchi kotibi lavozimiga oliy yuridik ma'lumotga ega yoki huquqshunoslik mutaxassisligi bo'yicha o'rta maxsus ma'lumotga ega bo'lgan O'zbekiston Respublikasining fuqarolari tayinlanishi mumkin. Ish yurituvchi kotib chiroyli dastxatga ega bo'lishi lozim.

Shu bilan birga FHDYO organlarining tashkiliy birligi ularni tashkil etish haqidagi qarorda belgilanadi. FHDYO organini tashkiliy birligini uning nomidan faoliyat olib boradigan mudir hamda 1 va 2-toifali ish yurituvchi kotib tashkil etadi va FHDYO organining faoliyatiga mudir rahbarlik qilgani holda ish yurituvchi kotiblar mudirga bo'ysunadi. Bunday holat yuridik shaxslarning hamda yuridik shaxs hisoblanadigan har qanday davlat organining faoliyatida ko'zga tashlanadi. Zero, davlat organi fuqarolik huquqida yuridik shaxs maqomiga ega bo'ladi va o'z nomidan turli fuqarolik-huquqiy bitimlarda ishtirok etishi mumkin. Yuridik adabiyotlarda yozilishicha, fuqarolik-huquqiy munosabatlarda davlat ishtirokiga nisbatan yuridik shaxslar ishtirokiga oid me'yorlarning belgilanishi davlatning fuqarolik huquqi sub'ekti sifatidagi holatini aniqlashtiradi. Shu bilan birga, bunday qoidaning mustahkamlanishi davlatga nisbatan fuqarolik huquqiy javobgarlikni belgilashda, fuqarolik-huquqiy munosabatning boshqa ishtirokchilaridan huquqlarini amalga

oshirilishini (davlat bilan bo‘lgan munosabatlarda) kafolatlashda muhim o‘rin tutadi. Bozor munosabatlari sharoitida huquqiy munosabatning har bir sub’ektiga nisbatan belgilanadigan huquq va majburiyatlar hamda ularning amalga oshirilishi juda muhimdir²³⁹.

FHDYO organini huquq sub’ekti sifatida, yuridik shaxs sifatida ifoda etadigan navbatdagi belgisi uning mulkiy mustaqilligi hisoblanadi. FHDYO organlarining maqomini belgilovchi va uning faoliyatini tartibga soluvchi normativ-huquqiy hujjatlarda FHDYO organlariga mol-mulkni biriktirish usuli va shartlariga oid qoidalar belgilanmagan. Biroq FHDYO organining fuqarolik huquqining alohida sub’ekti sifatida alohida mol-mulkka ega bo‘lishi uni davlat organlari va muassasalariga mol-mulkni biriktirish shaklida amalga oshirilishi bilan ta’minlanadi. FKda davlat organlari va muassasalariga mol-mulk operativ boshqarish huquqi asosida biriktirilishi qoidasidan kelib chiqadigan bo‘lsak, FHDYO organlariga mol-mulk operativ boshqarish huquqi asosida biriktiriladi, - degan xulosaga kelish mumkin. Boshqacha aytganda, FHDYO organlarining yuridik shaxs sifatidagi mulkiy mustaqilligi operativ boshqarish huquqi asosida vujudga keladi.

Boshqa davlat organlarida bo‘lgani kabi FHDYO organlarining mustaqil mulkiy javobgarligi davlatning javobgarligi sifatida yuritiladiva FKning 15, 999-moddalaridan kelib chiqib, FXDYo organi tomonidan yetkazilgan zarar uchun davlat javobgar hisoblanadi. Bunda FHDYO organlari ko‘rsatgan xizmati uchun daromad bevosita davlat byudjeti hisobiga o‘tkazilganligi sababli ham ular yetkazgan zarar va FHDYO organini moddiy texnik ta’minlash yuzasidan xarajatlar davlat byudjeti hisobidan qoplanadi. Bu holat davlat muassasalarining huquqiy maqominiifodalaydigan FKning 76-moddasi qoidalaridan kelib chiqadi. Ushbu normaga binoan, boshqaruv, ijtimoiy-madaniy vazifalarni yoki tijoratchilikdan iborat bo‘lmagan boshqa vazifalarni amalga oshirish uchun mulkdor tomonidan tashkil etilgan va to‘la yoki qisman moliyaviy ta’minlab turiladigan tashkilot muassasa hisoblanadi.

Muassasaning o‘ziga biriktirib qo‘yilgan va o‘zi sotib olgan mol-mulkka bo‘lgan huquqlari ushbu Kodeksning 178 va 180-moddalariga muvofiq belgilanadi. Muassasa o‘z majburiyatlari bo‘yicha ixtiyoridagi pul mablag‘lari bilan javob beradi. Bu mablag‘lar yetarli bo‘lmasa, tegishli mol-mulkning egasi uning majburiyatlari yuzasidan subsidiar javobgar bo‘ladi. Ayrim turdagi davlat muassasalari va boshqa muassasalar huquqiy mavqeining xususiyatlari qonun hujjatlari bilan belgilanadi.

---

²³⁹ Баратов М.Х. Фуқаролик-хуқуқий муносабатларда давлатнинг иштироки: назария ва амалиёт.-Тошкент: ТДЮИ, 2008.-32 б.

Nizomga ko'ra, O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Davlat xizmatlari agentligi direktori FHDYO organlarining ishini tizimli nazorat qilish, malakali kadrlarni tanlash va joy-joyiga qo'yish, huquqni qo'llash amaliyotini muvofiqlashtirish, «FHDYOning yagona elektron arxivi» axborot tizimini yuritish va FHDYO organlarining hududiy arxivlariga rahbarlik qilish uchun mas'ul hisoblanadi.

Agentlik "fuqarolik holati dalolatnomalarini ro'yxatga olishni tashkil qiladi, FHDYO organlari faoliyatiga rahbarlikni amalga oshiradi va ularni nazorat qiladi" – deb ko'rsatilgan. Shuningdek mazkur Nizomda "adliya organlari va muassasalarini moddiy-texnik ta'minlash, shuningdek adliya tizimining xodimlari mehnatiga haq to'lash Agentlikka ajratiladigan mablag' doirasida davlat byudjeti Sudlar, adliya organlari va muassasalarini rivojlantirish jamg'armasi mablag'lari, shuningdek qonun hujjatlarida taqiqlanmagan boshqa mablag'lar hisobidan amalga oshiriladi" qoidasi belgilangan bo'lib, bu holat FHDYO organlari faoliyati Agentlik tomonidan ta'minlanishini va shu sababli FHDYO organlarining majburiyatlari uchun Adliya vazirligi, ya'ni davlat subsidiar javobgar bo'lishini anglatadi.

Yuridik shaxslarga xos bo'lgan navbatdgi belgi fuqarolik muomalasida o'z nomidan ishtirok etish hisoblanadi. FHDYO organlari fuqarolarga huquqiy xizmat ko'rsatar ekan o'z nomidan ish olib boradi va tegishli yozuvlarni qayd etganligi haqidagi hujjatlarda o'z nomini ifoda etadi. FHDYO organiga tegishli huquqiy xizmat (fuqarolik holati yozuvlarini qayd etish) ni ko'rsatishni so'rab murojaat etgan fuqaroning arizasida ham FHDYO organi mudirining nomi ko'rsatiladi.

FHDYO organlarining fuqarolik-huquqiy sub'ektililigi avvalo ularning davlat muassasasi ekanligi hamda davlat tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarni amalga oshiruvchi sub'ektililigidan kelib chiqadi. Bunda FHDYO organi davlat tomonidan unga yuklangan huquq va majburiyatga ega bo'ladi va bu huquq va majburiyatlar huquqiy xizmat ko'rsatishga qaratiladi. FHDYO organi tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlar haq evaziga xizmat ko'rsatishning bir turi bo'lib, fuqarolik holati yozuvlarini qayd etib borish orqali fuqarolarning to'liq ma'nodagi huquq sub'ektililigi, uning fuqarolik huquq va majburiyatlari, shaxsi belgilanadiki, bunday tartibdan nafaqat jismoniy shaxsning o'zi balki, davlat ham manfaatdor bo'ladi. Shu sababli ham FHDYO organi huquqlari fuqarolik holati yozuvlarini qayd etish tartibiga rioya etilishi talab qilish, amalga oshirilgan huquqiy xizmat uchun belgilangan miqdorda o'rnatilgan tariflar asosida haq to'lashni talab qilish, tegishli guvohnoma va ma'lumotlarni navbati bilan berilishini va qonun hujjatlarida belgilangan hollarda qo'shimcha haq to'lanishi talab qilish bo'lsa, uning majburiyatlari bo'lib, fuqarolik

holati dalolatnomalarini o'z vaqtida va to'g'ri qayd etish bilan bog'liq xatti-harakatlarni amalga oshirish lozmligida ifodalanadi.

FHDYO orani o'ziga yuklatilgan huquq va majburiyatlar diorasida harakat qila oladi va aynan shu jihatdan qaraganda ularning faoliyatiga nisbatan fuqarolik huquqining dispozitivlik tamoyili qo'llanilmaydi. Bundan tashqari FHDYO organlari O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2013 yil 31 dekabrda 400-mh-sonli buyrug'iga

ilova Fuqarolik holati dalolatnomalarini yozish organlarida ish yuritish tartibi to'g'risidagi Yo'riqnoma va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil 14 noyabrda 387-son qarori bilan tasdiqlangan "Fuqarolik holati dalolatnomalarini qayd etish qoidalari"da belgilangan xizmatlarni ko'rsata oladi va ularga nisbatan FKning 8-moddasi 1-qismida belgilangan "qonunda nazarda tutilgan shartnomalar va boshqa bitimlarni, shuningdek garchi qonunda nazarda tutilgan bo'lmas-da, lekin unga zid bo'lmagan shartnomalar va boshqa bitimlarni" tuzishga haqli bo'lmaydilar.

Qolaversa, FHDYO organlarining fuqarolik huquqi sub'ektiligi ular tomonidan berilgan hujjatlarning fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltirishi nuqtai nazaridan ham kelib chiqadi. Mazkur qoida FKning 8-moddasi 2-qismi 2-bandi belgilangan bo'lib, unga muvofiq, fuqarolik huquq va burchlari qonunda fuqarolik huquq va burchlari vujudga kelishining asosi sifatida nazarda tutilgan davlat organlarining yoki fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari hujjatlaridan vujudga keladi.

I.B.Zokirovning fikricha, har qanday davlat organi tomonidan chiqarilgan normativ xarakterga ega bo'lmagan hujjatlar ham fuqarolik-huquqiy munosabatlarni vujudga keltirishi mumkin. Masalan, huquqni muhofaza qiluvchi davlat organlari ham majburiy tusdagi hujjatlar qabul qiladi. Bunda ular O'zbekiston Respublikasi nomidan harakat qiladi va bu hujjatlar fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltirish, o'zgartirish yoki bekor qilishga asos bo'lishi mumkin²⁴⁰.

XULOSA

FHDYO organi esa aynan shunday hujjatlarni berish orqali fuqarolik huquq va burchlarni vujudga keltiradi, boshqacha aytganda, FHDYO organlari fuqarolik huquq va burchlarini vujudga keltirishga qaratilgan huquqiy xizmatlarni ko'rsatuvchi muassasa hisoblanadi. Umuman olganda esa, FHDYO organi davlat organlari tizimida alohida o'ringa ega bo'lib, ommaviy-huquqiy xizmatlarni ko'rsatishga

²⁴⁰ Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I-қисм.-Тошкент: ТДЮИ, 2009.-240 б.

qaratilgan faoliyatni olib borish orqali fuqarolik huquqiy munosabatlarda ishtirok etishi bilan xarakterlanadi.

REFERENCES

1. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.07.2018 й., 09/18/498/1438-сон.
2. Раҳмонкулов Ҳ. Фуқаролик ҳуқуқининг субъектлари.-Тошкент: ТДЮИ, 2008.-68 б.
3. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I-қисм.-Тошкент: ТДЮИ, 2009.-166 б.
4. Баратов М.Х. Фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда давлатнинг иштироки: назария ва амалиёт.-Тошкент: ТДЮИ, 2008.-32 б.
5. Зокиров И.Б. Фуқаролик ҳуқуқи. I-қисм.-Тошкент: ТДЮИ, 2009.-240 б.
6. Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚўЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853
7. Asadov, Shahriddin Faxriddin O'G'Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799
8. Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO'LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225
9. Болтаев М.С. Ихтиёрий тиббий суғурта шартномасининг ўзига хос хусусиятлари // Юрист ахборотномаси – Вестник Юриста – Lawyer herald. –Тошкент, 2021. № 3. – Б. 37-44 (12.00.00).
10. Imomov N. F. New objects of intellectual property law/Editor-in-Chief O. Okyulov //Tashkent: TSIL. – 2011.
11. Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.

12. Sharaxmetova, U. (2017) "Issues of improving the regulation of circumstances preventing marriage in family law," Review of law sciences: Vol. 1 : Iss. 2 , Article 10. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol1/iss2/10
13. Musaev E. T. Current issues of protecting the rights and interests of subjects in the field of sports //Review of law sciences. – 2018. – T. 2. – №. 2. – C. 7.
14. Topildiev B., Khursanov R., Usmonova M. Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – T. 7. – №. 3. – C. 3199-3205.

KORPORATIV NIQOBLARNI OLIB TASHLASH KONSEPSIYASI VA UNI O'ZBEKISTON KORPORATIV HUQUQIDA TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

<https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-1068-1082>

Ibrohimov Azimjon Abdumo'min o'g'li,

Toshkent davlat yuridik universiteti Fuqarolik huquqi kafedrası o'qituvchisi,

e-mail: yurist_0990@mail.ru

Koryog`diyev Bobur Umidjon o`g`li,

Toshkent davlat yuridik universiteti Fuqarolik huquqi kafedrası o`qituvchisi,

e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

Tojiboyev Sarvar Zafarovich,

Toshkent davlat yuridik universiteti Fuqarolik huquqi kafedrası o`qituvchisi,

e-mail: Szafarovic@gmail.com

ANNOTATSIYA

Korporativ huquq asosini tashkil etuvchi prinsip yuridik shaxsning shaxsi, mol-mulki va javobgarligi unda ishtirok etuvchi shaxslar shaxsi, mol-mulki va javobgarligidan ajratilganligini nazarda tutadi. Biroq cheklangan javobgarlik imkoniyatini suiiste'mol qiladigan ayrim shaxslar faoliyati natijasida kreditorlar manfaatlariga zarar yetish xavfi tug'iladi. Shu nuqtayi nazardan rivojlangan mamlakatlar korporativ huquqida "korporativ niqoblarni olib tashlash (снятие корпоративной вуали)" institutiga murojaat etish amaliyoti joriy etilgan.

Dunyo tajribasida cheklangan javobgarlik elementi bilan tashkil etiladigan yuridik shaxslar kreditorlari manfaatlarini kafotlash maqsadida ex ante va post control choralari ko'riladi. Ex ante control yuridik shaxs tashkil etilayotgan paytda kreditorlar manfaatlarini kafotlash choralari ko'rish nazarda tutadi. Bunday choralar qatoriga ustav kapitali minimal miqdoriga talablar belgilash, yuridik shaxs javobgarligini sug'urtalash kabilar kiradi. Post control esa javobgarlik yuzaga keladigan bosqichda kreditorlar manfaatlarini kafolatlash choralari ko'rishni nazarda tutib, "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasini qo'llash imkoniyatlari qonunchilikda mustahkamlanadi va takomillashtirib boriladi. Ushbu maqolada "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasi mohiyati hamda xalqaro tajribadan kelib chiqib, O'zbekiston korporativ huquqida ushbu konsepsiyani takomillashtirishga oid masalalar muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Korporatsiya, bankrotlik, yuridik shaxs, nazorat qiluvchi shaxs, korporativ niqoblarni olib tashlash.

КОНЦЕПЦИЯ СНЯТИЯ КОРПОРАТИВНЫХ ВУАЛИ И ВОПРОСЫ ЕЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ В КОРПОРАТИВНОМ ПРАВЕ УЗБЕКИСТАНА

Иброхимов Азимжон Абдудумин угли,

преподаватель кафедры Гражданского
права Ташкентского государственного юридического университета,

e-mail: yurist_0990@mail.ru

Корёгдиев Бобур Умиджон угли,

преподаватель кафедры Гражданского
права Ташкентского государственного юридического университета,

e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

Тожибоев Сарвар Зафарович,

преподаватель кафедры Гражданского
права Ташкентского государственного юридического университета,

e-mail: Szafarovic@gmail.com

АННОТАЦИЯ

Принцип, лежащий в основе корпоративного права, подразумевает, что личность, собственность и ответственность юридического лица отделены от личности, собственности и ответственности ее участников и менеджеров. Однако существует риск ущемления интересов кредиторов в результате действий определенных лиц, злоупотребляющих ограниченной ответственностью в корпоративном праве. В связи с этим в корпоративное право развитых стран введена практика применения института «снятие корпоративных масок».

В мировой практике меры ex ante и post control принимаются для обеспечения интересов кредиторов юридических лиц, созданных с элементом ограниченной ответственности. ex ante control предполагает принятие мер по обеспечению интересов кредиторов при учреждении юридического лица. К таким мерам относятся установление требований к минимальному размеру уставного капитала, страхование ответственности юридических лиц и т.п. A post control предусматривает меры по обеспечению интересов кредиторов на стадии возникновения ответственности юридических лиц и укреплять и совершенствовать в законодательстве возможности применения концепции

«снятия корпоративной вуали». В данной статье рассматривается сущность понятия «снятие корпоративных масок» и вопросы, связанные с совершенствованием этого института в корпоративном праве Узбекистана с учетом международного опыта.

Ключевые слова: *корпорация, банкротство, юридическое лицо, контролирующее лицо, снятие корпоративных масок.*

THE CONCEPT OF "LIFTING THE CORPORATE VEIL" AND ISSUES OF ITS IMPROVEMENT IN THE CORPORATE LAW OF UZBEKISTAN

Ibrokhimov Azimjon Abdumomin ogli

Lecturer at Civil Law Department of Tashkent State University of Law

e-mail: yurist_0990@mail.ru

Koryogdiev Bobur Umidjon ugli

Lecturer at Civil Law Department of Tashkent State University of Law

e-mail: boburkoryogdiev@gmail.com

Tojjiboyev Sarvar Zafarovich

Lecturer at Civil Law Department of Tashkent State University of Law

e-mail: Szafarovic@gmail.com

ABSTARCT

The principle that forms the basics of corporate law implies that the identity, property and liability of a legal entity separate from the identity, property and liability of the shareholders and managers involved in it. However, there is a risk that the interests of creditors will be harmed as a result of the activities of some individuals who abuse limited liability formed in corporate law. In this regard, the practice of applying to the institute of "lifting the corporate veil" has been introduced in the corporate law of developed countries.

In world practice, ex ante and post control measures are taken to ensure the interests of creditors of legal entities created with the element of limited liability. According to ex ante control, it means that taking measures to ensure the interests of creditors when establishing a legal entity. These measures include the establishment of requirements for the minimum amount of the share capital, liability insurance of legal entities, etc. Post control envisages measures to ensure the interests of creditors at the stage of emergence of liability of legal entities and to strengthen and improve in the legislation the possibility of applying the concept of "lifting the corporate veil". This article discusses the essence of the concept of "lifting the corporate veil" and

issues related to the improvement of this concept in the corporate law of Uzbekistan, based on international experience.

Keywords: *Corporation, bankruptcy, legal entity, controlling person, lifting the corporate veil.*

KIRISH

Hozirda mamlakatimiz fuqarolik huquqini takomillashtirishga oid keng qamrovli islohotlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-apreldagi 5464-sonli Farmoyishi[1] bilan tasdiqlangan “O‘zbekiston Respublikasining fuqarolik qonunchiligini takomillashtirish Konsepsiyasi” bilan ushbu sohani takomillashtirish yo‘nalishlari belgilangan. Mazkur Konsepsiyaga muvofiq fuqarolik-huquqiy javobgarlik institutini takomillashtirish, korporativ munosabatlarni Fuqarolik kodeksining tartibga solish predmeti doirasiga kiritish, kreditor va qarzdorlar huquqlarining ishonchli kafolatlarini ta‘minlash, jamiyat va xalqaro standartlarning axloqiy prinsip va ma‘naviy me‘yorlari («halollik», «adolat», «oqillik» va boshqa prinsiplar)ni inobatga olgan holda fuqarolik-huquqiy munosabatlarning amaldagi prinsiplarini takomillashtirish va yangilarini joriy qilish, yuridik shaxs direktorining fidutsiar majburiyatlari institutini qonunchilikka kiritish vazifalari haqli ravishda ta‘kidlangan.

Ushbu vazifalar ijrosi o‘laroq, yangilanayotgan ijtimoiy munosabatlarga mos qoidalar belgilashni maqsad qilib qo‘ygan O‘zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi loyihasida[2] muhim o‘zgarishlar nazarda tutilmoqda. Buni korporativ huquqiy munosabatlarga oid qoidalarda ham ko‘rish mumkin. Jumladan, Kodeks loyihasiga muvofiq korporativ huquqiy munosabatlar o‘ziga xos xususiyatlarga ega alohida fuqarolik huquqiy munosabat ekanligi e‘tirof etilgan, yuridik shaxs mazmuni va turlariga oid yangiliklar nazarda tutilgan. Bundan tashqari, O‘zbekiston Respublikasining “To‘lovga qobiliyatsizlik to‘g‘risida”gi qonun loyihasi[3] ishlab chiqilgan bo‘lib, unda korporativ javobgarlik masalalariga oid bir qator yangiliklar taklif etilmoqda. Ushbu maqolada amalga oshirilayotgan islohotlarga muvofiq korporativ huquqda yuridik shaxsni faktik nazorat qiluvchi va uning faoliyatidan foyda oluvchi shaxslarning javobgarligi masalalari yoritib o‘tiladi.

Dunyo tajribasida cheklangan javobgarlik elementi bilan tashkil etiladigan yuridik shaxslar kreditorlari manfaatlarini kafotlash maqsadida *ex ante va post control* choralari ko‘riladi. *Ex ante control* yuridik shaxs tashkil etilayotgan paytda kreditorlar manfaatlarini kafotlash choralari ko‘rish nazarda tutadi. Bunday choralar qatoriga ustav kapitali minimal miqdoriga talablar belgilash, yuridik shaxs javobgarligini sug‘urtalash kabilar kiradi[4]. *Post control* esa javobgarlik yuzaga

keladigan bosqichda kreditorlar manfaatlarini kafolatlash choralari ko'rishni nazarda tutib, "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasini qo'llash imkoniyatlari qonunchilikda mustahkamlanadi va takomillashirib boriladi. Milliy qonun ijodkorligi faoliyati tadbirkorlikka keng imkoniyat yaratish maqsadida xo'jalik jamiyatlari ustav kapitaliga qo'yilgan talablarni olib tashlash yo'lini tanladi. Bu esa aksariyat sivilistlar tanqidiga sabab bo'lib, ularning fikriga ko'ra yuridik shaxsning kreditorlari manfaatlarini kafolati bo'lgan ustav kapitalining eng kam miqdori haqidagi qoidadan voz kechilishi fuqarolik muomalasi barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu munosabat bilan tadqiqot ishida *post control* sifatida O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksining[5] 48-moddasida nazarda tutilgan "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasini takomillashtirib, yuridik shaxsning kreditorlar talablarini qanoatlantirish uchun to'lovga qobiliyatsizligi yuzaga kelgan hollarda cheklangan javobgarlik elementi bilan tashkil etilgan yuridik shaxs konstruksiyasini suiiste'mol qilgan faktik boshqaruvchi shaxslar zimmasiga subsidiar javobgarlik yuklash imkoniyatlarini kengaytirish haqidagi takliflar ilgari suriladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

"Korporativ niqoblarni olib tashlash" – bu ingliz-amerika huquq tizimiga xos bo'lgan konsepsiyadir. "Korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasi faqatgina nazorat qiluvchi ishtirokchilar/aksiyadorlar javobgarligini nazarda tutmaydi. Ushbu konsepsiya kompaniyaning haqiqiy benefitsiarlari haqida ma'lumot olish maqsadida, shuningdek hattoki kompaniyani nazorat qiluvchi shaxslar foydasiga ham qo'llanishi mumkin. Shunga ko'ra "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasi ikki shaklga ajratiladi: 1) yuridik shaxsni uni nazorat qiluvchi shaxslar bilan bir shaxs deb topish ("отождествление" (идентичность) корпорации с контролирующим ее лицом); 2) "yorig o'tuvchi javobgarlik" (проникающая ответственность)[6, 30-31 b].

Bunda yuridik shaxsni uni nazorat qiluvchi shaxslar bilan bir shaxs deb topish – huquqning ayrim subyektlari yuridik shaxs konstruksiyasidan qonun talablarini "aylanib o'tish" yoki zimmasidagi majburiyatlardan ozod bo'lish maqsadida foylangan hollarda amalga oshirilishi mumkin. Masalan, ayrim holatlarda biror bir mamlakatda chet ellik shaxslarga ko'chmas mulkka (jumaladan chegara zonalarida yer uchastkasiga) ega bo'lishga oid taqiq belgilashi mumkin. Shunday hollarda chet ellik shaxslar tegishli mamlakat hududida yuridik shaxs tashkil etib, uning nomiga shunday mol-mulkni rasmiylashtirish orqali qonun talablarini "aylanib o'tish" imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin (hattoki, 2-bosqichda yuridik shaxs tashkil etib qonun talablarini aylanib o'tish holatlari kuzatilgan (masalan, bir necha yuridik shaxs

tashkil etib, ularni ta'sischi sifatida belgilab, yana bir yuridik shaxs tashkil etib, oxirgi yuridik shaxs nomiga mol-mulk olish)[7, 190 b].

“Korporativ niqoblarni olib tashlash” konsepsiyasining tadqiqot ishi uchun ahamiyatli hisoblangan shakli bu – “yorib o'tuvchi javobgarlik”dir.

Adabiyotlarda "yorib o'tuvchi javobgarlik"ning, odatda, korporatsiya direktorlariga nisbatan qo'llanilmasligi, istisno tariqasida, direktorlarga nisbatan mulkchilik va boshqaruv funksiyalari birlashganda, ya'ni korporatsiya direktori bir vaqtning o'zida korporatsiya aksiyadori/ishtirokchisi ham bo'lgan holatlarda qo'llanishi mumkinligi qayd etiladi. Boisi cheklangan javobgarlik bu korporatsiya va aksiyador/ishtirokchi o'rtasidagi javobgarlikni ajratuvchi prinsip hisoblanib, direktor ishtirokchi/aksiyador bo'lmaganligi bois uning javobgarligida cheklangan javobgarlikni "yorib o'tish" yuzaga kelmaydi[6, 32 b]. Shuningdek ba'zi olimlar tomonidan qayd etilishicha, "bir kunlik firmalar" yoki “bir shaxsga tegishli bir necha kompaniyalar”da direktorlarni ushbu konsepsiya bo'yicha javobgarlikka tortish samarasiz hisoblanadi. Chunki bunday kompaniyalarda direktorlar sifatida mol-mulki bo'lmagan shaxslar nominal direktor sifatida tayinlanib, faktik boshqaruv nazorat qiluvchi shaxslar tomonidan amalga oshiriladi[7, 26 – 27 b].

Fikrimizcha, yuridik shaxs majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik yuklanishi mumkin bo'lgan shaxslar doirasini ularning maqomiga qarab emas, balki yuridik shaxs faoliyatiga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga amalda ega bo'lganligidan kelib chiqib belgilash maqsaga muvofiq. Shunga yaqin fikrlar O. V. Gutnikov[8, 259 b] va D.V. Lomakin[9, 6 – 32 b] tomonidan ham bildiriladi. Unga ko'ra “yorib o'tuvchi javobgarlik” konsepsiyasi qoidalari kreditorlar manfaatlarini kafolatlash maqsadida joriy etilgan va yuridik shaxsning mol-mulki, shaxsi va javobgarligidan ishtirokchilar (menejerlar) shaxsi, mol-mulki va javobgarligining ajratilganligi prinsipidan istisno tarzda qo'llanadi. Ushbu konsepsiya yuridik shaxs majburiyatlari bo'yicha uning ishtirokchilari yoki menejerlari yoki yuridik shaxsni nazorat qilish imkoniga ega bo'lgan boshqa shaxslar zimmasiga javobgarlik yuklashda aks etadi. I.S. Shitkina hamda D.I. Stepanov fikriga ko'ra esa nazorat qiluvchi shaxslar shartnomaga ko'ra, ustav kapitalida ustunlik bilan (50 % ulush bilan) ishtirok etishi natijasida yuridik shaxs qarorlarini belgilab berish imkoniyatiga ega shaxslar. Biroq ustav kapitalida ustunlik bilan ishtirok etishning o'zi ishtirokchini nazorat qiluvchi shaxs deb topishga asos bo'lmaydi. Asosiy me'zon nazorat ostidagi yuridik shaxs xohish-irodasini shakllantirish va ifoda etishdan iborat faoliyatni belgilashga faktik ta'sir etganlik bilan aniqlanishi kerak[10, 145 – 160 b].

Rasman direktor hisoblanmasa-da, kompaniya joriy faoliyatiga ko'rsatmalari bilan haddan ortiq ta'sir ko'rsatadigan ishtirokchilar/aksiyadorlar esa *de facto* direktor yoki *kvazi*-direktor deb nom olgan[11]. Bunda asosiy e'tibor qaror qabul qilish markaziga qaratiladi, ya'ni ishtirokchini *de facto* direktor deb topish uchun qaror qabul qilish markazi boshqaruv organlaridan shu ishtirokchi/aksiyadorga ko'chishi kuzatiladi. Shundan kelib chiqib, Germaniyada kompaniya ustav kapitalida ustunlik bilan ishtirok etuvchi aksiyadorlar/ishtirokchilar zimmasiga ham fidutsiar majburiyatlar yuklatiladi.

"Korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasining "yorib o'tuvchi javobgarlik" shakli nazorat ostidagi yuridik shaxsning mol-mulki yetarli bo'lmagan hollarda nazorat qiluvchi shaxslarning yuridik shaxs kreditorlari oldida javobgar bo'lishini nazarda tutadi va bu "to'g'ri yo'nalishdagi yorib o'tuvchi javobgarlik" deb nom olgan[6, 33 – 51 b].

Shuningdek ba'zi mamlakatlarning sud amaliyoti va huquq nazariyasida "teskari yo'nalishdagi yorib o'tuvchi javobgarlik"ni qo'llash imkoniyati ham nazarda tutilib, unga ko'ra nazorat qiluvchi shaxslarning qarzlari bo'yicha undiruv uning nazorat ostidagi yuridik shaxslari mol-mulkiga qaratiladi. Amerika va Gollandiya olimlari ushbu javobgarlik turini ma'qullaydi. Xususan, R.K. Van Dongen fikriga ko'ra ushbu javobgarlik, ayniqsa, nazorat qiluvchi shaxs kreditorlardan yashirish maqsadida o'z aktivlarini nazorat ostidagi yuridik shaxsga o'tkazib qo'ygan hollarda o'rinli chora bo'lib xizmat qiladi[12, 313 b].

Adabiyotlarda "vertikal", ya'ni "to'g'ri yoki teskari yo'nalishdagi yorib o'tuvchi javobgarlik"dan tashqari "gorizontal yorib o'tuvchi javobgarlik" ham qayd etiladi. Unga ko'ra nazorat qiluvchi shaxsning umumiy nazorati ostida bo'lgan bir nechta yuridik shaxslar o'rtasida aktivlarni "aylantirish" imkoniyati nazarda tutilib, ularning aktivlariga undiruv qaratish mumkin bo'ladi. Gorizontal javobgarlikda mol-mulk nazorat ostidagi bir yuridik shaxsdan (A kompaniyadan) nazorat ostidagi boshqa yuridik shaxsga (B kompaniyaga) o'tkazib yuborilganida ushbu kompaniyalarni nazorat qiluvchi shaxsning xatti-harakatlari natijasida yuzaga keladigan javobgarlik bo'yicha undiruvni B kompaniya mol-mulkiga qaratish mumkinligi nazarda tutiladi. Ushbu turdagi javobgarlik AQSHning aksariyat shtatlarida mavjud[6, 53 b].

Rus korporativ huquqida qayd etilishicha, ushbu konsepsiya bankrotlik ishi doirasida yuridik shaxsni nazorat qiluvchi shaxsga nisbatan qo'llanadi. Zarar huquq subyektlariga nazorat qiluvchi shaxs tomonidan bevosita emas, balki nazorat ostidagi yuridik shaxs faoliyatiga ta'sir o'tkazish bilan yetkaziladi, ya'ni zarar, dastlab, yuridik

shaxsda yuzaga keladi, uning aktivlari kamayadi, bu esa kreditorlar talablari qanoatlanirilishining imkonsiz bo'lib qolishiga olib keladi[13, 259 b].

“Межпромбанк” ЗАО majburiyatlari (75 mlrd. rubl.) bo'yicha subsidiar javobgarlikka tortilgan S. V. Pugachev ishi ushbu konsepsiya qo'llanishiga oid klassik namuna sifatida keltiriladi. “Межпромбанк” ЗАОni bankrot deb topish doirasida A. Pugachev va bank ijro direksiyasi a'zolari zimmasiga nazorat qiluvchi shaxslar sifatida subsidiar javobgarlik yuklash masalasi qo'yiladi. Ish holatlariga ko'ra bank faoliyatini boshqarish bo'yicha sxema tashkil etilib, unga muvofiq bankning asosiy aksiyadorlari RFda tashkil etilgan 9 ta MCHJ shaklidagi yuridik shaxs hisoblangan. Mazkur yuridik shaxslar (MCHJ) ta'sischilari hisoblangan 5 ta offshor kompaniyaning barchasi *OPK Trust Company Ltd* kompaniyasiga tegishli bo'lgan. S. V. Pugachev esa *OPK Trust Company Ltd* kompaniyasi bilan ishonchli boshqaruv(trust) shartnomasini tuzib, “Межпромбанк” ЗАО faoliyatini bilvosita nazorat qiluvchi shaxsga aylangan. Shuningdek, qayd etilishicha, S.V. Pugachev “Межпромбанк” ЗАО binosida alohida kabinet tashkil etib, bevosita faktik boshqaruvni ham amalga oshirgan: bank xodimlariga bajarilishi majburiy ko'rsatmalar bergan, turli bitimlar amalga oshirilishi uchun undan rozilik olingan. Xususan, bank ijro direksiyasi raisi A. Didenko sudda taqdim etgan ko'rsatuvlarga ko'ra, bitimlar uchun mas'ul bank bo'linmasi tomonidan bitimlar mansabdor shaxs ism-familiyasi ko'rsatilmagan holda tasdiqlash uchun S.V. Pugachevga taqdim etilgan. Bitimlar S.V. Pugachev tomonidan muhr qo'yilgandan keyin ijroga yuborilgan. Barcha kreditlar uning ko'rsatmasi yoki roziligi asosida berilgan. Sud protsessida ushbu boshqaruv sxemasi va bitimlarni kelishish tartibi bank ijro direksiyasining boshqa a'zolari tomonidan ham tasdiqlanadi. Sud ishida S.V. Pugachevning nazorat qiluvchi shaxs ekanligi, uning ta'siri bilan tuzilgan kredit shartnomalari va bankning to'lovga qobiliyatsizligi (bankrotligi) o'rtasida sabab-oqibat bog'lanishi o'rnatiladi va S.V. Pugachev zimmasiga subsidiar javobgarlik yuklatiladi[14, 85 b].

"Yorib o'tuvchi javobgarlik" bo'yicha Germaniya qonunchiligining o'ziga xos xususiyati unda kompaniyalar guruhiga oid qoidalar mavjudligi bilan izohlanadi. Kompaniyalar guruhi ikki toifaga ajratiladi: 1) "shartnomaviy konsernlar" bo'yicha yuridik shaxslar o'rtasida shartnoma tuziladi (milliy qonunchilikda asosiy va sho'ba xo'jalik jamiyatlari kabi). 2) "faktik konsernlar"da bir yuridik shaxsning ikkinchi yuridik shaxs faoliyatini belgilab berish imkoniyati ustav kapitalida ustunlik bilan ishtirok etishdan kelib chiqadi.

Konsernlarni ajratilgan guruhlariga qarab ulardagi javobgarlik ham farqlanadi. "Shartnomaviy konsernlar" bo'yicha nazorat qiluvchi kompaniya zimmasida nazorat

ostidagi kompaniyaning yillik zararini qoplash majburiyati bo'ladi. "Faktik konsernlar"da esa nazorat qiluvchi kompaniya nazorat ostidagi kompaniyaga muayyan bitim tuzilishi natijasida yetkazilgan zararni qoplab berishi talab etiladi (ushbu javobgarlik turiga o'xshash holat O'zR qonunchiligida ham belgilangan. O'zRning "AJ to'g'risida"gi Qonunning[15] 8-moddasiga muvofiq sho'ba xo'jalik jamiyatiga majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan asosiy jamiyat bunday ko'rsatmalarni bajarish uchun sho'ba xo'jalik jamiyati tomonidan tuzilgan bitimlar yuzasidan sho'ba xo'jalik jamiyati bilan solidar javobgar bo'ladi).

Nemis tadqiqotchilarining ta'kidlashicha, kompaniya guruhlariga oid qoidalar kreditorlar manfaatlarini kafolatlay olmagan hollarda "bir kishining kompaniyasi"ga oid qoida ham qo'llanishi mumkin. Bir necha ishtirokchisi bo'lgan kompaniyalarda ishtirokchilar nazorati o'rnatilishidan farqli ravishda bir ishtirokchiga tegishli bo'lgan kompaniyada kompaniya mol-mulki, biznes imkoniyatlaridan shaxsiy manfaatlar yo'lida foydalanib, turli korporativ suiiste'molliklar va huquqbuzarliklar sodir etish imkoniyati yuqori bo'ladi[6, 81 b]. Nemis huquqida ushbu javobgarlik turini yuzaga kelish shartlari sifatida quyidagi holatlar sanab o'tiladi:

- nazorat qiluvchi shaxslarning kompaniya mol-mulkidan o'z mulkidek foydalanishi. Bu ko'pincha buxgalteriya hisobotlarini noto'g'ri yuritish bilan birga kuzatiladi.

- kompaniya va nazorat qiluvchi shaxslar faoliyatining birlashib ketishi. Ya'ni nazorat qiluvchi shaxs va nazorat ostidagi yuridik shaxs bir turdagi tadbirkorlik faoliyati bilan shug'ullanadi, bunda yuridik shaxsning xodimlari, uskunalari, binolari va boshqa aktivlari nazorat qiluvchi shaxs faoliyatiga tez-tez jalb etiladi.

- yuridik shaxs faoliyatining moddiy jihatdan yetarli hajmda ta'minlanmaganlik (недокапитализацию). Bu ustav kapitalini shakllantirmaslik emas. Ushbu shart mazmuni shundan iboratki, kompaniya aktivlari qiymati u amalga oshiradigan faoliyat turida yetarli bo'lmaydi. Kompaniya tegishli faoliyat sohasida odatda talab etiladigan miqdorda mol-mulki bo'lmay turib, riskli bitimlar tuzadi. Kompaniyaning yetarli hajmdagi moddiy aktivlar bilan ta'minlamaslik kompaniya tashkil etilganida, avvaldan, vujudga kelishi mumkin yoki kompaniya faoliyati davomida undan aktivlar olib chiqib ketilishi natijasida yuzaga kelishi mumkin.

- yuridik shaxs mustaqilligi prinsipini buzib uning faoliyatiga haddan ortiq ta'sir o'tkazish, faoliyatini belgilab beruvchi ko'rsatmalar berish[16, 63 b].

Fransiyada ushbu konsepsiya bankrotlik protsedurasi doirasida qo'llaniladi. Jumladan, korporatsiya bankrot bo'lgan hollarda korporatsiyani nazorat qiluvchi shaxs ham bankrotlikka jalb etilib, uning shaxsiy mol-mulki konkurs massasiga

kiritiladi. Kreditorlar talablari to'la qanoatlantirilgan hollarda nazorat qiluvchi shaxsga nisbatan bankrotlik ishi ochilmaydi.

Fransiyada “yorib o'tuvchi javobgarlik” konsepsiyasiga murojaat etishga quyidagi belgilar mavjudligi imkon beradi: kompaniyadan kreditorlarni aldash va kreditorlardan aktivlarni yashirish uchun foydalanilganligi; kompaniya direktorlari va ishtirokchilarining affillangan shaxslar ekanligi; boshqaruvda kamchiliklarga yo'l qo'yilganligi (qonun hujjatlari, ta'sis hujjatlari va ichki hujjatlarda ko'rsatilgan tartib-qoidalarga rioya etilmaganligi); nazorat qiluvchi shaxslarning kompaniya mol-mulkidan o'z mol-mulkidek foydalanishi; kompaniya aktivlarining noodatiy harakati; buxgalteriya hujjatlarini noto'g'ri yuritilishi; kompaniya aktivlarini yoki oladigan kreditlarini o'z ehtiyojlari uchun yo'naltirish; muayyan ishtirokchining ustav kapitalida ustunlik bilan ishtirok etishi; umumiy yig'lish o'tkazilmasdan qarorlar qabul qilinishi; yuridik shaxs aktivlarini kam qiymat muqobil ijro evaziga yoki tekinga o'tkazib berish.

Qolaversa, fransuz korporativ huquqida yolg'on ko'rinish yaratganlik nazariyasi (создание (ложной) видимости) ham mavjud. Unga ko'ra, shartnomaviy munosabatlarga kirishishda kompaniyani nazorat qiluvchi shaxslar o'zlarini shunday tutadiki, xuddi nazorat qiluvchi shaxs o'zining nazorati ostidagi kompaniya majburiyatlari bajarilishini kafolatlaydigandek ko'rinish hosil bo'ladi.

Bankrotlik protsedurasida konkurs massasiga *de facto* direktor sifatida harakat qilgan kompaniya ishtirokchilari mol-mulki kiritilishi mumkin bo'lib, ishtirokchilari kam sonli bo'lgan kompaniyalarda bunday holat yuzaga kelishi ehtimoli yuqori bo'ladi. Shuningdek, muayyan shaxsni faktik direktor deb e'tirof etish me'zonlari belgilanmagan, shu boisdan kompaniyaning joriy xo'jalik faoliyatiga doimiy ta'sir o'tkazib kelganligi aniqlangan har qanday jismoniy yoki yuridik shaxs nazorat qiluvchi shaxs deb topilishi mumkin.

Nazorat qiluvchi shaxslar zimmasiga boshqaruvda yo'l qo'ygan kamchiliklari tufayli yetkazilgan zarar natijasida kompaniya bankrotligi yuzaga kelib, kreditorlar talablarini qanoatlantirish uchun kompaniya mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda javobgarlik yuklatiladi. Bunda isbotlash majburiyati da'vogar zimmasida bo'ladi. Buning uchun muayyan shaxsning faktik boshqaruvchi ekanligi, u tomonidan boshqaruvda xatoga yo'l qo'yilganligi (hatto ehtiyotsizlik natijasida ham) isbotlansa, uni kompaniya bankrotligi to'g'risidagi ishga jalb qilish mumkin bo'ladi. Bunda nazorat qiluvchi shaxs kreditorlar talablarini qanoatlantira olmasa, uning o'zi ham bankrot deb topilishi mumkin[6, 94 – 98 b].

Ushbu konsepsiyaga oid milliy qonunchilik haqida fikr yuritadigan bo'lsak, cheklangan javobgarlik elementi bilan tashkil etilgan yuridik shaxslarda (MCHJ va AJ-larida) yuridik shaxs majburiyatlari bo'yicha ishtirokchilar/aksiyadorlar zimmasiga javobgarlik yuklash bankrotlik ishi doirasida yuzaga kelishi mumkin. Xususan, amaliyotda sudlar tomonidan "korporativ niqoblarni olib tashlash" konsepsiyasini qo'llash holatlari ham uchrab turadi. Jumladan, FIB Sirdaryo tumanlararo sudining 06.03.2020 sanasidagi 2-1202-2003/367 son ish bo'yicha chiqargan qaroriga[17] ko'ra soliq organi tomonidan "SIRDARYO FAYZ SERVIS" MCHJning qarzlari bo'yicha uning rahbarini subsidiar javobgarlikka tortish haqida sudga da'vo arizasi kiritilgan. Ish holatlariga ko'ra MCHJning soliqlar va boshqa majburiy to'lovlardan qarzdorligi 5 850 048 so'mni tashkil etib, ijro ishi yuritish natijalariga ko'ra undiruvni amalga oshirish uchun qarzdorning mol-mulki yetarli emasligi aniqlangan. Ushbu holat bo'yicha sud tomonidan O'zR FKning 48, 329-moddalari qo'llanib, qarzdor majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik MCHJ rahbari zimmasiga yuklatilgan. Biroq sud qarorida subsidiar javobgarlikka tortish shartlari ko'rsatib o'tilmagan. Quyida O'zR FK hamda O'zRning "Bankrotlik to'g'risida"gi Qonuni[18] asosida yuridik shaxs majburiyatlari bo'yicha yuridik shaxs ishtirokchilari va boshqaruv organlarini subsidiar javobgarlikka tortish shartlari ("korporativ niqoblarni olib tashlash" shartlari) haqida fikr yuritamiz.

O'zR FKning 48-moddasiga muvofiq, agar yuridik shaxsning nochorligi (bankrotligi) shu yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalarni berish huquqiga ega bo'lgan muassis (ishtirokchi) sifatidagi shaxsning yoki yuridik shaxs mol-mulki mulkdorining g'ayriqonuniy harakatlari tufayli vujudga keltirilgan bo'lsa, yuridik shaxsning mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda bunday shaxs zimmasiga uning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik yuklatilishi mumkin.

Muassis (ishtirokchi) yoki yuridik shaxs mol-mulking mulkdori shu yuridik shaxsning ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan taqdiridagina majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega.

Yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan muassis (ishtirokchi) yoki mulkdor yuridik shaxsning muayyan harakatni amalga oshirishi oqibatida nochor (bankrot) bo'lib qolishini oldindan bilib, o'z huquqidan uning ana shunday harakatni amalga oshirishini ko'zlab foydalangan holdagina yuridik shaxsning nochorligi (bankrotligi) ularning tomonidan vujudga keltirilgan deb hisoblanadi.

Mazkur qoidalardan kelib chiqadigan bo'lsak, quyidagilar yuridik shaxs ishtirokchilari/aksiyadorlari subsidiar javobgarligining zaruriy shartlari hisoblanadi: 1)

yuridik shaxs ishtirokchisining yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega ekanligi (ushbu huquq yuridik shaxsning ta'sis hujjatlarida bevosita ko'rsatilgan bo'lishi kerak); 2) aybli g'ayriqonuniy xatti-harakat sodir etganligi; 3) bankrotlik shaklidagi salbiy oqibat kelib chiqqanligi; 4) ishtirokchi/aksiyadorning g'ayriqonuniy xatti-harakati va yuridik shaxs bankrotligi yuzaga kelishi o'rtasida sabab-oqibat bog'liqligining mavjud bo'lishi; 5) kreditorlar talablarini qanoatlantirish uchun yuridik shaxs mol-mulkinging yetarli emasligi.

Bunda ishtirokchi/aksiyor(lar)ning aybi yuridik shaxsning muayyan harakatni amalga oshirishi oqibatida nochor (bankrot) bo'lib qolishini oldindan bilib, o'z huquqidan uning ana shunday harakatni amalga oshirishini ko'zlab foydalanganligida (ya'ni to'g'ri yoki egri qasd shaklida) ifodalanadi.

Fikrimizcha, FKning 48-moddasi 4 – 6-bandlarida nazarda tutilgan solidar javobgarlik shartlarini quyidagi asoslarga ko'ra takomillashtirish talab etiladi:

Subsidiar javobgarlik ishtirokchi/aksiyadorning yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqi ta'sis hujjatlarida nazarda tutilgan bo'lsagina yuzaga kelishi mumkin. Odatda ta'sis hujjatlarida bunday shart nazarda tutilmaydi. Bu esa ishtirokchini, garchi yuridik shaxs qarorlarini belgilab bersa ham, subsidiar javobgarlikka jalb qilish imkoniyatini yo'qqa chiqaradi. Jumladan, FIB Mirobod tumanlararo sudining 09.03.2020 sanasida № 2-1002-2006/91 (1-1388/20) sonli ish bo'yicha chiqargan qarorida[19] ham yuridik shaxs ishtirokchisining yuridik shaxs uchun majburiy ko'rsatmalar berish huquqi ta'sis hujjatlarida ko'rsatilmaganligi da'vo talablarini qanoatlantirishni rad etish sabablaridan biri sifatida qayd etiladi.

Qolaversa, O'zR Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 14-avgustdagi 224-son qarori bilan tasdiqlangan “Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash qoidalarini”ning[20] 36-bandiga murojaat etadigan bo'lsak, uning mazmunidan yuridik shaxs faoliyatini belgilab berish imkoniyati aniqlangan har qanday ishtirokchi zimmasiga subsidiar javobgarlik yuklash mumkinligi kelib chiqadi. Unga ko'ra qarzdor, unga majburiy ko'rsatmalar berish huquqiga ega bo'lgan *yoxud uning xatti-harakatlarini boshqacha tarzda belgilab berish imkoniyatiga ega bo'lgan* uning muassislari (qatnashchilari) yoki mulkdorining aybiga ko'ra bankrot bo'lganda, qarzdorning muassislariga (qatnashchilariga) yoki mulkdoriga yuridik shaxs (qarzdor)ning mol-mulki yetarli bo'lmagan taqdirda, yuridik shaxs (qarzdor)ning majburiyatlari bo'yicha subsidiar javobgarlik yuklanishi mumkin. Ushbu qoidalarda yuridik shaxs ishtirokchisining majburiy ko'rsatma berish huquqi ta'sis hujjatlarida ko'rsatilgan bo'lishi haqidagi talab nazarda tutilmagan.

Shuningdek, FKning 48-moddasi bo'yicha yuridik shaxsning boshqaruv organlari a'zolarini javobgarlikka tortish mumkin emas. Boisi ushbu moddada javobgarlikning maxsus subyekti sifatida yuridik shaxs muassislari (ishtirokchi/aksiyadorlari) yoki yuridik shaxs mol-mulkinging mulkdori (operativ boshqaruv yoki xo'jalik yuritish huquqi asosida tashkil etilgan yuridik shaxslarda) ko'rsatilgan. Boshqaruv organi a'zosi esa ushbu maqomdagi shaxs emas. Bordi-yu, yuridik shaxs boshqaruv organi a'zosi bir vaqtning o'zida ishtirokchi/aksiyador bo'lsa ham, uning javobgarligi boshqaruv organi a'zosi sifatida emas, balki yuridik shaxs ishtirokchisi/aksiyadori sifatida yuqorida sanab o'tilgan shartlar mavjudligida yuzaga kelishi mumkin.

XULOSA

Qayd etilishicha, qonun chiqaruvchi ushbu shartni belgilashda yuridik shaxs qarorlarini belgilab berish imkoniyatiga ega bo'ladigan shaxslarni nazarda tutadi. Qonunchilikdagi ushbu shart nemis korporativ huquqidan o'zlashtirilgan. Nemis korporativ huquqida esa aybdor ishtirokchi zimmasiga korporatsiya majburiyatlari bo'yicha javobgarlik yuklovchi boshqa mexanizmlar mavjud[21].

Fikrimizcha, qonunchilikda belgilangan "majburiy ko'rsatmalar berish huquqining ta'sis hujjatlarida ko'rsatilgan bo'lishi" haqidagi shartni olib tashlash, shuningdek qaror qabul qilish markaziga e'tibor qaratish o'rinlidir. Unga muvofiq qaror qabul qilinishiga faktik ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgan nazorat qiluvchi shaxslar doirasi kengroq bo'ladi hamda ularga: 1) ustav kapitalida ustunlik bilan ishtirok etuvchi aksiyadorlar/ishtirokchilar; 2) yuridik shaxs ijro organi; 3) shuningdek yuridik shaxs harakatlarini belgilab berish imkoniyatiga amalda ega bo'lgan boshqa shaxslarni ham kiritish mumkin.

Mazkur shaxslarning ushbu maqomda bo'lishi o'z-o'zidan nazorat qiluvchi shaxslar sifatida zimmasiga subsidiar javobgarlik yuklash asosi bo'lmaydi. Ushbu javobgarlik asosi ham yuqorida sanab o'tilganidek, muayyan shartlar majmui (huquqbuzarlik tarkibi) bilan belgilanadi. Ya'ni subsidiar javobgarlik yuzaga kelishi uchun 1) huquqqa xilof xatti-harakat sodir etganligi; 2) kreditorlar talablarini qanoatlantirish uchun yuridik shaxsda mol-mulk yetarli emasligi; 3) yuridik shaxsning to'lovga qobiliyatsizligi va sodir etilgan huquqqa xilof xulq-atvor o'rtasida sabab-oqibat bog'lanishining mavjudligi; 4) ayb; bilan birga 5) nazorat qiluvchi shaxslarning yuridik shaxs faoliyatini belgilab berish imkoniyatiga amalda ega bo'lganligi fakti ham isbotlanishi kerak.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-apreldagi 5464-sonli Farmoyishi // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. – 2019-y. – 08/19/5464/2891-son // URL: <https://www.lex.uz/docs/-4272621>
2. O'zbekiston Respublikasining “O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksini tasdiqlash haqida”gi Qonuni loyihasi // URL: <https://regulation.gov.uz/uz/d/29059>.
3. O'zbekiston Respublikasining “To'lovga qobiliyatsizlik to'g'risida”gi Qonuni loyihasi // URL: <https://regulation.gov.uz/uz/document/18367>
4. Ronald J. Gilson, Alan Schwartz. Constraints on Private Benefits of Control: Ex Ante Control Mechanisms V Mechanisms Versus Ex P ersus Ex Post Transaction Re ansaction Review // URL: https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2760&context=faculty_scholarship
5. O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksi // URL: <https://lex.uz/docs/111189>;
6. Быканов Д. Д. “Проникающая ответственность” в зарубежном и российском корпоративном праве: дисс...канд. юр. наук. – Москва, 2018. – с. 320.
7. Kindler P. The single-member limited liability company (SUP). A necessary reform of EU law on business organizations. – Munich, 2016. – P. 26—27.
8. Гутников О. В. Гражданско-правовая ответственность в отношениях, связанных с управлением юридическими лицами: дисс. ... д-ра. юрид. наук. – Москва, 2018. – с. – 259;
9. Ломакин Д.В. Концепция снятия корпоративного покрова: реализация ее основных положений в действующем законодательстве и проекте изменений Гражданского кодекса РФ // Вестник ВАС РФ. – 2012. – № 9. – С. 6–33.
10. Корпоративное право: Учебный курс. В 2 т. / Отв. ред. И.С. Шиткина. М., 2018. Т. 2. С. 716 (автор главы — И.С. Шиткина); Степанов Д.И. Феномен корпоративного контроля // Вестник гражданского права. 2009. № 3. С. 145—160.
11. Ю.Михальчук, Субсидиарная ответственность. Верховный суд разъяснил новые правила // Корпоративный юрист. – № 2. – 2018. – с. 21.
12. Van Dongen R.C. Identificatie in het rechtspersonenrecht. – 2009. – P. 313.

13. Гутников О. В. Гражданско-правовая ответственность в отношениях, связанных с правлением юридическими лицами: дисс. ... д-ра. юрид. наук. – Москва, 2018. – с. – 259;
14. Постановления Арбитражного суда Московского округа от 01.10.2015 № Ф05-10535/2011
15. O'zbekiston Respublikasining “Aksiyadorlik jamiyatlari va aksiyadorlar huquqlarini himoya qilish to'g'risida”gi Qonuni, O'RQ-370-son 06.05.2014 // URL: <https://lex.uz/docs/-2382409>;
16. Нанаева Э.А. Гражданско-правовая ответственность основного общества (товарищества) по обязательствам дочернего общества в праве России и Германии: дисс... канд. юр. наук. – Москва, 2008. – с. 63 – 64.
17. FIB Sirdaryo tumanlararo sudining 06.03.2020 sanasidagi 2-1202-2003/367 son ish bo'yicha chiqargan qarori // URL: <https://public.sud.uz/#!/sign/civil>.
18. O'zRning "Bankrotlik to'g'risida"gi Qonuni // URL: <https://lex.uz/docs/-955375>;
19. FIB Mirobod tumanlararo sudining 09.03.2020 sanasida № 2-1002-2006/91 (1-1388/20) sonli ish bo'yicha qarori // URL: <https://public.sud.uz/api/file/civil/1530425>
20. O'zR Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 14-avgustdagi 224-son qarori bilan tasdiqlangan “Soxta bankrotlik, bankrotlikni yashirish va qasddan bankrotlikka olib kelish alomatlarini aniqlash qoidalari // URL: <https://lex.uz/docs/-2223173>
21. У. Холмирзаев. Проблемы ответственности лиц, контролирующих корпорации перед кредиторами в узбекском праве. <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-otvetstvennosti-lits-kontroliruyuschih-korporatsii-pered-kreditorami-v-uzbekskom-prave>
22. Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЯНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853
23. Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO`LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225

YO‘L HARAKATI XAVFSIZLIGI TUSHUNCHASI

N.U. Allayarov

O‘zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi O‘quv-saf qismi otryad komandiri,
podpolkovnik

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash sohasida amalga oshirilayotgan islohotlardan ko‘zlangan asosiy maqsad ham avvalo yo‘l harakati qatnashchilarining hayoti va sog‘lig‘ini muhofaza qilishning qonuniy kafolatlarini mustahkamlashdir. Bu borada yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlashning yangicha va zamoviy mexanizmlarni ishlab chiqish, ushbu faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish, muammolarni tadqiq etish va bartaraf etish bo‘yicha samarali metodlarini ishlab chiqish muhim ahamiyati haqida so‘z yuritilgan.

Kalit so‘zlar: *Yo‘l harakati, xavfsizlik, mexanik, transport, yo‘l harakati qatnashchilari.*

ABSTRACT

The main purpose of the reforms in the field of road safety in this article is to strengthen the legal guarantees for the protection of life and health of road users. In this regard, the importance of developing new and modern mechanisms for road safety, conducting research in these areas, the development of effective methods for research and elimination of problems was discussed.

Keywords: *Traffic, safety, mechanics, transportation, traffic participants.*

АННОТАЦИЯ

Основной целью реформы безопасности дорожного движения в данной статье является усиление правовых гарантий защиты жизни и здоровья участников дорожного движения. В связи с этим обсуждалась важность разработки новых и современных механизмов обеспечения безопасности дорожного движения, проведения научных исследований в этих областях, разработки эффективных методов исследования и устранения проблем.

Ключевые слова: *Дорожное движение, безопасность, механика, транспорт, участники дорожного движения.*

KIRISH

Yo‘l harakati havfsizligini ta‘minlashni nazariy o‘rganish ob‘ektlari qatorida “yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasini o‘rganish markaziy o‘rinni egallaydi. “Yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasining turli xil ta‘riflari borligiga uning mazmunida bo‘ladigan doimiy o‘zgarishlar bilan izohlanadi. Bu har qanday hodisaning tabiiy

holatidir. Yo‘l harakati xavfsizligining mazmuni davlat rivojlanishining o‘ziga xos tarixiy shart-sharoitlari, uning nazariy tushunchasi va qonunchilikni tartibga solish holati bilan ham belgilanadi. Shunday qilib, 90-yillarda siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar oqibatida XX asrning oxirlarida shakllangan ushbu kategoriyaning izohi, sovet davridagi tushunchadan mutlaqo farq qiladi. Shu nuqtai nazardan ta’kidlashimiz lozimki, ushbu tushunchaning tadqiqi ikkita asosiy “yo‘l harakati” va “xavfsizlik” tushunchalarning tahliliga tayanib, ularning mazmun va mohiyatini alohida-alohida o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yo‘l harakatini tasavvur etgan xolda G.I. Klinkovshteyn va M.B. Afanasevlar buning tagida piyodalar va har xil turdagi va mexanik bo‘lmagan transport vositalarining umumiy harakatini o‘zida mujassam etgan mavjud murakkb dinamik tizimni tushunishgan²⁴¹. I.K. Shaxrimanyan tomonidan bildirilgan fikr ham e’tiborga molik bo‘lib, unda yo‘l harakatining ijtimoiy-huquqiy tomoni o‘z aksini topgan: “Yo‘l harakati –bu odamlar va yuklarning transport vositalari yordamida shuningdek, odamlarning yo‘llarda transport vositalarsiz, davlat organlari tomonidan tartibga solingan va maxsus huquqiy normalar bilan chegaralangan yo‘l harakati jarayoniga to‘sqinlik qiluvchi real holatda xavfli vaziyat sharoiti vujudga kelishi mumkin bo‘lgan harakatlanish hisoblanadi”²⁴². Muallif ushbu ta’rifida eng muhim ijtimoiy-iqtisodiy nuqtai nazarlarni ajratib ko‘rsatgan. Ko‘rinib, turibdiki, bu ta’riflarning bitta kamchiligi – ular yo‘l harakatining faqat tashqi ijtimoiy va texnik taraflarini aks ettirib, yo‘l-transport xodisasi sabablari qilib ko‘rsata oladigan mavjud omillarni asoslab bermaydi. Shu sababli, R.I. Denisov tomonidan berilgan yo‘l harakati ta’rifi, ya’ni insonning yo‘l harakatidagi roli, yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashga bo‘lgan munosabati o‘rinlidir. U yo‘l harakatini huquqiy tartibga solish ob’ekti sifatida o‘rganib, yo‘llarda transport vositalari yoki vositalarsiz, shuningdek, bu harakatlashining boshqaruv sharoitlari jarayonida, yo‘lovchi va yuklarni tashish bilan bog‘liq bo‘lgan zaruriyatni ijtimoiy munosabatlar yig‘indisi sifatida ko‘rilishini taklif etdi²⁴³. Biroq, oqibatda bunday yondashuv o‘z rivojiga ega bo‘lmadi, chunki yo‘l harakatini piyodalar va avtotransport vositalari egalarini hisobga olmagan xolda faqatgina transport vositalarining o‘zini tadqiq etishga qaratilgan edi.

Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlashda barcha yo‘l harakati qatnashchilarining intizomiy xatti-harakatlarini ta’minlovchi yo‘l harakati normalari va qoidalarini

²⁴¹ Лукьянов В.В. Безопасность дорожного движения. – М., 1983. - С. 12.

²⁴² Шахриманьян И.К. Указ. соч. – С. 36.

²⁴³ Денисов Р.И. Административный надзор в сфере дорожного движения. – М., 1981. - С. 7.

buzganlik uchun ma'muriy majburlov chorasi, intizomiy, fuqaroviy va jinoiy javobgarlik kabi davlatning majburlov choralarini huquqiy tartibga solish muhim ahamiyat kasb etadi²⁴⁴.

Yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash muammosini hal etish "yo'l harakati xavfsizligi", "jamoat tartibi", "jamoat xavfsizligi" tushunchalarni talqin qilishga qaratilgan ko'plab ilmiy yondashuvlar bilan bog'liq.

Yo'l harakati davlat iqtisodiyotining o'sishi, tarmoqlarining, avtotransport turargohlarining texnik jihozlanganligi huquqiy tartibot holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan ijtimoiy omillardan biri sifatida o'zini namoyon etadi. Shu munosabat bilan ushbu munosabatlarni ma'muriy-huquqiy tartibga solish mexanizmlarini tahlil etish zarur. Shu maqsadda I. I. Veremeenko tartibga solishning paydo bo'lish o'rni, mohiyati va maqsadlari kabi sifatlardan foydalanish zaruriyatini asoslab berdi²⁴⁵. V.V. Lukyanov tomonidan ma'muriy-huquqiy adabiyotda "yo'l harakati xavfsizligini ta'minlamoq" to'g'risidagi nuqtai nazari – bu avtomobillashtirishni rivojlantirish sharoitida yo'l-transport hodisalarning, vafot etganlarning va jarohat olganlarning umumi sonini kamaytirishga erishishdir²⁴⁶. Bu esa o'z navbatida "yo'l harakati xavfsizligi" tushunchasining mohiyatini insonlar hayoti va sog'lig'i, mulklariga zarar yetkazish natijasining asosiy ob'ekti sifatida aniqlash zaruriyati borligini ko'rsatib berdi²⁴⁷. Shunday qilib, yo'l harakati qatnashchilariga nisbatan xavfsizlik tushunchasi ularning konstitusion huquqlari, sog'liqni saqlash va xavfsiz mehnat sharoitlari bilan bog'liq. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, yo'l harakati – bu insonlar, shuningdek, predmetlari, vositalari va mehnat mahsulotlarining harakatlanishga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojini qondirish usullaridan biridir. Aks holda, haydovchi o'ziing transport ehtiyojlarini qondira olmaydi va harakatlanish manfaatlarini amalga oshira olmaydi. Binobarin, xavfsizlik tushunchasining mohiyatida muhim hayotiy manfaatlarining himoyalanganlik holati sifatida faqat o'z hayoti va sog'lig'i saqlashnigina emas, balki harakatlanishda o'zining ehtiyojlarini amalga oshirishni ham nazarda tutadi. Yo'l harakati masshtablarini hisobga olgan xolda ushbu manfaatlar himoyasi ijtimoiy va davlat ahamiyatiga molik masaladir.

²⁴⁴ Амбарцумян В.В. Проблемы обеспечения безопасности дорожного движения: дис.... д-ра юрид. наук.- Ереван, 1980; Игнатов Л.И. Организационные основы деятельности органов внутренних дел по обеспечению безопасности дорожного движения: учебное пособие. - М., 1991; Бабкое В.Ф. Дорожные условия и безопасность движения. - М., 1982; Ротенберг В.В. Основа надежности системы «водитель-автомобиль-дорога — среда». - М., 1986.

²⁴⁵ Веремеенко И.И. Механизм административно-правового регулирования в сфере охраны общественного порядка: в 2 ч. — М., 1981. — Ч. 1. - С. 13.

²⁴⁶ Лукьянов В.В. Безопасность дорожного движения. — С. 16.

²⁴⁷ Лукьянов В.В. Состав и квалификация дорожно-транспортных преступлений и административных правонарушений. — С. 6.

Ushbu xususiyatlardan foydalanish xavfsizlik darajasi bo'yicha baholash mezonlarini o'zgartirish zarurligini ko'rsatadi. Transport vositasi boshqaruvida nosozliklarga olib keluvchi xolatlarni, shuningdek, transport vositalari, yo'lovchi va manbalarning harakatlanishi uchun texnologik zarur tezlik, moddiy resurslarning sarflanishini kamaytirish kabi unsurlarni hisobga olish zarur.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 11 dekabrda 472-sonli qarori bilan tasdiqlangan "Yo'l harakati qoidalari"ning 2-bandida tahlil qilinayotgan tushunchaga "yo'l harakati xavfsizligi – yo'l harakati qatnashchilarining yo'l-transport hodisalari va ularning oqibatlaridan himoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo'l harakati holati" deb ta'rif berilgan²⁴⁸. Shuningdek, 2015 yil 24 dekabrda 370-son qarori bilan tasdiqlangan "Yo'l harakati qoidalari"ning 6-bandida ham "yo'l harakati xavfsizligi" tushunchasiga yuqoridagi ta'rif aynan bayon etilgan. Ya'ni unga ko'ra "yo'l harakati xavfsizligi – yo'l harakati qatnashchilarining yo'l-transport hodisalari va ularning oqibatlaridan himoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo'l harakati holati"²⁴⁹ hisoblanadi.

Ko'rinib turibdiki, "yo'l harakati xavfsizligi" hamda "yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash" tushunchalarining huquqiy ta'riflari turli davrlarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlarda o'zgarishsiz bayon etilgan. Biz buning sababini mazkur tushunchalarning mukammal ta'rifi ishlab chiqilganligi emas, aksincha ushbu tushunchalari umumiy mazmun bilan ifodalanganligi bilan izohlaymiz. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 2021 yil 29 noyabrda PF-27-son Farmoni bilan tasdiqlangan O'zbekiston Respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasida "yo'l harakati xavfsizligi" tushunchasining mazmuniga ta'sir qiluvchi bir qator normalar joy oldi. Xususan, "yo'l harakati xavfsizligi" tushunchasi "jamoat xavfsizligi" tushunchasining tarkibiy qismi sifatida tushunila boshlandi. Xususan, "jamoat xavfsizligi" tushunchasiga "jamiyatning qonunga xilof tajovuzlar, ijtimoiy va millatlararo nizolar, favqulodda vaziyatlar va boshqa tahdidlardan himoyalanganlik holati bo'lib, u jamiyatning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi hamda insonning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ro'yobga chiqarilishini ta'minlaydi" deb ta'rif berilgan. Endilikda "jamoat xavfsizligi" tushunchasi "jamoat tartibini saqlash", "huquqbuzarliklar

²⁴⁸ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 11 декабрдаги "Йўл ҳаракати қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида" 472-сон қарори // <https://www.lex.uz/acts/393128>.

²⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 24 декабрдаги "Йўл ҳаракати қоидаларини тасдиқлаш тўғрисида" 370-сон қарори // <https://www.lex.uz/acts/2850459>.

profilaktikasi”, “yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash” va “probatsiya faoliyati” tushunchalari uyg‘unligida tushunila boshlandi. Bu bilan “yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasi mustaqil bo‘lmagan tushuncha bo‘lib qolmaydi. Aksincha uning mazmuni yanada aniqlashdi. Zero “yo‘l harakati xavfsizligi” albatta “jamoat xavfsizligi”ni ta‘minlashga xizmat qiladi. Shunday ekan bu tushunchani “jamoat xavfsizligi”dan ayro tushunish mumkin emas. Bundan tashqari, “yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasi “jamoat tartibi”, “huquqbuzarliklar profilaktikasi”, va “probatsiya” tushunchalari bilan bir-birini to‘ldiradi hamda butunning qismlari hisoblanadi.

XULOSA

Yuqoridagilardan ko‘rinib turibdiki, “yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasini bugungi kun talablaridan kelib chiqib qayta ishlash talab etiladi. O‘zbekiston Respublikasida yo‘l-transport hodisalarining yuqori ko‘rsatkichlariga yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlash sohasida davlat boshqaruvi tizimidagi muammolarni, davlat siyosati, moliyalashtirish, rag‘batlantirish, xududiy darajadagi yo‘l harakati xavfsizligini ta‘minlashni yanada takomillashtirish sohasida tartibga solish va nazorat qilish mexanizmlarining samarasi yetarli darajada emasligini keltirish mumkin. Shunday qilib, yuqoridagi tahlillar asosida “yo‘l harakati xavfsizligi” tushunchasiga quyidagicha mualliflik ta‘rifini berish mumkin: “Yo‘l harakati xavfsizligi – yo‘l harakati xavfsizligi – jamoat xavfsizligini tarkibiy qismi bo‘lib yo‘l harakati bilan bog‘liq bo‘lgan xavflardan himoyalanganlik darajasini aks ettiruvchi yo‘l harakati holati”.

REFERENCES

1. Амбарцумян В.В. Проблемы обеспечения безопасности дорожного движения: дис.... д-ра юрид. наук.- Ереван, 1980;
2. Игнатов Л.И. Организационные основы деятельности органов внутренних дел по обеспечению безопасности дорожного движения: учебное пособие. - М., 1991;
3. Ротенберг В.В. Основа надежности системы «водитель-автомобиль-дорога — среда». - М., 1986.
4. Веремеенко И.И. Механизм административно-правового регулирования в сфере охраны общественного порядка: в 2 ч. — М., 1981 . — Ч. 1. - С. 13.
5. Лукьянов В.В. Безопасность дорожного движения. — С. 16.
6. Лукьянов В.В. Состав и квалификация дорожно-транспортных преступлений и административных правонарушений. — С. 6.

TOVARNING KAFOLAT MUDDATINI ANIQLASH VA HISOBLASH MASALALARI

Zaxriddin To‘rayev

Fuqarolik ishlari bo‘yicha

Shayxontohur tumanlararo sudi sudyasi

ANNOTATSIYA

Vaqt fuqarolik huquqlarini amalga oshirish va majburiyatlarni bajarishda o‘ziga xos o‘ringa ega. Shaxslarga tegishli bo‘lgan sub‘ektiv fuqarolik huquqlarini amalga oshirish har doim ham ma‘lum vaqt bilan belgilanmasa-da, lekin ko‘pchilik holatlarda bu jarayon qonun yoki shartnomada o‘rnatiladigan ma‘lum davrda amal qiladi. Fuqarolik huquqlarini amalga oshirish muddatlari deganda, sub‘ektiv fuqarolik huquqi sohibining sub‘ektiv huquqda ifodalangan imkoniyatlarni amalga oshirish imkoniyatlarini amalga oshirish davrini ifodalaydigan muddatlar tushuniladi. Ana shu muddat davomida huquq sohibi sub‘ektiv huquq asosida o‘zida mavjud bo‘lgan imkoniyatlarni amalga oshirishi mumkin. Sub‘ektiv huquqlarni tegishli muddat davomida amalga oshirmaslik muddatning o‘tishi bilan bu huquqning yo‘qotilishiga olib keladi. Kafolat muddatlari ham fuqarolik huquqlarini amalga oshirish muddatlari sifatida shaxsning o‘z huquqlarini himoya qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: tovar, fuqarolik huquqi, kafolat, muddat, da‘vo, iste‘molchi, ishlab chiqaruvchi, sotuvchi, ijrochi.

ABSTRACT

Time occupies a special place in the exercise of civil rights and the performance of duties. Although the exercise of subjective civil rights belonging to individuals is not always determined by a certain period, but in most cases this process takes place within a certain period established by law or contract. The terms for the implementation of civil rights are the terms that represent the period of realization by the holder of subjective civil rights of the possibilities of realizing the possibilities expressed in subjective law. During this period, the right holder can realize the available opportunities on the basis of subjective rights. Failure to use subjective rights during the relevant period will result in the loss of this right over time. Warranty periods are just as important as civil rights periods for the protection of individual rights.

Keywords: trademark, civil law, guarantee, term, claim, consumer, manufacturer, seller, performer.

АННОТАЦИЯ

Особое место в осуществлении гражданских прав и исполнении обязанностей занимает время. Хотя осуществление субъективных гражданских прав, принадлежащих физическим лицам, не всегда определяется определенным сроком, но в большинстве случаев этот процесс происходит в течение определенного срока, установленного законом или договором. Сроками реализации гражданских прав являются сроки, представляющие собой период реализации обладателем субъективных гражданских прав возможностей реализации выраженных в субъективном праве возможностей. В этот период правообладатель может реализовать имеющиеся возможности на основе субъективных прав. Неиспользование субъективных прав в течение соответствующего периода приведет к потере этого права с течением времени. Гарантийные сроки так же важны, как и периоды гражданских прав для защиты прав личности.

Ключевые слова: *товарный знак, гражданское право, гарантия, срок, требование, потребитель, изготовитель, продавец, исполнитель.*

KIRISH

Odatda fuqarolik huquqlarini amalga oshirish muddatlari qonun bilan yoki boshqa me'yoriy bilan belgilanadi. Lekin, bu holat muddatlarni taraflarning o'zlari tomonidan kelishuv asosida belgilanishiga to'sqinlik qilmaydi. Fuqarolik huquqlarini amalga oshirish muddatlari davomida sub'ektiv huquq sohibi huquqlarini uning o'zi amalga oshirish lozim. Ba'zi holatlarda bo'nday huquq uchinchi shaxslar(vakil, vositachi va shu kabilar) tomonidan amalga oshiriladi.

Fuqarolik huquqida fuqarolik huquqlarini amalga oshirish muddatlarining quyidagi turlari mavjud: fuqarolik huquqlarini amalda bo'lish vaqtini belgilaydigan muddatlar, cheklovchi(preklyuziv) muddatlar, e'tiroz (pretenziya) muddatlari, kafolat muddati, yaroqlilik muddati, tovarning xizmat qilish muddati, tovardan foydalanish, tovarni saqlash muddati va boshqa muddatlar.

Fuqarolik huquqida iste'molchi huquqlari muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Har qanday iste'molchi uchun o'zi xarid qilayotgan tovar, o'ziga ko'rsatilayotgan xizmat, o'z foydasiga bajarilayotgan ishda kamchiliklar va nuqsonlar yuzaga kelsa ularni sotuvchi, ijrochi va pudratchi tomonidan tekinga bartaraf etilishi, sifatlisi va yangisi bilan almashtirib berilishi qancha vaqt mobaynida amal qilishini bilishi muhimdir.

Bunday vaqt davrlari fuqarolik huquqida kafolat muddatlari deb nomlanadi. Kafolat muddati – tovar (ish, xizmat)dan foydalanishning (oylar hisobidagi) normativ

muddati yoki tovar (ish, xizmat)ning muayyan vazifani(necha soatda, necha ish jarayonida, qancha kilometr masofoni bosib o'tib va h.k.) bajarish vaqti tarzida belgilangan muddati bo'lib, bu muddat ichida ishlab chiqaruvchi (ijrochi), basharti tovarni ishlatish (xizmatda foydalanish) qoidalariga rioya etilgan bo'lsa, tovarning (xizmatning) sifatiga nisbatan normativ hujjatlarda nazarda tutilgan talablar bajarilishini kafolatlaydi va ta'minlaydi (O'zbekiston Respublikasining 1996 yil 25 apreldagi "Iste'molchilar huquqlarini himoya qilish to'g'risida"gi qonunning 1-moddasi).

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Huquqshunos olimlar I.B.Zokirov va A.P.Sergeyevlarning fikricha, kafolat muddatlari- uzoq muddat foydalanishga mo'ljallangan mahsulotlar (tovarlar, ishlar, xizmatlar)ga qonun shuningdek, standartlar, texnikaviy shartlar va shartnomalarda kreditorning mahsulotdagi kamchiliklarni bartaraf etishni ularni yangisi bilan almashtirib berishni talab qilishi mumkin bo'lgan muddatdir²⁵⁰. Kafolat muddatlari ko'pchilik holatlarda tovarlar, ishlar, xizmatlarni taklif etishning o'ziga xos usuli hisoblanadi. Istemolchilarni jalb etishda kafolat muddatlari muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Chunki, istemolchi tovar, ish va xizmatga sotuvchi, ishlab chiqaruvchi, pudratchi va ijrochi tomonidan berilayotgan, kamchiliklar va nuqsonlar qaysi paytga qadar yuzaga kelsa, tekinga bartaraf etilishiga qarab bozordagi tovar, ish va xizmatlarni tanlaydi. Bunda kim uzoqroq muddatni belgilasa iste'molchi aynan uning tovari, ishi va xizmatini tanlashi shubhasizdir. Shu bilan birga kafolat muddatining qancha vaqtga belgilanganiga qarab mahsulotning sifati va chidamliligini aniqlash mumkin.

M.A.Gurvichning fikricha, bu muddatlar davomida qarzdor (ishlab chiqaruvchi, sotuvchi, pudratchi, ijrochi) tovar hech qanday e'tirozlarsiz iste'molda bo'lishiga kafolat beradi va vujudga kelishi mumkin bo'lgan kamchiliklarni tuzatish yoki mahsulotni sifatli bilan almashtirish majburiyatini oladi. Shuningdek bu muddatlar davomida vujudga kelgan kamchiliklar va nuqsonlar yuzasidan qarzdor zimmasiga yuklatiladigan hatti-harakatlar asosiy majburiyatga qo'shimcha ravishda vujudga keladigan majburiyat hisoblanadi.²⁵¹ Darhaqiqat, qarzdor kafolat muddati davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan majburiyatlarni o'z zimmasiga olishi unga nisbatan qo'shimcha majburiyat bo'lib, bunday majburiyatlar vujudga kelmasligi ham mumkin

²⁵⁰ И.Зокиров Ўзбекистон Республикасининг Фукаролик ҳукуки Т. Адлат 1996. -126 б.; Гражданское право. Учеб.Т.3. т.1/Под.ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого.-М.:Проспект.1998.-298 с.

²⁵¹ Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве.М.1961.

(agar shu muddat davomida tovar, ish va xizmatda nuqsonlar va kamchiliklar yuzaga kelmasa).

Kafolat muddati iste'molchilarni tovarni, ishni, xizmatni ko'zdan kechirish, undan foydalanish, saqlash jarayonida aniqlanishi mumkin bo'lmagan, yashirin kamchiliklar natijasida vujudga keladigan zararlar xavfidan muhofaza qiladi. Bunday muhofaza iste'molchi mulkiy manfaatlariga xizmat qiladi.

Odatda, kafolat muddatlari aniq kalendar vaqti bilan belgilanadi. Masalan, SONY firmasining televizorlari sotilganida uch yil, vediomagnitafon ta'mirlanganida olti oy va shu kabilar. Bundan tashqari, kafolat muddatlari boshqa usullar bilan ham belgilanishi mumkin. Masalan, yengil avtomobilning ma'lum kilometr yo'l bosishi.

Umumiy qoidaga ko'ra, mahsulot (tovar, ish, xizmat)ga kafolat muddatlari, mahsulot iste'molchiga topshirilgan paytdan o'ta boshlaydi. Masalan, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining 404-moddasiga muvofiq, agar oldi-sotdi shartnomasida boshqacha tartib nazarda tutilgan bo'lmasa, kafolat muddati tovar sotib oluvchiga topshirilgan paytdan e'tiboran o'ta boshlaydi, Shu bilan birga, kafolat muddatining o'tishi boshqa holatlar bilan ham belgilanishi mumkin. Masalan, iste'molchining tovardan foydalanishni boshlashi bilan.

Agar sotib oluvchi sotuvchiga bog'liq bo'lgan holatlar to'fayli oldi-sotdi shartnomasida kafolat muddati belgilangan tovardan foydalanish imkoniyatidan mahrum bo'lsa, sotuvchi tegishli holatlarni bartaraf etmagunicha kafolat muddatining o'tishi boshlanmaydi (FKning 404-moddasi 2-qismi). Masalan, televizor sotib oluvchiga topshirildi, lekin foydalanish yo'riqnomasi topshirilmagunicha sotib oluvchi undan foydalana olmaydi. Sotuvchi tomonidan televizorning foydalanish yo'riqnomasi sotib oluvchiga topshirilganidan so'nggina kafolat muddati o'ta boshlaydi.

Taraflarning kelishuvi bilan belgilangan kafolat muddati tovarlar, ishlar va xizmatlardagi nuqsonlarni bartaraf etish uchun ketgan vaqt davomida o'zaytirilishi mumkin. Bunda kreditorning tegishli vaqt oralig'ida tovardan foydalana olmaganligi hisobga olinadi. Masalan, sotib olingan muzlatgichda kafolat muddati davomida kamchilik aniqlandi va bu kamchilikni tuzatish uchun bir oy vaqt sarflandi. Agar, oldi-sotdi shartnomasida muzlatgich uchun 18 oy kafolat muddati belgilangan bo'lsa, kamchiliklarni tuzatish uchun ketgan bir oy mobaynida sotib oluvchi undan foydalana olmaganligi uchun belgilangan 18 oylik kafolat muddatiga bir oy qo'shiladi va shundan so'ng muzlatgichning kafolat muddati 19 oyni tashkil etiladi.

Oldi-sotdi shartnomalarida tovardagi nuqsonlarni bartaraf etish va kamchiliklarni tuzatish uchun ishlatilgan tovarning nuqsonli qismi bilan

almashtirilgan butlovchi buyumning kafolat muddati ham tovar(asosiy buyum)ning kafolat muddatiga teng bo'ladi va u bilan bir vaqtda o'ta boshlaydi(FKning 404-moddasining 4-qismi). Ushbu qoidadan butlovchi buyumning kafolat muddatiga taaluqli ikki holatni ko'rish mumkin. Birinchidan, butlovchi buyum kafolat muddatining qancha vaqtgacha davom etishini, ikinchidan, butlovchi buyum kafolat muddatining o'ta boshlash vaqtini.

Birinchi holatda butlovchi buyumning kafolat muddati u qaysi tovarni butlagan bo'lsa shu tovarning kafolat muddatigacha davom etishi belgilangan. Masalan, kafolat muddati asosida sotilgan magnitafonning motori, magnitafon sotib olinib ikki oy foydalanilganidan so'ng yuqori kuchlanish natijasida ishdan chiqdi. Bu haqda sotib oluvchi ogohlatirilgach, magnitafonga sotuvchi hisobidan yangi motor qo'yildi. Ushbu holatda magnitafonni tuzatish uchun unga qo'yilgan yangi motorning kafolat muddati asosiy tovar magnitafonning kafolat muddati bilan teng bo'lishi kerak. Lekin, motor magnitafon kafolat muddatining ikki oyi o'tgach qo'yilganini hisobga olsak, butlovchi buyum- motorning kafolat muddati qanchongacha davom etadi, - degan savol tug'iladi. Chunki, FKning 404-moddasida mustahkamlangan qoidaga ko'ra asosiy va butlovchi buyumning kafolat muddati tengdir.

Bu qoidani agar asosiy buyum olti oylik kafolat muddati bilan berilgan bo'lsa, butlovchi buyumga ham olti oy kafolat muddati beriladi,-deb tushunmaslik lozim. Kafolat muddatining ma'lum qismi o'tgandan so'ng qo'yilgan(almashtirilgan) butlovchi buyumning kafolat muddati, u asosiy buyumga qachon qo'yilganidan qat'iy nazar, asosiy buyumning kafolat muddatiga qadar davom etadi va u bilan bir vaqtda tamom bo'ladi.

Yuqorida misolada ifodalangan motorning kafolat muddatini oylar bilan hisoblaydigan bo'lsak, bu muddat to'rt oyni tashkil etadi va magnitafon kafolat muddati bilan bir vaqtda tamom bo'ladi.

Nuqsonli va kamchiliklari mavjud bo'lgan tovar yangisi bilan almashtirilganida bunday almashtirish kafolat muddatining qancha qismi o'tganidan qat'iy nazar yangidan hisoblanadi. Masalan, chang yutgich bir yillik kafolat muddatining o'n birinchi oyida yangisi bilan almashtirilsa, unga nisbatan kafolat muddati yangidan hisoblanadi va yana bir yil davom etadi.

Kafolat muddatining o'tkazib yuborilishi iste'molchi(sotib oluvchi, buyurtmachi)ning tovardagi nuqsonlarni bartaraf etish, uni yangisi bilan almashtirib berishni talab qilish huquqini yo'qotilishga olib keladi. Iste'molchi tovardagi nuqson va kamchiliklarni bartaraf etishni kafolat muddati o'tganidan so'ng ham talab qilishi mumkin. Bunda faqatgina, belgilangan kafolat muddati davomida tovarda

kamchiliklar va nuqsonlar aniqlansa bo'ldi va kamchiliklarni tuzatishni hamda nuqsonlarni bartaraf etishni kafolat muddati tamom bo'lganidan so'ng ham amalga oshirish mumkin. Masalan, ikki yillik kafolat muddatining yigirma ikkinchi oyida tovarda kamchiliklar aniqlandi. Lekin sotib oluvchi kamchiliklarni bartaraf etishni tovar sotib olinganidan ikki yil-u ikki oy o'tgach talab qildi. Bu holatda sotuvchi kafolat muddati o'tib ketgan,- deb kafolat nazarda tutilgan majburiyatlarni bajarishdan bosh tortishga haqli emas. Chunki, kafolat muddati tovarning belgilangan muddatda kamchiliklarsiz va nuqsonlarsiz tayinlanish maqsadlariga muvofiq xizmat qilishini ifodalaydi va buzilgan huquqlarni tiklashni talab qilish mumkin bo'lgan vaqtni ifodalamaydi.

XULOSA

Kafolat muddati bilan bir vaqtda, fuqarolik huquqida sub'ektiv huquqning amal qilish davomida kafolat xarakteriga ega bo'lgan boshqa muddatlar ham harakat qiladi. Bunday muddatlar jumlasiga, yaroqlilik muddati, tovarning xizmat qilish muddati, saqlash va boshqa muddatlar kiradi. Shu munosabat bu muddatlar alohida toifaga ajratilmaydi va ular adabiyotlarda kafolat muddatlarining turlari sifatida ko'riladi²⁵². Ushbu muddatlarning har biri o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, ularning har biri boshqasidan farq qiluvchi huquqiy oqibatlarini vujudga keltiradi. Masalan, yaroqlilik muddati o'tib ketgan tovarni sotganlik uchun javobgarlik belgilansa, xizmat qilish muddati davomida sotuvchining aybi bilan vujudga kelgan nuqsonlar uchun javobgarlik belgilanadi.

REFERENCES

1. И.Зокиров Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик ҳуқуқи Т. Адолат 1996. -126 б.;
2. Гражданское право. Учеб.Т.3. т.1/Под.ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого.- М.:Проспект.1998.-298 с.
3. Imomniyozov, Doniyorbek Вахтийор О'Г'Ли (2022). YURIDIK SHAXSLARNING UMUMIY YIG'ILISH QARORLARINI HAQIQIY EMAS DEB TOPISHNING HUQUQIY OQIBATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (1), 430-447.
4. Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЈАНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ

²⁵² Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. -М.: 1961. -52-60 с.; И.Зокиров. Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик ҳуқуқи. -Т.: Адолат. 1996. -126 б.; Гражданское право. Учебник. Т.3. Т.1. /Под ред. А.П.Сергеева, Ю.К.Толстого. -М.: Проспект. 1998. -299 с.

ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИАТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853

5. Asadov, Shahriddin Faxriddin O'G'Li (2021). FUQAROLIK-HUQUQIY MUNOSABATLARDA DAVLAT ISHTIROKI (DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MISOLIDA). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 789-799. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-789-799

6. Koryogdiyev, Bobur Umidjon Ogli (2021). BITIMNI HAQIQIY EMAS DEB TOPISH VA UNING OQIBATLARINI QO'LLASH FUQAROLIK HUQUQLARINI HIMOYA QILISH VOSITASI SIFATIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (11), 211-225. doi: 10.24412/2181-1784-2021-11-211-225

7. Imomov N. F. New objects of intellectual property law/Editor-in-Chief O. Okyulov //Tashkent: TSIL. – 2011.

8. Топилдиев Б. Р. ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПЕРЕДАЧИ ПРЕДПРИЯТИЯ В ДОВЕРИТЕЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ //ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ. – 2019. – С. 29-33.

9. Sharaxmetova, U. (2017) "Issues of improving the regulation of circumstances preventing marriage in family law," Review of law sciences: Vol. 1 : Iss. 2 , Article 10. Available at: https://uzjournals.edu.uz/rev_law/vol1/iss2/10

10. Musaev E. T. Current issues of protecting the rights and interests of subjects in the field of sports //Review of law sciences. – 2018. – Т. 2. – №. 2. – С. 7.

11. Topildiev B., Khursanov R., Usmonova M. Trust management agreement Property and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan //European Journal of Molecular & Clinical Medicine. – 2020. – Т. 7. – №. 3. – С. 3199-3205.

12. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве.М.1961.

THE ESSENCE OF THE PROCEDURES FOR ISSUING PERMITS IN THE ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES

Umarov Aziz Olimovich

Chief Adviser of the Department of Justice

aziz.umarov8700@mail.ru

ABSTRACT

In Uzbekistan, reforms aimed at further liberalizing the activities of business entities, creating more favorable conditions for them, eliminating unnecessary bureaucratic barriers and various obstacles are being gradually implemented. One of the important directions of these reforms is the improvement of the legislation on licensing procedures in the field of business activities. In order to implement these reforms, a number of laws have been adopted to eliminate unnecessary bureaucratic barriers and prevent unjustified restrictions on business activities.

Keywords: *licensing procedures, investment climate, entrepreneurial activity bureaucratic barriers.*

АННОТАЦИЯ

В Узбекистане постепенно реализуются реформы, направленные на дальнейшую либерализацию деятельности субъектов предпринимательства, создание для них более благоприятных условий, устранение излишних бюрократических барьеров и различных препятствий. Одним из важных направлений этих реформ является совершенствование законодательства о разрешительных процедурах в сфере предпринимательской деятельности. В целях реализации этих реформ был принят ряд законов, направленных на устранение ненужных бюрократических барьеров и недопущение необоснованных ограничений предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: *разрешительные процедуры, инвестиционный климат, предпринимательская деятельность, бюрократические барьеры.*

INTRODUCTION

Every body knows that business provides the necessary mobility in market conditions, creates a deep specialization, without which its high efficiency is unimaginable. It is not only able to quickly kill the gaps formed in the consumer area, but also to cover them relatively quickly²⁵³. Also, the basis for ensuring the development of a market economy is to create a competitive environment and

²⁵³ Ражабов, Адхам. "ПРИМЕНЕНИЕ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ: ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА." *Review of law sciences* 4. Спецвыпуск (2020).

business environment. Excessive interference in the activities of business entities, creating conditions for their widespread use of state benefits, ensuring the rapid development of small business and private entrepreneurship, further strengthening the legal framework for the protection of private property and its inviolability, eliminating bureaucratic barriers to entrepreneurship, investment and Improving the business environment is one of the most pressing issues today.²⁵⁴ In order to further improve the principles of economic development and free market relations in our country, it is important to support the activities of business entities and prevent excessive bureaucracy in the development of these activities, eliminate barriers to free enterprise, ensure relations between entrepreneurs and government agencies within the law. is considered to have. In this regard, one of the important issues is to prevent the complication and increase in the procedure and procedures for issuing permits to business entities, to simplify the procedure for issuing permits for business activities.

DISCUSSION AND RESULTS

What are the authorization procedures?

Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On licensing procedures in the field of entrepreneurial activity" defines the concept of licensing procedures. In this article, the procedure for issuing a permit in the field of entrepreneurial activity (permitting procedure) - the submission and consideration of an application for a permit to perform actions and (or) to perform certain activities, the issuance of a permit, the application is a set of measures related to the process of extension, suspension, reinstatement, termination, re-issuance and cancellation. That is, a set of legal actions aimed at allowing a business entity to carry out certain activities related to entrepreneurship by documenting these rights by the authorized state body, recognizing its rights to carry out these activities.

The importance of permitting procedures is that the system is applied to the rights and legitimate interests of business entities, types of business activities that may harm the life and health of citizens, public safety and the environment, and strictly adhere to certain rules and regulations. implied. At the same time, the established licensing procedure should not restrict competition in business activities, be clear, open and transparent, and ensure the priority of the legal rights of business entities.

---

²⁵⁴ Askarov, J. "Definition and importance of public-private partnership." *Review of law sciences* 1.2 (2017): 17.

What are the main requirements and conditions in the areas of activity that must be approved?

The main requirements for the permitted activities are the strict observance of the legislation by business entities in the conduct of business activities, the implementation of environmental, sanitary and public interests, as well as the implementation of certain activities specified in the permits; is held.

What is the need to liberalize permitting procedures?

Liberalization of business entities, the elimination of unwarranted interference in their activities is one of the most pressing issues today, and such measures are also applied to the procedures for issuing permits to business entities. Legal reforms in this area are reflected in the adoption of a number of normative legal acts to combat unjustified restrictions on the freedom of business entities, to avoid bureaucracy, to radically reduce the number of permitting procedures.

However, the excessive introduction of permitting cases, the complex procedures and mechanisms of the permitting process, cause the entrepreneur to be confused and confused by some officials under various pretexts. This, in turn, will undoubtedly have a serious negative impact on the growth of corruption, the violation of the rights and freedoms of entrepreneurs, and thus the business, business and investment climate in our country.

What legal reforms are underway?

In today's market economy, the non-duplication of permitting activities, the fact that permits are in line with modern requirements, the restriction of the arbitrary introduction of permits by public administration and local authorities, and the free operation of businesses within the law the abolition of the restrictive authorization procedure serves to liberalize the permitting procedures.

Therefore, in order to reduce and simplify the number of cases requiring a permit in our country, large-scale legislative reforms are being carried out step by step.

The Ministry of Justice of the Republic of Uzbekistan together with the relevant organizations has developed a draft Presidential Decree "On measures to radically improve the licensing and permitting procedures" and posted it for public discussion. The draft document includes: complete abolition of the procedure for obtaining permits for 13 types of activities from January 1, 2021; Cancellation of 19 permits in the form of merging with others;

It is planned to reduce the time for registration of 13 types of permits and simplify the procedure for issuing more permits.

The draft decree also stipulates the replacement of permits with mutual agreements between government agencies and businesses, the procedure for issuing permits for certain activities that do not require permits, including the need to notify public administration and local authorities. consideration of applications for the issuance of permits, the issuance of these documents, as well as the implementation of control functions by the state body directly to the business entity to use other types of services for a fee or to obtain permits - Prohibitions on cases of direct or indirect coercion.

Adoption of this decree will bring the licensing procedures in business activities to a new level, limit and regulate state interference in business activities.

CONCLUSION

The Uzbek government has recently taken serious steps to attract more foreign investment, and to this end, improving the system of property protection for businesses is now on the government's agenda.²⁵⁵ Based on the above, not only to reduce the number of permits and licenses, but also to comprehensively review and simplify the procedure for passing permitting procedures, in particular, to reduce the number of permits, to strictly define the requirements for the process of issuing permits. reduction of terms of consideration of documents, prolongation of validity of the permissive document, reduction of the amount of the fee paid, development of drafts of the regulatory legal document confirming qualification requirements for implementation of regulated activities, unification of requirements to the content, permit procedures and scientific-theoretical and practical analysis of the qualification requirements, simplification of the process of obtaining permits using information technology, as well as legislation in this area. It is important to make suggestions for improving the system, as well as to study the experience of foreign countries on this issue.

REFERENCES

1. Ражабов, Адхам. "ПРИМЕНЕНИЕ НАЛОГОВЫХ ЛЬГОТ В МАЛОМ БИЗНЕСЕ: ЗАРУБЕЖНАЯ ПРАКТИКА." *Review of law sciences* 4. Спецвыпуск (2020).
2. Askarov, J. "Definition and importance of public-private partnership." *Review of law sciences* 1.2 (2017): 17.

---

²⁵⁵ Oqyulov, Omonboy, and Abdukhaliil Tursunov. "Creating Appropriate Legal Environment for Technology Transfer by Foreign Investors in Uzbekistan." *Solid State Technology* 63.5 (2020): 10497-10508.

3. Oqyulov, Omonboy, and Abdukhalil Tursunov. "Creating Appropriate Legal Environment for Technology Transfer by Foreign Investors in Uzbekistan." *Solid State Technology* 63.5 (2020): 10497-10508.
4. Ш.Бакаев, Ш.Назаров. “Тадбиркорлик субъектлари ҳуқуқлари ҳимоясини таъминловчи қонун ҳужжатларини такомиллаштириш – давр талаби”. // “Тадбиркорлик қонунчилигини такомиллаштириш масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. ТДЮУ, 2015. 40-46 бетлар.
5. Х.Азизов, Ш.Назаров. “Текширишларни қисқартириш, назорат тизимини эркинлаштириш тадбиркор учун аҳамиятлидир”. // “Фермер”. 2015, 9-сон.
6. Ш.Назаров, Ш.Сайдахмедов. “Низоларни судгача ва суддан ташқари ҳал этишга доир қонун ҳужжатларини такомиллаштириш – давр талаби”. “Тадбиркорлик қонунчилигини такомиллаштириш масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами. ТДЮУ, 2015. 66-70 бетлар.

**UZBEK LANGUAGE EDUCATION IN SOUTH KOREA
– FOCUSING ON ‘STANDARD CURRICULUM FOR UZBEK
LANGUAGE’**

Lee, Ji-eon

Hankuk Univ. of Foreign Studies

Assistant Professor

eurasia@hufs.ac.kr

ABSTRACT

This study explores on the contents and results of the development of the ‘standard curriculum for Uzbek language’ supported by Korea's Critical Foreign Language Education Act (enacted since 2017). The ‘standard curriculum for the Uzbek language’ materializes the core competencies that learners need to achieve into ‘Uzbek language communication competency’, ‘self-management competency’, and ‘local cultural competency’. In Korea, this standard curriculum consists of a total of four levels, with A1 indicating the lowest level as an introduction to the Uzbek language and up to the B2 as the highest level. Based on the ‘standard curriculum for the Uzbek language’ in this way, the ‘Standard Uzbek A1, A2, B1, and B2’ textbook have all been developed and published.

Keywords: *Act on the Promotion of Education of Critical Foreign Languages, Standard Uzbek, Standard Curriculum for Uzbek Language, Standard Uzbek A1, Korean learners for Uzbek Language*

This work was supported by Hankuk University of Foreign Studies Research Fund (Of 2021).

АННОТАЦИЯ

В этом исследовании исследуется содержание и результаты разработки «стандартной учебной программы по узбекскому языку», поддерживаемой Законом Кореи о критическом обучении иностранным языкам (вступил в силу с 2017 года). «Стандартная учебная программа по узбекскому языку» материализует основные компетенции, которые учащиеся должны освоить, в «коммуникативную компетенцию на узбекском языке», «компетенцию самоуправления» и «компетенцию местной культуры». В Корею эта стандартная учебная программа состоит в общей сложности из четырех уровней, от A1, обозначающего самый низкий уровень как введение в узбекский язык, и до B2 как самый высокий уровень. Таким образом, на основе

«стандартной учебной программы по узбекскому языку» были разработаны и изданы «Стандартные учебники узбекского языка А1, А2, В1 и В2».

***Ключевые слова:** Закон о содействии обучению критическим иностранным языкам, стандартный узбекский язык, типовая учебная программа по узбекскому языку, стандартный узбекский язык А1, корейский язык для изучающих узбекский язык*

INTRODUCTION

In 2017, the Korean Ministry of Education enacted the 'Promotion of Education of Critical Foreign Languages(hereafter, CFLE)' in the first phase (2017-2021) in 15 languages including Uzbek (Mongolian, Thai, Malaysian-Indonesian, Farsi, Indian, Turkish, Polish, Portuguese, Brazilian, Hungarian) as special languages. The CFLE project in 2022 is scheduled to enter the second phase (2022-2025). In the second stage, five languages (Kazakh, Lao, Khmer, Swedish, and Italian) are added, and a total of 20 critical languages will be supported by the government over the next four years to develop standard curriculum, standard textbooks, evaluation, and certification system, and target the general public's education of critical languages - free classes will be opened and an online video learning course will be developed as done already during the first phase.

The core purposes of this CFLE is how to professionally educate less known foreign languages and inform the general public about those languages. In Korea, critical foreign languages have less demand for learning than major languages such as English, Chinese, and Spanish. However, with the globalization of the world economy, the need to proficiently speak the language of a strategical country and area is increasing due to the expansion of Korean companies' entry into emerging market countries, the expansion of strategic resource diplomacy and the expansion of target countries for public diplomacy. Above all, in the era of the 4th industrial revolution, the ability to understand and express various foreign languages has become a must-have to represent the national interest in a more diversified overseas market and complex global environment.

This study will focus on the contents and results of the development of the standard curriculum for Uzbek language supported by Korea's CFLE project. Through this, we intend to provide information on what standard education system for Uzbek have been developed by especially focusing on 'standard curriculum development for Uzbek language'.

II. DEMAND FOR UZBEK AS A CRITICAL FOREIGN LANGUAGE AND ITS PROFESSIONAL EDUCATION

For the CFLE, the Ministry of Education and the National Institute for International Education(NIIED), in accordance with the ‘Act on the Promotion of Critical Foreign Language Education’ and the ‘Enforcement Decree’ of the same Act was released. In the global era, the ‘Critical Foreign Language Education Act’ reflects the new demand generated internally and externally, which is increasing due to the entry of domestic companies into emerging markets, diversification of national exchanges, and overseas employment and business start-ups. It was established with the purpose of designating 53 languages as critical foreign languages and nurturing experts who can speak the language proficiently. Ministry of Education of Korea allocates the budget for this project about 8 billion Korean won per year.

With the growth of Korean national power and changes in the internal environment, the recognition that critical language experts, including Uzbek, are essential in Korea, even with a small number of people, has gradually spread. In particular, the demand for Uzbek has increased significantly as the relationship between Korea and Uzbekistan is gradually getting closer and the number of Uzbeks in Korea has increased sharply as a result of signing ‘Special Strategic Partnership’ in 2019 between two states.

Today, as the number of Uzbek residents in Korea has increased to the 7th place (45,000 people legally) among the total number of foreigners, the demand for Uzbek speakers in various fields is also increasing. Private companies such as banks and trading companies, as well as public institutions such as the Korean National Police Agency, National Intelligence Service, and the Ministry of Foreign Affairs are steadily hiring Uzbek experts. In addition, as multicultural centers and local governments across the country promote exchanges with Uzbekistan at the private level, the demand for experts is also increasing every year.

Although Uzbek language education in Korea started after the establishment of the Department of Central Asian Studies at Hankuk University of Foreign Studies (2004), there is still only one Hankuk University of Foreign Studies that specializes in Uzbek language education among higher education institutions (universities). Compared to popular foreign languages such as English, Chinese, and Japanese, opportunities to learn Uzbek in Korea are very limited. In order to spread Uzbek education in this situation, first of all, this CFLE began supporting the realization of Uzbek education at the university level and the Department of Central Asian Department of Hankuk University of Foreign Studies, educating Uzbek as a partner

to carry out this project. In the second stage of the Critical Foreign Language Education Promotion Project, Uzbek language is selected as a target language for continuous support, training graduate-level professional manpower (scholarships provided), free online and offline Uzbek language education for the general public (short-term, mid-to-long term), and Uzbek language education for job-related workers (police, military, etc.) and overseas residents (resident in Uzbekistan) will continue as all those programs were conducted during the first phase.

III. STANDARD CURRICULUM DEVELOPMENT FOR UZBEK LANGUAGE: GOALS, CORE COMPETENCIES AND LEVELS

The core goal of Uzbek language education in the CFLE is to cultivate people who have practical communication skills, so can communicate with Uzbeks, know their culture, and expand our cultural capacity to the world. For this purpose, it should be an education that leads learners to have interest in the Uzbek language and to continue self-motivated learning based on this. In addition, it is necessary to foster Uzbek experts who have extensive knowledge and understanding of Uzbek speaking regions.

However, foreign language education in Korea is focused on a few foreign languages, such as English, Chinese, and Japanese, and opportunities to experience Uzbek language are very limited. To supplement this limitation, Uzbek language education should be realized in specialized educational institutions that can sufficiently provide educational opportunities for Uzbek language. In addition, in Uzbek education, we plan and practice teaching and learning methods that provide sufficient opportunities for learners to experience the local language and local culture and utilize various multimedia materials and information and communication technology (ICT) in the classroom. It is necessary to maximize the efficiency of learning by organically linking learning activities and evaluation. To this end, 'standard curriculum for the Uzbek language' was developed supported by the Act in the first stage.

The standard curriculum for the Uzbek language materializes the core competencies that learners need to achieve into 'Uzbek language communication competency', 'self-management competency', and 'local cultural competency'. First, 'communication competence in Uzbek' is the ability to communicate in Uzbek in everyday life and in various situations and includes ability to understand Uzbek and express ability in Uzbek. Second, 'self-management competency' is the ability for learners to continue learning Uzbek on their own initiative and including evaluation

based on interests and interest in Uzbek. Third, ‘local cultural competency’ is a competency with deep knowledge and understanding of the local culture and society of the Uzbek language spoken region.

The above is defined as the general characteristics and core competencies of the standard curriculum for the Uzbek language. In Korea, this standard curriculum consists of a total of four levels, with A1 indicating the lowest level as an introduction to the Uzbek language and up to the B2 as the highest level. The below study time (tab. 1) of each level was applied to the standards of the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) announced by the European Parliament. In the case of Uzbek, it is linguistically close to Korean, and the number of times in each level is the accumulated.

[Tab 1.] Study time by languages (CEFR)

language level	linguistically far (hour)	linguistically close(hour)
A1	170	60
A2	260	120
B1	430	180
B2	600	280
C1	860	380
C2	-	780

In the ‘standard curriculum for the Uzbek language’, Uzbek language for the level A1 is the first level. This grade is commonly referred to as “introductory” and in fact it can include levels lower than A1. Students who are just starting to learn Uzbek, or those who have never learned Uzbek before, are at the pre-A1 level. The A1 level consists of 11 lessons in the ‘Standard Uzbek A1’ textbook, starting with learning the Uzbek alphabet, pronunciation rules, basic greetings and self-introduction expressions. The most basic Uzbek grammatical features are studied, and at the same time, simple Uzbek texts and Korean explanations including the cultural features of Uzbekistan and the relationship with the language are included.

The Uzbek level for A2 is the second level. In general, this level can be seen as referring to the “basic” level when you say “my Uzbek is at a basic level”. If you have faithfully studied the A1 standard curriculum, learning at the A2 level is possible. The official level name is “beginner”, and when you reach about half of all 11 lessons (from the ‘Standard Uzbek A2’ Textbook), you might name student’s level

as pre-intermediate. At this level, students have mastered the basics of Uzbek and are able to explain basic requirements or situations.

Uzbek level for B1 is the third level. Generally, this level is called “intermediate”, and students have surpassed the basics of Uzbek, and if they have studied the course faithfully, they will be able to continue daily conversations in Uzbek enough and have learned most of the grammar knowledge frequently used in Uzbek. However, there are still some difficulties in working or studying only in Uzbek.

Uzbek level B2 is the fourth level. In general, this rating can be seen as referring to the level of "confidence" when you say "I can speak Uzbek fluently". The official grade designation is "Upper-Intermediate", which is somewhat limited in nuance and accuracy, but can be independently approached using Uzbek in a variety of academic and professional settings.

The Uzbek level for C1, C2 development is currently reserved at this stage. It is judged that it is difficult to reach this level only in the domestic curriculum in Korea because those levels are close to the native speaker's proficiency at the graduate school.

Based on the ‘standard curriculum for the Uzbek language’ in this way, the ‘Standard Uzbek A1, A2, B1, and B2’ textbook have all been developed and published. In case of the B1 and B2 textbook, they are free to download as an e-book format. The figure below shows the table of contents and cover of the A1 developed based on the standard curriculum.

So'z boshi _ 5
머리말 _ 7
일러두기 _ 9
A1 교재 구성표 _ 12
O'zbek tili haqida 우즈베크어에 관하여 _ 18
우즈베크어, 이것만 알자! _ 23
1-DARS Salomlashuv va tanishuv 인사와 소개 _ 37
2-DARS Kasblar 직업 _ 59
3-DARS Oila 가족 _ 77
4-DARS Joy 장소 _ 97
5-DARS Bayram. Tug'ilgan kun. 명절, 생일. _ 119
6-DARS Vaqt. Kundalik hayot. 시간. 일상생활. _ 145
7-DARS Kecha nima qildingiz? 당신은 어제 무엇을 했나요? _ 177
8-DARS Yo'nalish va transport 방향과 교통수단 _ 197
9-DARS Samarqand - qadimiy shahar. 사마르칸트 - 고대 도시. _ 213
10-DARS Yoqtirish/yoqtirmaslik 좋아하는 것/좋아하지 않는 것 _ 239
11-DARS Sabab. Taklif. Iltimos. 이유. 제안. 부탁. _ 263
부록 - 발음 연습: 자음과 모음 _ 291
수(數)과 시간 표현 _ 296
문법 _ 299
듣기 활동(Audiomashqlar) 지문 _ 309
정답 _ 319
사전 _ 341

CONCLUSIONS

As studied above, education for a critical language such as Uzbek in Korea is just at the beginning stage. In the meantime, it can be said that teaching methods for major languages and development of learning materials have developed significantly in a short period of time. However, looking through a thorough logic of demand, critical languages such as Uzbek have limitations in that they do not have enough methods and materials to learn, no matter how much they want to learn them. Fortunately, with the support of Promotion of Education of Critical Foreign Languages enacted by the Korean Ministry of Education, Uzbek language education can be continued with more systematic and professionalism.

Today, the development of the ‘standard curriculum for the Uzbek Language’ has resulted in the development of ‘standard textbooks’ in four levels, and now it is challenging the new task of establishing evaluation certification system. This is because, as the number of learners gradually increases, the demand for a clear and credible evaluation system for learners’ Uzbek language level is also increasing. From 2020, the FLEX Uzbek language evaluation test conducted covering all levels from A1 to B2 has been conducted on a pilot basis, and the 3rd one is scheduled to be conducted in May, 2022. It is difficult to evaluate on this certification system now due to that the data are not enoughly accumulated, but at least for those who are in the process of finding a job related to Uzbek, it is very helpful getting a certificate officially issued by the specialized education institutes such as FLEX Center of Hankuk University of Foreign Studies.

It should be noted that all these fruits are the result of the ‘Promotion of Education of Critical Foreign Languages’. This law is a case in which the state provides professional, systematic, and long-term support for strategic languages for Korean government, so those language are recognized as necessary to foster experts in Korea due to political, economic, diplomatic, and academic needs. This case of Korea’s foreign language education act can be a good example for giving meaningful implication for foreign language education in other countries.

REFERENCES

1. Lee J.E., Mashrabbekova A., Standard Curriculum for the Uzbek language, (A1, A2, B1, B2), 2019, Critical Foreign Language Education Center under Hankuk Univ. of Foreign Studies.
2. ACT ON THE PROMOTION OF EDUCATION OF CRITICAL FOREIGN LANGUAGES [Enforcement Date 04. Aug, 2016.] [Act No.13944, 03. Feb, 2016., New Enactment].

3. Ministry of Education, Republic of Korea:
<http://english.moe.go.kr/main.do?s=english>.
4. Korea, Uzbekistan upgrade relations to special strategic partnership, 2019-04-22, <https://english1.president.go.kr/Media/News/569>.
5. FLEX CENTER, <https://flex.hufs.ac.kr/>.

THE HISTORICAL NECESSITY OF THE ADOPTION OF THE LAW OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN ON COMBATING TERRORISM

Akhmurodov F.

Kashkadarya Region Department of Internal Affairs.

ABSTRACT

This article provides information on the historical necessity of the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan on Combating Terrorism, the content, tasks and other functions of the Law, the organization and conduct of the fight against terrorism.

Keywords and phrases: *Terrorism, Terrorist Groups, State Security Service, Justice Movement, Islamic Troops, Turkestan Islamic Movement, Jihadists, Hizb ut Tahrir, Akromians, Nurists, Propagandists, Law.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация об исторической необходимости принятия Закона Республики Узбекистан о борьбе с терроризмом, содержании, задачах и других функциях Закона, организации и ведении борьбы с терроризмом.

Ключевые слова и фразы: *Терроризм, Террористические группы, Служба государственной безопасности, Движение за справедливость, Исламские войска, Исламское движение Туркестана, Джихадисты, Хизб ут-Тахрир, Акромяне, Нуристы, Пропагандисты, Право.*

INTRODUCTION

Terrorism is one of the greatest threats to human development today, and it can lead to catastrophes in the future if countries that fight terrorism on an international scale do not fight together with their progressive forces. In short, no country, including our dear Uzbekistan, is immune from such a socio-political disaster.

The essence of any terrorist activity is to achieve their selfish goals through domination over others or violence, intimidation, the use of physical force against the existing political-ideological, socio-economic order. That is why terrorism is condemned by the world community and progressive forces. The reason for condemning any form of international terrorism is that absolutely innocent people, especially homeless babies, women, mothers and the elderly, are becoming its victims.

Terrorism, as a political term, refers to individuals and organizations that deem it necessary and permissible to use the various criminal means mentioned to sell arms,

develop the drug business, overthrow constitutional systems, and achieve other vile goals.

Terrorist act - arrest or detention of persons for hostage-taking, assault on the life of a statesman or public figure, representatives of national, ethnic, religious, other groups of the population, foreign states and international organizations, objects of state or public importance, including on the continental shelf invasion, damage, destruction of stationary platforms, threats with explosions, arson, use of explosive devices, radioactive, biological, explosive, chemical, other toxic substances, capture, evasion of land, water and air vehicles, damage, destruction, causing panic and riots in crowded places and during public events, accidents or damage to the life, health, property of individuals or legal entities, man-made disasters, any means of threat and the color of terrorism in the form of methods committing crimes in the field of terrorism, other acts of a terrorist nature, established by the legislation of the Republic of Uzbekistan and generally recognized norms of international law.²⁵⁶

DISCUSSION AND RESULTS

Terrorist and extremist organizations operating in Central Asia and Uzbekistan include Adolat, Islam Lashkarlari, Turkistan Islamic Movement, Jihadists, Hizb ut-Tahrir, Akromiylar, Nurchilar, Tabligchilar and others. These organizations have committed many criminal acts and atrocities in our country. Their activities have led to bloody clashes, the death of our innocent citizens. As an example, the subversive actions of the Akromiylar movement in Andijan on May 12, 2005 shook the whole republic and the world. The main goal of these organizations is to destroy the existing constitutional democratic system in our country, to seize power and build an Islamic state, and to govern the state in accordance with Sharia law.

Hizb ut-Tahrir is a Sunni religious and political organization founded by Taqiuddin Nabahani, a Palestinian born in 1953 in Jerusalem. Under Nabahoni's leadership, the party's programs and charters were developed. According to them, the tasks were divided among the members of the party and he put forward the idea that the caliphate state should be headed by Amir Azam or the Great Amir. The main goal of the organization was to promote the ideas of the Khilafah state among the Muslim states and to create a single Islamic state on earth in the future. In our country, a number of illegal activities of members of this organization have been identified and eliminated by relevant organizations and agencies.²⁵⁷

²⁵⁶ Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Terrorism", adopted on December 15, 2000.

²⁵⁷ Matlyubov B.A. Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish: muammo va yechimlar: O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018. – 344 b.

The Islamic Army and the Adolat movement were formed in 1990-1992 at the Otavalkhan mosque in Namangan region under the leadership of Tohir Yuldashev and consisted of several hundred people. At the time, members of the Adolat movement split into small groups, stopping people outside their neighborhoods at night, tying innocent citizens to mosque poles, torturing them in basements, and injuring them under the pretext of fighting alcoholism.

The Islamic Movement of Uzbekistan was formed in 1996 and consisted mainly of members of religious extremist groups whose activities were banned in 1992-1993. This terrorist group intended to establish a "Great Islamic Caliphate" in Central Asia by force of arms. In order to destabilize the domestic political situation in Uzbekistan, he has been using subversive, terrorist acts and various propaganda methods. The organization was headed by Tohir Yuldashev and is currently headed by his son-in-law Usmon Odil. The group's militants carried out terrorist attacks in Tashkent and Tashkent in 1999, in Tashkent and Surkhandarya in 2000, in Tashkent and Bukhara in 2004, in Andijan in 2005, as well as in neighboring Kyrgyzstan in 1999, 2000 and 2006, and in Tajikistan in 2006²⁵⁸.

The founder of Akromiylar, Akrom Yuldashev (born in 1963 in Andijan), was a student of Abduvali Mirzaev, the ideological leader of the jihadists, and in the 1990s he took lessons from local leaders of Hizb ut-Tahrir. The original idea of the Akromians was to establish a state in the form of an Islamic government, with the aim of gradually establishing a caliphate in the Fergana Valley and then spreading it to other parts of the region. The "Akromians" formed a fund ("boitulmol") at the expense of "means" (enterprise, shop, etc.) and members of the organization at a cost equal to 20% of their monthly income. The main part of the fund was spent on expanding the ranks of the "brothers". The terrorist nature of this organization was fully exposed in the events of May 2005 in Andijan.

In addition, there have been cases of members of the extremist movement "Nurchilar" formed in Turkey and "Tabligchilar" formed in India propagating extremist ideas in our country.

As a result of bloodshed and terrorist acts committed by a number of terrorist organizations in our country, there is a need to develop and adopt a law regulating the fight against various forms of terrorism.

---

²⁵⁸ Turayev B. Diniy ekstremizm va terrorizm maqola. 2014 y 9 fevral.
http://old.bukhari.uz/index.php?option=com_content&view=article&id=71:dinit-ekstremizm-va-terrorizm&catid=31:maqolalar&Itemid=459&lang=ru

On December 15, 2000, the Law of the Republic of Uzbekistan No. 167 "On Combating Terrorism" was adopted and entered into force on January 20, 2001. This law consists of 6 sections and 31 articles.

According to the law, the State Security Service is responsible for coordinating and coordinating the fight against terrorism. oversees the transfer, provides interoperability, and performs other similar functions.

CONCLUSION

Today, as a result of our observation of the media and other sources, as a result of the work carried out by the relevant government agencies and organizations, we are witnessing a number of criminal and other terrorist offenses, and those who committed these offenses are being prosecuted.

From this we can conclude that the adoption of the Law of the Republic of Uzbekistan on Combating Terrorism and Extremism is of historical significance and serves to regulate social relations in the fight against terrorism and extremism, ensure the security of our state and protect the constitutional order.

REFERENCES

1. The Constitution of the Republic of Uzbekistan.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Terrorism", adopted on December 15, 2000.
3. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganining 26 yilligi va Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi // Xalq so'zi. – 2018. – 13 yanvar.
4. Matlyubov B.A. Terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashish: muammo va yechimlar: O'quv qo'llanma. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2018. – 344 b.
5. Turayev B. Diniy ekstremizm va terrorizm maqola. 2014 y 9 fevral.

GYMNASTICS COURSES IN EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND IMPORTANT FACILITIES

Kholmatov Sherzod Aliyevich

Lecturer at the Department of Interfaculty Physical Culture and Sports of ASU

ABSTRACT

This article describes the features of gymnastics lessons in educational institutions and its conduct, the important aspects of gymnastics in improving the physical and functional capabilities of students, strengthening their health, developing vital skills and cultivating special qualities.

Keywords: *gymnastics, physical education, sports, physical and functional training, physical qualities, balance, posture, walking, running, jumping, strength, speed, agility, endurance and flexibility*

АННОТАЦИЯ

В данной статье описаны особенности занятий гимнастикой в общеобразовательных учреждениях и их проведения, важные аспекты занятий гимнастикой в совершенствовании физических и функциональных возможностей учащихся, укреплении их здоровья, развитии жизненно важных навыков и воспитании специальных качеств.

Ключевые слова: *гимнастика, физическое воспитание, спорт, физическая и функциональная подготовка, физические качества, равновесие, осанка, ходьба, бег, прыжки, сила, скорость, ловкость, выносливость и гибкость.*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada talim muassasalarida gimnastika darsi va uni o'tkazishning xussusiyatlari, gimnastika darsi o'quvchi yoshlarning jismoniy va funksional imkoniyatlarini oshirishi, sog'lig'ini mustahkamlashi, hayotiy zarur malakalarini shakllantirishini va maxsus sifatlarni tarbiyalashidagi muhim jixatlari yoritildi

Kalit so'zlar: *gimnastika, jismoniy tarbiya, sport, jismoniy va funksional tayyorgarlik, jismoniy sifatlari, muvozanatni saqlash, qaddi-qomatni shakllantirish, yurish, yugurish, sakrash, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, chidamkorlik va egiluvchanli.*

INTRODUCTION

Physical education and sports are becoming an integral part of the daily life of young people as a guarantee factor in the formation of the nation's gene pool and the upbringing of a harmoniously developed generation.

In accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of May 27, 1999 No. 271 "On measures to further develop physical culture and sports in Uzbekistan",

the increase in the volume of physical education classes in educational institutions conceptual documents, such as the introduction of tests, and a special resolution of the Cabinet of Ministers on this issue, open up a wide range of legal and logistical opportunities for more rapid popularization of the industry, especially among young people. Gymnastics is included in the curricula of secondary schools, academic lyceums and vocational schools as an independent subject. education, technical-tactical and game skills are of great importance in the development of spiritual-cultural, moral and psychological qualities.

The main purpose of physical education is to provide basic knowledge about "physical culture" and its components (physical education, sports, physical and functional training, physical qualities, etc.), the formation of life skills and abilities, the development of basic physical qualities. consists of.

Strengthening their health and physical fitness should be one of the most important issues for the teacher to make students aware of, not only as a personal matter, but also as a responsibility to society. Achieving this goal will allow to prepare the younger generation for a "big" life, to effectively organize future professional activities, to overcome the difficulties of life and to serve with honor in the Armed Forces of Uzbekistan.

DISCUSSION

The objectives of the physical education course are based on the above objectives: to strengthen health, develop general and special physical qualities, to teach the techniques of movement skills specific to a particular sport (gymnastics) and to form a sports discipline, respect for the opponent The course of physical education, including gymnastics, consists of 3 parts.

Part 1 - Preparation lasts 10-12 minutes and includes class organization (cleaning, informing the student on duty about the attendance, introducing the lesson tasks), line exercises, general and special exercises.

Exercises in the preparation of the lesson should be aimed at solving the objectives of the lesson. Preparatory exercises are designed to maintain the balance of the body, shape the body, walk, run, jump, strength, speed, agility, endurance and flexibility. The preparatory part of the lesson is to "warm up" the student's body and prepare it functionally for the main part of the lesson. The intensity of this part of the lesson should be gradually increased at first, and then slowed down again in the middle of this part.

The main part lasts 30-35 minutes. This section addresses the main goals and objectives of the lesson. Technical skills will be mastered. This is done by performing

exercises related to the technical movement skills of the studied gymnastics. Teaching and shaping of technical elements can be done individually or in small groups and with the participation of all students. In this section, the teaching process is based on simple to complex principles, and the process of improvement must be very fast. The final part lasts 3-5 minutes. The purpose of this section is to relieve fatigue and restore the body's functions and ability to work with the help of exercises that relax and tighten the muscles performed at a very high intensity, as well as national movement games. During the course, the development of physical qualities, training and improvement of movement (technical-tactical) skills are carried out using various pedagogical methods. These methods include:

- explanation;
- show (demonstration);
- part-time training of certain skills;
- full and slow training at full speed;
- repetition;
- style of play;
- competition style, etc.

There are also incentives, punishments and persuasions in the teaching process. Each method uses its own tools (exercises).

RESULT

At the end of gymnastics classes, in most cases, there are active games. The purpose of such games is to calm the body and mind of the participants. The task of teaching and improving, including the exercises used, must follow didactic principles such as "simple to complex", "not passed" and "light to heavy" (in terms of load).

The quality and effectiveness of a lesson depends not only on the skills and experience of the teacher, but also on how well he or she prepares for a particular lesson. Preparation for the lesson includes the following activities:

- Designing (planning) the lesson process;
- Development of a model of effective and high-quality teaching;
- identify opportunities to ensure the useful intensity of the lesson;
- Appointment of student assistants;
- review the prepared and approved course report, make changes if necessary (course report is attached);
- consider the criteria for determining (assessing) the level of knowledge, skills and abilities of students;

- review the location of the classroom, the readiness of the tools, equipment and supplies used;
- determine what the next lesson will be like after the lesson;
- The teacher pays attention to his appearance and sportswear;
- take into account the physical and functional capabilities of the students in the class.

In addition, the teacher must be armed with the following planning documents:

- educational standard and classifier;
- Annual distribution plan of study hours by curriculum sections;
- Annual schedule of classes, quarters and classes;
- Schedule of distribution of training materials by quarters;
- Quarterly work plan with lesson topics;
- class journal.

CONCLUSION

Conducting the lesson at a high level, ensuring the activity of students during the lesson, achieving a conscious approach to the implementation of tasks, instructions and exercises, instilling love and respect for the gymnastics lesson is a professional skill of the teacher and the effectiveness of the lesson. It is also directly related to his personal and human qualities.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni. T.: O'zbekiston, 1997y
2. O'zbekiston Respublikasi «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida»gi Qonuni. T.: O'zbekiston, 1997y
3. O'zbekiston Respublikasining «Jismoniy tarbiya va sport to'g'risida»gi Qonuni. Toshkent, 27 iyul 2000 y
4. Абросимова Л. И., Юрко Г. П. Физическое воспитание детей.— М., 1989г.
5. Воробьев В.И. "Слагаемые здоровья" М., 1994г.
6. Гимнастика. - Под красным. М.Л. Журавина, Н.К. Меньшикова.-М.: Издательский центр «Академия», 2001.
7. Петров П.К. Методика обучения гимнастике в школе: Учебник для студ. высших учеб. заведений М.: Гуманитарные науки. изд. Центр ВЛАДОС, 2000.
8. Брыкин А.Т. Гимнастика: Учебник для техникумов физической культуры. М.: ФиС, 1985.

9. Гимнастика и методы подготовки. - Под общ. ред. В.М.Смолевского.- М.:Физкультура и спорт, 1987.
10. М., Махкамjonov K, Salomov R, Ikramov I. “Jismoniy madaniyat nazariyasi va metodikasi”-Toshkent 2008 .
11. Abdullayeva H. “Mashg’ulotlarda faol ta’lim usullaridan foydalanish” FDU 2008.

SPORTCHILARNI O'QUV MASHG'ULOT JARAYONINI TAYYORLASH TIZIMI TAKOMILLASHTIRISH

Boqiyev Y.A.

Namangan davlat universiteti 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Maqolada sportchilarni o'quv mashg'ulot jarayonini tayyorlash tizimini takomillashtirish va rivojlantirish masalalari keng tahlil etilgan. Maqola so'ngida sportchilarni o'quv mashg'ulot jarayonini tayyorlash tizimini takomillashtirish bo'yicha takliflar va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: sport, yoshlar, komil inson, o'yinlar, olimpiada, dastur, tarbiya, tizim, oliy ta'lim,

ABSTRACT

The article analyzes the issues of improving and developing the system of training athletes in the training process. The article concludes with suggestions and recommendations for improving the system of training athletes.

Keywords: sports, youth, perfect man, games, olympiad, program, education, system, higher education,

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются вопросы совершенствования и развития системы подготовки спортсменов. Статья завершается предложениями и рекомендациями по совершенствованию системы подготовки спортсменов.

Ключевые слова: спорт, молодежь, совершенный человек, игры, олимпиада, программа, образование, система, высшее образование,

KIRISH

Sharq mutafakkirlari ma'naviy boy, jisman barkamol, komil inson masalasiga azal-azaldan alohida e'tibor berganlar. Komillik fazilatlaridan eng ulug'i tanning inson jismining, barkamolligidadir deyiladi. Mamlakatimiz jismoniy tarbiya tizimi xalqchilligi deganda, biz milliy o'yinlar tarzida xalq ommasi orasida keng tarqalgan jismoniy mashqlar, milliy sport turlari, ommaviy sport, olimpiadalar dasturidan o'rin olgan katta sport bilan ko'p millatli respublikamiz xalqlarini shug'ullanish imkoniyati borligi tushuniladi. Ilmiyligi shundaki, jismoniy tarbiya sohasi bo'yicha ilmiy tadqiqot ishlarining keng tarqalganligi va uni amaliyot bilan bog'lab olib borilayotganligi, jismoniy tarbiya nazariyasi va amaliyotining ilmiy fanlari hisoblangan pedagogika, psixologiya, anatomiya, fiziologiya, sport tibbiyoti, sport

metrologiya, davolash fizkulturasining va boshqalarga tayanganligi, ularning ilmiy yutuqlari.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Xalqimiz hayotiy e'xtiyojini qondirishga yo'naltirilgan jismoniy tarbiya tizimi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan zvenolarga bo'linib, hozirgi kunda ham tarbiya jarayonining turli dasturlarning bajarilishi shu zvenolarda amalga oshirilmoqda:

- a) Maktabgacha ta'lim (davlat va nodavlat maktabgacha tarbiya bolalar muassasalari) zvenosi;
- b) Maktab yoshidagilar jismoniy tarbiyasi (umumiy o'rta ta'lim 1-9 sinflar) zvenosi;
- c) O'rta maxsus, kasb-xunar ta'lim (akademik litseylar, kasb-xunar kollejlari) zvenosi;
- d) Oliy ta'lim zvenosi;
- e) Armiya zvenosi;
- f) Oliy ta'lim va armiyadan so'ng xavasmandlik asosidagi jismoniy tarbiya zvenosi;

Jismoniy tarbiya tizimi o'zida quyiagi asosiy elementlarni birlashtiradi:

- a) Jismoniy tarbiyaning maqsadi, vazifalari va prinsiplarining maqsadga muvofiqligi;
- b) Jismoniy tarbiya tizimida qo'llaniladigan vositalar – gimnastika o'yinlari, sport, turizm va boshqalar tipidagi jismoniy mashqlar;
- c) Turli shakldagi pedagogik jarayon mobaynida qo'llaniladigan usuliyat (ta'lim jarayoni, usuliyatlari, sport trenerovkasi va mustaqil mashg'ulotlarida foydalaniladigan)lar:
- d) Jismoniy tarbiya maksadida kishilarni uyushtirish shakllari;
- e) Jismoniy tarbiya mazmuni va natijalarida ifodalangan jamiyat va davlat talablari (normalar va dasturlar)

Jismoniy tarbiya tizimining taxlili masalalariga oid nazariy material rus olimlari A.D.Novikov, L.P. Matveev, G.T. Xarabugi va qator boshqa mualliflarning darsliklarida to'la yoritilgan. Jismoniy tarbiya jarayonining nazariy, uslubiy amaliyotining umumiyliги jismoniy tarbiya tizimining negizini tashkil qiladi.

Millatimizning bu soxadagi merosini o'rganish fanimizning asosiy vazifasidir. Jaxongirlarni yuzaga chiqargan yurtimizning elat va xalqlari jismoniy madaniyati tarixiy manbalarda o'zo'rnini olganligiga ishonchimiz komil. Shuni takidlash joziki, P.F. Lesgaft va uning shogirdi V.V Gorinevskiyalar sobiq sho'rolar jismoniy tarbiya tizimining asoschilari deb tan olinganligi jismoniy tarbiya nazariyasining

rivojlanishida munosib xissa qo'shgan olimlar sifatida jaxon jismoniy madaniyati fani namoyondalari qatoridan o'rin olganliklarini e'tirof etish lozimdir. P.F. Lesgaft (1837-1909) biolog, anatom, pedagog va katta jamoatchi sifatida inson shaxsining intellektual rivojlanishi uchun uning yashagan ijtimoiy muhiti va tarbiyasi rol o'ynashini ilmiy jixatdan asoslab berdi. Lesgaft tomonidan ishlanga "Maktab yoshidagi bolalarda jismoniy bilimlar" tizimi hozirgi kunda ham o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

V.V. Gorinevskiy (1857-1937) o'zining tibbiy-pedagogik faoliyatida Lesgaft fikrlarini rivojlantirib sobiq sho'rolar tuzumi jismoniy tarbiya tizimini rivojlantirishga katta xissa qo'shgan. U jismoniy mashqlar bilan shugu'llanuvchilar ustida o'tkazishni tadqiqot nazoratini qilishning ilmiy uslubiy kompleksini yaratdi.

P.F. Lesgaft va uning shogirdi V.V. Gorinevskiylarning ilmiy merosining qiymati shundaki, ularning jismoniy bilimlar va jismoniy tarbiya haqidagi ilmiy fikrlari amaliy va jamoatchilik tajribasi asosiga tayanganligidadir. So'ngi yillarda deyarli hamma sport turlarida kuzatilayotgan natijalarning o'sishini sportga bo'lgan e'tiborni yanada ortishi, sport fani taraqqiyoti va uning amaliyotga yaqinlashishi, trenerovka mashg'ulotlarini rejalashtirish hamda o'tkazishning ilg'or uslublari, moddiy-texnik sport bazasini yaxshilanishi, sport maydonlarida raqobatning kuchayishi bilan tushuntirish mumkin. Sportchilarning natijalarini o'sishini ta'minlaydigan eng muhim omillardan biri – bu trenerovka jarayonlarini tashkil qilish shakllarini takomillashtirish hisoblanadi.

Trenerovka mashg'ulotlarining 1 kunda nech mahaldan qancha vaqt davomida olib borishni rejalashtirish, xaftalik rejalashtirish, oylik rejalashtirish va yillik rejalashtirish asosida tashkil etish bu sportchilarning oldinda bo'ladigan musobaqalarga maksimum tayyor bo'lishini ta'minlaydi.

O'quv-mashg'ulot yig'ini tashkil etishda, yig'ini o'quv rejasi asosiy hujjat hisoblanadi. U quyidagi ma'lumotlarga ega bo'lishi lozim:

1. Yig'in maqsadi va vazifalari.
2. O'tkazish joyi.
3. O'tkazish muddatlari.
4. Ishtrokchilar soni.
5. Ma'muriyat, tibbiy va ilmiy xodimlar lavozimlari ko'rsatilgan xolda ularni soni.
6. Trenerovka sikli.
7. Bir kunda o'tkaziladigan trenerovka soni va vaqti.

8. Trenerovka vositalari ro'yxati, ularning har biriga ajratiladigan o'quv soatlari va soatlarning umumiy yig'indisi.

9. Nazariy mashg'ulotlar mavzulari ro'yxati, ularga ajratiladigan o'quv soatlari soni va soatlarni umumiy yig'indisi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, o'quv-mashg'ulot yig'inlari tugagandan so'ng ularni tahlil qilish orqali, yig'ini tashkillashtirish va o'tkazishdagi kamchiliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini belgilashda yordam beradi.

REFERENCES

1. Kodirov N. Problems of the globalization of information culture in the current time //Știință, educație, cultură. – 2020. – T. 4. – C. 272-274
2. Kadirov N. M. Social and physical experience of information and information culture //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 3. – C. 165-170.
3. Kodirov N. M. Transformation and globalization of information media //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 12. – C. 83-93.
4. Nodirbek Kodirov Mamasoliyevich. (2021). Current issues of formation of information culture in youth. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5770626>
5. Kodirov N. M. TRANSFORMATION AND GLOBALIZATION OF INFORMATION MEDIA //Scientific Bulletin of Namangan State University. – 2019. – T. 1. – №. 12. – C. 83-93.

MODA SANOATIDA “ZERO WASTE” NING O‘RNI VA UNING O‘ZIGA XOS KONSEPSIYASI

Nargiza Usmanova

MRDI libos dizayni kafedrası o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Zero waste - nol chiqindilar tushunchasi tobora ommalashib bormoqda. Bu chiqindilarni maksimal kamaytirishga asoslangan sanoat. Bundan tashqari, ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan chiqindini emas, balki inson faoliyati natijasida paydo bo‘ladigan chiqindilarni kamaytirish haqida so‘z yuritiladi.

***Kalit so‘zlar:** Zero waste, nol chiqindilar, moda, dizayn, qayta ishlash, ikkilamchi mahsulot, chiqindi.*

ABSTRACT

The concept of Zero waste is becoming increasingly popular. It is an industry based on maximum waste reduction. In addition, there is talk of reducing waste generated by human activities, rather than waste generated during the production process.

***Keywords:** Zero waste, zero waste, fashion, design, recycling, secondary product, waste.*

АННОТАЦИЯ

Концепция Zero waste становится все более популярной. Это отрасль, основанная на максимальном сокращении отходов. Кроме того, речь идет о сокращении отходов, образующихся в результате деятельности человека, а не отходов, образующихся в процессе производства.

***Ключевые слова:** Zero waste, ноль отходов, мода, дизайн, переработка, вторичный продукт, отходы.*

KIRISH

Har kuni millionlab odamlar tonnalab chiqindilarni tashlashadi. Dam olish paytida uning soni bir necha martaga ortadi. Bunday vaziyatni bugungi kunda deyarli har qanday shaharda ko‘rish mumkin va har yili tobora dahshatli miqyosda tus olib borayapti. Chiqindilarni kamaytirish muammosi – bu yangi muammo emas.

Chiqindilarga qarshi kurashning dastlabki harakatlari o‘tgan asrning 70-yillariga to‘g‘ri keladi. Bu borada *Zero waste* atamasini Amerikalik Pol Palmer amaliyotga taklif etdi va bu nol chiqindilar ma’nosini anglata boshladi.

Pol Palmer tomonidan taklif etilgan g'oya, elektronika ishlab chiqarishga tegishli edi, bu sohada chiqindilardan kimyoviy moddalar, erituvchi suyuqliklar ajratib olinar edi. Mashina va uskunalarda ishlatiladigan moylar neftni qayta ishlash zavodlariga yetkazib berila boshladi.

Keyinchalik nol chiqindi tushunchasini haqiqatda amalga oshirishga intilgan tashkilotlar paydo bo'la boshladi. Butun dunyoda "nol chiqindilar" mavzusida konferensiya va seminarlar o'tkazilishi mavzuning naqadar dolzarb ekanligini ko'rsatib turar edi. Aqshning Kolorado shtatida chiqindilarni qayta ishlash markazi paydo bo'ldi va San-Fransiskoda alohida chiqindi yig'ish joriy etildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Nol chiqindilar konsepsiyasi qanday vazifalarni hal qiladi?

"Nol chiqindi" tushunchasi vaqt o'tishi bilan dolzarbligini yo'qotmadi, aksincha, tobora keng tarqaldi. 2010 yilning oxirida Bea Djonson o'zining "chiqindisiz uy" nomli kitobida dunyoga qanday qilib hayotni osonlashtirish va chiqindilarni sotib olmaslik haqida, Zero Waste nol chiqindilar qoidalarini o'z hayotiga tadbiiq etish va hayotni barqarorlik tomonga o'zgartirdigan g'oyalarni berdi. Bu kitob Zero Waste konsepsiyasini aholi orasida ommalashtirishga turtki bo'ldi.

Asta-sekin xalqaro hamjamiyat ham moda sanoatining salbiy jihatlari haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lib, o'z mahsulotlarini xarid qilish orqali qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lgan korxonalarni tanlashga yanada ongli yondasha boshladi. Shunga ko'ra, ko'plab kompaniyalar o'z ishlab chiqarish quvvatlarini o'zgartira boshladilar, barqaror rivojlanish asosida yo'lga qo'yadilar va bu jarayonda ekologik yangiliklarga katta ahamiyat bera boshladilar.

Yevropa Ittifoqi Barqaror rivojlanish konsepsiyasiga o'zgartirish kiritish kerak degan tamoyil bilan iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy uchlikni nazarda tutadigan tarkibiy qismlarga afzallik berishni tanlaydi va ular orqali qayta ishlash va nol chiqindilar mexanizmlarini keng tadbiiq eta boshladilar.

Ijtimoiy o'zgarishlarning ahamiyatini ta'kidlamaslik ayniqsa mumkin emas. Shu munosabat bilan korxonalar amalga oshirayotgan ko'plab yangiliklar shaffoflikni oshirishga qaratilgan ta'minot zanjirlarining natijasi sanaladi. Shunday qilib, ushbu tadqiqot faqat ekologik yangiliklarni tahlil qilishiga qaratilmagan bo'lib, albatta barqaror rivojlanish korxonalari ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal qilishlari kerak edi. To'qimachilik sanoatining atrof-muhitga salbiy ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Birinchidan, u asosan qayta tiklanadigan resurslarga asoslangan yiliga o'rtacha 98 mln. tonna sintetik tolalar ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan katta miqdordagi neft zaxiralarini iste'mol qiladi.

Paxta yetishtirish uchun o'g'itlar, matolarni bo'yash va qayta ishlash uchun kimyoviy moddalar sarfi juda qimmatga tushadi. To'qimachilik sanoati, jumladan, paxta yetishtirish ham yiliga 93 mlr tonnaga yaqin suv sarflaydi. Dunyo aholisining soni ortib borayotgani bilan bu raqamlar faqat ortib boradi, shu bilan birga paxta eksport qiluvchi davlatlar (Xitoy, Hindiston, Aqsh, Pokiston, Turkiya) hozirdanoq suv resurslarini cheklash va kamaytirish muammolariga duch kelmoqdalar. Shunday qilib, Xitoy hududlari to'qimachiligida, tolalarning 80-90% ga toza suv yetishmasligi tufayli sintetik ip ishlab chiqariladi. [yangi to'qimachilik iqtisodiyoti: modaning kelajagini qayta ishlash, 2017; 38].

Sanoatning atrof-muhitga yana bir salbiy ta'siri ifloslanishdir. Yuqorida aytib o'tilganidek, ekotizimlar ifloslanishi kimyoviy ishlab chiqarish ifloslanishlari bilan bevosita bog'liq. To'qimachilik sanoatida ishlatiladigan kimyoviy bo'yoqlarda kuchli toksin bo'lib, bioakkumulyatsiyaga (tanada to'planishga qodir) va "gormonal buzuvchilar" sanaladi. [Perry, 2018]. Bundan tashqari, yiliga million tonna kiyim-kechak ishlab chiqariladi, uning 73% keraksiz va utilizatsiya qilingan tovarlar singari yoqib yuboriladi. To'qimachilik mahsulotlarining ko'pchiligi qayta ishlanmaydi. Shuni ham ta'kidlash joizki, sintetik tolalardan tayyorlangan kiyimlarni yuvishda, ularni yemirilishi va keyinchalik dunyo okeanining mikroplastika bilan ifloslanishi jarayonida mavjud.

Yevropa Ittifoqi atrof-muhitni muhofaza qilish chora-tadbirlari va jamiyat farovonligini ta'minlash borasida iqtisodiy o'sishning muvaffaqiyatli kombinatsiyasida yetakchi hisoblanadi.

Yevropa Ittifoqi institutlarining rasmiy hujjatlari va bayonotlari uning barqaror rivojlanish tamoyillariga sodiqligini bildiradi. Ekologik innovatsiyalarga, ularni moliyaviy qo'llab-quvvatlashga va ushbu sohaga investisiya kiritish bilan bog'liq risklarni kamaytirishga katta e'tibor qaratmoqda. Ayniqsa, ishlab chiqarish mas'ullar va iste'mol g'oyasini targ'ib qilish chora-tadbirlarini o'z ichiga oladi, kiyim-kechakning tarqalish, qayta ishlash harakat rejasi va moliyaviy usullardan barqaror rivojlanish maqsadida foydalanishni rag'batlantirishadi.

ZERO WASTE chiqindilarni kamaytirishda ilg'or surilayotgan loyihalardan bo'lib, ko'plab mashhur brendlar tabiatga keltirilayotgan zararni kamaytirishga, qayta ishlab chiqarishga o'tmoqdalar. "Yashil obraz"ga aylanishga ulgurigan yirik ishlab chiqarish fabrika va zavodlari ko'paymoqda. Bularga misol tariqasida kiyim-kechak sanoatida H&M brendini misol keltirish mumkin.

Chiqindilarga qarshi kurashda ishtirok etish va chiqindilar miqdorini sezilarli darajada kamaytiradigan yo'lni tanlash muhim. Chiqindilarni qayta ishlash zarurati paydo bo'la boshlagandan buyon bu strategiya o'zining tamoyillariga ega bo'ldi.

Prinsipning asosiy ma'nosi shundaki, keraksiz narsalar to'planishi, qayta ishlanishi va yangi mahsulot ishlab chiqarish uchun material sifatida xizmat qilishi kerak.

Shisha, plastik sumkalar, shippak, shinalarni bir idishga tashlab bo'lmaydi, bularning barchasi asrlar davomida parchalanib yo'qolishi dargumon. Axlalni qayta ishlatish ekologik jihatdan ancha qulay: eski shishadan - yangi shishalar, vazalar, idishlar yasash; poyafzaldan - sport maydonchalari uchun sirt ishlab chiqarish; plastik - krossovkalar, mebel elementlari, zargarlik buyumlarini yaratish Yer sayyorasini chiqindilardan kamaytirishning eng ishonchli yo'llaridan sanaladi.

Organik chiqindilar alohida e'tiborga loyiqdir. Ular kompost qilish uchun ishlatiladi va keyinchalik o'sayotgan gullar, sabzavot, ziravorlar uchun o'g'it sifatida foydalanish mumkin. Maydalangan organik chiqindilar kanalizatsiyaga kirganda va tegishli texnologiya mavjud bo'lganda undan biogaz ishlab chiqariladi.

Kompyuterlar va maishiy texnikada ishlatiladigan komponentlar ham qayta ishlanadi. Ulardan yangi qismlar yaratilgan.

Tabiiy resurslar iste'molini kamaytirish.

Plastik sintetik materialdir. Biroq, tabiiy resurslardan olingan xom ashyo ishlab chiqarishda ishlatiladi. Bular mis, po'lat, shisha, alyuminiy. Bu xom ashyolardan tayyorlangan mahsulotlarni qayta ishlash yangilarini ishlab chiqarishni kamaytirishga yordam beradi. Ishlab chiqarish va paydo bo'lish jarayonida elektr energiyasi va suv sarfini tejash texnologiyalaridan foydalanish ham muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina mamlakatlarda tabiiy suv resurslaridan odamlar o'z yehtiyojlari uchun suvni jo'mrakdan emas, balki tabiiy manbalardan olish orqali foydalanadilar.

Nol chiqindilar tushunchasi plastik, batareyalar, kimyoviy moddalar chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi, bu esa o'z navbatida atrofimizdagi dunyoga salbiy ta'sirni kamaytiradi, atrof-muhitni himoya qiladi.

Nol chiqindilar strategiyasining besh tamoyili:

Refuse -ingliz tilidan tarjima qilingan "rad yetish" degan ma'noni anglatadi.

Reduce — "kamaytirish".

Reuse — "qayta ishlatish".

Recycle - "qayta ishlash" deb tarjima qilinadi;

Rot - asosiy tamoyillaridan biri kompost ishlab chiqarish bilan bog'liq.

Qoida № 1. Refuse - Rad etish

Hayotimizda biz voz kechishimiz mumkin bo'lgan ko'p narsalar mavjud.

Polietilen sumkalar. Supermarketga xarid uchun kirish, har safar turli o'lchamdagi yangi paketlarni sotib olish bilan tugaydi. Ular bizning uyni keraksiz jihoz bilan to'ldiradi va axlatga chiqadi. Ko'p odamlar paketlarni qayta – qayta ishlatishadi. Mahsulotni qadoqlash va saqlash uchun qaytadan foydalanadilar. Lekin ularni butunlay tark etish mumkin. Mato yoki to'rdan tayyorlangan sumkalarni do'konga olib borish yaxshidir. Bir mato sumka 22 ming paketdan foydalanishdan asraydi.

Bir martalik idishlar. Bir martalik qoshiq va vilkalar o'rniga bambukli yoki metallardan ishlangan anjomlardan foydalanishingiz mumkin.

Kiyim, poyabzal. Yangi bluzka, shim, sport poyabzali sotib olishdan avval o'ylang? Balki siz bu kiyimni kiymassiz? Bu esa faqat javonda ortiqcha joy egallaydi.

Suvenirilar. Ulardan ko‘pini sotib olmang. Ba‘zan chiroyli joylarni faqat xotirada saqlab qolishning o‘zi ham yetarli bo‘ladi.

Qog‘oz mahsulotlari, vizitkalar, broshyuralar.

Kerakli ma‘lumotlarni tasvirga oling va shu bilan telefoningizda o‘zingiz uchun kerakli ma‘lumotlarni saqlang.

Gigiena mahsulotlari. Plastik tish cho‘tkalari o‘rniga bambuk tutqichli cho‘tkalardan foydalaning. Salfetkalar va oshxona qog‘ozini mato sochiq bilan almashtiring. Shampunlar, idishlarni yuvish vositalari, ko‘zoynak va sirtlarni maxsus qayta ishlatiladigan dispenserlarga quyish kerak va har safar yangi plastik idishlar sotib olmang.

Arzon mahsulotlar. Ko‘pincha past narxlardagi tovarlar faqat bir marta ishlatilishi mumkin, shundan so‘ng ularning yaroqlilik sifati buziladi va tashlanadi. Qayta-qayta ishlatilishi mumkin bo‘lgan sifatli narsalarni sotib olish yaxshiroqdir.

Qoida №2. Reduce - Kamayish

Keyingi tamoyil kamaytirishdir. Ehtimol, siz sotib olgan mahsulotlarning aksariyati sizga kerak bo‘lmaydi. Siz bir yoki ikki marta kiyim kiyasiz, yangi shampunlar yarim bo‘sh shishalar bilan bir qatorda saqlanadi. Agar siz xolatni batafsilroq ko‘rib chiqsangiz, har bir odamning uyidagi narsalarning yarmidan ko‘pi hech qachon ishlatilmaydi.

Ortiqcha buyumlarni quyidagicha kamaytirish mumki:

Kiyim va poyabzal sonini qisqartirish. Barcha ortiqcha kiyimlarni muhtojlarga yoki ikkinchi qo‘l xaridiga berish mumkin. Hamda e‘lon taxtalari yoki internet magazin orqali olx.uz orqali sotish mumkin. Eskirgan kiyimlar chang artish uchun ishlatiladi va zerikarli jinsilardan kalta shimlar tikishingiz mumkin.

Kosmetika miqdori. O‘nlab boshqa turdagi vositalar ichidan eng samaralisini tanlab qoladiring. Ba‘zi kosmetikalar esa o‘zingiz tomondan tayyorlangan bo‘lishi ham mumkin. O‘simliklar, mevalarni ishlatadigan ko‘plab reseptlar mavjud. Ular kam kimyoviy moddalarni o‘z ichiga oladi, ko‘plab foydali xususiyatlarga ega.

Mahsulotlar soni. Och qorinda do‘konga borish ma‘qul emas, balki to‘q xolatda borishga harakat qilib ko‘ring. Agar inson och bo‘lsa, katta miqdorda o‘ziga kerak emas oziq-ovqat sotib olishga sababchi bo‘ladi. Bu sotib olingan mahsulotlarni ayrimlarini, siz tanovul ham qilmasdan tashlab yuborishingiz mumkin.

Keraksiz narsalar soni. Biz tez-tez uyga "yaltiroq" va ko‘pincha keraksiz bo‘lgan va ayrim hollarda kerak bo‘lishi mumkin bo‘lgan narsalarni sotib olamiz.

Xaridlar sonini kamaytirish nafaqat iste‘molni kamaytiradi, balki byudjetingizga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, tabiatni ortiqcha chiqindilardan asralishiga sabab bo‘ladi.

Qoida № 3. Reuse - Qayta ishlatish

Reuse - ko‘p insonlar amal qilmaydigan tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ba‘zilar uchun bu qashshoqlik sanalsa, boshqalar uchun bu nogigienik ko‘rinadi. U takroriy, takroriy foydalanishga asoslangan.

Oziq-ovqat uchun plastik mahsulotlarni qayta ishlatmaslik yaxshiroqdir. Ularni ortiqcha sotib olish kerak emas, balki shisha idishlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Yirtiq yoki singan buyumni tashlashga shoshilmang. O‘zingiz tuzatishga harakat qiling yoki uni ta‘mirlash uchun topshiring. Odatda yangi narsa sotib olishdan ko‘ra eski jihoz uchun kamroq xarajat qilinadi. Bu poyabzal, telefonlar, maishiy texnika, kiyim – kechak uchun amal qiladi.

Qoida № 4. Recycle - Qayta ishlash

Keyingi qoida qayta ishlash hisoblanadi. Chiqindi mahsulotlar qayta ishlangan sanoat sanaladi. Har bir inson bu jarayonga hissa qo‘shishi mumkin. Siz axlat tashlashni saralash jarayonidan boshlashingiz muhim.

Plastik deyarli parchalanmaydi. Agar u umumiy axlatga kirsam, u asrlar davomida Yerni, suvni va atmosferani zaharlaydi. Plastik qayta ishlanishi murakkab, qimmat jarayon. Agar siz uni yo'q qilishning aniq tartibiga rioya qilmasangiz, bu inson tanasiga va hayvonlar organizmiga salbiy ta'sir ko'rsatib, davolanmaydigan kasalliklarga olib kelib, zararli mikropartikullar hosil qiladigan chiqindilariga aylanadi. Ekologlarning fikricha ular biz ichadigan suvda ham bor deb hisoblaydilar.

Qog'oz va karton. Chiqindi qog'oz zavodlarga yuboriladi va yangi qog'oz mahsulotlari ishlab chiqarish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Borgan sari siz do'konlarda ikkilamchi ishlab chiqarish mahsuloti deb yozilgan daftarlarni, tualet qog'ozini ko'rishingiz mumkin.

Aralash axlat. Chiqindilar Yerda uzoq yil davomida saqlanadi, atrof-muhitga salbiy ta'sir etib, zararli moddalar chiqaradi.

Oddiy axlatni ajratish choralari nol chiqindilar konsepsiyasining samarali qismidir, uni amalga oshirish har bir kishi uchun mavjud.

Qoida №. 5. Kompost ishlab chiqarish

Strategiyaning keyingi tamoyili Rot hisoblanadi. Organik chiqindilarni alohida saqlash tavsiya etiladi. Siz ulardan gumus qilishingiz va mahalliy o'simliklarni yetishtirish uchun foydalanishingiz mumkin. Maxsus texnologiyalar mavjud bo'lganda ulardan biogaz ishlab chiqariladi.

XXI asrda chiqindilarsiz qanday yashash mumkin?

Zamonaviy insonning hayoti doimiy iste'molga asoslangan. Elektronika, maishiy texnika, avtomobil ishlab chiqaruvchilari o'z mahsulotlarini qisqa vaqt ichida ishlatishimiz va keyin yangi modellarni sotib olishimiz uchun reklama biznesini yo'lga qo'yishgan.

Agar insonlar quyidagi qoidalarga rioya qilsalar Zero Waste konsepsiyasi ishlay boshlaydi:

- o'zingizni axlatni ajratishga o'rgating. Shvesiya oilalarining katta qismining xonadonida bir necha alohida idishlar bor, ularda chiqindilar ajratiladi;
- qayta ishlangan materiallardan tayyorlanganligini qayd etgan holda tovarlar sotib olish;
- qayta ishlatiladigan sumkalar va idishlardan foydalaning;
- o'z turmush tarzingizni qayta ko'rib chiqing. O'zining foydalilik xususiyatini tezda yo'qotadigan, chiqindilarga aylanadigan narsalardan voz kechish mumkin. Ko'p hollarda batareyalar o'rniga akumulyatorlardan foydalanish mumkin;

- boshqalarga oʻrnak boʻlish, bolalarni, yaqinlaringizni “chiqindilarni” ajratishga oʻrgatish. Hatto umidsizlik ham asta-sekin "nol chiqindilar" tamoyilining ishlashiga yordam beradi.

XULOSA

Xulosa sifatida shuni aytishimiz kerakki, oʻzbek xalqida azaliy ortiqcha buyumlar va mahsulotlarni isrof qilish uvol, uning javobi bor degan tamoyilda sharqona tarbiya berilib kelinadi. Zamonaviy dunyoda Yer sayyorasini ortiqcha buyumlardan asrash, chiqindilarni qayta ishlash texnologiyalarini rivojlantirish, insonlarni zaruratsiz buyum va jixozlarni sotib olishdan qaytarish Zero Waste strategiyasining asosi hisoblaniladi. Vaziyatni oʻzgartirish uchun imkoniyatlar har bir inson uchun ochiq, ularni hayotingizda amalga oshirish kifoya.

REFERENCES

1. Дедю, И. И. Экологический энциклопедический словарь / И. И. Дедю. – Кишинев : Гл. ред. Молд. сов. энцикл. – 1990. – 406 с
2. Greta Eagan, *Wear No Evil: How to Change the World with Your a. Wardrobe* (Philadelphia, 2014).
3. *Frontline Fashion* (документальный фильм), 2016.
4. Safia Minney, *Slow Fashion* (Northampton, UK, 2016).
5. Lucy Siegle, *To Die For: Is Fashion Wearing Out the World?* (London, 2011).
6. Qizi, Y. S. M., & Muratovna, X. U. (2021). LIBOS DIZAYNI TA'LIMIDA EKOLOGIK–INNOVATSION MATOLARNING AHAMIYATI VA ZAMONAVIY MODA–KOSTYUM DIZAYN SANOATIGA TADBIQ ETISHNING ISTIQBOLLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(4), 240-251.
7. «Забери» zaberi.market
8. «Гопсвоп» [instagram.com/gopswap/](https://www.instagram.com/gopswap/)
9. Global Fashion Exchange, globalfashionexchange.org
10. Ненужные вещи olx.uz

ЧАСТОТА ВСТРЕЧАЕМОСТИ ГРИБКОВЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ДЕТЕЙ ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА

**Тогаев Ахрор Туракулович,
Абдуллаев Фаррух Абдуллаевич,
Алламуродова Шахноза Илхом кизи**
Термезский филиал Ташкентской медицинской академии

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о паразитарных грибах у человека, их классификация, путях их передачи, заболеваемости детей школьного возраста и их заразности. С целью определения самой высокой заболеваемости грибковыми инфекциями у детей школьного возраста за последние 6 мес был проанализирован журнал частной клиники дерматовенерологии. Из 58 зарегистрированных детей у 28 (48%) была диагностирована трихофития, у 19 (32%) – разноцветный лишай, у 11 (19%) - микроспория.

***Ключевые слова:** грибок, школа, дети, трихофития, лишай.*

МАКТАБ ЁШИДАГИ БОЛАЛАРДА ЗАМБУРУҒ КАСАЛЛИКЛАРИНИНГ УЧРАШ ДАРАЖАСИ

**Тогаев Ахрор Туракулович,
Абдуллаев Фаррух Абдуллаевич,
Алламуродова Шахноза Илхом кизи**
Тошкент тиббиёт академияси Термиз филиали

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада инсонларда паразитлик килувчи замбуруғлар, уларнинг таснифи, юкиши йуллари, мактаб ёшидаги болаларда учраши даражаси, юқумлилиги ҳақида маълумотлар келтирилган. Мактаб ёшидаги болаларда сунгги 6 ойликда энг куп ташиxisланган замбуруғ касалликларини аниклаш мақсадида дерматовенерология клиникаси беморларни кайднома килиши журнали тахлил килинди. Руйхатга олинган 58 нафар мактаб ёшидаги болаларнинг 28 нафарида (48 %) трихофития, 19 нафарида (32 %) ранг-баранг темиратки, 11 нафарида (19 %) микроспория ташиxisи куйилганлиги аникланди ва тахлил олиб борилди.

***Калит сўзлар:** замбуруғ, мактаб, болалар, трихофития, темиратки.*

FREQUENCY OF FUNGAL DISEASES IN SCHOOL-AGE CHILDREN

Togayev Ahror Turakulovich,

Abdullayev Farrux Abdullayevich,

Allamurodova Shahnoza Ithom kizi

Termez branch of the Tashkent Medical Academy

ABSTRACT

The article provides information about parasitic fungi in humans, their classification, ways of their transmission, morbidity in school-age children and their infectivity. In order to determine the highest incidence of fungal infections in schoolchildren over the past 6 months, a journal of a private clinic of dermatovenereology was analyzed. Of the 58 registered children, 28 (48%) were diagnosed with trichophytosis, 19 (32%) with versicolor, and 11 (19%) with microsporia.

Key words: fungus, school, children, trichophytosis, lichen.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность. Грибковые инфекции не щадят ни младенцев, ни лиц пожилого возраста. По данным ВОЗ, каждый пятый житель нашей планеты страдает каким-либо грибковым заболеванием, а также частота таких заболеваний по всему миру составляет 20-70% всего населения. С каждым днем число таких больных, невзирая на очевидные успехи и достижения медицины, значительно увеличивается.

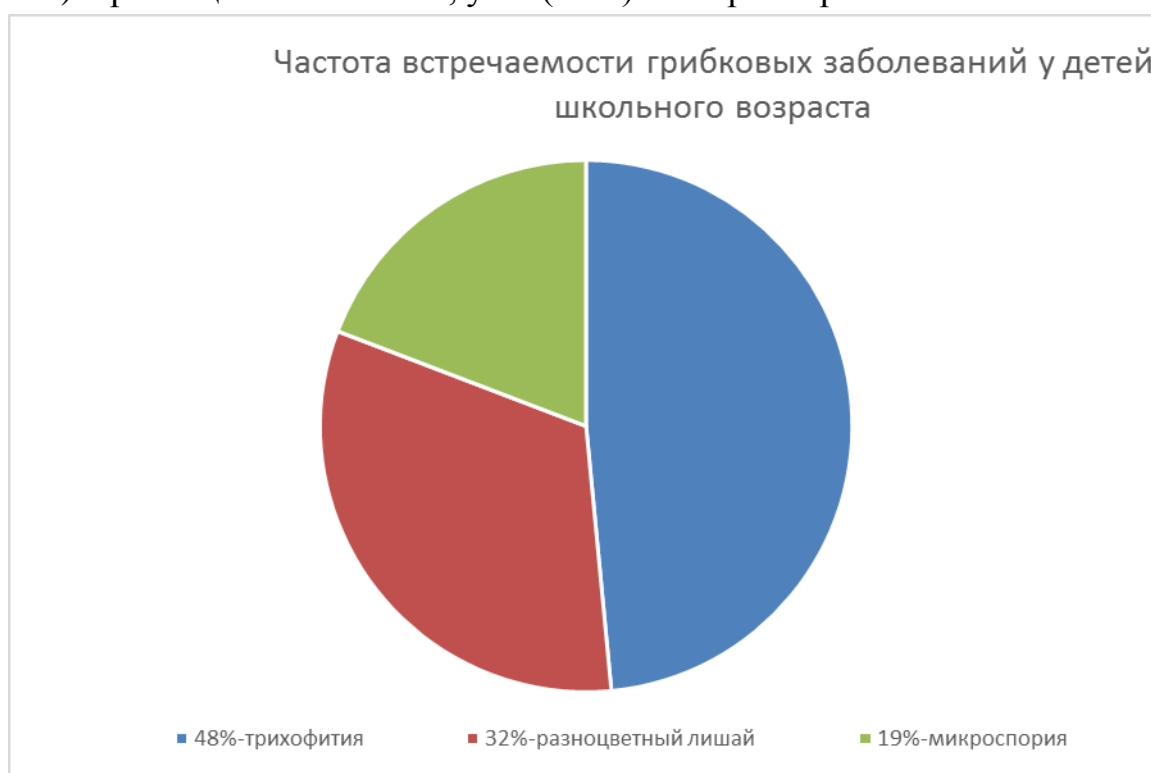
Классификация. Согласно классификации Н. Д. Шеклакова (1967; модифицирована в 1976 г.) выделяют следующие формы грибковых заболеваний: 1) кератомикозы — характеризуются поражением рогового слоя эпидермиса (отрубевидный (разноцветный) лишай, узловатая трихоспория); 2) дерматомикозы — характеризуются поражением эпидермиса, дермы и ее придатков: ногтей и волос (эпидермофития паховая, эпидермофития стоп, руброфития, микроспория (антропонозная, зоонозная), трихофития (антропонозная, зоонозная), фавус); 3) кандидоз; 4) глубокие микозы (мицетома, хромомикоз, споротрихоз, кокцидиоидоз, гистоплазмоз, бластомикозы, криптококкоз); 5) псевдомикозы — эритразма, актиномикоз.

Эпидемиология. Инфицирование грибами происходит двумя путями. Прямой путь передачи инфекции имеет место при контакте с почвой, растениями, больными животными или больным человеком, непрямой — при соприкосновении с различными вещами и предметами, бывшими в

употреблении у больных, а также через предметы ухода за животными. Некоторыми грибковыми заболеваниями (поверхностная трихофития, микроспория и др.) болеют преимущественно дети дошкольного и школьного возраста, другими (рубромикоз, глубокие системные микозы и др.) — преимущественно взрослые. Для отдельных грибковых заболеваний характерны сезонность массовости заражения (например, для зоофильной микроспории — осенью, для зоофильной трихофитии — летом) и сезонность в обострении процесса (например, микоз стоп — весной и летом).

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ.

С целью определения самой высокой заболеваемости грибковыми инфекциями у детей школьного возраста за последние 6 мес был проанализирован журнал частной клиники дерматовенерологии. Было установлено 58 случаев грибковых заболеваний у детей школьного возраста. Из 58 зарегистрированных детей у 28 (48%) была диагностирована трихофития, у 19 (32%) – разноцветный лишай, у 11 (19%) - микроспория.

ВЫВОДЫ.

Трихофития — это заразное заболевание, которое поражает кожу, ногти и волосы. Возбудителем болезни являются патогенные для человека и животных грибы рода *Trichophyton*. В народе трихофитию называют “стригущий лишай”

из-за специфического внешнего вида очагов на волосистой части головы: грибок как будто “выстригает” округлые участки, обламывая волосы на уровне 1-2 мм от кожи. Дерматологи включают трихофитии в группу антропозоонозных дерматомикозов. В последнее время случаи трихофитии участились: среди пациентов стало больше детей школьного возраста, а также взрослых. Опасения вызывает тот факт, что появились стертые и атипичные формы болезни. Это увеличивает число носителей заразных грибков в популяции, а также осложняет диагностику.

Разноцветный лишай-это инфицирование кожи *Malassezia furfur*, клинически характеризующееся образованием множественных бессимптомных шелушащихся пятен, цвет которых варьирует от белого до желто-коричневого, коричневого и розового.

Возбудителем данного заболевания является дрожжеподобный грибок, который существует в трех формах: округлой *Pityrosporum orbiculare*, овальной *Pityrosporum ovale* и мицелиальной *Malassezia furfur* (способны изменяться друг в друга).

Помимо отрубевидного лишая *Pityrosporum ovale* вызывает фолликулит и играет основную роль в патогенезе себорейного дерматита.

Все это представители дрожжей, которые постоянно находятся на человеческой коже. Причиняют проблемы только при некоторых обстоятельствах (обычно только визуальные и возможность заразить постоянного полового партнера). Относительно распространены. Заболевание обычно встречается у подростков и молодых мужчин, часто также в жарком климате.

Основной причиной вероятно считается несоблюдение гигиены (редкое мытье тела и смена постельного и нательного белья), от чего могут появляться первые очаги заражения на спине и между лопатками как труднодоступные места.

Микроспория – это грибковое заболевание с поражением волос, гладкой кожи с вовлечением или без вовлечения пушковых волос, чрезвычайно редко ногтей, вызываемая грибами рода *Microsporum*.

Помимо медицинского названия, у данного грибкового заболевания имеется еще одно широко распространенное наименование – стригущий лишай.

Термин «стригущий лишай» является традиционным обозначением группы заболеваний кожи и волосистой части головы, при которых поражаются волосы и происходит их обламывание, вследствие чего образуются проплешины. А

поскольку еще 100 лет назад врачи не умели определять возбудителей инфекций ввиду отсутствия соответствующих методик, то все заболевания классифицировались, описывались и назывались преимущественно по внешним проявлениям. Именно поэтому микроспория была названа стригущим лишаем. Однако с развитием науки и техническим прогрессом врачи смогли выявлять не только признаки заболеваний, но и выделять их возбудителей, что стало буквально прорывом. В этот период удалось установить, что заболевание, которое всегда называли стригущим лишаем, может вызываться двумя видами патогенных грибков – *Trichophyton* и *Microsporum*. И тогда разновидность стригущего лишая, вызываемую грибками рода *Trichophyton*, стали называть трихофитией, а *Microsporum* – соответственно, микроспорией. Но поскольку внешние признаки и течение трихофитии и микроспории очень похожи, то за этими двумя инфекциями осталось прежнее общее название – стригущий лишай. Таким образом, согласно современным представлениям, микроспория является грибковой инфекцией (микозом), поражающей кожу, волосы, крайне редко ногти, и одновременно считается одной из разновидностей стригущего лишая.

REFERENCES

1. Орипов, Ф. С., Дехканов, Т. Д., & Блинова, С. А. (2015). Функциональная морфология апудоцитов тощей кишки кроликов при антенатальном воздействии пестицидом. *Здоровье, демография, экология финно-угорских народов*, (4), 41-42.
2. Шамсиев, Ж. А., Саидов, М. С., & Аипов, Р. Р. (2017). Ультразвуковая сонография в диагностике аноректальных мальформаций у детей. *Колопроктология*, (3S), 49а-50.
3. Юсупов, Ш. А. (2009). Диагностическая значимость ультразвуковой сонографии при аппендикулярных перитонитах у детей. *Сибирский медицинский журнал (Иркутск)*, 86(3).
4. Аскарлова, З. З. (2020). Частота патоморфологических изменений эндо-миометрия в развитии аномальных маточных кровотечений у женщин в перименопаузе. *Достижения науки и образования*, (2 (56)).

QANDLI DIABET KASALLIGINI GLUKOMETR ASBOBIDA ANIQLASH

Mamadaliyeva Z.R.

Samarqand Davlat Tibbiyot Instituti Biokimyo kafedrası assistenti,

Jo'raboyev M.M.

Davolash ishi fakulteti talabasi.

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda qandli diabet kasalligini ko'plab insonlarda kechayotganini ko'rib kelmoqdamiz. Biz shu kasallikni davolash, oldini olish, kasallik darajalarini bilish va tekshiruv jarayonlarini yanada osonlashtirishimiz kerak. Qandli diabet kasalligiga kasallik ta'sir etuvchi omillar bo'lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo'ladi. Qandli diabet kasalligi asoratlari oqibatida ichki organlar yetishmovchiligi kelib chiqadi.

Kalit so'zlar: Giperglikemiya, glukometr, testpaloskasi, giperkortitsizm, insulin, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, ateroskleroz, stenokardiya, genetik geterogenlik, endokrinologiya,

АННОТАЦИЯ

Сегодня мы видим, что диабет поражает многих людей. Нам необходимо упростить процесс лечения, профилактики, определения масштабов этого заболевания и его скрининга. Сахарный диабет не развивается при отсутствии факторов, способствующих заболеванию, но предрасположенность к нему высока. Осложнения сахарного диабета приводят к висцеральной недостаточности.

Ключевые слова: гипергликемия, глюкометр, тестостерон, гиперкортицизм, инсулин, тепелоскоп, глюкометр-ручка, атеросклероз, стенокардия, генетическая гетерогенность, эндокринология,

ABSTRACT

Today, we see that diabetes affects many people. We need to make the process of treating, preventing, knowing the extent of this disease, and screening it easier. Diabetes does not develop in the absence of factors that contribute to the disease, but the susceptibility is high. Complications of diabetes result in visceral insufficiency.

Keywords: Hyperglycemia, glucometer, testosterone, hypercorticism, insulin, tespaloscope, glucometer pen, atherosclerosis, angina, genetic heterogeneity, endocrinology,

KIRISH

Qandli diabet (lot. diabetes mellitus, «saxar kasalligi») — glyukoza o'zlashtirilishi buzilishi bilan bog'liq bo'lgan va insulin gormonining nisbiy yoki mutlaq yetishmovchiligi yuzaga keladigan endokrin kasalliklar guruhi. Buning oqibatida giperglikemiya — qonda qand miqdorining turgun oshishi kuzatiladi. Kasallik surunkali kechishi, shuningdek uglevod, yog', oqsil, mineral va suv-tuz metabolizmi buzilishi bilan xarakterlanadi.

Tavsifi: Qonda glyukoza miqdorining me'yordan oshib ketishi qandli diabetning birinchi alomati hisoblanadi. Inson organizmida insulin ishlab chiqarilishi uchun me'da osti bezi hujayralari (beta-hujayralar) javobgar. U gormon hujayralarga glyukoza o'zlashtirishga yordam beradi. Qandli diabetda insulin kam miqdorda ishlab chiqariladi, qonda glyukoza miqdori oshadi. Biroq, glyukoza insulinsiz o'zlashtirila olmasligi sababli hujayralarda glyukoza yetishmovchiligi kuzatiladi. Bu metabolik kasallik irsiy yoki orttirilgan bo'lishi mumkin. Insulin yetishmasligida terida yiringli va boshqa kasalliklar paydo bo'lishi, tishlar, buyrak, asab tizimi shikastlanishi, ateroskleroz, stenokardiya, glukometr, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, rivojlanishi, ko'rishning buzilishi kabi ikkilamchi patologiyalar kuzatiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Diabet rivojlanishi sabablari: Hozirgi vaqtda qandli diabetga irsiy moyillik isbotlangan hisoblanadi. 1-tip diabetda genetik geterogenlik kuzatiladi, ya'ni kasallik turli gen guruhlari tomonidan chaqirilishi mumkin. 1-tip patologiyani aniqlashda laborator-klinik ko'rsatkich sifatida qonda me'da osti bezining β -hujayralariga antitanalarning aniqlanishi xizmat qiladi. Nasldan-naslga o'tish xarakteri to'liq o'rganilmagan. Diabetni patogenetik asoslari kasallik turiga bog'liq. Bir-biridan tubdan farq qiluvchi ikki turi farqlanadi. Zamonaviy endokrinologiya kasallikning tasniflanishini shartli deb atasa ham, uning har bir turida davolash strategiyasini belgilash muhim ahamiyatga ega.

Kasallik rivojlanishining asosiy sabablariga:

Irsiyat sabablari- kasallik tasir etuvchi omillar bo'lmaganda rivojlanmaydi, lekin moyillik yuqori bo'ladi.

Semizlikka sabablar - ortiqcha vazn ikkinchi turdagi diabet shakllanishiga olib keladi.

Qandli diabet kasallikni davolanmasa quyidagi kasalliklar kelib chiqadi. Insulin ishlab chiqarish uchun javobgar β -hujayralari shikastlanishiga olib keluvchi kasalliklar. Ularga pankreatit, me'da osti bezi saratoni, boshqa endokrin bezlar kasalliklari kiradi. Virusli infeksiyalar - qizamiq, suvchechak, yuqumli gepatit va

boshqa kasalliklar. Ushbu infeksiyalar diabet rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ayniqsa, xavf guruhida bo'lgan insonlar uchun xos hisoblanadi. Asabiylashish, stress, asabiylashishdan yiroq bo'lish tavsiya etiladi. Yosh ortishi bilan har o'n yilda diabet rivojlanish ehtimoli ikki barobarga ortadi. Bu ro'yxatga ikkilamchi diabet chaqirishi mumkin bo'lgan omillar kiritilmagan, chunki asosiy omil bartaraf etilganda kasallik ham tuzalib ketadi.

Bundan tashqari, kasallik rivojlanishiga quyidagi omillar tasir o'tkazishi mumkin:

Feoxromositoma — buyrak usti bezi o'simtasi, natijada insulinga aks ta'sir etuvchi gormonlar ko'p ishlab chiqariladi;

Buyrak usti bezlari giperfaolligi (giperkortitsizm); Gipertireoz; Jigar sirrozi; Uglevodlarga sezuvchanlik buzilishi;

Vaqtinchalik giperglikemiya - qonda glyukoza miqdorining vaqtinchalik oshishi.

Muammoning eng muhim asosi to'qima bilan insulin o'zaro ta'sirlashuvi buzilishi hisoblanadi. Glyukoza organizmga hayotiy jarayonlarni davom ettirish uchun asosiy energiya substrati sifatida kerak. To'qimalarga glyukozaning o'tmasligi, glyukozaning glikogen sifatida jigarda depo bo'lib to'planmasligi uning qo'ndagi miqdorini oshishiga sabab bo'ladi. Ana shu o'zgarishlar qandli diabet nomini oladi. Har qanday giperglikemiya haqiqiy diabet deb sanalmaydi. Faqat insulin ta'sirida kechadigan o'zgarishlarga bunday kasallik deb qaraladi.

Patogenez: Me'da osti bezining endokrin hujayralari tomonidan yetarli miqdorida insulin ishlab chiqarilmasligi. Insulinning organizm to'qimalari hujayralari bilan o'zaro ta'sirlashuvining buzilishi (insulinorezistentlik).

Buning sabablariga: insulin uchun maxsus retseptorlarning strukturasi o'zgarishi yoki miqdorining kamayishi, insulinni o'zining tuzilishi o'zgarishi, hujayralar ichida retseptorlardan organellalarga signallar uzatilish mexanizmining buzilishi.

Yuqorida aytilganidek, qandli diabet ota-onadan farzandlarga o'tishi mumkin. Ota-onaning biri ushbu xastalik bilan kasallangan bo'lsa, uning nasl surishi ehtimoli 1-tip uchun 10%, 2-tip uchun 80% ni tashkil etadi.

Pankreatik yetishmovchilik (1-tip diabet). Eski nomlanishi insulinga bog'liq diabet. Ko'pincha yoshlar, 40 yoshgacha bo'lganlar, ozg'in insonlar aziyat chekadi. Kasallik og'ir kechadi, davolash uchun insulin beriladi. Ushbu tipdagi diabet rivojlanishida dastlabki jarayon — me'da osti bezi endokrin hujayralarining (Langergans orolchalari) massiv buzilishidir. Buning oqibatida qonda insulin keskin miqdorda pasayib ketadi. Hujayralarning buzilishiga virusli infeksiyalar, onkologik kasalliklar, pankreatit, me'da osti bezining toksik shikastlanishi, stressli holatlar, turli

autoimmun kasalliklar sabab bo'lishi mumkin. Insonda bu kasallik genetik ravishda determinatsiyalangan va 6 xromosomada joylashgan qator genlarning nuqsoni tomonidan moyillik yaratib berilgan boladi. Ushbu nuqsonlar organizmning me'da osti bezi hujayralariga bo'lgan autoimmun agressiyani kuchaytiradi va β -hujayralarning regeneratsion qobiliyatiga salbiy ta'sir o'tkazadi. Shuningdek, provokatsion omillar sifatida oshqozon osti bezi hujayralarining uzoq muddatli gipoksiyasi, uglevod va yog'larga boy, oqsil esa kam bo'lgan parhez ham xizmat qilishi mumkin. Bu hujayralarning sekretor funksiyasi pasayishi va oxir-oqibat ularning nobud bo'lishiga olib keladi. Hujayralarning massiv nobud bo'lishidan keyin ularning autoimmun shikastlanishi mexanizmi faollashadi. Diabetni 1-turidan butunlay davolanib bo'lmaydi, lekin ba'zi hollarda bez faoliyati me'yorda ushlanib, parhezga amal qilinsa, kasallik ortiqcha bezovta qilmaydi. Doimiy ravishda sun'iy insulin qabul qilish talab etiladi. Insulin oshqozon-ichak traktida parchalanib ketishi bois, u faqat inyektsiya orqali kiritiladi. Qat'iy parhezga amal qilib, ovqat ratsionidan yengil hazm bo'luvchi uglevodlarni (shakar, shirinliklar, mevali sharbatlar) butunlay chiqarib tashlash kerak.

Ekstrapankreatik yetishmovchilik (2-tip diabet). Eski nomlanishi-insulinga bog'liq bo'lmagan diabet. Ko'pincha yoshi kattalar, semizlikdan aziyat chekadigan (asosiy xavf omili, bemorlarning 80% da tana vaznining ortiqchaligi qayd qilinadi), 40 yoshdan oshgan kishilar xastalanadi. Retseptorlar strukturasi o'zgarishi yoki sonining kamayishi natijasida gormon bilan ta'sirlasha olmaydi. Shuningdek ba'zida gormonni o'zining tuzilishi o'zgarishi ham mumkin (genetik nuqsonlar). Semizlikdan tashqari, 2-tip diabetning xavf omillariga quyidagilar kiradi: Qarilik; chekish; alkogol iste'mol qilish; arterial gipertoniya; surunkasiga ortiqcha ovqatlanish; kamharakat hayot tarzi. Diabetning 2-tipiga irsiy moyillik bo'lishi isbotlangan. Bunga gomezigotali egizaklarda kasallik mavjud bo'lishining 100% mos kelishi ishora qiladi. Kasallikni davolashda har doim ham insulin kerak bo'lavermaydi. Faqatgina malakali shifokor davolash tartibini belgilay oladi. Avvalo, bunday bemorlarga parhez buyuriladi. Shifokor tavsiyasiga amal qilish muhim ahamiyatga ega. Tana vaznini me'yorga kelguncha asta-sekin, oyiga 2-3 kg dan tushirib borish tavsiya etiladi. Parhezga amal qilmaganda qonda shakar miqdorini tushiruvchi dorilar, eng og'ir hollarda insulin buyuriladi.

Alomatlari: Qandli diabet belgilari bosqichma-bosqich rivojlanadi va sekinlik bilan namoyon bo'la boshlaydi. Asosan qonda glyukoza miqdorining yuqori bo'lishi kuzatiladi. Bemorlarda kasallik paydo bo'la boshlanganida quyidagi asosiy alomatlar seziladi: Polidipsiya - qondirib bo'lmas doimiy chanqoqlik, poliuriya - siydikda

erigan glyukoza hisobiga osmotik bosimning ortishi natijasida kunlik peshob ajralishining oshishi, polifagiya - doimiy qondirib bo'lmas ochlik. Modda almashinuvi buzilishi oqibatida yuzaga keladi.

Ozib ketish — ayniqsa diabetning 1-tipi uchun xarakterli. Hujayralarning energetik almashinuvida uglevod ishtirok etmasligi sababli oqsil va yog'larning faol katabolizmi tufayli sodir bo'ladi. Bundan tashqari kasallikning ikkilamchi belgilari ham mavjud. Ular asta-sekin rivojlanadi va har qanday turdagi diabet uchun xarakterlidir. Doimiy ravishda og'izning quruqligi, tana vaznining kamayishi yoki birdan oshib ketishi, terining kuchli qichishi va quruqlashishi, teri va yumshoq to'qimalarda yiringli yarachalar paydo bo'lishi, mushaklarning kuchsizligi va haddan tashqari terlash, har qanday yaralarning qiyin tuzalishi, ko'rish buzilishi, bosh og'rig'i, aylanishi va aqliy faoliyatning pasayishi, yurak og'rig'i, jigarning kattalashishi, oyoqlarda og'riq va yurishning buzilishi, teri, ayniqsa oyoqlarda sezgirlik kamayishi, yaralar paydo bolishi, qon bosimining oshishi, yuz va oyoq shishishi, bemordan atseton hidi kelishi.

Tashxislash: Agar kasallik mavjudligiga shubha bo'lsa uni tasdiqlash yoki inkor qilish kerak bo'ladi. Buning uchun bir qator laboratoriya va instrumental diagnostik usullar bor va bu tahlillar yordamida kasallikka aniq tashxis qo'yilishi mumkin. Ularga: qonda glyukoza miqdori och qolganda glyukoza miqdorini aniqlash, glyukoza sezuvchanlik sinovi och holatda va ovqatdan keyin ikki soat otib qondagi glyukoza miqdorini solishtirish, glikemik kuzatuv kun davomida qondagi qand miqdorini bir necha bor tahlil qilish. Davolash samarasini o'rganish uchun qo'llaniladi, siydikda glyukoza, oqsil, oq qon hujayralari mavjudligini tekshirish, siydikda atseton mavjudligini tekshirish, qonda glikolizlangan gemoglobin miqdorini aniqlash, qonning biokimyoviy tahlili, qondagi endogen insulinni aniqlash, EKG — diabet oqibatida miokard ko'rgan zararni aniqlash, UTT, kapilyaroskopiya kabilar yordamida qon tomirlar shikastlanish darajasini o'rganish. Diabet bilan kasallangan barcha bemorlar quyidagi mutaxassislar bilan maslahatlashishi kerak. Endokrinolog, kardiolog, nevrolog, oftalmolog, jarroh.

Kasallik darajalari: Kasallikni jiddiyligiga qarab tasniflash juda muhim sanaladi. Asosan glikemiya darajasiga qarab farqlanadi. Darajalanish tashxis qo'yishda yordam beradi va asoratlarni oldini olishda muhim rol o'ynaydi. Tibbiy yozuvlarga qarab kasallik qanday kechayotganini, asoratlar og'ir-yengilligini bilib, farqlash mumkin.

1-daraja: Kasallanish orasida eng yaxshi ko'rsatkich hisobanib, har qanday davolash jarayoni kasallikni ana shu darajaga tushirishga qaratilgan bo'ladi. Qand

miqdori insulin bilan butunlay qoplanadi, glyukoza darajasi 6-7 mmol / l atrofida, glyukozuriya (glyukozani siydik bilan ajralishi) uchramaydi, boshqa ko'rsatkichlar ham me'yorda boladi. Kasallik fonida rivojlangan patologiyalar uchramaydi, asoratlarni kuzatilmaydi. Bunday natijaga davolash kursiga to'liq amal qilish va parhez tutish yordamida erishiladi.

2-daraja: Bu darajada insulin qand miqdorini biroz qoplay olmayotganidan dalolat beradi. Ko'zlar, buyraklar, yurak, qon tomirlari, oyoqlarda, nerv tolalarida shikastlanishlar mavjud bo'ladi.

3-daraja: Bu darajada kasallik faol rivojlanayotgani va uni dori-darmonlar bilan ushlab turib bo'lmasligi kuzatiladi. Glyukoza miqdor 3-14 mmol / l atrofida, glyukozuriya doimiy bo'ladi, yuqori proteinuriya kuzatiladi, shikastlangan organlar asta-sekin belgi berishni boshlaydi. Ko'rish o'tkirligi tez pasayib ketadi, gipertoniya kuzatiladi, oyoqlarda va barmoq uchlarida sezuvchanlik kamayadi.

4-daraja: Bu darajada mutlaq dekompensatsiya kuzatiladi va qilgan muolajalar (agar bo'lsa) umuman foyda bermayotganidan dalolat beradi. Glyukoza miqdori jiddiy raqamlargacha (15-25 mmol / l va undan kop) ko'tariladi, qand miqdorini tushirishga urinish yaxshi samara bermaydi. Siydik orqali oqsil ajralishi yanada faollashadi. Buyraklar yetishmavchiligi yuzaga keladi, terida yaralar va gangrena uchrashi mumkin. Komaga tushish xavfi o'ta yuqori. Qonda glyukoza miqdori biroz oshgan va 7-10 mmol / l atrofida boladi, glyukozuriya uchramaydi. Boshqa ko'rsatkichlar ham biroz me'yordan oshgan bo'ladi.

Qonda glukoza miqdorini aniqlash

Kerakli asboblarni: glukometr, tespaloskasi, glukometr ruchkasi, strillangan paxta, bir martalik rezina qo'lqop, etil spirit, skalifikatr.

Ishni bajarish tartibi:

1. Glukometr asbobini tayyor holatga keltirish
2. Glukometr asbobining ruchkasiga skalifikatrini o'rnatish
3. Glukometr asbobiga tespaloskasini o'rnatish
4. Qandli diabet bilan kasallangan bemorning qo'lidan qon olish
5. Qonni glukometr asbobining tespaloskasiga qo'yish
6. Glukometr asbobida glukoza miqdori aniqlandi

Natija: Qonda glyukoza miqdori normada 3,3-6,1 mmol/l. Agar glukometr asbobida glyukoza miqdori normadan oshib ketsa qandli diabet kasalligi kelib chiqadi.

XULOSA

Glukometr asbobining afzalligi quyidagilardan iborat.

1. Bemor qisqa muddat ichida aniq ko'rsatkichlar miqdorida qon tarkibidagi glyukoza miqdorini aniqlaydi

2. Hech qanaqa navbat kutmaydi va vaqt sarflamaydi

3. Milligramm olingan qonda hamma tahlil to'liq aniq bo'ladi.

Qandli diabetni davolash

Uglevod almashinuvini kompensatsiya qilish, asoratlarni oldini olish va davolash, tana vaznini me'yorga keltirish, bemorga tushuncha berish, uglevod almashinuvi kompensatsiyasiga ikki yo'l bilan erishiladi. Diabet turiga qarab turli usullar yordamida hujayralarni insulin bilan ta'minlash. Parhezga amal qilish yordamida organizmga uglevodlar tushishini bir maromda ushlab turish. Parhez uglevod, yog' va oqsil miqdori bo'yicha muvozanatlashtirilgan bo'lishi kerak. Ovqatlanish ratsionidan yengil o'zlashtiriladigan uglevodlarni butunlay chiqarib tashlash kerak. Davolashni minimal dozalardan boshlash tavsiya etiladi. Uglevod almashinuvi kompensatsiyasi va glikozuriya bo'lmaganda doza oshiriladi. Gipoksiya rivojlanishi mumkinligi inobatga olinib, ushbu guruh preparatlari miokard yoki boshqa organlarida ishemik o'zgarishlar mavjud bo'lgan bemorlarga ehtiyotkorlik bilan buyurilishi kerak. Ba'zi bemorlarda qandni pasaytiuvchi preparatlarning samaradorligi pasayishi kuzatilishi mumkin. Bu me'da osti bezining sekretor faolligi pasayishi bilan bog'liq va oxir-oqibat bunday preparatlarning besamarligiga va insulinoterapiyaga o'tish kerakligiga olib keladi.

Insulinoterapiya: Insulin teri ostiga maxsus shprints yoki pompa-dozator yordamida kiritiladi. Insulin bilan davolash uglevod almashinuvini maksimal darajada kompensatsiyalash, gipo- va giperglikemiyaning oldini olish va shu tarzda diabet asoratlarini profilaktikasini ta'minlashga qaratilgan. Insulinoterapiya 1-tip diabetli bemorlar uchun hayotiy zarur hisoblanadi. 2-tipda esa ba'zi hollarda qo'llanilishi mumkin. Qo'llash uchun ko'rsatmalar: 1-tip qandli diabet; ketoatsidoz, diabetik giperosmolyar, giperlaktidemik koma, qandli diabetda homiladorlik va tug'ruq; 2-tip diabetni boshqa usullar bilan davolashning besamarligi; Kasallik vaqtida tana vaznining sezilarli darajada pasayib ketishi, diabetik nefropatiya.

Bugungi kunda insulin preparatlarining ko'plab turlari mavjud. Ular ta'sir davomiyligi (ultraqisqa, qisqa, ortacha va davomli), tozalanish darajasi (monopikli, monokomponentli), maxsusligi (inson, cho'chqa, buqa, gen muhandisligidan olingan va boshqalar) bo'yicha farqlanadi.

REFERENCES

1. Tohir Ibragimov, “Qandli diabetni yengish mumkinmi? Toshkent-2019. 148b
П.И.Сидорова, А.Г.Солопья, И.А.Нодирова Н.Н.Мулыкова.“Сахарный диабет:
психосоматические аспекты Маскива-2019 218b.
2. Mamadaliyeva Z.R., Saidmurodova Z., Tirik organizilarda mikroelementlarning
ahamiyati. Samarqand-2015 yil. 34b.
3. R.A.Sabirova —t.f.d, prof, Biologik kimyo Toshkent Ijod-print 2020 yil. 187b.

SIFATLI G'ALLA URUG'INI TAYYORLASH VA O'RIM-YIG'IMI PAYTIDA KOMBAYNLARNING ISH O'NIMDORLIGINI ORTTIRISH TADBIRLARI

Каиров Махамматдин Уразбаевич

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
dotsenti, texnika fanlari nomzodi

Nurabaev Jalgas Jaksilikovich

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti tayanch
doktoranti, jalgas-n88@mail.ru

ANNOTATSIYA

Maqolada o'rug'lik g'alla hosilini nest-nobud qilmastan to'laligicha yig'ib olishda, respublikamizning tuproq-iqlim sharoitiga qarab chet el firmalari «Keys», «Class», «Newholland» va «Sampo» kabi kombaynlardan samarali foydalanish va uning ish o'nimdorligini orttirish bo'yicha ayrim tadbirlar keltirilgan. O'rug'lik g'alla hosilini saranjamlab olishda, mavjud kombaynlardan foydolanish davrida mutaxassislar tomonidan yo'l qo'yilayotgan ayrim kamchiliklar keltirib o'tilgan va bu kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: G'alla, urug', muxandis, texnika.

РЕКОМЕНДАЦИИ ДЛЯ ПРИГОТОВЛЕНИЯ КАЧЕСТВЕННЫХ СЕМЯН ЗЕРНОВЫХ КУЛЬТУР И ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ КОМБАЙНОВ ПРИ СБОРКЕ УРОЖАЯ

Кайпов Махамматдин Уразбаевич

доцент Каракалпакский институт сельского хозяйства и агротехнологии,
кандидат технических наук

Нурабаев Жалгас Жаксылыкович

базовый докторант Каракалпакский институт сельского хозяйства и
агротехнологии

jalgas-n88@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье посевной материал убирают целиком, не уничтожая зерновой урожай, В зависимости от почвенно-климатических условий республики принимаются меры по эффективному использованию и повышению

производительности комбайнов зарубежных компаний, таких как «Keys», «Class», «Newholland» и «Sampo». Были отмечены некоторые недостатки в управлении семенными культурами, использовании экспертами существующих комбайнов и даны рекомендации по устранению этих недостатков.

Ключевые слова: *Зерно, семена, инженер, техника.*

MEASURES TO INCREASE THE PRODUCTIVITY OF COMBINERS DURING PREPARATION OF QUALITY GRAIN SEEDS AND HARVESTING

Каиров Махматдин Уразбаевич

Assistant Professor Karakalpak Institute of Agriculture and Agrotechnology

Candidate of Technical Sciences

Nurabaev Jalgas Jaksilikovich

base doctoral student of the Karakalpak Institute of Agriculture and

Agrotechnology, jalgas-n88@mail.ru

ANNOTATION

The article describes some measures to effectively use and increase the productivity of foreign companies such as Keys, Class, Newholland and Sampo, depending on the soil and climatic conditions of the country, in the complete harvesting of grain without destroying it.

Some shortcomings in the management of seed crops, the use of existing combines by experts were noted, and recommendations were made to address these shortcomings.

Key words: *Grain, seeds, engineer, technique.*

KIRISH

O'rug'lik g'alla hosilini qisqa muddatlarda nest-nobud qilmastan to'laligicha saranjamlab olishda fermer rahbarlari, kombaynchilar va muxandis mutaxassislari g'alla o'rimiga kata mas'uliyat bilan qarashi kerak [1].

Hozirgi davrda Respublikamizda g'alla hosilini «Keys», «Class», «Newholland» «Sampo» kabi firmalarning kombaynlari yordamida bir o'tishda o'rib-yanchib olinmoqda. Bu chet el kombaynlaridan samarali foydalanish uchun daladagi g'allaning hosildorligi kamida 30...40 s/ga bo'lishi zarur. Dalani pechak, chirmoviq, qorasho'ra kabi va temir-tersaklardan tozalash maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunki begona o'tlar, asosan qora sho'ra kombayning barabaniga va baraban osti dekalariga, rotor va sovalagichlariga tiqilib g'alla urug'ining sifatining pasayishiga olib keladi.

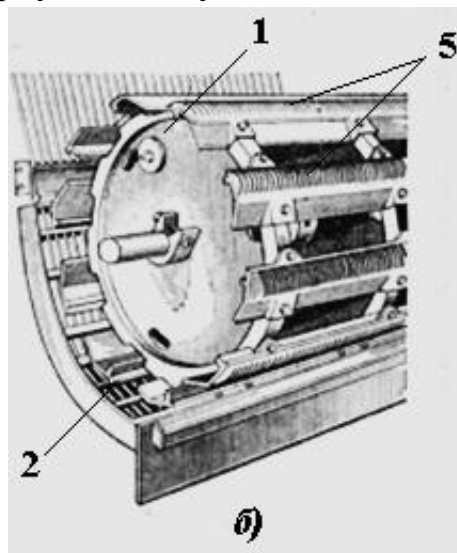
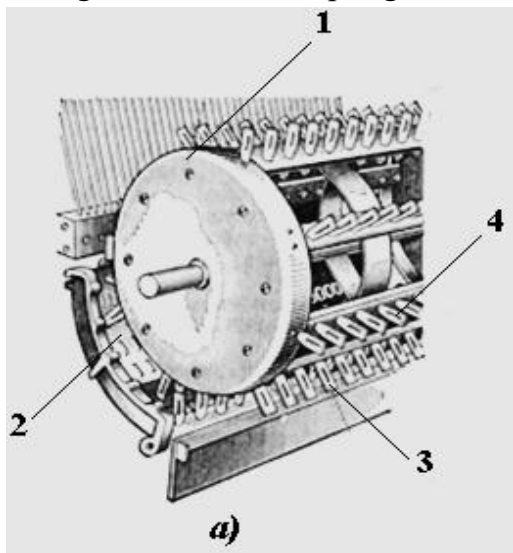

Shuningdek bu kamchiliklar kombayn barabanlarini harakatga keltiruvchi tasmalarning, reduktorlar detallarining, pichoqlarning, boshoq va don elevator zanjirlariga o'rnatilgan qalaklarining tez yeyilishiga olib keladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Sifatli g'alla urug'ini o'rib-yanchib olish uchun g'allaning namligi 18% dan ortiq bo'lmasligi zarur. Malakali muxandis mutaxassislarining takidlashicha kombaynlarni g'alla dalalariga tushirmasdan oldin daladan bir qism g'alla massasini o'rib olib qulda burab sindirganimizda, olingan namunaning kamida 90%i sinishi kerak. Shuningdek kombayn dalaga tushirilib g'allani o'rib boshlaganida kombaynning oldingi va orqa qismlaridan ko'p miqdorda chang chiqishi kerak deb takidlaydi.

O'rim-yig'im paytida sifatli g'alla urug'ini o'rib-yanchib olish uchun kombaynlar savagichli baraban bilan jihozlangan bo'lishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Shunki savagichli barabanning asosiy parametrlari hisoblangan uning diametri, uzunligi, savagichlar soni, taglikning o'lchamlari va barabanning aylanma tezligi to'g'ri rostlangan bo'lsa g'allani o'rib-yanchib olishda yaxshi natija beradi (1-rasm). Lekin hozirgi paytta baraban savagichlari qo'lda tayyorlanib, kombaynlarda foydalanilgan holatlari aniqlangan. Bunga yo'l qo'yib bo'lmaydi.

1-rasm. Shtiftli(a)va savagichli (b) barabanning o'mumiy ko'rinishi.

1- barabanlar; 2-qo'zg'almas taglik; 3-taglikdagi shtiftlar; 4 -barabandagi shtiftlar; 5-savag'ich; 6-taglik tishlari

Hozirgi paytda ayrim fermer xo'jaliklarida ertalabki chiq tushgan paytida va begona o'tlarning ko'pligidan kombaynning texnik sozligini saqlash va ish unimdorligini orttirish maqsadida kombaynlarda shtiftli barabanlardan foydalanib kelmoqda. Lekin bu barabanlar bilan jihozlangan kombaynlarda g'alla hosilining

shikastlanish yoki donning ma'lum qismining sinish xolatlari kuzatiladi, natijada bu don urug'likka yaramaydi. Shuningdek boshhoqlar shnegining va don elevator zanjirlariga o'rnatilgan qalaklarning nosozligi, to'kuvchi va chiqaruvchi shneklar kanotlarining nosozligi, ya'ni pichoq yuzasiga o'xshab yeyilishi urug'lik g'allani sindirib salbiy ta'sirini ko'rsatadi, natijada urug'ning sifati pasayadi.

Urug'lik g'allani o'rib-yanchib olish paytida bitta novga alohida kombayn va don tashuvchi avtotransport vositasi ajratiladi. Lekin kombaynlarni bir daladan ikkinchisiga o'tish tadbirlari to'liq bajarilmaydi. Kombayn bir navdan ikkinchi navni o'rub-yanchib olishda uning ichi to'liq tozalanishi kerak. To'liq tozalangan kombaynning ishidan kamida 200...250 kg don massasi chiqishini yoddan chiqarmaslik kerak.

Dastlab jatka tagida qolgan donlarni, qiya kameradagi, yanchish barabani tagidagi, elevatorlar tagidagi va bunker ishidagi to'kuvchi va chiqaruvchi shneklar tagidagi, shuningdek kombaynning tozalash qismida qolgan donlar tozalab olinishi zarur. Respublikamizning tuproq-iqlim sharoitiga qarab bir daladagi g'allaning hosilining ikkinchisidan anchagina farq qilishi bizga ma'lum, bu esa kombaynni yangidan rostlash va sozlashni talab etadi.

Kombayn dalaning uzida g'alla hosilining miqdoriga kura jatkadagi urish apparatining asosiy parametrlari, motovilaning aylanish tezligi, yanchish barabanining aylanish tezligi, tozalash qismidagi ventilyatorning aylanish chastotasi va kombaynning yurish tezliklari rostlanadi.

XULOSA

Kombaynning to'g'ri roslanganini yoki rostlanmaganligini dalaning o'zida tekshirish zarur. Kombayn 50 metrdagi bug'dayni o'rgandan keyin u to'xtatiladi, agar 1 m² maydonda 10-15 donadan ortiq don to'kilgan bo'lsa, kombayn qaytadan roslash talab etiladi. Mazkur tadbirlar o'rug'lik g'alla hosilini qisqa muddatlarda nobud qilmasdan yig'ishtirib olishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

REFERENCES

1. Toshboltaev M., Astonaqulov K. G'alla o'rini mas'ulyati.// O'zbekiston qishloq xo'jaligi. –Toshkent, 2015. -№5.-S.7-8.
2. M.Shoumarova, T.Abdillaev. Qishloq xo'jaligi mashinalari. Toshkent, O'qituvchi,2002.-424 b.
3. Спецификация запасных частей CLAAS.DOMINATOR 150-130.-CLAAS. KGaAmbH-04/2012.-С.495.

ИЗУЧЕНИЕ ВАХ И ПРИМЕСНОГО СОСТАВА ПОЛУЧЕННОГО ПЯТИКРАТНОЙ ПЕРЕПЛАВКОЙ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО КРЕМНИЯ НА СОЛНЕЧНОЙ ПЕЧИ

Маншуров Шерзод Туйчибоевич

старший преподаватель кафедры «Математики и естественно-научных
дисциплин» Алмалыкского филиала ТГТУ

E-mail: manshurov_sh@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются вопросы изучения вах и примесного состава полученного пятикратной переплавки металлургического кремния на солнечной печи.

Ключевые слова: *полупроводник, очистка технического кремния бесхлоридным методом, солнечная плавка на открытом воздухе, глубокая примесь, омическими контактами, самоорганизация, масс-спектрографе “Elan DRC-II”.*

ABSTRACT

The article analyzes the issues of studying the VAC and the impurity composition of the obtained fivefold remelting of metallurgical silicon in a solar furnace.

Keywords: *semiconductor, purification of technical silicon by the chloride-free method, solar melting in the open air, deep impurity, ohmic contacts, self-organization, Elan DRC-II mass spectrograph.*

ВВЕДЕНИЕ

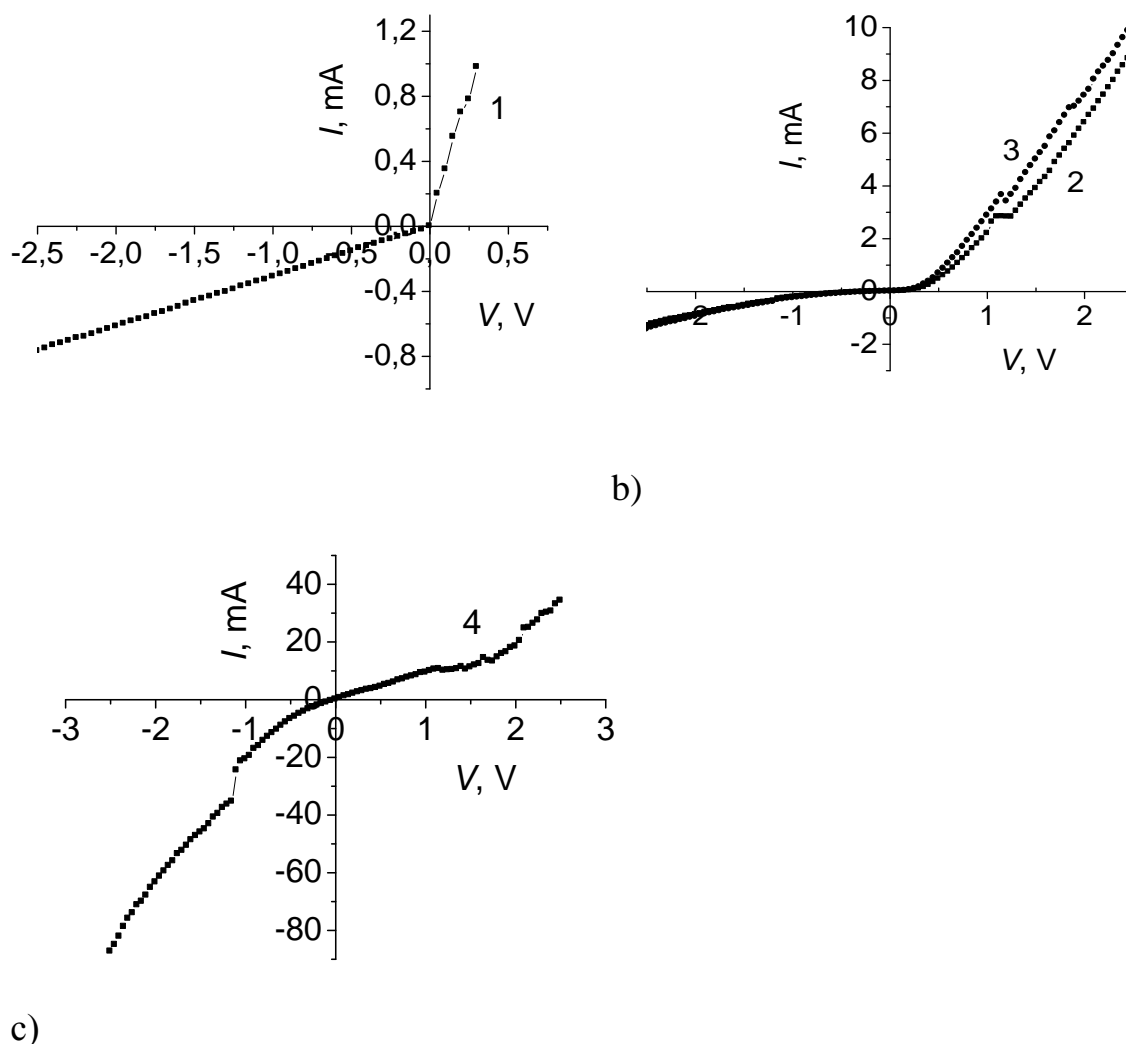
Поскольку кремний всё ещё остаётся основным материалом полупроводниковой электроники, сохраняется и интерес к поискам новых, экологически чистых методов его получения. В связи с этим представляется интересным предложенный в [1, 2] метод очистки металлургического кремния на открытом воздухе в солнечной печи.

Энергетическая независимость развитых стран в обозримой перспективе неизбежно будет сопряжена с наличием освоенной сырьевой базы и производств, нацеленных на создание средств прямого преобразования солнечной энергии.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Нами были также исследованы и вольт-амперные характеристики этих структур с обычными омическими контактами. Результаты представлены на

рис. 1. Видно, что при температуре 30°C появляются выпрямляющие свойства, подобно тому, как это отмечалось в [3] для структур, изготовленных из восьмикратно переплавленного кремния.

Рис.1. Вольт-амперные характеристики $n\text{-Si}$ – структуры с омическими контактами, изготовленной из пятикратно солнечно-переплавленного технического кремния при различных температурах: кривые 1- 30°C (а), 2- 50°C , 3- 100°C (b), 4- 150°C (с).

На масс-спектрографе “Elan DRC-II” было исследовано пространственное распределение примесей вдоль образца в весовых и атомных %. Результаты этого исследования представлены на рис.2 и 3.

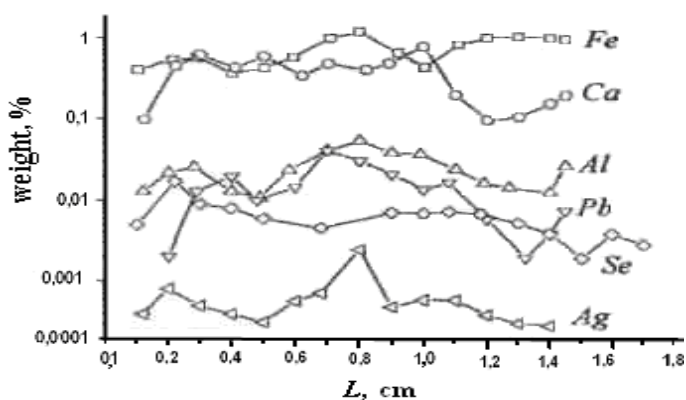

Рис.2. Пространственное распределение примесей по длине образца в весовых процентах.

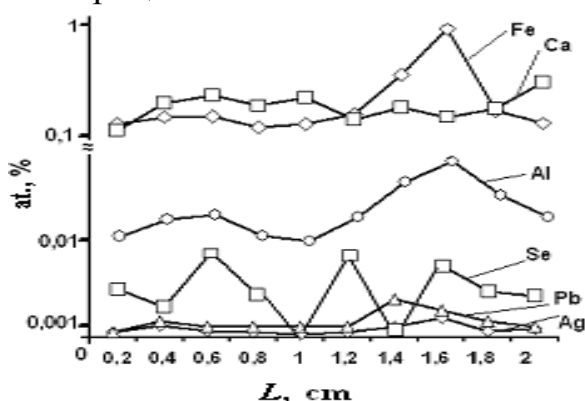

Рис.3. Пространственное распределение примесей по длине образца в атомных процентах.

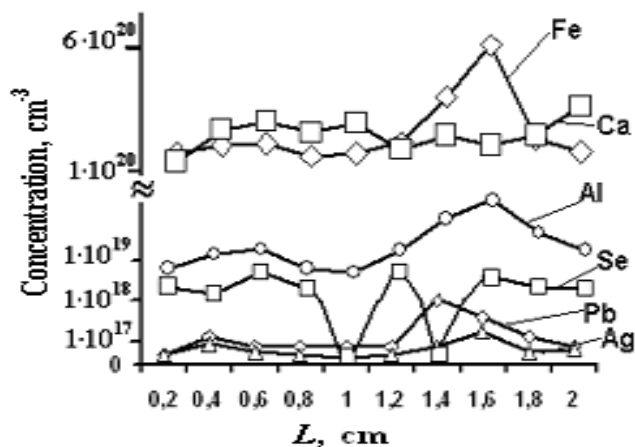

Рис.4. Пространственное распределение концентрации примесей вдоль образца.

Проведённые исследования показывают, что распределение всех без исключения примесей носит не просто неравномерный, но в той или иной степени периодический характер [4]. Попытаемся понять, какие физические процессы могут привести к столь необычному распределению примесей.

Как известно, количество вакансий в материале всегда сильно зависит от температуры (см. например [20]):

$$V_{vac} = N_a \exp(-\Delta E_{vac} / kT), \quad (1)$$

где $N_a \approx 10^{22}$ см⁻³, ΔE_{vac} - энергия активации вакансий, которая обычно составляет 1-3 эВ в зависимости от материала.

ВЫВОДЫ

Таким образом, в результате пятикратной переплавки металлургического кремния марки КРЗ на открытом воздухе на солнечной печи он был очищен до 99,1 ат.%, что подтверждает результаты работы [3] - бесхлоридный, экологически чистый метод переплавки на солнечной печи является перспективным.

Полученный кремний достаточно высокой чистоты обладает рядом весьма необычных свойств – при небольших изменениях температуры изготовленная из него полупроводниковая структура с простыми омическими контактами превращается в генератор тока и (или) напряжения (~ 0.75 мкА и 0.7 мВ).

REFERENCES

1. Абакумов А.А., Захидов Р.А., Харченко В.В. Плавление и кристаллизация слитков поликристаллического кремния с применением гелио концентрирующих установок // Гелиотехника, 1997. №3. С. 78-82.
2. Саидов А.С., Абакумов А.А., Саидов М.С. Солнечно-радиационная плавка поликристаллического кремния // Гелиотехника, 2003. №1. С. 96-97.
3. Саидов А.С. Термоэлектретные свойства технического кремния, полученного восьмикратной переплавкой на солнечной печи // Альтернативная энергетика и экология. 2010. №3 (83). С. 22-25.
4. Саидов А.С., Лейдерман А.Ю. Маншуров Ш.Т. Альтернативная энергетика и экология. 2011. № 5. 27-33с.

VEB DASTURLASHDA Yii2 FREYMVORK

Ne'matov Oybek Erkin o'g'li

Toshkent kimyo-texnologiya instituti Shahrisabz filiali o'qituvchisi.

Telefon: +998(88)154-47-77

E-mail – on.1349@mail.ru

ANNOTATSIYA

Veb dasturlashda texnologiyalar ahamiyati, Yii2 freymvorkni qo'llanilishi va undagi avfzalliklar. Yii2 freymvorkni windows operatsion tizimida o'rnatish uchun materillar hamda usullar. Loyihalarni ishlab chiqishda ushbu freymvork imkoniyatlaridan foydalanish.

Kalit so'zlar: Freymvork, Yii2, PHP, MVC, Gii.

АННОТАЦИЯ

Важность технологий в веб-программировании, использование фреймворка Yii2 и его преимущества. Материалы и способы установки фреймворка Yii2 в операционной системе Windows. Использование возможности этого фреймворка в реализации проектов.

Ключевые слова: Фреймворк, Yii2, PHP, MVC, Gii.

ABSTRACT

The importance of technologies in web programming, the use of the Yii2 framework and its advantages. Materials and methods for installing the Yii2 framework in the Windows operating system. Using the capabilities of this framework in the implementation of projects.

Keywords: Framework, Yii2, PHP, MVC, Gii.

KIRISH

Hozirgi kunda axborot texnologiyalari (IT) sohalar tarmog'ida web dasturlash sohasi eng keng tarqalgan va eng ko'p yuqori natijalarga erishgan sohalardan biri bo'lib, undagi imkoniyatlarni yanada rivojlantirish borasida texnologiyalarning o'rni kattadir.

Veb dasturlashda loyihani tez, oson va tartibli ishlab chiqish uchun, dasturlash tillari bilan bir qatorda CMS (Content Management System – Kontentlarni Boshqarish Tizimi) va Freymvork (dasturiy ta'minot platformasi, loyihalash qolipi) texnologiyalari imkoniyatlaridan foydalaniladi. Bugungi kunda CMS va freymvorklarni juda ko'p turlari yaratilgan, ular ichida eng ommalashgan CMSlar:

WordPress, 1C-bitrix, Joomla, Drupal va OpenCart bo'lsa, freymvorklardan: Django, Spring, Laravel, Yii, React va Angular hisoblanadi. Shular qatoridan;

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Yii (Yes It Is) - bu tez ishlovchi komponentli PHP freymvork bo'lib, zamonaviy veb ilovalarni tez yaratish uchun mo'ljallangan. Yii texnologiyasini barcha turdagi veb ilovalar yaratishda qo'llash mumkin. Uning komponentli strukturasi va keshlashni juda zo'r qo'llab-quvvatlashi evaziga, bu freymvork asosan portallar, forumlar, CMS, magazinlar yoki RESTful ilovalar kabi katta proyektlar uchun qo'l keladi.

Ko'plab PHP freymvork singari Yii ham kodni tashkillashtirish uchun MVC (Model- View-Controller – Model-Ko'rinish-Nazoratchi) modelidan foydalanadi.

Yii freymvork yordamida, loyihalashni ma'lum bir qolip asosida tartibli dizaynlash, sodda, aniq, tushunarli va murakkabsiz kodlarni yozish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Bu freymvork ko'plab dastur ishlab chiqaruvchilar tomonidan qo'llab-quvvatlanib, rivojlantirilib kelinmoqda.

Yii freymvorki ko'plab tasdiqlangan va foydalanishga tayyor xususiyatlarni taqdim etgan, relatsion va NoSQL ma'lumotlar ombori uchun yaratilgan ActiveRecord, ya'ni ma'lumotlar omboridagi ma'lumotlarga bog'lanish sinfi, REST API (bu saytlar va veb ilovalarning server bilan o'zaro ta'siri) ni qo'llab-quvvatlash, ko'p qatlamli keshlash kabi imkoniyatlarni o'z ichiga oladi. Bu freymvorkning boshqa freymvorklardan afzalligi shundaki, uni kompyuter operatsion tizimiga o'rnatish juda oson, hech qanaqa qiyinchiliklarsiz uni ishga tushirishimiz mumkin va eng asosiysi freymvorkni o'rganish ko'p vaqt talab qilmaydi.

Freymvorkni o'rganish uchun, ishlab chiqaruvchi tomonidan yaratilgan rasmiy sayt www.Yiiframework.com ga kirib, u yerda ko'rsatilgan ko'rsatmalar va qo'llanmadan foydalanishimiz mumkin. Ayni vaqtda bu freymvorkning ikkita avlodi mavjud. Freymvorkning yangi 2.0 talqini - bu Composer (paket menejeri), PSR (PHP Standards Recommendations - PHP standartlari bo'yicha tavsiyalar), nomlar sohasi, treytlar (traits) va boshqa shular kabi ko'pgina oxirgi texnologiyalarni va qaydnomalarni qo'llovchi Yii ning to'liq boshqatdan yozilgan talqini hisoblanadi. Bu freymvorkda dastur yozish uchun PHP dasturlash tilini bilish va dasturlashning "Obektga yo'naltirilgan dasturlash" usulini tushunish talab etiladi.

Freymvorkni o'rnatish va ishga tushurish uchun, kompyuter operatsion tizimida (Windows, Linux, Mac OS va h.k.) mahalliy veb-serverni o'rnatish lozim, ya'ni, operatsion tizimimizda OpenServer, XAMPP yoki Denwer kabi texnologiyalar

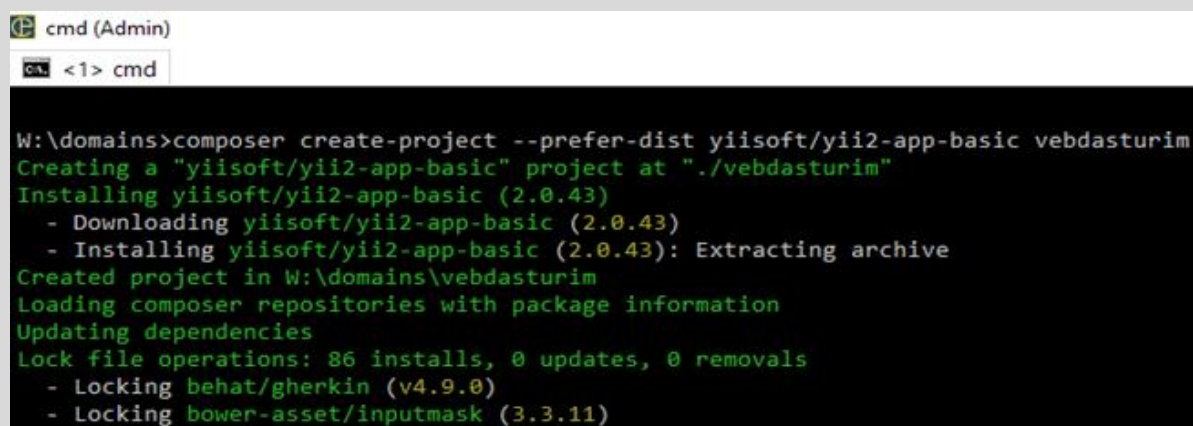

yordamida mahalliy veb-serverni tashkillashtirib olishimiz kerak. Chunki, mahalliy veb –serverlarsiz veb dasturni ishga tushirishni, faqat IT sohasida faoliyat olib boruvchi tajribali dasturchi muhandislar amalga oshira oladilar.

YII2 Freymvorkni ikki xil usulda o'rnatish mumkin:

1-usul: Composer paket menejeri yordamida o'rnatish. Bu usulda freymorkni o'rnatish uchun avvalo operatsion tizimiga Composerni o'rnatib olamiz. Buning uchun getcomposer.org saytiga kirib, saytda berilgan ko'rsatmalar asosida Composer paket menejeri o'rnatuvchisi **Composer-Setup.exe** faylini ko'chirib olib, uni operatsion tizimga o'rnatish yoki, operatsion tizimning buyruq yozish oynasi yordamida, saytda berilgan buyruqlarni kiritib, ishga tushirish orqali amalga oshiramiz. Ushbu tartibda Composerni o'rnatganimizdan so'ng, mahalliy veb-serverni ishga tushirib, server konsolida ushbu:

composer create-project --prefer-dist yiisoft/yii2-app-basic vebdasturim


```
cmd (Admin)
cmd
W:\domains>composer create-project --prefer-dist yiisoft/yii2-app-basic vebdasturim
Creating a "yii2-app-basic" project at "./vebdasturim"
Installing yiisoft/yii2-app-basic (2.0.43)
- Downloading yiisoft/yii2-app-basic (2.0.43)
- Installing yiisoft/yii2-app-basic (2.0.43): Extracting archive
Created project in W:\domains\vebdasturim
Loading composer repositories with package information
Updating dependencies
Lock file operations: 86 installs, 0 updates, 0 removals
- Locking behat/gherkin (v4.9.0)
- Locking bower-asset/inputmask (3.3.11)
```

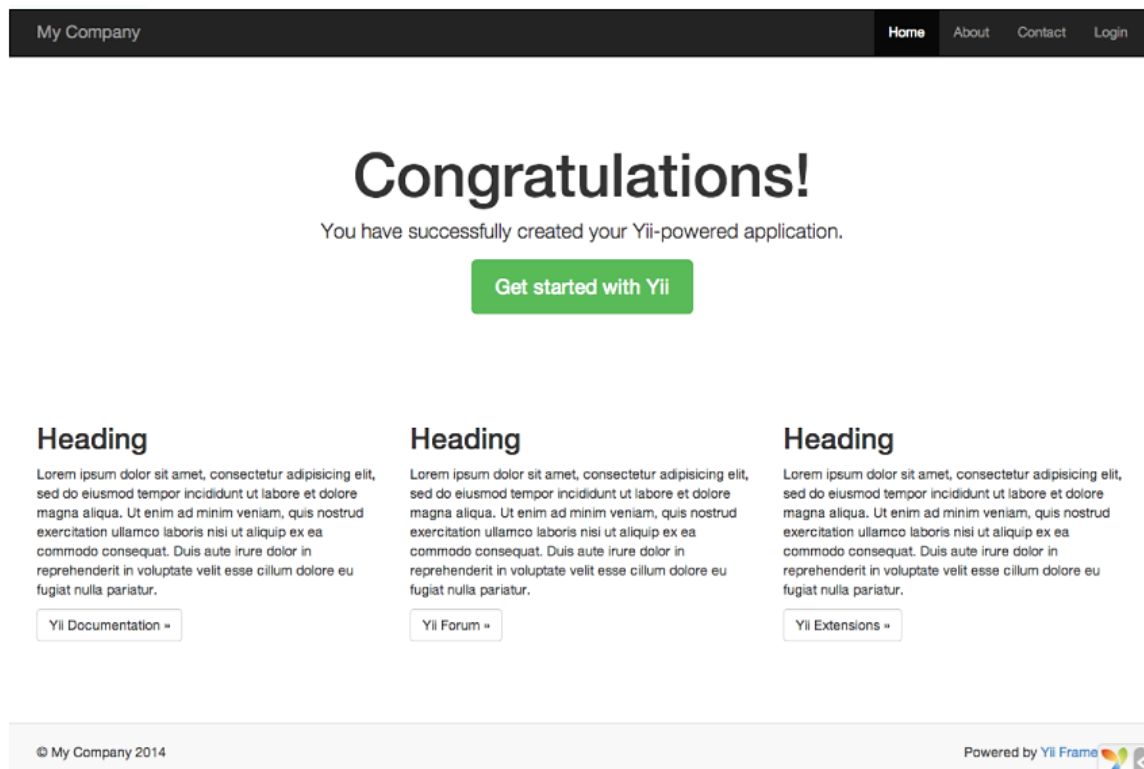
buyruqni kiritamiz va A-rasmda ko'rsatilgan tartibda ishga tushiramiz.

A-rasm (CMD oynasida, buyruqlar yordamida, YII2 freymvorkni o'rnatish jarayoni).

Rasmda ko'rib turganimizdek buyruq, mahalliy veb-serverimizning "domains" katalogida, yangi "vebdasturim" nomli katalogni yaratib, so'ng, shu katalogda YII2 freymvorkni oxirgi basic (asosiy) shablonini o'rnatib beradi, bu esa o'z navbatida mahalliy veb-serverimizda yangi veb saytni vujudga kelganidan va "vebdasturim" nomi bilan uni test qilib ko'rishimiz mumkinligidan darak beradi. Veb saytimizni test qilishimiz uchun, mahalliy veb-serverni qayta ishga tushiramiz va brauzerda quyidagi URL:

<http://vebdasturim/web/index.php>

manzilini kiritamiz, so'ngra brauzerda ushbu B-rasmda berilgan veb sahifa

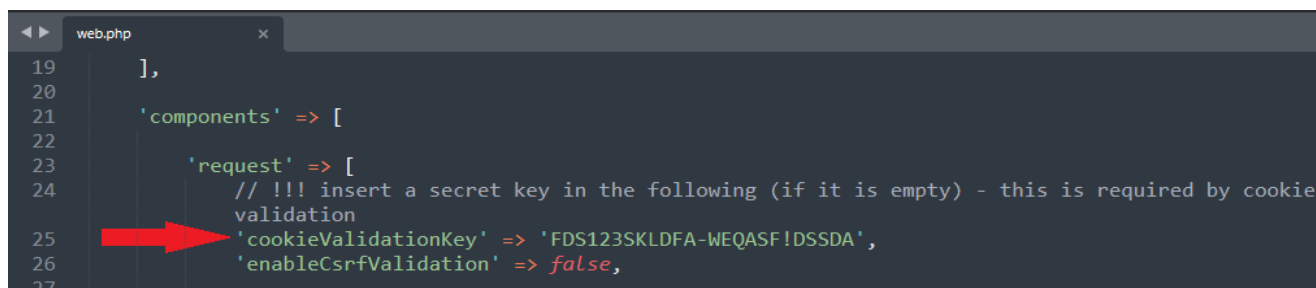
The screenshot shows a web application interface. At the top, there is a dark navigation bar with 'My Company' on the left and 'Home', 'About', 'Contact', and 'Login' on the right. The main content area features a large 'Congratulations!' heading, followed by the text 'You have successfully created your Yii-powered application.' Below this is a green button labeled 'Get started with Yii'. There are three columns of placeholder text, each with a 'Heading' and a 'Yii Documentation' link. The footer contains '© My Company 2014' and 'Powered by Yii Framework'.

ochiladi.

B-rasm (YII2 freymvork asosiy ishchi shablon veb sahifasi).

Ushbu veb sahifa, YII2 freymvorkni ishlab chiqaruvchilari tomonidan tayyorlangan asosiy ishchi shablona bo'lib, bu veb sahifa freymvorkni veb-serverga to'g'ri o'rnatilganligi va veb sayt ishlab chiqarishni boshlashimiz uchun tayyor holatda ekanligidan dalolat beradi.

2-usul: Arxivdan o'rnatish. Yii2 freymvorkni arxivdan o'rnatish uchun uch bosqichni amalga oshirishimiz kifoya. Dastlab freymvorkni www.Yiiframework.com


```
19 ],
20
21 'components' => [
22
23     'request' => [
24         // !!! insert a secret key in the following (if it is empty) - this is required by cookie
           validation
25         'cookieValidationKey' => 'FDS123SKLDFA-WEQASF!DSSDA',
26         'enableCsrfValidation' => false,
27     ],
```

rasmiy saytidan yuklab olamiz, so'ngra, yuklab olingan arxiv faylni veb serverni veb ilovalar joylash jildiga ochib olamiz va config jildiga kirib web.php faylini, fayl tahrirlovchisi (Notepad, SublimeText kabilar) yordamida ochib, cookieValidationKey massiv kalitiga qiymat uchun mahfiy kalit so'z qo'shamiz, C-rasmda ko'rsatilgan kabi.

C-rasm (web.php faylida yozilgan kodini tahrirlash qismi).

IMKONIYATLAR VA NATIJALAR

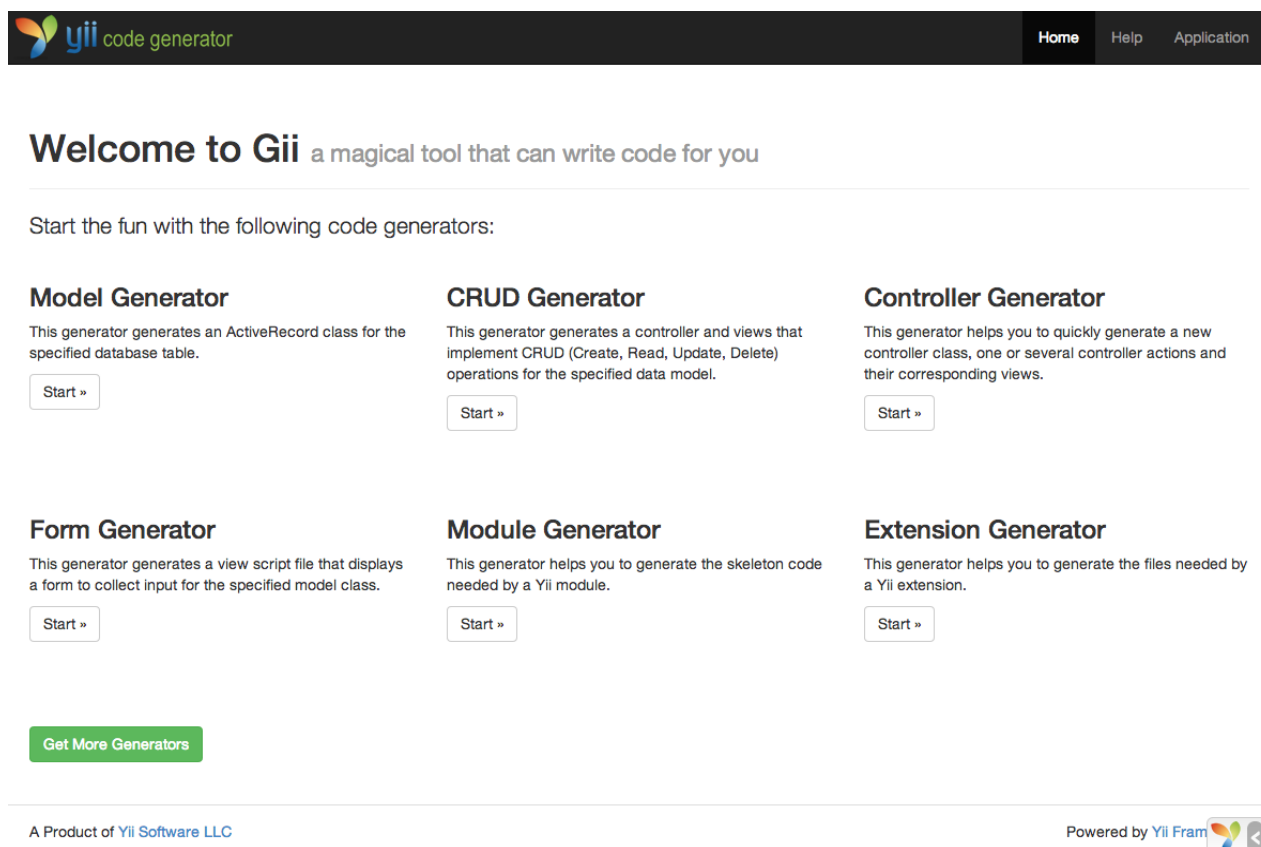
Yii2 freymvorkda veb saytni tezkor sifatli ishlab chiqish uchun, "gii" modulining imkoniyatlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Gii moduli ishchi rejimida yoki yo'qligini bilish uchun config/web.php faylini ko'zdan kechirishimiz zarur, faylda quyidagi:

```
$config = [ ... ];
if (YII_ENV_DEV) { $config['bootstrap'][] = 'gii'; $config['modules']['gii'] = [
    'class' => 'YII\gii\Module', ];}
```

konfiguratsiya kodi kiritilgan bo'lishi zarur, ushbu konfiguratsiya "gii" nomi bilan belgilangan modul, *YII\gii\Module* sinfini ishlashini taminlaydi. "Gii" modulini ushbu saytimizda ishga tushirishimiz uchun brouzerda quyidagi URL:

<http://vebdasturim/web/index.php?r=gii>

sahifa manziliga murojat etamiz va brouzerimizda D-rasmda berilgan sahifa ochiladi.

The screenshot shows the Gii code generator website. At the top, there is a navigation bar with 'Home', 'Help', and 'Application' links. Below the navigation bar, the main heading reads 'Welcome to Gii a magical tool that can write code for you'. A sub-heading says 'Start the fun with the following code generators:'. There are six generator cards arranged in a 2x3 grid: Model Generator, CRUD Generator, Controller Generator, Form Generator, Module Generator, and Extension Generator. Each card has a brief description and a 'Start »' button. At the bottom left of the grid is a green button labeled 'Get More Generators'. The footer contains 'A Product of Yii Software LLC' on the left and 'Powered by Yii Framework' on the right.

D-rasm (Gii modulening ishchi stoli).

D-rasmda berilgan sahifaga tayanib takidlash joizki, ushbu modul bizga quyidagi imkoniyatlarni taqdim etadi:

Model Generator - Model yaratuvchi, belgilangan ma'lumotlar ba'zasi jadvali uchun ActiveRecord sinfining voris sinfini (modelni) yaratishga yordam beradi.

CRUD Generator - CRUD (create-yaratish, read-o'qish, update-yangilash, delete-o'chirish) tizimini yaratuvchi, ma'lumotlar modeli uchun CRUD operatsiyalarini amalga oshiradigan kontroller va ko'rinishlar tizimini yaratishga yordam beradi.

Controller Generator - Nazoratchi yaratuvchi, bir yoki bir nechta nazoratchi harakatlariga va ularga mos keladigan ko'rinishga ega bo'lgan yangi nazoratchi sinfini yaratishga yordam beradi.

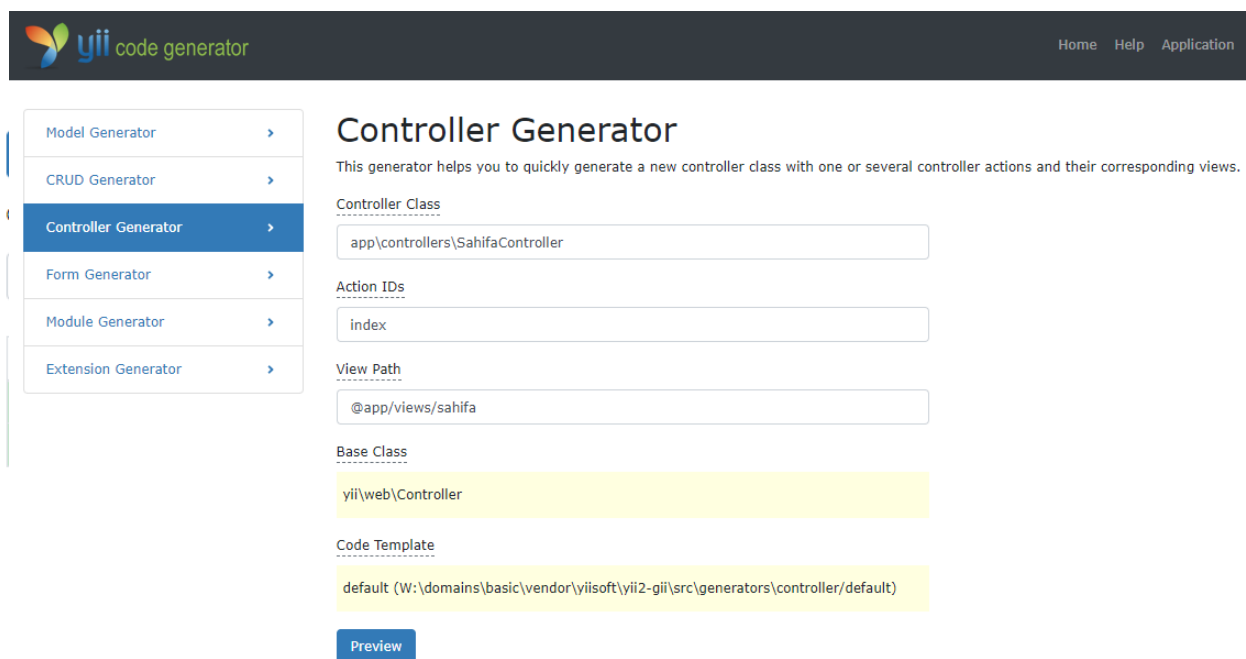
Form Generator - Form yaratuvchi, belgilangan model sinfi uchun ma'lumotlar bilan ishlash formasini ko'rsatadigan, ko'rinish skript faylini yaratishga yordam beradi.

Module Generator – Module yaratuvchi, YII moduli uchun zarur bo'lgan skelet kodini yaratishga yordam beradi.

Extension Generator – Extension yaratuvchi, Yii kengaytmasi uchun zarur bo'lgan fayllarni yaratishga yordam beradi.

Masalan, saytimiz uchun yangi SahifaController nazoratchi sinfini yaratishga zarurat tug'ildi, buning uchun D-rasmda berilgan "Controller Generator" uskunasi ishga tushirishimiz kifoya. Ishga tushirish uchun "Start" tugmasini bosamiz, F-rasmda ko'rsatilgan sahifa ochiladi, sahifadagi formani rasmda berilgan kabi to'ldiramiz va "Preview" tugmasini bosamiz. Bizning ushbu formamiz ostidan J-rasmda tasvirlangan SahifaController sinfi fayli va ushbu sinfga bog'langan sahifa ko'rsatgich *sahifa/index.php* faylini yaratilishini ta'minlovchi qo'shimcha forma qo'shiladi.

F-rasm (Controller Generator formasi).

J-rasmda berilganlarga o'zgartirish kiritmasi "Generate" tugmasini bosganimizdan so'ng, barcha yaratishlar bajariladi.

J-rasm (Controller Generator formasi 2-qism).

Yaratish muvoffaqiyatli bajarilgandan so'ng, quyidagi URL:

<http://vebdasturim/web/index.php?r=sahifa>

manzilni brouzerga kiritib, G-rasmda tasvirlangan yangi veb sahifaga ega

My Application

sahifa/index

You may change the content of this page by modifying the file `W:\domains\basic\views\sahifa\index.php`.

bo'lamiz.

G-rasm (Yangi bo'sh sahifa).

Shu tarzda "gii" modulining boshqa yaratuvchi uskunalari imkoniyatlaridan ham foydalanishimiz mumkin.

XULOSA

Hozirgi kunda veb dasturlashda juda ko'plab freymvorklar mavjud, har biri o'ziga xos uskunalari va tuzulishiga ega. Lekin, dasturning asosiy tomoni nima bilan hisoblanadi? Ha albatta, bu uning xavfsizlik tomoni bilan hisoblanadi. YII freymvorkning imkoniyatlaridan kelib chiqib qaraydigan bo'lsam, bu freymvork bizga dasturni ma'lum bir qolipga solib dastulashda, xavfsizlikni hisobga olishda va dasturchi uchun dasturni kengaytirishda tayyor kengaytmalari bilan, ish unumini oshirishda hissa qo'shadi.

REFERENCES

1. «Разработка веб-приложений в YII 2» Марк Сафронов.
2. «A step by step guide to learning YII 2 for beginners» Bill Keck.
3. «The YII Book (Second edition)» Larry Ullman.
4. «YII2 By Example» Fabrizio Caldarelli.
5. <https://www.YIIframework.com> rasmiy sayt.

РАҚАМЛИ ДЕМОГРАФИК КАРТАЛАРНИ ГАТ АСОСИДА ЯРАТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШ

Абдурахмонов Сарвар Нарзуллаевич

ТИҚХММИ., PhD, доцент.

Бердиев Дилшод Фахриддин ўғли

ҚарМИИ.ўқитувчиси.

Эшмаматов Асрор Карим ўғли

ҚарМИИ талабаси

Сафаров Аброр Анвар ўғли

ҚарМИИ.талабаси

АННОТАЦИЯ

ГАТ технологияларининг аҳоли картографияси соҳасида қўлланилиши натижасида бир қанча енгиликларга эришиши ҳақида назарий асосланган ва иш ҳажмининг кескин ўзгаришига ҳамда бажарилаётган ишлар натижасидаги махсулотлар дизайнини яхшиланиши ва аниқлик даражаси ошишига олиб келади. Ушбу мақолада, ГАТ технологияларида карталарни тузишда маълумотлар базасини яратиш, аэрокосмик ва бошқа манбаалардан олинган маълумотлар орқали жойлардаги ўзгаришларни оператив аниқлаш, мониторингини олиб бориш, ГАТ технологиялари дастурларидан фойдаланган ҳолда, демографик рақамли маълумотлар базасини яратиш ва улар асосида серияли карталар мазмунини бойитиш ҳамда ГАТ технологияларидан фойдаланиб аҳоли карталарини яратиш технологиясини ишлаб чиқишга қаратилади.

Таянч сўзлар: картография, ГАТ технологиялари, минтақавий таҳлил, картографик махсулот, демография, аҳоли, картографик манбаа, план.

АННОТАЦИЯ

Достижение ряда преимуществ в результате применения ГИС-технологий в области картографии населения приведет к резкому изменению теоретической и рабочей нагрузки, а также улучшению дизайну продукта и повышению точности в результате выполненной работы. В этой статье основное внимание уделяется созданию базы данных для картографирования в технологии ГИС, быстрому обнаружению и мониторингу изменений на земле с помощью данных из аэрокосмических и других источников, а также разработке технологии создания карт населения с использованием технологии ГИС.

Ключевые слова: картография, ГИС-технологии, региональный анализ, картографический продукт, демография, население, картографический источник, план.

ABSTRACT

Achieving a number of benefits as a result of the application of GIS technologies in the field of population cartography will lead to a sharp change in the theoretical and workload, as well as improved product design and increased accuracy as a result of the work performed. This article focuses on the creation of a database for mapping in GIS technology, the rapid detection and monitoring of changes in the ground through data from aerospace and other sources, as well as the development of technology for creating population maps using GIS technology.

Key words: cartography, GIS technologies, regional analysis, cartographic product, demography, population, cartographic source, plan.

КИРИШ

Ҳозирги кунда замон билан ҳамнафас бўлмасак, янгиликлардан ўз вақтида хабардор бўлиб, ўрганиб, ўзлаштира олмасак, ҳаётда ўз ўрнимизни топишга қийналиб қолишимиз табиий [12, 13]. Сўнгги йилларда барча фан ва соҳаларда улкан изланишлар ва тадқиқотлар олиб борилиб, мисли кўрилмаган натижаларга эришилмоқда. Хусусан, картография ва геоинформатиканинг фан, техника ҳамда ишлаб чиқариш соҳалари сифатида ривожланиб бораётганлиги ҳеч бир соҳа мутахассисига сир эмас. Фанга географик ахборот тизимлари (ГАТ) нинг кириб келиши соҳани янада тез суратлар билан ривожланишига олиб келди [1, 11].

Мамлакатимизнинг турли минтақаларида демографик жараёнларни замонавий геоахборот технологиялари ва картографик методлар асосида тадқиқ қилиш, карталарини тузишда демографик маълумотларни тўплаш, сақлаш, маълумотлар базасини яратиш, рақамли кўринишга айлантириш, таҳлил қилиш, қайта ишлаш, рўйхатга олиш, баҳолаш, автоматик прогноз қилиш, фазовий маълумотлар асосида моделлаштириш, интеграциялаш ва визуаллаштириш бўйича тадқиқотлар етарли даражада ўрганилмаган. Шу сабабли геоахборот технологиялари ва картографик методлар асосида демографик жараёнларни ўрганиш зарурияти пайдо бўлди.

Ҳудудларда демографик жараёнларни тартибга солишга ёрдам берадиган электрон карталарни яратиш ва унда инновацион ёндашувларга асосланган ҳолда илмий тадқиқот олиб боришни тақозо этади.

Асосий қисм. Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқот жараёнида картографик, аэрокосмик, статистик, ГАТ технологиялари ArcGis, QGIS, Mapinfo дастурлари, анкета сўрови, ҳудудий таҳлил, геолокация усулларида фойдаланилган.

Тадақиқотнинг илмий янгилиги:

Демографик жараёнларни карталаштиришнинг замонавий методлари ва технологиялари, геоинформацион картага олиш, фазовий ва картографик моделлаштириш ва визуаллаштириш илмий жиҳатдан асосланган, ГАТ технологиялари дастурлари асосида демографик маълумотлар базаси яратилган ва улар асосида карталар серияси ишлаб чиқилган, демографик жараёнларни тадақиқ қилишда картографик методнинг афзаллиги асосланган.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Мавзули карта ва планларни яратиш, уларни қайта ишлаш, маълумотлар базаларини шакллантириш, интеграциялаш ҳамда визуаллаштириш каби ишлар ГАТ технологиясининг асосий мақсадли вазифаларидан бири деб қабул қилинди.

Бугунги кунда картография соҳасида янги геоинформацион картографиянинг услубий ва технологик аспектларининг фаоллигини яққол кўришимиз мумкин [6].

Карталарни тузишда аналогли усуллар ўрнига ГАТ дастурий таъминоти асосида маълумотлар базасини ва электрон карталарни яратиш методларини геоинформацион картография ва географик ахборот тизимларининг аҳамияти катта [4, 5, 7, 12,].

ГАТ технологияларига - табиат ва жамиятда содир бўлаётган барча ҳодисалари бўйича геодезик ҳамда картографик ахборотларни тўплаш, уларни қайта ишлаш ва тизимли таҳлил қилиш, маълумотларни янгилаш, натижаларни сақлаш ва зарур вақтда қайта ишлашни таъминловчи автоматлаштирилган дастурлар жамламаси деб таъриф бериш мақсадга мувофиқдир [2].

Шу ерда яна бир нарсани таъкитлаб ўтиш лозимки ГАТ дастурларининг яна бир катта имконияти шундаки яратилаётган карта учун картографик асос тайёрлаб олинса статистик маълумотлар ёрдамида барча мавзудаги карталарни тез ва сифатли тайёрлашга имкон яратади. Бунда албатта яратиладиган карта масштабидан йирик масштабдаги картографик асос тайёрлаш талаб этилади.

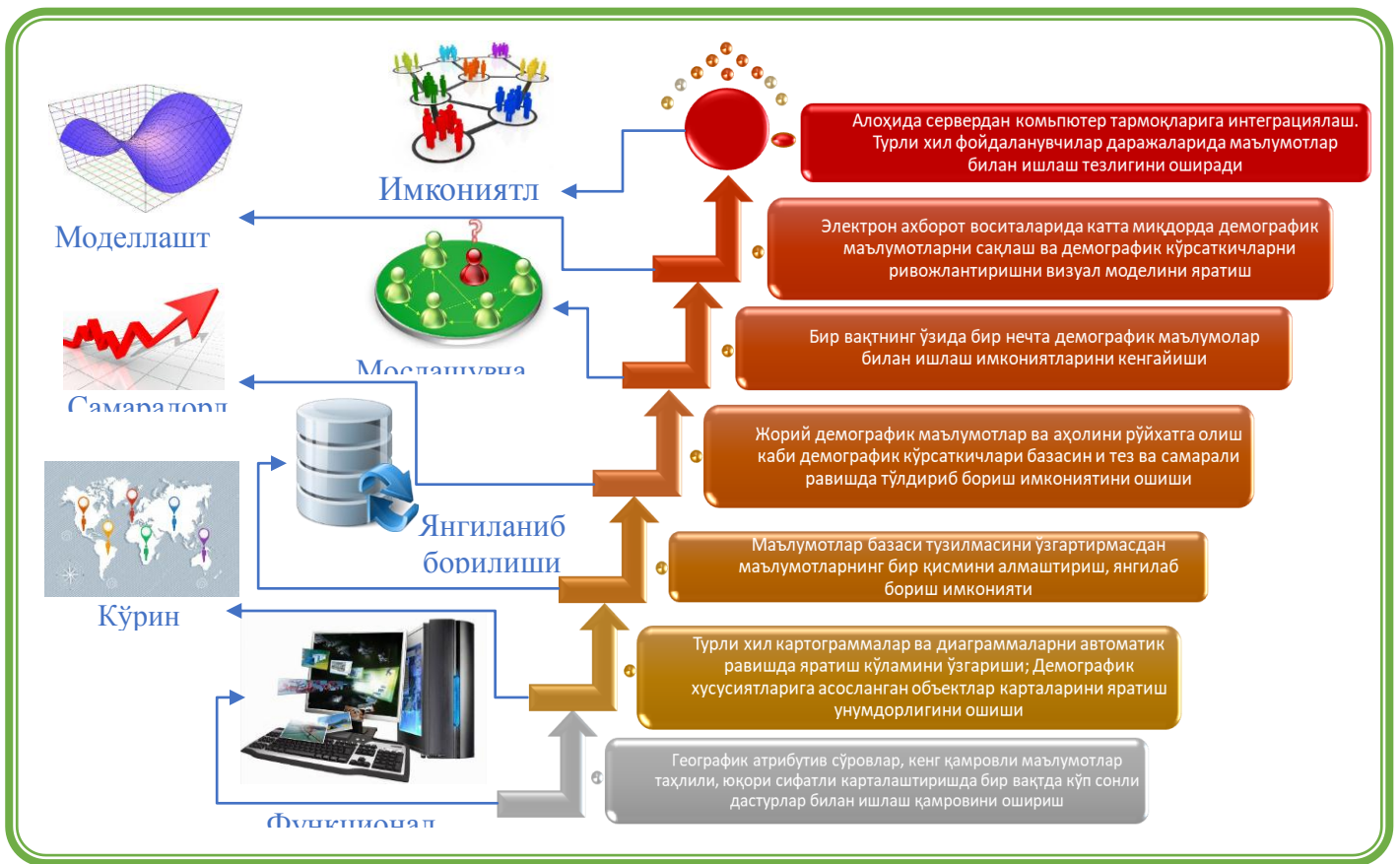
Аҳоли карталарини акс эттиришда ГАТ технологиялари дастурларининг оммалашуви, аҳоли билан боғлиқ қатор амалий вазифалар ва тадақиқотларни амалга оширишга қаратилган дастурий таъминотлардир. Демографик жараёнларни карталаштиришда дастлаб барча статистик ва бошқа

маълумотларни тўплаб ГАТ дастурларида маълумотлар базасини шакллантириш зарур.

GIS технологиялари аҳолини картага олишда асосий восита бўлиб хизмат қилади. Бунда ҳар бир демографик маълумотлар йўналиши бўйича алоҳида - алоҳида қатламларда ифодаланади. GIS дастурларида тузилган демографик рақамли карта қатламлари асосида акс эттирилган барча маълумотлар таҳлил қилиниб, келажакда прогноз карталарини автоматик равишда тузиш имкониятини беради [11, 6]. Қуйида, демографик карталарни яратишда GIS технологияларининг афзалликлари моделлари келтирилган (1-расм). Унда GIS технологияларининг афзалликлари, ушбу моделларда - геохборот тизимлари ва технологиялари оиласига мансуб дастурий таъминотлар асосида тузилган мавзули карталарнинг ўқувчанлиги, тушунарлилиги, сифати ва шу каби афзалликлари замон талабларига жавоб беришини таъминлашга катта эътибор қаратилганлиги билан белгиланади.

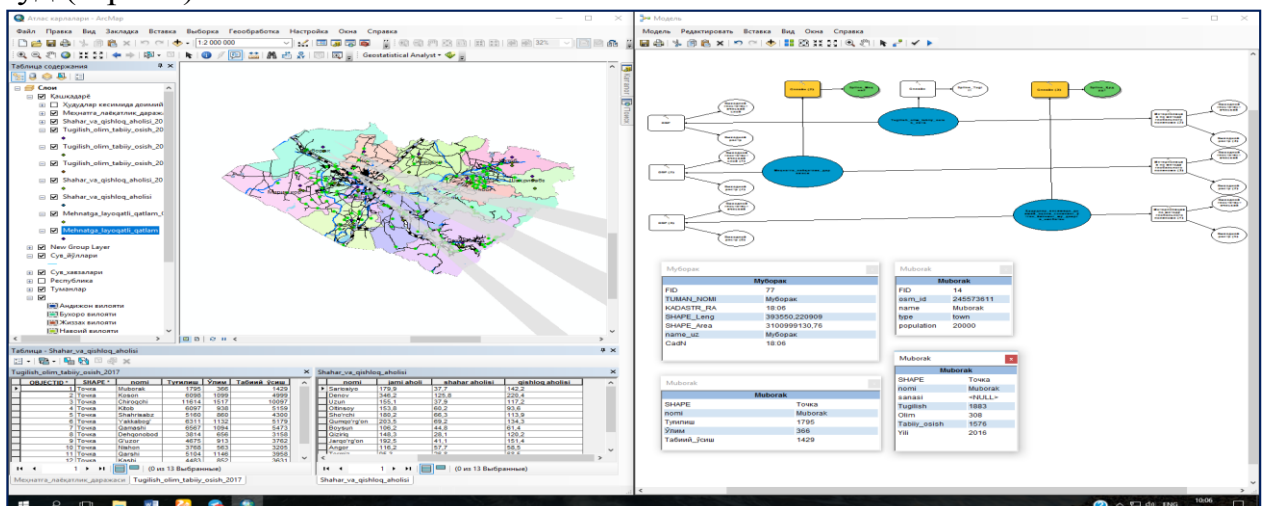
Жанубий минтақа аҳолиси тўғрисида аниқ маълумотлар олишда вилоят, туман, қишлоқ фуқаролар йиғинларидан олинган маълумотлар асосида тузилган ҳудудий статистика бошқармалари материалларидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Аҳоли карталарини тузишда ҳудуднинг рельефига, гидрографиясига, транспорт тизимларига ва чегараларга катта эътибор бериш лозим. Ўзбекистонда тузилган аҳоли карталари асосан комплекс ва ўқув атласлардаги карталар бўлиб, улар майда масштабли [7] бўлгани сабабли аниқлик даражаси етарли деб бўлмайди.

Минтақадаги демографик жараёнларнинг жорий ҳолатини тавсифлайдиган карталарни тузишда зарурий барча имкониятларга эга дастурий таъминот танланади. Танланган дастурий таъминот асосида аниқлиги юқори бўлган карта яратишда маълумотлар базасини аниқ ишончли манбалар билан тўлдириш талаб этилади.

1-расм. Демографик жараёнлар карталарни яратишда GIS дастурларининг афзалликлари.

ArcGIS ва MapInfo дастурларидан картографик маълумотларни яратиш, таҳрир қилиш, янгилаш, маълумотларни сақлаш ва қайта ишлаш учун кенг фойдаланилди [10, 13]. Умуман олганда қабул қилинган ГАТ терминологияси нуқтаи назаридан бу дастурларда маълумотлар базасини бошқариш тизими ҳам мавжуд (2-расм)..

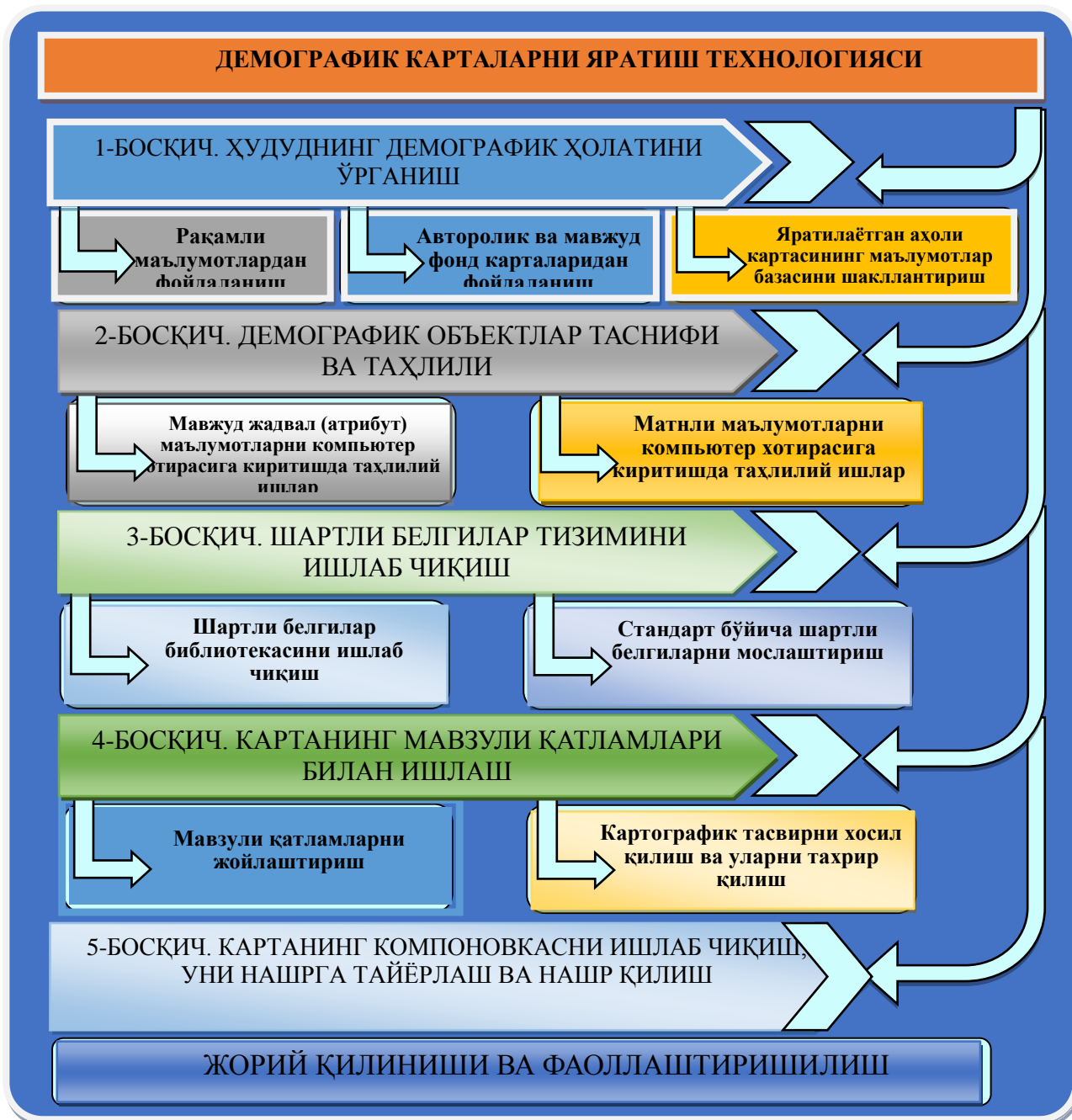

2-расм ArcGIS дастурларда маълумотлар базасини бошқариш

Тадқиқотлар давомида маълум бўладики, GIS технологияси негизида, демографик жараёнларни акс эттирувчи янги авлод карталарини яратишнинг янги методикасини ишлаб чиқиш зарурлиги кўзга ташланади. Шулардан келиб чиқиб қуйидаги демографик рақамли карталарни яратиш технологияси ишлаб чиқилди (3-расм).

Аҳоли карталарини яратиш технологиясини жорий этиш ва амалга оширишдаги ишлар кетма - кетлиги қуйидагилардан иборат:

1. Худуднинг демографик ҳолатини ўрганиш. Бунда, рақамли маълумотлар тўпланиб муаллифлик оригиналларида, фонд карталари ҳамда масофадан зондлаш (МЗ) материалларини жамлаган ҳолда маълумотлар базалари шакллантирилади. Бу босқичда ишлар кўлами танланган худуднинг демографик ҳолатини географик жиҳатдан ўрганиш жараёнини ҳам қамраб олади.

3-расм Демографик рақамли карталарни яратиш технологияси.

2. Демографик объектлар таснифи ва таҳлили. Ушбу жараёнда тўпланган мавжуд жадваллар (атрибутлар) ҳамда матнли маълумотлар компьютер хотирасига киритилади.

3. Шартли белгилар тизимини ишлаб чиқиш. Бунда, демографик жараёнларни тавсифлайдиган шартли белгилар библиотекази яратилади, шунингдек стандарт бўйича яратилган шартли белгилар библиотекази асосида жойлардаги воқеа ва ҳодисаларни изоҳловчи легендалар тузилади.

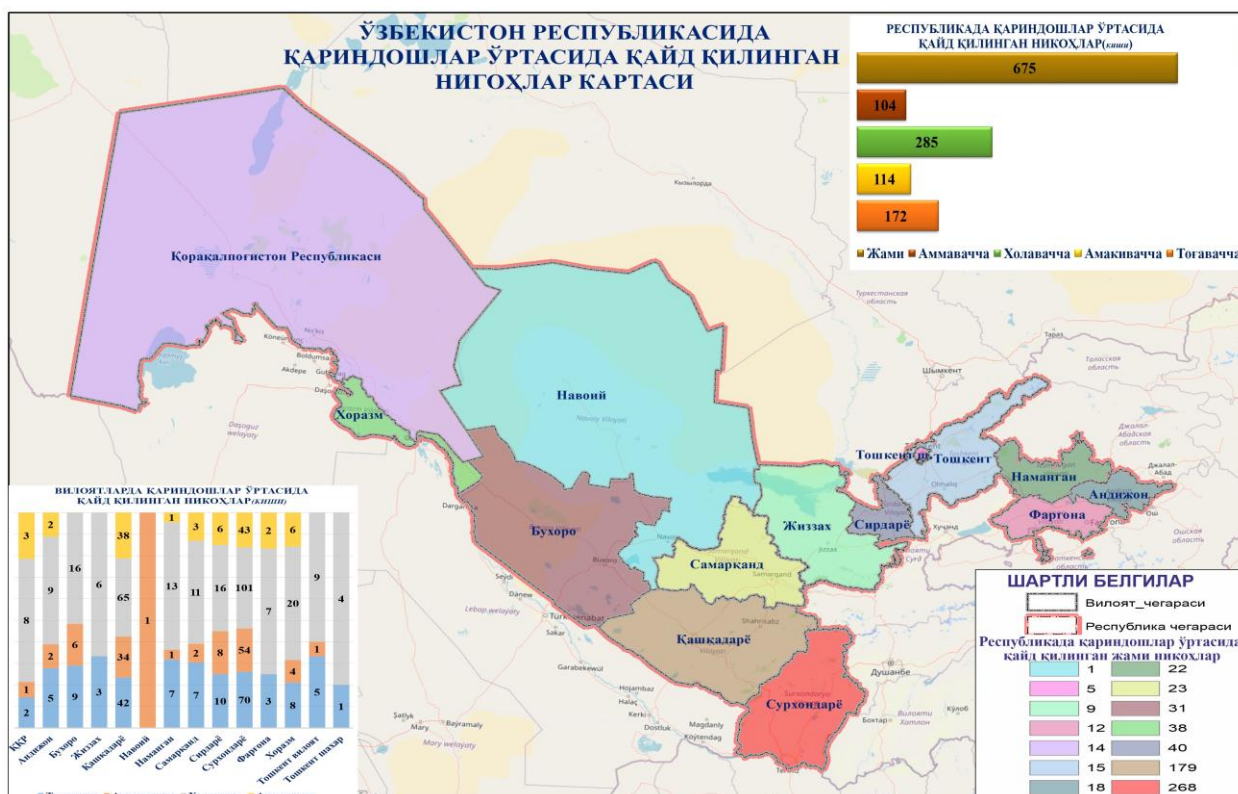
4. Картанинг мавзули қатламлари билан ишлаш. Бунда, мавзули қатламлар танланган кетма - кетликда тўғри жойлаштирилади ва картографик тасвирни ҳосил қилиш ва уларни таҳрир қилиш ишлари амалга оширилади.

5. Шундай қилиб, юқоридаги босқичлар муваффақиятли амалга оширилгандан сўнг картанинг компоновкасини (тасвирланадиган ҳудудни чегараси, уни карта рамкаларига нисбатан жойлаштириш, картанинг номини, масштабини, легендасини, ҳар хил рақамли ва матнли маълумотларни, жадвалларни, графикларни, қўшимча кесма карталарни ва бошқа шунга ўхшаш маълумотларни мақсадга мувофиқ жойлаштириш) ишлаб чиқилиб уни нашрга тайёрлаш ва нашр қилиш ишлари бажарилади.

Юқорида ишлаб чиқилган демографик рақамли карталарни яратиш технологияси методикаси асосида турли йўналишлар бўйича аҳоли рақамли карталарини яратиш имконияти туғилади. ГАТ дастуриларида демографик жараёнларни акс эттирувчи карталарини яратишда маълумотлар рақамли кўринишга келтирилиб, компьютер экранида намоён қилинади, яъни мураккаб таҳририй тайёргарлик ишлари амалга оширилади. Карталарни рақамлаш махсус мосламалар ёрдамида картографик материалларни сканерлаш усули билан, кейинги босқичда эса растрли маълумотларни векторга айлантириш йўли билан амалга оширилади [13].

Карталарни тузишда бир тизимга таянган ҳолда иш олиб борилишидан келиб чиқиб, ишлаб чиқилган рақамли карталарни яратиш технологияси электрон рақамли аҳоли карталарини сифатини оширади. Махсус ГАТ дастурлари ва картографик тадқиқот усулларидан фойдаланиб тузилганлиги карталардаги ахборотларни таҳлил қилиш, мавзули карталарни яратиш аниқлиги ва тезлигини яхшилаш имконини берди.

Тадқиқот ишида олдимизга қўйган масалаларни ҳал этишда келтирилган талабларга мос келадиган ГАТ оиласига мансуб ArcGis дастурий таъминотдан фойдаланилди. Юқорида ишлаб чиқилган рақамли демографик карталарни яратиш технологияси негизида мавзули карталарни тузиш ишлари олиб борилди. Марказий маълумотлар базасига (сервер) тўпланган статистик маълумотлар жойлаштириб ўзаро боғланди. Сўнгра картографик тасвирлаш усулларидан фойдаланган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Қариндошлар ўртасида қайд қилинган никоҳлар картаси тузилди (5-расм).

5-расм. Қариндошлар ўртасида қайд қилинган никоҳлар картаси

ХУЛОСА

ГАТ технологияси ва карталар бир - бирларини доимий равишда тўлдириб боради ва буни карта ва планларни яратиш, уларни қайта ишлаш ва маълумотларни интеграциялаш ишларида кўрамиз. Мавзули карта ва планларни яратиш, уларни қайта ишлаш, маълумотлар базаларини шакллантириш, интеграциялаш ҳамда визуаллаштириш каби ишлар ГАТ технологиясининг асосий мақсадли вазифаларидан бири деб қабул қилинди. Демографик жараёнларни ГАТ дастурлари асосида карталарда акс эттириш аҳоли билан боғлиқ қатор амалий вазифалар ва тадқиқотларни амалга оширишга қаратилганлигида келиб чиқиб, жанубий минтақадаги демографик вазиятларни таҳлил қилиш ҳамда уларнинг электрон рақамли карталарини яратишда тизимлашган технология ишлаб чиқилди.

REFERENCES

1. Abduraxmonov S.N., Inamov A.N. “Mintaqaviy demografik jarayonlarni kartografik usullar bilan vizuallashtirishda innovatsion texnikani qo'llash va ularni integratsiyalash” // Monografiya Toshkent., 2018. 107 b.
2. Abduraxmonov S. Geoinformatik tizimlar va texnologiyalar (GAT) va Integratsiyalashgan demografik jarayonda GPS aksessuarlaridan foydalanish

- to'g'risidagi ma'lumotlar // Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqotlar va nashrlar jurnali (IJMRAP) ISSN (Onlayn): 2581-6187. Hindiston, 2019. (ISI ta'sir koeffitsienti-0.618).
3. Qayumov. A.A., Yoqubov U.Sh., Rayimjonov Z.H. Aholi geografiyasi va demografiyasi asoslari. Toshkent: 2018. S. 26–94.
  4. Mirzaliev T., Musaev I., Safarov E.Yu. Ijtimoiy-iqtisodiy kartografiya. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. 165 b. (o'zbek tilida).
  5. Musaev I., Muxtarov O., Ergashov M. Geoinformatsion tizimlar va texnologiyalar. Toshkent: TIAME, 2015. 59 b.
  6. Oymatov R.K. Kartografik dizayn. Toshkent: TIAME, 2017. 220 b.
  7. Sabitova N.I. O'zbekiston milliy atlasidagi relief plastmassa usuliga asoslangan tematik xaritalar. O'zbekiston milliy atlasini yaratishning ilmiy-uslubiy asoslari. Toshkent: TIAME, 2009. S. 38–40.
  8. Safarov E.Y., Prenov Sh.M., Allanazarov O.R., Sayidov A.K., Rahmonov D.N. Kartografiya va geovizuallashtirish. Toshkent: TIAME, 2015. 123 b.
  9. Абдурахмонов С.Н., Инамов А.Н. Геомаълумотлар базасида объектларини шакллантириш усулларини такомиллаштириш//Агро-Илм.–Тошкент., 2017. 5(49) – сон. - Б. 76-77.
  10. Абдурахмонов С.Н. Демографик жараёнларнинг шаклланиши ва унинг қишлоқ хўжалигига таъсирини ГАТ технологиялари ёрдамида карталаштириш//Инновацион технологиялар – Қарши., 2016. №3(23) - Б. 37-42.
  11. Сафаров Э.Ю., Алланазаров О.Н., Абдурахмонов С.Н. Электрон карталарни янгилашнинг умумий методикаси ва технологияси “Геоахборот тизими (ГАТ) технологияси соҳасини ривожлантиришнинг долзарб муаммолари ва ечимлари” // DSinGIS Халқоро илмий-амалий конференция. – Самарқанд 22-23 октябрь. 2019. Б.61-64.
  12. Abdurakhmonov S., Allanazarov O., Mukhtorov U., Mirjalalov N., Abdurakhmonov Z. Integration and Visualization of Information into the Database when Compiling Electronic Digital Demographic Maps // International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, 2278-3075. India, 2019. Pp. 430-435.
  13. Sarvar Abdurakhmonov, Ilhom Abdurahmanov, Dilrabo Murodova, Anvar Pardaboyev, Nuriddin Mirjalolov, Abdulla Djurayev. Development of demographic mapping method based on gis technologies. GIS in central asia conference – GISCA 2020. “Applied Geoinformatics for Sustainable Development”. June 1-2, 2020, Tashkent, Uzbekistan.

ИЗУЧЕНИЕ ТРОПИЗМА (ДВИЖЕНИЯ РАСТЕНИЙ) НА ПРИМЕРЕ ДОМАШНИХ ЦВЕТОВ

Саодат Шариповна Зупарова

Старший преподаватель

Чирчикский государственный педагогический институт

Ясмينا Дилшод кизи Назарбаева

Студентка направления

«Методика преподавания биологии»

Чирчикский государственный педагогический институт

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены тропизмы и фототропизмы растений, геотропизмы и хемотропизмы. Также сделан анализ их поведения в лабораторных условиях.

***Ключевые слова:** тропизм, фототропизм, геотропизм, растение, хемотропизм, гидротропизм.*

STUDY OF TROPISM (PLANT MOVEMENT) ON THE EXAMPLE OF HOME FLOWERS

Saodat Sharipovna Zuparova

Senior Lecturer of Chirchik State Pedagogical Institute

Yasmina Dilshod kizi Nazarbayeva

Direction student of department of “Methods of teaching Biology”

Chirchik State Pedagogical Institute

ABSTRACT

The article deals with tropisms and phototropism's of plants, geotropisms and chemotropism's. An analysis of their behavior in the laboratory is also made.

***Keywords:** tropism, phototropism, geotropism, plant, chemotropism, hydrotropism.*

ВВЕДЕНИЕ

Движением называют перемещение организма в пространстве или его частей относительно друг друга. Среди движений растений можно выделить движения, характерные как для растений, так и для представителей других царств. К ним относятся движение цитоплазмы и расположенных в ней

органов, а также движения с помощью жгутиков, которые принято называть локомоторными.

Движение цитоплазмы. Цитоплазма в клетках находится в непрерывном движении. Такое движение называют циклозом. Это движение обеспечивают два сократительных белка - актин и миозин. Их намного меньше в растительных клетках по сравнению с клетками животных, но именно они обеспечивают движение цитоплазмы.

Рис. 1 Фототропизм

Локомоторные движения. Перемещение всего организма в пространстве к благоприятному, жизненно необходимому фактору или, наоборот, от неблагоприятного фактора называется таксисом. Этот вид движения не связан с ростом растений и наблюдается у одноклеточных водорослей, их половых клеток и спор, у сперматозоидов споровых растений. Например, хламидомонада движется к источнику света. Данное движение называют положительным фототаксисом. Другой разновидностью таксиса является хемотаксис. Здесь раздражителем будет концентрация какого-либо химического вещества. Хемотаксис помогает подобрать оптимальные для организма условия, найти среду для слияния половых клеток растения.

В основе локомоторных движений лежит движение жгутиков. Как и в случае движения цитоплазмы, в основе движения жгутиков лежит работа сократительных белков.

Таким образом, в основе движений, общих у растений и других живых организмов, лежит работа особых сократительных белков.

К движениям, характерным только для представителей царства растений, относятся ростовые и тургорные движения. В их основе лежит ответная реакция растения на раздражители: тепло, свет, химические вещества и т.д.

Тропизмы - это ростовые движения, вызванные раздражителем, который направлен с одной стороны. Движение растений в сторону раздражителя называют положительным, а в противоположную - отрицательным.

Фототропизм. Среди всех факторов, способных привести к тропизмам, свет был первым, на действие которого человечество обратило внимание. Свет оказывает влияние на направление движений побегов и корней. По мере развития растения могут изменять фототропизм с положительного на отрицательный и наоборот. Фототропизм может меняться при изменении освещённости: при слабом свете побеги растений повернутся к нему, а при сильном от него. Благодаря этому побеги растений могут занимать более

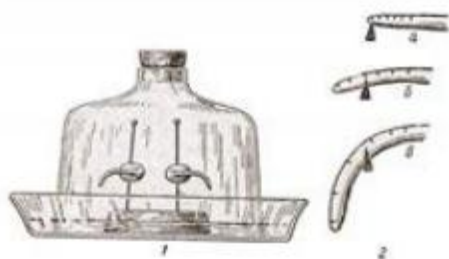
выгодное положение и появляется листовая мозаика, которая помогает оптимально использовать свет при фотосинтезе.

Первым учёным, который пытался объяснить явление фототропизма, был Чарлз Дарвин. Дарвин удалил кончик главного корня, и тот утратил способность изгибаться и продолжал расти в том направлении, в котором находился. Дарвин также выяснил, что свет воспринимает верхушка побега, а изгиб возникает ниже и сделал вывод, что клетки, которые воспринимают свет, и клетки, реагирующие на него, находятся на расстоянии. Дарвин предположил наличие веществ, которые образуются в одном месте, а затем передвигаются в другое.

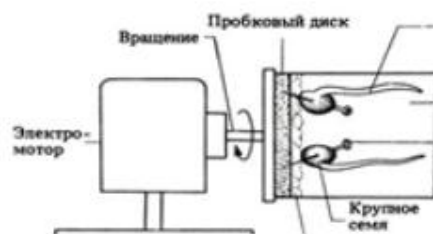
В 1928 г. советский биолог Холодный и голландец Вент независимо друг от друга сформулировали гормональную теорию фототропизма. Суть ее в следующем: если освещение нормальное и проросток занимает вертикальное положение, то гормон ауксин, вырабатываемый в верхушке органа, распределяется равномерно. В результате происходит равномерный рост. Если освещение одностороннее, то ауксин распределяется неравномерно, и появляется изгиб органа. В этом случае гормон ауксин концентрируется на затененной стороне. Её клетки из-за этого растягиваются сильнее, чем клетки освещённой стороны, и в результате, происходит изгиб в сторону света.

Геотропизм. Геотропизм — перемещение под действием тяжести. Если положить проросток горизонтально, через некоторое время корень изогнётся вниз, а стебель — вверх.

Чтобы устранить геотропизм, используют особый прибор - клиностат. Он состоит из длинного стержня, который вращается вокруг своей оси. Этот стержень можно установить любым

Рис. 2 Без клиностата

Рис. 3 С клиностатом

положении. На стержень помещается круг из пробки, на котором при помощи булавки размещаются проросшие семена растений. При медленном вращении стержня в горизонтальном положении видно, что молодые растения растут в направлении, какое им дали в начале опыта, т.к. при постоянном вращении

круга каждая часть растения перемещается то вверх, то вниз, следовательно, земное притяжение действует на неё в одинаковые промежутки времени в противоположном направлении. Сила тяжести при этом не действует.

Эти опыты показывают, что изгибы корня связаны с действием силы земного притяжения, направленной с одной стороны. Этот изгиб вниз и есть проявление положительного геотропизма. Геотропизм у боковых корней выражен слабее, чем у главных. Из-за этого главный корень растёт вертикально вниз, а боковые корни располагаются под углом к нему. Это помогает растению лучше поглощать воду и минеральные элементы из почвы.

Хемотропизм. Хемотропизм - это реакция роста на некоторые химические вещества. Это особенно важно для корней, так как они изгибаются в поисках минеральных веществ. Однако, если они равномерно перемешаны с почвой, то этого не происходит. Если минеральные вещества распределить по отдельным ячейкам, то корни будут расти по направлению к этим ячейкам. Это создает повышенную концентрацию этих веществ около корня и определяет их лучшую усвояемость.

Другие виды тропизмов.

Гидротропизм – движения органов, связанные с неравномерным распределением воды. Корни проявляют положительный гидротропизм.

Аэротропизм – перемещение органов растения (в основном корней) в пространстве, связанные с неравномерным распределением кислорода.

Гелиотропизм - движение органа растения с востока на запад вслед за движением Солнца в течение дня.

Тигмотропизм – это движение на прикосновение. Характерным примером является движение вены мухоловки при попадании на неё насекомых.

Рис.4 Хемотропизм

Рис.5 Гидротропизм

Рис. 6 Гелиотропизм

Рис. 7 Тигмотропизм

МЕТОДОЛОГИЯ

Основными литературными источниками при ознакомлении с исследованием стали несколько книг. Прежде всего это «Растения. Параллельный мир» В.А. Цимбала и «Движение растений» Рейнхольда Вайнара. В них авторы излагают непростые вопросы в доступной форме, показывая в каждой главе огромную любовь к растениям. Так же использована статья «Этот умный корешок» из девятого номера за 2017 год научно-популярного журнала для юношества «Страна знаний»

РЕЗУЛЬТАТЫ

При одностороннем освещении проростки укропа, фасоли и огурца изгибаются в сторону света. Сначала изгибается верхушка, а затем и более низкая часть. Таким образом, проростки демонстрируют положительный фототропизм. Образование положительно-фототропического изгиба объясняется тем, что в затененных клетках накапливается больше ауксина, чем в неосвещенных.

Фото 1. Фототропизм проростков укропа

Фото 2. Фототропизм проростков огурца

Фото 3. Фототропизм проростков фасоли

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, в основе тропизмов лежит одно из свойств цитоплазмы клетки — её раздражимость, как ответной реакции на различные факторы внешней среды.

REFERENCES

1. Zuparova, S., Shegay, A., & Orazova, F. (2020). Approaches to Learning English as the Source of All. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(5).

2. Zuparova, S., Shegay, A. (2021). Methods of Teaching Foreign Languages. Eastern European Scientific Journal, 1(7), 141-143.
3. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. Academic research in educational sciences, 1(3).
4. Ўлжаев, Ў. Б., & Бердиев, Ш. Х. (2021). Углерод нанотрубкасида олтин кластери ва углеводородли молекулаларнинг ўзаро таъсирини моделлаштириш. Academic Research in Educational Sciences, 2(5), 1189-1195.
5. Tursunov, I. G., Berdiyev, S. X., & Usmonov, M. M. (2021). Fizikani o'qitishda pedagogik ta'lim klasteri metodidan foydalanishga doir tavsiyalar. Academic research in educational sciences, 2(5), 1129-1136.
6. Djurayeva, Y., Ayatov, R., & Shegay, A. (2020). Current Problems and Resolutions of Teaching English Grammar. Academic research in educational sciences, 1(3).
7. Ruzmetova, M., Orazova, F., & Kayumova, G. (2020). The Role of Teaching Vocabulary Competence in English. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 509-513.
8. Ruzmetova, M., Otajonova, D., & Babadjanova, N. (2021). CONSIDERATIONS ON UNDERSTANDING THE MEANING OF A WORD. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(2), 1238-1242.
9. Krivosheyeva, G., Zuparova, S., & Shodiyeva, N. (2020). INTERACTIVE WAY TO FURTHER IMPROVE TEACHING LISTENING SKILLS. Academic Research in Educational Sciences, 1 (3), 520-525.
10. Bahromova, M. M. (2022). ZAMONAVIY KASBLARNI EGALLASHDA MATEMATIK MANTIQLIQNING O'RNI VA USHBU KASBLARGA YO'NALTIRISH QAMROVINI KENGAYTIRISH. Ekonomika i sotsium, 1(92), 1334-1339.
11. Bahromova, M. M. (2021). The importance and necessity of teaching computer science and programming for primary school students. Asian Journal of Multidimensional Research, 10(9), 162-166.
12. Bahromova, M. M. (2021). MULTIMEDIALI INTELLEKTUAL O'YINLAR ORQALI BOLALARDA DASTURLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH. ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 2(6), 1189-1193.

XATOLAR NAZARIYASI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT

G'ofirov M.J.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti

Mirzayev J.O.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xatolar nazariyasi va geodezik o'lchashlarda ularning tasiri haqida so'z yuritilgan. Geodezik o'lchashlarni olib boorish davrida bu xatolarni iloji boricha kamroq tasir etish choralarini ko'rish yo'llari ko'rilgan.

Kalit so'zlar: geodezik o'lchash, metr, burchak, balandlik, bevosita o'lchash, bilvosita o'lchash.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается теория ошибок и их влияние на геодезические измерения. Во время геодезических измерений были приняты меры, чтобы свести к минимуму влияние этих ошибок.

Ключевые слова: геодезическое измерение, метр, угол, высота, прямое измерение, косвенное измерение.

ABSTRACT

This article discusses the theory of errors and their impact on geodetic measurements. During geodetic measurements, measures were taken to minimize the impact of these errors.

Keywords: geodetic measurement, meter, angle, height, direct measurement, indirect measurement.

KIRISH

Geodeziya fan sifatida geometrik va fizik jihatlarida ko'rib chiqiladi. Geometrik muammolar tortishish usullari bilan hal qilinadi, ya'ni, masofalarni, burchaklarni va yo'nalishlarni o'lchash va hisoblash. Jismoniy vazifalar tortishish kuchini o'lchash bilan bog'liq. Geodezik o'lchovlarda kenglik, uzunlik va balandlikni o'z ichiga olgan koordinata tizimi qo'llaniladi. [1]

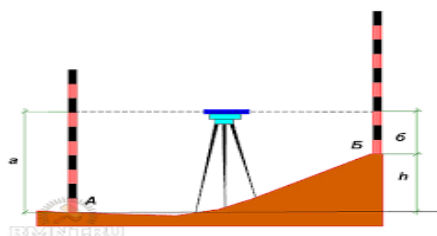
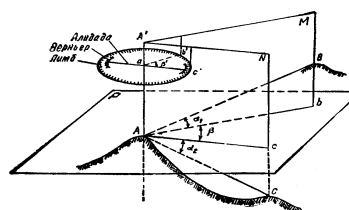
Geodeziya muammolarini hal qilishda har xil turdagi o'lchovlar muhim rol o'ynaydi. O'lchov - ma'lum bir fizik miqdorni o'lchov birligi sifatida qabul qilingan bir xil nomdagi boshqa miqdor bilan taqqoslash jarayoni.

Geodezik o'lchovlar yer yuzasidagi nuqtalarning nisbiy joylashishini aniqlash imkonini beradi. O'lchovlarning quyidagi turlari mavjud.

1. Chiziqli, buning natijasida berilgan nuqtalar orasidagi qiya va gorizontal masofalar o'lchanadi.

2. Burchakli, buning natijasida gorizontal va vertikal burchaklar o'lchanadi.

3. Balandlik, buning natijasida alohida nuqtalarning balandliklaridagi farqlar olinadi.

Har qanday o'lchovlar, qanchalik ehtiyotkorlik bilan bajarilgan bo'lishidan qat'iy nazar, xatolar, ya'ni o'lchangan qiymatlarning haqiqiy qiymatlaridan og'ishi bilan birga yuzaga keladi. Buning sababi shundaki, o'lchov jarayonida shartlar doimo o'zgarib turadi: tashqi muhit, o'lchash moslamasi va o'lchanadigan ob'ektning holati, shuningdek, ijrochining diqqati. Shuning uchun, qiymatni o'lchashda har doim uning taxminiy qiymati olinadi, uning aniqligini baholash kerak. Yana bir vazifa tug'iladi: o'lchovlarni berilgan aniqlik bilan bajarish uchun asbob, shartlar va texnikani tanlash. Xatolar nazariyasi xatolarni taqsimlash qonunlarini o'rganadigan, baholash mezonlarini va o'lchovlarning to'g'riligiga belgilaydi, belgilangan miqdorning eng ehtimoliy qiymatini aniqlash usullarini va kutilgan aniqlikni bashorat qilish qoidalarini o'rnatadigan ushbu muammolarni hal qilishga yordam beradi.

O'lchovlar bevosita yoki bilvosita bo'lishi mumkin. Belgilangan qiymat o'lchov birligi bilan to'g'ridan - to'g'ri taqqoslash natijasida olinganda bunday o'lchovlar bevosita deyiladi. Masalan, yer o'lchagich lenta, lenta o'lchovi bilan chiziq uzunligini o'lchash. Bilvosita o'lchovlar - bu aniqlanishi kerak bo'lgan miqdor boshqa bevosita o'lchangan miqdorlarning funktsiyasi sifatida olinadi. Masalan, to'rtburchakning yerdagi maydoni uning tomonlari uzunligini o'lchash yo'li bilan aniqlanadi.

O'lchov xatolari

Teng - bir xil qurilma (yoki bir xil aniqlik sinfidagi turli xil qurilmalar) tomonidan bir xil usulda va qadamlar sonida, bir xil sharoitlarda bajarilgan bir xil qiymatdagi bir hil ko'p o'lchov natijalari.

Teng bo'lmagan - teng aniqlik shartlari bajarilmaganda amalga oshiriladigan o'lchovlar.

Qo'pol xatolar o'lchash ishlarini ishlab chiqarishda jiddiy xatolar bilan bog'liq. Ushbu xatolar osongina aniqlanadi va o'lchovlarni qayta bajarish orqali yo'q qilinadi.

Sistematik xatolar qat'iy belgilangan qonunga muvofiq har bir o'lchov natijasiga kiritiladi. Ular o'lchov vositalarining konstruktsiyasining ta'siri. Bunday xatolar oldindan belgilangan va tegishli tuzatishlar kiritish orqali minimallashtirilishi mumkin.

Tasodifiy xatolar tabiatan tasodifiydir, ularning paydo bo'lishi ma'lum matematik qonunlarga bo'ysunmaydi, ular statistik naqsh bilan bog'langan.

REFERENCES

1. Mirzayev J. "Matematikani geodeziyada qo'llash" ORIENS jurnal 2021 yil 5-son 1106-1109 betlar.
2. Jo'rayev D. "Geodeziya II" Toshkent 2006
3. Jo'rayev D. Jo'rayeva H. "Geodezik o'lchashlarni matematik ishlash nazariyasi" 1-2- qism Toshkent. 2014
4. Федотов, Г. А. Инженерная геодезия Г. А. Федотов. — М. : Высшая школа, 2004.
5. Михелев, Д. Ш. Инженерная геодезия Д. Ш. Михелев. — М. : Академия, 2004.
6. Маслов, А. В. Геодезия : учебник А. В. Маслов, Е. Ф. Гладилина, В. А. Костык. — М. : Недра, 1986. — 416 с.

YER TUZISH VA KADASTR ISHLARI UCHUN GEODEZIK O'LCHOVLARNI MATEMATIK QAYTA ISHLASH NAZARIYASI VA AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH

G'ofirov M.J.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

Mirzayev J.O.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti o'qituvchisi

Qurbonmurodov A.A.

Qarshi muhandislik iqtisodiyot instituti talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada yer tuzish va kadastr sohasidagi ishlarni qo'llab-quvvatlash uchun asos bo'lgan va foydalaniladigan geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlashning tarkibiy qismlariga nazariy va amaliy qo'shimchalar umumlashtiriladi.

***Kalit so'zlar:** kadastr, yer tuzish, geodezik o'lchov, tenglashtirish, eng kichik kvadratlar usuli, optimallashtirish.*

АННОТАЦИЯ

В статье обобщены теоретические и практические дополнения к компонентам математической обработки геодезических измерений, которые являются основой и используются для обеспечения работ в области землеустройства и кадастра.

***Ключевые слова:** кадастр, межевание, геодезическая съемка, планировка, метод наименьших квадратов, оптимизация.*

ABSTRACT

The article summarizes the theoretical and practical additions to the components of the mathematical processing of geodetic measurements, which are the basis and used to support work in the field of land management and cadastre.

***Keywords:** cadastre, land surveying, geodetic surveying, equalization, least squares method, optimization.*

KIRISH

Yer tuzish va kadastr uchun ishonchli va tegishli ma'lumotlarni olishning asosiy vositalari geodeziya hisoblanadi. Geodezik o'lchovlar natijalarini an'anaviy matematik qayta ishlash va metodologiya yer tuzish va kadastr ehtiyojlari uchun natijalarni qayta ishlash uchun mos emas. Yurtimizda yer tuzish va kadastr sohasidagi mavjud ilmiy va amaliy muammo - bu dolzarb va ishonchli ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyoj; foydalanish mumkin bo'lgan va yer tuzish ishlariga ta'sir

ko'rsatadigan geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlashning nazariy va amaliy asoslari to'liq emas.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Mahalliy va xorijiy olimlarning geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlash muammolarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqot ishlariga quyidagilar kiradi: Jo'rayev D.O., Jo'rayeva H.D., Isakov E., Ibragimov L., Bolshakov V.D., Viduyev M.X., Voytenkj S.P., Gauss K.F., Zazulyak P.M., Idelson M.I., Linnik Y.V., Karpinskiy Y.O., Kondra H.S., Mazmishvili A.I., Markuze YU.I., Mohyl'nyy S.H., Smirnov M.V., Tretyak K.R., Shul'ts R.V. va boshqalar.

Mualliflar tadqiqotni quyidagilar bo'yicha olib bordilar: parametrlar ehtimollik funksiyasi va tasodifiy xatolar yuzaga kelishining maksimal ehtimoli sharti o'rtasidagi qiymatlar va bog'liqliklarni birgalikda aniqlash, takliflar ishlab chiqish; o'rtacha ko'rsatkichlar o'rtasidagi qonuniyatlar va bog'liqliklarni o'rnatish, ularni tizimlashtirish; tasodifiy xatolarning qaramlik xossalarini aniqlash va takomillashtirish, yaxlitlash xatolarini hisobga olish mezonlari va formulalarini ishlab chiqish; qo'sh o'lchovlarning har xil turlarini tahlil qilish, tizimli xatolik mezonlari, tizimli xatolikni istisno qilish usullarini ishlab chiqish va formulalarni olish, korrelyatsiya koeffitsientini rad etishni asoslash.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Matematik qayta ishlash. Geodezik ma'lumotlarni qayta ishlashning umumiy jarayonini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

- birlamchi qayta ishlash;
- dastlabki qayta ishlash;
- tenglashtirish hisoblari.

Birlamchi qayta ishlashga bevosita dalada o'lchash jarayonida bajariladigan hisoblashlar kiradi. Bu bosqichda normativ xujjatlar bilan aniqlanuvchi quyimlarga o'lchash natijalarini mosligi nazorat qilinadi. Sun'iy yo'ldosh orqali o'lchash paytida birlamchi qayta ishlash bevoita kotrollerlarda bajariladi, bunda sun'iy yo'ldoshlar soni, faktori, sun'iy yo'ldosh turkumlarini geomteriyasini xarakterlovchi "siganl/shovqin" munosabati, radiosignalarning sifati, radiosignallarni qabul qilish paytida sikllarni yo'qolishini yo'qligi nazorat qilinadi.

Dastlabki qayta ishlash yo'lardagi, tarmoqni bir qismidagi yoki obyektidagi o'lchashlarni sifatini tez baholash maqsadida bajariladi. Bu holda aniqlikni baholash ichki o'xshashliklar, ikki marotaba o'lchashlarning fari, yopiq shakllarni bog'lanmasligi bo'yicha bajariladi. Yana bajarilgan o'lchashlarni katalogdagi

qiymatlar bilan yoki oldingi ishlar natijalari bilan taqqoslash (masalan, o'lchangan burchaklarni direksion burchaklarni farqi bilan yoki elektron taxeomayetr bilan o'lchanganlarni yoki koordintalarni ma'lum punktlar orasidagi nazorat masofalar bilan sun'iy yo'ldosh qabul qilish qurilmalari bilan) bajariladi. Bu bosqichda bevosita o'lchash natijalari punktlar markaziga va tekislikga (masalan Gauss proyeksiyasiga) keltiriladi, buning uchun o'lchash natijalariga normativ xujjatlar bilan aniqlanuvchi, tuzatmalar kiritiladi. Bu birga sun'iy yo'ldosh orqali o'lchash o'lchash natijalarini (koordinata orttirmasi, qisqa masofalar) tekislikga keltiriladi, bu taklif etilayotgan sxemani eng muhim xususiyati hisoblanadi. Sun'i yo'ldosh va uni xatoligining kovariatsion matritsallarini Gaussa-Kryuger proyeksiyasiga reduksirlash V. Astapovich taklif qilgan metodika bo'yicha amalga oshirish mumkin. Bu metodikaning mohiyati quyida yoritilgan.

Chunki, tajribadan kelib chiqqan holda, sun'iy yo'ldosh bazis chiziqlarning 10%ga yaqinini bir xilligini yechilmasligi tufayli takoran qayta aniqlash zarur, unda joriy kundagi o'lchashlarning dastlabki qayta ishlashlanishini ularni tugallagandan so'ng darrov amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

Tenglashtirish qidirilayotgan va o'lchangan miqdorlarni optimal baholash o'lchash natijalari va udarni funksiyalari orasidagi nomuvofiqlikni bartaraf etish uchun ortiqcha o'lchashlar mavjud bo'lganda bajariladi. Sun'iy yo'ldosh o'lchashlarni dastlabki qayta ishlash va tenglashtirish ko'pchilik hollarda sun'iy yo'ldosh qabul qiluvchi qurilmalarni ishbab chiqaruvchi firmalar dasturlari bo'yicha bajariladi va zaruriy hollarda koordinatlarni o'zgartirish ham amalga oshiriladi. Sunyi yo'ldosh va Yer ustki o'lchashlarini yassi koordinata sistemasida tenglashtirish quyida yoritilgan.

1. Geodeziya o'lchovlarini matematik qayta ishlashning ayrim yo'nalishlari bo'yicha nazariy va amaliy asoslarning noto'g'ri va to'liq emasligi, yer tuzish va kadastr sohasidagi ishlarni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatilishi mumkinligi aniqlandi.

2. Geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlash komponentlariga nazariy va amaliy qo'shimchalar ishlab chiqildi:

- eng kichik kvadratlar usulini asoslashda oddiy arifmetik o'rtacha va umumiy arifmetik o'rtacha tasodifiy xatolarning maksimal ehtimollik shartini birgalikda ishlatmaslik va R. Fisherning maksimal ehtimollik usuli aniqlandi;

- yaxlitlash koordinatalari xatolarining mezon ahamiyati belgilandi va yer maydonini hisoblashda yaxlitlash aniq koordinatalarini oldindan hisoblash formulalari ishlab chiqildi;

- Belgilangan xususiyatlarga muvofiq, teng darajada aniq va teng bo'lmagan aniq o'lchovlar natijalari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar uchta guruhda tizimlashtirildi, mos ravishda ularning guruhlarni tizimlashtirishga bog'liqligi va o'zaro bog'liqligi, vazni bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichlar (oddiy arifmetik o'rtacha va umumiy arifmetik o'rtachadan tashqari) aniqlandi, umumiy arifmetik o'rtachadan chetlanishlarning uchinchi xossasi o'rnatildi;

- bog'liqliklar olindi va tizimli xatolikni aniqlash va turli gipotezalarni faqat bir xil darajada aniq va teng bo'lmagan aniq o'lchovlar orasidagi farqlardan foydalangan holda tekshirish uchun Abbe mezonidan foydalangan holda usul ishlab chiqildi;

- bir xil aniq va teng bo'lmagan aniq qo'sh o'lchovlarda tizimli xatolikning faqat bitta mezondan foydalanish muhimligi isbotlangan va taklif qilingan. Ikki tomonlama o'lchovlarning barcha holatlari uchun tizimli xatolikni istisno qilish formulalari ishlab chiqilgan va tizimli xatoning ahamiyati nafaqat farqlar bilan, balki qoldiqlarni kamaytiradigan ikkilamchi o'lchovlarning o'rtacha qiymatlari bilan ham aniqlanadi.

3. Olingan nazariy va amaliy tadqiqot natijalari nafaqat kadastr va yer tuzish sohasida, balki geodezik o'lchovlardan foydalanishning istalgan yo'nalishida ham geodezik o'lchovlarni matematik qayta ishlash samaradorligini oshirdi va optimallashtirdi.

REFERENCES

1. Жаркымбаев Б.М. Исследованы признаки нормированных повреждений и поправок / Б.М. Жаркымбаев, В.А. Рябчий, В.В. Рябчий // Маркшейдерия и недропользование. - 2015. - № 3 (77). - С. 47-50.
2. Рябчий В.А. Анализ результатов математической обработки неравноточных измерений одной величины с использованием общей и вероятной арифметических средних / В.А. Рябчий, В.В. Рябчий, А.Г. Совгиренко // Сборник статей международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы землеустройства и кадастров на современном этапе», Пенза, 12-13 декабря 2013 г. - С. 179-182.
3. Рябчий В.А. Влияние ошибок округления координаты углов поворотов границ земельных участков на точность определения их площадей / В.А. Рябчий, В.В. Рябчий // Инженерная геодезия. - 2003. - Вып. 49. - С. 193-201.

ХИТОЙ ТИЛИДА 把 “bǎ” ЛИ ГАПНИ ИШЛАТИЛШИ

Артикова Зиёда Зайнитдиновна

Тошкент Давлат Шарқшунослик Университети

Хитой филологияси кафедраси ўқитувчиси

ziyda78@mail.ru

АННОТАЦИЯ

把 “bǎ” ли гап хитой тили грамматикасининг ўзига хос тури ҳисобланади. Хитой тилида грамматиканинг бу тури тез тез ишлатилиб, уни оғзаки ва ёзма нутқда ишлатиш ўқувчиларга биров қийинчилик туғдиради. Ўқувчига уни тўғри тушунтириш ва қўллашига шароит яратиш муаллимдан маҳорат талаб этади. Хитой тилида 把 “bǎ” ли гап минг йиллик тарихга эга бўлиб, грамматикасининг алоҳида жиҳатлари билан бошқа гаплардан ажралиб туради. Бундай гапларда 把 bǎ дан кейин келадиган тўлдирувчини ҳолатида ёки жойида ўзгариш содир бўлиши керак ва унинг структур тузилишига ҳам аҳамият бериш керак. Мақолада ушбу гапни қўллашда эътибор бериладиган жиҳатлар ҳақида айтиб ўтилган. 把 “bǎ” ли гапни амалиётда қўллаш жуда ҳам муҳим ҳисобланади.

Калим сўзлар: 把 “bǎ” ли гап, тўлдирувчи, модал феъл, семантика, предмет, шакл, ҳаракат.

ABSTRACT

The phrase bǎ is a specific type of Chinese grammar. In Chinese, this type of grammar is used frequently, making it somewhat difficult for students to apply it in oral and written speech. Explaining and creating the conditions for the student to apply it correctly requires skill from the teacher. In Chinese, the word bǎ has a thousand-year history and differs from other words in its grammatical features. In such statements, there must be a change in the position or location of the filler that comes after bǎ bǎ, and attention must also be paid to its structure. The article discusses aspects to consider when applying this phrase. It is very important to use the word "b" in practice.

Keywords: 把 “bǎ” sentence, complement, modal verb, semantics, subject, form, action.

АННОТАЦИЯ

Фраза 把 bǎ — это особый тип китайской грамматики. Этот тип грамматики часто используется в китайском языке, что затрудняет

использование учащимися его в устной и письменной речи. Создание условий для того, чтобы ученик правильно объяснил и применил его, требует мастерства от учителя. В китайском языке слово 把 bǎ имеет тысячелетнюю историю и отличается от других слов своими грамматическими особенностями. В таких высказываниях должно быть изменение положения или расположения наполнителя, следующего за 把 bǎ, а также необходимо обращать внимание на его структурную структуру. В статье рассматриваются аспекты, которые следует учитывать при применении данного словосочетания. Очень важно использовать слово 把 «bǎ» на практике.

Ключевые слова: предложение 把 bǎ, дополнение, модальный глагол, семантика, подлежащее, форма, действие.

КИРИШ

Хитой тилида 把 “bǎ” ли гап минг йиллик тарихга эга бўлиб, грамматикасининг алоҳида жиҳатлари билан бошқа гаплардан ажралиб туради. 把 “bǎ” олд кўмакчиси иштирок этган гапни 把 “bǎ” ли гап деб аталади. Хитойликларнинг фарзандлари икки ёшдаёқ 把 “bǎ” олд кўмакчисини гапда қўллашни ўргана бошлайдилар. 把 “bǎ” ли гап хитой тилини чет тили сифатида ўқитишдаги кўринарли қийинчиликлардан биридир. Шунинг учун ўқувчиларга ўзлаштиришга ва 把 “bǎ” ли гапни тўғри ишлатишга қандай йўл кўрсатиш хитой тилини чет тили сифатида ўқитаётган ўқитувчилар учун муҳим масаладир. Айниқса ўқитувчиларга бошланғич босқичда 把 “bǎ” ли гапни тушунтириш қийинроқ кечади, ўқувчи грамматикани бу турини тушунса ҳам, ишлатиш жараёнида бир оз қийналади. Грамматиканинг бу таркибий қисми кўпгина чет эллик ўқувчиларни бош қотиришга мажбур қилади, аммо шу билан бирга хитой тилини жуда муҳим ва тез-тез қўлланиладиган грамматикасидир.

Хитой тилида тўлдирувчини икки хил жой ўзгартириш услублари бор. Биринчи позицияда келса ҳеч қандай ёрдамчи грамматик воситалар керак бўлмайди. Масалан: 把住方向盘 *Рулни маҳкам ушлаб*, 把 бу ерда феъл бўлиб “ушламоқ” маъносида келиб, ҳаракатни билдирапти. Иккинчи позицияда келса эга билан кесимни орасидаги позицияни эгаллаш, лекин бунинг учун ёрдамчи грамматик восита керак бўлади ва бу грамматик воситани 把 “bǎ” олд

кўмакчиси бажаради.²⁵⁹ Схемаси куйидагича бўлади: “Эга + 把 + “bǎ” + тўлдирувчи + кесим”.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Мазкур ишда биз тизим ва ҳодисаларнинг ички тузилишини ва қонунларининг рўёбга ошиш қоидаларини очиб берадиган, уларнинг ўзаро таъсирини ва боғланишларини тушунтириб берадиган назариядан фойдаландик. Тадқиқ этиш жараёнида эмпирик усуллардан, таърифлаш, тасвирловчи, таҳлил методларига ҳам муурожаат этдик.

НАТИЖАЛАР

把 bǎ ли гапдаги асосан ўтимсиз феъл ишлатилиб, ўзидан кейин келадиган тўлдирувчини жойидан қўзғалтиришга, ҳолатини ўзгартиришга имконият берувчи феъл бўлади. Шунинг учун бундай гапда “有” you - бор, “是” shì - бўлмоқ, “来” lái - келмоқ, “去” qù - бормоқ каби феъллар ва рухий ҳолатни ифодаловчи “觉得” juéde - ҳис қилмоқ, ўйламоқ, “想” xiǎng - ўйламоқ, ҳоҳламоқ, “喜欢” xǐhuan - яхши кўрмоқ каби феъллар 把 bǎ ли гапда асосий феъл бўлиб кела олмайди²⁶⁰. Шундай деб бўлмайди: 我把词典有了²⁶¹. Менда лугат бор бўлди. 她把京剧喜欢了. У Пекин операсини яхши кўради. 我妈妈把北京来了. Менинг онам Пекинга келди. 我把爸爸妈妈想了. Мен отамни, онамни соғиндим.

Бундай гапларда 把 bǎ дан кейин келадиган тўлдирувчини ҳолатида ёки жойида ўзгариш содир бўлиши керак. Қуйида келтирадиган мисолларимизда феълнинг ҳаракати натижасида 把 bǎ дан келадиган тўлдирувчининг ҳолатида, жойида ўзгариш содир бўлади.

1) 我把那张桌子搬到楼上去。Wo ba na zhang zhuozi ban dao lou shang qu le. Мен ана у столни бинонинг юқорисига ташиб чиқдим.

2) 我把那些饺子都吃进肚子里去了。Wo ba na xie jiaozi dou chi jing duzi li qu le. Мен ана у чучваларнинг ҳаммасини еб қорнимнинг ичига жойладим.

3) 我已经把今天的作业都做完了。Wo yijing ba jintian de zuoye dou zuo wan le. Мен аллақачон бугунги вазифани бажариб бўлганман.

²⁵⁹ Каримов А.А. Хитой тилидаги ҳисоб сўзлар. [Лексик семантик, структурал ва функционал таҳлили] 汉语量词 Hanyu liangci [Chinese quantifiers], Тошкент, 2003. 101-6

²⁶⁰ 姜萍。基础汉语语法。高等教育出版社北京2015年1-6页。

²⁶¹ 杨宝玲。国际汉语语法教学。高等教育出版社2012年60-6页。

4)我把课文读熟了。Wo ba kewen du shu le. *Мен матнини яхшилаб ўқиб бўлдим.*

МУҲОКАМА

把 bǎ ли гапни ўрганишда энг қисқартирилган ва ўқувчилар осон қабул қила оладиган иккита шакллар кўриб чиқамиз:

主语+把+宾语+动词+其他成分（宾语/补语等）“Эга + 把+ тўлдирувчи + феъл + бошқа бўлақлар (тўлдирувчи / кесим кенгайтирувчиси...)” Бу шаклдаги тўлдирувчи 把 ba га алоқадор предмет ҳисобланади, яъни феълнинг тўлдирувчиси эмас, балки 把 ba нинг тўлдирувчисидир, шу билан бирга бу тўлдирувчи аниқ ва муносабатнинг иккала томонига ҳам маълум бўлиши керак. Феълдан кейин келадиган бўлақлар эса, тўлдирувчини, ёрдамчи бўлақларни, такрорланувчи феълни, “了“ le, ”着“ zhe каби феъл кўмакчилариларни ўз ичига қамраб олади²⁶². Масалан:

5) 刮风了, 你把窗户关上吧。Gua feng le, ni ba chuanguhu guan shang ba. *Шамол бўляпти, сен деразани ёпиб қўй.* Бу ерда “窗户” chuanguhu-дераза мен ва сенга умумий маълум, “关” guan-ёпмоқ феълнинг орқасидан “上” shang ёрдамчи бўлақ келган.

6) 我把那本小说看完了。Wo ba na ben xiaoshuo kan wan le. *Мен ана у романни кўриб бўлдим.* Одатда “一本小说” yi ben xiaoshuo-битта китоб дейилмайди, 看 kan-кўрмоқ феълнинг орқасидан “完” wan ёрдамчи бўлақ келади.

7) 我们把房间打扫打扫吧。Women ba fangjian dasao dasao ba. *Бизлар хонани сутуриб чиқайлик..* Бу ерда “房间” fangjian-хона аниқ, феълда такрорланувчи шакл ишлатилган.

8) 我把那个盒子给他了。Wo ba na ge hezi gei ta le. *Мен ана у қутини унга бердим.* 给 gei-бермоқ феълдан кейин 他 ta тўлдирувчиси келган.

9) 我把行李托运了。Wo ba xingli tuo yun le. *Мен юкни ташишга топширдим.* Бу ерда 托运 tuo yun-юк ташишдан кейин “了“ le феълли юкламаси келган.

Яна бир шаклни келтирамиз 主语 + 想 / 要 / 能 / 已 / 没 + 把 + 宾语 + 动词 + 其他成分 “Эга + 想 / 要 / 能 / 已 / 没 + 把 + тўлдирувчи + феъл + бошқа

²⁶²Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики. Издательство иностранной литературы. Москва. 1954年. 122-бет

бўлақлар”. Иккинчи шаклдаги 想 / 要 / 能 / 已 / 没 сўзлари хитой тилида равиш ва модал феъл сўз туркумига тегишли бўлиб, гапда уларни 把 bǎ олд кўмакчисидан олдин қўйиш керак. “想” xiǎng - ҳоҳламоқ, “要” yào - керак, “能” néng - қила олмақ, “会” huì - қила олмақ, “可以” kěyǐ – мумкин сўзлари хитой тилида модал феълларга киради, “已” yǐ “已经” yǐjīng - аллақачон, “没” méi “没有” méiyǒu – йўқ каби сўзлар хитой тилида равиш сўз туркумига тегишлидир. Масалан:

10) 你能把这些馒头吃光吗? Nǐ nǐng bǎ zhè xiē mǎntóu chī guāng ma? Сен бу бир қанча мантиларни еб тугата оласанми.

11) 你要/应该把口袋里的东西掏出来。Nǐ yào/yīnggāi bǎ kǒudài lǐ de dōngxi tāo chū lái. Сен чўнтагиндаги нарсаларнинг ҳаммасини чиқариб ташлашинг керак. Бу гапда 要 / 应该 керак модал феъллари иштирок этган.

12) 我已经把借他的书还回去了。Wǒ yǐjīng bǎ jiè tā de shū huán huì qu le. Мен аллақачон ундан олган китобни алмаштириб олиб кетдим. Бу гапда иш содир бўлганни ифодаловчи равиш иштирок этган.

13) 你没有把昨天的练习做完²⁶³。Wǒ méi yǒu bǎ zuótiān de liànxì zuò wán. Мен кечаги машқни бажариб бўлмадим. Бу ерда инкор равиши феълдан кейин эмас, балки 把 bǎ дан олдин қўйилади.

把 bǎ “bǎ” ли гапда эга тўлдирувчи устидан ҳаракат содир этади.

14) 我把那个盒子给空姐了。Wǒ bǎ nà ge hézi gěi kōngjiě le. Мен ана у қутини стюардессага бердим. Бу ерда 盒子 hézi - қутини мен стюардессага бердим, яъни мен кути билан ҳаракат содир этдим, ва бунинг натижасида кути жойлашган ўрнида ўзгариш содир бўлди.

15) 你把空调开开吧。Nǐ bǎ kōngtiào kāi kāi ba. Сен кондиционерни ёқиб юбор. 空调 kōngtiào - кондиционерни сен ёқиб юбор, бу ерда гапнинг эгаси шу кондиционер устидан ҳаракат амалга оширади.

ХУЛОСА

- 把 bǎ ли гапдаги асосан ўтимсиз феъл ишлатилиб, ўзидан кейин келадиган тўлдирувчини жойидан кўзгалтиришга, ҳолатини ўзгартиришга имконият берувчи феъл бўлади.

- Бундай гапларда гапнинг асосий феълнинг ҳолатида ёки жойида ўзгариш содир бўлиши керак.

²⁶³ 杨宝玲。国际汉语教学。高等教育出版社北京2012年60-бет.

- 把 bǎ дан кейин келадиган тўлдирувчи, муносабатнинг иккала томонига аниқ ва маълум бўлиши керак.

- 把 bǎ ли гапда модал феъл ва инкор равиши феълдан кейин эмас, балки 把 bǎ дан олдин қўйилади.

- 把 ba “bǎ” ли гапда эга феъл-кесим устидан ҳаракат содир этади.

Ўқувчиларга 把 ba ли гапни ўргангандан кейин қандай қилиб онгли равишда қўллашни билиш масаласи муҳокама қилишга арзигулик масаладир. Биз хали уни ўқув амалиёти жараёнида ўрганишни давом эттиришимиз керак.

REFERENCES

1. А. Каримов. Хитой тилидаги ҳисоб сўзлар. 汉语量词 - Фан ва технологиялар босмаҳонаси. Тошкент 2003й - бет 102.
2. 王力. 中国年现代语法. 北京. 1985 年.
3. Ван Ляо-И. Основы китайской грамматики. Издательство иностранной литературы. Москва. 1954 年.
4. 杨宝玲. 国际汉语语法教学. 北京 2012 年
5. 姜丽萍. 图解. 基础汉语语法. 高等教育出版社. 北京 2015 年.
6. А.А.Хаматова словообразование современного китайского языка. Москва 2003.

ПУТИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОЗРАЧНОСТИ В КОНТЕКСТЕ УСКОРЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА В УЗБЕКИСТАНЕ

Самандарова Гульмира Музаффар кизи

докторант

Ташкентского государственного экономического университета

E-mail: @gulmira_muzaffarovna@mail.ru

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются подходы к проведению государственной бюджетной политики в контексте ускорения экономического роста. Авторы структурируют академическую дискуссию о долгосрочном экономическом росте и его краткосрочных колебаниях и приходят к заключению, что в текущей ситуации в Узбекистане меры бюджетной политики, сглаживающие колебания экономической активности, ограничены, а возможности наращивать государственные расходы в средне- и долгосрочной перспективе отсутствуют. Поэтому необходимо изменить структуру расходов и одновременно качественно трансформировать бюджетные институты, чтобы создать предпосылки долгосрочного экономического роста, а также представляет факты и анализ того, как обеспечить прозрачность бюджета на основе тех же бюджетных реформ.

Ключевые слова: экономический рост, бюджетная политика, государственные расходы, прозрачность бюджета, бюджетные институты.

ABSTRACT

The article analyzes approaches to the implementation of the state budget policy in the context of accelerating economic growth. The authors structure the academic discussion about long-term economic growth and its short-term fluctuations and come to the conclusion that in the current situation in Uzbekistan, budgetary policy measures that smooth out fluctuations in economic activity are limited, and there are no opportunities to increase public spending in the medium and long term. Therefore, it is necessary to change the structure of expenditures and at the same time qualitatively transform budgetary institutions in order to create prerequisites for long-term economic growth, and also presents facts and analysis of how to ensure budget transparency based on the same budgetary reforms.

Keywords: economic growth, budgetary policy, government spending, budget transparency, budgetary institutions.

ВВЕДЕНИЕ

В целях ускоренного развития отраслей экономики и социальной сферы, широкого использования научно-инновационного потенциала с полной мобилизацией научно-интеллектуальных и финансовых ресурсов, определения приоритетных направлений непрерывного реформирования науки на перспективу, подготовки самостоятельно мыслящих высококвалифицированных кадров, обладающих современными знаниями, поднятия работ по модернизации научной инфраструктуры на качественно новый уровень, а также в соответствии с Государственной программой по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017 – 2021 годах в «Год развития науки, просвещения и цифровой экономики» [1].

В условиях замедления экономического роста в Узбекистане в конце 2019 года в связи с Пандемии, возобновилась дискуссия о влиянии бюджетной политики на экономическое развитие. Имеется в виду необходимость проведения стимулирующих контрциклических мер, позволяющих сгладить негативное воздействие конъюнктурных (краткосрочных) факторов, а также создания условий для устойчивого долгосрочного экономического роста.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Говоря об экономическом развитии или росте, экономисты, как правило, имеют в виду нечто большее, чем просто увеличение реального ВВП. Более широкие определения роста доходов населения или страны в целом, включающие оценку благосостояния общества [2], становятся центральными понятиями при измерении уровня экономического развития. Снижение бедности, уменьшение социальной поляризации в обществе, достижение социальной справедливости очень тесно и сложно связаны с экономическим развитием, но эти аспекты часто остаются за рамками обсуждения проблем экономического роста. Так, развитие системы социальной защиты, предотвращающей или сглаживающей влияние негативных шоков на благосостояние индивидуумов (как правило, отрицательно относящихся к риску), должно рассматриваться как составная цель повышения благосостояния общества [3]. Налогово-бюджетная и денежно-кредитная политики не могут одновременно обеспечивать достижение таких различных целей, как макроэкономическая стабильность, устранение «провалов рынка», перераспределение доходов и стимулирование экономического развития. Эти цели часто противоречат друг другу, и нужно найти решение, обеспечивающее

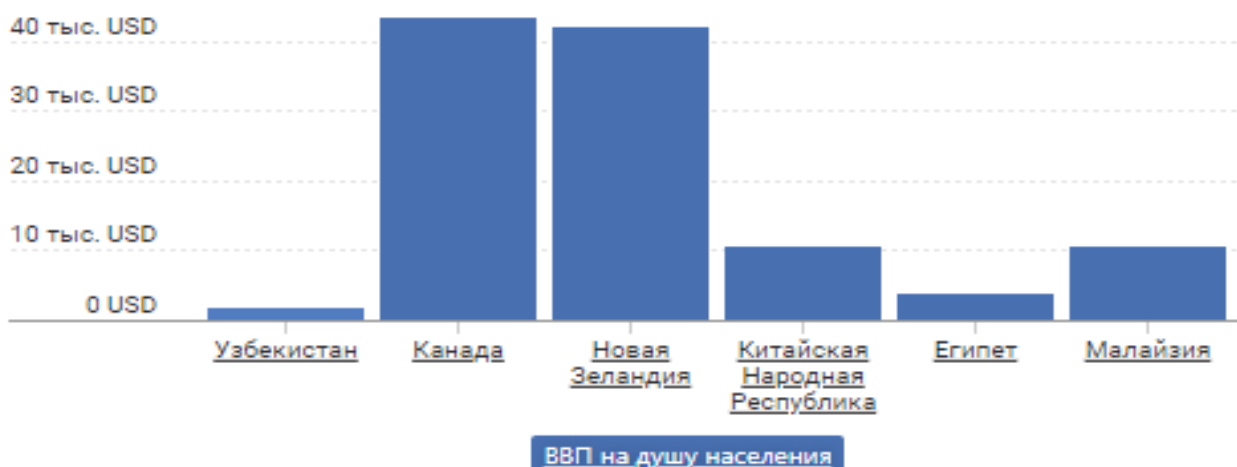
определенный компромисс между ними. Однако в ходе текущей дискуссии об экономическом развитии Узбекистана обсуждаются преимущественно процентные пункты роста реального ВВП (см. рис. 2).

ВВП на душу населения – это валовой внутренний продукт, деленный на среднегодовую численность населения. ВВП представляет собой сумму валовой добавленной стоимости, созданной всеми производителями-резидентами в экономике плюс любые налоги на продукты и минус любые субсидии, не включенные в стоимость продукции. ВВП на душу представлен в долларах США на человека (см. рис. 1).

Валовой внутренний продукт на душу населения в локации Узбекистан

Валовой внутренний продукт на душу населения: другие страны (2020)

Экономика Узбекистана предполагает прозрачность бюджета, можно рассмотреть следующие: В 2022 году ВВП Узбекистана на душу населения составит 2,1 тысячи долларов. Об этом говорится в заключении Счетной палаты Узбекистана по Государственному бюджету на 2022 год, сообщает UzDaily.uz. Согласно представленному бюджету ВВП Узбекистана в следующем году составит 74,2 млрд долларов.

В 2022 году реальный темп роста экономики прогнозируется на уровне 5,9 процентов. Добавленная стоимость в прогнозируемом ВВП составила 778 153,6 млрд. сумов (92,6 процентов ВВП), а чистые налоговые поступления от продукции и экспортно-импортных операций составили 61 865,9 млрд. сумов (7,4 процентов). В промышленности этот показатель составил 217 683,5 млрд. умов (25,9 процентов), в строительстве – 52 516,3 млрд. умов (6,3 процентов), в сельском, лесном и рыбном хозяйстве – 207 602,8 млрд. умов (24,7 процентов). Ожидаемый реальный рост составил 8,1 процент в строительстве, 7,0 процентов в промышленности, 6,5 процентов в сфере услуг, 3,1 процент в сельском, лесном и рыбном хозяйстве [3].

Таким образом, при изучении экономического роста принято выделять две различные компоненты: долгосрочную и краткосрочную [2]. Долгосрочный рост представляет собой движение экономики по «равновесной» траектории. Долгосрочная (структурная) компонента роста показывает, сколько товаров и услуг способна произвести экономика. Это определяется фундаментальными факторами, то есть количеством имеющихся труда и капитала, а также совокупной факторной производительностью. Поэтому долгосрочная компонента роста колеблется незначительно, в зависимости от изменения объемов вовлекаемых в производство факторов и динамики их эффективности.

В 1994 – 2020 гг. структурная компонента темпов роста ВВП Узбекистана, по нашим оценкам, составляла около 3 – 4% в год. Конъюнктурная компонента, обусловленная бизнес-циклом, до 2010 года варьировала от 0 до 2 п.п., а компонента, обусловленная ценами на нефть, – от 0 до 3 п.п. В период кризиса 2010 – 2019 гг. компонента бизнес-цикла в широком смысле, включая внешнеэкономический шок мирового кризиса, стала отрицательной, снизившись примерно до –12 п.п. Однако за счет структурного роста (3,5 п.п.) и высоких цен на энергоносители и сырье (вклад этой компоненты составил около 1 п.п.) падение российского ВВП с учетом структурной компоненты оказалось не столь значительным (–7,8%).

В 2010–2020 гг. циклическая компонента, включая мировую хозяйственную конъюнктуру, стала отрицательной и составляет около –2 п.п. В результате рост ВВП Узбекистана, который в настоящее время близок к структурным темпам роста (3,4%), во многом обусловлен высокой конъюнктурой мирового рынка сырья и энергоносителей, компенсирующей отрицательный вклад циклических факторов (около 2 п.п.). Анализировать кратко- и долгосрочную перспективу можно в терминах возможности изменения объемов и уровня использования факторов экономического роста. При этом под краткосрочным, как правило, понимается период, в котором можно изменить использование факторов роста (труда и капитала), а под долгосрочным – период, в котором могут изменяться и сами объемы задействованных в производстве факторов, и применяемые технологии.

При этом рассматривать более долгую временную перспективу 5 – 10 лет, необходимую для создания благоприятных предпосылок устойчивого долгосрочного развития, сложнее в силу особенностей политического процесса в Узбекистане и не очень интересно, поскольку получить выгоды от осуществления структурных реформ, большинство из которых непопулярны, предполагается лишь через несколько лет.

Следуя Родрику (Rodrik, 2003), концепцию долгосрочного экономического роста можно укрупненно проиллюстрировать с использованием стандартной производственной функции (см. рис. 3). В ней выпуск зависит от факторов производства (физического и человеческого капитала) и используемой технологии (совокупной факторной производительности). Исходные условия долгосрочного роста – наделенность производства факторами и используемые технологии – эндогенные, в первую очередь по отношению к географическому расположению, институциональному развитию или степени международной экономической интеграции. Преимущества стран вытекают из их географического положения (наделенность природными ресурсами, климат, близость к навигационным путям и пр.). Внешняя экономическая интеграция определяет выгоды и издержки обмена товарами, услугами, капиталом и трудом [5].

Уровень институционального развития характеризует качество формальных и неформальных общественно-политических рамок взаимодействия экономических агентов, правил и масштабов государственного вмешательства в экономику, которые создают необходимые условия для эффективного развития и делает ее более прозрачной.

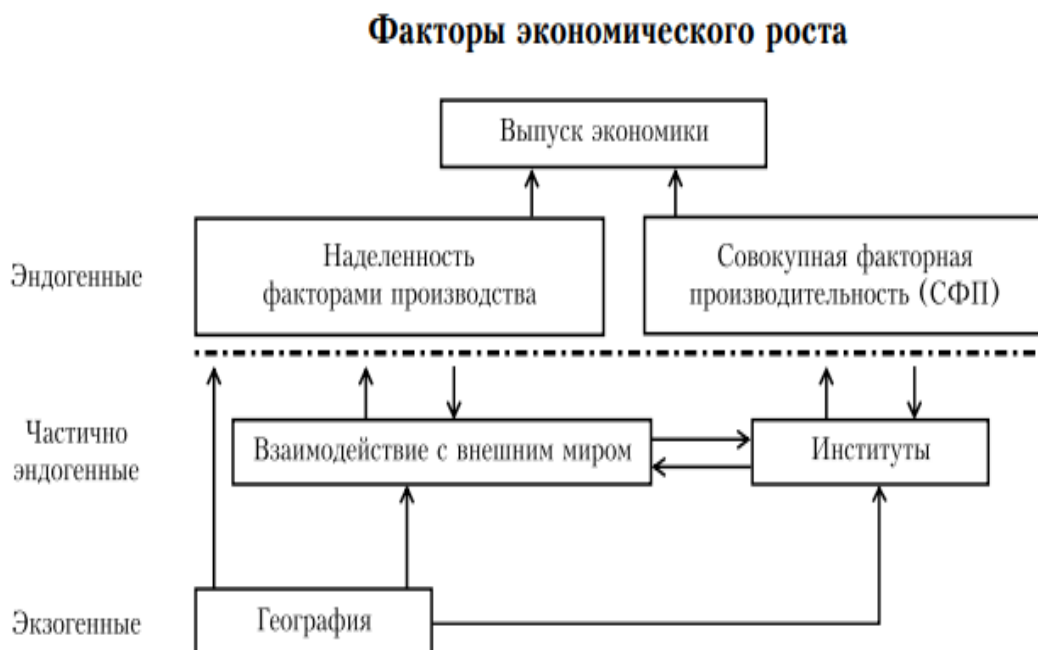
Институциональные структуры, прежде всего права собственности, права и обязанности, фиксируемые системой контрактов, выступают фундаментальным источником долгосрочного экономического роста. Более того, последствия тех или иных мер, определяющих институциональное развитие, могут быть факторами, ускоряющими или тормозящими рост.

Так, можно уверенно утверждать, что неравенство внутри отдельных стран замедляет рост их экономики, хотя каналы этого воздействия изучены недостаточно. Э. Хелпман называет три противоречивых канала такого влияния (Helpman, 2004).

Во-первых, неравенство ускоряет рост, поскольку склонность сберегать из прибыли выше, чем из заработной платы. Соответственно перераспределение дохода от заработной платы (от бедных) в пользу прибыли (к богатым) повышает совокупные сбережения, а значит, ускоряет рост.

Во-вторых, неравенство тормозит рост, так как бедные в силу трений на рынке капитала имеют меньший доступ к кредитам. Существенное неравенство собственности сокращает совокупные инвестиции, поскольку бедные не имеют возможности принимать участие в прибыльных инвестиционных проектах.

В-третьих, неравенство тормозит рост, так как медианный избиратель отдает предпочтение перераспределению доходов (поскольку, как правило, медианный доход ниже среднего) [4]. В то же время перераспределение осуществляется за счет налогов, искажающая роль которых существенна. Поэтому экономика с высокими налогами будет расти медленнее. Кроме того, можно выделить отрицательное влияние неравенства на рост за счет недостаточного доступа бедных слоев к образованию и снижения вследствие этого качества человеческого капитала, а также невозможности принимать ответственные политические решения в поляризованных обществах

В целом можно сказать, что актуальными направлениями, которые позволят увеличить доходную базу бюджетов всех уровней должны быть:

- совершенствование системы оценки эффективности налоговых льгот и отмена тех из них, которые не соответствуют критериям эффективности;
- проведение эффективной работы по планированию поступлений от отдельных доходов, имеющих целевое назначение;
- привлечение инвестиций и расширение доходного потенциала, в том числе за счет нефинансовых инструментов;
- повышение эффективности использования государственного имущества;
- в вопросе увеличения поступлений во все бюджеты бюджетной системы Республики Узбекистан важна комплексная гармоничная политика на государственном и местном уровнях.

Комплексная реализация предложенных мероприятий позволит создать условия для расширения доходного потенциала территорий, выявить резервы роста доходов региональных бюджетов, повысить их сбалансированность и устойчивость, а также создать финансовую основу, необходимую для обеспечения социально-экономического развития, повышения уровня жизни граждан.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Простых мер бюджетного или денежного стимулирования экономического роста, которые дают быстрый эффект, к сожалению, не существует. Быстро и безболезненно важные реформы провести очень трудно. Возможности краткосрочных бюджетных мер государственной политики, сглаживающих колебания экономической активности, ограничены. Предпосылки, при которых эффективны краткосрочные меры стимулирования, в Узбекистане не выполнены, выпуск крайне слабо реагирует на увеличение государственных расходов. При этом возможности наращивать государственные расходы в средне- и долгосрочной перспективе также отсутствуют. В результате единственным решением остаются поиск и формирование предпосылок долгосрочного роста как в структуре расходов, так и в бюджетных институтах: меры должны быть направлены на увеличение объемов и улучшение качества факторов производства (человеческого и физического капитала), на повышение совокупной факторной производительности, в том числе путем развития инфраструктуры, транспорта и связи, совершенствования общественных институтов. При этом глубина этих мер критически зависит от политической воли и готовности руководства страны к реформам.

REFERENCES

1. Жиянова Н. Э., Ташматова Р. Г. Бюджетно-налоговая политика. Учебное пособие. – Т.: ЦТИСОД-МОЛИЯ, 2019.
2. Helpman E. (2021). *The Mystery of Economic Growth*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Rodrik D. (2020). *Growth Strategies // Handbook of Economic Growth*. Amsterdam: Elsevier
4. Самандарова, Г. (2021). O'zbekistonda byudjet ochiqligini ta'minlashni takomillashtirish. *Общество и инновации*, 2(5/S), 77-82.
5. Samandarova, G. (2021). IMPROVING THE TRANSPARENCY OF THE STATE BUDGET IN UZBEKISTAN. *Збірник наукових праць SCIENTIA*.
6. Samandarova, G. M. K. (2021). Advanced experiences of budget transparency and opportunities for their application in Uzbekistan. *Asian Journal of Multidimensional Research*, 10(8), 190-198.
7. Samandarova, G. M. K. (2021). Analysis of the practice of transparency in budget policy in Uzbekistan. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(9), 317-327.

-
8. www.lex.uz (Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан)
  9. www.mf.uz (Официальный сайт Министерства финансов Республики Узбекистан)

APPLICATION OF SECURITIES AS AN OBJECT OF A TRUST MANAGEMENT AGREEMENT

 <https://doi.org/10.24412/2181-1784-2022-1-1197-1208>

Bakhramjon Topildiev,

The Professor of department of Civil Law of TSUL, D.Sc

Nechaeva Elena Vladimirovna

Associate Professor. Deputy Head of the Department of Criminal Law

Disciplines, Cheboksary State University

ABSTRACT

The institute of trust management (trust) is widely used in the world as the most convenient and widespread method of efficient and optimal use of investments, property, securities. In particular, the transfer of investment, venture and hedge funds to trust management is one of the most effective methods in the economies of developed countries, and the services of professional managers are needed in many sectors.

Defining the legal nature of the institute of trust management of property in the world, harmonization of the rules of application of this institution in Anglo-Saxon law in the continental legal system, development of trust management of investment and mutual funds, definition of the legal status of trust manager, simplification of trust management; It is important to analyze the characteristics of the assignment, define the responsibilities of the trust manager, create a legal framework for the activities of professional trust managers, research the application of trust management in various legal systems and create new innovative scientific developments. Therefore, there is a need to study the legal basis for the transfer of securities to trust management and to improve the legislation governing these interactions.

Keywords: *trust management of property, civil law, securities, trust manager, founder, investment, investment share fund.*

АННОТАЦИЯ

Институт доверительного управления (траста) широко используется в мире как наиболее удобный и распространенный способ эффективного и оптимального использования инвестиций, имущества, ценных бумаг. В частности, передача инвестиционных, венчурных и хедж-фондов в доверительное управление является одним из наиболее эффективных методов в экономике развитых стран, и услуги профессиональных управляющих востребованы во многих отраслях.

1197

Определение правовой природы института доверительного управления имуществом в мире, гармонизация правил применения этого института в англо-саксонском праве в континентальной правовой системе, развитие доверительного управления инвестиционными и паевыми фондами, определение правовой статус доверительного управляющего, упрощение доверительного управления; Важно проанализировать особенности назначения, определить обязанности доверительного управляющего, создать правовую основу деятельности профессиональных доверительных управляющих, исследовать применение доверительного управления в различных правовых системах и создать новые инновационные научные разработки. Поэтому возникает необходимость изучения правовых основ передачи ценных бумаг в доверительное управление и совершенствования законодательства, регулирующего данные взаимодействия.

Ключевые слова: доверительное управление имуществом, гражданское право, ценные бумаги, доверительный управляющий, учредитель, инвестиции, инвестиционный паевой фонд.

INTRODUCTION

Securities play vital role in the system of objects of civil law. The civil circulation of securities, which are a specific commodity, is also unique. The definition of the concept of security in the Civil Code of the Republic of Uzbekistan also reflects the specificity of this object of civil law. According to Part 1 of Article 96 of the Civil Code, documents confirming property rights in the prescribed form and mandatory details are securities, and can be exercised or transferred to other persons only if they are presented.

According to Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Securities Market" of July 22, 2008, securities are documents that confirm the property rights or debt relationship between the legal entity that issued these documents and their owner, the payment of dividends or interest, and the possibility of transferring the rights arising from these documents to other persons.

It is clear from these definitions that securities are documents that have special characteristics and represent property claims.

The legal literature also emphasizes that securities have the property of being in civil circulation as an object of civil law and are distinguished from other objects by their distinctive features. In particular, Y.B. Nazarov noted that securities are a specific legal category (element), which, on the one hand, plays an important role in the socio-economic life of the country, and on the other hand, has its own legal

characteristics. In this case, the legal nature of securities is not one-sided, in which the right of ownership and obligation is reflected at the same time. This, in turn, creates a number of problems in the legal regulation of the issuance of securities.

DISCUSSION AND RESULTS

However, the optimal regulation of the issuance and circulation of securities can be achieved only by determining whether the institution of securities is subject to the rulings of law of things (res) or the law of obligations²⁶⁴.

According to Kh.R. Rakhmonkulov, the details of the securities should be in each security, which is allowed to issue in accordance with the law²⁶⁵.

According to A. P. Sergeev, securities are characterized by mass approval. Its essence is that the law strictly defines the scope of the grounds for refusal of the debtor to fulfill the obligations imposed on him. In particular, a security issued on the basis of all claims may not be rejected by the debtor on the grounds that there is no basis for the obligation or that it is not valid. Only formal grounds, i.e., a claim for late submission of a security for performance or forging a security, are allowed. If the owner of the security discovers that it is counterfeit, he has the right to demand from the person who issued the security to properly perform the obligation confirmed by the security and to compensate the damages²⁶⁶.

According to Z.A.Amonov, it is known that the main purpose and function of securities is to confirm property rights. That is, a property claim of one person against another is expressed in a document called a security, and this claim applies to the person who holds that document or whose name is written on the document. A property right or property claim is directed to a person who has issued a security or who has stated that he has assumed a property obligation²⁶⁷.

In our opinion, securities, like other objects of civil law, are subject to civil circulation and are the object of various civil law contracts. In particular, securities can be the subject of transactions, gifts, exchange agreements, as well as trust management agreements.

According to Article 851 of the Civil Code, securities can also be the object of trust management of property, and the general rules of the Civil Code and the provisions of the Law "On Securities Market" apply to them.

---

²⁶⁴Y.B. Nazarov Problems of legal regulation of the issue and circulation of securities in civil circulation. Abstract of thesis ... Doctor of Law. - Tashkent: 2008. - 16 p.

²⁶⁵Rahmonqulov Kh. Objects of civil law. - Tashkent: TSIL, 2009. - 45 p.

²⁶⁶ Civil law: Textbook: In 3 volumes. Vol. 1. - 6th ed., Rev. and add. / N.D. Egorov, I.V. Eliseev and others; Editor-in-chief P.A. Sergeev, Y.K. Tolstoy. - M.: TK Welby, Prospect Publishing House, 2003, 265-266pp.

²⁶⁷ Amonov Z.A. Property rights as an object of civil law: PhD dissertation - Tashkent: 2011. - 67 p.

The following features of securities trust management are: the objects of trust management are not only securities, but also funds intended for investing in securities, as well as securities and cash received in the process of trust management of securities; individuals who are able to carry out activities on trust management of securities are limited to professional participants of the securities market²⁶⁸. The current legislation also reflects the procedure for conducting securities management activities, the definition of the rights and obligations of the manager in the legislation and contracts.

It is known that civil law (and legal acts related to the regulation of trust management of property, of course, depends on civil law) consists of the Civil Code, which regulates civil law relations, and other laws adopted in accordance with it. It should be noted that there is no legislation defining the features of the legal regulation of trust management of securities today.

These special rules provided for in the Civil Code are also reflected in the Law "On Securities Market". In addition to the norms of the Civil Code, this law defines the following features of trust management: the objects of trust management are not only securities, but also funds intended for investing in securities, as well as securities and cash received in the process of trust management; individuals who are able to carry out activities on trust management of securities are limited to professional participants of the securities market. The law also contains provisions on the procedure for conducting securities management activities, the definition of the rights and obligations of the manager in the legislation and contracts²⁶⁹.

It is known that civil law (and legal acts regulating the trust management of property, of course, depends on civil law) consists of the Civil Code and other laws adopted in accordance with it (Article 3 Civil Code). In conclusion, it can be concluded that today, as stated in Article 851 of the Civil Code (except for the Law "On Securities Market"), there is no legislation governing the legal regulation of trust management of securities.

There are also a number of legal documents regulating the relationship related to the trust management of securities. These include decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, resolutions of the Cabinet of Ministers, and normative legal acts of the Central Bank.

---

²⁶⁸ Konstantinov G.L. Trust management of property in the securities market in the Russian Federation (civil law aspect): Abstract of Phd dissertation. - M.: 2013. - 5 p.

²⁶⁹ A.M. Soloviev Trust management in the securities market: PhD dissertation. - Stavropol: 2004. - 14 p.

The fact that the trust management of securities is not legally regulated by law, allows these legal relations to be regulated by Presidential decrees and on their basis, as well as by Government decisions taken for their implementation. However, these documents should not contradict the Civil Code and other laws in any case.

In accordance with the third part of Article 3 of the Civil Code, the normative acts of the Central Bank may express civil norms only in the cases provided for in the Civil Code, other laws and legal acts, and within them. Even considering that these organizations operate in the securities market, as well as have certain powers in the field of legal regulation of relations related to money and the activities of credit institutions, it should be noted that these organizations have legal authority over the trust management of securities and funds. It is hard to believe that it can carry out legal creativity in the field of complex regulation of relations, which is also proved in practice²⁷⁰.

To date, this case has not been properly assessed by the competent state authorities, but the legal literature pays special attention to the assessment of this case. In particular, L.Y. Mikheeva assesses the legislation in the field of regulation of trust management of securities as follows: it is doubtful that such notions as “conclusion of a trust management agreement”, “terms of a trust management agreement” and others can be included in the list of legal documents regulating these relations. In particular, restrictions on the types of securities that can be trusted should be established by law, not by decisions made by the Federal Securities Commission. ”²⁷¹

However, dubious (adopted in terms of its legal force) normative documents, which are common in the legislation, serve as the main source of legal regulation of relations related to the de facto management of securities. In this case, the issue of non-application of the Regulation on trust management of investment instruments to the Law "On Securities and Securities Market" until the adoption of the relevant law may create a legal gap in the regulation of these legal relations and, consequently, various abuses result. Therefore, given the current situation, the conclusion about the need to accelerate the preparation and adoption of the law on the characteristics of trust management of securities seems more accurate.

Such cases are also specifically regulated by law if, under a trust management agreement, the manager recognizes the proceeds from the management of the securities issued to him by the founder or from the sale of such securities as

---

²⁷⁰Konstantinov G.L. The process of globalization and the development of trust management of valuable assets in the countries of continental European and Anglo-Saxon law // History of State and Law. 2008. - No. 3. - 35 p.

²⁷¹Mikheeva L.Y. Securities and monetary funds as objects of trust // Economy and law. 1998. - No. 9. - 44p.

investment funds in the securities. In this case, the following rules are provided: 1) the trust management agreement is considered concluded from the moment of transfer of securities to the trust manager for management in order to obtain performance or sale of securities; in this case, the rights and obligations of the manager arise only in the part related to the management or sale of securities; 2) in the part related to the rights and obligations of the parties related to the trust management of funds intended for investment in securities, the contract is valid only from the moment of receipt of funds by the trust manager.

The first rule does not seem to apply to obligations under a contract of trust management of property: the trustee is charged with obtaining management of the securities or undertaking to sell these securities, instead of exercising the trust management of the property. The relationship in this form is not the subject of a trust management agreement, but the subject of an assignment agreement (in which case the manager acts on behalf of the founder and his power of attorney), a commission or agent agreement (in which case the manager acts on his own behalf). The transfer of income amounts to a trustee can be considered as the subject of a trust management agreement. So, in this case, we are talking about a mixed contract, which includes the rights and obligations that include the obligations of various contracts. Such agreements are legally regulated by the application of the rules governing the relevant obligations in respect of certain legal relationships arising.

An issue such as an investment declaration by a trust manager is also relevant in concluding a trust management agreement. The legislation stipulates that in addition to the mandatory conditions of the trust management agreement provided by law, the agreement on the transfer of securities investment funds to trust management must also have an investment declaration of the manager, which specifies the directions and methods of investment funds.

The investment declaration of the trust manager of investment assets is an integral part of the agreement on trust management of investment assets. The provisions of the investment declaration are binding on the trust manager of the investment assets to be complied with to the extent necessary on the same grounds as the other provisions of the contract. In addition, the conclusion of contracts means that the founder of the management agrees to invest in any investment assets - investment objects - the rules set out in the investment declaration, including the funds belonging to him.

The investment declaration of the trust manager should include the following information: setting the purpose of the trust management; the list of relevant objects

on which the management founder can invest funds, ie the manager's legal possession of securities that are part of the property of the management founder; information on the composition of investment assets, which must be maintained by the trustee of investment assets for the entire term of the agreement (ratio of securities of different types and issuers; ratio between securities, cash and other types of investment assets of the trustee under trust management); the period for which the provisions of this investment declaration are valid and mandatory for the trust manager of investment assets.

It appears that the investment declaration of the trust manager is an integral part of the trust management agreement if the parties wish to do so. In other words, in the text of a trust management agreement, the parties must state the rule that the investment declaration of the trust manager is an integral part of the contract entered into by them. The absence of such a provision in the contract of trust management of invested securities and securities does not mean that the investment declaration of the trust manager is an integral part of this agreement, as it does not specify the will of the parties.

In the current context of reforms in Uzbekistan, it is important to transfer securities to trust management, in particular, the transfer of shares and bonds, which are part of investment securities, to trust management. However, the current legislation does not have a system of rules for the transfer of securities to trust management, and the norms in this regard are fragmented in some legislation. In particular, Article 30 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Securities Market" of June 3, 2015 contains provisions on the activities of a trust manager of investment assets, according to which a legal entity - a trust manager is transferred to another person:

- securities, including securities acquired in the management of investment assets;
- investment asset management activity is the exercise of trust management on its own behalf for a specified period of time in the interests of the person or the person indicated by him, intended for investment in securities and received in the process of managing investment assets.

Also, the fourth part of Article 53 of this law stipulates that the issuer, unless otherwise provided by law, has no right to enter into transactions on the shares issued by him on the condition of their redemption, as well as to transfer the issued shares to trust management.

The norms on the transfer of securities to trust management are also reflected in Article 9 of the Law "On Investment and Share Funds". The first part of this article stipulates the restrictions on trust management, the procedure for payment and reimbursement of expenses, the grounds and conditions of termination of the contract, the liability of the parties and other in accordance with the law contract that provides rules is a trust management contract.

If we analyze this norm, it is possible to highlight the following specific aspects:

- parties to the contract, ie as counterparties to each other:

- a) trust manager and investment fund;
- b) a trust manager and shareholder investors are identified;

- The following are the important terms of the contract:

- a) restrictions;
- b) the procedure for payment and reimbursement of expenses;
- c) the grounds and conditions for termination of the contract;
- g) liability of the parties.

This list of conditions is left open and it is noted that there may be other conditions in accordance with the law. In other words, the essential terms of the contract of trust management of investment and mutual funds also include the conditions provided for in Article 853 of the Civil Code. The requirements of the essential terms of the trust management agreement, specified in the first part of Article 9 of this law, as a special rule, apply only to the transfer of investment and mutual funds for trust management.

It should be noted that the agreement on the transfer of securities, in particular, investment and mutual funds for trust management, is represented in the current legislation as a merger agreement (the second part of Article 9 of the Law "On Investment and Share Funds"). That is, Article 360 of the Civil Code applies to this agreement. According to the first part of this article, an agreement is an agreement in which the terms are defined by one of the parties in forms or other standard forms and can be accepted by the other party only by full accession to the proposed agreement.

In this case, the question arises as to who will develop the terms of the contract for the transfer of investment and mutual funds to trust management, ie which of the parties. In our opinion, in this case the terms of the contract should be developed by the investment and mutual fund by the relevant standards. This is because the purpose of trust management is to manage the property (in this case, the investment and

mutual fund) in the interests of the management institution, the new investment and the mutual fund.²⁷²

However, the legislation stipulates that trust management is carried out in accordance with the trust management agreement, which is signed by the head of the trust manager:

with the chairman of the supervisory board of the investment fund in accordance with the decision of the general meeting of shareholders; by signing and joining the agreement with the investors of the mutual fund.

It is not allowed for an investment fund to enter into a trust management agreement with several trustees at the same time.

The trust management agreement must contain an investment declaration, which is an integral part of it and sets requirements for the composition of investment assets.

The term of a trust fund trust management agreement should not exceed five years. If the owners of the investment shares have not demanded the withdrawal of all investment shares belonging to them, the term of the agreement may be extended for one year by the decision of the general meeting of shareholders.

In accordance with paragraph 2 of the Regulation "On trust managers of investment assets" approved by the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated April 19, 2003 No 189, the trust management of investment assets is carried out by commercial organizations licensed to manage investment assets with commercial banks licensed.

A trustee of investment assets must have its own tangible assets in the amount of at least 5% of the average annual value of the investment assets managed by him.

The amount of own material assets of the trust manager of investment assets and the average annual value of net assets of investment assets managed by him shall be determined in accordance with the procedure established by the authorized state body for regulation of the securities market in agreement with the Ministry of Finance.

Investment and mutual funds are established for the management, accounting and efficient and sustainable operation of securities. Typically, if an investment fund intends to issue shares, a mutual fund is a set of funds provided by investors for trust management²⁷³.

---

²⁷²Efimova Y.S. Mutual investment fund in the system of property and obligation relations: abstract of Ph.D. dissertation. - Vladivostok: 2019 .-- 12 p .; Zabazhanova O.V. Trust management agreement for a mutual investment fund: theory and practice of legal regulation: PhD dissertation - M .: , 2014 .-- 217 p; Zaitsev O.R. Trust management agreement for a mutual investment fund: PhD dissertation - M .: 2005 .-- 383 p.

²⁷³Lukyanchenko D.V. Mutual investment funds in civil legal relations: PhD dissertation. - M .: 2014 .—170p.

M.V. Plyushchev analyzes investment and mutual funds from the point of view of the property complex and emphasizes that the fund is the common equity of shareholders²⁷⁴.

Analyzing this opinion, Yu.S. Efimova believes that in this case the issue of the formation of property rights in relation to the shareholders, ie non-cash funds and uncertificated securities, is controversial²⁷⁵.

In our opinion, in this case, the shareholders will have the right to demand, not the right of ownership over the share in the fund. Because due to the fact that the fund is organized in the form of a joint-stock company and the share of its shareholders in it is a security - a share, the owner has the right to demand, not the right of ownership.

The general essence of the rules of concluding a trust management agreement is reflected in the following. Activities related to the trust management of securities and related investment funds should, as a rule, be carried out in accordance with a single trust management agreement concluded between the management founder and the trust manager. However, these parties can enter into a number of trust management agreements. One of these agreements regulates the activities of the trust management of securities, while the other regulates the investment funds of the founder of this management.

In the second case, the question arises as to the extent to which the conclusion of a separate agreement on the trust management of investment funds of securities meets the requirements of the second part of Article 851 of the Civil Code. According to this norm, money cannot be a separate object of trust management, except as provided by law. Since this question does not have a positive answer, in our opinion, it is not necessary to formalize a legal relationship with several separate agreements.

The contract of trust management of securities and securities investment funds is considered concluded by the founder of the management from the date of transfer of securities to the trust manager. If the trust management agreement provides for the transfer of several securities by the management company to the trust manager at different times (step by step), then the contract is concluded from the date of transfer of the initial package of securities to the trust manager. It is from this point that the manager's rights and obligations to manage the securities entrusted to him arise. The rights and obligations of the management founder on other securities arise from the moment they are transferred to the trustee by the management founder.

---

²⁷⁴Plyushchev M.V. The legal nature of a mutual investment fund and an investment share: PhD dissertation. - Rostov on Don: 2005. —207p.

²⁷⁵Efimova Y.S. Mutual investment fund in the system of property and obligation relations: Abstract of PhD dissertation. - Vladivostok: 2019. -- 6 p.

Given the nature of the contract of trust management of property, such an approach to the entry into force of this contract does not contradict the second part of Article 365 of the Civil Code. It stipulates that in accordance with the law, in order to conclude a contract, the property must be transferred to trust management, and from that moment the contract is considered concluded. It should be noted that although the rules on the contract of trust management of securities are regulated by law, in practice these rules are reflected not in the law, but in departmental regulations. In turn, it is doubtful that such documents are of a universal nature.

CONCLUSION

In conclusion, it should be noted that the improvement of the legal framework for the transfer of securities, including investment and mutual funds, and the creation of a consistent system in this area will allow the development of entrepreneurship in our country, the effective use of profitable property and securities. In this regard, the Law "On Investment and Share Funds", "Transfer of Investment Funds to Trust Management", "Validity of the Agreement on Trust Management of Investment Funds", "Property for Trust Management of Investment Funds", Investment Management Fund Management Company Liability", "Rules of trust management of mutual investment fund", "Registration of rules of trust management of mutual investment fund and changes and additions to it" in the authorized state body, "Requirements to management company", "Requirements to founder (participant) of management company", It is proposed to introduce new articles such as "Liabilities of the management company", "Restrictions on the activities of the management company", "Remuneration and expenses for the trust management of the joint-stock investment fund and mutual investment fund".

REFERENCES

1. Y.B. Nazarov Problems of legal regulation of the issue and circulation of securities in civil circulation. Abstract of thesis ... Doctor of Law. - Tashkent: 2008. - 16 p.
2. Rahmonqulov Kh. Objects of civil law. - Tashkent: TSIL, 2009. - 45 p.¹
3. Civil law: Textbook: In 3 volumes. Vol. 1. - 6th ed., Rev. and add. / N.D. Egorov, I.V. Eliseev and others; Editor-in-chief P.A. Sergeev, Y.K. Tolstoy. - M.: TK Welby, Prospect Publishing House, 2003, 265-266pp.
4. Amonov Z.A. Property rights as an object of civil law: PhD dissertation - Tashkent: 2011. - 67 p.

5. Konstantinov G.L. Trust management of property in the securities market in the Russian Federation (civil law aspect): Abstract of Phd dissertation. - М .: 2013 .- 5 p.
6. А.М. Soloviev Trust management in the securities market: PhD dissertation. – Stavropol: 2004 .- 14 p.
7. Konstantinov G.L. The process of globalization and the development of trust management of valuable assets in the countries of continental European and Anglo-Saxon law // History of State and Law. 2008. - No. 3. -. 35 p.
8. Mikheeva L.Y. Securities and monetary funds as objects of trust // Economy and law. 1998. - No. 9. – 44p.
9. Efimova Y.S. Mutual investment fund in the system of property and obligation relations: abstract of Ph.D. dissertation. - Vladivostok: 2019 .-- 12 p .; Zabazhanova O.V. Trust management agreement for a mutual investment fund: theory and practice of legal regulation: PhD dissertation - М .:, 2014 .-- 217 p; Zaitsev O.R. Trust management agreement for a mutual investment fund:PhD dissertation - М .: 2005 .-- 383 p.
10. Иброҳимов Азимжон Абдумўмин Ўғли (2021). КОРПОРАЦИЈАНИ БОШҚАРИШДА ФИДУЦИАР МАЖБУРИЯТЛАР ВА УЛАРНИ ЎЗБЕКИСТОНДА ҚЎЛЛАШ ИМКОНИЯТЛАРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1 (10), 841-853. doi: 10.24412/2181-1784-2021-10-841-853
11. Lukyanchenko D.V. Mutual investment funds in civil legal relations: PhD dissertation. - М .: 2014 .—170p.
12. Plyushchev M.V. The legal nature of a mutual investment fund and an investment share: PhD dissertation. - Rostov on Don: 2005 .—207p.
13. Efimova Y.S. Mutual investment fund in the system of property and obligation relations: Abstract of PhD dissertation. - Vladivostok: 2019 .-- 6 p.

АРТ-ТЕРАПИЯ, КАК СРЕДСТВО АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА К ДОО

Нигматова Мавжуда Махмудовна

Мирзаева Дилфуза Шавкатовна

Бухарский Государственный Университет

АННОТАЦИЯ

В данной статье написано о развитии личности ребенка, как проявляются ряд психических новообразований, как происходят важные личностные черты, как формируются особенности психики, которые определяют поведение детей, их отношение к окружающему миру и представляют собой фундамент личности. Основная цель арт-терапевтической работы с дошкольниками состоит в гармонизации развития личности через развитие способности самовыражения и самопознания. Арт-терапия позволяет им свободно проявлять свою фантазию.

Ключевые слова: *предпосылки, артпедагогика, арт-терапия, личность, профессиональность, искусство, позиция, сублимация, зрелости, мотивационно-потребностную, компоненты, коррекционно-развивающего.*

ABSTRACT

This article describes the development of the child's personality, how a number of mental neoplasms manifest themselves, how important personality traits occur, how the features of the psyche are formed that determine the behavior of children, their attitude to the world around them and represent the foundation of personality. The main goal of art therapy work with preschoolers is to harmonize the development of personality through the development of the ability of self-expression and self-knowledge. Art therapy allows them to freely express their imagination.

Keywords: *prerequisites, art pedagogy, art therapy, personality, professionalism, art, position, sublimation, maturity, motivational needs, components, correctional and developing.*

ВВЕДЕНИЕ

Арт-терапия это система индивидуальных занятий, направленных на развитие речи средствами художественного творчества. Арт-терапия (от англ. art – искусство, therapy – лечение) – это вид психотерапии и психологической коррекции, основанный на лечебном воздействии изобразительного творчества с целью влияния на психоэмоциональное состояние ребенка.

Проблема адаптации детей к детскому саду на современном этапе очень высока. Только придя в детский сад, ребенок испытывает сильнейший стресс, который иногда затягивается на несколько месяцев, переходя в тяжелую форму адаптации. С одной стороны, существующие экономические отношения вынуждают большинство родителей сразу после рождения ребенка выходить на работу, с другой - все шире распространяющийся личностно-ориентировочный подход к детям не допускает безразличного отношения к проблемам маленького человека, с трудом принимающего жизнь в новых условиях детского сада. Адаптационный период для ребёнка серьезное испытание. Так как адаптация - это приспособление или привыкание организма к новой обстановке и поэтому для ребенка детский сад, несомненно, является новым, еще неизвестным пространством, с новым окружением и новыми отношениями.

Цель каждого дошкольного образовательного организация - адаптировать личность ребенка к социуму, и в каком бы возрасте ребенок не пришел впервые в детский сад, для него это сильное стрессовое переживание, которое необходимо смягчить. В данном случае необходим метод положительного психологического воздействия, с целью поддержания и укрепления душевного баланса малыша. Самым оптимальным подходом в обеспечении адаптации детей раннего возраста можно считать творческий подход.

ОБСУЖДЕНИЕ И РЕЗУЛЬТАТЫ

Арт-терапия - это специализированная форма психотерапии, основанная на искусстве, в первую очередь изобразительной и творческой деятельности. Основная цель арт-терапии состоит в гармонизации развития личности через развитие способности самовыражения и самопознания в процессе восприятия и создания продуктов искусства, творческой деятельности. Арт-терапия, самый продуктивный и незаменимый способ психологической работы с детьми и сегодня Арт-терапия считается одним из наиболее мягких, но эффективных методов, используемых педагогами. Так как, существует и педагогическое направление арт-терапии, задачи, которой развитие коррекции, воспитание и социализация.

Арт-терапия в детском саду это путь к психологическому здоровью ребенка. Разнообразные занятия искусством способствуют развитию творческих способностей ребенка, формированию у него правильного мировоззрения и позитивного мировосприятия. В процессе детского творчества, раскрывается внутренний мир ребенка. Используя арт-терапию в работе с детьми, мы стремимся достичь следующих целей: формирование высокого жизненного

тонуса и гармоничных отношений с окружающим миром, развития взаимопонимания между детьми, а также между ребенком и взрослыми. Мы учим ребенка самовыражению, умению управлять своими чувствами, переживаниями, эмоциями.

В конечном итоге использование метода арт-терапии способствует развитию мышления, логики, воображения, памяти, внимания, речи, мелкой моторики, творческих способностей, навыков успешного взаимодействия со сверстниками и взрослыми, ну и, конечно же, отличному самочувствию ребенка. Соприкасаясь с искусством в разных его проявлениях, ребенок избавляется от психических напряжений, стрессов, общение с прекрасным дает ему возможность успокоиться, научиться быть сосредоточенным, внимательным и жить в гармонии с самим собой, следовательно, намного легче и безболезненнее адаптироваться к новым условиям детского сада.

В процессе адаптации детей к детскому саду можно использовать игры с элементами арт-терапии. Эффективность воздействия этих упражнений, и игр на детей значительно повышается, если они сопровождаются музыкой и рисованием, в одной совместной деятельности сочетаются разные виды воздействия. В основе создания продуктов деятельности в процессе арттерапии лежит система побуждений, где основным является, выражение субъектом своих чувств, переживаний во внешней форме; стремление понять и разобраться в том, что происходит в своем внутреннем мире; удовлетворение потребности в общении с другими людьми через продукт своей деятельности; познание окружающего мира через символизацию его в особой форме, конструирование мира (*в виде рисунков, историй, сказок, поделок*). Различные виды арт-терапии предоставляют возможность самовыражения, самопознания и позволяют личности подняться на более высокую ступень своего развития.

Некоторые виды арт-терапии и их формы, которые можно использовать в процессе адаптации с детьми раннего возраста в детском саду:

Игротерапия - это игры на знакомство; игры на общение; игры с предметами; игры по сказке; игры с песком и водой; игры с конструктором;

Изотерапия-это рисование пальчиками; рисование ладошками; печать поролоном; восковые мелки; акварель; отпечатки листьев; рисунки из ладошки; рисование ватными палочками; рисование песком; монотипия;

Сказкотерапия - это инсценирование сказок; чтения или обсуждения самой сказки; знакомство с образными выражениями; подведение к умению выразительно интонировать реплики героев; передавать ритмизацией движения

героев сказок; угадывать по выразительному исполнению эмоциональные ситуации;

Песочная терапия - это конструирование из песка; рисование песком и на песке; экспериментирование; оставление узоров на песке; создание картин на песке и “песочного мира; создание песочных композиций и “секретов”.

Для определения успешности адаптационного периода, используются следующие критерии: общий эмоциональный фон поведения, познавательная и игровая деятельность, взаимоотношения со взрослыми, взаимоотношения с детьми, реакция на изменение привычной ситуации. Необходимо проводить раннюю диагностику адаптированности ребенка к условиям дошкольной образовательной организации. Она поможет целенаправленно организовать жизнь, как младшего, так и старшего дошкольника в детском саду, найти правильный и безболезненный способ приспособления ребенка к новым условиям, сформировать у него навыки общения со сверстниками и, в итоге, положительное отношение к детскому саду.

Таким образом, чтобы адаптировать ребенка к детскому саду, необходим метод положительного психологического воздействия, таким методом является арт-терапия, так как арт-терапия - не просто красивое и модное слово, а прежде всего, это современный метод положительного психологического воздействия, с целью поддержания и укрепления душевного баланса малыша. В основе этого психологического метода лежит как медицинская практика, так и разностороннее художественное творчество: рисование, визуализация, лепка, монотипия, музыка, аудиальное развитие, литература и др., что позволяет создать наиболее эффективные условия для успешной адаптации детей раннего возраста к детскому саду.

Если у Вашего ребенка имеются трудности эмоционального развития; аутичный спектр поведения; сниженное настроение; эмоциональная неустойчивость; повышенная тревожность; страхи; фобии; низкая самооценка арт-терапия ему необходима. Особенно полезна арт-терапия не говорящим детям с выше перечисленными проблемами, так как в случаях, когда переживания нельзя выразить словами, арт-терапевтические средства обеспечивают доступ к этим переживаниям и помогают избавиться от них.

Детский рисунок это особый материал, который помимо художественно-творческого начала, несет важный коммуникативный смысл. Рисование помогает отвлечь малыша от его болезненных переживаний, снимает напряжение, успокаивает и возвращает ощущение собственной ценности.

Ребенок плохо себя ведет? Ему ничего не интересно? Он не хочет работать над своей речью?

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Многим детям с речевыми проблемами трудно выразить свои чувства, эмоции и мысли, а также понять, что чувствуют другие люди. Иногда именно это становится причиной нежелательного поведения. Таким детям легче наладить диалог с миром в процессе творческой деятельности. Но сначала нужно просто научиться получать удовольствие от рисования, лепки, конструирования. Арт-терапия поможет малышу дать социально приемлемый выход агрессии; установить контакты с людьми; развить самоконтроль и концентрацию внимания; повысить самооценку.

REFERENCES

1. Мирзаева, Дилфуза Шавкатовна, and Зилола Исмоиловна Курбанова. "Арт-педагогические технологии коррекции страхов у детей дошкольного возраста." *Scientific progress* 2.7 (2021): 1206-1212.
2. Nakimova, N. (2021). ОБУЧЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 22(22).
3. Гулноз Касымовна Хасанова, Дилфуза Шавкатовна Мирзаева ПОДВИЖНАЯ ТВОРЧЕСКАЯ ИГРА КАК ОДИН ИЗ МЕТОДОВ АРТ-ПЕДАГОГИКИ // *Scientific progress*. 2021. №7.
4. Nigmatova M. M., Sh M. D. ART PEDAGOGY IN MODERN EDUCATION // *Проблемы науки*. – 2021. – С. 54.
5. Нигматова Мавджуда Махмудовна, Мирзаева Дильфуза Шавкатовна РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСТВА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА С ПОМОЩЬЮ АРТ ПЕДАГОГИКИ // *Вестник науки и образования*. 2021. №14-3 (117).
6. Нигматова М. М., Файзуллаева Ш. Ф. К., Кодирова С. Д. К. Способы эффективного использования методов обучения математике в начальных классах // *Academy*. – 2020. – №. 3 (54).
7. Нигматова М. М. ПУТИ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНТНОЙ ЛИЧНОСТИ // ББК 71.0 И74 Редакционная коллегия Ответственный редактор. – 2019. – С. 191.
8. Негматова М. М., Курбонова Э. К. К., Курбонова Н. К. К. О качествах современного учителя // *Проблемы педагогики*. – 2020. – №. 1 (46).

9. Нигматова М. М., Умарова Г. У. ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА НА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ТВОРЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ //Academy. – 2020. – №. 12 (63).
10. Нигматова М. М. Художественное и эстетическое воспитание детей дошкольного возраста //Вестник магистратуры. – 2019. – С. 44.
11. Nigmatova M. RAQAMLI O‘YINLAR BOLALARNI O‘QITISH USULI SIFATIDA //ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz). – 2021. – Т. 3. – №. 3.
12. Ниязова Г. Д., Нигматова М. М., Хужаева С. С. Современное представление о физиологическом механизме внимания и памяти //Научно-спортивный вестник Урала и Сибири. – 2015. – №. 5. – С. 50-55.
13. Нигматова М. М., Файзуллаева Ш. Ф. К., Кодирова С. Д. К. Способы эффективного использования методов обучения математике в начальных классах //Academy. – 2020. – №. 3 (54).
14. Нигматова М. М. Формирование и развитие толерантности в семье //Наука и инновации-современные концепции. – 2019. – С. 82-85.
15. Mahmudovna N. M. Reasons for Personal Change of Modern Preschool Children //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 10.
16. Makhmudovna N. M. The role of artpedagogy in the growth of new generation //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – Т. 11.
17. Hakimova, N. (2021). ОБУЧЕНИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ НА ОСНОВЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 22(22).
18. To'raqulovich, Jumayev Umedjon, and Hakimova Nargiza Supxonovna. "Ways to shape a healthy lifestyle in the family of preschool children." Middle European Scientific Bulletin 11 (2021).
19. Mukhamadovna, Tilavova Matlab, Husenova Aziza Sharipovna, and Hakimova Nargiza Supkhonovna. "The system of development of professional competence in future primary school teachers." SYSTEM 7, no. 13 (2020): 2020.
20. Supkhonovna, Hakimova Nargiza. "Technology for the development of the qualities of pedagogical competence in future teachers." ASIAN JOURNAL OF MULTIDIMENSIONAL RESEARCH 10.5 (2021): 372-382.
21. Хакимова, Н. С., & Хабибова, Г. Г. А. АВЛОНИ-ПРОСВЕТИТЕЛЬ, ПЕДАГОГ И РЕФОРМАТОР ШКОЛЫ. Вопросы науки и образования, 34.

22. Хасанова Г. Х., Рахматова Г. Ш. Некоторые вопросы обеспечения взаимосвязи методов и средств обучения в развитии образовательного процесса //Academy. – 2019. – №. 10 (49).
23. Sh R. G. THE ROLE OF SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION IN THE SPIRITUAL FORMATION OF STUDENTS //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2021. – Т. 2. – №. 11. – С. 317-320.
24. Рахмонова Г. Ш. РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ У СТУДЕНТОВ: DOI: 10.53885/edinres. 2021.30. 30.038 Рахмонова ГШ, научный исследователь кафедры «Дошкольное образование» БГУ, Асадова Вазира, одарённый студент факультета Дошкольного образования БГУ //Научно-практическая конференция. – 2021. – С. 96-97.
25. Рахмонова Г. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Материали конференций МЦНД. – 2021.
26. Shavkatovna R. G. Methods of formation of spiritual and moral competencies in the education of future teachers //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 2. – С. 976-980.
27. Rakhmonova G. S. Development of Spiritual and Moral Competencies in Students as a Pedagogical Problem //International Journal of Culture and Modernity. – 2021. – Т. 11. – С. 311-314.
28. Рахмонова Г. Ш., Тошхонова З., Тоҳирова М. ТАЛАБАЛАРДА МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ //Scientific progress. – 2021. – Т. 2. – №. 7. – С. 1032-1037.

АНАЛИЗ РЕЗУЛЬТАТОВ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ПО ИЗНОСОСТОЙКОСТИ ШИН СПЕЦИАЛИЗИРОВАННОГО АВТОТРАНСПОРТА

PhD, доц. Юсупов Умидбек Болтаевич

асс. Уринбаев Кувондик Улуғбек ўғли.

Ташкентский государственный транспортный университет

(Ташкент, Узбекистан)

АННОТАЦИЯ

В статье представлены анализ результатов теоретических и экспериментальных исследований по износостойкости шин специализированного автотранспорта в карьерных условиях Алмалыкского ГМК. Представлены характеристики износа шин самосвалов, эксплуатируемых как технологический и вспомогательный транспорт на объектах АГМК.

***Ключевые слова:** износостойкость, технологический транспорт, нормирование, карьерные дороги, условия эксплуатации.*

ABSTRACT

The article presents an analysis of the results of theoretical and experimental studies on the wear resistance of tires of specialized vehicles in the open pit conditions of the Almalyk MMC. The characteristics of tire wear of dump trucks used as technological and auxiliary transport at AMMC facilities are presented.

***Keywords:** wear resistance, technological transport, rationing, quarry roads, operating conditions.*

ВВЕДЕНИЕ

Во всем мире активно проводятся исследования для снижения транспортных расходов на автомобильном транспорте, эффективное использование материальных ресурсов и шин, адаптивных для конкретных условий эксплуатации [1 – 3]. Предложенные в них методы оценки экономии ресурсов и разработки стандартов для грузовых автомобилей, используемых в сложных условиях, не в полной мере учитывают влияние на ресурсы шин факторов, возникающих в условиях эксплуатации. В результате эффективность использования ресурсов шин грузовых автомобилей является очень низкой в существующих сложных условиях эксплуатации. В связи с этим важно проводить целевые исследования, особенно в условиях карьера, направленные

на совершенствование метода нормирования пробега шин в зависимости от категории крепости породы [4, 5].

Эксплуатационные затраты на шину специализированного автотранспорта, работающего в карьерных условиях составляют до 20% от суммы расходов на транспортные работы. Если специальные карьерные самосвалы и их шины изначально создаются для данных условий, то для «обычных» (типовых) АТС эти условия намного экстремальнее. Поэтому до сих пор остаётся актуальной проблемой нормирование ресурса шин специализированных автомобилей в карьерных условиях. Обычно это автомобили грузоподъёмностью от 10 до 24 т. используемые как технологический транспорт в небольших карьерах, где рельеф местности не позволяет использовать большегрузные самосвалы [6 – 8].

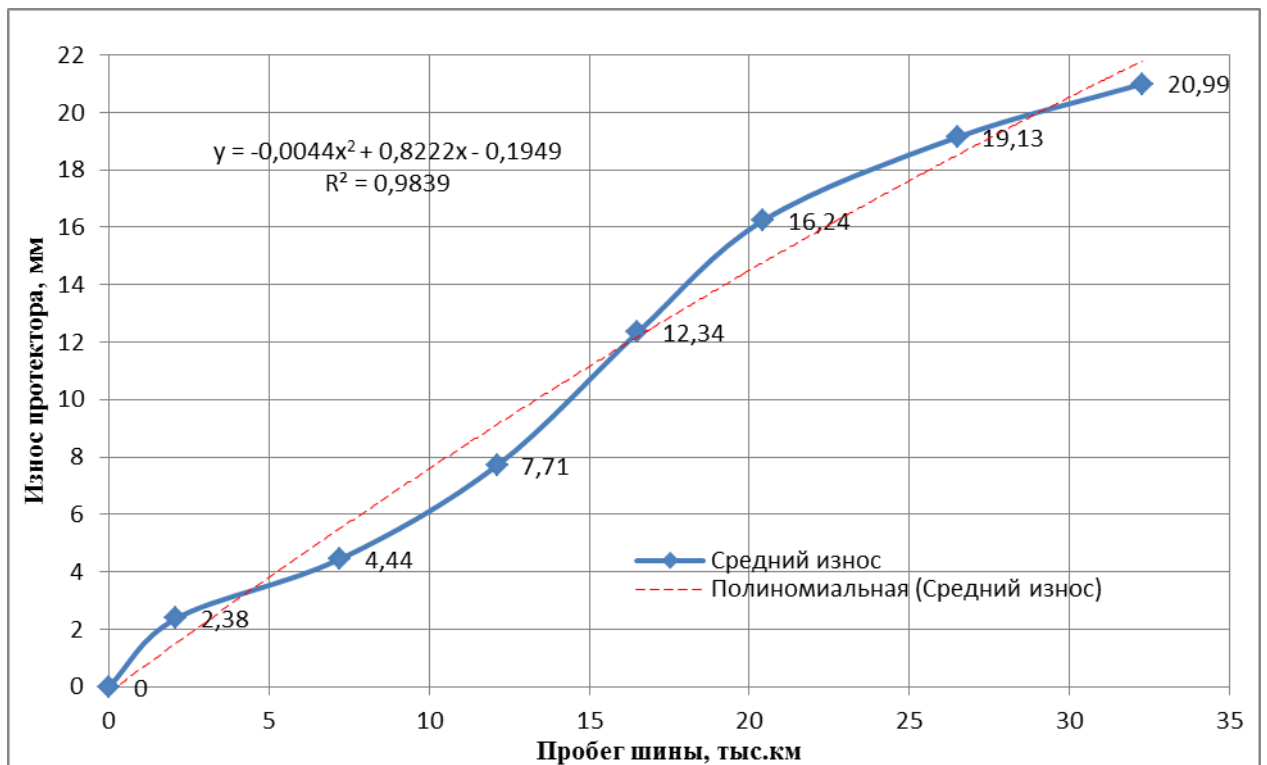
РЕЗУЛЬТАТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проведен детальный анализ существующих исследований в области износостойкости шин и факторов, влияющих на их ходимость. Выявлены основные виды и причины износа, а также разрушения шин. Для удобства проведения анализа ходимости шин была проведена систематизация и доработана классификация видов и причин износа и разрушения шин, вышедших из эксплуатации [7].

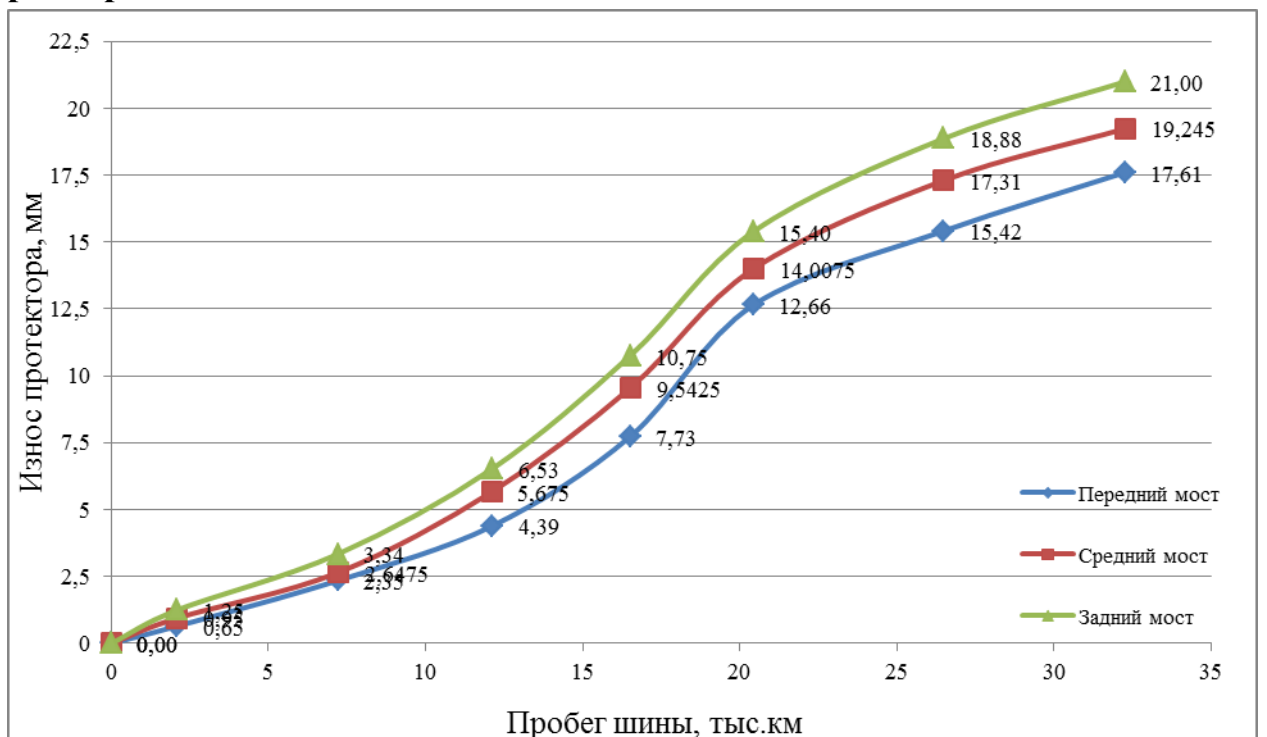
Расчеты максимального пробега шин самосвалов MAN 33.360 эксплуатируемых на объектах ЧРУ до снятия с эксплуатации выполненные двумя методами, показали высокую сходимость результатов. Пробег, рассчитанный графоаналитическим методом, составляет 20945км, а методом математической статистики на основе обработки экспериментальных данных – 21847км. Абсолютная разность результатов расчета составляет 902 км, т.е. 4,12%.

Анализ статистических данных предельных пробегов тех же шин до списания, установленных на 4-х самосвалах MAN 33.360, работающих на объектах ЧРУ, показал небольшие расхождения с результатами аналогичных расчетов – 22737км.

На основе расчетов рекомендуется для автосамосвалов MAN 33.360, работающих на объектах ЧРУ, только на дорогах со скальным грунтом, установить норму пробега для шин 315/80R22.5 с универсальным рисунком протектора, равную 22000 км. Далее представлены характеристики износа шин самосвалов 1-й и 2-й партии MAN 33.360, эксплуатируемых как технологический транспорт на объектах ЧРУ (рис.1 – 2).

Рис.1. График среднего износа 50 шин самосвалов MAN 33.360, размер шины 315/80R22.5 TRIANGLE. Чадакском РУ.

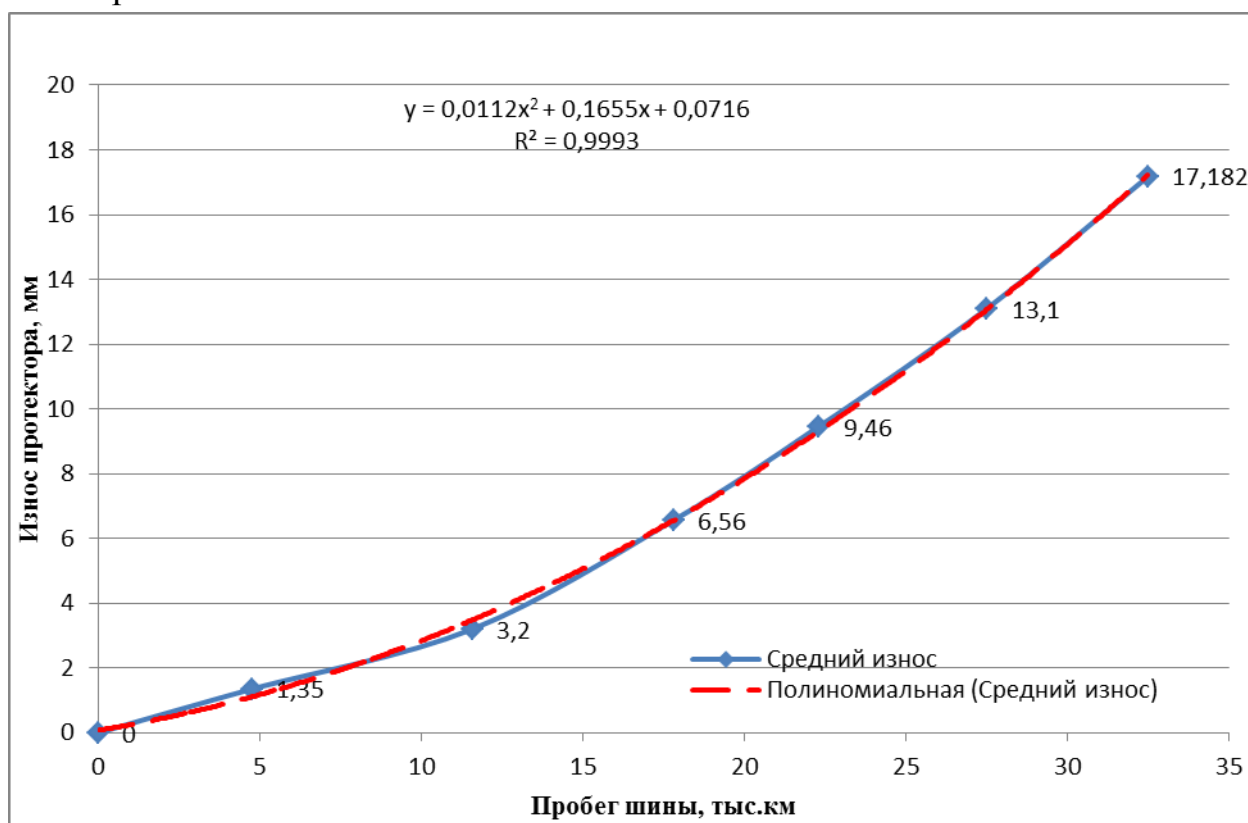

Рис.2. Динамика износа шин по мостам автомобилей MAN 33.360, размер шины 315/80R22.5 , производитель TRIANGLE (50 шин). Чадакское РУ

Как и в предыдущих аналогичных исследованиях износостойкости шин самосвалов MAN 33.360, КрАЗ-65055 и ISUZU CYZ 51KLD, эксплуатируемых как технологический транспорт на объектах АРУ и ЧРУ, рекомендуется закупать шины только с универсальным рисунком протектора.

Исследования НИИШП и НИИАТ показывают, что эксплуатация автомобилей по грунтовым дорогам повышает себестоимость перевозок в 1,5 – 2 раза [2, 9].

На рис.3 приведена характеристика износа шин составленная по результатам проведенных исследований по прогнозированию износостойкости и нормированию ресурса шин самосвалов 1-й партии КамАЗ-55111, КрАЗ-256, работающих как вспомогательный транспорт на строительстве объектов РУ «Кальмакыр».

Рис.3. Характеристика среднего износа шин самосвалов КамАЗ-55111, размер шины 11.00R20 «Белшина» (20 шин). Рудоуправление Кальмакыр.

Кроме интенсивного износа, постоянных порезов, проколов шин самосвалов КрАЗ-65055, КамАЗ-55111, вахтовых автобусов, других автомобилей а/б №2, работающих на объектах АРУ, происходит интенсивный износ и отказ узлов и деталей шасси автомобилей.

Сравнительный анализ результатов расчета максимально допустимого пробега шин до списания показал, что наиболее приемлемы два взаимно согласующихся метода:

— метод на основе национального руководящего документа O'zRH 52.006: 2009 ;

- методика определения износостойкости шин при дорожных испытаниях (межгосударственный стандарт СНГ – ГОСТ 28169) [10].

Посредством этих двух методов были рассчитаны максимально допустимые пробеги 130 шин 13 подконтрольных самосвалов в АРУ:

— пять из 1-й партии (MAN 33.360 №977, 141; 560; 565; 978;980 и ISUZU №503; 520);

— пять из 2-й партии (КрАЗ №139; 140; 144; 172 и 559).

Вторая партия шин модели ИД-304 У-4 с рисунком протектора универсальный, 12.00R20, производитель «Белшина» была получена 23 марта 2020г. Данные шины были установлены на 5 других подконтрольных КрАЗ-65055 и с 24 марта 2020г. начаты исследования их износостойкости. В табл.1 представлены результаты исследований 2-й партии 5 самосвалов КрАЗ-65055 в Ангренском РУ.

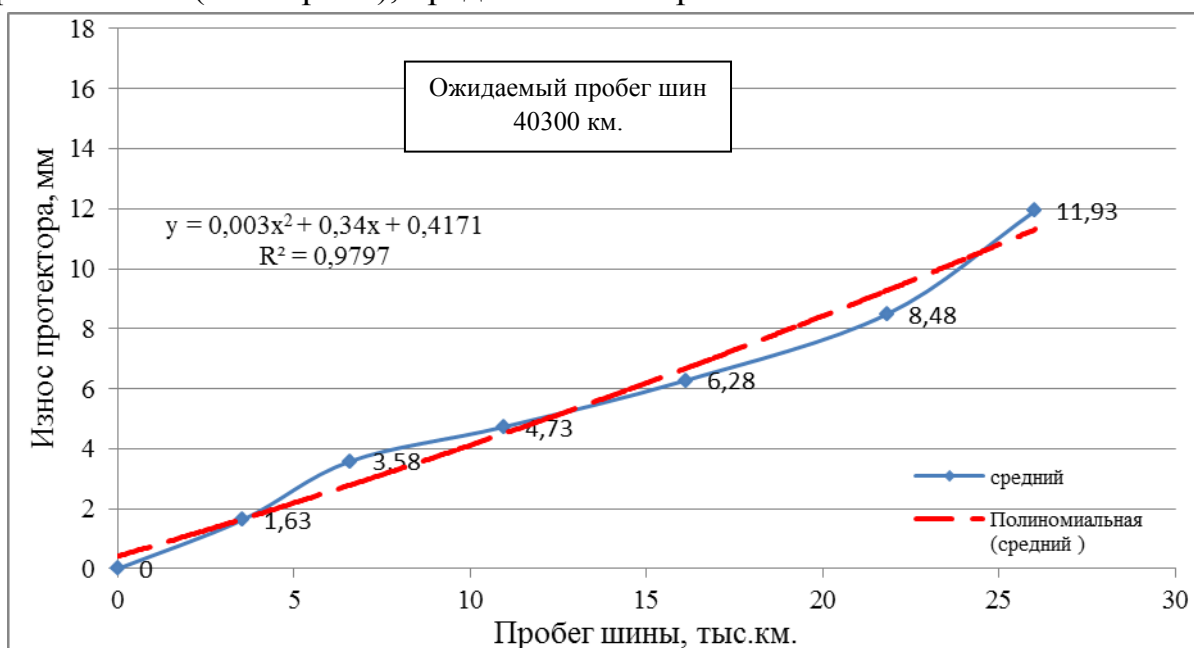
Таблица 1

Исследования износа шин 2-й партии 5 самосвалов КрАЗ-65055 в Ангренском рудоуправлении

Условия эксплуатации	Номера подконтрольных самосвалов в Ангренском РУ									
	10.139ХА		10.140ХА		10.144ХА		10.172ТА		10.559ТА	
	А		А		А		А		А	
	км	%	км	%	км	%	км	%	км	%
Общий пробег	2514	10	1553	10	24093	10	24395	10	2968	10
	7	0	1	0		0		0	0	0
Пробег по дорогам с усовершенствованным покрытием находящимся в неудовлетворительном состоянии, III-КУЭ	8613	34	5850	38	5320	22	5274	22	6559	22

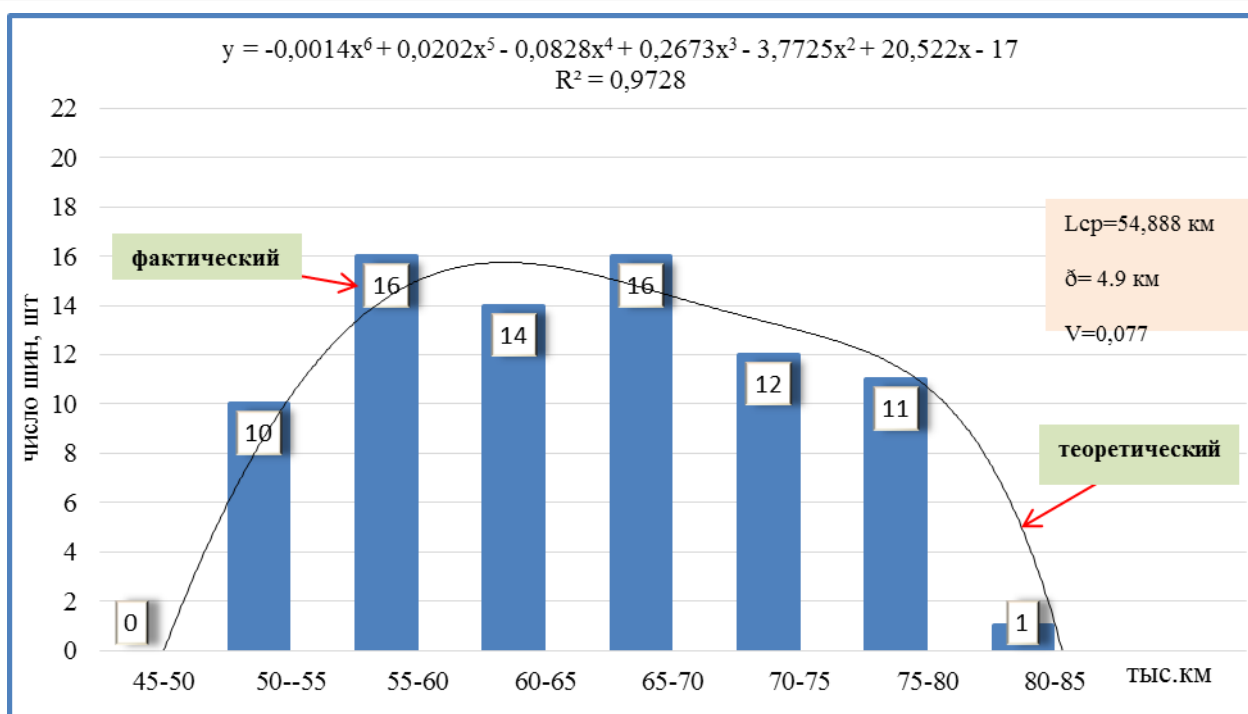
Пробег по дорогам V категории, проложен-ным на основании скального грунта	9711	39	7284	47	8000	33	8287	34	8935	30
Пробег по дороге II категории в г. Алмалык	6823	27	2397	15	10773	45	10834	44	14186	48

Характеристика среднего износа шин 5 самосвалов КрАЗ-65055 в Ангренском РУ (2-й партии), представлена на рис.4.

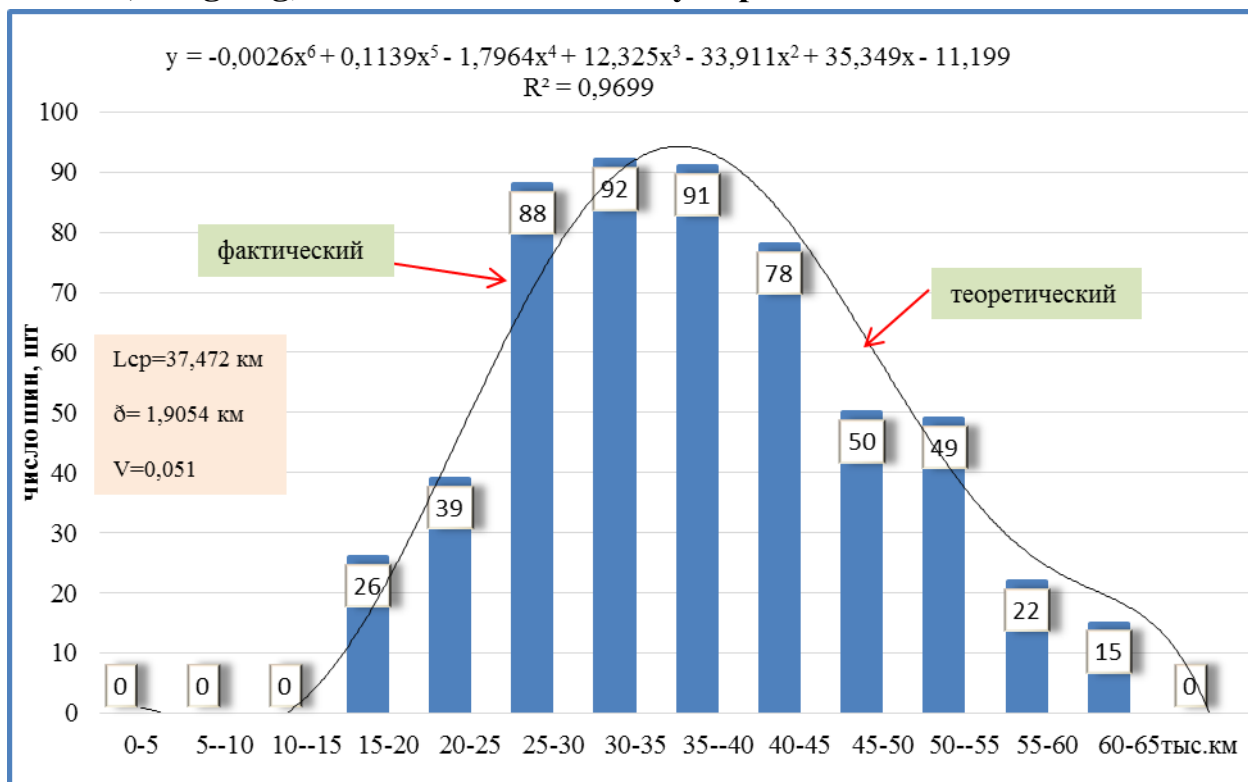

Рис.4. Характеристика среднего износа шин самосвала КрАЗ-65055, размер шины 12.00R20 "Белшина" (50 шин, 2-я партия), АРУ

Исследование проводили на протяжении 14 лет на многих карьерах, например, АО «Узбекуголь», АО «Кизилкумцемент» и др. На рис. 5 – 6 представлены гистограммы распределения пробегов шин специализированного автотранспорта.

Рис.5. Гистограмма распределения пробега 80 шин. Размер шин 315/80R22.5, Linglong, 2018 год. АО "Узбеккумир"

Рис.6. Гистограмма распределения пробега 550 шин. Размер шин 315/80R22.5, 2018 год. Ангренское РУ

ВЫВОДЫ

На основании проведенных исследований по прогнозированию износостойкости и нормированию ресурса шин самосвалов MAN 33.360, ISUZU CYZ 51KLD, КрАЗ-65055, используемых как технологический транспорт, на объектах АРУ, ЧРУ, а также самосвалов КрАЗ-256, МАЗ-5551, КамАЗ-55111, работающих как вспомогательный транспорт на строительстве объектов РУ «Кальмакыр», можно сделать следующие выводы.

Одним из основных факторов, влияющих на интенсивный износ шин самосвалов КрАЗ-65055 и КамАЗ-55111 а/б №2, является неудовлетворительное состояние грунтовых дорог до объектов АРУ.

Покрытие дороги усыпано остроугольными камнями твердой породы на основе трахибазальта, трахиандезитовых порфиритов. Данные дороги не укреплены и не обработаны различными добавками или отходами металлургических заводов. В связи с этим их разрушение происходит постоянно, а не только в весенне-осенний период.

REFERENCES

1. Бидерман В.Л. Автомобильные шины. – М.: Госхимиздат, 1963. – 384 с.
2. Кнороз В.И. Работа автомобильной шины. – М.: Транспорт, 1976. –238 с.
3. Топалиди В.А., Леонтьев Д.Н., Юсупов У.Б. Методика нормирования ресурса шин с учётом частичной эксплуатации в карьерных условиях // Международная научно-техническая конференция «Глобальное партнерство – как условие и гарантия устойчивого развития». – Ташкент, 21 – 23 ноября 2019г. – С. 5 – 8.
4. Топалиди В.А., Юсупов У.Б. Оценка износа шин на различных дорогах. Вестник ТАДИ. – 2019г. - №1 – С. 58 – 63.
5. Топалиди В.А., Юсупов У.Б. Нормирование ресурса шин грузовых автомобилей в карьерных условиях // Автомобильная промышленность. – 2019. - № 11. – С. 27 – 29
6. Топалиди В.А., Юсупов У.Б. Износостойкость шин специализированных АТС в зависимости от категории крепости карьерных дорог // Автомобильная промышленность. – 2020. - №12. – С. 20 – 22.
7. Valeriy Topalidi, Umidbek Yusupov, Alijon Babayev. Wear resistance of specialized vehicles tires on quarry roads // IJMPERD. ISSN (P): 2249-6890; ISSN (E): 2249-8001. Vol.10. Issue 5. Oct 2020. P. 643 – 658.
8. Отчет УНЦ «BILIMINTERTRANS» по договору 06-63 с АО «АГМК» «Исследование и установка норм пробега шин для трех типов автотранспорта и

строительно-дорожных машин в условиях карьеров АО «Алмалыкский ГМК»». 2020.

9. Правила эксплуатации автомобильных шин /АЭ 00104. М.: НИИАТ, Автополис – Плюс, 2004. – 88с.

10. ГОСТ 28169-89. Шины пневматические. Методы определения износостойкости шин при дорожных испытаниях. М. Издательство стандартов, 1989. – 13 с.

“Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences”.

Ilmiy jurnal. Uzbekistan: www.oriens.uz. 2022. - 1225 b.

ISSN 2181-1784

Mazkur to'plamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6-noyabrdagi “O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-6108-sonli Farmonida ko'zda tutilgan vazifalarni ijrosini ta'minlash maqsadida “Oriental Renaissance” MChJ tomonidan ta'sis etilgan **“ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES (oriens.uz)”** ilmiy jurnalining 2-bo'lim 1-soni o'rin egallagan.

Mas'ul muharrir:

falsafa fanlari nomzodi, dotsent M. Qodirov

Ilmiy kotib:

J.B. Sulaymonov

SH.N. Pulatov

I.R. Ikramova

Texnik muharrir:

Sh.S.Jurayev

